התקופה

הַתְּקוּפָה

יוצאת ארבע פעמים בשנה

ניסן—סיון תרפ"ג

ספר תשעה־עשר

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

ורשה, תרפ"ג

תֹּכֶן הענינים

ספורים:

תרגומים:

מאמרים:

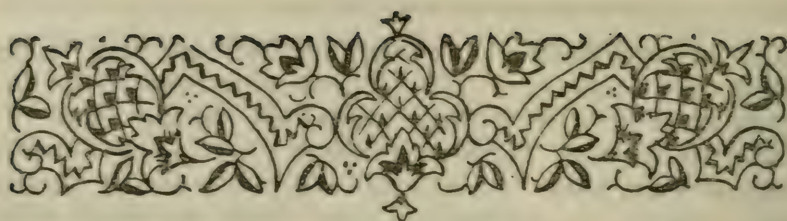
שירים:

בקֹרת:

סקירות:

רשימות:

ספורים

על אדמת נכר *)

מאת בִּן גריון

א
יאנוס

ויהי בעלות יוסף ממצרים לקבור את אביו בחברון ובני עֵשו נצבו לשטן לו, גברה ידו עליהם וַיִּשְׁבְּ את צפו בן אליפז מבחירם ויביאהו מצרימה וישימהו בנחֻשתים. והאיש צפו איש גבור־חיל, לא היה כמוהו מימי נמרוד מלך בבל. ויברח ממצרים אחרי מית המושל העברי ויבוא ארץ אפריקה, היא דנהבה, וישׂימו אנגיאס המלך לשר־צבאו, והוא גדול ונכבד בעיני העם.

ויהי היום והנה אבד לצפו פר בן־בקר וילך לבקש את הפר ויבוא למורַד הר גבוה. ובתחתית ההר מערה גדולה, ועל פיה אבן רבה, וקול חיה גועה מן המערה. וינפץ את האבן בידיו – והנה היה משְׁנה, מחציה ולמעלה כדמות תיש ומחציה ולמטה כדמות אדם, עומדת ופוצעת בעצמות השור. קפצה עליו החיה ותאמר לבלעו חי; ויקם עליה ויהרגֶהָ בלי חרב וחנית, ויקרע בצפרניו את ראשה ויבא אותו אל אנשיו. ויתמה העם על כחו ועל גבורתו וַיִּועצו כֻלם לעשות לזכרו יום אחד בשנה לחג ומועד ולנסך לו נסכים; ויקראו את שם החג הזה יאנוס על שם החיה הכבירה אשר הרג.

ב
בלע בן־בעור

מלחמה רבה היתה בין בני שעיר ובין בני עֵשו אחרי מלחמתם הרבה את בני יעקב. ויכרתו בני עֵשו ברית בסתר עם אנגיאס מלך דנהבה, ובני שעיר התאחדו עם בני־קדם ובני מדין. והנצחון האיר פנים פעם אל המחנה האחד ופעם אל המחנה השני, עד אשר גברה יד בני

*) מעזבון המנות לכרך השני של „צפונות ואגדות", מַחלקה סליסית של כתביו.

עָשו עַל שבטי החורי וַיַּכּוּ בהם מכה רבה ויירשו את ארצם ויאחזו בה ויהי להם גם צאנם ובקרם לנחלה.

ונפש העם מרת איש על בנו ואיש על אחיו ועל רעהו שנפלו במלחמה; וישבעו לאמר, שמהיום ההוא והלאה לא ימליכו עליהם אחד מאחיהם, כי־אם איש נכרי מבני עם אחר והוא יצביא צבאותיהם. ואחד מאנשי אנגיאס מלך דנהבה, שעזרו להם במלחמתם נגד בני שעיר, נשאר עוד בתוכם, והאיש גבור־חיל וטוב־רֳאִי, חכם בכל מדע, ושמו בֶּלַע ושֵׁם אביו בעור. ויאמרו בני עֵשו: אך זה ימלוך עלינו. ויקומו וימשחו אותו עליהם לשר ושופט ויקראו: יחי בלע! יחי המלך! ויפרשו שִׂמלה וישליכו איש איש בה נזם־זהב, טבעת וצמיד או גם שהם ובדלח ויעשירוהו עֹשֶׁר רב. ויעשו לו כסא־מלכות ויבנו לו היכל ויהי למלך על בני עֵשו. והאנשים אשר אתו לקחו את שכר עבודתם בחיל המלחמה וישובו אל אדוניהם דנהבה.

ג
יאנייה

בימים ההם חי בארץ כִּתים איש אחד בעל־פלאות ושמו עוצי ויהי לבני כתים לאלוה־תעתועים ויזנו אחריו ויעמידו לו בָמות. ובן לא היה לעוצי, כי־אם בת אחת ושמה יאנייה. והנערה יפה עד־מאד ומשכלת בכל מדע. ויראו אותה אנשי אנגיאס מלך בני־חם ויבואו ויהללו אותה למלך. וישלח המלך אל בני־כתים אחרי מות עוצי אלילם לאמר: הבו לי את הנערה יעלת־החן לאשה ואָכרות לכם ברית; ונתן גם את בנותינו לכם והיינו לעם אחד; ואם תמאנו ומריתם — בחרב אצא לקראתכם ואפיל את חומותיכם ואתוץ את עריכם ולא אותיר לכם שָׂריד. וייראו בני־כתים מפניו ויגמרו אֹמר למלא את רצונו, אם גם קשה היה בעיניהם לתת את בת אליהם ללכת אל ארץ נכריה ותִּלָּקח מהם אורה וברכה. עוד שלוחי אנגיאס יוצאים, והנה מלאכי תורגוס מלך ביבינטו באו וידברו אליהם כדבר הראשונים לאמר: חשקה לב מלכנו ביאנייה החמודה, ואתם תנו אותה לו לאשה ויכתירֶהָ בכתר־מלכות ויושיבֶהָ לימינו ואתם תהיו לבני־בריתו; ואם לא תעשו כדבר הזה ותאמרו: לא כן, הנערה תשב אתנו, — כי־אז יעבור בחרב על ארצכם וישם את אדמתכם שממה ויכחיד אתכם מגוי. ויענו בני הכִּתים את צירי תורגוס לאמר: היו פה לפני בואכם רָצֵי אנגיאס ודִבּרו באזנינו כדבריכם אתם היום, וַנֵּאות להם ולמשאלת־לבם, ואיך נִתֵּן אותה עתה למלככם ונפר את דברינו? וישובו מלאכי מלך ביבינטו בבושה למלכם ויאמרו לו: קדמך, מלכנו, מלך בני־חם, לו תהיה הנערה לאשה, והוא גם חזק הוא ממך. ויקצוף תורגוס עליהם ויאמר: פיכם ענה בכם! ויצַו למַגר אותם בחרב. והוא וכל עמו יצאו למלחמה נגד אנגיאס. ואנשי כִּתים מהרו ושלחו למלך הזה לאמר: גם נפש תורגוס מלך ביבינטו חשקה בנערה, וכזאת וכזאת דבר באזנינו. ויאסוף את כל חילו ויצא מלך ביבינטו גם הוא

למלחמה. מספר בני־החיל בשני המחנות רב ועצום. ותהי מלחמה חזקה וגדולה, ותגבר יד אנגיאס על תורגוס ויך אותו ואת עמו לפי־חרב. אחרי־כן בא אל ארץ־כתים וישא שם את יאנייה ויתן ר"ב מתנות לעמה ולבני־משפחתה, ויבֵא אותה אל ארצה קרטיינה ויעש משתה גדול לבני עמו. וישמח וַיָשש עם המלכה היפה באדם. ויהי אור לשבטי חם.

אולם אחרי עבור ימי המשתה חלתה יאנייה מחלה אנושה, וכמעט הגיעה עד שערי מות. וַיֵצר למלך ולשריו על המלכה, ויאסוף את גדולי הרופאים והחכמים ויאמר אליהם: עוצו עצה ומִצאו תחבולה לרפא את יאנייה החמודה מחליה ואל־נא נראה באָבְדָהּ. ענו החכמים ואמרו: לא אויר ארצנו כאויר ארץ־כתים ולא מֵימינו כמימיהם, ועל־כן חלתה המלכה. ויצַו המלך להביא מים מארצה וישקלו במימי ארצו – והנה קלים הראשונים מן האחרונים וגם מראיהם זך מאד. ויפקוד לאסוף חוצבי־אבנים לאלפים ולרבבות ויחפרו תעלה מארץ כתים עד מדינת קרטיינה וירצפו את התעלה באבנים וימשכו את המים הטהורים משם. ויהיו מעתה לכל צרכי־המלכה, שתתה מהם, רחצה בהם, אָפו ובשלו בהם בעדה וגם השקו בהם כל זרע אשר נזרע בגללה. וַיָשב כֹּח יאנייה אליה ויפיה עלה כפורחת. ויאהבו אותה כל יושבי הארץ וירקמו אנשי דורה גם את צלמה בלבושיהם מרֹב יפיה, כאשר נעשה לבת אוזדרובבל הנאה. וינחשו העם בכשפיה ותהי יאנייה המלכה ללילית ולכוכב־מתעה לבני־דורה.

ד

משה בכוש

בלעם בן־בעור מלך אדום היה מיועצי פרעה, בעת בקש לכַלות את עם־ברית. ויהי בראותו, שאלהים הֵפר זממו וכאשר יעַנו את עם ישראל כן ירבה וכן יפרוֹץ, קם ועזב את ארץ מצרים וילך־לו למלך ניקנוס, שמלך אז באדום, ושני בניו עמו: אניס וסמריס. ובלעם גדול בקוסמים היה, ולא היה בכל חרטֻמי ומכשפי הארצות איש ששגב ממנו בחכמתו. אומרים גם אומרים, שלא בעור אביו היה, כי־אם לבן הארמי אבד אבינו. בימים ההם מלחמה רבה בין בני־כוש ובין בני־קדם. ויתערב ניקנוס בריב ויצא הוא ובני־חילו להלחם ויעזוב את בלעם ובניו לשמור את העיר. ויהי בלכת ניקנוס – מרד בו הקוסם ולא זכר לו חסדו, הגביה את החומות משני צדי העיר; מעֵבר השלישי חפר בורות רבים לאין מספר, ומעֵבר הרביעי קבץ בלהטיו המון נחשים ועקרבים. כה התבצר הוא ושארית העם ואין יוצא ואין בא.

ויהי בשוב ניקנוס וכל שרי החילים וישאו עיניהם, והנה חומת העיר גבוהה מאד, ויתמהו איש אל רעהו ויקראו לשוערים לפתוח להם; ולא אָבוּ לשמוע להם ויערכו מלחמה עמהם ויכו בהם השוערים. אמרו לבוא אל העיר דרך הבּוֹרות ויפלו בהם הפרשים; בִקשו לחדור מאותו עֵבר, ששם זוחלים הנחשים והצפעונים, וינשכו אלה בהם ויעשו בהם חבורות ופצעים.

ויחדלו ממעשיהם; אך צרו על העיר וישבו באהלים ובמלונות שנים רבות.

בימי המצור האלה ברח משה בן־עמרם ממצרים ויבוא אל מחנה ניקנוס. והאיש משֶה מראהו נאה וקומתו דמתה לתמר וישא חן וחסד בעיני המלך וישימהו לשר צבא. ויעבוד משה את מלכו באמן ובעֹז. עברו ימים וניקנוס מת ויקומו בני החילים וימליכו עליהם את הגבור העברי ויתנו לו גם את המלכה לאשה כחֻקי אדום ומשפטיו. ויהי ביום השלישי למלכו באו אליו זקני החילים ופקידי הצבא ויפלו לרגליו ויאמרו: זה תשע שנים לא ראינו את נשֵינו וטפנו, ונפשֵנו מתגעגעת עליהם. הבה לנו עֵצה לחדור לעיר ולשוב אל ביתנו. ויאמר אליהם משה: התאזרו ולכו ההרה וקחו לכם מאפרוחי החסידה וקִרבו אחר־זה אל העיר מאותו העֵבר, שבו שוכנים הנחשים והעקרבים; והיה כי ישלחו השרפים את לשונותיהם לנגדכם, הַשליכו להם את האפרוחים: עודם בין שִניהם וְאַתם תקומו ותכבשו את העיר. ועלתה עצתו בידם וישובו ויכבשו את עיר מולדתם. ובלעם ובניו בראותם, כי עוד מעט ותִכלה אליהם הרעה, נהשו ופרחו באויר וימַלטו את נפשותם.

ומשה זכר את ברית אלהי יעקב ולא קרב כל הימים אל אשת אדוניו, וישם במטה הרב בינו ובֵינה ולא חָטא עמה. וינהל את בני־כוש בדרכי התורה והמשפט. והעם הצליח במעשיו ויהי למופת בין גויי הארצות. והמלכה בראותה, כי התרחק ממנה המלך החדש, חרה לה עד־מות. ותקרא לשרים ולגדולי המדינה ותאמר להם: למה המלכתם עליכם איש נכרי משבט לא שמענו לשונו? הנה לפניכם בן אדוניכם ניקנוס ולו משפט המלוכה. וישמע משה וידע, כי באה עתו לשוב אל אחיו – ויסר את עטרת עולם־הזה מעל ראשו והֻכתר בכתר של קֻדשה.

ה
בדיר

ויהי כי ברח בן־עמרם מפני חרב הרעה ויבוא לארץ מדין וַיושַע לבנות הכֹהן וַיַשק את צאנן, שאלהו רעואל אביהן: מאין יבוא ומאיזו ארץ מוצאו? ויספר לו הזר את כל אשר מצאהו על אדמת בני־חם ולא כחד ממנו דבר, ולא זכר לו הלז את חסדו, ויאמר בלבו: אם בכתרו של מלך שלח ידו, מה ימצאני אני, אם אביאהו בצל קורתי? מיד עמד וישליכהו לבור ויאמר: לא יֵצא מזה ולא יראה את השמש. ותחמול על העברי צפורה בת רעואל, כי מצא חן בעיניה; ובכל יום ויום היתה מביאה לו לחם ותכלכלהו ימים רבים.

ויהי מקץ שבע שנים אמרה הבת לאביה: איש נקי ולא עָוֶל בכפו השלכת לבור והוא צועק עליך בכל יום לאלהיו; הַעלהו משם ולא יהיה בך חֵטא. התפלא הכהן ואמר: מי שמע כזאת, שאדם שלא אכל ולא שתה ימים רבים ואך אפל יכַסנו עודנו חי? ועמד על פתחו של בור ושמע קול משבח ומזַמר לשוכן מרומים. מיד הוציאהו לחפשי ויתן לו את בתו לאשה, כי דברה עליו טובות. ותלך העלמה בדרך אברהם, התמכרה לאהבת בעלה ותלד לו בנים שנים.

ג. שופמן

לְפָנִים בְּיִשְׂרָאֵל

I

דפיקה בחלון העירתנו משנתֵנו. כאִלו אֵחרנו לקום הפעם: כל־כך היה האור גדול. אחר־כך ישבתי, ילד בן־ארבע, על הדשא והסתכלתי בלַבַּת האש ממעל לצריף הַיָשָן של שכֵננו ניקיפור, לַבָּה גדולה מאד, שאננה, חסרת־קול... חוץ מזה לא ראיתי ולא שמעתי כלום. והנה שקעה האש – וְאָתא לילה. מה זה? זה־עתה קַמנו משנתֵנו, ושוב לילה!... בזרועותיה של רָחֶה, זו האשה העסקָנית, שבאשר צרה שם היא, נִשֵׂאתי באפלת הלילה אל ביתה ושם לנתי בכפיפה אחת עם עוד ילדים זרים. בבֹקר בא אחי הגדול, משה, ולקָחַני הביתה. בית ניקיפור לא היה עוד, ובמקומו עָשְנו המשואות.

ביתנו היה מלא גויי השכונה, וביניהם הסתובב מרדכי, אֲחִי־אמי, בטליתו ותפליו. כפי שנודע לי אחר־כך, התקבצו הללו אצלנו לשם חקירה ודרישה, אם ידו, יד מרדכי שלנו זה, שנחשב לחדל־אישים ולמטֹרף קצת, לא היתה בדבר, הַינו, אם לא זרק בלילה גפרור או זנב־פפירוסה.

לא ארכו הימים, ועל משואות־שרפה אלה, שלא פעם פרכנו מאודיהן פחמים בשביל הַסַמוֹר הקטן שלנו, בעל שלש הרגלים, בנה לו ניקיפור צריף חדש. כבר קבע את החלונות הקטנים, כבר קִצֵץ והישיר את התִתּוֹרה של גג־התבן, קצץ בקרדֹם על בול־עץ, ועושה־התנורים סֶמיון, זה שיודע לדבר יהודית ולחַקות פלאים את ה„מִיַאי" של החתול, נראה על ראש הגג, בעשותו את אֲרֻבַּת־העשן. כַּבַּיִת הקודֵם, היה גם זה מְפנה אלינו בקיר האחורַני, הסומא.

אבל ניקיפור לא חי הרבה בביתו החדש, ואני זוכר את עיני אמי בהביטן בחלון תוהות־מוזרות כל־כך, אל ה„פגר": התמונות הקדושות התנפנפו ברוח, הצלבים הגדולים נעו והלכו, נעו והלכו, וקול הכֹּמר העיק על הלבבות.

בימים ההם פזר אבי־זקני, ר' יוסף המלמד, את תלמידיו בעוד היום גדול, וסמוך לכך החרידתני צעקת אמי מהחדר השני. אז נולדה אחותי חַסיה.

ריח מתוק נדף, מהול בְרֵיח „לֶקח" (דְבשנית) טבול ביין־שרף, ומבעד לערפלים דקים הבהבו „שירי־המעלות", הכתובים בידי זקֵני, על המזוזות והכתלים. מקור־אהבה נבקע אל זו האחות הזעירה־הזעירה...

– בית־המדרש בוער!... – קרא אלי הסבא באחד הלילות, בהתהפכי בשנתי אל צִדֵי השני.

בעינים עצומות למחצה הצצתי חטופות אל החלון האָדֹם... אבל תֵּכף שבתי ונרדמתי.

במקום בית־המדרש הישן הזה, שהיה בנין־עץ, נבנה בקרוב בית־תפלה חָדָש, לִבֵנים. תקפו הרֵיחות של חמרי הבניה, ובליל הסיד בבור עורר איזה תאבון... הנה נקבעו החלונות הגדולים, המקֻמָּרים. ואחר־כך התחילו נעשים בבית פנימה הרהיטים הקדושים: הבימה, הארון וכו'. הכל בידי שלום הַנַּגר, האמן הנפלא.

ושוב הבהילו את המיַלדת אל אמי – הפעם בחצי הלילה. שוב טִפּוּל חשאי, מסטורי, שכשוך פושרים. הִסס הלב... נֵפל! אחות שניה היתה זו, אלמלי... נפשי יצאה אל גוש קטן זה, המְתֻּל בבד, בהִנָּשאו החוצה – לקבורה.

II

„אונטר דניפר" הוא שֵם פּרור זה, שהדניפר מפריד בינו ובין העיר. בקיץ עוברים מכאן לכאן על־פני גשר־דוברות, בחֹרף על־פני הקרח, ובראשית האביב, בתקופת ה„קריעות" (בתרי הקרח), – על־ידי הפּרוֹם (מַעברה). מן הנהר, ממערב עד ה„שליַאך" המוליך צפונה, לדוּברוֹבנה, משתטחת בשפוע שכונת־הגוים, שמכילה, סמוך לנהר, את בית־הרחצה הקטן, וסמוך לשליַאך את ביתנו. מעֵבר לשליַאך, כלפי מזרח, מתחיל רחוב־היהודים בביתה האָדֹם של זלַטה־גולדה, ה' האשה השחצנית, אֵם הבנים הגבורים ועזי־הפנים, מאיר וחיים, וגומר הרחק, ליד הַשּוֹסֶה המוהילובי, בצריפו השחור והמעֻקם של דוד־אבי, אברהם הכהן.

אם להביט בחלון־המזרח שלנו, להביט הרחק, רואים את ביתו הרחב והנאה של גב'יר המקום, הֶניך סוחר־היערות, ועל הככר לפניו את שני המנַסרים, העליון והתחתון. הראשון, העומד על מכון־הקרשים ממעל, הוא החרומַף קירילא, והשני, העומד על הארץ ומושך את המגֵרה הגדולה למטה, הוא אותו אברהם הכהן, דודי הזקן, הגבוה והחזק, שחוץ מזה הריהו גם איש־האדמה בבחינה ידועה. בבית־הכנסת היה קם לפעמים כפילוסוף־מוכיח, הטעים תכופות את המלה „קרקע", ודעת החסידים לא היתה נוחה ממנו. – הוא היה אומר:

– אני מושך במגֵרה, כדי שיהיה לי מה לאכול, ואני אוכל, כדי שיהיה בי כֹּח למשך במגֵרה.

כשכונת־הגוים מאחור, כך זרה היתה לנו גם שכונת־היהודים מפנים. ביתנו הנאצל, סדוק־הקורות, עם גג־השחיפים שעלה אזוב, ועם טבלת־הפחים הכחלחלה, שֶׁשָּׁם אבי־זקני היה נקוב בה רוסית מטעם הרָשות, ביתנו זה עם חללו הפנימי, הרוחני, עם מדפי הספרים, ספרים עתיקים, מְפלאים, כֵּהֵי־

דפים, לא התמזג עם הבתים הזרים, הַמְצֻקים, בתי ההדיוטות. למרות עניות־הרוח וחֻלי־החֻלין שנשבו מבתים אלה, אהבתי לבוא לשם לפעמים, כרוך אחרי זקֵני, לשם „ברכה" בחגים או ביום־חֹל לברית־מילה. אותו ה„לֶקח" (דְבשנית) האָדֹם, אותו ה„צוקר־לֶקח" הלבן, וביחוד אותם ה„טֵיגליך"! ורק מפני שהעינים שוטטו בתוך־כך בתופיני הדבש והסֻכר הללו, שהצהירו מעל הפנכות שורות שורות אֲרֻכּות, לא נגעה עד־הלב הרבה צעקתו האִימה, נחנקת לרגעים מתוך אפיסת־הכֹּחות, של הַנִּמּוֹל הרך...

— „ויתנהו לַמַעלה לְמַעלה!..." — הנעים את „הרחמן" המוהל הישיש, מאיר נייס, שעיניו לא נראו כלל מחמת עָבִי גבותיהן.

כך באנו אנו לרשותם, והם לרשותנו — אך בהביאם את ילדיהם ל„חדרנו", או בבואם בערבי־החֹרף לקחת את אלה הביתה, או ביום הששי אחרי הצהרים, בלכתם אל בית־הרחצה והיו מֻכרחים אפוא לעבור על־פני חלונותינו. הנה עוברים הם אחד אחד ותבילות־הזרדים תחת בית־שחיָם: שמעון החנוָני, שמואל־אידל הַנַּפּח, הירשל הסמרגוני... בדרכו לבית־הרחצה, סר אלינו אברהם הכהן בהסח־הדעת, הוציא מתחת כנף אדרתו ככר־לחם שחֻמה, פרי אדמתו, הניח אי־בזה בלי אמר — ונעלם.

ושם, בבית־הרחצה, שתי רשֻיות: אחת להזעה ואחת לרחיצה. כאן חם ביותר, וכאן קר ביותר. על־ידי לבנה תלויה בחבל הדלת נסגרת מאליה. הבַּלָּנית הזקנה שואבת מים מן הברֵכה בחוץ ומעָרה אל צנור־העץ, ובבית פנימה מזַנק זרם־הצונן האדיר דוקא ברגע הִשָּׁמע קול השאיבה מבחוץ... הנה יוצא מַסְוֶי, מֻרתח ולבָן־בשר, וחבילת־זרדים בידו, מבית־ההזעה אל הפרוזדור ומבקש מהבַּלָנית מים לשתיה. הריהו יושב על ספסל לְהִנָּפש, ובבוא הזקֵנה וקִתּוֹן־המים בידה, הוא מכַסה את מבושיו בחבילת־הזרדים הרטֻבּה.

III

אחרי מות ניקיפור קם ביתו לנחלה לבנו הצעיר טרישקא, ששב לא־כבר מעבודת־הצבא. איבת־עולם התלקחה בשל ירֻשה זו בין טרישקא ובין אחיו הגדול, מיטרא.

— אני לן עכשו בחוץ והרובה בידי, — סח טרישקא לאבי־זקני, — כי לילה לילה מֻשלכת אבן אל חלונותַי. אני יודע מי הוא זה!

חטטים בפניו, וקָפל זקוף, מיֻחד־הבעה, ממעל לשרש־חָטמו. אשתו הצעירה וַרוַרה היא גבוהה, לבנת־בשר, ועינים קטנות לה, חיכניות. עתים עלתה צעקתה מביתה או מהצרה: בעלה שב שכור, כדרכו, והכה אותה באכזריות. על־שום־מה?

מעל גג הפרוזדור המשֻפע שלנו, שעליו הייתי מוטל תדיר בימות־החמה, ראיתיה עובדת כפופה בגִנָּתה. אני הרהרתי אז, כרגיל, את הרהורי, כגון: מי חזק ממי — טרישקא או מיטרא, מאיר או חיים, ולבסוף, יהודה

בן יעקב או שמשון הגבור? אִלו פרץ קרב בין שני אלה, מי היה מנַצח? ושמעתי בינתים את וַרוַרה מטיחה קשות כלפי גיסתה מַרינה, אשת מיטרא, שֶׁנִּבְרה גם־כן באותה שעה בגִנָּתה היא, בקֵרוב־מקום. הרי הן מזדקפות, נשענות על קתי־מַעדריהן, והרצ־חה עולה על גדותיה. פתאם הופכת וַרוַרה, מפשילה שמלתה ומערטלת את אחוריה הרחבים והלבנים... משעשתה דבר זה, שָׁככה חמתה כהרף־עין – כאִלו הכתה על קדקד אויַבתה בקרדֹם.

באחד הימים נמלך טרישקא ומכר את ביתו לאכר, על־מנת לבנות לו במקומו בית טוב מזה. את הצריף צריך היה אפוא להעתיק כמו־שהוא אל רשותו של הקונה, הַינו מהלך חמשים פסיעות. הייתי כְּלִי תמהון: הֲיֵעָתֵק בית ממקומו? הלא כבית כהר, כעולם כֻּלו!... התלקטו ובאו מגויי השכונה: טימוך, פַּוֶל, אחרֶם ומַטְוֵי. קדם נערך בשביל אלה בחוץ שֻׁלחן מלא בקבוקי יין־שרף וסְלתניות חתוכות. שעה רבה אכלו ושתו בחֵמה והיטיבו את לבם. והנה בא הרגע הגדול. קורות עגלות הֻכנסו תחת הבית לשֵׁם גִּלגול. אחר־כך עמדו כֻלם בשורה, איש איש וכלונס עבֶה בידו, שֶׁשִּׁמש לו מָנוף. ועם שירת ה„דובינושקה" הסיטו וגלגלו את הבית, הָסֵט אחרי הָסֵט. בעיני היה הדבר כפלא־הטבע: בית, בית שלם מִטַּלטל והולך!...

IV

האבנים בחצרנו, הכהות והבהירות, החלָקות והמגֻנגעות, תפסו מקום גדול בקֵיצי ילדותנו הארֻכים, הארֻכים. אבן אבן ופרצופה. על האבנים הללו ישבנו וחֲדודיהן מֻתקו לנו. עוד היה הטל על הדשא, פקעי הפרגים אך התחילו נפתחים ורוחות־בקר נפנפו ופִלשו את השמים הַוַרדיים, שצפרים יצאו ונכנסו בהם...

בא היריד „פרוקופי", שנערך במגרש, ליד השוסָה. שפעת „קוֹנפיטוֹת" (סֻכריות) מחֻתלות בחִתולי־צבעונים ו„פַּייפליך" (הלילים)! אותם „אֵילי"־החֹמר הקטנים, שזנבותיהם הצבועים כה ערבו לחִכנו.

וב„חדר" בביתנו למדו „רות". „אל אשר תלכי אלך!..." השתפכו הקולות הרכים. החלון פתוח, ובהסח־הדעת צצה בו צוענית ותינוקה בזרועה. הריהי תופסת כף־ידך, ועל־כרחך היא מנַחשת־מדגדגת בה...

הַקַּיִץ בעצם להטו. מלחמות בשקצים. עם אֶפַּנַס בן טימוך, עם הַנַּנס פִּיטרוק, עם הבריון המסֻכן פֶּדקא... השלָכת אבנים. אבל פעמים מכריח המצב לקרָב־אגרופים, פנים אל פנים.

– טרַסצי־מַטרי!... – נתעקמו הלסתות בכעס־בהלה, הידים משכו בַחֲלוק־הבד הגס וטלטלו את השונא בכל כֹּח... צמאון־נָקָם עולמי מתרוה, בהִנָּחת האגרוף בבשר נקשה זה. הָטֹף והַכֵּה, הָטֹף והַכֵּה!... אחר־כך נמלטתי אל פרוזדור־ביתנו, סגרתי את הדלת ונעלתי בבריח. עוד מעט ומטר־אבנים נִתך על הדלת מבחוץ, והבריח הקטן רָקד וחִשב לִהֵעָקֵר.

באמנות־ההכאה חִקיתי הרבה את מאיר בן זְלַטה־גולדה, שלמרות

מה שהיה נמוך, מגֻבן משהו ורזה כל־כך, התיָראו מפניו הכל, כיהודים כנוצרים. הסתכלתי בו תמיד, מבלי שהרגיש בכך, בבית־המדרש ובחוץ. בלא־יודעים סִגלתִי לי את תנועותיו, את הליכתו... בחֹרף חבש לראשו כובע־שֵער קונוסי, ובקיץ כובע־בד לבן, עם גַף־לַכָּה שחור־מצהיר. את אֻמנֻיותיו החליף תכופות: הוא היה מורה לרוסית, עגלון, חַלבן וכו'. בעזרת אחיו החַיָט, הצעיר והגבוה ממנו, חיים, הכה בבית־הכנסת את הגבאי ואת בניו, הבחורים החזקים, ולקח בחזקה, לו ולבני־ביתו, את מקומות המזרח, את מיטב העליות וכו'. המלחמות התכופות הללו העסיקוני מאד, ומשְעמם קצת שַבתי הביתה, כשתפלת־שבת אחת עברה בשלום.

כֹּח דִימוֹני זה, שנשקף מעיניו האפורות, חַדות־האישונים, ומקמטי לסתותיו בשעת צחוקו, שוֹרֶה היה על כל אותו הבית, המשוח מבחוץ בששר אָדֹם, על בניו וגם על בנותיו החצופות והנאות: אַסְנָה, מַשה וחַיה. על המעקה רבץ שם תמיד מקפל כַּלבם השחור, צחור־המצח פילקא, וארב בשנאה לכל העוברים והשבים, כי גם הוא, כבעליו, עוין היה את כל בעלי־הבתים מסביב. ורק באבי־זקני נהגו כֻלם כבוד והערצה: מאיר וחיים בקטנותם הלא היו תלמידיו. עתים, כשחזקה עלי אימת הגוים השכורים, היו עיני ולבי נשואים בחשאי אך אל הבית האָדֹם הזה.

·

בחינת אויב פנימי הסתובב בביתנו מרדכי, שומר עברָתו לכֻלנו וביחוד לאביו, על שזה, כך נדמה לו, היה בעוכריו, הינו, שֶסִיֵע לגרושי אשתו, ענין המכֻסה בערפלי העָבר. הוא היה סופר סת"ם, כורך־ספרים ועוזר לבעלי־תפלה קטנים בימים הנוראים. תפוס במין טֵרוף טמיר, היה מדַבר לעצמו, מחַיך לעצמו, ולפִזור־נפשו לא היה גבול. על־כן פסל את מזוזותיו בזו אחר זו, סֵרס את דפי הספרים שכרך ועשה בהם שַמות, וכדי להציל מפיו איזו תשובה צריך היה לשאלו עשר פעמים. עד אחרי הצהרים היה מאחר בתפלתו ומתעכב על שתים־שלש מלים כחצי שעה, מבלי ששמע כלל את היוצא מפיו. כך התהלך בטליתו ותפליו מפִנה אל פנה ומלמל: „בשמים ממעל, בשמים ממעל"...

עם כל אלה היתה טבועה בו איזו יוהרה על כשרונותיו השונים, בחשבו את־עצמו ל„אֻמן־יד" גדול באולר ובקרדֹם, ובתור סופר סת"ם, לעולה על־ כל הסופרים שבעיר. ו„חוש־הנגינה" שלו! לא רק בערבי אלול, אלא גם בכל לילות השנה, בשִבתו על־גבי התנור, מקום־משכבו הקבוע, היה משַנן לו באפלה את כל אותם הפיוטים הפיקַנטיים, שנוהגים בהם נגינה יתֵרה. עד שאמו מרת־הנפש היתה מקיצה ושופכת עליו את כל חמתה על שאינו מניח לישון.

אבל הנה הגיעה שעתו, ובעלי־התפלה, כגדולים כקטנים, התחילו „מתכוננים" (סטרוֹיֶן־זיך בלע"ז) איש איש במקומו, וביניהם גם איצי המלמד,

שהוא, מרדכי, אחד מעוזריו. הנה נשמע קולו הצרוד של החזן הקטן הזה בחוץ, בליל־הבציר, תחת הכוכבים הנופלים, בהסתלסלו: „כה אמר ה׳, זכרתי לך חסד נעוריך...״ אי־בזה בעיָרה קטנה, ששם נשכר ל„מוסף״, הוא נחשב ודאי לחזן גדול, אבל כאן, בעירו, אינו עובר לפני התֵבה אלא בשבתות ומועדים; ואילו לתפלת ה„מוסף״ בימים הנוראים בא אלינו מרחוק בעל־התפלה הקבוע שלנו, קוֹליה דבוֹרקין. ודאי „מתכונן״ בביתו אף זה בשבילנו, מתכונן בקולו הַמְפלא, המתכותי, שאין דוגמתו בכל העולם. ברם, לפי־שעה אנו מְכרחים לשמוע את קולו של איצי המלמד. הנה שב מרדכי הביתה וקובל נואשות, כמדַבר לעצמו, מתכַּון לחזָנו:

– קול אינו במציאות!...

– אין זה קוליה, מהז – אומר אני לו.

מרדכי הפשיל ראשו לאחוריו...

קוליָה, קוליָה! ל„מוסף״ שלו חכיתי בקצֶר־רוח כל השנה, כל השנה. נפלא הדבר, שבשעת תפלת־שחרית אין רואים אותו בשום מקום, ורק אחרי התקיעות, בהגיע שעתו, הריהו עומד אצל התֵבה, ומחזורו הגדול פתוח לפניו. כאִלו צץ מן האדמה.

– „הִנְנִי״...

הקול זך, רענן, חודר לפנַי ולפנים – כאשתקד. הסתכלתי מאחריו בחד טליתו שעל קדקדו (את פניו לא ראיתי מעולם כראוי ואף לא חפצתי לראות), בתנועות גופו, בנענועי השרוול הרחב של קיטלוֹ הלבן, בשלחו את ידו כלפי מעלה.

– „ונפשי תגיל בה׳, תשיש בישועתו...״

אבל עוד יותר היה כֹחו עלי בליל „כל נדרי״. אז נתעשר קולו בנעימה חדשה. „יעלה תחנוננו״, „סלח נא לעָון העם הזה״, „הס קטגור״, „כי הנה כהגה ביד המלח״... – כל אלה, בין נרות־השעוה הגדולים ועל־גבי השחת, הרעידו את המפרקת והדמיעו את העינים, בשעה שאבי־זקני הטעים לי, אגב הבטה אלמת, את כלות־הנפש של הנגון בתנועת־ידו. בינתים חרד הלב על ביתנו, שנתרוקן עכשו מאנשיו ונר דולק בו; נר סטֵיארינֵי גדול, תחוב בחרס הנשבר (אותו שב„אדם יסודו מעפר״). העומד על השלחן מלֵא חול. מי יודע – אולי נפל הנר?...

– נלכה ונראה! – אומר לי אחי משה.

ואנו הולכים שנינו לארך הרחוב השוקט, באים אל ביתנו ומביטים פנימה בעד החלון: הנר עומד. הכל על מכונו. הדלת נעולה, והמנעול הקטן, הַמְחלד משהו, מבהיק באור הירח.

VI

עם בוא הסתָו שכרנו את קוֹסטיוּק, שיִפקק לנו את סדקי ביתנו באניצי־נעֹרת. זה היה גוי עני, ערירי, זקן מאד ורזֵה־פנים, שדר בקרן־זוית

אצל אִיבַּן הַבַּנאי. „לא כלונס ולא חצר", ורק על קרדֻמו חַי. ביום־הכפורים, בבית־הכנסת, כשישב דומם אצל הפתח, מוכן להיטיב את הנרות בשעת־הצֹרך, נכמרו רחמים אליו יותר מאשר אל המתפללים הללו, הבוכים בטליתותיהם. אצלנו היה מצוי תכופות לשֵם איזו מלאכת־קרדֹם. עכשו ישב על שלַבּי הסֻלם בחוץ והכניס את הנעֹרת לתוך חרַכּי הבית באמצעותו של טריז עשוי לכך, בהכותו על זה בקורנס של עץ.

לאחר שגמר את מלאכתו זו, נשלחתי עמו אל בית רָחָה, המוזגת בּמקצת, שתתן לו על חשבוננו „סוֹטְקָה" (מדת יין־שרף קטנה). ידיו רעדו בקחתו את קִתּון־הנחֹשת הקטן והמלא הזה, ובבת־אחת (ולא טפין טפין, אף שידע, כי לא בקרוב יבוא שוב לידי־כך) הגיח את הנוזל החריף אל־קרבו, בהפשילו את ראשו הרחק לאחוריו. באותו רגע ראיתי את פיקת־גרגרתו, זו הפיקה הצמוקה, בת־השמונים – צָמָא בל־יִרְוֶה חִלחל בה; איזה חֹרֶב!...

הקֹר התגבר מיום ליום. עננה הרת־שלג נשקפה בחלון, והַזַּגָּג החֵרש בא, גזר את הזכוכית ב„דימנט" שלו, ובלכתו, השאיר אחריו את הזגוגיות החדשות, השלמות, שאִמצו את הרוח לקראת החֹרף הבא.

נערים חדשים נכנסו ל„חדר" הסבא. רֻבּם היו נערים לבנוניים, זרועי נְקֻדות־חַמה, שהביאו אתם פרוסות־פת מְרוּחות במרקחת־שזיפים. אך הנה הופיע בביתנו נער חדש, שמשפחתו באה הלום לפני זמן־מה ממרחקים. שַכנא היה שמו, שֵם לא־רגיל במקומותינו, ועור־פניו חָלָק־שחרחר והבטה לו אחרת לגמרי... זו היתה אהבתי הראשונה.

– נלמד „דניאל", – אמר הסבא והוציא ספר ישן, ירוק־דפים, מירכתי המדף. „ילדים אשר אין בהם כל מום וטובי־מראה"... ומה־יפו, מה־נפלאו חלומות נבוכדנצר!

הנפט בעששית השמיע המיה חרישית. פעמים נקנתה פתילה חדשה ופעמים גם „מכונה" חדשה, שרִתקו אליהן את העינים. בשעת ההדלקת חִצִי־השלהבת נִתַּק, ממריא אל־על ומרחף באויר...

באה אחותו של שַכנא, דומה קצת אליו, ופנסה בידה, להוליכו הביתה. הרי היא חובשת לראשו את ה„בַּשליק" וקושרת לו את שתי הקצוות מאחוריו.

חֹרף, חֹרף! סאַר־לבֵנים בתוך הבית, לבֵנים אדֻמות. סְמִיוֹן עושה־התנורים נקרא לעשות כירה חדשה. הנה הוא מניח לבֵנה על־גבי לבֵנה, מורח במגרפתו הקטנה, מחליק ושָף. בינתים הוא משמיע „מִיַאוּ" שכזה, עד שהחתול האָפור שלנו בא במבוכה. עוד מעט והוא כבר התחיל מְקַמֵּר את סִפּון־הכירה.

– בּאִי הֵנה, כַּלנה (כַּלה)! – הוא קורא יהודית אל הַסיה, אחותי הקטנה, ומאַים לטפחה בכף־ידו הגדולה, המלֻכלכה בטיט.

החלונות עמוסים כפור עָבֶה, ואמי אומרת: „החלונות כֹּדְבִים!" באים ימי־אידיהם, שבהם הם עורכים בהמון את עבודת־הקֹדש שלהם על־גבי הנהר הקפוא. הכל משתוממים על הכֹּמר, היאך הוא עומד ארֻכּות גלוי־

ראש נקֹר שכזה. וימים רבים אחר־כך נראה שם, ליד מחצבתו, צלב־הקרח, הצבוע תכלת...

ומרדכי מאחר בלילות ופוסל בעץ באולרו שחור־הַנִּצָּב: עושה הוא דפוסים שונים לסַחרָחֵריות. בבֹקר אחד ספר, שראה זאב הלילה בעד החלון, כשזה עומד באמצע הרחוב. כלב־טרישקא בחצרו מזה וכלב־טימוף בחצרו מזה נבחו־צעקו בכל כֹחותיהם, אבל לא הֵעֵזו לצאת.

אני קִנֵּאתי בו מאד, כי בשום אֹפן לא עלה בידי לראות זאב. לספורי־הזאבים הקשבתי תמיד בעצֶר־נשימה. לנגד עיני רחף אותו זוג־המגפים, עם השוֹקַיִם שבתוכו, שנשאר בשלג, בדרך, מההֵלך שטֹרַף וְנֶאכל... פעמים, בליל־ירח, כשהקיצותי משנתי על הדרגש, מהרתי והצצתי בחלון, אבל זאב לא היה. הייתי מֻכרח אפוא להסתפק אך באותן הגומות הקטנות, שנראו בבֹקר לפעמים על־פני השלג של גִּנָּתנו; וגם אלה היו ספק עקבות זאב, ספק עקבות כלב.

ראיתיו אמנם סוף־סוף, ראיתיו, אבל אז דוקא לא עשה עלי רֹשֶׁם מְיֻחד. כי זה היה ביום־קיץ, בשרב – – בגן־החיות, בשֶׁנְבְּרוּן!

VII

במקום ארון־בגדים וקוֹמוֹדה שִׁמשה בביתנו תבה עתיקה, גדולה ושחורה וחוֹר בדלתה. כשפְּתָחוּה ונכפפו לתוכה, צריך היה לאחוז בדלת הכבדה בזהירות יתֵרה, שלא תשוב ותפול ותערוף את הראש. אגב נבירה בקרקעיתה של תֵּבה זו, מתחת לכבסים ושאר מיני חפָצים, נתקלה היד כפעם בפעם בארנק־עור גדול, ישן־נושן, מחוק, כרוך ומְהֻדק בחבל דק. מתוך סקרנות פשפשתי בארנק זה ומצאתי שם את גליון־ה„תנאים" של אבי ואמי, שהכְּתָב בו כבר כָּתַם מרֹב ימים. „למז"ט יעלה ויצמח כגן רטוב" וכו'. ב„תנאים" אלה עִינתי בחשאי אֲרֻכּות, תוהה ומשתאה. אבל־מה נפעמתי, כשמצאתי שם פעם גם את ה„תנאים" של זקֵני וזקנתי, שעל הראשון נאמר בהם: „הבחור החתן", והסבתא, זו מרת־הנפש, שתומת־העין, היתה כאן עדַין: „הכלה מרת חייענה..."

ובעוד שתי המלים: „הבחור החתן" הללו כתובות בגליון גדול זה, המשתמר מֻקפל בארנק־העור המְכֻרכם, עלה אבי־זקני ביום־חֹרף אחד, בן חמשים ושמונה שנה, על מטתו, שלא לרדת ממנה עוד.

נקראו חליפות הרופאים הנוצרים, גדלי־הקומה, וַרטמַן וקְלַמֵּיצָף, וגם הרופא היהודי, קטן־הקומה וכחֹל־המשקפים, זרחי. כל אחד העיף עינו בזלזול ברְצפטים של חבריו. באפטֵיקה נמשכו העינים אל מאזני־הפְלִיז המבהיקים, הזעירים כל־כך... והרוקח הצעיר, מגֻלח סנטרו הכָּחֹל, הנתעב, גער בנזיפה:

– הָסר את הכובע!

היגון הגדול העיק על כל הבית. ורק מרדכי לבדו עמד במֹרדו, לא הראה שום סמני צער, והתהלך, כמנהגו, מפִּנה אל פנה בטליתו ותפליו.

החולה, ששכב בחדרו הקטן ועיֵן ב„אגרת בעלי חיים", ספר קטן המטפל בהשארת־הנפש, לאיזה קלונימוס, קרא פעם לו, למרדכי, בנו היחידי, ושאלו, אם יאמר קדיש אחריו.

– לא! – ענה מרדכי.

עד שבא אותו הבקר הנורא, שבו הוטל ראש הסבא לאלכסון הכר, ולעיניו האפורות, הפקוחות למחצה, שוב לא היתה הבטה... מרדכי, שחשב את־עצמו גם למֻמחה גדול בענין ה„מינטֶרן", הינו להשיב נפש המתעלף אליו, ושלא אחת הֶחיה אותי, בהתעלפי לפרקים, מֵרעל אֵד־פחמים, אחרי רדתי מעל התנור, הֶחיה על־ידי לחיצת־חֹטם וזריקת־צונן, – אמר לעשות בלהטיו גם הפעם, אבל הסבתא נתנה עליו בקולה:

– הוא מת!

קשה כאבן נשאר מרדכי גם כל אותו היום ולא השתתף בכל הבכיות והצעקות, ורק בשעה מאֻחרה בלילה – הסבא נִשא אל בית־עולמו ונקבר לפנות־ערב – כשישב לבדו על־גבי התנור, באפֵלה, בטרם שכב על יצועו הדל, פָרץ פתאם ביבבה אִֻמה מאד ולא נתן דמי לו עד בֹּקר.

וגם קדיש אָמֹר אָמַר סוף־סוף.

VIII

האסון מטלטל למרחב. מי יודע, מתי הייתי רואה את בית־הנתיבות, את בית־הנתיבות האָדֹם בנוף־החֹרף, מי יודע, מתי הייתי מתנענע במסע־הברזל, אלמלא מות זקני. כי בא אבי ולקחני אל עירָתו ק., ששם היה „חדרו" הוא, ואנו הסתופפנו שנינו בביתה של דודה. עולם חדש!

בעולם חדש זה – רחוב אחד ארֹך מיער עד יער, שרוח הרבי הקוידָני רִחפה עליו – טבעתי כל־כך, עד שבנסענו לימי הפסח חזרה לביתנו, כבר הייתי כמפקפק במציאותו של זה, והתחלתי מאמין אך אז, בראותי מרחוק את הדניפר המלא „קריעות" ואת הַפָּרוֹם.

מפני שעיני רגילות היו במשך חצי החֹרף בדודתי הגדולה ומסֻרבלת־הבשר, נדמתה לי אמי, בצאתה לקראתנו, כל־כך קטנה, כל־כך רזה... ואני, נער בן־תשע, הרגשתי את־עצמי עכשו גבור, מי שהיה בנכר, במרחקים, ואת גבורתי הראיתי מיד, ברָדפי בחמת־כֹּחי אחרי תרנגול, שנמלט מידי אמי – בהצר ומשם מעֵבר לגדר, אל גנת־הירק, עם שלָגיה הנפסדים, השחורים. וחטפתיו!

אותו יום היה יום הכִּבּוס והַמֵּרוּק, ואניוטה הצעירה בת איבַן הבנאי, שסדקי עיניה הצרים והארֻכים נעצמים לגמרי בשעת חיוכה, תחבה את שולי שמלתה במתניה וגִלתה את קִבֻּרות־רגליה עד למעלה מהארכובות. לפנות־ערב היא מגיעה לגמַר עבודתה, והריהי גורפת את השופכין אל המפתן, ששם נקוּה מקוה־מים גדול, ומערָתַם אל העביט. ועם חשֵכה,

כשהרִצפה היתה מְצעת תבן, ללא אור־נר, ובהרות הירַח נחו על אדני החלונות הממֹרקים והמשַפשפים, הורידה את שבל־שמלתה והלכה לה.

בליל ה„סדר" לקחתי לי את ההגדה הגדולה והרחבה, שאהבתיה והערצתיה ביותר, זו שטופסה טובע בשני ה„פּרושים" הגדולים שמכאן ומכאן: האחד לָרַב מִלַאדי והשני לתלמידו, ר' אהרן מסטרוסֶליה. בבואת־פרצופי, בבואה סגלגלה, משֻנה, נשקפת אלי מתוך שני בקבוקי־היין השחֻמים, הגדולים, הכרסתניים. איש איש וכוסו הדומה לו. הנה הכוס הקטנה והעֻגנה של חַסיה דמות־דיוקנה של חַסיה לה.

וביום־המחרת אחרי הצהרים קרא לי אבי:

– נלכה אל הדודה אֵידֶה!

הדודה אֵידה היא אשתו של אברהם הכהן. זו הדודה הטובה, הלטפנית, קצרת־הראות, שטעם ה„קניידליך" וה„חְרֶמזליך" שלה אי־אפשר לשכוח כל השנה. הלכנו אפוא הרחק, לארך כל הרחוב וממנו והלאה, ליד השוֹסֶה. אבי נהם קטע נגון, שהתערב בהמֻלת הרוח ועמודי־הטלגרף. בשֶמש־פֶּסח הבהיקו אבני־הציונים וערֵמות האבנים המנֻפּצות, הערֵמות הללו שאין להן סוף.

והנה מימין השוֹסֶה בית אברהם הכהן, שהשחיר ונתעקם מרֹב ימים ושאת התֻּרה של גג־התבן שלו אפשר להשיג ביד. הפרוזדור האפל משַמש גם רפת לבהמות, וקרש מוטל כאן באלכסון על יָוֵן־הזבל, טובע בזה תחת כֹּבֶד הפסיעות ומוליך אל פתח הבית.

– גוט יום־טוב!

עלטה תחת התקרה הנמוכה והמפֻחמה – כמו בבית־הרחצה. ממרומי הכתלים נבטים משה מוֹנטיפיורי והגאון מִוילנה בטליתו ותפליו. הקרקע הוא ערֹם, בלי רצפה; תלוליות ושפועים. בעד החלונות האחורַניים, הסמוכים לארץ, נראה הַנִיר המפֻלח, גדַל־הרגבים.

אברהם הכהן סוגר את הספר, שהוא מעַין בו, מבלי הוציא את ידו הגדולה, יד־העובד, ממקום העיון. את אבי הוא מקַדם בבת־צחוק אבהית, שמתוכה נכר אמנם, שאין הוא חושב אותו לבר־דעת גדול. מענין לענין הוא עובר אל הנושא התמידי שלו ומטעים תכופות, כדרכו, את המלה „קרקע" הטעָמה מיֻחדת. בבית־הכנסת יש שאבי משיג הרבה על דברי דודו, שאינם נקיים מאבק־מינות, אבל עכשו, בשָמעו את הדודה אֵידֶה מטַפלת בתנור ומקשקשת בקערות ובפנכות, הוא מנענע לו בראשו ומסכים בַּכֹּל, בַּכֹּל.

IX

התרוממות־הרוח עם בוא החגים עוד נתגברה ביחוד על־ידי זה, שמשֶה אחי שב אז אלינו מן הכפר, שבו היה מורה כל ה„זמן". בהֵראותו בא ועובר על־פני החלונות מבחוץ, עלז הלב לקראתו, לקראת זה העלם הגבוה, היפה, הבהיר, כאִלו היה אח נ מ צ א... מכספו, שכר־הוראתו, שהביא אתו, היה קונה לי פעם כובע חדש ופעם מגפים חדשים. אלא שענין זה,

ענין קנית הבגדים החדשים, באותן הסימטות הצרות שבשוק, היה קשה מאד ורב־יסורים. החנוָנים והחנוָניות משני עברי הסימטה מושכים בשרווליך, והנך עובר כמו בין שתי שורות של מַלקים. עם כל ההתאמצות אינך יכול להעלות את הַמַגף בשום־אפן, אבל החנוָני אינו חושש לכך והריהו זורה לתוכו את האבקה הלבנה, מה שמועיל קצת. סוף־סוף הנך הולך משם שמח במגפים החדשים, והלב מהסס... „הם יתרחבו במשך ההליכה!" הבטיח החנוָני, אבל הם אינם מתרחבים, אלא, להפך, הולכים ומתכַוצים, ואחרי יום או יומַים הם לוחצים נוראות, בלי־הרף, בלי־הרף, מרעילים את שמחת החג וממררים את חייך.

את כל משכָּרתו, כעשרים רֻבל, שקבל בעד עבודת חצי־השנה, נתן משה פעם בעד חליפת־בגדים. באפלולית החנות, תחת מבול הפִּתויים, נדמתה חליפה זו, כאִלו יש לה איזה ערך, אבל משהתיר את הצרור בביתנו והסתכל כראוי, לאור היום, במה שקנה, ראה, כי הונוהו שם מכף־רגל ועד ראש!

הוא היה עלם חזק ואציל־אברים כאחד, בלונדי, ועָגול קטן טבוע במרכז מצחו הלבן והנאה. היה איזה שלטון במהותו, הומור מלבב והוראת־דרך. זמן מועט אחרי עזבו את ה„ישיבות", יצא לו במקומנו מוניטין של אפיקורס, והוא הוא היה הראשון, שהכניס לביתנו ספרים חיצונים, כעבריים כרוסיים.

כל פעם כשהביא את הספר מהביבליותיקה היחידה שבעיר והניחו על השלחן, מיד פתחתיו, הסתכלתי בפרצופו של המחבר וקראתי את הפסוק הראשון. הנה צורתו הַמְפלאה של יצחק אֶרטר... והנה ספר המתחיל כך: „לרגלי האפוד אשר הציב ירָבעל"... איזה הלך־נפש נעלה!

– כבר הביא „טרף־פסול" חדש! – נזף אבי, ולא בלי משיכה פנימית הציץ לתוך הספר אף־הוא, הציץ דרך־וִתּוּר. אבל עתּים, כשֶוִכּוּח סוער על עניני אמונה ודת התלקח בינו ובין אחי, וזה התקלס בו וּבָרבי הקוידַני שלו יותר מדַי, היה חוטף בחמתו את ה„טרף־פסול" הזה ואומר לחבטו בקרקע; ברם, תוך־כדי־כך התאפק והחזירו למקומו. רגש ההערצה אל הספר היה טבוע בו עָמֹק כל־כך, עד שלא היה יכול להשליך ארצה אפילו איזה קונטרס מסית לשמד.

מעט מעט והספרים החיצונים התחילו מתרבים ודוחקים על המדף את הספרים הקדושים. ביניהם היו גם ספרי־התשורות של אחי הצעיר זָליג ואחותי חַסיה, שנתנו להם באסכולותיהם „בעד הצטַינות בלמודים". בין ארבעתנו נתבצרה חזות־עולם משֻתפת, שלנו, זרה לאחרים, ואיש מבית אחר לא היה יכול להבין בשום אפן את שִׂיחנו־ושִׂיגנו וביחוד את צחוקנו.

באמצע כל אלה, בשעת־לילה מאֻחרה, מתפרץ אלינו שכֵנגו טרישקא שכור כלוט. הריהו מתאַנה, מתנַכר בשכרותו ומוריד את אגרופו על השלחן. מנַסים לדבר אליו רכות, לנגוע בנימים השכֵנותיות, אבל ממצחו החִור נושבת איבה פראית שכזו, עד שכל מלה טובה נרתעת מפניה; ביחוד מזה

הקפל הזקוף שממעל לשרש חָטמו... משֶה מתמלא חֵמה, מסתמק ואומר להתיצב בפניו. ואז בא רגע נורא לי, רגע חרדה גדולה על אחי הגדול הזה, שקֹדם לכן לא ידעתי עד־היכן הוא יקר לי, עד־היכן הוא מערה בכל ישותי... אבל הנה נופלת הברה: „צריך ללכת ולקרא למאיר!"... וטרישקא כמו מתפַכח פתאם ומתחַמק מן הבית.

X

ככה התקים בנס עולם בתוך עולם. לסטים ארבו מאחורי כתלנו, וכפרים, כפרים מסביב. הגדולים אמנם לא יָראו ולִגלגו על הקטנים ועל פחדם; אבל כי צדקו הקטנים מהגדולים והם הם חשו נכוחה — הלא הוכח באחרית הימים!

בלילה בלילה, לפני עלותי על משכבי, יצאתי אל הפרוזדור ובדקתי את דלת־החוץ, אם היא סגורה ונעולה בבריח כדבעי. פעמים מצאתיה פתוחה, ואז חטפתי וסגרתיה, ובו ברגע נדמה לי תמיד, שאני מקדם בסגירה זו איזו יד, שאומרת לדחוף ולפתוח את הדלת מבחוץ...

פעם, זכורני, בעוד אבי־זקני חי, נגררתי אחריו בליל־קיץ ללַוות את ידידו אבא הושיע'ס, זה האכר היהודי, השני לאברהם הכהן, שגר במרחק שלש וירסטאות מאונטר־דניפר, ליד „שליַאך"־דוברובנה. זה רכב על סוסו לאט, ואנו הלכנו על־ידו. תמֵה הייתי קֹדם־כל על אבא זה, היאך אינו מתירא הוא ללכת יחידי שלש וירסטאות אלה, בלילה, בין שדות ויערות, ואחר־כך על אבי־זקני, כיצד הוא הולך עמו לשַלחו עכשו ומפליג בינתים אל מחוץ לעיר כל־כך. חשבתי, הנה יֵלך אך עד קצה משׂוכת־הגדר של גנות־הירָקות ואַחַר ישוב, אבל לא! הרי זו כבר מאחרינו, והסבא הולך ומדַבר עם אבא עוד, עוד. הקמה משמאלנו רוחשת באפֵלה, גבוהה הרבה ממני. וַדאי עד אילן בודד זה ילך, ומשם ישוב, אבל לא! הם מדברים שניהם בלי־הרף, ואנו מרחיקים ללכת בינתים. על מה יש לדבר הרבה כל־כך? אין קץ!

עכשו עוד אבא על סוסו אתנו, אבל איך נלך שנינו חזרה לבדנו? לא העזתי לאמר אל זקני: „דַי, נשובה נא!" כי־אם התחלתי מושך בחשאי בכנף בגדו — — ואֵבְךְ.

כן, הגדולים לא יָראו, הלכו בלילות, בדרכים שוממות, אבל אנו הקטנים היטבנו לראות מהם, אנו הרגשנו את האמת.

ונע־ונד בנֵכר, הרחק מחוץ לגבולות מולדתי, יש שאני כאִלו מֵקִיץ פתאם ורואה בבעֻתָה את ביתנו זה, בעָמדו בודד־בודד בקצה שכונת הגוים, נשקף אל פני השדות. מי יודע, מי יודע — מה שם עכשו!... כי בני זלַטה־גולדה וַדאי כבר זקנו וכֹחם תש, ובריח דלתנו כה קטן וקל, כה קטן וקל.

נחום ירושלמי

מֶרְקַאדוֹ הַחַמָּר

(מחיי הספרדים בחברון)

פרק א

הקדמה: תולדות מרקאדו

– „מֶרקַאדוֹ סְ'איזוֹ מֶקָער" (=מרקאדו נהיה לחַמר) – חדשה זו, שבשפתה המקורית צלצלה במקצת כלשון נופל על לשון, הפליאה כל־כך את כל בני הכולל החברוני, עד כי למשך יום תמים נדחו מפניה כל הדשות המלחמה הגדולה.

– הנשמע כדבר הזה – הנידו בראשם הזקנים, חובשי בית־המדרש – שבֵּן למשפחת חכמים יאחז במשלח־יד בזוי כזֶה?

– עלובה אמו! – נדו וספדו הנשים, שנזדמנו יחד לחבורות, מי על־יד תנור האופה ומי בבית־המרחץ. – כשתדע זו בקברה, שבנה יחידה מתגולל בין החמוֹרים, תזדעזע כֻּלָּה, לא תנום ולא תישן!" [1].

– וכי מה יעשה? – טענו בהתלהבות יושבי־הקרנות הבטלים מעבודה, שכל חדשה שנפלה בעֵדה שִׁמשה להם חֹמר חדש לבקֹרת ולהתנפלות על הנהגת הרבנים, ראשי הכולל. – וכי מה יעשה יתום שכזה? הן הגנבים והרוצחים הללו, שהתעשרו מכספי הכולל, אינם נותנים עוד אף פרוטה לאלמנות וליתומים הכי־עזובים והכי־אֻמללים שבינינו!

תולדותיו של מרקאדו, כתולדות כל יתר בני העֵדה החברונית הקטנה, היו ידועות לַכֹּל:

מרקאדו נתיַתם בהיותו קטן. אביו נסע בתור שד"ר מטעם הכולל החברוני לערי ה„מערב" (למרוקו); שם חלה באיזו מחלה קשה וממֻשכה,

---

1) בספניולית: „ני דורמא, ני אדורמסקא".

הוציא את כל כספו וגם את כל כספי הכולל שנקבצו על־ידו, ולבסוף מת ונקבר בנכר, בהשאירו אחריו אלמנה צעירה ועגֻגה ובן יחיד, רזה וחִוֵר.

שמו האמתי של בן יחיד זה היה יוסף, אלא שמפאת בכורתו קראוהו תמיד גם בבית וגם ברחוב בשם „בכור". לאחר שמת אביו של בכור, חרדה האלמנה ביותר לשלום ה„קדיש" היחיד הזה, ולכן החליטה „למכור" אותו. „מכירה" כזאת הִנֵּה, כידוע, תחבולה בדוקה כנגד „מלאך־המות": בבואו לקחת את התינוק בן פלוני, הריהו מוצא תחתיו תינוק בן אלמוני, ועל־ידי־כך הוא מתבלבל עד שֶׁמַּרפה מטרפו לגמרי.

לא בנקל עלה הדבר בידי האלמנה למצא „קונה" מתאים לבנה יחידה. הן בתור „קונה" כזה יכול לשמש רק בר־מזל מיֻחד במינו, שלא מת עליו אף אחד מילדיו, ואף אביו ואמו עודם בחיים. אך האֵם הצעירה לא חסה על כל עמל וטורח; וכשלא מצאה בחברון שום אדם מתאים לכך, נסעה עם בנה ירושלימה ותמכרהו שם. בשובה חברונה עם בנה הַמָּכור, שנחשב מאז אך כשָאול בידה, הפקידה את המטבע הקטנה, שקבלה במחירו, בידי שַמש בית־הכנסת הגדול – הוא בית־הכנסת של אברהם אבינו – ותצַוֵּהו להדליק בכסף זה שמן־זית להזכָּרַת נשמתו של בעלה המנוח; וגם לַחַזן העניקה נדבה הגונה, למען יברך באפן פּמבּי באריכות־ימים את הנער השאול בידה – שנקרא מאז בקרב כל בני־עדתו בשֵם „מֶרקַאדוֹ" (=הַמָּכור).

כדי להתעות עוד יותר את מלאך־המות ולהוכיח לו, שמרקאדו יצא מרשותה, חדלה האלמנה לתפור לו מלבושים חדשים ותלבישהו רק בגדים בלים, שהשיגה משכניה וממכיריה בתור „נדבות" ליתום. אפילו הלבנים של הנער לא נתפרו אלא משרידי הבַּדים, שהיו נשארים בידי התופרים תכריכים למתים.

כל־זמן אשר שָרינָה (כך היה שֵם האלמנה) היתה שקועה ראשָה ורֻבָּה באזכרות לבעלה ובמכירת בנה יחידה – לא שתה לבה למצבה החמרי, וכדי למַלא את כל הוצאותיה הגדולות, שהֻכרחה להוציא לענינים האלה, מכרה בלב קל את כל תכשיטיה. אולם אחרי שעברו ימי־אלמנותה הראשונים, החלה דאגת הפרנסה להציק לה יותר ויותר ותלך גם היא בלב מר ושבור וברוח נכֵאה לדפוק על דלתות בית ה„רב" ולבקש את הַקִצבה החדשית, שֶנִתנה לכל יתר אַלְמְנוֹת הכולל.

כשהופיעה האלמנה החדשה בבית הרב, נעשו פניהם של ראשי הכולל, שישבו שם באותה שעה, זועמים ביותר: לבם כָּאַב עדַין על כספי הכולל, שהפסיד בעלה של אלמנה זו, והסכומים הגדולים שהוציאה אחרי מות בעלה נתנו מקום לחשד, שבימי חייו הספיקה לקבל ממנו בסתר כסף רב. היות כי אי־אפשר היה לפטור אותה בלא־כלום, צוה הרב לתת לה פרוטות מספר. אולם אך ראתה האלמנה את הכסף, שהושיטו לה – צָפה מעמק לבה הרגשה של עלבון צורב מאין כמוהו, דָּמָה עלה בראשה, ותזרוק את הפרוטות בידים רועדות מקצף בפני הנותנים ותקרא בקול מר ובהתרגשות הִיסְטֵרית:

– אוי לכם, רוצחים! לא די לכם, ששלחתם את בעלי למות בנכר, עוד רוצים אתם להמית גם את אשתו ובנו יחידו ברעב?!

מיד נקרא הַשַׁמש להחיש עזרה לרבנים הנכבדים, האלמנה הוצאה החוצה, ומאז לא שבה עוד לדרוך על מפתן בית הרב ולא הוסיפה עוד לראות את פני ראשי הכולל.

אחרי ימים אחדים נודע פתאם בקהל, כי שרינה השכירה את־עצמה בתור כובסת קבועה בבית־החולים של הַמִסיון האנגלי. כל העדה היתה כמרקחה: „היתכן?! אשת חכם והלכה לַמִסיון?" למחרת אותו היום, שבו נפוצה השמועה המפתיעה הזאת, יצאו בבֹקר כל הנשים אל פתחי ביתן לראות בעיניהן את אלמנת החכם בלכתה לעבוד בַּמִסיון; אף הילדים והילדות יצאו בהמון רב וימלאו את כל הרחוב הצר של הַגֶטו, שבו היתה צריכה לעבור גְבוּרת היום. בשעה הקבועה נראתה האלמנה כשהיא מהלכת בראש זקוף ובצעדים בטוחים, ורק האדמומית הקלה, שפרחה בלחייה, הוכיחה את התרגשותה הפנימית. „הנה" – עבר לחש חרישי בקרב ההמון. הילדים והילדות הסתכלו בפני האלמנה בסקרנות רבה, כמו שמסתכלים בפני איזו בריה מְשֻנה, ויפַנו לה דרך באפן אינסטינקטיבי, מבלי דַבר דבר. ורק כשקרבה כבר האלמנה אל פתח הגֶטו לצאת ממנו, נתמלא פתאם לבה של אחת הזקנות, שעמדו בפתחי הבתים, אֹמֶץ רב ותקרא אחרי ההולכת בבוז ובקול רם: „מְשֻמדת!"

– מְשֻמדת! מְשֻמדת! – החזיקו אחריה כל הילדים, אולם האלמנה כבר נעלמה מן העין.

כניסת שרינה לַמִסיון גרמה להתרגשות רבה גם בקרב החכמים ראשי הכולל. אלה לא התפעלו כל־כך מעצם העובדה, כמו שחששו לַחרפה, שמקרה זה היה עלול להעטות על כל העדה הספרדית. „ומה יאמרו עתה עלינו האשכנזים? – דבר הרב הזקן בקול־בוכים אל סגניו ועוזריו. – הן נהיה ללעג ולקלס בפי „המצֹרעים" האלה כל ימי חיינו!"

אותו הַשַׁמש, שהוציא את שרינה מבית הרב, נשלח כעת אל בית האלמנה להחזירה למוטב. תחִלה נִסה את הדרך הכבושה והקצרה ויאַים עליה בכל מיני נדויים וחרמות ורדיפות. אולם כשנוכח, שאלה עלולים רק לקלקל, החל לדבר רכּות, ויבטיח בשם החכמים, שאם אך תצא מֵהַמִסיון, יתמכו גם בה כבכל יתר האלמנות.

– האמנם תאמרי, שרינה, – הוסיף הַשַׁמש, – להפקיר את יהדותך ולחלל בזה את כבוד בעלך המנוח? צאי משם ושובי אלינו, והיה לך גם העולם הזה וגם העולם הבא!

– לא! לא אצא, ואל חסדי הכולל לא אזדקק עוד! – השיבה שרינה בהחלט. – העינַי ינַקרו? אמנם כשאני לעצמי הייתי מקבלת עלי כל מיני יסורים, ובלבד שלא יגידו, שאני מחללת את כבוד בעלי המנוח. ואולם מה אעשה למרקאדו שלי? האוכל להסכים, שיסבול מחסור אפילו רגע אחד? ובנוגע ליהדותי – אל תדאג! הריני גם היום יהודיה כשֵרה והסידה

לא פחות מהחכמים עצמם, ובעולמי הבא הריני בטוחה הרבה יותר מהם!"
ואמנם, אף־על־פי שבגֵטו החברוני יכול כל אחד לדעת אל־נכון את כל הנעשה בחדרי־החדרים של כל השכנים — לא מצאו שכנותיה של שרינה בכל התנהגותה ומעשיה, מאז נכנסה לנסיון, שום דֹפי ושום חֵטא:
יום יום תקום שרינה עם צאת השחר, תסַדר ותנַקה את ביתה וכל כליה, תעיר את בנה ותעמוד עליו, שיטול את ידיו ויברך ברכת השחר כדין; אחר תרתיח את הקהוה השחורה ושניהם יֵשבו לאכול ארוחת־הבֹקר. אחר הארוחה תוציא שרינה מהארון את צידת היום, שהוכנה עוד מאמש — לחם וגבינה, ענבים וזיתים, — תחַלק אותה לשני חלקים שָוים, וצררה אותם בשתי מטפחות: את הצרור האחד תמסור בידי בנה ותשלחהו לכל היום לבית־המדרש להתפלל וללמוד תורה, ואת הצרור השני תקח לעצמה (כדי שלא להזדקק למאכלים שבבית־החולים, שיש בהם חשש טרפה), תסגור את דלתות ביתה על מסגר, והלכה לה באֹמץ־לב לעבוד עבודתה הקשה, המיגעת והמפרכת את הגוף — עבודת הכביסה.
בימי השבתות והחגים היה רופא בית־החולים משחרר את שרינה מכל עבודה, ואז היתה באה לבית־הכנסת לחזות בספר־התורה הפתוח, והיתה מנשקתו מרחוק בדחילו ורחימו ובדבקות רבה. אחרי גמר התפלה היתה נגשת ביראת־הכבוד אל החכמים, המלמדים תורה בבית־המדרש, והיתה שואלת וחוקרת אותם בדבר התנהגותו של בנה במשך השבוע והתקדמותו בלמודים. המלמדים הִללו את מרקאדו, כי היה ילד נוח ושוקט ומֵבין בלמודים, אלא שבשעות הצהרים, כשכל הילדים והמלמדים היו מתפזרים לבתיהם לאכול ארוחתם, היה גם הוא בורח מבית־המדרש שנתרוקן והולך ומשוטט בשוָקים. כשנודע הדבר לאמו, פנתה באֹפן פרטי אל אחד המלמדים בבית־המדרש, אל החכם שבתי, ותבקשהו לקבל על־עצמו את ההשגחה על חנוכו של מרקאדו „במשך כל היום".
— בידך אפקיד את בני יחידי, — אמרה בחן ובקול־תחנונים. החכם נאות לזה; וכששאלוהו, למה הסכים לעשות חסד גדול כל־כך ל„משֻמדת", השיב:
— אם אסרב, תֻכרח האֵם לקחת אתה את בנה לבית־החולים כל היום, ואם יִלָכד נער רך זה בפַח המִסיון, — הלא ישתמד באמת!
— כל המקַים נפש אחת מישראל, כאִלו קִיֵם עולם מלא, — העיר לאות־הסכמה אחד מחסידי החכם שבתי.

פרק ב

החכם שבֹתי ובתו אלֶגרינה

החכם שבתי היה חביב ומכֻבד מאד על כל החברונים בגלל חסידותו הצנועה והנלהבה וביותר בגלל מדותיו התרומיות. צדקתו ויָשרוֹ היו כל־כך

מפרסמים בעירו, עד כי לפעמים היו גם אנשים מושלמים בוחרים בו לבורר ושופט ביניהם; החכם מצדו לא השתמט מזה אף פעם, ומבלי חוס על זמנו וטרחו, היה משתדל תמיד לפשר ולישר כל מיני סכסוכים, כי בעיניו היתה מצוָה זו – להשכין שלום בין אדם לחברו – לאחת מתעודות חייו. חברי „בית־הדין" התלוננו לפני הרב, על שהחכם שבתי משיג את גבולם, ועל־כן קרא אליו הרב את החכם שבתי והציע לו, שיכנס גם הוא אל בית־הדין ויקח חלק בהנהלת עניני העדה. אולם החכם שבתי דחה הצעה זו בהחלט: „מי יודע – אמר לאשתו בשובו מבית הרב – אולי אכשל פעם בשעת חלֻקת התמיכה, וקפחתי מבלי־דעת אחת האלמנות או אחד היתומים, וקללוני בלבם, ונשמעה קללתם בשמים".

אשתו של החכם שבתי היתה זמן רב עקרה. בעלה התפלל בעדה כל הימים, אך השנים חלפו זו אחר זו והאלהים לא נעתר לו. החכם התחיל חושש, שמא יָכרח על־פי הדין לגרש את אשתו, שהיתה יקרה ואהובה לו מאד, ועל־כן הִרבה בנדרים ונדבות, בקוותו לעורר על־ידי־כך את רחמי השמים. לא היה מעשה של הסד וצדקה בעיר, שהחכם לא השתתף בו, ולא היה דבר שבקדֻשה, שלא עלה לחכם במיטב כספו ורכושו: כתיבת ספר־תורה חדש בשביל בית־הכנסת של אברהם אבינו, חציבת בור־מים צבורי, סיום בית־המדרש ותקון המִקוה – כל אלה נעשו על חשבונו הפרטי, עד כי מקץ שָנים לא נשאר לו מכל רכושו הרב שקבל בירֻשה אלא ביתו בלבד – בית גדול ועתיק במרכז הגֶטו היהודי; גם מלאכת־המוהלים למד החכם ויעסוק בה שלא על־מנת לקבל פרס, כי שמע פעם, שאף זאת היא סגֻלה לבנים.

בשנה האחת־עשרה לאחר חֻתנתו, כשהחלה כבר אמו הזקנה לדרש בפה מלא את גֵרוש אשתו העקרה, נעשה לו פתאם נס גדול: העקרה הרתה!

אין לתאר את עשרו ואת גיל־לבבו של החכם שבתי ביום שנודעה לו בשורה זו. מלבד הצפיה לפרי־בטן, המשמחת כשהיא לעצמה, השתררה בנפש החכם עוד הכרה מרוממת אחרת – שהִנה סר מעליו חרון־אף השמים, ומעתה חש את־עצמו כאותו הילד, שעלה בידו להתחטא לפני אבותיו, והריהו בטוח שוב באהבתם הגמורה ובחסדם המלא.

כל בני העדה החברונית השתתפו אף הם בלב ונפש בשמחתו של החכם שבתי – מי מתוך אהבתו וחבתו לחכם, ומי מתוך ההנאה החמרית שצמחה לו מזה, כי החכם שבתי מהר עתה לשַלם את כל הנדרים שנדרו הוא ואשתו לעת כזאת, ויערוך סעֻדות ויפזר נדבות, מבלי שים לב להוצאות הגדולות, שהיו כרוכות בזה ושערערו – אגב־אורחא – את מצבו החמרי במדה נכרת מאד.

אמו של החכם שבתי החליטה לדאג למפרע לכך, שהזרע, שבו נתברכו בנה וכלתה לאחר שנות־צפיה ארֻכות כל־כך – יהיה זרע של קַימא. לתכלית זו החלה לבקש נדבות מכל יהודי, ששמו „משה". בכסף הנדבות,

שקבצת מח״י יהודים כאלה, הזמינה אצל צורף תימני חסיד נזם של כסף לתלותו על אחת מאוניו של הילד מיד אחרי הִוָלדו. הסגֻלה הועילה: הילדה, שנולדה לחכם שבתי ושנקראה בשם אֲלֶגרינה (בעברית: שמחה), נשארה בת־קַימא – אלא שאמה המסכנה, שֶקָשתה מאד בלדתה, חלתה באֹפן מסֻכן ותמת ימים אחדים אחרי הַלֵּדה.

בצבו החמרי הרעוע של האלמן לא הרשה לו לשאת אשה אחרת. אמו של החכם טפלה בהנהגת הבית וגדלה את אלגרינה במשך שָנים אחדות; וכאשר מתה גם הזקנה, נהיתה הבת, למרות גילה הרך, לגברת־הבית היחידה. הגומה היחידה בקצה הסנטר והַנְזם היחיד גם־הוא בתנוך האזן הוסיפו לְוית־חן מְיֻחדת במינה לַיַלדה העליזה והצחקנית הזאת. אולם אך פסק רגע הפה מלחַיֵך, היו מיד עיניה השחורות והעֲמֻקות וריסיה הקְמורים והארכים מַשרים על כל פניה איזה צל של געגועים ועצבות. במשך הימים התקשרה מאד נפש החכם בנפש בתו יחידתו, וגם זו אהבה את אביה בכל לבבה, ותהי מטפלת בו ושומרת על בריאותו ועל כל צרכיו במסירות גדולה ובאהבה רבה ונאמנה.

מאז נמסר חנוכו של מַרקַאדו בידי החכם שבתי לא הרגיש עוד היתום את־עצמו בודד ועזוב כל־כך כמקדם.

בכל בֹקר, אחרי תפלת השחרית, היה החכם שולח את מרקאדו לשאל את אלגרינה, מה צריך לקנות לה בשוק (בחברון טרם הרשה אז לבנות היהודים לצאת בפנים גלוים אל השוק הערבי). אלגרינה היתה מודיעה לו בחשיבות גדולה ובעיון רב את רשימת הצרכים, הדרושים לה בהשק, היתה נאנחת אנב־אורחא על רבוי ההוצאות, והיתה מכריחה את מרקאדו ללמוד את כל הרשימה בעל־פה, לבל ישכח דבר. לאחר שקבל המון הוראות, כיצד עליו להזהר שלא יראוהו בשעת הקניות, היה מרקאדו נפרד מאלגרינה וחוזר אל החכם לקחת כסף ורץ בשמחה אל השוק; כאן היה הנער מגַיס את כל זריזותו, פקחותו וכח־דבורו, והיה עומד על המקח במשך שעות שלמות, כדי להשיג את הסחורה המְסֻבחת ביותר במחיר הנמוך ביותר.

בשובו אל אלגרינה עַיֵף ויגֵע ועמוס כל־טוב, היה מוסר לה דין־וחשבון מפֹרט ומדיק של כל קניותיו, והיה עומד ומצַפה בחרדת־לב, עד שתבדוק אלגרינה את כל הסחורה ותחרוץ משפטה, אם הצליח בשליחותו ועד־כמה הצליח; וכשהיה זוכה לבסוף להודאה של אלגרינה, שהיתה מחַיכת אליו מתוך שמחה והכרת־טובה והיתה אומרת לו בהתפעלות: „אכן, הפעם קנית ממש מציאות!“ – היה חש את־עצמו על רום פסגת־האֹשר.

כשנקרא החכם שבתי לאחד מבתי היהודים שמחוץ לגֵטו לסַדר איזה „למוד“ – על־הרב היו אלה „למודים“ להזכרת נשמתם של קרובים שמתו – היה לוקח אתו גם את מרקאדו: אזניו של החכם היה חֵרשות קצת,

ובעברו לבדו ברחובות חברון הַצָּרים לא היה מרגיש באנשים ובבהמות־המשא, שהיו משיגים אותו מאחוריו, וגם לא שמע בתוך המֻלת השוק את הצעקות שצעקו אליו לפנות הַצִּדה, עד שלבסוף היו מפּילים אותו ארצה. ברחוב הגֶטו הכירו במומו זה של החכם ונזהרו בו – וכשהיתה איזו בהמה קרובה לעלות על החכם מאחוריו, היה מנהיג־הבהמה ממהר לתפוס את בעל־המום בידו ומַטֵהו הַצִּדה. אולם ברחובות העיר לא רצו הגוֹיִם להכיר ולהתחשב במומו של החכם שבתי, ובכל פעם שמרקאדו לִוה את רבּו אל איזה בית מחוץ לַגֶטו וחזרה – היתה למתמיד מלחמה קשה כל הדרך מִפָּנים וביחוד מאחור.

משום כבודו של החכם שבתי חדלו ילדי בית־המדרש לרדוף את מרקאדו ולכַנותו בשם „בן־המשֻׁמדת״ – כאשר עשו זאת בתחלה. במשך הזמן חדלו גם הגדולים לרדוף את שרינה בגלל עבודתה בַּמִּסיון ויתרגלו לכך יותר ויותר. נמצאו גם כאלה, שֶקִנאו במַצָּבה, על שהיא עומדת ברשות־עצמה ואינה תלויה כלל בחסדי הכולל, ככל יתר בני העדה. מכיון ששרינה היתה עדַין במיטב שנותיה ויפה למַדי, נִסה שדכן־העֵדה – זקן עִור ומדֻלדל – להציע לה שדוכים אחדים הגונים מאד, אך היא השיבה לו בהחלט, שלא תִנָשֵׂא בשום אפן, כל־זמן שלא זכתה להקים „קדיש״ הגון לבעלה המנוח, כלומר, כל־זמן שמרקאדו לא היה לבר־מצוה.

כשהגיע סוף־סוף היום המאֻשר, שבּוֹ נהיה מרקאדי לבן שלש־עשרה ונכנס לעֹל המצוות, ערכה שרינה סעֻדה גדולה לעניים וגם נשף 1) סְדרה לכל בני העדה. כנהוג בכל נשפי חברון הגדולים וה„רשמיים״, הובאו גם לנשף זה כלי־זמר מיֻחדים מירושלים. אולם יותר מִנגינות כלי־הזמר משכה את לב כל הקהל שירתה של אלגרינה. זו היתה הפעם הראשונה, שבה הֵעֵזה אלגרינה להשמיע קולה ברבים – קול חזק ומצלצל ויחד עם־זה גם עָנֹג ולבבי עד־מאד, שהקסים את כל שומעיו. לא היה אף שיר מכל השירים הספרדיים והערביים, הידועים בחברון, שלא שָרה אותו אלגרינה בנשף זה, והכל באמנות מצֻיֶנת ובהבעה המיֻחדת, הדרושה לכל שיר ושיר.

מאז נהיָה למנהג קבוע להזמין את אלגרינה לכל הנשפים שנערכו בַגֶטו, אלא שלא כל נשף היה זוכה להשתתפותה של המזמרת הצעירה הזאת: אביה החסיד הביט בעין רעה על הכשרון החדש, שנתגלה בבתו; הוא ידע, ש„קול באשה ערוָה״, ולכן התנגד לזה, שבתו תשיר בפַּמבי אפילו בבתי מכירים. רק במקרים יוצאים מן הכלל, כשהיו באים אליו בבקשות ובתחנונים נכבדי העדה וגדוליה, שהיה קשה לו להשיב את פניהם – היה מוַתר סוף־סוף, על־כרחו, וגם וִתור זה לא בא כל־כך מתוך הצֹרך

---

1) בספניולית: „נוצאדה״ — בשם מצַלצל זה מכַנים הספרדים כל חגיגה משפחתית, שבה מתאספים הקרובים והשכנים לבַלות את הערב במשתה, בשירה ובשמחה.

לשאת את פני המבקשים והמזמינים, כמו מתוך רחמי האב על בתו: אף כי אלגרינה לא הִלִּינָה אף פעם על אסורי אביה ולא בקשה דבר, הרגיש בכל־זאת היטב, שביתו הגדול והַשָּׁמֵם התחיל משעמם ומדַכּא את בתו העליזה, ועל־ידי האִסור להשתתף בנשפים נַעֲשָׂה לה כעין בית־אסורים.

ככל אשר גדלה אלגרינה, גדל שִׁעמומה בבית אביה, ועל־כן נעשו גם רשיונותיו להשתתפותה בנשפים תכופים יותר ויותר... וכשהיה החכם שבתי יושב לבדו בדומית הלילה — הנפש היחידה בכל ביתו הַשָּׁמֵם — והיה מְעַיֵּן לאור הַנֵּר באיזה „לִמּוד" או „זהר" — היה מגיע לפעמים אפילו לאזניו החֵרשות קולה הצלול של בתו, כשהוא משתפך באיזו שירה ערבית באחד מבתי הגֶּטו הצפופים והקרובים זה לזה — ואז היה לבו של האב מהסס ומרנין כאחד, והיה משתדל להשקיט את מוסר־כליותיו, באמרו לנפשו: „הן עודנה קטנה, אלגרינה שלי, ואין העָון גדול כל־כך".

כשהיה מרקאדו נפגש עם אלגרינה באחד הנשפים והיה רואה את המון הצעירות והצעירים הצרים על הנערה מכל צד ומתחננים לפניה, שתשיר להם עוד ועוד — היה גם הוא מתעצב אל לבו, כחכם שבתי, מבלי שידע על־שום־מה... וכשהיתה אלגרינה מפליגה בשירתה, היה מרקאדו יושב לו באיזו קרן־זוית וקופא בכל אבריו מתוך הקשבה דבֵקה — ורק לבו היה דופק ומנתר בקרבו יותר ויותר, עד כי לפעמים היה מתחיל לחשש, פן ירגישו המסֻבּים בדפיקות־לבו אלה... אולם גם המסֻבּים היו מַפנים באותה שעה את כל לבם והקשבתם אך ורק לשירתה של אלגרינה, ובכל הפסקה, שהיתה באה בין בית אחד של השירה למשנהו, היו מעודדים ומעוררים את המזַמרת בקריאות־לואי, כגון: „סֶניוֹר די מונדו!" „אַלַּה! אַלַּה!" „יה סלאם, יה סלאם!" — וכדומה. לבסוף, ככלות השירה, כשהיה כל הקהל מתפרץ בקריאות של התפעלות כללית ותהלות ותשבחות למזמרת, היה מרקאדו מתחמק דומם מהנשף ובורח, נרגש ונסער, לחדר אמו הקטן הדל. שם היה מתכנס לתוך מטתו ומתהפך כל הלילה מצד אל צד, כי שנתו נדדה...

שרינה לא הרגישה בכל הנעשה בנפשו של בנה יחידה, כי אף היא אחזַתה בימים האלה מלחמת־נפש עזה ורוחה נסערה: לאחר שנהיה מרקאדו לבר־מצוה, החל שוב השדכן מבַקר בביתה מדי פעם בפעם ומציע לה שדוכים טובים והגונים. האלמנה הצעירה החלה אף היא משתוקקת לבנות את ביתה מחדש, לשוב ולהדש את נעוריה ולראות חיי נחת ואהבה; אלא שֶׁיַּחד עם־זה קשה היה לה להסכים בלבה — לאחר מספר שָׁנים של עמידה ברשות־עצמה — למסור את־עצמה בידי בעל חדש, שיהיה לנגיד ולמצַוה עליה וישלט בגופה ובכל חייה כאַות־נפשו... למרות הפקפוקים האלה נטתה האלמנה יותר ויותר להצעת השדכן; הנשים החלו מספרות ממקור בטוח, ששרינה עומדת להתארש בקרוב, וכבר החלו בנות הגֶּטו להתכונן לנשף הארושין...

אולם לפתע־פתאֹם, כקול רעם משמים, נפלה ברחובות הגֶּטו שמועת המלחמה הגדולה, שפרצה בעולם, וכל הפנים קבצו פארור... נדחו כף

הארושין והחתֻנות, פסקו כל הנשפים, נדם קול החליל והזמרה... נִדמה, כאִלו ירד על העולם ענן שחור וכבד, שהקדיר גם את שמי הגֶטו החברוני, הכביד על הנשימה ובִשֵר רעות לאין־קץ...

הצרות החלו ותבאנה כחתף על יהודי חברון, זו אחר זו, בלי הפסק ובלי הפוגה: כל מקורות ההכנסה של הכולל נסתתמו בבת־אחת, החלֻקה פסקה, הנתינים הזרים המועטים, שישבו בגֶטו, סגרו את בתיהם על מסגר ונסעו, ובשאר הבתים הופיעו פקידים טורקים לדרש ולחַפש את כל הגברים מבני עשרים עד בני ארבעים וחמש, לקחתם לצבא.

שרינה היתה כמעט היחידה בכל הגֶטו, שלא נגזר לַחמה מפיה, אך גם מצבה נעשה בכל־זאת קשה מאד: הרופא האנגלי נסע, ובית־החולים עבר יחד עם כל משרתיו לרשות הצבא הטורקי. פקידי־הצבא, שהשתררו במוסד, שמו עינם בכובסת הצעירה והיפה, ויחלו להציק לה בכל מיני פִתוּיים. שרינה הֻכרחה לעמוד על המשמר ולהגן על עצמה בלי־הרף בפני המתנקשים בכבודה, ובכל יום ויום נעכר לבה ורוחה דָכְאָ יותר ויותר... לאסונה, ואולי לאשרה, פרצה אז בקרב הצבא הטורקי מגפת טיפוס־הכתמים, ועד־מהרה דבקה גם בכובסת העבריה מחלה משַכֶּלת זו, ותמת בבית־החולים אחרי ימים אחדים של יסורי גוף ונפש קָשים ונוראים עד־מאד.

מרקאדו נתיַתם לגמרי, ולא הספיק אפילו לבכות ולהספיד את אמו כראוי, כי מיד לאחר מותה הָעמד לפני שאלת לחם־חָקו היומי מבלי מצֹא לה כל פתרון, – והוא אז עודנו נער בן שש־עשרה. השכנים הרחמנים יעצו לו לפנות אל ראשי הכולל: אין ספק בדבר, שבשביל יתום אֻמלל כמוהו תִמָצֵאנה עוד פרוטות אחדות בתחתית הַקֻפה הריקה. אולם מרקאדו ירש מאמו את גאותה ואהבתה העצמית ואת שנאתה לקֻפת הכולל, ועל־כן מֵאן לשמוע בעצת שכניו. גם אל בית החכם שבתי לא הלך, אף־על־פי שקראוהו לבוא שמה פעמים אחדות – ויצא אל השוק לחַפש לו איזו עבודה. החפושים עלו בתֹהו, ולאחר יום־יומים, כשהחל הרעב להציק לו, נשא רגליו ללכת לירושלים: בטוח היה, שבעיר גדולה כזו ימצא סוף־סוף איזו עבודה שהיא. על־יד „עין־שרה", באמצע העליה מעמק־חברון אל הר־הכרמים, השיג מרקאדו חֲמֹר ערבי זקן, שנמצא במצב טרַגי מאד: שלשת חמוריו, שאמר להוביל על גבם ביצים ותרנגולות לירושלים, פרקו מעל עצמם לפתע־פתאֹם כל על דרך־ארץ (את תֵבות הביצים ולוּלֵי התרנגולות לא יכלו לפרוק, כי אלה נקשרו לאֻכפיהם היטב היטב), וינוסו אל בין הכרמים, ויתפזרו לעבָרים שונים, ועד שהיה עולה בידי הזקן לתפּוֹס את האחד ולהחזירו למוטב, כלומר, לדרך־המלך – היו חבריו בורחים שוב. כראות מרקאדו את כל אלה, מהר לקַיֵם מצוַת „עזֹב תעזֹב", וידלוק אחרי הבהמות ויתפסן ויאספן וידריכן, יחד עם הזקן, בדרך הנכונה, עד שלבסוף נכנעו לגמרי, כדרך החמוֹרים.

– לאָן תלך, נער? – שאל הערבי הזקן, לאחר שֶמָחה מעל פניו את זֵעתו הרַבה, שנתכַסָה בה בשעת הרדיפה אחרי בהמותיו הסוררות.

– לירושלים, לחַפֵּש עבודה, – השיב מרקאדו, בחבטו חבָטה קלה במקלו בראש אחד החמורים, שהתחיל זוקף את אזניו ונוטה שוב לצד הכרמים.

– התִרצה, בני, להִלָּווֹת אלי עד ירושלים? – שאל החַמר. – אם תעזרני בדרך וגם תסכים לשמור על בהמותַי בַּחַאן בבואנו העירה, אתן לך פת־לחם לאכול; ואם אַלַּה יברכני שם בהצלחה, אתן לך, בשובנו יחד חברונה, „בַּשְׁלִיק" במזֻמן.

מרקאדו קבל את הצעת החַמר הזקן בשמחה. לאחר הנסיון הראשון, שעלה יפה, לִוה מרקאדו עוד פעמים אחדות את החַמר הזקן וגם חַמרים אחרים לירושלים ובחזרה, והתבונן לדרכי עבודתם ומסחרם; וכעבור זמן קצר, כשנלקחו כל החַמָּרים הבוגרים לעבודת־הצבא – נהיה מרקאדו לחַמר עומד ברשות־עצמו.

פרק ג

עבודת מרקאדו הַחַמָּר

היו ימים, והם לא רחוקים עוד, שבהם היו כל החבורים שבין ערי ארצנו נתונים אך ורק בידי החַמרים. מסלות־ברזל וכבישים טרם יהיו בארץ, ולהעברת נוסעים ומשאות ממקום למקום, ביחוד בין הרי יהודה, שמשו אז רק החמור והפרד. וכאשר הֻכרַח פעם בשנה יהודי חברוני לטלטל את־עצמו ירושלימה, היה מפקיר את גופו ונפשו בידי אחד החַמרים, וזה היה מרכיבו על בהֶמתו ומובילו יום תמים במשעולי ההרים הצרים והעקלקלים עד הגיעם לעת־ערב ל„חַאן עַרוּב". כאן היו לנים עד הבֹּקר – הנסיעה בלילה היתה בחזקת סכנה – והיו נוסעים הלאה דרומה במשך כל היום השני עד בואם לשערי ירושלים.

מאז נָסֹל הכביש מירושלים לחברון, החלו הנוסעים מן העיר האחת לשניה משתמשים יותר בעגלות ודיליגַ'נסים. אולם כל תנועת המסחר שבין שתי הערים – כלומר, העברת הסחורות ממקום למקום, וכן גם הרֹב של כל מיני משא־ומתן שבין תושבי חברון וירושלים – חליפת מכתבים ומשלוח חפָצים שונים – כל אלה נשארו בידי החַמרים עד היום הזה.

חברון הכפרית שולחת על־ידי חַמריה לירושלים תרנגולות וביצים, גבינה ופחמים, ענבים וצמוקים, ובעד כל אלה מספיקה עיר־בירתנו לתושבי חברון סחורות קולוני־ליות שונות וכל מיני מַנופַקטורה, הבאים מחוץ־לארץ.

מלאכת החַמרים היא קשה מאד ורַבַּת־האחריות. הם אחראים לא רק בעד הסחורות עצמן, כי־אם גם בעד החמוֹרים, ששוכרים אותם על־הרֹב מאֵת פַלחי חברון. המסע נערך על־הרֹב בלילות, כי אור השמש וחֹם היום

מחלישים עד־מאד את הבהמות העמוסות לעיֵפה, עד שאין עוד ביכלתן לעשות בפעם אחת את כל הדרך הארֻכה והקשה שבין שתי הערים; יש אפוא, שבאמצע הדרך הן כורעות תחת סבל משאן, רובצות תחתיהן, ואז לא יוכל עוד שום כֹּח שבעולם להקימן ולהזיזן מן המקום, שרבצו בו. מפחד הלסטים, המצוים עד־היום בסביבות חברון, מתחברים החַמרים בכל ערב, לפני צאתם מהעיר, לשַׁיָּרוֹת גדולות או קטנות – הכל לפי מצב הבטחון בדרכים באותו זמן.

מרקאדו החַמר, כמנהג יתר החַמרים היהודים, היה הולך ירושלימה פעמַים בשבוע: באור ליום השני ובאור ליום החמישי. עוד במוצאי שבת, מיד אחרי ההבדלה, היה מתחיל בהכנות למסע, ובא בדברים עם כל הסוחרים ויתר אנשי העדה, שהיו להם באותו השבוע איזה ענינים לסַדר בירושלים. בימים הראשונים לעבודתו של מרקאדו לא נתנו החברונים כל אֵמון בחַמר הצעיר הזה; אולם לאחר שהממשלה הטורקית מצאה, שהחַמרים הבריאים והחזקים הם אנשי־הצבא הכי־טובים בשבילה, ותפשה את כֻּלם – נשארו מכל החַמרים היהודים רק מרקאדו ועוד שנים־שלשה פרחחים גרועים ממנו. באין בְרֵרה אחרת החלו החברונים למסור בידי מרקאדו כל מיני הזמנות, מכתבים וחבילות שונות, ועד־מהרה נוכחו כֻלם, שמרקאדו החַמר, למרות גילו הצעיר, הנהו הטוב והנאמן מכל החַמרים. גם לאחר שהצליחו רֹב החַמרים – שנלקחו לצבא – לברוח לעיר־מולדתם ולשוב למלאכתם, הוסיפו חברונים רבים להשתמש במרקאדו, ביחוד למשלוח חבילות קטנות ויקָרות.

מרקאדו לא הסתפק בזה, ששִׁמש לצרכי אחרים, כי־אם היה מנַסה לפעמים, ככל יתר החַמרים, לסחור מעט גם על חשבון עצמו. ביום הראשון בבֹּקר היה יוצא אל השוק וקונה מן הפלחיות ביצים ותרנגולות, ובסוף הקיץ – גם ענבים ועגבניות, עד כדי להשלים את כל משא חמורו. אחר הצהרים היה שוכר חמור אחד או שנים מהכורמים החברונים, היה מביאם אל מרתף החמרים שבגֶּטו, וכאן היה נגש למלאכה החשובה והקשה ביותר: חבישת החמור לדרך וטעינת משאו עליו. מלאכה זו דורשת אמנות רבה, ואוי לו לחַמר, על לא דקדק בה כחוט־הַשַּׂערה. כי אם יִמָּצא קשר אחד בין כל הקשרים, שלא נקשר כראוי או שאינו במקומו, יתחיל מיד, כצאת החמור לדרך, לשפשף את גבו או צלעותיו של זה, תחלה לאט לָאט ובאפן בלתי־נִכּר, ואחר־כך באפן מֻרגש יותר, עד שיסרוט את עורו ויפצעהו עד זוב־דם. החַמר, המהלך אחרי חמורו, אינו חש כלל בצרת בהֶמתו, כי כמעט כל גופה של זו חבוי מתחת למַשָּׂאה; אולם לפתע־פתאם ירגיש, שבהמתו נתעַיפה, ראשה ורגליה מתכסים זֵעה, צעדיה נעשים אטיים יותר ויותר, עד שלבסוף היא כורעת תחתיה מרֹב ענויים ואפס־כֹּח, – ואז, רק אז, כשֶׁמֻכרח החַמר לפרוק את כל משא בהמתו מעליה, כדי להקימה, – מתגלה סוף־סוף גם לעיניו סבת האסון.

יש שהאֻכּף והרִתמה, התֵּבות והחבלים – הכל נקשר היטב כהלכה, אלא

שלא הושם לב כראוי לשווי־משקלו של המשא בשעת טעינתו על גב הבהמה, ולאחר שזו יצאה כבר לדרך, מתחיל המשא להכריע במקצת כָּבדו לצד ימין או לצד שמאל. ההכרעה הזאת, הנראֵית בתחלת המסע כקלה מאד, נעשית במשך הזמן גדולה יותר ויותר, עד שלבסוף נופל כל המשא הַצִּדה ומושך אחריו גם את החמור הנופל אף־הוא. שוב מֻכרח החַמר לגשת לפריקת המשא מעל בהמתו ולחָבשה מחָדש. שאר החַמרים שבאותה הַשַּׁיָרה מתעכבים אף הם, כי אינם יכולים להשאיר את חברם לבדו באמצע הדרך, והרי הם באים „לעזוב" עמו בהקמת חמורו, אלא שיחד עם־זה הם ממטירים על ראש החַמר ה„בִּיש־גַּדא" המון קללות, חרופים וגדופים בגלל העכוב הגדול שגרם להם במסעם, ואותו החַמר מֻכרח לשאת דומם את הכל, כי יודע ומכיר הנהו, שאמנם חָטא, כי עבר על אחת מהִלכות החַמרים החמורות ביותר.

לפנות־ערב, לאחר שנגמרה חבישת החמורים וטעינת משאם, יוצאת שַׁיֶרת החַמרים היהודים מהגֶטו אל השוק, שנתרוקן בינתים, ומן השוק אל דרך־המלך. גם לאחר שיצאה כבר הַשַּׁירה את העיר עצמה, נראים עדַין לשני צִדי הדרך, מעֵבר לגדרות־אבן ועצי־תאנה, הרבה בתים בודדים, המפֻזרים פה ושם, ומדי פעם בפעם משיגה הַשַּׁיָרה קבוצות של חברונים, פלחים ועירונים, רוכבים ורַגלים, ההולכים ללון בכרמים. הנה נראה משמאל לדרך בית־החולים האנגלי, ומלב מרקאדו מתפרצת אנחה עמֻקה... על־יד „עין־שרה" מתעכבת הַשַּׁיָרה בפעם האחרונה, החַמרים מַשקים את הבהמות וסועדים את לבם על רגל אחת, ולאחר רגעים אחדים חוזרים שוב אל דרך־המלך, ההולכת ועולה מעמק־חברון אל הרי־הכרמים שבצפון העיר. העליה היא קשה למַדי ועל־כן נעשית הליכת החמורים, העמוסים לעיָפה, אטית יותר ויותר; לעת כזאת, כשכל הבהמות שבות מעבודתן לאֵבוס בעליהן, מתעוררים גם בלב החמורים געגועים עזים לאֻרוותיהם ומרתפיהם, זהרי הם מתעכבים על־יד כל צבור של גללי־בהמות טריים, שמוצאים בדרכם, ושוקעים בהרהורים...

הַזֵרוזים הצורחים של החַמרים ומטר החביטות, הַנִּתך על גב החמורים, מוציאים אותם מעולם־החלומות אל עולם־המציאות, ומיד הם מתעוררים, זוקפים את ראשם ושבים לעלות בהתאמצות יתרה. סוף־סוף מגיעה הַשַּׁיָרה אל ראש הרי־הכרמים. למרות האֹפק הרחב, הנפתח כאן לעיני הנוסעים, אינם מבחינים עוד דבר בכל הסביבה, כי כל ההרים שמסביב הולכים ומאפילים יותר ויותר, ואף גפני הכרמים, שמשני צדי הדרך, נבלעות כבר כמעט לגמרי בחשכת הלילה. רק הדרך עצמה הולכת ומלבינה לאור הירח המתגבר, מתפתלת ונמשכת כפס לבן ומבריק עד למרחקי אין־קץ, ונדמה לנוסעים, כאִלו היא רומזת וקוראת להם לבוא ולגַלות תעלומות מרחקיה... קצות שמי־המערב מוארים עדַין בצבעי־השקיעה האחרונים, ועל־כן משחירים שם רֻכסי ההרים ביותר וקַו־האֹפק, העולה ויורד חליפות, נראה כחטוב ובולט עד־מאד. לפתע־פתאֹם תתנשא מעל לַקַו הזה, כדמות ענק מימי־קדם,

„החָרבה" הבודדת ועתיקת־הימים – זה המגדל הגבוה, החרֵב והשומם, שדומה כאִלו התיצב כאן בכַונה לשמור על המבוא להרי חברון. מצד מזרח, מעל ראש ההר ההולך ומתרומם מימין לדרך, מתחילות נוצצות ורומזות לנוסעים אִשים קטנות, הנדלקות והמהבהבות פה ושם – אלה הן אִשֵי הכפר „חלחול", הגדול והעשיר בכל הסביבה. במורַד העיר, על־יד הדרך, נשמע מַשק מימי־מַעין קולחים בחזקה – הלא הוא הַמעין „עין־דירוה", המפֻרסם בין כל החַמרים והעגלונים בטוב־טעמם של מימיו הרעננים והזכים כבדֹלח.

הַשַיָרה של מרקאדו הולכת ומתפרדת. החַמרים המְנֻסים והרגילים בהליכָה, בעלי החמורים הגדולים והפרדות החזקות, מתקדמים יותר ואינם משגיחים כלל במרקאדו הצעיר, שמתחיל לפַגר יותר יותר, עד כי נשאר לבדו מאחרי כל הַשַירה ההולכת ומתרחקת ממנו. „הן לא נוכל להתעכב כל הדרך בגלל מרקאדו זה, – משיחים ביניהם בני הַשַיָרה בהביטם לאחור, ובראותם שחברם הצעיר אינו נראה עוד לעין ואף קול צעדי חמורו לא יִשָמע. – אם חפץ הוא ללכת אתנו יחד, יעבֵד נא את רגליו כדבעי ויתאמץ נא למהר ולהשיגנו; אם יתיגע קְצת על־ידי־זה יותר מדַי, אין בכך כלום, שכן לא יהיה לעולם לחַמר ראוי לשֵם זה".

אולם מרקאדו אינו שואף כלל להשיג את הַשַיָרה, כי אינו חש כל פחד להַלך בדרך לבדו: ידו הימנית מזֻינה במטה־אלון גדול וחזק וכבד, שקנה לו במשיכה מ„אלוני ממרא", בבואו שמה פעם למכּור ביצים לפסחא לעולי־הרגל הרוסים. עתה, מכיון שחמורו הבין סוף־סוף, שלא יוכל עוד לשוב הלילה על עקביו אל אֵבוס בעליו, והרגיל את־עצמו להליכה מדודה וקצובה בצדי דרך־המלך, מבלי פנות ימין ושמאל – אינו נזקק עוד למטהו של מרקאדו. מרקאדו מפשיל אפוא את כלֵי־מלאכתו היחידי הזה לאחורי גבו, מחזיקו היטב בשתי ידיו הנפשלות אף הן לאחור, ובצעדו כך בטוחות קדימה מאחורי בהמתו באותה ההליכה המדודה והקצובה, הרי הוא חש את־עצמו – למרות בדידותו בישימון הדרך ובחשכת הלילה – כגבר איתן עשוי לבלי־חת ובטוח בכֹחותיו מאין כמוהו.

הלילה כבר פרש בינתים את שלטונו הַמֻחלט על כל הסביבה. האִשים הבודדות, שהבהבו פה ושם מעל ראשי ההרים, כָבו זו אחר זו, ואף נביחת הכלבים הרחוקים, שנשמעה לעתים בתחלת הלילה, פסקה לגמרי. רק קול הצעדים של האדם והבהמה, המהלכים עכשו יחידים בדרך־המלך, מפריע עדַין את דומית־הלילה העמֻקה, ההולכת ומשתררת על כל היקום, ולכל צעד וצעד עונה הד ההרים ברֶטן עמום וזועף, עד כי נדמה למרקאדו, כאִלו רוגנים ההרים בלבם השחור על הבאים להרגיז את מנוחת תנומתם.

הירח, העולה משעה לשעה לפסגת מרומיו, מבהיר יותר ויותר את רקיע השמים ממעל, ומתאמץ להחויר את שחור הלילה גם על־פני הארץ מלמטה. זהרו הולך ושופע, הולך ומשתפך על־פני כל מדבר־יהודה, הנשקף היטב מימין לדרך לפני רדתה אל עמק „עַרוב", הרחב והפתוח למַדי. אולם בעמקים הצרים שבין הרי המדבר נצטברו ונתגבבו המון צללים שחורים

ועמָקים, הנסוגים אך מעט בפני אור הירח הרך והאִטי. בין צללי ההרים הקרובים, הנראים כשחורים וקפואים ביותר, מופיעים פה ושם גם צללים נעים ונדים הנה והנה. החמור זוקף את אזניו ומֵסב את ראשו לצדדים, כחָש דבר־מה בלתי־רגיל וחשוד... מתחת לחטמו של החמור חולף פתאם בטיסה עטלף שחור ודומם... הבהמה גדהמת, קופאת לרגע על מקומה, ואחר חוזרת שוב למַסעה, כשהיא מחישה צעדיה, רועדת ומרעידה בגבה, ונוחרת בלי־הרף מתוך אי־מנוחה גלויה. כעין תשובה על נחרתו של החמור בוקעת מחשכת הישימון יללת שועלים רחוקה, מלאת צער ויאוש־עולמים, המצלצלת באזני האדם והבהמה כהַתראה עגומה מפני דבר־מה אָים ונורא, המסתתר בחֶבוֹ של שְחוֹר־הלילה... לפתע־פתאֹם, מעל ראש אחד הצוקים, המתנשא ליד הדרך עצמה, מתפרצת נהמת־פרה עזה, המזעזעת ומחרידה את כל אויר הסביבה, וגם את לבו של החַמר הערירי, החש רגע, כאִלו קפא כל הדם שבעורקיו. אולם בו ברגע, עוד בטרם נמוג לגמרי הֵד הַנַּהמה בין הרי המדבר, מתעודד מרקאדו שוב – מבחין הוא היטב בין שאגות הטורפים שבמדבר ויודע מן הנסיון, שאין לפחד מהם כלל – ובהרגישו בחמורו, שזה מתכונן כבר לנוס מנוסת־בהלה, הריהו נותן עליו בקול גערה חזקה, המלֻוָּה בהמון חרופים וגדופים:

– הֵי־אֲששש! יכנס הרוח באבִי־אביך, חמור בן־חמור!

וכשמוע הבהמה המבֹהלה, הרועדת בכל גופה, את קול האדם – מְגַנָּה מאחוריה – הרי היא נרגעת מיד וחוזרת להליכתה הקצובה והמדודה בצדי דרך־המלך...

מבלי־משים עובר מרקאדו על־יד „חַאן עַרוּב", המתחבא בתחתית העמק, ומתחיל לעלות שוב על ההרים הגבוהים, המתנשאים מצפון לעמק והנמשכים בעליות וירידות אין־קץ עד „בְרֵכוֹת שלֹמה". העליה היא אֲרֻכּה וקשה מאד; החמור כופף את גבו, מאַמץ את רגליו הַקִּדמיות ועולה לאט לאט בפסיעות קטנות למעלה. מרקאדו אף־הוא צועד מאחורי חמורו בצעדים אטיים ובהתאמצות יתרה, כי כבר התחיל לחוש בשרירי רגליו. עיפותו, הגוברת עליו יותר ויותר יחד עם ההליכה האטית, ודומית החצות נוסכות עליו רוח תרדמה, ומדי פעם בפעם עיניו נסגרות על־כרחו, ראשו יורד על חזהו, וכך הוא צועד ומתנמנם זמן־מה, עד שלבסוף יִכָּשל באיזו אבן או מהמורה ויתעורר שוב. – „נראה, שהשעה כבר מאֻחרת היא" – מהרהר החַמר הצעיר בלבו ונושא את עיניו לשמים: הוא כבר למד מפי החמרים הזקנים להכיר את שעת הלילה על־פי מהלך הכוכבים; ובראותו עכשו, שאחת מכַּפּות ה„מאזנים" כבר התחילה להכריע לצד מערב, ואף שבעַת כוכבי ה„עגלה" כבר הגיעו למרום הרקיע – הריהו מתעודד ומאַמץ מחָדש את כל חושיו ושרירי־רגליו ומתחיל להאיץ גם בחמורו הנרדם, שיזדרז וימהר בהליכתו יותר.

רוח התרדמה העמֻקה, תרדמת החצות, הנסוכה בשעה זו על כל היקום מסביב, תוקפת גם את יתר החַמרים, בני־שַיָרתו של מרקאדו,

שהקדימוהו מראשית הלילה בכמה וכמה קילומטרים. אחדים מהם מנסים להתעודד ולגרש את התרדמה הכללית בתתם את קולם בשיר. הד ההרים נושא את צלילי „המואל" הערבי עד לאזניו של מרקאדו, ובבואם ממרחקי־הקסם, הטבולים בשפע של אור ירח ענג וחולם, נעשים גם צלילי הנגינה רכים ועדינים ביותר... כל אלה יחדו – מרחב הישימון, שפעת אור הסהר וצלילי הנגינה הרחוקה – מתלכדים ומתמזגים בלבו הרגש והתמים של הנער העירירי להרמוניה אחת נפלאה במינה, התובעת מן הלב דבר־מה נעלה ונשגב והמעירה בו לפי־שעה געגועים וחלומות ערפליים ובלתי־ברורים, שבמרכזם מצטירת כתמונת־ליל בת־חלוף – אלגרינה בת החכם שבתי...

מאחורי אחד מנפתולי הדרך מתגלה פתאם העמק של „בוראק" („ברכות שלמה"). הברכות עצמן אינן נראות לעין, ואף הקשקוש הרחוק של מימי המעינות המשתפכים לברכות נבלע לגמרי בהד פעמיו של מרקאדו וצעדי חמורו. מעל דרך־המלך נשקף לחמר רק המבצר העתיק וגבה־החומות, המתנשא על־יד הברכות כגוש אפל, גדול ומרבע, ועוטה בשעת־ליל זו המון צללים שחורים וארכים, המטילים אימה. מרקאדו ממהר לצאת מן העמק, ומבלי נוח אף רגע, מתחיל הוא לעלות על הרי בית־לחם.

העליה החדשה, הזקופה למדי, מיגעת מאד את האדם ובהמתו, העיפים גם בלאו־הכי, ומביאה אותם לידי אסיפת כל כחותם. מרקאדו חש עם כל צעד וצעד כאב עצום בכפות הרגלים ובשרירי הירכים. כשכור ולא מיין משרך מרקאדו את דרכו מאחורי חמורו, מתנודד אנה ואנה, נושא רגליו לאט לאט, צעד אחרי צעד, ומתנמנם בלי־הרף. החמור מרגיש, שהשגחת אדוניו עליו רפתה וכמעט שחדלה, ושחפשי הנהו לעשות את דרכו כטוב בעיניו, והריהו בוחר לו, כטבע כל החמורים, להלך דוקא בשולי הכביש השמאליים, על־יד פיו הפעור של תהום הגדי העמק עד־מאד. יודע ומכיר מרקאדו, שאסור לו לעצום את עיניו, כי אם יכשל באבן הכי־קטנה, יפול ויתגלגל למטה עד תחתית־הגדי, אבל חסר־אונים הוא לגרש את תנומת עפעפיו או להכריח את בהמתו, שתסור ימינה.

כמבקש רחמים נושא שוב החמר הצעיר את עיניו לשמים – והנה התחילו להחויר קצת. הכוכבים כבים אחד אחרי השני; אור הירח נעשה אף־הוא חור ורפה, רק אילת־השחר עודנה מבריקה ונוצצת בכל זיוה והדרה. אולם תחתיה, על־יד קו האפק עצמו, כבר מבהיקה רצועת התכלת הבהירה, ההולכת ומתפשטת יותר ויותר. רכסי ההרים שבעבר הירדן מזרחה הולכים ומתבהרים מרגע לרגע, ורק ערבת הירדן וגיא ים־המלח עוטפים עדין עלטה. אך הנה עלה עמוד־השחר, הצית בלהבה אדמה את כל המזרח ויפז גם את ים־הערפל, התלוי יומם ולילה על־פני עמק־השדים.

המדבר אף־הוא נתבהר, צללי עמקיו נמסו ונמוגו, וכחיל צבא־ענקים קמו ונזדקפו אחד אחרי אחד כל הררי־המדבר השופים והפראים, כלם כלם נראים בשעה זו טהורים ורעננים כל־כך, כאלו טבלו ויצאו זה־עתה

מִמֵי ים־המלח החבוי בקרבם, כאשר נהגו לעשות לפנים תושביהם הקדמונים– האִסיים. כאֲצוּת לְנַגְבָם אחר הטבילה בָאוּת מיד קרני־השמש הראשונות ומזהיבות את תלתלי ראשיהם של ההרים החסִנים והגבוהים ביותר. כִּפַּתוֹ העֶגְלָה של הר־הפרדס הוצתה כֻלָה בנֹגה של זֹהַר מופז, ומשם נזרקו קרני הנֹגה גם על צלבי־הזהב, המתנוססים בראשי המגדָלים של כנסיות בית־לחם ומנזריה.

הדרך עולה בצלע המערבית של הר בית־לחם וכל המחזה שמצד מזרח הולך ונסתם. כנגד זה הולך ונפתח אפק חדש בצפון־המערב. הַוָדִי הצר מתרחב ולעיני הנוסעים מתגלה העֵמק הַיָרֹק של בית־גִילה, המכֻסה כֻלו חורשות של עצי־זית לרֹב.

מפאת הים התחילה לנשב רוח־בֹקר קרירה ולחה. כנחשי־עקלתון התגנבו דרך העמקים ענני־טל לבנים־כחלחלים ויחדרו אל בין ההרים ויהֵלו להתפשט לכל הצדדים ולטפס על ההרים במהירות גדולה. עברו עוד רגעים אחדים והנה כבר נבלעו גם מרקאדו וחמורו בענן־הערפל, שכִּסה כמסך לבן את השמים והארץ. פני המשא של הבהמה וכל בגדיו של החֲמר נרטבים כביום־גשם, ועד־מהרה חודרת הרטיבות הקרה גם אל עצמותיו של מרקאדו, שמתחיל רועד מן הצִנה, עד כי כל שִניו נוקשות זו לזו.

לפתע־פתאם מופיעה מן הערפל, משמאל לדרך, מצבת קברה של רחל אמנו. כאן נוהג מרקאדו לערוך את תפלת־הבֹקר שלו והריהו אוסר את חמורו אל אחד העצים הקרובים, מוציא מתרמילו את כיס הטלית והתפִלין ונכנס בחרדת־הקֹדש אל המסדרון של מצבת הקבר. נדודי־הַשֵנה במשך כל הלילה, עמַל הדרך הרחוקה יחד עם הקֹר הלח של הבֹקר התישו את כֹחות הנער והריהו חש את־עצמו שבור ורצוץ, עיֵף ומדֻכא. מה־נכסף הוא ומשתוקק ברגעיו הקשים האלה לשפֹך את כל שיחו ומרי־לבו לפני האלהים הגדול, הרחום והחנון, ולתַנות את כל צער יַתְמותו לפני האם רחל, המעלה על לבו גם את זכר אמו יולַדתו. רוחה של אם־התנחומים הקדמוניה מתלכדת בלב היתום עם רוחה של אמו היקרה והאהובה והיו שתיהן לנשמה אחת קרובה ורחמניה, שאֶל חיקה הוא שופך עתה בלחש־תפלה יוקד את כל אשר נצבר בלבו במשך השעות הארֻכּות של הבדידות והָאֵלֶם, עת נדד עֲרִירִי בלילה בישימון המדבר.

הנה גמר הנער את תפלת העמידה ובחדוָה פנימית, שאֵין כמוה, הוא עובר מיד אל ה„תחנון" של יום שני וחמישי – הימים הקבועים למסעיו ירושלימה ותפלותיו על־יד קבורת רחל. מה הומה נפשו של היתום ומה־נמוג גם לבו הנענה, בהפליגו בתחנוניו לפני אביו שבשמים: „אליך, ה', נפשי אשא. אלהי! בך בטחתי, אַל אֵבוֹשה... עיני תמיד אל אלהַי, כי הוא יוציא מרשת רגלי. פנֵה אלי וחָנֵני, כי יחיד ועני אני. צרות לבבי הרחיבו, ממצוקותי הוציאני. ראֵה עניי ועמלי, ושָׂא לכל חטאותי... שָמרה נפשי והצילני, אַל אֵבוֹש, כי חסיתי בך"...

לאחר שֶׁסִיֵם את תפלתו הזכה, חוזר מרקאדו אל חמורו ושב להמשיך את דרכו לירושלים בלב קל ושמֵח ובכֹחות מחֻדשים. במשך העת הקצרה, שבה עמד מרקאדו בתפִלה, שֻׁנה לגמרי מראה העולם: ערפלי־הטל עלו מעל פני האדמה לשמי־התכלת שבמרומים וַיֵהָפכו שם לעננֵי־בֹקר קלים וצחורים; כל הארץ מסביב מלאה שפעת אורה וזהר, ובאויר הזך והצלול נִשָׂא מכל פנה ועֵבר הד מרנין של שאון הבֹקר. מימין לדרך, העולה ל„מנזר מר אליהו", מופיע שוב מדבר־יהודה על כל הריו ועמקיו עד לים־הערבה ועד הרי־העברים. ענן־הערפל, המרחף תמיד על־פני הגיא של ים־המלח, נהפך כֻּלו לים נגוהות מרעידים ומרתתים ומבריקים כברַק־הכסף, עד שנדמה לרגעים, כאִלו יצאו שם כל גלי הנֹגה לחול במחולות, והרי הם חופזים ומפזזים שם בין הארץ לשמים בערבוביה נסערת ועליזה.

ככל אשר מתקרב מרקאדו אל עיר־הבירה, מתרבים גם התנועה ושאון־החיים על דרך־המלך ובסביבה: מדי פעם בפעם פוגעים בחֲמר או משיגים אותו מאחוריו עוברים־ושבים ברגל וברכיבה, עגלות־סוסים רצות ומקשקשות ־מירושלם לבית־לחם וחזרה, ויש שלפתע־פתאֹם יופיע בדרך אבטומוביל־משא גרמני או אוסטרי, כשהוא רועש והומה ומתנהל בכבדות. כראות החמור החברוני את הבריה החדשה הזאת, יִרְתע בבהלה לצדי הדרך ויהכה שם, נדהם ומרעיד מפחד בכל אבריו, עד שתעבור ותחלוף זו המפלצת הנוראה, המרעישה את האויר והמזעזעת בלכתה את כל הקרקע.

והנה התחילה הדרך לרדת לעֵמק גיא־בן־הִנֹּם, ולנגד עיני מרקאדו העיפות מתנשאות חומות ירושלים בכל רומן והודן. החַמרים החברונים אינם נוהגים להכנס העירה דרך שער־יפו, כי אי־אפשר לחמורים העמוסים לעיֵפה להגיע לַחַאן החברוני דרך הרחוב של המדרגות החלקלקות. ככל יתר חבריו מַטה גם מרקאדו את בהמתו לימין הדרך, עולה ומטפס בַּשְּׁבִיל הצר על הר־ציון, נכנס דרך שער־ציון העירה, ולאחר נפתולים אחדים ברחובות־ העיר הצרים הוא מגיע סוף־סוף אל החאן.

כאן פורק מרקאדו מעל המורו את כל משאו, מאכילהו ומַשקהו, נכנס בשיחה עם יתר החַמרים שבַּחאן, להִוָדע בדבר המחירים שבַּשוק, ואגב־אורחא הוא סועד את לבו בפרוסת־לחם ובזיתים אחדים, מציע לעצמו ערֵמה של תבן על־יד בהמתו וחבילותיו ושוכב לו לנוח קצת מעמַל הדרך. לאחר תרדמה קלה של שעה־שעתַים, הוא קם ויוצא אל השוק, למכור את סחורתו המעטה ולמַלא את כל שליחֻיותיו. מרקאדו אינו רודף אחר רְוָחים גדולים, ועל־כן הוא גומר את כל עסקיו חיש־מהרה; רק על דָבָר אחד עומד מרקאדו בכל תֹקף: דורש הוא מכל אחד ואחד, שכספו המגיע לו ישֻׁלם לו דוקא ב ע ש י ר י ו ת, כי מחיר העשיריות בחברון גבוה יותר; בירושלים חושבים כל גרש בשלש עשיריות ורבע, ובחברון — רק בשתים וחצי.

לעת הצהרים נגש מרקאדו לטעון ולאסור את חמורו מחָדש, כדי לחזור מיד הברונה: בהמתו נִשׂכרה מאת בעליה רק ליום אחד, ואם לא יחזירנה

עד חצות הלילה, יצטרך לשלם שכר יומים. העליה מירושלים חברונה היא על־הרב יותר קלה למרקאדו וחמורו מאשר הירידה מחברון לירושלים: משאו של החמור אינו כבד ביותר – מעט גפרורים וסיגריות, לפעמים עוד אי־אלה חבילות ותו לא – והחמר העיף למדי יכול אפוא לרכוב על גב בהמתו כמעט כל הדרך עד בואם חברונה. הבהמה מרגישה, שהיא הולכת ומתקרבת אל עירה וארות מולדתה – ועל־כן היא מתאמצת להחיש פעמיה ככל האפשר, ואף־על־פי־כן מגיע מרקאדו חברונה בשעה מאחרת. הרחובות שוממים, הבתים חשכים, וכל העיר כבר שקועה בתרדמה עמקה... הד פעמי החמור ואדוניו הולך ומתגלגל כמעט בכל רחובות העיר הקטנה. בהגיע מרקאדו עם בהמתו אל תחת התקרה הקמורה של השוק החשך, מתחזק ההד ביותר והריהו מתפשט ונשא קדימה, עד שבא ודופק על שערי הגטו. היהודים החברונים הרגלו כשכניהם הפלחים לשכב בשעה מקדמת, ועל־כן אין איש מהם מרגיש עכשו בחמר הצעיר, שחזר מירושלים. רק נפש אחת בכל הגטו עודנה ערה, למרות השעה המאחרת, והריהי מחכה ומצפה בלב דופק ובחרדה גדולה לבואו של מרקאדו – הלא היא אלגרינה בת החכם שבתי...

פרק ד

אהבת מרקאדו ואלגרינה

מאז פרצה מלחמת־העולם, החלו מלאכי המחסור והרעב להתדפק גם על דלתות החכם שבתי, עד שלבסוף חדרו לביתו וישתררו בו באפן מחלט. מצבו של החכם נהיה בימים ההם הרבה יותר גרוע ממצבם של עניי הכולל הכי־מרודים: אלה רגילים מאז ומלפנים לצעוק ולדרש את הנצרך להם, ועל־כן נענו תחלה; וכשלא היו נענים די־מחסורם, היו שולחים את ידם בכל־מיני פרנסות זעומות ומכֻּננות ובלבד שיוכלו להשביע את רעבונם ורעבון בני־ביתם. לא כן החכם שבתי, שהיה מֻכרח להתרחק מפרנסות כאלה, פן תפגענה בכבוד תורתו; וכשהיה פונה אל ראשי הכולל בבקשת עזרה, היו משיבים לו: „העניים האחרים קודמים לך – להם אין כלום, ואתה יש לך בית, שאם תמכרהו, תוכל להתפרנס במחירו במשך זמן רב". ראשי הכולל לא ידעו ולא רצו לדעת, שבצואה, שעל־פיה ירש החכם שבתי את ביתו מאביו המנוח, נכתב בפרוש, שאסור לבן למכור את הבית העתיק הזה בעד כל מחיר שבעולם; ולו גם הסכים החכם בלבו לעבור על צואת אביו, כי־אז היה עליו למכרו כמעט חנם אין־כסף, כי מחירי הבתים ירדו פלאים, ולא נמצא כל קונה להם אפילו מבין הגוים.

כדי שלא להזדקק לבריות, החלו החכם שבתי ובתו אלגרינה לקמץ ולצמצם במזונות וביתר ההוצאות ההכרחיות, עד שלבסוף למדו להסתפק בבקר ובערב בכוס קהוה של שעורים, שהיו ממתיקים לא בסכר, כמובן,

אלא במעט דבלים או צמוקים, ולעת הצהרים – בלחם של דורה ובזיתים כבושים. כשכלו כל הפרוטות ולא השיגה ידו של החכם לקנות אפילו את הצרכים המעטים האלה, החל למכור אחד אחרי אחד את כלי־ביתו: בתחלה הוציא השוקה את כל התכשיטים וכלי הזהב והכסף שהיו לו (מלבד נזמה היחיד של אלגרינה), אחר־כך את כלי־הבד וכל מיני בגדים אחרים, ולבסוף סתם חפצים מחפצי־הבית השונים, שאינם נחוצים ביותר. את כל הדברים האלה לא יכול החכם למכור בשוקה של חברון, ראשית – מפני הבושה, ושנית – מפני המחירים הנמוכים, ששררו בשוק קטן זה, ועל־כן היה מוסרם מדי פעם בפעם בידיו של מרקאדו והיה מבקשהו, שימכרם בירושלים.

גם לאחר שעזב מרקאדו את בית־מדרשו של החכם שבתי ויצא לחיים – הוסיף לכבד את רבו ולשמשו ויחשבהו כאב לו; וכשהיה צריך למלא איזו שליחות של החכם בירושלים, היה עושה זאת שלא על־מנת לקבל פרס, ולא הסכים אף פעם, למרות הפצרותיהם של החכם ובתו, לקבל מהם איזה שכר שהוא.

– הלא זו פרנסתך – טען החכם – ואם נקפחנה ומצאנו עון!

– אינני עושה זאת לשם פרנסה, – השיב מרקאדו בטון נעלב קצת, – כי־אם לשם מצוה, מצות שמוש־חכמים. בזכות מצוה זו שומרני ה׳ בדרכי מכל רע, כאשר למדני פעם כבודו בעצמו: „שליחי מצוה אינם נזוקים".

היחסים שבין מרקאדו ואלגרינה נשארו אף הם ידידותיים וקרובים מאד. לרגלי הצמצום בהוצאות לא נזדמן עוד, אמנם, למרקאדו לשמח יום יום את בת רבו במציאות מן השוק החברוני. אולם תחת זה קרה לפעמים, שהיה עולה בידי אלגרינה לקמץ לה פרוטות אחדות בשביל הדברים הדרושים לנוי גופה ותלבשתה, כגון סרטים – „קורדלה" בלע"ז – רקמות, שרוכים, משרקות וסכות, ואז היתה רצה בשמחה יתרה למסור את הכסף בידי מרקאדו; זה, מצדו, היה אף הוא מהמלא חדוה גדולה וגאוה פנימית, שאין כמוה, בקבלו פתאם שליחות חשובה כל־כך; ובבואו ירושלימה, היה משתדל למלאותה על הצד היותר טוב, בקנותו את הכל בזיל־הזול ודוקא בבתי־המסחר הכי־גדולים ומפרסמים שבעיר־הבירה, כי כן דרשה אלגרינה. לאחר שהכיר מרקאדו את טעמה של הנערה ואת כל הנדרש לתלבשת שלה, נסה פעם לקנות לה דברים אחדים מכגון זה בכספו הוא; אולם בת החכם סרבה בהחלט לקבל מתנות ממרקאדו, ומהיום ההוא והלאה החלה לחשד בו ולהשביעהו, בכל פעם שקנה לה דבר־מה בכספה, אם לא הוסיף על המחיר של החפץ איזה סכום מכיסו.

שנות־המלחמה נמשכו זו אחר זו ואלגרינה הלכה וגדלה, ולמרות הזונה כל הזמן בדורה ובזיתים בלבד, יפתה שבעתים מבילדותה: את רב ימיה בלתה הנערה על גג ביתה הגבוה (רב בתי הגטו הם בעלי שלש קומות), כאן כבסה וגהצה, וכאן בשלה ותפרה, ובשאפה כאן כל הזמן

במלא־ראתה את האויר ההררי של חברון בכל זכותו וטהרתו — הבריאה מאד ותתפתח בכל גופה. קומתה הזקופה וחן גזרתה הגמישה, חזה הצעיר, המלא והרענן, מחלפותיה הארוכות והכבדות יחד עם כל תנועות גוה המלאות חיים וכח־עלומים — כל אלה משכו את עיני רב הגברים שבגטו אל גגו של החכם שבתי. פניה של אלגרינה לא שנו מימי ילדותה כמעט כל־עקר: אותם השרטוטים העדינים והמצטחקים, אותה הגומה היחידה בקצה סנטרה ואותו הנזם היחיד גם הוא בתנוך־אזנה, ואפילו אותה הבעת־החן של תם־הילדות ושובבות־הנער. רק הצל של עצבות, שהשרו לפעמים עיניה השחורות והעמקות יחד עם ריסיה הגדולים והקמורים על כל פניה המאורכים — נהיה עמק ביותר, מאז נהפכה הילדה לנערה גדולה; ומאז החל מרקאדו להתבונן אל פני אלגרינה בשימת־לב יתרה, נדמה לו לפעמים קרובות, שבצל העמק, המרפרף על פני ידידתו, חבויה כל חידת חייו וחייה, המחכה ומצפה לפתרונה יום יום.

מרקאדו אף הוא גדל ושנה במשך שנות־המלחמה במדה מרבה. עיניו השחמות, הגדולות והבהירות, שהאירו את כל פניו השזופים, הביטו תמיד נכחן והביעו אמץ ופקחות, מערבת בתמימות של בן־כפר; מתחת לאפו הנשרי החל זה־עתה לצמוח שפם צעיר ורך, שהוסיף לפניו את הבעת הרצינות של האיש הבוגר. מסעיו התכופים והארכים ברגל פתחו עד־מאד את חזהו הרחב ואת שרירי ידיו ורגליו, שבשעת הלוכו היו מתבלטים מבלי־משים ומפזזים מאליהם. אולם כשהיו בני־אדם מתחילים להסתכל בו ובמבנה גופו המצק מתוך הנאה והתפעלות גלויה — היה בא במבוכה ומנסה לעצור בתנועותיו, כאומר להעלים מעיני רואיו את כח־שריריו וגבורת־עלומיו.

כשם שלא הרגישו מרקאדו ואלגרינה, כיצד עברו מגיל־ילדותם אל גיל־הבחרות, כן לא הרגישו גם בהתפתח במשך הזמן ידידות־נעוריהם ובהתלקחה לאהבת־דודים, אמנם צנועה ובישנית וכבושה בלב, אך יחד עם־זה עמקה ואיתנה מאד, כסלע בלב ימים. מעולם לא התודו שני הנאהבים על אהבתם זה לזה ומעולם אף לא דברו על עניני אהבה בכלל, אולם כל אחד מהם ידע ברור את הנעשה בלב משנהו, ומתוך־כך נוצרה ביניהם כעין הסכמה הדדית אלמת וחבויה.

אף־על־פי שבני הגטו יודעים ומכירים היטב את הליכות כל אחד מבני־עדתם לכל פרטיהן — נעלם מהם ענין האהבה שבין מרקאדו ואלגרינה במשך ימים רבים: היות כי החכם שבתי היה פעם רבו של מרקאדו ונחשב כעין אפיטרופסו הרוחני — נחשבו גם בקוריו התכופים של החמר הצעיר בבית החכם לא רק כדבר טבעי ורגיל, כי־אם אפילו כענין של חובה מוסרית; נוסף לזה היה מרקאדו גם שכנו הקרוב של החכם, כי חדרו — זה רכושו היחידי, שירש מאמו — היה חלק מבנין גדול וגבוה, שהתנשא מול ביתו של החכם מהעבר השני של סימטת הגטו הצרה. חלון חדרו של מרקאדו נפתח אף הוא מול חלונות חדריו של החכם, אף כי קצת למטה

מהם, וכשהיה מרקאדו עולה על גגו (הזכות על הגג היתה משֻתפת לכל בעלי החדרים שבאותו הבנין) היה נשקף לנגד עיניו אשר כל גגו של החכם שבתי. גם עיני אלגרינה, בעלותה על גג ביתה, נתקלו תמיד וקודם־כל בגגו של מרקאדו, ובהרכינה קצת את ראשה למטה, מעבר לַמַעקה, נגלתה לה גם החצר הקטנה, שבה נהג החַמר לטעון ולפרוק את משא בהמתו לפני צאתו לדרך ואחרי שובו לביתו. למען הָקל את הַמַעבר מהגג האחד לשני, הטיל מרקאדו על־גבי התהום של הסימטה הצרה קרש גדול וָארֹך, שָשִמש לו ולאלגרינה כעין גשר נוח ומטֻלטל, אך גם מסֻכן למַדי.

היום השני והחמישי לשבוע – ימי מסעיו של מרקאדו לירושלים וימי התעניות של החכם שבתי – היו, שלא בדעת החכם, ימי תענית ויסורי־נפש גם לבתו אלגרינה: לבה פִרפר ונמשך כל אותו היום אלי דוד־נעוריה, הנתון בכל סכנות הדרך הרחוקה, השוממה והמיֻגעת, ועל־כן תעבה נפשה כל אכל ומשקה, ולא מצאה מנוח לה בכל חדרי־ביתה הגדולים והשוממים. רגשי הבדידות והשממון, שבַית עתיק זה הִשרה תמיד על נפשה הצעירה, נתגברו בה בימים כאלה ביותר; כמבֹהלת ומטֹרפת היתה מתהלכת כל היום אנה ואנה, כשהיא הוגה בלי־הרף אך ורק במרקאדו, מסתכלת מדי פעם בפעם בחלון חדרו השומם, ומתארת לה בדמיונה את כל פרטי מסעו בכל שעה ובכל רגע:

„... עתה כבר יצא, וַדאי, מירושלים להזור אלינו... עוד מעט ויגיע לבית־לחם... מי יודע, אם לא יכבשו שם את חמורו ל„סוכרה" (עבודה באֹנס מטעם הממשלה הצבאית) בשביל תקון הדרך, שהרבה בקרבת עיר זו... עתה כבר עבר, וַדאי, גם את „בוּרַק"... הישמור את אשר צויתי עליו – להכנס אל „חַאן ערוב", כדי לפוש קצת מעמַל הדרך ולשתות כוס־קהוה?... אפשר שעבר כבר את החַאן והריהו עולה עכשו אל „עין דירוה"... מי יודע, אם אין לסטים אורבים לו מאחורי ה„חִרבה"... אֵל שומר פתָאים, שמרֵהו־נא מכל פגע רע!"

ככל אשר יפנה היום, יגדל פחדה וחרדת־לבה לשלום מרקאדו; ועם בוא הלילה, כשֶיִדֹם שאון־החיים ברחובות הַגֶטו ובכל העיר מסביב, עולה אלגרינה על גג ביתה, מַטה אזנה לצד דרך־המלך ומנַסה להציל מתוך רחשי הלילה איזו בת־קול רחוקה וידועה לה, שתבַשר לה את בואו הקרוב של דודה.

– מה את עושה שם על הגג, אלגרינה? – קורא לה אביה מלמטה. – רדי משם! הגיעה עת לשכב!

– הרשני־נא לשֶבת פה עוד זמן־מה, – משיבה אלגרינה, – האויר פה עכשו כל־כך זך ונעים, מֵשיב־נפשות!

החכם שבתי אינו נוהג שררה בבִתו, ובהיותו עיֵף מתענית היום הוא שוכב לישון לבדו. אלגרינה נשארת על הגג לצַפות למרקאדו עד שעה מאֻחרת; וכשהשעה עוברת וזה איננו בא – היא מַתחילה להתרוצץ מקצֵה־

הגג האחד לקצהו השני, כנרדפת על־ידי הרהוריה המחרידים, ומדי פעם בפעם היא נועצת לתוך אישון־הלילה מבטי אימה ויאוש, כאִלו אמר האפל לבלוע את מחמד־לבה לנצח־נצחים... לבסוף נושאת הנערה את עיניה לרקיע, המשקיף אליה ברבבות כוכביו הנוצצים כבעיני רחמים גדולים, מַפנה אחר־כך את מבטיה אל עֵבר מערת־המכפלה ושופכת את כל לבה המְעֻנה בתפלה זַכּה ותַמה: „אנא, ה'! בזכות האבות אברהם, יצחק ויעקב, השוכנים במערה זו, צַוה־נא מלאכיך לשמור את מרקאדו בכל דרכיו והשיבֵהו בשלום לביתו!"

לפתע־פתאם, עוד בטרם הבחינו אזניה דבר, מתחיל לבה לפעום ולנתר בחזקה, ומיד היא קופצת על מקומה, עושה אזנה כאפרכסת ומתאמצת לעצור בנשימתה, כדי לקלוט היטב את הד־הצעדים, שהחל בוקע מתוך דומית הלילה והוא הולך ומתקרב אל שערי הגֶטו... התרגשותה הולכת וגדֵלה מרגע לרגע, כי כבר הכירה בצעדים את צעדי חמורו של מרקאדו, ולו הופיע עכשו חמור זה לנגד עיניה – היתה חובקתו ומנַשקתו מרֹב חדוָתה ועליצות־נפשה.

אך הנה כבר הכניס החַמר את בהמתו לתוך חצרו הקטנה ונגש לפרוק את מַשׂאָה מעליה. אלגרינה מרכינה את כל גֵוה מעבר למעקה גגה ומתאמצת להבחין בחשכת הסימטה את צלו של מרקאדו.

– האתה הוא זה, מרקאדו? – קוראת הנערה לתוך דומית הלילה בקול רועד ונמוך, כמעט בלחש, כי מתיָראה היא, שמא יגיע קולה גם לאזן זרה ובלתי־רצויה.

– כן, אנכי, – משיב מרקאדו וזוקף את ראשו למעלה אל עבר הגג. – למה־זה עודֵך עֵרה, אלגרינה? השעה מאֻחרת מאד!

– חכיתי לך, – מתוַדה בת החכם ומיד היא מרגישה, שפניה מתלהטים. – השלום לך? העיֵפת מאד?

– שלום לי, תודה לאל, שלום, וגם איני עיֵף ביותר. ומה שלומֵך ושלום אביך?

– תודָה, „טובים אנו", – משיבה אלגרינה וחוקרת עוד: – כיצד היתה דרכך וכיצד עלו עסקיך בירושלים?

– ברוך השם, הכל כשורה! – עונה מרקאדו בקצור: גם הוא חושש, פן ישמע מי־שהוא את הד שיחתם בשעה מאֻחרת זו וגרם הדבר לחשדים ולהוצאת־לעז על בת החכם, ועל־כן הוא מחזיר את פניו אל חמורו ושב לפרוק דומם את משאו מעליו.

מכיון שֶׁלִּבה של אלגרינה נשתחרר ממועקת החרדה לשלום דודה, מתחיל תוקף אותה רוח של שובבות ילדותית, והריהי נוטלת מתוך מטפחתה במלֹא־קֻמצה מִזרעוני השבת, – פופיטאס בלע"ז, – שנשארו אתה עוד מיום שלשום, וזורקתם פתאם ובצחוק קל על ראש מרקאדו וחמורו.

– די לך, שובבה! – גוער בה דודה בטון של נזיפה וחִבה גם־יחד. – לכי לישון, כבר הגיעה חצות הלילה!

– הנני הולכת, היֵה שלום!
– לכי לשלום!
– בטוב תלין!
– ברחמים תקיצי!

אלגרינה יורדת בקפיצות ובלב קל ושמח לחדר־משכבה, ומרקאדו הולך להחזיר את החמור לבעליו. הד צעדיו האחרונים הולך וגוֵע בדומית הלילה, ושוב שוקע כל הגֶטו החָשֵך בשֵנה עמֻקה באין מפריע...

למחרת בבֹקר השכם, עם עלות עמוד־השחר, חוזרת ועולה גם בת החכם אל גגה, כי משתוקקת היא להִוָעד שוב עם דודה ולראותו לאור היום. השמש עודנה חבויה מאחורי ההרים המקיפים את עמק חברון, ורק ראשי־מגדליו של המסגד הבנוי על מערת המכפלה כבר נוצצים בנֹגה־אורה המופז של מלכת־הבֹקר. שאר בתי העיר וכן גם כל גגות הגֶטו, שנצטפפו מסביב לגגו של החכם שבתי – כֻּלם לוטים עדַין בערפלי הטל שכִּסה את העמק, אלא שמרגע לרגע הם הולכים ומתגלים, הולכים ומתבהרים יותר ויותר. ראשון לכֻלם מתגלה לעיני אלגרינה גגו הקרוב של מרקאדו, ועל־יד הכִּפה העגֻלה שבאמצע הגג נתקלות עיניה במרקאדו עצמו; זה החליף כבר את בגדי־הדרך שלו בשמלת־בית אפורה, והריהו עומד עכשו ומשַטח על־גבי הכפה את הבגדים שפשט וחובט בהם בחזקה במַטה־אלונו, כדי להוציא מהם את אבק־הדרכים, שדבק בהם במדה מרֻבה בעת המסע. מהיותו שקוע ראשו ורֻבו בעבודתו זו אינו מרגיש כלל באלגרינה, שקרבה ועמדה בקצה גגה להסתכל בחַמר ובעבודתו מקרוב.

– צפרא טבא! – קוראת אלגרינה בקול רם, בהתאמצה להגביר את קולה על כל חביטות המַטה. – צפרא טבא, מרקאדו!

מרקאדו מפסיק מעבודתו ופונה לאחוריו במבוכה ובגיל־לבב כאחד. לשונו דבקה לחִכּו...

– עִזרֵני לעבור אליך, – אומרת אלגרינה בגשתה אל ה„גשר”.

מרקאדו מחזיק ברגלו את קצה ה„גשר” שעל מעקה גגו, לבל יזוע ממקומו, ומושיט את מטהו אל עֵבר אהובתו; זו תופסת במַטה בשתי ידיה ומַתחילה לעבור על־גבי הקרש הרופף בצעדים זהירים ואטיים, כשהיא רועדת מפחד בכל אברי גופה. „אל תביטי למטה, הביטי ישר אלי!” – מצַוה לה מרקאדו. אולם התהום העמֻקה, הרובצת תחתיה, מושכת אליה את מבטי עיניה על־כרחה, ומיד מתחיל ראשה מסתובב עליה, לבה פועם ומפרכס במהירות גדולה, כאומר להתעלף, ורגליה מועדות... לבסוף קופצת הנערה בקול־פחדים מעל קצה הקרש המזדעזע לתוך זרועותיו של מרקאדו, ונופלת מתוך־כך על חזהו הרחב באין־אונים וכמעט באין־הכרה...

– כל־כך פחדתי... דמיתי, שאתעלף ואפול לתוך תהום הסימטה, – מגמגמת בת החכם בהשתחררה מבין זרועותיו של הצעיר, כשהיא אדֻמה כֻּלה ונכלמת מאד על החֻפשה היתרה שהרשתה לעצמה ברגעי חֻלשתה.

מרקאדו אף הוא נבוך ונכלם, כי קרבת הנערה האהובה ומגעה הפתאומי הרתיחו את דמו, וכדי לכסות על התרגשותו ולהשקיט את סערת רוחו – הוא שב לחבוט בבגדיו.

– די לך, מרקאדו, – אומרת לו אלגרינה ומושכתו בשרוולו, – לא בשביל־כך באתי... בא וספר לי כל מה שיש לך לספר בדבר מסעך, כל מה שראית ושמעת בירושלים.

שניהם יושבים להם זה על־יד זה על־גבי המעקה של הגג (המעקה הוא נמוך ועשוי אבנים ברֹחב קיר הבית) ומתחילים לספר. השמש הציצה בינתים מבין רכסי־ההרים, ומיד הואר והבריק באור־קרניה כל גג־ביתו של מרקאדו. משמי־התכלת העמקים ירדה פתאם עדת־יונים קטנה ותתיצב אף היא על מעקה הגג למול מרקאדו ואלגרינה, להתחמם לאור החמה ולהגות אהבים...

מרקאדו הולך ומספר לאלגרינה את כל אשר קרה לו בדרך ובירושלים, את כל החדשות מחיי המשפחות הידועות לאלגרינה אשר ב„מידן" (רחוב־היהודים שבירושלים העתיקה), ב„ימין משה" וב„משכנות" – הלֵדות והמיתות, הארוסין והנשואין וגם הגִטין והגרושין, מי נלקח לעבודת־הצבא ומי נמלט ממנה; אחר־זה מתאר מרקאדו, על־פי דרישת הנערה, את פרטי האפנות החדשות, שנראו ברחובות ירושלים, את כל כלי־החמדה, שהֻצגו לראוה בבתי־המסחר הגדולים אשר שם; לבסוף, ככל בן־כפר שהלך לכרך, מתחיל מרקאדו לפאר ולרומם את עיר־הבירה, מוכיח את ההבדל הגדול שבין החיים בכרך ובין החיים שבחברון העזובה, מספר על השנויים והתקונים, שנעשו ברחובות ירושלים ובדרכים על־ידי השלטון הצבאי, ומבלי־משים הוא עובר מתוך־כך לחדשות המלחמה... אולם כאן מפסיקתהו אלגרינה באמצע דבריו:

– די! עתה נגש לעקר... – לוחשת היא לו פתאם ומתקרבת אליו קצת יותר מתוך התכוננות יתרה. – ההבאת לי הפעם איזה שיר חדש?

שיר חדש – זו היתה המַתנה היחידה והכי־נעימה לאלגרינה, שמרקאדו הרשה להביא לה כל פעם חנם אין־כסף. ירושלים הִנֵה עד־היום אֵם שירתה של חברון, כי זו חסרה לגמרי את להקות המזמרים והמנגנים, המצויות כל־כך הרבה בבתי־הקהוה וביתר בתי־השמחה שבעיר־הבירה. המלחמה העולמית ומאורעותיה נתנו דחיפה עצומה ליצירת המון שירים חדשים בערבית ובספרדית „מענינא דיומא". כבודה של אלגרינה בתור המזמרת הראשית של הגֶטו החברוני דרש ממנה, שכל אחד מהשירים החדשים האלה יושר ראשונה באזני החברונים דוקא בפיה היא, ועל־כן צותה על מרקאדו במפגיע, שבבואו בכל פעם לירושלים ישתדל לקלוט וללמוד היטב כל שיר חדש, על־מנת ללַמדו בשובו את אלגרינה. ה„נוצ'אדות", שפסקו בראשית התפרצות המלחמה, נעשו שוב במשך הזמן לדבר רגיל בַגֶטו, כי ההמון הסובל והמדֻכא לא יכול, למרות מצבו הקשה, לוַתר לגמרי על ההזדמנות היחידה הזאת, שנתנה לו בנוצ'אדות, להתבדר קצת במשך שעות אחדות

מכל סבלות הזמן ויסורי המלחמה. וכשהיתה אלגרינה פותחת בנוצ׳אדה כזאת באחד השירים החדשים, שהיו ברֻבם יפים מאד ונוגעים עד־הלב — היו מיד הכל משתַּתקים ומקיפים את המזמרת מכל צד, והיו עומדים לשתות בצמא את כל דברי השירה החדשה, שהיו מעוררים בלבם התרגשות נפשית ועמֻקה מאין כמוה; ככל אשר הוסיפה אלגריגה לשיר, הלכה ההתרגשות וגדלה, עד שלפעמים נראו גם דמעות גדולות ונוצצות בעיני רבים מן השומעים, וביחוד בעיני השומעות; נדמה היה ברגעים כאלה לכל אחד מבני הַגֵטוֹ העשוקים והרצוצים, כאִלו באה שירת אלגרינה לתת ניב־שפתים לכל מצוקת־נפשו הגדולה. לא יפלא אפוא, אם ככלות אלגרינה את שירתה, היתה ההתפעלות הכללית עוברת כל גבול, עד כי נכונים היו כֻלם לשאת את המזַמרת על כפים.

רק מרקאדו, שנמצא גם־הוא ברֹב הנוצ׳אדות, לא היה נוטל כל חלק בהבעת ההתפעלות הכללית, שהיה מעורר כל שיר חדש של אלגרינה. למרות ההכרה הנעימה, ששיר זה הובא על־ידו ושֶׁרַק לו חִיבת המזמרת את כל הצלחתה זו — היה סובל יסורי־נפש גדולים ונוראים דוקא ברגעי ההתרגשות הכללית העצומה ביותר: מעִמקי לבו היו צפים ועולים המון רגשי קנאה וחרדה, אמנם בלתי־ברורים, אך סוערים ומעֻנים עד־מאד; וכשהיה רואה באלגרינה והִנֵה נתאדמה ונתרגשה כֻלה מרֹב התהלות והתשבחות, שפזרו לה מכל צד — היה מתעורר בו חשק עז לתפסה תכף בידה ולמשכה אחריו לאיזה מקום רחוק, חבוי ונסתר, לבלי יוכל עוד איש להביט עליה ולדבר אליה באפן כזה שהם מביטים ומדברים ב„נוצ׳אדה״.

גם אותו הקול החזק, הצלול והבוקע את האויר, שבו היתה אלגרינה שָׁרה את שיריה בנוצ׳אדות, לא היה מוצא חן בעיני מרקאדו; הרבה יותר עָרַב לו הקול הרך, הנעים והלבבי, שבו חזרה בלאט על השירים, שהביא לה מירושלים ושהיה מלַמדהּ בשעת־הבֹּקר הרעננה בשבתה על־ידו על מעקה גגו. יש שנבלע לרגעים בבֹקר כזה הד שירתה של אלגרינה בקול רִנת הצפרים ובהֶמיַת־האהבים של עדת היונים, ואז נדמה היה למרקאדו, כאִלו לא נתאספו כל אלה על גגו אלא בכַוָנה תחִלה ללַוות ברִנתם ולהנעים ביותר את שירת אהובת־לבבו...

ביום הששי בבֹּקר, כלומר, לאחר שוב מרקאדו ממסעו השני שבאותו השבוע, לא היתה אלגרינה באה אליו לבקרו, כי היתה טרודה בהכנות לשַׁבת; ביום זה היה אפוא תורו של מרקאדו לבַקר את אלגרינה, ואף עלתה זו על גגה ליַבש את הלבָנים, שכבסה והכינה מאמש — היה מרקאדו עובר מיד דרך ה„גשר״ אל גג ידידתו ונִגש לעזור לה בכל עבודותיה: מעלה לה פחי־מים מהחצר שלמטה בשביל השטיפה האחרונה, מטפס על־גבי הכלונסאות וקושר אליהם את החבלים ומותחם בחזקה, לבל ישקעו מכֹּבד הלבָנים, שאלגרינה הולכת ותולה עליהם בזריזות רבה. לאחר גמַר עבודתה זו יושבת אלגרינה „לעשות את הפריגאדו״, כלומר, לנַקות ולשטוף

את הכֵּלים לכבוד השבת, והריהי בוחרת לשֵם־זה את המקום החבוי ונסתר ביותר שבין הלבָנים התלוים, למען יוכל גם מרקאדו לשֶבת על־ידה, מבלי שתרגֵשנה בכך יתר הבנות והנשים שבגֶטו, העולות אף הן ביום זה על גגות בתיהן לשֵם אותן העבודות. הפעם נמנעים שניהם מלהרבות בשיחה, כי חוששים הם, פן יגיע קולם לגגות השכנים, והרי הם מסתפקים רק בקטעי דבורים, שרֻבּם נבלע בצלצול הכֵּלים הנשטפים, עד שלבסוף משתתק הזוג לגמרי. אלגרינה מַמשיכה דומם את ה„פריגאדו" מבלי פנות ימין או שמאל, עד שנדמה לרגעים, כאִלו שכחה לגמרי את מרקאדו, היושב על־ידה שקוע בהרהוריו ומצַיֵר במַטה־האלון שבידו כל מיני קַוים וציורים על־פני רצפת הגג.

– במה הנך מהרהר עכשו? – שואַלתו אלגרינה לפתע־פתאֹם.

– מחשב הנני את חשבונותי, – משיב מרקאדו בטון רציני ובהדגשה מיֻחדת.

הנערה מתאדמת כֻּלה והוזרת מיד לעבודתה, מבלי בַקש עוד כל בֵאורים נוספים: לבה מבין ומגיד לה מעצמו, שתכליתם העִקרית של כל חשבונות מרקאדו היא לקמץ לו די כסף למען אָרַשׂ לו את אהובתו ולשֵׂאתה לאשה. מרקאדו חשב ומצא, שלמען יוכל לקנות לו אשה ולפרנסה – צריך הוא קֹדם־כל לקנות לו בהמה, כי דמי השכירות, שהיה משלם בעד חמורו, היו בולעים את כל רוָחיו, ולאחר שהיה גומר ביום הששי את כל חשבונותיו וקונה לו את צרכי שַבַּתו – לא נשאר בידו כמעט ולא־כלום.

מרקאדו היה שובת את שַבַּתו ביחידות. החכם שבתי בקש אמנם פעמים אחדות להזמין את החַמר היתום לשבות אצלו, אך בתו התנגדה לכך בכל־תֹּקף, כי חששה, פן „יתחילו הבריות לדַבּר". תחת זה היתה אלגרינה מזיזה בכל ערב־שבת את שלחן־האכל מאמצע החדר לצד החלון, שהיה צופה מול בית מרקאדו, ובתור טעם לַדָּבר הוכיחה לאביה, שדוקא הַסָפה, שהֻעמדה על־יד אותו החלון, הִנָּהָ הכי־ראויה והכי־מתאימה לכבוד יום השבת. כך נִתנה היכֹלת למרקאדו לשמוע ולדעת בבֵרור את כל הנעשה בבית החכם שבתי בכל ערב שבת, והיה מכַוֵן את זמן הקדוש ואת זמן הסְעֻדה שלו לזמן הַקִדוש והסְעֻדה של החכם ובתו.

ככלות הסְעֻדה אין החכם מתחיל מיד בברכת־המזון, כי נוהג הוא לחזור קֹדם על כל שיר־השירים, ודוקא בנגון ובקול רם; בתו אלגרינה מֻכרחה אף־היא להשתתף באמירת שיר זה: „בכל לילות השבוע הנך שָרה לכבוד הבריות, – אומר לה אביה בחיוך, – אך בערב הזה תשירי לכבוד רבון־העולמים". אלגרינה מסכימה לכך ברצון – בימי־ילדותה נתָנָה אביה לזמן־מה בידי אשה „חכמה" מקושטא, שֶלִמְּדַתה מלבד ברכות־הנהנין והדלקת־הנרות גם את קריאת התפלות ופֵרושן; אולם אך פותח החכם בלִוית בתו בפסוק הראשון של שיר־השירים, מיד פותח בו גם מרקאדו החַמר, היושב לבדו בחדרו. קולו של מרקאדו אינו מגיע לאזניו החֵרשות של החכם ואף קולה של בתו, היושבת על־ידו, נדמה לו כבא ממרחק:

– משכֵני אחריך, נרוצה, – עונה ואומרת אלגרינה, בפנותה קצת לצד החלון, – הגידה לי, שאהבה נפשי, איכה תרעה, איכה תרביץ בצהרים, שַׁלָּמָה אהיה כעוטיה על עדרי חבריך...

– אם לא תדעי לך, היפה בנשים, – מגביר פתאם מרקאדו את קולו, כאומר להשיב לה על שאלתה, – צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים...

– צרור המֹר דודי לי... – משתפכת אלגרינה – ... אשכול הכֹּפר דודי לי בכרמי עין־גדי...

– הנך יפה, רעיתי, – מתלהב גם מרקאדו, – הנך יפה, עיניך יונים... כשושנה בין החוחים, כן רעיתי בין הבנות...

– כתפוח בעצי הַיער – משיבה הנערה אמריה לו – כן דודי בין הבנים; בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי...

– קול דודי הנה זה בא, – ממשיכה אלגרינה, בזכרה את לילות־הנדודים, שבהם היא מצַפּה לְשוב מרקאדו ממסעיו, – מדלג על ההרים, מקפץ על הגבעות... דומה דודי לצבי או לעֹפר האילים, הנה זה עומד אחרי כתלנו, משגיח מן החלונות, מציץ מן החרכים...

– קומי לך, רעיתי יפתי, ולכי לך, – עונה ואומר לה הדוד, – הנצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו. יונתי בחגוי הסלע, בסתר המדרגה, הראיני את מראיך, השמיעיני את קולך, כי קולך עָרב ומראך נאוה!

באמצע השירה מגיע לאזני אלגרינה קול צעדים הולכים ומתקרבים לביתה: אלה הם מחסידי החכם, הנוהגים לבוא אליו בשעה זו לברכו בשבת־שלום. אלגרינה מתיָראה, שמא ירגישו האורחים, בהכנסם לבית, בקול שירתו של מרקאדו, ועל־כן היא מרימה את קולה ביותר ופונה לרגע ישר לצד חלונו של השכן: „סֹב, דמֵה לך, דודי, לצבי או לעֹפר האילים על הרי בתר!”... כאן משתתקת הנערה לגמרי; בתוך הדממה הפתאמית הזאת מבחין אז גם מרקאדו בקול צעדי האנשים הנכנסים לבית החכם, ומיד משתתק גם קולו של הדוֹד, וכך נפסק לפתע־פתאם שיר־שיריהם באמצע...

פרק ה

ימים רעים

שנות המלחמה עברו על הארץ זו אחר זו בצפִּיַּת־שוא לכניסת האנגלים, וככל אשר נמשכו ימי המלחמה, כן גברו בלהותיה והמון מצוקותיה יותר ויותר. מרקאדו היה כמעט היחידי בין כל צעירי חברון מבני־גילו, שטרם נתחַיב בעבודת־הצבא למרות היותו כבר בן י"ח, כי נרשם ב„טעות” בספרי־הַלֵּדה בשְׁנָה־שנתים פחות. הוא היה היחידי גם בזה, שלא היה עמוס כל על של משפחה ושהשיג בעבודתו דֵי פרנסתו, ועל־כן

החֵלו חברונים רבים להתקנא בו, כשם שהתקנאו קֹדם במַצָּבה של אמו המנוחה.

באחד הימים נתבשרו החברונים, שהאנגלים החֵלו סוף־סוף בְּהַתְקָפָה גדולה על החזית הארצי־ישראלית. הפַלָּחים ספרו, שראו מעל ראש ההר הגבוה, המתנשא מצפון לעיר, את עשן תותחי האנגלים, הנלחמים על עַזה. על־פני רצועת הים, הנשקפת גם־היא מעל ראש אותו ההר, נראו נְקֻדות מתנועעות ועשן רב מִתַּמֵּר מעליהן — הלא הוא עֲשַן הצי האנגלי האדיר. באחד מערבי האביב, בין מנחה למעריב, יצאו קצתם מיהודי הגֶטו אל הגג הגדול והפתוח לשדות, המשמש כעין עזרה חיצונה לבית־הכנסת של הרב, ויעמדו שם לחכות, כנהוג, לשעת השקיעה, כשהם נהנים בינתים מזיו העולם שלאחר כְּלות הגשמים; בעמדם כן כנופיות כנופיות ובשוחחם יחדו בלחישה, כמובן, ובחרדה גדולה מאד על כל חדשות המלחמה — הגיע פתאֹם לאזנם הֵדָן הרחוק והעמום של יריות תותחים, ויהי ההד הזה לעיֵפי השלטון הטורקי העריץ — כקול מבַשֵּׂר וכאות נאמן לגאֻלה הקרובה לבוא.

אולם עד־מהרה נהפכה כל השמחה היתרה, שעורר הד מבַשר זה בקרב החברונים, לאֵבל כבד: הטורקים הדפו את האנגלים מעַזה ומכל גבולותיה, יריות התותחים נדַמו, וכהתנדף עשנו של הצי האנגלי, כן נתנדפו גם מלב החברונים כל התקוות לאיזו גאֻלה שהיא. בינתים הגיע חג האביב, ובמקום בשׂורת־השחרור הביא זה בכנפיו את הפוכה הגמור — את בשורת הגֵרוש הכללי מיפו ואת אימת עוד גֵרושים כאלה גם מירושלים ומחברון. יאוש ופחד נורא מאין כמוהו תקף את לבות כל האנשים, וביחוד את לב הנשים והזקנים, אשר חשו את־עצמם בימים ההם עיֵפים ביותר.

— מה נעשה, אם יַגלו גם אותנו? — שאלה אלגרינה באחד מן הימים ההם את דודה מרקאדו. — הן אנחנו כל־כך עניים, ואבי כל־כך זקן וחלש — הוסיפה הנערה בדמעות — ולא יהיה לי אפילו לשכֹר מקום בעגָלה.

— אל תפחדי, — השיב לה מרקאדו בבטחון עצמי, — אם באמת נצטרך ללכת מכאן, ארכיב את אביך יחד אתך על־גבי חמורי, וכך אוכל להסיעכם אפילו עד קצה העולם!

מתוך פחד מפני הגֵרוש הקרוב החלו רבים מיהודי חברון למכור בשוק את כליהם הכי־טובים. בבית החכם שבתי לא נשאר עוד כמעט שום חֵפץ ראוי למכירה, ובמשך כל ימי הקיץ ההוא סבל החכם יחד עם בתו חרפת רעב ממש. בסוף הקיץ באה על ראשו צרה חדשה: בפקידות הוֶרְקוֹ נזכרו פתאֹם, שלא גָבו זה כמה שנים את מס הוֶרְקוֹ, המוטל על בית החכם שבתי, ועל־כן שלחו אליו שוטר לדרש את תשלום כל המס, שעלה במשך השנים לסכום גדול מאד, וגם הזהירוהו, שאם לא ימהר לשלם — ישימוהו בבית־הכלא. בינתים קרבו ימי החגים, ההוצאות נתרבו, וכשנוכח החכם, שכבר באו מים עד־נפש, גמר סוף־סוף בלבו לפנות בבקשת עזרה — בפעם הראשונה מאז פרצה המלחמה — אל גיסו העשיר ורב־ההשפעה הסֶנְיוֹר יצחק סטמבולי.

סֶניור יצחק סטמבולי – אחי־אמה של אלגרינה – היה ידוע לפני המלחמה רק בשמו המקֻצר – חַקו הַיַינן, כי מימי־ילדותו עָבד כפועל ועוזר ביקבו של אחיו הגדול, מושיקו. מושיקו היה מִשְתַכֵר לפעמים קרובות ומרֹב שִכּרות חָלַש בגופו ויהי לְעָקָר. מושיקו היה מזהיר תמיד את אחיו הקטן, שלא ירבה לשתות, פן יהיה גם הוא לאיש אֻמלל לכל ימי חייו. אולם חַקו לא שת לבו להזהרות אלה. וכשירד פעם מושיקו, והוא שָתוי שכּור, אל מרתף היקב, מצא שם את אחיו הקטן, כשהוא שוכב מתחת לבֶרז של אחת הֶחָבִיות ושותה לשִכרה. מיד פָרצה בין שני האחים הַשִכּורים מריבה עזה, שנסתַימה במכות ובמהלֻמות; המקרה קרה במקום נסתר מן העין, איש לא בא להפריד ביניהם, ואחרי שחַקו היה חזק הרבה יותר ונלהב מאחיו הבא־בשנים, הכהו מכות נאמנות כל־כך, עד שזה חלה מיד מחלה אנושה, ולאחר גסיסה קשה במשך מעת־לעת השיב את נפשו לאלהים.

גם חַקו שכב כמת במשך שעות רבות, אולם כאשר התפכח סוף־סוף וידע את אשר עשה – התחלחל מאד, לבו יסרהו, ויתפרץ למסור את־עצמו בידי הרָשות, אלא שבני־עדתו עצרו בעדו; הכל ידעו והכירו, שחַקו עשה מה־שעשה לא בזדון, ושאם יִוָדע הדבר לרָשות הטורקים, יהיה לה זה לתואנה לָמֹץ כספים על כספים גם מחַקו וגם מכל העדה. תחת זאת החליטו ראשי הכולל, שחַקו צריך לכפר את פני אחיו המנוח בדרך אחרת, והיא – לְיַבֵּם את אשתו האלמנה ולהקים זרע בנים על שֵם האח המת.

חַקו נשא אפוא את אשת אחיו, שהיתה גדולה ממנו בגילה כמעט כפלַיִם, ואמנם נולד להם למועד הנכון הבן המקֻוֶה, אלא שלאחר זמן־מה נתברר, שהילד הוא הדיוט גמור. ומאז עָמדה היבמה מלדת. בעלה הצעיר הצטער על זאת הרבה, כי מכיון שהבן הבכור נחשב כבנו של האח המת, נשאר הוא עצמו חֲשׂוּך־בנים לגמרי. האשה נִסתה להתרפא מעקרותה על־ידי כל מיני תחבולות של נשים ידעניות, שָאלה בעצת רופאים אחדים, וכשלא הועילו גם אלה, החליטה לפנות לאמצעי הבדוק ובטוח ביותר, הוא – הרחיצה במי הַמַעין „אַל־מַזְרוּק".

המעין „אַל־מַזרוק" נמצא במעלֵה ההר של חברון, בקרבת־מקום לשרידי החרבות העתיקות, הידועות בשם „אהל אברהם". אומרים, ששלשת המלאכים, שפקדו את שׂרה העקרה באהל אברהם, יעצו לה להתרחץ בבְרֵכת המעין הזה, החצובה בלב ההר, ורק לאחר שעשתה כן, הרתה לאברהם. מאז ועד־היום נִתַן למימיו הזכים והצלולים של המעין הזה כֹּח גדול מאד לרַפא ולהתיר כל מיני „קיבאץ", כלומר, כל מיני קשרים רעים, שהוטלו באנשים על־ידי מעשי־כשוף; אך יותר מכֹּל נתפרסם המעין הזה בסגֻלתו הנפלאה לפתוח את רחמן של הנשים העקרות, ועל־כן נוהרות אליו תמיד המון נשים צעירות לא רק מחברון, כי־אם גם מירושלים ומדַמשק.

לאשתו של חַקו לא הועילה אפילו הרחיצה ב„אַל־מזרוק". הערביות הזקנות, המשמשות את הרוחצות במעין, בארו לחַקו, שלאשתו אין שום

„קיבאץ", אלא שהיא פשוט נזדקנה כבר ולא תוכל עוד ללדת לעולם. חַקו פנה אז אל בית־הדין בבקשה, שֶׁיַּתִּירו לו לשאת לו אשה שניה, לבל ימות גם הוא ערירי כאחיו. החכמים החליטו, שחַקו חַיב קֹדם־כל לגַדל את בנו בכורו, עד שיגיע לחֻפה ולקִדושין, ורק לאחר שיחַתֵּן אותו, יוכל גם הוא לקחת אשה נוספת על אשתו הראשונה.

בינתים פָּרצה המלחמה, ועד־מהרה עלה חַקוֹ הַיַּינן לגְדֻלה, ביתו נעשה בית־מועד לכל פקידי־הצבא הטורקים והגרמנים, שהיו באים אליו לבַלות בסתר שעה עליזה על כוס יַיִן חברוני. בהשפעתו של חַקוֹ על הפקידים האלה נִתנה האפשרות להרבה „פְרַארים" (בורחים מהצבא) מקרב היהודים לשבת בשלוָה בבתיהם ולעסוק במלאכתם, מבלי חֲשָׁש להתקפה פתאֹמית של ה„קַנון־טְשַׁוִישִׁים" (שוטרי־צבא). לפעמים עלה בידי חַקוֹ להשיג מפקידי־הצבא עוד הנחות אחרות בעניני מַכֹּלת וכדומה. מובן מאליו, שכל מי שזכה להנות מהשפעת חַקוֹ על הָרָשות היה מביא לו בעד זאת מדי פעם בפעם איזו מתנת־יד הגונה. חַקוֹ נשבע תמיד, כי את כל המתנות האלה הוא מוסר לפקידי־הממשלה, אולם בין כה וכה הלך והתעשר מיום ליום וכבודו גדל מאד בעיני כל בני־עדתו, עד שחדלו לכַנותו בשמו הַמְקֻטן חַקוֹ, ויקראו לו בשם סֶנְיוֹר יצחק סְטַמְבּוּלִי (על שם מוצא משפחתו, שבאה מקושטא).

בכל קהלה קטנה, שבה מכּיר איש את רעהו היטב עוד מיום הִוָּלדו, חשים הכל את־עצמם כבני משפחה אחת, ועל־כן יִקרֶה, שבהִפָּגש מספר אנשים ונשים לשֵׂם איזו שׂיחה בטלה, יחליטו אגב־אורחא גם איזו החלטה חשובה בענין משפחתי של אחד מבני הקהלה, ומיד מקבלת החלטה זו צורה של „דעת הקהל". לשוא יִנַּסו בעלי המשפחה, הנוגעים בדבר, להתנגד להחלטה זו — הכל באים לשַׁדל אותם בדברים ולהוכיח להם, ש„קול ההמון כקול שדי", עד שלבסוף יֻכרחו לצַיֵּת.

כמקרה הזה קרה גם עתה בקרב העֵדה החברונית: מאז עלה חַקוֹ לגְדֻלה החלו הכל מחניפים לו ומביעים לו את השתתפותם בצערו, על שהוא הולך ערירי. מצד שני היו רבים מבני העדה מרחמים על מצבו הירוד של החכם שבתי, וראו בחרפת עניוֹ חרפה גדולה לעדה כֻּלה. לא יִפָּלֵא אפוא, שכאשר יצא פתאֹם קול בַּגֶּטו, שיצחק סטמבולי עתיד לחַתֵּן בקרוב את בנו יחידו ולשאת מיד אחרי זאת את בת החכם שבתי — הסכימו הכל לשדוך זה כלדָבר טוב וישר בשביל שני הצדדים גם־יחד. יותר מכֻּלם שמח לקראת השמועה בדבר שדוך זה יצחק סטמבולי עצמו; הוא הודיע למקֹרביו, שאם תִּנָּתן לו בת החכם, יאסוף לביתו גם את החכם בעצמו ויתחַיב לכלכל את שֵׂיבתו בכבוד עד יומו האחרון. מקרביו של סֶניוֹר יצחק מהרו לפרסם את דבריו אלה ברבים.

— חַקו יעשה גם הפעם עסק טוב, — הֵעיר על זאת בקנאה גלויה אחד מבעלי־הבתים הצעירים שבַּגֶּטו, — האשה הצעירה תמשך ביפיה ובנֹעם קולה את כל גדולי הָרָשות לבית בעלה, ובאפן כזה תעשירהו ותאשרהו בעולם

הזה, והחכם הזקן יתפלל בעדו כל הימים ויַקְנֵהוּ גם את העולם הבא.

לצערו של חַקו – לא הראה החכם שבתי כל נטיה מיֻחדת לַשדוך, ש„הֻחלט" ברחוב הַגֶּטוֹ. לב האב הזקן, המלא אהבה עמֻקה לבתו היחידה, התקומם בכל־תֹּקף כנגד הרעיון, שילדה צעירה ויפה כמוה תפול בידי בעל שכּור ובא־בשנים ובידי „צרה" זקנה. אולם כל־זמן ששני הצדדים לא באו עוד בדברים זה עם זה באפן רשמי, נזהר החכם, שלא להביע את אי־הסכמתו לַשדוך באפן מפֹרש: „הן חַקו הנהו קרוב לרָשות – אמר בלבו – ולמה לי להרגיז אדם מסֻכן כזה כל־עוד אין נחיצות יתֵרה בדבר?"

סניור יצחק הֻכרח אף־הוא לדחות את ברור הדברים בענין השדוך מחֹדש לחֹדש, כי כָּבֵד ממנו למצא איזו כַּלה לבנו משה: אף אחת מבנות הַגֶּטוֹ לא הסכימה להנשא להדיוט. לבסוף נסע סניור יצחק לירושלים, ושם מצא אוֹרְפָּלִי אחד, שהיה זקוק מאד לכסף, כי היה עליו להִפָּדות מעבודת־הצבא, ועל־כן מכר לסניור יצחק את אחותו הקטנה – נַערה בת שלש־עשרה – לכלה לבנו.

חתֻנת בנו של סניור יצחק הוחַגָּה בחברון ברֹב פאר והדר. החכם שבתי ובתו היו כמעט היחידים בכל הגֶּטו, שמקומם נפקד בחתֻנה, כי מאז צצה הצעת השדוך בין סניור יצחק ואלגרינה, השתדלו החכם ובתו שלא להִפגש עם „חתן" זה בשום מקום. אולם כאשר החלו שוב פקידי הממשלה להציק לחכם בגלל מס הוֶרקו (ספרו בסוד, שסניור יצחק הוא הוא אשר הזכיר בכַוָּנה לראש־פקידות־הַמִּסים בדבר חובו של שבתי) – הֻכרח סוף־סוף החכם לצעוד אותו הצעד המסֻכן והקשה לו מאד, שכבר חשב עליו מזמן, וילך בראש מֻרְכָּן ובלב מֻדְכָּא אל בית סניור יצחק לבקש את עזרתו וחסותו.

סניור יצחק קבל את פני החכם בסבר פנים יפות ובכבוד גדול והבטיח לו, שבמשך החֹדש יסַדר לו הלְוָאה הגונה, ובינתים ישיג בשבילו אַרְכָּה חדשה מפקידות הוֶרקו לזמן רב. בהמשך השיחה שָׁאל סניור יצחק את גיסו – כאגב־אורחא – גם בדבר שלום הבת, אך את ענין השדוך לא הזכיר כלל, וכך נפרדו שניהם זה מעל זה בידידות רבה.

אולם בשַׁבת של אותו השבוע הופיע בבית־החכם השדכן של הקהלה, אותו השדכן העִור, הצנום והזקן, שהטה לפני המלחמה אפילו את לב האלמנה שׂרינה לחשב על־דבר נשואים חדשים. אך ראתה אלגרינה את השדכן בפתח – יצאה מיד אל החדר השני. „לאן תלך, חכם?" – פנה לצדה השדכן בשמעו את הצעדים ההולכים ומתרחקים ובדַמותו, שאֵלה הם צעדי האב. – „הנני פה!" – רְטֵן באי־רצון החכם, שנשאר יושב על ספתו שעל־יד החלון. השדכן הרים את מקלו והתחיל ממשמש בו את כתלי החדר ואת כל רהיטיו, עד שמצא את ספתו של החכם, נתישב בה ברוָחה גמורה, והתחיל לדבר בקול רם על־דבר השדוך של אלגרינה עם סניור יצחק כעל דָבר המובן מאליו. השדכן דבר בשטף ובבִטחה גמורה בהצלחת הענין, והחכם התאפק ושתק. בתחלת השיחה התעוררה, אמנם, בלב האב תשוקה

עזה להפסיק את דברי השדכן באמצע ולהורידו מכל המדרגות החוצה, אך מיד נמלך בדעתו וחזר בו: „אין אני רשאי – אמר החכם בלבו – להכריח את בתי, שתבלה את מיטב ימיה בעֹני ובמחסור; אולי תבחר הנערה להִנשא לאיזה בעל שיהיה, ובלבד שתוכל לחיות בְרוח ולהתלבש ולהתקשט כיאות ליפיה".

– נקרא לנערה ונשאל את פיה, – הביע האב בכבד־ראש, לאחר שגמר השדכן את שטף דבריו.

עוד בטרם הספיק החכם לקרא את בתו בשמה, הופיעה זו בפתח החדר, נשענה בגבה על אַמת הסף וקבעה עיניה ברצפה; פניה היו חִורים מאד, שפתיה עצומות ודבוקות, וכל גֵוה מרַתת...

– בתי, הנה בא השדכן להציע לנו... – פָתח החכם בגמגום קצת, אך בתו הפסיקתו מיד:

– ידעתי הכל, ידעתי, – אמרה בקול רועד ונמוך (החכם החֵרש הֻרגל לתפוס את דברי בתו גם מבלי שמוֹע את קולה, כי־אם על־פי תנועות שפתיה בלבד), – אולם אני איני חפצה להתחתן כלל... עודני קטנה!

– מה את דוברת, כַלה נאה... – התחיל השדכן בהתלהבות. אך האב לא נתן לו להמשיך את דבריו, כי הבין לָעֲנות־נפשה של בתו.

– די לך, בר־נש! – קרא החכם. – עליך לדעת, שאִם בתי מחליטה דבר, לא תשַנה עוד את דעתה בשום פנים!

השדכן נִסה להתעקש, אך החכם אחזהו בשרוולו, הקימוֹ מִן הספה וימשכהו אחריו, באמרו בקול מצַוה:

– בֹא ואלַוה אותך עד למַטה, לבל תפוֹל מן המדרגות.

כשחזר השדכן אל סניור יצחק והודיע לו את תוצאות שליחותו, נתמלא זה חֵמה רבה, סטר לשדכן על שתי לחייו, דחָפוֹ החוצה ומיד נדחף גם הוא אחריו וירץ בכבודו ובעצמו אל בית החכם. – „השמעתם מימיכם כדבר הזה? – הִרעים יצחק בקולו הַנִחר אל כל העוברים ושבים, שפגש ברחוב הַגֶטוֹ, ובאותה שעה היה סנטרו המגֻלח והַשָמֵן מזדעזע מרֹב התרגשותו, לסתותיו הרחבות רועדות אף הן, עיניו הקטנות, החבויות בצל הגבות העבות והסבוכות והטובלות בשומן, מזָרות אימה, ושפָמו הארֹך, העבה והסבוך, גם הוא מזדקף למעלה מכעס. – הראיתם כזאת מעולם? – חזר היינן, ובהראותו באצבעו לעֵבר ביתו של החכם שבתי, הוסיף ובאר: – אני מבקש להצילם מן הרעב, להעשירם ולאַשְרם – והם מסרבים!"

– וכי מה אוכל לעשות לך? – פתח מיד החכם שבתי ברעדה גדולה, וכשראה לפתע־פתאֹם את סניור יצחק בעצמו מתפרץ אל ביתו. – וכי מה אוכל לעשות, אם הנערה ממאנת?

– היכן היא, היכן אלגרינה? – הִרעים סניור יצחק, כשעיניו משוטטות בכל פִנות החדר.

– אינני יודע... איננה בבית! – השיב החכם בקול־פחדים.

– הנני ואַהַפשנה! – החליט סניור יצחק, ומיד התחיל לעבור בסערה מחדר לחדר.

– אל תגע בה לרעה, – התחנן האב הזקן, שנתיָרא מאד.

– אל תפחד! אין בדעתי להכותה, – הרגיעהו סניור יצחק. – רוצה אני להוכיח לפתיה זו ולספר לה במו־פי, כמה עשֶר ואשר צפון לה בביתי, ואז, מְבטחני, תחדל מלסרב!

כשנוכח היינן בעיניו, שאלגרינה איננה בחדרי הבית, עלה לחפשה על הגג, וגם שם לא מצאה. בגשתו אל קצה הגג, הרגיש ב„גשר", עבר בו אל הגג השני, ופה גִלה כעין אהל קטן, עשוי מיריעַת־שק פרושה על־גבי כלונסאות. יריעה זו פרש מרקאדו, למען תהי למחסה ולמסתור מעין השמש ומעיני הבריות גם לו וגם לאלגרינה בשבתם יחדו על הגג בשעות־החֹם של ימי־הקיץ. באותו היום, לאחר שהשיבה בת החכם את פני השדכן, החישה לה תכף מפלט לתוך אהלו של מרקאדו, לסַפר לו את כל פרטי המעשה; ובהיותם שקועים שניהם בשיחתם לא הרגישו כלל ברעש, שהקים סניור יצחק, ואף לא בקול צעדיו, כשעלה על הגג, עד הרגע האחרון, שבו נגש פתאם אל האהל והציץ לתוכו... אך נפל מבטו של סניור יצחק על מרקאדו – זה הבחור הצעיר והחָסֹן כאלון, שישב באותו הרגע על־יד ה„כַּלה" בידידות רבה כל־כך – מיד הבין את הכּל, נרתע לאחוריו, חזר וירד במרוצה לביתו של החכם ויסתער עליו בשצף־קצף, בקול גערה עצומה ובצוָחות נוראות:

– עתה ידעתי, למה מֵאנה אלגרינה להנשא!... הריהי בוחרת יותר להתנות אהבת־זנונים עם בחוריה־אוהביה! אוי לה ולנפשה!

– מה קרה? מה אתה דובר? – גמגם החכם הנדהם, שדברי היינן פלחו את לבו ויצרבוהו כגחלי־אש, כי כבוד בתו היה יקר לו מחייו.

– אִי לך, חכם שוטה וחֵרש! – המשיך היינן בקול פרוע ובתוכחה מרה וסוערת. – הכַך תחַנך ותשמור את בת אחותיך? עלֵה וראֵה את אשר עושים שם חַמָרים בבתך הפרוצה!

בזיונות קשים כאלה לא יכול עוד לשאת אפילו איש רך ונכנע כחכם שבתי.

– אל תעֵז עוד לדבר סרה בבתי, – נזדקף וזעק החכם על סניור יצחק, – כי על־כן בתי היא, ואין לך ולה ולא־כלום! שכּור שכמותך אינך שוֶה אפילו את שְרוך סנדליה!

דברי החכם האחרונים פגעו בפִצעו הכי־אָנוש של יצחק, ועל־כך בערה חמתו עד להשחית וכבר קפץ את אגרופיו וגם הרים את ידו על החכם להכותו, אלא שמיד נבהל היינן בפני־עצמו וינס כמטֹרף החוצה.

לקול צעקותיו של היינן נתאסף בינתים על־יד פתח ביתו של החכם קהל גדול של אנשים, נשים ובנות, שעמדו להקשיב מבחוץ לכל פרטי המריבה העזה, שפרצה בתוך הבית; אולם אך שמעו את קול צעדיו של סניור יצחק הנדחף החוצה – נתפזרו כֻלם בחרדה גדולה לכל עבר... כעבור

חצי־שעה נתפרסם כבר בכל הַגֶּטוֹ סוד אהבתם של מרקאדו ואלגרינה, שנתגלה על־ידי יצחק באופן פתאֹמי כל־כך; במשך כמה וכמה ימים ושבועות נתנה חדשה מפתיעה זו ענין רב לענות בו לכל יושבי־קרנות והולכי־בטל שבַּגֶּטו, וביחוד לנשים ולַבָּנות. הכל השתוממו והתרעמו על חֻצפּת החַמר הנקלה, זה בן־המְשמדת הערֹם וחֲסַר־כֹּל, שהֵעֵז לשאת את עיניו אל נערה יפה ונכבדה כל־כך, כבת החכם שבתי... כדרך כל בני ההמון שבמזרח, נהגו גם בני הַגֶּטו להביע את הרגשות, שעוררו בם מאורעות הזמן, דוקא בשיר ובחרוזים; גם על ענין האהבה שבין מרקאדו ואלגרינה נתחבר בגֶּטו בִּן יום־יוֹמַיִם שיר חדש ומצלצל, שהוּשר כמעט בכל בית בנגון מוּגְרַבִּי ידוע:

בֶּן־חָמוֹר חָשַׁק בְּדִינָה 1) – אֲבִי־חֲמוֹר 2) בְּאַלֶּגְרִינָה
וַתִּטְבַּע עִירוֹ בְּדָם; הַכְּלִילִית 3) עֵינוֹ שָׂם –
הוֹי, חֲמוֹר חֲמוֹרוֹתַיִם, הוֹי, חֲמוֹר חֲמוֹרוֹתַיִם,
מַה־לְּךָ וּלְבַת־חָכָם? מַה־לְּךָ וּלְבַת־חָכָם?

וכל אחד מבני הגֶּטו היה מוסיף על שני הבתים, שהובאו כאן, עוד בתים אחרים, כרוח השירה הטובה עליו, ובסוף כל בית היה חוזר על אותו הפזמן, המלא לעג של בוז:

הוי, חמור חמורותים,
מה־לך ולבת־חכם?

פרק ו

על עברי פי־פחת

מאותו היום, שבו נעשה סוד אהבתם של מרקאדו ואלגרינה לנחלת הרבים – נפסקו לגמרי כל היחסים, שהיו בין שני הנאהבים; הגשר, שחבּר את שני הגגות, נעלם. ובכל פעם שאלגרינה היתה עולה על גגה, היה מרקאדו נמנע מלהופיע על גגו הוא אפילו לשם העבודה הנחוצה ביותר. שני החלונות של שני השכנים, שנשקפו זה מול זה, נשארו סגורים ומְכֻסים בוילונות אפילו בשעות החֹם הכי־גדול, ואף שֻׁלחן־השבת של החכם שבתי לא נערך עוד על־יד אותו החלון, כי־אם במקומו הקבוע שבאמצע החדר.

1) דינה — בת יעקב אבינו.
2) אבי חמור — בערבית „אבו־אל־חמאר", כלומר: בעל־חמורים — חַמָּר.
3) הכלילית — על שם עיר־מולדתה, הנקראת בערבית „כליל־אל־רחמאן", וגם בת־תֹאַר לנערה, כי „כליל" — פרושו בערבית „אהוד" או „אהוב".

הפסקת היחסים בין מרקאדו ואלגרינה באה כמעט מאליה, בלי כל צו ודרישה מבחוץ. החכם שבתי, למרות חסידותו הרַבּה, לא אבה להוכיח את בתו, כי הבין גם הפעם לענות־נפשה, ואף למרקאדו לא העיר אף מלה; החכם היה מכּיר ובטוח בצניעות שניהם, וגם כשֶׁנִּסה להאשימם בסתר־לבו על שהעֵזו לעבור על דין מפֹרש ב„שלחן ערוך" ונתיחדו באותו יום בלא עדים – מצא מיד טעמים רבים להצדיקם ולטהרם, בזכרו, שהֻרגלו בכך מימי ילדותם.

הרבּה יותר מן החכם ובתו דֻכּא על־ידי כל המאורעות האלה מרקאדו עצמו; חֲמר יתום ומסכֵּן זה היה נכון כמעט להִקבר חי מרֹב צערו על השערוריה המחפירה ועל הבזיון הגדול, שגרם בלי־כַוָּנה לשתי הנפשות היקרות והקרובות לו מכֹּל; מעולם לא חש מרקאדו את כל מרי יתמותו ואת כל חרפת עָניוֹ כמו בימים ההם, שבהם הֻכרח להִסגר לבדו בחדרו מבלי יכֹלת להציץ החוצה, פן יקראו אחריו מָלא... גם בשבתו כך בדד וסגור בחדרו היו מגיעים לפעמים עד לאזניו צלילי השיר החדש, שחִבּר עליו ועל אהבתו, ואז היה ממהר לכבש את ראשו בתוך כר מטתו, מנסה לאטום את אזניו בשתי ידיו, וכל חדרי לבו היו נשרפים כמעט מרֹב בשֶׁת וכלִמה.

אלגרינה הראתה בנדון זה אמץ־לב גדול יותר מאשר מרקאדו. כשנודע לה תֹּכן השיר ההתולי, שחֻבּר על החֲמר ואהבתו אליה, מִהרה לפרסם על־ידי חברותיה בכל בתי הגֶּטו לאמר, שאם לא יפסיקו מלשיר את השיר הזה, לא תבוא עוד לשום נוצ׳אדה ולא תפתח עוד את פיה בשום שירה לעולם. האִיום פעל את פעֻלתו: צלילי השיר החדש נדַמו ועד־מהרה נשכח תכנוֹ לגמרי.

אלגרינה הרגישה, כמה נפל מרקאדו ברוחו, ועל־כן בקשה לעודדו קצת; פעמים אחדות נגשה אל אותו החלון, הנשקף מול חלונו של מרקאדו, הציצה לתוך חדרו, וגם נסתה להחליף אתו מבט־עין אחד. אולם מרקאדו נמנע ונזהר מאד מאד, שלא לשאת שוב את עיניו ושלא להִפגש עוד לא עם הנערה ולא עם אביה; מובן מאליו, שהתרחקות אנוסה ועקשנית זו לא עלתה לַבָּהור בנקל; לבו נקרע לקרעים מיום ליום יותר ויותר...

במקום החֲמר המִסכן החל לבַקר בימים ההם בבית החכם שבתי „ידיד" אחר, הרבה יותר חשוב ונכבד – הלא הוא גַ׳מיל־אָפֶנְדִי, בן הַשֵּׁיך עבד־אל־חאפיז. השיך עבד־אל־חאפיז היה אחד מראשי השומרים והמשגיחים על מערת־המכפלה. על־ידי השגחה זו, שעברה אליו בירֻשה בזכות „חזקת־אבות", רכש לו במשך הימים כבוד גדול ועשֶׁר עצום. היו לו לשיך זה בסביבות חברון כפרים שלמים, שנחשבו כרכושו הפרטי ושכל תושביהם סרים למשמעתו. כמעט בכל שנה ושנה היו מביאים לו במתנה מאחד הכפרים האלה בתולה יפה וצעירה לאשה. השיך עבד־אל־חאפיז היה אף הוא משַׁלם לנאמניו אלה כגמולם: היה מזמין לכל אחת מחתֻנותיו השנתיות את כל המון הפלחים תושבי־כפרו, והיה עורך להם את כל שבעת ימי המשתה,

השמחה וההלולים באמצע השוק. אותו השבוע היו פורשים בכל ערב על־גבי רצפת השוק לכל אָרכּה ורָחבּה המון שטיחים – מעשה ידי הפלחיות – והיו מושיבים על־גבי השטיחים האלה את כל המְזמנים זה מול זה בשורות ארֻכּות לאין־סוף. בתחלה היו הפלחים המְזמנים פותחים בשתית קהוה ובשיחת־רֵעים מנֻמסת כאפנדים גמורים; אולם עם בוא הלילה, לאחר שהֻדלקו הפנסים ולאחר ששבעו המְזמנים מבשר הכבשים הרבים, ששחט להם בעל־השמחה ושנתבשל בכותח ובארז – היו הכל מתחילים לשיר בהתלהבות, שהלכה וגדלה מרגע לרגע, עד שלבסוף היו יוצאים במחול ה„דֶבקה" הפראית, והיו ממשיכים מחול זה בלי־לאות וכמעט בלי־הרף עד אחרי חצות־הלילה; וכשהיו קולותם הפרועים של מחוללי ה„דֶבקה" עולים למרום פסגתם, עד שהיו חודרים גם לתוך כתלי הגֶטו הנרדם – היו רבים מן היהודים, הישֵנים במטותם, מתעוררים פתאם משנתם בבהלה ובחרדה גדולה, אלא שלאחר האזינם רגעי־מספר לקולות ה„דבקה", היו נרגעים וחוזרים לתרדמתם באמרם לנפשם: „נראה, שהשיך עבד־אל־חאפיז מתחתן שוב".

לשֵיך עבד־אל־חאפיז היו הרבה בנים ובנות, שאף הם היו פּורים כאביהם; ועל־כן גדל מספר נכדיו של השיך כל־כך, עד שלעתים קרה, שאביהם הזקן לא הבחין עוד בין האחד לשני ולא הכירם בשמותם. אולם לעת־זקנתו החלו כל בניו, שנולדו לו מנשיו הצעירות, מתים אחד אחרי אחד. השיך הצטער על זה מאד מאד. על־פי עצת אחד הדֶרוישים הזקנים, שנזדמן פעם למערת־המכפלה, החליט השיך לָמֹל את הבן הראשון, שֶיִוָּלד לו שוב, על־ידי מוהל יהודי ועל־פי מנהג ישראל. הסגֻלה הועילה, והילד ג׳מיל, שנמול על־פי בקשת השיך על־ידי החכם שבתי – נשאר בר־קַימא.

מאז נשתררו בין בית הַשֵיך עבד־אל־חאפיז ובין בית החכם שבתי יחסים ידידותים מאד: בכל ערב־פסח היה החכם שולח לבית הַשֵיך מכסת מַצות מן הלבנות והיפות ביותר, ותחת זאת היה הַשֵיך שולח לבית החכם במוצאי החג, כשנפש כל יהודי עורגת לפרוסת־לחם ואין להשיגה בכל הגֶטו – ככרות־לחם אחדות, שנאפו זה־עתה, וגם חריצי־גבינה אחדים מהמין החברוני המשֻבּח בכל הארץ. ביום־הפורים היתה בת החכם מפרישה חלק מן התופינים וכל מיני הממתקים, שנעשו על־ידה או שנתקבלו מבתים אחרים, והיתה שולחת כל אלה (שלא בדעת האב) בתור „משלוח מנות" לבית הַשֵיך, ומיד, באותו היום, היו מחזירים לבית החכם „משלוח מנות" מהשיך: כיסים מלאים מטוב הכרמים, כגון צמוקים, דבלים, אגוזים וכדומה. גם בשאר החגים והמועדים של היהודים והמושלמים היו החכם והַשֵיך מבקרים זה את זה ומברכים א״ש את רעהו בבּרכת: „הֱיֵה שלום בכל שנה ושנה".

רֹב השליחֻיות בין שני הידידים הישישים, ביחוד בימי החגים, נעשו על־ידי הנער ג׳מיל. הַשֵיך עבד־אל־חאפיז אהב מאד את בן־זקוניו זה, ועל־כן שלחהו ירושלימה להכַּתלם בלמודים שונים, ורק בימי החגים היה ג׳מיל

חוזר חברונה; וכשנזדקן אביו ביותר, הוטלה עליו חובת כל בקוריו הרשמיים של השיך, ובתוכם גם הבקורים בבית החכם.

כשגדל ג׳מיל, גברה עליו השפעת עיר־הבירה, שֶׁנִּכּרה בכל הליכותיו ומנהגיו: יחד עם השפה הצרפתית סגל לו בן הַשֵּׁיך גם את התלבֹּשֶׁת האירופית וכל יתר מנהגי הפרנג׳ים. על־פי השתדלות מגבוה נתקבל ג׳מיל בתור מתורגמן באחת הקונסוליות החשובות שבירושלים, ועל־ידי־כך נתּנה לו האפשרות לצאת ולבוא לפעמים קרובות בחברה אירופית, וגם נתעלה הרבה בעיני כל מכיריו, שהוסיפו מאז לשמו הפרטי את התֹּאַר „אפנדי". חיצוניותו היתה נעימה ומושכת למַדי: פרצופו השחרחר והסגלגל היה תמיד מְגֻלָּח יפה, שפמו עשוי ומסֻלסל היטב, על מצחו הגבוה ירדה בלורית שחורה ומבריקה, שהיתה תמיד משוחה בשמן ובבשמים והדוקה בסדר עגבני אל הראש מתחת לקצה התַּרבּוש. בשובו לימי החגים והמועדים חברונה, היה מתפאר בפני חבריו בני־גילו, שכבר עלה בידו לפַתּות כמה וכמה מבנות הפרנג׳ים הלבנות, ודוקא מן הצעירות והתמימות ביותר...

משפרצה המלחמה באו ימים רעים גם לג׳מיל־אפנדי. הקונסוליה, שבה עָבד, נסגרה ועד־מהרה הֻכרח ג׳מיל לשוב חברונה, כי בירושלים הביטו עתה בעין רעה על כל מי שהיה פעם פקיד בקונסוליה של ארץ אויבת. כאן פשט ג׳מיל את בגדו האירופי ולבש שוב את התלבשת החברונית הרגילה, וישב עצוב ומַשמים בבית־אביו לצַפות לאותו היום המאֻשר, שבו ישובו האירופיים ויכבשו את הארץ, ויבואו שוב הקונסולים ופקידיהם עם בנותיהם היפות. הַשֵּׁיך עבד־אל־חפיז הרגיש בשעמומו ובעצבונו של בן־זקוניו, וכדי לנחמו, קנה לו אשה מבנות־העיר — ילדה בת אחת־עשרה — וגם בית גדול ומְרֻוָּח נתן לו לשֶׁבת בו במרכז העיר. אולם ג׳מיל־אפנדי בז בלבו לפַלָּחִיה הקטנה והנבערה, שנתּנה לו לאשה למרות רצונו; בסתר־נפשו היה חולם תמיד דוקא על כלה מבנות־מצרים המשכילות והנלהבות, ובינתים, עד שנפתח הדרך למצרים, היה משתדל לגרש מעליו את שעמום הבַּטָּלה על־ידי מעשי־קונדס עם חבריו בכרמים או על־ידי בקורים בבתי המכירים.

באחד מימי חג־הַסֻּכּוֹת בא ג׳מיל־אפנדי לבַקר גם בבית החכם שבתי. בשעה שהחכם קבל את פני האורח בחדר האחד, עסקה אלגרינה בסדור כלי־הבית בחדר השני, ועל־כן לא הרגישה כלל בהכּנס האורח הביתה. לבה היה מר עליה ורוחה מְדֻכּא: במועד זה לא השיגה יד החכם לקנות לבתו אפילו סרט אחד לקַשט בו את מחלפות ראשה, והדוּרָה הנמאסה כל־כך לא ירדה עוד מן השלחן אפילו ביום־טוב. יותר מכל עגמה נפשה בזכרה את מרקאדו ואת השתמטותו העקשנית מפניה ומבית־אביה; געגועי הנערה על אהובה נעורו אז בלבה בכל עֻזם, ותפתח בלאט את פיה בשירת „מואל" ערבי, מלֵא השתפכות־הנפש וערגת־אהבים. מבלי שתרגיש בדבר גברו צלילי שירתה מרגע לרגע, עד שחדרו גם לחדר השני, וישבו כרגע את לבו של האפנדי הצעיר, שהפסיק פתאם את שיחתו עם החכם ויכַון את אזנו ואת עיניו אל עבר הפּתח של החדר השֵּׁני. החכם שבתי לא הבין

תחלה, מה קרה לאיש־שיחו הצעיר, שפָּנה מעליו באֹפן פתאֹמי כה ומעליב, ורק לאחר שחָדר קול השירה גם לאזניו החֵרשות, נתברר לו הענין ואז מִהר לקרא לבתו החדרה. כשהופיעה אלגרינה בפתח וראתה את ג'מיל־אפנדי, נתאדמה ונתבַּישה מאד, כי ידעה היטב, שבפני נכרים וַדאי שאין מן הראוי לבת־ישראל צנועה לתת את קולה בשיר; דבר זה הבין גם ג'מיל־אפנדי עצמו, ועל־כן לא הֵעֵז לבקש מבת החכם, לאחר שדרש בשלומה, שתשוב להשמיע לו את שירתה, אף־על־פי שהתאַוה לזה מאד; תחת זה החל עתה להסתכל אל הנערה ואל כל חלקי גופה במבטים תובעים וחצופים כל־כך, עד כי נדמה לה, כאִלו הוא פושטה במבטיו אלה ומציגה ערֻמה כביום הֻלדה, ועל־כן מִהרה לשוב ולברוח אל החדר השני, מבלי שאל אפילו את אביה, למה קרא לה...

מאז החל ג'מיל־אפנדי לבַקר בבית החכם לפעמים תכופות מאד; בתור טעם לבקוריו אלה הראה האפנדי התענינות רבה במצבו החמרי המיֻאש של החכם העני, וגם החל להשתדל אצל אביו העשיר בדבר הלְוָאה הגונה ונוחה למי שהיה פעם מוהלו ומציל־נפשו. בשעת כל בקור הֻכרחה אלגרינה להרתיח לאפנדי כוס־קהוה, ובכל פעם שהנערה היתה מגישה לאורח את כוס־הקהוה הקטנה בלוית כוס־המים הגדולה על־גבי טס־הנחשת – היה לבה הומה ודופק בה בחזקה, כי אף־על־פי שהורידה באותה שעה את עיניה לארץ, היתה בכל־זאת נשרפת במבטי עיניו של הערבי הצעיר, ויש שהרגישה גם בנשמת־אפו הסוערת והתַּאותנית...

בינתים החלו החברונים להתלחש בניהם, שג'מיל־אפנדי קבל, כנראה, איזו ידיעה ברורה דרך הקונסוליה שלו, שהאנגלים קרובים לבוא, כי בזמן האחרון פשט האפנדי את תלבָּשתו החברונית ולבש שוב בגדים אירופיים יפים ומגהָצים, אף את הכַּפה החברונית, בעלת הפרחים הצהֻבים, הסיר מעל ראשו, ובמקומה חבש תרבוש מִצְרִי חדש, אָדֹם וגבוה; כאז, בהיותו תורגמן של קונסול, כן החל גם עתה להתהדר בלבושו ובתשׂרקתו. וכשהיה נכנס אל הגֶטו הצר, בלכתו אל בית החכם, היו מיד כל בנות הגֶטו מרגישות בכך, מחמת ריח־הבשמים החזק, שהיה נודף מבן הַשֵיך המצְחצח וחודר אל כל הבתים, שעבר על־ידם.

לוּ היו הזמנים כסדרם, כי־אז היו בקוריו התכופים של האפנדי המתהדר בבית החכם שבתי מעוררים בלי־ספק בלב בני הגֶטו ובנותיו כל מיני חשדים רעים והיו משמשים מקור לא־אכזב לכל מיני דברי־רכילות. אולם המאורעות המדיניים הכבירים, שהתחוללו בימים ההם, הביאו את כל העיר במבוכה גדולה כל־כך והעמידו את כל היהודים החברונים במצב מסֻכן כל־כך, עד כי הֻכרח כל אחד מבני הגֶטו לדאג קֹדם־כֹּל לנפשו ולחייו הוא התלוים מנגד.

המלחמה על גבולות הארץ הגיעה אז לפִרקה המכריע: הגנרל אלנבי החל בהתקפתו הכללית על ארץ־ישראל וכבר פָּרץ את חזית באר־שבע. בימי המוֹעדים ספרו בבתי־הכנסיות החברונים – בקול נמוך, כמובן, ובסתרי־

סתרים – ש„האנגלי" כבר הגיע למבצר דַהֲרִיָה, העומד באמצע הדרך בין באר־שבע ובין חברון. כל הלבבות דפקו מרֹב שמחה לשֵמע בשורות אלה וכל העינים נוצצו בתקוה מרנינה לגְאֻלה קרובה; אולם כעבור ימים אחדים, הודיעו בקהל באפן רשמי, שהתקפת האנגלים נעצרה על־יד „דהריה" לגמרי, וגם תפסו מהם כמה וכמה שבוים, – ומיד נפל שוב לב החברונים כבימי הפסח אחרי גרוש יפו;

האנגלים המשיכו בינתים את התקפתם הכללית, פרצו את חזית עזה ובמשך ימים אחדים שטפו את כל השפֵלה והגיעו עד תַחנת „ואדי־צראר". האגף השמאלי של הצבא הטורקי, שעמד בחזית „דַהריה", הֻכרח אז לסגת אחורנית צפונה, ועל־כן נִתנה פקֻדה גם לשלטונות הצבאיים שבחברון לפַנות את העיר.

פקֻדת ה„פִּנוי" פגעה קֹדם־כֹל באותם החברונים, שלמרות היותם רשומים בתור עובדים בצבא ישבו עד־כֹה בשלוָה בבתיהם ועסקו במלאכתם תחת חסות המיסקות השונות: כֻלם נתפסו פתאֹם בזרוע חזקה ונשלחו צפונה, ומה־מְיֹאשים היו מבטי עיניהם של אמללים אלה, כשיצאו לדרך והחלו מחזירים פניהם מדי פעם בפעם אל עיר־מולדתם, שבה נשקפה להם גאֻלה קרובה כל־כך ושעַתה הֻכרחו להתרחק ממנה יותר ויותר ואולי לעולם!

בראשית הסתו יצא מחברון המאסף האחרון של הטורקים והגרמנים, ומאז נעזבה העיר לנפשה. לשוא נעו ותעו הסקרנים שבתושבי חברון המושלמים מקצה־העיר האחד למשנהו לראות ולהִוָדע, מאיזה צד יופיע ה„אנגלי" הכובש בראשונה: הגדודים האנגלים, אמנם, תפסו מיד אחרי הִסוג הצבא הטורקי את כל ראשי ההרים שמסביב לעמק חברון, אולם לעיר עצמה לא ירדו מִטעמים תכסיסיים שונים, וכך נשארה העיר במצב של „no man's land" במשך שבועַים ימים בלי כל שלטון וממשלה.

כשנוכחו החברונים, שלפי־שעה אין כלל בדעת האנגלים לכבש את עירם, רבתה מבוכתם עד־מאד, וביותר גדלה ההתרגשות וגָבר הפחד בקרב יהודי הַגֶטוֹ: נתעורר חשש, שמא יקומו עכשו ה„שבאב" (הבחורים השובבים) שבקרב המושלמים החברונים ויתנפלו בשעת־כֹשֶר זו שבין מלכות למלכות על כל יהודי העיר להרגם ולהשמידם, לשלול שלל ולָבֹז בז. היהודים מהרו אפוא להִסגר בבתיהם על־מסגר ובמשך ימים אחדים לא נראה איש מהם בחוצות. כעבור ימי־המבוכה הראשונים, העֵזו אחדים מן האמיצים שבין היהודים, ובתוכם גם מרקאדו, להתגנב מן הַגֶטוֹ אל מחוץ לעיר וילכו לחַפש את האנגלים שבסביבה ולהתחנן לפניהם, שיכנסו העירה. כשהגיעו סוף־סוף, אחרי פקפוקים ונפתולים רבים, אל האהלים הראשונים של הצבא האנגלי, נתקבלו שם בסבר פנים יפות; ובעזרת מרקאדו, שידע וְזכר מלים אנגליות אחדות עוד מימי ילדותו, כשהיה מבַקר את אמו בבית־החולים של הַמִסיון – החל מיד משא־ומתן ידידותי מאד בין אנשי־הצבא ובין החברונים. לבסוף מסרו האנגלים בידי מרקאדו וחבריו מטבעות־כסף

אחדות ויבקשום לקנות להם מן העיר ככרות־לחם, סיגרות, וביחוד גפרורים.

מסחר חדש זה, מכיון שהחל, גדל ונתפתח משעה לשעה, אך כעבור יום־יומים נפסק מחֹסר סחורה. אמנם, לחם השיגו האנגלים יום יום במדה מספקת, אולם הסיגרות והגפרורים כלו מן השוק חיש־מהרה. מרקאדו הצטער על־זה הרבה: זה שבועות אחדים הֻכרח לשבת בטל בביתו ולא הרויח אף פרוטה, כי כל החִבּורים עם עיר־הבירה נפסקו לגמרי; כשהחל במשא־ומתן עם האנגלים, קִוה להִבָּנות מהם, אך עתה נכזבה גם תקוה אחרונה זו, וככל אשר הלכו פרוטותיו ונתמעטו, כן הֻכרח באֹפן אינסטינקטיבי להתרחק יותר ויותר גם מעל אהובת־נפשו.

הַגֶטוֹ החל בינתים להתעורר שוב לחיים חדשים: החֲניות נפתחו, פה ושם החלו לעסוק באפית לחם ועוגות בשביל האנגלים, וברחוב נראו שוב המון עוברים ושבים במרוצה ובהתרגשות, כשפני כֻלם נוהרים משמחה על הגאֻלה הקרובה, העומדת מאחרי כתלם. לְעֻמת שמחה כללית זו גדלו מאד האבל והצער באותן המשפחות, שבעליהן או בניהן נתפשו לצבא על־ידי הטורקים והובלו צפונה; הכל בכו אותם בצאתם את העיר, כאִלו הלכו לבלי שוב עוד לעולם. אולם כעבור ימים מספר נודע פתאֹם בקהל, שאחדים מאותם הנתפשים הצליחו להִמלט מידי הטורקים ולשוב חברונה בריאים ושלמים. חדוַת כל בני העדה החברונית הגיעה אז למרום־פסגתה ומיד הֻחלט להכריח את אנשי־הצבא, שנצלו בדרך נס גדול כזה, שיערכו לכבוד שחרורם ולכבוד שחרור כל העדה מעֹל הטורקים נוצ׳אדה גדולה ויפה.

מרקאדו התענין מאד לדעת, באיזו דרך הצליחו אנשי־הצבא היהודים לגנוב את חזית המלחמה ובאיזה דרכים הלכו, עד שהגיעו מירושלים לחברון, ועל־כן גמר בלבו לעבור הפעם על מנהגו, שקבע לו בזמן האחרון, שלא להֵרָאות בקהל, ויבוא גם הוא לנוצ׳אדה להשתתף בשמחה הכללית. לפני הכנסו לבית, שבו נערכה הנוצ׳אדה, עמד והקשיב רגעים אחדים מבחוץ אל הקולות שמבפנים, ומכיון שנפקד ביניהם קולה המצלצל של אלגרינה, החליט, שזו לא באה הפעם, ואִמֵץ את לבו ונכנס; אך מה־גדלה מבוכתו, כשֶמִיַד, אחרי עברו את סף הבית, הרגיש בין יתר הבנות גם בבת החכם, שישבה באחת מִפִּנות החדר בעינים מורדות לארץ, עצובה ושוממה מאד. על־ידה ישבו שתים־שלש מחברותיה ונִסו לפצור בה, שתקום ותתן את קולה בשיר, אך היא סֵרבה בהחלט.

אלגרינה ברחה לנוצ׳אדה מג׳מיל־אפנדי, שבא ביום ההוא לגמור את ענין ההלוָאה לאביה, וזה כמה שעות לא זז מביתם. בזמן האחרון נעשו בכלל בקוריו של ג׳מיל בבית החכם תכופים וארֻכים ביותר, ועם כל בקור ובקור הלכה וגדלה מצוקת לבה של הנערה. מבטי האפנדי וכל תנועותיו, שנעשו חצופים יותר ויותר מיום ליום ושחִללו בה את כל רגשי תֻמתה, הגבירו בה את סערת־רוחה ואת ענויי־נפשה עד־מאד; בגשתה אל האורח לכַבדו

בכוס־הקהוה, היתה מתאפקת בקשי, שלא להתקומם ולגעור בו, לבל יעז עוד להביט עליה ולחיך לה באפן מעליב כל־כך. בצאת האורח לשוב לביתו, היתה נגשת לפעמים אל אביה לשפוך לפניו את לבה; אולם אך פתחה את פיה לספר לו את עלבונות נפשה, היו תלונותיה קופאות על שפתיה ולא הגידה כלום, כי זכרה, מה־קשה ומסֻכן יהיה מצב אביה וגם מַצבהּ היא, כשֶיַכרח גם „ידיד" אחרון זה לעקור את רגליו מביתם, ואז ישארו שניהם בימי־המשבר הנוראים האלה עזובים לנפשם.

מה־נכספה הנערה לפנות בצרת־נפשה זו לעזרת מרקאדו! כמה פעמים נִסתה להזדמן לקראתו על־יד ביתו, ברחוב, או באחת החנְיות — לשוא! בכל פעם שמרקאדו הרגיש באלגרינה ההולכת ומתקרבת אליו, היה מתאדם ומתרגש ובזריזות נפלאה היה משתמט הצדה ונמלט על נפשו. פעם אִמצה את לבה ביותר, פתחה את החלון, שנשקף מול חלון מרקאדו, ובראותה אותו יושב לבדו בחדרו שקוע בהרהורים, קראה לו בלאט בשמו, אך מרקאדו קפץ מיד ממקומו וברח החוצה. אלגרינה לא נעלבה תחלה על כל אלה, כי הבינה היטב לענות־נפשו של ידידהּ ולא פקפקה באהבתו אף רגע; אולם בימים האחרונים, כשעָיפה נפשה מבלהות המשבֵר הכללי ומאימת מבטיו המפַתים של ג׳מיל־אפנדי — נראתה לה לעתים השתמטותו העקשנית של מרקאדו כעין בגידה שלא־מדעת, אך אכזרית מאד... בלִבה השבור, הנתון במצור ובמצוק, החלו תוססים יותר ויותר רגשי מרירות וכעס על אהובהּ הבַישן, הנחבא אל הכלים והעוזבהּ לנפשה ברגעי־חיה הכי קשים ונוראים...

השאון הכללי של קהל הַגֵטוֹ החוגג, שנאסף לנוצ׳אדה, גדל פתאם שבעתַים: לחדר נכנסו נושאי כלי־זמר, „עוד" ותֹף, שנתקבלו בשמחה צוהלת ובמחיאות־כפים סוערות. אלגרינה נשאה אף היא את עיניה לקראת הבאים, ולפתע־פתאם הרגישה במרקאדו, שהספיק בינתים להבליג על מבוכתו ונכנס בשיחה עם אנשי־הצבא הפליטים. כראות הנערה את אהובהּ, נעורה מיד מקפאונה ומשממונה ותהי לאחרת: עיניה הבריקו, פניה חָורו והאדימו חליפות, וחָזֶהָ הצעיר התחיל עולה ויורד בחזקה כגלי ים סוער. איש לא הרגיש בַשִנוי, שחָל במצב־רוחה של הנערה, כי הכל התענינו באותו רגע בכלי־הזמר. בינתים נזדקפה אלגרינה מעל מקומה, גחנה אל חברותיה ותאמר להן, שהחליטה להַענות סוף־סוף לבקשתן ושיש לה להשמיע שיר חדש.

— קַנְטִיקוֹ מוֹיְבוֹ! קַנְטִיקוֹ מוֹיְבוֹ! (שיר חדש! שיר חדש!) — עָבר לחש חרישי בין כל הקהל. — אלגרינה אומרת לשיר לנו שיר חדש!

כל הקהל הסבו את עיניהם מאת כלי־הזמר אל עבר המזמרת, ולאחר הדיפות ודחיפות הדדיות נסתדרו סוף־סוף מסביב לאלגרינה במעגל גדול וצפוף ויעמדו בשקט גמור. בקצה המעגל נצב מרקאדו, כֻּלוֹ מַחְוִיר ומְרֻתת: ברור היה לו, ששיר חדש זה, שֶבַּת החכם אומרת לשיר הפעם — לא ממנו למדַתהו, — כי־אם מ א ח ר, וכבר החל כל לבו נשרף ברשפי־אֵש הקנאה הקשה כשאול. — „מי הוא זה האחר?" — שאלו עיניו, שֶנִשאו כמעט

על־כרחו, בפעם הראשונה מאז נפרד מעליה, ישר אל פני המזמרת; אלגרינה אף היא הביטה ישר אל פני מרקאדו, כאומרת להשיב לו על שאלתו, ולאחר דומית־רגע פתחה וַתָּשַׁר:

בּאֹ, יַקִּיר, בּאֹ, נִשְׁמָתִי,	Ven guirido, ven mi alma,
בּאֹ אִתִּי אֶל חוֹף הַיָּם	Ven il — boido di la mar
וְאֶתְנָה לְּךָ יִסּוּרַי	Ti contarai jo losmes dertes
וְאֶבְכֶּה בְּתוּלַי שָׁם.	Que ti mettas a jurar.
כֵּן! כֵּן! לִבִּי לָךְ,	Si! Si! jo ti quero,
כִּי כָּל מַזָּלִי הִנָּךְ!	Gui s'os mi masal intero!
לֹא, אֵין לִבִּי לָךְ,	No! No! no ti quero,
כִּי בַר־מַזָּל־בִּישׁ הִנָּךְ!	Qui s'os masal bashointero!

עם צלילי־השיר הראשונים הֻשלך הס בכל אולם הנוצ׳אדה. קולה המקסים של אלגרינה כבש מיד את כל הלבבות; פזמון השיר המיֻחד במינו הפליא אף־הוא את כל הקהל, שהחל מצטפף מסביב למזמרת עוד יותר מבתחלה. כשפתחה אלגרינה בבית השני של השיר, החל קולה רועד קצת מרב התרגשותה; נכר היה, שאת כל לבה ונשמתה הכניסה הפעם בשיר חדש זה:

אַחֲרֶיךָ בּוֹא דִמִּיתִי עֵבֶר־יָם וּפִי־שְׁאוֹל,
עֹז נָעֹז בְּאַהֲבָתֵנוּ — כֵּן אָמַרְתִּי — עַל הַכֹּל!

אחדים מן הצעירים והצעירות, שתפסו כבר את מנגינת הפזמון, החלו לענות אף הם אחרי המזמרת:

כֵּן! כֵּן! לִבִּי לָךְ, כִּי כָל מַזָּלִי הִנָּךְ!

העומדים על־יד מרקאדו הרגישו בינתים, שמבטי המזמרת נשואים כל הזמן אל אהובהּ, ומיד החלו לרמוז זה לזה על הענין על־ידי צביטות בסתר ודחיפות בצד. פני מרקאדו חָורו כפני מת, ואף־על־פי־כן לא יכול להתיק את עיניו מפיה של אלגרינה, שפתחה שוב:

הַר, תְּהוֹם דַּלֵּג יָכֹלְתִּי, לוּ הוֹשַׁטְתָּ לִי הַיָּד;
אַךְ סַכֵּן נַפְשִׁי נִמְנַעְתָּ — וַתִּרְבַּץ הַתְּהוֹם לָעַד...

„כן! כן! לבי לך" — החרה החזיק הפעם כל הקהל אחרי המזמרת; כמעט כֻּלם החלו מסתכלים עכשו ומעבירים מבטיהם חליפות מפני המזמרת אל פני מרקאדו: הרעיון העִקרי שבשיר טרם הובן להם, ובכל־זאת הרגישו כֻלם, שיש בו איזה רמז על היחסים שבין בת החכם ובין החַמר הצעיר. מרקאדו נבוך כל־כך, עד כי לא ידע את נפשו עוד ויבקש להִמָּלט ולהֵחבא;

אך נאקת־היאוש, שבָּקעה מתוך שירתה של אהובתו ושהקפיאה את כל דמי לבבו, רִתקתהו למקומו. סערת־לבה של אלגרינה גדלה בינתים מרגע לרגע, כל פניה נתאדמו ונתלהבו, עיניה הבריקו כשתי גחלי־אש, ועוד בטרם גמר הקהל את כל הפזמון, פנתה בתנועת־יאוש ישר אל עֵבר מרקאדו, ובהתרגשות שאין כמוה פתחה בבית האחרון:

דַּע, עַל עֶבְרֵי פִּי־הַפַּחַת לֹא אוּכַל עֲמֹד תַּחְתָּיו!
לָךְ, מוּג־לֵב, בַּאֲשֶׁר תֵּלֵךְ – הַשְּׁאוֹל קוֹרֵאת אֵלָיו!

התרגשות השומעים הגיעה אז אף־היא למרום־פסגתה. הפזמון האחרון שב והושר על־ידי כל הקהל מתוך התעוררות יתֵרה ובלוית ספיקות־כפים קצובות. עיני כֻלם נִשאו באותה שעה בלעג גלוי ישר אל מרקאדו; בנות אחדות נתקרבו אליו ביותר והחלו סופקות כפֵּיהן לשם־קנטור דוקא מול עיניו ופניו בקצב הפזמון:

כֵּן! כֵּן! לִבִּי לָךְ, כִּי כָל מַזָּלִי הִנָּךְ!

ובהנעת אצבע אל חטמו של החַמר לאות־שלילה:

לֹא! אֵין לִבִּי לָךְ, כִּי בַר־מַזָּל־בִּישׁ הִנָּךְ!

חרפה פומבית כזאת לא יכול עוד מרקאדו לשאת. כנשוך־נחש נִתּק בקפיצה ממקומו ובריצה מטֹרפת נמלט החוצה, כשהוא מלֻוֶּה בקריאת־ההידד ובקולות הצהלה הכללית, שבהם הביע כל הקהל את רגשי התפעלותו העמֻקה והסוערת משירתה החדשה של אלגרינה.

רבים מן המתפעלים ביותר הקיפו בינתים את המזמרת בבקשות ובתחנונים, שתחזור על כל השיר מתחלתו, אולם זו הרגישה כבר בהֶעָלם מרקאדו, וכבר החל לבה מיַסרה על אשר פגעה בידידה בפומבי ובאֹפן קשה ואכזרי כל־כך... עיֵפה וחִורת ישבה על מקומה, וכשקמו כֻלם עליה לפצור בה שתשיר – הודיעה פתאם, שאינה בקַו־הבריאות, נתנה שלום לחברותיה, ולמרות מחאות כל הקהל עזבה את הנוצ׳אדה באמצע על־מנת לשוב לביתה...

בהכנסה הביתה, מצאה בו שוב, לחרדתה הגדולה, את ג׳מיל־אפנדי, שברחה ממנו בתחלת הערב לנוצ׳אדה. ג׳מיל נתאחר הפעם הרבה, כי היה עליו לכתּוֹב את שטרי ההלוָֹאה וההתחַיבות ולהחתים עליהם את החכם שבתי. היות כי החכם לא רצה להפר את צַוָּאת אבותיו ולמַשכן את הבית – שהרי על־ידי־כך יאֹלץ אולי פעם למכרו לגמרי – על־כן הסכים הַמַּלוה להסתפק לפי־שעה רק בהרשאה, שקבל מהלוֶֹה להשכיר את כל ביתו על חשבון החוב למי שירצה; החכם מצדו התחַיב לפַנות – מיד לאחר שישיג ג׳מיל את הַדַּיָּרים הראשונים – את כל חדרי ביתו ולעבור יחד עם בתו אל אחד

החדרים שבבית ג׳מיל־אפנדי; כאן הציע לו ידידו לדור חנם אין־כסף, עד אשר יסַלק על־ידי שכר־הדירה, שישלמו בעד בית החכם, כל סכום ההלוָאה עם הרִבּית.

לכבוד גמר ה„עסקא" וחתימתו נערכה בבית החכם הגיגה קטנה. ג׳מיל הביא אתו לתכלית זו כיס ערמונים ובקבוק יין חברוני מן המין המֻבחר (בבתי ידידיו היהודים והנוצרים לא היה ג׳מיל מקפיד ביותר על חֻקי־הנזירות של האשלאם), ומיד לאחר שחזרה אלגרינה מהנוצ׳אדה, צותה להבעיר גחלים בּמַחְתָּה ולִקלות עליהן את הערמונים יפה יפה. בלילות־הסתו הקרים והארֻכים אין לך תענוג גדול בעולם לאיש חברוני מלשֶׁבת בבית בישיבה טורקית על־גבי ספה רפודה ליד מַחתת גחלים דועכות, לחַמם את הידים והפנים בהֶבלה של המַחתה, ואת כל הקרבים – באכילת ערמונים קלוים וחמימים, ולבַלות כן שעות תמימות על כוס יין מתוק וחזק.

כשנזכר סוף־סוף ג׳מיל, שעליו לשוב הביתה, כבר היתה שעת הלילה מאֻחרת מאד. החכם שבתי ובתו קמו ללכת אחריו, ללַוותו עד מחוץ לגֶטו. ג׳מיל נסה למנוע את ידידיו מטרחה זו: „אין צֹרך ללַוותני – הריני רגיל כבר בכל סימטאותיכם ומכיר את דרכי היטב". אולם החכם שבתי ידע, שדברי ג׳מיל אלה נאמרו רק משום הנמוס, כי דבר מובן מאליו הוא, שאי־אפשר לתת לאורח חשוב כמוהו לצאת לבדו אל הגֶטו בשעה מאֻחרת כל־כך: סימטאות הגֶטו החברוני צרות ומעֻקלות הן, וביחוד המבואות המובילים אל השוק אפלים וסבוכים כל־כך, עד שגם תושבי הגֶטו עצמם נמנעים מלעבור בהם בלילות, משום סכנת נפשות. המבוא העתיק והמפֻתל מאד, שדרכו היה ג׳מיל מֻכרח לעבור בשובו לביתו, היה מסֻכן ביותר, כי בקרבת השער המוביל אל השוק היתה בו פַּחַת גדולה, שלא נסתמה מעולם משום מעשה שהיה: מעשה בפחה עריץ, שדרש פעם מיהודי חברון סכום־כסף עצום ואִיֵם עליהם, שאם לא ימציאו לו את הכסף למועד הקבוע, יעשה בהם כָּלה. בלילה האחרון שלפני בוא המועד הנורא, כשהגיעה כבר מצוקת היהודים למרום־פסגתה, נראה אברהם אבינו לרַב העדה בחזיון־לילה וצוהו לחפּור על־יד השער של אותו המבוא, עד שימצא בו מטמון־זהב בשביל הפחה דֵי מבֻקשו. מיד קם הרב ממשכבו, הלך בלוית כל בני העדה אל אותו המבוא, חפר את הבור, מצא בו את הזהב והביאו אל הפחה. למחרת בבֹקר, לאחר שכבר סרה אימת הפחה וגזֵרתו מעל היהודים, נהפך כל הזהב לגחלים, אולם פיו של אותו הבור, שבו נמצא המטמון, נשאר פתוח ופעור לרְוָחה לזֵכר הנס והיה מפיל חִתיתו על כל עובר ושב דרך אותו המבוא, ביחוד בלילות.

כשיצאו ג׳מיל ושני מלַויו החוצה, הסתער עליהם רוח־הסתו הרָטֹב והקר והֵחל מסתולל בהם, מנשאם ומטַלטלם הֵנה והֵנה ומשַלשל את קצות שמלותיהם למעלה. סימטת־הגֶטו הצרה לא נתנה אותם ללכת יחד זה בצד זה, ולכן יצאה אלגרינה בראש להאיר בפנס הדולק שבידה את דרכו של ג׳מיל, שהלך בעקבותיה, – ומאחוריו של זה, במרחק ידוע, התנהל לאִטו

החכם שבתי. כשהגיעו שלשתם אל המבוא האפל, המוביל אל שער השוק הפתוח, חזק הרוח ביותר והאש שבפנס התחילה מתלהבת ודועכת חליפות. ג׳מיל נסה להגן על אור הפנס ולכסותו בקצה בגדו מפני הרוח; אך במקום להועיל – קלקל יותר וכבה את האש לגמרי, ומיד עמדו שלשתם איש במקומו, כי בעלטה השחורה והאימה, שהשתררה בכל המבוא, לא העז אף אחד מהם להזיז יד או רגל. ג׳מיל הוציא קפסת־גפרורים והחל מקשקש בה. „הגישי לי את הפנס ואדליקהו" – אמר ג׳מיל בנסותו להצית אחד מגפרוריו. אלגרינה הקריבה את הפנס אל הגפרור שבין אצבעות ג׳מיל, ומבלי־משים נגעה ידה בידו... רעד טמיר ומוזר עבר בכל אברי גוה... הפנס לא הצת, כי הרוח כבה את הגפרור בן־רגע... לבה של אלגרינה החל דופק בחזקה: זו היתה הפעם הראשונה בחייה, שעמדה לבדה בחשכת הלילה על־יד גבר זר מתאוה לה...

ג׳מיל הצית עוד גפרורים אחדים זה אחר זה, אך כלם כבו מהרה, עוד בטרם הספיקו להתלהב. „הבה נתקדם קצת לתוך המבוא פנימה, במקום שאין הרוח חזק כל־כך, אולי נצליח שם יותר" – פנה ג׳מיל לאלגרינה בקול רם, למען ישמע זאת גם אביה, שנשאר עומד במקומו; ומבלי חכות לתשובה, אחז ג׳מיל גם הוא בפנס שביד הנערה ומשכה אתו אחריו. מאחורי אחד הנפתולים של המבוא העמיד ג׳מיל את הנערה עם פנסה והחל שוב מצית גפרוריו זה אחר זה, עד שנתרוקנה כל הקפסה. „אפשפש בכיסי, אולי אמצא קפסה אחרת" – רטן ג׳מיל בקול רועד ומשנה... למרות האפלה הכבדה, שמלאה את כל החלל מסביב, הרגישה עכשו אלגרינה, שג׳מיל הולך ומתקרב אליה יותר ויותר, וכבר הבחינו אזניה גם את נשימתו הכבדה והסוערת... חרדת־לבה גברה מרגע לרגע ותאמר להמלט ולשוב אל אביה; אולם בזכרה את פיו הפעור של הבור המסתורי, שנגלה לאור הגפרור האחרון סמוך לצדה, קפאה תחתיה.

לפתע־פתאם הרגישה הנערה, ששתי זרועותיו של גמיל הולכות ומשתלבות מסביב למתניה, ומיד נתרה ממקומה, כצביה מטרפת, ותאמר להחלץ ולנוס... „אבא! אבא!" – קראה בקול נואש וחנוק, שנבלע ביבבת הרוח ולא הגיע כלל אל אזניו החרשות של החכם שבתי. להרים עוד יותר את קולה ולצעוק לא חפצה אלגרינה, כי יראה פן ישמעו ויצאו אליה כל שוכני הגטו ומצאוה בחצות־הלילה על־יד הערבי, ואבדו היא ואביה לעולם בעיני כל בני עמה. הנערה נסתה אפוא לעמוד ולהגן על נפשה וכבודה בכחותיה היא, ובהשליכה את פנסה מידה, החלה להתפתל בתוך זרועותיו של ג׳מיל הנה והנה, הדפה אותן בחזקה וגם נשכתן בשניה – אך לשוא! זרועותיו השריריות והחזקות של הערבי חבקוה כצבת־ברזל, שאין מנוס ממנה, וכבר הרגישה בפניה את מגע שפמו המסלסל של הזר, שבקש דוקא את שפתיה למץ בנשיקה אחת את כל תמתה ונשמתה...

מקצהו השני של המבוא נשמע פתאם קול צעדים של אדם ובהמה. הערבי נבהל קצת. רוחה של הנערה אף־היא שבה אליה; ובהרגישה,

שהזרועות החובקות אותה הרפו קצת ממנה, אִמצה את כל כחותיה האחרונים ובקפיצה מיֻאשת התפרצה מתוכן וַתִּמָּלט אל אביה. האדם והבהמה, שעל־ידי הופעתם נושעה הנערה, עברו עכשו על־ידה, ואחר־כך גם על־יד הערבי, מבלי הרגיש בהם כלל, וימשיכו את דרכם דרך כל המבוא האפל עד צאתם אל השוק. „בא מהר הביתה, אבא!" – אמרה אלגרינה באחזה ביד אביה ובמשכה אותו אחריה. קולה החרד של הבת ומַגע ידה הרועדת הפחידו גם את החכם שבתי, ומבלי שאל דבר פָּנה אתה מיד לחזור אל הגֶטו. הערבי נשאר עדַין זמן־מה במבוא, כשהוא עומד ומקשיב במפח־נפש אל הצעדים ההולכים ומתרחקים ממנו; חרה חרה לו מאד על אשר נתן לטרפו להִמלט ממנו ודוקא ברגע האחרון. אולם לאחר רגע התנחם, ובמשמשו בכיסו את השטרות החתומים על־ידי החכם שבתי – נשא את ראשו בגאון ובצחוק על שפתיו אל עֵבר הגֶטו, שאליו נמלטה הנערה, ובקול רם ובטוח שלח אחריה חרוז ערבי קצר ומהיר:

שָׁוְא תָּנוּסִי, סִיחָתִי – שׁוּב תָּשׁוּבִי לְאֻרְוָתִי!

האדם ובהמתו יצאו בינתים מן השוק האפל אל רחובות העיר הפתוחים והמוארים קצת באיזה אור מרפרף, תוהה וחולם. האור הזה שָׁפע, כנראה, מן הירֵח המלא של חצי חֹדש כסלֵו, אלא שהירח עצמו נשאר חבוי מאחורי ענני־הסתו הכבדים, שֶׁנִּשְּׂאוּ בסערה בשמים. לפתע־פתאם הציץ קצהו של הירח מבין קרעי העננים... כתמי־אור בודדים ובהירים החלו תועים בחפזון על־פני כל העיר השוממה מבית לבית ומרחוב לרחוב, וכשנפל האחד מהם גם על האדם ובהמתו, שיצאו כבר באותו הרגע מן העיר אל דרך־המלך – נגלו וקרנו באורו לרגע, אך בבהירות יתרה, פניו הצעירים והאמיצים של מרקאדו החַמר...

פרק ז

בין הפטיש והסדן

כשנמלט מרקאדו מאותה הנוצ'אדה החוצה, היה כמטֹרף אשר לא ידע את נפשו. השאיפה האחת, שמלאה אז את כל חדרי לבו המיֻאש, הדרך האחת, שראה לפניו לכַבּות את אש־החרפה, שאכלה את כל קרביו – היתה לשים קץ מיד לחייו הדלים בידי עצמו. רגליו נשאוהו כמעט מאליהן אל מחוץ לגֶטו, עד שהגיע אל בּרֵכת דָּוִד המלך, זו הבּרֵכה העתיקה, הגדולה והעמֻקה. על שפת הבּרֵכה עמד רגע תחתיו להִמָּלך בדבר: מה יהיה למחרת בבֹקר, כאשר יעברו על־יד הבּרֵכה המשכימים לקום וימצאו את גופתו צפה על־פני המים? מה יגידו אז כל בני הגֶטו? הלא ודאי יאשימו במותו את אלגרינה, יַראו עליה באצבע, ידברו בה וינַבלו את שמה ואת שם אביה – והלא אך ורק בכדי למנוע את כל אלה

מידידי־נפשו, הקריב מרקאדו את כל אשר חייו. „לא! – אמר העלם לנפשו בפנותו עוֹרף למימי הברֵכה. – אם חפץ אני לשים קץ לחיי, עלי לבהור בדרך אחרת, שלא תגרום שום אי־נעימות לאנשים אחרים!"

עם יבבות רוח־הסתו הגיע פתאֹם לאזניו הד יריות־תותחים. אלה היו יריות מחזית המלחמה, שכבר התקדמה אז צפונה עד לאמצע הדרך שמחברון לירושלים. „במקום להטביע עצמי בברֵכה – הרהר מרקאדו בנפשו – טוב שאלך אל החזית ואעמיד את גֵוִי מול כדורי התותחים והרובים. הכל יחשבו, שבאתי לסחור שם את אנשי־הצבא האנגלים, ואך במקרה פגע בי כדור. אפשר שיקברוני שם בשׂדה מבלי להכירני, ואז לא יֵדע איש בכל העולם את דבַר מותי ומקום קבורתי".

בהגותו את כל הרעיון האחרון הזה נלחץ לבו מרֹב הכאב, כי עתה נחשפו לנגד עיניו בבהירות יתרה כל יתמותו ובדידותו בעולם, וממילא נתחזקה בו שוב ההחלטה הפנימית לשים קץ לחייו אלה, שאין איש צריך להם ואין איש מתענין בהם.

מרקאדו ידע, שאין נותנים לאיש להתקרב לחזית עצמה; אולם בעת השיחה, שהיתה לו באותו הערב עם פליטי־הצבא היהודים, נודעו לו בבֵרור מקומות הקרָב, וגם פרטי הדרך, שבה אפשר היה לעבור עד לחזית עצמה, מבלי שירגישו בכך הגדודים העומדים מאחורי החזית.

פתאֹם נצנץ בלב העלם רעיון חדש: כשם שהצליחו פליטי־הצבא ההם להתגנב דרך חזיות המלחמה ולעבור מירושלים הטורקית אל חברון האנגלית, כן יוכל גם הוא להתגנב ולעבור עם המורו מחברון לירושלים. שם בירושלים יקנה הרבה סחורות מאותם המינים, שכל־כך רבו הקופצים עליהם מקרב אנשי־הצבא האנגלים ושאזלו כבר בחברון לגמרי, יִקנֵן בזיל־הזול ובכסף טורקי החסר כל־ערך, ואחר ינסה לשוב ולגנוֹב את החזית עם סחורותיו ולחזור חברונה. אם יעלה בידו להוציא לפֹעל את כל התכנית הזאת, יתעשר בפעם אחת עֹשֶר רב, ואז... אז יוכל לבנות על־גבי התהום, שהפרידה בינו ובין אלגרינה, גשר של זהב, שיעבירהו שוב אל אהובת־נפשו ואל אֹשר חייו.

מרקאדו ידע והכיר, שבתכנית עזה זו, שצצה במוחו כה פתאֹם, כרוכה סכנה גדולה מאד; הוא ידע, שעליו יהיה לעבור לשֵם־זה – אם לא שִבעה – לפָחות ארבעה מדורי־גיהנוֹם: החזית האנגלית והטוּרקית, ואחר־כך שוב הטורקית והאנגלית, ואם לא יִתָּפש וְיִיָּרֶה באחת – אפשר שֶיִתָּפש וִיתֻּלה בשניה. אך למרות כל הסכנה ולמרות כל המכשולים גמר העלם בלבו לנסות בדבר וְיהי מה: הן בין כך ובין כך כבר נמאסו עליו כל חייו, ומה אִכפת לו, אם יָמות באֹפן זה או אחר?

עם כל היות התקוה להצלחת הענין רחוקה כל־כך וכמעט בלתי־אפשרית – הנה הפיחה בכל־זאת בלב העלם רוח־חיים חדשה, ומיד החל בהכנות לנסיעה בזריזות ובחריצות יתֵרה. בשובו לַגֶטו, נוכח לשמחתו, שרֹב בעלי־הבתים עֵרים עדַין וכי הנוצ׳אדה נמשכה עד שעה מאֻחרת בלילה,

מרקאדו נכנס בזה אחר זה אל בתי עשירים אחדים, שצברו בימי שלטון הטורקים הרבה נירות־כסף עותומניים, ולא ידעו עתה מה לעשות בהם, כי חששו פן יפול ערכם לגמרי. החמר פנה אליהם בבקשה להלוות לו „נירות" אחדים, כי רוצה הוא לקנות בהם סחורה בירושלים ולהביאה חברונה. בעלי־הבתים נסו תחלה למנוע את העלם מלסכן את נפשו בנסיעה כזו; אולם כאשר נוכחו, שהוא עומד על־דעתו, נתנו לו את כל הסכום שבקש, וגם הוסיפו עליו עוד סכום עצום של לירות עותומניות בבקשה להחליפן בירושלים בזהב. מלבד שכר־טרחה הגון מאד, הבטח לחמר, שאם יצליח בעסק, יפרישו לו חלק גדול גם מהקרן עצמה.

מבעלי־היהודים פנה והלך מרקאדו אל מרתפו של הפלח, שממנו נהג לשכור את חמוריו לכל נסיעותיו. פלח זה היה חוכר את השדות אשר לכולל והיה דר יחד עם משפחתו, בהמות־עבודתו וכל עדר־צאנו באחד המרתפים אשר מתחת לבתי הגטו. כשהעיר מרקאדו את הפלח משנתו בדרישה להשכיר לו מיד את חמורו, לא האמין הפלח למשמע־אזניו ולא רצה למסור לו את חמורו בעד כל מחיר שבעולם. החמר הכרח אפוא להסתיר מהפלח את מגמת־נסיעתו האמתית, ותחת זאת בדה לו מעשה בפקיד־צבא אנגלי, שהזמין אצלו כמות גדולה של צמוקים ודבלים וצוה לו להמציא את כל הכמות למחנה למחרת בבקר השכם. „אם לא תשכיר לי את חמורך, למען אוכל לנסוע תכף לכרמים ולקבץ את כל הכמות הדרושה, – איים החמר היהודי על הפלח הערבי, – אמסרך מחר בבקר לפקיד־הצבא האנגלי". הערבי נבהל, כי פחד האנגלים היה אז עדין גדול מאד על כל החברונים, ונאות סוף־סוף, כמעט על־כרחו, למסור את החמור למרקאדו.

כשגמר מרקאדו את כל הכנותיו לנסיעה, כבר הגיעה חצות־הלילה. ראשית דרכו היתה לעבור את המבוא החשך, המוביל אל השוק, ומשם אל דרך־המלך; ומהיותו רגיל ומנסה בכל נפתולי דרך זו – לא השגיח כלל באפלה הכבדה והאימה, שעטתה אותו ואת חמורו בהכנסם לתוך המבוא פנימה. אמנם לבו המה בחזקה, אך כל מעיניו נשאוהו ממבוא זה הרחק הרחק אל ראשי ההרים, ששם יחתך עוד מעט גורלו אם לחיים או למות. מרב התרגשותו והמון־הרהוריו לא הרגיש כלל בשלשת האנשים, שנמצאו אז באותו מעמד, וגם קול צעדיה של אלגרינה, שנמלטה באותו רגע במרוצה מג׳מיל אל אביה, נעלם מאזני מרקאדו לגמרי.

שקוע בהרהוריו המשיך החמר את דרכו בין רחובות הקריה הנרדמה עד צאתו אל דרך המלך ועד עלותו אל ראש ההר של חברון. כאן הגיחה פתאם מעם גדרות הכרמים, אשר משני צדי הדרך, איזו דמות עטופה וגבוהה.

– Halt! – פלחה את האויר קריאת־צו צרודה ומיד לאחריה נשמע גם שקשוק רובה, שנתכונן ישר מול חזהו של מרקאדו.

–היש־ש־ש! – השיב החמר בהסתערו על חמורו ובאחזו אותו, ליתר

בטחון, בשתי אזניו הארכות; לאחר רגע של התאבקות קלה בין האדם ובהמתו עמדו שניהם תחתם כקפואים.

מאיזו פנה חבויה ואפלה הגיחו אז עוד צללים אחדים, ופתאם נזרק זרם־אור חזק מפנס אלקטרי ונפל ישר על מרקאדו וחמורו. הדמות העטופה והגבוהה – זה היה איש־צבא אנגלי, שעמד על המשמר – הודיעה דבר־מה לבעל־הפנס, שפלט מפיו בקול מיֻשן קללה נמרצה ונגש בלוית עוד שנים אל החמר ובהמתו.

Hands up! (הידים למעלה!) – צוה בעל־הפנס למרקאדו, וגם באר לו בתנועת ידיו את כונת דבריו.

מרקאדו הרים ופשט את ידיו למעלה, ובעל־הפנס החל לבדוק ולמשש את כל גופו ובגדיו בתנועות זריזות ומהירות שלא כרגיל. שני האחרים בדקו באותה שעה גם את החמור, את מרדעתו ושקיו הריקים. בעל־הפנס הוציא מכיסו של החמר נירות אחדים; אך כאשר נוכח לאור הפנס, שאלה הן לירות טורקיות – החזירן בקללת־בוז לבעליהן.

בהלתו הראשונה של מרקאדו עברה בינתים, רוחו שבה אליו ויחד אתה שבו אליו כל ידיעותיו באנגלית, שרכש לו בילדותו ובימים האחרונים.

– לאן תלך בחצות־הלילה? – שאל בעל־הפנס בזעף.

– Grapes! Grapes! (ענבים! ענבים!) – השיב מרקאדו בהראותו לצד הכרמים שבמזרח, וברצותו להגיד בזאת, שהוא נוסע לכרמו. רב בעלי־הכרמים שבחברון נוהגים ללון כל ימי האסיף וגם בסתו בתוך כרמיהם – לשמור על פרותיהם ואחר־כך על דבשם, דבש־הענבים, ועל צמוקיהם ודבליהם. בכל יום ויום הם מורידים את כל אלה העירה למכירה, מסדרים במשך היום את כל עסקיהם שבעיר, ובהגיע הערב חוזרים שוב לכרמיהם. כשנכבשה העיר על־ידי האנגלים, אסרו שלטונות־הצבא על החברונים לצאת ולבוא, ביחוד לצפונה של העיר, בשעות שבין שקיעת החמה ועד צאתה למחרת בבקר; רק לבעלי־הכרמים התירו משום צרך־השעה לעבור הלך ושוב ביום ובלילה מן העיר אל הכרמים. מרקאדו ידע את כל אלה ועל־כן נתן את־עצמו כאחד הכורמים.

– Allow (הלאה!) – קרא בעל־הפנס לאחר שגמר את הבדיקה והחקירה. – Go on! (לך קדימה!) – ולמען תובן היטב כונת דבריו, הכה בקצה רובהו על גב החמור והפנהו ישר אל־מול הכרמים. החמר פנה ונכנס אף־הוא אחרי חמורו אל־תוך הכרמים פנימה, ובן־רגע נעלמו שניהם מעיני המשמר האנגלי בצל עצי־התאנה ושיחי־הגפן.

כל־זמן שהיה עוד לחשש מפני המשמר האנגלי, שנשאר עומד על דרך־המלך ומקשיב לרשרוש הצעדים ההולכים ומתרחקים – המשיך מרקאדו את דרכו ישר לתוך הכרמים מבלי פנות ימין או שמאל. אולם לאחר שהתרחק מדרך־המלך לגמרי, החל לתעות עם חמורו בחשכת הלילה אנה ואנה, כשהוא הולך ונכשל בדליות הגפנים הסבוכות והארכות, או נתקל ונפגע בגדרות־האבן ומשוכות־הקוצים שבין כרם לכרם. לבסוף מצא את

המשעול הצר והמלא הצץ, שהיה עובר דרך כל הכרמים ושהיה ידוע לו היטב עוד מימי־ילדותו. משעול עזוב ושומם זה נועד להוביל את מרקאדו אל אותה הדרך החבויה והנפתלת, שבה קוה לעבור ולהתגנב באין מפריע עד מֵעֵבֶר לחזית הטורקית ועד לסביבות ירושלים.

תכנית־דרך זו, שכבר התוָה לו מרקאדו מראש את כל פרטיה, היתה בעצם פשוטה וברורה למַדי: פליטי־הצבא ספרו לו, שחזית־המלחמה העקרית משתרעת ברָבּה רק מַערבית לכביש חברון־ירושלים, ונמשכת מאמצע הכביש עד להר־טוב, ומשם עולה צפונה עד לדילב ועד למצפה. מזרחית לכביש חברון־ירושלים לא היתה אז, לפי דברי פליטי־הצבא, שום חזית קבועה ולא היו כמעט שום חפירות־הגָנה. על־פני כל מדבר־יהודה עד לים־המלח היו נפוצים רק גדודי־משמר וגדודי־רגול בודדים, שהיה נקל מאד לעבור ביניהם מבלי שירגישו בכך, ביחוד בלילות. מרקאדו החליט אפוא לרדת ולעלות במשעולי הכרמים והשדות עד להרי חלחול, לרדת משם אל וַדִי־עָרוּב, להקיף את הרי־תקוֹע והר־הפרדס מצד מזרח, לבוא עד למר־סבא, ומשם להתגנב אל הדרך של „נביא מוסה" ולהכנס ירושלימה דרך הכביש הבא מיריחו.

כשהגיע מרקאדו לראש הר־חלחול עמד להָנפש קצת מעמל העליה, ובפעם הראשונה מאז נפרד מהמשמר האנגלי הֵעז להחזיר את עיניו לרגע קל מַערבה. לאור הירח, שהציץ חליפות מבין העבים, נשקפה כל הככר הגדולה והרחבה מרגלי ההר עצמו עד לקצה האפק הצפוני־מערבי, שנבלע בערפלי ליל־הסתו. מנבכי ים־העלטה, שעטה את כל הגבעות והגאיות של ככר גדולה ושוממה זו, בקע ועלה עד לראשי ההרים קול הֲמֻלה רבה ומוזרה, שֶאַף יבבת רוח־הסתו לא יכלה להחרישה, כי דמתה להמית ים גדול וסוער, העצור וסגור במעמקי האדמה. כשעלתה ההֲמֻלה הרחוקה והמסתורית הזאת גם באזניו של החַמָר, נבעת תחלה ונשתומם עד־מאד, כי זה כמה שנים היה רגיל לעבור בסביבה זו בלילות, ובכל פעם מְצָאָה בשעות אלה שוקטת ודוממת כמדבָּר גמור; אולם לאחר שהטה מרקאדו את כל חושיו לצד הככר לקלוט היטב את כל הקולות, שהגיעו משם, החל להבחין ביניהם יותר ויותר, ואז נתברר לו, שאלה בוזים מהמוני הצבא האנגלי וממחנות העגלות ושפעת הגמַלים, שזרמו ושטפו על־פני כל הככר בחסותה של אפלת הלילה — אל עֵבר החזית הצפונית, להלחם על עיר־הבירה. על־פני רצועת־הכביש, שהתפתלה והלבינה חליפות בין הגבעות והגאיות, התרוצצו הֵנה והֵנה זוגות של זיקי־אש בהירים — הלא הם פנסי המון האבטומובילים הצבאיים, שגעיותיהם הצורמות את האזן נִדמו בימים ההם לתושבי הארץ, שלא היו רגילים בכך, כנהמות חיות־פרא מוזרות ואיֻמות. על־פני השדות שמשני צדי הכביש נראו פה ושם מדורות־אש גדולות, שלשונותיהן ותימרות־עשנן נמשכו אחרי רוח־הסתו, נתמתחו ונתנדנדו בחזקה עד התפזרן לכל רוחות השמַים.

אכן עתה הבין מרקאדו, שעליו להכיר טובה לאותו המשמר האנגלי,

שהכריחהו לסור מדרך־המלך: הן בהגיעו למקומות האלה, היה בודאי נרמס כאן כזבוב בין כל המון האבטומובילים, העגלות, הבהמות וכל יתר הכבדה, ובכל־אפן היה נבלע לגמרי בתוך בלילה ענקית זו של המוני בני־אדם, ולא היה יכול לצאת ממנה במשך כמה ימים. מה־קטן ודל נראה עכשו החמר החברוני בעיני־עצמו מול כל התכונה הרבה והנפלאה הזאת, שהרגשה יותר ממה שנגלתה כאן לאזניו ולעיניו מעל ראשי ההרים; גם אותו הנסיון הנועז והמסכן, שאמר החמר לנסות בלילה זה ושהיה צריך להכריע את גורל כל חייו – מה־קטן ודל נראה עכשו כנגד המאורע העולמי הכביר, שהלך ונתרקם כאן לנכח פניו באפלת הלילה ובסודי־סודות ושהיה עתיד להכריע את גורל כל ארץ־מולדתו, ואולי גם את גורלן של כל הארצות האחרות.

כל ההרהורים והרגשות המרים האלה של התבטלות עצמית הפיגו לגמרי את רגשות השמחה והגאוה הפנימית, שמלאו את לב העלם בראשית צאתו לדרכו; וכשנזכר סוף־סוף, אחרי שהיתו הארכה על פסגת ההר, להחזיר את בהמתו למשעול ולהמשיך את דרכו צפונה – עשה זאת הפעם בלא־חמדה ובלא אמון בהצלחת הדבר. בצד הצפון, שאך אליו הפנו מעכשו מבטי־עיניו וכל חושיו של החמר, הבהיקו בכל רגע ורגע קצות האפקים באורות של ברקים רחוקים, ומדי פעם בפעם הממו את ראשו ואת כל האויר מסביב יריות־תותחים חזקות ותכופות... לב העלם החל אף־הוא דופק דפיקות חזקות ותכופות ובמוחו התרוצצו מחשבות יאוש ואפס־תקוה... „גם אם יעלה בידי להתגנב ולעבור בין כל המוני־הצבא, חפירות־ההגנה ומשוכות חוטי־הברזל, הגודרים את כל הדרכים – הלא גם אז סופי להטרף בן־רגע בלועי אותם התותחים האימים, היורקים גפרית ואש על־סביבם ומטאטאים מעל פני האדמה במטאטא־השמד את כל מי שאינו קבור ראשו ורפו בתוך החפירות...

משעול ההרים החל לרדת ולהתפתל מטה מטה בין צוקי סלעים פראים וזקופים מצד אחד והמון שוחות ומהמורות מצד שני. על־יד אחד הצוקים, שנזדקפו בצדי הדרך, נראה פתאם עדר צללים – צללי איים ותנים – שנסבו דומם על איזה גוש שחור ומשנה, וכשהופיע החמר, נפוצו חיש־מהרה לכל הרוחות ביללות נהי ובקולות תאניה ואניה. מרקאדו לא השגיח תחלה לא בחיות ולא בגוש השחור, שעבר על־ידו; אולם כאשר התרחק קצת, הרגיש, שהחיות מתאספות שוב מאחוריו על אותו המקום – ואז החליט לחזור על עקבותיו להתבונן בדבר.

לאורו של קצה הירח, שהציץ עתה שוב כמבהל בין סדקי העבים הקודרים, הכיר הפעם מרקאדו באותו הגוש השחור פגר עזוב של בן־אדם, אשר מת, כנראה, זה לא־כבר, כי בשר גופו – שהיה, אגב, ערם כמעט לגמרי – טרם העלה כל ריח־באשה; השועלים והתנים כבר הספיקו בכל־זאת לקרוע מידיו ורגליו של הפגר קרעי־בשר גדולים, ואף בבטנו, הנטויה הצדה, כבר השחיר נקב גדול, שדרכו הוצא חלק ממעיו הפנימיים החוצה.

מראֶה הפגר המוּבס והשסוּע הזה עורר בלב העלם רגשות זוָעה ופלצוּת נוראה. „מי יודע? — נצנץ במוחו רעיון מחריד כליות ולב. — מי יודע, אם לא נגזר גם עלי למות עוד מעט מות־כלבים, כאשר קרה לבן־אדם אֻמלל זה, המוּטל לפָני!” — אל יריוֹת־התותחים, שנשמעו כל הזמן מצד צפון, נוסף עתה פתאֹם מטר יריות של המון מכונות־יריה, שהרעישו את האויר בלי־הרף כקול ברד חזק ובלתי־פוסק. למרקאדו נדמה ברגע זה, כאִלו לא נתעוררו כל הקולות הפתאֹמיים האלה של מכונות־היריה אלא בכַוָּנה תחלה להשיב על שאלת־נפשו המחרידה: „טַ־טַ־טַא, טַ־טַ־טַ־טַ־טַא”... כלומר: „כֵּן־כֵּן, כֵּן־כֵּן־כֵּן! עוד מעט ותתגולל כאן גם נבלתך כדֹמן על־פני השדה והיה גם בשרך כבשַׂר פגר זה לטרף בפי חיות־השדה ועופות־השמים.

הירֵח נשתחרר ויצא בינתים מבין העבים לגמרי, ואז נגלו פתאֹם לאורו המלא והמסתורי גם פניו של הפגר, שקפאה בהם עוִית משֻנה ונוראה עד־מאד. מראֵה הפנים האיֻמים האלה, לאחר כל המחזות וההרהורים המבהילים שקדמו לזה, הפיל על לב מרקאדו חִתַּת־מות גדולה כל־כך, עד שחָש כאִלו נזדעזעו בו כל נימי נפשו הרצוצה, ורגע קל כמעט שנטרפה דעתו עליו. בתנופת־יד אינסטינקטיבית חָבַט החַמר במַטה־אלונו על גב בהמתו להטותה חזרה אל אותו המשעול, שבו הגיע לכאן. „לשוב! לברוח! להִמלט!” — זו היתה השאיפה האחת, שֶמִלאה עכשו את כל נפשו המעֻנה בעלותו במרוצה אחרי בהמתו חזרה אל ההר. נדמה לו, כאִלו יריות התותחים ומכונות־היריה רודפות אחריו בלי־חָשך... מרב מוֹראו ופחדוֹ גברה בו המית־לבו מרגע לרגע, וככל אשר הוסיף לעלות במרוצה על ההר, כן הוסיף לבבו לנַתֵּר ולדפוק במהירות ובחזקה יתרה, וגם נשימתו נעשתה תכופה וכבדה עליו עד־מאד; סוף־סוף הֻכרח העלם לעצוֹר במרוצתו ולעמוד רגע תחתיו לשאֹף רוח קצת, כי לבו התחיל לפעוֹם בו כהֹלם פעם וכמעט שדִמה להתפקע. גוֹו נשען באין־אונים על אחד מצוקי־הסלעים ועיניו המבֹהלות נָשאו מאליהן אל פסגות הרי־מולדתו, שהשחירו כבר לא־הרחק ממנו בשפולי הרקיע הדרומי...

ברם, אך הכיר החַמר, למרות חשכת הלילה, בפסגות הרי־מולדתו — מיד נרגעה קצת רוחו הסוערת, דעתו אף היא שָבה אליו, ויחד עם זֵכר עירו והגֶטו שבה עלה פתאֹם על לוח־לבו גם זכרה של אותה הנוצ׳אדה, שנערכה שם בראשית הלילה האָיֹם והמכריע הזה. בִּן־רגע חזרו ונעורו בזכרונו כל פרטי הנוצ׳אדה, אף דמות אלגרינה בקומה לשיר לפניו נצטַירה וקמה לנגד עיניו כמו־חיה, וכהלמות המון פטישים כבדים וצוללים חזרו והממו את אזניו ואת ראשו חרוזי־שירתה האחרונים, חָזרו וצרבו את כל לבו ונקבוהו עד־התהום:

לֵךְ, מוּג־לֵב, בַּאֲשֶׁר תֵּלֵךְ,

הַשְּׁאוֹל קוֹרַאת אֵלֶיךָ!

„לא! לא אחזור בי! — לחשו שפתיו של העלם בזכרו את כל אשר־

עבר עליו שם בנוצ׳אדה ואת כל אשר עָנתה נפשו בשעת שירתה של אלגרינה. שארית רוחו הגאיונה נעורה בו שוב בכל תקפה, עד שלבסוף גמלה בו החלטה גמורה לאמר: — אף אני אקפוץ אל־תוך פי השאול, אחשף את חזי מול כדורי־המות, אפקיר את גְוִי לחַיות־השדה ולעופות־השמים, ובלבד שלא יוכל עוד איש לבוז לי ולאמר, שאיש מוג־לב וביש־גדא הנני!״

מטה־אלונו של החַמר הונף עתה שוב על־גבי בהמתו, שנשמעה גם הפעם לבעלה הצעיר, ומיד החלה לחזור ולרדת באותו המשעול המפֻתל והצר, שכבר עברה בו זה פעמַים. בעקבותיה חזר וירד גם מַנהיגהּ, אך כל לבו נמלא הפעם יאוש קר ומקפיא, בהעיפו את עיניו אל חשכת התהום של הוַדִי, שרבץ לרגליו, והוא הרגיש את־עצמו כמי שאומר להפיל את־עצמו לתוך שאול עמְקה, ויודע למפרע, שבתחתיתה מצַפים לו המון שדי־שחת, הנכונים בכל רגע להתנפל עליו ולבלעו חיים.

הירידה נעשתה מרגע לרגע ירוטה וקשה יותר ויותר. המשעול היה זרוע כֻלו המון אבנים וחצץ, שעם כל צעד ושעל נעתקו מתחת לרגליהם של האדם ובהמתו ונתגלגלו ברעש למטה. גם מימין ומשמאל למשעול, אך קצת יותר למעלה, נשמע מדי פעם בפעם קול מַפץ־אבנים. מרקאדו חשב תחלה, שהאבנים ההן נופלות מעצמן בהסחבן למטה בכֹח הרוח; אולם כאשר עמד רגע תחתיו להקשיב היטב, הבחינו אזניו, דוקא באותם הרגעים שבהם שקטה קצת הרוח, איזה קול רשרוש ותנועה משֻנה, ולעתים גם הד צעדים רחוקים. מרקאדו הרגיש בתנועה זו עוד קֹדם לכן, כשהיה עדַין במעלֵה ההר; אולם אז יִחס אותה לעדת השועלים, שנתקבצה מסביב לאותו הפגר. עתה הבין והכיר באפן ברור, שאינו יחידי במדבר זה, כי שם במעלֵה ההר רוחשים עוד אנשים, היכולים למצֹא את צעדיו ולתפסו. הרגשת הסכנה הקרובה עוררה מחָדש את כל חושיו של החַמר, שהחל להאיץ בבהמתו ולזרזה, שתרד מהרה אל הוַדִי. ירידה מהירה זו גררה אחריה זרם חדש של המון אבני־חצץ גדולות וקטנות, שבהתגלגלן כֻלן יחד למטה הקימו רעש גדול מאד. לפתע־פתאם, עוד בטרם הספיק הד הרעש הזה לשקוֹט לגמרי, פִלח מלמעלה את אוירו של כל ההר והעֵמק קול בן־אדם צרוד ומיֻשן, אך חזק למַדי ומצוה:

— Who goes there? Halt! — מי הולך?

מרקאדו כבר ידע מן הנסיון שאלה זו מה טיבה, ומה חַיבים להשיב עליה; לבו נתר ממקומו, אך במקום להשיב לשואל, החל להמטיר על גב בהמתו העיֵפה המון מהלֻמות חזקות, למען זרזה ברדתהּ ככל האפשר יותר.

— מי הולך? — קרא שוב מלמעלה אותו הקול הצרוד, אך הפעם בטון הרבה יותר עז ומַתרה; יחד עם קול האדם הגיע עכשו לאזניו של מרקאדו גם קול מַשק כלי־ברזל; מרקאדו הבין, שמתכוננים לירות בו באיזה כלי־יריה, ובכל־זאת הוסיף לנוס כמטֹרף אחרי בהמתו למטה למטה.

— מי הולך? — נשאלה השאלה בשלישית; וכשלא נתקבלה גם הפעם

כל תשובה, נזרקה פקֻדה קצרה ונמרצה, ומיד לאחריה הרעישו והחרידו את דממת הלילה, כמטרות ברד חזק ופתאֹמי, המון יריות תכופות ומהירות ממכונות־יריה. מרקאדו תפס ברסן חמורו ומשָׁכוֹ אחריו אל תחת אַחד הכֵּפים הגדולים והגבוהים, שהתנשאו כחומות זקופות משני צדי המשעול; כאן דבקו שניהם אל קירות הסלעים וכאִלו קפאו תחתם לגמרי. ברד הכדורים הוסיף בינתים לבַמבם את כל הסביבה בזעף גדול ובלי שום הפוגות. רבים מן הכדורים נתפוצצו בשריקת־פתנים באבני המשעול בעצם המקום, שבו עמדו רגלי האדם ובהמתו, ובמספר עוד יותר גדול קִלעו והתיזו רסיסים בקצות הסלעים, שבלטו מימין מרקאדו ומשמאלו. לאחר רגעים אחדים, שנדמו בעיני מרקאדו כשעה גדולה וארֻכּה, נפסקו פתע כל היריות, ובמקומן נזרק ממעלֵה ההר זרם־אור גדול וחזק, שהחל לנוע ולנוד על־פני כל הסביבה, כשהוא הולך ומדלג בדלוגים ענקיים מגבעה לגבעה ומעֵמק לעֵמק, כמנסה לחשף לגמרי את כל סתרי ליל־המדבר. כַּף הסלע הזקוף, שתחתיו מצאו להם האדם ובהמתו מחסה טוב כל־כך מפני הכדורים, הֵגֵן עתה עליהם בצלו הגדול גם מפני זרם האור, ורק אזניו הארֻכּות של החמור, שעברו קצת את גבולי הצל, נראו והשחירו באפן בולט ומשֻׁנה בחָלל המואר, כשהן זעות ומתנועעות הנה והנה. בתוך דממת־הלילה, ששבה להשתרר בכל המדבר מסביב, הגיע מראש ההר לאזניו של מרקאדו קול שיחה באנגלית:

– הנני רואה שם דבר־מה, הדומה לאזניו של חמור, – הביע לאט, לחרדת־לבו הגדולה של מרקאדו, אחד המשוחחים.

– חמור הנך בעצמך! – השיב לו קול אַחֵר מְיֻשן ונרגז. – שטות עשינו בהקימנו רעש גדול כל־כך על לא־דבר... נראה, שעברה שם עדת שועלים, ותו לא!

הקולות נדַמו. רק עתה החלה דעתו של מרקאדו, שהיה עד־כה כנדהם לגמרי, לשוב אליו, ובזכרו את מצבו מלפני רגעים אחדים, כשהיה אך כפֶשַׂע בינו ובין המות, החלו כל אבריו מרתתים. התרגשות הרגעים שעברו והפחד מפני הצפון לו עוד בחשכת ליל זה בחיק המדבר – עוררו פתאם את לבו לתפלה. עיניו נִשאו לשמים, שנראו אף הם נסערים ומטֹרפים כרגשות־לבו, ומבלי חשֹב בדָבר החלו שפתיו נעות ולוחשות את התפלה ההיא, שהיתה שגורה כל־כך על פיו בלילות מסעיו, בַּעֲטֹף עליו נפשו לפני קברה של רחל אמנו: „אליך, ה׳, נפשי אשא. אלהי! בך בטחתי, אל אֵבושה... עיני תמיד אל ה׳, כי הוא יוציא מרשת רגלי. פנֵה אלי וחנני, כי יחיד ועני אני. צרות לבבי הרחיבו, ממצוקותי הוציאֵני. ראֵה עניי ועמלי, ושא לכל חטאותי. שָׁמרה נפשי והצילני, אל אבוש, כי חסיתי בך!"

כשגמר מרקאדו את תפלתו, הרגיש שהוקל לו הרבה. הדומיה הכללית והשקט הַמֻּחלט, ששבו והשתררו בינתים בכל המדבר מסביב, הועילו אף הם להשקיט את לבו של העלם במדה מרֻבּה; מלבד יבבות רוח־הסתו ומלבד יריות התותחים הרחוקים, שנעשו נְדירות יותר ויותר, לא

הגיעו עוד לאזניו הערות והמנסות של החמר שום הגה אחר ושום קול של תנועה, אף קלה שבקלות. למרות שקט זה, הוסיף עוד מרקאדו לעמוד כשעה ארֻכּה מתחת לכף־הסלע במנוחה שלמה, מבלי הניע יד או רגל; החמור אף־הוא עמד כל הזמן על־יד בעליו בלי זיז וניע, כאלו נרדם לגמרי. סוף־סוף אמץ מרקאדו את רוחו, ובקול־לחש חרישי, שנשמע רק לאזני הבהמה הקרובה, פקד עליה בלב חרד:

— הֵיְ! התקדם!

החמור נעור מתרדמתו, זקף את אזניו ולאחר שהיה קצרה, כמתישב בדבר, נשא לאט את רגליו אל עבר המשעול הצר, היורד אל הַוָּדִי, רסנו אחוז כל הזמן בידי החַמר, שהחל אף־הוא לרדת, סמוך לבהמתו, בצעדים זהירים ואטיים מאד. לאחר שעה קלה הגיעו בשלום אל תחתית העמק, ומכאן ואילך הצליחו כבר להמשיך עד סוף הלילה את כל מסעם הקשה דרך שבילי־המדבר הפראים באין עוצר ומפריע.

לעת צאת השמש, כשהחלו ענני הסתו שבשמים להבהיר ולהזהיב יותר ויותר – נראתה לעיני מרקאדו בקצה האפק הצפוני הדרך המובילה מירושלים ל„נבי־מוסה". הנסיעה הקשה במשך כל הלילה במשעולי־ההרים הצרים, הזרועים צורי־נגף ואבני־חצץ לרֹב, הלאתה עד־מאד גם את האדם וגם את בהמתו; שניהם שאפו עכשו להגיע אל אותה הדרך הרחבה והטובה בהקדם האפשרי, ועל־כן נטו מן הנתיב הסלול הצדה על־מנת לחתור ישר צפונה דרך שדות והרים בלא כל שביל ומשעול. מרֹב עיפותו לא הרגיש מרקאדו בפלֻגה הקטנה של אנשי־הצבא הטורקים, שהחלו לשמור את צעדיו מעל ראש אַחַד ההרים עוד מאז האיר הבֹקר, ורק לאחר שנתקרב כבר למסלת נבי־מוסה, הגיחו פתאם ממחבואיהם, ובבת־אחת הסתערו על הנוסע ובהמתו מפנים ומאחור, כשהם צורחים כֻּלם יחד בצריחות אימות:

— עַנְדַק, יה זְלָמֶה, עַנְדַק! (עמֹד תחתיך, גבר, עמֹד!)

החַמר נבהל עד־מאד, עצר מיד בחמורו, ובעינים מלאות מורא ופחד עמד להביט בפני אנשי־הצבא, שהתקרבו אליו במרוצה. מאחורי כֻלם החיש צעדיו מפַקד־הפלֻגה בכבודו ובעצמו – יוס־בַּשִי כבד ושמֵן מאד, שמרֹב התאמצותו להשיג את אנשי־פלֻגתו נתאדמו כל פניו וגם כִּסוּ טפות זֵעָה קרה ובכל רגע ורגע היה עומד תחתיו לשאף רוח קצת. סוף־סוף הגיע גם־הוא אל מקום־המעשה, ומיד נגש אל התפוס ופתח בחקירה ודרישה:

— מאין תבוא?

— מיריחו, אפֶנְדִים, מיריחו! הובלתי רוכב ומַשָׂא מירושלים ליריחו.

— ולמה לא שבת בדרך־המלך? מה אתה עושה כאן, במדבר?

— לקחוני „סוכרה" באמצע הדרך אל בין ההרים, אל אחת התַּחנות של צבא השולטן המנצח, ובשובי בלילה – תעיתי.

— אך שֶׁקֶר תשַקר, כלב בן־כלב! – צעק היוס־בשי. – היכן הויסיקה?

שאלת הויסיקה היתה מקום התורפה שבשורת כל תרוציו של מרקאדו, שהוכנו אתו מראש בסדר יפה כל־כך. על־כן התנפל החַמר,

בשמעו את המלה „ויסיקה", לרגליו של היוס־בשי והחל לבכות, להתחנן ולהשָבע, שהויסיקה אבדה לו.

– אולי תוכל להראות לנו במקום ויסיקה טורקית – ויסיקה אחרת, אנגלית? – שאל באירוניה אחד מאנשי־הצבא.

– אוי ואבוי לך, אם נמצא אצלך נְיָרות או כספים אנגלים: מיד תִּיָּרֶה! – הודיע בעינים מזָרות חמה וכעס היוס־בשי, ששלח בכבודו ובעצמו את שתי ידיו אל כל בגדיו ואל כל כיסיו של התפוס והֵחל לבדקם בזריזות גדולה ולחַפש בהם חפש רב.

מלבד הלירות הטורקיות המעטות, שכבר נגלו פעם בכיסו של החַמר על־ידי המשמר האנגלי, שבדק אותו אמש – לא מצא גם היוס־בשי שום דבר חשוד; רֹב כספו של החַמר היה תפור בתגורת מכנסיו בין הבַד לַבִּטנה, ועל־כן נעלם לגמרי גם מעיני האנגלים וגם מעיני הטורקים. לפי הפקֻדות מגבוה היה חַיב היוס־בשי לשלוח את כל האנשים, הבאים מן הדרום, לחקירה ודרישה אצל הבים־בַּשי; אולם בזכרו, שיחד עם הנחקר יהיה צריך לשלוח אל הבים־בשי גם את הכסף, שנמצא אצלו – נמלך בדבר והחליט, שהפקֻדה ההיא אינה חלה על אנשים שפלים וריקים כחַמר.

– בתור עֹנש על זאת, שהנך מתהלך במקומות כאלה בלא ויסיקה, הנני להחרים את כספך זה, – פנה והודיע היוס־בשי לחַמר את גזר־דינו, – ועכשו בְּרַח־לך מכאן לכל מקום שתרצה, אבל תכף־ומיד!

מרקאדו נסה למראית־עין לבטל את רֹעַ הגזרה, ויעמוד לחַלות ולבקש בבכי ובתחנונים את פני היוס־בשי, שישיב לו את כספו, כי זה כל הונו ועליו כל מחיתו.

– העוד תדבר, כלב בן־כלב? – צעק השר הטורקי, ומיד סטר לחַמר שתי סטירות־לחי חזקות ומצלצלות. – העוד תעֵז לפתוח את פיך? – הוסיף בקול היסטֵרי, בהחלו לרקוע מרֹב חמתו בשתי רגליו העבות והקצרות. – בְּרַח מכאן, אומרים לך, כל־עוד נפשך בך, פן תִּיָּרֶה!

בקול יללה רבה, אך בלב צוהל מרֹב שמחה וגיל, מִהר החַמר לעלות על גב בהמתו, ומבלי פנות עוד לאחוריו, החל לדהור ישר אל הדרך של נבי־מוסה. מרקאדו ידע ונוכח, שמכאן ואילך לא יפגע עוד בדרכו בשום מעצורים ועכובים, ועל־כן הכריח את חמורו, למרות עיפותו, לדהור בלי־הרף עד הגיעו לסביבות ירושלים.

אולם כאן, בעלותו כבר על הכביש של יריחו, הֻכרח החַמר לעצור שוב במרוצת בהמתו, כי פָּגע בעֵרב־רב של עגלות, קרונות ואבטומובילים, שהובילו ליריחו המון נשים וילדים וכל מיני כלים ורהיטים. השלטונות הטורקים שבירושלים קבלו אז פקֻדה מגבוה לפַנות את העיר בהקדם האפשרי, ומיד תפסו הפקידים את כל אמצעי־ההובלה, שנתנו לרשותם בכדי להוציא את צרכי הצבא והפקידות, והחלו להוציא בהם ראשית־כל את משפחותיהם, כלי־ביתם הרבים וכל רכושם הפרטי. כל הכבֻדה הרַבה הזאת התנהלה עכשו יחד בדרך־המלך ברעש ובשאון גדול: שריקת אופני

הקרונות, מַשק האבטומובילים וצריחות הילדים והנשים התאחדו להמיה אחת כללית, גדולה וסוערת מאד, שצללה בכל האויר מסביב עד למרחוק. רב הקרונות והאבטומובילים נטענו רהיטים וכל מיני חפָצים גדולים אחרים עד למעלה־ראש, הרבה יותר מכפי יכלתם להכיל ולשאת; הכביש אף־הוא היה גרוע מאד, מלֵא אבנים ומהמורות, ועל־כן היו הקרונות והאבטומובילים מתנודדים בחזקה; עם כל תנודה חזקה היו חפָצים רבים מחפצי המַשָׂא מתפרקים ונופלים בקול מַפָּץ מחריש־אזנים על רצפת הכביש, ואז היו הצוָחות והבלבול הכללי מתגברים ביותר, הקרונות היו נעצרים לזמן־מה ועומדים תחתם, ובינתים היתה כל הדרך נחסמת לגמרי בפני כל עובר ושב. מרקאדו הֻכרח מפני כל אלה לרדת מדי פעם בפעם מעל הכביש וללכת בצדיו של זה; ומהיותו חושש, פן ירגישו בחמורו הפנוי ויתפסוהו „סוכרה" להוביל את שיָרי חפציו של איזה אפנדי טורקי עד ליריחו – המשיך לבסוף את שאר נסיעתו אך ורק בצדי הדרכים, וכמעט בהֶחָבא, עד הִכָּנסו בשלום לתוך שערי עיר־הבירה.

מרקאדו גמר את כל עסקיו וקניותיו בירושלים במהירות ובזריזות רבה, ואך פנה היום לערוב מִהר לצאת שוב עם בהמתו הטעונה כל טוב ולחזור חברונה. גם לנסיעה בחזרה בחר החֲמר החברוני באותה הדרך העקלקלה ובאותם העקיפין, שכבר עבר בהם פעם בהצלחה כה גדולה. בעלותו אחרי צאתו מהעיר על כביש יריחו, נוכח לשמחתו הרַבה, שתנועת הפִּנוי הכבירה, שהתנהלה בדרך זו מאז הבֹקר, לא פסקה עוד, כי־אם, להפך, גברה במשך היום עוד יותר. החַמר מִהר אפוא להתערב גם הוא עם בהמתו העמוסה לעיַפה בין כל יתר הבהמות והקרונות שהלכו ליריחו, ובאפן כזה עלה בידו להמשיך את נסיעתו מזרחה במשך שעות אחדות, מבלי שירגישו בו ומבלי עורר שום חשדים.

כשהגיע הלילה, ירד על כל הארץ מסביב ערפל סָמיך וכבד מאד, שהשרה על כל העולם עלטה שחורה ועמֻקה מאד. זה היה אותו הערפל, שבסתרו החלו האנגלים בלילה ההוא את התקפתם המכרעת על עיר־הבירה, ובאותה שעה הצליח גם מרקאדו להתגנב בעלטת־הערפל מדרך יריחו ולפנות ישר דרומה אל עֵבר השטח, שנכבש על־ידי האנגלים. כל אותו ליל־הסגריר הארֹך נדד החַמר עם בהמתו במדבר יהודה, טפס על ההרים וירד לתוך תהומות, וכן חתר בלי־הרף דרומה באין כל מורה־דרך לו חוץ מחושו הטבעי, חוש־ההתמַזרחות, שנתפתח אצלו ביותר מאז נהיָה לחַמר. פעמים אחדות הרגיש מרקאדו בסביבתו הקרובה תנועה רבה של אנשים ובהמות, אך בו לא הרגיש כל איש. בינתים נתעוררה בלבו דאגה חדשה: החמור התחיל לפַגר יותר ויותר ומדי פעם בפעם היה עומד ומוריד את ראשו להריח את עפר רגליו, ולולא מטה־אלונו של מנהיגו, שהיה

מצוררו ומזרזו בכל שעה ובכל רגע, היה ודאי רובין באין־אונים תחת על־משאו ואז – זאת ידע החַמר אל־נכון – לא היה עוד איש יכול להקימו לעולם.

נדודי הַשֵׁנה במשך שני לילות רצופים, הנסיעה הארֻכה בשבילי ההרים הפראים והירוסים, ויותר מכֹּל הערפל הקר והרָטֹב, שחדר עד למוח העצמות – כל אלה התישו לא רק את כֹּחה של הבהמה, כי־אם גם את כֹּחותיו של מרקאדו, שכבר חש את־עצמו שבור ורצוץ לגמרי, ואך בקשי־רב הוסיף עוד לצעוד צעדים אטיים אחרי בהמתו.

מצד מזרח החלו סוף־סוף ערפלי המדבר להחויר יותר ויותר. קרעי העננים שבשמי־הסתו הנסערים הלכו ונסתמנו, הלכו ונתבהרו, ומביניהם בקע ונשתפך על־פני כל המדבר מסביב אור־בֹּקר כהה וּמִשמים של יום־סגריר מְעֻרפָל. מרקאדו אִמץ את שארית כֹּחותיו, עלה וטפס עד לפסגה של אחד ההרים, ומיד נגלתה לעיניו בקצה האפק המערבי רצועת הכביש החברוני, שהלבינה מרחוק בנפתולי אין־קץ מבין ערפלי־הבֹּקר. על־פי שרטוטי הגבעות שעל־יד הכביש, שהיו ידועים לו היטב, הכיר החַמר באפן ברור, שכבר יצא מגבול השטח הטורקי ונכנס לתוך גבול השטח, שנכבש על־ידי האנגלים. הוא ידע, שהמשמרות האנגלים מצֻוִּים שלא לתת, מפני חשש של רגול, אף לאחד מתושבי השטח הנכבש לעבור צפונה אל החזית הטורקית; אולם אותם הפליטים, שהצליחו להִמלט מן השטח הטורקי אל השטח האנגלי – לא מנעו בעדם מלשוב כל איש אל עירו ואל כפר־מולדתו. מרקאדו החליט אפוא לצאת ממחבואי המדבר ולנסוע ישר מַערבה, עד הַגִּיעוֹ אל דרך־המלך, שבה נראו עוברים בלי־הרף הלֹך ושוב המון גדודים אנגלים.

כאשר חשב מרקאדו מראש, כן היה: בהתקרבו אל דרך־המלך, יצא לקראתו משמר אנגלי, שֶׁעֲצָרוֹ וּבְדָקוֹ היטב, אותו ואת חמורו, אך לא נגע בהם לרעה ולא לקח מהם כלום. לאחר חקירה ודרישה קצרה הֻרשה לחַמָּר החברוני להמשיך את נסיעתו אל עיר־מולדתו באפן גלוי וחפשי; ובהיות כי במשך ה„מעת־לעת" האחרון כבר נעתקה חזית־המלחמה הרחק צפונה – לא מנעו עוד בעדו מלהשתמש לנסיעתו בדרך הכבושה והרגילה.

מִשֶׁעָלוּ החמור ומנהיגו על הכביש החברוני, זה הכביש שעברו בו לפנים מאות פעמים הלֹך ושוב וכל־כך הֻרגלו בו – מיד נדמה להם, כאִלו נִתכו לתוך גופם השבור והרצוץ כֹּחות חדשים ורעננים: החמור זקף את אזניו, נשא את חטמו אל האפק הדרומי ומבלי כל זֵרוז מצד מנהיגו החל לדהור קדימה בחריצות גדולה. מרקאדו נשא אף־הוא את עיניו אל ראשי ההרים שבדרום, המקיפים את עיר־מולדתו, מְשַׁמֵּשׁ בפעם המאה את מטבעות־הזהב הכבדות, שהביא אתו תמורת ה„נְיָרות" הטורקיים הנקלים, ובהפשילו את מטה־אלונו על כתפיו החל לצעוד ולדלוק אחרי בהמתו בצעדי־און עליזים ובטוחים ובלב פועם וסוער מרֹב גיל ועליצות: הן

לנגד עיניו נִשָּׂא לפניו על־בהמתו הדוהרת משא גדול של עשֶׁר וברכה, שהיה עתיד להשיב לו את אשר חייו ואת חמדת־לבבו...

פרק ח

חתימה: מרקאדו החַמר נהיה לסוחר וקונה... אשה

„מרקאדו סֶ׳אִיזוֹ מֶרקַאדערו!״ (מרקאדו נהיה לסוחר) – זו היתה החדשה המפתיעה ביותר, שנפוצה בַּגֶּטו החברוני מיד לאחר ששב החַמר הצעיר לעיר־מולדתו. כאותה השמועה, שנפוצה על־דבר מרקאדו שלש שנים לפני כך, לאמר: „מרקאדו ס׳איזו מקער״ (מרקאדו נהיה לחַמר), כך צִלצלה גם השמועה החדשה בשפתה המקורית באֹפן מיֻחד, כלשון נופל על לשון, ובמשך ימים אחדים נהיה שוב הבחור היתום לשיחה בפי כל; בּרם, הפעם לא הזכירו עוד את שמו בהבּעת־רחמים או בבוז, כי־אם להפך – בהבּעת הערצה וקנאה רבה וגלויה. אחדים מבני הגֶּטו הסקרנים ביותר יצאו בכַוָּנה תחלה אל מחנות הגדודים האנגלים שמחוץ־לעיר, לראות ולהתבונן אל מסחרו של מרקאדו, שהביא „אתו מירושלים מכל טוב: סיגרות, גפרורים, יינות „כרמל״ וכדומה. הסוחרים, המבינים בעניני משא־ומתן, חשבו ומצאו, שמרקאדו הרויח בסחורתו וביחוד במכירת הנִיָרות הטורקיים מאות לירות מצריות.

רק בית אחד היה בכל הגֶטו, שאליו לא חדרה השמועה בדבר הצלחתו של מרקאדו: זה היה ביתו של החכם שבתי. בתו אלגרינה, חמדת הגֶּטו החברוני, נפלה למשכב למחרת הנוצ׳אדה האחרונה, וכל הרפואות, הסגֻלות והקמיעות, שהביאו לה בהמון רב -- לא הועילו לרפאותה. אחת מחברותיה, שבאו לבַקרה יום־יום, נִסתה לבַדרה קצת ולספר לה את מעשה גבורתו של מרקאדו; אולם אך הזכירה זו את שמו של החַמר, פרצה החולה בבכי היסטֶרי, ומיד הֻכרחה המסַפֶּרת להפסיק את דבריה ולעבור לענין אחר. אחת הזקנות, שהיתה באותו המעמד, הכירה בבכיה של החולה, שזו לא חלתה מהתקררות, כאשר אמר הרופא, כי־אם מפחד ומ„עין־הרע״; ומכיון שכך, הרי התרופה הכי־טובה ובטוחה למחלתה היא אך ורק – לְוִינוֹס.

לעשות „לְוִינוּס״ – כלומר, סגֻלות ה„מקלות״ את המחלה הבאה מפחד או מעין־הרע – הרי זה, לכאורה, דבר פשוט וקל: נוטלים מעט בדיל או עופרת, מְמַסים את המתכת על אש־גחלים חזקה, ואחר שופכים אותה בפעם אחת לתוך כלי של מים קרים מעל לראשו של החולה, המתכסה באותה שעה בסדין. המתכת החמה מתקררת במים בשריקה .וברעש גדול מתוך הַתָּזת טפות ואֵדים; כל המסֻבים זועקים ונרתעים לאחור בחרדת פחד־מעֻשֶׂה, ואחר שבים לבדוק את חתיכות המתכת, שנתגלמו במים בצורות שונות, המראות את „מקור״ המחלה: יש שהצורה דומה לעין – סִמן לעין־הרע, ויש שמדַמים את הצורה לדברים אחרים.

להכיר אל־נכון את כל הצורות האלה למה הן רומזות — לזאת דרושה מֻמחיות רבה, ומלבד זאת הלא צריכים בשעת כל העבודה הזאת ללחש כמה וכמה לחשים וכל מיני השבעות. הזקנה היחידה בכל הגֶטו, שהיתה באמת מֻמחה לכל אלה, היתה בּוֹסָה 1) סְטְרֶיוּג׳ה 2), שהֻזמנה עכשו גם לבית החכם שבתי לערוך „לוֹיְנוּס" לאלגרינה. ה„לוֹיְנוּס" הראשונים, שעשתה באותו היום לאלגרינה, לא הצליחו, ועל־כן הבטיחה הזקנה לחזור למחרתו ולערכם שוב, ולאנשי הבית צותה להכין מחָדש את כל הדרוש. בינתים נודע כל הענין הזה למרקאדו, שביתו היה סמוך גם לחצרה של בוסה סטרֶיוּג׳ה. למחרת בבֹּקר, אך יצאה הזקנה מפתח ביתה ללכת אל בית החכם שבתי, נגש אליה מרקאדו ופתח בשיחה ארֻכה, שהתנהלה בלחש ובסודיות גמורה, אך גם בחשיבות יתרה, כפי שֶׁנִּכּר היה ביחוד בסוף השיחה, כשהוציא מרקאדו מכיסו מטבעות־כסף אחדות ולחצן לתוך ידה של הזקנה. הזקנה החביאה את המטבעות בחיקה ותכף פנתה כמעט במרוצה אל בית החכם שבתי. מרקאדו חזר לביתו, ובמשך כל אותו היום לא יצא כלל לעניני מסחרו. כעבור זמן־מה, שבה אליו הזקנה מבית החכם שבתי, התלחשה אתו שוב כחצי־שעה, ומיד חזרה עוד פעם אל בית החכם. כך התרוצצה בוסה סטרֶיוּג׳ה כל אותו היום מבית מרקאדו אל בית החכם שבתי שמה והֵנה, ומכיון שהיתה חסידה מאד וחובבת מצוות — לא נתרצתה לנוח ולשקוט אף רגע, למרות זקנותה המֻפלגת, עד אשר גמרה בהחלט את כל הענין. לפנות־ערב כבר נודע בכל הגֶטו, שמרקאדו אֵרש לו בסמן טוב ובמזל טוב את אלגרינה בת החכם שבתי, ואלה היו התנאים העִקריים, שהֻתנו בין שני הצדדים: החתן התחַיב להספיק לכלתו את כל הנדוניה הדרושה לה וגם תכשיטים „כפי כבודה". אבי הכלה התחַיב מצדו להוריש לזוג הצעיר לאחר מאה ועשרים שנה את ביתו עם כל כליו; ולמען יוכלו להתישב בו מיד, התחַיב החתן לסלק את כל חובו של החכם שבתי לג׳מיל־אפנדי.

במשך כל עת השדוכין לא בא מרקאדו בשום משא־ומתן ישר עם כלתו, ורק בנוצ׳אדה, שנארכה לכבוד הארוסין, נפגשו שניהם בפעם הראשונה פנים אל פנים בתור חתן וכלה. אלגרינה הקדימה לבוא לנוצ׳אדה, כי קותה והשתוקקה מאד לשמוע מפי מרקאדו עצמו את כל אשר עבר עליו בעת האחרונה. אולם מרקאדו הכזיב את תקות כלתו, כי בבואו לנוצ׳אדה נגש אל ארוסתו רק לרגע קל, ולאחר דרישת־שלום קצרה וקרירה פרש ממנה הצדה וישב לו על־יד הגברים. אלגרינה נבוכה, אף כי הֵבינה לרגשות־לבו של דודה, שאלצוהו להתנהגות מוזרה זו: אחרי כל מה

1) בוסה — גברת.

2) השם הוא „סְטְרֶיָה" — כוכב (כמו השם „מזל"), אלא שכל אלה שמוֹצָאם מקושטא נוהגים להוסיף לשמם את ההברה „אֶג׳י" (לזכרים) או אוג׳ה (לנקבות).

שדִבר והושר בִּגְטו על־אודות אהבתו אל בת החכם, התבִּיש עכשו לשבת על־ידה לעיני כל הקהל באֹפן רשמי, ומלבד זאת עוד נשתמרה בלבו איזו טינה מיֻחדת לאהובתו, שגרמה לו בעת האחרונה הרבה חרפה וקלון ואף ענויי־נפש גדולים ונוראים.

כל מי שראה את החתן והכלה בנוצ׳אדה זו, נזכר מאליו בשיר המיֻחד במינו, ששרה אלגרינה לדודה בנוצ׳אדה שעברה. חברותיה של הכלה נסַבּו עליה מכל הצדדים בבקשות ובהפצרות, שתחזור שוב על שיר נפלא זה, למען תוכלנה ללמוד אותו גם הן.

– כן! כן! השיר החדש! השיר החדש! – דרשו והפצירו גם יתר אנשי הקהל. אלגרינה הכירה, שרבים מן המפצירים בה לָשיר מתכַּונים בעִקר להקניט על־ידי־כך את מרקאדו, שהיו מתקנאים בו הרבה, ואף־על־פי־כן נעתרה סוף־סוף למלא את בקשת הקהל.

– התַרשה לי? – פנתה הכלה, בקומה לשיר, אל עֵבר חתנהּ, שישב כל הזמן כעל גחלים בוערות. מרקאדו הניע בכתפיו, לאמר, שלו אחת היא, אם תשיר ואם תחדל.

– Ven quirido, ven mi alma... – פתחה המזמרת בקול צלול ועדין, ומיד הֻשלך הס בכל אולם הנוצ׳אדה. החתן נִתַּר ממקומו, וכנדחף באיזה כֹּח טמיר ונעלם נגש אף־הוא אל מעגל השומעים, שכבר תקיפו את הכלה מכל צד, אך בגשת החתן פִּנו לו מקום בראש. פני מרקאדו חָורו כסיד: גל זכרונות מדאיבים ומזעזעים את הנפש שָׁטף את כל לבו. אלגרינה הרגישה בכך, קבעה את מבט־עיניה ישר בפניו של דודהּ ובהתרגשות רבה נשאה והרימה קולה יותר ויותר:

בֹּא, יַקִּיר, בֹּא, נִשְׁמָתִי,

בֹּא אִתִּי אֶל חוֹף הַיָּם,

וַאֲתַנֶּה לְּךָ יִסּוּרַי

וַאֲבַכֶּה בְּתוּלַי שָׁם!

– Si, si, jo ti quero.... – החרו החזיקו כל קהל השומעים ככלות בית השיר הראשון. אולם המזמרת הניעה בידה לאות, שגם את הפזמון רוצה היא הפעם לשיר לבדה, ובטון עגבני ענתה ואמרה:

Si, si, jo ti quero,

Qui s'os mi masal intero!

כאן הארה פתאֹם בת־צחוק קלה ומלאת־חן את כל פני המזמרת, ובמקום הסיום הדוחה – No, no, no ti quero – שנתה וחזרה לפתע־פתאֹם בטון עוד יותר עגבני ומושך, בפנותה גם הפעם אל דודהּ, לאמר:

כֵּן, כֵּן, לִבִּי לָךְ, — Si, si, jo ti quero

כִּי כָל נִשְׁמָתִי הִנָּךְ! — Que s'os mia alma'nterra!

שִׁנוּי פתאֹמי זה בסיום הפזמון, שכל־כך הִתאים למצב ולרגע, הפתיע באֹפן נעים את כל השומעים, שפרצו בצחוק, בקריאות „בְּרָוו” ובמחיאות־כפים. מרקאדו עצמו לא יכול עוד להתאפק, כי התרגש מאד, לבו נמס כדונג, ובפני כל הקהל והעֵדה נפל על צוארי כלתו ונשָׁקה, וזה הגביר עוד יותר את ההתרגשות והשמחה הכללית. רק הזקֵנים והזקנות, שעמדו קצת מרחוק, החלו רוגנים תחתם ומתלחשים בעויות של כעס ובוז: „לא לחנם התגולל מרקאדו כל־כך הרבה שנים בין חמורים ובהמות; סוף־סוף למד גם הוא ממנהגיהם הגסים”. אולם מרקאדו לא השגיח כלל ברגונם של הזקנים; הוא כבר ישב על־יד כלתו באותה ההרחבה והידידות, כאשר נהג לשבת על־ידה מלפנים על גג ביתו, ובהרכינו את ראשו אל אזניה לָחש לה סוד גדול וכמוס:

– הידעת, אלגרינה, הלילה הזה, אחרי חצות, עלי לצאת עוד פעם לדרך.

– מה פתאֹם? – נבהלה הכלה.

– מחר ערב ראש־חֹדש, שבו עורכים „משמרה” על־יד קבר רחל אמנו, ורוצה גם אני להגיע שמה בבֹקר השכם ולהתפלל תפלת־שחרית במנין.

– מאימתי נהיית חסיד כל־כך? – השתוממה אלגרינה.

– חסיד גדול אינני, אך מכיון שנדרתי נדר קדוש לה׳, עלי לשלמו בהקדם.

– איזהו הנדר ומתי נדרתּו?

– באותו הלילה האים והנורא, כשעמדתי מרעיד ומרַתת בצל הצור, ומלמעלה נִתּך עלי מטר של כדורים ממכונות־יריה, נשאתי את לבי אל רחל אמנו ואתפלל אליה וָאֶדּוֹר לה נדר, לאמר: אם ישיבני ה׳ בשלום אל עיר־מולדתי ואל יקרת־לבבי – אלך בערב ראש החדש הראשון להשתטח על קברהּ ואדליק שם לעִלוי נשמת אמי המנוחה המון נרות ואִשים של שמן־זית, כמספּר המון כדורי־המות, שנתפוצצו באותה שעה בסלעים מימיני ומשמאלי...

ירושלים, תרפ״א.

אלישבע

רְשִׁימוֹת

א

יָמִים אֲרֻכִּים

אשה צעירה יושבת על האכסדרה אשר לדיוטה העליונה של בית־הקיץ הקטן, שהיא גרה שם. „אשה צעירה" קוראים לה, כמובן, רק בדרך־הַנִּמּוּס: בבֹּקר, כשהיא נגשת אל הראי, כדי לעשות את שערותיה, נשקפים לה מתוך הראי פניה, אשר רעננות־הנעורים כבר אבדה מהם, ובאור הבֹּקר הצח רואה היא ברור את הקמטים הקטנטנים המְרֻבּים שבהם, וגם את חוטי־הלֹּבן המעטים, הנחבאים בין שערות־ראשה. ובכל־זאת, מה יִקָּרֵא לאשה, שאין לה משפחה וילדים, ואיננה טרודה בהנהגת־הבית, ושמלותיה קצרות ופשוטות כשמלות־נערה, וזריזה היא בהליכתה ובתנועותיה, ולפעמים, בטפסה על המעלות המובילות אל עליתה וברדתה מעליהן באותה המהירות, עולה גם קולה באיזה נגון מקֻטע, — קול דק ומצפצף, כקול נערה מזומזמת לעצמה מתוך בטלה... יהי־נא — אשה צעירה.

האשה הצעירה יושבת ומסתכלת ישר אל פני העולם המשתרע לרגליה. נעים הוא העולם הזה, מסביר־פנים וחביב בחִנו התמים. לארך שני עברי הדרך, הנמשכת בקַו ישר מן הבית והלאה, עומדים בתי־קיץ קטנים, אֲדֻמֵּי־גג ויְרֻקֵּי־גג, וטובלים בירַק גִּנותיהם. עשב צומח מבין נתיבי הדרך הרחבה ותרנגולות מטַילות עליה. ומעֵבר לבתים נראה קיר־היער, יער־ארנים עלֵז ורענן, כְּלוֹ ספוג קרני־שמש ומעלה ריח חם תחת כפת השמים הכְחֻלים. גזעי העצים הדקים והגבוהים כל אחד כתֹרן־ספינה מאדימים לאור־הצהרים וראשיהם המְעֻבּים מתנועעים לאט כמניפות ענקיות. רוח שובבה, רוח ריחות־אדמה, — ריח עשבים ופרחים וחשש רענן וריח עצי הארנים והאשוחים החריף, — באה בטיסה אל האכסדרה, מעלעלת בַּעֲלֵי הספר, הַמֻּנח על הַשֻּׁלחן, ומנפנפת את שערות־ראשה של האשה הצעירה. והשמים הכְחֻלים, מלאי אור וחֹם, כאִלו מעטפים את כל היקום באהבה ומכניסים אותו תחת כִּפַּת־שלומם.

מה אפוא יבקש הלב עוד? שנים רבות וארֻכּות ישבה בין אבני הכרכים הנשרפים והמחניקים, עבדה בבתי־הספר ובספְריות, בבתי־מסחר

לספרים ובלשכות... דללו כחותיה, נבלו עלומיה, עיפה, חלתה... והנה באה, סוף־כל־סוף, לנוח בנאות־הקיץ במשך חדשי שמש וחם אחדים, – ומה עוד תבקש לה? כי עברו החיים, – לכל־הפחות, עבר חצים הגדול?... דבר קטן! עוד מזהירים השמים ויורדים גשמי הקיץ העליזים והפתאמיים, ובבקר שורקת הרוח והומה בכל הסדקים שבכתלי־עליתה, ובערב תשקט הרוח, ומראות אין־מספר, האחד נפלא מן השני, חולפים לעיניה בענני־הרקיע הבוערים בלהבת־השקיעה... דבר קטן, כי עברו החיים, ואיש לא ידע אנה באו. עוד נשאר הגוף הקטן, הצמא לאור ולחם ולנשימת האויר הצח. יתחמם־נא, יתענג, ישתה כדי־שבעו ממעין־הרפואה. גם לבה שקט ושמח בחלקו כבר מזמן. רע נאמן יש לה, רע טוב ונעים, השומר את חייה בשקידת־לב ובידידות. אסירת־תודה היא לו ודבוקה אליו בכל חוטי־לבה...

ובכל־זאת – גדול השעמום. הרע הטוב מבקר אותה רק פעם בשבוע, כי אין ביכלתו לעזוב את עבודתו בימי־החל. וכל ימיה עוברים בבדידות גמורה. משפחות־מכירים אחדות אמנם יש לה בסביבה הזאת; פנויה היא כל היום ויש ביכלתה לבקר את בתיהם כרצון־נפשה. אולם... השעמום המוזר שרוי גם בכל בתי־המכירים. האיש על־פי־רב איננו נראה פה חוץ מימי־החג, ואם יבוא בשעה מאחרת בלילה אחרי גמר העבודה התמידית, אין לו שום חפץ מלבד להתמתח בערסול או על־פני הדשא ולישון עד לשבעה. האשה, הנשארת לבדה ומחכה לבוא בעלה בערב, טרודה היא במטבח: מבשלת, דואגת להשגת צרכי־האכל, מצוה וגוערת במשרתת ובילדיה. והילדים, – כי לכל זוג וזוג, אף הצעיר ביותר, יש תינוק שלו, – הילדים בוכים וצועקים, מכעיסים את אמם ומתגרים איש באחיו; נרגזים הם תמיד מנשיכות היתושים המרבים במקום הזה... מה לעשות! כנראה, כך הוא דרך־החיים, כי „בזעת־אפך תאכל לחם"...

בבקר היא יוצאת לטיל לאור השמש הנעים, בטרם תעשינה קרניו לוהטות וכבדות מנשא. הולכת היא לבדה לארך גדרות־הגנים, בדרכה אל היער, ומבטת במבטה הצעיר, שנשאר לה עוד מימי־עלומיה, אל הבריות הנפגשות לה בדרך. ואלה הן: עזים, הקשורות אל יתדות־הגדר בחבל ארך, שבעליהן השאירון פה לרעות; תרנגולות ואוזים, ולפעמים גם חתול תועה או כלב. הזדמנות שכזאת מצלחת היא בעיניה ומענינת אותה: עם אלה אפשר לשוחח קצת, לקחת את החתול בין הזרועות, לחבקו ולהחליק את עורו. לשכנים יש כלב גדול שחור ובא־בימים, ושמו „צוּעני". בעלת־הבית מספרת עליו נפלאות: כי חכם הוא עד לבלי־שער, ואפשר לדבר אתו ולצוות לו בדברים ממש כאת בן־אדם – את הכל הוא מבין. פעם אחת בערב, בשובה מטיולה, ישבה על הספסל על־יד פתח הגנה שלהם, שמה את ידה על ראש „צוּעני", היושב סמוך לה, והחליקה את שערותיו ואמרה:

– שמע־נא, צוּעני, אומרים שאפשר לדבר אתך ואתה מבין את הכל. האמת? התבין לדברי, אם אשוחח אתך?

ו„צועני” פּהק אֲרֻכּות והוציא את לשונו האדֻמה מפיו; כשכש בזנבו והביט אל פניה בעיניו הטובות והפקחות, כאומר:

– הן יודעת את, כי אין לנו שפת־דבור מְשֻתפת, – מה אפוא תדברי דברים בטֵלים?

·

היום נטה לערוב. דמדומי־הערב יורדים אט על הארץ ופני העולם משתנים. כחצי־שעה לפני זה היו כל מרחבי שדות־התבואה, הנראים לה מחלון חדרה, מן הצד השני של הבית, שטופים בזרמי־זהב, זהב ירקרק נפלא, אשר לא תחזינה עיני־אדם בשעה אחרת. ועכשו כבר נדעכו האורות ונטשטשו הצבעים, והשדמות רחבות־הידים רובצות דומם, ירקרקות־אפורות; היְערים הרחוקים אשר מעבר להן, הנראים כחְלים בעוד יום, עכשו נתכסו כֻלם בצעיף ערפלי־הערב וכמעט שנעלמו מעין. רק הנוצות הלבנות של הענן, העומד לבדד במרומי הרקיע, בוערות עדַין בבבואות אש־השקיעה, והן אדמדמות־חורורות, ומראיהן כמראה צֶדֶף. לאט לאט כָּבים גם אורות השמים, והעולם הולך ומתקדר, הולך ומתכַּוֵץ...

היא צועדת לאִטה לארך מעונה הקטן, מן הכֹּתל שֶׁבּוֹ החלון ועד מעקה האכסדרה. שֶׁקט הערב חודר אל־תוך ביתה וגם אל־תוך לִבהּ. שתי תרזות־הגִנה, המעלות את ראשיהן סמוך לאכסדרה, עומדות מחרישות, לא ינוע עלה ובד. בשתיקת־הערב העמֻקה נעשים ברורים וצלולים ביותר כל הצלילים המעטים, המגיעים הֵנה מן הבתים הסמוכים: נביחת כלב, געית פרה, שאון הפתחים הנסגרים בכֹח... בבית שכֵנים ישבו לאכול את סעֻדת־הערב והקולות עולים בעד האויר המחריש מְצקים ובודדים, עד שתִּשָּׁמע כל מלה ומלה בפרט. אך עוד מעט – וצלילים חדשים נכנסים אל־תוך השתיקה וכובשים אותה לאט־לאט. בראשונה רפים הם ואי־ברורים, אך הנה הם הולכים ומתגברים, שוטפים כזרם מים כבירים על כנפי רוח־הערב שאינו מֻרגש, ושוב הולכים ורפים ומתרחקים... ב„קלוב”, הרחוק מפֹּה כמהלך רבע־שעה, אשר שם מתאספים מדי ערב בערב „צעירי” המקום ו„מיטבי־החברה” שלו, התחילה מקהלת־מנגנים צבאית מנגנת את נגינות־המחול שלה.

מי יודע, אם יש בעולם עוד דבר יותר נוגה ומקסים, התוקף את הלב ומרַוֵהו מתיקות געגועים דוממים, מאלה קולות־הנגינה, הנשמעים מרחוק בערב־קיץ שֶׁקֶט, בתוך האויר הצח, העוֹמד בלי־נוע... העוגב פורט את נגינתו במתינות ובלי־חפזון, ונדמה, שהוא בוכה וקובל קובלנה חרישית וקורא ללֵב כל היקום להשתתף בה. והחצוצרות הגדולות תוקעות מעת לעת ומריעות את תרועתן, בחינת הקול הגס ומלֵא־הבטחון של שעמום־החיים בכבודו ובעצמו... כבר הספּיקה לשמוע את קול תלונת־לבה ושעמומה זה, והיא שואפת אותו במלֹא־נפשה ומתענגת עליו. מנגנים עכשו איזה וַלְס ישן,

מתוק עד לזָרא ונוגה עד לדמעות... בשעה זו כל נַעֲרות הסביבה, בנות ארבע־עשרה וחמש־עשרה, נעָרות בהירות־עינים וחצופות, מתאספות שם ומרקדות עד כדי אפיסת־הכֹּח בנעליהן הלבנות, המצַחצחות בקִרטון. לה אין נעלים לבָנות... ואם להגיד את האמת, אין לה שום חפץ בהן: הן אחת ההנאות היותר גדולות בשבילה היא, אם תוכל ללכת ברגלים יחפות על־פני שבילי־היער המכֻסים מחטי־אשתקד החמות והדוקרות... ולרַקד לא למדה גם בנעוריה. ואף־על־פי־כן נרגשת גם היא ממתיקות הַוַּלְס הישן וסופגת את הַסַּם הערֵב בכל חושי־נפשה, בשעה שהיא צועדת לבדה הֵנה והֵנה.

שעה קלה עמדה על־יד המעקה והקשיבה לַקולות הרחוקים. והנה קול אחר, קרוב יותר, מתלכד בצלילי־הנגינה ומלַוה אותם. הוא מגיע אליה מלמטה, מן הגִנה הקטנה – קול־גבר רפה וחרד במקצת, ואף־על־פי־כן נעים ונכון. יודעת היא, מי הוא המזַמר הנסתר מעיניה, כי בערב בערב תשמע את קולו העונה כהֵד חלש לקולות־המקהלה... בן בעלת־הבית הוא, צעיר כבן־עשרים. כשני חדשים חָלה מחלה [illegible] וקשה, ועכשו התחיל לשוב לאיתנו; כל הימים מבַלה הוא על האכסדרה או בצל אילנות הגִנה, שוכב למחצה על־גבי כסא מתקפל ונהנה מן הבַּטָּלה ומבריאותו השבה אליו לאט־לאט. בהיותו בקו־הבריאות – סִפרה לה אמו – היה העליז בכל בחורי־המקום, השתתף תמיד בהצגות של „חובבי־האמנות" המקומיים, יצא במחולות עם העלמות ב„קלוּב" ונחשב ל„כובש־לבבות" ידוע. פניו, שראתה פעמים אחדות בעָברה עליו, חִורים עדַין ורזים מאד, ועיניו חולמות־נוגות ועוד נשמר בהן דבר־מה מאותו המבט הרחוק והזר, מבטו של אדם אשר עוד מעט והיה מעֵבר לגבול־החיים... גם עכשו הוא שוכב שם על כסאו פרקדן ובטל, וכמוה גם הוא מקשיב לבכית הקולות הרחוקים ושוֹנֶה אחריהם בקולו הנמוך והעגום.

האשה הצעירה שולבת את ידיה מאחורי ראשה ומרימה את פניה כלפי אור־השמים החִוֵר והרך. שעת־השקט, שעת־געגועים וחזיונות־בטלה, כובשת אותה בכל תקפּה. לא תעצור עוד את זרם רעיונות־השוא, העולים ובוקעים אי־מזה מתוך דמיונה הנלאה. על יום־סתו היא חושבת, יום בהיר וקריר, כֻּלו זהב ותכלת מרטטים, ורוח עצֶבה, רוח־הפרֵדה, מנשבת על־פני היקום... היא עוזבת את מעון־הקיץ שלה, נפרדת מבעלת־הבית הזקנה ומִבְּנָהּ. משתקשקים אופַני־העגלה, והבית הקטן הולך ומתמעט ונעלם מעיניה. הצעיר גבה־הקומה (גם את זה הספיקה לראות, כי גבה־קומה הוא) עומד על־יד הפתח ומלַוה אותה במבטו הארֹך, האחרון... כי בכל ימי־הקיץ, ימי רפיון ובטלה אנוסה, אהב אותה אהבת־סתרים, והיא לא ידעה ולא חשה בדבר. בשובו מארצות־החדלון, שכמעט צלל בהן, נמאסו עליו כל חייו הקודמים, חיי־בריאות ועליזות והוללות גסה, וכלתה נשמתו אליה – אל העדינה והצנועה, אל השתקנית והזרה ואי־המובנה. את גִזרתה הדקה אהב ואת פסיעותיה הקלות ואת קולה הרך, הנשמע לו לפעמים רחוקות

ממרומי העליה, כממרום השמים. בלילות־נדודים, בהיותו עיף וסובל מְלֵאות יומו הארך והמשעמם, הָגה עליה וישתקע בחלומות־שוא מתוקים ומכאיבים, חלומות אהבה ללא־תקוה; וגם שירים חִבר לכבודה, ראשית פרי עֵטו הצעיר, שירים תמימים ונלהבים, שירי־נעורים אמתיים...

נפסקו קולות־הנגינה, אך הקול הנמוך המלַוה אותם אֵחר להפסיק את זמרתו, ורגעים אחדים רעדו צליליו בשתיקת־האויר, חרדים ודלים. עוד רגע – ונשתתקו גם הם, והאשה הצעירה עומדת לבדה בדממה הגדולה, ופניה לשמי־הלילה. אז היא מגחכת ונושכת את שפתה התחתונה וגוערת בעַצמה מתוך לעג קל ונלאה:

– פתַיה! עוד פעם הִשְׁתַּקַּעַתְּ בהבלי־הבלים אלה? והמעט לך, כי אוהבך הרוח וִישָׁאַף על כפיו, וְיִשָּׁקֵךְ השמש בקרניו המלפפות?

עוד שפתיה מתעקמות מתוך גחוך של לעג זה, ודבר־מה כבר מתחיל מתרחש בתוך דמיונה וחוזר בעקשנות מוזרה:

– כן! וגם שירים כתב לרבּ ויפים היו השירים, לא ככל אלה הנדפסים בשבועונים ובירחונים, המשעממים והנמאסים. שירי־תאוה ויסורי־תאוה מקוריים, שירי נֹער ועֹז לוהטים וכובשים את לב הקורא, אך יקרא את השורה הראשונה...

מדי פעם בפעם נלחם בעצמו והחליט בלבו, כי עליו לדבּר אתה ולגַלות לה את סוד־יסוריו – וִיהי מה! את השירים, לכל־הפחות, מֻכרח הוא להראות לה – כאִלו בדרך־אגב. ופעם בפעם לקח את המחברת, והסתירָהּ תחת הכרים אשר על כסאו, וחִכה עד שתעבוֹר על־פניו. אולם כיון ששמע מרחוק את כל פסיעותיה והרגיש בגשתּה – פג רוחו ולבו התחיל הוֹלם בכבדות ולשונו נאלמה בפיו. אף לא מצא עֹז וכֹח בלבו לבָרכהּ בברכת־שלום, ורק הרכין את ראשו בשתיקה, ופניו החוירו כפני־מת... ובלילה, בבדידות חדרוֹ, התהפך בלי־שֵנה מצד אל צד ובכה תמרורים מתוך רחמים על עצמו ועל חֻלשתו...

רַד הלילה והדממה עָמקה עוד יותר. פתאֹם התפרצו אל־תוכה והפריעוה שנית צלילי המנגינה הרחוקה, אך הפעם חזקים משהיו ועליזים־נחפזים; איזו נגינת־מחולות חדישה... גם לקול העוגב אבדה כל מתיקות־עצבתו, וצליליו מקפצים־מרקדים, כהמון ילדים שובבים בשַׂחקם ב„אנשי־צבא”. והחצוצרות הגדולות – מה עזו, מה־כבדו תקיעותיהן הבטוחות, הפולטות אל־תוך דממת־העוֹלם את פזמונן הישן־נושן: כך! כך! כך!...

האשה הצעירה עומדת עוד רגע, נשענת אל המעקה ומקשיבה לנגון החצוף והרוקד. מבעד שאונו קולטת אזנה רחישה קלה ודפיקה עמומה – דפיקת דלת נסגרת – הבאה מלמטה. נדמה לה, שגם אנחה עיֵפה מגיעה לאזניה: זה הצעיר החולה, המטַפס בכבדוּת על המעלות ומושך את כסאו אחריו ונאנח מתוך לֵאות.

– דַי! עת לישון!

גם היא סוגרת את דלת חדרה אחריה.

עוברים הימים. ימי שמש ושרב מיגעים ומחניקים, ימי גשמים עצומים, המשַקשקים על גג־העליה שעות רצופות, ימי רוח וסערה מטֹרפת. פרחו פרחי־האֵלָה, נדפו את ריחם המשַכר אל־תוך חלל־העולם, פרחו ונבלו. עלים כתֻמים נושרים מן האילנות, מסתובבים אט באויר ונופלים על־פני הדשא. השמים גבוהים וכחֻלים מאשר בתחִלת־הקיץ, ובהֶמית־הרוח כבר בא ומתגנב אותו הנגון העגום — נגון הסתו הממשמש ובא.

בבֹקר היא יוצאת, כדרכה, לטַיל ולהתרחץ במֵי הברֵכה הסמוכה; ובהתבוננה בכל המראות השכיחים — נגלים לעיניה הרבה שנויים קטנים בהם: לתרנגולות המטַילות על־פני העשב כבר גדלו אפרוחיהן, — ונדמה, כי גם העִזים נזדקנו ונתארכו זקָניהן. „הצועני המדַבר" יושב, כדרכו, על־יד פתח החצר ומפהק ומכשכש בזנבו בעצלות. לפנות־ערב היא יוצאת עוד פעם מביתה והולכת אל היער האדֹם, הבוער באש־השקיעה, צועדת לאט לארך הנתיבים המכֻסים מחטי־ארן של אשתקד וחושבת את מחשבותיה הארֻכות. בחזרה מדרכה מזדמן לה על־פי־רֹב הצעיר החולה, אשר כבר שב לבריאותו לגמרי. בערב בערב הולך הוא לטַיל ולרַקד ב„קלוב" ושב אל ביתו בשעה מאֻחרת, אחרי חצות־הלילה. הולך הוא בלוית שתי עלמות צחקניות מבנות „הבורגנים הקטנים" המקומיים, מקֻשטות לכבוד טיול־הערב. שמלותיהן הלבנות מתנפנפות ברוח־הערב הקליל ומרשרשות בעברן על־פניה. האשה הצעירה מגחכת קצת לעצמה ומוסיפה את דרכה אל חדרה הבודד, השטוף בשעה זו קרני־שמש אלכסוניות ואדֻמות.

בשעה אחרי חצות־הלילה עוד יושבת היא על האכסדרה וקוראת בספרה לאור עששית קטנה בעלת גֻלה ירקרקה. בשעה האחרונה התרגלה לשבת עד שעה מאֻחרת בלילה, כי שנתה נודדת ממנה. רצועת־אור קטנה נמשכת מן העששית והלאה, נופלת על המעקה, נוגעת בעלֵי שתי התרזות, העומדות מתחת לאכסדרה, ומגיעה עד לפתח הגִנה הקטנה. בן בעלת־הבית בשובו מן ה„קלוב" רואה מרחוק את קרן־האור הדקה והמֻזהבה. זה־עתה נפרד מבנות־לויתו הצעירות, — ואם להגיד את האמת, לאחת, לצעירה והיפה שבהן, גם נשק נשַק בשעת־הפרֵדה. אולם לבו איננו שמח בחלקו, ותסיסה כמוסה מתרחשת בקרבו. סוף־כל־סוף — כל ה„בורגניות" הקטנות האלה גסות הן למדי, ולבו נלאה קצת מהן, מצחוקן הרָוה ומהעוָיותיהן המעֻשות... יודע הוא, כי בעוד שנה או שנתים עליו לבוא בברית־הנשואין, ואחת מהן תהיה לאשתו. ולו גם קַטיה זו, היפה בעיניו מכֻלן, אשר דמות צוענית צעירה לה, שחרחֹרת ופראית־תאֻנית... הן כעבור שנה אחרי החתֻנה תהיה גם היא „בעלת־בית" גמורה, טרחנית וצעקנית, ויבלו פרחי־עלומיה, ותהי דומה לאחותו הבכירה, הנשואה לאיש זה כשנתים... גם לנַשק בשפתותיהן השמֵנות, חלחות, לחבקן ולצבֹט בשרן, — מה־נִקלה הדבר, נִקלה יותר מדַי! תמיד מוכנות ונכנעות הן לכל רצון הגבר, החושק בהן... חלומות בלתי־נתפסים מתחילים תוססים במעמקי דמיונו; עולים בזכרונו ימי־הבטלה הארֻכים, טרם שב כֹּחו אליו, והיה מֻכרח לבַלות כל הזמן על כסאו. מחשבות בטלות באו אליו

לרב בעתים האלה, מחשבות על קרבת אשה זרה ובלתי־ידועה לו, מוזרה קצת בעיניו, יהירה וטהורה, אשר גם בקצה שמלתה לא יָעֵז לנגוע; מחשבות על שיחות ממֻשכות, על דברים שאין לו גם השגה מהם, על ישיבות דוממות זה על־יד זה בשעת בין־השמשות, על שכרון רגשות מחֻדדים ותשוקה כמוסה, שנקברה בקרבו, בטרם נתבטאה... הן צריך להיות דבר־מה בעולם, אלא שֶמִּימָיו לא שמע על־אודותיו ולא נפגש עמו, וגם להביע את מחשבתו ואת תשוקתו אין בכשרונו...

הוא פותח את פתח הגִנה, ושריקת הצירים מפריעה את דממת־הלילה. רצועת־אור קטנה רובצת לרגליו על חול השביל הצר. שום תנועה, שום רשרוש קל אינו מגיע אליו ממעלה, ממקום שהעששית הירֻקה עומדת שם, ובַעֲלָתָהּ השתקנית יושבת על־ידה. הוא צועד לדרכו מבלי הרים את ראשו, מבלי העיף עין למעלה, נכנס אל־תוך הבית וסוגר את הדלת אחריו.

רוח־לילה עוברת פתאֹם אי־מזה, מעלעלת באילנות ומעוררת קול אִושה דקה ונבהלה. נשמע קול־נפילה עמום ונפסק: תפוח בָשֵל נפל מן העץ. עוד מעט ויבואו ימי־הבציר, כל גרי הַקִּיטנה יעזבו את מעונותיהם, ויִכלו ימי־הקיץ הארֻכים, הפנוים והשלֵוים, ויִכלו עמם כל הזיות הבטלה, כל החלומות המשַקרים, המכאיבים־המאַשרים.

ב

גַלְגַל חוֹזֵר

בני־אדם בעזבם את העיר ובבואם לנוח בנאות־הכפר משתנים לגמרי. חותָם החפזון והדאגה התמידית, הנטבע על פניהם כל־זמן שהם גָרים בעיר, הולך ונמחה לאט־לאט, תנועותיהם נעשות אִטיות ועצלות במקצת, — נִכר, שאין להם לאן למהר. הסירו מצוארם את עֹל־התרבות, המכביד עליהם כל הימים, והנם מאֻשרים בזה. ביחוד נִכר הַשִנוי בנשים: תחת בגדי־העיר המקֻשטים בשקידה לבשו שמלות רחבות ומרֻוָחות, לא־חדשות ולפעמים גם לא־נקיות למדי. בשבתן כל הימים בכפר, בסביבת שדות ויערים וגנות־ירק רחבות־ידים, מרגישות הן יותר את השפעתה של שלוַת־הטבע הנצחית, השורֶרת מסביב והכובשת את נשמתן על־כרחן...

אוהבת אני לעבור על־יד תחנת מסִלת־הברזל הקטנה בשעה החמישית־הששית אחרי הצהרים או לשבת על אחד הספסלים העומדים לארך המדרכה. מעין רוח שלוָה ובטלה נעימה, רוח בית־משפחה מאֻשר, שרוי בַתַחנה בשעה זו. הנשים יושבות על הספסלים שורות־שורות ומחכות לבעליהן העתידים לבוא מן העיר, והילדים משַחקים סביבן. הקטנים שבהם יושבים לרגלי אמותיהם ונגררים על־פני חול־המדרכה, הגדולים רצים אנה ואנה, מקפצים על מטילי־המסִלה, שוחקים וצועקים בקולי־קולות; אחדים יושבים במנוחה

סמוך לאמהות, מנענעים ברגליהם היחפות ומקשיבים קשב רב לשיחות ה„גדולים". שמלות־הנערות מנצנצות לעינים – אדֻמות וכחֻלות ולבנות; ראשים שחורים, ערמוניים או צהבהבים, גזוזי־שֵׂער או מגֻדלי־תלתלים, גופים צנומים ודקים או שמנים, ידים וברכַּים חשופות – מין תערוכת בשר־ילדים בריא ורענן. האמהות מביטות אל הקטנים ומתענגות ממראה־עיניהן, ובו בזמן מפטפטות בקֹרת־רוח. רק מעת לעת נפסק חוט־השיחה, והאִמות נותנות בקול על הילדים המשתובבים יותר מדַי במשחָקם: „נִינָה, גשי הנה!" – „יוזי, אל־נא תרוץ לעֵבר המסִלות!"

היום ישבתי על קצה הספסל הארֹך על־יד אשה צעירה, שאני מכירה אותה מן הימים הראשונים לבואי הנה, – כי דירותינו סמוכות זו לזו. בעינַי יפה היא וחביבה מכל מכירותי הארעיות: בעלת־קומה היא, גִזרתה דקה וגמישה, שׂערותיה שחורות־מבריקות, ועיניה, שחורות גם הן, מכֻסות מין דֹק של רטיבות – עיני־מזרח אמתיות. בת יחידה יש לה, תינוקת כבת־ארבע, יפת־פנים ונחמדה; ראשה הקטן מסֻרבל שפע תלתלי־ערמון פזורים. כל העת יושבת היא על־יד אמה, או מתרפקת על ברכיה, ואיננה משתתפת במִשחקי בנות־גילה הקטנות. גם האם משגיחה עליה בדאגה רבה ובלתי־פוסקת ולא תגרע עין ממנה אף לרגע. ידעתי, כי מת עליה בנה הבכור בהיותו עוד יונק, ואין פלא, שהיא חורדת ככה על בתה וכל רגעי־חייה מֻקדשים לה. פעם בפעם, כשאנחנו באות בדברים אשה עם רעותה, הולכת השיחה ונְסַבה על ילדתה האהובה, על מצב־בריאותה הרָפה, על דאגות־האם והסכנות הרבות של שנות־הילדות.

כשנגשתי וישבתי על מקומי, נפסק לרגע הדבור בקבוצת הנשים היושבות על הספסל. רגע שררה דממה, ובתוכה הגיע לאזני רק הקול הרָוה של גברת אחת באה־בימים, שישבה מן הצד השני של התַּחנה ובהתלהבות רבה ספרה לחברותיה על איזה מעשה־משפחה מסֻבך, כנראה:

– ומה אַתן חושבות? הלא הוריו של בעלה הראשון הסכימו לזה, ובעצמם עזרו על־ידה! אמֹר אמרו לה: תִנָשאי־נא לו...

את המשך הספור לא שמעתי. כי שוב נתעוררו השיחות בסביבתי. מכירתי היפה התחילה לסַפר לי בחיוכה הרפה והמלבב על שלום בתה, והביעה את דאגותיה, כי במשך יום תמים כמעט שלא אכלה יודית הקטנה שלה אף כזית. בנות־שיחתה התחילו גם הן לסַפר בפרוטרוט על דרכיהם של הילדים בכלל ועל כל הסגֻלות המיֻחדות של ילדיהן בפרט. הקולות הלכו ורמו, העינים הבריקו, – נכּר היה, שכל לבן בשיחתן. לשמוע דבורים כאלה הֻרגלתי זה־כבר, כי הלא שום ענין אחר אין אזנך קולטת בכל מקום שֶׁשלש־ארבע נשים מתאספות לשָׁם. להשתתף בשיחות מעין אלה ולהתמכר להן בהתלהבות איני מסֻגלה, כמובן, ולא אכַחד מעצמי, כי לפעמים גם משַׁעמם הדבר קצת. אך מי ימצא עֹז בלבו להביט בקלות־ראש ולהתיחס בלעג לאותו הדבר הקדוש שבעולם – לאהבת־האם שאין לה גבול ולהתמכרותה שאינה אמצעית לפעֻלתה הגדולה והיחידה בחייה: הרגש העמֹק והשמחה

הרַבּה, הצפונה בשיחות־חֻלין אלה, משפיעים, שלא־מדעת ובהכרח, מאורם ולהבם גם על לב אדם בודד, העומד כמו מן הצד...

אחת היתה בין מכירותי הצעירות, שעליה התפלאתי והתפעלתי ממנה ביחוד. אשה צעירה ורכה, לא יפה כלל, פשוטה ובַישנית. לרגלי עסקים באה לזמן־מה אל הכרך, ועכשו התארחה בבית־אחותה בנאות־הכפר. את שני ילדיה השאירה בבית־הוריה ועליהם התגעגעה יומם ולילה. די היה למישהו לנגוע בענין הילדים במעמדה, די היה גם לתינוק לעבור על־פניה, ומיד נאורו פניה באור רך של חבה ואשר, והתחילה לדבר במהירות, בזכרה את בניה הרחוקים, וחרדת רגש עמֹק שאין לו מעצור נשמע בקולה. בכל יתר השעות היתה שקועה בשויון־נפש גמור, שתקה על־פי־רֹב, ופניה היו כהים וחסרי־רגש.

גם היא ישבה עכשו אתנו והרבתה לדבר בהתרגשות רבּה, ואגב־דבור שָׂמה את ידה על ראשה המסֻלסל של יודית הקטנה, המתרפקת על ברכי אמה, והחליקה את שערותיה, וכל תֹקף הרגש הממַלא את לבה היה נתון בתנועה זו שלא בכַונה...

עודנו יושבות ומדברות, ושתי נערות בנות שבע־שמונה, שגם אֵמן היתה בחברתנו, שבו מן היער הסמוך והביאו קערות מלאות גרגרים. בשמחת־גאוה הראו לנו את צֵידן, ופטפוטן המהיר והמצלצל התפרץ אל־תוך השיחה ונתן לה נטיה אחרת. כל האֵמות הסתכלו בגרגרים, טעמו מהם, התפעלו מהן ושִבחו את הנערות על כי הצליחו במשלחתן. הקטנה שבהן מצאה בתוך קערתה גרגרים שחורים אחדים, שלא ידעה את טבעם, ובהראותה אותם לאִמה מִהרה לשאל את פיה ולסַפר, שהרבה גרגרים כאלה מצאו ביער, אך אכֹל לא אכלו מהם אף אחד, כי יָראו פן אינם ראוים לאכילה וסם־המות בהם...

בתחִלה נתחלקו הדעות, אך אחרי שכל הנשים התבוננו בגרגרים והביעו את דעתן, החליטו פה־אחד, שלא מן הטובים הם ומוטב להשליכם הלאה. אז התחילה אם הנערות, — אשה נעימה, שפניה פקחים וחוטי־לֹבן אחדים מציצים מבין שערותיה הגזוזות, — לסַפר מעשה בגרגרים, שקרה לה בהיותה עוד עלמה צעירה. בעת ההיא עָבדה בתור מורה בבית־ספר באחת מערי־השדה, ובקיץ היה עליה להשגיח על נערות אחדות, שלא יָצאו אל בית־הוריהן גם בימי־החֹפש. ישבה עמהן בכפר בסביבות העיר. בשעת טיוּל ביער מצאה אחת הנערות גרגרים לא ידועים לה ואכלה מהם; כנראה, היו מן המזיקים לבריאות, כי חלתה הנערה והיתה נוטה למות, ורק בעמל רב עלה ביד הרוֹפא להצילה...

— מוזר הדבר, — ספרה האשה, — אף כי הייתי רכה בשנים וגם רעיון על־דבר משפחה לא עלה עוד במוחי, אף־על־פי־כן הכרתי אז את רגש־האֵם בכל תקפו... את השעות שעברו עלי, עד שבא הרופא מן העיר, על־יד מטתה של הנערה החולה שטפלתי בה, את השעות האלה לא אשכח לעולם. כמה חרדתי עליה — נדמָה לי, כי אם יִקרה לה אסון, ולא אוכל

לחיות גם־אני! והרי זרה היתה לי הילדה, לא מבני־משפחתי... עוד אז התעורר בי רגש־האם!

זה היה, כביכול, האקורד האחרון של שיחות החברה, כי שריקת הַקַטָר נשמעה מרחוק, ובתַחנה הֵחלה תנועה. אחת אחת קמו הנשים ממקומותיהן וקראו לבניהן, והילדים נתאספו קבוצות קבוצות סביב לאמם והכינו את־עצמם לקַדם את פני האב. כשעמד המסע על־יד התַחנה, ירדו הבעלים מן הרכבות והלכו לבתיהם איש בלוית אשתו, והילדים רצים ומקפצים סביבם; קולותיהם המצלצלים מִלאו את כל חלל־האויר עליזות וחדוה, ובגדיהם ושערות־ראשיהם רבֵי־הַגַונים נפזרו בכל הדרכים מסביב כפרחים חיים — פרחי גן־אלהים חי, גן־העתיד...

הלב נרעש קצת ובמשהו של קנאה סתומה הלכתי גם־אני לביתי.

לפנות־ערב סרתי, כדרכִי יום יום, אל בית משפחת בָרֶזִין, מכירַי מכבר הימים. לפני שנים אחדות הייתי מורה בביתם, כשבניהם הבכירים — הבן והבת — למדו עוד במחלקות הראשונות של הגימנַסיה, ובתם השניה, עָדָה, היתה עוד ילדה קטנטנה. אז בִליתי הרבה זמן בביתם ונחשבתי אצלם כאחת מבני־המשפחה. עכשו כבר גדלו שני תלמידי: הבן היה סטודֶנט צעיר, יפה־תאר ומסביר־פנים; והבת — עלמה כבַת־עשרים, פורחת במלא־עלומיה. גם עדה „הקטנה" היתה כבר בת ארבע־עשרה ועָמדה על הגבול בין הילדות ובין הבגרות: לעתים נראתה עוד כילדה שובבה ותמימת־לב, ולעתים כבר הופיעה בה העלמה העתידה. אהבתי לבקר את המשפחה בשעות־המנוחה, אחרי שנגמרה הארוחה ושני הזקנים ישבו אל הַשֻלחן להִנפש מעבודת־היום על־יד מֵחַם רותח. ביחוד אהבתי להאריך שיחה עם בָרֶזין עצמו. הוא היה עסוק וטרוד תמיד בעסקיו הרבים והשונים, את כל כֹחותיו מסר להם, כדי לפרנס את משפחתו; אך בשעות־הערב המועטות היה משליך מעצמו את על הדאגות והיה אוהב לשמוע מלה חיה ולשיח על כל הענינים שבעולם. אז, תוך־כדי־דבור, היו מתעוררים בו הרבה הגיונות ושאיפות נשכחות ודבורו נעשה שוטף ונלהב. גם אשתו, הטרודה תמיד בעבודתה שאינה פוסקת בבית, הקשיבה לשיחותינו ומעת לעת הוסיפה מלה אליהן, אף כי ארשת פניה לא השתנתה גם בשעות האלה והיו מכַסים אותו צל של דאגה הרָגיל בהם. את הבנים ראיתי רק לפרקים: לא היה את לבם לשבת עם ה„זקנים", שאליהם נוספתי גם־אני עכשו, בעת שהיו יכולים לבַלות את הזמן בחוץ, באויר ערבי־הקיץ הנחמדים. קרובים לא היו לי ביותר גם לפנים, בעת שֶלִמדתים, ועכשו הייתי זרה להם ורק אגב־אורחא החלפתי עמהם מלים אחדות.

כשעזבתי לפני שנים את העיר וחדלתי מִבַקר את ביתם, נשאר בזכרוני רק רֹשֶם כללי של בית־משפחה שלֵו וחם, שכל החיים בו היו

בתונים רק למטרה אחת – לחנוך הבנים ולצרכיהם. אז שמעתי תכופות גם מפי הגברת בְּרֶזין שיחות־אֵם אלה, המביעות את דאגותיה ואת התמכרותה הגמורה לשלום בניה; ביחוד היתה דואגת תמיד על הקטנה שלה, עָדה, שהיתה חולנית בשנות־ילדותה הראשונות, וצעקותיה הנואשות הגיעו לאזני מתוך חדר־הילדים. גם האב היה מסור מאד לעניני־החנוך, ודבר והתיעץ עמי ארֻכּות על־אודותם. עכשו התראיתי עמם שוב אחרי הפסקה ממֻשכה, ומכל מה שעבר עליהם במשך הזמן הזה לא ידעתי כלום. רק קטעי דבורים ושמועות שמעתי מפי מכּירַי האחרים, – רֻבּם דברים שאין להם ערך. אולם ספור אחד שמעתי, שעשה עלי רשֶׁם ונֶחרת בזכרוני, כי זה היה דבר שלא מן הרָגיל. ספרו לי מעשה על־אודות הבן, אשר עוד בשנות־למודיו היה בעל־כשרונות וחביב עלי מאד והוריו גם הם צִפּו ממנו הרבה בעתיד, והמעשה הזה גרם להם יגון וצרה רבה. בהיותו עוד תלמיד־הגימנסיה נתאהב באשה אחת זקנה ממנו בכמה שנים ואמר לבוא אִתּהּ בברית־נשואין; עזב את בית־הוריו וקבע את דירתו אצלה. לא הועילו בקשות וטענות, ולדברי־מוסר של אביו לא רצה גם לשמוע. פעם בפעם בא הלז אליו לפצור בו, ופעם בפעם השיב את פניו; ולא עוד, כי־אם את דלת־הבית סגר בפניו ונמנע מראותו. אלא שעכשו כבר עברה מעליו סופת־האביב הזאת, והוא שב אל ביתו ונכנס לאוניברסיטה וְנעשה ככל אחד מבני־הנעורים... כשפגשתי את בְּרֶזין הזקן פה בנאות־הכפר והתחלתי לסור אל ביתו, התבוננתי בתחלה בפני ה„גבור" הצעיר בשׂימת־לב ובסקרנות. אך כפי הנראה, היה צעיר ככל הצעירים בני־גילו, יפה ונחמד ושוקט בדרכיו, ועם אביו ואמו דבר תמיד רכות; עד שקשה היה לשער, כי אותו הצעיר השוקט וטוב־המזג הוא הוא שסגר את דלתו באכזריות קהה בפני אביו הבא להתחנן אליו. נראה כי שִׁנה את דרכיו לגמרי, או פשוט רכש לו נסיון וידיעה בדרכי־העולם וידע את מקומו ואת זמנו...

לְעֻמת זה, עָדה אחותו, ש„מכּירה חדשה" היתה לי, – היה בה חֹמר רב להסתכלותי וגם לתמהוני. זו היתה נערה, ששום מעצור, כנראה, לא ידעה לשרירות־לבה ולאהבת־עצמה הילדותית. בתחלה קשה היה לי לפעמים להתאפק מצחוק או מרֹגז, כששמעתי את אֹפן־דבורה המֻחלט והמצֻוה מדי דַברה אל אמה: אלה „א נ י חפצה" ו„א נ י אומרת" ו„הלא בקשתיך, אמא"... „אני" זה היה מרכז־עולמה היחידי, ולא עלה על דעתה כל־עִקר, שיש עוד אנשים מלבדה. אחר־כך הרגשתי עוד בדבר אחד: מעולם לא פנתה בדבריה אל אביה או אל אמה סתם, כדרך ילדים החפצים לסַפר דבר־מה להוריהם או לשאל את פיהם, כי־אם בהבּעת צווי נמרץ או הקפדה נרגזת דבּרה עמהם... בו בזמן היתה נערה יפה וחביבה במינה, דקת־גוף וחִורת־פנים, בעלת עינים גדולות, מבריקות באור רך, ושתי קְוֻצּות־שֵׂער שחורות, ארֻכּות וחלקלקות. וַדאי כבר התחילה בעצמה להרגיש ביפיה.

ישבנו, כדרכנו בכל ערב וערב, על האכסדרה, סביב לַשֻׁלחן, שהַמֵּחַם רתח עליו והעלה תימרות־הבל, ודברנו במנוחה. שני הבכירים לא נראו, רק עדה ישבה לה מן הצד על הספה הגדולה, כשהיא שוכבת למחצה, ובעיון רב קראה בספר בלה ומדלדל, ש„רומַן מעַנין" היה נכר בו תכף. השתקעה כֻלה בקריאה, ולפניה, לאפן־ישיבתה, לכל יצורה, כביכול, היתה מין הבעה של „מה אִכפת ליז"

דבר קטן הפריע את מנוחתה והוציאה משויון־נפשה. תוך־כדי־דבור קמה אִמה ונכנסה אל החדר הסמוך והביאה משם כוס חלב חם והעמידַתּה על הַשֻׁלחן.

– עדה, – פנתה אל בתה, – שתי־נא כוס חלב. אל־נכון רעֵבה את, כל־כך המעטת לאכול בעת הארוחה...

עדה הוסיפה לשבת ולעַין בספר, כאִלו לא שמעה כלום. הגברת בָּרָזין חזרה ואמרה:

– שתי אפוא, עדה. הלא יצטנן החלב...

אז, בלי הרים את ראשה, השיבה ברֹגז ובקֹצר־רוח:

– הרפי־נא ממני. אינני רוצה בפגול שכזה.

הגברת בָּרָזין שבה וישבה על מקומה באנחה קלה. כנראה, כבר התרגלה לתשובות כאלה. אז בא האב לעזרתה.

– עדה! השמעת? צריכה את לשתות, כי עליך לאסוף כֹּח...

הנערה זרקה מבט זועף אל צד הַשֻׁלחן וחזרה ואמרה באותו הרגז:

– אמרתי, שאת החלב שלכם לא אשתה! הלא אמרתי!...

בָּרָזין נענע בראשו והביט אלי כמצטדק קצת, כאִלו רצה לאמר: „מה לעשות? הילדים ילדים הם"... וכוס החלב המצטנן נשארה עומדת על השלחן ואיש לא שָׂם עוד לב אליה.

אך שוב לא יכלה עדה לחזור למנוחתה ולהתעמק בקריאתה המענינת. בעוד רגעים אחדים הרימה את ראשה ואמרה כלאחר־יד:

– שמע־נא, אבא: התסע מחר העירה?

– ומה?

– אל־נא תשכח לקנות לי ארג בשביל שמלה לבנה. ביום הראשון חג־הולדתה של מיליה, אלך אליה, יהיו רקודים, ושמלה לבנה נחוצה לי. חמשה ארשינים ארג דק לבן – התזכור?

בָּרָזין חִיֵּךְ חיוך קל ושאל כמתלוצץ:

– ואת ה„נִיָּרות" תתני לי גם־כן, עדה? אֲהּ?

אולם הנערה השיבה בכֹבד־ראש ובקרירות גמורה, כרוצה להראות ולהדגיש, כי שום הלצה אין בדבר:

– חמשה ארשינים ארג דק לבן. אתה שומע?

הפעם לא ענה אביה כלום ורק הביט אלי באותו החִיוך של הצטדקות...

לאט החשיכו דמדומי־הערב. ריח פרחי־הגן נסך אל־תוך האויר מִשנה מתיקות מאשר ביום. לפרקים קלטה אזננו קִטעי־דבורים וצחוק מתפרץ מעֵבר גדר־הגן: קבוצות צעירים וצעירות היוצאים לטיול־הערב עברו שם.

מן החדרים יצאה אל האכסדרה זינה, בתו הבכירה של בָּרָזין. כשנכנסתי אליהם לפני שעה, מצאתיה כשהיא מטפלת באיזה עסקי־הבית, לבושה שמלת־בֹּקר ישנה ומלֻכלכה, עיֵפה וזועפת קצת. עכשו כבר הספיקה להחליף את בגדיה, לבשה שמלת־מַלמָלה רעננה וקלה; שערותיה היו מסֻלסלות וצעיף לבן שקוף עטף את כתפיה. עמדה בדלת והרכינה את ראשה בהשתדלה לתקוע צרור־פרחים קטן אל חזה. בחצִי־האור של הדמדומים הקרֵבים נראו פניה עדינים ומלַבבים וחן־נעורים היה נסוך בכל צורתה. כשהתקינה את הצרור כרצונה, נגשה אל אביה ואמרה לו בקול רך של חִבה:

— הנני הולכת, אבא.

בָּרָזין, שזה־עתה הרכיב את משקפיו על חטמו ואמר להקריא לפָנַי מאמר מעניֵן מתוך עתון־היום, הסתכל בה מתחת לזגוגיות משקפיו.

— אַהּ? הולכת אַתּ?... טוב, טוב. לכי־לך...

ואחרי שתיקה קצרה הוסיף:

— הן לא תאחרי לשוב היום?

זינה לא ענתה כלום, כי מִהרה לדרכה, וירדה מן המדרגות; דמותה הקלה רפרפה רגע בין שיחי־הגן ונעלמה.

רגע שררה דממה. הגברת בָּרָזין קמה ובבַקשה ממני סליחה הלכה אל המטבח, כדי להכין את סעֻדת־הערב. בעלה ישב שקוע במחשבות, כאִלו שכח כלל על המאמר, שהיה בדעתו להקריא זה־עתה. פתאם הפסיקה עדה את השתיקה: התעורר בה חֵפץ להראות עוד פעם, כי עומדת היא ברשות־עצמה.

— מחר אלך גם־אני אל התיאטרון. כרטיס לא קנית בשבילי, אבא?

אביה היה שקוע עוד בהרהוריו ולא ענה לה.

— מן היום והלאה בכלל חפֵצה אני לבקר את התיאטרון בכל יום ראשון וחמישי. כבר נמאס עלי...

בָּרֶזין התעורר קצת והשיב כקֹדם, חציו מתלוצץ בה וחציו כאִלו מצטדק לפָנַי:

— ומאַין זה פתאֹם הצֹרך הגדול ללכת אל התיאטרון פעמַים בשבוע, „תיאטרַלית" שכמותך?

ושוב לא רצתה עדה להבין את הלצתו ולקחת חלק בה, והוסיפה בקרירות של רֹגז הרגילה:

— שם אשהה עד השעה השלישית בלילה, כהוגן...

— אלא יודעת אַתּ, כי עד שעה מאֻחרת כזו לא אַרשה לך להִשאר שם, — העיר האב.

– ואני אָשהה עד שלש בלילה, וִיהי מה!... כבר הגדתי זאת לאמא.
– כבר הגדת... תינוקת שכמותך!...

עדה משכה בכתפיה וקמה ממקומה, כרוצה להראות, שהדבר נגמר וְהֻחלט ואין כדאי להתוַכּח עוד. עברה על־פנינו ונעלמה בתוך הבית. בֶּרֶזין הסיר את משקפיו, העביר את כף־ידו על עיניו, כעָיֵף עד למאד; אחר־כך נאנח אנחה קלה והתחיל לסַפר על איזה ענין אחר.

אני מצדי לא העירותי שום הערה על־דבר התנהגותה של עדה, כי לא חפצתי לנגוע במה שאינו שַיך לי. גם ברזין גם אשתו מעולם לא התלוננו לפָנַי על ילדיהם.

בעוד רגעים אחדים הרגשתי בבן־שיחי, כי טרוד הוא ונרגש באיזה ענין רחוק מאד מנושא־שיחתנו. סוף־סוף קם ונגש אל פתח האכסדרה הפתוח לרוָחה, עמד על המדרגות, ומבלי הפסיק את הדבור התבונן בשׂימת־לב ובמשהו של דאגה באפלולית הגן. קמתי גם אני והתיצבתי על־ידו. כעבור עוד רגע ירד מעל המדרגות והתחיל לצעוד אחת הנה ואחת הנה, ואף כי לא חדל להחליף דברים עמדי, היה מבטו מכֻוָּן כל העת אל הצד שמנגד, אל־תוך האפלה, – כאִלו חִפש דבר־מה...

בתחלה לא יכולתי להבין, מה הרגיזהו פתאֹם ולמה הוא סוקר ככה את חלל־הגן ההולך וקודר. השתדלתי להביט אל אותו הצד, שמבטו היה נטוי אליו, – והסוד נגלה לי. שם, מבין ענפי־השיחים והעצים, הציצה איזו לבנונית כהה וזָעה מעט מעט לעת; הטיתי אֹזן, וגם קול דבור וצחוק לא־ברור הגיע אלי. בצורה הלבנה המרפרפת הכרתי את זינה, כשהיא עומדת אצל פשפש־הגן עם חברת צעירים ומדברת אתם. כנראה, לא יצאה תכף לדרכּה, אלא שהתה זמן־מה בגן עם מכיריה, – אולי חכו לשאר בני־לויתם. והנה האב, שדעתו איננה נוחה משום־מה, מתגנב ומציץ אחריה מבין הענפים ואומר להשגיח בה באפן שכזה...

ברגע הראשון היה המעשה לא רק מוזר בעיני, כי־אם גם לא כהוגן קצת; לא נעים היה לי לראות את הזקן סוקר ומרַגל אחרי בתו בגנֵבה. אם יש ברצונו – חשבתי – לדעת בפרטיות את חיי־בתו ואת החברה, שבה היא מבַלה את זמנה, האם לא יוכל לעשות את זה בגלוי? מדוע לא ישאל אותה פשוט? אולם תֵכף נזכרתי בהרבה דברים קטנים, קטעי־דבורים ורמזים, אשר ראו עיני ושמעו אזני בעת בקורַי הרבים, ושִׁניתי את דעתי. נזכרתי, כי זינה, היום כמו בשאר הימים, אף כי דברה עם אביה ברכּוּת רבּה, כמעט שמעַשה לפעמים, בכל־זֹאת לדבריו גופם כמעט שלא הקשיבה ולא ענתה לו; נזכרתי בעֶדה ובמנהגיה הַזֵדונים ותארתי לעצמי, איך שאביה פונה אליה בשאלותיו התמימות ומה תענה לו... נזכרתי במקרה שהיה בתחלת־הקיץ ושלא יכוֹלתי אז להבין את פרושו. פעם הלכתי בשעה מאֻחרת, בליל־אביב חם ושוקט; עברתי באותו הרחוב שהבֶּרֶזינים גרו שם. ברֹב הבתים כבר כבו האורות, האנשים יָשנו את שנתם. כאשר קרבתי לבית־ברזין, הרגשתי באיזה איש עומד לבדו על־יד הפשפש, וכאשר נגשתי

אליו, ראיתי לתמהוני הרב והנה הוא ברזין עצמו. עמדתי מִלֶּכֶת, והוא דִבֵּר אתי מעט; אך גם אחרי שנפרדתי ממנו והלכתי לדרכי, נשאר עומד על מקומו כמחַכּה לדבר־מה. אז היה הדבר לפֶלא בעיני: מה לו למכירי, בן־אדם בא־בימים ואב למשפחה, כי יעמוד בלילות כשומר על פתח־ביתו? עכשו נתחַור הדבר פתאֹם: גם אז, כנראה, יצאה זינה מביתה אל התיאטרון או אל בית־מכיריה ואֵחרה לשוב עד אחרי החצות, והאב עמד וחכה לשובה בכליון־עינים ובאין־מנוחה. הולכת היא לבַלות את נשפיה בנעימות, ולב־האב איננו נָח משום־מה, פחדים וחששים רבים מתעוררים בו, — אם בצדק או לא בצדק, — ואיננו יכול להתגבר עליהם; אך גם את חֹפש בתו אינו מֵעֵז ואינו יכול להגביל, והנהו יוצא בלילות ומחכה לה, ושומר את צאתה ואת בואה, ומציץ אחריה בגנֵבה... מָלֵאתי חמלה רבה על הזקן, אשר עמל ויָגע כל ימיו כדי לגדל את בניו, דאג וחרד עלהם בהיותם קטנים, ועכשו, כשגדלו ותַם עמלו, לכאורה, — הנהו מרגיש, כי הבנים הגדולים הולכים ונשמטים ממנו ואין קשר בינו וביניהם, והוא נעשה כמיֻתר להם ואין לאל־ידו לעזור לאסונו. ובמי האשם? לאט־לאט נהיה הדבר, כאִלו לא במתכַּון ולא במזיד; אפשר שגם הוא בעצמו אשֵם קצת בזה, כי שגה בדרכי־חנוכו ובהתנהגותו עמם בעודם קטנים, — אולם מי ישַער ומי יראה מקֹדם את התוצאות העתידות לבוא אחרי שנים רבות כל־כך?...

סוף־סוף הלכה לה זינה עם חֲבֶרְתָה; שבנו אל האכסדרה ושיחתנו נמשכה. אלא שהרשֶם האחרון, רשֶם קשה ומטריד, לא סר ממני כל אותו הערב, ורחמים סתומים מלאו את לבי. הרשֶם לִוה אותי גם בדרכי, אחרי שנפרדתי מברזין בעוד שעתַים והלכתי הביתה. הלילה היה אפל וחם, רוח לא נְשבה, ודממה גדולה שררה מסביב. כוכבים לא נראו בשמים המכֻסים עננים דקים; כל העולם נראה כקפוא ושקוע בתוך שנת־קסם. שקטו גם בני־האדם: כמעט כל הבתים עמדו אפלים ודוממים, רק אי־מזה נצנצה נְקֻדת־אור של עששית, נשמע קול שיחה או נגינה בפסנתר. הלכתי לאטי וחשבתי את מחשבותי. עלו בזכרוני כל רשמי היום הארֹך, כל המראות החוזרים ועוברים יום־יום לנֶגד עיני: האמהות הצעירות המתאספות בתַחנה, שיחותיהן הארֻכּות, עם דאגותיהן שאינן פוסקות ושמחתן התמימה; המון הילדים הרועשים, העליזים, השלֵוים בתוך אהבת־עצמם שלא מדעת; ולעֻמת זה — היגון הגנוז, הנחבא מעין־זרים, של הזקנים, העומדים בודדים ונעלבים בסוף דרכם הארֻכּה...

דרכי עברה לארך הרחוב השוקט ודרך חורשת־אשוחים קטנה, על־פני שביל צר ומתפתל. כל מה שהרחקתי ללכת, הרגשתי לאט־לאט, כי אין מנוחת־העולם גדולה כל־כך, כמו שנדמה לי ראשונה. מזמן לזמן ותנועה קלה, לא־ברורה, לחישת קולות נמוכים נשמעה לצד־הדרך. צללים תעו ונחבאו בצל השחור של הסבכים, לפרקים נצנץ לעינַי כֶּתם לבן־כהה — ודאי שמלת־אשה. כאשר נכנסתי אל עבִי החורשה, נדמָה כבר, כי כל אפל־הלילה מסביב חי ורומש, מלֵא צללים ותנועה ולחשים כמוסים. בַשביל

הצר נזדמן לי זוג־צעירים, ושניהם פּנו לי הדרך ועמדו מן הצד, עד שעברתי על־פניהם. עמדו מתרפקים זה על זה, נבדלים מן העולם כֻּלו, וכמעט שלא הרגישו בי... אלה היו הצעירים, שיצאו לָחֹג את חג־נעוריהם, שלא עלה על דעתם אף לרגע, כי אפשר לישון ולנוח בלילות הללו, ובתוך הדממה המלאה סוד, תחת כִּפּת השמים המבֹרכים, שִׂחקו את משׂחָקם הנצחי – מְשׂחק־האהבים. אלה היו העתידים לצאת לדרך, לאותה הדרך הארֻכּה, שהתחלתה לילות שכרון ושעשועים, אמצעיתה התמכרות ומסירות־נפש ועמל רב בגִדול פרי־החיים, וסופה – לֵאות ונֹחם ובדידות.

מה־נוגה עולמו של הקדוש ברוך הוא ומה־יפה בסוד־יגונו!...

מוסקבה, תמוז תרפ״ב.

דֹב קמחי

פְּגִישׁוֹת

— ספור —

א

מֵעֵבֶר לַשְּׁכוּנוֹת אשר לפַרוּרי־ירושלים התפלשה שקיעוּ־החמה בדמדומים, שירדו קוֹדרים־נוגים מֵעִם הרי־יהודה אשר מסביב, ובאבק־דרכים רב, שכסה את רחוב־יפו במורדיו, המובילים אל עמק לִפְתָּא ומוֹצָא. הערב עוד לא ירד, ואולם עקבות ליל־אלול המחניק הסתמנו כבר בַּשקיעה. ברחוב נצטפפו, כרגיל, אנשים ונשים סביב עֶגְלוֹת־נוסעים, ההולכות ליפו. גברים בעלי־פאות עלו עליהן בקִדה והשתחויה זהירה, ונשים השתאו בהסתכלן אל העולם הזר אשר מסביבן: אל השכונה החדשה, אל ההרים הרומזים מרחוק, ואל „בית־הקהוה" הערבי הקטן, שֶׁשִּׁמֵּשׁ תַּחֲנָה לאותן העגלות. וכשנתמלאו העגלות, ועברו נחפזות עוד עגלות אחרות, ועלו מן העיר — נצנצה מעין בת־צחוק זעירה בפני דינה לפידות הנערה, שעמדה כל אותה השעה סמוך לפתח בית־הקהוה הערבי, ואמרה אל העלם, הנצב על־ידה:

— ואני, דומה, לא אסע עוד הערב...

העלם עמד והציץ אל תוך בית־הקהוה ולא ענה דבר. הנערה השתעלה מתוך גרון יבש. אז הרגיש העלם בכל־תֹּקֶף בכֹבד המשא, שהוא נושא עליו היום, והיה ברור לו, שלאחר השעול התובע תבוא שאלה חדשה או דבור תוסָס, מעֵין: „אני אלך רַגְלִי ליפו"... ואז יעבור אותו שעול יבש אליו, והוא ירגיש, כי אזלו כחותיו, ויאמר: „דינה, האם החיים באמת „שחורים" כל־כך..." ואחר ירגיש בשעמום, שישתרר עליו אגב אִמרה זו — ומשום־כך עמד על עמדו בתוך דומיה אבלה...

דינה לפידות הורידה את ראשה והסתכלה בחבילת־חפציה הזעירה, שהתגוללה לרגליה, והרהרה:

... אתמול והיום — ימים נעימים היו אלה לה... הַחְלֵט החליטה לנסוע לזמן־מה, וההחלטה הועילה לה עד־מהרה כתרופה בדוקה לשֵׁנָה: שני לילות רצופים יָשנה במנוחה... והבֹּקר, כשקמה משנתה ונתכנסה לתוך אותה

שמלת־השחר הרחבת בעלת הנקֻדות האדֻמות והתחילה מטפלת בחפציה, הרגישה באיזה געגועים זעירים, המהלכים מסביבה... ואולם אלה לא היו געגועים אליו, אל אביגדור מַלכין!... חלילה לה מחשב כזאת! אותם ה„ספוקים" הקטנים־קטנים, הבאים מפעם לפעם ונותנים לה „זכות־קיום" לשעה, ליום או ליומים, עלו שוב ובאו – ולא עוד; לא עוד...

– „ספוקים... ספוקים קטנים אלה!"...

דומה היה עליה, כי משפט זה מרַחֵף עתה שוב על דל־שפתיו של אביגדור מלכין. ברם עתה, בעָמדה על־יד פתחו של אותו „בית־קהוה", כשהיא ממתינה במתיחות־עצביה לעגָלה, שתבוא ותִקָּחֶהָ „מבין זרועותיו" של העלם הזה, העומד קודר, נתפרשו לפניה הימים הארֻכים, שבִּלתה בחיקו של גבר זה בימי קיץ זה, עם לילותיו הבהירים והשחורים – והשחורים... ואז הפנתה את ראשה אל צדו, השְׁהֲתָה בו מבט ארך ומָדדה קומתו מרגליו ועד קדקדו... מוזר היה לה לראות, שאותו ה„עצם", שהיה לחֵלק מעצמותה שלה, עומד בשעת־דמדומים זו מרֻחק כל־כך ממנה ומבטו תוהה בבית־הקהוה הערבי ומהרהר, מהרהר...

ואז דומה היה עליה, כאִלו עיניה מתעצמות, והיא רואה שוב את העלם, העומד עתה מנגד, מרֻחָק, כשהוא טובל את ראשו הגדול בתוך גל־החיים, שהיה עולה לפרקים מקרבה ומציפו בחדוַת תינוקת עולזת לקראת החיים היפים והנעלמים...

וכשהביטה בו והכירה בפניו, שהוא מבקש אחר איזה „פתח־דבר", לחשה את שמו „אביגדור" ברֹך רב כזה, עד שנרתע העלם ממקומו ושאל:

– דינה?...

ואולם דינה לפידות חששה, שמא תהיה היא ה„מְנַצחה" לאחר דִּבורה המלטף, שנפלט מפיה כשלא־במתכַּון, ותוסף עד־מהרה מתוך סֶבֶר־שבכשלון:

– אביגדור, אני מכֻסה כבר כֻּלי אבק...

אולם אביגדור מלכין פנה אל הדוברת בשאלה, שהיתה צריכה לשַׁמֵּשׁ המשך לקריאת־שמו, ואמר:

– דינה, ואף־על־פי־כן תתגעגעי עָלי?...

– עד־אימתי נעמוד, אביגדור, ונמתין?...

– עד אשר תבוא העגלה...

אביגדור מלכין היה כמונָה מִסְפָּר לַמלים ה„פרוזאיות", כמתוך רצון „להסתגל" אל דינה ולמצב־רוחה... ואחר נשתתקו שניהם.

לתוך בית־הקהוה נתכנשה חשֵכה זעירה. אלה שישבו באחרוני־הכסאות נטשטשו לגמרי. מלכין ודינה נתבקשו מהמסֻבּים להכּנס לבית, ובעל בית־הקהוה העמיד לפניהם שרפרפים ובקשם לשבת. דינה נאותה וישבה, ומלכין נצב על־ידה. עד־מהרה התחילו אֵלה, שישבו באחרוני הכסאות, לתת בשיר קולם – וכעבור רגעים מעטים שָׁר כל בית־הקהוה, ובעל־הבית התחיל מכוֹנֵן את הפונוגרף לכבוד הצמד הזה.

— תְּפַדַּל! תְּפַדַּל!...

אלה אשר מקרוב לא יָכלו עוד לשבת במנוחה, ועשרות עינים שחורות־קודחות־תְּפִלּוֹת נתלו בפני הנערה היהודית, שנפלה אליהם מעולם זר... מן הצד ישב כמכֻנס לתוך עצמו ערבי בא־בשָׁנים ופלט כפעם בפעם מלים־רמיזות על חשבונו של מלכין ועל חשבונה של דינה — והאחרים צחקו וקללו את „הזקן־הַמַּמרה" בהוֹדָיָה על דבריו המחכמים... הפונוגרף התחיל מקעקע כתרנגלת פטומה, ואחר צלצלו קולות משתפכים במנגינה ערבית... הכסאות זזו־נעו ממקום למקום, ומבלי הרגיש בכך, נמצאו מלכין ודינה במרכז־המסֻבים, מעל לראשם צוַח הפונוגרף ולפניהם עמדו שני ספלי־קהוה קטנים עם שתי כוסות־מים גדולות... ואולם כשכלתה השירה הראשונה, ובעל־הבית שאל מפי דינה בחֵן רב, אם רוצה היא במנגינה חדשה, צָפוּ אז שניהם סביבם, השתאו והתחילו זזים ממקומותיהם כאומרים לקום. באותו רגע הואר הבית במנורה גדולה. הכסאות נתקרבו עוד יותר אליהם, ובחוץ, בפתח הבית, עמדו ערביים גבוהי־קומה ותחבו ראשיהם אל בית־הקהוה, כמשתוממים ושואלים על אלה השנַים־הזרים: מי אלה ואיך באו הלום?... ומַנגינת הפונוגרף הוציאה פתאם את המסֻבים מכליהם; הכל נכנסו לתוך אֶכסטַזה של שירה ושרו יחדו בקולות עֵרים ובתנועות ידים ועינים והרמת ראשיהם למעלה למעלה: „אוֹ!... אוֹ!... אַלְ־לַהּ!" — — —

בעל־הבית, שעמד כל אותה שעה ושִׁמֵּש סביב הפונוגרף, היה תָמֵהַּ תחלה על החדוה הרַבּה, הממלאה הערב את בית־הקהוה שלו; ואולם לאחר שתלה מבטו בשולי שמלתה של האשה אשר בבית־הקהוה והציץ בפניהם של אורחיו — החל לסַבֵּב ביד זריזה יותר את בֹּרֶג המכונה והתחיל משורר אף־הוא בקול ובהשתפכות.

טפות־זעה בצבצו ועלו על מצחו של מלכין. ומשהביט סביבו וראה את הפנים, הנשקפים לתוך בית־הקהוה, לחש אל דינה כבמורא:

— נצא...

דינה קמה ממקומה, ואז חזרו וזָעו כל הכסאות יחד והשירה נשתתקה. היא היתה נבוכה עד־מאד. מבט של תמיה הצליפה על סביבה בצאתה את הבית, ואחר צרפה כל זה בתלונה רבה:

— אביגדור, „נשף־פּרֵדה" היה זה לשנינו...

אביגדור מלכין הבין למצב־רוחה, וכשנטל את חבילת־חפציה על גבו כ„בעל" נאמן, ונחפז מאחריה, ידע נאמנה, שאם דינה תהיה נחפזת עתה עד יפו — יהיה אף־הוא נחפז כך מאחריה עם חבילתה זו על גבו... הם נעלבו. שניהם נעלבו. עתה ידע, שדינה לא תוציא עוד הגה מפיה עד אשר תקרב העגלה...

דינה הלכה וצעדה שנים־שלשה צעדים לפני מלכין. הוא הלך מאחריה, ובין שניהם, דומה היה עליו, מהלך ונחפז כמותם מִישֶׁהוּ שלישי, המפריד ביניהם, המחַבּרם, המעליבם ומקשרם כאחד... מלכין חשב: כך נחפזים ללא־דבורים וללא־חשבון כל הגברים אחר כל הנשים... זוהי „הטרגדיה העולמית" וזוהי גם ה„קומדיה".

דינה עמדה ושאפה רוח. מרחוק נשמעה שעטת־סוסים מתקרבת; אז פנתה אל מלכין, תקעה לו ידה והתחילה בוכה. מלכין עמד דומם והרגיש את דמיו זורמים בקרבו, וידע: הנה מַגע־ידה של דינה מסיר ממנו כל אשר נֶערם עליו בימים האחרונים... הוא לא דִבר דבר. דינה נתנה לו הפעם להיות „המנַצח"; וכשקרבה העגלה, נִצחה לגמרי והטילה ראשה על כתפיו, כשגופה מרטט בתוך בכי רב, אותו בכי, שמלכין מכירו מאז, הפורק, המגלה את סודו של היצור החלש, הנתון בלא־פתרון לצער ולתענוג, לכליון־גוף ולכליון־נפש...

דינה לפידות הסתכלה סביבה וראתה את העולם מעֻרפל, כאשר יראוהו מבעד לדמעות... אז הרגישה אותו סִפוק זעיר של דמעות נאמנות, ודלגה במעלה־העגלה בפסיעות קלות, כאִלו טהרה מכל הנֶערם עליה. מלכין עמד על מקומו וְלִוָּה במבטו את תנועותיה. הוא התבונן והבחין, כי האנשים והנשים, היושבים למעלה, על ספסלי העגלה, מחליטים עתה פה־אחד, כי הם – אביגדור מלכין ודינה לפידות – צמד־אהבה הם, הנפרדים בהלמות־לב לימים מעטים. וכשאחת הזקנות, שישבה קרוב לדוכן־העגלון, הביטה בדינה ואחר־כך בו ונתאנחה, ידע מלכין, כי זקנה זו מתאנחת וַדאי על ימים עברו עליה לבלי שוב...

מלכין חזר על עקבו העירה ובנפשו החדוה הרַבה. הִרְגַש הרגיש, כי במורדי־ההרים מפליגות עתה עם דינה גם כל אותן ההרגשות הדקות־העדינות, שהפכו בהן שניהם כמה וכמה ימים ולילות... קל היה ברגליו וכאִלו מוכן לאיזה מעשה רב. אולם בעברו לפני אותו בית־הקהוה, ששם חגגו להם „נשף־הפרֵדה", עָברוֹ רטט כל־שהוא. הוא הסתכל פנימה וראה את בעל־הבית עומד נשען אל השלחן וצוחק מתוך לסתות נפוחות... עכשו הרגיש שנית באותו „עלבון", שלא ידע למצא לו פתרון. רק זכר, כי מעַין עלבון כזה הרגיש כבר פעם בעברו עם דינה באחת הסימטאות, במקום שישבו זונות ברחוב ולעגו והתרפקו לעיניהם על ברכי גברים...

פני השמים נתגַונו באורות־שקיעה נהדרים, ומעל הר־הצופים נראה אותו פלטרין נאה, הבוער בשעת שקיעה בחלונותיו המוצפים זהב. הַכָּרָתוֹ היתה, שהִנֵה עתה רַשאי הוא לספוג כל אשר הוא רואה מתוך הרגשתו שלו, מבלי היות מֻכרח לבקש אחר בטוי „מְצלח" בשביל מישהו, המהַלך לצדו... הוא היה „אצל עצמו".

אביגדור מלכין היה עלם משורר – ואולם עד השירה לא בא עוד. סַנְסֶנָה זע על אפו בעצבנות. וכשנרתעו משקפיו אלה במשהו ממקומם, והוא הרים ידו לְהַדְקָם למקומם, נזדעזעה ידו בעצבנות – יד גדולה־כעורה, שדָמתה לשלד־יד עם גידים מתוחים. כף־יד אִימה זו, כשהיה אביגדור מלכין מוּתְּחָה על הַשֻלחן, דומה היה, שהִנֵה בה הבטוי לאישיותו, ואז

השתוממו העינים והסתכלו לתוך פניו, שלא עמדו בהרמוניה עם ידיו אלה. ראשו היה „מענין", והגֻלגֹלת הכבדה, הגדולה, עם השֵׂעָר היפה עליה, היתה כמרמזת על מחשבות שלא גמלו. לדינה לפידות ברור היה, כי עתידה גֻלגֹלת זו להגיד עוד „איזו מלה" לעולם...

ומלכין אדם מסתכל היה. חֶמדה מלכינסקי, ה„קוזינקה" שלו, בתו של ר' ישראל מלכינסקי ה„משֻלח", היתה אומרת לו, שהוא רואה תמיד את „הַזָוִיות־שבעצמים", וכשהיה יושב אתה בחשכת הקינֶמַטוֹגרף, נהנתה מאד מהסתכלותו המיֻחדה בכל המתהוה בעִקר „מן־הצד", מחוץ למשַׂחקים... היא היתה אומרת לו אז: „איש מוזר אתה, אביגדור" — מה שגרם לו נחת־רוח, והוא מצא מיד את השֵׁם־הנרדף לַמִלה „מוזר" — מ ש ו ר ר...

ואולם במסִבת־חברים היה אביגדור מלכין מוזר בלבד. כשהיה מתכנס לתוך אותה פנה שלו אשר בחדר־האורחים בבית עקיבא חלַטניק המורה, מוריד ראשו ומביט מֵעל למשקפיו אל פני הנאספים, היה מרעיל את האויר, את ה„אַטמוֹספירה" — והאורחים התחילו משתעלים ונתיראו להביט לקרן־זויתו. הררי־יגון נערמו עליו ברגעים אלה; מְעַשֵׁן היה סיגרות זו אחר זו וזורק „אפוריסמים" לתוך החברה שנשתתקה... עקיבא חלַטניק, המורה הרוגז־העצבני, התחיל אז מתגרד בבלוריתו מתוך קֹצר־רוח, כשהוא נועץ בו את עיניו הגדולות, שהיו כתמֵהות תמיד לתוך חללו הריק של עולם ריק...

ואביגדור מלכין נשא את גֻלגלתו „המעַנינת", פלט עשן מפיו, הצליף עינים אל הנאספים — ולא אמר דבר.

— ואימתי ישלח מר מלכין מַעינותיו חוצה? — שאלה אז לפעמים איזו נערה־גַנֶנֶת בוגרת במליצה, ששמעַתָּה מפי הגברים במסבה זו, שהיתה נאספת מפעם לפעם בבית עקיבא חלטניק.

— אימתי נזכה לדבר־מה ממנו? — הֶחרו־החזיקו אחריה האחרות. ואז ידע עקיבא חלַטניק המורה, שעתה יפתח מלכין פיו ויתחיל לדבר, כדרכו, על „הספרות הצפוֹנית" ועל ה„צפוניים" שבספרות ויבַטל את הספרות העברית תכלית־בטול... ומשום־כך התחיל מהלך מחדר לחדר, עד שהגיע לפתח, הפונה אל הרחוב, והכריז על הירֵח, המְטַיֵל יקָרות בחוץ, ועל בני־האדם האבֵלים, המסתגפים בִּפְנִים ושומעים „אפוריסמים" מפי המשורר מַלכין...

ואולם אביגדור מלכין היה כבר בעצם דבורו. הוא עמד ובאר, שאותו חִקוי, שהתחיל מתכנס לתוך הספרות העברית מן הצפוֹניים — „תַרְכֹּבֶת זרה" היא לרוחנו... „הצפוניים — הציגו־נא לפני דמיונכם את סקַנדינַויה המפוֹרצת ביַמים! — עמים קטנים היו, בעלי תרבות נמוּכה, עם יַמִים גדולים ואפקים רחבים ושָמַיִם בלי־מצָרים... כֻּלם היו — העם כֻּלו מקצהו — „וִיקִינְגִים", ששטו על־פני הימים והכניסו את הָאֳפָקִים הרחבים לתוך נפשם. ומִשֶׁרָבְתָה תרבותם והגיעו לכלל כתיבה, לא יָכלו לספר „באריכות" והיו מֻכרחים לרַמז בלבד על המרחבים שבנפשם... וכך רמזו הַמסון ויעקֹבסֶן ואיבסן וביֶרנסן... אבל לנו — מה לנו ול„וִיקִינְגִים"?..."

דינה לפידות היתה רוגזת בשעות כאלה על עקיבא חלטניק, הנצב על מפתן דלתו, גַבּוֹ אליהם ועיניו אל שמי־השמים ואל הירח, והיתה קוראה בקול אל עברו:

– ומה דעתו, מר עקיבא?

– הם... „ויקינגים"... „ויקינגים"... הם...

ואולם אביגדור מלכין כבר חגג נצחונו בחדר־האורחים... והלילה, ידע, בוא יבוא על שכרו, בְּשַׁל ה„ויקינגים".

מלכין וַדאי היה לו, שנשמתו קֹרצה מאותו חֹמר, שממנו קֹרצו כל נשמות האמנים, המשוררים והמנגנים. והוא בעִקר משורר ל ע צ מ ו, שאינו נשמע לעטו – לא, שאין עטו נשמע לו... ומה ממנו יהלוך?... הוא פ ר י מ י ט י ב י; ואת האילנות הוא רואה כשהם תוקעים צמרותיהם השמימה, כאשר רָאָם וַדאי ראשון־המשוררים...

מלכין אהב לעמוד לפני הראי. בבית עקיבא חלטניק היה ראי גדול, והוא היה נכנס בלא־דפיקה אל הבית, עובר על־פני חדר־האורחים ובא אל חדר־המטות ומתיצב לפני הראי... ארֻכּות עמד והתבונן בפרצופו, הֵניע רגלו תנועות משֻנות, הוריד והעלה את הַפֶּנְסנֶה על אפו, הגביה שפתו התחתונה על העליונה, עקם פניו בהעויות מוזרות, וסִיֵם בצחוק קולני... מלכין לעג אז על עצמו. ומתוך הנאה רבה זו היה שולח חֲצי־לעג אלה אל נפשו, הנתונה מן הבֹּקר עד הערב במלחמת „כבוש־עמדתו" בחברה, והרגיש, שלעג זה מטַהרו במשהו: הוא, אביגדור מלכין, אינו טועה; הוא מכיר היטב בַמתהֶוה בקרבו – וה„אני" שלו לא יטֻשטש גם בתוך הֲבָל־יָמָיו...

עבודה קבועה לא היתה לו. הוא אינו מֻכשר לָשִׂים „מִשְׂרָה" על שכמו. ומשום־כך היו בגדיו קרועים תמיד. וכששאלוהו: „מדוע אין מר מלכין מצחצח נעליו?" – ענה תמיד את תשובתו ה„מקורית":

– אביגדור מלכין לא בא לארץ־ישראל להיות מצַחצח־נעלים...

הוא היה נחפז במהלכו כשואף לאיזו מטרה, והיה מפַצע גרעינים מתוך שעמום; ממַעט היה באכילה, והיה חוטף ארוחות ארעיות בבית חלַטניק, לאחר שנכנס ואמר קומפלימנט למרת חלטניק; והיה שותה יין הרבה ואוכל נקניקים־ממֻלָּאים בלא לחם...

אביגדור מלכין היה חסר־יכֹלת. זה היה הקו העִקרי באפיו. הוא עצמו הכיר בתכונתו זו השלילית, והיה ברור לו, שבשעה שהוא מחליט, למשל, להעתיק הַשֻלחן ממקומו, אין ביכלתו לקום ולִטול השלחן בידיו ולהסיעו כ„החלטתו"... דינה לפידות היתה מכַנָה חֻלשה זו בשם „ילדות"; וכשהיה אביגדור מלכין בוכה פעמים על־ידה מתוך חֹסר־יכֹלת – היתה מלטפת גֻלגלתו ולוחשת עליו: „תינוק אתה, אביגדור"... ואז היה הוא מתפַנק ונותן לה לעשות בו ככל העולה על רוחה... היא נִצחה אז, והוא היה כלי־שעשועים למאוַייה, שהלכו וגברו בה, כגבור בה ההכרה, שהִנֵה גבר זה שוכב בחיקה מְנֻצח ונכנע...

ואביגדור מלכין היה „מְנַצח", ולא הודה לעולם ב„מפלתו"... הוא

הרהר לו באותה שעה, שהִנֵּה כך כבשו כל ה„דלילות" את כל ה„שמשונים"... ופעמים, ככלות בכיו החולני, היה מגביה ראשו וצופה לתוך פניה המתלהטים במבט ארוך ונוקב, והיה מטיח לפניה דבורים כבדים ועמומים כמעולם רחוק... הוא לא נִצח...

— אבי־זקני, ר' אביגדור מלכינסקי, היה עורך „חצות" בשעה זו ושופך נפשו בחיק השכינה... — ואחר־כך היה ממשיך, כקורא מִסֵּפֶר, ועיניו חולמות:

— יגון־דורות רובץ עלינו... צרופי־לקט הננו מפרורים, שנפלו מִשֻׁלחנותיהם של אבות דואבים, לבושים חלַטי־משי, ואִמהות מקֻשטות תכשיטים ואבנים טובות... האֵבל הקודר, הרובץ עלינו, אֵבל־דורות הוא... כך, כמונו היום, הנכדים והנינים, היו גם הם סֶנטימנטַליים ועצבנים... כך היה סבא שלי ואבא... וכך הננו גם אנו...

ובשעות בודדות כאלה, כשהמנורה הדלה האירה רק לחצאין את חדרה של דינה לפידות, היה אביגדור מלכין „יפה". הוא כאִלו הֶעתיק את־עצמו מעולמה ועשה את רוחו חוליה בשלשלת הדורות. ואז היה ברור לו, כי חֻלשתו וחֹסר־יכלתו תוצאה הם מאבֵדת האנרגיה הרַבה במשפחתו, משפחת רבנים ומחַברי־ספרים מדורי־דורות, המתיחסת עד לאר"י הקדוש... ובהנאה מיֻחדה היה מסַפר, כי בהיותו אשתקד בצפת עיה"ק נכנס אל ישיבת האר"י וספר לפני רֵיש־מתיבתא שם, שהוא בנו של ר' אליעזר מלכינסקי, ואז צוה ראש־הישיבה לתלמידיו לקום לפניו... חוליה אחרונה בשלשלת ארֻכה — היה אז מגדיר הַגְדָרוֹת להנאתו — והחוליה, דינה לפידות, אוי, אוי, החוליה כבר העלתה חלודה! — ומשום־כך בוכה אביגדור מלכין בלילות בחֵיק נערה, כאשר בכה סבא בחיק השכינה.

אביגדור מלכין הגיע ובא אל בין הרחובות אשר לשכונת „אהלי־יעקב". הירֵח התהלך במלֹא־אורו על־פני שמים רחבים, והשדות רחשו לדומית הלילה. בקצה האֹפק עמד איזה ספק־מבצר בין קבוצת זיתים קטני־קומה והִשלים בַּסִילוּאֶט שֶׁלּוֹ את המחזה המעֻרפל בליל המחוִיר. מעם פני הגבעה הקרובה לשכונה השחירו אנשים בודדים ודָמו לצללים בלכתם. מן המרחַקים עלו קולות בודדים שלֵוים מאִושת־עצים ונעילת־דלתות בבתי השכונות הקטנות אשר בעֵמק. הגדרים, גדרי־האבנים הגבוהות, המשתרעות למלֹא־ארכם של השדות והסלעים, היו מוארות באור רב ונראות כגושים חיים, שנתכנסו מתוך חרדה אחד בתוך השני, אחד על־גבי השני... מלכין עמד על מקומו וסקר על סביביו. בחיק נוף זה עם סלעיו הסודיים בִּלָּה הרבה לילות, הוא לבדו ועם דינה לפידות. ופעמים, כשדלל מקור השיחות שבֵינֵיהם, היתה דינה לפידות מרימה חצצי־אבנים מאצל רגליה וזורקתם ממנה והלאה. כך שִׁעשעה את־עצמה מתוך הרהורים, והוא היה מגביה ראשו ומלַוֶה את הירֵח בטיוליו, שהיו נדמים לו לאין־סופיים בימֵי־שמים אלה, המכחילים והמעמיקים...

עתה עלו לפניו בתוך ערבוביה נעלמה כל הלילות האלה, לילות־הקיץ, שעברו עליהם בִּמְסִבַּת־עמקים זו. אולם קשה היה עליו להעלות בזכרונו לילה אחד שלם. עשרות הלילות נתמזגו יחד ועברו בנפשו כבטיסה אטית, ארֻכָּה־ממֻשכה, כמהלכו של הירח, המאיר עתה למעלה ושָׁט, ושָׁט, ושָׁט... ובהתקרבו אל השכונה נסתלקו גם הזכרונות, והוא שמע פתאֹם את צלצול שמו, כאשר בטאַתהו היום דינה לפידות על־יד בית־הקהוה הערבי... ואחר ראה עצמו, איך הטיל על גבו מתוך התמסרות רבה את חבילתה והלך מאחריה בצעדים נחפזים – וחיוך קל נסתמן על שפתיו בשאלה: מאימתי התחיל „יחס" זה ביניהםז והוא חִיֵּךְ לנפשו: פעם עמד על־יד חנותה של אותה החנוָנית הַגִּבֶּנֶת שבשכונה וקנה לו גבינה וסיגרות. הוא אמר לשַׁלֵם, והנה הוציאה היא, דינה לפידות, את ארנקה ושִׁלמה לחנוָנית בעבורו ועשתה אתה את ה„חשבון"... והוא נצב אז על עמדו, והיה דומה עליו, כי אמנם הדבר טבעי הוא למַדי – וכך התחילו ודאי גם אדם הראשון וחוה לחיות יחד...

– – עתה נוסעת היא ליפו, לחדרה הבודד. שעות הרבה תעמוד על־יד חלונה, תשקיף אל הים ואל האורות, המרַצדים בלילות על האניות המתקרבות, ועינה תדמע בחשאי מתוך הנאה שבבדידות... ואחר תתפנק לה בפנוקיה המיֻחדים: תרחץ את בשרה במים קרים, תיצק עליה מי־קולוניה ותהיה עומדת שעות ארֻכּות ומהַנָּה עיניה בעֶרְיַת גופה, בהרגישה חֻלשה מתוקה, המשתררת עליה, חֻלשה זו, שהיא־היא כל עצמה של האשה הזאת – ותצנח כמֻבישה על ספתה ותבכה...

תמונה זו עברה כמו־חיה בלבו של מלכין וזעזעתהו. ברור היה לו, כי נשים כדינה לפידות סופן רע... כל הימים הן פורטות על מיתריהן, וכעבור שנים מעטות הריהן מתגוללות ככנורות ישָׁנים, נפוצים, בפִנות־אולמים על כֻרסות נעות ולאורם העגום של וילאות מורדים – ומדברות עם בחורים צעירים על זה, שלפני שנים היה עם דעתן לאבד את־עצמן לדעת, אלא שלא אסתַיעא מלתא...

מלכין הרחיב צעדיו ועמד לפני בית חלַטניק.

עקיבא חלטניק המורה היה יהודי מוזר; ובלילות־הירח של חדשי־הקיץ היה מוזר שבעתים. שָׁעות הרבה היה מהלך וצועד את צעדיו הכבדים ברחובה של השכונה, ואחר היה מוציא סַפָּתו לפני דלתו וישן כך כל הלילה לאור הירח המלא...

לעקיבא חלטניק היה בן יחיד, אבנר, תלמיד בגימנסיה שביפו. בחור אַלִּים היה וגבה־קומה. בחדשי החפש מלמודיו היה מתנדב לשמירה עברית במושבות; ובהיותו עוד נער קטן, יִסֵּד אגֻדה לכבש את החוֹרָן מידי הַדְּרוּזִים... לעקיבא חלטניק ברור היה, שבנו, יוצא חלציו, מן הדור החדש הוא אשר בארץ; ובשוב אבנר מיפו אל ביתו ירושלימה, היה אביו מסתכל

בו מן הצד, כשלבו מרטט לקראת פגישות אלה עם בנו, שהוא אחר מאשר הוא, עקיבא המורה...

מלכין וחלטניק ידידים היו. חלטניק היה מזמינו תמיד לביתו, אף־על־פי שידע, כי בחור זה, אביגדור מלכין, המהלך כל הימים ומפצע גרעינים, מבטלו בטול גמור... וכשהיה מלכין עובר לפני ביתו, היה הוא, חלטניק, צוֵחַ אחריו ומבקשו להכנס; ובהכנסו, היה בא במבוכה, מבלי דעת במה לפתוח... ואף־על־פי־כן נשתמרה הידידות בצביונה הקַיָם. ולפעמים, כשתקף על חלטניק הרצון להרחיק עד לעיר העתיקה ועד מֵעֵבר לעיר העתיקה, היה גם מלכין מהלך אתו. וברגעים כאלה היו שניהם שוכחים את „יחסיהם" ועומדים ומִתְפַּיְּטִים ומתחָרים בבטויים שיריים על עולמו של הקדוש־ברוך־הוא, המחוִיר על־פני קברים נושנים אשר להר־הזיתים ועל כִּפּוֹת בתי־תפלה אשר לנוצרים ועל חצאי־ירח קודרים, מתנשאים בלילות מעל המסגד בהר־הבית...

חלטניק היה בעל־עצבים, ובצעירותו היו תוקפים עליו מצבי־רוח של שגעון, שנתבטאו במרה־שחורה אימה. בשעות כאלה היה יושב באמצעית חדרו ותוקע עיניו אל תוך חללו בתביעה אימה־שחורה... בימים כאלה חשכו עליו חייו, והיה בורח מביתו ומהלך מאחרי העיר, אל בין ההרים; יורד ובא לכפרים ערביים, שותה חלב־עִזים ורוחץ בשרו במים ומסתכל בקומתה הישרה של איזו ערביה גבוהת־קומה וחשופת־חזה... מה היה רגזו – לא ידע. אולם זה היה ברור לו: בנפשו לא גמל עוד מעולם שום דבר עד לידי שלמות. גימנזיסט רוסי היה, תלמיד האוניברסיטה בגרמניה ובשוויצריה, ונשא לו לאשה את הנערה הראשונה, שנתקלה על דרכו בתשובתו אל העירה אשר לבית אבותיו; ובן נולד לו בריא, שהוא אחר, שהוא רוצה ויכול ומתנגש עם החיים פנים אל־פנים כגוי – והוא, עקיבא חלטניק, כבר רחוק מן החיים, והוא עומד לפניהם עתה כעני בפתח, או כאיש אשר יראה את ספינותיו מפליגות על־פני הימים, והוא עומד גלמוד על החוף ומרחק...

עקיבא חלטניק ידע גם את דינה לפידות ואת „יחסה" לאביגדור מלכין. וכשהיתה אשתו חוקרת מפיו בענין זה, היה עונה לה בקצור: „צֶמח בַּל יעשה קמח". ומאז שָׂנאה מרת חלטניק את מלכין, על שהוא מהלך כל הימים עם נערה ללא־תכלית, ופעמים היתה אומרת לו כמתוך בדיחה:

– אני אפַתֶּה את דינה, שלא תלך אתך...

– משום שמלכין אינו „פרודוקטיבי" למַדי, – היה הוא מוסיף. ואז היתה מרת חלטניק שָׂמה ידה על גֹבה־חזָהּ, מסתכלת בגופה הקטן, הרובץ על הספה, ופורצת בצחוק קולני.

דינה שָׂנאה את מרת חלטניק. כשהיתה נכנסת פעמים בחפזון אל ביתה ושואלת על מלכין, ובורחת עד־מהרה, היתה מרת חלטניק קוראה מאחריה:

– מרת לפידות!... תבוא־נא, מרת לפידות, יש אתי מה להסיח לפניה...

ואז היתה דינה חוזרת ומרת חלטניק יושבת למולה, כמוכנה לחקירה, ומבארת לה לדינה, שאת „אֵלֶּה", את הגברים, את מלכין, צריך לדעת „להחזיק", כי „לנשיבת־הרוח" יִדמו...

וכשהיתה דינה הולכת ללא־מענה, היתה מרת חלטניק קמה ונחפזה אל חלונה, למען הסתכל בגופה של הנערה, הנחפזת ברחוב, והיתה נָדָה לה בראשה מאחריה וחוזרת ויושבת באשר ישבה...

ואולם עקיבא חלטניק בעלה התיחס באפן אחר אל דינה. כשמלכין לא היה אתה בביתו, ואשתו היתה עסוקה במטבח, היה מתקרב אליה, פורק אצבעותיה, מאציל לה סטירות עדינות, מלטף שערותיה ולוחש כמתוך געגועים והתרפסות:

– זקן שכמותי... „דאס עוויג ווייבליכע"... – –

מרת חלטניק הוציאה את ראשה מחדר־המטות וקראה למלכין בקול:

– מזל טוב! מר מלכין „אדם־חפשי" כבר...

ואז עמדו שני הגברים והסתכלו במבט־בוז משֻתף בפני האשה החִורים עם שערותיה המלבינות, והיו כמתקינים גרונם לאיזה דבור.

– וגם האדון חלַטניק, שמעתי אומרים, יהיה עוד מעט „אדם־חפשי"... אֵימתי נוסעת מרת חלטניק לרוסיה?...

ואולם אז שֻׁנו פניה וחָורו עד־מאד ונעצה עיניה במלכין: – „היום היתה אצלי... חִוְּרָה היתה... מתוך שעול נכנסה ושאלה: „מרת חלטניק, אפשר להשיג אצלה מלתחה לדרך?"... ואחר־כך התנפלה עלי ובכתה..."

ופתאם פרצה אף היא, מרת חלטניק עצמה, בבכי...

ובלילה, לאור הירח על־פני הסלעים, סח עקיבא חלטניק לפני מלכין באריכות על בִּכְיָהּ של דינה לפידות ועל בְּכִי אשתו... הוא קפץ אז ממקומו מרגע לרגע והיה כמדקלם לאור הירח: „דינה לפידות אשה אֻמללה היא!... אשה אֻמללה!"...

ובבֹקר השכם, אחרי נדודי־לילה ארֻכּים, התדַפֵּק מלכין על הבית, שבו התגוררה דינה לפידות. מגִלת־חייו נקרעה פתאם לגזרים... והנה הוא הולך להסיח מלבו לפני קירות חדרה הבודדים!... האשה הזקנה, שיצאה לקראתו, שאלַתּו: מה החרדה?... והוא לא ענה לה, נעץ בה עינים עיפות, אדֻמות, ופסע ישר אל חדרה של דינה. ארֻכּות עמד כמתבונן לַהֲפֵכָה אשר מיום אתמול, משעת נסיעתה: המטה לא היתה מכֻסה בסדין; ערמות־קש בצבצו ועלו מן הַמִּזְרָן; שמלה אחת התגוללה על הרצפה. הוא הרים את השמלה ותלה אותה במתינות רבה על הקיר...

הַשֻּׁלחן עמד באמצעיתו של החדר. ומלכין לא יכול לבוא עד הסבה, מדוע עומד השלחן באמצע החדר – מי בא הלום בלילה, בשעה שהחדר היה סגור על מסגר, והעתיק את הַשֻּׁלחן ממקומו?

ועל הקיר עדַין תלויה תמונתה הגדולה, כמו ביום אתמול וכמו לפני ימים רבים. עיניה צופות בו במבט מחַיֵך ומבטל, כמַבָּטָהּ העלוב־העולב, שהוא נתקל בו פעם בבֹקר אחד, כשנעור משנתו וּמְצָאָהּ לראשונה שוכבת על־ידו ישֵנה ומחַיכת... עתה התבונן אריכות בתמונה. בתוך הטשטוש אשר במוחו, ראה רק את שִׁנֶיהָ הגלויות והיה כתמֵה על זה, שבפעם הראשונה הוא רואה את חמש הַשִּׁנַּיִם הבּוֹלטוֹת, שבהן אותו הבטוי המבַטֵל עם הארשת של „פשיטות־רגל" — בחמש הַשִּׁנַּיִם הצוחקות־העולבות האלה...

מלכין התחיל מחטט בתוך הניָרות הפזורים והמלונים העבריים, הרוסיים והצרפתיים, שהיו נערמים על הַשֻׁלחן. הניָרות היו מלאים העתקות של קטעים שונים מתוך הספרים, שדינה קראה בהם. כך היה דרכה להעתיק את כל אשר מצא חן בעיניה — ואחר כִּבדה ב„מטעמים" אלה אותו ואת אורחיה, והיתה שמֵחה על „הבחירה", ונחשבו הדברים בעיניה כאִלו שלה הם...

מלכין עיף וצנח אין־אונים על הספה, כשעיניו תקועות ברצפה וראשו שמוט הצדה. עתה לא יכול לצרף את אשר עבר עליו בלילה הזה. ברור היה לו רק זה: הוא עיף... בחדר שלטה שתיקה עמומה. מן החדרים הסמוכים התחילו עולים קולות־בֹּקר ראשונים של תינוקות, ומשָרתת תימנית פתחה פיה בשירה ערבית, כשקולה מצפצף ומצַעק... עִזוֹ של בעל־הבית יצאה, כהרגֵלה, אל תוך הגִנה אשר לפני החלון והתחילה מכרסמת מטרפי העצים — ומלכין נִתר ממקומו, ודומה היה עליו: מישהו מתדפק על הדלת... העֵז התחילה פּוֹעָה בקוֹל, והוא רגז עד אשר עלו אגלי־זֵעה גדולים על מצחו.

— דינה לפידות אשה אֻמללה היא!... אשה אֻמללה!...

ואז עמדה שוב אותה סצֶנה לנֶגד עיניו: על הסלעים, אשר על הגבעה מעֵבר לשכונה, ישב הוא עם עקיבא חלטניק בלילה זה ודברו בדינה לפידות... תחלה דבר עליה כאָב רחמן, ופתאם קם, נתר ממקומו והתחיל מדַלֵג:

— היא אשה אֻמללה!... דינה לפידות, מר מלכין, אשה אֻמללה היא!... היום היתה אצלי ובכתה... היא אמרה: ביפו יש ים...

וידע אז מלכין, שעוֹד מעט וחלטניק ימצא לו איזה „דבור המתחיל" ויאמר: „אם אתה, מר מלכין, לא תחיש פעמיך ליפו, תתבשר בבֹקר יום אחד לאמר: „דינה לפידות קפצה אל הים"... ולא ידע מלכין, מאַין לו; אבל כשהשהה מבט ארֹך בעקיבא חלטניק, המורה הזקן, המחבק עתה את הסלע וראשו בשמי־השמים ובירח, נתברר לוֹ, כי גם הוא הולך ונפרד הלילה מדינה לפידות אהובתו... ואז נפרדו שניהם מתוך שתיקה.

— מזל־טוב לך, אביגדור! — שמע אז פתאם כקול אמו קורא אליו... ואחר שמע גם קול אחיותיו, כשהן צוחקות ולועגות... ופתאם — והנה קול אחר, ובמנגינה אחרת: „אוי, מעשה בנערה שנתפתתה"... קול אביו הוא זה עם נגון־הגמרא!... והנה גם ההמשך: „ואי בעית אימא, מעשה בעלם שנתפתה" — ואז עמדה לפניו דמותו של אביו, ר' אליעזר מלכינסקי, כשהוא מֵסב אתו, עם אביגדור בנו, בשעות־בֹּקר מֻקדמות אל השלחן, ושניהם חוזרים על דף גמרא...

ואז עלה שוב קול האחיות־אחיותיו, וביניהן קולה של הצעירה בהן, חוה׳לה הקטנה, כשהיא מַהְגָה בהשכמת־הבֹּקר מתוך מטתה:

„אַ פייגעלע, אַ פייגעלע —

אַ טייערע נשמה׳לע"...

מלכין הרגיש במועקת־לב רבה. לצדי־דרכים נטה ובכה לעצמו מתוך זעזועים, שהרעידו את כל גופו. זֶרם צונן עברו, ונדמה לו: כתפיו רועדות כל־כך; כל־כך הן רועדות... הוא בכה, ואיזו נחמה עגומה נִלותה לדמעותיו, ודומה היה לו, כאִלו מעל לראשו מנחמים אותו: „יתומי שלי... יתומי..." ולא על דינה לפידות הוא בוכה... גם בלילה אחר יכול הוא ללכת ברחובות אלה, השוקטים בדומית־לילה, ולבכות — לבכות כך ולהתפלש באֲפר־נפשו מתוך היגון האִלֵּם, המקַנן בו תמיד...

הוא הרחיק ובא עד לפני שער־יפו. רעיון עלה על לבו, שטוב־טוב היה לו ללכת עתה אל ה„כֹּתל המערבי" ולבכות שם — ואז ירגיש עצמו „המשך" לאותם הדורות ולאותם הקדושים שבמשפחתו... ואולם מאחר שהרגיש, שתעתועיו גוברים עליו הלילה מתוך אותה מועקה פנימית שבלב ואגב איזו הכרה שבצער, שזו, דינה לפידות, היא כבר בעצם אשתו שלו והיא מפליגה עכשו ליפו ומהרהרת, אם להביא „חיים" לעולם או להטיל את־עצמה אל הגלים אשר לים־יפו — חזר על עקבותיו ועמד והסתכל ארֻכּות אל בתי־הקהוה, אשר לנֹכח שער־יפו, ושמע קול תֹּף ומצִלתַּים...

ומוזר היה לו לאביגדור מלכין לשמוע עתה קולות אלה. הוא לא הבין כלל ל„סדרי־בראשית"... הנה יושבים גברים בשעה מאֻחרת לאחר חצות ומסתכלים באשה מרַקדת... והאדם — כן, האדם הוא יצור מתֹעב בעצם, בשר־ודם, ורק בשר־ודם — ו„הנשמה" בְּדָיָה היא, שקר, שהמציאוהו החולמים — ולא יותר...

והוא נחפז אל ביתו. על המדרכה אשר לחֲניות הסגורות פסע פסיעות מְרֻחָבות ובקש למצא, מה יהיה עליו בליל־נדודים זה. ברור היה לו, שהוא לא יישן עוד הלילה, ואז עמד תחתיו והאזין: באחת החֲניות הנעולות צלצל קול שעון, ואחרי זה צלצלו עוד שעונים גדולים וקטנים — והיתה זו מַנגינה ערֵבה, סודית ומוזרה... מלכין הקשיב...

— חנות של שְׁעוֹנים, — אמר בקול לעצמו; ואחר הרהר: — מלכין אדם מיסטי הוא, סנטימנטַלי, „טפוס מִשְׁנֶה"... וצלצול־שעונים מַנגינה הוא לאזניו — והלילה עוד ארֹך, ארֹך...

הוא נחפז, ומַנגינת השעונים אשר מאחרי החנות הנעולה נטפלה לו בדרכו והאזין בהנאה מיֻחדה לצליליה, וידע: מלכין מיסטי הוא... מיסטי... ואת שאר שעות הלילה יְבַלֶּה בביתה של ה„דודה־פָּשֶׁה" ו„בנותיה" אשר בשכונת „שערי שמים"... שם יבַלֶּה את השעות העגומות על כוסות יין ועל ברכיה של הנאוָה פורְטוּנָה הקטנה... והנשמה בדָיה היא... בדָיה...

— —

אביגדור מלכין צנח על מטתה של דינה לפידות והִשְׁהָה מבט ממֻשך

בתמונתה: „פורטונה, פורטוניטשקה שליו"... ומעל לַטִשטוש אשר במוחו רחפה רק הכרה אחת בלבד: דינה לפידות אשה אֻמללה היא... דינה לפידות אשתו היא... ועל לילות כאלה קרא בספרים רבים; ואחרי לילות כאלה קפצו „גבורי הספורים" אל הנחל או השליכו את־עצמם מתחת לעגלות־מסלת־הברזל... ואז ראה את־עצמו בפוזה כזו: הִנה הוא שוכב שָרוע, ואנשים נושאים אותו על כתפיהם ותמהים ולוחשים:

– איזו „טרגדיה"!...

וכִגבֹור בו אפיסות־הכֹחות בתוך טשטוש־מראות, צָנח ראשו על המטה, ונחרות־שֵנה כבדות עלו ופִשטו בדוּמִיַת החדר הבּודד אשר בשכונת „אהלי־יעקב".

ב

כשבועַים־ימים כבר עברו על דינה לפידות ביפו. בהשתדלות מקֹרבים נתמנתה למִשרה ב„בית־הספרים" העברי והיתה משכימה לפתחו ומנערת את האבק מִשֻלחנו של הספרן הכחוש, גבה־הקומה, המביט בה ארֻכּות מבעד למשקפיו הכהים. ובבדידות חדר־הקריאה הגדול, במקום שהעתונים המעוכים על הקירות והספסולים הארֻכּים ליד הַשֻלחנות מסַפּרים על אנשים, שֶשָהו תמול והשאירו אחריהם הבל נדף של עשן סיגרות עם נשימות כבדות, היתה היא מהלכת לאִטה מקיר לקיר בשעת הבֹּקר, עד אשר רעדה ללא־סבה וחזרה אל חדר־הספרים והסתכלה ארֻכּות בטורים המסֻדרים בארונות גדולים – והיתה כתמֵהה על שבאו ואספו כל־כך הרבה ספרים וְסִדְּרוּם כך טורים, טורים, טורים...

בבקָרים היתה יוצאת מביתה בצעדים מדודים, אטיים, כשילקוטה נע בידה. ומוזר היה לה בזִכרה בשעות כאלה, שכַּך, בצעדים מדודים כאלה, היתה הולכת לפני כמה שנים אל בית־הספר של הגוים אשר בעִירָתם הרחוקה... פְּעָמים היו הבקרים השלֵוים מַשרים עליה תוגה נעימה, מיֻחדת, שהיתה גוררת אחריה איזו שירה נושנה, ילדותית, בשפת גוים, משם, משם... ואולם רַבּוֹת נתיגעה בלכתה והרגישה, כי קשה עליה להרים רגליה ולטפס אל אותה גבעת־החול הקטנה, המובילה אל רחובה של השכונה. ואז חזרו הזעזועים האחרונים והזכירוה, שהיא, דינה לפידות, אשה חולה היא...

ובאחד הימים, כשנכנס הספרן הכחוש גבה־הקומה והתקרב אל שֻלחנו, שמע מאולם־הקריאה אִושה קלה. הוא נשא עיניו מבעד למשקפיו אל הדלת הפתוחה, וראה את דינה, כשהיא שוכבת אין־אונים על הארץ. הוא לא צעק. עָמד עמד עליה ניעוררה, השעינָהּ אל שלחן־הקריאה ולחש עליה:

– נתעלפה... נתעלפה...

ולמחרת הלכה דינה אל הרופאה מרת דְרַבְּקִין, לשאל עצה מפיה ולספר לפניה את כל הקורות.

– מכמה ימים?... – שאלה מרת דרבקין.

– אני כשבועַים־ימים כאן...

– מכמה ימים, אני שואלת, התחילה הרגשת־החֻלשה?

– מִשָׁנִים... – ענתה דינה לפידות, כשחיוך חולני מבִיש מסתמן על פניה, והוסיפה: – מן הימים האחרונים בירושלים...

דינה לפידות נתעלפה גם בבית הרופאה, וכשהקיצה והתבוננה במרת דרַבקין בעלת החֹטם הארֹך, כשהיא דופקת על חזָהָ ובודַקתה – דומה היה עליה משום־מה, שגם זו, מרת דרַבקין, עזבה פעם אדם אחד אחרי טלטולי־לילה והתעלפות והקדישה את ימיה לרפואה – – והנה היא דופקת על החָזה שלה וזכרונות עוברים במוחה – ובלי צער, בלי צער... מרת דרבקין הרופאה היא כבר, כנראה, „מֵעֵבֶר לַכֹּל״. – ואז פקדה עליה מרת דרבקין להרחיק מן הלב את כל „הענינים הקטנים״... ודינה לפידות הסכימה לדבריה, פסקה מלעבוד בבית־הספרים וחזרה אל מעונה. ואולם אז חזרו ובאו „הענינים הקטנים״ והתחילו לוחצים עוד ביתר עֹז – ומעל הגזוזטרה אשר לביתה ועל שפת הים, מקום טיולֶיה הגלמודים, נקלעה נפשה מלילה ליום ומיום ללילה...

מכתבים למלכין לא כתבה. היא החליטה בנפשה, כי שניהם, היא ואביגדור מלכין, אנשים חולניים הם, והפגישה היתה רק לאסונם. ואולם באחד הימים נודע לה, כי אביגדור מלכין שוכב חולה בבית־החולים של רוטשילד בירושלים ומתעַנֶּה במחלתו. אז קרבה אל שֻׁלחנה וכתבה אליו מלים אחדות; אולם עד־מהרה קרעה את המכתב, התנפלה, כדרכה, על תמונת אמה ונשקתה בנשיקות מאליפות:

– אמא שלי!... אמא...

בקרבה רָטטו כל הנימים היגעות. ואַחַר נתכנסה אל תוך זויתה ואמרה לראות את מלכין, השוכב על מטתו בבית־החולים. בימים האחרונים שגתה לתאבונה בת תעתועי־דמיון אלה: – הנה הוא שוכב בפניו המחוירים ומסתכל בטַבְלות־הַמִּסְפָּרים אשר על המטות למולו ומתבדח עם המשרתים התימנים על ארץ־ישראל ועל משיח... כך דרכו... ואולם בזכרו אותה, עולָה ענָנה על מצחו החלק, והוא מתאנח ומחליט כמוה:

– דינה לפידות אשה חולה היא... הפגישה היתה לאסונם... רק לאסונם...

ובשעות אחר־הצהרים מתדפקת על שער בית־החולים חמדה מלכינסקי ה„קוזינקה״. לארך שדרת־העצים היא מדלגת, ובעלותה במדרגות לחדרו הריהי מתכוננת בפתח־דבור עלֵז:

– נו, הדוד אביגדור, האִם כבר הֻתַּר לו לאכול שוקולדה?

ומלכין דודה מסתכל בה ארֻכּות וחוזר לעצמו על מה שחזר גם לפניה כמה וכמה פעמים:

– חמדה מלכין – זו היא נערה בריאה...

ואגב הרהורים אלה עלו שוב הזכרונות מן הימים האחרונים, שעברו עליה בירושלים, ולחצו ולחצו עד לידי מכאוב...

... בבית מלכינסקי היה זה, בעיר העתיקה. על ביתם גג שטוח, הנשקף על־פני ירושלים הישנה. באחד הלילות נזדמנו הם יחד על גג זה: היא, דינה, עם מלכין, וחמדה מלכינסקי עם אבנר בן־עקיבא אהובה... בפנתם גברה עד־מהרה הדומיה המחניקה, זו העוצרת בעד כל רעיון טוב ודבור חי... הם נשתתקו שניהם והאזינו מתוך מתיחות־עצבים למתרחש בפנת־הגג השניה, במקום שישבו אבנר וחמדה. שם להטו דבורים, וחמדה מלאה צחוק פיה מרגע לרגע. אבנר ספר לפניה על החיים ביפו, בגימנסיה, והיא האזינה וצחקה. ואז נפלטה מלה קרושה ואבלה מפיו של מלכין:

— ואנחנו, דינה, נזדקנו כבר... האז!...

ואחר השתרע על הגג ובקריאה תיאטרונית פנה אל חמדה:

— באי, חמדה, באי ורפאי־נא לגבר חולה... באי, כלה!...

וחמדה באה ונשקה לו על מצחו, ואחר חזרה אל אבנר וישבה עד־מהרה ונשקה גם לה, לדינה. היא נזדעזעה, והמדה עמדה והסתכלה בה במבט תמה, כאלו הפעם הראשונה בימי חייה עברתה איזו הכרת־חיים גדולה, ואחר־כך צנחה והתרפקה עליה והרבתה לנשק לה... והיא נכנעה אז לאיזו הרגשה נעלמה, בשכון התינוקת המבישת בחיקה...

וברגעים ההם, זוכרת היא, אהבה את המדה, ואולם אחר־כך שנאתה. וכאשר באה לפעמים מן העיר העתיקה לשכונת „אהלי יעקב" והתדפקה על דלתו של מלכין דודה, בשעה שהיא, דינה, ישבה אצלו, היתה זורקת בה מבט קר עם בת־צחוק רפויה, וחוזרת לדפדף בתוך מלוניה הגרמניים. ואולם מלכין היה חוגג לקראתה תמיד והיה מושיבה על־ידו ודולה מפיה ספורים ומעשיות, ומלעיג על אביה, על דודו ר' ישראל מלכינסקי ה„משלה", ומכריז עליה בקול: „חמדה בת הרב הקצין המרומם ר' ישראל בר' אמנון מלכינסקי מנכדי האר"י הקדוש זי"ע" — וכשהלכה לה, היתה נשארת אחריה כמרחפת בחלל החדר איזו תביעה אימה־גדולה... דינה שמעה אז את הלמות־לבה והרגישה במלכין, שהוא יושב מאחרי גבה ומסתכל בה בשנאה...

— — כעבור ימים מעטים שבה דינה לבריאותה. מרת דרבקין החישה מזור לגופה. והחיים התחילו רומזים וקוראים מחדש... ובלילות לא היה הים הומה עוד בזעפו; הוא הלך מאוים נעלמים; הוא תבע. וגבעות־החול אף הן לא היו עוד אבני־מכשול כבדות בדרך; הנה היא כבר מדלגת עליהן בדלוגים קלים, פזיזים וחיים... ומבעד לחלונה נראות האניות, העוגנות על החוף, כמבשרות ומכריזות על החיים, החיים... וגם אדמומית־החלשה, כזו שבפני נשים לאחר לדה, שפרחה לפני ימים בפניה, אף היא כבר נעלמה... והנה היא צועדת שוב בטוחות — והזכרונות אינם עוד, אינם...

אך הנה התחילה אי־מנוחה חדשה תוקפת עליה. את אבנר בן־עקיבא, אהובה של חמדה, רוצה היא לראות!... היא עוד לא נפגשה אתו עד־היום — והיא רוצה לראותו! ומאחר שהיתה זו משירי־שאיפותיה, לא ידעה נפשה

מנות, והיתה מתרוצצת בשעות־ערבים לצדי הרחובות בשכונה ומבקשת אחריו... היא רוצה רק לראותו ולשֶבת ולדבר אתו, כאשר דִברה לפעמים את חמדה אהובתו... ואחרי חקירות רבות נודע לה, כי אבנר הלך אל אחת המושבות. היא חכּתה לו בקֹצר־רוח; וכשהתדפק באחד הערבים על חדרה, בשעה שישבה מכֻנסה בקרן־זויתה, נִתּרה ממקומה, דלגה לקראתו, ונפשה חגגה עליה בהרגישה, כי בלילה זה יִשָאר אבנר על־ידה שעות הרבה — וגוני החיים משתנים, הם עלולים להשתנות, הם הולכים ומשתנים — והיום יִפָתחו שוב מַעינות־נפשה ויפכּו, והיא תהיה חיה ועליזה וגם „מעַנֶגֶת"...

אבנר בן־עקיבא עלם גבה־קומה היה, שהגיע כמעט לעשרים שנות חייו. הוא היה חובש לראשו מגבעת־קש גדולה, שהיה זורקָה ממנו והלאה, בהכּנסו אל מלונו, בגרַציה רבּה, כשעיניו הגדולות חיות ונָעות. מגבעת זו והרָמת־ידו ל„שָלום" מָשכו אליו את עיני הנערות, וכֻלן ידעו, כי אבנר מן הבחורים הטובים הוא, וכי „פּרא־אדם" הוא ורעיונות משֻנים הוא מביע, רעיונות קיצוניים על כבוש הַדַיָג בים יפו ועל כבוש הסירות של הערביים ועל עוד כבושים... ואולם בעִקר היה עלם יפה, ואלו לא היה חי בשכונה העברית שביפו, היה יכול להיות משַחק־„פוּדבּול" מפֻרסם, מַלָח באחת האניות או מלצר באחד ההוטלים הגדולים שבכרכי אירופה... בשכונה העברית היה אבנר אידיאליסט, ולמוריו בגימנסיה ברור היה, כי בחורים כמוהו נחוצים לישוב העברי המתהוה, וכי הללו, כמוהו, יֵדעו להגן על ה„עמדות"... ואבנר נתחנך ברוח זו כל ימיו, ומשום־כך היה מֻכרח להזדַיף ולהמציא לעצמו פוזות, למען מַלֵא את ה„תפקיד", שהטילו עליו. וכשהגיעו ימי־הפגרה, והוא התגעגע בעצם אל בית אבותיו בירושלים ואל חמדה מלכּין, היה מֻכרח ללכת אל המושבות ולעבוד ולהיות לשומר. ואולם כשהיה מרבה לספר בשבח־עצמו, נתגלה הנער הרך וטוב־המזג, שנקלע לתוך סביבת־חיים זרה. וכשהאריך בדבּורו ושכח את „תפקידו", היה מספר כתינוק מבֻיש, ודוֹלֶה מלים מפי האחרים, ומאמין לכל אשר יָשִיחו לפניו...

אבנר היה עוסק בְצִלוּם תמונות, ומשום־כך נמשך לב הנערות אחריו עוד יותר. הוא היה מצַלם את כֻּלן ומחַלק את הפוטוגרפיות חנם. הנערות הביעו לו על כך תשואות־חן רבות מתוך עינים חיות־עוגבות. אבל באלה לא הבחין אבנר עדַין בימים ההם. הוא אהב רק את חמדה מלכּין הנערה, שנפגש אתה בביתם עוד לפני כמה שנים, כשהיתה באה לחזור על שעוּריה עם אחותו. רק אותה אהב אז, והיה מְלַוָה בכל יום מ„אהלי־יעקב" עד לעיר. ובעמדם לפני ביתם היתה חמדה מושיטה לו את ידה רק לאחר הפצרות רבות... על עסקי למודיהם היו מדברים, והוא היה מקשיב לספוריה על התעתועים של התלמידות בבית־ספרה עם אחת המורות, המלמדת גרמנית ומפהקת ומסתכלת בעד החלון וחולמת...

– אנחנו יודעות כֻּלנו... יש לה „אהוב"... בהַמְבּורג הוא... כך ספרה לפנינו...

והוא, אבנר, היה מדבר לפניה רק על שאיפותיו לעתיד... פעם הציע לפניה לקרא יחד ב„אהבת ציון" – ואז צחקה חמדה בקול ואמרה שלש פעמים: לא! – ואולם באותה שנה נשלח הוא ליפו, אל הגימנסיה, והם נפגשו עוד רק שתי פעמים בשנה, בימי־הפגרה. ובפסח הראשון, כשחזר אבנר אל בית הוריו, לא הכירה בו חמדה כלל. היא עברה על־פניו, מבלי הביט בו, ונשקה לאחותו. וכשהתיצב לקראתה, אמרה לו בפניו:

– אבנר, נתכערת שם ביפו...

פניו האדימו תחלה, ואולם אחר־כך שאלתהו חמדה, אם הוא רוצה ללַוותה אל ביתה. הוא שמח עד־מאד. וכשהלך אחריה, שאלה אותו, אם אמת היא, שהוא מצַלם נערות שם ביפו... הוא אמר „לא" וּשְׁאָלָהּ, אם רוצה היא, שיצַלֵם אותה... היא לא נענתה לו, ואולם הַרְגֵשׁ הרגיש, שלבה הולם בקרבה – והמשיך אז אבנר וספר לה, שרצה לכתוב אליה מכתבים ארֻכים, אבל לא ידע, אם תשמח עליהם, ולא כתב. עכשו יכתוב; בכל יום יכתוב אליה...

– לא! בכל יום?... לא!...

– בכל שבוע...

ואז הוציא אבנר קבוצה של גלויות פוטוגרפיות, שבכֻלן היה הוא עצמו מצֻלם, ונתַן לחמדה. היא הסתכלה בהן ותמַלא פיה צחוק: כל הפּוזות היו בשנוי־מקומה של מגבעת־הקש על ראשו...

ומאז עברו שנים אחדות. אבנר בא רק לעתים רחוקות אל בית הוריו. ובפגישתו האחרונה אמר לחמדה:

– רק התינוקות מתגעגעים...

חמדה נשתתקה אז. וכשחזר אבנר ליפו בשנה זו, האחרונה ללמודיו, לא ידע עוד מנוח, היה מסתכל ארֻכּות בפניה אשר אתו בַתמונות וכתב אליה מכתבים ארֻכים – ולא נענה. ועל משכבו בלילות היה מקיץ מתוך כליון־הלב, שהתחיל מציק עליו בימים האחרונים, והיה חושף זרועו ומנַשקהּ ארֻכּות...

את הנערות אשר בגימנסיה אתו לא אהב. אלה היו אחרות מזו, הגָרה שם בעיר, בביתם, שגג לו שטוח, גג זה, שהוא היה יושב עליו אִתּה ועם אחותו ומסתכלים יחד בשקיעת החַמה... אז היו הם „תינוקות" – ואִלו נפגש כיום עם חמדה כאן, כי־אז היה תופש בידה בחזקה ומנשק לה תכף ומיד על פיה, על פיה...

ואולם חמדה היתה רחוקה, והיא התחיל נועץ עיניו בכל רגל אשה ובכל כתף נערה, המתהלכת בערבים ברחוב – וידע ברור, שאת מקומה של חמדה יכולה למַלא כל אשה וכל נערה, שתֹּאות להתיחד אתו בחדרה וללמדו „פרק באהבה"...

ובאחד הימים ההם התדפק אבנר על חדרה של דינה לפידות.

את דינה לפידות ידע זה שנים אחדות. בבית הוריו, בירושלים, היתה היא יושבת על הנדנדה אשר בחדר אביו ומעַינת בספרים. על־ידה היה יושב אביו ומתוַכּח אתה. והוא התפלא אז על אשה זו, היודעת רק ספרים וִכּוחים על הספרות ועל הציוניות ועל „אחד־העם"... שמלה פשוטה, לבָנה, היתה לבושה, שלא כיתר העלמות אשר בשכונת „אהלי־יעקב", וגם שערותיה היו סרוקות באֹפן אחר – הכל היה בה אחר, כמעולם זר – ואבנר ידע, כי דינה לפידות נערה „רוסית" היא... והגדֵרה זו בלבד דַיה היתה לעלם הצעיר, למען שגות בה בדמיונו הלוהט... והוא ראה את דינה לפידות, כשהיא מגביהה ידיה למעלה ומפהקת ארֻכּות: העולם כֻּלו אינו מעַניֵן אותה. היא כבר ראתה את הכל ויכולה משום־כך ללבֹּש שמלות פשוטות ונעלים כאלה, שרק הַפַּלָּחוֹת הערביות נועלות כמותן... והעולם אינו כדאי, אינו כדאי... דינה לפידות היתה מחַיכת גם לדברי אביו ועונה לו במלים כבדות־גדולות. אבא היה משתתק, ואז ידע הוא, כי דינה „רחוקה" אפילו מאבא... וכשהיתה דינה קוראת לפעמים אחריו ומדברת אתו, אגב נדנוד באותה כֻּרסה, היו פניו מסמיקים והיה מתפלא עד־מאד, שגם מתחת לחֻלצתה נעים בשרים חיים... הוא חשב, כי דינה לפידות בּוֹשָׁה על חָזֶהָ הבוגר, ואביגדור מלכין, כאביו, ודאי רק מתוַכּחים אתה. והוא הוא הראשון, שגִלה בה „סוד" זה... כך היה עומד לפניה במבוכה, עד אשר נטלה את כפו בידה והיתה מסתכלת בה וְנִבאת לו, כמכשפה, על עתידו – ואז לא היה גבול להשתוממותו: דינה לפידות ידעה את כל הצובר עליו ואת כל החבוי בחדרי נפשו... ואז גָדלה בעיניו, והוא היה צופה בה ארֻכּות מתוך חדר־הילדים, הסמוך לחדר־אבא... פעמים היה מלכין נכנס ויושב בקצה הכֻּרסה על־ידה, והיא היתה מגרשתו ממנו. הוא לא התנגד לה ולחפצה והיה יושב למולה ושותק, נוטל עפרון מִשֻּׁלחן אבא וכותב ורושם. וכשהיו עוזבים את הבית, היה הוא, אבנר, נחפז אל השלחן ומוצא גליונות משֻׁרטטים, ועליהם הרבה פעמים שמו של מלכין ושמה של דינה ושֵם אביו, וסביב השמות תֵּבות מרֻבעות מעשה־קשוטים. ופעם מצא גם ציור שלם – שתי מצבות ועליהן חרוזים אלה:

פ. נ.
האשה מרת דינה,
שסבלה כל ימיה מגלות השכינה
ואהבה את אביגדור ואהבה את עקיבא
וחִלקה אהבתה בידה הנדיבה.

פ. נ.
עלם חֶמד מנכדי האר"י,
שהלך לתקן נשמתו בארץ־הצבי,
ושבַע־יסורים ושבַע־אהבה
נקבר, הוי, כאן בקברת־התאוה...

וכך, מתוך צרופי דברים אלה, נתהותה דינה לפידות והיתה בדמיונו אשה טפוסית מעַניֶנת; וכשהיה פוגשה לפעמים ביפו, ברחובה של השכונה, היה מסתלק לצדדים, מֵרים את מגבעת־הקש בנמוס, שלא כדרכו, ומצַדֵּד את פניו אל הבתים...

בהכנסו עתה אל חדרה לא התפלא אבנר על השמחה הגלויה, שבה קִדמה את פניו. דומה היה לו, כי הוא נכנס ובא אל מעון־אשה, שהוא רגיל לבקרו מאז. הוא לא נבהל. בימים האחרונים הרגיש, כי דינה לפידות אף־היא אשה היא, אשה בלבד. וגם מבטיה, שהיא שולחת בו בימים אלה, מובנים לו, כשם שהוא מבחין כבר בכלל במבטי־נשים... בהכנסו עמד בפתח והסתכל סביביו, והיה דומה לו, כי אשה זו ממתינה לו זה ימים רבים כך, בַּפּוֹזָה שלה על הספה, ועל־כן הוארו פניו בבת־צחוק גַברית. הוא זרק את מגבעתו והפנה את גבו ונָעל אחריו את הדלת, ואז התחיל לבה הולם, כאשר לא הלם מאז... מאז...

אבנר בָּגר. הוא זרק עתה את מגבעתו גם לעיני דינה בגרַציה שלו הרגילה, שנתגלתה לה עתה בפעם הראשונה. כשהרים ידו וסִדר שערותיו, היה ברור לה, שאבנר מתכונן לשבת הערב במעוֹנה שעות ארֻכּות, ארֻכּות... לבה רָוַח. היה לה החֵפץ לראות את פניה בראי אשר למולה, ואולם חששה לקום, שמא תקלקל את הרשם... אבנר עמד והתחיל מספר על ימי־ה„שמירה" האחרונים במושבה והסתכל בה ומָדדה מרגליה ועד קדקדה. דינה יפה היתה באותה שעה... ידיה הארֻכּות־החִוְרוֹת שכנו בחֵיקה כעצובות, אשה על־יד חברתה. הַפְּרוֹפִיל היה מוּאר בדמדומי־חַמה אחרונים, והעין האחת, יחד עם פתיחת הפה לחצאין, העלו לו, לאבנר, זֵכר נשים מתוך דמיונות־נעורים נעלמים... שערותיה היו סרוקות לשתי מחלפות דקות, ואחת מהן נתלתה על חֻלצתה הלבנה ונתרפקה על חזהָ, שהיה מכה גלים קלים. שמלתה היתה דקה ונתקפלה בתוך חיקה כך, שכל צורות גופה הגמיש נתבלטו היטב. וכשהרימה רגליה, במְתחה אותן על־פני הספה, היה זה גוף ארֹך־ארֹך ויפה... אבנר נצב ממולה. דינה הרגישה, איך עלם זה מודדה בעיניו, ולא יכלה לעצור ברוחה ואמרה לו בטוי זה, שלא ידעָתוּ במובנו הנכון אלא בגרמנית: „Jugenderwachen"... אבנר המשיך לדבר על עצמו ולספר גבורותיו בלילות האחרונים במושבות. בשפה חופזת תאר את יְלֵל השועלים בכרמים ואת נבחת הכלבים ואת נחרות־הַשֵּׁנה האיֻמות של חברו לשוֹמִירָה, הכותב עוד עד־היום שירים רוסיים ומדַבר כל הימים על טולסטוי ועל ר' שמעון אביו־זקנו, שמאת שניהם לו הכל... „שניהם השפיעו עליו במדה שוה — מספר הוא — ומשום־כך יצאה „קומבינַציה" זו, הנקראת כיום שמעון שמעוֹני, ולפנים שמעון שמעונובסקי"...

דינה לא הזמינה אותו לשבת. נעים היה לה לשמוע לדבריו, כשהם באים מעל לראשה וגופה. ובְדַבְּרוֹ ראתה שוב את חמדה מלכינסקי הנערה, כשזו הולכת אתה באותן הסימטאות, המובילות מן העיר העתיקה, ומדַבֶּרת אתה בו, בעלם זה הנצב לפניה... ואבנר ספר וספר; וכשהגיע בשיחתו ודבר על בית אבותיו ועל בית חמדה מלכינסקי, הרגישה דינה, שהוא ממַהר לעבור על אלה וחוֹזֵר אל סֻכּת־השומרים ואל יְלֵל־השועלים...

על־פני הקירות רעדו הדמדומים האחרונים. אורות־ארגמן פשטו בשולי האפק אשר לים והאדימו גם את חדרה הקטן. אבנר פשט את מעילו, ישב

בשרוולי־כתנתו וצנח תוך תנועת־גוף עזה על הכסא, בשלחו את רגליו עד לספתה של דינה. פניו הוארו לסרוגין לתנועות גופו, ודינה התנחמה בראותה, כי גם לקראתה עדַין משַחקים החיים, ועדַין משַחק עלם צעיר ויפה־גוף כאבנר בן־עקיבא...

החדר לא הואר. אבנר שקע, אגב הרהור כל־שהוא שתקף עליו פתאם, לתוך עצמו ונשתתק. אותה התוגה המעטה, היורדת עם פגישה ראשונה את אשה, שמתוך הכרה פנימית ידוע לנו, ששלנו היא, שלנו תהיה עם כל הרגשותיה הקודחות ועם כל גופה המרטט, השתררה גם על אבנר. הנער זע בו: הנה הוא יושב ומודד את גוף האשה גם בתוך החשכה בעיניו התובעות, והנה עוד מעט וְיֵשב על־ידה בתוך אותה דומיה כבדה, הדומה לערפל, בִשְאֵתָה בקרבה את סוד הַבָּאוֹת... והוא שותק, שותק...

דינה לא יכלה לעצור עוד ברוחה. היא הרגישה במתהוה בנפשו. ואז קראה לו ובקשתהו לשבת על הספה לרגליה, כי הנה יש עתה ברצונה לסַפֵר לו „דברים יפים"...

ידעַ ידעה, כי הוא לא ילך עוד ממנה. היא אוהב אותה... וחֲמדה מלכין נערה פותה היא, שאינה יודעת להשיב על מכתבי־אהבה... ומחר, בזרוח השמש, תקום ותהיה בריאה כעלם זה, היושב בשרוולי־כתנתו, כאִלו היה מכין את־עצמו להגביה משקלי־ברזל כבדים בְּתַחֲרוּת־גבורים... ומחר, בזרוח השמש, תלך היא שלובה בזרועו ברחובה של השכונה ותלחש לו ולעצמה: „אבנר, אני בריאה כבר"...

דינה משכתו אליה והֶאצילה לו נשיקה ראשונה אֲרֻכָּה על פיו... אבנר בכה. אז השעינה ראשו אל לבה והתחילה בוֹחֶשת באצבעותיה בשערותיו — — ומעל לראשה רחפו ימים רחוקים נשכחים אשר בעירתם הרחוקה, וריחות דשאים רְטֻבִּים ושבילי גן נשכח, מכֻסים בבקרים בטללי־כפור מזהירים, עלו בזכרון והשפיעו מרגוע ונחמה ושֶקט, שקט...

דומיה אֲרֻכָּה שלטה. אבנר הגביה ראשו והשהה מבט ארֹך בפניה. דינה אמרה:

— אבנר, אתה אוהב את דינה לפידות לא מהיום...

— לא, עוד מבית אבא...

ואז ספר אבנר לדינה על „הפגישות הדמיוניות", שהיו לוֹ אִתָּה. הוא ספר לפניה, וקולו היה רך ועָנג כמנגינת־כנור חרישית, איך ישב לפני שנים בתוך אקסטַזה ילדותית והסתכל בגופה, שהיה עולה ויורד מתוך נדנודיה בכֻרסת־אבּא, ויאהבנה במסתרים. הוא דבּר בשקט, ודינה קמה ממקומה וראתה פתאֹם את חייה, כשהם מוארים באורות־שמש גדולים, צנחה על לבו והתחילה מחבקת אותו מתוך ההכרה, שהנה בא בן־אדם לחדרה וסח לפניה, שהיא עוד חַיָּה, חַיָּה, חַיָּה...

אבנר הטה פניו אל ראשה ושם פיו על שערותיה. ניחוח עלה באפו, פשט בכל יצורי־גוו, וזעזוע של עֹנג טמיר ושוקט, כל־כך שוקט, עברו...

לפני שנים חלה פעם בקדחת בשעת למודו בגימנסיה. כל גופו רעד

מחם. המורה שלחהו הביתה. הוא נכנס אל מעונו (אצל משפחה אחת התאכסן אז), מהר אל הספה, השתרע עליה והתחיל מתנמנם. ובתנומתו שמע פתאם את צעדיה של אחת הנערות מבנותיה של בעלת־הבית, כשהיא מתקרבת אליו ומכסה אותו בשמיכה. רעד עֲבָרוֹ והוא הִדֵּק ראשו אל הקיר. וכשנגעה יד הנערה ברגלו, עברו זעזוע־רך טמיר לכל ארך גופו – ויבך בדמעות המות... זעזוע־עלומים כזה עברו גם עתה, והוא ספר לה, לדינה, מעל לראשה את הספור הקטן הזה... דינה התפלאה מאד על השוָאה נאה זו והרהרה: „אמנם כן, בעצם נפשנו הננו כֻּלנו טהורים כל־כך ונקיים וסנטימנטליים כתינוקות"...

– אביך, אבנר, קורא לזה „יסודות־הירח" שבקרבנו... כֻּלנו הננו תינוקות „חִורים"; ונפוליון בכה בחיק אשה כמלכין וכאבנר... רק „נוזל רותח" הננו, המתנדף מיום ליום בתפנוקים ומאַויים וספוקים קטנים... והנפש (דינה לפידות צנחה לתוך היקו של אבנר והחלה מדברת אל עצמה כִּמְדַקְלֶמֶת) – בדחילו עומדת אני לפני סודותיה, כעמוד סלע כפוף בהרים, בהסתכלו לתהום אשר לפניו ולרסיסי־גוו המתגוללים שם נפוצים... כך רשמתי פעם על תמונתי, אבנר, אבנר, אבנר!... כך כתבתי בבֹקר אחד, בהסתכלי בראי כשאני בוכה על עצמי, על עצמי... ואת שברי הנפש לא אדע לחַבֵּר לעולם – דִקלמה עוד – ואולם גוִיָתי תשח עליהם באֵימה: „מִשֶׁלִּי הם... מִשֶׁלִּי הם..." והיה אז בֹקר רך ועֲנֹג, כערב זה עתה – –

– „שברי־סלע" אמרתי – המשיכה לדבר קטועות ולסרוגין – „מצבות", „מצבות" על קברי עצמנו... ובין ה„מצבות" אנו מהלכים בגאוה, כמי שמהלך על חָרבות־פומפיה – הנה הַ„וֶזוּף" שלי החריב אלה!... הַה־חַה...

אבנר שתק, ודינה שמעה את הלמות לבו. ידו נחה על שערותיה ללא־תנועה, כמי שעוצר בנשימתו ברגע של התהוות רַבּה... דינה היתה יפה באותה שעה... „דינה נפש יקרה היא – לחש אבנר אל נפשו – ולילות כאלה לא רבים הם בחיי איש"... ואז נתאנחה דינה, הגביהה ראשה, פשטה רגליה וצפתה לתוך פניו – ושלטה דומיה ארֻכּה. היא כמו נתיגעה והתחילה גושמת בקול, ואחר עברה לדבורים אחרים נוגים־שוקטים:

... שם, בעירה שלה, עירה מוזרה וקטנה, היה עלם אחד, שהיא אהבתו... בבית־המדרש ישב ולמד וסלסל בפאותיו... ובערָבים היתה היא באה אל בית אחותו ומבקשת ממנו להראות לה את ידו... הוא היה בוש מפניה ובורח – ואז אהבַתו שבעתים... בית־המדרש עמד לא הרחק מביתם, והיא לקחה אתה בעֲרָבים את אחותו, והיתה מהלכת אתה מסביב לבית־המדרש... והוא סלסל בפאותיו וסלסל בקולו ושָׁר שירי־גמרא עגומים ושוקטים, כל־כך שוקטים – כך היה הוא שָׁר, אבנר: „אוי... אוי... אוי..." – – –

ופעם נכנסו שתיהן, היא ואחותו, אל בית־המדרש. רק שני אורות דלקו באור מַאדים על העמוד, ומסביב לכתלים היו ערוכים טורים של ספרים, אלפי ספרים – ועל השלחנות הארֻכּים היו מֻנחים ספרים, ומבין לספרים עלה קולו של הנער: „אוי... אוי..." – והיא רטטה אז מתוך חרדה

ואהבה כאחת, והסתכלה בפני העלם ובפני אחותו. היא לחשה לה:
– האם רוצה היית ללמוד כ א ן?
ואז הפנה אחיה את ראשו והשגיח בהן, ואחר חזר והשקיעו בספר ולא הרימו עוד עד אשר יצאו את הבית. ובערב אמרה היא לאביה:
– אבא, אני רוצה ללמוד בבית־המדרש...
אבא צחק, ומאז היה קורא לה: „בית־המדרש־בחור" – –
דינה נשתתקה. מעם הבתים הסמוכים חדרו אורות קלושים והאירו לסרוגין את חדרה. עתה נשענה על לבו של אבנר כעיפה ונחה מעמל עבודה רבה. אבנר תפש בראשה ונצמד אליו צמוד־שפתים ארוך. והיא נתרה ממקומה פתאם וקראה:
– הנח לי, אבנר, הנח!... אשה חולה אני!... אני אשה חולה!...
עשרות פעמים חזרה על קריאה זו, ואחר שבה והשתרעה על ספתה, ואבנר לחש לה מעל לראשה:
– את תבריאי, דינה... את תבריאי...
ואז נשקה לו אף־היא ולחשה מתוך התפנקות של תינוקת מבישת:
– שְקה לי, אבנר... רפאֵני... אני חולה... אני חולה כל־כך... אני מן החולניים... מבחורי בית־המדרש אָני...
ומן החוץ חִיכו רק אורות בודדים־מרַצדים מעם הרחובות והבתים אשר מסביב...

ג

ר׳ ישראל מַלכינסקי ה„משְׁלח" היה אחד מיקירי ירושלים. על המכתבים, שהיה מְשַגֵר לחוץ־לארץ בכל הלשונות, בתור מנהל בית־החולים „עזרה בצָר", היתה טבועה הגושפנקה שלו הגדולה, שבאמצעיתה היה מצֻיר הכֹתל המערבי עם שלשה ארזים, ומסביב לו שמו: „הק׳ ישראל מלכינסקי החונ"פ עיה"ק ירושלים תובב"א, בנם של קדושים ונכד להאר"י זי"ע". בגדיו היו ארֻכים, בגדי־צבעונים ירושלמיים, ואֵזור רחב של משי הֹדִי אָזור במתניו. מעל לחלוק זה לבש קַפּוֹטה שחורה, שאת אחד משרווליה השאיר ריק ומדלדל לאחוריו – ובזה היה הבטוי הטפוסי ל„ירושלמיותו"... גבה־קומה היה ואהב לחַיך בבת־צחוק פקחית, שהיתה תוצאה מהַכָּרַת־חיים נאמנה. ר׳ ישראל מלכינסקי הלך בעינים פקוחות לקראת חייו... הוא קרא בספרות העברית והיה מדַבר סרה, מתוך הנאה מיֻחדת, בפרץ סמולנסקין... בעודו נער קרא את „התועה בדרכי החיים"; בהַחָבֵא קרא, מחוץ לעיר, על־יד ארמונו של ישמעאל־פחה, ועוד אז היה רוגז עליו, על פרץ סמולנסקין; ובגמרו לקרא, רָשם על הדף האחרון: „ברוך אתה... שהבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו וכו׳"... ואולם „אחד־העם" – הַלָּה טְעם מעט מעץ הדעת טוב ורע, אבל אין בכך משום גַדְלות: מעט

הֶגֶל ומעט רמב"ם – ותו לא מידי... וביאליק – הוא רק השיב במשהו את הגזלה, שגזל מבית־המדרש ומן הספרים, המתגוללים שם כיום ככלי אין הֵפֶץ בוֹ...

ר' ישראל מלכינסקי היה יהודי צִינִי מטפוס מְיֻחד. כשהיה מהלך ברחוב־יפו, היה מציץ במבטים אלכסוניים בנערות ישראל ובנערות יָוָן, הטופפות בעקבי נעליהן הגבוהות; ובשעה שהיה מתעטף בטליתו בבית־הכנסת של האר"י, היו עולות נערות אלה וטופפות לפניו בסדר, וקשה היה לו לסלקן מעיניו... הוא היה מאותו הטפוס המְיֻחד, שנתהַוה בירושלים עיה"ק מתוך חיי־האויר חסרי־הבסיס ומתוך הפקחות היהודית, שנהפכה בארץ־ישראל לצִינִיּוּת פנימית עמֻקה וליחס חסר־קְדֻשה... אל ביתו היה חוזר מעבודתו בלשכת בית־החולים רק בשעה מאֻחרת בלילה. אשתו היתה יושבת אז וקוראה ברומן רוסי, ובהכנסו היתה נושאת אליו עיניה, עינים טובות, רחמניות ושוקטות, שכתלים כהים מן הבתים בעיר־העתיקה ורחובות מחשיכים הטביעו עליהן חותם־תמימות מְיֻחד.

– זו חיה לה עדַין בקִזַנְקָה שלה... – היה מלעיג בה אז לפעמים. ואולם אשתו היתה נהנית מלעגו זה והיתה סומכת ראשה על ידה ומספרת לפניו את אשר קרה לו לטולסטוי בילדותו... ישראל מלכינסקי היה מקשיב ומהרהר באותה שעה הרהור כבד: מדוע יָלדה לו זו רק בת יחידה בלבדז... וכשהיתה ממשיכה לספר, היה פעמים מרגיש, שהַזה חֶמְדָּה יושבת לפניו ומדברת ומספרת... כל־כך דומות היו זו לזו... ואז היה ברור לו, ש„פריצָה" זו – כך היה קורא לה לפרקים – אינה רוצה בוְלָדוֹת. דַיָּה לה ה„פַּנְנְקה" שלה: חמדה...

ולפרקים, בשבתם כך, כשחמדה ישֵנה כבר, היתה מרת מלכינסקי אוהבת להזכיר לבעלה, שהיה „התאהב" בה... בבואם מקַזַנְקָה ישבו הם בעיר העתיקה בשכֵנות עם ר' אמנון מלכינסקי אביו... והוא נפגש פעם אתה על מדרגות־הבית ואמר לה ברעדה: „שלום"... ואולם ישראל מלכינסקי בעלה לא רצה בשום אֹפן להסכים לכך, שהוא „התאהב"... ומרת מלכינסקי נעצבה מאד על הוכחותיו, ועננה קלה עלתה והאפילה על פניה הטובים...

ר' ישראל מלכינסקי ואשתו ראו בחמדה בתם היחידה (שֵם זה, „חמדה", קבלה מפי מורָה בבית־הספר, ואולם הוריה קראה לה ליוּבָּה) את צרוף־חייהם. כשהיתה יושבת סמוכה לשֻלחנה ומכינה שעוריה, היו מסתכלים בה ארֻכּות, כאשר יסתכל צַיָּר־אמן לצֹרך פֶּרספֶּקטיבה בתמונה מעשה־ידיו מן המרחק... חמדה היתה נערה יפה. עיני־האש של אבא נתלכדו להרמוניה עם פניה הנוגים, פני האם, הכלואה במעונה זה עשרים שנה. על ראשה היה נֶערם שֵער עָבֹת וקְוֻצה גדולה היתה נופלת אל עֵבר פניה. חמדה גלחמה בקְוֻצה זו, ונתגלתה אז ידה הקטנה עם אצבעותיה הרַכּות. בת־צחוק זעירה נסתמנה בזוִיות־פיה ומבטה היה יורד וגַבּוֹת עיניה מאהילות על מחצית פניה. היא הזכירה אז בנות־רבנים נוגות אשר בעירות ישראל נשכחות...

ישראל מלכינסקי הִרְשָה לחמדה ללמוד בבית־הספר העברי אשר ב„אהלי־יעקב" רק בהשפעת אשתו. הוא עצמו התנגד לכך בכל־תֹקף. טענתו היתה, שאין הוא מחַיב להמציא חֹמר לציוֹנים, „הרוצים לנַסות, אם משיח כבר בא ואם יבוא בכלל..." אשתו לא הבינה לרֵעו וטענה לפניו, שאלו לא היתה חוששת, שמא יבוא אביגדור מלכין ו„יחריב עולמות", היתה שולַחְתָּה אל „האחיות הצרפתיות": שם יודעים לחנך תינוקות...

חֶמדה למדה בבית־הספר העברי והתחילה גם מדברת עברית וּמְדַקְלֶמֶת שירים בבית, והאֵם שמחה עד־מאד. אולם בתוך שמחתה היתה מהרהרת: אִלו היה כל זה ברוסית, מה־טוב היה לה! וכשגדלה והתחילה מתוַכחת עם אביה על פסוקי־תנ"ך (היא אמרה להוכיח לו, ששני נביאים ישעיהו היו), לא הבינה האֵם ולא־כלום, והיתה מצֵרה על כך עד־מאד... ואולם ר' ישראל מלכינסקי – נחת היתה לו מבתו. הוא היה מקנטרה בפֵרושים מְשֻנים, ובעִקר בפֵרושים מאלשי"ך, ואולם חמדה לא הסכימה בשום אֹפן לאלה והוכיחה לו, שיש להבדיל בין דרש לפשט, והיתה מבארת לו את הסבות ההיסטוריות, שגרמו לכך, ש„שיר השירים" נהפך מספר־אהבה ל„ספר־מוסר"... אביה לא הסכים לדעתה, קם כרוגז והיה שָר לו מפסוקי שיר־השירים – „כי הנה הסתָו עבר... קול התור נשמע בארצנו... עת הזמיר הגיע" – והיה מלטף ארֻכות את שערותיה של חמדה בתו היפה... ולפעמים, בלילות החֹרף, כשעלזה עליו נפשו למראה הנערה, האוהבת ספרים עברים, היה יושב וקורא אִתה גם ב„עין־יעקב" ומלמדה פרקים מ„שלחן ערוך". חמדה הקשיבה, והיתה בעזרת אביה, מבלי אשר הרגיש זה בכך, לַתלמידה המצֻינת שבַּכִּתה. וכשגמרה למודיה, והוריה לא הסכימו לְתִתָּה לבַקר עוד בבתי־הספר, ירד עקיבא חלַטניק המורה בכבודו ובעצמו מ„אהלי יעקב" ובא לעיר העתיקה להשתדל לפני ישראל מלכינסקי ואשתו ולהשפיע עליהם, שיתנו לחמדה להמשיך את למודיה, כי אם לא – הרי הם מתחַיבים בנפשם...

עקיבא חלטניק, המורה הראשי בבית־הספר שלמדה בו חמדה, ידע את בת מלכינסקי למן היום הראשון, שבו נכנסה לבית־הספר. תמיד היה נתקל בה באותו הפרוזדור הארך אשר לבית־הספר, היה מחליק לה על לְחָיֶיה ופותח אתה בשיחה זו:

– נו, „בת־יחידה", אמרי: חֶמְדָּה, חֶמְדָּתִי, חֶמְדָּתוֹ, חֶמְדָּתֵנוּ...

חמדה היתה סרה מעל פניו לצדדים ומחַיכת; ואולם כשראתה, ש„המורה הראשי" אינו משגיח בה עוד, היתה מתחילה מדלגת בפסיעות של מָחוֹל, וחלטניק היה צופה בה אז בהחבא... רק אחת בלבד לא הבין חַלטניק: מאַין לאותו „חַלְקְקַאי", ר' ישראל מלכינסקי, בת נאה כזו, נערה עליזה, המַזִיָה במבט־עיניה גם את רוחו שלו השוממה?... ואולם פעם נתפרשה לפניו חידתו במקצת: באחד הימים שְאָלָה בפרוזדור על מעשיה בבית,

והנערה ענתה, שאמא מספרת לה ספורים מ„טולסטוי"... ואז הבין חלטניק. ופעם באה גם אמה לבית־הספר. חמדה קראה למורה הראשי, ומרת מלכינסקי עמדה ודברה אתו כשעה ארכה רוסית. וכשאמרה ללכת, לא יכול חלטניק לעצור ברוחו ושאלה בחן:

– איך באה הנה מרת מלכינסקי לירושלים ולעיר העתיקה?...

– זוהי „היסטוריה" ארכה...

– הם... משם ודאי... משם...

והרגיש חלטניק, כי אשה זו רוצה להמשיך את דבורה. היא נבוכה. ואז תקע הוא רגלו והתחיל מהלך. ומרת מלכינסקי הלכה אחריו מתוך הנאה מיחדה: ריח חיים רחוקים הגיע אליה פתאם... והיא ספרה: הוא היה סטודנט... ננעלו לפניו השערים – וחיה מכרח להתנצר... ואז ברחו הוריה הנה, למען הציל את בתם...

שעה ארכה התהלכו בפרוזדור, עד שצלצל הפעמון. וכשגבר רעש התינוקות, תקעה לו את ידה בלחיצה ממשכה.

– וחמדה נערה נאה היא, נערה טובה! – אמר אז חלטניק.

– ליובּיטשקה שלי תינוקת יפה – לא כך, מר חלטניק? חבל שהיא בירושלים – לא כך, גוספודין חלטניק?... לא כך?...

וחלטניק אמנם השפיע על הורי חמדה. היא התחילה ללמוד בבית־הספר לגננות, והיתה יושבת הרבה בביתו ומשננת שעוריה יחד עם בתו. אז ראה חלטניק את הרומן הקטן, המתחיל להתהוות בין אבנר ובין חמדה הנערה הנאה. וחלטניק היה נהנה מאד. וכשהיה רואה את שניהם עומדים ברחובה של השכונה ומסיחים כשעינים משפלות, הרגיש בעליל, כי אמנם הדורות האחרונים לא כראשונים הם וכי אין תמונה יפה מזו בעולם... ופעם, באחד הערבים, כשלוה אבנר את חמדה אל ביתה, התיצב עקיבא חלטניק האב על אחד מסלעי הרחוב והסתכל מאחריהם: היתה אז שקיעת־חמה הדורה... הם עלו ובאו אל מרומי הרחוב והרחיקו...– ואז נתבהרה בלבו לראשונה ההכרה:

– אמנם כן, עקיבא חלטניק עומד כבר על החוף ומסתכל בספינותיו המפליגות ממנו והלאה... רק „מסתכל" – רק „מסתכל" בלבד...

ובימים ההם נשלח אבנר אל הגימנסיה העברית שביפו.

חמדה בלתה רב ימיה עם חברותיה בשכונת „אהלי יעקב". רק בערבים היה נלוה אליה איזה צעיר והיה מלוה עד למבוא העיר־העתיקה, עד שער יפו. בבית־הספר לגננות לא היו הלמודים מרבים, ואולם גזוזטרה גדולה היתה לבית, ועליה נאספו בשעות־ההפסקה המרבות כל התלמידות המתבגרות־לחצאין והיו נותנות בשיר קולן. ופעמים היו שרות גם בערבים, עם הדמדומים, ואז גברו עליהן מאויי־נעורים נעלמים והיו משתפכות ארכות בשירת „הכניסיני תחת כנפך" – והשירה היתה אז נוגה ואורה, כדמדומים

היורדים... פעמים היה עולה איזה קול נערה מבין הקולות מתוך התרגשות פנימית, כשהיא חוזרת כמה פעמים: „וַהֲיִי לִי אֵם וְאָחוֹת, אֵם וְאָחוֹת; וִיהִי חֵיקֵךְ מִקְלַט רֹאשִׁי, קַן תְּפִלּוֹתַי הַנִּדָּחוֹת"... והאחרות היו משתתקות ונותנות לנערה לשיר לעצמה מתוך שכחה, ואולם אז היתה גם הנערה משתתקת כבושה, והחברות היו פורצות בצחוקן הצלול על־פני כל שכונת „אהלי־יעקב"... פעם קרה כמקרה הזה גם לחמדה מלכינסקי: מכֻנסה בתוך קרן־זוית ישבה, כמי שמסב לשֻלחן ושוקע פתאם בתוך זכרונות... והנערות שרו. ומשהגיעו ל„והיי לי אם ואחות", נשתתקו זו אחר זו, וחמדה שרה לעצמה: „והיי לי אם ואחות, והיי לי אם ואחות" – והנערות פרצו, כדרכן, בצחוק קולני, ושתים מהן, שמעה חמדה, מתלחשות:

– אבנר בן־עקיבא... אבנר...

באותו ערב חזרה חמדה אל ביתה ובקשה לדעת, אם אמנם מתוך געגועים שרה אותו שיר. לא, היא לא שרה מתוך געגועים! – החליטה. ואולם כשנכנסה אל הבית, לא יכלה להכין שעוריה, ואמה התבוננה בה וראתה דמעות בעיניה. מרת מלכינסקי שמחה גם לקראת דמעות אלה. הַרְגֵּשׁ הרגישה, שהנה „דבר־מה" מתחיל מתהוה בבתה. היא נגשה אליה לאט ושאלה אותה לסבת בכיה; ואולם אז השעינה חמדה את ראשה אליה ותוסף לבכות... ומרת מלכינסקי זכרה, שכך בכתה גם היא על לב אמה ביום־התבגרותה הראשון, עת נבהלה למראה התמורה בגופה... וכשהלכה הנערה לישון ופשטה בגדיה, לא הסירה האם עיניה ממנה, וראתה את ידה, כשהיא נשענת על חָזֶהָ ההולך וגָמֵל.

וחמדה אמנם לא שגתה באבנר. היא הרבתה לקרא בספרים ושגתה בגבוריהם. ואולם בלילות היתה עולה על גג־ביתם השטוח, מַשְׁהָה מבטה על־פני העיר העתיקה עם כִּפּוֹת־כנסיותיה המְרֻבּוֹת ומהרהרת בתוך הערפל הדק, השוכן על נפשה הצעירה...

ובימים האחרונים שֻׁנתה במקצת. את שערותיה הגביהה לחסרקת־פאר, כשסרט רחב מקֻשט אותה מאחרי קדקדה. חֻלצותיה נתקנו בדֵיקוֹלְטָה קטן, שהבליט היטב את צוארה הזקוף... בפניה, השזופים מחֹמו של הקַיִץ הלוהט, היו בשרים אלה, הלבנים, כמסַפרים בסוד על עולמות מתהַוים ועל חיים, הפורחים בתוך חֻלצות נערות מתבגרות... בלכתה ברחובות העיר העתיקה, היתה משפילה מבטה ושרוולי־בגדיה היו ארֻכים, כי אמרה האֵם להציל את בתה מקללת־נשים ברחובות ירושלים הקדושה־הנזירה... וכך הלכה חמדה לקראת החיים בצעדיה האטיים, כמהלכו השוקט של הֵלֶךְ בודד, המטַפס ועולה על הרים נִשָּׂאים ורואה במחזות־האֳפָקים, כשהם מתגלים לו לאט־לאט, אחד אחר אחד...

ואולם בימים ההם נפגשה עם דינה לפידות.

דינה לפידות לא היתה גננת. היא היתה בכלל א ח ר ת. מה היתה דינה לפידות – לא ידעה חמדה, ואולם פעמים היו חברותיה מדברות במלכין דודה ובדינה לפידות, המתהלכת אתו, והיו אומרות: היא „רוסית". – ואז

ראתה חמדה את דינה לפידות, כשהיא נצבת על ראשו של אותו הר, שהיא רק מַתחילה לטפס עתה ולעלות עליו... עומדת היא שם בגבהי־החיים ומביטה אליה מלמעלה, מלמעלה... גם תלבשתה ואפן־מהלכה היו זרים לרוחה, וחמדה ידעה, שרק בן־אדם מוזר כמלכין דודה יכול למצא חן בעיני דינה לפידות... שניהם מאותו עולם הם, שכל שעריו עודם נעולים לפניה; ולפיכך היה גם מלכין דודה אחד מאלה, שנפשה ערגה תמיד להפגש אתם. ואולם מלכין דודה היה מתיחס אליה כאל תינוקת. הוא היה מקנטרה, ומדַבר לפניה דברים משֻנים וסח אתה שיחות מוזרות, ופעם ספר לה, שהיא יפה, מפני שאבות־אבותיה היו לובשים כלי־מילת וטובלים במקוָאות ומְעַדְנִים פניהם בכתלי בית־המדרש... ובבואו לביתם, כשלא היה „ברֹגז" על אביה, היה נוטל ידיה, מסתכל באצבעותיה הלבנות וביחוד בצפרניהן הישרות הלבנות־לבנות ולוחש ומִתְפַיֵּט:

– הקשיבי נא, חמדה מְגִנֵי האר"י, הטי אזן ושמעי: ליל־חשך פָּשט על העירה בפּוֹדוֹליה... השכינה, שנדדה מירושלים דרך בבל לאשכנז ולספרד, מתדפקת על גגות בתי ישראל שבפודוליה ובוכיה: וַי, להיכן הביאוני בָנַי?... מסביב חשך, ור' אביגדור מלכינסקי מנכדי האר"י – אבי־אבי־זקננו – שומע לקול הילֵלה ומתנער משנתו... הרחק, מחוץ לעיָרה, יש נַחַל... והוא נחפז אל הנחל כששולי־בגדו מתבדרים שחורים בתוך הלילה... ההשתוממות רבה מסביב: צעדי השכינה על ראשי הערבה... ובתוך הנחל שָׁט ר' אביגדור ורוחץ גופו ומעַדְנוֹ לשם שמים... כרובים עפים מעל לראשו ועיניו תמהות אל־סביביו...

ואחר־כך היה נוטל שערה בידיו והיה ממשיך:

– מָשי... מָשי... מָשי... ובצפת עיה"ק היה ה ו א מהלך בלילות והיה אומר לטהר ה„כֵּלים" ולאסוף ה„ניצוצות"... הוא היה שָׁר שם בלילות... – וחמדה, נכדת האר"י הקדוש, יפה, וידיה טהורות ממי־נחלים, ושערותיה משי...

ואולם כך דבר מלכין דודה לפניה בהיותם לבדם בבית אבותיה. ב„אהלי יעקב", בחדרו, היה א ח ר... שם ישבה למולו דינה לפידות והיתה מדפדפת בספרים, והוא היה שותק שתיקה מעיקה. ואולם דינה לפידות היתה מוזרה עוד יותר ממלכין. היא התנכרה אליה לגמרי והיתה קוראה מדי פעם בפעם כלעצמה מתוך הַמִלונים איזו מלה אֲרֻכּה, שנמצאה לה עתה בפעם הראשונה בימי חייה:

– "Schafschur„ ... מַלכין, יודע אתה מה־זה „שַׁפְשוּר"? – „גזיזת־הצאן"– חַה־חַה־חַה!...

והיא ישבה נבוכה, ולא הבינה לסוד חייהם של מלכין ודינה, והיתה משתוממת לראות כמה שונה מעוֹן זה ממעונות אחרים, שהיא נכנסת בהם לפעמים... ואולם, מוזר מִכל היה לה בראותה, שהם שניהם אינם מה שהם כל אחד לעצמו – ובנוכחותה גם כל אחד לעצמו אַחֵר הוא... וכך היו שניהם לחֹמר נפשי לנערה הצעירה; לאַחַד הסודות הראשונים. רבות שגתה

בהם, והיתה מתרפקת על דינה בלכתה אתה והיתה שולבת את ידה בְּשָׁלָהּ ומשעינה את ראשה על חזה, ופעמים גם מנשקת – ולמלכין דודה היתה מַעתיקה את שיריו בכתב יפה...

ואולם עתה כבר היתה חמדה בשנת־למודיה האחרונה. על קצה גבול הנֹער עָמדה, ומעִם הסודות המרטטים התחילו מתעלים לאט־לאט הערפלים ונמוגים... והיא החלה להבין, שדינה לפידות אינה קוראה כל הימים ב„מלונים", ואותה העיפות בפניה מטלטולי לילות־ירֵח היא באה, ונעלים אלה, הפשוטות, שהיא נועלת לרגליה, פשוטות הן בהכרח, מפני שאין בידה לקנות נאות מהן... והִבְחִינָה כבר גם בבת־צחוקה של דינה, וזכרה, כי על בנות־צחוק כאלה קראה הרבה בספרים – וחדלה מחבקה ומְנַשק לה, והיתה שמֵחה למצא את מלכין לבדו בביתו ולסַפר לפניו בשטף־לשון, שהיא בודדה בעולם, בודדה וגלמודה, ואין לה לפני מי להסיח לבה, ולבה מלא... כל־כך מלא... ובבית משעמם כל־כך וריק... ואז עלו דמעות בעיניה, ומלכין היה מלטף את שערותיה בתנועת־יד נאמנה, ולא כמו אז, לפני שָׁנים... והיא התנחמה בלטיפותיו והרגישה את הרֹך השופע מיד גבר, והיתה תולה בו מבט ארֹך־ארֹך – –

ובימים ההם עזבה דינה את מלכין ונטעה ליפו.

היו ימי חֹדש אלול, „ימי הפוסטה" בירושלים. חבילות חבילות של המחאות־כסף מכל ארצות תבל מתקבלות בימים אלה לכל ה„כוללים" וה„מוסדים", ויהודים חבושי כובעי־סַמיט רחבים צובאים על החלונות שבבתי־הדאַר ומתנגחים בנשים זקנות מתוך קללות בכמה לשונות... הרעש גדול בבתי־הדאַר, וה„גוי" הארמיני, המדַבר בשבעים לשון, עומד ומַשוע לתוך אזנה של יהודיה זקנה מ„כולל אונגרן":

– „חַתְמֶ'נֶען!... חַתְמֶ'נֶען!"...

– הְם... מְשֻׁבְּתי־לי נכדי באמריקה... מי תכן רוח אנוש?...

ומן הכוללים ובתי־החולים מובאים שקים גדולים אל הדאַר, והַשַׂקים מלֵאים מַפיות־משי רקומות לפסח, מנורות־עצי־זית לחֲנֻכּה וכלי־כתיבה ו„מזרחים" עם ציורי ה„עקֵדה". שַׂקים אלה נשלחים לכל הארצות בצרוף מכתבים בכמה לשונות, המסַפרים על ירושלים עיה"ק, המלאה תחלואים ויסורים, ועל צרות ש„בעוונותינו הרבים" ועל כֹּתל־מערבי, ומסַיְמים באדריסה... וכשנטפל פעמים לתוך רעש זה שבבתי־הדאַר איזה תַיָר מחוץ־לארץ, הריהו משתומם על ה„מסחר" הטפוסי אשר בבתי־הדאַר בירושלים, במקום שֶׁנִּתְּנִים ליהודים תוִי־דאַר בהקפה, על חשבון הכספים שיבואו אי"ה מחוץ־לארץ...

ובימים האלה, ימי אלול, מזדרזים ה„מוסדים" החשובים ומשַׂגרים את „משׁלחיהם" לקהלות ישראל בחוץ־לארץ להתדפק על הלבבות ב„ימים הנוראים" הקרֵבים, להטיף בבתי־הכנסת ולהעלות על לבם של ישראל בעירות פולין והולנד ואונגַרן את „ציון עיר־חמדתנו" המְשפלת עד שאול

תחתיה ולתאר „בצבעים נאמנים" את „המצב הנוכחי" – ולשלוח כסף... כסף...

באחד הימים האלה התכונן לדרך גם ר' ישראל מלכינסקי, שנשלח מטעם בית־החולים „עזרה בצר" לאונגרן ולזיבנבירגן. לצרך זה חל שנוי בבגדיו. הוא לבש פרק ארך, קשר עניבה וצוּרון, והחליף את כובעו במגבעת־לבד קשה. ור' ישראל מלכינסקי הרגיש את־עצמו טוב כך, וכשהיה מכעכע בגרונו לפני הראי, כחזן המתכונן לתת בשיר קולו, נסתמנה בת־צחוק זעירה על פניו: הוא חייך לקראת חייו היפים, הבאים לקראתו באניה האוסטרית, שיפליג בה עד טריאסט, ובערי אונגרן הגדולות ובערי זיבנבירגן... ומשהתחיל מהלך בחדריו בנעליו החדשות, הקשורות בשרוכים משתרבבים לצדדים, התחיל משום־מה לשיר:

– „מן המצר קראתי יה... אוי... אוי... ענני במרחב־יה"...

ולא ידע ר' ישראל מלכינסקי ה„משלח", אם מחמת הימים הנוראים הקרבים הוא מזמר לו כך, או אולי משום שנפשו חוגגש עליו לקראת ימי־הדרור ולריח ים־יפו, העולה כבר באפו... חמדה בתו הכינה לו את הלבנים לדרך והוא נטלה בראשה, בהתקרבה אליו, והאציל לה נשיקה ארכה על מצחה. הנערה הביטה בו כנבוכה וחיכה, ואז שאלה מלכינסקי שאלה מוזרה:

– קבלת כבר כזאת, חמדה?...

חמדה בושה והרחיקה לחדר־המבשלות להכין את המטעמים לאבא, „צידה לדרך", וישראל מלכינסקי הביט מאחריה וידע, ששם, באניה ובזיבנבירגן, יפגש עם נשים הרבה, המהלכות כך ברגלים טופפות – ורוחו חגגה עליו...

וכשהפליג ישראל מלכינסקי באניה האוסטרית מיפו לטריאסט, חלו שנויים בביתו. אשתו העתיקה את משכנה מן העיר העתיקה ל„אהלי יעקב". כך נדברו ביניהם מלכתחלה. בימים האחרונים התחילו מסתכלים בהם שם בעיר יותר מן המדה, והשכנות היו פעמים מקללות את חמדה ה„פרנצוסקה", המכניסה פריצות לרחובות העתיקים של ירושלים עיה"ק... מרת מלכינסקי לא יכלה שאת עוד גדופים אלה, והיתה מתחננת לפני בעלה לצאת מן ה„בצה" ולהתישב בין „בני־אדם"... ישראל מלכינסקי נאות לכך, וביחוד לאחר שהוא נוסע לחוץ־לארץ. ומרת מלכינסקי עברה לגור ב„אהלי יעקב" ויאור לרוחה... היא הסירה את השביס מעל שערותיה, חמדה קצרה בשרווליה, ושתיהן היו יושבות בערבים וצופות בעד החלונות, מסתכלות בעוברים ושבים, ונהנות מן האויר החדש ומן השנוי שבא בחייהן...

בימים ההם שכב אביגדור מלכין בבית־החולים של רוטשילד. בקדחת קשה חלה, והרופא אשר לבית־החולים, אדם מוזר, שהיה ידוע לתלמיד־חכם ופזור־רוח, היה חוזר ואומר לו, מתוך בדיחות־דעת, כמה פעמים:

– מר מלכין, צריך לחזור בתשובה!... ימי אלול!...

ואז הבין מלכין, כי הרופא מתכון לאמר לו, שדי לו, לאביגדור מלכין, בתעתועי־רוח – והגיעה השעה לנסות להעמיד רגל על הקרקע; על הקרקע... ואגב חם וזמזום־החינין בראשו, החליט בנפשו, שעליו ראשית להשתחרר מדינה לפידות... שני חולים – מחלה כפולה היא... מחלה כפולה...

בימים הראשונים למחלתו לא ידע מלכין מכל הנעשה סביבו. רק זוכר הוא, שפעם עמדו למראשותיו שני רופאים והוא הבחין בדבורם מלה אחת: „טיפוס" – ואז נעץ בהם עינים גדולות מתות וצנח והתעלף. – וכשעוררוהו הסתכל סביבו והרגיש נעם מיחד, שעבר בכל גופו, ולחש ל„אחיות" שעמדו עליו:

– טוב... טוב...

ולמחרת אותו יום פקח את עיניו לאחר שנה ארכה, ומצא את חמדה יושבת על כסא ליד מטתו. בפעם הראשונה בימי חייו הרגיש את הרך הענג הזה, המצרף מתוך צער ויסורים, שירד על נפשו כטל מחיה – בטל את ידה של חמדה, כבש את פניו בכר – ויבך, ויבך...

חמדה ספרה לו, שזה ימים אחדים היא באה לבית־החולים. עד היום לא הכירה. הרופאים חשבו, שזוהי מחלת־טיפוס מסכנה, אבל עם הלילה הזה עברה הסכנה.

מלכין הקשיב לדבריה והתבונן בה במבט ארך. היא היתה מכרחה אז להוריד ראשה בשתיקה, ומלכין ידע, שחמדה נפש יקרה היא, ונפשו נתמלאה געגועים לשבת על־ידה ולהסיח לפניה מעט מלבו... חמדה ספרה לו, כי אביה נסע לחוץ־לארץ, לאונגריה, וכי הן יצאו את העיר העתיקה והנן גרות כיום ב„אהלי יעקב". מלכין שמח עד־מאד לבשורה זו, ולבו התחיל רוטט מתוך צהלה: הוא יקום מערש־חליו וילך אל בית חמדה אשר ב„אהלי יעקב", ישב בסלון הקטן אשר להם (ודאי קטן הוא אולם־האורחים שלהם) וישכח את הכל, ישכח... וממרת מלכינסקי דודתו יבקש להרשות לו להתכנס בפנה אחת ולקרא ספרים... הוא יקום ויקרא ספרים הרבה. – ואל הגדולים יחזור, ויתחיל מבראשית: עוד פעם גטה ושקספיר וסרונטס ו„מורה־נבוכי־הזמן" לר' נחמן קרוכמל...

וחמדה ספרה לו גם על האולם הקטן. מלא הוא עציצי פרחים... במושבה הגרמנית קנתה אותם... ובפנות עומדים שלחנות קטנים ועל הרצפה מרבד גדול שטוח, וספה על־יד הקיר, ספת קטיפה רכה; וכשהוילאות מורדים ואמה נכנסת ומוצאת אותה יושבת וקוראה בספר, מתחילה היא בוכה ונושקת לה על שערותיה... ועל הקירות תלתה תמונות (אמה אומרת, שאת אלה יסיר אבא בכעס לכשיחזור) משל בקלין ורמברנדט, ובבית שקט... שקט... רק „המורה הראשי" בא לפרקים ומדבר עם אמא רוסית... ואמא שמחה אז כל־כך...

– היא השיגה את „אידאלה", – אמר מלכין כמו לעצמו. ואחרי־כן, מתוך צרוף של מחשבות:

– ומרת חלטניק ודאי כבר ברוסיה היא...

– היא הפליגה מיפו באניה אחת עם אבא... כך כתב אבא במכתבו; זאמא קראה את המכתב לפני האדון חלטניק, ושניהם מלאו פיהם צחוק. „פגישה נאה", אמר – וצחק.

וחמדה בקרה בכל יום ויום בבית־החולים. היא אהבה לשבת למול דוֹדה ולשמוע מפיו את השיחות, שהשיח לפניה עתה בטון אחר מאשר אז, בהיות דינה לפידות בירושלים. לרב ספר על עצמו, ועל דינה לפידות לא ספר, הוא גם לא הזכיר את שמה. ואולם הרגש הרגישה חמדה, כי למחלתו ולדינה לפידות יש איזו „שיכות". ופעם בשבתם יחד על הספסל שבגן בית־החולים, לאחר שהיה מלכין רשאי מטעם הרופא לצאת לטיול, נתאנח עמקות ולחש:

– ודאי גם היא חולה שם ביפו...

– לא, – אמרה חמדה. – חלטניק ספר, כי אבנר הוא מבאי־ביתה... אבנר אוהב אותה...

– אבנר?!...

ומלכין בטא שם זה במבוכה רבה. „אבנר הוא מבאי־ביתה" – חזר לעצמו, ובדמיונו ראה את־עצמו מהלך על חוף ים־יפו ופוגש את שניהם, את דינה לפידות עם אבנר בעלה, כשהם מובילים עגלה קטנה לרוח־הערב – ובעגלה תינוקת... ויחיך בתוך נפשו...

חמדה לא ידעה מכל הרהוריו ומכל אשר מתהוה בימים האלה בנפשו. היא אהבה ללכת אליו ולשבת על־ידו בתוך הגנה הנאה אשר לבית־החולים. אף טיולה הקטן מביתה עד לבית־החולים היה מסב לה ענג רב. היא היתה טופפת בלכתה, ולקראת כל „שלום" והגבהת־כובע היתה פותחת פיה בבת־צחוקה, שהעמידה את כל גבר בתמיה מעטה, ומנתקת את חוט מחשבותיו... פניה התחילו מעלים עליהם עתה ארשת ראשונה של אשה בעת גמלה, ואותו רֹך־התינוקות נתהוה עתה, אגב כליונות ותעתועי־נפש קלים, לחיוך קל, שלא היה ברור עדין: בת־צחוק כזו, אם תהיה נתקלת במבוע־חיים אשר יפכה לקראתה – והיתה למאור נפש; ואם לפני קיר־הכשפים של החיים תעמוד תוהה – ונהפכה לאותו חיוך של פשיטת־רגל, המקנן בזויות פיהן של נשים, המחפות על חיים שנחנקו... ואולם חמדה חיכה עתה בבת־צחוק שלה – ובהתדפקה על שער בית־החולים, היו תלויות בה עיניו של מלכין מן הגנה אשר נכחה, מתוך חדות־נפשו ועצבותו החולנית, שהיתה הולמתו עתה בבגדיו הלבנים וכפתו הקטנה...

ובגנה אשר לבית־החולים שלטה תמיד מנוחה רבה, זרה ומפליאה: מעבר לגדר היה הומה הרחוב בתוך חם־אלול ואבק־עגלות ושועת אביונים, המתגוללים בצדי דרכים... אילנות גדולים הצלו על הספסלים; מעצי־הפלפלים היה מתפזר, אגב נדנוד העלים לקראת הרוח, ניחוח־שרף חריף, שהיה מתמזג עם ריח המים של הגנה, שהתנדפו מיד לאחר שהשקוה – והיה אז מעין שכרון קל־קל נסוך מסביב בשעות של אחרי־הצהרים; והשעות היו

עוברות אז כבחפזון ומתוך תרדמה, אחת אחרי חברתה... האחיות המלבינות בכליהן דלגו על־פני מדרגות הבית, הפעמון אשר לשער היה מכֻסה אבק רב – והחיים היו רחוקים, רחוקים...

מלכין היה אומר שירה ברגעים אלה. נפשו התחדשה עליו בימים האחרונים, והיה אוהב ללחש דברים לפני חמדה:

– ראי נא, – אמר פעם אליה, – התבונני נא וראי, חמדה, מה חדש הכל מסביב!... ראי נא, הכל צוהל... כך מֻכרחים אנו לאַבֵּד תמיד, למען מצא מחֻדש... הנה באה „קדחת" אחת ותעזור לי לחַפש אחרי ה„אבֵדה", לבקשה מסביב – ולמצא, למצא, למצא...

ובִגבור הדמדומים, כשהחולים היו חוזרים אל חדריהם, היתה קמה גם חמדה ואומרת ללכת, ואולם אז בקשָה מלכין לשֶבת עוד, והיה משעין את ראשו על כתפה מתוך דבור רוטט: „חמדה, תני לי לחלום מעט"... וחמדה הסמיקה, תמיהת־ענג נעלָמה היתה עוברת אותה. ופעם אמרה לו:

– מלכין, גם אתה ילד...

מלכין היה כתמֵהַ לדבור זה. ואחר שמע בקרבו: חמדה בגרה... גם היא כבר אשה... ואולם בפניה לא הסתכל, והיה משהה את ראשו עליה מתוך דומיה ארֻכּה; חמדה אמרה לו „שלום" והוא האריך לנענע את ידה. וכעבור ימים מעטים הרגישה, בהזדעזע ידו בידה, כשזרמים צוננים זעירים עוברים מידו גם אליה, והם פושטים בגופה... ומאז נטפל לַבִּקורים בבית־החולים גם הסוד...

ובאחד הערבים באה גם דודתו מרת מלכינסקי לבקרו. מלכין התחיל כבר חוזר לאיתנו והרופא הבטיחו בלשונו, שעוד לפני ראש־השנה „יֵצא לחפשי חִנם". הדודה ישבה, כחמדה, על הספסל לידו והיתה משתאה לתוך פניו של מלכין, שהעלו עליהם עתה במוי אחר. הוא נעשה צעיר יותר ורך יותר. ואחר סחה לפניו, מתוך הַשֶקט העולמי אשר בנפשה, על חייה החדשים אשר ב„אהלי יעקב": חלַטניק אדם מענַין הוא ויודע את כל הספרות הרוסית... בערבים הוא מבקרהּ ושותה אתה טֵה... שותה טֵה ומכַרסם „ביסקוִיטים"... מכרסם „ביסקויטים" ומסַפר על ימיו, שעברו עליו ברוסיה ובשוַיציה... בשוַיציה אהב נערה שוֵדית... הוריה קתולים היו והתנגדו לנשואין, והוא ברח אתה מעֵבר לאגם אחד... את שם האגם שכחה... ואולם שם, מעבר לאגם, התאהבה היא בעלם אנגלי וברחה אתו... – ולאחר חתֻנתו עם מרת חלטניק קבל מכתב ממנה, כי נשואה היא להולנדי אחד בסומַטְרָה...

ומרת מלכינסקי ספרה מתוך השתתפות־נפש רבה. מלכין ישב והשתומם על השנויים, שחלו בה עם נסיעת־בעלה וחלוף־דירתה. גם הוא ידע את „סודה" הכמוס של מרת מלכינסקי, והיה ברור לו, שאשה זו מצאה בחלטניק את כל אידיאלֶיה: הוא, חלטניק, אהב כמותה, במרחקים, והוא מדַבר וקורא רוסית כמותה – ושניהם נקלעו לעיר זו, העתיקה, הרחוקה גם מרוסיה וגם משוַיציה...

מרת מלכינסקי הזמינה את מלכין לביתה לאחר שֶיֵצא מבית־החולים.

לשֵם זה באה אליו היום. בביתה יָשוּב לאיתנו, אמרה, והיא תפַנקו בכל טוב... עיני מלכין הוצפו דמעות ולבו החל מַרטט לקראת בְאוֹת נעלמות ורחוקות, וראה את־עצמוֹ יושב בלילה על־יד מטת חמדה ומסַפר לה מחייו... „בביתה יָשוּב לאיתנו" – ולעיניו נשתטחו פתאֹם החיים כנוֹף־מרחבים נאה, רחוק ונעלם, שהשאיר רשמיו בקרבו עוד מימי־ילדות רחוקים: צפרים מצפצפות, כבשים מרצדים בצהלה, נַחל זורםִ בתוך אֹושת־ערבים – ופעמונים מצלצלים... – –

היה ליל־קיץ רך. מאחד הבתים הקרובים עלו קולות תפִלה; קול מסתלסל של חזן עם קולות צעירים מצטפצפים מפי „משוררים". חזן־הַשְכוּנָה הכין את־עצמו לימים־הנוראים. בבית מרת מלכינסקי לא העלו עדַין אור. חמדה ומלכין ישבו באולם הקטן והשתַעו בשיחתם מאז הצהרים. ומשהֶעריב עליהם היום, קרבוּ שניהם אל חַלון אחד, צפו אל תוך הרחוב, הקשיבו לתפלות המשתפכות, ופסקו מִדַבֵר. חמדה השעינה את ראשה עליו. נעים היה לה כך ב„סבִנת־אהבה" נאה זו. בימים האחרונים ספרה לה אמה, כי ל„תכלית" זאת נשלח מלכין לירושלים על־ידי משפחתו... ועתה ידעה חמדה, כי אמנם דינה לפידות היתה – כאשר אמר לה מלכין עצמו – רק „תקופת־מעבר" בשבילו, עדי הגיעוֹ אל החיים עצמם – אל אולם קטן זה אשר ב„אהלי יעקב"...

מלכין צפה מבעד לחלון. על ראשו השתפכו נגונים ישנים: „הבן יקיר לי אפרים"; „הנני העני ממעש"... עתה, כשחמדה נשענה אליו, היו נגונים אלה ערֵבים ומושכים כמו־אז, בימי־הילדות הרחוקים... דומה היה עליו באותה שעה, כאִלו באו ונטלו את כל פרקי־חייו היפים וקפלום לתוך מגִלה אחת, שנתפרשה לפניו פתאֹם בליל־אלול זה והוא קורא בה את פרקיו היפים על ימי ילדוּתו, על שנות נדודיו בערים רחוקות, על נסיעתו לארץ־ישראל ועל ימיו היפים על הרי הגליל וצפת...

– כל „הַיָפה" בחיי, חמדה, עולה עכשו בזכרוני – אמר מלכין לתוך דומית־הרחוב – והנה גם הילדות הרחוקה בעיָרה הרחוקה, הכל נעוֹר לחיים. ביתנו הקטן היה סמוך לבית הרב... שם, בבית הרב, היתה נערה קטנה, פֶסָה'לי שמה... היא היתה, כמוך, כְלה משי... משי... אבל קטנה ממך היתה... מבטינו היו נפגשים בערבים, ואני הייתי מסתכל לתנועות ידיה מבעד לחלוננו... פעם הרגישה בי ולא יָספה לעמוד עוד על־יד חלונם... ואני התגעגעתי עליה... רצתי לבית־המדרש, נטלתי בידיַ את הספרים הגדולים (הם היו גדולים ממני, הספרים) והתחלתי לומד בשביל פֶסה'לי: אמרתי להיות לרב... ובערבים חזר אבי וסח לאמי מתוך חדוָה: „אביגדור אומר להיות לרב"...

מלכין נשתתק. הוא שקע לתוך חלומות רחוקים. חֲמדה כָרכה את ידה

סביבו והביטה ישר לתוך עיניו, כמתחננת לפניו להמשיך בדבורו הנעים והמנחם... ואולם הוא שתק. זעזוע טמיר הרעידהו: מה לו ולחמדה?... והוא עלם בודד בעולם, עלם חולני, המבקש תקון לרוחו על הרי ישראל; וחולה־עצבים הוא; קדחת קלה מפילתהו למשכב — והחיים החדשים אשר בַּשכונות החדשות פורחים באויר, באין יסוד להם ובאין שֹרֶש... ואולם אז נִתַּר מלכין ממקומו... חמדה החזיקה בו ביד חזקה, משכה את גֻלגלתו אליה והצמידה שפתותיה בנשיקה על שערותיו.

— הניחי לי, חמדה, אני חולה!... — התחנן. וחמדה התחילה בוכה. אַחַר עברה לדִמְעות־התיַפּחות, שהרעידו את גופה, ולחשה מתוך גרון נִחר:

— אני ארפא לך, מִלכין!... אני אֹהַב אותך!...

וברהוב עדַין הָמו בתוך חשכת ליל־אלול נגוני־העֲיָרה הרחוקים...

ד

השנויים בבית מלכינסקי נתנו אותותם גם בפני מרת מלכינסקי (אף היא נקראה כיום בשכונת „אהלי יעקב" בשם מלכין) ובכל תנועותיה והליכותיה. אל ימים רחוקים חזרה; לבשה שמלה שחורה שקופה, והיתה סורקת שערותיה לפני חלטניק ולפני מלכין בלא־בושה... ופעם, בטַיְלָהּ עם חלטניק, עלה רעיון במוחה, רעיון מוזר במקצת: אִלו עבר אותו סטודנט שהתנצר והיה רוֹאֶה בכך, היה ודאי מתיצב לקראתה, נופל לרגליה ומשַוֵעַ: „פִּירָה שלי, פירוטשקה שלי!" — — ואז תחבה את ידה בזרועו של חלטניק, הלכו שלובים יחד, ואמרה לו, כי נאה היה, אִלו היה רץ מאחריהם כלב קטן...

והשנויים נסתמנו גם בהליכות הבית. ישראל מלכינסקי שלח מאונגריה ומזיבנבירגן המחאות־כסף רבות, והַ„טֵה" הלך ונשתבח מיום ליום. מרת מלכינסקי עם עקיבא חלטניק המורה היו מבלים עתה יחד שעות רבות ביום ומשוחחים הרבה. חלטניק אף־הוא אהב את „הַסַּלון הקטן", שחמדה קשטתהו בטוב־טעם ודעת, והיה יושב שעות הרבה, מתוך השראה מְיֻחדת, בשלוַת הבית החדש ב„אהלי יעקב".

עתה היה הוא בודד בביתו. ופעמים, בהתהלכו כך יחידי בחדריו, היתה משתררת עליו הרגשה לוחצת, שהִנֵּה הכל ברחו ממנו והכל שונאים אותו... בבדידותו מצא לו ענין לענות בו. הוא סִדר את „כתביו" והיה קורא ב„יומניו" העתיקים מימי היותו סטודנט בשוַיציה ובגרמניה. ובהִפכו בעלים אלה, עברו לפניו מאורעות־חייו הקטנים עם הגדולים, והיה מתאנח מתוך הכרה מוזרה, שהִנֵּה חייו מקֻפָּלים בתוך עלים בלים, וללא־צֹרך וללא־נחמה — מי יקרא אלה? — אבנרז...

וכשהגיע עקיבא חלטניק להרהור אָים זה, והיה שומע בקרבו מפֹרש

את שם בנו, היו עולים ומצטברים עננים כבדים על פניו. הרגשה אימה תקפתו, שהִנֵה מלחמת־אֵלֶם חרישית, מלחמה חזקה ונוראה, הולכת ונמשכת זה שנים אחדות בינו ובין בנו, בינו ובין אבנר „השומר"... „מלחמה" לו בבנו!... וכשהם נפגשים יחד, נצב הוא, עקיבא חלטניק, לקראתו כמביש, וצר לו אז כל־כך, והוא קטן כל־כך בעיניו לעֻמת בנו הגבוה־הגדול; והוא מרגיש את־עצמו כעומד לפני כֵס־המשפט... לא. לא זהו הצער!... התוגה עמֻקה יותר, וקשה להגדירה... רק באותו ספר משנה של סְטְרִינְדְבֶּרְג „בְּדָד" — מצא יחוסים כאלה בין אב ובנו... ואף הוא, כסטרינדברג, מתאר לו בלכתו ברחוב, שהִנה יחזור אל מעונו וימצא את בנו, את אבנר, כשהוא יושב על הַסַפָּה ורגליו שלוחות לפניו... והוא, בנו, לא יפתח פיו ולא ידבר... ואולם הוא, עקיבא אביו, יהיה מֻכרח לפשפש במוחו ולבקש אחר „דבור־מתחיל" ויכעכע ארֻכות ללא־דבור... ועוד ועוד... ואבנר בנו יהיה מסתכל בו, באביו, ומודדו מלמטה למעלה וחוקר בנבכי־נפשו השוממים: „ואמא — למה נשלחה היא שוב לרוסיה?" — — והוא מרגיש, שאִלו היה נשאר כך שעות רבות עם בנו לבדו בחדר, והיו מגיעים לכלל שיחה, היה אבנר קם, מתרומם ממושבו, ותוקע כפָּיו בגרונו ומחַנקו... כך, היה מחַנקו!... והוא, עקיבא חלטניק, היה מתפתל אז כנחש ביסוריו ושותק...

ואולם לחלטניק ברור היה, שהוא לא יבוא עוד לידי דבור עם בנו. לעולם לא! צער־אֵלֶם זה ישא האדם אתו לקִברו, והוא מתכסה עפר... ועל הצער הנעלם צומחים אחר־כך פרחים מאדימים וקוצים...

ידוע היה לו לחלטניק, כי אבנר בנו „התאהב" בדינה לפידות. עתה כרך את הנחש עצמו סביב צוארו... והוא, אבנר, ודאי אסור בידיה ומתרפק עליה בלילות ומחבקה בלילות... וכשהמשיך כך להרהר בתוך אימת ה„מרה שחורה" שלו הטבעית, היה ברור לו, שדינה לפידות יכולה פעם, בשעה אימה אחת, כשאבנר בנו יהיה שוכב על־ידה, להסיח לפניו בשקט, שאביו — הוא, עקיבא חלטניק — היה תופש בה בראשה ומושכה אליו, אל פיו... כך... כך...

ונותרה לו, לעקיבא חלטניק, משום־כך רק נחמה אחת בלבד — ביתה של מרת מלכין. והוא היה יושב למולה ודוֹלֶה נחמה מפיה ומסיח לפניה הכל, ולוחץ ידה ושותה טֵה ומכרסם בִּיסקְוִיטים וגומע את מבטיה המלַטפים, המשקיטים...

— הוי, החיים הנואלים!... — היה הוא אומר. — הנה מתהלכים האנשים „הרחוקים" בעולם ומבקשים אחד את השני... ואולם באמונה שלמה אני מאמין, מרת מלכין, כי מעל לראשנו, ב„ספירה עליונה", מרחפות הֵן, הנשמות הקרובות, ונפגשות... והנה נפגשנו... לא כן?... לא כן?... הַא?... מהז...

ומרת מלכין האמינה לדבריו. אף היא כבר שָׂמָה פעמים הרבה את לבה לפגישות־חיים כאלה. כן... בבתי־משפחה רבים ראתה, איך הבעל או האשה נמשכים החוצה, אל „השני", המחכה למען „הַפְּגֵש"...

וחלטניק היה מתנחם במקצת בזוך הכרה זו. ואולם בנפשו היתה מועקה נעלמה. הוא היה חולה. ובתוך חלומות־בלהות בלילות היה לבו נִבָּא לו, כי בחֹרף הַקָּרב יִקרה דבר־מה... ופעם אמר פתאם, כבלי מחשבה, אל מרת מלכּין:

– אני אמות בחֹרף הזה... אני, מרת מלכּין, מרגיש עתה כאשר לא הרגשתי מימי, כי חיי נגמרו, כָּלוּ... יש שהאדם מרגיש כך... בבית־אבותי שִׁמְשָׁה אשה זקנה אחת כעשרים שנה, ופעם באה ואמרה לאמי: „אני הולכת למות" – ונתכנסה לתוך מטתה ומתה... יש מקרים כאלה בחיים... גם גוגול מסַפר פעם כמקרה הזה...

ובימים אלה נשתנו יחסיו אל אביגדור מלכּין. רק ממרחק התבונן במתהַוה בינו ובין חמדה. ואולם באחד הימים, כשקבל את החוברת האחרונה של הירחון „טְלָלִים", היוצא לאור ביפו, שבו היה נדפס ציקלוס שלם משירי מלכּין ועליהם הכתֹבת „לח. מ. שלי" – נזדעזע חלטניק מאד. וחדל לגמרי לדבר עם מלכּין...

באותו יום גברה עליו עוד ביתר שאֵת אותה ההכרה הערפלית, שהנה הוא יכול כבר למות... למות...

ואולם ב„בית המלכּינים" שלט אף־על־פי־כן השקט. מרת מלכּינסקי כתבה לבעלה על־אודות חמדה ואביגדור, ועל חייה ב„אהלי יעקב" כתבה, ותארה לפניו גם את החדרים החדשים, וספרה לו, שעקיבא חלטניק מביא לה רומנים רוסיים, וכי אדם מעניֵן הוא, והוא אהב פעם „שְׁוֵידִית"... גם על־אודות אבנר כתבה לו, שהוא ישא עוד לפני ראש־השנה את דינה לפידות, אותה הנערה, שאביגדור היה פעם מהלך אחריה. ובימים הנוראים, הבאים עלינו, לא תלך עוד להתפלל לבית־כנסת האר"י שבעיר העתיקה, אלא כאן ב„אהלי יעקב" תתפלל; והאלהים הרי פה הוא כמו שם...

מכתביה של מרת מלכּינסקי נכתבו באריכות. זה שנים רבות לא כתבה מכתבים... ואולם תמֵהה היתה, שבעלה כותב בקצור רב. וכשהתחיל מְשַׂגֵר בימים האחרונים גלויות מצֻירות בלבד, ידעה מרת מלכּינסקי, שגם בבעלה הוֹיָה שם דבר־מה... פעם, כשרצה חלטניק לנשק לה בידה לאור הירח בלילה והיא לא הרשתה, אמר לה:

– אף הוא אינו „מרעיב" שם נשמתו...

ומרת מלכּינסקי נזדעזעה אז מאד והשהתה עיניה בחלטניק מתוך תמיהה רבה. ואולם אחר־כך הרהרה בזה רַבות, ופרק־חיים חדש נתפרש לפניה פתאם – ומאז שקטה עליה רוחה, והיתה מזמינה לפעמים את חלטניק גם אל ארוחת־הצהרים...

ועברו ימים, ימים שוקטים וקשים. חלטניק היה נעור בלילות. הַשֵּׁנה נדדה מעיניו. פחד־המות בְּעָתָהוּ. ופעם בבֹקר אחד, בשעה מֻקדמת (חמדה ומלכּין השתתפו באותו היום בטיול, שנערך על־ידי המורים והגַּנָּנוֹת), נכנס אל מרת מלכּין והביא אתו חבילה גדולה של מַחברות וניָרות ומכתבים, ואף גם מעטפות של מכתבים. הוא נכנס לאולם הקטן, ישב למול מרת

מלכין, דפדף בתוך הנירות, שפזרם על המרבד לרגליו, וסח לפניה ארכּות במתוך טרוף:

– מרת מלכין... הם... הם... הלילה לא עצמתי עין... תסלח לי מרת מלכין, תסלח... נדמה היה לי, שהם... תסלח לי מרת מלכין, נדמה היה לי, שדינה לפידות ואבנר... הם... שהם נעלו עלי את דלתו של חדר־משכבי, ושניהם... הם... שניהם התחילו מהפכים בתוך נירות אלה... אבנר צחק בקול – ודינה אמרה: היכן המכתב?... מכתבה של השוידית!... חה־חה... זה היה „אוצרו של אבא"!... חה־חה־חה... ואבנר התחיל קורע את הנירות אחד אחד... אחד אחד קרעם וזרקם מבעד לחלון... והם התפזרו לרוח בתוך השכונה – ואני רצתי ונחפזתי על־ארבע מאחריהם לאספם – ואז עמדו הם, אבנר ודינה, הסתכלו בי מבעד לחלון וצחקו, צחקו בקול...

חלטניק נשתתק והחזיק בנירות מתוך רעדה. היתה דומיה. ובדומיה הבחינה מרת מלכינסקי לראשונה, כי אכן עקיבא חלטניק בעל „מרה שחורה" הוא. הוא זקוק לרחמים; הוא אמלל... ואמרה:

– מר חלטניק, גם בחלומות הוא מאמין? ינח־נא את אלה!...

ואולם חלטניק פזר על המרבד את הנירות והעלה מתוך הגל חוברת אחת ומכתב בתוך מעטפת.

– את אלה, את השנים האלה, מרת מלכין, שנים אלה – מכתבה ויומני מן הימים ההם – אני מפקיד בידיה, מרת מלכין, לנצח... איני רוצה, שאבנר יקרא בהם... אני מפחד כל הימים, שהוא יבוא עם זו, עם דינה לפידות, ויכנסו לביתי ויכבשו את הכל, את כל הבית...

מרת מלכינסקי נטלה בידה את חבילת־הנירות, שהגיש לה, והיתה נבוכה. צר היה לה ולא ידעה, איך להרגיעו ולהחזיר לו את נירותיו. היא אמרה לנחמו, ואולם בפיה לא היתה מלה, ונטלה את החבילה, שקלה אותה בידיה והסתכלה בפני חלטניק, שהיו תקועים ברצפה, בנירות... ואולם אז הרים ראשו, נתאנח עמקות ואמר:

– כך, מרת מלכין, כך קמים בבקר יום אחד ונצבים ריקים, ריקים... – –

כל אותו היום בלה חלטניק בבית מלכינסקי. הוא התירא לחזור אל ביתו, וישב ושתה טה והפך בנירותיו. הוא פתח לפניו את היומנים והניח אותם לפניו על הרצפה, הוריד עליהם ראשו – וקרא. כך נעמה עליו הקריאה, כשהדפים מרחקים ממנו, והוא צופה בהם כאדם הצופה בהגבהת ראשו לתוך שמים זרועים כוכבים ומעלה זכרונותיו... ומעם רצפת החדר עלו אליו שברי־הדברים כממרחק מערפל, ועל־פני הנירות דלגו גבורי־חייו אורירים־מטשטשים...

חלטניק זכר, שפעם – לפני הרבה שנים, ביום נסעו לארץ־ישראל – ישב כך, כמו היום, לפני נירות אלה... לא... לא כמו היום. אז היה רוגז למקרא הדברים, ואולם עתה הלכו עליו ה„רשימות" שקט, שקט... מדוע זה שקט? – – הוא הגביה את גבו והשעינו אל הקיר. למולו, על הקיר השני,

היתה תלויה תמונה של בֶּקלין „אי־המות״. סירה שחורה מפליגה לתוך מים שוקטים משחירים... בתוך הסירה מלבינה דמות עטופה תכריכים... גלים קטנים מאֻושים — והעולם שוקט... שוקט...

גם על סביבו היה שקט. וכשנכנסה מרת מלכינסקי מפעם לפעם, לא הגביה את ראשו והמשיך לקרא, לקרֹא... ואולם כשישבה למולו על הספה, התחיל מתרגם לפניה קטעים קטעים מעברית לרוסית. וכשהיה מתקשה במסירת הדברים לאמתם, חדל מקרא וסִפֵּר את ההמשך בעל־פה. והדברים היו ערֵבים וידועים: חיי סטודנט בגרמַניה ובשוַיציה — חיי עֹני ורעב... אפִירה במקום לחם... בגדים קרועים ואידיאלים רמים... נשים־צללים חולפות עוברות... והנה אשה אחת... במקרה „גויה״... וסביב כל המאורעות — פילוסופיות־חיים קטנות, בטלניות־פרימיטיביות ותלונה על החיים, החיים! ואולם בקָראו עתה כך ובספרו את מאורעותיו בדַטוּם מְדיק כמתוך הכרה רבה, שרק לו, לעקיבא חלטניק, קרו כמקרים האלה בתבל זו, היתה ההרגשה, שאף־על־פי־כן אין הוא חושב עדַין למות בחֹרף הזה... להפך: אם יבואו ויתדפקו על לבו בשאלה, יענה: אני עודני צעיר... צעיר אני...

חלטניק היה חולה ורצה, שמרת מלכין תנחמו, תשקיטו. הוא רצה, שתפתח פיה ותחרוז לפניו מחרֹזת מלים ערֵבות והוא ירגיש את־עצמו כמוטל אין־אונים ומתנחם, כהתנחם חולה על ערשו בבית־החולים, בשמעו צעדיה של אחות מלבינה, הקרֵבה בלילה למטתו... ומרת מלכינסקי נאותה לו ותנחמהו כ„אחות רחמניה״, ואז נעמו לו לחלטניק עוד יותר אותן השעות בביתה, והיה מסַפר לה, כי ביתה „סַנַטוֹריוֹן״ הוא לו, והנה הוא חוזר לאיתנו בצל מרת מלכינסקי „אחותו הרחמניה״ — —

מרת מלכינסקי אף היא כבר סִפרה לפני חלטניק כל אשר היה עם לבה, ואולם מתוך נְעִימָה אחרת. היא ספרה כאשר תסַפר נערה תמה מתולדות־חייה בשעה שהיא מביאה לבית אבותיה את חבֵרה הצעיר ומראָה לפניו את הכבודה אשר להם ואת כלי־המשי אשר בארוֹנה, המחַכים לו, לו — — הנה בבית הזה נולדתי... והנה בארגזי הרהורַי עם סודותי, סודות־נערה, שלא נגלו עוד לשום עין...

כך ספרה מרת מלכינסקי. כך קבלה היא את פני החיים. וכך הראו לה החיים את פניהם. פעם הרעימו לה פנים ופעם הסבירו לה, ופעם לא נראו לה כל־עִקר... ואז שטפו לפניה הימים אבלים כ„ימי־שבעה״ נוגים...

וכך ספרה. השעַן השעינה את ראשה אל הספה ותקעה אצבעות־ידיה אחת בתוך השניה, כשהן מלבינות ומחוַירות על שמלתה השחורה. פעמים נתנה גם לאיזו דמעה לנשר מעיניה. ואולם גם בזה לא היתה כל תלונה, רק בכי־נפש מעט על אותה „סטרוקטורה״ שלנו, העשויה להשתפך ולהתמוגג בשעות שוקטות בבית מרְוָח... ומרת מלכינסקי ידעה, שאם בעלה ומרת חלטניק ישהו שם בחוץ־לארץ עוד חדשים רבים — ונמשכו כאן חייהם כך בדד, ושָטפו להם שֶטף בשקט זה, המתכנס ללבות עם כְּלוֹת הכל...

וכך עברו ימי־אלול נוגים באולם הקטן ב„אהלי יעקב". חלטניק התפנק באֲבל ימיו – ומרת מלכינסקי הִלְכָה סביבו כ„אחות רחמניה"... כ„אחות רחמניה"...

ישראל מלכינסקי ה„מְשֻׁלָּח" נזדמן עם מרת חלטניק בתוך הסירה הערבית, שהובילה את הנוסעים מחוף יפו עד האניה האוסטרית „שְׁמִירָמִית", וחִיֵּךְ לקראתה:

– גם מרת חלטניק נוסעת היום?... הִי־הִי... פגישה נאה...

ואולם אז התבונן וראה את אבנר בנה עם דינה לפידות נצבים על־ידה שוקטים ורצִינִים. הם באו ללַוּוֹת את „אמם" אל האניה. ישראל מלכינסקי הכיר בהם מיד, כי שקועים הם ב„עולמות אחרים", ונשתתק לרגע קט. ברם, ישראל מלכינסקי לא יכול לשתוק באותו היום; רוחו חגגה עליו; הים השתרע למרחקים; והוא פנה לאבנר, שעמד בודד ומכֻנס לתוך עצמו, ואמר:

– כלום מֵצר מר כל־כך על אמו, שנוסעת?...

אבל עד־מהרה נפסק דבורו. אף הוא, ישראל מלכינסקי ה„מְשֻׁלָּח", נכנע לפני מבטו של אבנר. הרגִש הרגיש, שאין להמשיך כאן, וַיִּפֶן אל נוסעים אחרים, התבדח לכל צד, והיה שמֵח לקראת הגלים הגדולים, המנענעים את הסירה בתוך צעקוֹת־הפרא של הערבים הַשַּׁיָּטִים. מרחוק התנודדה שוקטת האניה הגדולה, שהיתה נראית מן הסירה שחורה כֻלה ורחבה מאד. הים הָמָה לגליו. בחורים בעלי חֻלצות רוסיות התרוננו בשירים עברים; נשים וגברים מיֻשבים, שנסעו לוינה לרַפא עיניהם, הרגישו את־עצמם ב„רע" מחמת ריחו של הים. חופו של יפו התרחק־התרחק והִשְׁרָה על הנוסעים את הרגשת־המרחבים הראשונה... ישראל מלכינסקי היה הראשון, שהכריז בקול את שֵם האניה „שְׁמִירָמִית", אשר התרומם באותיותיו הגדולות מעל לראש הנוסעים, בהתקרבם אל האניה – והתחילו מטפסים ועולים בַּסֻּלָּם הארֹך.

אבנר נטל את ידי אמו בסירה והעלה אותה אל הַסֻּלָּם. זו היתה התנועה הראשונה בכל אותה שעת הנסיעה. אחר תמך גם בדינה לפידות, ושלשתם עלו בזה אחר זה.

אבנר היה נתון עדַין לאותו עֶצב, שהשתרר עליו מאז הבֹּקר, כשאמו התדַפְּקָה על דלתו וספרה לו, שהיא נוסעת היום לרוסיה. אמו היתה אמנם רגילה לנסוע אל בית־הוריה בכל שלש־ארבע שנים – ואולם בפעם זו העציבַתּו נסיעתה. דינה לפידות גרמה לכך. על־ידה נגלה לפניו פרשת חיי־אביו במורָאיה. אבל הוא לא דבר עם אמו מטוב ועד רע. ואף היא לא דברה. היא רק סבבה בחדרו כמבקשת ומחפשת; כמחפשת בפנות... את דינה לפידות בקשה האם; וכשנתקלה בתמונתה התלויה מעל למטתו, עמדה והביטה בה ארֻכּוֹת ולחשה:

– אף זו פגישה נאה!... מלכין שוכב בבית־החולים של רוטשילד בירושלים, ודינה עם אבנר... – ונתאנחה.

אבנר לא ענה לה. ואחרי הצהרים, כשנפגשו שניהם עם דינה, הציגה אבנר לפניה, כאלו ראתה אותה בפעם הראשונה. דינה עמדה נבוכה במקצת. מרת חלטניק הביטה בה ארוכות, ואחר הסתכלה בפני בנה, ועל שפתותיה רחפו מלים, שגם דינה וגם אבנר קראו אותן מעליהן: „הנה צללה החַכָּה ולא שָׁבה ריקם״... ואולם למעלה, על „שמירמית״, פָּרצה מרת חלטניק בבכי קולני, השעינה את ראשה על כתפי בנה יחידה ולחשה בהתיַפּחות:

– אבנר, לא!... היא אינה בשבילך!... לא! – ואולם אז שרקה האניה בשריקותיה האדירות, והמלַוים היו מֻכרחים לרדת ולחזור אל החוף. דינה לפידות נגשה אליה והושיטה לה את ידה, ואז הפנתה היא את ראשה ואמרה רוסית:

– בָּסְטִיָּה אַתְּ...

דינה לפידות ירדה אל הסירה ואחריה פסע אבנר פסיעות מדודות – ושניהם לא נשאו עוד את־עיניהם אל „אִמָּם״, שעמדה למעלה והביטה בהם ודמעות בעיניה... ואולם על החוף עמדו עוד רגעים אחדים ונופפו במטפחותיהם, עד שהפליגה האניה אל קצה האפק בתוך שקיעת־חַמה עזה על־פני מרחבי ים.

אלמים־מחרישים חזרו אל ביתם. דינה ראתה, כי אבנר לא יפתח עוד היום את פיו המהֻדק, ולחשה כמו לעצמה:

– אמך העליבה אותי.

אבנר לא ענה. וכשהגיעו לפני דלת מעונה של דינה, התיצב לפניה מתוך בת־צחוק מוזרה, שחורה ומבטלת... ואולם אז פתחה דינה את דלת החדר, נחפזה אל הקיר והשעינה־הִדקה את ראשה אליו. וכשדָּמְעוּ עיניה וכתפיה רעדו אגב ההכרה, שהִנֵּה אף עלם זה בָּגַר כבר וחָכַם ככל הגברים, שנפגשו לה על דרכה האבלה, עמדו שניהם נעלבים...

מ. ז. וָלְפוֹבסקי

בְּאַחַת מֵעָרֵי אוּקְרַיְנָה...

א. בבֹּקר

אותו יום יום־אביב יפה היה. בבֹקר, בשעה שֶׁדָּרֵי העָירָה היו שקועים עוד בעֹנג שנתם, יצאה שמש צעירה וצוהלת ותעבור בפנים צוחקים ומרנינים על־פני חלונות הבתים ואת כל הילדים אספה החוצה אל הרחוב. בחוץ כבר יבשה האדמה ורוחות קלים של ראשוני ימי־אביב נִשאו במשובה, לטפו והציתו אֹדֶם קל בלחיים הרכות והנחמדות של הילדים והשתעשעו בכנפי האדרות הקטנות הפתוחות לרחבן, אשר לשוא עמלו האִמות לרכּוֹס את כפתוריהן. דומה היה, שצבאות הילדים העליזים והשובבים פשטו ברחובות, בכדי לקַדם במשחקיהם ותהלוכותיהם את פני האביב המביא אור, חֹם וחֹפש. וילדות יפות ועֲנֻגות נתכנסו אף הן כנופיות לשַׂחק במשחֲקֵיהן — עֵרֶב של פנים לבנים וחִוְרים ושחרחרים, ועינים שחורות, אפורות וכחֻלות, אך כֻּלָּן מזהירות. נָהַר אור־השמש על הפנים הרכים של הילדים והילדות, הבריק מעיניהם הבהירות וצהל ביחד עם צחוקם, צחוק פעמוני־כסף קטנים, לרחבי עולם מזהיר ומתוק, שכֻּלו טוב. לא הֵעֵז איש לגעור בילדים על משובתם, כי דרור קָרָא לקטנים מבתי־ספריהם. בעוד ימים עשרה יבוא חג הפסח. עֵדים הם סלי־הַמַּצות, אשר יִנָּשׂאו ברצינות חגיגית פֹּה ושם ברחובות, עֵדוֹת ההכנות, הנעשות כבר בבתּים מתוך דאגה נעלה והתקרבות לימי החגים הבאים. היתה פרנסת יהודים מצויה בחֹרף זה ומעַין הרחבת־דעת הֻרגשה באויר. כה שִׂחקו הילדים לששונם ומִלאו את הרחובות בהמֻלתם עד בוא היום. בצבעים רכים וחמים שקע שמש יום־האביב, והילדים המשיכו את משחקיהם מתוך עיפות. יצאו אז האִמות, לאחרי הפָּנותן מעבודת היום, לאסוף את שובביהן הביתה. רגע אחד שאפו אף הן אל־קרבָּן את הרוח המתוק של ערב־האביב. ופתאֹם עבר אחד רוכב על סוסו במרוצה, ויחד עם גל האבק שהעלה, קמה ברחוב בן־רגע המֻלת־פחדים. העינים קמו, התרחבו והביטו לכל העברים באֵימה ולחש נורא נִשָּׂא, זע על השפתים החרֵדות. פה לפה דבר והלבבות דפקו:

— „הם" באים!...

מיד נתרוקנו הרחובות מגדולים וקטנים, התכנסו לבתיהם והתחילו מונים בהלמות־לב ובנקוש־שִנים את הרגעים. מספר בחורים צעירים מישראל מצאו קני־רובה ומעט כדורים ויצאו אל מחוץ לעיר לקַדם את פני האויב. ילדים עיֵפים משמש היום וממשחקיהם התאוו לשֵנה מתוקה. הם היו מרְגזים בשל הבהלה, שלא צפו לה, ומזמן לזמן השמיעו קול בכי. החשיך היום.

ב. בלילה

ויהי לילה, ליל־אביב. לשוא התקשטו השמים בטלית חדשה של תכלת, זרועה אלפי כוכבי־פנינים מתנוצצים, והירח המלא כמעט, הצח והרחוץ למשעי, לחנם טיֵל לו על־פני הרקיע מעל לרחובות־העירה הריקים מאדם, המהלכים אֵימים ביפיָם ובריקנותם: איש לא עמד לקדש אותו, איש לא טיֵל ולא חלם לאורו, לב איש לא השתכר אף מריח האדמה החריף, ריח אדמה שחורה בלילי־אביב ראשונים. בבתים הרחוקים ממרכזי הרחובות התכנס עַם רב, התריסים הוגפו ועל הרצפה מסביב למנורה הכהה והמעלה עשן ישבו גברים, זקנים, נשים ויונקי־שדים. כל אלה הצטפפו זה אל זה והקשיבו ליריות, אשר עלו מפה ומשם, התפללו לְאֵל בשפתים חרדות, כי יֶהְדף האויב, רצו לקוות, כי כן יהיה, אך לא האמינו בזה.

בדממה, בחשך ישבו נשים, התמוגגו בבכי וספקו כפים. ובעיני התינוקות, שגם הם חנקו בגרונם את בכיָם המתפרץ, לחשה בפעם הראשונה בחייהם אימת האסון המתחולל, נצנצו בעותי המות הזר והאָים, פחד היד הנוראה, שהורמה על ראשיהם.

— הַס־סִי, הַס־סִי! — שִדל בלחש ילד בן־שלש את אחותו בת־ארבע, שבכיָה פָרץ על־כרחה. הילד, מלא דאגה וחרדה, הֵרים אצבע קטנה ורזה ועיניו השחורות והגדולות נראו בחשך עוד יותר גדולות ורצינות.

בעוד שעה שָקט כמעט קול היריות. מרחוק נשמעו צעדי אנשים רבים, קול דפיקות, קריאות וצוָחות. פריצי־חיות נָשאו כבר על־פני הרחובות, פרצו לתוך הבתים, שברו דלתות וחלונות, ובתאוַת־בצע זוללה ורעבה מִלאו בחפזון קדחתני את שקיהם הרחבים והארֻכים, שקי־כפר, מכל הבא בידם. הפנים משְלהבים, זֵדונים, פני חיות מתנקמות. שכורים היו וצמאים לדם. בצעקות־פראים התנפלו על הבִזה, הרגו נפשות והתעללו בהן, ומקול נהימותיהם, שמלא את הרחובות, לא נשמעו קולות המעֻנים והמִתחננים, אנקות הפצועים והחללים.

ולא פסקו קולות היריות ונהמות־הרצח של הפורעים השכורים עד שהאיר השחר.

ג. בבית־הכנסת.

עיפים משפיכת־דם וגזל נחו הפורעים שעות אחדות עד עלות היום. יהודים, שעוד לא בקרו הפורעים בבתיהם, יצאו עם־שחר לחַפש מקום־מקלט ליום; ואשר התחבאו בלילה במרתפים ובעליות־הגגות, נתכנסו אל בין העצים וערמות־השחת וחכו אל בוא הלילה.

כמנין יהודים זקנים, וביניהם הדַין הזקן ר׳ שלמה ומשֻגע־העיר חיים מרדכי, נתכנסו לבית־המדרש, ישבו מסביב לַשֻלחן הארֹך ואמרו: פה נֵשב ונלמד. אם יבואו הם, נשיב להם: „זקנים אנו, בעסקי מדינה ומפלגות לא נתערב. זה דרכנו ללמוד יום יום, ונבוא גם היום לעשות כמנהגנו״, — אולי ירחם האל ולא יָרֵעו לנו.

והפורעים, אשר כבר קמו משנתם החטופה, נָשאו שנית ברחובות, חבורות חבורות הוללות. נמאסה הבִזה עליהם. עתה היה תאבון להתהולל קצת, לעַנות את היצורים הפחדנים והחלשים. היה גם צמאון לא־רָווי לדם.

— אחים, הבה נלכה אל בית־הכנסת שלהם; ודאי שגם שם הסתתרו המצֹרעים! — קרא אחד מן החבורה.

וילכו ויבואו. את דלת־הפרוזדור מצאו פתוחה ויעברו את הפרוזדור ואין קול. גם הדלת השניה פתוחה. „השכל מחַיב, שכבר היו בחורים משלנו כאן״, אמר האחד. פתאם עלה אליהם קול שעול. נחנק השעול בגרונו של אחד הזקנים ופרץ בכל־זאת על־כרחו. צחוק הולל ושוֹטֵם פָרץ מפי הבריונים ויפרצו אל החדר הפנימי. קול הצעדים הכבדים של המגפַים המסֻמרים, שעלה בהממת בית־המדרש הריק, הצמיד את היושבים למקומותיהם, הלבין את פניהם והקפיא את חושיהם. אחדים הביטו בעינים שוֹאלות אל מול הפורעים הנכנסים, אחדים הורידו את ראשיהם אל גמרותיהם הפתוחות, והאחד החל לגמגֵם: „אנחנו... אנחנו כך... סתם... לא־כלום. בתורה אנו עוסקים...״

— בתורה אתם עוסקים, מגֹֻלים! חַה־חַה־חַה!... מועצה לכם כאן. תחבולות תחבלו עלינו, יהודים מצֹרעים! נו, קומו! תנו את כספכם״.

כל אחד הוציא מה שהיה בכיסו ומסר. הפורעים לא עִיֵנו בסכום הכסף, תחבו אותו ישר אל כיסם.

— ועכשו, מי מכם רב־העיר שלכם?

— אין הרב אתנו, — ענו שנים מן הזקנים פה־אחד. — שקר אתם דוברים! — הרימו המתעללים את קול גערתם ויצליפו בשוטיהם על הפנים המקֻמטים. — אני הרב, — אמר רבי שלמה הדַין בקול רועד. — לא אמת בפיו. אין הרב אתנו פה... — קרא אחד מן הזקנים ובו ברגע הצליף אַחד הפורעים גם על ראשו במגלב־העור: — עִינֵי הרואות, כֻלכם בעצה אחת, יהודונים נבזים, ז׳ידי!

— חברים, נִקָחם אל הנהר! — קרא ראש החבורה. ההצעה מצאה חן.

הוציאו את הזקנים מבית־הכנסת, סדרו אותם שנים שנים בשורה אחת, כמו שמסדרים פלֻגת חַילים או אסירים, סבבו אותם הפורעים ברוביהם, מגלביהם ורמחיהם וילכו. רגעים מספר הלכו דומם.

וִדוי... — לחש ר׳ שלמה לחבריו. החלו השפתים חרש חרש להתנועע, עד שהכירו בזה הפורעים. — מה הם ממללים שם? — צעק האחד. — יזמרו הז׳ידים לפנינו!... הוי אתם, יהודונים, זַמֵּרו! התשמעו? — שוטי העור הורמו והיהודים החלו לזמר בקול את תפלת הַוִדוי.

— בקול רם, בקול רם זַמֵּרו!... רקדו, יהודים מְגֻוָלים! זַמרו, רקדו, כך, ביתר אמץ... חַה־חַה־חַה!...

הרחובות היו ריקים כמעט. שמש חמימה התרפקה על־פני תריסי החלונות המוגפים. אכרות זקנות עברו ברחוב וראו במחזה המוזר מאד, הסתכלו והצליבו את־עצמן: יהודים זקנים ותשושי־כֹּח, מסֻלסלי־פאות ועוטי־קפוטות, הלכו ברחוב כשורת חַילים, מֻקפים חבורת־רוצחים הוללה. הצליפו שוטי המתעללים על־גבי הרגלים הכבדות, והיהודים רקדו והסתבכו בקפוטותיהם הארֻכות, חִורים, מזיעים, נלעגים ואמללים רקדו וזמרו תפלת וִדוים, ספקו כפים, ושִׁועו שַׁועת־יאוש בזמרם...

הגיעו אל הנהר. באמצע הנהר עמדה ספינה. אל הספינה ההיא עברו מן החוף בגשר ומתוך הספינה נהדפו הזקנים והֻפלו אחד אחד אל התהום. כשבא תורו של חיים מרדכי המשֻׁגע, החל זה לְיַלֵל בקול רם. ראש־המלחים הנוצרי באר לפורעים, כי משֻׁגע הוא האיש „ואין שָׁוֶה להרגו". רעמו פני ראש־הפורעים, בעינים זעומות הביט אל הַמַּלח וקרא בקול פוקד:

— אתה, מגֻנָּם של יהודים, דֹּם!"

אז סר המלח הצדה, והמטֹרף החל לפרפר בידי מעַניו. הוא נאבק אִתם, צעק, יִלֵּל, נשך את בשרם, קבל מהלֻמות; וכשנפל סוף־סוף המימה, החל לשחות במהרה, כשהוא צוחק צחוק עליז ופרוע. „וַנְקָא, תנה לי את הרובה", קרא ראש־החבורה. הכדור פגע בראש המטֹרף והוא צלל התהומה.

— הרי לך, ז׳ידו!

נעלמו הגופות, המים שהֻתרדו שבו למרגועם ולמהלכם. הפורעים הביטו אחד אל חברו — ונדמה, שצר היה להם, כי מהרו לעשות את מלאכתם. עיניהם הלהוטות אמרו: כדאי היה להתעלל בהם עוד זמן־מה! ראש־החבורה קרא:

— ועתה, חברים, העירה!

ד. נחמה אֶסתרין

לפני שנתים עזבה נחמה אסתרין, נערה בת י"ט ענֻגה ויפה, את בית־הוריה המְרֻוָּח והמלא טוב ותלך לדור בחדר דל בביתו של הַיט אחד ותתפרנס מהוראות־שעה. היא היתה גם מורה בבית־הספר לילדי העניים ותְלמד את

חייהם וחיי אבותיהם, את שפל גורלם ומצוקותיהם, את דרכם לסבול ולשמוח, לאהוב ולבכות, לצחוק ולקוות מתוך עֹני ורעב כל ימיהם. נמנתה נחמה על מפלגת הסוציאליסטים ותתהלך בין צעירי החַיטים והסנדלרים שבעירה ותלַמד גם אותם קרֹא וכתֹב והָבין בספר. את כל גורל חייה אמרה לקשר בגורלם של „העובדים והנענים" וילך לבה אחרי אחד מתלמידיה־רֵעיה ותהי לו לכַלָּה.

טובת־לב ונדיבה היתה במִזגה וסוערת ברוחה, רצונה עז ותקיף, אך את מחשבותיה הפיקה חרש ובלי קול־מָדון. היא הלכה מאבותיה, אך לא באה בריב אתם. ולא גִנו אותה גם אוֹחֲזֵי במסֹרת־אבות. אהֹב אהבו אותה כל יודעיה ורק נדו לה ולהוריה ה„אמללים".

ובלילה ההוא, כאשר יצא מספר מצעירי העיָרה להגן על תושביה היהודים בפני המתנפלים, היתה גם נחמה'לה בין היוצאים לקְרָב – לחַפש את הפצועים ולהיות עם כֻּלם בעת הסכנה.

לאור הלבנה ראו הפורעים קומת נערה צעירה בין היהודים הנלחמים ולא אחד מהם הרהר בלבו, כיצד ישַסעה ויתעלל בה עת תפול לידיו; אולם כשגברו האויבים ושרידי המגִנים נתפזרו לעֲבָרים, ברחה אף היא לבית־הקברות, הקרוב למקום התגרה. שם נמצאו פצועים אחדים, שֶנִשאו לשָם בעת הקרָב, ונשארה נחמה עמהם.

בבקר יצאה להביא לפצועים מעט חָלב. הלכה ברחוב והפורעים השבים מן הנהר הכירוה. „עִמדו, אַחים! הנה היא „חַיקָה", זו, שנלחמה בלילה אתנו בין הז'ידים הצעירים!" „עמדי, ז'ידובקה, עֲמדי! צעקו אליה. נחמה כבר ראתה את זדון התאוה הרעה בעינים הנמאסות של חיות־הפרא, הרָצות להתנפל עליה. היא עמדה חִוֶרת, הוציאה מתוך כיסה את האקדוח, אשר נשאר בידה מאתמול. האקדוח היה טעון רק כדור אחד, שהשאירה בשביל עצמה לעת כזאת. ביד מהירה כוננה את האקדוח אל המצח הצח. מהרו הפורעים אליה, אך היא הספיקה ללחוץ בַּהֶדֶק ולירות; וכשקרבו אליה, כבר היתה מוטלֶת בלי נשמת־חיים על הארץ. הכדור לא החטיא. עוד חם היה גופה. הדם נזל מתחת לראשה ולחך את מחלפות שערותיה השחורות והארֻכות. הרוצחים ההוללים התנפלו בחריקת־שנים והתעללו בַּמֵתה מתוך שצף־קצף ונקמת אין־אונים. וכשכָלו לעשות את תועבתם, השאירו את גופה חשוף לעין השמש. הפורעים הלכו. אחת השפחות, שלקחה דרור לעצמה מבעליה היהודים המסתתרים ורצה לבית הוריה עם הבִזה שאספה בשעת הכשֶר, עברה והכירה את נחמה היפה בחרפתה. הורידה השפחה את שמלת נחמה הַמְפשלה, כסתה את גוף המתה ותמהר ללכת עם שללה ועיניה דומעות.

ה. תכריכים

בביתו של חיים הסוכן ברחו כל אנשי הבית בלילה הראשון לפרעות

וַתִּשאר הזקנה דבורה בת־השמונים, אשר מֵאנה לעזוֹב את הבית. „אנה אֵלך? – טענה. – חולה אני וזקנה ולא יעשו לי כל רעה".

כשפרצו הפורעים לתוך הבית, מצאוה במטתה. „ז'ידים מכֹערים – אמרו בני־האכרים בינם לבין עצמם – ברחו על נפשם ואת הגוססת עזבו בבית לבדה!"

התחילו להוציא מתוך הארונות והארגזים את כל הכלים והבגדים ושָׂמוּ בשקים. נמלאו השקים וַיסירו מעל הכרים והכסתות את צִפּוייהם וימַלאו גם אותם בבזה. הורקו הארונות, הפוכים על פיהם התגוללו הארגזים באמצע החדר, והזקנה שכבה בלי־נוע על מטתה ולא דברה דבר. אז נגש אחד הפורעים אליה וירם אותה, למען בדֹק, שמא הסתירו תחתיה כלי זהב וכסף. רק חבילה קטנה של בד לבן, בד של תכריכים, שהצפינה הזקנה למראשותיה, היתה כרוכה בעלֵה עתון ישן. הפורע לקח את הבד. אז החלה הזקנה לבכות ולהתחנן לפניו, כי ישאיר לה את החבילה. ידיה הגרומות של הזקנה דבקו בחבילה ולא רצו להפרד ממנה. „ראו נא את הז'ידובקה הזקנה: לקבר הולכת ועל הונה היא חסה!" מהלְמת־יד אחת הפילה את הזקנה לארץ. בעיטה ברגל – ותצא נשמתה. מצאוה אחר־כך, כשהיא שוכבת ליד המטה, כף־ידה האחת קמוצה וחוט דק של בד לבן דבוק לבין שתי אצבעותיה.

ו. החתֻנה

ביתו של ישראל מגידסון היה נקי מבִּזה. שם התאכסנו ראשי־הפורעים. ראש־החבורה היה ממְיֻדעיו של ישראל מכבר. לא פעם הספיק לו ישראל יי"ש בשעה שמכירת מיני משקה חריפים היתה אסורה מטעם הרָשות ולא נמצאו למכירה בפרהסיה. מטעם זה מצאו רבים מיהודי העירה, כי המקום היחידי, שבו אין חשש סכנה, הוא בחצרו של ישראל מגידסון. לדיר־העצים עברו בלילה ה„רַבִּי" עם משפחתו, שכנים, סתם אנשים, נשים וטף. כשבעים נפש ישבו בדיר, התלחשו חרש, התאוננו חרש, וחרש הטיפו מוסר זה לזה. לעתים היה פורץ איזה ילד בבכי, ואז היו מתחילים כֻּלם לשדלו ולהשתיקו. והפורעים התהלכו בחצר, שמעו את כל הלחישות והאנחות, הצטחקו זה לזה, ומזמן לזמן היו פונים אל ישראל:

-- צריך היה להאכילם, את אלה המסתתרים שם בדיר, צריך היה להשקותם. אנו מתירים לך לעשות את כל זה, אבל בתנאי, שהמסתתרים יתנו פדיון כֹּפר נפשם. יואילו ויאספו ביניהם עשרת אלפים, ויֻתַּר להם אז לשבת בדיר. לא נחַפשם ולא נעשה להם רעה.

נאספו עשרת אלפים, נאספו פעם שנית, וכך נמשך המשחק ארבעה, חמשה ימים. אלה ישבו נחבאים ומתלחשים בדיר־העצים, והצד שכנגד התיר להם להתחבא. לעתים היה אחד הפורעים נגש אל הדיר ומדַבר בצחוק מבעד לסדק:

– אבל צר לכם המקום פה, רבותי, באמונה צר...
ושוב היה פורץ בצחוק והולך לו.

בשבת הסמוכה היתה צריכה בתו של ישראל מגידסון להנשא. החתן כבר ישב בביתו של מי שעתיד להיות חותנו. אבל מפאת הצרות, אשר באו פתאם, אמרו לדחות את החתֻנה. ואם לדחות – לאימתי? בעוד ימים מספר חג הפסח, אחריו ימי הספירה, וכל ההכנות לחתֻנה כבר נעשו. חבל על הכסף ועל העמל הרב שנשקע. המסתתרים דברו על זה בינם לבין עצמם, נאנחו באפלולית הדיר, התלחשו וחזרו ונאנחו. ובחוץ התהלכו עוד הפורעים ותבעו ממון וחפשו נפשות צעירות והטביעו אנשים בנהר. הסגורים בדיר הצר התלחשו במה שהתלחשו, אך לבותיהם, מוחותיהם וכל אברי גופם העיֵפים והרצוצים שאלו שאלה אחת: מתי יבוֹא קץ לזה?

בצהרי יום הרביעי נכנסה אל הדיר בת ר' ישראל, חַנָה, הכלה. היא הביאה אכל למשפחת הרבי, וליתר האנשים הבטיחה להביא טַה ולחם.

– גשי הנה, חנה, – אמר הרבי, – מה חושב אבא בדבר החֻפה?
חנה נאנחה וענתה:
– מה, רַבי, יוכל לחשֹב בעת כזאת?
– תקראי לו, שיבוא.

בקרוב נכנס ישראל. כל הנמצאים בדיר הסבו באפלולית את עיניהם אל עֵבר הרבי.

– ישראל, בערב שבת זו תחג, אי"ה, את כלולות בתך...
– היתכן, רבי?
– צריך להפסיק את הצרות בדבַר־שמחה, אולי ירחם ה'.
– רבי, בבית יושבים הפורעים. הם ישביתו את שמחתנו.
– ישתתפו אף הם בשמחה. וה' ירחם ויסיר את מחשבתם הרעה מעל יושבי העיר.

והדבר הֻחלט. בערב־שבת הֻעמדה בבית ישראל מגידסון חֻפה. ראשי הפורעים היו גם המכֻבָּדים שבקרואים. המנגנים בכלי־הזמר נגנו את נגוניהם כמצוַת אנשים מלֻמדה. הפחד מפני הפורעים דִכא אותם. הרבי סִדר קדושין, והפורעים שתו לשכרה וצעקו „אוּרַא". אל השלחנות הערוכים ישבו יהודים מכֻסי־ראש ומגֻדלי־זקן, חִורי־פנים ונבוכים יחד עם גוים, רוצחי־נפשות, אֲדֻמי־לחיים ופרועי שֵׂעָר ראשם המגֻלָּה. אלה מול אלה ישבו ואלה לכבוד אלה שתו. יצאו יחד גם ברקודים. ראש־הפורעים רקד עם הכלה, עם החתן ועם המחֻתנת. הוא כבר היה שכור וברַקדו פטפט וצחק מטוב־לב, ונדמה לו, כי צדקה הוא עושה עם יהודים אלה בקחתו חלק בשמחתם. ובעלי־השמחה הסתובבו וחנקו בגרונם את דמעותיהם. ראש־הפורעים נגש אל הרבי וּבִקשׁוֹ לשיר: „הלא חג היום, הלא שמחה לכֻלנו, ולא נאה לרבי לשבת ולשתוק. אני רוצה, שתשיר לנו. אבל נִשתה־נא קֹדם".

הפורע הגיע את כוסו בכוס הרבי. ידו של הרבי רעדה. הפורע שתה

והרבי התחיל לזַמר. עמדו הפורעים בעִגול, הרבי, החתן והכלה באמצע, המחֻתנים ויתר היהודים מן הצד. רגע אחד היו פני הרַבי חִורים וידו, שהחזיקה בכוס היין, זָעה ושפכה מעט מן היין על בגדי ראש־הפורעים. אחרי־כן הפנה הרבי את עיניו הצדה וקולו הלך והתאושש. נִשאו המלים באולם המלא עשן פפירוסות של שנואי־נפש, חזרו ונשנו ביתר־און; הכניסו בפורעים רוח עליזות שכּורה ואל לבות היהודים נָטף ארס מפעפע, שהרעיל גם את הדמעות הנושרות מעיני הנשים —: „אבינו מלכּנו... אבינו, נקֹם... נקֹם לעינינו... את נקמת דם... דם עבדיך השפוך... אבינו מלכּנו, נקֹם!...״

עיפו הַשִכּורים משתיה, קריאות־פרא ורקודים, ונפלו באשר ישבו ושכבו באשר נפלו. היהודים שבו למלוֹנם בדיר־העצים. על השלחנות נשארה סעֻדת־הערב, אשר נערכה בשביל היושבים. יהודיות לקחו אתן ממאכלי הסעֻדה אל הדיר, להאכיל בסעֻדה זו את ילדיהן, שזה שבוע לא טעמו טעם בשר.

נתרוקן האולם. בין אור־המנורות הגדול עמד עדַין אֵד עשן הפפירוסות וריח רע של יין עלה מהבל פיותיהם של השכּורים, הנוחרים בשנתם. ישראל מגידסון נכנס עם הרבי לחדר־האכל. „אמזוג לך, רבי, שבה־נא. הן לא טעמת עדַין כלום?״

הרבי מחה את דמעותיו, שלא חדלו לרדת. הניח את ידיו על כתפי ישראל מגידסון ואמר:

— מְזֹג לשנינו, ר׳ ישראל. נשתה לחיים. יהי רצון, שתזכה אתה ואשתך ובניך לשמחות מַמש ושִׂמַחת בין כל ישראל. הִנה, תן תודה לַשֵׁם יתבּרך. עברה החֻפּה בשלום. אבל איפה הם החתן והכלה?

בחדר־המטבח ישבה הכלה ובכתה, כשהיא נשענת ביד החתן. כל מה שנחנק במשך כל הלילה, עָול זה שעשו לה, לה ולו בהתחילם את פרשת־חייהם החדשה, קפא כאבן בנפשותיהם הצעירות ובקש ולא מצא בטוי. הוא החליק את גבה ושִדלה הרש. עוד מעט וחדלה לבכות. אך כששמעה את קול הרבי קורא להם, זכרה את פניו, עת עמד ושָר לרצון הפורעים, נזדעזעה ממקומה, קפצה אל החדר השני ותתיַפח: „רַבי... רַבי...״ בכי מר וחנוק, ממֻשך והיסטֵרי...

ז. הגאֻלה

לאחרי ההוֻתנה הוקלו קצת החיים בעיָרה. יהודים זקנים וזקנות התהלכו כבר ברהוב ודאגו לצרכי יום; אפו בחפזון, בערב החג, מַצות להם, תחת המצות שנשדדו ונרמסו על־ידי הפורעים. אך עם רדת הערב היתה גם אימת הלילה שבה ויורדת. מדי לילה בלילה היו

קבוצות של הפורעים מתנפלות על בתי יהודים, והיו שודדים, מַכּים ומתעללים עד הנץ היום.

את ליל־ה„סדר" בלו בדממה. את ה„הגדה" לחשו לאט לאט, שלא יִשָׁמע קול. את התריסים הגיפו מכל עבָרים, לבל יֵראה האור בחוץ. עד שעה מאֻחרת בלילה היו יושבים בַּמִטות ומַטים אזן לכל רשרוש שבחוץ, לכל נביחת כלב ולכל צעדי איש. הילדים הישֵנים היו מתעוררים לפעמים בבכי מר מתוך חלום־חזיון רע, שרחף בשנתם לפניהם, ואז היו האִמות חרדות להשתיקם, משדלות אותם ומחבקות אותם אל חזם ומתאמצות להחניק את קול הבכי, ושחור הפחד בעיניהן: מי יודע, אולי נשמע כבר בחוץ, אולי יקרבו תכף הפורעים, עוד מעט ויגשו ויכנסו...

ככה נמשכו הימים. עבר חג הפסח ללא־חג. האילנות בגנים החֵלו ללבלב, ימי־האביב הבהירים פשטו על־פני העיָרה, ובחורי ישראל היו כלואים עדַין בבתיהם, ועל־פי־רֹב בבתי נָכרים מכירים. איש מן הצעירים לא הֵעֵז לצאת לרחוב. את הצעירים חפשו בכל־מקום; וכשנמצאו — הֻכּו בחמת־רצח. ולאלה שהיו חשודים על התערבות בעניני־מדינה לא היתה כל חנינה: הפורעים היו מתעללים בהם, כורתים מהם אבָרים אבָרים, מנַקרים את עיניהם, ואחר — מטביעים אותם במצולות הנהר.

במרחק של ק"ן פרסאות מן העיר לא היתה כל מסלת־ברזל. על הנהר פשטו ושלטו הפורעים. מעיר־המחוז, מקום הרָשות, לא באה כל עזרה. הכבידה המועקה על הלבבות, האנשים התרגלו אל המצב ונואשו מישועה.

וכשכָּלו כל התקוות, ויושבי העירה תעו בבתיהם כצללים מפנה לפנה ולעֵבר עיר־המחוז הביטו באנחת־יאוש: „שכחונו!" — באה הישועה. יום אחד באה בנהר אנית־מלחמה ובה צבא הממשלה — והפורעים גֹרשו מן העיר. רחב לבם של יהודי העיר, אך גם פָּחד, פן ילכו אנשי הצבא מן העיר ושבו הפורעים והרֵעו להם שִבעתים. והזקנים הרהרו בסתר־לבם, כי טוב היה, אִלו נשאר שלטון־הפורעים במקומו; הרי איזה סדר נקבע כבר: ישַלמו להם מס, ולאט לאט יחדלו הפורעים מנגוע גם בצעירים; יסתגלו אלה לאלה ויחיו. אבל אנשי־הצבא קבעו להם מקום בעירה, והחיים שבו לקדמותם. הופיעו הצעירים ברחובות וספרו אלה לאלה מהרפתקאותיהם ומקומות מחבואיהם. העיר שבה להיים ושאפה רוח.

בחצרות בתי־הספר נתכנסו הילדים, שבאו לשאל, מתי יתחילו בלמודים. בגדיהם היו קרועים ומטֻלאים. את הבגדים השלמים והיפים לקחו הפורעים. ספרו הקטנים זה לזה, מה שעשה האויב בבתי אבותיהם. „אלהים ישַלֵם לרשעים, חַי נפשי, ככה אמר הרבי!" — שִׁנֵן אַיזיק הקטן מדי פעם בפעם. מן הצד עמדה ילדה אחת, צפורה, זו היתה תמיד

העליזה בין התלמידות. עכשו היו עיניה מורדות ועל פניה קפאה איזו מחשבה כבדה ונוגה. כשנכנס המורה לחצר והילדים סבוהו מכל עֵבר, נגשה אף היא, אך בשאון לא התערבה. בביתם היה רעב. הפורעים לקחו את הכל. גם את ספריה קרעו, גם את מחברותיה. ואת חלומותיה העליזים על החג אשר יבוא ואת ששון־ילדותה הטהור והקדוש טרפו, רמסו וחִלֲלו.

יעקב חורגין

זָקֵן עַלִּיז

— מטפוסי טבריה —

א

אֲבֵל בעיְרה, דאגה בעיָרה – ר׳ ישראל שמח, שמחה בלא סבה, שמחה לשמה – וכי איך אפשר שלא לשמוח? קול שיר נשמע ברחוב, המון רב מצטפף בעצם יום־החל – מה קרה? ר׳ ישראל מרקד. יצא הזקן מבית־המרזח ועלה בדעתו הזחוחה עליו לרקוד, והרי הוא עומד – מגבעתו השמֵנה שמוטה לו על מצחו, עיניו הקטנות והדומעות מתנוצצות, שערותיו הפרועות והלבנות מפוזזות על ערפו ועל פניו – ומרַקד, מרקד בלא סבה, רקוד לשמו, ודוקא בעצם יום החל והמעשה.

– אי, ר׳ ישראל! הא כיצד, ר׳ יהודי! לשמחת מה זו עושה?

– חי־חי־חי! – מחַיך ר׳ ישראל. – וכי משום שזקנתי הפסדתי? ולמה לא? יש כוס יי״ש, יש ריבה נאה, יש שמלות מבהיקות – אה שמלות! – ולמה לא? חי־חי־חי! בנעורי, יאמין לי, אדון... ואף כיום הזה נהנה אני מריבה נאה, כשם שאני נהנה מטפת־יי״ש הגונה. חי־חי־חי! יכבדני נא בכוס יי״ש!

וכי אפשר לסרב לו לזקן קונדס זה?

מה לו, לר׳ ישראל, ולכל העולם כֻּלו? מה לו ליגון, לגעגועים, לדמעות? – יֵהפך הכל ובת־הצחוק לא תזוז מעל שפתיו, אותה בת־צחוק שובבה ילדותית, שבהבהיקה על שפמו הלבן ושפתיו המקֻמטות ודמתה לפרח בבית־הקברות, לשיר במדבָּר, לר׳ ישראל בעצמו...

*

מעונו של ר׳ ישראל – וכי למה לו מָעון? כל דבר, שאפשר להשתטח עליו, טוב הוא למשכב – ספסלי בית־הכנסת, האצטבאות של חָניות־השוק, מדרגות־הבתים או אפילו מרצפת־הרחוב כמו־שהיא – המרצפת הקָשה והמבהיקה.

– כיצד, ר׳ ישראל! הן חיי־כלבים אתה חי!

– חיי־כלבים? חי־חי־חי! אתם מפנקים אתם. מטות, מַצעות, נשימה קצרה, טחורים – חי־חי־חי! חיי־כלבים, בחיַאת אַלַּה! (חי אלהים!)

– ועצמותיך הזקנות, ר׳ יהודי?

– כל עצמותי תאמרנה, שהן צעירות משלך, חזקות משלך. בא־נא להאבק אתי. הראיתם? חי־חי־חי! הוא מסרב. הדור פוחת ומתנונה. הצעירים – זקנים כֻּלם. בלורית מסֻלסלה, מַקל־תפארה, רדיפת־שוא אחרי עלמה... וגוף ושרירים – נוצות, עץ רקוב, משי דק מן הדק. בנעורי – גם סלע לא עמד על דרכי, בחיאת אַלַּה! לא פחדתי גם מאבו ג׳זלן, השודד הידוע. עוד אֲספר לך רבות עליו.

*

ופרנסתו של ר׳ ישראל – מן ההפקר, כצפור וכחית־השדה.

– הלחם נִתן לַכֹּל. במה אני גרוע בלא־כסף מזה, שיש בידו מצלצלים? וכי הכסף הוא הנותן לאדם את הזכות לחיות ולאכול?

ואם יש אשר יציקהו הרעב, ונכנס ר׳ ישראל לאחד הבתים והֵסב אל השלחן.

– מה לך כאן, ר׳ ישראל? – תמֵהה בעלת־הבית.

– דומני, שהגיע זמן האכילה.

ומבינה היא בעלת־הבית לרמזו. ואם יש אשר תשהה בעלת־הבית שהיות מרֻבות במטבח – ר׳ ישראל איננו נעלם, איננו קם והולך. יש פנאי – והזמן אף הוא נתן לַכֹּל חנם. אפשר לרנן בחשאי, לתופף באצבעות על השֻלחן, לחַיך אל הבת או אל המשרתת, לקום ולהסתכל בתמונות מתוך שריקה בשפתים, חִכּוך בידים – האכל בוא יבוא. יודעת היא בעלת־הבית, שאין נפטרים מר׳ ישראל בלא־כלום...

*

מי הוא ר׳ ישראל ומֵאין הוא? בעיר אינם יודעים דבר ברור. הופע הופיע לפני כמה שנים כמו־שהוא, עם קפוטתו המזֹהמה, מגבעתו השמֵנה ובת־צחוקו השובבה. אולם מִפֶּה לאזן ספרו נפלאות, ספורים שצלצלו כאגדות, כשיחות־לחש של נשים ללא־יסוד. הללו אמרו, שהיה ר׳ ישראל זה בֶּדְוִי, בֶּדְוִי לכל פרטיו ודקדוקיו. רוכל בכפרים תחלה, החל זקן זה מחבב את הסוסים, את הדהרה הפראית, את המרחב החפשי, מכר פעם את כל מה שהיה בתֵבתו, קנה לו סוסה אצילה, והציב לו אהל בקרבת אחד השבטים הידידים וארב אתם יחד לעוברי־ארח ולממונם.

אם יש יסוד לכל השמועה הזאת או לא, הנה דבר אחד היה ברור, כי חי זמן רב בין השבטים הפראים הללו, כי הנה דַבֵּר דִּבֵּר כבדוִי ממש, אף סִגל לעצמו את אפן חייהם, תנועותיהם והליכותיהם. גם אפו, אף־הנשר, ושפתיו הפתוחות והעבות וזקנו העָבֹת והמְעֻגל נתנו מקום לטעות, שלא יהודי אשכנזי כאן, כי־אם ערבי, בֶּדוִי טהור.

ושוב התלחשו, כי חי זמן רב עם אשה בֶּדוִית, שילדה לו בנים שנַים, תאומים, ולבסוף עזָבה, בשעה שהחל מזגעגע על חיי הרחוב היהודי ואֶחיו היהודים.

– איה משפחתך, ר׳ ישראל?

– משפחה? חי־חי־חי! צרה זו למה לי?

– ואותה בֶּדוִיה עם התאומים היכן היא?

– הבֶּדויה עם התאומים? לֶך־לך, פרחח! מה לך ולזה?

– אבל – וכי אפשר שאין לך משפחה?

– יֵש. לא יֵש. היתה. עוֹד אספר. רגילים אתם במשפחה, בעֹל, בצרה – חי־חי־חי! לא טעמתם את טעם החֹפש. לא. צפור – חי־חי־חי! צפור, בחיאת אַלַּה! רואה אני בעיניך, שחשקת במעט משקה. עיניך חומדות, שקץ, כעיני בֶּדוִי למראה כסף. בֹּא וכבדני נא!

וכי אפשר לסרב לו לזקן קונדס זה?

*

נוקפות השנים עם עצבן וחלומותיהן – לגבי ר׳ ישראל אינן במציאות כלל. לעיניו הכל עומד, קופא על שמריו ודומם. מעֵבר להרים האפורים חי לו העולם הגדול – איזה עולם? וכי יש עוד עולם מחוץ לשפלת גינוסר ושביליה? אפשר. אומרים: אמריקה, אפריקה ועוד – לגבי ר׳ ישראל אין כל זה במציאות. אין הרהוריו עוברים את חומת העיר, ורק לעתים רחוקות יש אשר יתעו געגועיו בין במות גינוסר ובעקבות השבטים מַכָּריו.

– הֵי, ר׳ ישראל! האינך מהרהר לפעמים ביום־הדין?

– יום־הדין?! ולמה? יודע אני, ששערותי לא תַשחֵרנה עוד. הקבר? חי־חי־חי! וכי מה בכך? כאן יש יי״ש, ושָׁם אין. כאן אני שותה, שָׁר ורוקד׳ ושָׁם לא אשתה, לא אשיר ולא ארקוד. הן גם עתה אין לי כלום.

– ויום־הדין?! פשוטו כמשמעו, ר׳ ישראל!

– אני? איני מאמין. מניחים את האדם על גבו, הרי לא יתהפך לשכב על צדו. למה לדבר? חי־חי־חי! למה?

והוא מתחיל רוקד פתאֹם, כאיש שאחזהו שגעון, ורקוּדוֹ עתה פראי יותר, נלהב יותר, סוער יותר, כעין לעג לעצב, הטלת דֹפי בכל מה שמעֵבר לחיים ולחדוָה, כעין קריאת־תגר חיה כלפי כל אָבל ונוגה.

– אִי־אַהּ! אִי־אַהּ, אִי־אַהּ! שישו ושִׂמחו! בקול! בקול רם! בצריחות – אִי־אַהּ! אִי־אַהּ! היום כאן, מחר שם! היום, היום – אִי־אַהּ! אִי־אַהּ – היום!

וכך הוא מרקד, וכך הוא מתהולל וצורח באקסטזה, בשכרון, באבדן כל החושים, עד עלות קצף על שפתיו, ואז יצנח באין־אונים ובחיוך חִוֵּר על מרצפת הסימטה.

ב

אך באחד הימים נעלם ר׳ ישראל מסימטאותיה של העירה. לאן נעלם אותו זקן צוחק ורוקד? הנשים ספרו, שעלה השמימה ואותו ר׳ ישראל לא היה אלא אליהו הנביא. הלצנים התלחשו, שהלך לבקר את אשתו הבדוית ושני בניו. תקפוהו געגועים על אפרוחיו וילך לראותם. והיו אנשים, שסחו זה לזה בתמהון־עצב, שהזקן העליז, אותו קונדס טוב־לב וצוחק תמיד, טרף את נפשו בכפו מרב צער על בדידות חייו.

והרגש חסרונו בעירה, והסימטאות כאלו נתכוצו והשחירו יותר ובתי־המרזח כמו נתיתמו ונעזבו והתגעגעו מתוך אפלוליתם הטחובה להד־צחוקו ולצלו של ר׳ ישראל.

חלפו שבועות אחדים והזקן כבר החל להשכח, כדרך הטבע, והנה הופיע ר׳ ישראל שנית בעירה, ואתו – זקנה גוצה, כרסתנית, שפנים עגלים לה, שמלת־צבעונים לגופה וצחוק מוזר, בהמי, תוהה על שפתיה החורות והדקות.

הקיפוהו מיד בשאלות שונות להעדרו ולמהותה של הזקנה שעל־ידו. ר׳ ישראל חיך חיוך טמיר והחריש. והזקנה נעצה בכל עיני־עגל גדולות וצחקה.

נסו לפנות אל הזקנה באותן השאלות. זו צחקה והחרישה.

– הניחו לה, הרי חרשת היא! – הקפיד הזקן.

הגביהו הכל את קולם. גם הפעם נענה להם אך הצחוק המוזר.

– הניחו לה, הרי אלמת היא! – התרעם ר׳ ישראל.

– ומי היא חרשת ואלמת זו?

– לכו לכו, פרחחים! אחת דתכם לתליה, חצופים. עוד תדעו, חי־הי־חי! עוד יודע לכם הכל, בחיאת אלהא!

*

עזב ר׳ ישראל את הרחוב ואת בית־המדרש. שכר שכר לו חדר קטן, צר, בודד בדרך אל הים, קנה קנה לו רהיטים עתיקים, כלים שונים – ונעשה לבעל בעמיו.

כי עוד באותו יום נודע דבר נשואיו עם האלמת. היכן מצאה, באיזו עיר סדרו הנשואים – כל זה עטה סוד שאין לו פתרון.

תחלה לגלגו עליו בני הסימטאות והתרעמו על בגידתו ברחוב – אולם לא איש כר׳ ישראל יראה עול... עסוק היה. במסירות של אב, בחבה של צעיר, שנכנס זה־עתה בברית־הנשואים, טפל בחדרו הקטן, העמיד כל רהיט במקום הראוי לו לפי־טעמו, הזיז, הזיע וחזר והזיז – ובפנה, על־גבי המחצלת, ישבה לה הזקנה וגחכה.

נסתדר הבית – ובני הסימטאות הוסיפו לתמוה: כי הנה שכר לו ר׳ ישראל חנות קטנה וסדר לו בית־מרזח. ימים על לילות התעסק הזקן

בבקבוקים, סדרם על־גבי הדפים בשורות ישרות, צבאיות, הבליט את האֶטיקֶטות, נער מעליהם את האבק; ומדי עשותו כך וצָעד צעדי־מספר אחורנית, כדי לתפוס את הרשם הכללי של הסדר, ממש כצַיר המסתכל בציוריו... מובן, שלא חִסר גם מעצמו טובה והריק פה ושם גביע או שנַים לחִזוק הגוף ולהצהלת הלב.

– מֵאַין לך הכסף, ר' ישראל?

צחוק סודי ושתיקה.

– אותה אִלמת־הֵרשת הביאה לך?

-- אולי יש ברצונך לשֶׁבת ולטעום מהז... – מסבב ר' ישראל את פני הדברים, נוטל בקבוק בידו ומציץ בו ארֻכּות, ארֻכּות...

*

קטנה היא החנות ונאה, צרה היא ומבהיקה. על כסא רעוע יושב הזקן, עיניו הרטֻבות צוחקות ואצבעות־ידיו מתופפות על בקבוק, שנתרוקן מתכנו. יש אשר יתן פתאֹם בצחוק קולו, בלי שום סבה, יפסיק וחזר לתופף. יש אשר יתחיל לרנן, ופתאם – אָהּ! – ר' ישראל מרקד! הלמשך את לבם של האנשים או סתם מתוך דחיפה פנימית טהורה? אחת היא. יש גם דחיפה פנימית טהורה ואף אורחים נכנסים, שותים ומתלוצצים, ועליהם עומד ר' ישראל, מפסיק את רקודו, מקנח בשרוולו את זֵעת מצחו ואומר:

– הנה, כפתור ופרח! יי"ש של ר' ישראל. שְׁתוּ! חי־חי־חי! אין הנזירים אלא שוטים גמורים. היי"ש – זהו רעיונו הטוב ביותר של הקב"ה, הרפואה שֶׁיָּצר למכּת החיים! – כך הוא עומד וצוחק ומתפלסף ועוזר לאורחיו להקל את משא הבקבוקים...

*

ימי אשֶׁר ושַׁלְוָה באו לו לר' ישראל. רבים דִּמו לגלות בזקנו שערות שחורות מבצבצות ועולות. אין זאת כי גלגל חייו חוזר עליו אחורנית. עליצותו החיה נצטמצמה בחנותו הקטנה ונעשתה על־כן פראית יותר ומבדחת.

ועם החֵרשה־אִלמה חי ר' ישראל חיים שלֵוים ונאים. אם אֲהֵבָה או לא – לאלהים פתרונים. במבטו אי־אפשר היה לגלות מאומה, מלבד ברק־עֹנג חדש וצמאון, צמאון בלי קץ וגבול; אולם – שֶׁקט שָׂרר בבית, חדוה רחפה בַּכֹּל. אומרים הכל: אלמת היא – וכי מי זקוק ללשונה? חֵרשת היא – שמיעה על־שום־מה? אין כר' ישראל יודע עצות לַכֹּל: משכים הוא קום עם הנץ החַמה, מניח ידו על הפלונית שלו – מיד היא מתעוררת, מחַיֶּכת לקראתו וממהרת להרתיח לו טֵה. רוצה הוא לאכול – הריהו פוער את פיו וסוגרו פעמַיִם־שלש. זקוק הוא ללבָנים – הריהו פושט את אצבעותיו ועושה משום־מה סִמן של קריעה. מתאַוה הוא למטבע – חי־חי־חי! – הריהו מחַכָּה לצאתה, ואז הוא פותח את מזרן המטה, מוציא מתוך הקש ארנק־צמר עתיק

ומזהם, תוחב זאת ידו ומוציא קֹמץ מטבעות, מחזיר הכל למקומו ומחַיֵך:
– כך, כך... יש עוד! יש... חי־הי־הי!
זותם ימי האשר והשלוָה – מי פלל, כי ימצאו את קצם בהִלולה? כן, אחרי אותה הִלולה... אך מוטב שנסַפר הכל כסדרו.

*

הִלולה של רבי מאיר היתה. הֹדש הפלאים והחסדים, הֹדש אִיָר, הבהיק ופרח בעולם. מסימטאותיה האפלות של העירה נפלטה תהלוכה ארֻכה, נפלטה והלכה והתמתחה, הלכה והתפתלה בדרך הלבנה והחוגגת – זקנים וטף, נשים ונערות, תינוקות ובהמות, עגלות, עזים, פרות – בקצור: נדמה, שעוד מעט וגם הבתים יִמְשכו בתהלוכה, שהתקדמה ברקודים ובשירה מול הקבר המשחיר על אחת הגבעות.
ובחצַר הקבר – אלפי יהודים מכל קצוי הארץ רחשו, צחקו, שמחו, הושיטו יד לנדבות. פה זקנים נובלים, נשים עִורות, גברים אחוזי־עִוית, שבאו למצֹא את תקנתם על־יד הקבר הקדוש; ושם – גֻוני־גֻונים! – בנות גינוסר יפהפיות, מפטפטות, צוחקות ובעיניהן אש וחשק, געגועים וצניעות מוזרה, מגָרה ומבטיחה...
הגיעה התהלוכה אל החצר. מסביב ל„ספרי" התהלוכה התלקח מְחול, התפרץ כסער הכנרת בימי הסתָו, פראי, לוהט, והלך וגרף וסחף אחריו את כל הקהל, מתוך צריחות הנשים, קריאות הגברים, קשקוש המצלתים והתֻפים ונשיבת רוח מערבית חצופה וטעונה אבק...
בלילה הֻעלו המדורות. זונה אחת, שֶעֵרכה דרכיה במשך כל השנה, קנתה את הזכות להדליק את הסחבות ובהתלהבות מאין כמוה, באמונה, שרק הנשים הפרוצות עלולות לה, הטילה לתוך האש מטפחות־משי, תכשיטים, ואת צעיפה היקר. והיא לא הסתפקה בזה, כי־אם הרכינה את ראשה ורצתה לשרוף את שערותיה, אלא שמנעוה מזה. שכורה היתה, ושכרונה דבק ברבים מן העומדים סביבה ויעשו אף הם כמעשיה.
ההתלהבות העִורת והמטֹרפת הקיפה את כל הקהל רב־הגֻונים. הכל יצאו במחול מסביב למדורה, מעל למדורה ובצדדים. יהודים בוכרים חִוריי־פנים וצהֻבי־מצח עמדו מרחוק וחלקו לַכל גביעי יי"ש ומים – חנם אין־כסף. יהודים מֻרוקנים במצנפות אדֻמות ומכנסים רחבים חבקו יהודים אשכנזים חובשי־שטרַימלים ועוטי־קַפוטות – חבקו ונשקו זה לזה. בצד עמד יהודי לבוש אירופית ובכה, בקול בכה, כילד. תימני צנום וארֻך־הפאות רקד עם רב אשכנזי כרסתן ואָדֹם כסרטן. ערבוביה של לשונות, פנים מגֻוָנים – אולם כל זה התלכד להרמוניה נפלאה, הרמוניה חגיגית ונשגבה, המלטפת את הלב היהודי כהד הגאֻלה, כצל־צלו של המשיח, והלב מתרגש, מתגעגע ונעשה רַך עד לדמעות, עד לנפול על צוארי כל האנשים הלוהטים והקודחים הללו ולקרֹא בקול: מה־טוב ומה־נעים שבת אחים גם־יחד! – – –

העליז ביותר, הפרא ביותר, הלוהט ביותר – היה ר' ישראל. זקן זה אץ מכנופיה לכנופיה, ממדורה למדורה, מקבוצה לקבוצה, רקד, שָׁר, צרח והלהיב את הכל. מכל צד הגישו לו ידים נדבניות גביעי יי"ש והוא היה מריק את הכל ודורש עוד. הנה הרגיש הזקן בחבורת ערלים, שעמדו מרחוק והסתכלו במרַקדים. מִהר אליהם הזקן, תפס בידיהם ואלצם לרקוד, ולא עברו רגעים מועטים ולא נִכר זר בפני עירוני, ערל בפני בן־ברית. היתה זאת שמחת הכל. עיני כל הקהל היה נעוצות בר' ישראל בענג, בתמהון, בשמחה. מעל הגזוזטראות והגגות השטוחים המטירו עליו מטר של ממתקים וסְכריות וזלפו עליו סילונות של בשֶׂם, שתִּבלו את האויר המחניק והמזיע בריחות חריפים ומשַׁכרים.

וקץ לא היה לחדוָה. הנה החלו האורחים מסתלקים לפִנות החצר ונרדמים מיד – מי על הקרקע, מי על המדרגות ומי סמוך לרגלי המחוללים. העירונים החלו נוהרים וגולשים אל הדרך המובילה לעירה, שהֶמתה מעגלות, אבטומובילים וספָנים, המכריזים על סירותיהם. גם המחוללים עיפו, נשמו בכבדות וצנחו על האבנים לנוח מעט. רק ר' ישראל לבדו הוסיף לרקוד. דומה: לא בן־אדם, אלא קפיץ מתרומם ומדלג בכֹח. מִנַיִן כל אותה הסבלנות לזקן זה? מִנַיִן כל אותם מַעינות השמחה והתנועה, שאינם פוסקים? העינים אדְמות־אדְמות, הידים חשופות, מגְיָדות ומרטטות, החזה הַשָׂעיר מגֻלה ופולט פלגי זֵעה – והרגלים מתנועעות, מתרוממות, כאִלו היו עשויות רוח ולא בשר ועצמות...

בחצות לילה הוליכו שני בחורים מתנדבים את ר' ישראל השכור והניחוהו על־יד פתח חדרו. כאן שכב כשעה־שעתַים, עד אשר חזרה אליו הכרתו משהו והחל מקיש בדלת, מקיש ומקשיב, מקשיב וטופח – כל תשובה לא באה מבפנים. הוא שכח ברגע הזה את אשתו הֵחרשת. מדוע זה אין פותחים? וכי יִרְאה היא אותו? הרי איננו שכור...

צפיה של רגעים, וכאשר פקעה סבלנותו, חבט בכֹח בדלת הרעועה בלאו־הכי ופתָחה. הוא נכנס פנימה. הירח נבט מבעד לאשנב העָגל והרעיד את אורו על אשתו הנוחרת במטה. ר' ישראל עמד והסתכל בה זמן־מה, כמתאמץ לזכור נשכחות, ואז קרב אליה והחרידה משנתה. הזקנה קמה, נעצה בו את עיני־העֶגל שלה ומיד העלתה על שפתיה את צחוקה התוהה, המוזר.

– פֶּשה, היודעת אַתּ, מֵאַין אני בא, פֶּשה?

פֶּשה צוחקת.

– פֶּשה, עֲני, פשה! מדוע לא תדברי, פֶּשה?

פֶּשה ממהרת אל המטבח להרתיח לו טֵה.

ר' ישראל מעכב בידה.

– אני מצוה עלַיך לדבר, פֶּשה!

עיני פֶּשה מתבלטות יותר ויותר מתוך תמהון. שפתיה פתוחות כמו מתוך פקפוק, אם להפסיק את הצחוק או לא.

ר׳ ישראל מתרגז מאד.

– השומעת את, פֶּשה? דַבּרי אלי. רוצה אני לשמוע את קולך, קולך שלך, פֶּשה! דַבּרי! – וכאשר לא קבל גם הפעם כל תשובה, נעשה קולו בכיָני ומרטט ומתחנן: – דברי, פֶּשה! ראי, בקשתיך, פּשה! אני – אני – אני רוצה, מבקש, מתחנן – אך קול, מלה אחת – אחת.

פֶּשה רואה את דמעותיו ומרעידה. צחוקה נעלם. עיניה נעשות רטֻבּות ותמהון וחרדה על פניה. נהימות משֻׁנות בוקעות מפיה.

ר׳ ישראל נוטל פתאם את קִתון המים ומריקו על ראשה של פֶּשה.

– דַבּרי! דַבּרי!

פשה נמלטת אל הפנה. כחיה מֻרדפת היא אורבת לכל תנועותיו של הזקן.

ור׳ ישראל – דעתו נטרפת עליו. עיניו נעצמות למחצה, שפתיו העבות נקמצות. הוא נוטל את השמשיה התלויה וחובט בה קשות על ראשה ועל פניה של האמללה. והפעם דברה, דברה בשפת הכאב. היא צרחה אימות כפָרה הנעקדת, העומדת לשחיטה.

– אהה! הנה אַת מדברת! מדוע שִקרת, פֶּשה? מדוע שִקַרת? – והוא הניף את השמשיה שוב, ושוב צרחה פשה, אולם עתה נכנסו שכנים והפרידו ביניהם. זמן־מה אחרי זה נרדם ר׳ ישראל על הרצפה – והוא עיף מאד. פֶּשה גנחה מפנתה ועד הנץ החַמה לא העֵזה לעזבה ולחזור אל מטתה.

למחרת נעור ר׳ ישראל כדרכו ומצא את אשתו שוכבת בפנה, על הרצפה. הוא נגש אליה והעירה, למען תלך להרתיח לו טֵה. פֶּשה פקחה את עיניה האדֻמות, העֱותה את פניה, פלטה נהימות משֻׁנות ולא זזה ממקומה.

תָמה ר׳ ישראל ונִסה להרימה, אולם פֶּשה צנחה שוב כמטיל־ברזל כבד. הלך ר׳ ישראל וקרא לאחד משכניו. הלה נכנס ומצא את פשה רועדת ומזיעה מאד.

– חולה היא. ממכותיך בא לה הכל.

– מכותי? מתי? אני?

– אמש, שכור היית. עליך לקרא לרופא.

השכן יצא ור׳ ישראל נשאר עומד נדהם ומבֻלבל. הוא התאמץ לזכור את ליל אמש – ולא זכר מאומה. כחלום רע שנשכח רפרף צל הלילה בלבו, הרעיף בו עצב – וסוד.

– מַכּוֹתַי? מָתַי? אני? – דובב לעצמו ולא גרע את עיניו מפֶּשה הנוהמת, החולה.

*

בא הרופא. באו גם הזקנות עם הסגֻלות והרפואות שלהן. ר׳ ישראל לא אכל ולא שתה. כמשֻגע רץ הֵנה והֵנה, בקש, השתדל, התחנן, שירפאו לו את פשה, את פשה שלו... אך לשוא. כעבור ימים אחדים מתה פשה. פשה הטובה והאלמת לא היתה עוד.

רגז ר׳ ישראל, רצה לצרות, לקלל – אך נאלם דֹם. כאִלו ידים זרות נשאוהו לחנותו. שם התנפל כחית־טרף על הבקבוקים, ואחרי הריקו אחדים מהם, חזר לחדרו העלוב. כאן נתקל שוב בהמון השכנים ולפניו – פשה המעֻטפה תכריכים. לא האמין ר׳ ישראל למראה־עיניו. הרי היא מוטלת לפניו כישֵנה, הרי עיניה פקוחות.

– האמנם מֵתָ, פשה?

אין תנועה. השכנות מתיַפחות מסביב ומניעות ראש.

– פֶּשה, האֻמנם מֵתָ? איך! מתי?

ונדמָה לו, כי פיה מתרחב משהו ועוד מעט וְיֵרָאֶה עליו אותו הצחוק המיֻחד שלה.

– אָהַה, את מתלוצצת, משטה בי, פשה! את צוחקת! צחקי! צחקי!

ואולם חברי „חברא קדישא” שמו קץ לדבורים אלה, בהוציאם את העלובה מהחדר...

*

מתה פשה, גָוע הצחוק התוהה וגז מהחדר, מהפנה, מתוך המטה. במנוחה נמשכו שבעת ימי־האֵבל. דומה היה, שאין ר׳ ישראל מצטער כל־עִקר. איש לא ראה את דמעותיו. יָשַׁב יָשַׁב וגמע מתוך בקבוק, שהביא לו מהחנות. עתים היה פוקח את עיניו הפעוטות לרוָחה, כרואה חלום נפלא, ומיד היה משפילן ומתחיל קוסס את צפרניו.

אולם ביום האחרון לשבעת ימי־האֵבל קרה לו מקרה מוזר: הוא זכר פתאֹם בבהירות מסֻיָמה את ליל ההִלולה, את שכרונו והַמַּכּוֹת, שחלק לזקֵנה. תחלה נדמה לו, שאין זה אלא חלום, אולם הזכרון הלך והתבהר, הלך והתחַור, עד אשר רפרף לעי־ני־רוחו כעובדה אכזריה, כאמת אֻימה. שעות אחדות הרגיש הזקן והנה לבו מתחלחל בקרבו, שערותיו מסתמרות וראשו מחַשב להתפוצץ לרבבות רסיסים. פֶּשה – והרי הוא רצְחהּ! הוא, ר׳ ישראל – ואין איש יודע, ואין איש מאשימו ומתלונן... ופַחד תקף אותו, פחד מפני עצמו, מפני הסוד הנורא הגלוי לו, מפני הנרקם בשבילו שם, מעֵבר לחיים ולשמחות...

ובמקום בת־הצחוק הילדותית עלתה ונקבעה על שפתיו הבעת צער ויגון. כל גופו התכופף, פניו הצטמקו – ר׳ ישראל רק עתה הזקין...

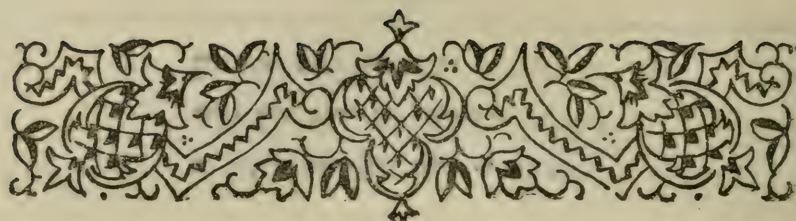
וימים אחדים, כתום ימי־האבל, לא יצא ר׳ ישראל את חדרו. שכנים רחמנים הביאו לו משהו לסעוד את לבו. מפנה לפנה התהלך – ולכל אשר פנה, צחקה לקראתו פֶּשה, פֶשה זו שֶמֵתה.

– פשה, פשה – מה רצונך?

אין תשובה. רק צחוק...

טבריה.

תרגומים

תֹּפֶת

מאת דַּנְטֶה אֲלִיגְיֶרִי

(מזמורים א, ג, ה, ל"ג)

פְּתִיחָה *)

(מזמור א)

א. בַּיּוֹם הַהוּא, אֶמְצַע שְׁבִיל־יָמֵינוּ,
בְּחֹרֶשׁ עַז נִתְעֵיתִי; כִּי מָאוֹר
וּנְתִיב־אֱמֶת בָּאֹפֶל הִטַּמְּנוּ.

ד. הוֹי מָה אַכְזַר הַסְּבָךְ הַשָּׁחוֹר –
אֶת אֵימָתוֹ לֹא יְתָאֵר פִּי גֶבֶר;
גַּם זִכְרוֹנוֹ הוּא רַעַד וּמָגוֹר,

---

*) בסיס התרגום הזה, ביחס למבטא ולצלצול, היא העברית המדברת בפי הספרדים ילידי ירושלים. רב דיני המבטא הספרדי ידועים לַכֹּל בימינו (מלעיל ומלרע, הבעת הקמץ, החולם ותי"ו הרפה); ואולם כדאי להדגיש כאן פרטים אחדים, שהאשכנזי המדבר „ספרדית" גם בארץ־ישראל נוטה לשכחם, ושהם, אגב־אורחא, חשובים להבנת המשקל וה„הַדים" (הרִתמאות) של תרגומנו:

א) שוא נע מבטאו כחטף־סגול. כדי להבדיל בינו ובין השוא הנח, ה„אִלם", ינֻקד אצלנו בסִמן ^ למשל: קְרָבוּ = קֱרָבוּ.

ב) מבטאו של צירה הוא כמו סגול מָארך: e ולא ej.

ג) על חליפת סגול מלעיל לקמץ בסוף־פסוק (קֶרֶת = קָרֶת) וִתַּרתי, כי אין לה בסיס בלשון המדֻברת היום. —

א. „אמצע שביל ימינו": דנטה יצא למסעו ביום 25 מרץ שנת 1300, בהיותו בן 35 שנה.

ב. היער הנורא הוא סמל לחטאות־נעוריו של דנטה, ואולי גם למַצָּבָהּ המדיני של איטליה בימים ההם.

ז. וְלֹא יֵמַר מִמֶּנּוּ חַת הַקֶּבֶר.
אוּלָם בְּתֹם אַגִּיד אֶת הָאֵימָה –
כִּי בֵין אֵימִים נִגְלֹה נִגְלָה לִי סֵבֶר.

י. סָר צַעֲדִי מִדֶּרֶךְ תְּמִימָה
אֶל דֶּרֶךְ שָׁוְא, וְאֵיךְ – אֵינִי יוֹדֵעַ:
לִבִּי עֻלַּף בְּרוּחַ תַּרְדֵּמָה.

יג. אַךְ זֹאת אֶזְכֹּר: הִגַּעְתִּי, דָךְ, יָגֵעַ,
אֶל הַר שַׂגִּיא, בִּקְצֵה חֶשְׁכַת הַגַּיְא
שָׂאֲת נַפְשִׁי מוֹרָא וָחַת מְלֵאָה;

טז. לְרֹאשׁ הָהָר נָשָׂאתִי אֶת עֵינַי:
עֵיפַת הַלַּיִל מִשָּׁם כְּבָר נָסוֹגָה
בִּפְנֵי הַזִּיו – הוּא זִיו מַדְרִיךְ כָּל־חָי.

יט. גַּם בִּמְצוּלוֹת לִבִּי חָדַר הַנֹּגַהּ,
וְהָאֵימָה, דִּמִּיתִי אֵין לָהּ סוֹף,
כַּעֲרָפֶל נָמַסָּה וְנָמוֹגָה.

כב. כִּי יִנָּצֵל טוֹבֵעַ אֶל הַחוֹף –
בִּלְאֵה־גֶשֶׁם וּפָג מֵחֹסֶר־כֹּחַ
יִפְנֶה מַבָּט הַיָּמָּה וְיִשְׁקֹף:

יד. ה„הר" הוא, לדעת המפרשים, „הר ה'" (בראשית, כ"ב, י"ד), סמל ישועה; „הגיא" הוא העֵמק, שבו נמצא יַעַר־הָרֶשַׁע.

יח. „זיו מדריך כל־חי": זיו השמש. תַּם הלילה, והבֹּקר קרוב לבוא.

כה. כֹּה שָׁב רוּחִי, עַד לֹא רָוָה מָנוֹחַ,
לְהִסְתַּכֵּל בִּנְתִיב הַסַּכָּנָה,
אוֹתָהּ אִישׁ חַי עוֹד לֹא יָכֹל נָצֹחַ.

כח. וַתָּנַח פֹּה נַפְשִׁי הַמְעֻנָּה;
וָאֲטַפֵּס מוּל זֹהַר הַכֹּתֶרֶת –
וְסַעֲדִי כַּף רֶגֶל תַּחְתּוֹנָה.

לא. כִּעֲלוֹתִי מְעַט – הִנֵּה נְמֵרֶת
מִלְּפָנַי, מְלֻבֶּשֶׁת עוֹר בָּרֹד,
עַזָּה, קַלָּה, רוֹקֶדֶת וּמְכַרְכֶּרֶת;

לד. וַתְּדַלֵּג, וַתָּהֶם, וַתִּגְרֹד,
וַתַּחְסֹם דַּרְכִּי בְּשֵׁן וָנַחַר,
עַד מוֹט לִבִּי, וּכְבָר אֶפְנֶה לֵירֹד:

לז. בְּרֶגַע זֶה, עַל רַעֲנַנּוּת הַשַּׁחַר,
הוֹפִיעַ לִי הַשֶּׁמֶשׁ הָעוֹלָה;
כְּמוֹ בַּיּוֹם, שֶׁבּוֹ כָּל נֹגַהּ־צַחַר

מ. בָּרָא הָאֵל, נִצְמָד הוּא בַטָּלֶה.

ל. „סעדי כף רגל תחתונה": לא באו המפרשים לידי הסכמה בבאור כונתה הסימבולית של השורה הזאת. מובן מאליו, כי בעליה נשען העולה תמיד על הרגל אשר למטה; במובן הסימבולי, אולי רצה דנטה לרמוז כי השפלת הרוח („תחתונה") היא היא המשענת.

לא—נא. שלש החיות (ראה ירמיה, ה, ו) הן סמלים, שגם על פתרונם הם לא הסכימו המפרשים. דעת הרב: הנמרת היא חמדת־תענוגים, האריה הוא גאוה, והזאבה היא תשוקת־בצע.

לט—מ. בחדש מרץ עולה השמש במזל־הטלה. על־פי אמונת ימי־הבינים, נבראו המאורות („ויהי אור") ביום 25 מרץ, הוא יום הריונו וגם מותו של הנוצרי.

וּמִשַּׁחֲרִית הַבֹּקֶר וְהַטֶּבַע
רָוָה לִבִּי, יָנַק וַיִּשְׁלֶה.

מג. אַךְ, לְעֶזְרַת הַצַּר נְקֹד־הַצֶּבַע,
קָם לְפָנַי אַרְיֵה, עֲנָק אַדִּיר,
וְשַׁאֲגָתוֹ שֵׁנִית רַגְלַי עִכְּבָה.

מו. רָעֵב, זוֹעֵם, צוֹעֵד בְּרֹאשׁ יָהִיר,
בָּא לִקְרָאתִי פּוֹצֶה שְׁחוֹר־הַלֹּעַ,
בְּנַהֲמָתוֹ מַרְעִיד אֶת הָאֲוִיר.

מט. גַּם זְאֵבָה – זוּ כָל אַוּוֹת־הָרֹעַ
טְעוּן גּוּפָהּ הָרֵק וְהַנִּגְעָל –
הִיא זְאֵבָה טוֹרֶפֶת דַּל וָשׁוֹעַ –

נב. גַּם הִיא עָלַי. נִרְתַּעְתִּי מִבֶּהָל,
כֹּה חֲמָתָהּ הֵצִיקָה וְאִלְּצָה;
וְאִוָּאֵשׁ מִלַּעֲלוֹת אֶל עָל.

נה. כְּמוֹ בְיוֹם רָאָה רוֹדֵף הַבֶּצַע
אָבְדַן הוֹנוֹ, פְּרִי עָמָל וָצוֹם, –
תִּפֹּל רוּחוֹ, וְלֹא תַבְרִיא מִפֶּצַע:

נח. כֵּן, עֵת נֶחְסַם דַּרְכִּי לִקְרַאת הַיּוֹם,
לְאַט לְאַט נִדְחֵיתִי שׁוּב לְהָלָם
הָאֲפֵלָה, בּוֹ כָל מָאוֹר יִדֹּם.

סא. אָז, בְּנָפְלִי לְמַטָּה, אִישׁ אוֹ צֶלֶם
רָאוּ עֵינַי – מַחְרִישׁ, כְּלוּ אָסַר
אֶת שְׂפָתוֹתָיו מִנְהַג דּוֹרוֹת שֶׁל אֵלֶּם.

סד. עָמַד גַּלְמוּד בַּנֶּגֶב מֵחֹסֶר
כָּל חַי. אֵלָיו קָרָאתִי: „אָן וְאָנָה
אֶפְנֶה? עֲזֹר, אִם צֵל אוֹ גוּף־בָּשָׂר!"

סז. „לֹא־גוּף", עָנָה, „גּוּפִי יָרַד אַשְׁמַנָּה.
הָיָה עֶרְבּוֹ שֶׁל קֶסֶר שַׁחֲרִי;
בֶּן מַנְטוּאָה מִדַּם הַטְּרַנְסְפַּדָּנָה

ע. אָבִי הָיָה, וְרוֹמָא מְדוֹרִי
הָיוּ אֵלַי אֵלֵי כָּזָב וָהֶבֶל
וִימֵי הֲדַר אַבְגּוּסְטוּס הֲדָרִי.

עג. וְשַׁרְתִּי אֶת אֲנֵיאַס, עַז לַסֵּבֶל
וְתָם בַּדִּין, בּוֹנֵה קִרְיַת הָאוֹר
אַחַר גָּלָה מִקֶּרֶת אֵשׁ וָאֵבֶל.

עו. „אוּלָם אַתָּה – לָעֵמֶק הֶעָכוֹר
לָמָּה תָשׁוּב, לֹא תַעַל הַגִּבְעָתָה –
שֶׁל כָּל שָׂשׂוֹן מַבּוּעַ וּמָקוֹר?"

סט. „מִדַּם הַטְּרַנְסְפַּדָּנָה": בשם גַּלְיָה טְרַנְסְפַּדָנה היו קוֹרְאִים בִּימֵי וִירְגִילְיוּס את לוֹמְבַּרְדְיָה הצפונית.

עד. אֲנֵיאַס יסד את רומא אחרי חֻרְבַּן טְרוֹיָה מוֹלַדְתּוֹ.

עט. „מַעְיַן שִׁירָה, יוֹצֵר אֲשֶׁר בָּרָאתָ
בְּמַאֲמָר עוֹלָם הָדָר וּצְבִי,
אַשְׁרֵי עֵינַי – וִרְגִילְיוֹס רְאִתִיהוּ!"

פב. עָנִיתִי בשׁ: „הוֹי סֵמֶל וְנָבִיא
לַזְּמָרִים, אֶזְכֶּה־נָּא, כִּי מִלֶּיךָ
הֵן אוֹר עֵינַי, הֵן נֶפֶשׁ עוּגָבִי.

פה. „אַתָּה מַנְהִיג שֶׁבְּדַרְכּוֹ אֵלֵכָה;
אַף בְּשִׁירַי כָּל יֹפִי, כָּל הָדָר,
כָּל עֵדֶן־נוֹי – הִנָּם הֲדֵי קוֹלֶךָ.

פח. „רְאֵה חַיָּה, שֶׁחָרוֹנָהּ גָּדַר
אֶת נְתִיבִי: עֲזָר־נָא לִי מִמֶּנָּה,
כִּי פַּחְדָּה אֶל דַּם לִבִּי חָדַר"

צא. „לְהִנָּצֵל מֵהָאֵימוֹת הָהֵנָּה",
עָנָה לְקוֹל בִּכְיִי – „בְּחַר שְׁבִיל
שׁוֹנֶה מִזֶּה, הָלַכְתָּ בּוֹ עַד־הֵנָּה:

צד. „כִּי הִיא תָּשֹׁד כָּל גֶּבֶר, הַמַּעְפִּיל
לִפְרוֹץ לָהָר, – בְּלֹא רַחֵם וְהֶרֶף
תִּדְחָה אוֹתוֹ לַקֶּבֶר עַד תַּפִּיל.

צז. „זֹה חַיְתוֹ־פִּיד, שֶׁקִּנְאָתָהּ לֹא תֶרֶף
גַּם לֹא תִשְׂבַּע: הַפֶּה הַמְגֻנָּה,

אַחַר טָרָף, מִשְׁנֶה יִצְמָא לַטָּרֶף.

„הַרְבֵּה זָנָה זָנְתָה – גַּם תִּזְנֶה,
עַד בּוֹא נוֹקֵם – עַד קוּם זַרְזִיר־מָתְנָיִם.
זֶה לֹא יִכְסֹף לְבֶצַע וּמִקְנֶה,

„רַק לְחָכְמָה וְרַחֲמֵי־שָׁמַיִם.
יֵשׁ פֶּלְטְרוֹ הָר, וְיֶשְׁנָהּ פֶּלְטְרוֹ עִיר –
וּמוֹלַדְתּוֹ תְּהִי בֵּין הַשְּׁנַיִם.

„הוּא אֶת שִׂמְחָה אִיטַלְיָה יַתִּיר,
שֶׁבַּעֲדָהּ הָקְרַב קָרְבַּן קָמִלָּה
הַבְּתוּלָה וְטוּרְנוּס הָאַבִּיר;

„יִדְחֶה אֶת זֹאת לְצַל־שְׁאוֹל – הַצִּלָּה,
שֶׁמֵּעָמְקוֹ הָרֶמֶשׂ הֶעָרוּם
אוֹתָהּ הוֹצִיא; וְשָׁם גְּבוּל יַגְבִּיל לָהּ.

„אַךְ טֶרֶם בָּא. אִם תֹּאבֶה יֶשַׁע – קוּם
וְאַחֲרַי תִּצְעַד, וַאֲנַהֵל אֶת
רַגְלֶיךָ מוּל הַנֶּצַח, זוּט וָרוּם;

„וְתַאֲזִין לְאֶנֶק אַל־תּוֹחֶלֶת

קא. גם ל„זרזיר מתנים" אין פתרון. יש רואים בו רמז לקיסר אלמוני או לדֻכּס פלוני, אך הסברות הללו אין להן בסיס.

קז–קט. קָמִלָּה וטורנוס הם שני פרצופים מה„אֶנֵיאִידה"; הם נפלו במלחמתם נגד אֶנֵיאַס, הכובש הנכרי.

קי. „הרמש הערום": הפֵּרוש המקֻבּל הוא, כי תנחש מפתח חַוָּה יָצַר את תַּאֲוַת־הבצע.

בָּאֵשׁ וְקֹר – לְקוֹל הָאֲרוּרִים;
קוֹרֵא מִיתָה – שֵׁנִית, אַךְ לֹא גוֹאֶלֶת;

קיח. „וְגַם תִּרְאֶה הֲמוֹן מְאֻשָּׁרִים
בַּתַּעֲנִית – כִּי הִיא אוֹתָם תַּגְבִּיהַּ
לְמַעֲלוֹת מִסְתּוֹר הַטְּהוֹרִים.

קכא. „וְרוּחַ זַךְ מִמֶּנִּי אָז יוֹפִיעַ,
לְנַהֶלְךָ אֶל זִיו פְּנֵי שַׁלִּיט;
וְנִפְרַד עַל פֶּתַח הָרָקִיעַ.

קכד. „כִּי, עַל כְּפִרְי בַּחֶסֶד הַמַּמְלִיט,
לֹא אֶכָּנֵס, אֲנִי הַדַּל וְיֶתֶר
בְּנֵי מִינִי, לְקֶרֶת הָעִלִּית.

קכז. „הֲדֹם רַגְלוֹ תֵּבֵל, אַךְ שָׁם הַכֶּתֶר,
שָׁם מִתְנַשֵּׂא כִּסְאֵהוּ הָעֶלְיוֹן:
אַשְׁרֵי הַבָּא אֶל הוֹד אַרְמוֹן הַסֵּתֶר!"

קל. וְאֶתְפַּלֵּל: „בְּשֵׁם אוֹתוֹ רַעְיוֹן
הַשְּׁכִינָה, זֶה קֹדֶם לֹא הִכַּרְתָּ,

קיח–קיט. „מאֻשרים בתענית": כור־המצרף, בו יטהר כל פושע שהתנחם לפני מותו, ומשם יעלה גן־עדנה. תֹפת, מַצרף, עֵדן הם שלשת הספרים של המסע לדנטה.

קכא. „רוח זך ממני": בֵּיאטריצֶ'ה, אהובתו של דנטה, אשר מתה בעודנה צעירה.

קכד. במזמור ד' ל„תֹפת" מְבאר דנטה בפרוטרוט את המסורה הקתולית, אשר על־פיה לא יבואו לגן־עדן צדיקי אֻמות־העולם, שמתו לפני ביאת הנוצרי, חוץ מאדם וחוה, אברהם ויצחק ויעקב ועוד אחדים.

אַשְׁבִּיעֲךָ – הַצֵּל מִכִּלָּיוֹן,

קלג. „נַהֵל אוֹתִי לַיֵּשַׁע – סַף־הַקְּרֶתָּה,
זוֹ שׁוֹעֲרָהּ הוּא פֶּטְרוֹס הַקָּדוֹשׁ;
וְלַדַּלִּים אֲשֶׁר אָבְלָם תֵּאַרְתָּ

קלו. „נַהֵל אוֹתִיו״ וְנֵלֶךְ: הוּא בְּרֹאשׁ.

א

הַנִּבְלִים

(מזמור ג)

א. „אֲנִי מִפְתָּן לְעִיר יָגוֹן וָרֶשַׁע,
אֲנִי מִפְתָּן לְנֵצַח אֲבַדּוֹן,
אֲנִי מִפְתָּן לְעָם שֶׁאֵין לוֹ יֶשַׁע.

ד. „אֲנִי מְקֻדָּשׁ לַצֶּדֶק הָעֶלְיוֹן.
אֵלּוּ הוֹרַי: הַיָּד בַּכֹּל מוֹשֶׁלֶת,
רַעְיוֹן הָרָם, וְחֶסֶד הָרִאשׁוֹן.

ז. „נוֹצַרְתִּי בְּרֵאשִׁית, לִפְנֵי כָּל חֶלֶד,
עִם סְפִירוֹת אֵין־סוֹף. אֲנִי אֵין־סוֹף –
כָּל בָּא הֲלֹם, עֲזֹב עֲזֹב תּוֹחֶלֶת״.

א–ט. הכתֹבת על שער התֹפת.

ח–ו. היד, הרעיון והחסד הם, לפי דעת המפרשים, סמל הַמֻּשָּׂג הנוצרי של אלהות: האב, הרוח והבן.

י. בִּכְתָב כֵּהֶה חָרוּת עַל הַמַּשְׁקוֹף
זֶה מַאֲמָר קָרָאתִי עַל הַשַּׁעַר.
„נִשְׂגָּב תָּכְנוֹ מִשֵּׂכֶל בֶּן־חָלוֹף".

יג. אָמַרְתִּי. וּמוֹרִי, כְּרֵב אֶל נַעַר –
„אַל תְּפַקְפֵּק" – עָנָה – „וְאַל תִּירָא
וְאַל תֶּחְלַשׁ בִּרְאוֹת עֵינֶיךָ צַעַר.

טז. „כִּי בָאנוּ פֹּה אֶל קֶרֶת אֲרוּרָה,
נִגְזַר דִּינָהּ: „לָנֶצַח תִּתְאַבֵּלִי" –
אֶל קֶרֶת עַם שֶׁבָּזוּ לָאוֹרָה".

יט. שָׂם עַל יָדִי יָדוֹ, וַיֵּרָאֶה לִי
הֲדַר פָּנָיו מַרְגִּיעַ לֵב דַּוָּי;
נִכְנַס אֶל מְחִיצוֹת הַפֶּלִי.

כב. אֲנָקוֹת אֲבוֹי וֶהִי וְאַלְלַי
בְּתוֹךְ קַדְרוּת שֶׁלֹּא תֵדַע כּוֹכֶבֶת
הִזִּילוּ טַל הַבֶּכֶה מֵעֵינַי.

כה. קוֹלוֹת חָרוֹן וּבוּז בִּשְׂפַת כָּל שֵׁבֶט,
קוֹלוֹת־יְלֵל חַדִּים אוֹ צְרוּדִים,
קוֹל מְחִי־יָד בְּיָד, קוֹלוֹת עֲצֶבֶת –

יג. „מורי: וירגיליוס, אשר נשלח אל דנטה להיות מורה־דרך במסעו.

כח. עַלְעוֹל קוֹלוֹת, כְּחוֹל בִּסְעוֹר קָדִים,
יָחוּג, יָחוּל בְּתוֹךְ אֲוִיר־עֵיפָתָה,
שֶׁלְּעוֹלָם קַדְמָהּ לֹא יַאֲדִים.

לא. וָאֲדַבֵּר, חָרֵד, אָחוּז אֵימָתָהּ:
„מַזֶּה, רַבִּי, – מָה הֵן אֶנְקוֹת מַכְאוֹב, –
מִי אֵלֶּה, הָאוֹנִים מֵרֹב צָרָתָהּ?"

לד. וַיַּעַן לִי: „כֹּה נִשְׁפְּטוּ לִרְקוֹב
הַנְּבָלִים, זוּ שָׁם, בֵּין דָּרֵי־אֶרֶץ,
לֹא פָּעֲלוּ כָּל־רַע וְגַם כָּל־טוֹב –

לז. וּמַלְאָכִים, אֲשֶׁר בִּפְרוֹץ הַפֶּרֶץ
בֵּין אֵל וּבֵל – לֹא נֶאֶמְנוּ לַצּוּר
וְלֹא לַצָּר, כִּי פָּחֲדוּ מִקֶּרֶץ.

מ. דָּחָם בֵּית־הוֹד, פֶּן יִהְיֶה־בּוֹ כִּעוּר;
אַף מֵאָנָה בָהֶם תַּחְתִּית הַשַּׁחַת – –
פֶּן יִרְהַב־בָּם רָשָׁע בִּנְהַר־דִּי־נוּר".

מג. „וּמַה־סִּבַּת בִּכְיָם – כְּאֵב, אוֹ פַחַד?"
בְּתִמְהוֹנִי שָׁאַלְתִּי. וַיְדַבֵּר:
„זֶה מַעֲנִי, קָצֵר וּמַר גַּם־יָחַד.

מא. „תחתית השחת": תֹּפֶת צורתה כמשפך, תְּשַׁעַת „חוגיה" מְנחים זה תחת זה, ומי שעֲונו גדול יותר, ירד לחוג יותר עָמֹק.

מו. „בְּלִי תִקְוָה שֶׁל מָוֶת מְשַׁחְרֵר,
יִחְיוּ בְּרִיק וָשֵׁפֶל כַּאן פְּנִימָה,
מְקַנְּאִים בְּכָל סִגּוּף אַחֵר.

מט. „לִשְׁמוֹר זִכְרָם הָאָרֶץ לֹא הִסְכִּימָה,
בֵּית־דִּין חַסְדֵי מָרוֹם אוֹתָם הָדַף.
אַל תָּשֶׂם־לֵב – הַבֵּט, וּפְסַח קָדִימָה".

נב. פָּרַשְׂתִּי: וָאֶרְאֶה כְּעֵין שַׁפְשָׁף
סוֹבֵב סוֹבֵב, רוֹצֵץ בְּחֶשְׁכַת־עֶרֶב,
נֶחְפָּז, מָהִיר, לֹא־יִרֶף, לֹא יִיעָף.

נה. מֵאַחֲרָיו נִגְרַר הָמוֹן רַב־עֵרֶב:
עוֹד מִיָּמַי נַפְשִׁי לֹא שִׁעֲרָה
מַה־תֶּרֶב צֹאן הַמָּוֶת – הוֹי, מַה־תָּרֶב!

נח. הִכַּרְתִּי, בֵּין נִבְזֵי הַחֲבוּרָה,
אֶת הַכֹּהֵן שֶׁנָּס מִכֵּס גָּבֹהַּ,
וְהַבְּכוֹר מוֹכֵר הַבְּכוֹרָה.

סא. וּבַנְתִּי (גַּם תֵּבֵל תֵּדַע יָדֹעַ)
כִּי אֵלֶּה הֵם הָעֵדֶר הַבָּאוּשׁ,
שָׂנוּא לָאֵל גַּם לְשֹׂנְאֵי־אֱלוֹהַּ –

נב. „שפשף": סמל תכונת ה„נבלים" — דלי־רצון, המסתובבים ברוח.

נט—ס. הכהן והבכור: במקור כתוב: „הכרתי את המתכחש", ולא ברור, מי כונת המשורר. יש מפרשים, כי „המתכחש" הוא האפיפיור צילסטינוס החמישי, שהתפטר מכהונתו, ויש רואים בו את עשו אחי יעקב.

סד. דוֹר לֹא יָדַע חַיִּים, כִּי מֵת מֵרֹאשׁ
בְּטֶרֶם חָי. מִכְסָם עֶרְיַת הַבֹּשֶׁת:
כִּתּוֹת זְבוּב וְעַנְנֵי יַתּוּשׁ

סז. לְגוּפֵיהֶם עָשׂוּ מִדָּם תִּלְבֹּשֶׁת;
וְלֵעוּ דָם וְדֶמַע שֶׁל סִגּוּף
שְׁרָצֵי רִמָּה עֲלֵי אַדְמַת נְחֹשֶׁת

ע. אָז מֵרָחוֹק רָאִיתִי אֲסַפְסוּף
עַל חוֹף הַיְאֹר אֲשֶׁר לֹא יָנֵס יַמָּה.
„מִי הֵם, רַבִּי, הַצְּפוּפִים כַּסּוּף

עג. עַל חוֹף הַיָּם?” שָׁאַלְתִּי חִישׁ: „וְלָמָּה
אֶת הַנָּהָר יָשֹׁקּוּ לַעֲבוֹר?
וּמִי, אוֹ מַה־יִּסְחַף אֶת אֵלֶּה שָׁמָּה?”

עו. „הַכֹּל תֵּדַע”, עָנָה לִי הַמָּאוֹר, –
„אִם תְּחַכֶּה עַד בּוֹא נָבוֹא גַם־אָנוּ
לַאֲכֵירוֹן – לְנַחַל הַמָּגוֹר”.

עט. בְּרִיסֵיהֶן מִבּוֹשׁ עֵינַי נִטְמָנוּ;
פֶּן יִהְיֶה־לוֹ הַשִּׂיחַ לְזָרָא
כְּנֶאֱלָם הֶחֱרַשְׁתִּי. חָרֵשׁ בָּאנוּ

פב. לַנַּחַל; וְהִנֵּה תִּגַּשׁ סִירָה;
זָקֵן לְבַן־שֵׂעָר אוֹתָהּ מֵנִיעַ,

קוֹרֵא: „אָבוֹי לָכֶם, בְּנֵי סָרָה!"

פח. „אַל תְּקַוּוּ לִרְאוֹת אֶת הָרָקִיעַ —
אֲבִיאֲכֶם לָעֵבֶר הַשֵּׁנִי,
בְּחֹם וָקֹר וְחֹשֶׁךְ לְהַטְבִּיעַ!

פח. „אוּלָם אַתָּה, שֶׁבָּאתָ עִם צֹאנִי,
חַי בֵּין מֵתִים, מֵאֵלֶּה הִפָּרֵדָה"
מֵאַנְתִּי זוּז — וַיּוֹסֶף רַב־אֳנִי:

צא. „בִּרְחוֹב אַחֵר תַּגִּיעַ הַמּוֹעֲדָה
אֲשֶׁר נוֹעַד לְךָ — עַל חוֹף אַחֵר
וּבִסְפִינָה, שֶׁלֹּא כָזֹאת כְּבֵדָה".

צד. עָנָה רַבִּי: „כָּרוֹן, אַל תִּתְמַרְמֵר.
יֶשְׁנוֹ מָקוֹם וְשָׁם רָצוֹן הוּא פֹּעַל —
שָׁם כֹּה רָצוּי, וְאַל תִּשְׁאַל יוֹתֵר"

צז. נִכְנַע וְדָם מַלַּח בִּצַּת הַגֹּעַל:
רַק כְּלַפֵּי צֹאנוֹ הֵזוּ עֵינָיו
חֲצִי לַבָּה בִמְקוֹם דִּבְרֵי הַגֹּאַל.

ק. אַךְ אֵלֶּה, עֲרֻמִּים וּכְפוּפֵי־גֵב,
חִוְרֵי פָּנִים וּמַקִּישֵׁי שִׁנַּיִם,

צה. „ישנו מקום": מסעו של דנטה הוּעד מבית־דין של מעלה.

עָנוּ לַקּוֹל מַרְתִּיעַ הַלֵּבָב

קג. בְּקַלְּלָם אֶת אֶרֶץ וְשָׁמַיִם,
אֶת הוֹרֵיהֶם, אֶת לֵיל הַהֵרָיוֹן
וְאֶת הַיּוֹם, בּוֹ קִדְּמוּם בִּרְכַּיִם.

קו. וְנִקְהֲלוּ כֻּלָּם, בִּנְהִי־יָגוֹן,
אֶל הַנָּמָל, שֶׁבּוֹ כָּל לֵב פּוֹשֵׁעַ
יִמְצָא בַּסּוֹף מִשְׁפָּט וּגְמוּל עָוֹן.

קט. כְּרוֹן, בְּרִמְזֵי עַיִן אֵשׁ מְלֵאָה,
לְכָל אֶחָד מֵאִיץ, מוֹצֵא מָקוֹם,
וּבְמְשׁוֹטוֹ מַכֶּה כָּל מִתְמַהְמֵהַּ.

קיב. כְּמוֹ בִסְתָו נִתַּק עָלֶה כָּתֹם,
זֶה אַחֲרֵי־זֶה, בְּרוּחַ הָרוֹעֶשֶׁת
מֵעַל עָנָף זָנוּחַ וְיָתוֹם:

קטו. כֵּן יִדְלְגוּ בַמַּיִם, כַּת נוֹאֶשֶׁת,
אֶחָד אֶחָד לָרֶמֶז – כְּצִפּוֹר
אֲשֶׁר לְקוֹל פִּתּוּי תִּפְרַח בָּרֶשֶׁת.

קיח. הִפְלִיג הַצִּי, נִשָּׂא עַל גַּל עָכוּר:
וּבְטֶרֶם עוֹד לְחוֹף שֵׁנִי הִגִּיעַ –
מִזֶּה הָמוֹן חָדָשׁ מַמְתִּין לַתּוֹר.

קכא. „כָּל־מִי שֶׁבָּז לַחֶסֶד הַמּוֹשִׁיעַ" –
אָמַר רַבִּי הַטּוֹב – „מִכָּל פִּנָּה
יָבֹא הֲלֹם לִגְדוֹת נְהַר־הַזִּיעַ:

קכד. „וְיִכְסְפוּ לִדְלוֹג בַּסְּפִינָה:
כִּי דִין עֶלְיוֹן – חַרְבּוֹ כְּחֹד מַרְדֵּעַ,
וְיִרְאָתָם לְחֵשֶׁק מִשְׁתַּנָּה.

קכז. „לְנֶפֶשׁ־תֹּם, זוּ אֵל וָחֹק יָרֵאָה,
אֵין פֹּה מָקוֹם; וּמִדִּבְרֵי כָּרוֹן
אֶת דִּינְךָ לָמַדְתָּ לְמַפְרֵעַ".

קל. גָּמַר: פִּתְאֹם צַלְמָוֶת יְשִׁימוֹן
כֹּה הִתְחַלְחַל, עַד מִמָּגוֹר וָתַמַּה
עוֹדֶנִּי מִתְעַלֵּף בַּזִּכָּרוֹן:

קלג. מִתְּהוֹמוֹת פָּרַץ קוֹל נִי וָדֶמַע
עִם רוּחַ עַז וְזֹהַר מְאָדָּם
שֶׁהֵמוּ־בִי כָּל חוּשׁ, רְאִי וָשֵׁמַע;

קלו. וּנְפוֹל נָפַלְתִּי אַרְצָה כְּנִרְדָּם.

ב

פְרַנְצֶ'סְקָה

(מזמור ה)

א. וָאֵרֵד מֵחוּג רִאשׁוֹן אֱלֵי מִשְׁנֵהוּ,

נוֹרָא מֵהָעֶלְיוֹן: פְּתוֹת יִרְחַב,
אַךְ עוֹד יוֹתֵר יָגוֹן וָנִי מָלֵא הוּא.

ד. שׁוֹעֵר אָיֹם, מִינוֹס יֶחֱרַץ שִׁנָּיו
וְעַל הַסַּף יִבְחַן עָוֹן וָפֶשַׁע,
גַּם יְסַמֵּן הָעֹנֶשׁ – בְּזָנָב.

ז. לְכָל יָרוּד יִקְרָא בְזַעַם: „גֶּשָׁה!"
כִּי יְגַלֶּה הַדַּל בְּלִי מַחְבוֹא
לִפְנֵי דַיַּן־אֱמֶת כָּל חֵטְא וָרֶשַׁע.

י. יַחְגֹּר מִינוֹס מָתְנַיִם בִּזְנָבוֹ:
וְהַמִּסְפָּר שֶׁל פַּעֲמֵי מַחְגֹּרֶת –
מִנְיַן הַחוּג, בּוֹ זֶה נִדּוֹן לָבוֹא.

יג. רַב רַב עֶדְרוֹ, וְלֹא תִפְסֹק עֲשְׁתֹּרֶת:
אֶחָד אֶחָד יִגַּשׁ – יַגִּיד יִשְׁמַע –
וְעָף מֵהֶבֶל פִּיו, כְּאֵד־קְטֹרֶת.

טז. „אַתָּה, בָּרִיא בִמְעוֹן הַזּוֹהֲמָה", –
קָרָא מִינוֹס בְּקוֹל דּוֹמֶה לָרַעַם –
„הִשָּׁמֶר־נָא מִמַּנְהִיגֵי־עָרְמָה:

ב. „פתות ירחב": כי צורת התפת היא משפך, כנאמר קדם.

ד. „מינוס": במיתולוגיה היונית היה מינוס מלך האי כפתור (כריתה) והצטין בצדקת משפטו. הופעתו בתפת „נוצרי" והצורת המכערת, שבה הוא מופיע פה, אפיניות הן גם לצרוף של פגניות ונצרות, המרגש בכל הפואמה, וגם לדמיונו הגלמי של הדור ההוא.

יט. „אַף־כִּי רָחָב לָכֶם סִפִּי הַפַּעַם,
אַךְ צַר הוּא לַיּוֹצֵא, וְאֵין מִשְׁעוֹלוֹ"
וַיֹּאמֶר־לוֹ רַבִּי: „חֲדַל מִזַּעַם –

כב. „אַל תְּעַצֵּר דַּרְכּוֹ, שׁוֹפֵט גָּדוֹל:
יֶשְׁנוֹ מָקוֹם וְשָׁם רָצוֹן הוּא כֹּחַ –
שָׁם כֹּה רָצוּי, וְאַל תּוֹסִיף לִשְׁאֹל".

כה. וְשׁוּב הוֹמֶה סָבִיב בְּלִי מָנוֹחַ
קוֹל צַעֲקוֹת יָגוֹן, וּמִכָּל־צַד
עוֹלָה בְּכִי־דְוָי דּוֹקֵר־הַמֹּחַ.

כח. הִנֵּה מָקוֹם חָשׁךְ עַד עוֹלְמֵי־עַד,
נוֹהֵם כִּנְהוֹם הַיָּם הַמִּתְבַּקֵּעַ,
עֵת סְעָרָה בְּסַעַר תִּתְלַכָּד.

לא. סוּפַת־שְׁאוֹל הוֹמָה לֹא־תֵרָגֵעַ,
תָּגֹר מִפֹּה לְשָׁם, מִשָּׁם הֲלֹם,
תַּסֵּב, תַּכֶּה, תַּקִּישׁ אָדָם בְּרֵעַ

לד. וּסְחוֹף תִּסְחַף אוֹתָם עַד־פִּי־תְהוֹם:
אָז יִפָּרְצוּ קוֹלוֹת מוֹרָא וָאֵבֶל,
מְקַלְלִים אֶת אֱלֹהֵי מָרוֹם.

לז. וְנוֹדַע־לִי, כִּי זֶהוּ בּוֹר הַחֵבֶל
שֶׁל נִכְנָעִים לְתַאֲווֹת חֶמְדָּה,

מְשַׁעְבְּדֵי רַעְיוֹן לְיִצְרֵי־הֶבֶל.

מ. בִּימֵי סְתָו רָאִיתִי עוֹף עֵדָה
שֶׁל עֲגוּרִים דָּרוֹמָה בְּשַׁלְשֶׁלֶת:
כֵּן הַסּוּפָה אֶת אֵלֶּה מְנִידָה,

מג. מְטַלְטְלָה, מֵימֶנֶת וּמַשְׂמְאֶלֶת;
וְאֵין תִּקְוָה: לֹא רַק תִּקְוָה שֶׁל סוֹף –
גַּם לִמְנוּחָה שֶׁל רֶגַע אֵין תּוֹחֶלֶת.

מו. כִּכְרוּכִיּוֹת מִגֹּבַהּ הַמָּעוֹף
הֵד קוֹל עָצוּב כְּצוֹר־קִינָה תְּתַנֶּה:
כֹּה נֶאֶנְחוּ אַף הֵם, מִתּוֹךְ רְדוֹף

מט. זֶה אַחַר־זֶה לָהֵנָּה וְלָהֵנָּה.
„הַנְּשָׁמוֹת בַּסַּעַר הַשָּׁחוֹר" –
שָׁאַלְתִּי – „נָא הַגִּידָה לִי, מִי הֵנָּה?"

נב. „הָרִאשׁוֹנָה", – סִפֵּר לִי הַנָּאוֹר, –
„שְׁמִירָמִית, שָׂרַת מִזְרָח וּגְבֶרֶת
עַל גְּזָעִים הַרְבֵּה לְלֹא־סְפוֹר.

נה. „וַתִּתְנָאֵף עַל כָּל גַּפֵּי הַקֶּרֶת,
וּלְהִנָּקוֹת מִבּוּז הִתְקִינָה דִין,
הוּא דִּין סְדֹם: כָּל־תּוֹעֵבָה מֻתֶּרֶת!

נח. „וַתְּשָׁגַל לְנִין בְּנָהּ, לְנִין
שֶׁבְּחֵיקָהּ יָנַק עֲסִיס שָׁדַיִם.
כִּתְרָהּ עַל רֹאשׁ בְּנֵי צְלַח־אַל־דִּין. –

סא. „זֹה, שֶׁקִּבְרָהּ מוֹקֵד עַל חוֹף הַמַּיִם,
עוֹגֶבֶת זָר עַל קֶבֶר בַּעְלָהּ, –
דִּידוֹנָה. – זֹה – מַלְכַּת זוֹנוֹת מִצְרָיִם. –

סד. „זֹה – בַּת־אֵלִים הֵילֶנָה: בִּגְלָלָהּ
עִיר וּמִגְדָּל הָיוּ לְתֵל גַּחֶלֶת.
זֶה – אֲכִלֵּס, נִטְבַּח בְּעַד כַּלָּה;

סז. „זֶה – הָאַבִּיר טְרִיסְטָן, אָהוּב אִיזֶלֶת".
רַבִּים, רַבִּים כָּנָה בְּבוֹא הַתּוֹר,
זִבְחֵי־קָרְבָּן לָאַהֲבָה קוֹטֶלֶת.

ע. כֹּה הוּא דִּבֵּר עַל אַבִּירֵי דוֹר דוֹר
וְהַנָּווֹת שֶׁנָּבוּ גַם נָבֵלוּ,
וְחַם לִבִּי, וּפָג מֵרֹב מַמְרוֹר.

עג. וָאֹמַר־לוֹ: „הַאֲדַבֵּר עִם אֵלּוּ

ח. „וַתְּשָׁגַל לנין בנה": לא בכל הנוסחאות של „תפת" נמצא הרמז הזה; ואין לו, כנראה, כל יסוד בספרות האגדתית.

סא—סג. דידונה (בת מלך צור בכנען, היא שיסדה את קרתגו על־פי האגדה) נדרה נדר־אלמנות אחרי מות בעלה, ועל־כן אהבתה את אֵנֵיאָס היא חטא בעיני דנטה. — וירגיליוס מספר, כי אחרי הפלג אניאס מקרתגו הבעירה דידונה את־עצמה באש על חוף הים.

סז. אִיזֶלֶת: Iseult בצרפתית, Isolde בגרמנית.

הַנִּצְמָדִים – עֲדַיִן עִם עֲדִינָה,
שֶׁבַּמָּעוֹף מִכָּל שְׁאָר יָקַלּוּ?"

עו. "עֵת יִגְּשׁוּ, תִּקְרָא לָהֶם, – עָנָה, –
בְּאַהֲבָה הַזֹּאת אוֹתָם תַּשְׁבִּיעַ –
וְיַעַמְדוּ לְקוֹל הַתְּחִנָּה".

עט. הֵם קָרְבוּ בַּסַּעַר הַמַּנִיעַ,
וָאֶשָּׂא־קוֹל: "נִלְאֵי הַנְּדוּדִים,
עִמְדוּ גַם נְדַבֵּר, אִם אֵין מַפְרִיעַ".

פב. יוֹנָה וָיוֹן, עֵת צְמֵאֵי דוֹדִים,
עַל אֵבֶר בַּל־יָנוּעַ, הַמְּלוֹנָה
לַקֵּן הָרַךְ יָשׁוּטוּ נֶחְמָדִים:

פה. כֵּן נִפְרְדוּ מִסּוּג חַבְרֵי דִידוֹנָה
(כִּי אַדִּירָה הִיא קְרִיאַת חָבִיבוֹ!)
הַנְּשָׁמוֹת הַלָּלוּ, וַתָּבֹאנָה.

פח. "הוֹי רֵעַ הָרַחוּם וְהַנָּדִיב,
שֶׁבֵּין אֵימוֹת צַלְמָוֶת זְכַרְתָּנוּ –
זוּג נִצָּנִים קָטוּף בְּיוֹם אָבִיב –

עז וכו'. פרנצ'סקה, בת גוידו פולנטא מעיר ראוונה, נשאה לנגיד פסח, מלטסטא, אדון רימיני העיר. מספרים, כי רמוה: הראו לה לפני החתנה את פאולו אחיו הצעיר ואמרו, שהוא הוא החתן. איך שיהיה, יום אחד מצא מלטסטא את אשתו ואת אחיו ביתידות ודקר את שניהם בחרבו

צא. „לוּלֵא נִדָּנוּ אֵל, אוֹתוֹ קְרָאנוּ
מִן הַמֵּצַר, וְשָׂם לְךָ שָׁלוֹם
וְרַחֲמְךָ כְּמוֹ שֶׁרִחַמְתָּנוּ.

צד. „מַה־שֶׁתִּרְצוּ לָדַעַת אוֹ לִנְאֹם –
לַכֹּל נִשְׁמַע, אֶת־כֹּל בְּתֹם נוֹדִיעַ,
כָּל־עוֹד יִשְׁקֹט הָרוּחַ הָאָיֹם.

צז. „בְּאֶרֶץ־חֵן רָאִיתִי אוֹר רָקִיעַ,
עַל חוֹף הַיָּם, שֶׁבּוֹ נִבְלָע הַיְאֹר,
הַמְּרַוֶּה שָׂדוֹת לְנְגוֹבַּרְדִּיָּאה.

ק. „חֹק אַהֲבָה עַל לֵב אָצִיל יָשָׁר:
וְעֶלֶם זֶה אָהַב עֵינַי – כִּי טוֹבוּ
עַד שֶׁדָּעַךְ זִיוָן בְּיוֹם מְגוֹרוֹ!

קג. „חֹק אַהֲבָה לַאֲהוּבִים „אֶהֱבוּ" –
עַל־כֵּן אָהֹב אָהַבְתִּי אֶת דּוֹדָיו
עַד שֶׁגַּם פֹּה אוֹתִי לֹא יַעַזְבוּ.

קו. „חֹק אַהֲבָה צִוָּנוּ מוּת יַחְדָּו –
אַךְ תַּלְיָנִי יָדוֹן לְשַׁחַת קַיִן".
הִקְשַׁבְתִּי לָהּ דּוֹמֵם, בְּלֵב נִדְאָב,

קז. „שחת קין", קַיִנָּה באיטלקית, הוא מקום־ענש לקַין ולשאר הורגי קרובים, לכן יועד לו גם מַלַטֶסטא.

קט. וְאָעֱמֹד עַד־בּוֹשׁ, בְּהוֹרֶד־עַיִן,
עַד שֶׁבַּלָּאט נָגַע בִּי הַנָּבוֹן
וַיֹּאמַר־לִי: „מַה־תֶּהֱגֶּה עֲדַיִן?"

קיב. וְלֹא מִיָּד עָנִיתִי: „הוֹי יָגוֹן –
הוֹי מָה רֵאשִׁית אַהֲבָתָם נְעִמָה,
וְאַחֲרִיתָהּ – אָבְדָן וַאֲבַדּוֹן..."

קטו. וְאָז, בְּקוֹל רוֹעֵד מֵעֹצֶר דֶּמַע,
אָמַרְתִּי לָהּ: „פְרַנְצֶ'סְקָה, בְּכָבוֹד
אֶת גּוֹרָלֵךְ הַמַּר נַפְשִׁי רִחֲמָה.

קיח. „אַךְ אִמְרִי־נָא: בִּימֵי גַּעְגּוּעֵי־סוֹד
אֵיךְ הִתְגַּלַּע הַיֵּצֶר, וַתָּבוֹנִי
וַתֵּדְעִי שֶׁזִּיק הָיָה לִיקוֹד?"

קכא. וַתְּדַבֵּר: „אֵין מַר מִזֶּה הֶעֹנִי –
יְמֵי שָׂשׂוֹן בִּימֵי אָסוֹן לִזְכּוֹר:
גַּם מוֹרֵךְ יוֹדֵעַ זֹאת כָּמוֹנִי.

קכד. „אַךְ רְצִיתֶם לָדַעַת אֶת מְקוֹר
הָאַהֲבָה שֶׁהוֹבִילַתְנוּ קְבוּרָה:
לָכֵן אוֹסִיף לִדְמוֹעַ וְלֵאמֹר.

קיח—קיט. „געגועי סוד" ו„יֵצר": להקל את הבנת כפורה המפרסם של פרנצ'סקה, הבא להלן יושם־נא לב לכַונת שאלתו של דנטה. הוא מבדיל בין שחרית האהבה, שהיא געגועים, לבין שרַב צהריה, שהוא יֵצר, ורוצה לדעת את הגורם, שהכריח את אלה לעבור את המצרא.

קכז. „בַּיּוֹם הַהוּא אֶת שִׁיר דּוֹדֵי גִינֶבְרָה
קָרָאנוּ בּוֹדְדִים, בְּאֵין מוֹרָא
שֶׁל פֶּגַע רַע, אוֹ הָגֶה רַע, אוֹ לֵב רָע.

קל. „כָּל־דַּף הִצְמִיד עֵינֵינוּ, כָּל־שׁוּרָה
אֶת דַּם לִבִּי אֶל לְחָיֵי הִגְבִּיהָה –
עַד בּוֹא הַדַּף שֶׁל קֶסֶם, וַנִּקְרָא

קלג. „אֵיךְ לַנְצְלוֹט „נָשַׁק צְחוֹק עַל פִּיהָ" –
וַנִּזְדַּעְזַע, וּכְמוֹ מִתּוֹךְ חֲלוֹם
נְשִׁיקָתוֹ יָדַעְתִּי – וּמְצִיתִיהָ.

קלו. „הָיוּ גַם סֵפֶר זֶה, גַּם הַחַרְטֹם
שֶׁכְּתָבוֹ, מוֹרֵי תוֹרַת מַדּוּחַ –
כִּי הָלְאָה לֹא קָרָאנוּ בוֹ בַיּוֹם".

קלט. כֵּן שָׂחָה הִיא; וְהוּא, נְכֵה־הָרוּחַ,
בָּכָה מָרוֹת עַל שֶׁבֶר וְכָרֵת;
וָתֶּהֱמֶה מִצַּעַר, וָתָשׁוּחַ

קמב. עָלַי נַפְשִׁי, וָאֶתְעַלֵּף כַּמֵּת.

קכז. הספר, שקראו בו פרַנצֶ'סקה ופאולו „ביום ההוא", היה אחד מספרי האגדות באַרתור המלך וסיעתו, „אבירי הַשֻּׁלחן העגֹל". — גינֶברה, אשת ארתור, חָטאה עם לַנצלוט, המפֻרסם מכל גבורי המדינה.

ג

אוגולינו

(מזמור ל"ב—ל"ג)

קכד. ... וַנַּעֲבֹר; וְשׁוּב תָּשׁוּר עֵינִי
זוג חֲבוּקִים – כִּשְׁנֵי אַחִים מֵרֶחֶם –
רֹאשׁ הָאֶחָד עַל עֹרֶף הַשֵּׁנִי.

קכז. וְהָעֶלְיוֹן, כִּנְשֹׁךְ רָעֵב פַּת־לֶחֶם,
גָּרֹד גָּרַד אֶת שֶׁלֶּד הַתַּחְתּוֹן
בִּמְקוֹם חִבּוּר הַמֹּחַ וְהַשֶּׁכֶם.

קל. אָכֵן טָרַף תִּידֵיאוּס הַקַּדְמוֹן,
מְלֵא שִׂנְאָה, אֶת גֻּלְגָּלְתּוֹ הַמֵּתָה
שֶׁל הוֹרְגוֹ. – אָמַרְתִּי: „אִישׁ חָרוֹן,

קלג. „פּוֹרֵם, כְּחַיְתוֹ־פֶרֶא, קֶטַע־קֶטַע –
מִתּוֹךְ בְּשַׂר הַפֶּצַע הַטָּרִי, –
הַגִּידָה לִּי, עַל־מָה אוֹתוֹ שָׂנֵאתָ;

קלו. „כִּי, אִם צָדוֹק צָדַקְתָּ בַּמֶּרִי,
וְאִם אֵדַע מִי זֶה וּמָה הִרְשִׁיעַ
וְלֹא אֶדֹּם מֵרֶטֶט, – בְּשִׁירִי

קלט. „אֶת הָאֱמֶת לְדוֹר וָדוֹר אוֹדִיעַ".

קכד. מקום הפגישה הוא התחתון מחוגי תפת, בו יֵעָנשו בוגדי מולדת: עומדים קבורים בקֶרַח עד הצואר.

* *
*

א. הֵרִים רֹאשׁוֹ מֵאֹכֶל־הַכִּעוּר
אוֹתוֹ רָשָׁע, וַיְנַגֵּב אֶת פִּיהוּ
עַל שַׂעֲרוֹת הָעֹרֶף הַשָּׁבוּר,

ד. וַיַּעַן לִי: „מַה עֲוֹנוֹ, וּמִי הוּא –
אִם אֲסַפֵּר, אַחְיֶה זִכְרֵי יָגוֹן
שֶׁבְּתִמְהוֹן אֵימָה כָּל־לֵב יַתְמִיהוּ.

ז. „אַךְ אִם יִפֹּל אִמְרִי כְּזֵרָעוֹן –
מֵנִיב חֶרְפָּה לָזֶה, הַמָּךְ לְמַטָּה –
אָז אֲדַבֵּר, בּוֹכֶה מִתּוֹךְ שָׂשׂוֹן.

י. „מִי אָתָּה – בַּל אֵדַע, וְאֵיךְ יָרַדְתָּ;
אוּלָם דִּבַּרְתָּ לִי בִּשְׂפַת יְלִיד
פְלוֹרֶנְצִיָּה: שֶׁכֵּן עִירֵנוּ אָתָּה.

יג. „שְׁמִי – שַׂר אוּגוֹלִינוֹ הֶנָּגִיד,
שְׁמוֹ – הֶגְמוֹן רוּגֶ׳ירִי: וּמַדּוּעַ
הוּא לִי שָׂנוּא – אַגִּיד לָכֶם, אַגִּיד.

טז. „אֱמוּנָתִי בְרֵעַ הַצָּבוּעַ,
בְּגִידָתוֹ, מִלְחֶמֶת אֵשׁ וָדָם,
שִׁבְיִי, מוֹתִי – הַכֹּל הֲלֹא יָדוּעַ.

ד וכו׳. אוגולינו דֵי לא גֵ׳רַרְדֶסְקָא, אחד משועי פּיזה, הֻשלך בכלא על מסרו בירות אחדות בידי אויביה. ההגמון („אַרְצבישוף") רוּגֵ׳ירִי, ידידו של אוגילינו, בָּגד בו וגרם למפלתו ולִקצו הנורא.

יט. „רַק עַד־הַיּוֹם עוֹד בַּל־נוֹדַע לָעָם
אֵיךְ מַתִּי שָׁם עִם אֶפְרוֹחַי הַנֹּעַר:
שְׁמַע עֶלְבּוֹן, וּשְׁפֹט אֶת הַנָּקָם.

כב. „בְּעַד סִדְקֵי הַקִּיר שֶׁל בֵּית־הַסֹּהַר
(הוּא בִגְלָלִי נִקְרָא „מִגְדַּל הַצּוֹם")
הַלְּבָנָה הִרְעִיפָה קַרְנֵי־זֹהַר

כה. „וְלַיִל עַל לַיִל, וּתְמוֹל עַל־גַּב שִׁלְשֹׁם,
וְחֹדֶשׁ מַר עַל חֹדֶשׁ הֶחֱרִיזָה –
עַד לַיִל אַחֲרִית. חָלַמְתִּי בוֹ חֲלוֹם:

כח. „כַּת צַיָּדִים זְאֵב מִבּוֹר הִרְגִּיזָה
עִם וַלְדוֹתָיו, וַתִּרְדְּפֵם לָהָר
שֶׁהוּא גֹדֵר בֵּין לוּקָה וּבֵין פִּיזָה.

לא. „אִישׁ זֶה הָיָה שָׂרָם; אַךְ, פֶּן יִכָּר,
שָׁלַח בְּרֹאשׁ סִיזְמוֹנְדִּי וּגְוַאלַנְטִי
עִם כַּלְבֵי־דָם, עַזִּים, דַּקֵּי בָשָׂר.

לד. „נִלְאָה הַנֵּס. עוֹד רֶגַע קַל – וְזַנְתִּי
עֵינַי מָגוֹר עַל טֶבַח הַזְּאֵב
עִם כָּל גּוּרָיו. – נוֹעַרְתִּי, הֶאֱזַנְתִּי –

לב. סיזמונדי וגואלנטי היו ממקרבי ההגמון.

לז. נָמִים בְּנַי, אֲשֶׁר אִתִּי בַגֵּב,
וְלוֹחֲשִׁים – אָחָד: „אִמִּי, אַיֶּכִּי?"
וְכָל אֶחָד: „רָעֵב – אֲנִי רָעֵב..."

מ. „אֵי לִבְּךָ, אִם לֹא הִרְטַבְתָּ לָחִי?
הֲלֹא הֵבַנְתָּ, מַה־נִּבָּא לִי לִבּוֹ!
אִם לֹא תִבְכֶּה עַכְשָׁו – הֲתֵדַע־בְּכִי?

מו. „הֵקִיצוּ גַּם בָּנַי: וּכְבָר קָרֵב
זְמַן הוּבָא הַבַּג תְּעוּב הָרֵיחַ –
וְכָל אֶחָד עַל חֲלוֹמוֹ חוֹשֵׁב.

מז. „פִּתְאֹם נִשְׁמַע מִמַּטָּה קוֹל מַפְתֵּחַ,
סוֹגֵר מַנְעוּל. חֲלוֹם הָיָה נָבִיא!
בִּפְנֵי בָנַי הִיְשַׁרְתִּי, בְּלֹא־שֵׂחַ,

מט. „בְּלֹא דִמְעָה – כְּאֶבֶן לְבָבִי:
אוּלָם בָּנַי בָּכוּ: וּבְנִי אַנְסֶלֶם
שָׁאַל אוֹתִי: „מַה־כֹּה תַבִּיט, אָבִי?"

נב. „אַךְ, מִבְּלִי עֲנוֹת דָּבָר לָעֶלֶם,
הֶחֱרַשְׁתִּי. יוֹם עָבַר, לַיִל בָּא וָתָם,
וְשַׁחַר קָם עַל דְּמָמָה וָאֵלֶם.

נג. „כְּשֶׁהוּאַר הַסֹּהַר הַנֶּעְתָּם
בְּקֶרֶן אוֹר צָנוּעַ, וְהִכַּרְתִּי

מַרְאֵה פָּנַי בִּפְנֵי כָל אַרְבַּעְתָּם,

נח. „בְּשַׂר יָדַי נָשַׁכְתִּי, וָאֶגְעַרְתִּי:
הֵם קָמוּ, מִקָּטָן וְעַד גָּדוֹל,
וַיֹּאמְרוּ־לִי (דִּמּוּ שֶׁבַּל עָצַרְתִּי

סא. אֶת רַעֲבִי!): „פָּחוֹת מִכֹּה נִסְבֹּל,
אִם־נָא תֹאכַל מִמֶּנּוּ עַד־שָׂבֵעַ:
בָּשָׂר אֲשֶׁר נָתַתָּ לָנוּ – טוֹלוֹ"

סד. „כֵּן אַדְאִיבֵם, שָׁתַקְתִּי כְּרֶגַע:
עוֹד יוֹם וָיוֹם הֶחֱרַשְׁנוּ כָל אֶחָד
לָמָּה, אַרְצִי, מֵאַנְתְּ לְהִבָּקֵעַ?

סז. „כֵּן בָּא הַיּוֹם הָרְבִיעִי: וְגָד,
גָּד בְּכוֹרִי הוֹשִׁיט אֵלַי יָדַיִם,
קָרָא: „עָזְרֵנִי, אַבָּא!" – וְאָבַד.

ע. „וּכְשֵׁם שֶׁפֹּה תִּרְאֵנִי בְעֵינַיִם
אָכֵן אָכֵן רָאוּ עֵינַי בְּתֹם
עוֹד בֵּן, עוֹד בֵּן, עוֹד בֵּן – בִּזְמַן יוֹמַיִם.

עג. „אַחֲרֵי מוֹתָם, עוֹד יוֹם, עוֹד יוֹם, עוֹד יוֹם
קָרָאתִי וּמְשַׁשְׁתִּים, עִוֵּר כַּחֹלֶד –
עַד הִתְגַּבֵּר בְּצַעֲרִי הַצּוֹם".

עה. „התגבר בצערי הצום" — יש מפרשים: אכל מפגרי הנערים; ואולם הר״ב פ״שש: מת.

עו. גָּמַר וְשָׁב, פּוּזֵל, לַמַּאֲכֹלֶת,
וְחָדְרוּ עֹמֶק שִׁנֵּי נָשִׂיא,
כְּמַלְתְּעוֹת שֶׁל כֶּלֶב, בַּגֻּלְגֹּלֶת.

עט. הוֹי פִּיזָה, בֵּין עָרֵי אַדְמַת הַ„סִּי"
עִיר הַנִּבְזָה מִקְצֵה דָרוֹם צָפוֹנָה –
אִם לֹא בִידֵי שָׁכֵן תֵּהָרְסִי,

פב. אָז מִי־יִתֵּן וָזָז הָאִי גָּרְגוֹנָה
לִסְתּוֹם אֶת פִּיו שֶׁל אַרְנוֹ – וְגַלָּיו
יַטְבִּיעוּ בָךְ כָּל־נֶפֶשׁ, כִּי נִדּוֹנָה!

תרגם מאיטלקית ז. ז'בוטינסקי.

עט. „סי" תרגומו „כֵּן" באיטלקית; כידוע, היו רגילים בימי־הבינים לציין את העמים השונים מגזע רומה בעזרת המלה „כן" בשפתם, כגון לַנגֻדוֹק וכו'.

פב. האי גוֹרְגוֹנָה נמצא בים למול שֶׁפֶךְ הָאַרְנוֹ, הנהר שעל שתי גדותיו נבנתה פיזה.

מאמרים

ההיסטוריה האחרונה

מאת ד"ר ש. ברנפלד

קבץ־החזיונות בספר דניאל (ז—יב)

הספרים עזרא ונחמיה הם גמר ההיסטוריה המקראית. הם מנֻסחים וסדורים בצורת ספרי היסטוריה. מצד תכנם, היסוד הספורי שבהם, נוכל להשוותם אל ספרי היסטוריה שבכתבי־הקדש ראשונים במעלה. אנו מוצאים בהם הרצאה היסטורית מפֹרטת של המאורעות בזמן קרוב לשלשים שנה. והמאורעות הם גדולים ורבי־הערך. הם אבן־פנה בהיסטוריה הישראלית ובהתפתחות ז יהדות.

והנה הֻברר למעלה, כי גמר סדורם של הספרים ההיסטוריים האלה היה בסוף ימי מלכות פרס. הרשימה של הכהנים הגדולים, אשר שמשו במקדש מזמן ישוע בן יוצדק עד ידוע (נחמיה, יב, י—כב), נראה, כי היא מתחִלת מלכות יון. עם זו מתחֶלת תקופה חדשה בהיסטוריה הישראלית. הפזור של ישראל, שהיה עד סוף ימי מלכות פרס בעִקר מקומי וארצי, נעשה מעכשו מ ד י נ י. מִשֻעבדים היו תחלה למלכות אחת: בבל ואחריה פרס. היהודים המפֻזרים בארצות רבות היו במובן ידוע מאֻחדים ומחֻברים, כי שלטה בהם אֻמה אחת. מימי עזרא ונחמיה ואילך התפתחה והתקדמה היהדות בסיוע השפעת שתדלנים בחצר מלכי פרס. השפעה זו יצאה משושן הבירה ועשתה פעֻלתה בארצות שונות, במסופוטמיה, בא"י ובמצרים — שלשת המרכזים של האֻמה הישראלית בימים ההם. זה היה לפי השקפת בני הדורות ההם מצב מֻצלח, ואדם אחד, שלא נודע לנו בשמו, רשם באחד הימים ההם את הדברים: „ביום ההוא תהיה מסלה ממצרים א ש ו ר ה, ובא אשור במצרים ומצרים באשור — ועבדו מצרים את אשור" (ישעיה, יט, כג). ואדם אחר הוסיף עוד בציור המצב המֻצלח הזה של ישראל (שם, שם, כד—כה): „ביום ההוא יהיה ישראל ש ל י ש י ה ל מ צ ר י ם ו ל א ש ו ר ברכה בקרב הארץ; אשר ברכו יהוה צבאות לאמר: ברוך עמי מ צ ר י ם ו מ ע ש ה ידי א ש ו ר ו נ ח ל ת י י ש ר א ל" 1). זה פסק מזמן מלכות יון ואילך. אחר

1) מובן הדברים האלה ב̣ררתי בחקר ספר ישעיה.

מותו של אלכסנדר מוקדון חלקו ה„יורשים" ביניהם את המדינות, ומלחמות קשות נלחמו זה עם זה על־דבר הירֻשה. לבסוף נקרעה ממלכת אלכסנדר מוקדון לקרעים רבים, ודוקא אותם שלשת המרכזים הגדולים של ישראל, שהיו מחֻברים בימי מלכות פרס, נפרדו פרוד גמור: באשור (מסופוטמיה) שלטו הפרתיים, בסוריה וא"י שלטו הסיליקיים ובמצרים שלטו מלכי בית תלמי — אלא כי החליפה א"י את בעליה מזמן לזמן ובאה חליפות מיד מצרים ליד סוריה ומיד סוריה ליד מצרים. זה גרם גם לפזור לאֻמי ורוחני של ישראל. במסופוטמיה עמד בראש כנסת־ישראל ראש־גולה, בא"י היה הכהן הגדול המנהיג, ובמצרים—האלברכוס. גם בשפתם נפלגו היהודים בארצות פזוריהם, וזה גרם גם לפזור תרבותי. במצב הזה נכיר את תֹקף פעֻלתו של נחמיה וערכה ההיסטורי. אלמלא בָצר הוא בימיו את היהדות ועשה אותה יסוד קיומו של עם ישראל, אלמלא עשה אותה חיי רוח העם ונשמתו בארצות פזוריו, היה אובד בגויים. את כל כֹחות העם וקניניו: הלאֻמיות, התרבות הלאֻמית, רעיון אחדות האֻמה, הבטחון בקיומה הנצחי ובעתידה — כל זה השקיע ביהדות. מנהגים דתיים, שאינם תלוים בארץ, עגו עוגה מסביב לעם וגדרוהו לקִימו.

מסוף ימי מלכות פרס עד ימי השמד בדורו של אנטיוכוס אפיפנס לא נתקַימו במקרא רשומים היסטוריים. כמה מאורעות גדולים עברו על ישראל בארצו ובארצות פזוריו — ההיסטוריה המקראית עברה עליהם בשתיקה. מה שאנו יודעים במאורעות התקופה הארֻכה הזאת — ערך מאה וחמשים שנה — הוא מעט, ואותו המעט נתקַיֵם לנו במקורות חיצוניים. וגם מהמאורעות הגדולים בימי פולמוס אנטיוכוס אפיפנס לא נתקַימה לנו היסטוריה, כי־אם אַפּוֹקַלִפְסָה. מרְמזי חזיונות נאמרים בסוד ובהעלם זמנם ומקומם של המאורעות עלינו לברר את התמצית ההיסטורית. וברמזים האלה עובדות ודמיונות עולים בערבוביה, מעשים וחלומות לעתיד, מאורעות הימים וחזון לעתיד רחוק, לאחרית הימים. אין מדה של האפשר והבלתי־אפשר במראות האלה, ואין מספר מְדֻיק לימים ושנים. תחומי הזמנים מתמזגים, העובדות מתחלפות בדמיונות. מה שקוו בימים ההם היה להם לעובדה. מה שהאמינו נהפך להם למציאות.

ועם־כל־זה יש ערך מרֻבה לקֹבץ אפוקלפסות זה. הכותב היה עֵד־ראִיה של המאורעות, ובכמה פרטים חשובים אנו מוצאים ברשומיו השלמת הספורים הנודעים לנו ממקורות אחרים או תקונם וזקוקם.

מיסד האפוקלפסות יִחס אותן לדניאל. במקום אחר בררתי טעם הדבר, כי יחסו לדניאל הצדיק והחכם מאורעות מפליאים, מה שאֵרע לו בימי מלכי בבל ובימי „דריוש מדאה". קֹבץ זה של ספורים נתפשט בקרב העם והיו ממנו טופסים שונים, מה שהוסיפו קצת מעתיקים להרבות אותם בכמות. כי היו הספורים חביבים לעם, ולפיכך בימי הבהלה והשמד, כשהיה העם מתאוה לשמוע דברי נחמה ויעודי תשועת אלהים, נמצאו בירושלים חוזי חזיונות, אשר תלו דבריהם באדם המפֻרסם הזה, הנודע בחכמתו וצדקתו.

הוא סקר במאורעות האלה בזמן קדום, כי נגלו אליו רזי־אלהים, וגם אחרית דבר, מה שיהיה בסופם של המאורעות האלה, גלה לו אלהים מראש. בימיו לא נתפשטו החזיונות האלה, כי תכנם לא היה מחֻור. עכשו, כשנהיו הדברים ובאו, הגיעה השעה לפרסמם, וכשם שנתקימו כבר יעודי הפֻרענות, מה שראו בני הדור בעיניהם, כך יתקימו יעודי הנחמה והתשועה האלהית.

זהו המכֻוָן בעקר בחזיונות אלה. השאלה היא: מה היה הגורם הנפשי ביצירתם? כלום ישב לו אדם, יהיה מי שיהיה, במדי וזַיֵף נבואות ליחסן לדניאל? כלום במתכַוֵן ובישוב־הדעת יסדו דברי נבואה ותלו אותם בדניאל? אם נציע את השאלה בנוסח כזה, לא יִמָצֵא לה הפתרון הרצוי האֹביֶקטיבי. אין זו המדה להבין בה את היצירות. אין כאן בֵרור האמת והזיוף, כי־אם בֵרור פעֻלה ספרותית, מובנת מתוך הכרת אותה ההתרגשות הנפשית העצומה, שנמצא בה העם בימים ההם. באו מאורעות גדולים, מבהילים, וטלטלו את היחיד ואת הצבור, את כל נפש מישראל ואת כל העם. נשתנו סדרי בראשית, נתקלקלו יסודות החיים החברתיים ויסוד המוסר האישי והצבורי. אֵרעו מעשים, שלפני שנים מועטות לא חשב אדם היותם בגדר האפשר. והמאורעות היו מתחלפים כמעט מיום ליום. אתמול היה יֵאוש גמור, והיום התרגשות של תקוה. ולמחר — עוד הפעם יאוש גמור. אתמול נשאו עיניהם אל ההרים: מאין יבוא עזרם? היום התחילו לבטוח בכֹח עצמם, או לנסות לכל הפחות לֹחם בעזרה עצמית. למחר הניחו עוד הפעם ידם, ועיניהם היו נשואות לתשועה נסית, אלהית. ומה שגרם לטֵרוף עממי ביותר: לפי שעה לא היה מנהיג לעם, אין כהן ואין נביא. רֹב הכהנים „תופשי התורה" נתנו ידם לעוזבי ברית. והנבואה נשתתקה בישראל. ואם אין נביא לדור, הרי הם מבקשים חזון מנביאי העבר ו„מבינים בספרים". אפשר שימצאו בהם תשובה על כל השאלות העוקצות המנקרות במוחם. הלא נבאו הנביאים לעתיד רחוק — אפשר כי נבאו גם למאורעות הימים ההם. מתוך בהלה זו, מתוך ההתרגשות הנפשית בתֹקף המאורעות נוסדו חזיוני דניאל והתפשטו בעם. מי חקר ודרש, אם אמתיים הם ונכתבו בזמן קדום, או כי נוסדו בימיהם? העם קרא בהם והאמין באמתותם — כי חפץ היה להאמין. ויש לשער, כי אלה שכתבו את ה„מגִלות העפות" האלה האמינו, הם עצמם, למחרת היום, כי אלה הם חזיונות דניאל הצדיק והחכם מזמן קדום. אין מעשים כאלה מובנים מתוך הרחבת הנפש בזמן שלום ושלוה. מי שראה ושמע בראשית ימי המלחמה הגדולה מה שנתפשט בעם, מה שהאמינו, מה שראו בעיניהם ושמעו באזניהם, מה שהיה בעיניהם עובדה, מעשה שהיה, שאין נדנוד של ספק באמתותו — מי שראה ושמע זה במרכזי אירופה בימינו, לא יתמה על תֹכן האפוקלפסות האלה ועל בני הדור ההוא, שלהם היו האפוקלפסות דברי נבואה קדומה, שנתקימו בימיהם.

מתוך השקפה זו מובנים ומחֻורים לנו דברי החזיונות האלה.

א) האפוקלפסות של ימי השמד בדור אנטיוכוס אפיפנס (דניאל, ח–יב). מאורעות הימים ההם נכתבו בנוסח היסטורי בספר חשמונאים א. ואין

ספק, כי עולה הספור בספר זה בהרצאתו ובהשקפתו ההיסטורית. אך עם־כל־זה יש ערך מְרֻבּה לפרשיות שלפנינו. ספר־חשמונאים א נכתב בזמן מאֻחר, בימי יוחנן בן שמעון כהן גדול, כחמשים שנה אחרי המאורעות בימי השמד. ואפילו ששאב את ספורו מכתבי הארכיון של המקדש וממקורות אחרים כמותם, הנה לא היה מיַסד הספר עֵד־ראִיה, ואת המצב הנפשי של העם בשעת השמד אי־אפשר היה לו לצַיר ככותב חזיונות דניאל. זולת זה ידוע הוא, כי נכתב ספר־חשמונאים א בכַוָּנה מְיֻחדת, לפאר ולרומם את בית חשמונאי ולהגדיל ערכו, להטעים את זכיותיו במלחמה הלאֻמית הזאת. מראשית המלחמה, שהיתה לישראל מלחמת הקיום, היו אנשי חשמונאי מנהיגי האֻמה ונלחמו במסירת־הנפש על קיומה ועל קיום התורה האלהית. הם היו הלב והראש. מהם יצאה ההתלהבות הלאֻמית וגם עצה וגבורה למלחמה. אלמלא הם — היו „מחזיקי ברית", „עַם יודעי אלהיו", מוסרים נפשם על קיום התורה; אבל להַקְהִל ולעמוד על נפשם, להלחם, — התלהבות זו יצאה תחלה ממתתיהו אבי המשפחה הזאת. ושלשת בניו: יהודה, יונתן ושמעון נלחמו בימי השמד עד ימי הנצחון באֹמץ־לב ובכשרון הנהגה. בציור ההיסטורי הזה, שהמציא לנו בעל ספר־חשמונאים, בולטות בעִקר צורות מתתיהו ובניו. בספר־דניאל אנו מוצאים השלמה לציור זה. אין חזיונות דניאל סותרים את ספורי ספר־חשמונאים א, אלא הם משלימים אותם ומצַירים לנו את מאורעות הימים ההם מתוך השקפה אחרת. בציור זה „עם יודעי אלהיו" הוא הצורה הבולטת; הוא נושא ענין הדרַמה ההיסטורית הנעלה. חזיונות דניאל נבדלים מספר־חשמונאים א במה שיש בהם ובמה שאין בהם. בספר־חשמונאים מְדֻבּר הרבה בגנות הכהנים הגדולים, אשר שמשו בימים ההם. הם סִיעו בעִקר ל„מרשיעי ברית" ובגדו בעמם ובתורת יהוה. אינֵי אומר, כי זִיֵּף מחבר הספר את ספורי המאורעות; אבל בציורו הבליט את הפרטים האלה לכַוָּנה גלויה. מתחִלת ימי בית־שני שִׁמש בית ישוע בן יוצדק מבני צדוק הכהן בכהֻנה גדולה. למשפחת כהֻנה זו המציאו תחלה שלשלת יחס עד צדוק, שהיה בימי דוד; אחר־כן הקדימו עוד את שלשלת היחס עד פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. אילן־יחס זה הכה שרשיו עמֹק עמֹק באדמת ישראל, וקשה היה לעקרו. בספר־חשמונאים א עוסקים בשקידה מְרֻבּה בעקירה זו. כשם שהוא מדַבּר בשבח בית חשמונאי, כך הוא מרבה בגנות בית צדוק. זה נעקר מְשָׂרותו החשובה בחטאו, ובהסכמת העם עלה בית חשמונאי לכהֻנה גדולה ולשלטון.

בספר דניאל מְסֻפּרים המאורעות עד קרוב לזמן טהרת המקדש וחֲנֻכַּת הבית, ועם־כל־זה אין בו רמז לא למעשי גבורות החשמונאים ולא לרשעת הצדוקים. זה לא יחֻיב, כי בדא בעל ספר־חשמונאים א את הדברים מלבו. אלה הן עובדות ומעשים שהיו. אבל בימים הראשונים, בשעת מעשה, היו המאורעות האלה נראים לבני הדור בהשקפה אחרת. החשמונאים היו בכלל שאר מחזיקי־ברית ומשכילים לרבים, בכלל כל אלה, שהחזיקו בתורת אבותיהם ומסרו עליה את נפשם. והכהנים הצדוקים אמנם

לא עשו את חובתם והתרפו ביום צרה; אך לא היתה ידם עם „מרשיעי ברית״ ולא גדלה חטאתם כל־כך כמסֻפר בספר־חשמונאים א. כאן הטעימו ביותר את כֹּבד עונם והגדילו אותו. נראה, כי לא הסכימו הצדוקים למעשי עוזבי ברית, אך היו נוטים למתינות ולפשרה. זהו תמיד טבע המנהיגים האופיציאליים במצב כזה; הם יראים את אחריות המעשים ואת תוצאותיהם. לעשות „ביד רמה״ נגד צִווּי המלך לא מלאם לבם. וזולת זה היו חושדים בבני חשמונאי, אף־על־פי שלא ידעו עוד להיכן הדברים נוטים. אחרית בית צדוק היתה להכרית, כי התרשלו להטות כלפי צד אחד. זהו גורל כל המתונים וכל בעלי פשרה במאורעות כאלה. לבסוף עובר גלגל המאורעות עליהם ודורסם. כחמשים שנה אחרי המאורעות, כשגבר בית חשמונאי, ובית צדוק אבד, הסביר היסטוריקון מבעלי ברית החשמונאים את התפתחות הענינים באֹפן זה, שהיתה הכרחית. לבני הדור ההוא לא נראה הדבר כן. והראיה, כי גם בספר־חשמונאים ב מְסֻבּרים המאורעות באֹפן אחר. והפרושים לא הודו בכתר כְּהֻנה של בית חשמונאי, אלא ראו בזה אוזורפַּציה ואַלמות.

בחזון הראשון המְיֻחס לדניאל נאמר בפתיחתו: „בשנת שלוש למלכות בלשאצר המלך חזון נראה אלי אני דניאל אחרי הנראה אלי בתחלה; ואראה בחזון, ויהי בראֹתי ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה, ואראה בחזון ואני הייתי על אובל אוּלָי״ (ח, א–ב). את האנַכרוניסמוס בדברים האלה, כי בימי בלשאצר מלך בבל נמצא בשושן הבירה בעילם המדינה, לא נטעים ביחוד. דיוק היסטורי אין אנו מבקשים בחזיונות האלה, שנכתבו בימי השמד בארץ־ישראל. אך מה שנאמר: „אחרי הנראה אלי בתחלה״, משמע שזה מוסב על החזון בפרשה הקודמת (דניאל, ז), ובפתיחתה נאמר, כי היה חזון זה לדניאל „בשנת חדה לבלשאצר מלך בבל״ – זה אינו. להלן אברר, כי חזון, שנכתב ארמית, מאֻחר הרבה לחזיונות שנוסדו בימי השמד בדור אנטיוכוס אפיפנס. ולפיכך נתלה את הדברים במסדר הספר, אשר סִדר את החזון המאֻחר לפני הקדומים. בכלל אנו מוצאים בפתיחה זו גמגום דברים שלא לצֹרך ואין אנו יודעים, אם הם מעִקר החזון, או למסדר החזיונות בספר־דניאל. החזון מתחיל בנצחון אלכסנדר מוקדון על דריוש הפרסי. זוהי גם פתיחת ספר־חשמונאים א. מה שעבר על ישראל מזמן נצחון אלכסנדר עד ימי השמד, ערך מאה וששים שנה – על זה עברו בשתיקה. בספר־דניאל מסֻפר לכל־הפחות ענין מלחמות „היורשים״ אחרי מות אלכסנדר. בחזון שלפנינו מצֻיֶרת מלכות פרס בציור „איל מנגח ימה וצפונה ונגבה, וכל חיות לא יעמדו לפניו ואין מציל מידו ועשה כרצֹנו והגדיל״. ובעוד שהיה דניאל „מבין״ באיל זה, „והנה צפיר העזים בא מן המערב על־פני כל הארץ ואין נוגע בארץ (הוא היה בא במהירות כאִלו הוא טס ואינו נוגע בארץ)... ויבֹא עד האיל בעל הקרנים... וירץ אליו בחמת כחו, וראיתיו מגיע אצל האיל ויתמרמר ויך את האיל וישבר את שתי קרניו, ולא היה כח באיל לעמֹד לפניו

וישליכהו ארצה וירמסהו, ולא היה מציל לאיל מידו" (ח, ד–ז). הציור אינו מצטַיֵן ברַכּוּת ודקות; הוא גס וקשה. אך הוא מצַיֵר את המאורע ההיסטורי הגדול בשלֵמות. את חלֻקת מלכות יון מצַיר בחזון, כי נשברה הקרן הגדולה ותעלינה חזות ארבע תחתיה „לארבע רוחות השמים". אותן ארבע מלכיות, שקמו אחרי מלכות יון, אינן במציאות. אחר מות אלכסנדר ואחר שנלחמו היורשים זה עם זה זמן רב, נחלקה מלכותו למלכיות גדולות וקטנות. מספרן לא היה קבוע; אך מרֻבּוֹת ממספר ארבע. ואם נחשב את הגדולות שבהן, הרי הן שלש: סוריה, מצרים ומוקדוניה. אחת מן הקטנות או מן הבינוניות צרפו לאותן השלש, כדי להגיע למספר ארבע כארבע רוחות השמים. אחת המלכיות האלה הגדילה ביותר „אל הנגב ואל המזרח ואל הצבי" – מצרים, סוריה וארץ־ישראל. תחלה גברו הפתלמיים, וא"י היתה למצרים. אבל בזמן מאֻחר גברה מלכות סוריה, וא"י נספחה לממלכה הזאת „ועד שר הצבא (זה אלהי ישראל) הגדיל, וממנו הֻרם התמיד והֻשלך מכון מקדשו" (שם, יא). הרמז ההיסטורי שבדברים האלה ברור. מיסד החזון ערבב כבר את הנמשל במשל. לפי ספור ספר־חשמונאים א בטל התמיד ביום כ"ה בכסלו שנת קס"ח לפני התאריך הנ', ונמשך הדבר שלש שנים בדיוק עד כ"ה בכסלו שנת קס"ה. להלן נראה, כי צריך להקדים מעט את זמן המאורע הזה – ויותר משלש שנים ומחצה היה התמיד בטל. בכל אפן לא נכתבו הדברים האלה קדם לשנת קס"ח. את המצב בימיו מצַיר החזון ברמזים סתומים: „וצבא תנתן על התמיד בפשע, ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה" (שם, יב). הדברים האלה אינם מחֻורים. נראה, כי בני הדור הבינו סודם. בפשע זהו „פשע שמם" האמור להלן „ושקוץ משמם" שבחזון האחרון – תמונת צֶוּס שהעמידו בהיכל. החוזה שמע „אחד קדוש" שואל ל„אחד קדוש" חברו (הדבור „אחד קדוש" הוא על דרך הלשון הארמית: „חד בר־נש"): „עד מתי החזון התמיד והפשע שֹמֵם תֵּת, וקֹדש וצבא מרמס?" ועל זה באה התשובה: „עד ערב בֹּקר אלפים ושלש מאות ונצדק קֹדש" (שם, יג–יד). מובן הדברים: אחרי אלפים ושלש מאות חצי מעת־לעת (ערב־בֹּקר), שהם אלף ומאה וחמשים יום, „ונצדק קֹדש". מחכים היו לתשועה אחרי אלף ומאה וחמשים יום מעת הוסר התמיד, אבל נבואה זו לא נתקַימה, אף־על־פי שאמר בסוף (שם, כו): „ומראה הערב והבקר, אשר נאמר, אמת הוא". עברו אותם אלף וק"נ ימים, ועדַין „פשע שמם" בהיכל, ועוד לא „נצדק קדש". כשעמדו באלף ומאתים ותשעים יום מעת הוסר התמיד, נִבאו: „אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה" (יב, יא–יב). להלן אברר, כי כל הנבואות בחזיונות האלה, שבאו אחרי המאורעות, נתקימו; אבל אלה שהיו נבואות ממש, לעתיד, נתקימו רק בכללן, ובפרטיהן טעו. אבל בכל אפן ברי הוא, כי אלה הם דברי עד־ראִיה. תחלה קוו, כי לאלף וק"נ ימים תבוא התשועה. וכשעמדו כבר באלף ור"צ יום, נבאו תשועה קרובה „לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה". נבואה לעתיד קרוב כזה אינה עוד, באמת,

בכלל נבואה, כי־אם ק ב י ע ת ז מ ן. כבר עמדו אז בסוף המאורעות האלה. י ד ע ו, כי בעוד ימים מעטים „ונצדק קדש" וישוב התמיד. הרי שארכו ימי עמידת „פשע שמם" בהיכל אלף ושלש מאות יום ויותר; בכל אפן יותר מאלף ומאתים ותשעים יום. המספרים האלה אינם מסכימים לספור הדברים בספר־חשמונאים א (ד, נב), כי מיום שהוסר התמיד עד חֲנֻכַּת המקדש עברו ש ל ש ש נ י ם בצמצום. זה כתבו להגדיל את הנס. שלש שנות־החמה הן אלף וצ"ה יום. אבל בני־ישראל לא מנו לחמה, אלא לחדשי הלבנה והשלימו שנת הלבנה בחדשי עִבּר, כדי להתאימה עם שנת החמה. בשלש שנים אפשר שתהיינה שתי שנים מְעֻבּרות, בערך אלף ומאה ועשרים יום. אבל ראינו, כי עברו יותר מאלף ומאתים ותשעים יום עד שקבעו את התמיד במקדש, לאחר שבטלוהו בימי השמד. אין ספק, כי דברי החזון בספר דניאל הם העִקר, ודברי ספר־חשמונאים א הם אגדה.

פתרון החזון, שנאמר לבסוף (שם, כ–כה), הוא למותר, כי הנמשל מובן מאליו ומקצתו נבלע כבר במשל עצמו. אבל אנו מוצאים בו ציור המלך אנטיוכוס אפיפנס. הוא מסַמן אותו בשם „עז פנים ומבין חידות". זהו ציור אמתי של אותו המלך, שמזגו וטבעו היו מֻרכבים מהפכים ונגודים מרֻבים. הוא היה קל־הדעת, עז־פנים; אבל התפאר גם בחכמתו והיה „מבין חידות" „ועצם כחו ולא בכחו, ונפלאות ישחית והצליח ועשה והשחית עצומים ועם קדשים; ועל שִׂכלו והצליח מרמה בידו ובלבבו יגדיל, ובשלוה ישחית רבים ועל שר־שרים יעמֹד – ובאפס יד יִשָּׁבֵר" (שם, ח, כד–כה). כך צִיְּרו אותו גם סופרי דורו, וכך היה סופו.

בימי השמד נוסד גם החזון, שנקבע בספר־דניאל אחרי הראשון (ט, א–כז). יִחסו אותו לימי מלכות „דריוש בן אחשורוש מזרע מדי, אשר הֻמלך על מלכות כשדים בשנת אחת למלכו". „דריוש בן אחשורוש מזרע מדי" לא היה ולא נברא 1). אבל בספורים המיֻחסים לדניאל נאמר: „בה

1) שלשה מלכים, נקראים ד ר י ו ש, מלכו על פרס: דריוש א (521—485); דריוש ב (423—06); דריוש ג האחרון (336—30), אך לא אחד מהם היה „בן אחשורוש". דריוש ב מלך אחר אחשורוש השני, אבל לא היה בנו, כי־אם בן ארתחשסתא הראשון, ודריוש ג, אשר מלך אחר אחשורוש ג, לא היה בנו של זה, אלא בן אחותו. אביו היה ארסאן, בן־בנו של דריוש ב וחתנו של ארתחשסתא השלישי. עם־כל־זה אפשר היה לְיַשב את הכנוי דריוש „בן אחשורוש" ולכוננו או על דריוש ב או על דריוש ג, כי מלכו אחרי אחשורוש וקבלו את המלכות ממלך שנקרא כן. וברשימות שמיות קדומות אנו מוצאים תאר „בן" ביחס כזה. ויהוא מלך ישראל נקרא ברשימה אשורית „בן עמרי". אבל כאן הוא אומר: דריוש בן אחשורוש מ ז ר ע מ ד י, וזהו המלך הראשון, אשר מלך אחר ב ל ש א צ ר, מזרעו של נבוכדנאצר. זהו „דריוש מדאה", שנזכר בחלק הספורים (דניאל, ו, א). לפי טעותו של בעל הספורים האלה מלך דריוש לפני כֹּרש (שם, שם, כט), ואחריו נמשך גם מיסד החזיונות. פתח בבלשאצר (ח, א) ובא למלכות „דריוש בן אחשורוש מזרע מדי" (ט, א) וסִיֵּם בכֹרש מלך פרס (י, א). הם חשבו את המלכיות, שנשתעבד להן ישראל מגלות בבל עד מלכות יון, שלש: א) מלכות כשדים; ב) מלכות מדי; ג) מלכות פרס. שמועה שמעו, כי קדמה

בליליא קטיל בלשאצר מלכא כשדיא, ודריוש מדאה קבל מלכותא..." (דניאל, ה, ל-ו, א). כבר הֻברר למעלה, שגם זה "דריוש מדאה" אינו היסטורי. מיסד החזיונות שלפנינו לא ברר את הטעות הזאת, אלא לאחר שקבע חזון אחד בשנת שלש למלכות בלשאצר, קבע את החזון שלאחריו בשנת אחת "לדריוש בן אחשורוש מזרע מדי". אותו אחשורוש נודע היה לו מספר־עזרא (ד, ו). לא דריוש הראשון ולא דריוש השני וגם לא דריוש השלישי (האחרון למלכי פרס) היה "בן אחשורוש". *אך אין מקשין על דברי אגדה.

בחזון זה מסֻפר, כי בקש דניאל בספרים לדעת ולהבין "מספר השנים, אשר היה דבר יהוה אל ירמיה הנביא למלאות לחרבות ירושלם שבעים שנה" (ט, ב). אין השאלה מחֻורת; ואין אנו יודעים, על מה היה דניאל צריך "להבין בספרים". בעובדה הלא עברו אותן שבעים שנה זה כמה, וחרבות ירושלים כבר נבנו. אבל גם לפי הציור בחזון שלפנינו אין מקום לבינת הספרים. בשנת אחת לדריוש "מזרע מדי" מחכים היו לגאֻלה, כי מלאו שבעים שנה; אבל לא היו צריכים להבין בזה, כי עוד לא עבר מספר השנים. אך לא השאלה היא עִקר החזון, אלא התשובה. דניאל פנה בתפלה ארֻכה אל אלהי ישראל וסִים את תפלתו: "ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך ואל תחנוניו, והאר פניך אל מקדשך השמם למען אדני ז). הטה אלהי אזנך ושמע, פקח עיניך וראה שממֹתינו והעיר אשר נקרא שמך עליה, כי לא על צדקֹתינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך, כי על רחמיך הרבים. אדני שמעה, אדני סלחה, אדני הקשיבה ועשה, אל תאחר, למענך אלהי, כי שמך נקרא על עירך ועל עמך" (ט, יז-יט). אלה הם דברי תפלה ותחנונים יוצאים מלב מתרגש ונבהל בצרה גדולה, ואפשר לנו לשער את הרשם, אשר עשו בימים ההם, כשהיה עם ישראל נתון לחרב ולשבי ולבזה על קִדוש שם אלהיו.

בסוף דברי התפלה שכח מיסד החזון את מקום דניאל, כשם ששכח את זמנו. היכן התפלל דניאל והתודה? הלא בגלות בבל. אך מיסד החזון עמד על הר־הבית ולא נכנס למקדש, שהעמידו בו "שקוץ משמם", ראה מרחוק את הבית, אשר נקרא שם יהוה אלהי ישראל עליו, שהיה לתועבה ולשקוץ, ולבו נמס בקרבו. והוא אומר: "ועוד אני מדבר ומתפלל ומתודה חטאתי וחטאת עמי ישראל ומפיל תחנתי לפני יהוה אלהי על הר־קֹדש אלהי..." (שם, כ), והנה בא אליו המלאך גבריאל, אשר נראה לו בחזון הראשון,

---

מלכות מדי למלכות פרס; אך לא ידעו, כי מימים שנשתעבד ישראל למלכות פרס, אחר השעבור למלכות כשדים, שלטה רק מלכות זו, ולא מלכות מדי.

ז) לא עמדו המפרשים על מובן הדברים "למען אדני" (בתרגום היוָני הנוסח: למען כבוד אדני), וזהו במובן "למענך אלהי" האמור להלן. — אך באמת הכונה כאן: "מקדשך השמם למען אדני" — על כי עמדו ישראל בבריתם ואמונתם ליהוה חרבה העיר ושמם המקדש. וזהו מעין שנאמר בתפלות מאֻחרות: על קֻדשת שמך אדני.

והעמידו על הבנת מספר שבעים שנה, שעליהן נבא ירמיה: „שָׁבְעִים שִׁבְעִים נחתך על עמך ועל עיר קדשך לכלא הפשע ולהתם חטאת ולכפר עון ולהביא צדק עלמים ולחתם חזון ונביא ולמשח קדש קדשים" (ט, כד). זהו החדוש בחזון זה: לא שבעים שנה, אלא שבעים שבועי־שנה, שבעים כפול שבעה – ארבע מאות ותשעים שנה. בסוף שבעים שבועים תהיה הגאֻלה שלמה ויבוא צדק עולמים ויתקימו כל יעודי חזון ונביא. זוהי כונת דברי הנביא ירמיה ביעוד של שבעים שנה – שבעים שבועי־שנה. מה שהיה (לפי דברי החזון: מה שיהיה) בימי שיבת הגולה, אחרי שבעה שבועי־שנה, זאת היתה גאֻלה לשעה, „להשיב ולבנות ירושלם עד [שיעמוד] משיח נגיד" ועוד יעברו ששים ושנים שבועי־השנים (ארבע מאות ושלשים וארבע שנים) על ירושלים, אשר „תשוב ונבנתה רחוב וחרוץ [1]. ובצוק העתים ואחרי השבְעים ששים ושנים – יִכָּרת משיח ואין לו [2], והעיר והקֹדש ישחית עַם נגיד הבא, וקצו בשטף, ועד קץ מלחמה נחרצת שממות [3]; והגביר ברית לרבים שבוע אחד, וחצי השבוע ישבית זבח ומנחה, ועל כנף שקוצים משמם – ועד כלה ונחרצה תתך על שומם" (כה–כז). בדברי החזון הזה יש קצת רמזים סתומים. אך בכלל מובנים הדברים. החוזה אומר, כי ענין שבעים שנה של נבואת ירמיה הן שבעים שבועי־שנה – ארבע מאות ותשעים. מהן שבעה שבועים (מ"ט שנה) עד אשר יבנו את ירושלים וימָשַׁח כהן גדול. מאז תשב ירושלים ארבע מאות ושלשים וארבע שנה (ששים ושנים שבועים) בשלוה ברחובותיה ותעלה סביב לה. בשבוע השבעים (אחרי שבעה שבועים של חרבן וששים ושנים שבועים של שלוה) יתחיל „צוק העתים". תחלה „יִכָּרת משיח". זה מרמז לכהן הגדול חניו השלישי, שנהרג בשנת קע"א לפני התאריך הנ'. ואז יבואו חַיָּלֵי נגיד וישחיתו את העיר ואת המקדש („והעיר והקֹדש ישחית עם נגיד הבא"). אבל סופו של זה יהיה להכרית; „קצו בשטף". אבל עד קץ מלחמה זו נחרצת על ירושלים שוממות. שבוע שנים יגביר האויב ברית לרבים, ימשול בהם בתֹקף; משבע שנים הללו יהיה החצי (שלש שנים ומחצה) בבטול זבח ומנחה במקדש. בהיכל יעמוד כנף „שקוצים משמם" (מלת „כנף" לא נתחורה), ועד שתהיה כלה נחרצת על שומם.

ולפי זה יכולים אנו לצמצם ולהגביל בדיוק זמן החזון. מה שחשב החוזה את ימי שבעים השבועים למפרע, אי־אפשר להתאימו עם חשבון הזמנים בהיסטוריה של בית שני. מימי גלות בבל עד אשר נעשה „משיח נגיד" בירושלים עברו יותר משבעה שבועים; אבל בקֵרוב מסכים מספר

---

1) כך נראה לי לברר ולפרש את הדברים הסתומים האלה. תחלה הוא מצַיר את ירושלים בשלותה, ואחר־כך „בצוק העתים", ואחרי השבְעים ששים יכרת משיח. ו„בצוק העתים" ימשך למקרא שלאחריו.

2) „ואין לו" — אין מובן לדברים האלה. ותיודוטיון נִסח: ואין און לו אין לו כֹּח. וזהו נוסח רצוי.

3) אני מנקד שממות בשוּרק ולא בחולם.

זה אל העובדה ההיסטורית. אבל ימי שלוה, שהיתה ירושלים בנויה על תלה ברחובותיה ותעלותיה, לא ארכו ששים ושנים שבועים, שהם ארבע מאות ושלשים וארבע שנים (משנת 535 לפני התאריך הנ׳, אם נחשב זמן שיבת הגולה, או משנת 442, אם נחשב זמן בנין החומה). אבל ברי הוא, כי אין לבקש דיוק היסטורי בחזיונות אלה לא במה שנוגע לעבר ולא במה שנבאו לעתיד. הם מצַירים לנו את מאורעות הימים מתחִלת השמד עד קרוב לבטולו. שבוע־שנים של שמד מונה החוזה מהריגת חוניו השלישי בשנת 171, ולפי חשבונו ימשך עד שנת 165. חציו יעבור בבטול התמיד. ובהיות כי נבאו למה שארע כבר, הנה ודאי שעמד החוזה באותו **חצי השבוע**, הַינו, אחר שבטלו את התמיד והעמידו שקוץ משומם בהיכל — אחרי שנת 169. לפי הספור בספר־חשמונאים העמידו את שקוץ משומם בכ״ה בכסלו שנת 168 ועמד שם עד כ״ב בכסלו שנת 165 (משנת קמ״ה עד שנת קמ״ח למנין שטרות). לפי רשומי החזון הזה והבאים אחריו, ועליהם יש לסמוך, כי בימי המאורעות נכתבו, עלינו להקדים את העמדת השקוץ בהיכל עד ראשית ימי הקיץ של שנת קמ״ה או 168 לפני התאריך הנ׳.

החזון השלישי (דניאל, י, א–יב, יג) הוא משנת „שלוש לכורש מלך פרס״. מני אז מלכות מדי לחוד ומלכות פרס לחוד, ופרס שלטה בעולם אחרי מדי. והנה אמנם קדמה מלכות מדי למלכות פרס; אבל לא היה שום יחס בין מלכות מדי לישראל, כי לא שלטו המדיים בהם. ולא מלך מדי כבש את בבל, אלא כורש מלך מדי־פרס. אין תועלת מדעית לברר את הטעיות האלה, שהרי אין ממש ברשימות הזמניות שבראש החזיונות שבספר־דניאל.

לחזון זה הקדמה ארֻכּה (י, ב–יט). תהלתו רשימה „היסטורית״ למפרסם החזון; „בשנת שלוש לכורש מלך פרס דבר נגלה לדניאל, אשר נקרא שמו בלטאשצר — ואמת הדבר וצבא גדול ¹) — ובין את הדבר — ובינה לו במראה״ (י, יא). בעל החזון עשה את עצמו כאלו מצא חזון מזמן קדום, אשר נראה לדניאל, „אשר נקרא שמו בלטאשצר״, בשנת שלש לכּרש מלך פרס. קֹבֶץ ספורים של דניאל וחבריו היה מפֻרסם כבר בימים ההם וידעו, כי שמו לדניאל שם כשדי: בלטשאצר (דניאל א, ז). לדניאל נגלה חזון ו„בינה במראה״, כלומר: חזון ופתרונו (כך שעור הדברים: „דבר נגלה לדניאל... ובינה לו במראה״). והוא מוסיף עוד ומעיר את לב הקורא על הבנת המראה וערכּו: „ואמת הדבר וצבא גדול ובין את הדבר״. אבל אין ספק, כי החזון והקדמתו ורשימתו ההיסטורית שבתחלתו — הכל מעַט סופר אחד יצא. מהפסוק השני מתחילים דברי דניאל עצמו, והוא מסַפר, כי ישב שלשה שבועות באבלות, לא אכל „לחם חֲמֻדות״ (הוא מחבב את התאַר

¹) למעלה (ח, יב) הוא אומר: „**וצבא** הנתן על התמיד״, ומענינו למדנו, כי זה במובן צרה. אף כאן מובנו כך, כי מדֻבר בחזון בצרה גדולה.

„חמֻדות", ובענין שלפנינו מובנו: מאכל נעים לחֵך) ובשר ויין לא בא אל פיו, ובשמן לא סך את בשרו. ביום כ"ד בניסן נראה לו מלאך (ציורו של המלאך לקח מחבר החזון מדברי יחזקאל). הוא מאריך בפרטי המראה הזה ומטעים הרבה את ערכו וחשיבותו. המלאך הדובר בו אִמץ את רוחו: „אל תירא, דניאל, כי מן היום הראשון, אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך, נשמעו דבריך ואני באתי בדבריך. ושר מלכות פרס עֹמד לנגדי עשרים ואחד יום, והנה מיכאל, אחד השרים הראשֹנים, בא לעזרני ואני נותרתי שם אצל מלכי פרס, ובאתי להבינך את אשר יקרה לעמך באחרית הימים, כי עוד חזון לימים [רחוקים]". הסגנון הוא פרוזאי מאד, ואינו עולה יפה בחזון. ולא רק הסגנון, אלא גם הציור בפמליה של מעלה, כאִלו נעשה הדבר בחצר מלך בשר ודם. אבל הרעיון הוא חדש ונפלא. ואִלו היה בא לידי סופר פַיטן, היה מצַירו בצורה נאה לו ובסגנון פיוטי. המלאך הדובר בדניאל מסַפר לו, כי דבריו ומעשיו בתענית ובתפלה עושים רשֶם למעלה, וזה בא להגיד לו. אבל כנגדו עומד שר מלכות פרס, המלאך הממֻנה על הפרסיים, והוא משטין למלאַך דניאל. אבל מיכאל, „אחד השרים הראשֹנים" במלכות שמים, בא לסַיע למלאכו של דניאל. דניאל נבעת לדברים האלה. הוא „נתן פניו ארצה" ונאלם. אבל כדמות בן־אדם נגע על שפתיו ויפתח את פיו ויאמר: „אדֹני, במראה נהפכו צירי עלי, ולא עצרתי כח – והיך יוכל עבד אדֹני זה לדַבר עם אדֹני זה, ואני מעתה לא עמד בי כח, ונשמה לא נשארה בי". הדברים הם פרוזאיים, בלתי נאותים למצב כזה. וגם תשובתו של המלאך היא פרוזאית: „אל תירא, איש חמֻדות, שלום לך; חזק וחזק". ועוד הוסיף ואמר: „הידעת [הלא ידעת] למה באתי אליך, ועתה אשוב להלחם עם שר פרס – ואני יוצא [ממלחמה עמו נוצח] והנה שר יון בא" (י, כ). זוהי פתיחת עִקר החזון. המלאך אומר לדניאל, כי יודע הוא, שאת שר פרס ינצח; אבל אחר נצחון זה שר יון בא, ועליו להתעצם במלחמה עם זה. „אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת ואין אחד מתחזק עמי על אלה [על שר פרס ועל שר יון], כי־אם מיכאל שרכם, ואני בשנת [משנת] אחת לדריוש המדי עמדי למחזיק ולמעוז לו" (י, כא–יא, א). זוהי סקירה לשעבר; מכאן ואילך דברי החזון, אשר יקרה את ישראל באחרית הימים.

החזון נאמר בימי כֹרש מלך פרס. המלאך גלה לדניאל, כי עוד שלשה מלאכים עומדים לפרס „והרביעי יעשיר עשר גדול מכל". אִלו היינו מיחסים לדברי החזון הזה ערך היסטורי, היינו חושבים ומבררים, מי היו שלשת המלכים האלה והרביעי, אשר העשיר „עשר גדול מכל". מלכי פרס היו: כֹרש (538–29); כנבוזי (529–22); דריוש (521–485); אחשורֹש (485–65); ארתחשסתא (465–24) בימי עזרא ונחמיה; אחשורש (524), זה מלך רק מ"ה יום; דריוש (424–05), זה שנזכר הרבה בכתבי יֵב; ארתחשסתא (405–359), זה שבימיו נכנס בגוהי אל המקדש, כמסַפר בקדמוניות ליוסיפוס; ארתחשתא (359–38); אחשורש (337–36); דריוש

האחרון (336–30), זה שנזכר בספר־נחמיה (יב, כב). והנה המלכים האחרונים במלכות פרס היו רפי־ידים ובימיהם נקרעו כמה מדינות (ובתוכן גם מצרים) ממלכות פרס. אבל כי העשיר דריוש „עשר גדול מכל" לא שמענו. אפשר היה ליחס לרשימה זו איזה ערך של אגדה, אלמלא ידענו, כי הרשימות ה„היסטוריות" בחזיונות דניאל אינן אלא דברים בעלמא. העלו על הניר מה שאמר להם לבם. גם בחזון זה מתחיל ספור הדברים באלכסנדר מוקדון: „ועמד מלך גבור ומשל ממשל רב ועשה כרצונו [1], וכעמדו תשבר מלכותו ותחץ לארבע רוחות השמים, ולא לאחריתו [2], ולא כמשלו אשר משל, כי תנתש מלכותו – ולאחרים מלבד אלה" [3]. אחרי היסטוריה קצרה זו של מלכות אלכסנדר (יא, ב–ד; עַיֵן ספר־חשמונאים א, א–ט) הוא מסַפר בפרטות את התגרות והמלחמות שבין מלך הנגב (מצרים) ובין מלך הצפון (סוריה). החוזה הקיף את המאורעות בסוריה ומצרים מימי אנטיוכוס רבא עד ימי אנטיוכוס אפיפנוס. ברי הוא, כי היו המאורעות האלה ידועים לו בפרטיהם. אין כאן חזון לפנינו, כי־אם הרצאה היסטורית חשובה. בקצת ענינים הרצאתו היא המקור היחידי (עַיֵן מומסן בהיסטוריה רומית, ח"א, עמוד 775). נפלא הדבר, כי למעלה (י, ב–יב, א), שהוא מצַיֵר חזון נבואי, דברים הנעשים בפמליה של מעלה, סגנונו הוא סגנון משא־ומתן, כאדם הכותב אגרת בעניני מקח וממכר. וכאן, בהרצאה היסטורית, נעשה סגנונו חי ומלא ענין. בקצורו יש לו אפי מיֻחד, ובמובן ידוע הוא יפה ותופש את לב הקורא בהדרגה הדרמטית שבהרצאה זו. זמן רב יתעצמו מלך הנגב ומלך הצפון במלחמה „ולקץ שנים יתחברו ובת מלך־הנגב תבא אל מלך הצפון לעשות מישרים, ולא תעצר כוח הזרוע, ולא יעמֹד וזרֹעו ותנתן היא ומביאיה והַיֹּלדה ומחזיקה בעתים" (יא, ו). זווג קליאופטרה בת אנטיוכוס רבא עם תלמי אפיפנס ממצרים לא היה מֻצלח. לפי שעה חשבו, כי בבואה למצרים „תעשה מישרים" ויחדלו הסכסוכים בין מלך הנגב ומלך הצפון, כי כבר התעתדה ממשלת רומי להתערב – כמובן לתועלת עצמה (מומסן, שם). פרטי המאורעות האלה ומה שעבר על סוריה ומצרים במלחמתם התדירה מסֻפרים להלן (יא, ז–יג). במלחמה זו האירו רבים מן היהודים פניהם למלך הנגב. בימים שעמדה ארץ־ישראל ברשות מצרים היה מצבה המדיני לרֹב מֻצלח יותר. ואפשר שגרמה אותה הסימפטיה של גדולי ישראל לממלכת מצרים לשִׂנאה מצד מלכות סוריה. „ובעתים ההם רבים יעמדו על מלך הנגב, ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד חזון ונכשלו" (יא, יד). לי נראה, כי מרמז זה למקדש

1) זוהי מליצה שגורה בחזיונות אלה (ח, ד; יא, ג; יא, טז).

2) מלכותו תתחלק לארבע רוחות השמים. אבל לאחריתו – לזרעו אחריו – לא יהיה כלום.

3) כאן הוא מדַיֵק בדבריו: מלבד אלה הממלכות הגדולות תהיינה עוד ממלכות קטנות מארצות מלכות אלכסנדר.

חוניו, אשר הקימו אז בעיר לֵיונטופוליס מחוז הליופוליס שבמצרים. מדברי יוסיפוס (קדמוניות, ספר יב, ט, ז) נראה, כי נבנה מקדש זה אחרי מות אנטיוכוס אפּיפנס (לערך בשנת 160 לפני התאריך הנ'). אך אין ספור המאורעות האלה בספרו של יוסיפוס על סדר הויתם. נראה, כי תכף אחרי הריגת חוניו ובטול התמיד בירושלים ברח חוניו בן חוניו למצרים והעמיד שם חזון. זה היה רע בעיני מחבר החזיונות. חוניו וחברי כֹהני המקדש הם פריצים בעיניו, ובזה „נכשלו" (במובן מלה זו שבמשנה ותלמוד: נכשל בעבֵרה). להלן (טו—כ) מרְמזים המאורעות האחרונים בימי אנטיוכוס רבא ובימי הליודור האפיטרופוס („מעביר נוגש"), ולבסוף הוא מצַיר את טיבו של אנטיוכוס אפיפנס, שלא לו הנחיל אביו את המלוכה, אלא לסיליקוס אחיו. אנטיוכוס נמצא אז ברומי, כי נתנוֹ אביו ערבון לשלטון רומי. הוא ברח משם ובא לאנטיוכיה ותפש את המלוכה שלא במשפט. בחזון הוא אומר: „ועמד על כנו נבזה, ולא נתנו עליו הוד מלכות, ובא בשלוה והחזיק מלכות בחלקלקות" (שם, כא). כך מצַירים את אפיו ומזגו של אנטיוכוס זה גם סופרי רומי בני זמנו. הוא היה מלא הפכים, פעם רשע ערום ופעם מתהולל, עתים רשע וגס־רוח וְעִתים שוטה ומתנהג כאדם מן השוק. ועִם־זה היה חכם בעיניו ומתהדר ברעיון גדול: לאחד את כל עמי המזרח בתרבות היוָנית. אפילו אם זה היה רעיון גדול, לא היה אדם הפכפך זה מְכשר להוציאו לפעְלה. אבל מובן, כי חברו אליו „מרשיעי־ברית" מישראל, כי רעיון זה תפש מקום גם בקרב היהודים בימים ההם (ספר־השמונאים א, א, יא—טו). ידעו, כי זוהי שאיפת המלך, וזה גרם להחיש דבר, שהיה בא גם זולת הגורמים החיצוניים מאליו. אנטיוכוס אפיפנס לא המציא את שאיפת הטמיעה בישראל, אלא בסיועו בא „בשטף", מה שהיה בא זולתו בדרך התפתחות טבעית. ודוקא אותו ה„שטף", המהפכה הפתאמית, גרם תסיסה עצומה ולבסוף גם ריאקציה קיצונית; „וזרֹעות השטף ישטפו מלפניו — וישברו 1), וגם נגיד ברית" (שם, כב). זה מרמז לחוניו כהן גדול, שנהרג בימי המלחמה בשנת קע"א. אז נכנס בו רוח שטות „ויער כחו ולבבו על מלך הנגב בחיל גדול, ומלך הנגב יתגרה למלחמה בחיל גדול ועצום עד מאד, ולא יעמֹד — כי יחשבו עליו מחשבות" (שם, כה). מובן הדברים, כי אף־על־פי שהיה חיל מלך מצרים גדול ועצום מחיל מלך סוריה, לא עמד בפני אנטיוכוס, כי שריו חשבו עליו מחשבות וידם היתה בסתר עם מלך סוריה. „ואֹכלי פת־בגו ישברוהו וחילו ישטוף ונפלו חללים רבים" (שם, כו). אז נכנע לב מלך מצרים מפני מלך סוריה להשלים עמו. ישבו שני המלכים להִוָעץ בתנאי השלום; אך „ושניהם המלאכים לבבם למרע, ועל שלחן אחד

---

1) החזון מדַבּר ברמזים סתומים וישַלב דברים בתוך דברים בכונה. מובן הדברים: וזרֹעות השטף ישטפו מלפניו, ולבסוף ישברו; „וגם נגיד ברית" ישטפו זרֹעות השטף.

כזב ידברו". כשנתפסו דמו לרמות איש את רעהו, ובלבם חרשו את הרעה. לעת־עתה חזר אנטיוכוס ברכוש גדול. הוא עבר דרך ארץ־ישראל ונתעכב, כנראה, בירושלים, „ולבבו על ברית קדש ועשה". בגאותו ושמחתו על נצחונו חשב, כי הגיעה השעה ל„עבודתו התרבותית" בארץ־ישראל, ומרשיעי־ברית החניפו עוד יותר למלך עז, שהשעה משחקת לו. השלום בין מצרים וסוריה לא היה לזמן ארך. אנטיוכוס שב למועד ובא להלחם בארץ הנגב. אבל בפעם הזאת היתה מפלתו שלמה. שלטון רומי, אשר הוציא עוד מפי אביו אנטיוכוס רבא את בלעו, התערב גם עתה בדבר. „ובאו בו ציים כתים 1) ונכאה" (יא, ל). לא רק להוציא בלעו מפיו נתכונן שלטון רומי, אלא גם להשפיל את גאותו ולהכניעו. בשם השלטון באו שלשה שליחים אל אנטיוכוס וצוו לו לשוב ממצרים. אנטיוכוס אמר להתישב בדבר. אחד השליחים, פופיליוס לינס, עג במקלו עוגה סביב למצב רגלי אנטיוכוס וגער בו בגסות: „עד שתצא מעוגה זו עליך להחליט, אם אויב רומי אתה או איש־שלומה". אנטיוכוס נכאה ונכנע לפני רומי. בלב מלא כעס חזר עתה לארצו דרך ארץ־ישראל, „ושב וזעם על ברית־קודש ועשה ושב ויבן על עזבי ברית קדש" (שם, ל). הוא כלה את כל חמתו במחזיקי־ברית ועשה בהם הרג רב, ולעוזבי ברית־קדש נתן את ידו. „וזרעים ממנו יעמדו וחללו המקדש המעוז והסירו התמיד ונתנו השקוץ משמם 2). ומרשיעי־ברית יחניף בהלקות, ועם ידעי אלהיו יחזיקו ועשו. ומשכילי עם יבינו לרבים, ונכשלו בחרב ובלהבה בשבי ובבזה ימים [רבים]" (שם, לא–לג). החוזה מציר דברים, שהיו בימיו ולעיניו, בדיוק גדול. „מרשיעי־ברית" נסתיעו בכח שלטון סוריה; אבל עם יודעי אלהיו החזיקו בבריתם עם יהוה ועשו. „ומשכילי עם" עמדו והבינו לרבים,

1) כתים הוא האי קפריס. והיהודים קראו גם לעם מוקדון (ספר־חשמונאים א, בתחלתו) וגם לרומיים כן, כי באו להם מאי קפריס, אשר שם היתה תחנות תחלה לצי מוקדון ואחרי־כן לצי רומי.

2) כבר בררתי למעלה, כי אין הסכם בחשבון הימים של בטול התמיד. בספר־חשמונאים א אומר, כי עברו על זה שלש שנים בדיוק. בחזון דניאל נאמר פעם חצי שבוע־שנים ופעם אלף ומאה וחמשים יום, שזהו בקרוב שלש שנים ומחצה. אבל בסוף הוא אומר, כי מעת הוסר התמיד עברו אלף ומאתים ותשעים יום. וסברו קצת חוקרים, כי שני מאורעית היו: בטול התמיד והעמדת שקוץ משומם בהיכל; והמאורע האחד קדם לשני. זהו ההבדל בחשבון הימים. ממקרא שלפנינו לא נראה כן, וגם הסברא נותנת, כי בטול התמיד והעמדת שקוץ משומם בהיכל מאורע אחד הוא. לא בטלו את התמיד, כי זהו דבר שאי־אפשר להשמע, שהיו מבטלים את עבודת המקדש. אלא מרשיעי־ברית עשו את עבודת המקדש לכבוד השקוץ־משומם. קימו את התמיד לשם עבודה זרה. בעיני מחזיקי־ברית, עם יודעי אלהיו, היה זה כבטול התמיד, כי קרבן לשם עבודה זרה איננו קרבן. וכבר בררתי, כי עדות ספר דניאל היא העקר, כי מיסד החזון היה עד־ראיה. יותר משלש שנים ומחצה עברו בבטול התמיד ועמידת שקוץ משומם בהיכל. תחלה נבאו, כי לסוף אלף ומאה וחמשים יום — חצי שבוע שנים בקרוב — יושע ישראל. אך לא נתקימה נבואה זו. חזרו ואמרו: אשרי המחכה ויגיע לימים אלף ושלש מאות ושלשים וחמשה. ימי החרום היו לערך מ"ג או מ"ד חדשים.

לבלי לשקר בברית יהוה, ועל זה נכשלו „בחרב ובלהבה בשבי ובבזה". את מעשי בית חשמונאי אינו רושם אף ברמז כל־שהוא. בכלל אין החוזה מסכים לכל מחזיקי־ברית. קצתם הם חנפים בעיניו ואינו מאמין בהם. „ובהכשלם יעָזרו עזר מעט, ונלוו עליהם רבים בחלקלקות; ומן המשכילים יכשלו — לצרוף בהם לברר וללבן עד עת קץ..." (לד–לה). זה מרמז לתחלת נצחונם של מחזיקי־ברית, שאז נלוו עליהם רבים בחלקלקות. מי הם אותם ה„רבים", שצריכים, לפי דעתו, לבֵרור וללבון, לא נאמר. לי נראה, כי היה מתיחס בחשד לבית חשמונאי, אשר לא זכו בעיניו. בימי החרום צִיֵר החוזה את אפיוֹ של המלך אנטיוכוס ומזגו: „ועשה כרצֹנו המלך, ויתרומם ויתגדל על כל אל, ועל אל אלים ידבר נפלאות.. ועל אלהי אבתיו לא יבין, ועל חמדת נשים ועל כל אלוה לא יבין — כי על כל יתגדל. ולאלֹהַ מעֻזים על כנו יכבד, ולאלוה אשר לא ידעֻהו אבתיו, יכבד בזהב ובכסף ובאבן יקרה ובחמֻדות" (לו–לח).

נראה, כי חשב אנטיוכוס, לאחר ש„נכאה" מפני רומי, להשיב ידו עוד הפעם על מצרים. הוא היה קל הדעת, ומה שעשה לא עשה מעולם בישוב הדעת ובחשבון התנאים והמסבות, אלא מתוך רוחו המבהל, רוח שטות שנכנס בו. בארץ־ישראל עברה השמועה, כי מכין אנטיוכוס עצמו למלחמה חדשה עם מצרים וכבר אסף רכב ופרשים ואניות רבות „להשתער" על מלך הנגב (שם, מ). מובן, כי מלחמה חדשה עם מצרים היתה גורמת למלחמה עם רומי. שמועה זו גרמה בארץ־ישראל לבהלה חדשה. ידעו, כי יהיו למרמס במלחמה זו, בהיותם נתונים באמצע בין מצרים וסוריה. קצתם „נכשלו" — מתוך פחדם נתנו ידם למרשיעי־ברית, כי האמינו בכֹח אנטיוכוס, שידו תהיה על העליונה. וקצתם ברחו לאדום ומואב ובני־עמון. אך לבסוף בטל אנטיוכוס מחשבתו, אשר חשב על מצרים, כי הבהילוהו שמועות „ממזרח ומצפון", וגם בפעם הזאת, בראותו כי הופרה עצתו, יצא בחֵמה גדולה „להשמיד ולהחרים רבים" (שם, מד). החזון מסַיֵם בציור ימי השמד, כשהיו יראים, כי יבוא אנטיוכוס עוד הפעם על ירושלים „ויטע אהלי אפדנו בין יַמים (קרי: יָמים, כלומר בעוד ימים מספר) להר צבי קדש" — ואז יבוא קצו ואין עוזר לו. זה היה יעוד נחמה לעתיד. אך בשעה שנכתב חזון זה, היתה עת צרה, „אשר לא נהיתה מהיות גוי עד העת ההיא" (יב, א). אז יעמוד מיכאל, „השר הגדול", העומד להגן על ישראל — והתשועה קרובה. בסגנון אפוקלפסי הוא אומר, כי כל הכתוב בספר לחיים ימָלט, „ורבים מישני אדמת עפר יקיצו — אלה לחיי עולם ואלה לחרפות, לדראון עולם" (יב, ב). זהו רעיון תחית המתים ורעיון שכר ועֹנש אחרי המיתה, כי דין צדיקים לחיי עולם הבא, ודין רשעים לגיהנום, „לחרפות ולדראון עולם". בברור כזה לא נמצאו מֻשגים אלה במקרא במקום אחר. ומסתבר לנו, כי זה שהאמין בתחית המתים ובחיי עולם הבא ובעֹנש רשעים לגיהנום, לא היה מכת הצדוקים, שכפרו בכל אלה. ונראה ברור, כי נטה מיַסד החזיונות האלה לצד החסידים, אשר מסרו נפשם על קֻדשת השם ולא עברו ברית

יהוה אלהיהם בימי השמד — אך לא היתה דעתם נוחה ממעשי בית־חשמונאי, אשר התאמצו לעמוד על נפשם, שלא יפשוט עם ישראל את צוארו לשחיטה כצאן טבחה. החוזה צפה לתשועה מן השמים. ועד שתבוא התשועה האלהית יקבלו עליהם הנאמנים בברית אלהיהם יסורים באהבה. זה הורו המשכילים, ועליהם אמר: „והמשכילים יַזְהִירו כזֹהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם וָעד" (יב, ג). ועל השאלה המרה „מה אחרית אלה?" השיב החזון: „סְתֻמים וחֲתֻמים הדברים עד עת קץ; יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים, והרשיעו רשעים ולא יבינו כל רשעים והמשכִלים יבינו" (יב, ח—י). זהו סיום החזון בימי הצרה, ימי השמד. ואחד מבני הדור הוסיף על החזון הזה דברי היסטוריה: „ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ משמם ימים אלף מאתים ותשעים". ובימים ההם האמינו בתשועה קרובה, וימיה לא ימשכו. על־כן רשם: „אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה" (יב, יא—יב). זה הכניס בסוף דברי החזון. הסיום: „ואתה לך לקץ ותנוח ותעמד לגֹרלך לקץ הימין" (יב, יג) שַיך לדברי החזון. הראה לו המלאך לדניאל את מאורעות הימים הבאים ואמר לו, כי בינתים ימות דניאל וינוח על משכבו, אלא שעתיד הוא לַעֲמוד לגורלו לקץ הימים, כי צדיקים עתידים לחיות, להקיץ לחיי עולם.

נכתב חזון זה סמוך לנצחון החשמונים ולטהרת המקדש בכסלו שנת קמ"ח לשטרות, היא שנת קס"ה לפני התאריך הנ'.

ב) חזון שלטון רומי ויום־הדין (דניאל ז, א—כח). בזמן מאֻחר יחסו עוד לדניאל חזון לאחרית הימים. חזון זה כתוב ארמית, ועל־כן סדרוהו תכף אחרי הספורים, הכתובים גם כן ארמית, אף־על־פי שמרמז הוא לזמן מאֻחר הרבה ונכתב כמאתים ושלשים וארבע שנים אחרי שנוסדו החזיונות בימי השמד של אנטיוכוס אפיפנס. חזון זה נוסד קרוב לחרבן הבית בימי אספסינוס קיסר.

תֹּכן החזון: תחלתו פתיחה קצרה, שבה מדבר בדניאל בגוף שלישי; אין הדברים האלה לו, אלא לזה שפרסם את חזונו. בשנת הראשונה למלכות בלשאצר ראה דניאל חלום. ומאותו חלום רשם „ראש מלין" — עִקר תכנו בקצור. לא נאמר, כי ראה דניאל את חלומו כשהיה ישן, אלא כשהיה ראשו סמוך על משכבו. יתכן, שהיה מהרהר בלבו ובאותו מצב של הרהור ראה מה שראה.

דניאל ראה תחלה, כי מארבע רוחות השמים בא הרוח והגיח אל הים הגדול. אחר זה עלו ארבע חיות גדולות מן הים, מְשֻנה אחת מחברתה. למראה ארבע חיות עולות מן הים היתה לִמְיַסד החזון דוגמה: בחלומו ראה פרעה שבע פרות ושבע פרות עולות „מן היאור". מה שהיה לפרעה המצרי „היאור", היה לדניאל, בן ארץ ישראל, „הים הגדול". ואמנם לפי ציור החזון עמד אז דניאל בבבל; אבל בהרהור חלומו יתכן, שראה את הים הגדול בארץ מולדתו והרוחות מנשבות ו„מגיחות" בו, ואחר שנרגשו מימיו, עלו ממנו אותן חיות ארבע.

החיה הראשונה, שעלתה מן הים, היתה אריה וכנפי נשר לו. זהו ציור האריה האשורי, שנמצא תדיר בציורי אשור. לפעמים ראש אדם לו – ציור המלך, אשר לבו כלֵב הארי וקל הוא כנשר. גם דניאל ראה בחזונו, כי מרטו את כנפי הנשר של הארי, והיה לו מראה אדם ולב אדם נִתן לו. אחרי האריה ראה דֹב עולה מן הים, עומד (על שתי רגליו) לצד אחד, ובפיו בתוך שניו שלש צלעות, וכך אמרו לו: קום ואכול בשר רב. אחרי חיה זו ראה נמר, ולו ארבע כנפים וארבעה ראשים, ולחיה זו נִתן כֹּח ושלטון. אחריה ראה חיה רביעית תקיפה ונוראה ומעוררת אימה ופחד. לה שִׁני ברזל, „אכלה ומדקה, ושארא ברגליה רפסה", ולה עשר קרנים. חיה זו משֻׁנה משאר החיות, שראה תחלה. וכשהיה מסתכל בקרניה ראה קרן זעירה עולה, ושלש מן הקרנים הקודמות נעקרו מפניה. לקרן הזעירה הזאת עיני אדם „ו„פֻּם ממלל רברבן". אותה החיה התקיפה והנוראה, אשר בשִׁניה היא אוכלת ומדקת והשאר רומסת ברגליה, שולטת בעולם.

עכשו ראה, כי העמידו כסאות, ו„עתיק יומין" ישב לכסא־משפט – לבושו כשלג לבן ושער ראשו כצמר נקי. והכסא ניצוצי אש, וגלגליו אש בוערה, ונהר אש יוצא ממנו ומתפשט. „אלף אלפים" ישמשו לפניו „ורִבּוֹ רבבות" עומדים סביביו. הוא יושב לדין – וספרים נפתחים. יצא דין החיה הנוראה, אשר קרנה הזעירה דברה עתק, גבוהה, למיתה ואת נבלתה השליכו באש. גם משאר החיות, שקדמו לה, לקחו כֹּחן ותקפן. – ועוד ראה בחזון הלילה: „עם ענני שמיא" בא כדמות בן־אדם ועמד לפני „עתיק־יומין". „ולה יהב שלטן ויקר ומלכו, וכל עממיא, אֻמיא ולשניא לה פלחון – שלטנה שלטן עלם, די לא יעדה, ומלכותה די לא תתחבל". זהו ציור מלך המשיח, שעתיד למלוך על כל העולם, שלטונו לא יסור ומלכותו לא תבטל לעולמי עולמים.

אחד המלאכים, המשמשים לפני עתיק־יומין, פתר לדניאל את החלום – בעִקר ענין החיה הנוראה המשֻׁנה, עשר קרניה, והקרן הזעירה, אשר מפניה נעקרו שלש מעשר הקרנים הראשונות. ארבע מלכיות תקומנה, והרביעית תגדל מן השלש הקודמות בתקיפות ועריצות: שִׁניה ברזל ופרסותיה נחשת – „אכלה ומדקה ושארא ברגליה רפסה". עשר קרנים מרמזות לעשרה מלכים, אשר יקומו במלכות זו. אחריהם יקום מלך תקיף ורב־כֹּח מכל המלכים שהיו לפניו, והוא ישפיל שלשת המלכים האחרונים שבימיו. מלך זה ידַבּר עתה כלפי עתיק־יומין ויצר „לקדישי עליונין" ויאמר לשַׁנות זמנים (מועדים) ודת. והם יהיו מסורים בידו „עִדָּן ועִדָּנין ופלַג עִדָּן". אבל עתיק־יומין ישב עליו לדין ויבטל ממשלתו. „ומלכותא ושלטנא ורבותא די מלכְוָת תחות כל שמיא יהיבת לעם קדישי עליונין – מלכותה מלכות עלם וכל שלטניא לה יפלחון וישתמעון". זה פתרון חלומו, והוא עצמו צריך לפתרון.

איזה הן אותן ארבע מלכיות, והמלכות הרביעית התקיפה משלש המלכיות שהיו לפניה? מי הם עשרת המלכים, אשר מלכו בה, והמלך החדש, תקיף ורב־כֹּח משהיו לפניו, והוא השפיל שלשת המלכים בימיו? בימים

הראשונים, שהיו רואים בחזון זה דברי נבואה, היו קצתם סוברים, כי אלה הן: מלכות בבל, מלכות פרס, מלכות יון ומלכות רומי, „יוצאי ירכו של עשו" (עַיֵן ילקוט, רמז תתרס"ד, והראב"ע בפֵרושו לדניאל). אבל משבאה החקירה המדעית והכירה בחזון דניאל עובדות היסטוריות, נסתבכו בברור המלכיות המסֻמנות כאן. רַבּם סוברים, כי זהו החזון הראשון, שנוסד בימי השמד בדורו של אנטיוכוס אפיפנס, ומכֻוָן כלפי מלכות סוריה. ארבע מלכיות הן: בבל, פרס, יָון (מוקדון) וסוריה. עשרת המלכים, אשר מלכו בסוריה לפני אנטיוכוס אפיפנס: אלכסנדר מוקדון; סיליקוס א; אנטיוכוס א; אנטיוכוס ב; סיליקוס ב; סיליקוס ג; אנטיוכוס ג; סיליקוס ד; הליודור; דימיטריוס. אחריהם מלך אנטיוכוס אפיפנס, „הקרן הזעירה", ולפניו נעקרו סיליקוס ד, הליודור ודימיטריוס. על אנטיוכוס יתּכנו הדברים, כי הוא „פֻם ממלל רברבן" וכי בקש לשַנות „זמַנים ודת". ומה שנאמר במראה, כי שלטונו ימשך „עדן ועדנים ופלג עדן", כלומר: שנה ושנתים וחצי שנה, זהו זמן חצי שבוע שנים האמור להלן (ט, כז). ולפי זה נוסד החזון בשנת קס"ט לפני התאריך הנ'.

אבל בסקירה עיונית נמצא בפתרון זה כמה קֻשיות וזָריות. אם נחשוב מספר עשרת המלכים מאלכסנדר מוקדון ואילך – הלא יָון וסוריה מלכות אחת הן. לפי זה עלינו למנות שלש המלכיות שקדמו למלכות יון: בבל, מדי ופרס. אך מזמן גלות בבל ואילך לא התיחסה מדי כלום לישראל. אין החוזה מונה מלכיות, שקמו בעולם, אלא אותן, שנשתעבד להן ישראל מזמן גלות בבל ואילך. ומה הרוַחנו, כי חשבנו את עשרת המלכים מאלכסנדר מוקדון? הליודור ודימיטריוס לא מלכו מימיהם. כבר ראינו, כי טעה מיסד החזיונות המיֻחסים לדניאל במאורעות היסטוריים, שאֵרעו בימים הראשונים. אבל במה שהיה בימיו הוא מדַיק הרבה, ויש לגבות עדות היסטורית מפיו. והקשי היותר מרֻבה בסברה זו הוא ציור התקיפות של המלכות הרביעית. לפי הציור הזה – תהיה תקיפה משלש המלכיות, שהיו לפניה. „ותאכל כל ארעא ותדֻשנה ותדקנה". מלכות אנטיוכוס לא היתה תקיפה; לא היו שִניה ברזל ופרסותיה נחשת, „אכלה ומדקה, ושארא ברגליה רפסה". יודע היה מיַסד החזיונות בספר־דניאל ח–יב, כי לא קמה רוח באנטיוכוס מפני רומי ונבעת מגערת פופיליוס לינס. כסבור היה, שנצח על מצרים, ובאו ציים מכתים ו„נכאה". ובחזיונות הַשַיכים לימי השמד אין רמז למלך המשיח, אלא לתשועה אלהית ולתחית המתים, לחיי עולם הבא ולדין ושעים בגיהנום. מֻשג מלך המשיח בציור בולט כזה שַיך, בלי־ספק, לזמַן מאֻחר.

ולפיכך נראה לי כדעת לַגַרְד 1), כי נוסד חזון אפוקלפסי זה בימי

1) בעתון Göttinger gelehrte Anzeigen לשנת 1891, עמוד 497 ואילך. לזה הסכים E. Hertlein בחבורו Der Daniel der Römerzeit (1908) – אלא כי זה מפליג ליחס גם את

מ צ ו ר י ר ו ש ל י ם בזמן א ס פ ס י נ ו ס ק י ס ר. ארבע מלכיות האמורות כאן הן: בבל, פרס, יון ורומי. עד אספסינוס קיסר עמדו לרומי עשרה קיסרים, אלא שצריך לצרף למנין זה גם את אנטוניוס, אשר שלט תחלה יחד עם יוליוס קיסר. לגבי עמי המזרח ודאי נחשב אנטוניוס במנין הקיסרים, כי הוא שלט במזרח. וידוע הוא, כי החזיק הורדוס בידו עד יום נפלו, וכשגבר יוליוס קיסר, הלך אליו הורדוס עטוף שחורים לבקש סליחתו, ויוליוס קיסר נענה לו. ולפי־זה עשרת המלכים הם: אנטוניוס; יוליוס קיסר; אבגוסטוס; טבריוס; קיוס קליגולה; קלודיוס; נירון; גלבה; אוטו; ויטליוס. אחריהם שלט אספסינוס. שלשת השליטים, אשר נעקרו לפניו, הם: גלבה, אוטו, ויטליוס. אספסינוס היה מפרסם מאד בארצות המזרח, ונבאו לו תכף אחרי שנהרג נירון, כי יהיה הוא קיסר. על רומי יתכן הציור „ותאכל כל ארעא ותדשנה ותדקנה״ – „אכלה ומדקה, ושארא ברגליה רפסה״. שניה היו ברזל ופרסותיה נחשת. ובימי מצור ירושלים, כשהיו הרוחות מתרגשות מאד, נוסד חזון זה, שבו נבאו, כי בעוד „עדן עדנים ופלג עדן״ ישב יהוה לדין ויכרית את החיה הנוראה הזאת. ואז ימלוך מלך המשיח על כל העולם ומלכותו תהיה לעולמי עולמים. – ולמה דוקא „עדן ועדנים ופלג עדן״? מצאו קביעת־זמן כזו בחזון קדום, מיחס לדניאל, „חצי השבוע״, וידעו, ש נ ת ק י מ ה א ז נ ב ו א ה זו. האמינו, כי בפעם הזאת יקום יהוה להושיע את עמו אחרי ימי צרה „עדן ועדנין ופלג עדן״. זמן זה חשבו מתחלת ימי מצור ירושלים. מדברי יוסיפוס אנו למדים, כי בטחו הלאמיים בקדשת ירושלים והמקדש, שלא יתנם ה׳ בידי האויב. צריכים היו לחזק את לב העם, להזדין בימי המצור בסבלנות ולחכות לתשועת יהוה. על־כן נוסד חזון זה א ר מ י ת, לשון־העם בימים ההם.

מה שנאמר בחזון שלפנינו על רומי, או על „הקרן הזעירה״, כי היא „פם ממלל רברבן״, יתכנו הדברים גם לרומי גם לאספסינוס קיסר. זה היה הסגנון הדפלומטי של רומי: לדבר בגאוה ובעזות גסה. כשנדמה להם, כי הגיעה השעה לתקוע צפרניהם בבשר איזה עם, לנשך בשניהם־ברזל ולדרוס בפרסותיהם־נחשת, לא היו נוהגים להמתיק קצת המרירות – אלא, אדרבה, היו מדברים קשות, ודבריהם כמדקרות חרב. מה שלא עשו בידיהם הגסות, היו עושים בדברי־עתק, שזה הוה בטוי רמות־רוחם וגאותם הגסה. לפיכך היו העמים השסוים והנרמסים מיחסים גם לקיסריהם „פם ממלל רברבן״. הלא מצאנו, כי ספרו באגדה, כי נכנס ט י ט ו ס אל קדש־הקדשים והטיח דברי חרוף וגדוף כלפי אלהי ישראל (גטין, דף נט). אין בספור־אגדה זה אפילו גרעין היסטורי – שהרי לא נכנס טיטוס מימיו למקדש

הספור בספר דניאל (ב) לזמן אספסינוס, מה שלא נראה לי כן. הרעיון בספור הזה, שאינו חזון, אלא הרצאה ספורית מחכמת דניאל, כי מלכות בבל תהיה פוחתת והולכה, והמלך הרביעי, אשר יקום מזרעו של נבוכדנאצר, יהיה השלש מן המלכים שמלכו לפניו. ובחזון שלפניו עקר הרעיון להפך: המלכות הרביעית תהיה היותר תקיפה ו„תאכל כל ארעא״.

ולקדש־הקדשים. אך מזה אנו למדים, מה היו מיחסים לקיסרי רומי. אם עם רומי או שליטו „ממלל רברבן" – העמים הנתונים למשסה בידי מלכות זו לא הבחינו.

הקשי בסברה זו, לקבוע זמן חזון זה בימי מצור ירושלים, בדורו של אספסינוס קיסר, אנו מוצאים בדבריו, כי אמרה האמה השולטת בישראל לשנות את הזמנים ואת הדת. לא היה זה משיטתה המדינית של ממשלת רומי בגיותה להעביר את העמים המנצחים על דעת אלהיהם. ואפילו מה שגזרו בימי הדרינוס קיסר ובימי אנטונינוס פיוס על המילה – הנה יודעים אנו עכשו, שלא משום כפיה דתית עשו זה, אלא כי נדמה להם היותו סרוס, מה שאסרו אז בענש חמור לכל העמים במלכות רומי. ומודה אני, כי בדברים האלה הייתי מוצא פרכה לסברת לגרד ותוכך הייתי להסכים לסברה שכנגדה, כי נוסד החזון בימי אנטיוכוס אפיפנוס. אך למעלה הברר, שאין שאר הסמנים מסכימים לזה. ונראה, שדברי החזון בכפיה הדתית אינם עובדה היסטורית, מה שעשתה מלכות רומי, אלא מה שחשדו בה היהודים, שבלבה לעשות. שלטון עם זר בישראל נחשב להם היותו עלבון הדת הישראלית. עד כמה שהיו הרומיים נזהרים בכל מין אונאה דתית של היהודים, היו באים לפעמים לידי תסיסות קשות דוקא בעניני דת. למשל, כשאמר פונטיוס פילטוס להוציא כסף מאוצר המקדש ולתקן הספקת מים לאנשי ירושלים, ראו היהודים בזה מעילה בקדשים, והדבר בא לידי תסיסה. כשאמרו לגיונות רומי שבירושלים להעמיד את דגליהם לפנים מן החומה, מחו בזה היהודים משום אסור עבודה זרה – כי צורת נשר בדגלים. גם זה לא עבר בלי תסיסות. ובימי שלטון רומי היו היהודים אנוסים לחלל את השמטה, כי תבעה המלכות את המסים והארנוניות השנתיים ולא שמה לב לשביתת הארץ. זה היה נחשב ליהודים אנס דתי חמור מאד – אף־על־פי שלא לכפיה דתית נתכונו שליטי רומי. לאנס זה מכונים דברי החזון: „ויסבר להשניה זמנין ודת". אין „זמנין" חגים ומועדים, אלא זמני השמטה.

נפלא ונהדר הוא ציור יום־הדין וציור מלך המשיח, שכמותו אין עוד בספרות המקראית. הרעיון, כי יהוה הוא אלהי המשפט והוא ידין את כל באי עולם, ישראל ועמים, אנו מוצאים בדברי הנביאים ובכמה מזמורי תהלים. כיוצא בזה גם היעוד המשיחי של מלכות בית דוד, שאנו מוצאים בדברי נבואה מזמן מאחר. אך אותו הציור המפרט של יום־הדין וציור מלך המשיח בלי זכר בית דוד – אין דוגמתם במקרא. כי יבוא בר־נש (אין ב„בר נש" עצמו ענין סודי, כי מובנו בארמית אדם, ובמובן זה נמצא „בר־נש" פעמים אין־מספר בתלמוד ובמדרשים) „עם ענני שמיא", ובידו יתן יהוה שלטון עולמים – זהו רעיון זר בכתבי־הקדש. החזון שלפנינו ידמה לנו כפרשה מהספרים האבנגליים. אלמלא היה לאמי בתכנו, היה נקבע שם. ובהיות שאין לנו במקרא רשימות ספרותיות מזמן מאחר כל־כך, על־כן אין עוד דוגמת הציורים האלה בכתבי־הקדש. זהו מדרש ממין המדרשים

המאחרים, או יסוד אבנגלי ברוח הלאמיות הישראלית. בספרות המדרשית אנו מוצאים דוגמת הציורים האלה; אלה הם יסודות הקשר והיחס מצד האגדה הישראלית לאגדה האבנגלית. בימי מצור ירושלים, כשהיו לגיונות רומי נלחמים על העיר, נמצא העם במצב התרגשות עצומה. רק „עם ענני שמיא" היתה יכולה לבוא הצלה מן המצר. במצב זה לא זִיֵּף אדם את החזון ליחסו לדניאל, אלא יסדו מתוך אותה הבהלה, מתוך אותה ההתרגשות. לאחר שיסד אותו נראה לו והאמין באמתותו. אפשר שהוא עצמו האמין בו יותר משאר בני דורו. במצור ובמצוק עמדו וחכו לתשועה אלהית, לגואל ומושיע הבא „עם ענני שמיא" – וזה שהאמין ביותר בעזר זה ראהו ובא ויסד את החזון שלפנינו. בספר „מלחמת היהודים" ליוסיפוס אנו מוצאים יסוד מֻרבה לחזיונות כאלה. אלא מה שמספר יוסיפוס באביֶקטיביות גמורה ומסביר את המאורעות מתוך הסתכלות „שכלית", אנו מוצאים בחזון זה ביסודו הפסיכולוגי. יוסיפוס נמצא בחיל אספסינוס וטיטוס הצרים על ירושלים מחוץ לחומה; וזה שיסד את החזון המיֻחס לדניאל נמצא בתוך אחיו בעיר הנצורה לפנים מן החומה. זה ידע מה שנעשה ומה שיֵעשה והתפשר כבר עם המאורעות – וזה היה מֻשלך מיאוש לתקוה ומתקוה ליאוש, ולפניו בני־אדם מתיאשים ומשתגעים מרב היאוש, נשים וטף, שנשמותיהם פורחות ברעב. מתוך מצב נפשי כזה נוסד החזון של יום־הדין ושל השלטת מלך המשיח בעולם.

על־פי הברורים האלה נבוא לברר זמן סדורו של ספר־דניאל בהקפו כעת. אנו מוצאים בו שלשה יסודות: א) חלק הספורים עם ההקדמה בראשם (דניאל, א–ו); ב) קֹבץ החזיונות הכתובים עברית, שנכתבו בימי אנטיוכוס אפיפנס (ח–יב); ג) החזון הכתוב ארמית, שנוסד בימי מצור ירושלים במלחמה האחרונה (דניאל, ז). החלק הספורי הוא הקדום ביותר. אמנם לא נזכר דניאל בספר משלי בן־סירא ולא נמנה עם שאר גדולי ישראל שנזכרו בסוף הספר. אבל מזה אין ראיה, שלא היה עוד ספר־דניאל כתוב בימיו (בסוף שנות המאה השלישית או תחלת המאה השניה לפני התאריך הנ'), אלא שלא נקבע עדַין ספר־דניאל בקֹבץ כתבי־הקֹדש. לפיכך לא שם בן־סירא לבו לגבור הספורים העממיים האלה. ספר־דניאל נקבע בקֹבץ כתבי־הקֹדש לאחר שנחתם קֹבץ ספרי־נבואה, כי אלמלא כן היה שַיך מצד תכנו לקֹבץ זה. לאחר שספחו אל קֹבץ הספורים את קֹבץ החזיונות (ח–יב) גדלה מעלתו בעיני העם. אבל מכיון שכבר נחתם קֹבץ ספרי־נבואה קבעוהו בקֹבץ השלישי – הכתובים. החלק הספורי של ספר־דניאל נזכר תחלה בספר־חשמונאים א (ב, נט). מתתיה חשמונאי מצַוה את בניו לפני מותו להתחזק ולהלחם על קיום התורה. חנניה מישאל ועזריה נענו ונצלו מכבשן האש; דניאל נצל מגוב אריות. אבל מזה אין הכרע, כי קדום החלק הספורי למאורעות האלה בימי השמד, שהרי אין אלה דברי מתתיה, אלא כותב

ספר־חשמונאים א שם דברי צוָאה אלה בפיו. כבר בררתי דעתי, כי היה החלק הספורי כבר בימי מלחמות החשמונאים — אלא שמהדברים האלה, השומים בפי מתתיה, אין ראיה לסברותי. והנה גם החזיונות המיֻחסים לדניאל (ח–יב) היו כבר בימי כתיבת ספר־חשמונאים א (בימי יוחנן כהן גדול, בסוף שנות המאה הראשונה הפני התאריך הנ׳), אבל אין תמיה, כי לא נזכרו בספר־חשמונאים א. השקפתו של כותב הספר שונה לגמרי מהשקפת מיסד החזיונות. וכבר בררתי למעלה, שלא הסכים בעל החזיונות לבית חשמונאי, אלא היה מתיחס להם בחשד, כי טובת עצמם הם דורשים. ובאמת לא היה עוד אֹנס דתי ביהודה משנת 162 ואילך. מעכשו התחילה המלחמה הלאֻמית, מה שלא היה ישר בעיני החסידים והפרושים. החזיונות נוסדו בקץ שנת 165. אך נראה כי מיסדם חשד כבר אז בבית חשמונאי, כי בדעתם לדחות את משפחת צדוק מִשׂרות כהֻנה גדולה ולעשות את המלחמה הדתית למלחמה לאֻמית. הוא לא זקף את כל המהומות והצרות, שבאו על ישראל, על חשבון הכהנים הצדוקים. ומובן, כי כותב ספר־חשמונאים א, שיסד אפלוגיה לבית חשמונאי, לא השתמש בחזיונות אלה. גם זולת זה לא היו לפי רוחו. בית חשמונאי בטחו ביהוה אלהי ישראל, אבל נלחמו בחרף נפש. בטחונם באלהים הוא דתי, אבל מעשיהם בעצה וגבורה היו חֻלין. מיסד החזיונות העמיד הכֹל על הבטחון באלהים, כי תשועתו לא תאחר, ועד בוא תשועתו על „עם יודעי אלהיו" למסור נפשו ולקבל על עצמו „חרב ולהבה שבי ובזה". שכרם מאת יהוה הוא לזמן תחית המתים — אז יקיצו לחיי עולם. גם דין הרשעים לעתיד לבוא — אז יקיצו לחרפה ולדראון עולם. ספר־חשמונאים א רחוק כל־כך בהשקפתו הדתית והלאֻמית מחזיונות דניאל. ודאי, כי ידעם, אלא שהרחיקם. כל ימי שלטון החשמונאים ושלטון הצדוקים בישראל לא נקבע ספר־דניאל, לא בחלקו הספורי ולא בחלק החזיונות, בקֹבץ כתבי־הקדש.

אחר חרבן הבית נמצא החזון, שנוסד בימי מצור ירושלים. אותו צרפו לספר־דניאל ועשו כל חלקיו ספר אחד. לחלק הספורים צרפו תחלה את החזון האחרון, כי היה כתוב ארמית, וגם לפי סדר זמנו, „בשנת חדה לבלשאצר מלך בבל", מקומו לפני החזון „בשנת שלש למלכות בלשאצר". אחר חזון זה קבעו את החזיונות מימי אנטיוכוס אפיפנס. השאלה: אם האמינו בימים ההם היות החזיונות האלה לדניאל? תפתר רק בהבנת יחסם לרשימות ספרותיות בדורות הראשונים. בנוגע לחזיונות הקדומים (ח–יב) לא היתה עוד סבה לפקפוק וספק. מאז עברו כבר יותר ממאתים וחמשים שנה. ומי יבוא בימיהם להרהר באמתות ספר, שעבר עליו זמן מרֻבה כל־כך? פילון הפילוסוף האמין באמתות ספר אגדת אריסטיאס, שנכתב בדור אחד לפניו. אבל גם באמתות החזון, שנוסד בימי מצור ירושלים, לא הטילו ספק. מכיון שנאמר בתחלתו, כי היה מראה זה לדניאל „בשנת חדה לבלשאצר" — אין אחריו עוד הרהור כלום. היו מהרהרים בשיכות ספר לקֹבץ כתבי־הקדש, אם מצאו דבריו „נוטים לצד מינות" או ש„סותרין דברי תורה". אך חזון זה אינו

נוטה לצד מינות ואינו סותר דברי תורה. אדרבה, דבריו הם דברי נבואה ליום הדין ולימות המשיח. וראו, כי שַיכים הם לקֹבץ כתבי־הקֹדש. ומכיון שנקבע החזון בספר־דניאל, הוסיף המסדר בתחלת החזון העברי הראשון, שנאמר בו זמנו „בשנת שלש למלכות בלשאצר", את המלים: „אחרי המראה אלי בתחלה". זהו מובן מאליו. לא הוסיף המסדר (לפי הבנתו) את המלים האלה, אלא מנה את החסרון. חסרים כאן הדברים, וחסרונם מֻרגש וברור. שכחם או ההסירם המעתיק, ורשימתם אינה אלא החזרת אבדה. כך היו נוהגים בדורות הראשונים בסִדור ספרים קדומים ובהעתקת דברי זולתם. החזון בדניאל ז מובא הרבה בספרי האבנגליון וביחוד בספר חזיון יוחנן. זה מובן. וכבר אמרתי למעלה, כי בעִקר שַיך חָזון זה לספרי הבשורה, ואפשר שלא נקבע שם מפני כי קדום הוא להם בזמן. הציור של מלך המשיח, „בר־נש" שבא „עם ענני שמיא", מובא בבשורת לוקס (כא, כז): „ואם יראו את בן־האדם בא עם הענן בכח ובהדר גדול". בשורת לוקס נוסדה בזמן קרוב לפולמוס אדרינוס. מחַברו ידע לא רק את החזון המיֻחס לדניאל, שנוסד בשנת 169 לפני התאריך הנ', אלא גם ספור מאורעותיו של יוסיפוס, שנכתב בערך שלשים שנה אחר חרבן הבית, מה שברר כבר הויזרַט 1). והנה בררתי במקום אחר, כי גמר סדור כתבי־הקֹדש לא היה קֹדם לזמן פולמוס אדרינוס; אבל ספר־דניאל יתכן שהיה נִסדר כבר כעשרים שנים קֹדם – הַינו, כשלשים שנה אחר חרבן הבית. אז לא היו מסֻפקים עוד באמתותו. ובזמן חתימת המקרא, שהיו מפקפקים עוד בערכם של קצת ספורים – בערך ספר־דניאל בכל הקפו לא היה שום פקפוק; לקבעו בקֹבץ ספרי־נבואה לא היה אפשר; אבל בקֹבץ הכתובים מצא מקומו, ולא היה אדם חולק על זה.

---

1) בספרו: Neutestamentliche Zeitgeschichte, III, pag. 412–419.

ד"ר ש. י. טשרנא

לתולדות החנוך בישראל בתקופת גאוני בבל

אם במשך כל ימי ההיסטוריה העברית הארכה היו אבותינו כל־כך טרודים בחנוך בניהם וחנוך עצמם, עד שלפי בטויו של גידמן, לא „הספיקו" לכתוב על־דבר החנוך, הנה ביחוד היה הדבר כן בתקופת גאוני בבל. תקופת הגאונים, שנמשכה כארבע מאות שנה (VII—XI), הנחילה לנו בכלל ירשה ספרותית לא־כבירה. במשך שלש מאות השנים של פעלת האמוראים נוצרו שני התלמודים וספרות מדרשית עשירה, ולעמת־זה כל יצירתם הספרותית של הגאונים מצמצמת כמעט רק בתשובותיהם, השלוחות לקהלות שונות שבמערב־אסיה וצפון־אפריקה ודרום־אירופה, אשר שם ביחוד התרכזה אז היהדות. אבל גם התשובות הללו הגיעו אלינו בצורה לקויה בכמות וגם באיכות. מפני סבות שונות, שלא כאן המקום לפרטן, לא שקדו הגאונים בעצמם על השארת תשובותיהם לדורות. בשתי הישיבות לא דקדקו ברשימת התשובות על הסדר, כנראה ממה שהיו הגאונים שוכחים לפעמים את דברי עצמם, כשהוסיפו השואלים לחקור ולדרש בענין שאלתם הראשונה. רב האי גאון כותב במקרה כזה: „אין אנו זוכרים מה שכתבנו ולא מה שכתב גאון אבינו ז"ל, .אבל אנו אומרים מה שנראה לנו ואנו סוברים שכך ראוי לעשות" וכו' 1). תשובות הגאונים נשארו בעם ביחוד על־ידי אנשים

---

1) „שערי צדק", ד, ח, ו. עין גם ב„תשובות גאונים קדמונים" לר"ד קסל, סמן ס"ה: אין הקהלה מסתקפת בתשובתו הקצרה של הגאון ודורשת באורים יותר מפורטים, אך לגאון אבדה בינתים תשובתו הראשונה.

להלן אשתמש בראשי־תבות וקצורים הללו: ש"ץ = שערי צדק; ג"ק = תשובות גאונים קדמונים לר' דוד קסל; ג"ל = תשובות הגאונים, דפוס ליק; הרכבי = „זכרון לראשונים" להרכבי; ש"ת = שערי תשובה; ח"ג = חמדה גנוזה; מפתח = מפתח לתשובות הגאונים ליואל מילר; גמו"מ = גאוני מזרח ומערב ליואל מילר; שאלתות = שאלתות לר' אחאי גאון; מחלקת = מחלקת ר' סעדיה גאון ובן־מאיר לבורנשטיין; ראב"ד = ספר הקבלה לר' אברהם בן דאוד; דדו"ד = דור דור ודורשיו לרא"ה ויס; דה"ר = „דורות הראשונים" לר' יצחק הלוי; Beiträge = Beiträge Zur Geschichte d. Leiteratur im geonäischen Zeitalter, Dr. S. Eppenstein.

פרטיים, אשר היו מאספים ומעתיקים אותן לצרכי עצמם או כדי למכור אותן. אותם היחידים חשבו את התשובות לקנינם הפרטי, ועשו בהן כאדם העושה בתוך שלו: שִנו או קִצרו את גוף התשובה, גרעו את הכתבת, מקום הקהלה השואלת ושֵם הגאון המשיב, הפילו את הפתיחה ואת הסיום, וכיוצא בזה. בתנאים כאלה לא יפלא אפוא הדבר, שהספרות הזאת לא השתמרה בשלמותה ושגם חלקה שהגיע לידינו מסֹרס ומשֻבש לפעמים בנוסחאותיו. יש שתשובה אחת מתיחסת בקבצים שונים למחברים שונים, עד שקשה לקבוע בדיוק את זמן השאלה, וכדומה.

אך למרות כל המכשולים האמורים ולמרות טלטולי־הגלות, שהאבידו הרבה מאוצרות הרוח הישראלי, יש עכשו בידינו בקבצים שונים מִספר הגון של תשובות: בערך אלפַים וה׳ מאות, מלבד כמה הערות ומראי־מקומות קצרים מדברי הגאונים, המפֻזרים בספרות ימי־הבֵינים 1). כשאנו סוקרים סקירה מקפת את כל הספרות הזאת, אנו רואים קֹדם־כֹל, שהיא אינה מתאמת בכמותה לסֵדר הזמנים. הרֹב המכריע של התשובות מתיַחס למאות־השנים האחרונות של הגאונות; מרה״ג לבד יש לנו כאלף תשובות, הַינו כארבעים אחוזים למאה. אולם בתקופת־הגאונים הקדומה, בטרם נתאחדו אפריקה הצפונית ואספמיה עם בבל תחת שלטון הערביאים, לא היו קהלות רחוקות פונות בשאלותיהן אל הגאונים אלא לעתים רחוקות, והקהלות הקרובות בכלל לא הצטרכו להוראות הגאונים בכתב, מפני שהיו להן באי־כֹח בשתי הישיבות. לפיכך יש בידינו רק חֹמר היסטורי דל לתולדות מאות־השנים הראשונות של הגאונות. ביחד עם־זה אנו רואים מתוך השוָאת התשובות הקודמות עם המאֻחרות התקדמות חשובה בהשכלת העם. הראשונות מטַפלות בפֵרושי מקומות בודדים בתלמוד ותקון מנהגים שונים, אבל האחרונות — בתולדות התורה שבע״פ, בסתירות שבמקרא או בתלמוד, בהערכת דעות גאונים שונים בענין אחד, וכיוצא בזה; נראה אפוא, שחוג השקפתם של השואלים נתרחב הרבה. אך אין להעלים עין גם מהתפתחות הגאונים בעצמם, המתבלטת גם בלשונם, גם בפסקי הלכותיהם וגם בפרושיהם באגדות. תחת הלשון הארמית הבלולה של הראשונים משתמשים אחרוני הגאונים בשפה העברית או הערבית, בהלכה הם מחזיקים יותר בענין ובכַוָנה מאשר באות הקפואה של המסֹרת, את האגדות יפָרשו לא כמשמעתן הפשוטית, אלא בדרך־השאלה.

מה שנוגע לתֹכן התשובות, הנה הן עוסקות ביחוד בשלשה דברים: בעבודת בית־הכנסת, בדיני נשים ודיני נזיקין; מלבד זאת מתבררים כאן עוד מנהגים דתיים שונים, מתפרשים מקומות קשי־ההבנה בתלמוד וכו׳ וכו׳, אך פחות מכֹל אנו מוצאים בהם עניני חנוך. מי שאינו מצוי אצל

---

1) מילר מונה ב„מפתח" שלו, צד ס״ב, ערך אלפַים וד׳ מאות תשובות, נוספות על אלה המציאות החדשות, ביחוד של הגניזה בקהירה.

הספרות הזאת נראה לו הדבר לכאורה, שבתקופה ההיא לא היו משגיחים כלל על בית־הספר העממי, שהרי המקורות עוברים עליו כמעט בשתיקה גמורה. אבל באמת הנמוק „שתיקה כהודאה" מוכיח כאן על ההפך. רב השאלות השלוחות אל הגאונים מעידות על ידיעות השואלים ההגונות בתלמוד; המנהגים הדתיים, התפלות והדרשות העממיות יש במשמעותם, שהמוני העם היו בחזקת יודעי־תורה. אמנם בתי־הספר ותינוקות של בית־רבן נזכרים רק לפעמים רחוקות, אבל תמיד בתור דבר מפרסם וידוע לכל, בתור דבר המובן מאליו. חשיבות בתי־הספר העממיים בעיני הגאונים בולטת לפעמים מתוך תקנות והערות מקריות שלהם. כן, למשל, בנוסח האים של החרם, הקבוע על־ידי הגאונים, לא שכחו בתוך שאר הענשים החמורים בשביל המחרם גם את האסור ללמד את בניו זה שכותבים עליו חרם כדי להוציאן מכלל ישראל, לא רק חותכים ציציותיו ועוקרים מזוזתו, לא רק מכריזים עליו שפתו פת כותים ויינו יין נסך ופרותיו טבלים וספריו ספרי קוסמין, לא רק אין מכניסים אותו לא לחברת מצוה ולא לחברת רשות וכו׳, אלא גם אין מלים לו בן ואין מלמדים את בניו תורה בבית־הכנסת (עין תשובות הגאונים, דפוס ליק).

הריני מסתפק במה שנאמר למעלה על תשובות הגאונים בתור מקור ראשי, שממנו נשאבו הידיעות שבמאמרי זה; ברור יותר מפרט של מהות התשובות וערכן ההרבותי־החנוכי יבוא עוד להלן. ולעת־עתה אעיר עוד גם על זאת, שעבודתי זו היא הנסיון הספרותי הראשון של מחקר מפרט בתולדות החנוך העברי בתקופה הזאת, ולכן אי־אפשר לה שתתכון למצות את הענין עד־תכליתו.

תעודת החנוך. כחמש מאות שנה אחרי הספירה הנהוגה נחתם התלמוד הבבלי. מאותה שעה ואילך היתה תעודת בית־הספר העברי לעשות את התלמוד לקנין כל העם, והוא קים את תעודתו זאת בכל ארצות־הגולה, בסיוע המרכז הרוחני אשר בבבל. נזכור קדם־כל, שמלבד בבל היתה היהדות מתרכזת בימים ההם על גדות הים התיכון: בארץ־ישראל, יון, איטליה ומצרים; במשך הזמנים מתבססות, מתחזקות והולכות קהלות חדשות בקירואן (מדינת טוניס של עכשו) ובספרד, ולבסוף גם באשכנז וצרפת. כל אלה הארצות כלן היו זקוקות ותלויות בעניניהן הרוחניים בגאוני בבל, אף־על־פי שלא במדה שוה. יותר מכל נמשכו אל המרכז מדינות הערביאים: קירואן וספרד; פחות מכלן השלימה עם ה„שעבוד" מצד בבל, המתנשאה לכל לראש, — ארץ־ישראל היהירה בעברה המזהיר, ובארץ־ישראל היתה איטליה קשורה קשר מדיני וגם רוחני; מצרים הפסה את מקומה באמצע. בהבדל הזה שבין שני הזרמים הרוחניים — הבבלי־ספרדי והארצי־ישראלי־איטלקי — נצטרך להתחשב להלן לפעמים קרובות.

כפי שכבר נאמר למעלה, יש לנו בספרות־הגאונים רק ידיעות מועטות על החנוך, ביחוד על החנוך הביתי ועל דרכי הלמוד בבתי־הספר העממיים. כדי לקבל מֻשָׂג מהחנוך בזמן ההוא, אנו צריכים תמיד להאיר ולהשלים את הידיעות המקריות והמפֻזרות ההן על־ידי כללי החנוך שבתלמוד, וביחוד אנו רשאים להשתמש כאן במדרשים המאֻחרים וב„מסכתות הקטנות", המתיחסים לתקופת הגאונים. בימים ההם כבר נתגשמו ונתקַימו בחיים ונתפרסמו בכל מקום דיני החנוך וההוראה התלמודיים, שבזה ביחוד מתבארת שתיקת המקורות על־אודותיהם.

תכלית החנוך. כמו בימי התלמוד, כן היתה גם בתקופת הגאונים תכלית החנוך העממי: לגַדל את המוני העם לקיום המצוות המעשיות מתוך הכרה ולהבנת הדרשה בבית־הכנסת וגם להכשיר תלמידים לבית־המדרש התלמודי העליון.

הטפול בקטנים עד שהגיעו לגיל בית־הספר. מכיון שנושאי החיים הדתיים היו כמעט רק הגברים לבד, שמחו ההורים מאד כשזכו ל„זרע אנשים", ולהפך, היו מצטערים כשנולדו להם נקבות. רב האי גאון חושב לנחוץ לדבר דברי־תנחומים על לב אֻמללים כאלה, כשהוא מרמז להם על הנסיון שבחיים, שֶׁבַּת טובה עדיפה מבן גרוע; אולם הוא ממהר להוסיף, שבכל־אפן חַיב אדם להכניע את לבו לפני רצון הקב"ה: „ויש בת שתהי אבן יקרה, וטובה לאבותיה וּבָרָה; וכל דבר אשר מאֵל יהי בא, רְצֵה בו ואמור: גם זאת לטובה" 1).

כמו בתקופת התלמוד, לא היו מדַיקים גם עכשו במפקד הנולדים 2), אבל ההורים היו רגילים לרשם לזכרון את זמן הולדת בניהם בדיוק, ודוקא בעברית; היו כותבים למשל: נולד פלוני בנִי ארבעה ימים לחֹדש ניסן שנה פלונית 3). בכלל נשתמר עוד בזמן ההוא בשפה העברית הרבה מכֹּחה החיוני, ואף־על־פי ששפת הדבור של רֹב העם היתה מתחלה השפה הארמית, ולאחר־זמן חדרה לאט לאט אל חוגי המשכילים הלשון הערבית,

---

1) מ"ה לרה"ג. — יש מהחוקרים הנוטים לַשֹׁל את החבור הדידקטי „מוסר השכל" מרה"ג, ונמוקם הוא, שהמבקרים הספרותיים ר' משה אבן־עזרא ואלחריזי אינם מזכירים אותו בתוך המשוררים, וגם מפני שסגנון הספר פשוט וקל, — עַיֵן „השלח", שנת 1914, חוברת ו, — אך הנמוקים הללו, כמדֻמני, אינם מחַיבים את המסקנה. המבקרים יָכלו לפסוח על רה"ג, מפני שלא היה משורר כלל, ועל סגנון הגאון קשה לנו לשפוט, מפני שמלבד „מוסר השכל" הגיעו לנו רק מליצות מועטות, הַשַׁיכות לו בלי־ספק. בנגוד לנמוקים החיצוניים הללו, יש להטעים את העובדה, כי הדעות המֻבָּעות ב„מוסר השכל" מתאימות להשקפת־עולמו של הגאון הגדול, הבנויה על אָשיות התלמוד והנוחה בכל־זאת להשכלה הערבית.

2) „כתבים" ורשימות־היחס היו מצוים כבר אצלי אבותינו הראשונים. עַיֵן בטויו של יחזקאל, י"ג, ט: „ובכתב בית־ישראל לא יִכָּתבו", ובנחמיה, ז, ה, נזכר „ספר היחש". מכאן המֻשג המיסטי על „ספר החיים": שמות, ל"ב, ל"ב, ל"ג; תהלים, ס"ט, כ"ט; קל"ט, ט"ז, וגם „צרור החיים": שמו"א, כ"ה, כ"ט, ובטויים מעין „הכתוב לחיים": ישעיה, ד, ג.

3) ורכבי, ס' ל"ח.

בכל־זאת לא נמנעו, כפי שעוד נראה להלן, מהשתמש בשפה הלאֻמית במקרים שונים שבחיים.

ביום השמיני להולדת הילד היה אביו מביאו על־פי הרגיל אל בית־הכנסת, להכניסו שם בבריתו של אברהם אבינו, אך לא היו מָלים אותו, עד שחקרו בטהרת לדתו ובדקו, מי הם אבותיו של הנמול. והיה „מעשה במי שבא על שפחתו נוצרית ונתעברה הימנו וילדה בן, והביאו לבית־הכנסת למולו, ואמרו לו הקהל, שאין מָלין אותו, עד שתודיענו בן מי הוא״ 1). המילה בבית־הכנסת הוא מנהג אפיָני לתקופת הגאונים, אשר הקדישו את שִׂימת־לבם לעבודה בבית־הכנסת והשתדלו לרכז בו את כל החשוב וכל החגיגי בחיי כל אחד מחברי הקהל. בזמן המילה היו קוראים שֵׁם לזָכר, כנהוג (נקבות נקראו בשם בזמן הוֹלדן). לבחירת השם היו אבותינו הראשונים מיַחסים ערך גדול. כן מסַפר, ש„ר׳ מאיר הוה דייק בשמא״ 2); אבל החֹק הדתי, שבכלל לא בז גם להופעות־החיים היותר קטנות ולא נמנע מלטפל בהן בכבד־ראש, לא הקפיד על הענין הזה, ומסר את הברֵרה להורים ולמנהג המקֻבל; רק שמות אליליים היו אסורים. בתקופת־המקרא הקדומה היה בֵרור השם תלוי לפעמים באיזו מאורע חשוב, שאֵרע בחיי המשפחה או הצבור בזמן ההריון; בימי התלמוד הָחזקו להיות קוראים שֵׁם לזכרון אחד האבות הקדומים, וכן היו נוהגים, כנראה, גם בתקופת הגאונים. כמו בתקופת התלמוד, כן גם עכשו לא הסתפקו בשמות התנ״כיים, אלא השתמשו בשמות ארמיים ופרסיים; בבבל הגיע הדבר לידי־כך, שרֹב השמות אינם עבריים, כמו: שרירא, האי, נטרונאי, הילאי, אבומאי, חביבא, גיזא, עוקבן, הונא וכו׳. בנוגע לשמות התנ״כיים, הנה לא היו נוהגים בזמן התלמוד לקרֹא בשמות כמשֶׁה, אהרן, דוד, — כנראה, מתוך יראת־הכבוד לגבורים ההיסטוריים, נושאי השמות הללו. אולם במשך הזמנים נִטשטש רגש־ההערצה הזה. בין הגאונים נפגשים שמות, כמו: משה, אהרן, אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, ישעיה, ובבית ראש־הגולה מצוי השם: דוד. מלבד אלה נמצאים כמה שמות עבריים, שלאחר־זמן פסקו להשתמש בהם, כגון: עמרם, נחשון, מבשר, וכדומה; וביחוד מעֲנינים השמות: שר־שלום וכהן־צדק. בארץ־ישראל ובאיטליה הקרובה אליה שלטו השמות העבריים, ומהם כמה שמות שפסקו אחר־כך שוב מהשתמש בהם, כגון: אביתר, חושיאל, ועוד.

האם והאב בחנוך הקטנים. חנוך התינוקות עד לשנת־חייהם הששית, הַינו, עד גיל בית־הספר, היה מסור ביחוד בידי האם. את הכרעת המחלֹקת, למי צריך לְהִמסר היתום, להורי אביו או להורי אמו, — מוֹסר הגאון לַיֶּלד בעצמו; מוליכים אותו למקוֹם שהוא רוצה ללכת שמה. „אם כן הוא, — כותב הגאון, — דרגיל התינוק באינש מינהון (מקרובי אביו או מקרובי

1) ט״ק, ג, א, י״ז.

2) יומא, פ״ג, ע״ב; ע״ס: אמאי לא דייקיתו בשמא, ט״מ אדם רשע הוא וכו׳.

אמו, שאומרים: יהא גדל אצלנו!), ומכיר אותו ושמח בו, הוא חזי למישקליה". אבל אם אין הילד מכיר את קרוביו, לא מצד אביו ולא מצד אמו, – „חזינן היכי טפי שפיר אית ליה נחת רוח, איזה מהן עשיר, איזה מהן דעתו רחבה, איזה מהן יש לו נשים יכולות לשאת תינוק ולסובריה" 1). הילדות, שכל חנוכן הוא רק ביתי, נשארות תמיד תחת השגחת האם. „בת אצל האם" – יסוד מוסד הוא לגאונים. רק האֵם מְכשרה לחזור אחרי הילדה, לטַפל בה בחִבּה ולהרגילה בעבודות הבית. ולפיכך „אשה שנתגרשה, ויש לה בנות קטנות, עמד אביהן ואמר: אינו מניח בנותי אצל אחרים, ולא עוד, אלא שבני אדם מחרפין אותי ואומרין לי: ראה בנותיך אצל פלוני, משתעבד בהן וכו׳, – אין לאב ליטול את בנותיו מאצל האם כשנשאת, ואין משגיחין על טענותיו, שבני אדם מחרפין אותו בכך"; „ואף־על־פי־כן אין האיש חייב מן הדין לזון את בניו ובנותיו כשהם קטנים, אלא עד שיהיו בני שש בלבד, בין זכרים ובין נקבות" 2). מעניֶנת מאד העובדה, שהגאונים מטעימים לפעמים את דין התלמוד, המחַיב את האב לכלכל את בניו הקטנים, – דין המעיד על מצב חמרי קשה של המוני העם. כן מפרשים הגאונים את התקנה הידועה של הסנהדרין באושא על חובת האב לבניו הקטנים – על ענין תלמוד תורה ולא על ענין הספקתם החמרית; והא דאמר ר׳ יצחק (כתובות, דף נ): באושא התקינו שיהא אדם מגלגל עם בנו עד שתים עשרה שנה, – האי „מגלגל" ללמוד תורה קאמרינן, ולא למזונות 3).

כיון שמלאו לילד שש שנים, שוב אינו זקוק כל־כך לטפול האם. באותה שעה מקבל האב על עצמו את צער גדול־הבנים, כי אז מתחיל למוד התורה ולמוד המלאכה – ענינים שאין לנשים חלק בהם. ולכן כששאלו את הגאון: „איש שמתה אשתו והניחה בן, וחמותו אומרת: יהא גדל אצלי, ואביו אומר: יהא גדל אצלי, והבּן כבן שש שנים, והאב נשא אשה, הדין עם מי?" – הוא פוסק ומסביר בפרטות: „הדין עם האב, ואפילו היתה אמו קיימת והיא אומרת: אני אגַדלנו, כיון שהגיע לשש שנים, נוהגין אותו לאב שיגדלנו, לפי שאין הבן גרור אחרי אמו אלא עד שש שנים. וכל־שכן אחרי מות אמו, שאין נותנין אותו לאם אמו, אלא לאביו, שמלמדו תורה ומלמדו אומנות, כי מה ידעו הנשים בתלמוד תורה ובלימוד אומנות (!), שילמדו את בני בנותיהן, אלא האב הוא שהוא עומד בכל הדברים הללו. הלכך הבן הזה שהגיע לשש שנים, מן הדין הוא שיהא גדל אצל אביו, כדי שיקיים כל המצוות הללו. ואין לחוש לאשת אביו,

1) הרכבי, ס׳ רי"ב. – מעַנין כאן יחס שני הצדדים ה„מתקוטטים" אל הילד, שכל אחד מהם רוצה לזכות במצוָה – לגַדל יתום בתוך ביתו.

2) ש"ק, ד, ד, מ"ו; ועַיֵן גם תשובות ר"י אבן מיגש, ס׳ ע"א.

3) ש"ק, ד, ד, כ"ג.

שעיקר הבית של איש ולא של אשה (!), ואין מן הדין להיות גדל אצל אמו בעוד אביו חי, וכך הדין ואין לזוז ממנו״ 1).

בתי־הספר. ילד שהגיע לשש שנים נכנס אל בית־הספר. הגיל הזה כבר נקבע עוד בימים קדומים להתחלת הלמודים, בארץ־ישראל על־ידי הכהן הגדול יהושע בן גמלא, ובבבל נודעה לנו קביעות זו על־ידי 2) אביי בשם מינקתו. ואנו ראינו כאן, שגם בימי הגאונים היה הגיל הזה הגבול בין זמן הילדות ובין זמן תלמוד התורה. הילדים של גיל־הלמוד נקראים לפעמים בספרות הגאונים: „תינוקות של בית־הכנסת״3). בטוי זה מלמדנו, שעוד עכשו, כמו בתקופת התלמוד, היה מקום בית־הספר על־יד בית־הכנסת, ולכן נקרא „בית־כנסת״, או בארמית: „בי כנישתא״. הקשר בין בית־הספר ובין בית־הכנסת מובן למַדי, שהרי כל אָפיו של בית־הספר היה דתי. דירה זו היתה מקום הכּשֵׁר ללמוד ולחנוך: כאן דר, מסתמא, גם המורה, הוא גם חזן בית־הכנסת; כאן יָכלו התינוקות אף להתפלל וגם להשתתף בכל מנהגי בית־הכנסת הפומביים. מלבד בתי־הספר הצבוריים האלה התקַימו עוד בתי־ספר פרטיים, שהחזיקו המורים בעצמם על סדר ההתחרות החפשית. אם בית־הלמוד הצבורי היה נקרא על שם מקומו — „בית־הכנסת״, נקרא בית־האַלפנא הפרטי על שם ענין הלמוד היסודי: התנ״ך = ספר, - בית־הספר. גם האסכולות הפרטיות האלה סרו, לא פחות מהצבוריות, למשמעת הגאונים או למשמעת הדַיָנים הממֻנים על־ידם. כן אנו רואים, למשל, את רב שרירא גאון מחליט בדבר בית־הספר: „ושׁשאלתם: ראובן היו לו עבד ושפחה והולידו בן, עמד ראובן ונטל את הבן והכניסו לבית־הספר, וקרא תורה ונביאים (אלה עניני הלמוד של בית־ה„ספר״), — כך ראינו, שאותו הבן שהכניסו לבית־הספר וקרא ושנה, לא יפה עשה רבו שלימדו, דאמר ריב״ל (כתובות, כ״ה): אסור לאדם שילמד את עבדו תורה״ 4). הורים אמידים היו מזמינים מורים אל ביתם, כי במובן זה, כנראה, מיעץ רב האי גאון להמציא לילדים וגם לילדות (!) מורים וספרים נחוצים בעודם באִבּם: „ואם תוליד לך בנים ובנות, קנֵה להם בכל כֹּחך ספרים, ושים להם מלמד מנעורים״ 5). את המשא והמתן עם המורה היו רגילים לנהל בשבתות, בשעה שהיה האב פנוי מטרדותיו החִלוניות; דין התלמוד התיר לשאת ולתת עם מורה תורה או אֻמנות בשבת, ורב אחאי גאון מטעים בדברו על קדֻשת השבת את הדין הזה, „שמשדכין על התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות בשבת״ 6). היו גם מקרים בחיים, שמתוך חִבּה יתֵרה לבנו, לא היה האב מוסרו למלמדו, אלא

1) הרכבי, ס׳ תקנ״ג.
2) כתובות, דף ג.
3) עַיֵן מפתח, תשובות רה״ג, ס׳ קל״ט; או ג״ל, סמן ם.
4) ש״ץ, ג, ו, כ״ט.
5) מ״ה.
6) שאילתא א.

מלמדו בעצמו, כנראה מדבריו של הטוען בשאלה אחת השלוחה לרה״ג: „לא היה אבי אלא אוהב אותי ומלמדני תורה, והייתי קרוב אליו בכל דבר״ 1).

המורים העממיים. בזמנים הקדומים מצאנו בישראל שני מיני מורים: סופרים וחזנים; הראשונים היו חשובים וגבוהים במעלה מן האחרונים. בשלשלת חשובי־העם תפסו הסופרים את המקום הראשון אחרי החכמים, וכך היו מונים: חכימיא וספריא ורישי עמא והרשיא 2); החזן, להפך, עומד רק במדרגה אחת למעלה מעמי הארצות. כשדברו בתלמוד על הירידה הרוחנית שבאה לישראל עם חרבן הבית, אמרו: „מיום שחרב בה״מ שרו חכימיא למהוי כספריא (רש״י: מלמדי תינוקות שהם קטנים מן החכמים), וספריא – כחזניא, וחזניא – כעמא דארעא, ועמא דארעא אזלא ודלדלה״ 3). לפי פרושו של רש״י, עלינו לשער, שהיה הסופר כעין משגיח על בתי־הספר, ממנה מורים ונותן להם הוראות מתודיות: „סופר מתא – מלמד תינוקות העיר ומושיב מלמדים תחתיו, והוא מורה את כלם, איך יעשו״ 4). הסופר חולף ונעלם במשך הזמנים מעל הבימה ההיסטורית; בספרות של תקופת הגאונים כמעט שאינו נמצא עוד, מקומו נתפס מכבר על־ידי – המלמד. בכל מקום שהיינו מקוים לפגש את הסופרים, אנו מוצאים את המלמדים במקומם. כן מספרת „שאלה״ אחת: „באו המלמדים והקהל לבית־המדרש״ 5); בן־מאיר קורא לבעלי־בריתו אשר בבבל בראשית אגרתו: „קהלות אחינו ישראל הדרים במדינות שנער, הרבנים והזקנים וראשי כנסיות ובתי אבות ופרנסי צבור וגזברי עם ומרכולים ומלמדים וחזנים ויתר אחינו״ 6). אמנם להלן נזכרים שם באגרת גם „סופרים״: „שאו שלום ממני ומן התלמידים ומן החורים והסגנים ומן השופטים והסופרין והחזנין ומכל שארית ישראל הדרים במקדש ד׳ ובצבי ארצות״; אך יתכן, שהבטוי „סופרים״ איננו כאן אלא ארכאיסמוס ומליצה ריקה, כמו „החורים והסגנים״, או יתכן, לכל־היותר, שבארץ־ישראל לבדה עדין נקראו המורים החשובים בשם העתיק „סופרים״. בכל־אפן ה„חזן״ עודנו חי וקים בימי הגאונים, ולא די שהוא ממשיך את תפקידו ההיסטורי, אלא שהוא מקבל עוד „עבודה״ חדשה. לפנים היה פקיד בבית ד׳ 7), וגם מלמד דרדקי 8), – עכשו הוא נעשה גם פיטן ומורה עממי במקום הדרשן. רגילים לשער, כי חזיון זה יצא לפעל בסבת

---

1) גמו״מ, ס׳ קל״ו.
2) סוכה, ל״ח.
3) סוטה, מ״ט.
4) בבא בתרא, כ״א.
5) ש״ק, ג, ג, י״ב.
6) מחלקת, צד 46.
7) משנה סוכה, פ״ד, מ״ד: חזנין מקבלין וסודרין את הלולבין וכו׳.
8) משנה שבת, פ״א, מ״ג: החזן רואה היכן התינוקות קורין.

הרדיפות של הקיסר יוסטיניַנוס, אשר גזר על הדרשה התלמודית בבית־הכנסת. העם התרגל מימי־קדם לדרשה של הוראה והטפת מוסר, ולכן כשחל אִסור הממשלה עליה, התחילו החזנים, שליחי־הצבור העוברים לפני התֵּבה, להכניס לתוך עצם התפלות דברי חרוזים, כדי לבאר לעם דיני השבת, המועדים וכו׳ בצורה מושכת את הלב. ככה הופיעה ראשונה השירה הדתית, הפיוט; החזן נעשה פַּיטן, ו„חזנות" נעשית מלה נרדפת ל„פיוט". החזן מחבר שירים דתיים וקורא אותם בבית־הכנסת בקול נעימה, שהיה רגיל לקרא בה בתורה עם התינוקות. חזנים כאלה היו הפַּיטנים הראשונים: יוסי בן יוסי, ינאי ותלמידו המפֻרסם ר׳ אליעזר הקליר מ„קרית ספר", הַינו מעיר ה„ספר", עיר התנ"ך, שהיא טבריה, שבה נתעבדה בתקופה ההיא ה„מסורה". ההשערה הזאת על הופעת הפיוט מיֻסדת ביחוד על עדות ר' יהודה מברצלונה, אשר כתב ב„ספר העתים": „פיוטים אלה שנהגו העולם למימר, חזי לנו לרבוותא שאמרו, שלא נתקנו אלא בשעת השמד לחוד, מפני שלא היו יכולין להזכיר דברי תורה, וע"כ היו חכמים שביניהם מתקנין להן בכלל התפלה להזכיר ולהזהיר לעמי הארץ הלכות חג בחג והלכות יום טוב והלכות שבתות ודקדוקי המצוות בדרך שבחות וחרוזות ופיוטות". וכן ידוע הדבר, שענן בן דוד, רבן של קראים, היה סומך בהלכה על „חזנות" ינאי, זאת אומרת על פיוטיו[1].

התפקיד החדש של החזן היה לצמצם את פעֻלתו בתור מורה, ביחוד בארץ־ישראל, שהיתה בימי הגאונים ארץ מֹולדת הפיוטים, כמו שהיתה תחלה בימי התלמוד ערש האגדה והדרשה העממית. במקום הסופר, המשתקע בלמוד התורה, ובמקום החזן, הקשור בבית־הכנסת, – עולה על הבימה המלמד, שאינו עוסק אלא בהוראת התינוקות לבד.

ש כ ר ל מ ו ד. עוד בזמן האמוראים היו המורים העממיים מקבלים שכר, אף־על־פי שבאפן רשמי לא קבלו שכר תלמוד־התורה, שצריך היה על־פי דין להיות בחנם, אלא „שכר שימור", „שכר פיסוק טעמים" או „שכר בטלה": „סופרים (מלמדי ספר = מקרא) ומשנים (מלמדי משנה) אין מקבלים אלא שכר בטלה בלבד"[2]. בתקופת הגאונים אין דנים ומתוַכחים עוד בדבר תשלום שכר־הלמוד למורים, מפני שנחשב כבר לדָבר מובן מאליו, מכיון שהיו כבר אנשים בעם שהיתה המלמדות אֻמנותם ומקור כל פרנסתם. נראה מתשובות הגאונים, שהיו נוהגים לשַלם למלמדים את שכרם לחדשים; כן מסיחה לנו, למשל, שאלה אחת בתוך שאר הדברים: „המלמדים שהיו רגילין ללמוד לראובן מעידים שמיד פלוני היו נוטלין שכרן כל חֹדש וחֹדש"[3]. מלבד המשכֹּרת הקבועה מראש היו רגילים עוד מימים קדומים

1) עַיֵן על כל זה בפרטות: Ellbogen, Geschichte d. Jüd. Gottesdienstes, וגם Beiträge צד 29—30 וצד 43.

2) נדרים, ל"ז; ויקרא רבה, פ"א.

3) גמו"מ, ס' קצ"ו.

לשלוח מתנות למורים, שהרי המקורות הקדומים מזכירים במקרה „מה שהתינוקות מוליכין לבית רבן" [1]. ונראה, שהיתה דעת חכמי ישראל נוחה מזה המנהג והיו מזרזים את העם לקַימו, ולכן אמרו על הוצאת הבנים לתלמוד תורה, שאם „פחת – פוחתין לו, ואם הוסיף – מוסיפין לו" [2]. גם רה"ג מיעץ שלא לקמץ בהוצאות, ולהשקיף על המתנות לרב כעל מתנות לתלמיד: „והענַק תעניק לרב בהונֶךָ, אשר תתן ותעניק לבנֶךָ" [3]. עצם הצורך הזה של המורים ל„מתנות" מתאר לפנינו תמונה מעציבה של מצבם החָמרי. המלמדים היו נחשבים כבר בתקופה הקדומה ההיא לחֵלק היותר דל שבעם; הפתגם העממי היה אומר: „אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון" [4], מאותו שֵבט שהיה דל ביותר ומשֻעבד ליהודה.

הסדר והחיים הפנימיים בבית־הספר. בנוגע לסדר ולחיים הפנימיים שבבית־הספר, לא נשארו לנו בספרות־הגאונים אלא ידיעות מועטות מאד. אך בודאי לא נטעה הרבה, אם נְשַוֶה לנגד עינינו אותה התמונה עצמה, שמתארים לנו המקורות התלמודיים. הילדים הולכים אל בית־הספר בשעה מֻקדמת מאד בבֹקר, עד שאין האב, המשלח את בנו, מספיק להתלבש ולסעוד את לבו כדבעי [5]. על־פי־רֹב „הנשים מנהיגות את בניהן" לבית־הספר, והן גם „עומדות ומקבלות את בניהן שבאו מבית־הספר" [6]. בבה"ס היו הילדים יושבים על ספסלים מְיֻחדים, „ספסלים של מלמדי תינוקות" [7], בשורות שורות ובחצי־עגול: „הנצו הרמונים – אלו התינוקות שיושבים שורות שורות כגרעיני רמונים" [8]. ממכשירי הלמוד נזכרים בתלמוד: לוח, שעליו כתב הרב אותיות להעתקה, פִּנקס ומכתוב; מלבד אלה, גם נְיָר, דיו וקנה או – ביוֹנִית – קולמוס. גם בידי ילדים קטנים היו מגִלות, שבהן כתובות הפרשיות היותר חשובות שבתורה, ביחוד אלה שנכנסו לתוך ה„עבודה", כגון „שמע" ו„הַלֵל", וכפי שהראו החפירות, גם „עשרת הדברים". לילדים יותר גדולים נִתנו כתבי־יד של חֻמשים בודדים או של כל התורה כֻלה. מפני היֹקר הגדול של כתבי־היד ראו הגאונים צֹרך להוכיח לעם את נחיצותם הגדולה ולזרזם לקנות ספרים בעדם ובעד בניהם מבלי חוס על ההוצאות. כן מיעץ רה"ג ב„מוסר השכל": „קנה להם (לבנים) בכל־כֹּחֲךָ (!) ספרים; שלשה תעשה, תשב בשָפָר: קנות שדה, קנות רֵעַ – וְסֵפֶר". רה"ג בעצמו הוא שתִקן, שספרי־התורה הפסולים לשִמוש

1) ויקרא רבה, פ"ו.
2) ביצה, ט"ז.
3) מ"ה.
4) רש"י בפרושו לבראשית, פ"ג, על־פי המדרש.
5) עַיֵן מאמרי על „החנוך בתקופת התלמוד" ב„מבשר" הרוסי ל„חברת מַרבֵּי השכלה", 1911, חוב' 7–8.
6) שמות רבה, פכ"ח.
7) תוספתא, כלים, ב"ב, פ"א, ה"א.
8) שהש"ר, פ"ו, פי"א.

בית־הכנסת, ינתנו לתינוקות ללמוד על־פיהם: „רק (בערבית: קלף בלתי־מעֻבד) שאמרתם (שלא עֻבד לשם ספר־תורה), לא הכשירו רבנן דתרתין מתיבתא לכתוב בו ספר־תורה ולקרות בו בצבור, אף אתם אל תכשירוהו, אלא תלמדו בו את התינוקות״ 1).

המשמעת. תורת בית־הספר לא היתה נקנית אלא על־ידי יגיעה גדולה מצד המלמדים ותלמידיהם; המקורות רגילים לדבר על המורה ה„יגע בתינוקות ומלמדם״, או על ה„תלמידים היגעים בתורה״ 2). ולפיכך לא היו נמנעים מאמצעי־משמעת קשים, אם נוכחו, ש„הוכח בדבר לא יסכון״. למרות כל החבה הגדולה של ההורים ורחמיהם הרבים על ילדיהם, היה החנוך הביתי ושל בית־הספר עז וחמור. על מִשחקי ילדים ושעשועיהם אנו שומעים בספרות־הגאונים רק מעט 3). הדרשנים והחכמים היו נלחמים כנגד תפנוקי הילדים, כנגד עדון ורכוך, המיֻתרים ומזיקים. הם העבירו לנגד עיני העם תמונות בולטות מתקופת המקרא, והראו על ישמעאל, עשו, אבשלום ואדניהו כעל דוגמאות של החנוך המפֻנק; כל אלה לא יצאו, לפי דבריהם, לתרבות רעה אלא על שלא רדום בילדותם ביסורים ולא גערו בהם. ילדים צריכים להתיָרא מפני אבותיהם, עד י״ב שנה מגלגלים עמהם בחסד, מכאן והלאה יורדים עמהם עד לחייהם, להכותם ולצערם ולהרבות עליהם אימה 4). לפי המדרש, היה התלמיד מחֻיב לעמוד לפני רבו מתוך יראת־הכבוד במצב מיֻחד, כ„שקומתו כפופה וידיו כפותות״ 5) (משֻלבות זו בזו). מכל אמצעי־המשמעת לתינוקות היה נחשב למועיל וממשי ביותר – ענש הגוף. ואין זה צריך להפליאנו, שהרי גם ביחס לפושעים בוגרים היו משתמשים בענש זה: משֻמד שבָגד בעמו ובדת אבותיו, היו מלקים אותו בבית־דין 6); בנוגע למי שאינו מקבל מָרות הקהל, היתה השאלה רק, המֻתר להלקותו בשבת ומֻתרים בספירת המלקות 7). עד־כמה היו ענשי הגוף מצוים בישיבות, אנו רואים ממה שקבעו הגאונים כל פרטי הדבר: „לא נהגו בישיבות (להלקות) ברצועה של עגל, אלא מביאין חבל אמיץ של פשתים וכופלין אותו וכו׳״ 8).

את הילדים היו רגילים להלקות בבית או בבה״ס ברצועה, בערקתא דמסאני. תינוקות שהיו „מתרצעין״ בבית־הספר, כדי ללמוד דבר תורה 9),

1) הרכבי, ס׳ תל״ב.
2) למשל, שוחר טוב, פ״א, פי״ז.
3) עַיֵן הרכבי, ש״ס, על־דבר „כידורין המצויירין לתינוקות״.
4) ש״ק, ד, ד, כ״ג.
5) מדרש משלי, י״ד, ל״ד.
6) ש״ק, ג, ו, י״א וי״ב.
7) גמו״מ, מ״ב, קמ״ו.
8) הרכבי, קצ״ב.
9) תנחומא, צ״ו.

היו שבים הביתה סרים וזועפים; ילד שסרח, די היה להזכיר לו רצועה, כדי להפחידו. נוח לענש־הגוף היה גם הסנדל, הנמצא תמיד ברגלי ה„פדגוג". האב ואולי גם המורה היה טופח לילד בסנדל־העץ שלו, והאם, כמו האשה הרומאית, בסנדלה של שעם 1). במנהג הזה מתבארת העובדה, שכאשר בא בנו גבה־הלב של דוד בן־זכאי ריש־גלותא „לכוף" לר' סעדיה גאון הממרה את פיו, איים עליו לאמר: „אם לא תקיימהו – אכה את ראשך במנעל" 2).

ליחס הקשה אל התינוקות היו לפעמים תוצאות מעציבות ונוראות: „מעשה בבנו של גורנוס בלוד, שברח מבית־הספר, והראה לו אביו באזנו, ונתיירא מאביו, והלך ואבד עצמו; ושוב מעשה בתינוק בבני־ברק ששבר צלוחית בשבת, וענשו אביו, ואבד עצמו בבור" 3). על המקרים הנוראים האלה היוצאים מהכלל היו החכמים מספרים להורים ולמורים, ודרשו סבלנות ומתינות ביחס לתינוקות, דרשו שתהא רק שמאל דוחה, אבל ימין מקרבת, שלא יטיל אדם אימה יתרה בתוך ביתו, וכדומה לרב. גם רה"ג דורש במ"ה רחמנות בזמן הענש: „ואם תוליד לך בנים ובנות, בכל־עת יסרם – אכן בחנות".

ענ י נ י ה ל מ ו ד. ענין הלמוד היסודי בבית־הספר העממי היה, כמובן, ה„ספר", המקרא, וביחד עם־זה היו מכניסים את התינוקות אל התלמוד. המקרא צריך היה לתת לילד ידיעת הדת העברית, ידיעת הלשון וההיסטוריה הקדומה, וזה היה העקר, ממה שהצטרך בו בית־הספר הלאמי. כמות הידיעות הממשיות, שנתן בית־הספר, היתה מועטת, אבל מספקת לחנוך הרוח, הרצון והאפי. בכמה מבתי־הספר היו מלמדים את התינוקות גם ענינים כלליים, את שפת המדינה וראשי־פרקים מתורת החשבון. לפחות, שומעים אנו את רה"ג מתיר הלמודים האלה בבית־הספר הצבורי בתור ענין טפל: „משמיה דרב האי גאון איתמר, מותר ללמד תינוקות של בית־הכנסת אגב למוד תורה – כתב ערבי וחשבונות" 4).

ד ר כ י ה ה ו ר א ה. על־דבר דרכי ההוראה בבית־הספר אין המקורות מספרים לנו כמעט כלום. יכולים אנו רק לשער, כי כמו בתקופת התלמוד, כן גם עכשו היו מלמדים בזריזות ובקול רם, בדרך שיחה בין המורה ותלמידיו, בדרך דקדוק ופלפול, שהיא דרך־הלמוד העברית המקורית. התלמיד שרצה לשאל דבר, היה אומר: „ילמדנו רבנו". והרב מצדו היה משתדל לעורר את תלמידיו לשאלות, על־פי הכלל: „בן שאינו יודע לשאול, את פתח לו". הרב שבקש להפנות את לב התלמיד לאיזה ענין או לזרזו ללמודים, היה אומר לו: פוק חזי, תא שמע, דע, דוק, וכדומה; כשנטה התלמיד מן הענין הנדון, היה הרב מכונו אליו

1) מועד קטן, כ"ה: טפח ליה אבוהי בסנדליה. ואולי גם קדושין, ל"א: טפחה לו על ראשו.

2) ספר הקבלה לראב"ד.

3) שמחות, פ"ב, ה"ד וה"ה.

4) מפתח, צד 215.

בגערה: כלך! כשהטילו עליו עבודה עצמית, היה מצוה: צא ולמד! וכיוצא בזה.

למוד הקריאה. בעמל גדול מאד היו מסגלים להם הילדים לפנים את ידיעת הקריאה, מפני שהיו לפניהם רק שורות של אותיות בלתי־קוליות. כדי להקל את הלמוד החמור הזה, היו כבר הסופרים הקדמונים, חוקרי ה„ספר״ הראשונים, ממציאים בשביל הילדים נקדות וקוים לסמני הקריאה. בעת האחרונה נמצאה בתוך גנזי מצרים שיטת־נקוד מיחדה במינה, שהיו משתמשים בה לפנים בארץ־ישראל, שיטה הרבה יותר עתיקה מהנקוד הטבריוני שלנו. השיטה ההיא איננה שלמה בכמה פרטים, וכפי הנראה, איננה אלא אחד הנסיונות המרבים של המורים העממיים ללמד על־פיו את הקריאה 1). כשהיו המורים מלמדים את הקריאה הנכונה לתלמידים על־פי הסמנים אשר המציאו, היו קוראים אליהם: פתח פומך! או בקצור: פתח, קמץ, סגל וכו׳ – ומכאן נתקבלו שמותיהן של הנקדות. במאת־השנים השביעית למספרם נעשתה תורת הנקוד ובכלל חקירת נוסח המקראות – למדע מיחד, שהתרכז ביחוד בטבריה בשני בתי־המדרש של בן־אשר ובן־נפתלי. החקירות המדעיות האלה השפיעו השפעה רצויה על בית־הספר העממי: המורה העממי קבל סמנים קבועים לקריאה ולהטעמה, נקדות וטעמים, – אף־על־פי שהיו שונים בארץ־ישראל ובבבל. אולם רק את נוסח המקרא ורק לצרך הקריאה ליחידים – היו מתירים לנקד. העם היה מתאוה להשתמש בספרים מנקדים גם בבית־הכנסת לצרכי הצבור, וקהלות שונות היו פונות אל הגאונים בשאלות בענין זה, אבל לא התירו להן את מבקשן. כששאלו מן קמיה דרב יהודאי גאון: מהו לקרות במגלה מנקדת, השיב בקצור: לא מתבעי! 2) ורב נטרונאי גאון השיב באריכות ובנמוקי האסור: „ספר תורה שנמסר למשה בסיני, לא שמענו בו ניקוד, ולא ניתן ניקוד בסיני, אלא החכמים ציינוהו לסימן. על פה נאמרו (עניני המסורה), ולא בסימני נקידה בספר״ 3). וכן גם לא היו מתירים לנקד שום ספר מלבד כתבי־הקדש, כדי להבדילם בחיצוניותם משאר ספרים; אף על בר־סמכא כמו רס״ג לא נמנעו מלהתרעם, על אשר פרסם את „ספר הגלוי״ ואת „ספר המועדים״ שלו – מנקדים 4).

סדר הלמודים. על סדר הלמודים והדרגתם אנו שומעים במדרש רבה, ששמו להם לקו את השלשלת: תורה, נביאים, כתובים, משנה, הלכה, אגדה 5). מכאן אנו למדים, שיסוד המתודיקה של הקדמונים היה המעבר לא מן הקל אל הכבד, אלא מן החשוב ביותר אל הפחות בחשיבותו: האגדה הקלה, אבל הפחות חשובה בערכה המעשי – מאחרת להלכה החמורה,

---

1) עין Beiträge, עמוד 47—48; על הכתבת העתיקה: „ר׳ משה הנקדן הבודה הראשון להקל לתלמידים למידת הקריאה״ עין דדו״ד, ח״ד, עמוד 227.

2) ג״ל, מ״ה.

3) דדו״ד, ח״ד, עמוד 221.

4) Beiträge, עמוד 129.

5) דברים רבה, ח, ג.

זהיא מסַימת את סדר הלמודים. סדור זה של למודי בית־הספר לפי חשיבותם ההולכת ופוחתת – מתבלט גם ביחס השונה של המלמדים לכל אחד מהם: פנים זועפות למקרא, בינוניות – למשנה, מסבירות – לתלמוד, פנים שוחקות לאגדה. היסוד הזה נותן לנו את האפשרות להבין גם את המנהג המוזר לכאורה, – להתחיל את למוד התורה מספר „ויקרא", החמור מכל החֻמשים. יתּכן שיש לנו כאן עסק עם יְרֻשה מימים קדומים, כשהיה בית־הספר רק דתי ולמדו בו רק בני הכהנים, שבשבילם היתה חשיבות מְיֻחדת לספר זה הנותן את דיני הקרבנות והכהֻנה; אם גם לכל העם היה הספר „ויקרא" היותר חשוב, לדעת הראשונים, מפני שמצאו בו את אידיאלי היהדות הראשיים, את אידיאלי ה„קְדֻשה": „קדושים תהיו – מלמד שהפרשה נאמרה בקהל, ומפני מה נאמרה בקהל? מפני שרוב גופי התורה תלויים בה" 1).

למוד המקרא. האפי של למוד המקרא בבית־הספר היה תלוי במדת החקירה במקראות בבתי־המדרש ובמקצת גם במלחמת הכתות בקרב היהדות. בארץ־ישראל היו מקדישים, כפי הנראה, ללמוד המקרא שִׂימת־לב מְיֻחדת. יש מבארים בזה את העובדה, שענן בן דוד, רבן של קראים, עקר את דירתו מבבל ועלה לארץ־ישראל, מפני שכאן קוה למצא לו חסידים ומקרבים מתוך חוקרי המקרא וחובביו. לא כן בבבל, ששם, ביחוד בתקופת־הגאונות הראשונה, השתדלו להקדים את המעבר אל התלמוד, וגם כשלמדו מקרא, לא שמו לב כל־עִקר ללשונו ולסגנונו, ולא טרחו להבין את עניניו על דעת כותביהם הראשונים, כי יותר משעמדו על פשוטי המקראות התכַּונו להקנות לתינוקות דרשות חז"ל. אולם כאשר רחקו הגאונים מן המקרא, כן התגבר במעמקי העם כֹּח המושך אליו. בקרב ישראל עוד עמם והבהב תחת ערֵמת הדורות רוח הצדוקים הממרים, מתנגדי התורה שבעל־פה, – ורק המתין לשעת־כֹּשֶׁר, כדי שיתלקח למדורת אש: „אחרי החרבן נדלדלו צדוקים, – מסַפר הראב"ד, – עד שבא ענן וחזקם". בנגוד לרבנים, חפצו הקראים להעמיד את כל התורה על המקרא בלבד. הם דרשו שילַמד אדם את בנו מקרא במקורו מצד הלשון והמשמעות הפשוטית; ביחד עם המקרא היה גם דקדוק לשון־הקֹדש למוד של חובה 2). על מתנגדיהם היו הקראים מתגוללים ומתנפלים בנזיפות וחרפות, ושָׂמים אותם ללעג וקלס על אשר הם מזלזלים במקרא ומקדישים את כל אונם והונם ללמוד התלמוד. „איך תעלימו עין כמו עִוְרים, – היו הקראים מתמרמרים, – עד תפלו יחד בתוך רעה, תועים – ותאמרו כי בדרך המלך ואָרחו רגלכם נוסעה. איך נפשכם תורה ומקרא לא תרצה, ולמשנה משונה נפשכם שעה,

1) ספרא, קדושים.

2) עַיֵן „אדרת אליהו" לקראי אליהו ביישיצי, וגם Strassburger, „Geschichte d. Erziehungschule bei d. Israeliten", עמוד 95—96.

הונכם וחילכם תם בהבל, ובתהו וחשך נפשכם תעה, מה תשקלו כסף בלא לחם, ויגיעכם בלא לשבעה וכו׳, וכו׳״ 1).

הגאונים נלחמו כנגד הדעות הללו בכל תקף, כדי שלא לתת מקום לאפיקורסים לרדות, ואף־על־פי־כן רגלים לדבר, שהתנגדות הקראים ותלונתם העוקצת על „המשנה המשונה״ וגם פרושיהם על המקראות לא נשארו בלי רשם על בית־הספר העממי. פרושי הקראים על המקראות נראים לנו עכשו לפעמים לא־רחוקות — מעקלים או גם מגחכים; למשל, ששלשת ה„אנשים״ שהתארחו אצל אברהם היו נביאים, שהכתוב „ויהיו חיי שרה ק׳ שנה וכ׳ שנה וז׳ שנים״ — בא לרמז על ג׳ מקומות שהיתה שם שרה: אור כשדים, ארץ כנען וארץ הפלשתים, או שהכתוב „שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך״ אוסר את הביצים: „בנים״, ולא אמר „ביצים״, ש״מ להתיר אפרוחים שהם בנים, ולהחמיר ביצים, וכדומה 2). מה שהיה „פשט״ לקראים, נראה לנו עכשו אותו „דרש״ עצמו, שהם הרבו כל־כך ללגלג עליו ולהתעלל בו. אבל לפני אלף שנה יכלו גם פרושים „פשוטיים״ כאלה למצא חן בעיני רבים מהמלמדים. נראה, שרבים מן ההורים והמורים התחילו להקדיש למקרא זמן יותר מרבה מכפי שנהגו קדם־לכן וגם להסתלק מדרשות חז״ל המקבלות. נגד פורצי־גדר אלה התקוממו הגאונים בכל חמר הדין. מר רב צמח גאון, למשל, פרש את מאמר חז״ל „ומנעו בניכם מן ההגיון״ במובן זה, שאסור להשהות את הילדים יותר מדי על למוד המקרא (לפי שיטת הקראים), מפני שזה מסיר את לבם מדרך התלמוד: „בא להזהיר מלהגות במקראות, שהן נוטין למינות״. דעת הגאון הזאת קבל רש״י בפרושו על התלמוד, אלא שדבריו נשתבשו לאחר זמן על־ידי המעתיקים. עכשו אנו מוצאים במסכת ברכות, דף כ״ח, ע״ב, את הדברים הללו של רש״י התמוהים מאד בעינינו: „מנעו בניכם מן ההגיון — לא תרגילום במקרא יותר מדי משום דמשכא״; אבל צ״ל, כפי תקונו של ויס: „משום דמשכה למינות״. נשתבש כאן הנוסח, יען שכשעברה סכנת הקראים, קצרה דעת המעתיקים מלהבין, כיצד אפשר לאמר על התורה, שהיא נוטה למינות, והפילו את המלה האחרונה „למינות״ 3).

למרות כל כבודם והשפעתם המרבה וכחם הצבורי — לא עלה ביד הגאונים להחזיר את סדר בית־הספר לישנו הגמור, „כי אין אדם שליט לכלא את הרוח״. הורים ומורים, שהיו קוראים עכשו במקרא בעיון ובהתמדה, התחילו להתקשות בבטויים חמורים, בחזרות וסתירות, הינו, בכל המכשולים הנובעים מתכונותיו הספרותיות והנוסחאות המיחדות של המקרא; התחילו לבקש מפי הגאונים פתרונים לשאלות ולספקות המטרידים, אך פרוקי

1) עיין לקוטי קדמוניות לר״ש פינסקר, עמוד ע״ד.
2) עוד דוגמאות עיין דור״ד, ח״ד, עמוד 78 וכו׳.
3) שם, עמוד 119.

ראשי־הישיבות לא תמיד הניחו את הדעת. נקל היה לגאון להשיב למו על השאלה, מפני־מה נקרא יואב על שם צרויה אמו, ולא על שם אביו, — במצאו דוגמה לזה בתלמוד, כגון שמעון בן פזי, שמואל בר מרתא, רבה בר חַנָּה 1) (!); אך יותר חמורה היתה השאלה, מפני־מה מצאנו בתלמוד פסוקי המקרא בשנוי הנוסח: „הוצרכנו לתשובת אדוננו בפסוקים שמצינו בתלמוד ואינם במקרא, וכתבנו מהם אלו ב׳, וידע טעמן בהן, אחת בברכות, מ״ח: סלסלה ותרוממך, בנגידים תושיבך, אל תקרא „בנגידים״, אלא בין „נגידים״, ולא מצינו בלתי: תחבקנה — משלי, ד, ח. ועוד גירסא במגילה, ד׳, דיקא נמי דכתיב, ויחזק אסא, ובכל המקומות לא מצינו בלתי: ויבן, — יבאר לנו אדוננו תשובתם יפה יפה״ 2). תשובתו של הגאון ארֻכּה ומפֹרטה, אבל הוא מודה בשפה רפה, שנוסח המקרא אין הספק חל עליו, אך בהעתקות התלמוד יתכן שעלו שבושים. ויש שהמקשנים דוחקים ושואלים עוד יותר בענין הסתירות שבמקרא גופו. „מצינו — כותב, למשל, השואל — בס׳ יהושע בערי בני מררי: למשפחת בני מררי ערים ארבע, ואומר: וממטה גד ערים ארבע, הרי שמונה ערים בפרט, אבל בכלל אומר: כל הערים לבני מררי י״ב. — יאמר לנו אדוננו, מה טיב אלה הארבע שחסרו מן הכלל, ולמה חסרו?״ כדי להשיב על זה מזכיר הגאון את המקום המקביל בספר דברי־הימים, אך כאן מבצבצת קֻשיה חדשה, ששם עצם השמות אינם מתאימים, ומסַימת התשובה בהערה, שגם בתורה מצאנו סתירות מְדֻמות, למשל, שאהרן מת בהר־ההר לפי במדבר, פל״ג, ל״ח, ובמוסרה לפי דברים, י, ז 3).

חיוי הבלכי. במאות־השנים התשיעית והעשירית למספָּרם הולכים ומתפשטים בתפוצות ישראל זרמים שכלניים מְסֻכּנים. חיוי הבלכי, אדם שאין אנו יודעים דבר על חייו ותולדותיו, התחיל לחקור במקרא בבקֹרת נמרצת ולהוכיח, שבצורתו המקֻבלה אינו נוח להנתן בידי מלמדי המקרא לתינוקות בבית־הספר. חיוי מצא לו תלמידים ומעריצים הרבה, אף־על־פי שלא רק הרבניים בלבד נתנו בו דפי, נזפוהו ונלחמו בו, אלא גם הקראים גִנו אותו וקללוהו 4). בסוף מאת־השנים התשיעית פרסם חיוי הבלכי ספר, שאסף בו מאתים השגות וערעורים על המקרא. הוא דן אחרי גופי הנוסחאות שבמקרא, עורר על הכתובים המכחישים זה את זה וטוען ביחוד על הגשמת האלהות: „למה עזב ד׳ המלאכים הטהורים ולא שיכן שמו ביניהם, ובחר לשכן שמו בין בני אדם הטמאים? למה חייב בעבודת הקרבנות כשאינו ניזון? למה חייב בלחם הפנים כשלא יאכל? ולמה חייב בנרות אם לא יקבל האורה?״ 5). וכן משתדל חיוי לבאר את הנסים שבספורי התורה על

1) ג״ל, י״ב.

2) ג״ק, ע״ח.

3) שם, ע״ז.

4) מכאן, שלא היה קראי. עיין לקוטי קדמוניות, צד 27.

5) לקוטי קדמוניות, 28; פוזננסקי ב„הגרן״, VII, עמוד 112—137.

דרך־הטבע, למשל, בענין המן ובענין קריעת ים־סוף: „מנהג זה המן לרדת עד היום במדבר; משה ידע מיעוט הים ברדתו, והוא העביר עמו במיעוט הים כמשפטו, ופרעה לא ידע מנהג הים, ועל כן טָבע" 1). תלמידי חיוי הבלכי היו מדקדקים בסתירות החרונולוגיות, למשל: „בקר ימי דוד ושמואל ועלי ואגרת יפתח (למלך עמון) וימי השופטים, איך יגיעו לארבע מאות ושמונים נפרטים בלי טעות ומעֻוָּה? הפריש ארבע מאות שנה חבל, לזרעו בעבודת סֵבֶל, ואהרי־כן הוסיף שלשים, הדעת לבלבל. — אסא בשנת עשרים ושש למלכותו מלך אלה, וכבר בעשא מת קבור במחִלה, ואיך בשנת שלשים ושש לאסא, בעשא עלה ולכד אחוזה? גוע יהורם בן יהושפט בן ארבעים, ובמותו כבר היה קטון בניו בן שתים וארבעים (מלכים ב, ח, כ"ו; דהי"ב, כ"ב, א)". וכן יקשו בכלל על סתירות: „ילדים אין לאבשלום, כן במקרא נאמר, כי אין לו בן אמר, הציב מצבות למשמר (ש"ב, יְ"ח, י"ח), ואיך: ויולדו לאבשלום שלשה בנים ובת ושמה תמר (ש"ב, כ"ד, כ"ז)?" — גם אל החזרות והספורים הכפולים ישימו לב: „גבורי דוד ומספר ישראל ומות שאול כפולים, מה נלמד מהם ומה מועילים? גם מיתת יהושע ושמואל פעמים רשומה, וביאת סנחריב וחרבן הבית כפלים חתומה". לבסוף יתקשו גם בשאלות מוסריות: „שקד והסית את דוד למרידה: לך מנה את ישראל ואת יהודה, ואחר אמר: שלש אני נוֹטל עליך במדה, אם הוא חטא, מה חטאו העדה?" 2). על יסוד כל הדברים האמורים קראו האפיקורסים למקרא „שעטנז וכלאים" והתנגדו להוראתו בבית־הספר: תורת שאלתם — שעטנז וכלאים, ועדותם זו למדו איש ונערו וכו' 3). חיוי ותלמידיו לא הסתפקו בטענותיהם והשגותיהם, אלא גם חברו בהתאמה להשקפותיהם „תורה" מיֻחדה לעם, „ספרים ולוחות" מיֻחדים בשביל תינוקות של בית רבן. ספרי־הלמוד החדשים נתפשטו באמת ברבים מבתי־הספר, אלא שבמהרה גֹרשו משם על־ידי הגאון הגדול רב סעדיה.

ר ב ס ע ד י ה ג א ו ן. ההיסטוריוגרף של אותו הדור מונה בתוך שאר „הטובות" הגדולות שעשה רס"ג לישראל את ה„נצחון", אשר נצח את... המלמדים: „ועשה (רס"ג) טובות גדולות לישראל, והשיב תשובות על המינים ועל הכופרים בתורה, ואחד מהם חמיאל (= חיוי?) בלכי בדה מלבו תורה, והעיד רס"ג שהוא ראה מלמדי תינוקות מלמדים אותם בספרים ובלוחות, עד שבא רס"ג ונצחם" 4). אך לנַצח את המורים הסוררים והמורים הצליח רק רב סעדיה גאון, שֶׁסִּפֵּק בעצמו במדה הגונה את דרישות הרוח השכלנית של דורו. בפרושו על המקרא היה הוא ראשון, שחדל לבקש בו יסוד להלכה ולאגדה על־פי מדות המדרש, והתחיל לחקור בתכנו, בקשר שבין הפרשיות, בלשון, ובכלל להשקיף עליו מנקֻדת־ראות פילוסופית־דוגמטית.

1) עַיֵּן פרושי הראב"ע לשמות, י"ד, י"ז; ט"ז, ט"ו.

2) עַיֵּן דוד כהנא, „שאלות עתיקות", ב„הגֹרן", ספר V, עמוד 11—33.

3) שם, עמוד 30.

4) ראב"ד בסה"ק.

עם רב סעדיה מַתחלת באמת שיטת־הפשט בפרשנות תחת שיטת־המדרש, אשר שלטה כל ימי התלמוד וכל ימי הגאונים עד זמנו. הוא הורה, שנשמטו לפעמים במקרא מלים על־פי טעות – על דרך: „חסורי מחסרי והכי קתני", ואמר, למשל, שתחת „ארור כנען" (בראשית, ט, כ"ה) צ"ל: „ארור אבי כנען"; ויש שנטה מן הַנִקוד המקֻבל, וגרס, למשל, באיוב, ל"א, י"ח: „מנעורי גדלני כְּאֵב" תחת „כְאָב". בתרגומו הערבי למקרא הוא מתגלה לפנינו לפעמים בתור חוקר שכלני. כן הוא מתרגם: „עץ החיים" – עץ הבריאות, „וחי לעולם" – והאריך ימים, אך לא שיחיה לנצח. הגאון מרחיק ללכת עד כדי ליחס, לא רק לכמה בטויים וספורים, אלא גם לחֻקים ידועים שבתורה – רק ערך עיוני ודרך הפלגה, ולא ערך מעשי־ממשי; כזו היא, למשל, השקפתו על נגע הצרעת בבגדים ונגעי הבתים שבויקרא, י"ג–י"ד. בדרך בקשתו את טעמי המצוות יש שלא נמנע מלדרש אותן על דרך ההשאלה; טעם אִסור האכילה של החיות הטורפות ולהפך טהרת בעה"ח הביתיים הצנועים, – הוא, לדעתו, טעם חנוכי; והראיה, – שגם הנביאים בשפתם הציורית היו משתמשים בבעלי־החיים השונים לסמל הצדיקים והרשעים 1). בתרגומו על התורה ובפרושיו היה רב סעדיה גאון למורה דרך לכל לומדי המקרא; כבודו ופרסומו של ראש ישיבת סורא סיעו להתפשטות חבורו זה בעם, ביחוד אצל המשכילים, וזה פעל בודאי פעֻלה רצויה גם על הוראת המקרא בבית־הספר.

למוד אֻמנות. בבית־הספר העממי התמידו, כנראה, שש־שבע שנים, עד גיל ה„בר־מצוה", עד הבגרות הדתית: „מקמי הכי מוחזקין קטנים, ולאחר זמן מוחזקין גדולים" 2). יחד עם הלמוד בבית־הספר וגם אחריו נמשך החנוך הביתי, אלא שעל־אודותיו אין לנו כמעט שום ידיעות מתוך המקורות הראשונים. אף־על־פי שערך תלמוד התורה היה גדול ונשגב בעיני העם, בכל־זאת לא הסתפקו בו לבדו: אדם מישראל היה מחֻיב ללמד את בנו גם אֻמנות המפרנסת את בעליה. בספרות־הגאונים נזכרים על־פי־רב למוד התורה ולמוד מלאכה יחד, ורב האי גאון אינו שוכח להזהיר את האבות על חובתם זו לבניהם, כדי להבטיח את קיומם החמרי לעתיד: „ולַמד לבניך מלאכה, תהי להם ליום מחר ערוכה". אין אנו יודעים כל־עִקר, כיצד היו מלמדים אֻמנות (כן הוא בתלמוד; אצל הגאונים כבר: מלאכה), אך אין לָדין מכאן, שלא היה ללמוד זה ערך חנוכי חשוב, שהרי המקורות שלנו חד־צדדיים הם בענין זה, בהיות כל תכליתם להטעים את תלמוד התורה וערך החיים הדתיים. כפי הנראה, היה כל אב מלמד על־פי־רב לבנו את מלאכתו ועסקיו שלו, אם גם לא על הסדר ובדרך־קבע. ומה שנוגע לעסקי

1) עַיֵן עוד בענין זה דרו"ד, ח"ה, עמוד 128, וגם Beiträge, עמוד 78; 86–87.
2) רש"י, נדה, מ"ה.

היהודים ומקורות פרנסתם, הנה אנו רואים מתוך המקורות, שהיו רבים ושונים למַדי בימים ההם. אנו רואים כאן את אבותינו פעמים זורעים וקוצרים בשדה: „ראובן אגריה לשמעון למחצד ליה כל יומא״ 1); פעמים רועים באפר צאן ובקר: „ישראל שיש לו שורים וסוסים וחמורים, ואינו יכול לרעותם בעיר״ 2); ולפעמים מופיעים חיָלות וגיסות בני־חורין מישראל, המתקשים בשאלה, ההֶתּר לחגור כלי־זין בשבת: מלבושם כיורדי מלחמה, וכסות שלהם — כסות של פרשים, עשירים שבהם נותנים בראש האזור טסין של כסף ושל זהב, ועניים — של ברזל ושל נחשת 3). אך על־פי־רֹב אנו רואים אותם נושאים ונותנים בעניני מקח וממכר, ונוסעים למדינות רחוקות לצרכי מסחרם: ראובן היה בינו ובין שמעון, שהיא דר במדינת הים, משא ומתן וקצת שותפות; ראובן עבד שותפות עם שמעון, ואזל שמעון לדוכתא רחיקא, ועבד התם סחורתא, ומטא לידיה רווחא טובא; שמעון בא לאפריקא ועושה שותפות עם בנימין 4) וכו׳.

בית־הכנסת בתור גורם חנוכי. על־יד בית־האב ובית־הספר העממי היה גורם חנוכי כביר גם בית־הכנסת, שבו שמו הגאונים כל מַעיניהם. אין החנוך הדתי יוצא ידי חובתו בתלמוד התורה בלבד, הוא צריך עוד לדוגמה חיה, לשפע רב של מנהגים, ענינים ומעשים סמליים, שיהיו לנגד עיני הילדים ועד־כמה שאפשר גם בהשתתפותם, כדי לעורר את שִׂימת־לבם ולהוציא מפיהם שאלות. מנהגים כאלה היו לרֹב כבר בחיי הבית, ביחוד בשעת סדר הפסח, שבו מִלאו הילדים תפקיד ראשי, אך הרבה יותר מאלה פעלו על התינוקות מנהגי בית־הכנסת החגיגיים, בהִקהל המון עָם רב.

הגאונים השתדלו לפאר ולהדר ולהקדיש כל מנהגי בית־הכנסת, בחינת „זה אלי ואנוֵהו״. בזמן התפלה אסרו לשֶׁבת בחוץ של בית־הכנסת: „העושין כך קלות ראש הוא, ויש לעשות סייג והדור לתפלה, ולקבל עול תפלה באימה, ברתת ובזיע״ 5). וכן תקנו, ש„עטרה של ספר־תורה אסור להניחה בראש אדם ולא בראש חתן, שכך שנו חכמים: מעלין בקֹדש ולא מורידין״ 6); והכי אמר ר׳ נטרונאי ז״ל, שכל כה״ק כספר תורה, ואין נוגעין בהן אלא במטפחת 7). ביחוד היתה שַׂגיאה ונהדרה החגיגה בשמחת תורה, אפילו זקנים היו מרקדים ואומרים קְלוסים לתורה; ויש גם שהיו מביאים

---

1) ש״ק, ד, ח, כ.

2) ג״ל, צ״ב.

3) גמו״מ, ס״ט.

4) ש״ק, ד, ו, ה; שם, ד, ח, א; חמדה גנוזה, סמן כ״ז ומ״ט.

5) ש״ת, כ״ח.

6) שם, רע״ז.

7) ג״ל, ס״א.

בשמים לבית־הכנסת לעשן לפני ספר תורה, אף־על־פי שלזה התנגדו הגאונים 1). התפלות ושאר כל המנהגים מקבלים בימי הגאונים צורות קבועות ומדקדקות יותר ויותר, ביחוד על־ידי סדורו של ר׳ עמרם גאון („היסוד העמרמי״), ואחר־כך על־ידי סדורו של רס״ג. משום־זה לא נפסקה היצירה הדתית־השירית, אלא, להפך, היא כאלו נתעוררה אז לחיים חדשים. החזנים היו שרים לפני העדה את פיוטיהם, שהיו מעוררים את לב העם בבית־הכנסת, ואולי היו מעינים בהם גם לשם למוד, כנראה ממכתב יוסף מלך כוזר, המספר לר׳ חסדאי אבן שפרוט על־דבר המלך עובדיה: „והוא בנה בתי כנסיות ובתי מדרשות וקבץ לרוב מחכמי ישראל, ויפרשו ארבעה ועשרים ספרים למשנה ותלמוד, וכל תיקון תפלות חזנים״. אך לא רק לתפלה היו העם נקהלים בבית־הכנסת, כי, כפי שכבר נאמר לעיל, היו הגאונים מרכזים בו את כל החשוב והחגיגי בחיי העדה, — ובכל אלה היו משתדלים לשתף גם את התינוקות.

גם את הילדים הקטנים לא היו מניחין אחריהם (בבית), אלא היו מוליכין אותם לבתי־כנסיות, כדי לזרזן במצוות 2). התינוקות נמצאו כאן בזמן הכנסת הילודים בבריתו של א״א ובזמן החפה והקדושין, שאז היו רגילין לדבר בלשון הקדש 3). עיניהם היו פקוחות ואזניהם קשובות, כשעמדו המינין והפושעין בפרהסיה לפני הצבור בבית־הכנסת והתודו על כל מה שעשו והתחרטו על מעשים רעים שבאו לידם וקבלו עליהם ששוב אין חוזרין לסורן 4). תינוקות של בית־הכנסת היו מזדעזעין בראותם מוציאים ספר־תורה, ומכינים אותו על הקללות הכתובות בתורה, ומביאין מטה שנושאין בה מתים, ופורשין עליה כלים שהיו פורשין על המתים, ומוציאין שופרות, ומביאין נאדות נפוחים, ומביאין תרנגולים, ומדליקין נרות ומביאין אפר, ותוקעין בשופרות, ומנדין את הפושע בישראל כל הנדוי כלו; ולבסוף היו התינוקות ביחד עם כל העומדים שם עונים: אמן 5). הילדים לא היו נעדרים גם בשעה שהיה העם מתכנס אל בית־הכנסת לקול תרועת שופר לכבוד ראש־הגולה או ראש־הישיבה החדש, הם ראו בלב דופק מתוך התפעלות בהנשא ספר־התורה אל הבימה הרמה, אשר שם קבל אותו הנשיא מבית דוד, ראש־הגולה המלבש משי וארגמן 6), וכו׳ וכו׳. — בית־הכנסת היה להם באמת מעין „בית־מקדש״ בזעיר אנפין, כפי שהוא נקרא לפעמים בספרות הגאונים 7).

---

1) ש״ת, שי״ד.
2) מס׳ סופרים, פי״ח, ה״ה.
3) ש״ץ, ג, א, י״ז; ג, ג, י״ב.
4) שם, ג, ו, י; ג, ו, י״א.
5) ג״ל, י.
6) עין התאור המפרט אצל ר׳ נתן הבבלי ב„ספר יוחסין״ לר״ש שולם.
7) עין בטויו של מר׳ משה גאון: „נדר לבית המקדש״, מפתח, 75.

תוצאות החנוך. „בדקו מדן ועד באר שבע – ולא מצאו עם הארץ, ולא מצאו תינוק ותינוקת, שלא היו בקיאין בהלכות טומאה וטהרה" – זאת היתה משאת נפשם של חכמי התלמוד, ובודאי גם זו של הגאונים. עד־היכן נתקַיֵם האידיאל הזה של החנוך בימי הגאונים! ישראל קדמו לכל אֻמות־העולם בהגשמת האידיאל של הלמוד הכללי לכל בני העם. הם יכולים לְהֵחשב בתולדות החנוך ליוצרי האידיאל הזה, כפי שהם גם יוצרי הרעיון של האוניברסיטה העממית, שעליה יְדֻבּר עוד להלן. אבל למלא אותו בשלמות עכבו והפריעו מצבו הכלכלי הרעוע של ישראל ותנאי החיים המדיניים הקשים של תפוצות הגולה.

תשובות הגאונים מתארות לנו לפעמים תמונה מעציבה של החיים המדיניים והאזרחיים. בשום מקום לא ישבו בני־ישראל לבטח, שאננים מפחד רעה. גם בחייהם הפנימיים הם חפשים רק במקומות שהם יושבים שם באוכלוסים צפופים, אך במקום שהם המועט יש שהגוים מעכבים בידם לקַיֵם מצוות התורה. „אליסאנו, – כותב הגאון, – אין בה גוי שאוסר עליכם, מפני מה אין אתם מערבין ערובי חצרות?" 1). ויש שגיסות מתנפלים על הכרכים, כובשים אותם ומכים את יושביהם לפי־חרב, שורפים באש, בוזזין ומחריבין; בשעת המנוסה מתוך חפזון ובהלה מוכרים אנשים מישראל את תשמישיהם בזול, מפני שמתיראין משוד או גלות; באותה שעה אובדים ספרים, כתובות ושאר כתבי בית־דין 2). בשעת מלחמה יש שהמלך בעצמו תופש ובוזז הכל, אך גם בימי שלום משליכין המלך ושריו זמיונות בלי חק, ומדחיקין ומכבידין עול על הצבור 3). די לבני בליעל לאכול קרצא בי מלכא, כדי לגרום צרות רבות ורעות; ידוע, למשל, ספור הראב"ד, שפריצי ישראל הלשינו ברב שרירא ורב האי גאון, ותפסם מלך ישמעאל, ובזז את כל אשר להם, ולא השאיר להם שום מִחיה. – מן העובדות האלה וכאלה אין להעלים עין, בשעה שאנו באים להעריך את תוצאות החנוך.

למרות כל היגיעות והטרחות – „עם הארץ" חי וקַיָם. אמנם נמצאו גם עירות קטנות, שהיו בהן תלמידים ובעלי תורה 4), אבל רק בתור מלתא דלא שכיחא ביותר. בכפרים, במקום שמספר בתי־הספר לא היה מספיק ושעבודות השדה היו מבַטלות שם את התינוקות מתלמוד תורה, יש שלא ידע העם גם את המקרא כל־צרכו. הגאון מזכיר במקרה „אותן גירסאי שבכפרים, שלא היו בקיאין במקרא" 5); אמנם מהערה מקרית זו נמצֵאנו לְמֵדים, כי בערים היו הכל בחזקת יודעי־תורה וכי גם בכפרים למדו את התלמוד. לְעֻמת־זאת היו מצוים גם בערים עמי־ארצות, שידעו רק לחתום

1) גמו"מ, כ"ו.
2) ש"ק, ד, ד, ח; ט"ז.
3) שם, ד, ב, ה; הרכבי, תקל"ז.
4) ש"ת, רי"א.
5) ג"ק, ע"ח.

את שמם, אך לא לקרא, למשל, ולהבין היטב את הנוסח של שטר־חוב; מכאן נבעו לפעמים ספקות בבית־דין, המקימת היא חתימת העדים, בעלי־החוב, השתפים וכיוצא בהם, אם אינם מבינים את גוף השטר החתום על־ידם: „הנך סהדי דשטרא, דלא ידעין למיקרא וכו׳, שטר חוב או נמי שאר שטרות דחתמין ביה עמי הארץ, דלא ידעי למיקרי ולמיקם על עניניה, מאי אית למעבד בהו, ורוב השטרות, בעוונותינו הרבים, הכין משכחינן להו?״ [1]. ויש גם שלא הבינו פרוש המלים בתפלות, עד שהצרכו לתרגם להם; היו קהלות שלא יכלו למצא להן חזן בית־הכנסת, המאחד בתוכו את כשרון הזמר עם הידיעות הדרושות להבנת פרוש המלים. כן שאלו, למשל, את מר יהודאי גאון: שליח־צבור שאינו מבין כל־כך וקולו ערב, ות״ח, — איזה עדיף? והגאון, שלא הקפיד, כנראה, ביותר על נעם הזמירות, השיב בהחלט: „ודאי תלמיד־חכם עדיף, שמבין מה שידבר״ [2].

בכלל בבבל, במרכז התרבות העברית, עמד גם המון העם על מדרגת־התפתחות יותר גבוהה בערך. היו שאלות דתיות, שהתקשו בהן קהלות רחוקות ובהן גם חכמים מפרסמים, אך בבבל היו הדברים גלוים וידועים אפילו לעמי הארץ, עד ששם אותם הגאון (למשל, מר׳ צמח) למופת, כדי לבַיש את החכמים השואלים: „טובא תמהנו מן הדא מילתא, רבנן בעלי תורה וחכמה טעו בה, בורים וטפשים שבעמי הארץ דהכא לא טעו בהדא מילתא״ [3]. רבים ממשלי חז״ל היו שגורים ומצוים בפי הכל בבבל [4], ויתכן שהיו כאן בפי ההמון המדבר ארמית בטרם נכנסו אל התלמוד. אולם ברחוק מקום ממרכזי התורה שלטה הבערות, ולא קשה היה למינים שונים למצא להם תלמידים בקרב ההמונים, שעברו עברות גסות, חללו בפרהסיה את דיני התורה, לא נשמעו לפסק הקהל המקומי, ויש גם שפנו לעזרה כנגד הקהל אל מושלי הגוים, שונאי ישראל. כן מתאוננים, למשל, השואלים: „יש בינינו מקום של מינים מישראל, ואין משמרים לא מצוות ולא שבת, ואוכלים חלב ודם וי״ח טרפות ופרוצין בעריות, ואין כותבין כתובות ולא גטין״, או בזה״ל: „אית גבן אלימי דלא צייתין לבי דינא וקעבדין עובדין בישין, וזמן קשה הוא, ומלכות עזה וקשה היא, ולא יכילנא למיעבד בהו דינא״ [5]. ולפיכך מובן הדבר, שבשעת הכרעת ההלכה נצרכו הגאונים להתחשב במעוט ידיעת התורה ולעשות לצורך זה כמה סיָגים וגדרים: „עכשיו יש חשש מפני עם הארץ, שלא ישמעו הדבר ויפרצו ויבָאין לידי עברה״ [6].

חנוך מוסרי. אם לא תמיד נתן החנוך העממי את הידיעות

1) הרכבי, רל״א ורל״ח.
2) מפתח, 67, 182.
3) גמו״מ, פ״ג.
4) הרכבי, ל״ג.
5) ש״ץ, ג, ו, ז; גמו״מ, מ״ב.
6) גמו״מ, מ״ד.

הדרושות, השכלה והתפתחות, בכל־אפן השיג במדה מרבה את תכליתו המוסרית, — „ללכת בדרך טובים ולשמור ארחות צדיקים". מתוך שאיפתם להרים את ההמונים עד לידיעה הגונה בדיני התורה, הגדישו הגאונים, כמו גם חכמי התלמוד, את הסאה, בגנותם ובהשפילם את עמי הארץ, אבל החיים עצמם המריצום להפנות את לבם אל תכונותיהם המוסריות של הנזופים בפיהם. הגאון נבהל למשמע־אזניו, כשנודע לו הדבר, שבאחד המקומות מבינים צעירי התלמידים את דברי התלמוד כמשמעם, שקניני עמי־הארץ מפקרים הם. בכעס וברגז על הדעה הנפסדת הזאת, הוא קורא לאותם התלמידים — עמי הארץ, ומטעים להם את המדות הטובות של בני העם, בדרך־ארץ וביראת שמים 1). עמי הארץ שאינם מלמדים ובקיאים בהלכות, הרי יש מהם „בני תורה" ויש מהם „אנשי מעשה". „היכי דמי בני תורה? כל דמציין נפשיה בציצית, וכייף לתורה ולחכמים, ולא מזלזל בדברי חכמים ובדברי סופרים; ומהו בעל מעשים? מי שהוא טוב־עין בצדקה ובצרכי צבור ובמדות טובות, אעפ"י שאינו מופלג בחכמה. וחייב אדם לנהוג בו כבוד ולעמוד מפניו, ואפילו אנשי מעשה שמכניסין אורחים ומהנין ת"ח ומשיאין בתם לת"ח, חשובים הם כאילו נדבקו בשכינה" 2).

חנוך הבנות. הבדל נכר בהתפתחות השכלית והמוסרית נראה בחנוך הבנות. הילדות התחנכו רק בבית. הקב"ה נתן בינה יתרה באשה יותר מבאיש, — אמרו חז"ל, — אלא מתוך שהתינוק מצוי בבית־רבו נכנסת בו ערמומית תחלה 3). בתקופת־הגאונים היו מזלזלים, כנראה, עוד יותר מקדם בלמודי הבנות. כשרצו הגאונים להראות על דבר פשוט, מובן ומפרסם לכל, היו רגילים לאמר בתשובותיהם: „ברור הדבר אפילו לנשים וקטנים" 4). את הילדות היו מלמדים לקרא רק כדי שתדענה להתפלל. מתשובות הגאונים נראה, שהיו הנשים מן העם מתפללות בביתן או בבית־הכנסת — כפי שיוצא, למשל, מן השאלה ששאלו מן קמיה דרב יהודאי גאון: „נידה מהו לצלויי או למיעל לבי כנישתא?" ומתשובתו המחלטה: „שפיר דמי" 5). אך יותר מידיעת התפלה לא נתנו לילדות, ולכן לא יפלא שתקופת הגאונים הממשכה לא השאירה לנו אפילו שם אחד של אשה מצינה, בשעה שעוד מימי התלמוד נודעות נשים מלמדות, מצינות בידיעות ובכשרונות; התלמוד מדבר לפעמים גם על „אתתא יליפה", „נשים חכמניות ודברניות". בהשוותנו בנדון דידן את התקופה התלמודית עם הגאונית, נכיר בעובדה האפינית, שהאשה היותר מפרסמה מן התקופה הראשונה, ברוריה אשת רבי מאיר, מצטינת בידיעה מפלגת בתורה, עד שהיא מתערבת בשאלות דתיות, דורשת את הכתובים, נותנת הוראות לצעירי

1) הרכבי, ש"מ.
2) גמו"מ, ל; ג"ל, ב.
3) נדה, מ"ה.
4) הרכבי, תמ"ה.
5) ג"ל, מ"ה.

החכמים, ולְעֻמת־זאת יודעת האגדה לְסַפר על־דבר „מעשה דברוריה" עם אותו תלמיד 1); אמנם האשה היחידה הידועה מזמן הגאונים, אשת ר' משה מארבעת השבוים, אבי למוד התלמוד בספרד – יודעת לדבר בלשון הקֹדש, בקיאה במקרא, יראת ד' וגם יפה ביותר, אך לא באלה תְהֻלל בפי האגדה, אלא בצניעותה ומסירות־נפשה, כי כשראתה, ש„השליש מבקש לכפותה, הפילה עצמה בים וטבעה ומתה" 2).

האשה נתחנכה בשביל חיי המשפחה. הצניעות וטֹהר־הלב – הֵנה האידיאל בחנוך הנשים. רק מתחלתה של תקופת־הגאונים ידועים מקרים של פריצות וקלות־דעת, שהיו בנות ישראל הולכות ונִתלות בגוים, לקחת גטין באֹנס מבעליהן, עד שהֻכרחו לתקן, שכופים את הבעל לכתוב גט לאלתר למורדת ותובעת גרושין 3). אבל בכלל מתארת ספרות־הגאונים אידיליה שאננה מחיי המשפחה. יש שמשיאים ילדות קטנות בנות י"ג 4), ולפעמים גם בנות שש 5). בחירת החתן הוא עסק האב, הבטוח שבִּתו לא תתנגד לדעתו. „הכין מנהגא דכל בנות ישראל, – כותב הגאון, – ואפילו בת עשרים שנה בתר אביה גרירא, וליכא מידי פריצותא וחוצפה בבנות ישראל לגלויי איהי דעתא ולמימרא לפלוני אני רוצה, אלא על אביה סמכא" 6). אף־על־פי־כן היו רגילים מפני הנמוס לקבל הרשאה מפֹרשת מאת הבת הגדולה על נשואיה, וכך היה המנהג, שמי שבא לקדש את הנערה, אם בוגרת היא, מַרשָׁה את אביה לקבל קדושיה, ואם קטנה היא, מקבל אביה קדושיה מדעתו 7). אשת האיש עסוקה וטרודה תמיד במשק הבית ובטפוח התינוקות. אמנם לעבודות גסות וקשות אין האשה העבריה רגילה ומֻכשרה על־פי חנוכה, ולכן היא אֻמללה מאד, כשאין לה שפחה לעבודות הללו. „כל מי שאין לו שפחה, הוא בצער גדול, והוצרכו בניו או אשתו להביא מים על כתפיהם מן המעיינות לכיבוס בגדים" 8), או בנוסח אחר: „ישראל נצרכין להן (לשפחות) ביותר, שלא יצטרכו בנותיו או אשתו להביא מים, ולצאת עם שפחות גויים ופרוצין, ונמצאות בנות ישראל בָאות בבזיון ובסכנה" 9). החֹק הדתי אינו אוסר לאשה להתיַפות ולהתקשט, לעדות נזמים ושאר תכשיטים, לכחל את העינים 10), וכיוצא בזה, אך הוא מגנה את השירה והזמרה והמחולות בחברת גברים, מפני שהם נִוול לאשה מישראל. מֻתרת

1) עבודה זרה, י"ט, ע"ב, וברש"י ד"ה „משום מעשה דברוריה".
2) ראב"ד.
3) ש"ק, ד, ד, ט"ו.
4) גמו"מ, קצ"ז.
5) שם, קפ"ו.
6) הרכבי, קנ"ד.
7) ש"ק, ג, ג, י"ב.
8) הרכבי, תל"א.
9) ש"ק, ג, ו, ו.
10) ש"ת; רמ"ו; חמדה גנוזה, צ"ח וצ"ז.

רק השירה הדתית הלאֻמית. שירי אהבה וגבורה אסורים בהחלט. את הענין הזה מסביר הגאון באריכות: „מה שהזכרתם שהנשים משחקות בתופים ובמחולות, אם במושב של אנשים, אין דבר קשה מזה, ולא בתופים ובמחולות, אלא אפילו בפומא מכוער הדבר ואסור. מנהג כל ישראל בבתי משתאות, שמשמחין בקולות של שמחה, ואומר דברי שירות ותשבחות לפני הקב"ה, וזוכרין אותותיו וחסדיו עם ישראל מקדם, וקווי גלוי מלכותו והבטחותיו הטובות ובשורות נחמות שבישרו נביאים, ופיוטין הרבה על אלה הדברים, אבל דברים דאסר מר עוקבא [1] – דברים שאינן כסדר הזה, אלא נגינות של אהבת אדם לחברו, ולשבח יפה ביפיו ולקלס גבור בגבורתו, וכיוצא בזאת, כגון של ישמעאלים [2]).

מכל האמור נראה, כי החנוך, אם באשמת התנאים החיצוניים או באשמתו, לא עָקר מן הַשֹּרש את הבּוּרוּת וההדיוטות של ההמונים, אך הוא נתן לעם תֹּקף ועֹז מוסרי לקַיֵּם באמונה את חובותיהם הדתיות, המשפחתיות והצבוריות, – ובזה גדול היה כֹּח היהדות בימי־הבֵּינים.

(סוף יבוא)

---

1) גטין, ז.

2) הרכבי, ס.

מ. וואהלמאן

פולמוס אַסְוֵירוּס

ג *)

טור־מַלְכָּא ומלחמת בר־דרומא [1]

„הר־המלך" או „טור־מלכא" לא נזכר בתנ"ך, אך בספרות התלמוד והמדרש נודע הוא לתהלה ברֹב תושביו ובתוצאות אדמתו. אולם איזה שֵם נשא עליו בראשונה? יונתן בתרגומו פותר מעט את החידה הזאת, כי את השם „הר אפרים" הוא מתרגם: „טור מלכא" (שופטים, ד, ג), אולם ביתר המקומות מתרגם יונתן: „טור דבית אפרים". אין זאת כי־אם הוא מכַוֵּן רק אל חֵלק ידוע מהר אפרים, שבימיו נקרא שמו „טור־מלכא", והוא הַמֻזכר שם בפסוק ההוא: „בין הרמה ובין בית אל בהר אפרים". ויש אמנם עוד ראיה כי סביבת בית־אל נקראה „הר המלך", כי מצאנו במקום אחד: „רבי שמעון אומר וכו' שאר ארצות אוכלין והולכין עד שיכלה מבית אל" (תוספתא, שביעית, פ"ז), ובמקום אחר נמצא: „ר"ש אומר וכו' שאר כל הארצות כהר המלך" (שביעית, פ"ט, במשניות). מזה נראה, כי סביבות בית־אל בהר המלך הן כמו־כן גם סביבות רמה. אבל יש ראיה, כי הר־המלך הוא גם בסביבות לוד, כי כפר דכרין, שהיה, כנודע, בטור־מלכא, נמצא לצפון לוד כמהלך שעה בהרים (כפתור ופרח, פרק י"ח, מ"ח), ומלבד זאת הנה נדע, כי לוד נקרא בתלמוד סתם בשם „דרום" [2], וגם הר־המלך נקרא סתם בשם דרום, כי הכפרים דכרין, ביש, שחלים, הנחשבים בין העירות שהיו בהר־המלך (גטין, נ"ז), נחשבו במקום אחר בין העירות שבדרום

*) ראֵה „התקופה", ספר י"ז.

1) אמנם זה איזה שנים נדפס ממני מאמר על־אודות טור־מלכא (במכה"ע השנתי „ירושלים" להר"מ לונץ, כרך ז); אולם עתה הנני חוזר בי מכמה דברים, אשר כתבתי שם בחפזי, ועתה, אחרי העיון, עמדתי עליהם.

2) ר' שמלאי הדרומי (ירושלמי, פסחים, פ"ה, ה"ג) הוא ר' שמלאי מלוד (ע"ז, ל"ו).

(איכה רבתי, ב, ב). יוצא מזה, שהר־המלך ודרום ולוד מקום אחד הם 1).

מכל האמור נוכל להחליט, כי סביבות לוד וסביבות רמה נקראו הר־המלך, ונקראו בשם זה שלשת הגלילות בהר אפרים: לוד, רמה, עפריים, אשר דימיטריוס סוטר, מלך סוריה, קרע אותם מהשמרונים 2) ונתנם ליונתן החשמונאי והוא ספח אותם לארץ־ישראל (חשמונאים, ס״א, א, ל״ד). ולמען הבדל בין חלק הר־אפרים זה, שנעשה לנחלת יהודה, ובין הר־אפרים הנשאר (שכם, שמרון וכו׳), נחלת השמרונים, שִנו את שמו וקראו לו „הר המלך״ („מתנת המלך״). בראשונה, כאשר היה החבל הזה ביד השמרונים, נחשב ל„צפון״ (מצפון לארץ יהודה), ועכשו נקרא בשם „דרום״, להדגיש בזה, כי גם החבל הזה דרומאי ככל ארץ יהודה. — והנה נמצא (שמואל א, י״א, י״ג): „ארץ שועל״, ונראה מִשָם, שהיא אחת הנפות בארץ בנימין, מצפון ליהודה, ובכל־זאת מתרגם יונתן את השם: „ארעא דרומא״! גם „ארץ שָלִשָה״ (שם, ט, ד) — כנראה, מחוז בין הר אפרים ובין ארץ בנימין — מתֻרגם על־ידי יונתן: „ארעא דרומא״. וגם נמצאה עיר „בעל שלִשה״ (מלכים ב, ה, מ״ב), אשר לפי דברי הירונימוס היתה בארץ שלִשה, ולפי איסיביוס היא Baithsarisa, במרחק חמש־עשרה פרסאות רומיות מצפון לוד במחוז תִמנת (וִינר, Bibl. Wörterbuch, ע׳ בעל שלִשָה), וגם כאן נמצאו תרגומים ישנים שתרגמו: „ארץ הדרומית״ (מחקרי ארץ, לוינסון, ע׳ בעל שלִשה), וגם ביונתן: „ארעא דרומא״.

אדמת הר־המלך היתה פוריה מאד. האדמה הצמיחה שם ירקות לרֹב, אשר נמכרו בחוצות קיסריה, כמו שאמרו: „כולסין (ירקות) הנמכרים בקסרין הרי אלו אסורין (משום דמאי), מפני שרובם באין מהר המלך״ (ירושלמי, דמאי, פ״ב, ה״א). ואולי הכולסין הם הירקות „שחלים״, שצמחו בהר־המלך בשפע רב, ועל שמם נקראה עיר אחת „שחלים״, שהיתה פרנסתם משוזלים (גטין, נ״ז). גם היו סביבות העיר עפריים מהֻללות כמקום חטים וסלֶת היותר טובים (מנחות, פ״ג). ומלבד זה, כפי הנראה, הספיקה שם האדמה עוד תבואות לשוָקים של ערים אחרות: „כיפת הישוב וכיפת אנטיפרוס (אנטיפטרס) שוק פטרי וכו׳ בראשונה דמאי מפני שחזקתן (שבאין) מהר המלך״ (תוספתא, דמאי, פ״א). גם היתה שם שפעת עצי תאנים (ברכות, מ״ד) וביותר סביבות לוד (כתובות, קי״א), גם מחפֹּרת של עפר לבן היתה שם („עפר חִוָר בטור מלכא״ — תרגום יונתן, שופטים, ד, ה), ויתכן שנמצאה המחפֹּרת בעיר לבונה, ובלשון המשנה נקראה: „בית לבן בהר״, והיא נודעת

1) ובזה נבין את הדבר, כי ר׳ סימון, אשר ישב בעיר דרומא (ירושלמי, ביצה, פ״א, ה״ז), היו לו שדות בהר המלך (ירושלמי, דמאי, פ״ו, ה״ו).

2) ויען כי החבל הזה היה מתחלה נחלת השמרונים, לכן נמצאו בו הרבה שמרונים, כאשר מצאנו: „רבי שמעון בן אלעזר הלך לעיר אחת בדרום וכו׳ העיר הזאת של כותים וכו׳״ (דב״ר, ואתחנן, סוף פ״ב), ובמקום שני: „רשב״א אזל להדה קרייא דשמרון וכו׳״ (ירושלמי, ע״ז, פ״ה, ה״ד). ועוד במקום אחר: „רשב״א שדריה ר׳ מאיר לאתויי חמרא מבי כותאי״ (חולין, ו).

כמקום יין טוב ומְבחר (מנחות, פ״ו). ואולי גם המקום השני המהֻלל שם ביינו הטוב: „בית רמה בהר״ – הוא עיר רמה בהר־המלך, המהֻללה בפרדסים (ת״י, שם), ובאמת נמצא, שהיה הר־המלך עשיר בתוצאות יין (עַיֵן ירושלמי, ע״ז, פ״ה, ה״ב). בקעת בית־השלחין של בית־אל הוציאה שפעת עצי שמן זית (בת״י, שם), ונמצא, כי אחרי חרבן ביתר, שאז צוה אדרינוס לעקור את כל זיתי הגליל (ירושלמי, פרק ז, בראשיתו), היה הר־המלך המקום היחידי לתוצאות שמן זית (ירושלמי, ע״ז, פ״ב, ה״ח). – ההר הפורה הזה, מלבד אשר היה מבֹרך בשפע של פֵרות רבים – עוד היה ממהר לבשל את פֵרותיו, כאשר העידו חז״ל: „אין לך קלה בא״י לבשל פרותיה יותר מבעל שלְשה״ (סנהדרין, י״ב). ומלבד זאת עוד היו פֵרותיו מתאחרים מִבכל ארץ יהודה, כאשר אמרו: „ולערב יחלק שלל – זו בית־אל שמאפלת פירותיה״ (תוספתא, שביעית, פ״ז), לכן היה הר־המלך קַו־המדה לפֵרות שביעית שבארץ יהודה, וכל זמן שנמצאו פֵרות בהר־המלך לחיה שבשדה לא היה צריך להפקיר פֵרות שבביתו, ועל־כן לענין פֵרות שביעית אמרו: „איזה הר שביהודה – זה הר המלך״ (ירושלמי, שביעית, פ״ט, ה״ב). על שפעת עצי הר־המלך קננו יונים רבות, כאשר תפריז האגדה לספר: „אילן אחד היה לו לינאי המלך בהר־המלך והיו מורידין ממנו ארבעים סאה גוזלות משלש בריכות לחדש״ (ברכות, מ״ד). היונים האלה נחשבו לטובות מאד, עד שאמרו: „אילים ממואב, כבשים מחברון, עגלים משרון, גוזלות מהר־המלך״ (מנחות, פ״ז).

ישובי טור־מלכא היו צפופים מאד, ובפרט אחרי אשר בא המלך אלכסנדר החשמונאי, המכֻנה ינאי מלכא, ולכד ערים רבות בשפלה אשר על חוף הים (יוסיפוס, מלחמות, א, ד, ב), אשר נספחו גם הן למחוז טור־מלכא 1).

מכל ערי טור־מלכא הרבות נודעות ומפֻרסמות אלה הערים: א) כפר ביש, ב) כפר שחלים, ג) כפר דכרין. האגדה מסַפֶרת לנו על שלש הערים האלה, כי היו בכל אחת מהן אנשים כפלַים כיוצאי מצרים. אם נסיר את מעטפת האגדה, נבין כי היו ערים גדולות. לפי האגדה נקרא המקום האחד כפר ביש (רע) – יען לא נתנו לאיש זר אכסניה בתוכם, והשני – כפר־שחלים, יען היתה פרנסתם משחלים, והשלישי – כפר דכרין, יען הולידו כֻלם זכרים (גטין, נ״ז). בין מבצרי טור־מלכא נזכר גם טור שמעון (ירושלמי תענית, פ״ד, ה״ח). לפי דעתי, זהו מבצר חדידה אשר „בנה שמעון בן מתתיהו חשמונאי בשפלה וחִזק את המבצר בדלתים ובריח״ (חשמונאים א, ט״ו,

---

1) עַיֵן האגדה המֻפרזה: „ששים רבוא עירות היו לו לינאי המלך בהר המלך ובכל אחת היו בה כיוצאי מצרים וכו׳״ (גטין, נ״ז). בירושלמי (תענית, פרק ה, הלכה ח) נמצא רק: „עשרת אלפים עירות היו בהר המלך וכו׳״, ובמדרש רבה ותנחומא (פרשת מטות) הֻזכרו רק „שני אלפים עירות בהר המלך״ — מספר קרוב יותר אל האמת.

ל"א). השפלה הזאת היא שפלת לוד, כי חדידה היא סמוכה לאונו (נחמיה, י"א), ומאונו ללוד שלשה מילין (כתובות, קי"א). וכן כתב בעל „תבואות הארץ", שיש כפר קטן למזרח לוד כשתי שעות על ראש הר עגול, ושֵם הכפר עד־היום „אל חדידתא". וכן כתוב בספר „כפתור ופרח" (פי"א, דמ"ח). — והנה כתוב שם בירושלמי: „טור שמעון היה מפיק תלת מאון דגרבין למרקוע לקייטא", ובבבלי נמצא: „עיר אחת היתה לו לינאי המלך והיו מוציאים ממנה ששים רבוא ספלי טרית לקוצצי תאנים מערב שבת לערב שבת" (ברכות, מ"ד), כי טרית היא חתיכת דג אשר הוציאו למאכל הפועלים קוצצי התאנים. הדבר הזה מסַפר גם הירושלמי, כי בכל ערב שבת הוציאו שלש מאות גרבים או ספלים מלאים „מרקוע" (כלומר: חתיכות של דג מלוח) „לקייטא": לקוצצי תאנים. אם טור שמעון הוא חדידה, אשר היא בשפלה לא הרחק מים התיכון, היא המקום הנכון להכנת דגי ה„טרית", אשר עשו מדג של ים התיכון, כאשר אמרו על זבולון, שהיה הים בחלקו, „ושפוני טמוני חול", טמוני זה — טרית (מגילה, ו). הסביבה של חדידה היתה עשירה מאד גם בתאנים, כאשר מצאנו: „אמר רבי יעקב מלוד לאונו שלשה מילין, פעם אחת קדמתי בנשף והלכתי עד קרסולי בדבש של תאנים" (כתובות, קי"א). —

כבר הובאו למעלה שתי ראיות, שלוד היתה אחת מערי טור־מלכא. עיר זו היתה תמיד ליהודים כמו עיר־מקלט מפני חרב הרומאים: בעת החֻרבן בקש רבן יוחנן בן זכאי מאספסינוס, שיניח את השער המערבי מירושלים, שהוא הולך ללוד, וכל מי שיצא ממנה עד ארבע שעות על היום ינצל ממות (איכה רבתי, א, פסוק ה). בעיר לוד התאספו בעת גזרת השמַד בעלית בית נתזה, להחליט על איזה עברות למסור את נפשם (ירושלמי, שביעית, פ"ד, ה"א); אולם כאשר נתאספו בלוד כ"ד קְרִיות של בית רבי להתיעץ על־אודות המרידה בסיפטימוס סיוירוס (ירוש', סנהדרין, פ"א), כאשר כתבנו למעלה, אז אחרי המלחמה החריב סיוירוס את לוד וייסדה עוד פעם מחדש (עַיֵן להלן), ואז הושיב בלוד את לגיונות הרומאים אשר הצרו ליהודים היושבים בעיר הסמוכה — גם־כן בהר־המלך — אונו (מדרש שמואל, פ"ט, ז).

גם עפרים היתה בהר־המלך. היא עיר מצפון לבית־אֵל, היא העיר Epraim אשר יזכירָה יוסיפוס יחד עם העיר בית־אֵל (מלחמות, ד, ט, ט), והיא העיר עפרַין הנזכרה (דהי"ב, יג, י"ט), כי לכד אביה אותה ואת בית־אל מיד ירבעם מלך ישראל. היא גם נזכרת בספוריהם, שהנוצרי בא לעיר עפרים הסמוכה למדבר. לפי דברי איזיביוס, היא במרחק שמונה פרסאות צפונית מירושלים; ולפי דברי רובינזון, היא המקום הנקרא בשם Tajbe על ראש הר, במרחק שתי שעות מצפונית־מזרחית לבית־אל (עַיֵן וינֶר: אפרים־עפרון). הבקעה אשר סביבות ההר ההוא מהֻללה כמקום חטים וסלת טובות (מנחות, פ"ג), ובהיותה עיר שֶכְּלה תבן היתה למשל בפי היהודים, לאמר: „תבן אתה מכניס לעפריים!" (מנחות, פ"ה).

עוד ערים השובות נמצאו ב„הר המלך" (טור־מלכא) או „הדרום". במקום אחד מסֻפר בשם רבי יהושע בן חנניה, כי אמרו לו רבן שמעון בן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי ליוחנן הסופר, שיכתוב: „משמעון בן גמליאל ומיוחנן בן זכאי לאחינו שבדרום העליון והתחתון ולשחליל ולשבעה פלכי הדרום שלום וכו'" (מדרש תנאים לספר דברים, הוצאת הופמַן, עמוד 175). אין לדעת אם הדרום העליון והתחתון הם הר־המלך, או הר־המלך ויהודה. שחליל היא, כנראה, שחלים, ואפשר כי שבעת פלכי הדרום הם גם־כן מחוזות של הר־המלך, מלבד זאת נחלק הר־המלך לעשרים וארבע בוליות (ירושלמי, נדרים, פ"ג, ה"ב), כלומר: מחוזי־משפט.

במדינה הזאת, שיצאה, כנראה, בשלום מן המלחמות הקודמות והיתה מלאה אוכלוסי יהודים, היה עִקר המרד. אולם גם על יתר חלקי ארץ יהודה התפשטה המרידה, וביחוד במדינת ההר הנקראת גבלונה[1], גבלא או גבלן[2], למערב חברון ולדרומה, ששם נמצאה העיר בית־גוברין, שהיא רחוקה מחברון מערבית בערך שבע שעות. כנראה, עד ימי החשמונאים היו סביבות העיר שְׁכֻנות לאדומים, על־כן נקראה בשם שֵׂעִיר[3], ולפי המסֹרת ישב שם החורי[4]. גם העיר הזאת התרוקנה מיושביה היהודים ונהפכה לעיר אלילית ונקראה בשם חדש איליתירופוליס[5] אחרי הדור ההוא. – יש לחשֹב, כי בר־דרומא בעצמו יצא מן העיר הזאת, ומשם החל להלחם ברומאים[6]. האגדה מסַפֶּרת, כי היה מנהג בני העיר הזאת להוציא לפני חתן וכלה תרנגול ותרנגֹלת[7], ופעם שדדו אנשי־צבא רומאים את צמד התרנגולים, וזו היתה סבת המרד, שהחל עתה בגלוי.

מלחמת המרידה פרצה בשנה השביעית, היא שנת השמיטה, אשר אז לא יחרשו היהודים את שדותיהם ולא יזרעו אותם, והם סובלים מחסור בפֵּרות, תבואות האדמה, ובדעתם מפי ר' ישמעאל בר' יוסי כי בעיר המטרופולין, קסרי, צברו הרומאים אוצרות־תבואה גדולים מאד (לעיל, פ"ב, הערה 6), לכן התנפלו המורדים מהר־המלך על קסרין לגיונות הרומאים,

1) כן כותב הירונימוס בפרושו לעובדיה, פסוק א: המדינה שנקראה עכשו גבלנה (Gebalene) ובגבולה נמצאה איליתירופוליס שישבו בקרבה החורים (Horraei). ובתלמוד: „גבלונה" (ירושלמי, שביעית, פרק י, הלכה ח). ואפשר על יסוד המלה הערבית גבל=הר, לאמר: „ארץ ההרים" – מכיון שישבו בה גם ערביים.

2) רבי יהושע בן לוי איקלע לגבלא... אמר: ארץ ארץ ארץ, למי את מוציאה פֵּרותיך? לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאותינו (כתובות, קי"ב, ע"א). ובסנהדרין, צ"ז, ע"א: גבלן.

3) אדוני יודע כי הילדים רכים — אמר לו יעקב: אני רואה שיסורין עתידין לבוא מבניך על ילדי, אלא נהוג אתה בשררותך ושַׁמש בכתרך עד שיעמוד משיח מחלצי לקבל המלכות ממך, שנאמר: עד אשר אבוא אל אדוני שעירה. זו בית גֻברין (ילקוט וישלח בשם מדרש אבכיר).

4) ואת החורי, זו איליתירופוליס (בראשית רבה, פרשה ע"ב). וכן גם הירונימוס. עַיֵּן לעיל.

5) פרוש המלה „עיר החפשים" או „עיר בני חורין" על יסוד הוראת השם העברי המיֻחס לעיר. ואפשר כי נקראה גם החורי על־שם החורים והמערות הרבות בארץ, כמו שהעיד הירונימוס. —

6) עַיֵּן במאמר רב אחא לעיל, פרק ב.

7) עַיֵּן גטין, נ"ז.

שהיו חיל המצב בקסרי, יצאו ממנה, כפי הנראה, עם ספטימוס סיוירוס להלחם בפרתים. אמנם הגוים, תושבי עיר קסרי, היו בטוחים כי לא יבוא כל חיל המורדים אל עירם, כי קסרי, שנחשבה עד הימים האלה בעיני היהודים כארץ העמים והיתה טמאה, רבם של היהודים נזהרו מגשת אליה לבל יִטָמאו בה [1]), אך הגוים האלה לא ידעו כי עשרים וארבעה תלמידי רבי, זקני־הבולאות של טור־מלכא, כבר נמנו על קסרי והתירוה, שיהיו הכל נכנסים לתוכה (לעיל, פ"ב) — ויהי כאשר התנפלו היהודים פתאם על קסרי, אז נבהלו מפניהם הגוים תושבי קסרי וילכו להסתתר במערות ויעזבו הפקר את אוצרות הפֵרות. והיהודים בזזו אותם.

אם לכדו היהודים גם את ירושלים, במשך מלחמת המרידה, את זאת לא נוכל לדעת בברור; אבל יש רמז לדבר, כי טבעו היהודים אז מטבעות של מרד, שהיו נקראות בשם: „ירושלמיות" [2]), וזה אות שלכדו גם את ירושלים.

כל המאורעות האלה נמשכו בערך שלש שנים, שהיו הרומאים טרודים במלחמתם עם הפרתים, משנת 198 עד שנת 201, אחסה"נ. אולם אחרי שנצח סיוירוס את הפרתים נצחון גמור — שב עם אנשי חילו מארץ המזרח ובא לארץ־ישראל להלחם עם המורדים והתנפל על טור־מלכא עם שלש מאות אלף שולפי חרב [3]). הצבא הרומאי צר על אחת הערים, ובר־דרומא הפליא גבורות ופעם השתער עם גבוריו על מחנה הרומאים ובקע עד אהל הקיסר, עד אשר היה כפֶשַׂע בינו ובין המות (דיו קסיוס). כפי הנראה מרמזי דברי האגדה, עשה סיוירוס מעשה ערמה, כי נשא ונתן עם אנשי טור־מלכא בסתר, והודיעם כי כל המלחמה תלויה רק באיש אחד, בר־דרומא, ואם ימסרוהו בידו אז יעשה עמהם

---

1) בתוספתא כתוב: „העיד ר' יהודה ב"ר יעקב מבית גוברין ור' יעקב ב"ר יצחק מבית גופנין על קסרי שהחזיקו בה מעולם והתירוה שלא במנין, א"ר חנין: אותה שנה שביעית [היתה], הלכו עכו"ם לקרסאות שלהן והניחו שוק מלא פירות ובאו ישראל ובזזום, בחזירתן אמרו: בואו נלך אצל חכמים שמא התירו להן חזירים, א"ר זריקא בחמשה (הר"ש גורס בחמישית, ומפרש: בשנה ההמישית לשמיטה) באדר השני נמנו עליה עשרים וארבעה זקנים והתירו שיהיו הכל נכנסין אליה" (תוספתא, אוהלות, פי"ח). במקום „קרקסאות" צ"ל טרקסאות, ובאורו: מערות (עַיֵן ערוך השלם ע' טרקסאות).

2) מקור הדברים האלה הוא בירושלמי. שם יש מחלֹקת, אם צריכים לשלם כתֻבת אשה בשקל הקֹדש או במטבע יוצא, ועל זה אמור שם: „אמר ר' יוחנן סלעים סבירינִיות מהגינות ירושלמיות" (כתובות, פ"ב, ה"א). והנה נאמרו על זה הרבה השערות, אך הכל מודים כי מלת „מהגינות" היא טעות; ולפי דעתי צריך לאמר: „מההינות", כלומר: שחוקות ונשופות, כמו „טלית המהוהה" (נדה, נ), טעמו: מטלית שחוקה ומחוקה. וכונת ר' יוחנן בזה למטבעות שטבעו היהודים בשעת מרידת בר־דרומא, ועליהן היתה טבועה צורת ירושלים, ואחר שנצח כיוירוס את היהודים ירדו המטבעות האלה לטמיון, וישופו הרומאים את צורת ירושלים והטביעו עליהן צורת אסוירוס. וזהו: „סלעים סבירינִיות, מההיניות ירושלמיות", כלומר: סלעים שהיתה עליהם בתחלה צורת ירושלים ואחרי שנשופו הטביעו בהם צורת סיוירוס, והורה רבי יוחנן כי מֻתר להשתמש בסלעים כאלה ולשלם בהם כתֻבת אשה, אף שיש חֹשש לאסור אותם משום קדֻשת ירושלים.

3) גרֶץ כותב: „כן הוא בבבלי, אבל בירושלמי נאמר רק מאה אלף", והנה אני לא אדע את מקום הירושלמי הזה ולפי הנראה הטעהו זכרונו.

שלום 1), יסלח לכל עוֹנם וישוב עם חילו לרומא. כנראה, מצאו דברי־תרמית אלה מקום בלב המורדים והם עברו על שבועתם 2), שנשבעו לבר־דרומא, ואנשי חילו הנמוכים בגדו בו וסרו מעליו 3), ויחפצו למסרו בידי סיוירוס. אך בר־דרומא חש מפלט לו, ונמלט ללוד אל רבי יהושע בן לוי, שהיה אחד ממעריצי בר־דרומא בראשית המרידה, אולם הרומאים רדפו אחריו וצרו על עיר לוד הבצורה. סיויריס שלח צירים לאנשי העיר, שאם לא ימסרו בידו את בר־דרומא יחריב את כל העיר, ואם יתנו בידו רק את המורד לבדו יעביר את עוֹנם. אז בקש רבי יהושע בן לוי את בר־דרומא, שלא יסַכן את העיר, ובר־דרומא גדל־הנפש מסר את־עצמו למיתה בידי הרומאים, למען הציל את כל העיר 4).

אחרי נצחון כזה, הקנוי בתרמית ובמרמה ולא בגבורה, כאשר שב סיוירוס לרומא פקד עליו הסינט, כי יָחֹג את חג הנצחון על הפרתים, ועל בנו קרקלה, המתקסר אתו, כי יָחֹג את חג הנצחון על היהודים 5)

1) זהו המכֻוָן בדברי האגדה: „שקל קיסר להאגיה אותביה בארעא, אמר: רבונא דעלמא כולא! אי ניחא לך לא תמסריה לההוא גברא לדידיה ולמלכותיה בידיה דחד גברא".

2) אפשר לזה מרמזת האגדה, שטור מלכא נחרב משום שבועת שקר (תנחומא מטות, ועוד בכ"מ).

3) האגדה מסַפֶּרת לנו, כי דרקון (נחש) שמט את הכרכשתה של בר־דרומא וימת, והנה בשפת החידה והמשל נמצא כי קראו החכמים כן למורדים הבריונים, כמו שהמשילו: בחבית של דבש ודרקון כרוך עליה (גטין, שם). גם על בר־כוכבא ספרו, שמת על־ידי נחש שנכרך על צוארו (איכה רבה, פ' בלע ד'). גם שם הכַּונה, כנראה, על־דבר בגד, כי הנחש הוא סמל הערמה והבגידה.

4) הדברים האלה מקורם בירושלמי, וזה לשונו: „עולא בר קושב (צ"ל: „בר־קושר", כאשר הוא בב"ר, פצ"ד) תבעיתיה מלכותיה, ערק ואזל ליה ללוד גבי ר' יושיע בן לוי, אתין ואקפין מדינתא, אמרין להון אין לית אתון יהבין ליה לן אנן מחריבין מדינתא. סליק גביה ריב"ל ופיסיה ויהבינן לון, אליהו זכור לטוב יליף מתגלי עלוי ולא אתגלי, וצם כמה צמין ואתגלי עלוי. א"ל: למסורת אני גולה? אמר ליה: ולא משנה עשיתי? אמר ליה: וזו משנת חסידים?" (תרומות, פי"ח, ה). גרץ־שפ"ר (ח"ב, צד 370) מגיה: „תבעתיה מלכתא", כלומר: המלכה תבעה להרוג אותו, היא זינוביה מתדמור (פלמירה). אולם המלכה זינוביה היתה, כנודע, בשנת ד' אלפים כ"ז—ל"ב בסוף ימי ר' יוחנן, שמת (לפי דברי רב שרירא גאון) בשנת ד' אלפים מ', ור' יוחנן האריך ימים רבים מאד, לכן אי־אפשר בשום אפן שיהיה רבי יהושע בן לוי בימי זינוביה, כי הוא היה קֹדם ר' יוחנן, אשר היה לו כמעט כתלמיד ויקרא לו שלא בפניו: „רבי" (ירוש' ע"ז, פ"ב, ה"ב). לזאת אין ספק, כי עולא בן קושר הוא בר־דרומא, ונקרא בשפת הרמזים „עולא", יען היה עול־ימים. ובן קושר, כמו „בן־חיל", כלומר: הצעיר הקושר. לפי מדת חסידות, שעושים לפנים משורת הדין, היו מחֻיבים כל אנשי לוד למסור את נפשם יחד עם בר־דרומא, אשר חרף נפשו למות בשביל חרות ישראל, לכן הלאֻמי הקנאי המכֻנה בשם „אליהו", שראה בבר־דרומא את המשיח והגואל, התקצף על חברו הצעיר, רבי יהושע בן לוי, שהיה „אליהו" זה רגיל אצלו (עַיֵּן למעלה), וקרא לו בשם „דילטור".

5) זה לשון הסופר הרומאי שפרטִינוס: „כאשר שב סיוירוס לרומא בתור מנַצח סוריה, הכיר הסינַט, כי ראוי הוא לָחֹג את חג הנצחון על הפרתיכ; אך הוא השיב את פניהם, כי מחמת מחלת־הפודגרה לא יוכל לעמוד על מרכבת־הנצחון, ולכן הכיר הוא, כי לבנו בכינוס קרקלה ראויה ההצטינות הזאת. אבל על בנו פקד הסינַט לָחֹג את הנצחון על היהודים, כי גם בסוריה הצליח סיוירוס במלחמתו".

ד

אחרי המרידה

אחרי הנצחון על המורדים בטור־מלכא – החלו העֳנשים. נוסף על ההרוגים הרבים בעת המלחמה – החלו הרומאים להרוג את כל אשר השתתפו במרידה. בראש אלה היו עשרים וארבעה תלמידי רבי, זקני הקריות של טור־מלכא, כי הגוים תושבי קסרי, אשר המורדים בזזו את פֵּרותיהם – התלוננו לפני שלטון קסרי כי רק חכמי ישראל אשמים בבזה הזאת, בהתירם ליהודים להכנס אל תוך העיר, ואחרי הדרישה והחקירה נודע להם כי כ"ד הזקנים באמת התירו זאת, ואז נהרגו כֻּלם (עַיֵּן בפרק הקודם). כפי הנראה, נהרג אז גם רבי ישמעאל בן יוסי בעיר לודקיה, כי המלכות גזרה עליו לתפוס מורדים ולמסרם למלכות, אך הוא באהבתו את בני עמו עבר על הגזרה וסִכֵּן את נפשו, ובני לודקיה ידעו להוקיר את מפעלו זה, ובמותו משכו דם בצנורות העיר לאות צער ואבלות 1). מלבד ההרוגים לקחו הרומאים בשבי רבים מבני טור־מלכא, אז התעוררו שני גדולי הדור מאח־הם בני הדרום והשתדלו לפדות את השבוים: האחד היה ר' פינחס בן יאיר (חולין, ז), „שהיה דר בעיר אחת בדרום" (דברים רבה, פ"ג), השני היה בר קפרא, תלמידו של רבי, גם הוא היה מהדרום (ירושלמי, שבועות, פ"ה, ה"ב) והוא נסע לשלטון מקסרי עם חמש מאות דינרים לפדות שבוים (קה"ר, י"א) 2).

אחרי אשר כִּלו הרומאים את נקמתם בישראל בעסקי נפשות, החלו לנקום מהם בעסקי ממון. כל אלה אשר היתה להם שַׁיָּכוּת אל המרידה לא נִקּוּ מעֹנֶש. לוי בן־סוסי תלמידו של רבי היה חובב המרידה עד סופה, לכן נשלחה משלחת של ענשים לעירו. כאשר בא הגיס אל עירו ולֵוִי ידע כי רק הוא הגורם לצרת עירו, עלה על ראש הגג ויתפלל לד'; בארח־פלא נמלטה העיר מידם (ירושלמי, תענית, פ"ג, ה"ח). כפי הנראה, גם בני ההמון של עיר טבריה נטו אחרי המרידה, ולכן הוטל על עיר

1) מקור הדברים האלה הוא בירוש' ע"ז, פ"ג, ה"א: „כד דמיך ר' יסא בר חלפתא משכו צנורות דם בלודקיה, אמרין דיהב נפשיה על גזירתא", והנה אין כל ספק כי נשמטו שם איזה מלים וצ"ל: „ר' ישמעאל ב"ר יוסי בר חלפתא", כי רק ר' ישמעאל היה בעיר לודקיה, כמו שכתבנו בפ' ראשון, אבל ר' יוסי אביו היה בעיר צפורי וגם מת שם (סנהדרין, ק"ט), והכַּונה במלים האחרונות: דיהב נפשיה על גזירתא, שהתקשו בהן המפרשים, היא כמו שכתבתי בפנים, כי אנשי לודקיה משכו דם בצנורות, להראות כי ר' ישמעאל שפך את דמו בשביל עמו ישראל, במסרו את נפשו לעבור על הגזרות.

2) ז"ל המדרש: לבתר יומין אתצדין יהודאי בהדין ספפסא, כלומר, על־ידי גזר־דין שנגזר עליהם מחמת המרידה, וכן נמצא שבשעה שהיתה מרידה בארץ־ישראל נגד המלכה זינוביה אז נשבו ר' איסי ור' זעיר בן חיננא, והוא אומר שם: „איתצד בספסופא (=ספפסא) (עַיֵּן ירושלמי, תרומות, פ"ח, ה"י).

טבריה מס הכלילא (Aurum Coronarium), הוא מס הכנעה בדמות עטרת־זהב מהמדינות הנכבשות לשרי צבאות המנצחים (עַיֵן ענצקל. ערש־גרוּבֶּר, א, יודען, צד 7). ומס כזה הטילו על עיר טבריה. בני ההמון באו לפני רבי ובקשו ממנו, כי גם החכמים יעזרו להם בדמי הכלילא, אבל רבי גזר אמר, כי החכמים פטורים, יען כי הפרעניות הזאת לא באה על טבריה „אלא בשביל עמי הארץ", כי רק בני ההמון תמכו במרידה, אולם החכמים אשר נשמטו מהמרידה פטורים מהמס. המס הזה הכביד על בני ההמון, יושבי טבריה, עד כי השליכו את משכנותיהם ובתיהם וינוסו כֻלם מהעיר לחלץ נפשם מאותו מס (בבא בתרא, ח). אולם אף כי בבריחתם בטל מס הכלילא, בכל־זאת גם אחרי־כן לא הונח להם, אם אמנם השלטון הרומאי הבטיח לרבי, כי כשימלוך בנו אחריו ישחרר את טבריה ממס (עבודה זרה, י), וכפי עדות ר' חנינא תלמיד רבי: „אין לך כל רגל ורגל שלא באו לטבריה אגמון, קמטון ובעל זמורה" (שבת, קמ"ה), ובני טבריה דלו ורשו מאד מאד. רבי יוחנן, אשר היה אז צעיר לימים, מצַיֵר אחרי־כן בגדלותו את העניות הגדולה, אשר היתה אז בטבריה, בציור נורא: „הנני זוכר זול גדול, כי עמדו ארבעה סאין בסלע, ובכל זאת היו בטבריה נפוחי־כָפן רבים, יען כי אין איסר (מטבע) לקנות" (בבא בתרא, צ"א, ע"ב). וכשדרש ר' שמלאי בטבריה 1) כי בשבת צריכים עטיפה מְיֻחדת, אז בכו, יען לא היתה להם כי־אם עטיפה אחת (ירושלמי, פאה, פ"ח, ה"ג). — מובן מאליו, כי יותר מכֻלם סבלו מדינות הדרום המורדות: לוד, העיר הגדולה שבהר־המלך, ובית גוברין נחרבו, וסיוירוס יסד אותן מחָדש ויתן להן שמות רומאים. לוד נקראה „דיוספוליס" (עיר זֶוס), ובית גוברין נקראה „איליותרופיליס" (עיר החורים) (עַיֵן שירר, גדי"פ, כרך ו, צד 652). והנה נראה, כי נקראה בית גוברין „עיר החורים", יען ישבו בתוכה אנשי־חיל משְׁחררים 2). אולם תחת אשר בעיר לוד נשאר שריד כמעט למושב היהודים עוד שנים רבות, הִנה בית־גוברין וסביבותיה נהפכו למושבה זרה, עד כי מצא רבי לנכון לפניו לפטור את בית־גוברין ממצוות התלויות בארץ, כמו שפטר גם את קסרי מטעם זה (ירושלמי דמאי, פ"ב, ה"ב). לב

---

1) כן היא הנוסחה בפסיקתא, פ' כ"ג: „בטבריה", במקום „בצבורא" שכתוב בירוש', שאין לה כל מובן, כי אם רק נאמר שדרש, אז מובן כי היה לפני צבור.

2) וז"ל המדרש: „ואת החורי — זו אילייתרפוליס. ולמה קורא אותה אילייתרפוליס? שבירוו אותה ויצאו להן לחירות בדור ההפלגה" (בראשית רבה, פ' מ"ב, על־פי הערוך). ואולי יש לתקן: „שבירר אותן שיצאו להן לחירות בדור הפלגה" (דורו של סיוירוס קורא המדרש „דור של הפלגה", כי נפלגה הארץ בין ד' קיסרים: יולינוס—ברומא, סיוירוס—בפנוניה, ניגר—בסוריה, ואלבינוס בבריטניה (עַיֵן הירדינוס בספרו: חיי הקיסרים). ואת אנשי החיל, שיצאו להֵרות (מעבודת הצבא) בדור זה, ברר סיוירוס ויושיבם בבית גוברין, לכן קראו לה „עיר החורים", גם אספסינוס הושיב בארץ־ישראל במחוז עמאוס שמנה מאות אנשי־חיל משְׁחררים (יוסיפוס' מלחמת היהודים, ו, ו, ז). אולם אפשר כי נקראה העיר בשם היוָני על־שם המסֹרת כי החורי ישב שם לפנים, כפי שהובא כבר בהערה בפרק הקודם.

היהודים דאב מאד על כי נלקח מהם חבל ארץ פוריה כזאת ונסב לידי הנכרים, האדומים (הרומיים), ויאמרו כי בא זה לאדומי מברכת יצחק: „מטל השמים מעל – זו בית־גוברין" (ב"ר, פס"ז). ופעם אחת בא ריב"ל לגבלא וירא שם אשכלות ענבים גדולים כעגלים, אז קרא תגר על האדמה שמוציאה פֵּרות נפלאים לרומאים הרשעים ויצעק במר נפשו: „ארץ! ארץ! הכניסי פירותיך, למי את מוציאה פירותיך – לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאותינו!" (כתובות, קי"ב). ומכאן ראיה, כי התישבו שם גם ערביים, ואולי היו מאנשי הצבא הרומאי. אולם לא רק חבל בית־גוברין, כי־אם גם כל הר־המלך נסב מעט מעט לבני הנכר, כי משפט ממשלת הרומאים היה להחרים למלכות את נכסי היהודים המורדים, הרוגי המלחמה. בכל פעם אחרי מרידת היהודים ברומאים הקימה הממשלה בארץ־ישראל בית־פקדות רומאי, אשר החרים את נכסי המורדים, ההרוגים, ויעמידם על המכירה בפמבי לכל המרבה במחירם 1). בית־פקדות זה נקרא בשם „סיקריקון", כלומר: של הסיקריים (הרוצחים, השודדים) 2), כי כל עקרו של בית־פקדות זה היה רק למכור את נכסי המורדים, שקראו להם הרומאים בשם שודדים ורוצחים. בית־פקדות הסיקריקון נוסד שלש פעמים: אחרי מלחמת החרבן, אחרי מלחמת ביתר ואחרי מלחמת טור־מלכא, בימי רבי. בכל פעם הושיבו החכמים

1) אחרי מלחמות חרבן־ירושלים צוה אספסיגוס את הפקיד באסוס, כי ימכור את כל אדמת ארץ־ישראל, כן כתב יוסיפוס (מלחמות, ו, ו, ז), אבל הדבר הזה לא יתכן, כי היו אז בארץ־ישראל יהודים לאלפים ולרבבות אנשי שלום ובעלי ברית הרומאים, ואיך יצוה הקיסר למכור את אדמתם? לכן אין כל ספק, כי כונת יוסיפוס היא רק שצוה למכור את אדמת המורדים; אולם מהמשנה (גטין, נ"ה) מוכח, כי החק הזה היה רק על הרוגי מלחמה. וגם בדיני ישראל היה נוהג כך: „הרוגי־מלכות נכסיהם למלכות" (סנהדרין, מ"ח).

2) השודדים ורוצחי־חרש נקראו ברומית Sicarii, וכן גם ביונית של יוסיפוס (בספרי המלחמות בהרבה מקומות), וגם חז"ל קראו להם כן (משניות, מכשירין, פ"א–מ"ט). וכאשר תקנו הרומאים בית־דין למכירת נחלות המורדים (=השודדים) קראו לו בית־דין לעניני הסיקרים, וביונית של הזמן ההוא נקרא סיקריקון (Sikarikon, וזוהי צורה כמו נוטריקון, Notarikon, שגם היא אינה אלא מלה רומית שקבלה צורה יונית). ובספרות המשנה נקרא גם בשם סיקריקון מי שקנה קרקע בבית־הפקדות (בית־דין סיקריקון) הזה. ולכן חושבת המשנה בין אלה שאין מביאים בכורים: „האריסין והחכורות והסוקריקין והגזלן" (בכורים, פ"א, מ"ב), כלומר: הלוקח שקנה קרקע מהסיקריקון. והטעם הוא, שזה לא נקרא „מאדמתך", יען על־פי דין יכולים הבעלים לטרוף את הקרקע מהלוקח מסיקריקון. וגם הדין הנוגע בזה נקרא בשם „סיקריקון"; ואם אומר התלמוד: „יש בו משום סיקריקון", כונן בזה כי נוהג בקנין הזה הדין של סיקריקון, ויכולים הבעלים לטרוף הקרקע מהלוקח מסיקריקון. — אולם אחר־כך ראו החכמים כי יצאה קלקלה מהדין הזה, כי יען שיכולים הבעלים לטרוף מהלקוחות, לכן נמנעו הלקוחות מלקנות הקרקעות „והיתה הארץ חלוטה בידי הסיקריקון" (ירוש' גטין, פ"ה, ה"ו), כלומר, נשארה הקרקע בידי הרומאים, לכן התקינו „שלא יהא סיקריקון ביהודה", כלומר, דין סיקריקון אינו נוהג ביהודה, ואם קנה אחד מבית־פקדות הסיקריקון מקחו קים, והבעלים אינם יכולים לטרוף מהלוקח. אך זאת היא דוקא בהרוגי מלחמה, כי אז הנכסים מחרמים למלכות על־פי דין הרומאים, ואם לא יקנו מהסקריקון לא יתחלטו בידם, כי־אם יחזירום ליורשים. וכן בגליל לעולם יש בו משום סיקריקון, כלומר, דין סיקריקון נוהג בו, ואם קנה אחד מבית־פקדת

בית־דין לתקן תקנות הנוגעות לסיקריקון ו). גם עתה „רבי הושיב בית־דין ונמנו שאם שהתה (השדה) בפני סיקריקון י״ב חודש כל הקודם זכה וכו׳״ (משנה, גטין, נ״ה). הננו רואים מזה בפרוש, כי בימי רבי היו מורדים ברומאים שנהרגו במלחמה ונכסיהם הָחרמו למלכות, ובית־פקדת הסיקריקון מכר במבי את נכסי המורדים, ורבי תקן תקנה הנוגעת לקנין קרקעות מידי הסיקריקון, כי הקונים היו יהודים, יען כי בימי רבי עוד לא נהג השלטון הרומאי לנשל לגמרי את היהודים ממדינת טור־מלכא, כאשר היה אחרי־כן (ראה בפרק הבא), וגם בשעת הענשים במורדי טור־מלכא לא היו ההרגות גדולות כפי שהיו במלחמות הקודמות, לרגלי החשיבות הגדולה שהיתה לרבי בעיני השלטון הרומאי, כאשר דרשו על הכתוב בתוכחה: „לא מאסתים ולא געלתים... לא מאסתים – בימי הכשדים, שהעמדתי להם דניאל, חמו״ע, ולא געלתים – בימי מדי, שהעמדתי להם מרדכי ואסתר, לכלותם – בימי יונים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק; להפר בריתי אתם – בימי הרומאים, שהעמדתי להם רבי וחכמי הדורות״ (ילקוט בחקותי, רמז תרע״ה, ועַין מגילה, י״א).

ה

אנטונינוס ורבי

אגדות רבות בתלמוד מספרות על־אודות האהבה הגדולה שהיתה בין אנטונינוס קיסר רומא ובין רבי נשיא היהודים. אולם מי הוא אנטונינוס זה? על הדבר הזה כבר נכתבה ספרות גדולה. חכמי הקורות, שי״ר, רז״פ, יוסט, קסל, גרֶץ, שערו השערות שונות – והפרשה נשארה סתומה. והאמת היא עם כל החכמים האלה בסתירותיהם, כלומר, אין גם אחד בכל מלכי רומא הנקראים בשם אנטונינוס, שאפשר היה למצא סמוכים היסטוריים לדבר אהבתו אל רבי, כי מהספורים על־אודותיו נראה, שאנטונינוס ורבי

הסיקריקון מקחו בטל, והבעלים יכולים לטרוף מהלוקח. והטעם מפֹרש בירושלמי שם, כי ביהודה שמו הרומאים את עיניהם לבער מקרבה את הישוב של היהודים. אבל בגליל לא חפצו הרומאים להשתקע, כי אנשי גליל היו אנשי־שלום וכשלא קנו היהודים את הקרקעות מידי הסיקריקון לא גזלו אותן הרומאים מידי בעליהן. זהו הפשט לפי הירושלמי (כי לבבלי יש פרוש אחר, שקשה להלמו).

ו) בתקנות של הסיקריקון מצאנו במשנה: „לא היו סיקריקין ביהודה וכו׳. זו משנה ראשונה. בית־דין שאחריהם אמרו: הלוקח מן הסקריקין וכו׳. רבי הושיב בית־דין ונמנו שאם שהתה בפני הסיקריקון״ וכו׳. הננו רואים מזה, כי שלש פעמים הושיבו בית־דין לתקן תקנות בדבר הסיקריקון, וזהו יען כי שלש פעמים יכדו הרומאים בארץ־ישראל את בית־פקדות הסיקריקון אחרי שלש המרידות: של ירושלים, של ביתר, ובימי רבי של טור־מלכא. –

ישבו תמיד בשכנות, עשו משתאות זה לזה, דברו והתוכחו תדיר בענינים מדיניים ובענינים דתיים, לכן ההשערה היותר קרובה היא כי אנטונינוס בן־אסוירוס זה היה בימי הקיסר ספטימוס סיוירוס נציב הרומאים בארץ־ישראל, ואולי היה ממשפחת סיוירוס, והנציב הזה נקרא לפעמים אצל חז"ל בשם־התאר „איטפוטא", שפתרונו: „נציב המדינה" (ירושלמי, ברכות, פ"ד, ה"א), ולפעמים בשם־התאר: „קיסר" 1), שהוא אצלם שם־תאר אל שלטון המדינה. כפי הנראה, אנטונינוס זה היא הוא האיטפוטא, שמספר עליו, שכאשר נסע בפעם הראשונה 2) מרומא לקסריה, קדם שהיה לנציב בארץ־ישראל, והנה נשברה ספינתו סמוך לחוף הים והוא עלה ליבשה ערם ויחף, ובר קפרא תלמידו של רבי טיל אז על חוף הים של קסרי, ויחמול על האמלל הזה וידרש שלומו ויתן לו שני סלעים, אח"כ נודע לו כי הוא „אדם גדול", ויכניסהו לביתו ויאכילהו וישקהו ויתן לו עוד שלשה סלעים; אחרי זה, כשנעשה האדם הגדול לאוטופיטא, היה בר קפרא אצלו חשוב גדול (קהלת רבה, פי"א), ואפשר שעל־ידי בר קפרא התודע הנציב הזה גם אל רבי, ויען כי אבד לו כל רכושו בשעה שטבע בים, לכן נמצא, כי אנטונינוס פנה אל רבי — שהיה חכם ועשיר — כי יתן לו עצה למלא את אוצרותיו החסרים, ורבי נתן לו עצה מתאימה לרוח הזמן ההוא, כי יפטור ממשמרתם את הדכסים הישנים ויושיב במקומם דכסים חדשים שירבו לתת לו ממון (ב"ר, פס"ג). באפן כזה התקרבו אנטונינוס ורבי זה לזה. ויען כי היה אנטונינוס זה מטבעו איש שוחר־חכמה ואהב לחקור ולדרש על־אודות האמונות והדעות של עמים זרים, כי אמונת הרומאים החלה להתרופף, לזאת נמצא שמלבד זה שנהל עם רבי שיחות מדיניות, התוכח עמו גם בעניני אמונה ודת, ורבי פקח מעט את עיניו להכיר אמתת דת היהודים ותורתם, ושמר עליו מהשפעת זרים, כי אז היו בקסריה רבים מהמינים, הם היהודים־הנצרנים הנקראים „יודעים" (הגנוסטיים), שהאמינו בשתי רשיות, והם היו, כנודע, להוטים מאד לעשות נפשות לאמונתם, וכפי הנראה חפצו להכניס את אנטונינוס בדתם, אולם רבי הזהירו מזה, כמו שמצאנו: „רבינו הקדוש כשהיה כותב לאנטונינוס היה כותב לו: יהודה עבדך שואל בשלומך, הוה ירא את השם ועם שונים לא תתערב. מה עם שונים? ר'

1) הנה מצאנו בתלמוד בפרוש, שקראו לנציב שישב בקסריה בשם־התאר „קיסר": „ר' אבהו כי הוה אתי ממתיבתא (שלו אשר בקסרי) לבי קיסר נפקן אמהתא דבי קיסר לאפיה" (כתובות, י"ז); קסרי היא מטרופולין, שמקימים מתוכה מלכים (מגילה, ו), וגם (במדרש קהלת, פי"א) המעשה מר"א בן שמוע, שטיל על שפת הים, ושם בסוף: „לבתר יומין מת השליט ואימנו ליה מלכא תחותיה". סוף דבר, אם ימצאו החוקרים בספרות הרומאים, כי היה בימי רבי נציב בארץ־ישראל ששמו היה אנטונינוס, אז אין ספק, שאליו מכונות כל האגדות על רבי ואנטונינוס. אחר זה מצאתי במלון התלמודי של לוי, שמשער גם־כן שאנטינינוס היה נציב בארץ־ישראל.

2) יש להשב שקרה מאורע הטביעה בנסעו בפעם הראשונה לקסריה עוד קדם שהיה שם לאוטופיטא, כי אחרי־כן בהיותו נציב לא הצרך לזה.

נתן בשם ר׳ אחא: עם אותם שהם אומרים שני אלהות״ (מדרש ילמדנו, הובא ב„אור זרוע״, דפוס זיטומיר, דף ז). בכל הדברים האלה קנה רבי את לב הנציב לאהבה אותו ולדבקה בו ולהוקיר את דת היהודים, וזהו אולי היסוד למרבית האגדות שנתרקמו על־אודות האהבה ויחס־הכבוד שרחש אנטונינוס לרבי ולדת היהודים, עד כי הפריזה האגדה המאֻחרת לספר, כי נתגַיֵר אנטונינוס וימל את בשר ערלתו (ירושלמי, מגילה, פ״ג, ה״ב).

בשעת המרידה השתדל, כנראה, אנטונינוס לעשות טובות ליהודים, אשר לא לקחו בה חלק. אפשר, כי היה מפשר בין הרומאים ובין היהודים. מאגדה אחת שמענו, כי נכספה נפשו לראות את בית־המקדש בבנינו, כי רצה לעבוד את אלהי ישראל בקנה ולבונה, כי הנה מצאנו שבקש אנטונינוס את רבי כי ישלח לו את אחד מתלמידיו לבנות לו מזבח ולהקטיר עליו קטֹרת, והנה על־פי דין אסור לעשות כמתכֻנתו מחוץ לבית־המקדש, אבל מפני כבוד־המלכות לא יכול רבי להשיב את פניו 1) ולכן כששלח רבי אליו את תלמידו ר׳ מרינוס צוה אותו לשַנות מעט את בנין המזבח (שצריך לעשותו מאבנים שלמות) ולעשותו מאבנים גזוזות 2) — ולחסר אחד מכל סממני הקטֹרת.

אחרי המרידה, כשהגיעה שעת הענשים, חמל אנטונינוס על היהודים הנמצאים בצרה גדולה והשתדל בכל יכלתו לרכך את מדת־הדין בעת שהיה אנוס להוציא לפֹעַל גזרות אסוירוס ספטימוס, ולכן לא נמצא בספרות התלמוד והמדרש זֵכֶר להמון רציחות ושמדות שנעשו ביהודים אחריה, כמו שנמצא מעשי־אכזריות שנעשו ביהודים אחרי מרידת ביתר, כשהוציא הנציב טורנוס רופוס לפעֻלות את גזרות הקיסר אדרינוס. ומכיון שידוע, כי היו הרומאים נוקמים נקמתם מהמורדים באכזריות גדולה — נוכל לשער, כי גם סוירוס גזר גזרות רעות על היהודים אחרי מרידת טור־מלכא, כמו אדרינוס, אבל הגזרות המרות נמתקו על־ידי אנטונינוס, ובצדק אמרו אז היהודים, כי על־זה נִבָּא דניאל (י״א, ל״ג—ל״ד) על ישראל: „ונכשלו בחרב ובלהבה בשבי ובבזה ימים רבים, ובהִכָּשלם יֵעָזרו עזר מעט״ — כלומר, בהכשלם על־ידי סוירוס יֵעָזרו עזר מעט על־ידי אנטונינוס 3), כי מלבד שהציל רבים ממות — הוציא לדרור רבים מהשבוים שנשבו במלחמה, מבלי קבל חמש מאות דינרים, כסף פדיונם, מיד בר־קפרא שבא לפדות אותם

1) ולכן כששמע רבי, שנדב אנטונינוס מנורה לבית־הכנסת, אמר: ברוך אלהים אשר נתן בלבו לעשות מנורה לבית הכנסת (ירושלמי, מגילה, פ״ג, ה״ב) — כלומר, מנורה לבית־הכנסת ולא הקרבת קרבן.

2) בירושלמי (מגילה, פ״א, הי״ג): „בגין ר׳ רומנוס דשלחיה רבי יעבדיניה ליה״, ושם ג״כ: „מהו לבנות מזבח? אמר ליה בנהו וגנוז אבני״ — צ״ל: „וגזוז אבני״, כלומר, שיבנה את המזבח מאבנים גזוזות, ובזה ישַנה את מתכֻנת המזבח בביהמ״ק.

3) סופר הכנסיה הנוצרית הסמוך לעת ההיא, הירונימוס, בפרושו לדניאל אומר כן בשם חכמי היהודים, והנה גרֶץ נדחק מאד בכַונת הפרוש הזה; אבל לפי מה שכתבנו, הדבר הוא פשוט מאד.

(קהלת רבה, י״א), ומלבד זאת עשה תחבולה להשיב להיהודים את הקרקעות של המורדים שהחרים בית־פקֻדות הסיקריקון בגבלונה, כי אחרי שיצאה פקֻדה מרומא כי רק ארץ השפלה מֻתר לבית־הפקֻדות למכור ליהודים, אבל הארץ ההררית (גבלונה) אסור למכור ליהודים, פן יתחזקו על ההרים ויבנו שם ערי־מבצר נגד הרומאים, לכן נתן אנטונינוס לרבי את כל ארץ גבלונה באריסות על אלפַים שנה, שהיא כמו מכירה עולמית, ורבי היה יכול להשכירה באריסות ליהודים 1). ואז ראו היהודים מה בין הצדיק אנטונינוס לרשע טורנוס רופוס, ולכן כמו שנשאר זכרונו של טורנוס רופוס בפי היהודים לדראון וקללה, כן נשאר זכרונו של אנטונינוס בפי היהודים לכבוד ולברכה 2).

ובכל־זאת חרד לב אנטונינוס למשפטו ודינו בעולם הבא, וכאשר קרבו ימיו למות שאל את פי רבי, אם יהיה לו חלק לעולם הבא; אולם רבי הבטיח אותו, כי אף שכתוב: „ולא יהיה שריד לבית עֵשו״ (עובדיה, פסוק י״ח), בכל־זאת אנטונינוס הוא בן עולם הבא, יען איננו עושה מעשה עֵשָׂו (ע״ז, י״א) — כלומר, לא עשה את המעשים שהיה ראוי לעשות נציב רומאי אחר במקומו. וַיוסף עוד רבי להבטיח לאנטונינוס, כי אחרי מותו יֵשב בגן־עדן בתוך שאר הצדיקים ואתם יחד יאכל את הלויתן (ירושלמי, מגילה, פ״א, הי״ג).

במות אנטונינוס אמר רבי: „נתפרדה החבילה״ (ע״ז, י״א) — כלומר, נתפרד הקשר אשר קשר את היהודים והרומאים בחבל־סבלנות. אחרי מות אנטונינוס נעשה לנציב בנו אסוירוס. ובתלמוד מסֻפר, שהשתדל אנטונינוס הרבה אצל חשובי הרומאים להקים את משרָתו על בנו. אסוירוס זה היה, כפי הנראה, איש רפה־ידים, ועל־כן החלו בימיו להציק מאד ליהודים ולהוציא לפֹעל את גזרות ספטימוס סוירוס בכל חָמְרָן, ורוח שנאה פרץ בכל תֹּקף נגד היהודים, בעִקר אחרי מות רבי, כמו שמצאנו: „כשמת רבי שמעון בן גמליאל רבו הצרות ומשמת רבי הוכפלו הצרות״ (סוטה, מ״ט). בימי רבי גמליאל בן רבי ועוד יותר בימי רבי יהודה נשיאה וחברו ר׳ הושעיה (מגילה, ז) כבר היה מחוז טור־מלכא כֻלו בידי נכרים, ואז חפצו לפטור את כל המחוז הזה מחובת מעשר, כמו שמצאנו: „בימי רבי

---

1) ז״ל הירוש׳: „ר׳ חונא בעי משרא ההן גבלונה (לענין פֵּרות שביעית) וכו׳ אנטונינוס יהבה לרבי תרין אלפין דשנין באריסו וכו׳ מפני שהוא כשדות גוים״ (שבועות, פ״ו, ה״א) — ונדחקו מאד בפרושו. יש אומרים, כי „דשנין״ הם מקומות דשֵׁנים ושמנים, ויש אומרים, כי „דשנין״ הוא מין מִדה; אבל פשוט הוא, שנתן לו באריסות על אלפַים שנה, מפני שלא יכול למכרה.

2) הננו רואים איך מצַיֶּרֶת הגדת העם את עריצות לב טורנוס רופוס ואכזריותו, שבשעה שסרקו לר״ע את בשרו אמר הוא דברי חדודים לר״ע (ירושלמי, סוטה, פ״ה, ה״ז); ולנגד זה את רֹך לב אנטוניגוס והכנעתו לפני רבי, בבקשו שישתמש בו רבי להדום רגליו, ומן גבו יצעד רבי אל מטתו (ע״ז, י״א).

הושעיה בקשו להמנות על הר המלך לפוטרו מן המעשרות אמרו יבא רבי הושעיה ולא הספיק לבא עד שנטרפה השעה" (ירושלמי, דמאי, פ"ה, ה"ח), וזה אות כי עתה לא לבד שלא מכרו עוד ליהודים, כי־אם גם הנכסים שהיו כבר בידי יהודים הוצאו מידם. כפי הנראה, לא היה כל דין ומשפט על מי שהרג יהודי במחוז הר־המלך, כמו שמצאנו שרבי יהודה נשיאה הצרך להתיר שמן של עכו"ם: „משום שהיו עולים להר המלך ונהרגים עליו" (ירושלמי, ע"ז, פ"ב, ה"ח). לרגלי הסכנה שהיתה ליהודים הבאים להר־המלך היה נחשב הכסף שהיה ליהודי בהר־המלך כמעות שאינן ברשותו, ולא יכלו לפדות בו את המעשר, „משום דבעינן מצוי בידך וליכא" (בבא קמא, צ"ח, ע"א). הרציחות האלה עשו את פעלתן, ובעוד זמן קצר, בדור שאחרי זה, בימי רבי יוחנן תלמידם של רבי יהודה נשיאה ושל רבי הושעיה, כבר היה הר־המלך מקום שאין ישראל מצוים שם, כמו שמצאנו: „ר' סימן היה לו שדות בהר המלך, שאל לרבי יוחנן (אם מֻתר להשכ־רם לעכו"ם) וכו', שאל לרבי יהושע בן לוי ושרא ליה, סבר רבי יהושע בן לוי מקום שאין ישראל מצוין שם מותר" (ירושלמי, דמאי, פ"ו, ה"א).

יחד עם היהודים שנדדו מהר־המלך נדד גם שֵׁם הר־המלך מעל כל המקומות שנקרא עליהם בתחלה. צדוקי אחד אמר לרבי חנינא, כי היהודים משקרים בזה שאומרים כי היו ששים רבוא עירות בהר המלך, יען כי הוא ראה את מקום הר־המלך ואיננו יכול להכיל אף ששים רבוא קנים! ויען לו ר' חנינא: ארץ ישראל היא כעור הצבי שמתרחבת בזמן שיושבים עליה ומתכווצת בזמן שאין יושבים עליה (גטין, נ"ז). הכַּונה: לפנים נקראה כל המדינה מסביב בשם הר־המלך, ועכשו בימי זקנותו של רבי חנינא [1]) כבר כלתה רגל יהודי מהר־המלך, נצטמצם השם על איזה הר קטן.

למצב הזה רומזים הדברים: בראשונה גזרו שמד על יהודה, שכּן מסורת בידם: יהודה הרג את עֵשָׂו, דכתיב ידך בעורף אויביך, והיו הולכין ומשעבדין בהם ונוטלין שדותיהם ומוכרין אותן לאחרים וכו' (ירושלמי, גטין, פ"ה, ה"ו) – כלומר, הרומאים התבוננו כי היהודים יושבי הגליל הם יותר אנשים שוקטים, אבל יושבי יהודה מרדו פעמים אחרי מרידת ירושלים גם מרידת ביתר ומרידת טור־מלכא והרגו את עֵשָׂו – רומא, ולכן החליטו לנשל את בני יהודה מעל אדמתם ולהשאיר רק את יושבי הגליל. ויען כי אחרי חרבן ירושלים וחרבן ביתר נצטמצמה ישיבת היהודים בארץ יהודה רק במחוז הר־המלך ושפלתו, לכן הרבו הרומאים לרצוח את היהודים

---

[1]) ר' חנינא האריך ימים מאד אחרי רבי, כאשר יעיד הוא בעצמו, שזכה לאריכות ימים (ירושלמי, תענית, פ"ד, ה"ב), ובן פ' שנה עמד על רגלו אחת וכו' (חולין, כ"ד), והשיחה הזאת היתה, כנראה, בימי זקנותו, בימי ר' יוחנן, ולכן יש מיחסים את השיחה הזאת בין ר"ח ור' יוחנן (מדרש חזית, פסוק הנך יפה דודי).

בהר־המלך, כדי להניד אותם. ובאמת מימי רבי והלאה היתה כל נקֻדת־הכֹבד של יהודי ארץ־ישראל רק בגליל, ושם היו הישיבה והסנהדרין, ואחרי מעשה עשרים וארבעה הזקנים (עַיֵן לעיל), כנראה, לא נתנו הרומאים עוד לעבּר את השנה ביהודה, ועל־כן קבעו החכמים את העבּור בגליל (ירושלמי, סנהדרין, פ"א). אל זה כִּוֵנו, כנראה, הדברים: „והיה אם יבא עֵשו אל המחנה האחת והכהו — אלו אחינו שבדרום, והיה המחנה הנשאר לפליטה — אלו אחינו שבגליל" 1).

אולם גם בגליל לא הונח להם: אחד משרי הרומאים, שנהפך למינות, התהלל לפני ר' חנינא בזה שהרומאים אינם משמידים לגמרי את היהודים; על זה ענה לו ר' הושעיה, כי אין זה מטעם רחמנות, אלא מטעם מדיני, יען שלא יוכלו להשמיד את כל היהודים שהם פזורים בארצות שמחוץ לממשלת רומא, ולהשמיד רק את אלה שנמצאים במלכות רומא לבדם, יקראו להם „מלכות קטועה", ונשבע המין כי כדבריו כן הוא (פסחים, ע"ז), לכן על דברי הדורש: „והיה המחנה הנשאר לפליטה — אלו אחינו שבגליל" יעיר ר' הושעיה כדברים האלה: „אף־על־פי שנשארו לפליטה מתענים היינו עליהם בשני וחמישי" 2) — כלומר, גם הם צריכים לרחמי שמים. ורבן גמליאל בן רבי הוציא את כל רוחו על השלטון הרומאי בדבריו: „הוו זהירין בִרְשות (שלטון רומאי), שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן, נראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדין לו לאדם בשעת דחקו" (אבות, פ"ב, מ"ד).

פולמוס של אַסְוִירוּס

מלחמה זו, שהיתה באחרית ימי רבי, כאשר מרדו היהודים בסיוירוס, היא היא הנזכרת ב„סדר עולם" בשם „פולמוס של אסווירוס", וזה לשונו: „ואלו הן שמנה מלכי יון, אלכסנדר מוקדון וכו' גסקלגס, מפולמוס של אסווירוס עד פולמוס של אספסינוס שמונים שנה. אלו בפני הבית, מפולמוס של אספסינוס עד פולמוס של טיטוס כ"ד, ומפולמוס של טיטוס עד מלחמת

1) בבראשית רבה, פע"ו. שם הנוסחה: „והיה המחנה הנשאר לפליטה — אלו אחינו שבגולה". אבל גלוי, שבנגוד ל„אחינו שבדרום" צריך להיות „אחינו שבגליל" (שהוא הצפון). הכַּונה: הרומאים לא גזרו שמד על כל ארץ־ישראל בבת־אחת, רק בעת שמשמידים חלק אחד אז החלק השני נִצל.

2) שם, בבראשית רבה, פ' ע"ו. אולם גם בדברי ר' הושעיה משֻנה הנוסחה שם: „מתענים היו עלינו", דבר שאין לו כל מובן; אבל כבר מובאה מקצת הנוסחה הנכונה גם: בילקוט: „היו מתענים עליהם", ובאמת צריך לאמר: „מתענים היינו עליהם".

בן כוזיבא י"ו שנה, ומלחמת בן כוזיבא ב' שנים ומחצה" (סדר עולם, דפוס קרקוי, פ' ל).

מי הוא זה ואיזה הוא אסוירוס הלז? על הדבר הזה נשפך דיו הרבה. רפפורט (ערך מלים, ע' אסוירוס) משער, כי זה הוא סקוירוס, אשר אדוניו, פומפיוס שר צבא רומא, כבש בפעם הראשונה את ירושלים בימי ריבות האחים, הורקנוס וארסטובול. אבל דחק גדול לתקן „אסוירוס" — „אסקוירוס" ולקרא על שמו את הפולמוס של פומפיוס. אחריו בא גרֶץ (שפ"ר, חלק ב, ציון ט) ומשער, שהכַּונה כאן לקוינטיליוס וַרוס, נציב רומא בסוריה, אשר הכניע את המורדים בארץ יהודה בשנה הראשונה אחרי מות הורדוס, והוא מתקן: „ורוס" במקום „אסוירוס". אולם מזמן מות הורדוס ופולמוס של וַרוס עד מלחמת אספסינוס לא היו פ' שָנה, כי־אם שבעים שנה — וגם מלחמת ורוס לא היתה חשובה כל־כך, עד כדי שתִשָאר בזכרון העם יותר ממלחמות אחרות קשות ממנה. והנה חז"ל בעצמם גלו לנו במקום אחד, אל מי הם מכַוְנים בשם אסוירוס. כי הנה אמרו: „כרמי שלי לא נטרתי, לא היה נפשיכם להיות כותבים לימי בראשית ולא לבנין בית המקדש ולא ליציאת מצרים, והיו כותבים לשני השטרות, חזרו ישראל להיות כותבים לחמישים למלכותו של אגוסטוס וכו' וכן לשמונה עשרה שנה למלכות של אסווירוס" (מדרש זוטא על שיר השירים, הוצאת בובר). כאן גלו לנו, כי בשם אסוירוס יכַונו לסיפטימוס סיוירוס, אשר רק הוא מָלך שמונה־עשרה שנה (משנת 193—211). יוצא מזה, כי פולמוס של אסוירוס אינו אלא מלחמת סיפטימוס סיוירוס בטור־מלכא. —

עלֵינו עתה להציב את הגרסה הנכונה ב„סדר עולם", כי המעתיקים סרסו את הלשון מאד, כאשר נראה מחלופי הנוסחאות בין הילקוט ובין „סדר עולם". ולדוגמה, ב„סדר עולם": „ואלו הם שמונה מלכי יון אלכסנדר מוקדון וכו' גסקלגס, מפולמוס של אסוירוס וכו' עד מלחמת בן כוזיבא שלש שנים ומחצה"; אולם בילקוט (ד' פרַנקפורט דאדר, דניאל פסוק והצפיר) הנוסחה מהֻפכת והוא מתחיל: „מפולמוס של אסוירוס וכו' עד מלחמת בית כוזיבא שלש שנים ומחצה, מכאן ואילך צא וחשוב תרי"ו שנה ומחצה, אלו הם מלכי יון אלכסנדר מוקדון וכו' גסקלגס". רואים אנו, כי המעתיקים בלבלו את הנוסחאות, על־כן יתָּכן, כי פולמוס של אסוירוס היה כתוב לכתחלה בסוף כל הפולמסאות, ואחר־כך העבירו אותו המעתיקים לראש, מחמת קֻשיה גדולה שנזדמנה להם: הם ידעו, כי רבי יוסי בן חלפתא הוא מחבר הספר „סדר עולם", והנה רבי יוסי זה היה תלמידו של רבי עקיבא, דור שלם קדם פולמוס ספטימוס סיוירוס, ואיך יכול לכתוב עליו? לכן הציגו את פולמוס אסוירוס בראש, למען יגמרו במלחמת בן־כוזיבא שהיתה בזמן ר' יוסי; אבל המגיהים האלה לא התבוננו, כי נמצאו ב„סדר עולם" עוד הרבה דברים שנכתבו שנים רבות אחרי מות ר' יוסי ונוספו מסופרים מאֻחרים (דוגמה לזה ראֵה גם להלן).

והנה מלבד הסרוס והבלבול יש גם שגיאות גדולות במספר השנים,

לכן אציג פה את הנוסח הנכון, לפי דעתי, בצרוף נוסחת השנים המתֻקנה של „סדר עולם" כתב־יד (הובא בספר „מאור עינים", פי"ם) וכן צריך להיות לפי דעתי: „אלו הן שמונה מלכי יון, אלכסנדר מוקדון וכו' גסקלגס. אלו בפני הבית, מפולמוס רומיים של אספסינוס עד פולמוס של קיטוס נ"ב שנה, מפולמוס של קיטוס עד מלחמת בן כוזיבא י"ו שנה, ומלכות בן כוזיבא שלש שנים ומחצה, ממלחמות בן כוזיבא עד פולמוס של אסוירוס שמונים שנה". —

מה שאמר „אלו בפני הבית" כַּונתו להודיע, כי החשבונות שחשב עד־עתה היו במשך זמן הבית, אבל חשבון הפולמסאות מתחיל מחרבן הבית ואילך; ויען שאחר זה, בפולמסאות, גמר לדבר על היוָנים והחל לכתוב על הרומאים, לכן נסח: „מפולמוס רומיים של אספסינוס". ומה שאמר „עד פולמוס של קיטוס נ"ב שנה" — כן היא הנוסחה הנכונה ב„מאור עינים", וכן מצא שטֵינשנַידר במשניות כתב־יד במקום „פולמוס של טיטוס" (סוטה, מ"ז) „פולמוס של קיטוס" והכַּונה בזה אל Lusius Qietus, שר צבא טרינוס, שנלחם ביהודי בבל וארם בשנת ארבעים ושבע אחרי החרבן, ופולמוס אספסינוס התחיל ארבע שנים לפני החרבן, ואם־כן עד פולמוס של קיטוס הוא נ"ב שנה (משנת 66—117). „מפולמוס של קיטוס עד מלחמת בן כוזיבא י"ו שנה" — המספר הזה מתאים גם־כן (משנת 117 עד שנת 134). „ממלחמת בן כוזיבא עד פולמוס אסוירוס פ' שנה" — החשבון הזה יוכל להיות מכֻוָּן אם נחשב כי מלחמת סיוירוס, אשר החלה בערך שנת 201, אולי נמשכה במעשה הסיקריקון ונשילת היהודים מהקרקעות של הר־המלך והריגתם שם עד בערך שנת 214, אשר היא במכֻוָּן שמונים שנה מזמן בן־כוזיבא (134—214).

והנה נמצאה ראיה ברורה, כי לפני המעתיקים של „סדר עולם" היתה לפנים הנוסחה המתֻקנה על־יְדי כאן, ופולמוס אסוירוס נמצא שם בסוף כל הפולמסאות, כי הנה ב„סדר עולם" שהוציא לאור החכם ב. רַטנֶר — מביא שם במקום הזה בהערה, כי בכ"י אוקספורד ובנוסחת „מאור עינים" אחרי המלים „נ"ב שנים אחרי חורבן הבית" מוסיף: „מכאן ואילך צא וחשוב שש מאות ושש עשרה שנים ומחצה", וכן הוא בילקוט דפוס סלוניקי; והעיר שם רטנר, כי זאת הוספה מהסופר המעתיק את ה„סדר עולם" שהיה בשנת ד' אלפים תקצ"ו (עַיֵן שם בפ' ל', בהערה נ"ז, מביא, שהסופר כתב: „מכאן ואילך צא וחשוב תשס"ח לחורבן ושנת החורבן היתה ג"א תתכ"ח, ואם נוסיף עליהם תשס"ח אחרי החורבן יעלו ד' אלפים תקצ"ו"), והנה אם תחסיר מהמספר תשס"ח מהחרבן פ' שנה מפולמוס של אסוירוס עד אספסינוס, וממנו עד קיטוס נ"ב שנה, ומקיטוס עד בן־כוזיבא ט"ז, ומלחמות בן־כוזיבא ג' שנים ומחצה, ביחד קנ"א והצי, ישאר תרי"ו וחצי. אבל לפלא, שהחשבון של הסופר איננו מדְיק, שהרי פ' שנה מפולמוס של אסוירוס עד אספסינוס הלא בפני הבית היה? ואם־כן לא נוכל לנכות מהמספר תשס"ח רק ע"א שנה ומחצה ולא קנ"א וחצי! לכן החליט רטנר, שהסופר טעה בחשבונו.

והנה צְדק רטנר בדבריו רק בזה, שיש כאן טעות, אבל לא במה שתלה את הטעות בדברי הסופר, כי קשה מאד ליחס לסופר טעות בחשבון הזה, שהוא בעצמו הולידו, ולא העתיקו מהסופר שלפניו; אך בלי ספק היתה לפני הסופר הזה הנוסחה: „ממלחמות בן כוזיבא עד פולמוס אסוירוס פ׳ שנה״, כאשר הגהתי, ואם־כן גם שמונים שנה אלה הן אחרי חרבן הבית, וחשבון הסופר מְדיק היטב. אולם אחר־כך באו מעתיקים ו„הגיהו״ את נוסחת הסופר המדְיקה, ויתקנו אותה לפי דעתם ויעמידו פולמוס אסוירוס בראש הפולמסאות, אך לא הבינו לתקן לפי הגהתם גם את חשבון הסופר, ולכן תלה רטנר את טעות החשבון בסופר הראשון.

הננו רואים פה, כי „סדר עולם״ מונה שלשה פולמסאות: „פולמוס אספסינוס״, „פולמוס של קיטוס״, „פולמוס אסוירוס״ היא המלחמה האחרונה של חרבן טור־מלכא בימי רבי, ומלבד זאת מונה „סדר עולם״ מלחמת בן כוזיבא, היא המלחמה של חרבן ביתר, — וכבר באר שירר (גדי״פ, כרך ו), כי פולמוס היא משלחת של ענשים (שטראַפעקספעדיציאָן), חיל־צבא הבא אחרי המלחמה להעניש את המורדים המְנצחים במלחמה, — ולכן בכל המלחמות הוא מונה את השנה שהחל בה הפולמוס, מלבד אצל בן־כוזיבא, שרוצה למנות בו את השנים של ימי מלכותו, והיינו מאז שהחלה המלחמה הראשונה של המרידה, שבה נצח, עד המלחמה האחרונה, שבה נפל, לזאת לא היה יכול למנות מפולמוס של טורנוס רופוס — ראש משלחת־הענשים — שזה היה כבר אחרי מלכות של בן כוזיבא...

והנה רבי יוחנן מונה רק שלשה חרבנות (גטין, נה) ואיננו מונה את הרביעי — מפני שרבי יוחנן מונה „חרבנות״, כלומר: מקומות של ישראל שנחרבו, ואלה הן רק השלשה שחשב: חרבן ירושלים, חרבן טור־מלכא וחרבן ביתר, אולם המלחמה הרביעית של יהודי ארם ובבל — זו היתה רק הריגה גדולה של היהודים, אבל לא חרבן מקום של היהודים, כי ארם ובבל הם בחוץ לארץ, ומלבד זה לא נחרבו אז המקומות האלה.

שלשה הפולמסאות האלה הם הנזכרים במשנה: בפולמוס של אספסינוס גזרו על עטרות חתנים וכו׳, בפולמוס של טיטוס (=קיטוס) גזרו על עטרת כלות וכו׳, בפולמוס האחרון גזרו שלא תצא כלה באפריון בתוך העיר (סוטה, מ״ז).

והנה כל החוקרים חשבו, כי הפולמוס האחרון הוא של בן־כוזיבא, אולם הדבר איננו נכון, כי מלבד אשר הננו רואים, כי דקדקו החכמים בסדר עולם וקראו לשלשה מהמאורעות בשם „פולמסאות״ ולמאורע בן־כוזיבא בשם „מ ל ח מ ת בן כוזיבא״, הנה בפולמוס האחרון גזרו חכמי הדור: „שלא תצא כלה באפריון בתוך העיר״, ואם הפולמוס האחרון הוא זה של בן־כוזיבא — היה גם רבי יהודה בן אילעי בין הגוזרים, כי הוא היה אחד מתלמידי רבי עקיבא ומראשי חכמי הדור אחרי מלחמות בן־כוזיבא, ואם־כן איך היה יכול רבי יהודה זה בעצמו לאמר לענין הלכות מאון: „אפילו יושבת באפריון והולכת מבית אביה לבית בעלה״

(יבמות, ק"ח), שמזה נראה כי בימי רבי יהודה היו מעשים בכל יום, כי יצאה הכלה באפריון? 1) — אין זאת כי אז עוד לא גזרו על האפריון, והאסור הזה נולד רק בפולמוס האחרון אשר היה בימי רבי.

נשאר לנו עוד רק לברר דבר אחד: האמנם רק על שלשת הפולמסאות גזרו גזרות של אבלות, ועל מלחמות בן־כוזיבא לא גזרו מאומה? וכי יעלה על הדעת, כי לחרבן ביתר ולהריגה הגדולה והאימה לא עשו כל זכר של אבלות?

על זה נשיב, כי אמנם עשו זכר גדול של אבלות למלחמת בן־כוזיבא, והזכרון הזה נוהג עוד היום בכל תפוצות ישראל, יותר מכל שאר הזכרונות שתקנו לאבלות הפולמסאות, והוא: האבלות מחג הפסח עד שבועות, שאסור להסתפר ולעשות נשואין, והטעם משום שמתו בו תלמידי רבי עקיבא (שלחן ערוך, אורח חיים, תצ"ג), כלומר, משום מלחמת בן־כוזיבא, כי אם אמנם יספר לנו התלמוד כי מתו תלמידי רבי עקיבא במגפה (יבמות, ס"ב), הנה כבר השכיל הרנ"ק (בספרו „מורה נבוכי הזמן") לשער, כי מתו במגפת המלחמה של בן־כוזיבא עם הרומאים, והשערתו נכונה מאד, כאשר נמצא כי היתה זאת קבלה בידי הגאונים: „והוה שמדא על התלמידים של ר' עקיבא" (אגרת ר' שרירא גאון), ורק שמטעם היראה מהרומאים העלים התלמוד מאתנו את זאת, ורב שרירא גאון גלה זאת לנו. כמו־כן אם אמנם התלמוד העלים מאתנו מהטעם הנ"ל את זכרון האבלות למלחמת בן־כוזיבא, בכל־זאת מסר זה לגאונים; ורב האי גאון גלה לנו בפרוש, כי אסור לשאת אשה בין פסח לעצרת, כי בו בפרק מתו תלמידי רבי עקיבא (רבנו ירוחם בספר אדם וחוה, נתיב כ"ב, והובא גם בב"י).

1) אמנם במשנה שם מסים: „ורבותינו התירו שתצא כלה באפריון בתוך העיר", אבל על־כרחך רבותינו אלה היו לכל־הפחות דור אחד אחרי דור הגוזרים, אם־כן היו אחרי דורו של ר' יהודה בן אילעי, ואיך יכול הוא לאמר: „אפילו יושבת באפריון?" אלא ודאי כי הפולמוס האחרון היה בימי רבי „ורבותינו מתירין" הוא, כפי הנראה, רבי יהודה נשיאה — נכדו של רבי — שהוא ובית־דינו נקראו בשלשה מקומות סתם בשם „רבותינו" (עיין ע"ז, ל"ז; נדה, כ"ה). ועיין בספר „דורות הראשונים" (ח"ב, פ"ח), שמביא עוד הרבה מקומות בש"ס, שנקרא ר' יהודה נשיאה סתם בשם „רבותינו".

ד״ר בן־ציון הַלְפֶּר

עָלִים בָּלִים

I

הסופר האנגלי תּוֹמַס מַקוֹלֵי, במאמרו על חייו ופְעָלותיו של הלורד קְלַיב, מתאר בהתפעלות עצומה את נצחונותיו המרבים במשך השנים שעשה בהֹדו. בהיותו צעיר לימים נסע קְלַיב למזרח הרחוק, שעמד אז תחת השפעתה של צרפת, ואחרי הרפתקאות שונות שעברו עליו שב לאנגליה עמוס שלל הֹדו, שמסר לממשלה של ארץ מולדתו. קֹדם נסיעתו היתה יד הצרפתים תקיפה בארצות המזרח. אולם קְלַיב שנה את המצב לגמרי והכניס את ארץ הֹדו תחת שלטונה של אנגליה. באנרגיה עזה, כמעט בלי שום עזרה מן החוץ, נלחם את מלחמותיו בשביל בני עמו, וזכה אותם שלא־בפניהם בעשר, שלא חלמו על־אודותיו. שמו חרות באותיות־זהב בדברי ימי האנגלים.

גם בהיינו השלֵוים והשוקטים קרה מאורע כעין זה. העשר שנחלנו על־ידו הוא רוחני, ואפשר שיביא לנו ברכה מרֻבה ומתמדת. בלי רעש והמלה נסע הד״ר שניאור זלמן שכטר לקַהירה של מצרים בסוף שנת 1896, ושב משם לאנגליה לאחר חדשים מועטים עמוס שלל מצרים. בלב מלא פחד וספקות הגיע למצרים העתיקה. היצליח במשלחתו זו, או כל עמלו וחפושו יעלו בתהו וישוב ריקם לביתו? תקוותיו נתחזקו לאט לאט כשֶׁנִתנה לו הרשות לקחת מן הגניזה כל מה שירצה. בשני מאמרים יפים מסַפר שכטר פרטים מעַנינים על־דבר נסיעתו זו ועבודתו (עַיֵן Studies in Judaism, חלק שני, א—ל). לא הספיקה לו השעה לעַיֵן בכתבים הבלים, שמלאו את חלל המרתף של בית־הכנסת העתיק. אבקּ של כמה וכמה דורות נצטבר על־גב הכתבים הללו, וקשה היה לדעת את מהותם בסקירה הראשונה. לפיכך לקח את כל הבא בידו בלי הבחנה יתרה. הוא נזהר רק שלא למלא את אמתחותיו בדפים של ספרים נדפסים שאין להם שום ערך, שהרי גם ספרים נדפסים שנקרעו ואי־אפשר היה להשתמש בהם נגנזו כאחד עם כתבי־היד. בעִמקי נפשו הרגיש כבר, שהצליח בנסיעתו ושהרבה פנינים צפונות בְּעָלים המעוכים, שכמה מהם בלו ונִטשטשו מזֹקן. מני־אז לא לבד שחלומותיו נתגשמו, אלא שהרבה ענינים שלא

שְׁער מראש נתגלו או נתבררו על־ידי הגניזה, שהעביר מפִּנה נסתרה ובלתי־ידועה לבית־עקד הספרים של קמברידז׳ שבאנגליה. חכמי ישראל המְעלית הכירו כרגע את ערכה הגדול של גניזה זו. על זה יעיד ביחוד מאמרו של הפרופֶסור דוד קויפמאן ב„השלח״. ואפילו אלה החוקרים שבתחלה עמדו מנגד והתיחסו בקלות־ראש ל„שמות״ הללו, מפני שֶׁדִּמּוּ שדבר שנגנז בודאי טעון גניזה, אינם יכולים להסיח את דעתם מן המסקנות שכבר נתבררו במשך עשרים וחמש השנים האחרונות. הבל ששכטר בעצמו לא זכה לראות את כל האור הבהיר, שהגניזה ממשכת להפיץ על הפִּנות האפלות שבדברי ימי ישראל וספרותו. הוא בעצמו הביע פעמים רבות את צערו על זה, מפני שהֻברר לו, שהמלאכה אינה לאיש אחד ולא לדור אחד.

שכטר היה רגיל לאמר, שהוא לא גִלה את הגניזה, אלא הגניזה נתגלתה מאליה. השתלשלות־המאורעות, שעל־פיה כִּתֵּת את רגליו לנוד למרחקים, מעידה, שדבריו אלה אינם בדיחותא בעלמא. הגניזות השונות שבארצות המזרח היו ידועות לחכמי ישראל יותר ממאה שנה, והרבה תַּיָּרים העידו, שרב טוב צפון בהם. הקראי אבן־רשף העשיר את בית־עקד־הספרים הפטרבורגי בכתבי־יד רבים, שלמים או לקוים, שמוצאם מן הגניזות. החוקר א. א. הרכבי מצא בהם חֹמר חשוב ורכש לו שֵׁם גדול בעולם המדע על־ידי עבודתו במקצוע זה, אנשים פרטיים ובתי־עקד־הספרים באירופה ובאמריקה רכשו להם הרבה קטעים קדם ששכטר נסע למצרים. מר אלחנן אדלר מלונדון והד״ר פינחס אדלר מפילַדלפיה הביאו מספר הגון של קטעי הגניזה במשך נסיעותיהם בארצות המזרח. אִלו היה הדבר נמשך כך, היו קטעי הגניזה מתפזרים בכל קצוי הארץ, והרבה מהם היו יורדים לטמיון. על־פי מקרה מעַנין נזדרז שכטר להציל את הגניזה שבמצרים מכלָיה. הגבירות האנגליות מרת לואיס ומרת גִבסון שבו מן המזרח והביאו אִתן לקמברידז׳ קטעים אחדים, שקנו בארץ־ישראל. באחד מימי האביב של שנת 1896 נפגש אתן שכטר, שהיה מרצה הרצאות בעת ההיא בקמברידז׳ שבאנגליה בספרות הרבנית, ובקש מהן להראות לו את הקטעים הללו. אחרי שעה קלה הרים אחד מן העלים והעיר: „כפי הנראה, יש בו ענין רב״. מרת לואיס נתנה לו הרשות לקחת את העלה לבית־אוצר־הספרים, לראות אם נכונה השערתו. שכטר הכיר, שהעלים הם חלק מן המקור העברי של בן־סירא. הספר החיצון הזה, שלא נכנס לכלל הַקָּנון העברי, נשתמר בתרגומו היְוָני על־ידי הכנסיה הנוצרית, אולם המקור העברי היה עדַין ידוע במאה העשירית לסעדיה גאון. שכטר מהר לפרסם את מציאתו זו בעתונים, ודבריו עשו רשם אדיר על המלַמדים היהודים והנוצרים. כל אלה שרכשו להם כתבי־יד או קטעי הגניזה בעברית התחילו לבדוק אחריהם, ועל־פי תאורו המדַיק של שכטר הצליחו אחד־ים מהם לגַלות חלקים אחרים מבן־סירא. אז החליט שכטר לנסוע למצרים ולגאֹל את הגניזה, בכדי שהשרידים הנמצאים בה ישתמרו לדורות ולא ירקבו במרתף של בית־כנסת עתיק.

לא נגַזם אם נאֹמר, שעל־ידי העברתה של הגניזה ממצרים העתיקה לקמברידז׳ שבאנגליה התחילה תקופה חדשה בחכמת ישראל. לאט־לאט מתרכזים

הכחות המעטים שבנו לחקירות בכתבי־יד. לא לכל אחד ואחד מחכמינו יש ההזדמנות לבדוק בכתבים הבלים הללו, אולם כמעט שאין לך מקצוע שלא נתעשר במדה פחותה או יתרה מפרסומם של הקטעים, ואפילו המְלַמדים שלא ראו צורת כתב־יד מימיהם מרחיבים את אוצר ידיעותיהם על־ידי עבודתם של חבריהם. כשנעַיֵן בעתונים המדעיים המְקדשים לחכמת ישראל, נִוָכח כרגע, שהגניזה תופסת מקוֹם חשוב מאד בחקירות האחרונות. וזו היא רק ההתחלה, רק חלק קטן מאוצר הגניזה ידוע למְלַמדים, מפני שעדַיִן לא נבדק כראוי. ביחוד נמצא שם מספר הגון של תעודות שנכתבו בערבית, המחכות לידים חרוצות לטַפל בהן. יש גם־כן הרבה כתבים שמעָכו ונטשטשו מִזֹקן, ורק המְמחה בעל כשרון מְיֻחד יוכל לקוות להכיר את רשמי האותיות. עד־עכשו נתפרסמו על־פי־רֹב אותם הקטעים, שהקריאה בהם אינה קשה ביותר וכל מְלמד המצוי אצל כתבי־יד יוכל להעתיק אותם בדיוק. ברם יש אפשרות, שדוקא אותם העלים, שהפרוץ מרֻבה בהם על העומד, יגלו לנו סודות כמוסים שלא שערנו. על־פי־רֹב הכתבים המעוכים עתיקים ביותר, אף־על־פי שנמצאים קלפים מן המאה העשירית שנשתמרו באֹפן מצֻין. וכמובן, דוקא הדברים העתיקים חשובים לנו ביותר.

הרֹב הגדול של הקטעים מן הגניזה שבמצרים העתיקה נמצא כעת באוצר־הספרים שעל־יד האוניברסיטה שבקמברידז׳. המספר של הקטעים שם עולה לכמה עשרות אלפים. גם במוזיאון הבריטי שבלונדון ובאוצר־הספרים הבודליאני שבאוקספורד משתמרים הרבה כתבים. החכם אלחנן אדלר מלונדון רכש לו גם־כן כמה וכמה קטעים במשך נסיעותיו בארצות המזרח. יש עוד אנשים אחרים באנגליה, שברשותם נמצאים קטעים אחדים. אף־על־פי ששכטר בדק בכל פנות הגניזה ההיא, השאיר שם כמה וכמה קטעים שלא שם אליהם לב. זה יותר מעשר שנים שֶמַר יעקב מוסירי ממצרים הודיע, שהקהלה היהודית בעירו הוציאה את הקטעים הללו מן הגניזה והניחה אותם במקום יותר ראוי להם, בכדי שישתמרו. היא מִנתה את מר ברנַרד שפירא, שיכתוב רשימה פוֹטית על־אודותיהם. עד־עכשו לא הופיעה הרשימה, ואי־אפשר לדעת עד־כמה יש לסמוך על דבריו של מוסירי, שבין השרידים הללו נמצאים כתבים אוטוגרפיים של סעדיה גאון, חפץ בן יצליח, הרמב״ם ואחרים. בשנת 1914 קבל שכטר כשלשים תמונות פוטוגרַפיות מן הקטעים הללו, והוא מסרם לי. מצאתי בהם דברים חשובים, וקטע אחד, תשובה ערבית מאת הרמב״ם, כתובה בעצם ידו, פרסמתי ברבעון האנגלי (כרך ו, שנת 1915, עמוד 225). בין התמונות הללו היה גם חלק מ„ספר הגלוי״ של רב סעדיה, בערבית ובעברית, שנתפרסם אחר־כך על־ידי מר ברנרד שפירא בהשקפה הצרפתית. דרוש להעיר, שהחלק הזה מ„ספר הגלוי״ שַיָך לאותו כרך, שעלים אחדים ממנו נמצאים בין קטעי הגניזה שבבית־המדרש דרופסי קולידז׳. קטעים אחדים נתפזרו גם במדינות אחרות. בפילַדלפיה יש אֹסף של קטעים, שמספרם עולה קרוב לחמש מאות. הד״ר פינחס אדלר בִקר את מצרים בשנת 1891 ורכש לו אסף קטן של קטעים. גם השופט מאיר סולצברגר קנה במשך שנים רבות מספר הגון של תעודות ושטרות וגם שרידים

מספרות ישראל. הד"ר הרבֶּרט פְרִידֶנְוַלְד קנה פעם אחת באַטְלַנְטִיק סִיטִי חמשה־עשר כתבים בלים, שמוצאם, כפי הנראה, מן הגניזה שבמצרים. כל הקטעים הללו נִתנו אחר־כך במתנה לאוצר־הספרים שבדרופסי קולידז׳. גם הפרופֶסור דוד וֶרְנֶר עמרם אסף לאוצרו יותר משלש מאות כתבים שונים, שרֻבּם נמצאים כעת בבית־המדרש הנזכר, ומעוּטם באוניברסיטה הפנסילוַנית בפילַדלפיה. קטעים אחדים נמצאים גם בידי יחידים פה ושם, שאינם ידועים אלא לחוג של מכריהם.

עד־עכשו נתפרסמו שלש רשימות, המתארות בדרך־כלל או בפרוטרוט את קטעי הגניזה. המעֻלה שברשימות הללו היא של המוזיאון הבריטי מאת ג. מרגוליות. בספרו זה נותן המחבר סקירה שלמה ומקפת מכל כתבי־היד הנוגעים לחכמת ישראל, הנמצאים במוזיאון הבריטי. בחלק השני של הַקַטַלוג של נֵיבּוֹיֶר וקוֹלִי מתארים כל קטעי הגניזה הנמצאים באוצר־הספרים הבודליאני. אך התאורים הללו אינם מספיקים, והקורא לא יוכל לקבל מֻשג ברור ממהותם של הכתבים. המחברים של רשימה זו הסתפקו בדברים כלליים וקמצו בפרטים. הרשימה השלישית היא מאוצר־הספרים של אלחנן אַדלרי), שאי־אפשר לשפוט על־פיה על מהותם של הקטעים. רשימה מפֹרטה עם תאורים של כל קטעי הגניזה הנמצאים בפילַדלפיה הולכת ונדפסת עכשו על־יְדֵי ברבעון האנגלי. חבל שהאוצר הגדול בקמברידז׳ נשאר עדַין בָּלוּם. שכטר בעצמו התחיל לטפל בקטעים המרֻבּים שהביא ממצרים, ומנהלי האוניברסיטה הקמברידז׳ית מִנו בעת ההיא את הד"ר הירשפֶלד מלונדון להתעסק בחלק הערבי של הכתבים. שני החכמים הללו התקדמו במדה מרֻבּה בעבודתם, כאשר נראה מספריהם ומאמריהם שפרסמו, אולם מלאכתם רחוקה מגמר. כעבור שנים מועטות נתמנה שכטר לנשיא הסמינַריון בניו־יורק והֻכרח להפסיק עבודתו זו. למנהלים של אוצר־הספרים שבקמברידז׳ יש בכתב רשימה קצרה מן הקטעים שלהם, שנתחברה על־ידי המלֻמד הנוצרי אֶרנסט דזֶ׳מס וָרמַן. אולם היא צנומה יותר מדי, ואי־אפשר לסמוך עליה בנוגע להרבה פרטים, ובשום אֹפן אינה ראויה לדפוס.

מה שנחוץ לנו עתה, לכל־הפחות, הוא: לפרסם רשימה מפֹרטת מכל קטעי הגניזה הנמצאים בכל אוצרות־הספרים בכל הארצות, בין בידי יחידים ובין במוסדות שונים. מוטב היה, אִלו היתה לנו האפשרות להוציא לאור את כל הכתבים הללו (כמובן, יוצאים מן הכלל קטעים שאין להם שום ערך מדעי ואינם אלא ענין לסוחרים בדברים עתיקים) או להדפיס תמונות פוטוגרפיות מהם. אולם לעבודה זו דרושים לנו הרבה חוקרים חרוצים, שיקדישו את כל עתם למקצועות השונים וגם סכום הגון של כסף, וברור שאי־אפשר לנו להעלים עינינו מן הפרט הזה. יש לקוות, שהחוקרים יִמָצאו, אך שאלת הכסף היא יותר קשה לפתור. עד שהאמצעים החמריים יַשׂגו לנו עלֵינו להסתפק במועט: ברשימה מפֹרטת והרבה יש להצטער, שעדַין לא זכינו למועט הזה. עתה מֻנחים רֹב הכתבים במקום נהדר וממשיכים את חלום־הרקבון שלהם.

---

[1]) האוצר נמכר זה־עתה לסמינריון היהודי שבניו־יורק.

תחת האבק הרב, שנצטבר עליהם בהיותם במצרים, מעלפים הרבה מהם (כלומר, המיֻחסים שבהם) בזכוכית. אין איש מפריע אותם. רק לפזמים רחוקות יבוא אורח ארעי לבקר אותם. אולם אין קיומם בטוח כל־כך כמו בארצם, שהרי אינו דומה אקלימה של מצרים לאקלימן של ארצות אחרות. הַלַּחות שבמקום־מנוחתם החדש מקלקלת אותם לאט־לאט, והם נעשים מטֻשטשים יותר ויותר.

דברי אלה מוסבים כלפי קטעי הגניזה, לא מפני שערכם גדול יותר מזה של כתבי־יד של ספרים שלמים. אדרבה, כל ערכם של הקטעים הוא מפני שהם שרידים מספרים, וברור מאליו שאין החלק עדיף מן הכֹּל. אולם ספרים שלמים ידועים למלֻמדים. רק לפעמים רחוקות יארע שכתב־יד חדש מתגלה בעולם המדע. כל מי שיש לו ספר שלם, אף־על־פי שאינו יודע את ערכו, מקפיד עליו לשמרו כהוגן, ואין כתב־יד כזה דרוש למליץ־ישר. לא־כן קטע קרוע ומטֻשטש, אֵידי דזוטר עלולים בני־אדם להקל בשמירתו. ערכו של עלה בודד אינו גלוי לעינים. יארע לפעמים, שחוקר אחד (ובמֻמחים הכתוב מדבר) עובר על קטע ואינו מתעכב עליו; אחר־כך בא חברו ומגלה את חשיבותו. לפיכך יש להזהיר גם את המלֻמדים, לבל יתנהגו בקלות־ראש אפילו בדבר שבסקירה הראשונה אין לו שום ערך כלל. במדע יש מקצועות שונים, וקשה להגיד מראש מה שהמֻמחה במקצוע מיֻחד יגלה דוקא בקטע שאחרים מאסו בו. כל מי שהתעסק בגניזה יודע את הענין הזה מן הנסיון.

דרוש לצַיֵּן כאן, שאחת הידיעות הכלליות שלמדנו מן הגניזה היא, שספרותנו בימי־הבינים היתה עשירה יותר מאשר פללנו. מן השרידים שנשתמרו יודעים אנו מספר הגון של ספרים וסופרים, שנעלמו אפילו מן הבִּבליוגרפים המֻעלים של הדור החולף. ויש תקוה, שעל־ידי חפוש אֶנֶרגי נוכל להעשיר את אוצר ידיעותינו יותר ויותר בכל המקצועות השונים. כמה וכמה תקופות בדברי ימי עמנו, שנחשבו לנשכחות, עולות לפנינו מתהום הנשיה. המסך, שהֵליט הרבה פרטים בערפל, מורם, ואנו יכולים להציץ בְּעֵבר מבעד הסדקים.

II

בכדי לתת כאן מֻשג ברור ממה שחכמת ישראל כבר הרויחה על־ידי ההתעסקות בגניזה, טוב נעשה אם נחלק את הקטעים למקצועותיהם. כמובן, אין מטרתי למסור רשימה בִּבליוגרפית מפֹרטה מכל מה שיצא לאור עד־עכשו, אלא סקירה כללית מן השנויים שנתהוו בידיעותינו. אשתדל, שסקירתי זו תהי מקפת וכוללת, מבלי הלאות את הקורא בפרטים שאין בהם כדי „הבלטת גַּוָּן".

אי־אפשר לקוות למצֹא חדשות מרעישות במקצוע של כתבי־הקֹדש. המסוֹרה קדמה זמן רב לעלה היותר עתיק שנמצא עד־עכשו. בגניזה שבמצרים לא נשתמר שום כתב שנעתק קֹדם המאה השביעית. הרֹב הגדול של הקטעים

הוא מן התקופות המאחרות. פה ושם נמצאת כתבה או תעודה עתיקה, אך זה חזון בלתי־נפרץ. לפיכך נמנעו חכמי ישראל מלטפל בקטעים כאלה. בכל־זאת אין אנו רשאים להסיח את דעתנו מכל הענין, משום שעל־ידי השרידים העתיקים מכתבי־הקדש אפשר לנו ללמוד הרבה פרטים בנוגע לאורתוגרפיה הבבלית. כידוע, מספר כתבי־היד של הבבליה העברית מצמצם מאד, וגיגר הוכיח, שכלם נעתקו מכתב־יד אחד, והרי ברור שאין לנו אלא עדות נאמנה אחת על־דבר הכתיבה העברית. המדקדקים הנוצרים, כגון גזניוס וחבריו, השתדלו למצא את הכללים של הכתיבה, מדוע היא מלאה במקום אחד וחסרה במקום אחר. יש מלים ידועות שנזכרו כבר בתלמוד ובמדרש, שהיו מלאות או חסרות, ובודאי שהרבה מהן נקבעו על־פי המסורה. אולם קשה להאמין, שהיו לבעלי־המסורה בעצמם חקים וכללים קבועים. הם רק מסרו לנו מה שמצאו בספרים שהיו לפניהם. בתקופה שבה נוצרה המסורה היתה הכתיבה העברית בעצם השתלשלותה והתפתחותה ועדין לא הספיקה להקבע בהכרה ברורה. מן הכתבות העתיקות, כגון המואבית והשלוחית, והכתבות הקדומות של הצורים והצידונים, יודעים אנו שבלשונות כנען היתה הכתיבה בתחלה מיסדה על־פי כללים קבועים. רק האותיות בלבד נכתבו, ואמות־הקריאה (כלומר, אותיות אהו״י, שהנן במקום תנועות בכתיבה המלאה) נשמטו לגמרי. בתקופה הקדומה, כשהכתב והקריאה היו קנינם הרוחני של יחידי־סגלה, כגון הכהנים והסופרים שאמנותם בכך, לא היה שום צרך לברא דרך נוחה וקלה. להפך, יש לשער שהיחידים הללו לא רצו לגלות את סודם הכמוס לבני עמם, שמא על־ידי התרבות החכמה תתמעט חשיבותם. אחר־כך, כשחכמת הקריאה והכתב נתפשטה בין חלק גדול מן העם (אפשר שהגורמים היו דתיים), התחילו למצא תחבולות איך להקל למוד זה, וקדם שהמציאו את הנקוד היו משתמשים באותיות אהו״י. מלים שקריאתן היתה מובנה לא היו טעונות אמות־הקריאה, ומשום שלא כל הסופרים הסכימו איזו מלה מובנה מאליה בלי עזרת אמות־הקריאה ואיזו צריכה לסיוע, נכנסה ערבוביה בהרבה מלים. בכלל, ענין כזה היה תלוי במצב־נפשו של הסופר: פעם השתמש בכתיבה מלאה ופעם בחסרה. כשהמציאו את הנקוד, הוסיפו הנקדנים את התנועות למלים כמו שמצאו אותן עם האורתוגרפיה הבלתי־מדיקת שלהן, ולא הקפידו לישר את ההדורים ולהסיר הנגודים.

מן הדברים הללו מוכח, שאי־אפשר לנו לחפש אחרי כללים באורתוגרפיה הבבלית. דבר שנוסד לכתחלה שלא־בהכרה ובאקראי — מן הנמנע שתמצא בו שיטה קבועה ומסימת. השערתנו זו תתברר יותר ויותר מקטעי הגניזה. לא בדקתי היטב באספים של בתי־עקד־ספרים של אחרים, אבל בתארי את קטעי הגניזה של דרופסי קולידז׳ מצאתי הרבה פרטים מענינים בנדון הזה. בהרבה מן הכתבים העתיקים נמצאות מלים מלאות שהנן חסרות במסורה שלנו, ולהפך. ביחוד יש הרבה שנויים בנוגע לוא״ו וליו״ד. כמובן, היו נמצאים בימים הקדמונים ספרים בלתי־מגהים, ויש לסתור השערתי זו ולאמר שהקטעים הללו שיכים לסוג של ספרים כאלה, ואי־אפשר לדין מהם. ברם מספר הקטעים הללו הוא רב, וקשה להאמין שכלם היו בלתי־מגהים. נוסף לזה הרי ידוע, שאסור היה

לו לאדם להשכין ספר שאינו מֻגה בתוך ביתו, וחזותם של הקטעים מוכיחה שבעליהם השתמשו בהם עד שֶׁמֻּעֲכוּ ונטשטשו מרב משמוש. לפי דעתי, יש לנו בזה ראיה ברורה, שאפילו זמן רב אחרי המסורה לא הקפידו הסופרים לדַיֵּק בכתיבת אמות־הקריאה. או אפשר להביע השערה זו באֹפן שונה קצת: בתקופה ההיא נמצאים ספרים רבים שהאורתוגרפיה לא היתה שָׁוה בהם, ועל־ידיהם נתפשטו בין הקהל כל מיני כתיבות. אחר־כך, כשרֹב ההעתקות הקדומות אבדו, נקבעה הכתיבה באפן אחד.

גם מנקֻדת־השקפה אחרת יש חשיבות מיֻחדה לקטעים של כתבי־הקדש. בין השרידים המועטים שתארתי בספרי מצאתי בשני מקומות, שהנוסחה שם היא כזו של תרגום השבעים ונגד המסורה שלנו. כדאי להעיר על הפסוקים הללו כאן. בישעיה, י״ז, י״א, נקדה המסורה כהוגן: וּכְאֵב אָנוּשׁ. אולם השבעים תרגמו כאִלוּ כתוב „וּכְאָב אֱנוֹשׁ". ברור, שכאן היתרון למסורה על תרגום השבעים. אולם מעַנין, שבקטע הגניזה הנקוד: וּכְאָב (עַיֵּן רשימתי, מספר 24, הרבעון האנגלי, כרך י״ב, שנת 1922, עמוד 410). בירמיה, ה, א, נתקשו המפרשים החדשים בבאור המלים „אם תמצאו איש", המפריעות את הרִתְמוס הפיוטי. בתרגום השבעים חסרה המלה „איש", וגם יתר התרגומים אינם מחֻוָּרים כראוי. ולפיכך הציעו חוקרים אחדים, שיש אפשרות שכל המשפט הזה מיֻתּר לגמרי וצריך למחקו. ופלא גדול, שבתרגום ערבי־יהודי של הפסוק הזה חסרות אותן המלים (עַיֵּן רשימתי, מספר 49). כמובן, אין מכאן ראיה שבמקור חסר המשפט הזה, כַּוָּנתי רק להראות, שהרבה יש לנו ללמוד מן הקטעים העתיקים גם בנוגע לגוף של כתבי־הקדש. במקצוע הזה יש הרבה שאלות שעדַין לא נפתרו כראוי, אף־על־פי שדעתם של כמה חוקרים כבר נתישבה בהן, ויש תקוה שכאשר נמשיך לבדוק בכתבים עתיקים נתקדם בידיעותינו גם בנדון זה. המלאכה מרֻבּה, ולא תמיד נעימה, והמסקנות מוטלות בספק. ברם כך דרכה של תורה: התאבון לדעת שבנפש החוקר דוחף אותו לחַפש בפִנות נסתרות ואפלות. בתחִלת עבודתו מפרפרת נפשו בין תקוה ויאוש; אולם הכֹּח הטמיר שבו דוחף אותו הלאה. מעטים הם המצליחים. אך גם אלה שלא הצליחו לא הפסידו שכרם, אף־על־פי ששמם אינו מתפרסם בעולם: הם מִלאו תאבונם וגם פִּנו דרך לאחרים הבאים אחריהם. לפיכך אין לנו להבטל מן ההתעסקות בקטעים של כתבי־הקדש. אפשר שאפילו מן הפרטים שהנם קלי־ערך למראית־עין תצא לנו תורה שלמה.

בנקוד של הקטעים מן הסוג הזה שולטת ערבוביה גדולה. קשה להאמין, שידים בלתי־אמונות חלו ברֹב הכתבים הללו. במספר הגון של הקטעים שבדקתי מצאתי שהנקוד שונה מן המקֻבל, ואין צריך לאמר שֶׁכַּוָּנתי לנקוד הטברי ולא לנקוד הבַבלי. מהופעה כזו יש לשער, שהשיטה שבה נהגנו לנקד המלים ושעל־פיה אנו מבַטאים אותן לא היתה כן מתחלת בריָּתה. גם היא נתפתחה ונקבעה לאט לאט במשך הזמן. פרט אחד טעון שִׂימת־לב מיֻחדה, מפני שממנו מסתעף כלל דקדוקי חשוב. לחוקרים בדקדוק ההשוָאה של הלשונות השמיות היתה קשה להבין, מדוע מנקדים בפתח את האות הראשונה של המדַבר בעדו והנוכח של הפעלים נחי ע״ו. אנחנו הֻרגלנו לאמר: קַמְתִּי, וכו׳; אולם כשֶׁנַּשוה מלה זו עם

הנטיות בלשון הערבית, נמצא שהיא צריכה להיות קָמְתִּי או קָמְתִּי. כמובן, אין מַדמים שפה לשפה, ובפתגם הזה נחה דעתם של המדקדקים. אולם כבר העיר גיגר, שהמדקדקים הקדמונים הביאו שיש ספרים שבהם הנקוד קָמְתִּי (עַיֵּן „קבוצת מאמרים", מהד״ר פוזנַנסקי, 41). ובאמת מצאתי קטע מספר איוב, שבו הנקוד הֲשָׁמְתָּ תחת הֲשַׂמְתָּ (איוב, א, ח; עַיֵּן רשימתי, מספר 32).

[ז]

ברם מתָּנה יפה הביאה לנו הגניזה בספרים החיצונים או הגנוזים, שהיו שַׁיכים לתקופה של כתבי־הקֹדש. כאשר הֻברר למעלה, היתה התגלותו של ספר בן־סירא הסבה הישרה להעברת הגניזה ממצרים העתיקה לקמברידז׳ שבאנגליה. מחבר הספר הזה, שמעון [1] בן ישוע בן אליעזר, חי בירושלים במשך המאה השניה קֹדם ספירת הנוצרים. על־פי חשבונות שונים עולה לנו, שחִבר את משליו בשנת 180 בערך. היהדות הרשמית, מסבות שאין פה המקום לפרטן, לא הכניסה ספר זה לתוך כתבי־הקֹדש, ובכל־זאת לא נמנעו חכמי התלמוד מלקרֹא בו ולהביא פסוקים ממנו. בן־זאב, רֵיפמַן ושכטר אספו את כל המקומות בספרות הרבנית שהספר הזה מובא בהם. אך ברור, שספר שלא הֻקדש מאת המורים הרשמיים שבעם היה בחזקת־סכנה, שסוף־כל־סוף יִשָּׁכח לגמרי. לאשרו, תֻּרגם הספר יוָנית בשנת 130 קֹדם ספירת הנוצרים על־ידי נכדו של המחבר, והכנסיה הנוצרית הכניסה אותו אחר־כך תחת כנפיה. וכך נשתמר בלבוש זר ובסביבה זרה כאחד עם יתר כתבי־הקֹדש והספרים החיצונים האחרים. אך גם במקורו העברי היה ידוע זמן רב, אף־על־פי שהעם הֻזהר מלקרֹא בו. הירונימוס ראה את המקור העברי בסוף המאה הרביעית לספירת הנוצרים. כפי הנראה, היה גם לפני סעדיה גאון בראשית המאה העשירית. בהקדמתו ל„ספר הגלוי" שלו מעיר סעדיה: „שמצינו ששמעון בן ישוע בן סירא חבר ספר חכמה הדומה לספר משלי בפרקיו ופסוקיו ושם בו סימנים וטעמים". הוא מזכיר עוד חבורים אחרים ואומר: „שאלעזר בן עיראי חבר ספר חכמה הדומה לספר קהלת בסדורו ופסוקיו, עם טעמים וסימנים. וכמו שרשמו בני חשמונאי, יהודה ושמעון ויוחנן ויונתן ואלעזר, בני מתתיה, מה שעבר עליהם בספר הדומה לספר דניאל בלשון הכשדים. ובדורנו זה חברו אנשי קירואן ספר עברי במה שמצא אותם מן הבבלי הנוצרי, נחלק לפסוקים ויש בו טעמים". קרוב לוַדאי, שסעדיה ראה כל הספרים שהזכיר, וגם היה ברי לו שהיו ידועים לבני דורו שאליהם פנה בדבריו אלה; אלמלא כך, לא היה מסתַּיע בהם.

מני־אז נשכח בן־סירא מספרות ישראל, ומקורו העברי נעלם לגמרי.

---

[1] כך רשום ב„סֵפר הגלוי" לסעדיה גאון, וגם בקטעי הגניזה. על־פי התרגום הסורס וכמה כתבי־יד של התרגום היוָני, היה שֵם המחבר י ש ו ע.

הקוראים העברים, שאינם זקוקים ללשונות אחרות, הֻכרחו להשתמש בתרגומו של בן־זאב. המתרגם הזה השכיל במדה מרֻבה בעבודתו זו, וחִקה באֹפן מֻצלח את הסגנון של „משלי" ויתר ספרי החכמה של כתבי־הקֹדש. אולם הלב דאב עד־מאד לראות תרגום עברי מִספר שנכתב לכתחלה עברית. לפעמים נאלצים אנו להסכים עם דברי וֶלהויזן הקובל, שהיהודים כפויי־טובה הם ואינם שומרים על כל קניניהם הרוחניים. המכבים הצילו את היהדות מכליון, והיהדות לא שמרה את זכרם של המכבים.

על־פי מקרה, שֶסֻפר למעלה, נתגלה עלה אחד ממקורו העברי של בן־סירא. כשנתפרסמה מציאה זו בעתונים, גדלה השמחה במחנה המלֻמדים היהודים והנוצרים. כל אלה שברשותם נמצאו כתבים בלים, שלא שמו אליהם לב קֹדם־לכן, התחילו לבדוק בהם, ובמשך זמן קצר נתפרסמו הרבה עלים ונוסחאות שונות מן הספר הזה. עכשו כבר יש לנו שני שלישים בערך מכל הספר, כפי שנשתמר בתרגומו היוָני על־ידי הכנסיה הנוצרית. מעניֵן מאד, שקֹדם שהגבירות לואיס וגיבסון הביאו את העלים הבודדים לקמברידז', כבר נתגלגלו הרבה קטעים מבן־סירא לאוצר־הספרים הבודליאני שבאוקספורד ולידי כמה וכמה יחידים. אולם מסבות שונות לא נודעו ה„מציאות" בקהל, עד ששכטר הכיר את ערכם הרב של הכתבים שראה, וּמשך שימת־לבם של המלֻמדים לחקירה זו.

במשך שנים מועטות נכתבה ספרות רחבה על בן־סירא. נַיבוֶר וקולי מהרו להוציא לאור את הקטעים שנתגלו עד שנת 1897 בספר מיֻחד. אחר־כך יצאה מהדורתם של שכטר וטילור בשנת 1899, הכוללת מספר יותר גדול של קטעים עם הערות בלשניות ותרגום אנגלי חדש. מהדורה זו היא היסוד לכל המהדורות המרֻבות האחרות, של סמֶנְד, פֶּטֶר, ישראל לוי, שטרַק, כהנא, ועוד. גם התרגומים בלשונות השונות תֻקנו והֻשבחו על־פי המקור העברי. מכל הספרים הללו נקל לראות התועלת הגדולה, שמציאה זו הביאה לעולם־המדע.

מובן, שקמו מערערים על אמתותו של המקור העברי הזה. הראשון שֶקִבל עליו היה הפרופֶסור שמואל דוד מרגוליות, מורה השפה הערבית באוניברסיטה שבאוקספורד. המלֻמד הזה, שהנהו בעל מוח חריף וכשרונות גאוניים, פרסם בשנת 1891 מאמר ארֹך על המשקל שבבן־סירא, והשתדל להוציא מן התרגומים העתיקים את המקור העברי, שיתאים למשקל ידוע שהציע. בהוכחותיו הראה מרגוליות חריפות מפליאה וחוש של בלשן גדול. אולם המקור שנתגלה אחר־כך לא סִיַע להשערתו, מפני שהמשָלים אינם מתאימים למשקל ההוא. וגם כאן עמדה לו חריפותו ובהרבה ראיות השתדל להוכיח, שהמציאה אינה המקור, אלא תרגום עתיק שנעשה ברֻבו מן התרגום הסורסי. גם המלֻמד הנוצרי נ. ביקל מְוִינה הסכים לדעה זו. עתה מדפיס הד"ר אברהם ביכלר מלונדון מאמר על־דבר „חטא וכפרה בבן סירא", ומשתדל להוכיח שהמקור אינו אלא תרגום. (עיֵן הרבעון האנגלי, כרך י"ג, שנת 1923, עמוד 303 והלאה). אין ההוכחות של החכמים הללו מכריעות. הם מדגישים יותר מדַי את ראיותיהם מן הסגנון, שאי־אפשר לסמוך עליהֶ. יש להודות, שמי שמשוה את הסגנון המקראי, ביחוד של ספר־משלי וכיוצא בו, עם סגנונו של המקור של בן־סירא, יוכח

כרגע, שהבדל גדול ביניהם, ונטיתו הראשונה תהיה להחליט, שאין לפנינו סגנון טבעי של סופר שדבר בלשון העברית בירושלים במאה השניה קדם ספירת הנוצרים. אולם אחרי העיון וישוב־הדעת יתברר לו, שאין הענין פשוט כל־כך, ויש לדינו לכאן ולכאן. במבואו למהדורתו לספר בן־סירא משתדל שכמר, שאינו מטיל ספק באמתות המקור שלו, להוכיח, שמבקרי המקרא צריכים לחזור מכמה וכמה מדעותיהם בנוגע לזמן שבו נתחברו ספרים ידועים. לפי דעתו, אם ספר בן־סירא, שנכתב במאה השניה קדם ספירת הנוצרים, מכיל הרבה מלים ארמיות הידועות לנו מן הספרות התלמודית, ברור שהספר היותר מאחר של כתבי־הקדש נתחבר בזמן יותר קדום. בפרכה זו, אם יש לסמוך עליה, אפשר לסתור את דעות המבקרים הקיצוניים, הסוברים שחלק הגון מן המקרא נכתב בתקופת המכבים, כלומר, אחרי בן־סירא. שכטר הקדיש גם מאמר שלם לנושא זה, ומחליט שמפאת הסגנון אי־אפשר לנו להאמין שמזמורים ידועים שיכים לתקופה המאחרת. באמת כבר העיר שד״ל על הענין הזה זמן רב קדם התגלותו של המקור של בן־סירא. לפניו היו רק הפתגמים האחדים מספר זה המובאים בתלמוד, ועל־פיהם למד, שבן־סירא כתב את משליו לא בסגנון ספר־משלי, אלא בסגנון המאחר שהיה נוהג בימיו ושממנו נתפתחו המבטאים שבמשנה. ובכן ברור, שהכתובים היותר מאחרים קדמו בזמן לבן־סירא, שהנהו הגשר המאגד את הסגנון המקראי והרבני.

אולם דוקא מטעם זה רוצים אותם החוקרים, המטילים ספק באמתות המקור, להוכיח, שלפנינו תרגום מאחר. הם מהפכים את הסדר: אם סגנונו של חלק הגון מן הכתובים, ביניהם גם הרבה מזמורים, שנתחברו בתקופת המכבים, הוא מזקק כל־כך ונקי כמעט מהשפעת השפה הארמית, הרי ברור שספר בן־סירא שלפנינו אינו המקור העברי, משום שמן הנמנע שנכתב על־ידי סופר שחי במאה השניה.

כך נחלקו המלמדים של זמננו לשתי מחנות בנדון זה, וקשה להכריע ביניהם; אולם הרב הגדול שבהם נוטה להאמין, שהמקור האמתי נתגלה. באמת קשה לדין מן הסגנון על הזמן שבו נתחבר ספר זה או אחר. נקל לנו לצייר בדמיוננו, שסגנונים שונים שלטו בתקופה אחת. הרי כבר ידוע, שאין שני סופרים (ובמקוריים הכתוב מדבר) כותבים בסגנון אחד. לפי דעתי, זה הוא הרעוע בהרבה מהשקפותיהם של מבקרי המקרא: הם מעמידים כמה וכמה פרטים על הסגנון. כתוב זה משתמש במלה זו ובכתוב פלוני יש מלה אחרת תחתיה, ובכן ברור כשמש בצהרים, שמידי סופרים שונים יצאו שני הכתובים הללו. המלמדים האלה סוברים, כפי הנראה, שהסופר הקדמון היה מכרח להשתמש במלה אחת למשג ידוע בכל מקום. כי להשערות כאלה אין יסוד, ברור לכל מי שהתחקה על שרשי סגנוניהם של סופרים שונים. סוף־כל־סוף סגנונו של כל סופר, אפילו היותר מקורי, מרכב מעצמותו ומהסביבה שממנה השפע ומרבותיו שלמד מהם. נמצאים גם סגנונים מחקים, ביחוד בלשון שיש בה ספרות מפתחת. זה הוא המצב באמת בלשון העברית. אף־על־פי שפסקה להיות מדברת כאלפים שנה, המשיכו הכחות המעלים שבעם להביע בה את מיטב

רעיונותיהם. משום שדברו בשפה אחרת היה סגנונם העברי מחקה ומלאכותי במדה ידועה. בכל תקופה ותקופה אנו מוצאים, שהסגנון היה מתרחק מן המקרא לאט לאט ושב אליו עוד פעם. אין לך כמעט דור שאין בו סופרים, שביכלתם לחקות את הסגנון המקראי לכל פרטיו. סעדיה, שמואל הנגיד, שלמה אבן־גבירול, משה אבן־עזרא, יהודה הלוי ואחרים (ובנקל אפשר להכפיל ולהכפיל רשימה זו) כתבו הרבה משיריהם ופיוטיהם בעברית מקראית. „ספר יוסיפון" ו„ספר הישר" יוכלו לשמש דוגמה מצינה מן החלק הספורי של כתבי־הקדש. ובתקופה החולפת הרבו המשכילים לכתוב על „טהרת הקדש", ונזהרו מלהשתמש במלה תלמודית. אם לא תמיד הצליחו לכַוֵן את הסגנון בדיוק, אין זה אלא באשמת כשרונותיהם המֻגבלים. יש כמה וכמה מדרגות של הצלחה בחקוי כמו בענינים טבעיים.

לפי דעתי, אם רוצים אנו לדַיק מסגנונו של המקור של בן־סירא, יֵצא לנו דוקא, שאין זה תרגום. משום שהחֹמר דומה בהרבה פרטים לספר־משלי היה המתרגם משתדל לחקות את סגנונו של הספר ההוא בדיקנות יתֵרה. רק המחבר היה מרשה לעצמו להשתמש במלים מאֻחרות, שהיו ידועות לו מן החיים או מן הספרות. הוא דִבר בשפה זו, ובתור אדם בעל השכלה גבוהה מָשל על אוצר־מלים יותר עָשיר מזה שנשתמר בעשרים וארבעה הספרים הקדושים. אפשר שאותן המלים שאנו מצינים אותן בתור מאֻחרות היו ידועות בזמן קדום, אלא שבמקרה לא נכנסו לכתבי־הקדש. סיוע להשערה זו אפשר למצֹא בעובדה, שאותן המלים מצויות ביתר הלשונות השמיות, וכמעט שברור שהיו ידועות גם למדברים עברית טהורה. אַל לנו לחשב, שהמלים החדשות הנמצאות במשנה הן שאולות מן השפה הארמית. נקח למשל את המלה „גשר", הנמצאת לפעמים תכופות בספרות התנאית ואין לה זֵכר במקרא. ידועה היא בערבית, בסורסית ובאשורית, ואין שום סבה להשד שאינה אזרחית גם בעברית. מלים כאלה היו בודאי נמצאות במספר הגון בלשון המדַברת ובספרות, והסופרים היו משתמשים בהן בלי שום מעצור. בן־סירא, שחי קדם שנקבע הַקָנון העברי, לא יכול להבחין בין מלים שחלה עליהן קדֻשת הספרים ובין אלה שהוצאו מן המחנה. אולם מתרגם מאֻחר, שכבר פסק מלדבר בלשון העברית, היה נזהר מלהשתמש במלים של הסוג האחרון. מענין מאד, שסגנונו של תרגום בן־זאב מתאים יותר לסגנון המקראי ומליצותיו נשגבות יותר מן הקטעים שנתגלו בגניזה.

יש ראיה יותר היובית להשערה זו. בספר שנתגלה נמצאים מלים ושרשים חדשים, שלא נודעו בספרות התנאית. בפרק ג, ח, נמצא המבטא „וכשמש משרקת אל היכל המלך". ברור מן הענין, שֶכַּונת הַשֹרש „שרק" היא „זרח". מִנַיִן לנו משמעות זו? מְלַמדים אחדים הציעו לנסח „משקרת", כלומר, „רוזמת". אולם אין הכַּוָנה הולמת כאן יפה, והתקון הוא בלי יסוד. אין כל ספק, שזה הוא הַשֹרש הידוע בערבית, וכַוָנתו „זרח" בדיוק („משרק" בערבית הוא מזרח). מזה יש ללמוד, שהַשֹרש „שרק", שהנו נרדף ל„זרח", היה ידוע גם בעברית בתקופות

הקדומות, אלא שנשתכח במשך הזמן. אי־אפשר להאמין, שמתרגם מאֻחר היה שואל מלה זו מערבית, בעת שהַשֹרש „זרח" לפניו מן המוכן. אך הדבר פשוט ומְהֻוָר, אם נניח, שבן־סירא בעצמו כתב את אותה השורה ובהכרה השתמש במלה הבלתי־רגילה. במקום אחר (ט״ו, כ״ב) אומר בן־סירא: „לצאת אחריה בחקר, וכל מבואיה ירצד". גם כאן ברור מן הענין, שמשמעות פֹעַל זה היא „ארב". אמנם מלה זו נמצאת בתהלים, ס״ח, י״ז, אולם הכַּוָּנה שם בלתי־ברורה. בכל־זאת יודעים אנו את ההוראה האמתית והמְדיקה של הפֹעל הזה מן השפה הערבית, ששם הוא מְשַמש ממש כמו „ארב" בעברית. וגם כאן תבוא השאלה: מדוע השתמש המתרגם בפֹעל זה, בעת שלפניו היה הפֹעל „ארב"? יש עוד מלים אחרות כאלה, שאין פה המקום לפרטן. כֻּלן מוכיחות, שלפנינו דבריו של סופר מקורי, אשר חי בתקופה שהשפה העברית היתה עדַין בעצם תקפה. בן־סירא השתדל לחקות את ספר־משלי בצורתו הפיוטית, אבל לא ראה שום צֹרך להגביל את אוצר־מליו; וביחוד, כאשר העירותי למעלה, שבימיו לא הבחינו עדַין בין מלה למלה. רשאי היה להשתמש בכל מה שרצה, כפי שהורהו טעמו הספרותי, ולא היה כָּפוּת לכללים שנקבעו אחר־כך. בכלל נקל יותר לחקות סגנון מְיֻחד בלשון זרה מאשר בשפת האֵם. בשפת אמו לא יוכל להשתחרר לגמרי מנטיותיו הטבעיות, בעת שהכותב בשפה זרה יסַגל לעצמו כל סגנון שירצה, והמלאכיות שבהסתגלות מסַיעת לו.

ובכן דוקא המלים הבלתי־מקראיות הן הן המוכיחות, שהספר שנתגלה בזמננו הוא המקור האמתי שכתב בן־סירא. אולם אם הנוסחה שלפנינו היא מְדיקה כמו שיצאה מעטו של המחבר, זו היא שאלה אחרת, ועל־ידי פתרונה יתבררו לנו פרטים אחרים שישַמשו תרוץ לקשיות אחרות. ביכלר במאמרו שהזכרתי למעלה מביא כמה מבטאים ומוכיח בצדק, שהתרגום היוָני אינו הולם אותם. מעובדה זו רוצה הוא להביא סיוע להשקפתו, שאין לפנינו המקור העברי. אולם אין זו ראיה מכרעת, משום שעדַין לא הֻברר לנו מה היא הנוסחה המְדיקה. כל מי שהתעסק בנוסחאות שונות של ספר אחד, יודע שהרבה חלופים יחולו בו. החלופים הללו יתהוו באפנים שונים. ראשית יארע לפעמים שהמחבר בעצמו, אחר שגמר את ספרו והפיצו בין הקוראים, יתקן כמה וכמה מבטאים, ואז יוציא מהדורה שניה, מתֻקנת ומשֻבחת. מספרות ימי־הבֵינים שלנו אפשר להביא כמה וכמה ראיות לדברים אלה. סעדיה גאון, כאשר ידוע לנו בברור, הוציא שתי מהדורות מ„ספר הגלוי". גם בכתבי־היד השונים של פרושו על ספר־איוב נמצאים חלופים חשובים. הרמב״ם בתשובותיו מעיד על עצמו, שתִקן את המהדורה השניה של ספריו ונִקה אותם מטעיות ושִנה בהם הרבה ענינים אחרי שאמתות ההלכה הֻבררה לו. הוא מזהיר את קוראיו, שלא יסמכו על המהדורה הראשונה, משום שבכמה פרטים נגרר אחרי הקדמונים שהטעוהו; אחר־כך עמד על הכַּוָּנה הנכונה ותקן שגיאותיו. ולפיכך יש לשער, שהתרגום היוָני של בן־סירא והמקור העברי שנתגלה עכשו שַיכים לשתי מהדורות שונות. הספר הזה לא הֻכנס לתוך אוצר הכתבים המקֻדשים, והמעתיקים לא נזהרו בו כראוי, ולפיכך נפלו בו הרבה שנויים. שהרי כלל ידוע, שספר שנתפרסם בין

הקהל לא ישתנה במדה מרֻבה; אולם בספר שאינו נפוץ בין העם נוהגים המעתיקים קלות־ראש ומכניסים בו שנויים כאַות־נפשם.

כפרו של בן־סירא אינו היחיד בין הספרים הגנוזים והחיצונים, שנכתב עברית ואבד במשך הזמן במקורו ונשתמר על־ידי תרגומו היוָני. לפי דעת הרבה מהחוקרים החדשים, נכתבו כמעט כל הכתובים האחרונים, כלומר, האפוקריפיים והאפוקליפטיים, עברית או ארמית, ויש לקוות, שרשמים מהם יִמָּצאו עוד בעתיד. כפי הנראה, אין שום זֵכר להם בגניזה של מצרים. כל אלה שברשותם נמצאים קטעים או כתבים בלתי־ידועים בדקו בהם בזהירות יתרה. ביחוד היתה עינו של שכטר פקוחה למציאות כאלה. אך עד־עכשו לא נתגלו אפילו הרשמים היותר קלים, והעוסקים בחקירת הספרים הגנוזים והחיצונים מֻכרחים לסמוך על השערותיהם החריפות ואין להם בסיס מן החוץ להסתַּיֵּע בו. בכל־זאת אין לנו להתיאש. הגניזה במצרים אינה היחידה, שבה נטמנו דברים עתיקים, ואפשר שסוף־כל־סוף נצליח להציל מכליון עוד שרידים אחרים.

IV

אולם אם עדַין לא עלה בידנו שריד מן הספרים הידועים הַשַּׁיכים לסוג הזה, גלה שכטר חלק כְּסֵפר חדש, שעד זמננו לא היתה למְלמדים שום ידיעה מישותו ומהותו. רק חלק קטן מן הספר הזה נמצא, ולפיכך קשה לנו לדעת בברור על־דבר מקורו ומוצאו. בשנת 1910 פרסם שכטר את הגוף העברי, תרגום אנגלי, מבוא מצֻין והערות מרֻבות. הוא מצא שמונה עלים (ששה־עשר עמודים) מנוסחה אחת ועָלֶה אחד מנוסחה שניה. באחרונה נמצאים שנויים מרֻבים, ובצדק החליט העורך, שלפנינו מהדורה אחרת. הנוסחה הראשונה נכתבה, כפי הנראה, במאה העשירית, באותיות מרֻבעות, ופה ושם יש בה נְקדות בַּבליות וטבריות. הנוסחה השניה שַׁיכת למאה העשתי־עשרה או השתים־עשרה. גם אותיותיה מרֻבעות, אלא שהן מסֻלסלות קצת, וגם בה נמצאות נְקֻדות בבליות וטבריות. מן התֹּכן ברור בוַדאיות גמורה, שלפנינו ספר־הברית של כִּתה שנבדלה בזמן מן הזמנים מרֹב העם. דיניהם מיֻסדים על תורת משה והנביאים, אלא שאינם מקבלים עליהם את מרותה של תורה שבעל־פה. על־פי השערות חריפות מציע שכטר, שלפנינו ספר־הברית של כת הצדוקים, ולפיכך קרא את ספרו זה „קטעים מסֵפר צדוקי". מקלַעת ארֻכּה של ראיות והוכחות קולע הוא במבואו. הוא מעביר לפנינו את כל הכתות השונות, הידועות לנו, ומשתדל להוכיח, שספר כזה אפשר ליַחס רק לכת הצדוקים בלבד. כמובן, חסרות ידיעות ברורות בנוגע לדיניהם של הצדוקים או של רֹב הכִּתּות האחרות. גֵיגר נסה למצא את רשמיה של ההלכה הצדוקית בספרות התנאית, ודִמה שבכל מקום שכתוב „יכול כך וכך" נאמרו הדברים להוציא מלבם של צדוקים, ולפיכך ההלכה המפֹרכת היא דעתה של כתה זו. למרות ההשערה החריפית ההיא אין לנו לבנות שיטות חדשות עליה. אולם דברים יותר ברורים נמסרו

לנו על־דבר הצדוקים מאת הסופרים הקראים אלקרקסאני ואחרים. ושכטר מוצא, שהדעות המיֻחסות לצדוקים מתאימות לאלה המַבּעות בקטעים הללו. הוא סובר, שהספר הזה בשלמותו כלל ההלכות והאגדות שהמחבר אסף ולקט מִסֵּפר צדוקי, שבו נרשמו דעותיהם של חכמי הכּתּה ההיא.

משום שפתיחתו, אמצעיתו וחתימתו של ספר־הברית חסרות עדַין, אין לָדין עליו בוַדאיות גמורה. המחבר מדַבּר ברמזים, שהיו ידועים לבני כתּתו שאליהם הוא פונה, אולם סתומים ועמומים הם לנו. הוא מכַלה את חֲצי־זעמו ביתר העם, ואומר שבמעלם קָצף אלהים על ישראל וַיַסתר פניו מהם. רק בני־הברית הם אנשי־צדק. הקטע הראשון מתחיל: „ועתה שמעו כל יודעי צדק ובינו במעשי אל כי ריב לו עם כל בשר ומשפט יעשה בכל מנאציו כי במועלם אשר עזבוהו הסתיר פניו מישראל וממקדשו ויתנם לחרב ובזכרו ברית ראשונים השאיר שאירית לישראל ולא נתנם לכלה. ובקץ חרון שנים שלש מאות ותשעים לתיתו אותם ביד נבוכדנאצר מלך בבל פקדם ויצמח מישראל ומאהרן שורש מטעת לירוש את ארצו ולדשן בטוב אדמתו ויבינו בעונם וידעו כי אנשים אשימים ויהיו כעורים וכימגששים דרך שנים עשרים. ויבן אל מעשיהם כי בלב שלם דרשוהו ויקם להם מורה צדק להדריכם בדרך לבו. ויודע לדורות אחרונים את אשר עשה בדור אחרון בעדת בוגדים הם סרי דרך היא העת אשר היה כתוב עליה כפרה סורירה כן סדר ישראל בעמוד איש הלצון אשר הטיף לישראל[1] מימי כזב ויתעם בתוהו לא דרך להשח גבוהות עולם ולסור מנתיבות צדק ולסיע גבול אשר גבלו ראשנים בנחלתם למען הדבק בהם את אלות בריתו להסגירם לחרב נקמת נקם ברית״. אחר־כך הוא אומר: „ועתה שמעו אלי כל באי ־ברית ואגלה אזנכם בדרכי רשעים. אל אהב דעת חכמה ותושייה הציב לפניו ערמה ודעת הם ישרתוהו. ארך אפים עמו ורוב סליחות לכפר בעד שבי פשע וכוח וגבורה וחמה גדולה בלהבי אש בו כל מלאכי חבל על סררי דרך ומתעבי חק לאין שאירית ופליטה למו״. אחר שהִרבּה לדבר בדרך־כלל על מעלליהם הרעים שלֹ מתנגדי הכתּה, מזכיר הוא גם אחדים מעוונותיהם: „ובכל השנים האלה יהיה בליעל משולח בישראל כאשר דבר אל ביד ישעיה הנביא בן אמוץ לאמר פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ. פשרו שלושת מצודות בליעל אשר אמר עליהם לוי בן יעקב אשר הוא תפש בהם בישראל ויתנם פניהם לשלושת מיני הצדק. הראשונה היא הזנות השנית ההון השלישית טמא המקדש. העולה מזה יתפש בזה. בוני החיץ אשר הלכו אחר צו (הצו הוא מטיף אשר אמר הטף יטיפון) הם ניתפשים בשתים: בזנות, לקחת שתי נשים בחייהם; ויסוד הבריאה זכר ונקבה ברא אותם, ובאי התבה שנים שנים באו אל התבה. ועל הנשיא כתוב לא ירבה לו נשים; ודויד לא קרא בספר התורה החתום אשר היה בארון, כי לא נפתח בישראל מיום מות אלעזר ויהושע ויושע והזקנים אשר עבדו את העשתרות, והטמון לא נגלהי) עד עמוד צדוק. ויעלו מעשי דויד מלבד

[1]) בכתב־יד: ויטמון נגלה. שכטר מציע לקרא „ויטמן ולא נגלה״, או „ויטמון מגלה״

דם אוריה ויעזבם לו אל. וגם מטמאים הם את המקדש אשר אין הם מבדילים כתורה ושוכבים עם הרואה את דם זובה ולוקחים איש את בת אחיהם ואת בת אחותו... וגם את רוח קדשיהם טמאו ובלשון גדופים פתחו פה על חוקי ברית אל לאמר לא נכונו ותועבה הם מדברים בם כלם קדחי אש ומבערי זיקות קורי עכביש קוריהם וביצי צפעונים ביציהם הקרוב אליהם לא ינקה". המחבר רומז על־דבר הַוָּסד הכתה: „ובקץ הרבן הארץ עמדו מסיגי גבול ויתעו את ישראל ותישם הארץ כי דברו סרה על מצות אל ביד משה וגם במשיחי הקודש וינבאו שקר להשיב את ישראל מאחר אל. ויזכר אל ברית ראשנים ויקח מאהרן נבונים ומישראל חכמים וישמעם ויחפורו את הבאר באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם במחוקק. הבאר היא התורה וחופריה הם שבי ישראל היוצאים מארץ יהודה ויגורו בארץ דמשק אשר קרא אל את כולם שרים כי דרשוהו ולא הושבה פארתם בפי אחז'[1]). והמחוקק הוא דורש התורה אמר ישעיה מוציא כלי למעשיהו. ונדיבי העם הם הבאים לכרות את הבאר במחוקקות אשר חקק המחוקק להתהלך במו' בכל קץ הרשיע וזולתם לא ישיגו עד עמד יורה הצדק באחרית הימים". אחר־כך הוא מתאר את החֻקים, אשר קבלו עליהם „באי הברית החדשה בארץ דמשק להרים את הקדשים כפירושיהם לאהוב איש את אחיהו כמהו ולהחזיק ביד עני ואביון וגר ולדרוש איש את שלום אחיהו ולא ימעל איש בשאר בשרו להזיר מן הזונות כמשפט להוכיח איש את אחיהו כמצוה ולא לנטור מיום ליום ולהבדל מכל הטמאות כמשפטם". והוא ממשיך למנות הרבה מחֻקיהם של בני הכתה.

למחבר היו ידועים גם הספרים הפסודוֹגרַפיים, כגון „ספר היובלות", שהוא קורא בשם „ספר מחלקות העתים", וצַוּאת לוי בן יעקב, שהוא מביא בשמו. כפי הנראה, חשב את הספרים הללו למקֻדשים. הוא מזכיר גם ספרים אחרים, שאינם ידועים כלל, שהיו שַׁיכים לסוג הזה, והם „ספר ההגו" ו„יסודי הברית". בצדק מעיר שכטר, כי בזה שבני הכתה הזאת היו מקַדשים ספרים חיצונים הם נבדלים מכלל ישראל, כלומר הפרושים, ומן השמרונים, הכתה היותר עתיקה. גם בחשבון המועדים נבדלו משני אלה. הם אומרים על עצמם: „ובמחזיקים במצות אל אשר נותרו מהם הקים אל את בריתו לישראל עד עולם לגלות להם נסתרות אשר תעו בם כל ישראל: שבתות קדשו ומועדי כבודו עידות צדקו ודרכי אמתו וחפצי רצונו אשר יעשה האדם וחיה בהם".

כשיצא ספרו של שכטר התחוללה מלחמה של תורה בין המלֻמדים, אף־על־פי שלא הטיל עוד אותה סערה שבאה על־ידי התגלותו של בן־סירא. במשך הזמן כבר הֻרגל עולם־המדע למציאות, והרשֶׁם נחלש במדה ידועה. נוסף לזה הרי הענין מסֻבך יותר מדַי, וכל מה שנאמר בו אינו אלא

(כלומר: הספר). גינצבורג מתקן: והטמון נגלה עת עמוד צדוק. אולם המבטא „עת עמוד" אינו מתֻקן כאן.

[1]) מבטא זה נשתבש וקשה לתקנו.

השערה בעלמא. בכל־זאת בא מספר הגון של מאמרי־בקרת על הספר הזה בעתונים המדעיים. כמה וכמה סברות הֻצעו. דרוש לציֵּן כאן ביחוד שני חכמים, שהועילו הרבה להבנתו של הספר הזה, והם: לוי גינצבורג מניו־יורק וא. ביכלר מלונדון. בראשית שנת 1912 נדפס ההמשך הראשון מספרו של גינצבורג בעתון הגרמני „מאַנאטס־שריפט", שבו הוא מבאר את כל הפרטים של ההלכות המובאות בקטעים הללו ומציע הרבה באורים ותקונים בגוף העברי. במשך שנות־המלחמה נפסקה הדפסת הספר. ברם בשנת 1922 יצא הספר הזה במהדורה מיֻחדה, והוא מכיל קרוב לארבע מאות עמודים. שמו של ספרו „כת יהודית בלתי־ידועה" (איינע אונבעקאננטע יידישע סעקטע) מעיד, שהמחבר אינו מסכים להשערת שכטר. על־פי הקירותיו החריפות בספרות ההלכה, שהוא משוה עם הדינים של בני הברית, מחליט גינצבורג, שכתה זו היתה שַיכת לפרושים והיתה מתנגדת בכל תקפה לצדוקית. הוא מציע השערה חדשה: בזמנו של אלכסנדר ינאי נדדו פרושים קנאים מיהודה ויסדו להם כתה חדשה בדמשק. המאורע הזה קרה באמצע המאה הראשונה קֹדם ספירת הנוצרים. הם בקשו להם מפלט בדמשק מרדיפותיו של אלכסנדר ינאי והמשיכו את מלחמתם נגד הצדוקים, שבשום אֹפן לא רצו להתפשר עמהם. הרי השקפתו של גינצבורג שונה לגמרי מהשערתו של שכטר, אף־על־פי ששניהם מסכימים, שלפנינו ספר־הברית של כתה קדומה.

דעתו של ביכלר היא אחרת לגמרי. ברבעון האנגלי (שנת 1913, כרך ג, עמוד 429 והלאה) פרסם בקֹרת מצֻינה על ספרו של שכטר, והשתדל להוכיח, גם־כן על־פי ההלכה של הקטעים, שספר ברית דמשק נתחבר במאה השמינית לספירת הנוצרים ומחברו היה בן דורו, בערך, של ענן. בכַּוָּנה ובהכרה הקדים המחבר את זמן הִוָּסד כתתו, כדי להוסיף עליה קְדֻשה. כך עשו גם הקראים וכתות אחרות. כל כתה המתיסדת משתדלת להראות, שהיא מַמשכת מסֹרת קדומה ועתיקה ומתנגדיה הם הם שסרו מן הדרך הנכונה. הספרות העשירה של הקראים (בְרֻבּה היא עדין בכתבי־יד ולא נתפרסמה בדפוס) מלאה דוגמאות כאלה. אלקרקסאני, יוסף אלבציר (כלומר: הרואה) ואחרים מן הקראים הקדמונים מתפארים תמיד, שהם המשיכו את המסֹרת הנכונה, ומסרסים את המאורעות ההיסטוריים, כדי שיתאימו להשקפותיהם. ולפיכך יש אפשרות, שכתה זו נוסדה באותה תקופה שבה התחוללה סערה בעולם־היהדות וכתות שונות צמחו בה. הכתה הקראית היתה מלאה חיים רעננים ומשכה אליה הרבה כֹחות פוריים של העם, ולפיכך נתקַימה זמן רב. אולם הכתות האחרות היו רק מקומיות, ונשתכחו במשך הזמן.

עוד חכמים אחרים הביעו את השקפותיהם השונות, אולם צינתי את שלש אלה, כלומר, של שכטר, גינצבורג וביכלר, משום שבעליהן השתדלו להוכיח את דבריהם לכל פרטיהם. מכל זה מוכח, שבמצב הנוכחי של הקטעים אי־אפשר להחליט בברור על־אודות הכתה הזאת, מהותה וזמנה. נקוה, שקטעים אחרים יתגלו, שיפיצו אור על הענין הסתום הזה.

(סוף יבוא)

מ. א. זַ'ק

אוֹרוֹת מֵאֹפֶל

מסה

גם חשך לא יחשיך ממך
ולילה כיום יאיר, כחשיכה כאורה.
תהלים, קל"ט, י"ב.

א

פגימת הלילה מתמלאת מחוליָתה.

עם הערב־שמש לִקוי בא לעולם וניטל מְאור עיניו של אדם. אמת, אש מן ההדיוט מאירה לו בבית ובחוץ, פנסים ועששיות מצוים לו בכל אשר יפנה, ואף־על־פי־כן לא תתקרר דעתו. אור זה, שנברא לשמשו, תריס הוא לו בפני האפלה שמבחוץ, ואינו מאיר את הנפש מבפנים. מצמצם אדם ראִיָתו במה שלפניו, ואין לו אלא מה שעיניו רואות בכַוָנה תחלה. רואה הוא את צִלו ונבהל, ושוב אין לו מנוס: פָרץ החשך את חומת האורה שמסביבו, נמשך אליו ומלפפו מערפו. יוצא הוא החוצה ומהלך ברחובה של עיר ואור זרוע על סביביו. עובר הוא בשלום ואינו בא לידי תקלה, נִצל הגוף מחזקת סכנה, ולא נִצלה הנפש מֵחֲצִי האפלה שפגעו בה. המאור שבידי אדם מציף את פני הדברים ואינו מאיר את חלל האויר שבין דבר לדבר. ממעל לארבע אַמותיו צל שחור פרוש החוצץ בפני העין, וחציצה זו יש בה ממש.

ביום רואה האדם במלא־עיניו, וכל המרחב הזה רשות־היחיד שלו הוא. קרוב ורחוק בתוך הקף־ראִיָתו הרי הם לגבי העין שֵמות נרדפים, לפי שיש בידו של אדם להזין עיניו בכל הטוב שלפניו כל־אימת שהוא רוצה. צופה אדם לכאן ולכאן, מביט ונהנה מארבע רוחות השמים בבת־אחת. האפק שמבחוץ מרחיב את הנפש מבפנים; נצטמצם חוג־הראות, נתקַצְרה עמו גם הנפש. הַלָךְ פָגע בהר, מה הוא אומר? מתי אגיע לראשו ואסתכל במה שלפָני. ואילו בלילה אין אפק כל־עִקר, אלא ארבע אַמות של אור התהום החשך מתעבה סביבן כעין חומה. אם בשפל יֵשב או יעלה לראש צורים,

הוא רואה תמיד את המסך המבדיל בינו ובין העולם. אמת, גבול נתנה לה לעין ולעולם אין הוא רואה את כל הַהֲוָיָה, אלא מקצתה, – ולמה צרה עינו של שר־הלילה אף במקצת זה שעַין האדם מספיקה לו?

בלילה אין העין אובדת במרחק־תכלת קל וזך, אלא נפגעת והיא בגוש עכור ונרתעת לאחוריה בבהלה מכּח הדחיפה שכנגד. מָשָׁל לאדם מהלך באפלה ונתקל בגָדר ומעלה חבורה במצחו. גם העין התועה בחשֵׁכה שמסביב מעלה חבורה, כביכול, והיא היא המצַערת את האדם ומטילה חרָדה בנפשו. לכאורה אין במָשל זה ממש, הואיל והעין נפעלת היא בטיבה ומקבלת את האור החוזר ממה שלפניה, הכל משתקף בה ומגיע אליה, והיא אינה אלא קרקע־עולם ובמקומה היא עומדת, ואף־על־פי־כן אין דינה כדין אספקלריה בלבד, המעלה בָבואות והיא לא נעה ולא זעה. האישון שבעין מתרחב או מתכַּוֵץ לא רק בשעה שהאור פועל עליו מקרוב או מרחוק, אלא כל־אימת שהאדם פוקח עיניו לרוָחה ומתאמץ לחדור בכח ראִיָתו לתוך המרחק. והואיל והאפלה משתברת על־ידי נצנוץ אור־הכוכבים ושאר אורות תועים בחלל האויר מִפְּסָלְתּוֹ של אור היום ושיָריו, הלכך לא גוש אֹפל אחד לנגד העין, אלא כמה וכמה גושים. לפיכך נתקל מבטו באחד, נקלע אל השני, וממנו אל השלישי, וכל פגיעה קשה לה לעין והיא נדונית בחביטה, סריטה ועקיצה. מָשָׁל לקול ההולך ביער בין אילנות מרֻבים וסמוכים זה לזה, הוא חוזר ונתקל בעץ וענף, מתגלגל בבת־קול ומתפוצץ לכמה קולות. אכן כשם שירעד האויר על־ידי הקול ומכה גלים, ואלה באלה מתנפצים ונתזים לכל צד, כך צף האור בחללו של עולם, עולה ויורד, אור באור פוגע, אחד נבלע בחברו, או שניהם מתפוררים לרסיסים דקים מן הדקים, ושוב מתאחדים הרסיסים והאור משוטט בעולם, וזו העין הרודפת אחריו לצודו נאחזת בו מרחוק ומזדעזעת עמו, כחַכָּה זו היורדת לגרונו של דג כשהוא משוטט בשלוליתו ומשחר לטרף, מפרכסת עמו ועוגה אמן על כל פרפור ותנודה.

האור המגיע אל גבולנו ביום אינו נכנס כֻּלו כמו־שהוא לתוך עינו של אדם, אלא גל נבלע בתוך גל, רחוק מתגלגל בקרוב, והכל עובר דרך שפופרת זו התלויה בארבע אַמות שלנו. עננה הי תעבור בחפזון ומְצַלה כל־שהוא על השטח שלפנינו, בזו המדה נחלש המאור הבא אלינו ממרחק והוא נעשה עכור במקצת. קוי האור המתרוצצים בעולם מתנדפים קמעה בתוך המרחק, נאחזים זה בזה ומתלכדים יחד ומזיגתם יפה לעין. עומד אדם על חוף ים סוער ומסתכל בגלים הבאים לקראתו במרוצה רבה. הללו נערמים לפניו כהררים, הללו מתנשאים כגבעות, ואלה הרחוקים ביותר מעלים אך אבעבועות קלות וקצף לבן. הַסִּירָה הסמוכה ליבשה עולה הרים ויורדת בקעות, מטֻלטלת ומתנודדת לכאן ולכאן, כצפֹּרת־כרמים בשעה שהיא פורחת באויר, וזו הספינה שבלב־הים הליכתה שְׁלֵוה למראית־עין, ואף תָּרְנָהּ מנענע בראשו לכל גל וגל. המרחק מַשְׁוֶה את המראות, מְיַשְּׁרָם וממתיקם, כדי שיוכל אדם לראות הכל בבת־אחת ולא תִטָּרף דעתו עליו.

רוח מצויה מנשבת באויר העולם, ואַתָּה מתיחד אותה שעה בַעֲלִיָּתְךָ

ו„משגיח מן החלונות", והרי יער משחיר לקראתך. האילנות הסמוכים כורעים ומשתחוים לפנין בכל גופם, הענפים מכציעים לכאן ולכאן, מגלים ראשם, ומזדקרים אפילו הזלזלים הצנועים ביותר. אכן האילנות שבתוך ההומה, שקבעו להם מקום מבפנים ואינם הוששים לך ולא־כלום, מרכינים ראשם בהשיבות: רחוק אתה מאתנו והימתך לא תבעתנו. ובאותה שעה מתלחשים הם בקולי־קולות ואינם מגלים שיהתם אלא למי שבא בסודם, שוכב לרגליהם ומתפרקד על העשב ועיניו נשואות למרום אל צמרות העצים. נשתתק הסער – אתה רואה שוב את היער ראיה אחת. תכלת הרקיע נותנת מהודה על־פני היער המשחיר, וזה מתעטף בטלית שאולה, משיב לו לרקיע כגמולו ומאריך צל לקראתו.

אכן, אין האדם מצר בלילה אלא על שום עינו בלבד, שכן שאר החושים אינם נפגעים כל־עקר, ואדרבה, דומה שמנוחת הלילה מחדדת אותם ונותנת להם חזוק. ריחות הלילה מרבים משל יום והם נודפים ביותר, ואף הצלילים הדקים והערבים הנבלעים בהמונו של יום מגיעים אלינו בלילה, נכנסים לאזן ושירה עמם. תאמר, היא הנותנת: הואיל ולקויה העין בלילה, לפיכך יש כח בידי החושים האחרים להתפשט, להתנער ולצאת לפעלם. כל היום כלו היו הללו נכוים מהפתה של העין, ועכשו הגיעה שעתם להנות מן העולם. הרי העין והאזן לעולם צרות הן זו לזו, וכל השומע פרק בשיר ונגינה הריהו עוצם עיניו מראות ונעשה כלו אזן, כדי שיכון לבו יפה. מכל־מקום אין האדם מוצא קורת־רוח באפלולית הלילה, ולא משום שהוש הראיה חביב עליו מן השאר וכל עקר דאגתו אינה אלא לו בלבד, אלא מפני שמרגיש הוא בלקויו של חוש־הראות ואינו מרגיש כל־כך בלקוים של שאר החושים. שכן הנאת כל החושים כלם היא בישות הרגשתם, ובהעדרה אין חסרונה נכר, ואילו העין צער והנאה כרוכים עמה חליפות. העדר־המראות אינו אפס בלבד, אלא פגם, לפי שההשך הוא גופו רע ויש בו ממש.

כל־כמה שירבו באורים עם־חשכה ויגדל המאור בתוך ארבע אמותיו אינו מספיק לו לאדם, לפי שהחשך גובל את האור והוא רואה קו שחור מסביבו. בבת־אחת נפסק האור והחשך תהומו, או כתלי הבית שומרים עליו שלא יברח ויתעלם בהשכה. ואילו ביום פוסק האור בתכלת הרקיע, פוסק ואינו נפסק, אלא מבלע בתוך אויר שקוף וזך, מתמזג עמו ושרוי בתוכו. התכלת עמקה מאד, ואף במקום שאין העין מגיעה אליו עוד, חש האדם שאור התכלת הולך ונמשך עד לאין סוף. הואיל ואין הוא רואה תחום בעיניו, שמע מנה: אין תחומים בממלכת האור.

אכן זה התחום המשחיר, שהוא רואה בלילה, מצער אותו הרבה. „יום שנברא בו אדם הראשון, כיון ששקעה עליו חמה, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשך בעדי והוזר לתהו ובהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים" (עבודה זרה, ח). אמת, עכשו אנו יודעים שאין תחום זה אלא מדמה, וכל קיומו אינו אלא לשעה, „עד שיפוח היום ונסו הצללים",

ואחר־כך ימוג, יחלוף ואיננו, שכך „מנהגו של עולם ה ו״. אבל על־צד־האמת אין אלה אלא תנחומים של הבל, משום שלא על החַמה אנו דואגים, אלא על מאור־עינינו שנפסק. החמה סופה לחזור, והזמן הגוֵע באפלה אין סופו לחזור. שכֵּן חיי־שעה יקָרים בעינינו, והנאת הרגע אינה בת־וִתּור לעולם.

„לא איברא ליליא אלא לשינתא״. על־כרחו מבַלה האדם רֹב הלילה בשֵנה, ולא כדי להפיג את צערו בתנומה של שכחה הוא מתכוון, אלא בטְלה זו שֹכְרה עמה, לפי שלא לבד שמחליף הוא כֹּח בשנתו, אלא שפעמים הוא נהנה אף ממנה, שכן הוא „שָשׂ בגוונין״ במראות הלילה.

הזק־ראִיה חליפין נִתנו לו.

ב

אדם אחוז תנומה ועל פניו יהל אור. חבלי שֵנה על עיניו ובת־צחוק מרחפת בפתחי פיו. על משכבו ינוח בסתר חדרו ונעימות־גיל זר לו סביב. דממה בחלל האויר ושחור ליל – וגִצי אור באפל יִתַפְּשוּ, אט אט יגשׁשו וברעדה. חרש על הכתלים יתרפקו, בכלי־בית יתלַבטו, בזיזים נאחזים ובמסמר נִתְלִים. פתאם יתעוררו וזה אל זה יקראו, יתקרבו ויתלכדו. ערפלים מתנדפים, רשפים יתרוממו, ניצוצות מתלקטים ושביבים מתלַבּים. דומה, אשף פלמוני צודה אורה, בלאט יתהלך ויפרוש רשתו בים ההשכה, מנער כליו, נוטל שללו, מכנס הכל וממזגו יחד והיה לשלהבת בידו, מדליק נר למראשותי הַיָשֵן, – והלה לאורו יחזה, שוכב וַעֲצום־עֵינָיִם.

אור־עולם באוצר חלום.

אור־עולם או אור נפשו, כלומר, רשמים מן החוץ או השפעה מבפנים? מאורעות השעה או זכרונות קדומים? תעתועי החושים ודברי־הבאי, או סמלים מעין המציאות? כל אלה ביחד ועוד מקורות רבים, גלוים ונסתרים, פועלים בהוָיתם של החלומות השונים וגורמים ליצירתם. פעמים מֻרכבים כמה יסודות יחד, ופעמים פשוטים הם ביותר, וכל אדם מבחין מקורם ומוצאם, ומזה הוא מקיש על השאר: „אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו״. וכשנתקל הוא בחלום מסוג אחר, שאינו דומה להרהורי לבו, אינו נבוך כלל, אלא הוא מוצא תשובתו בצדו: „כשם שאי־אפשר לבר בלא תבן, כך אי־אפשר לחלום בלא דברים בטלים״ (ברכות, נ״ה). בין כך ובין כך טוב לו: „שמואל, כשהיה רואה חלום רע, היה אומר: וחלומות השוא ידברו; וכשהיה רואה חלום טוב, היה מתמה ואומר: וכי חלומות שוא ידברו? והרי נאמר: בחלום אדבר בו״ (שם, שם).

מקורות החלום שנים שהם ארבעה. כיצד?

„האוצר הרב של תמונות החיות בזכרון, וההרגשות הטבעיות

המתרחשות בשעת החלום, כפי שמציגה לפנינו ההכרה הנסוכה שֵנה [1],
הרי לנו שנים, שהם ארבעה:

„1. הַפְּעָלָה חיצונית (אֹבּיֶקטיבית) של החושים.

2. הַפְּעָלָה פנימית (סֻביֶקטיבית) של החושים.

3. גֵרוּי פנימי (אורגָנִי) של הגוף.

4. גֵרוּיִים נפשיים טהורים למקורותיהם" [2].

כל השאר אינן אלא תולדות ותולדות דתולדות וכתב־יחוסן מגיע אל אחד מן האבות הללו.

הכֹחות הפועלים מן החוץ נתנים לבחינה, אם על־ידי החולם גופו לאחר שהוא מקיץ, הבודק ומוצא את הגורם והמניע לחלומו, או שלכתחלה הוא מכין מבעוד יום בחדר־משכבו מיני כלים ודברים שהם עשוים לפעול עליו בשעת שנתו, ועל־ידי־כך הוא גורם לעצמו חלום מדעת, או בני־אדם אחרים באים לו לַיָשֵן ועושים נסיונות בגופו, ויוצרים לו חלומות מלכתחלה על־ידי גֵרוּיִים שונים, ולמחר קם בעל־החלום ומסַפר מה שראה בחלומו.

חכם אחד מעיד על עצמו, שנעשו בו בשעת שנתו נסיונות אלה:

„1. מדגדגים בנוצה על־גבי שפתיו ובראש חטמו. — הוא חולם על־דבר ענויים נוראים; מסוה של זפת נתון לו על פניו, ומיד הוא נקרע בחזקה מעל פניו יחד עם עור בשרו.

2. משחיזים מספרַיִם על־גבי מלקחַיִם. — הוא שומע קול פעמונים מצלצלים, ומיד באים קולות סערה, והוא נתגלגל בימי יוני של שנת 1848.

3. מגישים תחת חטמו מי־קולוניה. — הוא בקאירה בחנות יוהַן מַרִיָה פַרִינָה. כאן מצטרפים מאורעות מטֹרפים, שאין בידו להעלותם בזכרונו שוב.

4. צובטים אותו צביטות קלות בערפו. — הוא חולם, שהניחו עליו שלפוחית נפוחה, והוא מהרהר ברופא אחד, שהיה מרַפא אותו בימי־ילדותו.

5. מקריבים אל פניו ברזל קָלוּי. — הוא חולם על לסטים, שהתגנבו חרש לתוך ביתו ומכריחים את בני־הבית למסור להם את כספם על־ידי מעשה אֹנס, וקובעים את רגליהם בתוך מחתות של גחלים בוערות. ומיד נגלית המטרונה, אשת ההרצוג מֵאַבְּרַנְטֶה, שהוא המזכיר שלה בחלומו.

8. מַזִים עַל מצחו טפת מים. — הוא באיטליה, מזיע הרבה, ושותה את היין הלבן מֵאוֹרְבְיֶטוֹ.

9. מְכַוְּנִים לו על פניו בזה אחר זה אור נר מבעד לנְיָר אָדֹם. — הוא חולם על־דבר מזג האויר, על חֹם מרֻבה, והוא נמצא שוב בתוך סערת־הים, שפעם היה לה עֵד־ראִיה בתעלת לַמַנְשְ" [3].

אין חושי האדם נרדמים לגמרי וקליטת צבעים וקולות אינה פוסקת

1) Havelock Ellis: The world of dreams, p. 17. London, 1911.

2) Sigmund Freud: Die Traumdeutung, p. 15. 2 Aufl. Leipzig und Wien, 1909.

3) Maury: Le sommeil et les rêves. Paris, 1878.

לעולם. האזן הרי היא פתוחה תמיד מבחוץ, ושמורת העין אינה נסגרת בצמיד פתיל ואין מנעול תלוי על פיה. וכשם שהשנה אינה מצילה את האדם מנענוע אברים וטלטול הגוף, כך אינה מונעת מן העפעפים את הרפרוף הקל. אורות תועים בחללו של האויר תמיד, אפילו במקומות האפלים ביותר 1), שכן מצוים הם לטורפי־ליל ומאירים להם בשעה שהם משחרים לטרף. האורות הללו אורבים לו לאדם ובין ריסי העין הם נחבאים, מוצאים נקב קטן כסדקית של מחט, חודרים לתוכו ונדחקים פנימה, ואלה שמורות העין נשמעות על־כרחן ומכניסות את האורחים בפתח הצר, מתרוממות כל־שהוא ואינן מנידות עפעף. מָשָל לקנה דק הנתחב בתוך כף־היד כשהיא קמוצה לאגרוף. האגרוף אינו מתנפח מבחוץ, אלא חללו מתגדל מבפנים. וכאן מתרחש מה 2): קו־אור זעיר נהפך לשֶמש בוערת, גֵץ היוצא מן הפטיש — אש אוכלה בתים והיכלות; טפת־מים — ים מכה גלים; נוצה פורחת באויר — מחנה כבד של עופות מכסה את עין הארץ. וכאן באים צרופי־דמיון ומשַנים את פני הדברים: תנועה גורמת למראה, ותמונה מתגלגלת בפעֻלה. הורמה כף הרגל — והאדם תלוי בין שמים לארץ והוא מעופף ברוח; נשמט המְכסה מגופו של הישן, פשט ידו לחוץ וזֶרם אויר קר נגע בה — מיד רוח צפונית קרה מנשבת וכפור וקרח עוטף את העולם, וכל אשר נִשָמה באפו יגוע. קול דק קלוט מן האויר מתגלגל לרעם מחריד־לב, ומיד נלוים אליו מטרות־עז וסופה וסערה, ובתוך־כך קם נחשול בים וספינה טובעת. תאמר, אור זה מתעה הוא ואין בו ממש. כן, לגבי הכרתו של הֶער הם דברים בטלים, והַיָשֵן יחוש אחרת, שכן נִטלה מדה מהדברים, רחוק דין־קרוב לו וצללים מתלבשים בגופים, כתינוק זה היושב בזוית החדר ופושט ידו למשש כלים שהם עומדים בזוית אחרת, שולח אצבע מבעד שמשת החלון, ומחַפש את התינוק החבוי מעֵבר לאספקלריה. ולא זו בלבד, אלא המראות והקולות נוהגים חליפין זה בזה: גוָנים משתנים לנִגונים וקול השיר חקוק על הקיר ותפארת אדם לו המנצח בנגינות.

תשוקת האדם ורצונו ושאר קניני הגוף והנפש אף הם לא נסתלקו מכל וכל „בנפול תרדמה על אנשים", אלא הכל בחינת „נים ולא נים", וסגֻלה בהם לגדל אברים, מעלים פרצופים ומתלבשים בחיות. חשק שלא נתמלא עדַין בא בחלום לידי פֵרָעון, אם מיד או לאחר־זמן. „כשמרבה אני לאכול בסעֻדת־הערב סְלָוְגיות, זיתים ושאר מיני

1) יש מוצאים אורות תועים אלה גם בעין עֲצוּמָה לגמרי: אבק־האור בתוך רשת־העור מלא נקֻדות־אורה זעירות וקוים דקים מן הדקים, והם מתגדלים על־ידי הדמיון ונהפכים לתמונות מתמונות שונות, המחליפות מקומן ופרצופן במהירות רבה, על־ידי תנועת אבק־האורה בתוך שדה־הראִיה האפל. Wundt: Grundzüge der physologischen Psychologie, p. 363. II Bd. 1880 (על־פי פרויד).

2) בזה הכיר כבר אריסטו.

מזונות, שהם מלוחים ביותר, יתקפני בלילה צמאון ודרכו לעוררני משנתי. אבל קדם היקיצה בא חלום, וענינו אחד הוא תדיר, הַינו, שותה אני מלֹא לוגמי. גומע אני גמיעות גדולות, והמשקה עָרב לחכי, כדרך צוננין שהם משיבים נפש עיֵפה, ותוך־כדי־רגע אני מקיץ ואנוס אנכי לשבור צמאוני באמת. הגורם לחלום פשוט זה הוא הצמאון, שכן אני חש בו בשעת יקיצה. מתוך הרגשה זו מתעורר החשק לשתות, וחשק זה מראה לי החלום כתאוָה שבאה במלואה" 1). אכן חלום זה יש בו ממש והוא מועיל ויפה לגוף. כשהַשֵנה חזקה ביותר, או הצמאון אינו גדול כל־כך, אין האדם זקוק ליקיצה ושתיה ממש, ומלאכתו נעשית על־ידי שר החלום. „אני הנני ישן כהלכה מטבעי, ואיני רגיל להקיץ על־ידי צְרָכַי. כשעוֹלה בידי לשבור צמאוני על־ידי החלום, המראה לי שאני שותה, שוב אין אני זקוק להקיץ כדי להביאו לידי ספוק" 2). אכן, לפי שעל צד־האמת נשאר הצמאון כמו־שהוא, הלכך חוזר החלום של שתיה ונשנה כמה וכמה פעמים בזה אחר זה. ואף־על־פי־כן אין בו כדי להביאו לידי יקיצה, הואיל והַשֵנה חזקה מן הצרך 3). „החלום בא במקום המעשה, כמו שיארע כך פעמים גם בחיים" 4), למה? לפי שאין כח להוציא את החפץ לפעֻלה. פלוני גרם לי רעה, או פָגע בכבודי, והוא גֶבר אלים, ואין בידי להשיב לו כגמולו, הריני דן אותו בדמיוני בארבע מיתות בית־דין, מתנקם בו וחוזר ומתנקם בו, עד שנשכח הדבר מלבי. המעשה משקיט את האדם מיד, לפי שהענש הוא בעין, והדמיון משעשע את האדם רק לרגע קט, ומיד הוא מכיר שעדַין לא נעשה כלום.

החלום הוא מחוץ למקום וזמן, או הוא משתמש בהם באפן אחר מאשר אנו רגילים בהקיץ. הזמן יארך ועבר ועתיד אינם בני־חלוף, הרגע כוללם יחד והם משמשים בו בערבוביה. מתק ומרירוּת מתגדלים פי־שבעה ובזו המדה כרוכים עמם צער והנאה. כללו של דבר: אין החלום על־פי מהותו מין מַנְגְנוֹן חוזר בלבד, המקיש בדפק הזמן ומחיה „יום אתמול כי יעבר", מסרסו ומקשטו בתמונות מבהילות, אלא פעמים שהוא גם בבואה של חיי־שעה, טיול בפרדס במרכבת שר־הַשֵנה, אשף זה שכזרן הוא מטבעו, הואיל והוא מהפך חרסים לכלי־זהב ושברי זכוכית לאגרטלי־בדלח, ומה לו לקַמץ. ואם לחשך אדם לאמר: אם־כן, למה אתה מוצא גם שֵנה בלא חלום? כלום פסקה פעֻלת החושים והעולם החיצוני תש כחו בפני הַיָשֵן? אכן, מִנַין לנו שכך הוא, מפני שסומכים אנו על הזכרון, אבל עדַין מוטל הדבר בספק אם יפה כח־הזכרון לעדות, ואם אין יד־השכחה באמצע.

1) Sigm. Freud: Die Traumdeutung, p. 89.

2) ibid.

3) Marcel Foncault: Le rêve, p. 182. Paris, 1906.

4) Sigmund Freud: Die Traumdeutung, p. 89.

מַראות הלילה מתנדפים תמיד בשעה של יקיצה, ובשעה שאנו נותנים לבֵּנו לזכור את החלום, הרינו חשים מיד, שיותר ממה שאנו זוכרים כבר שכחנו, ואנו עמלים לחבר את השברים לדָבר אחד שלם, ולאחר כמה רגעים אין אף זה בידינו, אלא הידיעה בלבד שחלמנו. „כחלום יעוף" מְשָׁל שגור הוא אצלנו, ועדַין מחלֹקת בין החכמים אם חלום זה שאנו זוכרים הוא אותו החלום שראינו בלילה באמת, ואם אינו יצירת ההכרה של הָעֵר. „החלום שנזכרים בו אינו אלא מלאכת־מחשבת של היקיצה" 1). אמת, יש חלום שאין אנו נזכרים בו מיד, אלא במשך היום רואים אנו מעשה ונזכרים חלום, ובכן לא שעת היקיצה משפיעה על זכרון זה, כלומר, המעבר ממצב של שֵׁנה למצב של עֵר, שהוא היתד שתּולים עליה כמה חכמים את ילקוט תורתם. אבל הורעה חזקתו של חלום זה על־ידי הרשמים החיים, שבאו לו לאדם במשך כל היום עד שצף במוחו זכרון החלום, ושלא־מדעת הכניס האדם כמה יסודות זרים לתוך ציורו של החלום.

„החלום הוא הופעה המצויה אצל בריאים – אפשר אצל כֻּלם, ואפשר בכל לילה ולילה" 2). „אם מרגיש אדם, שאין הוא חולם תדיר, אין זה מוכח שהוא חולם לפרקים רחוקים, אלא בידוע רק זה, שאך לפרקים רחוקים זוכר הוא את חלומו. כשאנו עוזבים את היכל־החלומות ומעיפים עין על אחרון חזיון־ליל, יתכן שהלילה הביא עוד כמה וכמה מאורעות־פלא, אלא שהם שרוּים מעֵבר להכרה של הָעֵר" 3). אכן, אם גם נניח, כדעת חכמים אחרים 4), שֶׁשֵּׁנה חזקה היא מְחֻסרת־חלום, אנו למֵדים שיש גם „שינה אחד מששים למיתה" (ברכות, נ"ז, ע"ב. – הומירוס אומר: „הַשֵּׁנה היא אֲחִי־המות". על־פי אֱלִיס בספרו „עולם החלומות", עמוד 280), והיא היא המביאה מנוחה לאדם, מחלימה אותו והיא יפה לו. לפי שאין החלום ממהות הַשֵּׁנה, אלא חזיון שני לו. אדם שעצביו חזקים ושנתו אינה טרופה, תריס היא לו בפני יצורי ליל, והוא משביע אותם שלא יֵצאו ברקודים אלא בתוך האפלה הגדולה ובקול דממה דקה מן הדקה. ולכשתרצה, הרשות בידך לאמר: אין הכֹּחות הבאים מן החוץ פועלים עליו אפילו כמור־שהם. קו־אור נהפך לנקֻדָּה זעירה שבזעירה וקול מדבר נבלע בלחישת סוד. אף רצונו וזכרונו רופפים ביותר, ואין משמשים בו באנפא רברבא, אלא בצמצום שבצמצום. „כשאנו נזכרים בחלום בדברים ידועים, נשאר קַיָּם גדלם הטבעי בלי שנוי, או שהם נעשים קטנים" 5). יצורים־גמדיים

1) Goblot: Sur le souvenir des rêves, Revue philosophique 1896, II, p. 238. (על־פי פוקול).

2) Freud: Die Traumdeutung, p. 24.

3) Havelock Ellis: The world of dreams, p. 13.

4) Locke, Macnish, Carpenter, Beaunis, Strümpell, Weygandt, Jastrow. (על־פי אֶליס)

5) H. Ellis: The world of dreams, p. 161.

שכאלה מצוים הם בחלום, ואפשר שסמוכין לכך הם הגֵרויים שאין כֹּחם יפה לעמוד בפני הַשֵּׁנה החזקה אלא במעט, ולפיכך נראה בחלומות מעוט הדמות. „באחד מחלומותי ראיתי בריה, ששעור קומתה הוא טפח, והתלבטה על הבימה כדרך המשַׂחקים לכאן ולכאן. אכן בעיני היתה בריה חיה, ולא בֻּבָּה, אבל לא הייתי משתומם למראה" 1). ואל תתפלא על ההפכים שבנפש, שכן שני בני־אדם מהלכים בדרך באישון־לילה ואפֵלה, אחד פוסע בצעדים מאֻששים ובטוחים ואינו רואה כלום, והשני – שִׂיחים צומחים לקראתו ויער משחיר לפניו בֶּן־רגע, עלה נדף – שאגת אריה, אבני השדה – חיות רעות רובצות ואורבות לו, ולחישת פלג – קול המון ברֵעה. ואם בהקיץ כך, בחלום לא כל־שכן. וכלום נפחת על־ידי־כך טעם החלום? אכן יש חלום והוא מוסיף טעם לשבח גם ביום ורשומו נשאר בנפש, מדעת ושלא מדעת. מי יודע כמה מעשים שהאדם עושה על־כרחו, אם אין בהם סוד ההשפעה של חלום נשכח, או חלום שלא הגיע אפילו לזכרון. אין לך מעשה שאין „זרעו בו למינהו" ושלא למינהו והוא מכה שרשים ומעלה ציצים, ואפילו הרהור קל אינו עָקָר. היום משפיע על הלילה, הלילה על היום, וחוזר חלילה. ואפשר שגדולה השפעת האדם על־עצמו יותר מהשפעות הבריות עליו, שהוא רואה בהם דמות־דיוקנו בהקיץ אף בחלום.

אכן האור הטוב ומתוק לעינים אין שקיעת החמה מכבה אותו לגמרי. סופג האדם כל היום את האורה, מחביאה בתוך נפשו ונִזון ממנה בשעת אפֵלה. פעמים הנאתו יפה לשעתה, ופעמים מוליד זכרונה מעין הנאה גם לאחר־זמן.

ג

וכך אנו סבורים: סומא וחֵרש בעלי־מומים הם בין ביום ובין בלילה, שכן אינם נהנים ממתק החלום כמוֹנו. מה שאין כן לגבי הַגִּדֵּם וְהַקִּטֵּעַ. מהות התנועה ועצם המעשה מצוים אצלם בכֹח, אלא שנתקפחו ונִטלו מהם הכלים הצריכים לכך, ובא הציור הדמיוני ומשלים את החסר. מָשָׁל לפִּקֵּח המתעלה בחלומו ופורח באויר, פעמים הוא פורש ארבות ידיו כעין כנפים ופעמים הוא נִשא ברוּח סתם 2). מכיון שהתנועה באויר מצויה בעופות, הרי היא סגֻלה טבועה בגוף החי, ואין הכנפים ממהות התעופה, אלא כלי־שרת

1) שם, עמוד 271.

2) הַוֶלוֹק אֶלִיס בספרו „עולם החלומות", עמוד 134—138, תולה את „חלום התעופה" בסבות גופניות: תנועות שרירי־הנשימה בשעת שֵׁנה, שהן חזקות בלילה מביום, יוצרות את הדמיון של המעוף הקצוב, ועוד מצטרף לזה חזיון שני: הסתלקות רגש חוש־הַמִּשׁוּש של העור, ואין לחץ הנגיעה חל על הישן, ולפיכך חפשי הוא ותלוי על בלימה. אבל כלום אין למעוף צוּף השפעה כל־שהיא?

לכך. והרי בימֵינו הגענו לספינות־אור; ואף הַקִטֵעַ אינו יוצא בקב שלו, אלא במין רגל העשויה לכך, זממת, כבר התקינו חכמי־הרפואה אפרכסת לכבד־אזן ומשקפים לפגום־העין, — מכל־מקום לא עלה עדַין בידיהם להשיב את העין שֶׁנִגְרְרָה מתוכה, ואזן שנקרע עור־התֹּף שלה שוּב אין לה תקנה. יפה לח האחרונים מכֹּח הראשונים. הללו נפש חיה להם והַלִקוּי אינו אלא בגופם: ראשי־אברים, שאין הנשמה תלויה בהם; ואילו הראשונים לְקוּיִם בנפשם, הואיל והנפש נבנית מכלל המראות והחזיונות המשתקפים בה דרך צנורות אלה, שהם הסרים או סתומים אצלם.

אכן מֻכֵּי־אלהים אלה לא במדה שוה נענשו, ואינו דומה חֵרש לסומא. „סומא חשוב כמת" (נדרים, ס"ד), הואיל והקולות דרכם להאחז בגופים הַמֻשְׂגים לו לאדם בכֹח הראִיָה. קול התֹף אינו מבעית בשעה שאנו רואים אותו, והתותח הנראה לעין אינו מפיל חרדה כל־כך כקול הרעם בשמים. אף הרעם שולח את הברק לפניו, להאיר לנו ולהמתיק קצת את הפחד הסתום. האור הבא אלינו נראה לנו בצורת בבואה הוזרת, והוא גורר אחריו גוף שיש בו ממש; ואילו הקולות החודרים אלינו ממרחק, מקום שאין העין שולטת בו, נתפסים הם ואינם נתפסים, קצתם עמומים ומְרסקים כהד בלב יער, והקולות הבאים אחריהם מטשטשים אותם מַהר. יצאו זמרה ונגינה המתקשרות בנפש תמיד, מפני שקולות נעימים אלה נכנסים לתוך הלב כשאר גופים מוחשים, הואיל וחיות מפעפעת בתוכם ונשָׁמה להם, והם מזדַוגים לו לאדם ונעשים חלק מנשמתו. אכן הַמֻמחים לנגינה מגיעים לתענוג רוחני זה על־ידי ראית עינים, והם בבחינת „רואים את הקולות"; ולא עוד, אלא שגדולה הנאתם בקריאת תוי־הנגינה של יצירה דקה ומְרכבת מהשמעת אזנים, לפי שהמנגנים, ואפילו הַמֻמחים שבהם, לקוּיִם פעמים ב„חסר ויתיר", ואברי האדם לא יתחרו לעולם בדמיון החפשי והקל. ועוד מעלה לה לנגינה אפילו לגבי אנשים שאינם מֻמחים, שכן היא מוציאה את האדם מעולמו ומצילה אותו לשעה משאר הקולות הבלולים, המחרישים את האזנים, ומסיחה את דעתו מהרעש והצוָחה וקול גלגל־החיים המנסר תמיד בחלל העולם. נשתחרר אדם לשעה משאון שאינו פוסק, מקשיב לזמרת שַׁנאנים וטוב לו. כך, חֵרש אינו חשוב כמת, אף־על־פי שמומו פוגמו. עיניו פקוחות ודרכו ישָׁרה לפניו. מימִינו כרים מרהיבי־עין, משמאלו פרחים משמחי־לב, וממעל לו מרחפת צפֹּרת־כרמים יהדורה בלבושה ועדויה בשלל צבעים, עולה ויורדת ויוצאת לפניו ברקודים, וכל העולם שותק ומחריש מפני הדר זיו־האורה. וכששם שנבדל החרש מן הסומא ביום, כך הוא נבדל ממנו בלילה, שעה הרת־חלומות, שכן מלאך החלומות אף־הוא מלֻא עינים ואינו כֻלו אזן.

„הרואה חלום" — מבטא שגור הוא בלשון בצד חולם־חלום, מה שלא יצֻיר כלל „השומע חלום". „כֹח המחשבה אצל הער הוא בתפיסת מֻשָׂגים 1),

1) Fr. Schleiermacher: Psychologie, p. 351. Berlin, 1862. (על־פי פרויד)

ואילו החולם חושב בתמונות במקום מֻשָּׂגים" 1). „הסוג הרָגיל של החלום הוא דרך המחשבה בתמונות" 2). מכאן אתה לָמד, לכאורה, שדין ראיה זו כדין מחשבה, ודבר אין לה עם העין, כלומר, עם חוש חיצוני המשַמש סרסור בין העולם ובין המוח, אלא היא כֻלה ענין פנימי של המוח החושב, שסְגֻלה נִתנה לו לחשב במצב־הערות במֻשָּׂגים ובמצב־השֵנה בתמונות. ולכשתדַיק תמצא, שאף עצם המֻשָּׂגים תמונות הם, תמונות רמז, מעין ראשי־תבות, לציורים קבועים. סִמנים אלה, שאנו קוראים להם מֻשָּׂגים, הרי לא במוחו של אדם נולדו, אלא באו לו מן החוץ על־ידי העין: מלים נדפסות בספר, או על־ידי האזן: צלילים וקולות שנצטרפו ברִבּם לעצמים מוחשים שהתפיסה חלה בהם על־ידי החושים, וביחוד על־ידי העין. שכן רֹב הדברים המוחשים נִתנים גם לראיה, ועצם הקולות נוח לנו לקשר בכלי המוציא אותם, והריחות בפרחים ושאר מיני בשָׂמים, ואפילו המֻשָּׂגים המֻפשטים מקֻשרים בזכרון בצורת נושאיהם או בשאר סִמָנים נוחים לתפיסת העין. אכן לא העין כשהיא לעצמה חביבה על האדם, אלא התמונה הנשארת חקוקה במוח. כשאנו עוצמים עינינו וממַששים באצבעות עִוְרות חֵפץ שאנו רגילים לראותו תמיד בעינים, מרגישים אנו איזה טשטוש במוח. החנוָני הרָגיל לבדוק בצורת מטבע, לא תתקרר דעתו במִשוש בלבד גב כשיש בזה כדי הבחנה. ואולם בשעה שאין אני רוצה לראות את המעות שיש לי בכיסי, אלא רצוני לדעת אם הן משֻמרות יפה בכיס, די לי, כמובן, במִשוש. הא למדת: ראִיה אין פְרושה אלא תמונה. תמונה הבאה מכֹּח ראִיָה ממשית, כלומר, אור חוזר שבא מן החוץ דרך העין, הריהי תמונה שיש לה גוף ונפש: הגוף מקומו בעולם החיצוני, והוא יכול לשַמש בשעה אחת לפלוני ולאלמוני יחד, להטיל לתוך עיניהם את אורו החוזר, והנפש – היא התמונה החקוקה במוח, ויש בידה לשַמש רק לבעל־המוח לקבל ממנה צרופים חדשים. בַיום כֹּחו של המוח יפה להביא את המראה בצורת זכרון, תמונה כהה שנתגלגלה ברִבּה בצורת מֻשָּׂגים, וזכרון זה חי אצלו במדה ידועה, שכן יכול הוא לצַיֵר שוב תמונה זו על הגליון. אכן סגֻלה זו אינה נחלת כל האנשים. והיה מעשה ב„צַיָר צרפתי אחד, שעלה בידו לצַיֵר במשך שנה אחת שלש מאות תמונות גדולות וקטנות וכשנשאל על־כך, איך פעל דבר ש„לא יאֻמן כי יסֻפר", תאר את מעשהו כך:

כשמתיצב לפָני „מודֶל", הריני מסתכל בו במשך חצי שעה כהלכה, ומעביר מזמן לזמן במצבוע על־פני הבד. ושוב אין לי צֹרך בו עוד. אני מסיר את הבד ועובר לבן־אדם אחר. ובשעה שאני רוצה להמשיך מעשי בתמונה הראשונה, מעלה אני את האדם במחשבתי, מושיבהו על הכסא, במקום שאני מבחין בו ברור כל־כך כאִלו היה באמת. ואני יכול בעצמי להוסיף בצורות ובצבעים חזקים יותר וחיים

1) Sigm. Freud: Die Traumdeutung, p. 34.

2) H. Ellis: The world of dreams, p. 20.

יותר. אני מביט מזמן לזמן בתמונה המְדמה, ועוסק בציור; אני תולה את מעשה־ידי כדי לבחון בדמות, ממש כך כאִלו היה המקור לנגד עיני; בכל פעם שאני מעיף עין על־גבי הכסא, אני רואה את האדם" 1).

אכן צַיָר זה הוא יוצא מן הכלל. ואולם בלילה, בשעת החלום, רבים הם כמותו, ובלי התאמצות מעלה המוח פרצופים כהויתם, ומוסיף ומהפך משָׂגים פורחים באויר לתמונות קַימות, כאִלו באו מן החוץ ונשתקפו בעין. „הנפש יוצרת גם בחלום מההרגשות תמונות וצורות, שהן מתיחסות כמו קליטותיה ומראותיה בשעה של עֵרות. בעֵרות זקוקה היא לשְתפות של העולם החיצוני. דל את זה ממנה, אין קליטות ואין מַראות, אין יצירה, והעִקר אין צר צורות, וכל זה בשֶל ההרגשה החסרה. מה שמסַפרים על בני־אדם, שבכֹח הנפש בלבד יכולים הם להחיות תמונות נושנות על־פי הזכרון, נראה כיציאה מן הכלל. הכלל העולה הוא, שבשעה שפוסקת פעֻלת החושים, כלומר, אין רשמים באים מהעצמים שמבחוץ, ממילא אין קליטות ואין מראות. במקומם של אלה מתגלות תמונות כהות של הזכרון, או בעִקר דברים מדֻמים ורעיונות, ועל־פי־רב אינם נטולים לגמרי מן העולם החיצוני, אלא קשורים על־ידי תמונת קולות נשמעים או חשאיים והרגשות תנועה של הלשון" 2). „בה בשעה שהנפש חושבת ומדַמה בהָקיץ בתמונות של מלים ובלשון, היא מדַמה וחושבת בחלום בתמונות־הרגשה ממשיות" 3).

ביום – „העין רואה והלב חומד", ואין בידו למַלא תאוָתו; אבל בלילה חמדת לב ועין נִתנה לו: הוא רואה וחוזר ורואה ושליטה נִתנה לו על כל מה שהוא רואה. שומעים הבריות: נתעשר פלוני, – ואין הם מַרבים קנאה. שמועה אין בה ממש; ואפילו אם אמת בפיה והיא מקֻימת על־ידים עדים כשֵרים, לא יגע הדבר כל־כך ללב, מפני שעשֶר זה לא נתלבש בצלם ודמוּת ואין בו ממשות מוחשת. אכן בשעה שרואים בעינים כשהוא יוצא בשיראים וסוסים רצים לפני מרכבתו, מיד צומחת הקנאה בלבבות. וזה שר־החלום יודע את אשר אתנו, והריהו מעביר כל טובו על־פנינו. אף החֵרש רואה חלום ונהנה: אַמת־המים מנצנצת לפניו וזהרורי־חַמה חופים פניה.

גם הסומא חולם חלומות טובים: פעם הוא מֵסב בסעֻדה ומהנה גרונו ביינות משֻבחים ובמאכלים ערֵבים, ויש שהוא זוכה בגורל ומתעשר, עבדים ושפחות עומדים לפניו לשַמשו והם מוליכים אותו למקום שהוא רוצה, ושוב אינו מכַתת רגליו, אלא נוסע במרכבה, או נִשא באפריון. אכן מה לו יום ומה לו לילה, ואור הבֹקר כאין לפניו. שמש יוצאה, שמש באה, חיים מקיצים ושוב נרדמים, ואינו יודע על־מה־זה ולמה. פניו כְסו קמטים

---

1) L. Strümpell: Die Natur und Entstehung der Träume, p. 124, Leipzig, 1874. — (בשם פֶכנֶר, שמצא בכתביו של הצרפתי Brierre de Boismont).

2) ibid, p. 34–35.

3) ibid, p. 35.

ובשערו נזרקה שיבה, והוא לא יחוש ומאותותהזמן לא יֵחת. אין הוא רואה ואינו חומד, ומלאך חלומותיו סומא כמוהו. הזמיר וכל בעלי־השיר ירננו בהקיץ ומיטיבי־נגן ישמיעו את מנגינותיהם בכל עת, ושוב אינו זקוק לבעל־החלומות ולא יתאַוה לתענוגיו.

אולם סורו מָנו, בעלי מומים, הן אנו רואים חלום אף שומעים קול ודברים, ויותר ממה שאנו שומעים אנחנו רואים.

„וכאן נזכרים אנו, שחלומותינו הם בעִקר מראות החזות וציורי התנועה, ואילו קשב השמיעה ידו על־התחתונה, בה בשעה שהַשמיעה של הלשון בהקיץ היא בשבילנו הסוג הפוֹרה והחשוב מכל שאר השפעות החושים האחרים" 1). „אפשר להניח, שֶׁהַדְּהָמָה העמֻקה של חלקי־השמיעה הנמוכים והגבוהים משַמשת למעין הגָנה עצמית, המכשירה את המנוחה השלמה והמלֵאה" 2).

ואפשר שאין אנו זקוקים לזה כל־עִקר, מאחר שאנו יודעים כי גם הקולות הבאים אלינו מן החוץ משפיעים בשעת שֵנה על החלום. ושמא ממַלאים בשעת שֵנה כל ההושים כֻּלם את תפקידן של העינים. כל הבא אל המוח בשעת שֵנה, הן מבחוץ והן מבפנים, הן מזכרון העָבר והן מתשוקות העתיד, מתגלה בצורת מראות ותמונות, כאשר רגילה העין להביא אל המוח בהקיץ. וחלוף־תפקידים זה אינו מיַגע את החושים הרבה, ואינו דורש מהם יגיעה יתֵרה, ולפיכך נִתן הלילה למנוחה, אף־על־פי שהחלומות מצוּיִם לו לאדם. וַדאי שהחושים הללו, ואף המוח בכלל, אצל רֹב האנשים הבריאים, הם בשעת חלום נפעלים ולא פועלים, ומשום־כך נהנה האדם מחלומו, שבא לו בלי יגיעה יתֵרה. יצאו החלומות אצל אנשים חולים, המביאים לידי פעימת־לב גם בשעת שֵנה ותוך־כדי־יקיצה.

האדם בלילה הוא מלֵא־עינים. מכאן רבוי המראות, מכאן קסם המראות, ומכאן אף המראות המשֻנים והתמוהים, המלֵאים הפכים ונגודים, רמזים וסודות ומעשי מסתורין.

ד

אין החלום נרתע לאחוריו מפני אור המדע, המבקש לגַלות מהותו ומוצאו, ומנסה להסיר מעליו צעיף התעלומה והסוד, ולא פסק מקרב בני־אדם עד־היום. אדרבה, כל מי שמרבה להתענין ולחקור בו, הוא נעשה חביב עליו ופוקדו לפרקים קרובים, כאומר: דָרשני. אף החכמים אינם מתכַונים למַעט את דמותו ולהעבירו מן העולם, כל־כמה שאינו מראה סִמני

1) Emil Kraepelin: Über Sprachstörungen im Traume, p. 95. Leipzig, 1906.

2) ibid, p. 96.

מחלות הגוף והנפש. החלום הוא מציאות בפני־עצמו וימיו כימי האדם. על־ידי היחס של האדם אליו הוא משאיר הֵדו בלבבות.

בחיים יש לו מקום; במדע הוא הולך וכובש את הלבבות. ואולם בספרות הציורית כמעט שאינו מצוי עוד. היום חושב אדם המצוי אצל ספורים, שאין זו מן המדה לקשט את הציור בסממנים אלה, שבדוים הם מן הלב. דַיו לחלום שהוא מהביל את האדם, ולמה יבואו להוסיף עליו. ואפשר שיפה הם עושים. כדי לצַיֵר חלום מתאים לתכונת הגבור, צריך לרדת לעמקה של הנפש, צריך להתעמק בפתרון החלום על־פי הסבות שהולידוהו.

אכן לפנים אחרת חשבו, והד החלום נשמע בספרות, לפי שראו את האדם וחלומו כמציאות בלתי־נפרדת. ואף־על־פי שנתכַּונו על־הרב לפתרון החלום, מכל־מקום נשאר, אגב, החלום כצורתו.

חלום קדומים, — חלום המראות היה. יצא החלום הנבואי, שקול אלהים מתהלך בו, והוא משַמש לאזהרה 1), להבטחה ויעודים לעתיד לבוא. החלומות הנבואיים כמעט שאינם חלומות, ופעמים יחסר אף החלום 2), וכל עִקרו אינו אלא הלילה, כי יפה הדממה בלילה לחזון ונבואה אף לשיר: „בשעִפים מחזיונות לילה, בנפל תרדמה על אנשים... ורוח על־פָּני יחלֹף... יעמֹד ולא אכיר מראהו, תמונה לנגד עיני, דממה וקול אשמע" 3). אמת, בתחלה היו חלומות שכאלה מעִקרי הנבואה: „אם יהיה נביאכם יהוה, במראָה אליו אתוַדע, בחלום אדבר בו" 4). „כי באחת ידַבֶּר־אֵל... בחלום חזיון לילה, בנפל תרדמה על אנשים, בתנומות עלי משכב, אז יגלה אזן אנשים" 5). „נביא או חֹלֵם חלום" 6) הם מן השמות הנרדפים, ואולם לאט לאט מזדככת הנבואה, והנביא אין לו שם לוָי: „נביא אקים להם מקרב אחיהם... ונתתי דברי בפיו ודבר אליהם את כל אשר אצַונו" 7). שמואל שומע את קול אלהים מדַבר אליו בהקיץ, ואפילו בלעם שְׁתֻם־העין נאמר בו: „וַיָקָר יהוה אל בלעם וישם דבר בפיו" 8). ושרידי החולמים נזכרים לגנאי בפי הנביאים המאֻחרים: „שמעתי את אשר אמרו הנביאים הַנִבאים בשמי שקר, לאמר, חָלַמתי חָלָמתי... הנביא אשר אתו חלום יספר חלום, ואשר דברי אתו ידבר דברִי אמת, מה לתבן את הבר?" 9). כי אמנם לא נכחד החלום כֻּלו, ואינו נחלת הנביא בלבד. „בגבעון נראה יהוה אל שלמה

1) אצל אבימלך ולבן.
2) אצל בלעם.
3) איוב, ד, י"ג—ט"ז.
4) במדבר, י"ב, ו.
5) איוב, ל"ג, י"ד—ט"ז.
6) דברים, י"ג, ב.
7) שם, י"ח, י"ח.
8) במדבר, כ"ג, ט"ז.
9) ירמיה, כ"ג, כ"ה—כ"ח.

בחלום הלילה" 1), והיא ברב ענין ודברים יבוא. אכן המלך החכם משורר הוא ותפלה נשגבה שומה בפיו, והיא מתחטא לפני המקום כבן הרגיל אצל אביו, ומיד „וירא יהוה אל שלמה שנית, כאשר נראה אליו בגבעון", וחלום זה נבואי היא, ואזהרה בו ויעוד. יעוד משתלב גם בתוך חלומו של יעקב וגם בזה של אברהם, ואולם הלומות אלה שַיָכים בעִקרם לסוג אחר של חלום, ונזדַוגו יחד מין בשאינו מינו. כי אכן חלוט הקדומים חלום המראות היה.

אברהם לא נזכר בו השם חלום, אלא „ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם, והנה אימה חשכה גדלה נֹפלת עליו... ויהי השמש באה ועלטה היה, והנה תנור עשן ולפיד אש" 2). הדברים שבינתים ענין הם לחלום נבואי. וכזה קרה ליעקב: „ויחלֹם, והנה סֻלם מֻצב ארצה וראשו מגיע השמימה, והנה מלאכי אלהים עֹלים וירדים בו, והנה יהוה נצב עליו" 3). השאָר יעוד הוא והבטחה. והוא הדין בחלומו השני: „ויהי בעת יחם הצאן, ואשא עיני וארא בחלום והנה העתֻדים העֹלים על הצאן עקֻדים, נקֻדים וברֻדים" 4), מכאן ואילך דברי נבואה. ואולם יפה היא הנבואה ל„אבות", ויפה מהם כֹּח הבנים בחלום, ויד זר לא חלה בו. „ויחלֹם יוסף חלום, ויגד לאחיו... ויאמר אליהם: שמעו־נא החלום הזה אשר חלמתי, והנה אנחנו מאלמים אֲלֻמים בתוך השדה, והנה קמה אֲלֻמתי וגם נצבה, והנה תסֻבינה אֲלֻמֹתיכם ותשתחוין לאֲלֻמתי... ויחלֹם עוד חלום אחר, ויספר אותו לאחיו, ויאמר: הנה חלמתי חלום עוד, והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי" 5). מראֶה ותמונה, וקול ודברים לא ישמעו. תאמר, סמל כאן, וכל עִקרו לא בא אלא על שום סופו: „ויספר אל אביו... ויגער בו אביו, ויאמר לו: מה החלום הזה אשר חלמת, הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחֲוֹת לך ארצה?" 6). פתרון זה נראה לעקר גם בעיני הראשונים: „חלום, אע"פ שמקצתו מתקיים, כולו אינו מתקיים. מנלן? מיוסף, דכתיב והנה השמש והירח וגו', וההיא שעתא אמיה לא הות" 7). ואחרים סוברים: „הדברים מגיעין לבלהה שגדלתו כאמו" 8). אכן מה לנו סמל, ואנו רואים תמונה כאן, תבנית הלום בימים ראשונים. דברים בודים מן הלב; מַראות יפים חזותם מעידה עליהם, שכן דרך בני־אדם לראות בחלום דברים שרגילה העין לחזות כמותם ביום, אלא שעכשו נתנה חיות גם לדברים

1) מלכים־א, ג, ה.
2) בראשית, ט"ו, י"ב—י"ז.
3) שם, כ"ח, י"ב—י"ג.
4) שם, ל"א, י.
5) שם, ל"ז, ה—ט.
6) שם, שם, י.
7) ברכות, נ"ה, ע"א וע"ב.
8) רש"י על התורה; עַיֵן ב"ר.

שאין בהם רוח חיים, וזהם מגלים רצונו של מקום בתנועות וברמז כבני־אדם. אמת, סמוכין בידינו לאמר, שיוסף הַשַּׁלִּיט על ארץ מצרים קדם ליוסף „בעל החלומות", ועל־ידי פתרון חלומות אחרים נעשה אף הוא לחולם, מכל־מקום אין זה פוחת בטיב חלומותיו, מאחר שלא שם הסופר בפיו דברי אלהים או מלאך, כי־אם מראֶה יפה. וזה דבר המראה: יעקב לא עסק בעבודת־האדמה מעודו. בנערותו בבית אביו היה „יושב אהלים", ואף בבית לבן היה רועה צאנו, ולא מָצָאנו בכל המקרא שיעסוק בזרע האדמה, ובניו אף הם רועים כאביהם. „ויאמר פרעה אל אחיו: מה מעשיכם? ויאמרו אל פרעה: רֹעה צאן עבדיך, גם אנחנו גם אבותינו" 1). „מזמרת הארץ" לוקחים בניו ומורידים מנחה לאיש: „מעט צרי ומעט דבש, נכאת ולֹט, בטנים ושקדים" 2), קצת תבלין ופֵרות האילן, ומי יודע אם אלה הם מענינו של עובד־האדמה בלבד, ואם מה שלקחו דוקא משלו לקחו. אכן ביצחק נאמר: „ויזרע יצחק בארץ ההִוא, וימצא בשנה ההִוא מאה שערים" 3). אף בברכתו הוא אומר ליעקב בנו: „ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ, ורֹב דגן ותירש" 4), ומכאן בא לו למסַפר: „והנה אנחנו מאלמים אלֻמים" בחלומו של יוסף. ואפילו אם הם לא עסקו בזה, הרי מעשה שכניהם בידיהם. אכן „השמש והירח ואחד עשר כוכבים" אפילו אם הם משתחוים בבת־אחת, להגדיל הרשֶׁם, אף לשם הַקְבלה אל החלום הראשון, אין בזה כל זרות, מפני שֶׁשַּׂר החלום אינו יודע מסדר זמנים, ויום ולילה משמשים אצלו בערבוביה. ולא עוד, אלא שהחלום הראשון מוסיף חן גם על השני להשלים הציור: השמש עומד בלב השמים, למטה מזה הירח, ואחד־עשר כוכבים מקיפים אותם וכֻלם משתחוים לו, והיכן הוא נתון? וַדאי שהוא יושב על אבן מאבני השדה והוא כ„כסא מלכות" בעיניו. ואם זר בעיניך ציור זה, הרשות בידך לשַׁנותו, וקח לך למופת את הפגישה שבין שני האחים עשָׂו ויעקב וסדר ההשתחויה, מאחר שגם יוסף היה באותו מעמד ולמד כיצד משתחוים לפני אח. אכן למה לך להכניס משלך ולדרש סמוכין, מוטב שתראה חלומות אחרים יפים מהם ומְצֻירים לכל פרטיהם.

ה

„ויספר שר המשקים את חלומו ליוסף, ויאמר לו: בחלומי, והנה גפן לפָנָי, ובגפן שלשה שריגִם, והיא כפֹרַחַת עלתה נִצה, הבשילו אשכלֹתיה

---

1) בראשית, מ"ז, ג.
2) שם, מ"ג, י"א.
3) שם, כ"ו, י"ב.
4) שם, כ"ז, כ"ח.

ענבים. וכוס פרעה בידי, ואקח את הענבים ואֶשְׂחַט אותם אל כוס פרעה, ואתן את הכוס על כף פרעה" 1). כלום על מעשה היין הוא בא ללמד, ולמה הוא מתחיל מבראשית? המספר על הכרם הראשון אינו הושש לספר לנו דבר שלא היה לעולמים במלים אלה שאינן אומרות כלום: „ויחל נח איש האדמה, ויטע כרם. וישת מן היין וישכר" 2), לפי שבימיו היה ידוע מעשה היין, ולמה לו להרבות דברים? ואולם בעלי האגדה ראו את הספור כיצירת בראשית, והשלימו את החסר בציור נאה: „כשהתחיל נח נוטע, בא שטן ועמד לפניו. אמר לו: מה אתה נוטע? אמר לו: כרם. אמר לו השטן: מה טיבו? אמר לו: פירותיו מתוקים בין לחים בין יבשים ועושין מהם יין המשמח לבבות. אמר לו השטן: רצונך שנטענו יחד אני ואתה? א"ל: הן. מה עשה השטן? הביא רחלה ושחטה על הגפן; אחר־כך הביא ארי ושחטו עליה; אחר־כך הביא קוף ושחטו עליה — והטיף דמיהם והשקה בהם אותו הכרם. רמז לו, כשאדם שותה כוס אחת — הרי הוא כרחלה: עָנָו ושפל רוח. כשהוא שותה שתי כוסות — מיד נעשה גבור כארי ומתחיל לדבר גדולות ואומר: מי כמוני. כיון ששתה שלש או ארבע כוסות — מיד הוא נעשה כקוף: עומד ומרקד ומשַׂחק ומנבל פיו לפני הכל ואינו יודע מה יעשה. נשתכר — נעשה כחזיר: מתלכלך בטיט ומוטל באשפה. וכל־זה אירע לנֹח הצדיק" 3). מעשי השטן לפנינו בזבל, ואילו נֹח הנוטע אינו נראה בשעת מלאכתו, והכרם בפריחתו סגור הוא לפנינו ומסֻיָג, וריח הזבל עולה לאפנו בגזרת הרמז שבסופו, והוא העִקר כאן וראשיתו טפלה לו. כי אכן דרכי השכור גלוים לחכמים, ומעשה איש־האדמה בתוך כרמו הוא מעשה „עם הארץ" בתוך שלו, רחוק מעיני הבריות העוסקים בתורה. מכל־מקום העין רואה עדַיִן, אף־על־פי שרִבּה מבפנים ומעוטה מבחוץ. אכן בחברת שר־המשקים טוב לנו, וכרמו יפה לעינים, ואנו שוהים בו כל הזמן, רואים בפריחתו, כשהוא מעלה נצן, עד שהבשיל אַשכלות ענבים, ודמם נסחט לתוך הכוס.

אמת, מעשה שר־המשקים לא יהיה לנו למופת בעשית היין, ומנהג הכורם בכרמו מגיע אלינו מתוך שירה אחרת ואין עמה ריח שירה: „כרם היה לידידי בקרן בן־שמן, ויעזקהו, ויסקלהו, ויטעהו שׂרֵק, ויבן מגדל בתוכו וגם יקב חצב בו — ויקו לעשות ענבים" 4). ספור המעשה הידוע לַכֹּל, וכל עִקרו לא בא אלא על שום סופו, ואנו למֵדים, שיין נעשה ביקב ולא סחיטת ענבים בכוס. וזוהי אמנם תכונת החלום: לא מעשה שהיה, אלא ציור דמיוני לשם קשוט, מאחר שיין המלך ודאי שלא נעשה על־ידי משקהו בלבד, ואפילו מלאכי־השרת היו „מסננין יין" 5) לאדם הראשון, ולא הסתפקו בסחיטת ענבים בלבד.

1) בראשית, מ, ט—י"א.
2) שם, ט, כ—כ"א.
3) תנחומא.
4) ישעיה, ה, א—ב.
5) סנהדרין, נ"ט; באדר"נ, א: מצננין יין.

„וירא שר האפים... ויאמר אל יוסף: אף אני בחלומי, והנה שלשה סלי חרי על ראשי, ובסל העליון מכל מאכל פרעה, מעשה אפה; והעוף אכל אתם מן הסל, מעל ראשי" 1) — אין קול ודברים, אך תמונה פשוטה ורגילה. אין כאן מעשה אופה, אלא פעֻלת משָרת המשמש את אדוניו ומביא לו מאכלו מבית־הנחתום.

„ופרעה חלם, והנה עמד על היאר. והנה מן היאר עלת שבע פרות יפות מראה ובריאת בשר, ותרעינה באחו. והנה שבע פרות אחרות עלות אחריהן מן היאר, רעות מראה ודקות בשר, ותעמדנה אצל הפרות, על שפת היאר. ותאכלנה הפרות רעות המראה ודקות הבשר את שבע הפרות יפות המראה והבריאות" 2). אכן „תועבת מצרים כל רעה צאן" 3) ורועה בקר במשמע, אלא שדבר הכתוב בהוָה, שכן מעיד כתוב שני: „והאנשים רעי צאן, כי אנשי מקנה היו, וצאנם ובקרם וכל אשר להם הביאו" 4), ואף־על־פי־כן יודע היה פרעה בטיב הפָרות וכיצד הן רועות באחו. אלה אוכלות את אלה, שכן רעבות הן ביותר, כי דקות־בשר הן, ועדַין לא ידע פרעה את אשר ישים בפיו המסַפר השני: „ותבאנה אל קרבנה, ולא נודע כי באו אל קרבנה, ומראיהן רע כאשר בתחִלה" 5). ואַל תתמה על המראה, שהרי הפרה בכלל בהמה ואינה מן הטורפות, ומכל־שכן שאחו היה שם. אבל, אם בעל־דמיון אתה, אפשר לך להשלים את הציור מתוך מנהג העֵדר תמיד: באחו רועות פרות שאך זה עלו מן הרחצה, יפות־מראה הן ובריאות־בשר, והן תולשות עשב בפיהן ולועסות להנאתן, והנה באו בגבולן פרות דקות וחלשות ורוצות אף הן להנות כרֵסן מטוב המרעה, וכאן צרה עין השמנות באחיותיהן הרעבות, ומיד נגיפה ובעיטה, נגיחה אף נשיכה. ובא בעל־החלום ועשה „מטעמים... כאשר אהב". ושמע המסַפר את החלום, וחשש שמא לא יֵדע יוסף לפתוֹר אותו כהלכה, ועמד ותוסיף לו חלום שני: „ויחלֹם שנית: והנה שבע שבלים עולות בקנה אחד, בריאות וטֹבות. והנה שבע שבלים דקות ושדופות קדים צֹמחות אחריהן. ותבלענה השבלים הדקות את שבע השבלים הבריאות והמלֵאות" 6), וכדי להפיס דעת הקורא, נתן בפי פותר־החלום תשובה הגונה: „ועל השנות החלום אל פרעה פעמים, כי נכון הדבר מעם האלהים, וממהר האלהים לעשתו" 7). „חלום פרעה אחד הוא" 8), ומה לו אחו ומה לו שדה בר, מאכל אדם ומאכל בהמה, פרה אוכלת את חברתה וצמח השדה בולע את

1) בראשית, מ, ט"ז—י"ז.
2) שם, מ"א, א—ד.
3) שם, מ"ו, ל"ד.
4) שם, שם, ל"ב.
5) שם, מ"א, כ"א.
6) שם, שם, ה—ז.
7) שם, שם, ל"ב.
8) שם, שם, כ"ה.

אחיו. אכן, אף הוא לא חלל את החלום בדברים, ושם אותם בפי פותר החלומות.

„ויבא גדעון, והנה איש מספר לרעהו חלום, ויאמר: הנה חלום חלמתי, והנה צליל לחם שערים מתהפך במחנה מדין. ויבא עד האהל, ויכהו, ויפל, ויהפכהו למעלה, ונפל האהל" 1). גדעון שמח על פתרונו, ואנו די לנו בחלום, וממנו אנו למדים מהו מאכל יושבי־אהל בשעת מלחמה, לא מן אף לא „מצות וקלוי", כי־אם לחם־שעורים המתקיים ימים רבים. בלחם זה ודאי הצטידו יושבי גדעון, ואלה „ככרות הלחם" שבקש גדעון מאנשי סכות. גם שאול לקח „שתי לחם" מיד ה„עולים אל האלהים בית אל" 2), וכיוצא בזה הרבה.

ועוד חלום, והוא זר ומוזר ומלא סוד, ואף הוא נחלת העין כלו. הוא חלום נבוכדנצר על־פי דניאל: „אנתה מלכא חזה הוית... צלם חד שגיא... ראשה די דהב טב, חדוהי ודרעוהי די כסף, מעוהי וירכתה די נחש, שקוהי די פרזל, רגלוהי מנהן די פרזל ומנהן די חסף... התגזרת אבן די לא בידין ומחת לצלמא על רגלוהי די פרזלא וחספא והדקת המון. באדין דקו כחדה פרזלא, חספא, נחשא, כספא ודהבא, והוו כעור מן אדרי־קיט ונשא המון רוחא... ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב ומלאת כל־ארעא" 3). חלום המתכת אף צלם ודמות כאן. הצלם ודאי אליל הוא. אלהי כסף וזהב לעשירים, אחרים משתחוים לאלהי נחשת וברזל, והעניים ביותר עושים אלהיהם חרס. ובעל־החלומות עשה מכלם אל אחד, גבל חרס וטיט ועשה כפות רגלים, נפח בפחם ועשה בברזל, ויצאו לו שוקים, צרף נחשת ומרטה, זקק את הכסף ורדד את הזהב, ויצא לו אל האלים. העגל שעשו בני־ישראל במדבר הוא זהב טהור, ושאר מיני מתכת אנו מוצאים בבנין המשכן, לשרת את האלהים. ואולם כאן כולל האל הסמלי הכל והוא כל־בו. ואולם אבן־הפלאות חזקה ממתכת, היא מהדקת הכל והולכת וגדלה עד שנעשית להר גדול ומלאה כל הארץ אותה. מלחמת המלכים כמלחמת האלים, ואף המלכים בני־אלים היו. וכל זה יצירה בבלית, אלילית ותרבותית. ומה־שונה יצירה עברית של הנביא יחזקאל, רגליו עומדות „על נהרות בבל", ורוחו בירושלים. „ארבע החיות" אף הן פסלים ופנים הרבה להן: פני אדם ופני אריה, פני שור ופני נשר. ארבע כנפים ורגל ישרה להם, „וכף רגליהם ככף רגל עגל", אף ידים להם ואופנים. והם חיים, ו„רוח החיה באופנים". אכן בשר הם ורוח, והם נבלעים בשפעת צבעים. „אש מתלקחת ונגה לו סביב, ומתוכה כעין החשמל מתוך האש", כזו היא המסגרת. והם וחלקי גופם: מהם „נוצצים כעין נחשת קלל... ודמות החיות, מראיהם כגחלי אש בערות, כמראה הלפידים... ונגה לאש, ומן האש יוצא

1) שופטים, ז, י"ג.
2) ש"א, י, ג.
3) דניאל, ב, ל"א—ל"ה.

ברק. והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק... מראה האופנים... כעין תרשיש... וגבתם מלאות עינים... ודמות על ראשי החיה רקיע, כעין הקרח הנורא... וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא, ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה. וארא כעין חשמל, כמראה אש בית לה סביב, ממראה מתניו ולמעלה; וממראה מתניו ולמטה ראיתי כמראה אש ונגה לו סביב. כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם, כן מראה הנגה סביב, הוא מראה דמות כבוד יהוה". חיות להם והם משמיעים קול: „ואשמע את קול כנפיהם כקול מים רבים, כקול שדי בלכתם, קול המלה כקול מחנה" 1). הוא שומע מעט ורואה הרבה. לא צלם ולא מתכת, כי־אם אש ורוח, וצבעים מצבעים שונים, „ממראה מתניו ולמעלה" צבע אחר מאשר „ממראה מתניו ולמטה". שנוי בצבעים ואין שנוי בחמר. בבבל ודאי ראה פסל־מתכת, ממראה מתניו ולמטה נחשת קלל, וממראה מתניו ולמעלה כסף וזהב, ואולם אין הוא משגיח בחמר עכור, אף־על־פי שמבריק.

הכל אש וגונים שונים לה.

תאמר, חזיון זה יפה הוא, שכן בהקיץ רואה הנביא. „נפתחו השמים ואראה מראות אלהים" 2). ומה לו לזה ולחלום של אחד המלכים בבבל? אכן הראשונים נכוו קצת מציור זה ואמרו: ישעיהו 3) דומה לבן־כרך שראה את המלך, ויחזקאל דומה לבן־כפר שראה את המלך. „בא וראה מה בין נביא לנביא. יחזקאל מתאר את חיות המרכבה מכף רגלן ועד קדקדן וחוזר ומתאר אותן עד שקצה נפשנו בתאוריו, וישעיהו השכיל לכסות פני השרפים האלה ורגליהם, ובכן פטור הוא מלתאר אותם" 4). ולא השכיל זה האחרון לראות יד בעל־החלומות באמצע, הבא ברב דברים. אפשר שראה את החזון תחלה במראות הלילה, ואחר־כך שגה בו ביום והנה נפתחו השמים וראה מראות אלהים, ואנו רואים אחריו ונהנים.

1) יחזקאל, א, ד—כ"ח.
2) שם, שם, א.
3) ישעיה, ו, א—ד.
4) שבתי בן יום טוב אבן בודד (ארליך): „מקרא כפשוטו", חלק שלישי, עמוד 16. ברלין, תרס"א.

שירים

אֵלִי

מאת שאול טשרניחובסקי

(קטע מפּוֹאֶמה)

אָחָא, אֱמֹר מַה־שֶּׁתֹּאמַר – לֹא עוֹד פַּסָּה גְבוּרָה מִיַּעֲקֹב,
שְׁרִירִים וְדָם מִיִּשְׂרָאֵל, חָזֶה רְחַב־גֶּרֶם וָשֶׁכֶם...

יֶשְׁנָם בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה עַל חוֹפֵי הַדְּנֶסְטְר הַבְּרוּכִים
בְּכַרְמֵי בֵין־גְּבָעוֹת מִתְפַּנְּקִים בְּחַמָּה וּכְנֶגֶד הַשֶּׁמֶשׁ
וְרַחֲבֵי שְׂיָר־בֶּסַּרַבְּיָה, הַכְּבֵדָה בְּחָלָב וּגְבִינָה,
יֶשְׁנָם בִּכְפָרִים נִדָּחִים בְּעַרְבוֹת צְפוֹן טַבְרִיָּה, יֶשְׁנָם
הַרְחֵק מִדֶּרֶךְ־הַמֶּלֶךְ קְבוּעִים בֵּין פְּסִיקָה וּפְסִיקָה,
כָּרוֹן נַחֲלֵי־הָאָבִיב הַפְּזִיזִים הַשּׁוֹטְפִים עֲכוּרִים,
אוֹתָם נִיצוֹצוֹת מִקֶּדֶם וּפְלֵטַת הַגְּבוּרָה שֶׁכַּחְנוּ, –
שָׁמָּה יַעֲלוּ יָצִיצוּ לְפִתְאֹם כְּאוֹתוֹ סָפִיחַ,
דוֹמֶה לְאוֹתָהּ שִׁבֹּלֶת הַחִטָּה הַטּוֹבָה, הָעוֹלָה
בְּגַבֵּי תֵל־קְדוּמִים הַנֶּחְפָּה מַטְלִיּוֹת עִשְׂבֵי־עֲקָצִים,
אוֹתָהּ שִׁבֹּלֶת גַּלְמוּדָה, שֶׁנִּטְעָה יַד־אֵל רַבַּת־בְּרָכָה
בְּמַטְלִית, לֹא עָבַר בָּהּ אִכָּר וְלֹא חָפַן עָלֶיהָ זֵרְעוֹנִים.

הָיָה הָאֶחָד מֵהֶם גַּם אֵלִי הַנַּעַר, זְכַרְתִּי.

דוֹמֶה, שֶׁכַּמָּה פְּעָמִים אָמַרְתִּי אֲסַפֵּר דָּבָר אֵלָּי,
כֵּיוָן שֶׁבָּאתִי לְכָאן, הָבָה אֲסַפְּרָה הַפָּעַם.

הָיָה בְּאַחַד הַכְּפָרִים אֲשֶׁר בְּטַבְרִיָּה לְצָפוֹן,
סָמוּךְ לַמָּקוֹם, בּוֹ עָלְתָה לְפָנִים „הַמְסִלָּה הַגְּדוֹלָה",
פּוֹנָה כְּלַפֵּי מוֹסְקְבָה, פּוֹלַחַת „הַשָּׂדֶה הַפֶּרֶא",
אֲשֶׁר בּוֹסְסוּהָ עֲדָרִים סוּסֵי־קְרִים בְּרֶסֶן טַטָּרִים,
פִּרְאֵי פָּרָשִׁים וְאָרְחוֹת־טְשׁוּמַקִים מִתְמַהְמְהוֹת,
וְהַרְחֵק מִזְּרוּעוֹת הַדְּנֶפֶּר, הַחוֹבְקוֹת אֶפַּרְכִיּוֹת גְּדוֹלוֹת,
שְׁקוּעוֹת בְּבָתֵּי־הַחֹמֶר מִתַּחַת לְגַגֵּי קַשׁ־אָפוֹר,
שְׁקוּעוֹת בַּעֲבוֹדַת־הַקֹּדֶשׁ: חֲרִישָׁה שְׁחוֹרָה וּשְׁמֵנָה,
זְרִיעָה תְמִימָה וּשְׂמֵחָה וְקָצִיר רַב־זֵעָה וְשִׁירָה,
הָיָה בְּאוֹתוֹ הַכְּפָר יְהוּדִי כַּבֵּחַ – יְחִיאֵל,
קָרוּי יְחִיאֵל אִישׁ־חֹל, „בּוּדֵנִי" בִּשְׂפַת־הָאִכָּרִים
(יַעַן כִּי עָשָׂה שַׁבַּתּוֹ חֹל וְהִתְעַסֵּק בְּפְּרַקְמַטְיָה).
אוֹתוֹ יְחִיאֵל כִּי מֵת – וְנִשְׁאֲרוּ אַחֲרָיו שְׁנֵי בָנָיו –
„הַיְחִיאֵלִים" בַּדּוֹר. סָבַר מַר, מַאי נַפְקָא מִנַּהּ?
נִשְׁאֲרוּ שְׁנַיִם יְהוּדִים וְהַכְּפָר כְּפָר גָּדוֹל, כְּרַךְ מַמָּשׁ!
לֹא מִנַּהּ וְלֹא מִקְצָתַהּ! – שְׁנַיִם יְהוּדִים, שְׁנֵי אַחִים:
זֶה שֵׁם־מִשְׁפַּחְתּוֹ פִּנְצ'וּק, וְזֶה שֵׁם־מִשְׁפַּחְתּוֹ לִיטִינְסְקִי.
כְּלוּם אֵין זֶה פֶּלֶא? – לַאו דַּוְקָא – שְׁנַיִם יְהוּדִים, שְׁנֵי אַחִים,
שְׁנַיִם שֵׁמוֹת לָהֶם – מַה־פֶּלֶא? הַפֶּלֶא שֶׁשְּׁמוֹתָם
שְׁנַיִם – שְׁנַיִם וְלֹא שְׁלֹשָׁה – וְהוּא סְגֻלָּה כְּנֶגֶד הַגְּזֵרָה
לִהְיוֹת חֲנִיכֵי קַסְרַקְטִין – וְהַדְּבָרִים עַתִּיקִים, יְדוּעִים.
וְהֵמָּה הַשְּׁנַיִם חֶנְוָנִים, חֲנוּתָם קְבוּעָה בְּבֵיתָם.
הָיוּ בָתֵּיהֶם הַשְּׁנַיִם בַּשְּׁכוּנָה הָאַחַת, הַסְּמוּכָה

לְכִכַּר־הַשּׁוּק וְהַיְרִיד, בַּיִת מוּל בַּיִת – כִּבְמַרְאָה.
הָיָה יְחִיאֵל עוֹד חַי – וְהַיְחִיאֵלִים בְּשֻׁתָּפוּת
סוֹחֲרִים בַּחֲנוּת הָאַחַת, אַךְ לְבָתֵּיהֶם נִפְרָדוּ.
אֶלָּא לְאַחַר שֶׁהָלַךְ לְעוֹלָמוֹ – נִתְפָּרְדָה הַחֲבִילָה,
הִתְחִיל גַּם חֲרִי־הָאַף וְצַעַר וְחֵמָה עֲצוּרָה.
זֶה מוֹשֵׁךְ קוֹנֶה לְכַאן וְזֶה מוֹשְׁכוֹ לַחֲנוּת שֶׁכְּנֶגֶד.
הִתְחִיל הַשָּׂטָן מְרַקֵּד בֵּינֵיהֶם. וַאֲמַתְלוֹת... אֲמַתְלוֹת
יֶשְׁנָן לְעוֹלָם לַזָּקוּק לָהֶן; זַךְ חַס וְחָלִילָה:
יֵשׁ לָהֶם, בָּרוּךְ הַשֵּׁם, יְרֻשָּׁה – חֲנוּת וּמִטַּלְטְלִים,
חוֹבוֹת וְעִסְקֵי־מִשְׁפָּחָה עוֹד מִשָּׁכְבָר, וְ„עִסְקֵי־נָשִׁים":
מַעֲשֶׂה בְשׁוּנְרָה שֶׁפָּרְשָׁה לְמַרְתֵּף שֶׁלֹּא לִבְעָלֶיהָ
לְרֵיחַ־נִיחוֹחַ שֶׁל זִבְדָּה – וְהָיוּ לִרְסִיסִים כְּלֵי־חֶרֶס;
בֵּיצָה שֶׁנּוֹלְדָה בְּאַמְבַּר בַּמֹּץ, וְתַרְנְגֹלֶת שֶׁל שְׁכֵנָה
פִּתְאֹם מַכְרִיזָה בְּעוֹלָמוֹ שֶׁל חָצֵר עַל בֵּיצָה חֲמִימָה;
אַוָּזָה, אֵם עַל בָּנֶיהָ, וְזָכָר מְאֹד נוֹחַ לִכְעֹס
הוֹדְרִים בְּפִרְצָה בַּגָּדֵר אֶל גִּנַּת־יְרָקוֹת עוֹד גִּבְעוֹל,
הָלֹךְ וְחָטֹט וְתָלֹשׁ כָּל רָאשֵׁי עֲשָׂבִים יְרֻקִּים;
מַעֲשֵׂי עָוֶל וָרֶשַׁע! לְרַבּוֹת סִכְסוּכֵי יְלָדִים
יוֹצְאִים בְּעַיִן וָשֵׁן – וְכָלֵי וְכָלֵי וְגוֹמֵר...
אַךְ לֹא לְעוֹלָם הָרִיב! הַיְרֻשָּׁה הִפִּילוּ בְגוֹרָל,
חוֹבוֹת הַלָּקוֹחוֹת נִפְרָעוּ, וְהַיְלָדִים גָּדְלוּ וְהִתְחִילוּ
בְּרִיב אֲבוֹתֵיהֶם גַּם־הֵם: לֹא נִדְבְּרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ.
גַּם הַמִּטַּלְטְלִים חִלְּקוּ וְאַף כֵּלִים שְׁמוּרִים לְפֶסַח,
גַּם הַלָּקוֹחוֹת־הַקּוֹנִים... נִפְרְדוּ אִישׁ לְ„גוֹיֵיהֶם".
נִשְׁאֲרָה רַק חֶלְקָה אַחַת – וְלֹא בָאוּ לִכְלַל דֵּעָה אֶחָת.

הָיָה לִיחִיאֵל זֶה מָקוֹם בְּבֵית־הַמִּדְרָשׁ בַּ„מִּזְרָח” –
סֶלַע־מַחְלֹקֶת לְבָנָיו – וְנִכְנְסוּ בְּעָבֵי הַקּוֹרָה
„פְּנֵי” כָּל הַקְּהִלָּה – לַשָּׁוְא! הֶעֱלוּ הֶרֶס בְּכַפָּם.
הָיָה הָאֶחָד הַבְּכוֹר – וְטוֹעֵן הוּא: בְּכוֹר וּבִרְכָתוֹ...
הָיָה הַשֵּׁנִי מִתְעַבֵּר: בְּבֵיתוֹ שֶׁלּוֹ נִפְטַר אַבָּא...
הָיָה בְּחַיָּיו בְּבֵיתוֹ, וְגַם בִּקְבוּרָתוֹ הוּא טִפֵּל.
וְאִלּוּ הָיָה הַמָּקוֹם בְּצַד מִזְרָח, אַךְ בְּאֶמְצַע הַסַּפְסָל,
עוֹד לֹא גָדְלָה הָרָעָה – דָּא עָקָא, כִּי סָמוּךְ לָ„אָרוֹן”.
(יָשַׁב יְחִיאֵל מִכָּאן, וּמִכָּאן מְקוֹם הָרַב שֶׁבַּקְּהִלָּה).
עַד שֶׁהַיָּמִים יְמֵי־חֹל, יֵשׁ לָנוּ מִנְיָן וָתִיקִים,
זְקֵנִים נְטוּלֵי עֲסָקִים, הָרַב, וְהַחַזָּן וְהַשַּׁמָּשׁ
וְעוֹד מִן הַקְּרוֹבִים בְּיוֹתֵר, הַיּוֹשְׁבִים בַּשְּׁכוּנָה בִּסְמִיכוּת;
אֶפֶס בְּשַׁבָּתוֹת, בֶּחָג – מִזְדָּרְזִים הַשְּׁנַיִם, מַקְדִּימִים.
שְׁנֵיהֶם בַּשְּׁכוּנָה הָאַחַת – בַּיִת מוּל בַּיִת, כְּנֶאֱמַר,
חַלּוֹן מַמָּשׁ מוּל חַלּוֹן – וּבְצֵאת אֶחָד יוֹצֵא הַשֵּׁנִי.
עוֹמְדִים הַקְּטַנִּים עַל פִּתְחָם אוֹרְבִים לְצַעֲדֵי דוֹדָם.
הָיוּ הַשְּׁכֵנִים מַמָּשׁ מִתְבַּקְּעִים בִּרְאוֹתָם הַשְּׁנַיִם:
אֵיךְ שֶׁזֶּה יוֹצֵא וְזֶה פּוֹרֵץ וּשְׁנֵיהֶם מַאֲרִיכִים שַׁעֲלֵיהֶם,
עוֹשִׂים אֶת־עַצְמָם לְעַיִן־זָר צוֹעֲדִים מְתוּנוֹת מְתוּנוֹת
כְּלַפֵּי בֵית־מִדְרָשׁ, וּכְאִלּוּ בְלֹא־רוֹאִים מִסְתַּכְּלִים
אֲשֶׁר גַּם אָחִיו יַחְפֹּז... הָרִיצָה מִדָּה מְגֻנָּה
לְבַעֲלֵי־בָתִּים הֲגוּנִים, יְהוּדִים עִם זָקָן וּפֵאוֹת!
נִמְלְכוּ לַעֲשׂוֹת קַפַּנְדַּרְיָה דֶּרֶךְ קַרְפֵּפִים וְגִנּוֹת,
חֶרֶשׁ מֵאַחֲרֵי־חֲצֵרוֹת לָצֵאת יִתְגַּנְּבוּ – אֵין רוֹאֶה –
נִכְנַס פִּינְצ׳וּק לְבֵית־הַמִּדְרָשׁ, וְהִנֵּה לִיטִינְסְקִי בַּ„מָּקוֹם”
עֵינָיו מְמַצְמֵץ מִמְּתִיקוּת, וְיֵשֵׁב הָאָח כַּאֲשֶׁר יָשַׁב.

וְיֵשׁ אֲשֶׁר יַשְׁכִּים לִיטִינְסְקִי וְיִסֹּב קַרְפָּפִים וְגַגָּה,
וְעָלָה נִכְחוֹ פִּינְצ'וּק בִּשְׁכוּנָה וְזָכָה בַּמָּקוֹם.
שְׂחוֹק הוּא וְהָיָה לִשְׂחוֹק – מַעֲשֵׂה־קוֹמֶדְיָה, חֵי נַפְשִׁי!
שַׁבָּת – כָּל הַמִּתְפַּלְּלִים (כַּיּוֹצֵא מִכְּלָל אַף וָתִיקִים)
יוֹשְׁבִים בְּהַרְחָבַת־הַדַּעַת, מְחַכִּים לְבֹא הַ„יְחִיאֵלִים":
„מִי מֵהֶם יֵשֵׁב הַיּוֹם? וְאֵיךְ יָאֳרַךְ אַפּוֹ שֶׁל אָחִיו".
הֶעֱרִים אֶחָד וּבָא עִם פְּתִיחַת־הַבַּיִת – בְּשֵׁשִׁית...
עָמַד הַשֵּׁנִי מִתְלַחֵשׁ עִם פַּאלִיק הַשַּׁמָּשׁ, וְהִסְכִּים:
הִשְׁכִּים בַּשַּׁבָּת הַבָּאָה וּפָתַח הַבַּיִת – בְּחָמֵשׁ...
עָמְדוּ הַ„בָּנִים" וְאָרְבוּ, וְלֹא רָאוּ אֶת דּוֹדָם הַיּוֹצֵא.
פָּנָה הַשֵּׁנִי כְּדַרְכּוֹ: מִזְדָּרֵז־מִתְמַהְמֵהַּ.
אָחִיו אֵינֶנּוּ? חָשׁ לִבּוֹ – יֵשׁ דְּבָרִים בְּגוֹ – נִבָּא רָעוֹת...
קָרַב – הַבַּיִת פָּתוּחַ, נִכְנַס – וְעֵינָיו חָשָׁכוּ...
לָקוּ הַבָּנִים מְאֹד: „שַׁבָּתוֹת־חֲרָפוֹת" לַפְּעוּטִים,
שַׁבָּת זוּ לָקוּ אֵלֶּה, וְשַׁבָּת אַחֶרֶת – הָאֵלֶּה.

פַּעַם – וּשְׁנֵיהֶם הִקְדִּימוּ, הִגִּיעוּ – הַשַּׁמָּשׁ אֵינֶנּוּ.
קָרָה לוֹ מַה־שֶּׁקָּרָה וְאֵחַר קְצָת שֶׁלֹּא כְּדַרְכּוֹ.
וְהִנֵּה הָאַחִים הַשְּׁנַיִם צוֹבְאִים עַל פֶּתַח הַבַּיִת,
אֶחָד מִשְׁתָּעֵל מִשְּׂמֹאל, וְאֶחָד מִיָּמִין מִתְגָּרֵר...
נִדְחַק הַלָּז וְזֶה נִדְחַק, זֶה עוֹלֶה וְזֶה עוֹלֶה כְּנֶגְדּוֹ,
אוֹחֵז הָאֶחָד בְּכַף פַּאלִיק, אוֹמֵר הַשֵּׁנִי לְנַשְּׁלוֹ
מִמַּפְתְּחוֹתָיו, צְרוֹר־בַּרְזֶל, – וְהַדֶּלֶת אִי־אֶפְשָׁר לִפְתֹּחַ...
אֵלֶּה קְצוֹת דַּרְכָּם בְּשַׁבָּת. אוּלָם בַּחַג אֵין מוּתָּר,
בֵּין שֶׁהִגִּיעַ הָאֶחָד בֵּין שֶׁהִגִּיעַ הַשֵּׁנִי,
שְׁנֵיהֶם סְמוּכִים עַל מָקוֹם אֶחָד, אִישׁ בְּצַד אָחִיו,

זֶה רֹאשׁוֹ פּוֹנֶה לִשְׂמֹאל וְזֶה פּוֹנֶה רֹאשׁוֹ לְיָמִין,
מַמָּשׁ אוֹתוֹ הַנֶּשֶׁר עַל־גַּבֵּי גוּשְׁפַּנְקָא דְמַלְכוּתָא:
עֹרֶף מוּל עֹרֶף וְעֵינַיִם מְזָרוֹת כַּעַס וְאֵיבָה.

יָמִים חוֹלְפִים עַל יָמִים. הַבָּנִים מָה הֵם? הֵמָּה גְדֵלִים!
הָיָה פִּינְצ׳וּק מַרְבֶּה בָנוֹת, וְקַדִּישׁ לֹא אֶחָד, – שֵׁשׁ כַּלּוֹת
עוֹלוֹת בְּבַיִת הָאֶחָד, וְשִׁשָּׁה בָנִים בְּבֵית־אָחִיו.
אֶחָד מֵהֶם הֲרֵי אֵלִי, וְהָיָה בֶּן־עֶשְׂרִים וָמַעְלָה...
עוֹמֵד כְּבָר בְּשִׁדּוּכִים, אַךְ חִכּוּ „עַד יַעֲבֹר זָעַם״
(כְּלוֹמַר, אֲשֶׁר יִשְׁתַּחְרֵר מֵאֵימַת עֲבוֹדַת־הַצָּבָא).
וְאֵלִי רְחַב גֶּרֶם וָשֶׁכֶם, וְצַוַּאר שׁוֹר־פָּר לוֹ וּמְאָדָּם,
רַגְלָיו רֶגֶל קְצָרָה, וְאוּלָם פּוֹסַעַת מַמָּשׁוֹת,
אֲשֶׁר אִם עָמְדָה עַל עָמְדָהּ וְיֶשׁ־לָהּ אֲחִיזָה בַּקַּרְקַע:
כֻּלּוֹ תַבְנִית גּוּר־דֻּבִּים מִזַּאֲטוּטֵי הַחַיָּה,
אֲשֶׁר עוֹדֶנּוּ בְּבַגְרוּת, טֶרֶם הִגִּיעַ מְלֹא־גָדְלוֹ.
הָיְתָה בִרְכַּת־שָׁמַיִם עַל כַּפּוֹ הַשְּׁחֻמָּה, דְּמוּת־צְבָת לָהּ,
אֲשֶׁר אִם תָּפְסָה בְנַעַל פַּרְסַת־הַסּוּס – וְתִכּוֹפֵף.
מְלַאכְתּוֹ מְלֶאכֶת־נַפָּחִים – וּבֵין הַמַּפּוּחַ וְהַסַּדָּן
עָמַד וְעָשָׂה בְּבַרְזֶל מֵאָז הַבֹּקֶר עַד־עָרֶב,
נוֹגֵד חִשּׁוּקִים וּמַלְגֵּז, תּוּתְרֵי סוּסִים וְנַעֲלֵיהֶם,
אַנְקוֹל לִנְטִילַת הַקַּשׁ וְעֹגֶן לַהֲרָמַת דְּלִי טָבוּעַ.
סָמוּךְ לַפֶּחָם כְּלוֹנְסָאוֹת קְבוּעִים בָּאָרֶץ כִּדְבָעֵי,
כָּפִיס וְגַמְלָה עֲלֵיהֶם – בֵּית־נִעוּל־הַסּוּסִים לְאֵלִי.
וְהָיָה בְעָמְדוֹ לְדוּכָן וְתָפַס בְּרֶגֶל סוּס מַמְרֶה,
יִפֶן זֶה עֵינוֹ הַנָּאָה לְהִתְבּוֹנֵן בְּתוֹפְסוֹ – וְנִכְנָע.

וזאת לְךָ כְּבָר סִפַּרְתִּי, אֲשֶׁר בְּבֵית־דּוֹדוֹ אַךְ בָּנוֹת.
שֵׁשׁ כָּתְנוֹת־בַּד מְלֵאוֹת נְעָרוֹת וּלְסוּטוֹת חוֹשְׁבוֹת לְהִתְבַּקֵּעַ.
חַנְקָה הַבְּכִירָה כְּבָר גָּדְלָה וְדִבְּרוּ בָהּ גַּם נִכְבָּדוֹת.
חִכּוּ לְיוֹם בּוֹא הֶחָתָן. וְאֶפְשָׁר לוֹ הָיָה לְהִכָּנֵס
עוֹד מִבְּעוֹד עֶרֶב; וְאוּלָם אֶפְשָׁר לוֹ לָבֹא לְמָחֳרַת,
כַּאֲשֶׁר יִהְיֶה בִּרְצוֹנוֹ, אִם לָלוּן בַּשָּׂדֶה אוֹ לֶחָדֵל.
הָיוּ הָאַחִים שׂוֹנְאִים אִישׁ לְרֵעֵהוּ, וְאוּלָם
יוֹדְעִים כָּל אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה אִישׁ בְּבֵית אָחִיו – אֵין סוֹדוֹת,
דָּבָר לֹא נֶעְדָּר, כְּמִשְׁפַּט הַיּוֹשְׁבִים בַּכְּפָר וּבִשְׁכֵנוּת.
הָיוּ בְנֵיהֶם מֵאָז מַעֲשֵׂי־אָבוֹת בִּידֵיהֶם
לְקַנְטֵר אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ בְּמַעֲשֵׂה־קֻנְדֵּס וְכַדּוֹמֶה,
וְיָדְעוּ אֲשֶׁר מְחַכָּה הַכַּלָּה לְבוֹאוֹ שֶׁל חָתָן.

עֶרֶב וְהוֹחִילוּ עַד־בּוֹשׁ – הֶחָתָן אֵינֶנּוּ, – וְגָמְרוּ,
אֲשֶׁר לֹא יָבֹא הַלַּיְלָה, כִּי מָחָר בַּבֹּקֶר יוֹפִיעַ.
נִמְנוּ וְגָמְרוּ וְסָרוּ אִישׁ אֶל פִּנָּתוֹ, בָּהּ יָלִין,
כָּבוּ בַּבַּיִת הַנֵּר, עוֹד מְעַט וְנַחֲרַת־אֵימָה תִּשָּׁמַע...
דְּמָמָה... דִּמְמַת־הַכְּפָר, טֶרֶם חֲצוֹת־לֵיל וּשְׁאִיָּה.
פִּתְאֹם נִשְׁמַע מֵרָחוֹק שַׁעֲטַת סוּסִים, קוֹל הֲלָמָם
בְּשִׁכְבַת הַחוֹל וּבַדֶּרֶךְ מִקָּצָה, בּוֹ יָבֹא הֶחָתָן.
הֵמָּה כִּבּוּ הַנֵּר, וְהַשְּׁעָטָה הוֹלֶכֶת וְקָרֵבָה –
הִנֵּה הֶחָתָן הַבָּא! כִּי מִי אַחֵר, אִם לֹא הֶחָתָן?
כָּל הָאִכָּרִים בַּשְּׁכוּנָה, אֵין אִישׁ מֵהֶם עָזַב אֶת בֵּיתוֹ.
אִכָּר לֹא יָשׁוּב לְשִׁכְנוֹ בְּשָׁעָה מְאֻחֶרֶת בַּלַּיְלָה,
דַּרְכּוֹ לֹא יַעַשׂ בַּחֲלַכָה – אֵין זֶה אֶלָּא הֶחָתָן.
אִכָּר הַשָּׁב מִן הַשָּׂדֶה לְאִטּוֹ יָבֹא הַבַּיְתָה,

בְּסוּסָיו לֹא יִדְפֹּק, לֹא יִנְהַג מִנְהַג שׁוֹכֵר־הַבְּהֵמָה.
רִיצָה קַלִּילָה יִתְנַהַג – אֵין זֶה אֶלָּא הֶחָתָן!
„חָתָן! הֶחָתָן!" הֵרִיעוּ הַפְּעוּטִים בַּבַּיִת בִּתְרוּעָה!
אֲשֶׁר לֹא רָצוּ לְהַגִּיד הַגְּדוֹלִים – הַקְּטַנִּים בִּשְּׂרוּ,
מִלִּים מִלִּבָּם הוֹצִיאוּ – וְהָיָה הַסָּפֵק לְבָרִי.

מְהֵרָה לָקוּם הַכַּלָּה, תּוֹעָה בֵּין פִּזְמֹק וּמַסְרֵק,
עָמְדָה נְתוּנָה בִּלְסוּטָה מִתְקַשָּׁה בִּרְכִיסַת כַּפְתּוֹרִים,
מָרְדָה הַקֵּהָה בַּכַּפְתּוֹר, בֶּגֶד הַכַּפְתּוֹר בָּאַבְקָה.
קָפְצָה גַם הַמְחֻתֶּנֶת לַמִּסְדְּרוֹן וְשָׁכְחָה חֻלְצָתָהּ:
חֶצְיָהּ עֲטוּפָה הַפַּקְרִיס, וְחֶצְיָהּ – בְּחָלוּק הַלָּבָן...
רוֹקֵד הַמְחֻתָּן כְּנֶגֶד הַמְּנוֹרָה וְהַנֵּר וְאֵינוֹ מוֹצֵא
תֵּבַת גַּפְרוּרִים, צוֹחֵ: הָבִיאוּ גַפְרוּרִים! – וְאֵין עוֹנֶה.
סִיֵּם בְּרִיצָה חֲטוּפָה בְּתַחְתּוֹנִים מִתְלַבְטִים עַל עַרְדָּל
רֶגַע חוֹלֵף... עוֹד רֶגַע... הַסּוּסִים הוֹלְכִים וְקְרֵבִים...
הוֹלְכִים וְקְרֵבִים... כְּמוּבָן, פֹּה יָסֹב מֵעֵבֶר לַצָּרִיף
קֶרֶן־הָרְחוֹב וּמִכַּאן... וְכָל הַמִּשְׁפָּחָה עוֹמֶדֶת
אֵצֶל הַשַּׁעַר וְהַפִּשְׁפָּשׁ – עוֹד רֶגַע יִגָּלֶה הַקָּרוֹן...
רֶגַע שַׁעֲטַת הַסּוּסִים... הִנֵּה הִיא...
וְהִנֵּה הִתְפָּרֵץ,
קָפַץ מֵעֵבֶר לַצָּרִיף... בָּא... אֵלָיו וּבְרַגְלָיו הַקְּצָרוֹת
הוֹלֵם וּמַכִּישׁ בַּקַּרְקַע בִּשְׁתַּיִם כְּצֶמֶד בִּשְׁמוֹנָה,
שְׁעָטָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ מַמָּשׁוּת, וַתְּצִלֶּינָה הַשְּׁמָשׁוֹת...
הוּא – וְלֹא אַחֵר!... כַּךְ „רִמָּה" אֶת דּוֹדוֹ הַקַּפְּדָן – הִתְעָהוּ.

וְעוֹד לֹא נִתְקָרְרָה דַּעְתּוֹ עַד שֶׁלֹּא עָבַר עֲלֵיהֶם

מַבְלִיט חָזֵהוּ הָאַדִּיר וּמְעֻקָּם צַוָּארוֹ הַמֻּצָּק,
מַרְכִּין אֶת רֹאשׁוֹ כְּלַפֵּי חָזֵהוּ וּמַפְנוֹ לְצִדּוֹ,
מַבִּיט בְּדוֹדוֹ מִסְתַּכֵּל בִּסְקִירַת עַיִן פּוֹזֶלֶת,
צוֹהֵל בְּאָזְנָיו מִצְהָלָה עַלִּיזָה לְהַחֲרִישׁ אָזְנַיִם,
מִצְהֲלוֹת סוּסָה צְעִירָה, הָעוֹנָה לְזָכָר בְּהַדָּבְרוֹ...

כָּכָה יָנוּמוּ עוֹד כֹּחוֹת וּשְׁאֵרִית הַגְּבוּרָה מִקֶּדֶם
וְרוּחַ־אֲדֹנָי אֲשֶׁר בָּם, הַנְּקֻדָּה־הַיְּהוּדִית, נִרְדָּמָה,
דּוֹמָה לָאֶבֶן הַטּוֹבָה, הַנְּתוּנָה בְּמַעֲבִית־קַן־רִגְבָּהּ,
דּוֹמָה לְזֶרַע הַשִּׁפּוֹן בְּבַרְתִּיק הַמֹּךְ, יַעַטְנוּ, –
עַד בּוֹא הַשָּׁעָה הַגְּדוֹלָה וְהָאֱלֹהִים יִקְרָאֶנּוּ,
יִגַּע בּוֹ בְּאֶצְבַּע־הַבְּרָכָה וּלְהָעִיר בּוֹ קְסָמִים נַעֲלָמִים
וְהִרְכִּין אֶת שִׁכְמוֹ הָרָחָב וְהֶעֱמִיס עָלָיו, וְיִשָּׂא
מַשָּׂא־הַקֹּדֶשׁ הַגָּדוֹל, כָּל סֵבֶל הַשְּׁכִינָה הַקְּדוֹשָׁה
לָשֵׂאת מִיָּם וְעַד יָם וּמִדּוֹר וְעַד דּוֹר –

אָמֵן סֶלָה!

מתתיה שהם

פֶּרֶט

I

בְּכַר בְּנַפְשִׁי שִׁיר חֲכְלִיל, שִׁיר־זָהָב,
לַקַּיִץ הַמְדַמְדֵּם
עַל מַרְבַד־שַׁלַּכְתּוֹ וּבְצִלְלֵי־עֳפָאָיו.

יָרַדְתִּי אֶל גַּנִּי לֶאֱסֹף פְּרִי־בִכּוּרַי –
מִשְּׁנֵי־הַצַּמָּרוֹת
אָז נָשַׁר אֶל נַפְשִׁי שִׁיר קֵיצִי וּנְעוּרַי.

שִׁיר גַּנִּי הַבָּשֵׁל, גְּמוּל טַלּוֹ וְזִיווֹ,
רְוֵה יְקוֹד־בְּצִירוֹ
וּלְטוּף עֶדְנַת־רוּחוֹת בְּלֵילוֹת־אֲבִיבוֹ.

וְסָפְגָה אָז נַפְשִׁי אֶת רֵיחוֹ, עֲסִיסוֹ,
וּצְלִילָיו לָהּ הָיוּ
כְּרֹן נַחַל־אָבִיב עַל גַּלֵּי־הֲמִיתוֹ...

II

בְּיוֹם אֶחָד בְּשֵׁלוּ: זֶה גַּנִּי לְבוּשׁ־תּוֹלָע,

שִׁיר אָשְׁרִי הַיּוֹקֵד,
וַתִּיף כְּלִילַת־חֶשְׁקָהּ אַהֲבָתִי הַגְּדוֹלָה.

אָז פָּשְׁטוּ הַבּוֹצְרִים בַּגַּן קַל־מְהֵרָה
וְשִׁירֵי רֹן פָּצַח –
אַךְ בּוֹשְׁשָׁה בוֹצֶרֶת־אַהֲבָתִי, אֵחֲרָה...

וּלְמִי יְקַר־בְּצִירִי, לְמִי אָמֹץ צוּף־זַגִּים
אֶל כּוֹסוֹת פַּז־בְּדָלְחִי,
לְמִי אֶמְזֹג יֵין־רִקְחִי בְּנִשְׁפֵי־הַחַגִּים? – –

אַפִּרְיוֹן־סַנְסִנִּים וַעֲלֵי־שְׁנִי־פָּרְכוֹת
בְּגַנֵּי הַטָּלוּל –
הָהּ, בֹּאִי, הַדּוֹדָה, הַכַּלָּה, הָאָחוֹת...

III

כְּרַחַשׁ מִזְרָח עַתִּיק, כְּרֶטֶט הֵד חֲלוֹמוֹ,
אֶל גַּנִּי בָא וַיִּזַּל בָּשְׂמֵי נֵרְדְּ וּכְפָרִים:
בְּשִׁיר־הַשִּׁירִים אֲשֶׁר לַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה
שָׁם קָרְאָה אֲהוּבָתִי, חוֹלַת תְּשׁוּקַת־סְתָרִים.

וַתִּלְמַד שָׁם נַפְתּוּלֵי אַהֲבַת־עֲגָבִים
מֵהַשּׁוּלַמִּית, דוֹדַת־קֶדֶם שְׁזוּפָה;
וְאֵת שֶׁעוֹלְלָה בְּבוֹא בְּלֵיל־כּוֹכָבִים
רְחוּץ־טַל אֶל דַּלְתָּהּ דוֹדָהּ וְאַלּוּפָהּ.

וַתַּעַשׂ כֹּה גַּם־הִיא לְהַגְדִּיל תַּעֲמוּלָה,
אַךְ יֶתֶר עַל שׁוּלַמִּית לָהּ שְׁאָר־רוּחַ:
וּבְסָגְרָהּ עִם־הַלַּיִל הַדֶּלֶת עַל מַנְעוּלָהּ,
וַתַּעֲזֹב אֶת חַלּוֹנָהּ כָּל־הַלַּיִל פָּתוּחַ...

IV

תַּחַת הָאֱגוֹז עֲבֹת־הַצַּמֶּרֶת וְאֶרֶךְ־הַצְּלָלִים
עִם צָהֳרֵי־חֹם לָךְ סִפַּרְתִּי אַגָּדַת זְהָבִי וְקֵיצִי.
הָאֱגוֹז אָז הֵנֵץ פְּרִי־בָסְרוֹ, רַךְ־קְלִפָּה וַעֲטוּף סִתְרַת־עָלִים,
וְעַתָּה כְּבָר בָּשַׁל וַיִּשַּׁל – וַאֲנִי לֹא סִפַּרְתִּי הַחֲצִי...

מָה אֶעֱשֶׂה, יַלְדָּתִי?... יוֹם מָחָר וְיַעֲמֹד הָעֵץ עֵירֹם־עָזוּב,
וּסְרוּחַ שְׁחֹם־זְנָבוֹ הַסְּנָאִי יְפַצַּח אֱגוֹזֵי־הַפְּלֵטָה;
וְרוּחַ כִּי יַעֲבֹר בָּאָרֶץ וִיסַפֵּר עַל קֵץ קַיִץ שָׁזוּף,
וַאֲנִי הֲלֹא טֶרֶם אֲכַל – אַגָּדָתִי עוֹד הוֹמָה, רוֹטֵטָה...

V

אַט נָשַׁב בַּגַּן רוּחַ־אֱלוּל צַח־כָּחֹל –
אֶל מַעְגַּל הַבּוֹצְרִים
יָרַדְתִּי לִרְאוֹת שָׁם בְּהָחֵל הַמָּחוֹל.

וַתֵּצְאִי לִקְרָאתִי כֹּה קַלָּה וּגְמִישָׁה –
מִכְּתֵפֵךְ, שֵׁן חֲטוּבָה,
רְדִיד־מִשְׁיֵךְ אַט גָּלַשׁ וּנְשָׁקָהּ בִּלְחִישָׁה.

וָאֵצֵא אָז עִמָּךְ בִּמְחוֹלוֹת־הַכְּרָמִים –

וַאֲכוּל יְגוֹן־אֶבְלִי
עַל קִיצִי הַדּוֹעֵךְ חוֹלַלְתִּי יוֹם תָּמִים.

הִסְמִיקוּ עֲנָנִים עַל גְּבוּל תְּכֵלֶת צְלוּלָה,
הַגַּן פָּשַׁט לְבוּשׁוֹ,
וַיִּרְחַץ פְּעָמֵינוּ בְּדַם בָּשְׂמוֹ הַמְתָלָּע...

VI

לָךְ נָתְנוּ אֲחֵרִים רְדִידִים, אֵטוּנִים –
אַךְ דַּל כֹּה מַתָּנִי:
צְעִיף־מִזְרָח מֶשִׁי לְזִכְרוֹן־אֱמוּנִים.

יְרֻשָּׁה עַתִּיקָה מֵאָבוֹת קַדְמוֹנִים,
שֶׁטִּפְּחוּ אַהֲבָתָם
בְּשְׂדֵרוֹת בִּיתָנִים וּבְצִלְלֵי הָרִמּוֹנִים.

בִּצְעִיפִי אֲכַסֵּךְ כְּאָז בִּימֵי־קְדוּמִים,
רַק יַבִּיט צְמֵא־פִּתְרוֹן
מֵעֵינֵךְ הַגְּלוּיָה רָז אַהֲבַת־עֲלוּמִים.

וַאֲדַמֶּה אָז: אַתְּ נְסִיכַת־מִזְרָח רְעוּלָה,
אֲנִי בֶּן־כַּלִּיפִים
הַמְטַיֵּל בְּגַנֵּךְ בַּבִּירָה הַכְּחֻלָּה.

VII

אַלְלַי לִי! דָּלַל כְּבָר מַעְיַן־הַזָּהָב

וְנֹפֶךְ דְּלִי־שַׁיִשׁ,
אֶת פַּז־אַגָּדוֹתָיו הַמְשׁוֹרֵר בּוֹ שָׁאָב.

וְגָלוּ בַּשִּׁבְיָה אֶל שְׁבִילֵי עוֹלָמִים,
לְלֹא דוֹרֵשׁ וּפוֹתֵר,
כָּל רָזֵי־בְרֵאשִׁית וּבַדֵּי־הַקְּסָמִים...

הֱיֵה בָרוּךְ, גַּנִּי!... טְבוּל טְלָלִים וּרְשָׁפִים,
רִוִּיתָ אֶת נַפְשִׁי
בַּחֲלוֹמוֹת קֵיץ־זֹהַר וּבְלֵילוֹת זִיו־כִּשָּׁפִים.

וּכְתֹם חַג־הָאָסִיף וְהֵד־שִׁירוֹ נָדַם –
עַל כְּחָלְךָ וּזְהָבְךָ
לִי שַׁרְתָּ אַגָּדַת־שַׁלֶּכֶת לָאָדָם.

אחוזה „דנציפול", אב־אלול תרפ"א.

י. בת־מרים

שִׁירִים

1

בְּמֶרְחֲבֵי שָׂדוֹת צְלִילִים נִשָּׂאִים,
צְלִילֵי פַּעֲמוֹנִים מִתְפַּשְּׁטִים רְווּיִם,
כְּטַלְלֵי־אוֹרוֹת,
כִּרְסִיסֵי־הַלַּיְלָה
תּוֹעִים הֵם,
רוֹעֲדִים בְּגַלֵּי הַהֵד...

לִפְאַת הַיְעָרִים עוֹלִים הַצְּלִילִים,
עוֹלִים וְשׁוֹקְעִים,
מִתְרַחֲבִים וּנְמוֹגִים
בִּגְלִילֵי־עָשָׁן בִּשְׁמֵי הָעֲרָבָה;
בְּעֵינַי –
בִּדְמָעוֹת בְּהִירוֹת.

בְּקַדַּחַת גַּעְגּוּעִים דִּמְעוֹתַי אֶאֱסֹף,
דִּמְעָה לְדִמְעָה,
כִּפְנִינֵי מַחֲרֹזֶת,
כְּפִרְחֵי הַזֵּר,

אֶשְׁזֹר לְמִנְחַת אַהֲבָה זְדוֹנָה
לְרָחוֹק.

כְּזַהֲרוּרִים בַּמַּיִם תְּשַׂחֵק מַחֲרֹזֶת דִּמְעוֹתַי,
כִּנְגוֹהוֹת הַקֶּשֶׁת
עַל צַוָּארִי תִּרְעַד,
וְתוֹסִיף מִצַּעֲרִי לְצַעֲרוֹ הָאִלֵּם
וְלֹא יֵדַע מְקוֹרוֹ.

מְרִי־טַעַם דִּמְעָתִי לֹא יֵדַע אֲהוּבִי.
כִּי הִיא לֹא תִמְרֹד,
לֹא תְסַפֵּר
עַל נְדוּדֵי לֵילוֹתַי
וְיָמַי לְלֹא־דְמָמָה.

II

כִּקְרוּאָה אָבוֹא מֵאַפְסֵי הָאָרֶץ
וּבְיָדַי קָרְבָּן זָר.
לַהַט לַחַשׁ טָמִיר
וְנֵדֶר תְּפִלּוֹת
עַל פְּאַת הַדֶּרֶךְ הוֹקַעְתִּי
לְרַאֲוָה לְעֵינֵי הַנּוֹדְדִים
בִּשְׁבִילִים בּוֹדְדִים.
כְּדֶגֶל הַקּוֹרֵא מִמִּגְדַּל־אוֹר
לָהֶם הֲרִימוֹתִים
לְמֵרָחוֹק!

וּתְמוּרָתָם לָקַחְתִּי
מַחֲרִיפוּת סְעָרָה
וְגֵאוּת הַדְּמָמָה
וּבִלְבִּי כְּבַשְׁתִּי.
וּבֵין דַּלִּים,
כְּמוֹתָם דַּלָּה,
הִתְהַלַּכְתִּי מִתְחַפְּשָׂה
בְּרִמְזֵי סוֹד כָּבוּשׁ
בְּעֵינֵי הַגָּלוּיוֹת.
עַד קוֹלְךָ מֵרָחוֹק הִגִּיעַ אֵלַי
וַיִּשְׁרוּ הַקְּרָעִים מִמֶּנִּי
כַּעֲלֵי־שַׁלֶּכֶת מִפְּנֵי הָרוּחַ.
וַחֲבוּקָה הֵד שַׁלְוָה רְחוֹקָה
לִתְרֹם תְּרוּמָתִי
מִקֶּשֶׁת חֲלוֹמוֹתַי,
מִמְּךָ לִי הַבָּאִים,
אָבוֹא כְּכֹהֵן בְּאֵפוֹד,
עֲטוּפָה זָהֳרֵי בְּדִידוּת אֲרֻכָּה
וּבְיָדִי הַקָּרְבָּן.
אֲנִי אֶהְיֶה הַכֹּהֵן,
אֲנִי הַמַּקְרִיבָה.
לְקָרְבָּנִי – תְּרוּמָתִי
שְׁעֵה!

III

לֹא שְׁמוּעָה תוֹעָה נִשֵּׂאת

וּבָאָה,
לֹא הֵד, לֹא אֲנָחָה
וְלֹא רוּחַ יִנְשֹׁב וְיִמְחָה
זָהֳרֵי פָּנֶיךָ הַמְחַכִּים,
קַרְנֵי עֵינֶיךָ –
מֵרָחוֹק אָנֹכִי אָבוֹא אֵלֶיךָ
וּבְלַחַשׁ־קוֹלִי,
בְּהֶבֶל־פִּי
אֶנְשֹׁם וְאֶמְחֹק
זִיוֵי הַדְּמָמָה מִסָּבִיב לְךָ,
שַׁלְוַת בְּדִידוּתֶךָ.
אֵשׁ זָרָה, כִּתְהוֹם אֹפֶל שָׁחוֹר,
בְּעֵינֶיךָ אַשְׁקִיעַ,
וְעַל לִבְּךָ הֶעָלֵז,
עַל לִבְּךָ הַחוֹגֵג
אָשִׂים קַדְרוּת־יָגוֹן
כְּמַצֵּבָה אִלֶּמֶת.
כִּי
לְפָנֶיךָ לְהִתְוַדּוֹת
מִפֶּה לְפֶה,
לְהָנִיף בְּיָדַי,
כְּלַהַט הַחֶרֶב,
סוּפָה קוֹדֶרֶת עַל רֹאשְׁךָ הַגֵּא –
הָיְתָה תְּפִלָּתִי מֵאָז
וְלִי לְנֵר,
לְכוֹס דְּמָמָה בְרוּכָה

זֶה כְּאֵבְךָ הָאִלֵּם,
זֶה חִוְרוֹן שְׂפָתֶיךָ
וְרַעֲדַת שְׂפָתֶיךָ הַזּוֹעֲקוֹת.
מִכּוֹס זֹה אֶשְׁתֶּה
עֵת אֶגְוַע בְּגַעְגּוּעִים אֵלֶיךָ,
נֵר זֶה אַדְלִיק
עֵת אֶקְרָא אֶת שִׁמְךָ
בִּכְאֵב מִתְהוֹלֵל,
וְיַעֲלֶה לְפָנַי כְּחוֹתָם חָקוּק
בְּקַוֵּי־יָדַי הַמְרֻבִּים
וּלְעוֹלָם לֹא יִמָּח!

וַאֲנִי בְּעֶצֶב דּוֹמֵם אֶתְעַטֵּף
וְאַחֲרִישׁ...

IV

עִם שְׁיָרֵי שֶׁלֶג נָמֵס,
עִם אַדֵי־אֲדָמָה חַמִּים,
הַמִּתַּמְּרִים וְעוֹלִים,
עוֹלִים וְכָלִים
בַּמָּרוֹם –
שָׁלַחְתִּי אֶרֶס יְגוֹנִי
וּכְאֵבִי הַשּׁוֹתֵת דָּם
וְהָיִיתִי אַחֶרֶת.
בַּחֲלוֹמוֹת נִפְלָאִים,
בְּרַחֲשֵׁי בְּרָכוֹת

נִמְשַׁחְתִּי
וְנֶגֶד מֶרְחֲבֵי־תְכֵלֶת רְחוֹקִים
גֵּאָה עָמַדְתִּי.
וּבְקוֹלִי צָהַלְתִּי לְצָו מֵרָחוֹק,
שֶׁנִּשְׁמַע לִי,
שֶׁקָּרָא אֵלַי
דֶּרֶךְ שְׁחוֹר לֵילוֹת אֲרֻכִּים
וּמֶרְחֲבֵי יָמִים בְּהִירִים.
בִּצְחוֹק תְּרוּעָה נוֹהֶרֶת
עָנִיתִי לוֹ,
וְרַצְתִּי לִקְרָאתוֹ,
כְּאֹרְחַת־עֲנָנִים הַתּוֹעָה בָּאָבִיב.
כָּמוֹהָ אַוְרִירִית וְקַלָּה,
כָּמוֹהָ עוֹרֶגֶת
לְמֶרְחַקֵּי אֵין־סוֹף,
אוֹתָם רוֹדֶפֶת,
שׁוֹאֶפֶת
כְּמִלְּפָנִים, לְפָנִים,
רָצָה אֲנִי,
רָצָה,
הִנְּנִי!!!

V

אַרְגְּמַן פְּרָגִים רָאִיתִי
בְּיֶרֶק הַגַּיְא,
אֹדֶם רַעַל פִּטְרִיּוֹת

בְּחוֹרְשַׁת הָעֵצִים –
וּבֵין חַשְׁרַת צְלָלִים רְחוֹקִים
מְדוּרַת־אֵשׁ מִתְנוֹדֶדֶת,
מִשְׁתַּקֶּפֶת
בִּמְצוּלַת הַיְאֹר... גִּלִּיתִי.
חָמַדְתִּי אֵלֶּה הַשְּׁלֹשָׁה.
וַתִּתְרַחֵב נְשִׁימָתִי
בְּגִיל פְּגִישָׁה רְחוֹקָה,
בְּרֶטֶט רָז־הֵד...
וָאָשִׁיר לְזִכְרָם שִׁירִים אֲדֻמִּים.
בְּדָמִי אֶת שִׁירֵי הִרְוֵיתִי,
בְּאֶרֶס תּוּגָתִי הִרְעַלְתִּים
וּמְדוּרַת צְלִיל־שָׁנִי
עַל שְׂפָתַי הִדְלַקְתִּי.
כִּי יָדַעְתִּי
סוֹד אִחוּד הַצְּבָעִים,
שָׁזוּר חֲלִיפוֹת גְּוָנֵיהֶם הַזָּרִים –
יָדַעְתִּי, כִּי יָפוֹת טִפּוֹת־הַדָּם
בִּבְהִירוּת הַיּוֹם...
וְאַרְגְּמַן צְלִילִים –
לְלֵיל שַׂעֲרוֹתַי הַפְּרוּעוֹת...

VI

מִסֵּבֶל מַשָּׂאִי לְמִי אֶמְסֹר
לְמִי?
אִם אֶקְשֹׁר לְחֹרֶן אֳנִיָּה

כְּדֶגֶל הַמְנַפְנֵף לְחוֹפִים רְחוֹקִים,
נַעֲלָמִים?
אִם אֲרִימוֹ כְּמִפְרָשׂ מָתוּחַ,
בּוֹ יִנְשֹׁב הָרוּחַ,
טָרֹף יִטְרֹף מִמֶּנּוּ
וְיִזְרֹק קְרָעָיו בְּצַהֲלַת־אַד
עַל כָּל שִׂיחַ וְנַהֲלוֹל יָרֹק?
יִשְׁקְעוּ קְרָעָיו
וְיַחֲרִידוּ
הֵד עָמוּם בְּחֶבְיוֹן יְעָרוֹת,
הֵד נִרְדָּם לִקְרָאתָם יִתְעוֹרֵר,
וְלִי אָז יוּנַח מִצְּעָרִי!
אוֹ אֶשְׁזֹר דִּמְעַת־יְגוֹנִי
בְּקֶרֶן סַהַר, הַטּוֹבֵל בְּגַלִּים?
לְמִנְחָה כִּי־יַעֲנֹד
עַל שַׂעֲרוֹתֶיהָ הַיְרֻקּוֹת
שֶׁל בַּת־תְּהוֹם צוֹהֶלֶת
וְקַלָּה.
לְמִנְחָה לָהּ מִמֶּנִּי —
אֲסִירַת־יַבָּשָׁה.
לְאוֹת בְּרִית כְּרוּתָה בֵּינֵינוּ,
הַזָּרוֹת.
וְתֵדַע בְּנוּדָהּ עַל גַּלִּים
יְחִידָה,
זֵדוֹנָה,
וְרָחוֹק עֶצֶב מְטַלֵּל עֵינֶיהָ

הַתּוֹעוֹת,
כִּי מַחֲרִיפוֹת גַּעְגּוּעִים חֲרֵדִים,
מִירַק לֵילֵי־סִיוָן הַגֵּאִים
עֵינַי הִתְחַדְּדוּ,
חָדְרוּ עֲרָפִלִּים
וְאוֹתָהּ בְּנוּדָהּ רָאִיתִי
לְרֵעָה לִי,
לְאָחוֹת נֶאֱמָנָה
לְסוֹד לְבָבִי, הַקּוֹרֵא בְמֶרִי,
אוֹתָהּ בָּחַרְתִּי
וְיָדַי לִקְרָאתָהּ הוֹשַׁטְתִּי,
בְּיִלְלַת כְּאֵב חָנוּק,
עַל הָרַי
הַמִּתְמוֹטְטִים תַּחְתַּי וְנָעִים.

VII

בְּקַרְנֵי הַשַּׁחַר אֶקְרָא אֶת שִׁמְךָ,
בִּמְדוּרוֹת הַשְּׁקִיעָה;
אִתִּי הוּא עוֹלֶה בִּדְמָמָה
וּמַבְעִיר בִּלְבָבִי אֵשׁ שִׁירִים נִלְהָבִים.

אֵשׁ שִׁירִים נִלְהָבִים,
הֵד צְלִילִים עֲמוּמִים
נִשָּׂאִים לְפָנַי
כְּרֵיחוֹת יְעָרוֹת רְחוֹקִים,
כְּגַלֵּי־רַעַם בַּמֶּרְחָב.

זֶה שִׁמְךָ הַמְחֻדָּשׁ
אוֹר קֶסֶם הַסַּהַר
וּמֵעִיר סְבִיבַי מַרְאוֹת עַתִּיקִים –
חֲלוֹמוֹת נוֹשָׁנִים.

חֲלוֹמוֹת נוֹשָׁנִים
מִקַּדְמֵי לְבָבִי
עִם בֹּקֶר וָבֹקֶר
בְּעֶצֶב גַּעְגּוּעִים מִתְגַּבְּרִים.

כְּסַהֲרוּרִית הִנְנִי קָמָה
וְנָדָה בֵּין זָרִים
בְּשִׁירֵי הָאִלְּמִים,
הַגּוֹעִים בִּדְמָמָה.

בְּעַרְבוֹת הַיָּמִים
וַחֲלוֹמוֹת לֵילוֹתַי
שִׁמְךָ כְּנֵר לִי מְהַבְהֵב.

VIII

עֵינֶיךָ לֹא תִרְאֶינָה
דִּמְעוֹת־עֵינַי הַנּוֹפְלוֹת.
עַל בִּרְכַּי לֹא אֶכְרַע,
לֹא אֶפְרֹשׂ כַּפּוֹת־יָדַי
אֵלֶיךָ
בְּרַחֲמִים עֲצוּרִים עַל כְּאֵבִי הַגָּדוֹל.

בְּאַהֲבָתִי נִשְׁבַּעַת אָנֹכִין
בִּשְׂחוֹק־דְּמָמָה רוֹעֵד
אֲפַל יְגוֹנִי אֲכַסֶּה.
וְאָבוֹא גֵאָה בְּחֶטְאִי הַזָּר
לִרְאוֹתְךָ פָּנִים אֶל־פָּנִים.
שִׁמְךָ לְלַחֵשׁ,
לֵאמֹר: חַיִּים,
וְזַהֲרוּרֵי עֵינֶיךָ
וְרַחֲשֵׁי בַּת־צְחוֹקְךָ
לְחַדֵּשׁ,
לְקַדֵּשׁ,
וְאִתִּי כְּבִרְכַּת אִמָּא,
כְּלַחַשׁ נִדְרָה לָקַחַת
עִם פְּרֵדָה אַחֲרוֹנָה.
לָקַחַת –
וְיִתְנַשְּׂאוּ לְפָנַי
כְּלַפִּיד־אוֹר בַּמָּרוֹם
שֶׁל תִּקְוָה נִסְתָּרָה,
כְּרִמְזֵי הַבְטָחָה נַעֲלָמָה
בְּדַרְכֵּי הָאֲרֻכָּה,
אֲרֻכָּה...
וְאֵלֶיךָ מֵרָחוֹק אָבוֹא
לִרְאוֹתְךָ פָּנִים אֶל־פָּנִים.

IX

לַהַט חֶרֶב־גִּבּוֹרִים לְעֵינַי

וְעִם הָרוּחוֹת לְהִתְחָרוֹת יָצָאתִי.

כִּי לִבִּי כְּסַעַר מִתְהוֹלֵל,
כְּרוּחַ־תֵּימָן שְׂפָתַי חֲרֵבוֹת,
וְיָדַי מְלַטְּפוֹת, לוֹחֲשׁוֹת
כְּצִפְּרִירֵי־הַבֹּקֶר הַקַּלִּים.

עִם הָרוּחוֹת נִלְחַמְתִּי, נִצַּחְתִּי.
כִּי יוֹתֵר מֵהֶם יָדַעְתִּי:
לְהַשְׁחִיז כּוֹכָבִים,
לְהַכְרִיז עֲלֵיהֶם
וּלְזָרְקָם מַבְרִיקִים לִתְהוֹמוֹת.

וַיִּמְשָׁחוּנִי הָרוּחוֹת לְמַלְכָּה,
לִפְנֵי שַׁעֲרֵי שָׁמַיִם נִשָּׂאִים
וּמֶרְחֲבֵי אֶרֶץ דּוֹמֶמֶת.

לִי הָיָה אֶשְׁכָּרָם:
זָהֳרֵי כּוֹכְבֵי שְׁמֵי־אִיָּר,
חֶרְמֵשׁ־סַהַר בַּמּוֹלָד – לְאֶתְנַן הַקֹּדֶשׁ.
וּבְגַלֵּי שַׂעֲרוֹתַי
לְכֶתֶר –
פֻּזְּרוּ רֵיחוֹת הָאָבִיב
עִם צִבְעֵי הַקֶּשֶׁת.

עַל הָרוּחוֹת נִמְשַׁחְתִּי לְמַלְכָּה.
וְהִנְנִי נִשֵּׂאת עִם עָנָן וְעָנָן.
פַּעַם קוֹלִי אַסְתִּירָה בְּרַעֲמֵי סוּפָה,

פַּעַם פּוֹרֶשֶׂת בַּת־צְחוֹק מַזְהִירָה –
עֲנֻגָה אַוְרִירִית.

עִם רֵיחוֹת הַפְּרָחִים גּוֹשֶׁמֶת,
עִם רוּחַ וָרוּחַ מְנַחֶשֶׁת,
בִּרְכָתִי לוֹחֶשֶׁת עִם נִצְנוּץ כּוֹכָבִים,
וְדָאָה אֲנִי וְנִשֵּׂאת
בְּשִׁמְךָ עַל שְׂפָתָי.

לַהַט חֶרֶב־גִּבּוֹרִים לְעֵינַי
וְעִם הָרוּחוֹת לְהִתְחָרוֹת יָצָאתִי.

X

אַתָּה יוֹמִי הַחִוֵּר,
בָּרוּךְ הֱיֵה!
יוֹמִי הָעוֹלֶה
עַל מְדוּרוֹת הַמֶּרְחָק.
עֵינַי טִלַּלְתִּי לִקְרָאתְךָ
בְּאֶגְלֵי־כְאֵב;
בְּגַעְגּוּעִים יָדַי מִלֵּאתִי
וּכְחֹל פִּרְחֵי־דָגָן
מִשַּׁדְמוֹתַי הָרְחָבוֹת אָסַפְתִּי,
חָגַרְתִּי סַף אָהֳלִי הַנָּזִיר –
בָּם אוֹתְךָ לְקַדֵּם
עִם־שַׁחַר!

לְבָרֵךְ זֶה עֶצֶב חֲרִישִׁי,
זֹאת לִבְנַת הַשַּׁלְוָה,
אַרְעִיד לְבָבִי
בִּכְמִיהָה תְמֵהָה.
וְעַל גַּלֵּי מֶרְחַב־שָׁמֶיךָ,
עַל יְרִיעַת־הָאֲדָמִים,
אֶשְׁלַח סִירָתִי הַקַּלָּה
בִּשְׂחוֹק תּוּגָה עִוֶּרֶת.
אָשׁוּט, אֶנָּשֵׂא
אֶל אַפְסֵי הָאֹפֶק,
עִם אַרְגָּמָן עוֹמֵם
לְקַבֵּר
גַּם לַהַט חָרְבוֹנֵי הַכָּבֵד.
וְיִתְנַשְּׂאוּ רַק שַׁעֲרֵי־קֶשֶׁת
בַּתְּכֵלֶת
וְעַל קֶבֶר הַשָּׁנִים יָעִידוּ!

אַתָּה יוֹמִי הַחִוֵּר,
בָּרוּךְ הֱיֵה!

אביגדור פוירשטין

חֲלוֹמוֹת שֶׁל יָתוֹם

א

אֶתְמוֹל אֵרַע פֹּה דְבַר־מָה.
סוּסִים שְׁחוֹרִים עָמְדוּ בַשַּׁעַר,
הֶחָצֵר נִמְלְאָה דְמָמָה וָצַעַר
וַאֲנִי לֹא יָדַעְתִּי, מִי נוֹסֵעַ, מִי בָא –
אֶתְמוֹל הִרְגַּשְׁתִּי בִּיָגוֹן הַשָּׁחוֹר,
אֶתְמוֹל נִהְיֵיתִי לְנַעַר.

אֶתְמוֹל הִבַּטְתִּי בִּפְנֵי אִמִּי
וְאֶת דְּיוֹקְנָהּ לֹא הִכַּרְתִּי;
אֶתְמוֹל אָמַר לִי סָבִי: טַלְיָא,
הֱוֵי יוֹדֵעַ, שֶׁיְּתוֹמִים אֲנַחְנוּ:
הַיּוֹם לֻקְּחָה מֵעַל רֹאשֵׁנוּ
עֲטַרְתְּךָ וַעֲטַרְתִּי.

אֶתְמוֹל בָּא אֵלֵינוּ כַּלְבֵּנוּ הַקְּטוֹרָא
וַיְלַחֵךְ אֶת יָדַי וַיֵּבְךְּ בִּדְמָעוֹת:
אִתְּךָ אָנֹכִי בַצָּרוֹת –

אַחַר־כָּךְ הִתְחַבְּטָה יוֹנָה שְׁחוֹרָה
וַתְּרַפְרֵף עָלַי רֹאשִׁי
וַתְּלַוֵּנִי אֶל בֵּית־הַקְּבָרוֹת.

אֶתְמוֹל הִזְדַּקַּנְתִּי לְיָמִים וּלְמַחֲשָׁבוֹת
וָאֵרֶא, כִּי הַכֹּל עָפָר וָאֵפֶר;
וָאֹמַר: אֶרְשֹׁם־נָא יְגוֹנִי עֲלֵי־סֵפֶר
וּכְבָר אֲנִי אַחֲרָאִי בְדִבְרִי, בְּשִׂימִי –
אֶתְמוֹל נָחָה עָלַי רוּחַ הַתּוּגָה,
אֶתְמוֹל מֵתָה עָלַי אִמִּי.

ב

אֶתְמוֹל הָלְכָה לָהּ אִמִּי
וְחֶרֶשׁ לִוִּיתִיהָ לְדַרְכָּהּ
וְאֶת בֵּית־הַקְּבָרוֹת יָרֵאתִי –
עַכְשָׁו כְּבָר אֵינִי מִתְיָרֵא
וּבֵית־הַקְּבָרוֹת הוּא בֵּיתִי.

בְּבֵית־הַקְּבָרוֹת – דְּמָמָה,
בְּבֵית־הַקְּבָרוֹת – פְּרָחִים,
וְהַכֹּל שָׁם מְבֻשָּׂם וְחוֹלֵם
לְנֵצַח־נְצָחִים.

בְּבֵית־הַקְּבָרוֹת – חֲלוֹמוֹת
וּמַצֵּבוֹת מְחַכּוֹת עָלֶיךָ,
וְהַמַּקְשִׁיב בְּעֵינַיִם עֲצוּמוֹת

שָׁם יַקְשִׁיב מַנְגִּינוֹת שֶׁל־אֵיכָה
וְסוֹדוֹת הָעוֹלִים מִן הַתְּהוֹמוֹת.

בְּבֵית־הַקְּבָרוֹת – הַמָּוֶת הַזָּקֵן;
וַאֲנִי גַּם הַמָּוֶת לֹא אִירָא.
הַמָּוֶת הוּא יָשִׁישׁ מְחַיֵּךְ
הַמְדַבֵּר בְּשִׁירָה
וּפָנָיו פְּנֵי אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא –
הַמָּוֶת הוּא רוֹפֵא הַלְּבָבוֹת,
כַּךְ אָמַר לִי סָבִי.

הַמָּוֶת הוּא רוֹפֵא הַלְּבָבוֹת,
וּלְבָבִי כֹּה חוֹלֶה, כֹּה רַךְ;
הוּא יָבֹא אֵלַי וִילַטְּפֵנִי,
וַאֲנִי, אֲנִי תִינוֹק יְהוּדִי
וְחוֹלֶה כָּל־כַּךְ.

הוּא יָבֹא וְיַחֲלִיק עַל מִצְחִי בִּנְשִׁיקָה
וְיַרְגִּיעַ אֶת מֹחִי הַחוֹלֵם
וְיָסִיר כָּל־יָגוֹן מֵעִמִּי;
הוּא יֹאחַז בְּיָדִי וְיוֹבִילֵנִי אֶל אִמִּי:
אֶל עוֹלַם הַשְּׁתִיקָה.

ג

הַקַּיִץ הַבּוֹעֵר – הוּא אָבִי;
וְאִמִּי: הַסְּתָו הַגּוֹוֵעַ בִּבְשָׂמִים.

סָבִי: הַחֹרֶף הַשּׁוֹמֵר אֲבִיבִים,
וַאֲנִי – אָבִיב מַמְטִיר גְּשָׁמִים.

וּלְאַט־לְאַט אֲנִי עוֹבֵר בַּקַּיִץ הַבּוֹעֵר,
וּלְאַט־לְאַט אֲנִי חוֹלֵף בַּסְּתָו הַגּוֹוֵעַ,
וּלְאַט־לְאַט אֲנִי נִרְדָּם בַּחֹרֶף –
וְאַחַר־כָּךְ –? מִי יוֹדֵעַ, מִי יוֹדֵעַ?

ד

אָבִי בַּעַל־כַּעַס, קְשֵׁה־מֹחַ,
שֶׁלְּעוֹלָם לֹא יִמְחֹל שׁוּם עֲבֵרָה;
זְקָנוֹ – יַעַר סוֹדוֹת הֶחָרוֹן,
הַבֶּט־בּוֹ – וְאָבְדָה כָּל־בְּרֵרָה.

שְׂפָמוֹ – קֵן חֲמָרוֹת־לְדוֹרוֹת,
דִּבּוּרוֹ כִּמְעַט רָאשֵׁי־תֵבוֹת,
וּכְאִלּוּ עַל קֶבֶר הוּא עוֹמֵד
וְרַגְלָיו, שְׁתֵּי רַגְלָיו: מַצֵּבוֹת.

אֱלֹהָיו לֹא יָדַעְתִּי מֵעוֹלָם,
הוּא הִסְתִּיר מִמֶּנִּי אֶת פָּנָיו.
לֹא אֵדַע, אִם נוֹרָא הִנֵּהוּ,
אִם אוֹיֵב, אוֹ שׂוֹחֵק, אוֹ עָנָו.

וּפַעַם רְאִיתִיו בַּחֲלוֹמִי
וָאֶקְרַב אֶל אוֹרוֹ בְּלַחַשׁ –

וָאֶחְפֹּץ לִנְגֹּעַ בְּבִגְדוֹ
וְהִנֵּה – מִסְּבִיבוֹ מִין־נַחַשׁ.

מֵאָז – אֲנִי מַבִּיט בְּאָבִי
וּלְבָבִי בִּי נִגְזָר לִגְזָרִים:
מְאֹד־מְאֹד יָרֵאתִי אֶת אָבִי,
וּבְכָל־זֹאת בִּי רַחֲמַי נִכְמָרִים

הוּא הוֹלֵךְ, אוֹ יוֹשֵׁב, אוֹ עוֹמֵד
כְּיָתוֹם עַל רַחֲבֵי הָאֲדָמָה;
בִּזְקָנוֹ – הֶחָרוֹן הַנִּקְפָּא
וּבְעֵינָיו שָׁם בּוֹכָה הַדְּמָמָה.

וּפַעַם הֵעַזְתִּי וּשְׁאֶלְתִּיו:
אָבִי, בִּכְבוֹדְךָ מִי פָּגַע? –
וַיָּז בִּי מִין מַבָּט מְאָרֵר,
שֶׁהִקְפִּיא אֶת דָּמִי כְּרֶגַע.

וְאַחַר – שְׁתֵּי עֵינָיו אַט זָלְגוּ
וְאִם זְקָנוֹ עוֹד הִטִּיל בִּי מָרָה –
מְאֹד־מְאֹד יָרֵאתִי אֶת אָבִי,
אַךְ עִמּוֹ אָנֹכִי בַּצָּרָה.

ה

שֵׁם אִמִּי אִי־אֶפְשָׁר לְבַטֵּא
כַּךְ פָּשׁוּט, בַּאֲמִירָה;

רְצוֹנְךָ לְבַטֵּא שֵׁם אִמִּי,
פְּתַח פִּיךָ לְשִׁירָה.

שֵׁם אִמִּי הוּא סוֹדִי הַמְיֻחָד,
שֵׁם־סְגֻלָּה, קָמֵיעַ,
וּלְבַטְּאוֹ וּלְלַחֲשׁוֹ כָּמוֹנִי
אֵין אִישׁ יוֹדֵעַ.

שֵׁם אִמִּי לִי נִשְׁאַר בְּמֹחִי
כְּבִרְכַּת־הֲבָרָה,
וַאֲנִי לֹא אַזְכִּירוֹ בְשָׂפָה
רַק לְעִתּוֹת בַּצָּרָה.

שֵׁם אִמִּי הוּא צַעַר יְהוּדִי,
חַג לַחַשׁ־שִׂירְאִים;
הוּא נִבְרָא לְרַפֵּא וּלְיַפּוֹת
הַחֲלוֹמוֹת הָרָעִים.

אֲנִי לֹא יָדַעְתִּי שֵׁם אִמִּי
עַד שְׁעַת פְּטִירָתָהּ
וּבְאַנְחַת הַגְּסִיסָה לִי לָחֲשָׁה
אֶת שְׁמָהּ, אֶת נִשְׁמָתָהּ.

שִׁיר־שְׂרָפִים לִי שָׁפַע כְּרֶגַע –
אַךְ אוֹי וַאֲבוֹי לִי:
חָפַצְתִּי לְרַנְּנוֹ בְּתַכְלִית
וַיֹּאבַד לִי קוֹלִי.

אָז יֶחֱוַר דְּיוֹקְנָהּ כַּסַּהַר
וְעַל לֶחְיָהּ בְּסִימָה –
וּשְׁמָהּ אָז בִּי חֶרֶשׁ הִשְׁתַּפֵּךְ
פְּנִימָה, פְּנִימָה.

וּבְשָׁעָה שֶׁחַיֵּי הָעַלִּיזִים
לִי הָיוּ לְמַשָּׂא,
אָז אַזְכִּיר שֵׁם אִמִּי בְּלַחַשׁ:
– הֲדַסָּה.

ו

וַאֲחוֹתִי הַגְּדוֹלָה לִי זָרָה,
הִיא חָשְׁקָה בִּיפִי הַדּוּמִיָּה.
תָּדִיר הִיא לְבוּשָׁה שְׁחוֹרִים
תָּדִיר הִיא נְכוֹנָה לָצֵאת
לְהַלְוָיַת הַמֵּת
וּשְׁמָהּ: יְפֵהפִיָּה.

שְׂפָתֶיהָ הַבְּלוּמוֹת לֹא תִפְתַּח
רַק פַּעַם, פַּעֲמַיִם בַּחֹדֶשׁ.
שְׂפָתֶיהָ: שְׁנֵי חֲרוּזֵי הַלֵּוִי –
וְאֵיךְ שֶׁתְּדַבֵּר אֵלַי הִיא
בְּכָל לָשׁוֹן שֶׁהִיא:
הִיא לְשׁוֹן־הַקֹּדֶשׁ.

אַנְחָתָהּ הִיא שִׁירָה עַלִּיזָה

וּשְׁחוֹקָהּ בְּךָ יָבֹא כְּחֶרֶב;
וּכְלַפֵּי הַיַּעַר שָׁם תֵּשֵׁב
וּתְחַכֶּה לְאוֹתוֹ נָחָשׁ בָּרִיחַ
וּלְשׁוֹפָר שֶׁל־מָשִׁיחַ
מִבֹּקֶר וְעַד עֶרֶב.

פַּעַם לִי סִפְּרָה חֲלוֹמָהּ:
הַפְּרָחִים דָּם זָבוּ, דָּם שָׁחוֹר – –
וּמֵאוֹתוֹ הַלַּיְלָה וָהָלְאָה
כִּי־תֵתַע גַּלְמוּדָה בַּדְּרָכִים
וְתִפְגַּע בִּפְרָחִים,
הִיא פּוֹנָה לְאָחוֹר.

וַאֲנִי – לַשָּׁוְא כָּל עֲמָלִי
לְהַשְׁלִים בֵּין הַפְּרָחִים וּבֵינָהּ,
מַרְגִּישׁ אֲנִי, כִּי לְחִנָּם,
לְחִנָּם אֲנִי דוֹאֵג וְחוֹשֵׁב,
בְּוַדַּאי שָׁם יוֹשֵׁב
שְׂטַן־הַיָּגוֹן בְּעֵינָהּ.

וַאֲנִי שׁוֹכֵב בְּחֵיקָהּ וּמְלַטְּפָהּ,
וְהִיא בּוֹכָה: מִי מְחַלֵּל הָעֲרָבִים? –
הַכֹּל יָפֶה פֹּה, חוּץ מִן הַפְּרָחִים;
פְּרָחִים אֻמְלָלִים, נִמְאָסִים,
הַכֹּל פֹּה שָׂשִׂים
וְהֵמָּה דָּם זָבִים.

ז

וַאֲנִי רַק יֶלֶד קָטָן,
וְהָעוֹלָם כֹּה גָדוֹל, כֹּה רָע;
וּסְבִיבִי הַכֹּל סְחַרְחַר,
וְאָנָה אֲנִי בָא?
אָנָה אֲנִי בָא?

וַאֲנִי רַק תִּינוֹק יְהוּדִי,
וְהָעוֹלָם כֹּה נוֹצְרִי, כֹּה זָר;
וּסְבִיבִי הַכֹּל מְלֵא־שִׂנְאָה –
אֲנִי אוֹהֵב אֶת כֹּל,
וְהַכֹּל מִמֶּנִּי סָר.

וְלִי חֲלוֹמוֹת כֹּה רָעִים,
וּסְבִיבִי הַכֹּל כֹּה שְׁלֵוִים;
הַנְּבוּאָה הָרָעָה כְּבָר בָּאָה
וְאֵין אִישׁ פֹּה מֵבִין,
אֵין אִישׁ פֹּה מֵבִין.

וְאֵין אִישׁ פֹּה מִתְיָרֵא,
רַק אֲנִי, הַקָּטָן, הַנַּעַר,
וַעֲנָנִים אֲדֻמִּים מִתְקַשְּׁרִים,
וְגוֹג וּמָגוֹג כְּבָר בָּא,
שָׁם בִּקְצֵה הַיָּעַר.

וּכְבָר הַכֶּלֶב נוֹבֵחַ,
וּכְבָר קוֹל אוֹמֵר: קְרָא – –

וּסְבִיבִי הַכֹּל סְחַרְחַר,
וְאָנָה אֲנִי בָא?
אָנָה אֲנִי בָא?

ח

אוֹמְרִים: שָׁם הַרְחֵק, בְּאֶרֶץ עֲרָבָה,
שָׁם יָשְׁנָם יְהוּדִים שְׁחוֹרִים כַּלַּיִל,
בְּפָנִים שְׁזוּפִים וּבְגָדִים לְבָנִים
שָׁם יוֹשְׁבִים דּוּמָם זֶה אַלְפֵי שָׁנִים
בְּמִדְבָּר צְהַבְהַב, בֵּין הָרֵי צְחִיחַ
וּמְחַכִּים, וּמְחַכִּים, וּמְחַכִּים
לְבִיאַת הַמָּשִׁיחַ.

יְהוּדִים שְׁחוֹרִים — מַה־נִּפְלָא!
שָׁם חַיִּים הֵם כֻּלָּם בְּכַפְרֵי הַפְּרָזִים
מְחַיְּכִים בַּשֶּׁמֶשׁ וּמְדַבְּרִים בִּרְמָזִים,
בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר אֶת הַשַּׁחַר הֵם מְעִירִים,
בַּצָּהֳרַיִם מְזַמְּרִים מַנְגִּינַת שִׁיר־הַשִּׁירִים,
וּבָעֶרֶב בָּעֶרֶב כָּל־אֶחָד מֵהֶם מַנִּיחַ
אֶת רֹאשׁוֹ עֲלֵי סֵפֶר מְלֵא חִידוֹת וָרָזִים
וּמְחַכֶּה, וּמְחַכֶּה, וּמְחַכֶּה
לְבִיאַת הַמָּשִׁיחַ.

יְהוּדִים שְׁחוֹרִים וּשְׁמוֹתָם מַה־נִּפְלָאִים:
יְשִׁישַׁי, יָרוֹחַ, זָנוֹחַ, בֶּן־לָאִים,
קְסִיוָה, תַּבְרִיזָה, שַׁכַּתָּה, מוּלָאִים —

בְּהַכְנָעָה הֵם מְקַבְּלִים אֶת פְּנֵי הַבָּאִים,
מַכְנִיסִים אֶת הָאוֹרֵחַ בְּאָהֳלָם הַצּוֹנֵן
בְּאַהֲבָה גְדוֹלָה, בְּיָד עַל הַשֶּׁכֶם,
וְנוֹתְנִים לְפָנָיו מֶלַח וּפַת־לֶחֶם,
וּמַקְשִׁיבִים בְּרַחֲמִים כְּשֶׁהוּא מִתְאוֹנֵן,
וְשׁוֹאֲלִים לִשְׁלוֹמוֹ וּמֵאַיִן הוּא בָא?
וְאִם אֹרַע לֹא אֵרַע לוֹ חָלִילָה כָּל־רָע?
וּמַה־שְּׁלוֹם אֲחֵיהֶם בְּאַרְצוֹת מֶרְחַקִּים?
וְאִם שָׁלֹחַ לֹא שָׁלְחוּ לָהֶם כָּל־שָׁלִיחַ?
וְאִם גַּם שָׁם יוֹשְׁבִים הָאַחִים הַיְקָרִים,
יוֹשְׁבִים וּמְחַכִּים, וּמְחַכִּים, וּמְחַכִּים
לְבִיאַת הַמָּשִׁיחַ?

וַאֲנִי יוֹשֵׁב פֹּה בָדָד בַּגַּן וּמִתְגַּעְגֵּעַ
וְלִבִּי אֲלֵיהֶם הוֹלֵךְ וְגוֹעֵעַ:
מַדּוּעַ אֲנִי פֹה, שֶׁלָּמָּה, שֶׁלָּמָּה?
תְּנוּ לִי כְנָפַיִם, אָעוּפָה־נָּא שָׁמָּה;
מַדּוּעַ כֹּה הִרְחַקְתֶּם, אַחִים יְקָרִים?
חָפֵץ אֲנִי לָבֹא אִתְּכֶם בִּדְבָרִים,
חָפֵץ אֲנִי לָשֶׁבֶת אִתְּכֶם בְּיַחַד
בַּמִּדְבָּר, בִּדְמָמָה, בְּשַׁלְוָה וָפַחַד,
בִּמְקוֹם שֶׁהַכֹּל שָׁם עַתִּיק וָטוֹב,
בִּמְקוֹם שֶׁהַחֲלוֹמוֹת נִמְשָׁכִים מִסִּינַי
עַד סוֹף שֶׁל אֵין־סוֹף.
אַחַי הַיְקָרִים, לָכֶם לִבִּי הוֹלֵם,
עֲלֵיכֶם אֲנִי חַי וּבְעֵינֵכֶם אֲנִי הוֹלֵם,

וּבְלִבִּי הָאֻמְלָל, הַקָּטָן, הָרַךְ
אַהֲבָתִי אֲלֵיכֶם גְּדוֹלָה כָּל־כַּךְ;
הָעוֹלָם פֹּה גּוֹעֵשׁ, הַגַּן מָלֵא פְּרָחִים
וּלְבָבִי וּמֹחִי אַחֲרֵיכֶם נִכְרָכִים,
אֲנִי מוֹשִׁיט אֶת יָדִי הַקְּטַנָּה לְדוֹרוֹת
וְאֶלְחַץ וְאֶשַּׁק יְדֵיכֶם הַשְּׁחוֹרוֹת
וְאֶשַּׁק פְּנֵיכֶם הַשְּׁחוֹרִים כַּפִּיחַ –
וְאִתְּכֶם בְּיַחַד וּבְפִלְאֵי חֲלוֹמְכֶם
אֲנִי נוֹהֶה, מִתְגַּעְגֵּעַ, מִתְפַּלֵּל וּמְחַכֶּה,
וּמְחַכָּה, וּמְחַכֶּה, וּמְחַכָּה
לְבִיאַת הַמָּשִׁיחַ.

ט

מִשְׁתּוֹקֵק אָנֹכִי לִנְשִׁיקַת אֵם טוֹבָה,
לְיָד מְגַפֶּפֶת, לִנְשִׁיקַת אֵם טוֹבָה,
אַךְ אוֹיָה וְאִמִּי עֲזָבַתְנִי בַּלַּיִל,
אָבוֹי לִי וְאִמִּי עֲזָבַתְנִי בַּלַּיִל.

מִשְׁתּוֹקֵק אָנֹכִי לִמְחוֹלוֹת שׁוֹבָבִים,
לַחֲבוּרַת יְלָדִים הָרָצִים וְשָׁבִים,
אַךְ אוֹיָה וְאֵין מִי שֶׁיּוֹשִׁיט לִי יָד,
אָבוֹי לִי וְאֵין מִי שֶׁיּוֹשִׁיט לִי יָד.

מִשְׁתּוֹקֵק אָנֹכִי לְגִנָּה עַלִּיזָה,
לְתַלְמִים מְזַמְּרִים, לְגִנָּה עַלִּיזָה,
אַךְ אוֹיָה וְאֵין לִי כַּר קָטָן וָצָר,
אָבוֹי לִי וְאֵין לִי כַּר קָטָן וָצָר.

מִשְׁתּוֹקֵק אָנֹכִי לִמְרוֹמִים נִשְׂגָּבִים,
לְקַעֲרַת הַשֶּׁמֶשׁ, לַעֲטֶרֶת כּוֹכָבִים,
אַךְ אוֹיָה וְיָדַי קְצָרוֹת כָּל־כַּךְ,
אָבוֹי לִי וְיָדַי קְצָרוֹת כָּל־כַּךְ.

מִשְׁתּוֹקֵק אָנֹכִי לְבֹקֶר זְהַבְהַב,
לְשַׁחַר מִתְרוֹנֵן וּלְבֹקֶר זְהַבְהַב,
אַךְ אוֹיָה, גַּם הַיּוֹם אֵחַרְתִּי לָקוּם,
אָבוֹי לִי, גַּם הַיּוֹם אֵחַרְתִּי לָקוּם.

מִשְׁתּוֹקֵק אָנֹכִי לְקֶבֶר שֶׁל פְּרָחִים,
לַחֲלוֹם רַךְ מִתְמוֹגֵג בְּנֵצַח־נְצָחִים,
אַךְ אוֹיָה וְתָמִיד אָקִיצָה בַּלַּיִל,
אָבוֹי לִי וְתָמִיד אָקִיצָה בַּלַּיִל.

י

קַמְתִּי הַיּוֹם מִמִּשְׁכָּבִי בַּבֹּקֶר
וָאַרְגִּישׁ, שֶׁנִּשְׁמָתִי סְתוּמָה;
הִבַּטְתִּי בַּשֶּׁמֶשׁ הַמְּצִיצָה מִן הַחֲרַכִּים,
הִבַּטְתִּי בַּקַּרְקַע, הִבַּטְתִּי בַּמֶּרְחַקִּים
וְלֹא אַרְגִּישׁ מְאוּמָה.
הִבַּטְתִּי בַּחֲבֵרִי: בְּכַלְבֵּנוּ הַקְּטוֹרָא
וְגַם הוּא לֹא אָמַר לִי כְלוּם,
וְהַפְּרָחִים לֹא נָתְנוּ לִי אוֹת –
הִנֵּה יוֹם רֵיקָן, אֵין לִרְשֹׁם מְאוּם –

אֶרְשֹׁם גַּם זֹאת.

יא

– סָבִי רְחִימָאִי, הַלַּיִל כֹּה אָדֹם
וְכַלְבֵּנוּ הֶקְטוֹרָא נוֹבֵחַ בְּצַעַר;
– אֵין־דָּבָר, טִפְשָׁאִי, נִשְׁמָתְךָ צְחוֹרָה
וּמַלְאַךְ הַתִּינוֹקוֹת שָׁם לוֹהֵט בַּשַּׁעַר.

– סָבִי רְחִימָאִי, הַסַּהַר כֹּה חִוֵּר
וְרוּחַ מְיַלֵּל מִתּוֹךְ בֵּית־הַקְּבָרִים;
– אֵין־דָּבָר, טִפְשָׁאִי, זוֹ שִׁירַת אִמְּךָ,
לְךָ הִיא מַזְהֶרֶת בַּחֲלוֹמוֹת יְקָרִים.

– סָבִי רְחִימָאִי, שָׁם בְּבֵית־הַתְּפִלָּה
נְשָׁמָה אוֹבֶדֶת בִּבְכִי מְיַלֵּלָה;
– אֵין־דָּבָר, טִפְשָׁאִי, שָׁם נֵר־הַתָּמִיד
בַּת־צְחוֹקוֹ זוֹרֵעַ בְּתוֹךְ הָאֲפֵלָה.

– סָבִי רְחִימָאִי, הַאֱמֶת הַדָּבָר:
אוֹמְרִים, שָׁם מוֹשְׁלִים בַּלַּיְלָה מַזִּיקִין – ?
– אֵין־דָּבָר, טִפְשָׁאִי, הַיְּהוּדִי הַזָּקֵן
שָׁם יוֹשֵׁב וְעוֹסֵק בְּהִלְכוֹת נְזִיקִין.

– סָבִי רְחִימָאִי, מִתְיָרֵא אָנֹכִי,
בְּשִׂפְתֵי אִמִּי נִשְׁתַּתְּקָה הַשִּׁירָה –

– אֵין־דָּבָר, טִפְּשָׁאִי, הִתְפַּלֶּל־נָא בַעֲדָהּ
וֶאֱמָר־נָא בַחֲשָׁאי: אֲדֹנָי לִי וְלֹא אִירָא.

יב

הַרְבֵּה־הַרְבֵּה עֵינַיִם מַבִּיטוֹת בִּי
וַאֲנִי עוֹצֵם אֶת עֵינָי;
הַרְבֵּה־הַרְבֵּה עֵינַיִם מַבִּיטוֹת בִּי
וְאֵין אִישׁ רוֹאֵנִי.

הַרְבֵּה־הַרְבֵּה בְּרִיּוֹת מִתְקָרְבִים אֵלַי
וּמִתְרַחֲקִים מִמֶּנִּי,
הַרְבֵּה־הַרְבֵּה פִּיּוֹת מְדַבְּרִים אֵלַי –
וְאָנֹכִי אֵינֶנִּי.

אָנֹכִי אֵינֶנִּי; אַךְ יֶשְׁנוֹ פֹּה צֵל
הַמִּתְהַלֵּךְ לְעֵין,
וְאָנֹכִי, הוֹי, נִסְתָּר וּמַבִּיט בּוֹ אַט
מִמַּחֲבֹאֵי הָאָיִן.

בִּמְקוֹמִי הוּא חַי וּמַחֲשַׁבְתִּי הוּא חוֹשֵׁב
וּמְדַבֵּר הוּא בִשְׁמִי,
וְאָנֹכִי יוֹדֵעַ, כִּי חַיָּיו לֹא לִי הֵם
וְהוּא לֹא אֲנִי.

אֶת נַפְשׁוֹ לֹא אַכִּיר וּמְקוֹר־מַחֲצַבְתּוֹ
אֵינֶנִּי יוֹדֵעַ.

לֹא, לֹא אֲנִי הוּא, לֹא שְׁאֵרִי, לֹא רֵעִי
וְהוּא כִּמְתַעְתֵּעַ.

הוּא כִּמְתַעְתֵּעַ וּדְבָרָיו הָעִלְּגִים
הֵם לַהַג תַּעְתּוּעִים;
וְלִי אֵין כָּל שָׂפָה וְלִי אֵין כָּל צוּרָה –
אֲנִי כְּלִי גַעְגּוּעִים.

לֹא פֹּה וְלֹא שָׁם לִי, לֹא הַיּוֹם וְלֹא מָחָר,
לֹא רַע וְלֹא טוֹב;
אֲנִי כְּלִי חֵפֶץ וּתְשׁוּקָה עוֹלָמִית
בְּלִי רֹאשׁ וּבְלִי סוֹף.

אֲנִי כְּלִי תִקְוָה, הִתְהַוּוּת לֶעָתִיד,
הַמְתָּנָה לָעַד;
וְאִם יָבֹא הַתּוֹר וְאֶתְגַּלָּה לְרֶגַע –
הוּא יָמוּת מִיָּד.

יג

וְיֵשׁ אֲשֶׁר הַיֶּלֶד, שֶׁאֶת חַיַּי הוּא חַי,
אוֹתִי מְבַקֵּשׁ וּמַבִּיט עָלָי.

בְּלֵב מְלֵא־פַחַד מַרְגִּישׁ הוּא בִּי
וְחֶרֶשׁ וּבִרְעָדָה הוּא מַזְכִּיר שְׁמִי.

כְּאֹבֵד הוּא מִתְהַלֵּךְ וּמִתְחַנֵּן לִי בִדְמָמָה,
כְּרֶגֶב הַמְטֻלְטָל, כִּמְבַקֵּשׁ לוֹ נְשָׁמָה.

כָּכָה תּוֹעוֹת עֵינָיו הֵנָּה וַהֲלוֹם
וְלֹא יֵדַע, מָה חַיָּיו, בַּעֲלִיל אוֹ בַחֲלוֹם.

וּבְשָׁעָה שֶׁמְּדַבֵּר, הוּא פּוֹנֶה כֹּה וָכֹה
וְאוֹתִי הוּא שׁוֹאֵל, הֲיְדַבֵּר אִם לֹא.

וַאֲנִי רוֹאֶה וְשׁוֹמֵעַ וְשׁוֹתֵק בְּמִסְתָּרִים
וְלִבִּי, לִבִּי אֵלָיו, וְרַחֲמַי כֹּה נִכְמָרִים.

כָּכָה הוּא הוֹלֵךְ וְנֶאֱלָם קִמְעָא־קִמְעָא
וְעַל עֵינָיו הַזּוֹעֲפוֹת אַט קוֹפְאָה הַדִּמְעָה.

יד

אָנֹכִי פֹּה מִסְתַּתֵּר בְּתִקְווֹת עֲנֻגּוֹת,
וּבְאַרְצוֹת הָאֹשֶׁר שָׁם חַי הַשֵּׁנִי;
אָנֹכִי פֹּה עָצוּב, וְהוּא – בְּתַעֲנוּגוֹת,
וְהַשֵּׁנִי, הַשֵּׁנִי אָנֹכִי הִנֵּנִי.

אָנֹכִי פֹּה מְחַכֶּה לִפְלָאִים לְבָנִים
וּבְנַפְשִׁי כֹּה בּוֹכָה, תּוֹסֶסֶת הַמִּלָּה;
וְהוּא כֻלּוֹ שִׁירָה וְרֹאשׁ גֵּיא־שְׁמָנִים
וְכֻלּוֹ אַךְ שָׂשׂוֹן, וְכֻלּוֹ אַךְ גִּילָה.

עֵינִי הַלּוּטָה פֹּה תּוֹעָה בַחֲשֵׁכָה
וְעֵינוֹ מַזְהֶרֶת, מַפְלִיאָה, מַבְרֶקֶת;

אֲנִי יָתוֹם הַגֵּנִי, יֶלֶד חֲלַכָּה –
וְהוּא שָׁם מִתְחַטֵּא בְּחֵיק אֵם מְנַשֶּׁקֶת.

אָנֹכִי הָאֶחָד, הַמְחַכֶּה לְגוֹאֵל,
וְהוּא – חַי וּמוֹלֵךְ, הוּא הוּא, הַשֵּׁנִי –
הָאֶחָד גּוֵֹעַ וְהַשֵּׁנִי שָׁם צוֹהֵל,
וְהַשֵּׁנִי, הַשֵּׁנִי אָנֹכִי הַגֵּנִי.

טו

וְלִי גַּם אֲהוּבָה, שֶׁנַּפְשִׁי לָהּ הוֹמָה –
אֲנִי יָתוֹם הַגֵּנִי וַאֲהוּבָתִי יְתוֹמָה.

אֲנִי יָתוֹם הַגֵּנִי, גַּלְמוּד עַל אֲדָמוֹת,
וְעַל רֹאשִׁי מִתְנוֹסֶסֶת עֲטֶרֶת הַנֶּחָמוֹת.

עוֹדֶנִּי נַעַר רַךְ, בֶּן־אוֹנִי אֵין־אוֹנִים
וּכְבָר מְשַׁחֲנִי אֵלִי לְמֶלֶךְ הַיְתוֹמִים.

עַל כֵּס הַצַּעַר אֵשֵׁב בְּאוֹרָה שְׁחוֹרָה
וְלִימִינִי יוֹשֶׁבֶת הַמַּלְכָּה הַצְּחוֹרָה.

*

אֶתְמוֹל לְעֵת עֶרֶב בּוֹדֵדָה רְאִיתִיהָ
וְהַיּוֹם בִּקְהַל כְּרוּבַי לְמַלְכָּה מְשַׁחְתִּיהָ.

וְאֹמַר לָהּ בְּלַחַשׁ: רַכָּה אַתְּ וּזְעִירָה,
שִׁפְכִי־נָא דִמְעָתֵךְ עַל תּוּגַת הַיְצִירָה.

עַל מִצְחִי אוֹת־הָאַיִן וּבְלִבִּי שִׁירִים הוֹמִים,
וְאַתְּ – הֲיִי בְרוּכָה לִי, מַלְכַּת הַיְתוֹמִים.

עַל לִבֵּךְ אֲנַשֵּׁק רִגְשׁוֹתַי הָעֲדִינִים
וְיִהְיוּ לָךְ לַחֲרוּזֵי מַרְגָּלִיּוֹת וּפְנִינִים.

כָּל מַחֲשָׁבָה טוֹבָה, אִם זַכָּה הִיא וּבָרָה
בִּלְבָבֵךְ מִתְגַּבֶּשֶׁת לְאֶבֶן־חֵן יְקָרָה.

חִשְׁקִי יְהִי לְאֹדֶם, אַהֲבָתִי לְיַהֲלוֹם
צַעֲרִי לְבָרֶקֶת וְנֹפֶךְ כָּל־חֲלוֹם.

מַחֲרֹזֶת זוּ יְקָרָה עַל רֹאשֵׁךְ אַכְתִּירָה
וְתִהְיִי לִי לְמַלְכַּת הַשְּׁתִיקָה וְהַשִּׁירָה.

כָּכָה נִמְלֹךְ דוּמָם עַד קֵץ כָּל־הַיָּמִים
וְחֶרֶשׁ כֹּה נְלַוֶּה כָּל־הוֹלֵךְ לְעוֹלָמִים.

וּבַלַּיְלָה, עֵת הַפַּעֲמוֹן שְׁעַת חֲצוֹת אַט יַכֶּה,
חֶרֶשׁ אָז נִתְחַבֵּק וּנְבַכֶּה וּנְבַכֶּה – –

יעקב קופלביץ

שִׁירִים

I

הֲתִשְׁאַל לְדַרְכִּי? כְּדֶרֶךְ הֶעָבִים
בְּשַׂחַק מְעֻנָּה וּמִרְמֵה־לְהָבִים,
כֹּה דַרְכִּי תִּפָּתֵל –
נֶאֱמָנָה לִלְבָבִי וּבְלִבִּי תְּהָתֵל.

הֲתִשְׁאַל לְסוֹפִי? אִם קָרוֹב וְאִם רָחוֹק
הַתְּהוֹם, פִּיו לֹא יֵדַע לֹא בָכֹה, לֹא צָחֹק,
לִקְרָאתוֹ הֵן אֵלֵךְ –
לֹא גִבּוֹר, לֹא חַלָּךְ... עַד פֶּתַע אִמָּחֵק.

אַל תִּשְׁאַל לְסוֹפִי! כְּהוֹבֵר־שָׁמַיִם
הַמֵּסַב אֶת עֵינָיו, מִסַּעַר־מַאֲוַיִּים,
מִנֶּגֶד מַזָּלוֹ –
כֹּה אֶהֱפֹךְ אֶת דַּפֵּי בְּסֵפֶר־הַחַיִּים...

II

הֲסִבֹּתִי אֶת פָּנַי מִיְּמֵי הַיְגֵעִים,
אָמַרְתִּי: בַּל אֶרְאֶה כִּשְׁלוֹנָם!

טוֹב תְּתִי חֲלוֹף לָמוֹ מָנִי וְהָלְאָה,
מִהְיוֹת עַבְדָם־שׂוֹנְאָם...

וַיֵּלְכוּ חִישׁ יָמַי, וּבְפַעֲמֵי־אַלֶּם –
עַד אָבְדוּ עִקְבוֹתָם בַּתֹּהוּ.
אֵיךְ אֵצֵא מֵאֶמֶשׁ־בְּדִידוּתִי – וְהַדְּרָכִים
רַק אֶל נַפְשִׁי יָבֹאוּ!...

III

עוֹד לֹא שַׁרְתִּי לָךְ אֶת שִׁירִי...
עוֹד לֹא צָרַתִּי מַכְאוֹב נַפְשֵׁךְ בְּמַכְאוֹב נִיב,
לֹא מָסַרְתִּי לָךְ אֶת לִבִּי הָעֲרִירִי,
אֲשֶׁר מִלְאֵךְ כְּאֵב וָזִיו...
עוֹד לֹא שַׁרְתִּי לָךְ אֶת שִׁירִי!

כִּי נִשְׂגַּבְתְּ מִמֶּנִּי, רַבַּת־צַעַר,
כְּמִתַּעְתּוּעֵי־יֶלֶד לְבַב הָאֵם טְהָר־דֹּפִי.
כִּי אַתְּ נִשְׂרַפְתְּ בַּחֲזוֹן־תַּהְפּוּכוֹת מִלְּבַן־סַעַר,
וַאֲנִי רַק אֶת הָאֵשׁ רָאִיתִי, אֵשׁ הַיֹּפִי!
כִּי נִשְׂגַּבְתְּ מִמֶּנִּי, רַבַּת־צַעַר...

מוֹלֶדֶת אַתְּ לְנַפְשִׁי שְׁבוּיַת־נוֹד:
כִּגְדֹל מוֹלֶדֶת מִנִּי עָב בְּפַאֲתֵי נוֹפָהּ –
מִמֶּנִּי כֵן גָּדַלְתְּ, עָשַׁרְתְּ בַּחֲלוֹם וָהוֹד...
אִם רָחֲקָה נַפְשִׁי נוֹד – בָּךְ תַּזִּיל דִּמְעוֹת־סוּפָה –
כִּי אַתְּ מוֹלֶדֶת לִי בְּמֶרְחַק־נוֹד...

וּבַאֲשֶׁר אֵלֵךְ, בְּדֶמַע אוֹ בְרִנָּה,
סוֹד־גּוֹרָלֵךְ אֶשָּׂא בִי, כְּכוֹס־רְוָיָה,
קֶרֶב הַסְּפִינְקְסִים שׁוֹכְנֵי־נַפְשֵׁךְ בִּי אַאֲזִינָה...
וְלֹא אֲכַפֵּר פְּנֵי הָאשֶׁר, לְעָוֹן הָיָה,
בַּאֲשֶׁר אֵלֵךְ, בְּדֶמַע אוֹ בְרִנָּה!...

IV

יַלְדָּה צְנוּעַת־גֵּו וְלִבְנַת־מֵצַח!
אַחַת מִנִּי רַבּוֹת גַּם נַעֲלָמוֹת,
זָרַת־אֵלֶם לִי, כַּעֲנַף עֵץ מַחֲרִישׁ
לַעֲנַף עֵץ מַחֲרִישׁ שֵׁנִי בְּעֶרֶב־בָּצִיר...

תְּמְהוֹן־אֵשׁ בִּסְגוֹר רִיסַיִךְ עָצוּר:
פִּיךְ הַיָּתוֹם סָגַר עַל מִשְׁאַלְתּוֹ –
כְּתִקְוַת־לֵב אֲבוּדָה, בְּנוּדָה בֵּין עוֹלָמוֹת,
מֵרְחוֹב לִרְחוֹב עָבַרְתְּ – לֹא שִׂיג לָךְ וְלֹא שִׂיחַ...

לָמָּה רָגְשׁוּ רַחֲמַי, וְלֹא יִתְאַפְּקוּ?
גָּאוּ גַּלֵּי־חַסְדִּי יוֹדְעֵי־שֶׁקֶט?
אִם־נָא עָיַפְתְּ – בִּירִיעַת חַיַּי שִׁכְבִי!
לוּ רָאוֹת הוֹאַלְתְּ – לָךְ כָּל אוֹצְרוֹתַי תַּתִּי!

בַּת־עַמִּי תַמָּה! אַחַת מִנִּי רַבּוֹת!
בֵּין תְּמוֹל וּמָחָר הָעֳלֵךְ גַּל עַל חוֹפִי...
מַה־תִּתְּנִי לִי, מָה אוֹסִיף לָךְ, וְלָמָּה
לַעֲתִידֵךְ אֶחֱרַד, לַעֲבָרֵךְ זָר אֲקַנֵּא?

מַה חוֹבָה צְפוּנָה מִנַּפְשִׁי לָךְ דּוֹבֶבֶת?
מָה עֶצֶב קָדוֹשׁ, לַיּוֹם הִנְחַלְתְּ בְּעָבְרֵךְ?
לְכִי לְשָׁלוֹם, יַלְדָּה! לֹא נוֹדְעוּ לָךְ פְּנֵי־חַיַּי,
אַךְ פָּנִים הֵם לְפָנִים לְנַפְשֵׁךְ, בַּת־מַחֲשַׁבְתִּי!

יַלְדָּה לְבֶנֶת־מֵצַח, עַנְוַת־צַוָּאר –
אַחַת מִנִּי רַבּוֹת גַּם נַעֲלָמוֹת!
כֹּה זָרָה־קְרוֹבָה לִי, כַּעֲנַף עֵץ מַחֲרִישׁ
לַעֲנַף עֵץ מַחֲרִישׁ שֵׁנִי בְּעֶרֶב־בָּצִיר...

V

בְּלֵב שְׂדוֹת קָרִים, בְּתַחֲנוּן־יְגוֹנִים מְלֵא־אֵשׁ,
עֵץ פָּרַשׂ כַּפּוֹתָיו וַיִּקְרָן.
כְּבָר פָּנָה הַיּוֹם...
וּמַלְאֲכֵי־הַיָּגוֹן, עִם עַטְרוֹת־הַזָּהָב לְרֹאשָׁם הַשַּׁח,
הִנֵּה בָּאִים; בְּפַעֲמֵי־צֵל חֶרֶשׁ יַחֲלֹפוּ...
אַלְלַי לִי! מָה אֶעֱשֶׂה לְעֵת יְכַסֵּנִי הַלַּיִל –
וְאָנֹכִי לְבַדִּי וְזָר בִּשְׂדוֹת־נֵכָר,
כִּפְלִיט שֶׁבֶר־סְפִינָה עַל חוֹפֵי־הַיָּם!
עוֹד יִקְרַן הָעֵץ הַמִּתְפַּלֵּל בַּנַּחַל,
עַל זַרְמֵי־הַזָּהָב הַקָּרִים דֹּם נִשָּׂא וּבָא –
שׁוּר! גֶּזַע־עֵץ כָּרוּת וְשָׁחוֹר,
יְגִיעַ־נְדוּדִים...
בְּאֶצְבְּעוֹת־אוֹר יְרַחֲמֵהוּ הַיּוֹם הַמִּסְתַּלֵּק –
עַד קָרַן גַּם־הוּא כְּמִלְּפָנִים...
הִנֵּה עָצַר בְּדַרְכּוֹ וַיֵּאָחֵז בַּחוֹף,

כְּמוֹ נָעְגַם אֶל אָחִיו הַחַי,
הִנֵּה נִדְחַף וְנִתַּק אַף נֶעְלַם בַּצֵּל...
אֲלְלַי לִי! כִּי רֶגַע חָפַצְתִּי
שִׂים רֹאשִׁי בִּזְרוֹעוֹת־רַחֲמַיִךְ –
וּכְבָר נְשָׂאוּנִי מִפֹּה גַּלֵּי־עֶרֶב מַזְהִירִים וְקָרִים.
כְּבָר פָּנָה הַיּוֹם. בִּשְׂדוֹת־נֵכָר
אָנֹכִי לְבָד...

יעקב נתגאלי

שִׁירִים

I

בֹּרֶדֶת הָעֶרֶב

בָּרֹדֶת הָעֶרֶב לָעֵמֶק,
בַּעֲלוֹת אֶל הָרִים עֲרְפִלִּים,
יָצָאת לִקְרָאתִי בְּאֵין־הֶגֶה
אֶל אֶרֶץ רוֹעֶפֶת טְלָלִים.

וַתְּהִי דוּמִיָּה כְּחוֹתֶמֶת
הָאֵל עַל דְּבִיר־מִקְדָּשִׁים,
וְזֹהַר־הַסַּהַר כִּקְטֹרֶת
עָשַׁן עַל שְׂדוֹת־הַטְּרָשִׁים.

וָאָחֹשׁ – יָדֵךְ תְּלַטְּפֵנִי
וְלִבֵּךְ יַהֲלֹם בִּדְמָמָה,
וְחֶסֶד עֵינַיִךְ בִּשְּׂרַנִי
לֵיל־רָז וּמִקְסַם־נְשָׁמָה...

II

חֶזְיוֹנִי

לֹא בַנְתִּי, אֵי מִזֶּה אַתְּ בָּאת
כְּלוּלַת שָׂשׂוֹן וָאוֹר,

אַךְ זֹאת יָדַעְתִּי – צוּף שְׂפָתַךְ
כְּמֶגֶד רֵיחַ־מוֹר.

וַתְּהִי נַפְשִׁי כַעֲטֶרֶת־פָּז
שֶׁל נוֹי וְגִיל וָשִׁיר,
עֵת עֵץ וּסְבָךְ פָּרְחוּ מוּלֵךְ
בְּעֵמֶק וּבַנִּיר.

אַךְ יוֹם יָדֵךְ בֵּרְכַתְנִי אַט
בְּיַעַר כֶּבֶד־סוֹד,
לִבִּי מֵאֹשֶׁר עַד־אֵין־קֵץ
נָדַם, נִפְעַם מְאֹד.

III

יִחַלְתִּי אָז...

יִחַלְתִּי אָז בַּעֲטוֹת טְלָלִים הָאָרֶץ –
אָמַרְתִּי, כִּי תֵצְאִי אֵלַי בַּלָּאט;
מִיָּם עַד־יָם הָאָרֶץ גִּיל תַּפְרִיחַ
וְאֶל חֵיק הַנַּחַל סַהַר זַר יַנִּיחַ –
וְאַתְּ תָּבֹאִי שֶׁפִי וּבַלָּאט.

וּבְעָצַם לֵיל פַּאֲתֵי־עוֹלָם נִרְדָּמוּ
וְלִבִּי נִפְעַם, יִחֵל בְּאֵין־דֳּמִי...
אַדֵּי הָרִים אֶל אֵם־נְתִיבוֹת יָצָאוּ,
וַחֲלוֹמוֹתַי מִשּׁוּט וּתְעוֹת יָגָעוּ,
וַאֲנִי נִפְעָם יִחַלְתִּי בְּאֵין־דֳּמִי...

IV

הֲרָאִיתָ קֶצֶף מַיִם,
כִּי יַז אַף יִתְהוֹלֵל
עֲלֵי אוֹפַן רֵחַיִם
בִּצְחוֹק יוֹמָם וָלֵיל?

בָּעֶרֶב עַל סֶכֶר רֵחַיִם
לַנַּחַל הִשְׁקַפְתִּי דוּמָם,
אָדְמוּ מֵאֵשׁ שִׁבְעָתַיִם
פְּזִיזֵי־גַלִּים לְתֻמָּם;

עָלֶיךָ, הַנַּעַר, חָלַמְתִּי
בְּצֵאת לַמָּחוֹל עַרְפַלִּים,
לְזֵכֶר דוֹדֶיךָ נִפְעַמְתִּי,
כִּי פָגוּ כְּקֶצֶף גַּלִּים...

V

זֶמֶר אָבִיב

בָּאָרֶץ כְּבָר פִּרְחֵי־סְגָל הֵצִיצוּ
וּתְכֵלֶת־לֵיל עָלֵימוֹ כֶּתֶר־הוֹד;
רוֹעֵשׁ הַיַּעַר עַד אַפְסֵי־אֲפָסַיִם,
מֵעֵץ לָעֵץ הָאשֶׁר קַל־כְּנָפַיִם
עַל קֶרֶן־פָּז יִשָּׂא מְגָדִים וָסוֹד.

בּוֹדֵד הִלְבִּין לִבְנֶה עָזוּב בָּעֵמֶק,
וְרָאָה הַפֶּלֶא – מֶשִׁי לוֹ כְסוּת!

יוֹמָם הַשֶּׁמֶשׁ חֶסֶד יַעַטְרֵהוּ
וְלֵיל רִנַּת הָרוּחַ תִּפְקְדֵהוּ,
וּלְעֵת הַשַּׁחַר אוֹר לוֹ, צְחוֹק וּלְזוּת.

לְעֵת הַשַּׁחַר אֶרֶץ־יָהּ בּוֹעֶרֶת
כִּרְבָבוֹת בָּמוֹת, כְּיָם דִּי־נוּר,
כְּנֵזֶר־מֶלֶךְ כֵּן אוֹר־בֹּקֶר יַעַל
וּמַחְרְזוֹת אַלְמֹג עַל שְׁבִיל וְשַׁעַל,
וּבְאַרְגְּמַן־מַלְכוּת עֲדוּי כָּל צוּר...

VI

עַרְבִית

הָעֶרֶב הוֹפִיעַ כְּלַהַב
מֵרֹב יַעֲרוֹת־הַדְּמָמָה,
כְּמוֹ בְרָקוֹת עַל פָּרֹכֶת
שָׁטְחוּ הַטְּלָלִים בַּקָּמָה.

כְּנֵס־אַרְגָּמָן בְּרָקִיעַ
הוּנְפוּ שַׁלְהָבוֹת הָעָבִים,
סוֹד־סֵתֶר, סוֹד־פֶּלֶא לָאַט
בְּנַחַל עֲצֵי־עֲרָבִים.

וַתִּרֶב מְאֹד הַתִּפְאֶרֶת,
וַיָּרָם מְאֹד הָעוֹלָם,
עֲדֵי לְמוּלָם בְּנֵי־אֶרֶץ
נָדַמּוּ וַיֶּסֶף קוֹלָם...

ברוד.

ראובן גרוסמַן

שַׁחֲרִית

I

עִם־שֶׁמֶשׁ.
תּוֹעוֹת פְּנִינֵי זְרִיחָה בַחֲלַל שַׁחַר חוֹלֵם
כַּעֲדַת פַּרְפְּרֵי־לַיִל, מִבְּלִי דַעַת אָן, פּוֹרַחַת דּוֹמֵם;
עִם זְרִיחָה נְסוּכַת חִוְרוֹן־עֶדְנָה,
כְּתֹם אַחֲרוֹן רִגְעֵי לַיִל
וּבְהֵרָאוֹת בְּתוּלֵי יוֹם עַל הָרִים בָּאֲפָקִים –
תָּבִיא אֵלַי רוּחַ סוּדִית רַחַשׁ־פֶּלֶאִי,
כִּדְבוֹרָה אֲשֶׁר תִּשָּׂא אֲבַק־פְּרָחִים בִּכְנָפֶיהָ
אַחֲרֵי עָגְבָהּ עֲלֵי סַף גָּבִיעַ
וַעֲסִיס־חַיִּים יָנְקָה מִנּוֹ, –
רַחַשׁ אֲשֶׁר יֵרָאֶה לִי בְּאֶצְבַּע חֲוַרְוָרָה וְרוֹעֶדֶת
עַל אֶשְׁנַבֵּי הַמַּזְהִיב דּוֹמֵם בַּחֲלוֹמוֹ הָרוֹגֵעַ.

בְּרִגְעֵי דִמְמַת־זְרִיחָה אֵלֶּה יֵשׁ כִּי תִצְמָא נַפְשִׁי
וְהִתְנַגְּנָה קִרְבָּהּ נְגִינַת כְּאֵב גַּעְגּוּעִים
טְמִירִים וַחֲשָׁאִים, שְׁפוּנֵי־שִׁכְבוֹתֶיהָ,
וּבְמַעֲמַקֶּיהָ דֹּם תִּתְרַקֵּם שִׁירַת אֵבֶל־שְׁקִיעָה,

שֶׁנִּמוֹגָה בֵּין קִפּוּלֵי מְשִׁי־דִמְדוּמִים עִם פַּז־תְּמוּל;
וְהִתְלַכְּדָה שִׁירַת־לִבִּי זֹה עִם שִׁירַת קַרְנֵי־פָּז וּמְחוֹל־צִפְּרִירִים,
שֶׁיִּפֵּזוּ אֶת חַלּוֹנִי...
וְנָשְׂאוּ שִׁירוֹת־בֹּקֶר אַל אֶת נַפְשִׁי אֶל רְקִיעִים חוֹלְמִים
וְתָעֲתָה בֵּין עֲבִיבִים לוֹטֵי צָעִיף סוֹדִי
וּכְנָפֶיהָ בְּמִסְתּוֹרִין חִוְרוֹן־בֹּקֶר תִּתְלַבַּטְנָה
וְתִסְפֹּג דוּמָם צַעַר כְּרוּבִים, אֲשֶׁר נוֹצְרוּ אֶמֶשׁ
עִם הַשְּׁקִיעָה...
אָז אֵצֵא אֶל הַשָּׂדֶה
וּבְרִגְעֵי לֹא יוֹם וְלֹא לַיְלָה אֵתַע לִי
עַד אִם תִּשְׁלַו נַפְשִׁי
הָעוֹרֶגֶת אֶל אֱלֹהֵי וּמְיַחֶלֶת אֶל הַמְּנוּחָה...

כְּהוֹשִׁיט חֲבַצֶּלֶת אֶת צַוָּארָהּ־צְחוֹר
לִקְרַאת אֶצְבַּע־פָּז, שֶׁתִּדְמַע תּוֹכָהּ בְּרָכָה,
וְכִפְתֹּחַ נֶטַע רַךְ אֶת אַרְגְּמָן עָלָיו
לִקְרַאת דִּמְעַת מַלְאָךְ זַכָּה,
כֹּה תִּפְתַּח נַפְשִׁי סְגוֹרָה
וְאַט אַט בְּיַבָּשְׁתָּהּ עֶדְנַת קְטִיפַת־רֹךְ־הַשְּׁחָקִים תִּשְׁקַע
וְדוּמָם תַּאֲזִין שִׁיר אֵל, אֲשֶׁר יִמְלֹךְ בְּאוּלַמֵּי־מֶרְחָב;
קוֹל חִידַת־דְּמָמָה תָּצוּד
וְתִצְרְנוּ בְּמַעֲמַקֶּיהָ כְּשׁוֹשַׁנָּה – אֲגֶל־טָל.
כְּקָדְקֳדֵי־הָרִים שְׁקוּעֵי־שַׁלְוָה,
בְּיַם־נְגֹהוֹת רוֹחֲצִים
וּמְסַפְּרִים עִם הַשְּׁחָקִים, שֶׁאֲלֵיהֶם יִשְׂאוּ מִנְחַת־פָּז
וּדְמָמָה וּמַנְגִּינַת־אֵלֶם,

כֹּה תִּטְבֹּל נַפְשִׁי תּוֹךְ יְפִי הַתְּכֵלֶת
וְתַסְפֵּר עִם הַדְּמָמָה, דִּמְמַת־אֵל מַרְגִּיעָה.

II

... וְיָפָה לִי וְנָעִים לִי עוֹלָמִי זֶה הַנִּבְזָר
וּמָה אֹהַב שַׁעְתּוֹ־שַׁחֲרִית, הַיּוֹרֶדֶת דֹּם אֶל נַפְשִׁי
קְדוֹשָׁה, זַהֲרוּרִית וַחֲנוּנַת־דִּמְיוֹן,
כַּחֲלוֹם־אַהֲבָה יֵשׁ יֵרֵד עַל עַפְעַפֵּי יַלְדָּה חוֹלְמָה
בְּבֵין־הַשְּׁמָשׁוֹת...
וְלִי הִיא זֹה הַשָּׁעָה, לִי הִיא כֻלָּהּ, כֻּלָּהּ,
וּלְכָל הָעוֹלָם זָרוּ רְגָעֶיהָ־קֹדֶשׁ
כְּקֹדֶשׁ־חַיַּי אֲשֶׁר זָר לִבְנֵי־הָאָדָם.
שָׁעָה בְּרוּכָה אַחַת וּרְגָעִים סְפוּרִים בָּהּ,
אֲשֶׁר לֹא יַסְפִּיק לִסְחֹף יַם־הַחַיִּים!
כִּפְנִינָה דְלוּיָה מֵעַל קַרְקְעוֹת־חוֹל שֶׁל מַיִם רַבִּים
בָּאָה שָׁעָה זֹה שָׁזֹּרְתָה מִתּוֹךְ שֶׁטֶף שָׁעוֹת קוֹדְרוֹת,
אֲשֶׁר כִּסָּה יָם שֶׁל שִׁכְחָה מַאֲפִילָה עָלַי הַדָּם...

בֵּרַכְתִּי עָלַיִךְ, הַשָּׁעָה הַטּוֹבָה
כְּטוֹב יַד יַלְדָּתִי הַמַּרְגִּיעָה אֶת כְּאֵב־מִצְחִי;
בֵּרַכְתִּי אָנִי, אֲשֶׁר זְכַרֵךְ בִּי מוֹשֵׁל וּלְזָהֳרֵךְ נַעֲנֵיתִי,
בֵּרַכְתִּי עָלַיִךְ, הַיּוֹרְדָה אֶל נַפְשִׁי כִּרְבִיבֵי־חֶסֶד
אֶל חֵיק טֶבַע חָמִים...
וּבְרוּכָה אַתְּ גַּם בְּהִפָּרְדֵךְ, שָׁעָה חִוְּרָה־קְדוֹשָׁה,
כִּי גַם אַחֲרֵי הִמּוֹגֵךְ אֶל חֲלַל־אֵין־סוֹף, אֵין־תְּחוּמִים,
וְאָבְדֵךְ בְּמֶרְחַקֶּיהָ שֶׁל אָפְקֵי סוֹד־שֶׁל־מַעְלָה
אַרְגִּישׁ שֶׁפַע קִסְמֵךְ מְמַלֵּא הֲוָיָתִי...

III

זְכוּרַנִי:

הָיְתָה שְׁקִיעָה נוּגָה אָז, הֲרַת־עַגְמוּמִית,

וְנַפְשִׁי עֶדְנַת אָבְלָהּ, שֶׁאָהֲבָה כָּכָה, רָוְתָה

וְכָמְהָה לְפִנַּת־סֵתֶר –

וָאֶפְרשׂ לִי אֶל חֶבְיוֹן־מֵצַל, וְעִם גְּסִיסַת־אַלֶּם

חָלַמְתִּי דוּמָם עַל מְטַר כּוֹכְבֵי־כֶסֶף

וְעַל מַעֲשֵׂי אַשָּׁף בַּאֲפֵלַת־לָיִל...

וָאֵרֶא בְּרֶדֶת הָעֶרֶב

וּבִנְשֹׁק שׁוּלֵי־סוּתוֹ אֶת אַרְגְּמַן הַשְּׁחָקִים

וְנִסְּכָה עַל הַכֹּל דְּמָמָה חוֹלְמָה וְיוֹצֶרֶת וּמִתְאַפֶּקֶת –

אָז בָּאָה אִוְשָׁה טְמִירָה אֱלֵי שַׁעֲרֵי נִשְׁמָתִי

וְהִתְרַפְּקָה נִבְהֶלֶת כְּהִתְרַפֵּק רוּחַ־בֹּקֶר קַלָּה

עַל שִׁמְשַׁת חַלּוֹנִי;

וְאָמַרְתִּי: אִם תְּפִלַּת עַרְבִית זוּהִי שֶׁל מַלְאָכִים?

הַנְּבוּאַת בּוֹא שַׁלֶּכֶת עִם סוֹד כְּמִישָׁה?

זוֹ שִׁירַת־חֵשֶׁק שֶׁל בְּנוֹת־לַיִל לִבְנוֹת־גּוּף וְזַכּוֹת

מַתְעָה וּמְשַׁכְּרָה אֵלַי תָּבִיא רוּחַ־עֶרֶב?...

מָה רֶנֶן זֶה מִסְתַּנֵּן מִתּוֹךְ אֲוִיר־נֶשֶׁף אֶל־תּוֹךְ נַפְשִׁי?

וְהַדְּמָמָה סִפְּרָה:

הֶן־זֹה אִוְשַׁת תְּפִלּוֹת שֶׁל נִשְׁמוֹת חִדְלֵי־אֵמוּן,

הַכּוֹרְעִים אֶל הַשְּׁקִיעָה...

וּבָאָה קֶרֶן־שֶׁמֶשׁ אַחֲרוֹנָה וְרִפְרְפָה עַל לֶחְיִי

וְלָחֲשָׁה גַּם־הִיא לִי אֶת סוֹדָם:

אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לִדְלוֹת מִתְּהוֹם זֹהַר רִשְׁפֵּי־קֹדֶשׁ

וּלְגַבֵּשׁ בָּם אֶת הֵיכָלָם זֶה שֶׁחָרֵב

אַחֲרֵי גָּרְשָׁם אֶל מִלִּבָּם כְּרוּחַ פּוֹחֲזָה, עִם שִׁלְהֵי קָיִץ,
גּוֹרֶפֶת מִתּוֹךְ חֻרְשָׁה נִמְּה שְׁנַת־שַׁלֶּכֶת עֲלֵי־יָרֶק...
אֲשֶׁר צֵרְפוּ פְּנִינֵי שְׁקִיעָה וּבִקְּשׁוּ עוֹלָם חָדָשׁ לִיצוֹר
וֵאלֹהַּ אָמְרוּ לִמְצֹא בְּמִכְמַנֵּי־טֹהַר־טֶבַע, –
כִּי בָאָה אֵלַי אִוְשַׁת־תַּחֲנוּנִים זֹה
וָאַרְגִּישׁ עִצָּבוֹן שְׁחָקִים כְּטַלִּית שְׁחוֹרָה־שְׁחוֹרָה
עִם יְגוֹן נְזִירָם צוֹנְחִים דֹּם עַל רֹאשִׁי,
וְתָקְפוּ אוֹתִי שֶׁבַע רוּחוֹת קוֹדְרוֹת
וְהֵגִיחוּ אֵלַי מִמֶּרְחַקֶּיהָ פְּלָאִית אֵימֵי־דְמָמָה
וְנָפַל עָלַי מוֹרָא עָבִים, רְכוּבֵי שְׂטָנִים,
מַצְלִיפֵי שׁוֹטֵי־אֵשׁ וּמְעִיפֵי כוֹכְבֵי־כֶסֶף
עַד אָבְדָם אַגַּב־קְלִיעָה בַּמֶּרְחַבְיָה...
בֵּין תְּחוּמֵי יוֹם וָלַיִל אֵלֶּה
שִׁוִּיתִי נֶגְדִּי דְמוּתֵךְ הָרוֹגַעַת
וַתִּהְיִי אַתְּ לְנַפְשִׁי הַנִּסְעֶרֶת, שַׁעְתִּי בְרָכָה, נֶחָמָתָהּ הָאַחַת,
וְהָיָה אָז דִּמְיוֹנֵךְ כְּאַגָּדַת־קֶסֶם,
אֲשֶׁר הַמּוֹג לֹא יָמוֹג צְלִיל פַּז־עִקְּבוֹתֶיהָ
עַד־עוֹלָמִים...

IV

אוֹדְךָ, אֱלֹהֵי חַסְדִּי,
עַל שְׁעַת־חִוָּרוֹן זֹה מְנִיתָ לִּיו
שְׁעַת חֲלוֹמוֹת־פְּלָאִים זֹה לְנַפְשִׁי,
הָעוֹרֶגֶת אֶל אֱלֹהַי וְיוֹצֵאת אֶל הַשְּׁחָקִים
עִם תְּפִלָּתָהּ שַׁחֲרִית
לִסְפֹּג צַעַר כְּרוּבִים, שֶׁנָּמוֹג עִם הַלָּיִל...

ניו־יורק, תרפ"א.

יעקב בן־הימיני

יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ

שׁוֹטֵף הַזְּמָן בַּהֲמוֹן־דָּכְיוֹ וְגוֹרֵף הַיְקוּם עַל אֲפִיקָיו,
עוֹלִים וְיוֹרְדִים הַחַיִּים וְסַעֲרוֹת־פִּתְאֹם יְשׁוּפוּם:
תָּמִיד יִנָּשְׂאוּ קָדִימָה לִמְחוֹז־תְּעוּדָתָם לֹא־נוֹדָע.
יוֹבְלוֹת חָלָפוּ. שֻׁנּוּ פְּנֵי־אֶרֶץ חֲלִיפוֹת. נָגוֹזוּ
עַמִּים וְעַל חָרְבוֹת מַמְלָכוֹת צָצוּ מַמְלָכוֹת – וְאֵינָן.
נָפְלָה גַּם רוֹמָא, שׁוֹדֶדֶת הַמְּדִינוֹת, רוֹצַחַת הַלְאֻמִּים,
נִגְדַּע גְּאוֹן הַקַּפִּיטוֹלִין, הַפַּנְתֵּיאוֹן הָיָה לְשַׁמָּה,
וְיֻפִּיטֶר עִם כָּל־עֲדָתוֹ כִּנְפָצֵי כְלֵי־חֶרֶס הָשְׁלָכוּ.
רוּחַ מִקֶּדֶם בָּא, חוֹדֵר וַחֲרִישִׁי, וַיִּפַּח בָּהֵמָּה;
עָבַר הָרוּחַ בָּאָרֶץ וְעַד אִיִּים רְחוֹקִים הִגִּיעַ,
נִפְקְחוּ עֵינֵי הָעִוְרִים וּלְבָבוֹת עֲרֵלִים נֵעוֹרוּ,
רָאוּ בַּת־נָגְהָם הַחִוְּרָה שֶׁל בִּרְקֵי לַפִּידֵי הַר־סִינַי,
קָלְטוּ, לְאַחֲרֵי שְׁנוֹת־מֵאוֹת, אֶת־הֵד רַעֲמֵי דִבְרֵי אֱלֹהַּ,
כָּפְפוּ רֹאשָׁם בְּאֵימָה כַּחַיָּה לְקוֹל שׁוֹט הַבּוֹלֵם.
שָׁבָה הִתְפָּרְצָה לִרְגָעִים הַחַיָּה הָרָעָה בַּגּוֹיִם,
שָׁאֲג וְהֶחֱרַשׁ קוֹל אֵל וְרַוֵּה צִמְאוֹנָהּ לְדָמִים,
שָׁבָה וְנִכְנְעָה, קֵהָה וּפְרוּעָה וְנוֹהֶמֶת בְּקִרְבָּהּ.
מָשַׁךְ אֵל חֶסֶד לַגּוֹיִם וַיְנַסֵּם בְּכַמָּה נִסְיוֹנוֹת:
נָתַן לָהֶם אֶת־הַגְּדֻלָּה לִרְאוֹת, עַד־מָה יִגְדַּל לְבָבָם

הִנְהִיל מַפָּלוֹת לָהֶם לְעוֹרֵר נַפְשָׁם לְחֶשְׁבּוֹן;
פִּזֵּר בָּהֶם אֶת־יִשְׂרָאֵל לִהְיוֹתוֹ עֵד חַי לִשְׁחִיתוּתָם,
כּוּר אֵשׁ וָעֹנִי לְעַצְמוֹ וְאֶבֶן־בֹּחַן לְיָשְׁרָם,
מַרְגִּיז אֶת־שַׁלְוַת־קִפְאוֹנָם וּבְהֹבוֹ אוֹר אַחֲרִית הַיָּמִים...
רִחֵם גַּם אֵל לְעֵת קֵץ אֶת־שְׁאֵרִית עַמּוֹ, עַם־בְּרִיתוֹ,
הֵקִים נִיר לוֹ וָשָׂם עַל אַדְמַת־קֹדֶשׁ מְכוֹרָתוֹ,
וְקוֹל תְּרוּעוֹת־חַיִּים מֵרְבָבוֹת שׁוּב הִרְהִיב אֶת־לֵב שֶׁמֶשׁ־צִיּוֹן,
פָּרַח הַגָּלִיל כַּגָּן, הַיַּרְדֵּן הָמָה כַּכִּנּוֹר,
הָרֵי יְהוּדָה הַשּׁוֹמְמִים נָטְפוּ מִיץ־עֵנָב וָשֶׁמֶן,
הָפַךְ גַּם מִדְבַּר־הַנֶּגֶב לְשַׁדְמוֹת תְּנוּבָה רוֹמֵמָה,
רָעֲשׁוּ עָרֵי־הַחוֹף, וָאֳנִיּוֹת טְעוּנוֹת כָּל־בְּרָכָה
נָשְׂאוּ הַדְּגָלִים הַתְּכֻלִּים־לְבָנִים עַל־פְּנֵי יַמִּים רַבִּים;
וּמִלְּבַב בִּירַת־הַקֹּדֶשׁ, עִיר־שָׁלֵם, פִּי־שִׁבְעָה גְּדֵלָה,
שָׁב וְהִתְנוֹסֵס בְּעֹז, כֻּלּוֹ לַהַב שֶׁל אוֹר, בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ,
מָרוֹם מֵרִאשׁוֹן וְנַעֲלָה מִשֵּׁנִי, בְּרִית עָבָר וְעָתִיד,
וְזָהֳרֵי זְהַב־כִּפַּת־רֹאשׁוֹ עַל־פְּנֵי כָל־הָעוֹלָם נָפוֹצוּ,
בֵּרְכוּ הַבָּנִים הָרְחוֹקִים וְקָשְׁרוּ לְבָבָם אֱמוּנָה,
מִלְּאוּ תִמָּהוֹן וָחִיל גַּם אֶת־נֶפֶשׁ הַזָּר בִּקְצֵה־אָרֶץ.

וְרוּחַ הָאָדָם הַשּׁוֹאֵף אֵין־סוֹף וְכָל־מַעְצוֹר לֹא־יֵדַע
עָתַק בֵּין־כֹּה, הִפְלִיא לַעֲלוֹת, וַיַּרְחֵב מַמְלַכְתּוֹ־בְּכִפָּה.
עָשָׂה לוֹ אָדָם כְּנָפַיִם וַיִּתְחָר עִם נִשְׁרֵי שָׁמַיִם,
כָּרָה לוֹ אֹזֶן וָעַיִן מֵעֵבֶר לְיַמִּים וּלְדוֹרוֹת,
הָפַךְ לַיְלָה לְיוֹם וְחֹרֶף לְאָבִיב פּוֹרֵחַ,
רָדָה בֶעָבִים, בָּרוּחוֹת, וְחֹם וָקֹר חִלֵּק לִרְצוֹנוֹ,
מָדַד הַשְּׁחָקִים וְשָׁקַל הָאָרֶץ וְסָפַר הַמְּאוֹרוֹת,

חָדַר אֶל נִבְכֵי תְהוֹם רַבָּה וְאֶל כּוֹכְבֵי־עָל בִּקֵּשׁ נְתִיבוֹת,
וְעוֹד לוֹ כָּל־אֵלֶּה מְעַט וַיַּחְתֹּר אֶל שְׂפוּנֵי הַבְּרִיאָה,
הָרַס לְהַפִּיל כָּל־חַיִץ וּלְהָצִיץ מֵעֵבֶר לַפַּרְגּוֹד
וַאֲשֶׁר שִׂכְלוֹ הַגֵּא לֹא הִשִּׂיג – הִשִּׂיג קָצֵהוּ
שִׁירוֹ הַחָפְשִׁי, וּמִשְׁבְּרֵי זִרְמֵי גַעְגּוּעָיו אֵין־חֵקֶר
בְּרָצוּ, הִשְׁתַּפְּכוּ, הִתְגַּבְּשׁוּ בְּמִפְלְאוֹת מַעֲשֵׂי־אָמָּנוּת:
עוֹלָם בִּדְמוּתוֹ שֶׁל עוֹלָם וְנָאֶה וְנֶאְצָל מִמֶּנּוּ,
מַעְיַן תַּנְחוּמִים לַלֵּב וְאוֹצַר רְמָזִים לֶעָתִיד.
אַף מָצָא אָדָם סוֹף־סוֹף, אַחֲרֵי זַלְעָפוֹת אֶרֶץ וְעַמִּים,
דְּרָכִים וּסְדָרִים נְבוֹנִים לְמַעֵט הָרָע שֶׁבַּחֶבְרָה:
חֻלְּקוּ מִכְמַנֵּי הָעֹשֶׁר וְלֹא הָיָה עוֹד רָעֵב בָּאָרֶץ,
פֻּתְּחוּ חַרְצֻבּוֹת הָעַבְדוּת וְלֹא דֻכָּא עוֹד כִּשְׁרוֹן בַּחשֶׁךְ,
כָּרְתוּ הָעַמִּים בְּרִית־עוֹלָם וְלֹא יִשָּׂא עוֹד גּוֹי אֶל־גּוֹי חָרֶב,
כֻּתְּתוּ הַחֲרָבוֹת לְאִתִּים, כְּלֵי־תוֹתָח – לִמְכוֹנוֹת־חֲרֹשֶׁת,
הוּבְאוּ שְׂרִידֵיהֶם לְבָתֵּי־הַנְּכֹאת לְמִשְׁמֶרֶת־עוֹלָמִים,
זֵכֶר לְשִׁגְיוֹנוֹת הֶעָבָר וְהַתְרָאָה אֲיֻמָּה לְדוֹרוֹת.
כָּכָה שֻׁפַּר הָעוֹלָם וְנוֹחוּ הַחַיִּים עַל־אָרֶץ,
מֻעֲטוּ פִּגְעֵי הַמִּקְרֶה וְהַמַּחֲלוֹת בְּאִבָּן חֻנָּקוּ,
אָרְכוּ יְמֵי חַיֵּי אִישׁ וְהַמָּוֶת לְמוֹעֲדוֹ הִסְכִּין – –
אֶלָּא שֶׁיֵּצֶר־לֵב־אָדָם, הָרַע מֵעוֹדוֹ, לֹא בָטֵל,
נִדְחַק מִמָּקוֹם לְמָקוֹם וּבִצְבֵּץ בַּכֹּל וְהִתְפָּרֵץ;
קֻדְּחוּ וְרֻתְּחוּ הַתַּאֲווֹת, וְאִם מַלְבּוּשֵׁיהֶן הֶחֱלִיפוּ,
שֵׁמוֹת אֲחֵרִים לָהֶן וּמְלִיצוֹת חֲדָשׁוֹת בְּפִיהֶן:
כָּכָה לָמַד הָאָדָם מַעֲרֻמֵּי נַפְשׁוֹ לְכַסּוֹת
מִכְסָה עַל־מִכְסֶה וְאֵין מוֹעִיל, כִּי נִקְרְעוּ כָּל־הַמַּסֵּכוֹת
וּמִבֵּין קִרְעֵי־הַגְּוָנִים הֵצִיצָה הַנֶּפֶשׁ וְהִיא דַלָּה,

פְּצוּעָה וּצְמֵאָה, מְפַרְפֶּרֶת בְּעָנְיָהּ וּמְנוּחָה לֹא תִמְצָא.
וְיָרְדוּ כְקֶדֶם עֲרָבִים עֲמוּמִים וְתוֹהִים לָעוֹלָם,
צִלְלֵי כָל הָעוֹלָמוֹת הִתְכַּנְּסוּ וּבָאוּ עַל אֶרֶץ,
יָצָא אָדָם כִּזְאֵב־הָעֲרָבוֹת וְשׁוֹטֵט בַּדְּרָכִים,
רִשְׁפֵּי הָרָעָב בְּעֵינָיו וּנְחִירָיו שׁוֹאֲפִים טֶרֶף,
תּוֹעֶה וּמְחַפֵּשׂ לַשָּׁוְא, עַד אִם סוֹף־סוֹף שׁוֹקֵעַ אֵין־אוֹנִים,
תָּאֵב לִשְׁכֹּחַ, לִשְׁכֹּחַ... וְכַמָּה נָשָׂא הָרוּחַ,
נָשְׂאוּ הַמַּיִם עַל כְּתֵפָם הִרְהוּרֵי אָדָם לֹא־טוֹבִים,
מַחְשְׁבוֹת־חָמָס וּמְזִמּוֹת־אֵיבָה וְנִכְלֵי־נְקָמָה –
אֶפֶס כִּי בְשֵׁת־מְעַט, דּוֹרוֹת רַבִּים בִּדְאָגָה טִפְּחוּהָ,
עִכְּבָה הַמַּעֲשִׂים הָרָעִים, וְסִדְרֵי הַחֶבְרָה הַנְּבוֹנִים
סְיָג עַל סְיָג שָׂמוּ לָאֵלֶּה... וְנִכְבְּשׁוּ כָכָה מַאֲוַיִּים,
חֶלְקָם נָמוֹגוּ כָּאֵד בַּשֶּׁמֶשׁ וּלְטַל־אוֹרוֹת הָיוּ,
מַשְׁקָה וּמַפְרֶה אֲדָמָה – וְחֶלְקָם נִשְׁאֲרוּ תוֹעִים
עֹמֶק בְּמַחֲבֵא הַנֶּפֶשׁ, כְּאַדֵּי הַקִּיטוֹר בָּאָרֶץ,
אוֹכְלֵי לְשַׁדָּהּ בַּסֵּתֶר וּמְיַבְּשֵׁי מְקוֹרוֹת תְּנוּבָתָהּ,
חוֹתְרֵי לָצֵאת וּמְצַפֵּי לְעֵת־מְצֹא יִפְרְצוּ מַעְלָה.

פּוֹרְחִים שְׂדוֹת־פָּז וּמַאְדִּימִים אַשְׁכְּלוֹת כַּרְמֵי הַגְּבָעוֹת,
מַעְיְנֵי־זִיו שׁוֹלְחִים קַוֵּיהֶם אֶל מִשְׁכְּנוֹת־אָדָם שַׁאֲנַנִּים,
זוּגֵי הַפָּרוֹת, הָרוֹעוֹת בָּעֵמֶק, מְצַלְצְלִים שַׁלְוָה –
פִּתְאֹם לְפֶתַע וְרַעַם וָנַהַם אֵי־שָׁם בַּתַּחְתִּיּוֹת,
רֶגַע מִשְׁנֵהוּ וְתָנוּט הָאָרֶץ, תִּתְעַוֵּת בִּכְאֵבָהּ,
רַעֲדוֹת־שֶׁבֶץ כַּבִּירוֹת אֶת־גֵּוָהּ כִּבְרָקִים תַּחֲלֹפְנָה
זֶה אַחַר זֶה – תָּחִיל תִּזְעַק אֲדָמָה – וְשָׂדֶה וָפֶלֶג,
כֶּרֶם וָבַיִת יֵעָקְרוּ, יֵהָפְכוּ, יִבָּלְעוּ תַּחְתֵּיהֶם!

וְיֵשׁ גַּם כִּי פֹּה וָשָׁם פִּצְעֵי אֲדָמָה יִבָּקְעוּ וְגוּשֵׁי
אֲדֵי־הַקֶּטֶב וְלַהֲבֵי־שַׁחַת, בְּקִרְבָּהּ נִכְלָאוּ,
יִפְרְצוּ, יִשְׂאוּ עַל־סְבִיבָם פַּלָּצוּת וָחֶנֶק וּשְׂרֵפָה...
כֹּה חָנוּט פִּתְאֹם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים חֶבְרַת הָאָדָם,
גַּלֵּי זַעֲזוּעִים יִתְקְפוּ בְשָׂרָהּ בְּעֶצֶם יוֹם־שַׁלְוָה,
יִרְגְּזוּ מוֹסְדֵי מְדִינוֹת תַּחְתֵּיהֶם, וְטֶרֶם אִישׁ פִּלֵּל,
טֶרֶם אִישׁ יַאֲמִין, וּתְרוּעַת מִלְחָמָה בְעוֹלָם נָפָלָה!
הוּפְרָה הַבְּרִית בֵּין הָעַמִּים וְיַד מַלְכוּת הָיְתָה בַחֲבֶרְתָּהּ:
שָׁלֹשׁ מַלְכֻיּוֹת הִתְקוֹטְטוּ זוֹ בְזוֹ, חָדְרוּ בַחֶרֶב
אַחַת לִתְחוּמָהּ שֶׁל שְׁכֶנְתָּהּ – אַחֲרֵיהֶן הֶחֱרוּ הֶחֱזִיקוּ
אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת אֲחֵרוֹת – וְלֹא יִמְצָא אוֹר־שֶׁמֶשׁ לְסוֹבֵב
שָׁלֹשׁ פְּעָמִים הָאָרֶץ וְכָל חֲצִי־כַדּוּר הַמַּעֲרָב
יַעֲמֹד בְּשַׁלְהֲבוֹת־אֵשׁ וַיֵּהָפֵךְ לִשְׂדֵה־קֶטֶל אֶחָד!
שָׁבָה נֵעוֹרָה מִתְּנוּמָה הַחַיָּה הָרָעָה בַּגּוֹיִם,
שִׁבְּרָה אֶת בַּרְזֶל בְּרִיחֶיהָ, מִשְׁנוֹת־דּוֹרוֹת סָגְרוּ עָלֶיהָ,
קָפְצָה לַחָפְשִׁי וְהִיא גְדוֹלָה וּשְׂעִירָה וַאֲיֻמָּה מִקֶּדֶם,
צָמְחוּ לָהּ צִפָּרְנֶיהָ וּמַלְתְּעוֹתֶיהָ אָרְכוּ,
וְאִם עַצְמוֹתֶיהָ כְּמוֹ־שֻׁפּוּ מִלֶּחֶם צַר יָמִים רַבִּים.
רְעֵבָה וּצְמֵאָה תִתְנַפֵּל וְתִטְרֹף עַל־שְׂמֹאל וְעַל־יָמִין,
תֹּאכַל וְתִבְלַע וְתִשְׁמַן מְהֵרָה וְתַעְצֹם כִּפְלַיִם,
תֹּאכַל וְתִזְרֹק וְקַרְבְּנוֹת־זְדוֹנָהּ וְאַכְזְרִיּוּתָהּ
יִרְבּוּ כְּכָל אֲשֶׁר רַבָּה תְבוּנַת הָאָדָם מִקֶּדֶם.
חַכְמֵי הַדּוֹר וְכָל קְצִינֵי־הַמַּדָּע, אִישׁ בְּמִקְצוֹעוֹ,
יֵשְׁבוּ וְיַחְקְרוּ, כְּלֵי־מַשְׁחִית יַמְצִיאוּ, לֹא שְׁעָרוּם הַשָּׂטָן,
מִפְּלְצוֹת־בַּרְזֶל, מַחֲרִיבוֹת מֶרְחַקִּים עַל חַי בָּם וָצֶמַח,
עַרְפִלֵּי־רַעַל וְגִשְׁמֵי־מִים שֶׁל אֵשׁ, מוֹקְשֵׁי־מִכְמְרֵי־מָוֶת

פְּרוּשִׂים בְּיָם וּבְיַבָּשָׁה – וּתְרִיסִים כְּנֶגֶד כָּל־אֵלֶּה.
יֵלְכוּ אֶל בָּתֵּי־הַנְּכֹאת, לִבְהֹן כְּלֵי־הַמִּלְחָמָה מִלְּפָנִים,
יִרְאוּם כִּרְאוֹת צַעֲצוּעֵי אֵין־מוֹעִיל וּכְגִמְגּוּם תִּינוֹקוֹת,
יִצְחֲקוּ חֶרֶשׁ וּלְבָבָם בָּם שָׂשׂ עַל הַגְּדוֹלוֹת הִשִּׂיגוּ.
יָרְדָה הַשִּׂנְאָה לָעוֹלָם וַתַּךְ רֹב הָעָם בַּסַּנְוֵרִים,
צֶבַע שֶׁל אֵשׁ וְשֶׁל דָּם רִפְרֵף־הִבְהֵב לְעֵינֵי הַמֻּכִּים,
נָסַךְ שִׁכָּרוֹן בָּהֶם זֶה הָאָדֹם הָאָדֹם מִסָּבִיב,
שְׁכוּרֵי־בַלָּהוֹת יָרוּצוּ וְיִשְׁאֲפוּ דָם וְלֶהָבוֹת,
קוֹדְחוֹת עֵינֵיהֶם וּפִיהֶם גְּבֹהָה גְבֹהָה מְדַבֵּר,
חוֹתְרִים אֶל מַעַרְכוֹת הַקְּרָב לִקְנוֹת חִישׁ לָהֶם שֵׁם בַּגִּבּוֹרִים.
מָשְׁכוּ בִשְׂפָמָם הַמְדֻמֶּה נְעָרִים לֵאמֹר: כְּבָר בָּגַרְנוּ!
זְקֵנִים הִבְלִיטוּ שְׁרִיר־זְרוֹעָם הַדַּל: עוֹד כֹּחֵנוּ אִתָּנוּ!
נָשִׁים עֲגֻגוֹת הִדְּקוּ אֶת שְׁדֵיהֶן, מִתְאַזְּרוֹת וְקוֹרְאוֹת:
לָמָּה יִגָּרַע חֶלְקֵנוּ?! וְהַמְשׁוֹרְרִים קָשְׁרוּ מִזְמוֹרֵי־
תְהִלָּה לְמַאְדִּים, לָאֵל הַנֶּאְדָּרִי, הַמֵּשִׁיב לַחַיִּים
טַעְמָם הֶעָז – וְהַכֹּהֲנִים בֵּרְכוּ בַשֵּׁם עַל הַזֶּבַח.
אֵין זֹאת כִּי קָצָה נֶפֶשׁ הָאָדָם בִּמְנוּחַת־הַתָּמִיד,
עָיְפָה גַּם־עָיְפָה מִשְּׁמֹר אֶת־הַחוֹמוֹת, בָּהֶן שָׁכְנָה בֶטַח,
נִשְׁמָה כְעֵין רוּחַ־דְּרוֹר בְּנַפְּצָה אוֹתָן יוֹם אֶחָד,
נַתֵּץ וְנָתֹשׁ מִיסוֹד, וְאִם סָבִיב לָהּ אוֹרְבִים הָאוֹיְבִים.
אָכֵן עוֹד רָבַץ לַפֶּתַח רֶגֶשׁ־הַבֹּשֶׁת הֶעָתִיק,
עָמַד וּפָרַשׂ עַל־כֹּל יְרִיעַת־צִבְעוֹנִים שֶׁל מֶשִׁי,
נִקְרְעָה מַהֵר הַיְרִיעָה וְנִשְׁקַף הַשֶּׁקֶר הֶעָירֹם,
מִצְחוֹ נְחוּשָׁה, עֵינָיו כִּזְכוּכִית, וּפִיו מָלֵא אִמְרֵי־
שֶׁפֶר עַל צֶדֶק וָיֹשֶׁר – וְיָדָיו בְּדָם מְלֻכְלָכוֹת.
יִשְׁמַע הָעָם קוֹל הַשֶּׁקֶר בֵּין רַעֲמֵי אַלְפֵי כְלֵי־תוֹתָח,

יִהְיֶה לוֹ כְקוֹל שִׁיר עַל מִשְׁתֵּה־הַדָּמִים הַגָּדוֹל,
מַהֵר גַּם יַעֲנֶה הַפִּזְמוֹן הַגַּס הֲמוֹן פִּיּוֹת שִׁכּוֹרִים,
יַחֲרִישׁ כָּל־אֹזֶן – וְהַמַּשְׂכִּיל הַבּוֹדֵד יֵשֵׁב וְיִדֹּם.

וְכַאֲשֶׁר יִגְבַּר קוֹל זַעֲקוֹת הַדָּם וְהַשֹּׁד וְיִתְעָרֵב
עִם קוֹל יְלֵל נָשִׁים שְׁכוּלוֹת וִיתוֹמִים וְיִבְלַע לָרֶגַע
אֶת שְׁאוֹן־תֹּפֶת מְכוֹנוֹת־הַמָּוֶת וּמְלִיצוֹת־הַשֶּׁקֶר –
יִתַּר לָרֶגַע לֵב אָדָם מִמְּקוֹמוֹ וְהוּא יַעֲמֹד נִבְהָל,
נָבוֹךְ מִפְּנֵי כָל־הַנַּעֲשֶׂה... עוֹד רֶגַע וּבְעֵינוֹ יִנַּצְנֵץ
שֵׁד־הַשִּׁגָּעוֹן, וְהוּא יִזְרֹק רֹאשׁוֹ בְּקֶרִי וְיִקְרָא:
הָלְאָה! קָדִימָה! עַד סוֹף הַנִּצָּחוֹן הַגָּמוּר! וּכְנֶגְדּוֹ
יַעֲנֶה כַּהֵד קוֹל הָאוֹיֵב: עַד סוֹף הַנִּצָּחוֹן הַגָּמוּר!
וְצָץ הַשִּׁגָּעוֹן וְקָפַץ וְיָצָא בִּמְחוֹל־הָאֲבַדּוֹן,
נָקָם! נָקָם! עַל שְׂפָתָיו וְהוּא יוֹצֵא בִּמְחוֹל־הָאֲבַדּוֹן.
אַחַר יִשְׁרֹק בֵּין שִׁנָּיו וּכְמוֹ מִתַּחְתִּיּוֹת אֲדָמָה
שְׁלֹשָׁה פָרָשִׁים יָצִיצוּ, פְּרָאִים עַל שְׁלֹשָׁה אַבִּירִים
שְׁחוֹרִים וּנְפוּחֵי־נְחִירַיִם וּפֶרַע רַעְמוֹתָם – יָם נִרְגָּשׁ,
מַהֵר יִנָּשְׂאוּ כַּסּוּפָה וְיַעַמְדוּ הָכֵן לְפָנָיו,
שְׁלֹשָׁה פָרָשִׁים גֵּאוֹנִים: הָרָעָב, הַדֶּבֶר, הַמָּוֶת.
שַׁלֵּחַ יְשַׁלְּחֵם עַל־פְּנֵי אֶרֶץ רַבָּה, אֶל מוֹשְׁבוֹת בְּנֵי־אָדָם,
מַהֵר חִישׁ יַהַפְכוּ פְנֵיהֶם וְיִדְאוּ כַּסּוּפָה, יְגַמְּאוּ
אֶרֶץ, תִּזְדַּעֲזַע אֶרֶץ לְשַׁעֲטַת פַּרְסוֹת סוּסֵיהֶם,
יִבֹּל הַדֶּשֶׁא לִפְנֵיהֶם, אַחֲרֵיהֶם יֶחֱרַב הַנַּחַל,
זֶה אַחַר זֶה יַעֲטוּ, יַעַבְרוּ יַחְדָּו אֶת מוֹשְׁבוֹת בְּנֵי־אָדָם,
אֶחָד זוֹרֵעַ, הַשֵּׁנִי קוֹצֵר, הַשְּׁלִישִׁי מְאַסֵּף.
וְאָבְלָה אֲדָמָה וְקָדְרוּ שָׁמַיִם וְלֹא יִכַּר לַיְלָה

מִפְּנֵי יוֹם סַגְרִיר, כִּי עֹרְבוּ הַתְּהוֹמִים בַּכֹּל וְהַיְסוֹדוֹת
מָטוּ תַחְתֵּיהֶם – וּבְמַעְגַּל הָאֹפֶק, כִּנְאָצָה לֵאלֹהַּ,
נָהַם הַשַּׁחַת לֹא יָסוּף: מִלְחֶמֶת הָאָדָם בְּאָדָם.

אָז יִפֹּל פִּתְאֹם קוֹל־שׁוֹפָר, מֵהָרֵי יְהוּדָה יִתְפּוֹצֵץ,
יַחֲלֹף כַּחֵץ כָּל־הָאָרֶץ וְעַד קַצְוֵי־יַמִּים הֵד יִתֵּן.
יִשְׂאוּ הַפְּצוּעִים רָאשֵׁיהֶם וְיִזְקְרוּ אָזְנָם לִשְׁמֹעַ,
אִמּוֹת שַׁכּוּלוֹת תִּמְחֶינָה דִּמְעָתָן, לַמֶּרְחָק תְּצַפֶּינָה –
עוֹד מְעַט־קָט וְהַבְּשׂוֹרָה הַגְּדוֹלָה לָהּ תַּעַשׂ כְּנָפָיִם:
נִרְאָה נִרְאָה הַגּוֹאֵל! מְשִׁיחַ־הַצֶּדֶק הוֹפִיעַ,
יָרֵד מֵהָרֵי יְהוּדָה וּבְחוּצוֹת עִיר־דָּוִד יִתְהַלֵּךְ...
וְנָהֲרוּ אֵלָיו מִתְּפוּצוֹת יִשְׂרָאֵל כָּל חוֹלֵם וּמְקַוֶּה,
וְנָהֲרוּ אֵלָיו מֵעַמֵּי הַנֵּכָר כָּל נִכְלָם וְנַעֲנֶה,
יַחַד יָבֹאוּ לַחֲזוֹת וְלֵאוֹר בְּאוֹר פְּנֵי־קָדְשָׁתוֹ,
לִשְׁאֹב תַּנְחוּמוֹת מִפִּיו וְלָלֶכֶת לַאֲשֶׁר יְצַוֵּמוֹ.
הוֹלֵךְ יוֹלִיכֵם בְּסַעַר אֶל מַעַרְכוֹת שְׂדֵי־הַמִּלְחָמָה,
חַיִל עָצוּם וָרַב, חַיִל נִלְהָבִים וּמְקַנְּאֵי לֵאלֹהַּ,
יִמּוֹג כָּל־צָבָא לִפְנֵיהֶם, לֹא יַחֲזִיק מַעֲמָד כָּל־מִבְצָר,
וַאֲשֶׁר יָקוּם בִּפְנֵיהֶם – יְמוֹלַל כְּאָבָק בַּסָּעַר.
הַדְּבַר יַדְבִּיר אֶת חַיַּת־הַדָּמִים וּגְאוֹנָהּ יַכְנִיעַ,
יְסַר יְיַסֵּר הַשֶּׁקֶר וִיגַל לְעֵין־שֶׁמֶשׁ אֶת קְלוֹנוֹ,
יַתִּיר חַרְצֻבּוֹת הָרֶשַׁע וְיָשִׁיב הַמִּשְׁפָּט עַל כַּנּוֹ.
אַחַר יָשׁוּב, מְעֻטַּר־נִצָּחוֹן, בְּרֹאשׁ צְבָא־אַדִּירָיו
לִירוּשָׁלַיִם, לִנְטֹעַ אֶת דֶּגֶל הַדְּרוֹר עַל הַר־צִיּוֹן,
דֶּגֶל הַדְּרוֹר לְכָל־אָדָם וְהַשָּׁלוֹם לְעוֹלְמֵי־עוֹלָמִים.

אֶפֶס אַךְ יַהֲפֹךְ עָרְפּוֹ לָלֶכֶת וְחַיַּת־הַדָּמִים
תַּרְעִיד רַעְמָתָהּ, תִּתְנַעֵר מֵרִבְצָהּ וְתִלְטֹשׁ עֵינֶיהָ,
עֵינֵי פְּלָד וָאֵשׁ, לְהִשְׂתָּעֵר עָלָיו מֵאַחֲרָיו.

יְשֵׁנָהּ בְּרוֹמָא הָעִיר מַצֶּבֶת־אֶבֶן עַתִּיקָה,
שַׁיִשׁ חָלָק וָצַח, מִימֵי חָרְבַּן הַמִּקְדָּשׁ עוֹמֶדֶת;
אֶרֶץ הֵמִירָה יוֹשְׁבֶיהָ, מוֹשְׁלֶיהָ, וְהִיא לֹא שָׁנָתָה,
רָעֲשׁוּ בְקָעוֹת, הִתְמוֹטְטוּ הָרִים – הִיא זוֹעַ לֹא זָעָה.
פִּתְאֹם תִּבָּקַע הָאֶבֶן וַיֵּצֵא וַיִּקְפֹּץ מִמֶּנָּה
גֶּבֶר עֲנָק, מַרְאֵה־אֵימוֹת, מִפְלֶצֶת אָדָם וָכֹחַ,
עֵינָיו שְׁתֵּי גְלוֹת־דָּם חוֹזְרוֹת וּכְאַמָּה בֵין עַיִן לָעָיִן,
זָוִית־פִּיו אַחַת עֲקֻמָּה וְהַבּוּז וְהַגֹּעַל עַל שְׂפָתָיו,
יִצְעַד צַעַד – וְרָגַז הַקַּרְקַע מִתַּחְתָּיו וְנָאֱנַק,
יְשַׁלַּח מַבָּט – וְלֹא יָקוּם רוּחַ בָּאִישׁ וְלֹא רָצוֹן:
הוּא הוּא אַרְמִילֵס הָרָשָׁע, הוּא הוּא הַשָּׂטָן בְּעַצְמוֹ.
יַעֲמֹד וְיִשָּׂא אֶת־קוֹלוֹ וּדְבָרוֹ יִפְרֹץ כָּרַעַם,
יָפוּץ לְרִבְבוֹת הַדִּים וְעַד אַפְסֵי־אָרֶץ יִתְגַּלְגֵּל:
„קוּמוּ, הָעַמִּים! – וְרֶגֶשׁ כְּגַלֵּי־יָם יַעֲבֹר אֲדָמָה –
קוּמוּ וּפִרְקוּ אֶת עֹל זֶה הַשֵּׁבֶט הַזָּר מֵעֲלֵיכֶם,
בָּא בַּחֲלוֹמוֹתָיו לְשַׁעְבֵּד אֶת־רוּחֲכֶם זֶה שְׁנוֹת־אֲלָפִים,
בָּא בְעָרְמָתוֹ, כִּי רָפָה מִכֶּם, לְהִשְׂתָּרֵר עֲלֵיכֶם.
מָה הוּא הַצֶּדֶק, אֲשֶׁר בּוֹ יִתְיַמֵּר, אִם לֹא מָגֵן־חַיָּיו
מָה הוּא הַטּוֹב, אֲשֶׁר בָּדָה מִלִּבּוֹ, אִם לֹא נֶשֶׁק־יִצְרוֹ
כָּכָה הִתְחַכֵּם לָכֶם לְהִתְעַמֵּר בָּכֶם כָּל־הַיָּמִים.
עַתָּה עוֹד הִגְדִּיל עֲשֹׂה וַיְיַסֵּר אֶתְכֶם כִּנְעָרִים –
חֶרְפָּה וּכְלִמָּה! בְּיַד גּוֹאֵל חָדָשׁ יִסֶּרְכֶם כִּנְעָרִים.

בּאוּ וְנִמְחֶה בְדָמוֹ הַחֶרְפָּה הַזֹּאת מֵעָלֵינוּ,
נַכְחִיד אוֹתוֹ מִגּוֹי וְנַכְרִית זִכְרוֹ מֵאָרֶץ!
וְהָיָה דָמוֹ לְאוֹת בְּרִית חֲדָשָׁה לַחַיִּים וְלָנוּ".
כָּכָה יְדַבֵּר, וְהַשִּׂנְאָה מֵאָז וּמֵעוֹלָם לְעַם־עוֹלָם
תָּקִיץ, תִּתְלַקַּח בְּיֶתֶר־שְׂאֵת בְּלֵב כָּל גּוֹיֵי־אָרֶץ;
טְרוּפֵי־מַכְאוֹבִים וּנְבוּכֵי־תֵבֵל, יִשְׂמַח לְבָבָם
לִמְצֹא שְׂעִיר־חַטָּאת, כְּדַרְכָּם מֵאָז, עַל קָדְקֳדוֹ יָרִיקוּ
אֶת חֲמַת־עָנְיָם וּבְדָמוֹ יְכַפְּרוּ אֶת־כָּל־עֲוֹנוֹתָם.
וְשׁוּב זֹה מוּל זֹה תַּעֲמֹדְנָה, כְּמִקֶּדֶם, הַצָּרוֹת הַשְּׁתַּיִם,
רוֹמָא וִירוּשָׁלַיִם, אֵיבַת־הַקְּדוּמִים בְּרוּחָן,
שְׂאֹט דוֹר וָדוֹר בְּעוֹרְקֵיהֶן, וְעַד קְצֵה־כָל־אֱיָל תִּלָּחַמְנָה —
וְכָבְדָה מְאֹד הַמִּלְחָמָה, מִלְחֶמֶת הַגּוֹאֵל וְהַשָּׂטָן,
יַעֲלוּ בֶעָשָׁן שָׁמַיִם, נְהָרוֹת לְדָם יֵהָפֵכוּ,
וְהָיְתָה עֵת צָרָה וּמְצוּקָה לְיַעֲקֹב, כַּאֲשֶׁר לֹא הָיְתָה
עוֹד מִימֵי־סִבְלוֹ, כִּי קָמוּ כָּל מִשְׁפְּחוֹת־גּוֹיֵי־אֲדָמָה
לַשְׁמִיד כָּל־שָׂרִיד לְעַם־יְיָ, כַּבּוֹת נֵרוֹ לָנֶצַח.
וְשָׁטְפוּ חֲיָלוֹת כְּמַיִם עַזִּים אֶת־מוֹרְדוֹת הַגָּלִיל
וְהָרֵי יְהוּדָה יֵאָנְקוּ מִכֹּבֶד מַסְעֵי כְלֵי־מָוֶת,
גֵּבִים גֵּבִים תֶּחָרֵשׁ הָאָרֶץ, יִפְּלוּ מִגְדָּלִים,
בָּנוּ רִאשׁוֹנֵי הַחֲלוּצִים לְצִיּוֹן, הָרֹס יֵהָרְסוּ
קִבְרֵי מְשׁוֹרְרֵי־חוֹזֵי־הַתְּחִיָּה, בְּאַהֲבָה נִשְׁמָרוּ;
וְנִטְּשָׁה מִלְחֶמֶת־הַשַּׁחַת וְחָדְרָה עַד שַׁעֲרֵי עִיר־דָּוִד,
וְאָכְלָה אֶת מִבְחַר־אוֹן יַעֲקֹב, אֶת צְבִי גְאוֹן־תִּפְאֶרֶת בַּחוּרָיו —
גַּם בְּמַצְבִּיאָם, בִּמְשִׁיחַ־הַצֶּדֶק, מָעֻזָּם וְשִׁבְרָם,
יִפְגַּע חֵץ־מָוֶת, יַפִּילוֹ... אָז יֶחֶרְדוּ דִגְלֵי יְהוּדָה,
עֵינֵי אַבִּירִים דִּמְעוֹת תִּמָּלֶאנָה, וְזַעֲקַת־יֵאוּשׁ

אֵי־מִזֶּה תִבְקַע, תַּגִּיעַ לְאָזְנֵי הַמַּצְבִּיא הַנִּפְצָע –
יִפְקַח אֶת־עֵינָיו, יִתְבּוֹנֵן בְּנַחַת אֶל פְּנֵי נֶאֱמָנָיו,
יֹאמַר וְעַל פָּנָיו הַחִוְּרִים כְּמוֹ זֹהַר־אֵל: „אַל־נָא לִי תִבְכּוּ,
אַחַי! מָשִׁיחַ בֶּן־יוֹסֵף אָנֹכִי... יָדַעְתִּי, כִּי אֹפֶל –
אוּלָם שָׂמֵחַ הִנֵּנִי, כִּי דֶרֶךְ פִּנֵּיתִי לַגְּאֻלָּה...
דֶּרֶךְ – לוֹ, לְמָשִׁיחַ בֶּן־דָּוִד..."

וּבָאוֹתוֹ הָרֶגַע

כְּבָר תַּעֲמֹדְנָה רַגְלֵי בֶן־דָּוִד עַל מַעֲלוֹת הַמִּקְדָּשׁ,
שְׁכִינַת־אֵל קוֹרְנָה מֵעֵינָיו וַעֲטָרָה שֶׁל זִיו עַל קָדְקֳדוֹ,
בְּשׂוֹרַת הַשָּׁלוֹם בְּפִיו וְהַסְּלִיחָה לְכָל הָעֲוֹנוֹת.
חֶרֶשׁ חָרָשׁ יְדַבֵּר וְיָדָיו לִבְרָכָה נְשׂוּאוֹת,
יִזְּלוּ אֲמָרָיו כַּטַּל עַל לְבָבוֹת חֲרֵרִים וּכְאוֹרוֹת
יֵצְאוּ אֶל כָּל קַצְוֵי־אֶרֶץ וִירַפְּאוּ כָּל רוּחַ נְכֵאָה,
יִשְׁפְּכוּ טָהֳרָם סְבִיבָם וִיגָרְשׁוּ כָּל־צֵל וְכָל־סָפֵק.
יַעַמְדוּ כָּל יוֹשְׁבֵי־אֶרֶץ וּבְתִמְהוֹן־קְדֻשָּׁה יַקְשִׁיבוּ,
תֵּעָצֵר גַּם צִפּוֹר בִּמְעוּפָהּ, הַפֶּלֶג יִקְפָּא עַל גַּלָּיו,
יַחֲרִישׁ הַיְקוּם – וְלֹא הָיְתָה כַּדְּמָמָה הַזֹּאת וְכַקֶּשֶׁב
רַב הַתַּעֲלוּמוֹת וְהַהוֹד, לְמִיּוֹם מַתַּן־דָּת בְּהַר־חוֹרֵב.
וְאָחֲזָה בֹשֶׁת לוֹהֶטֶת כְּמַצְרֵף־אֵשׁ אֶת הַנִּלְחָמִים,
וְהִשְׁלִיךְ אִישׁ כְּלֵי־זֵינוֹ מֵעָלָיו וְשִׁבֵּר אֶת חַרְבּוֹ
שַׁבֵּר וְנַפֵּץ בְּחֵמָה, כְּנַפֵּץ אֱלִיל אֲשֶׁר רִמָּה,
וְאַלְפֵי דְגָלִים לְבָנִים, כְּיוֹנִים לְאַחַר הַמַּבּוּל,
יִפְרְחוּ, יִשְׂאוּ בְּשׂוֹרַת הַשָּׁלוֹם וְהַגְּאֻלָּה לְעוֹלָם.
אָז תָּקוּם מַלְכוּת שַׁדַּי בָּאָרֶץ וְלֹא תָמוּט לָנֶצַח;
צָרֹף צֹרַף הָאָדָם בְּמוֹקֵד־אֵשׁ אַחֲרוֹן וְגָדוֹל

מִכָּל יְקוֹד שֶׁבָּעוֹלָם – וַיֵּצֵא כַּזָּהָב לָטֹהַר.
וְעָדְתָה אֲדָמָה יְרַק־זֹהַר חָדָשׁ, כְּשַׂלְמָה שֶׁעָטְתָה
בִּימֵי בְרֵאשִׁית – רִנַּת הָעֵדֶן תְּרַנֵּנָּה צִפֳּרִים,
יָרֹן כָּל־חַי – וְחָפְרָה הַלְּבָנָה וּבוֹשָׁה הַחַמָּה
מִפְּנֵי כְבוֹד אֵל וְזִיו־קָדְשׁוֹ, כִּי יָרַד לִשְׁכֹּן עַל־כָּל־בָּשָׂר – –
אַשְׁרֵי הַמַּאֲמִין וְהַמְכוֹנֵן פְּעָמָיו לִקְרַאת הַמָּשִׁיחַ,
אַשְׁרֵי הַמְחַכֶּה וְיַגִּיעַ לְקֵץ כָּל־הַפְּלָאוֹת הָאֵלֶּה!

תרפ״ג.

בקֹרת

צוּרָה וּבִטּוּי

מאת **יעקב פיכמַן**

א

בחייה של כל ספרות או סתם אמנות יש לצַיֵן רגע אחד חשוב, שהוא משַמש תמיד יסוד והתחלה לדַרגה חדשה של התפתחות — זהו המעבר מאמנות של **בִטוּי** לאמנות של **צוּרה**.

בטוי וצורה — שני יסודות קבועים הם באמנות. בלעדי שניהם לא תצֻיַר כל יצירה. אבל בין כֹּח־הבטוי ובין שלֵמות־הצורה יש בכל־זאת איזה נִגוד פנימי; הם נזונים האחד על השבון השני, וככל אשר יתגבר היסוד האחד, כן יחלש בהכרח השני.

כל אמנוּת אלֶמֶנטַרית היא בעִקר אמנות של בטוי. ציורי הפראים ושיריהם, ככל שירת עָם ואמנות עָם, מצטַיְנִים בשרטוטיהם הבולטים, בניביהם הַמְטֻעָמים, המבַטאים תמיד את הרגש היסודי בשלֵמות, בבת־אחת, בהתפרצות טבעית ראשונה. באמנות זו אין צֵל. הכל — קַו; הכל — בהירות. אין הַעלמה, אין התפתחות הרגש — הוא בא לידֵי בִטוי בצעקה אחת, בתנועה מֻחלטת. כֹּח־הבִטוי מצַיֵן תמיד את התפיסה ה**אֶמוֹציוֹנַלית**. אין עדַיִן הרכבה של שכליות ורגש. הכל נובע ישר, בא בדרך היותר קצרה ושואף אל נקֻדתו האחרונה.

הבטוי הקולע הזה, התופס את העולם תפיסת־רגע ומבליט את התֹּכן הבלטה גמורה, לפעמים גם נפרזה במקצת, הוא כמעט תמיד, כאמור, כֹּח אלֶמנטַרי. הוא בא מתוך הדם, מזַנק מתוך מדורם האפל של האינסטינקטים. אין לו אור שוה, שוקט, בטוח — אור מתמיד. כברק הוא נִצָת פתאם וּמְפַלֵּח את לֵב העולם הסתום. לא תמיד הוא מאיר, אבל את הריקוּת, את ה„תהו ובהו" שבנוּ הוא מרגיז בכֹח־איתנים. הוא בא כסער, מעורר, מהפך, מניע את כל אשר בנו עוד בטרם נִתֵּן לעצמנו דין־וחשבון על מהותו; ואולם, כאמור, אין כֹּחו בהתמדה. הברק — יָפְיוֹ בצָברו; בחפרו קבר לעצמו בתהום אפלת־העולם.

אמנוּת כזו, אמנות של בטוי, היא תמיד אמנות ראשונה. בה מתחיל כל עם; מַתחילה כל תקופה פרימיטיבית. בה מַתחילה כל תנועה חדשה ביצירה. כל התחלה של חיים חדשים, של סֵדר־עוֹלם חדש באה לידֵי גלוי תמיד באמנות של בטוי, בשירה, ואפילו במחשבה של בטוי. רגש חדש וראשון הריהו רגש של ילדוּת. וכל יצירה של ילדוּת, כל טבעיות שלֵמה מצטַיֶנת תמיד בבִטוי גמור — בבטוי שהוא מביא את הכל לידֵי בליטה איתנית, שאין אחריה כלום.

לעָמתו באה, עם התפתחות האמנות והשירה, וגם במחשבה, השאיפה לצורה. במדה שהבטוי הוא כֹח אֶלֶמֶנְטַרִי סתום, הצורה אינה בת התרבות. זהו הכֹח המתמיד. הצורה אינה פתאֹמית; היא מוליכה לאט לאט; היא מכשירה; היא הכח הֶעָצוּר. היא שומרת על כֹח זה, עוצרת בעד בזבוזו. היא בטבעה חשכנית. הבטוי מבדיל, עומד בודד. הוא סְיָג לעצמו. הצורה מקשרת. הבטוי מוציא מן הכלל; הצורה היא יצירת ההרמוניה. היא אינה מבדילה, כבטוי, את החלק מן השלם; שאיפתה, להפך, גם לטשטש מעט את החלק לשֵם השלם, לבלתי הַשְליט את השרטוט הבודד על כל הציור. הבטוי הוא הנקֻדה; הצורה, אפשר לאמר, היא הפֶרספֶקטיבה.

יש תמיד מלחמה נסתרת בין שני אלה. הבטוי שואף להקיף בבת־אחת, לצמצם את כל התֹכן בניב רָוֶה אחד, בשעה שהצורה מבליטה את כל קו ואת כל פרט, המכשירים להכרה, לחדירה אִטית, מְדרגת. הבטוי הוא הקול; הצורה — הַנִגוּן, הַמֶלודיה. באיזו מדה הם גם צוררים זה לזה. במדה שהבטוי מנצח, הצורה בהכרח נפגמת. המשורר בעל־הבטוי הַמֻבהק מחֻנן לעתים רחוקות גם בצורה, בכשרון־הבנין. הוא נכשל תמיד ברגבי־הזהב, שהוא מניח בעצמו על דרכו. הוא שולל מעצמו את היכֹלת להמשיך. כל הטעמה יתֵרה של השירה או של המחשבה נוטלת את האויר שמסביבה ומעכבת בעד התפתחותה. הבטוי הוא היות, העולם הנברא במאמר, יש מאין; הצורה היא התהוות, בנין.

מזיגת הצורה והבטוי יוצרת את הקלַסיקן — זה הַשַליט ביצירתו. כל פעם שאנו מוצאים בסופר את שני היסודות האלה במדה אחת, אנו מברכים על הַמֻגמר, על השלם. זוהי האמנות, הנותנת לנו סִפּוק גמור. אין זאת עוד שאיפה, התפרצות. זהו העולם, שֶנֻצַח על־ידי האמן.

בני המשפחה הזאת מעטים הם — אחד בדור ושנַים באֻמה. כשאתה הוגה בהם, נזכרים לפניך סופוקלס, פושקין, גֶטה; אולי גם טולסטוי ואולי עוד מעטים.

ב

היש בזה משום תכונת האֻמה? וַדאי שהגֶזע, האקלים וכל כיוצא באלה משפיעים על התגברותו של אחד משני היסודות האלה. הדרום שְפוך־האור יותר „מבַטא"; הצפון המעֻרפל כובש יותר בתוך־עצמו, משאיר בצֵל. אבל כל הכללה כזו יש בה משום הפראת מחשבה מְדֻמה. תמיד היא מביאה סוף־סוף לידֵי הסתבכות־ההגיון, לידֵי טשטוש־האמת. בכל עם שהגיע לידי התפתחות כל כֹחותיו נמצא תמיד את כל ההפכים, אם אמנם לא במדה אחת ובהרכבה אחת. האֻמה היוָנית, למשל, שהיא יושבת דרום — דוקא היא יצרה את האמנות הקלַסית הַמֻבהקה; ואולם באמנות גדולה זו יש גם בעלי־בטוי, כאֶסכילס ואֶבריפידס, וגם בעלי־צורה, כהומירוס וסופוקלס, פַיטנים שהביאו את השירה לידֵי ההרמוניה היותר גדולה, שאנו יכולים לצַיֵר לעצמנו. האמנות המצרית,

שהיתה כמעט כֻּלה אמנות של בטוי, הולכת וכובשת לאט לאט גם את הצורה, ביחוד, בתקופותיה המאֻחרות.

כמעט שאין ספק בדבר, שהתגברותו של אחד היסודות האלה תלויה יותר ב ג י ל העם או גם — בגיל התקופה ההיסטורית, במדת התפתחותו, בתרבותו. בתור־הזהב של רומא נוצרה שירת הורַציוס, אובידיוס וִוירגיליוס — שבה יש כמעט מזיגה הרמונית של בטוי וצורה. בתקופה אחרת נוצרה שירת דַנטה, שעם כל שלֵמות הצורה היא בכל־זאת בעִקר יצירה של בטוי.

עמים צעירים יצירתם כמעט תמיד יצירה של בטוי. אין עדַין הכֹּח התרבותי המעַבֵּב, הממַזג ומביא לידֵי טפוח הצורה. עמים מפֻתָּחים ומבֻגָּרים הם כמעט תמיד „בעלי צורה". הבטוי הוא כֹּח־הנֹעַר, — כֹּח שאין לו מעצור עוד. הצורה — כֹּח־הבּגרות; זה שהוּשַׂם בכבלי משמעת. אפילו אצל היוָנים, אנשי הצורה וההרמוניה, המחשבה הפילוסופית העתיקה, עד־כמה שנשארה לדורות הבאים בקטעים ושברים, הרי היא אכוריסטית ביותר, מצֻמצמת בבטויים חריפים בודדים, — בשעה שמחשבת אפלטון זורמת כבר לאט ובנחת ומוליכה אל המסקנות בהשקט ובבִטחה. אין זה כי הבטוי כשהוא לעצמו, עם כל הכֹּח המרֻכָּז בו, אינו עדַין העֹז הבטוח. הכח האמתי — הוא הכֹּח ה ש מ ו ר, זה שגדל עד כדי הִשָּׁאר בקלִפּתו ולבלתי התפרץ בבת־אחת.

כאמור, אין יצירה גדולה בלי מזיגת שני היסודות האלה; אבל המזיגה הגמורה כמעט שאינה מצויה. תמיד מכריע אחד מהם. שקספיר, מיכל אנגֶ'לו, למשל, הם בעִקר בעלי־בטוי; בגֶטה, בדַּא וִינצ'י הכריעה הצורה. ניטשֶׁה — איש הבטוי; שופֶּנהוֹיֶר — איש הצורה.

תכונת האמן האינדיבידוּאַלית היא סוף־סוף המכריעה. הגרמנים, שיוצריהם הגדולים תמיד מתאוננים על העדר תרבות של צורה אצל עמם, דוקא הם נתנו לָעולם את גֶטה. הגאון הוא כמעט תמיד יליד־גזעו וצורר־גזעו כאחד. הוא ההורס תמיד את המחיצות, הקולט בעצמו את כל הנגודים ויוצר מהם הרכבה חדשה. הגזעיות או הלאֻמיות בשירה ובאמנות היא תמיד סִמן לִלקוי, לצרות ההקף של הכשרון.

∴

בספרות העברית אנו רואים ברור נטיה בולטת ליצירה של בטוי, ופעמים נדמה, שהיא אינה מֻכשרת כלל לאמנות אחרת. ואולם בעצם אין זה אלא משום שכמעט תמיד היתה במצב של מַתחילה. אם לשפוט על־פי התנ"ך, האגדה, שירתנו בתקופה הערבית־הספרדית, ואפילו בתקופה החדשה, אפשר לבוא לידֵי מסקנה בטוחה, שאנחנו מֻכשרים רק ליצירה של בטוי. בכל התקופות האלה לא הגענו עוד אף פעם לידי אמנות, לידי צורה. הנביאים הם בעלי־הבטוי הכי־מֻבהקים. איוב יצירה אֶקספרסיוֹניסטית גמורה היא. ואפילו קֹהלת כֹּחו

בבטוי הבודד. שירת הנביאים היא יללת־העולם הגדולה. שיר־השירים לירִיקה של בטוי היא. הרגש מרֻכז כֻּלו בחרוז אחד, בציור בולט. ככה הם גם רב פרקי התהלים. כל השירה הזאת אינה אלא סִמן־קריאה אחד.

האגדה גם היא כֹחה ברִכּוז; ואולם בעִקר מתבטאת הסגֻלה הזאת בשירת ימי־הבֵּינים שלנו. שירי אבן־גבירול, משה אבן־עזרא ויהודה הלוי הם כמעט כֻּלם אקספרֶסיוניסטיים בַּכֹּל. החרוז המתחיל, השואף בבת־אחת להביע את הכל, בציורים העזים חריפי הצורה והתֹּכן — ולבסוף, ההפרזה של בטוי הרגש והפַּרדוכסַליות שבמחשבה — כל הסגֻלות האלה משֻׁתָּפות לרב משוררי התקופה ההיא, לקטנים ולגדולים.

בספרותנו החדשה, נדמה לי, גם־כן היו אנשי־הבטוי השליטים היחידים עד־כה. רמח"ל, אד"ם הכהן, גורדון, פֶּרץ, ביאליק — כֻּלם הם קֹדם־כֹּל „מבַטאים". הפסוק, הניב, האִמרה השנונה — אלה הם הקסמים, שבהם נסכו שכרון על־עצמם ועל קוראיהם. במֶנדלי יש התחלה של צורה; גם בביאליק. אבל לידי בנין ממש וצורה ממש לא הגיעו. אין ספק בעיני, שזה הפריע הרבה בעד התפתחותם. ביאליק השיג זה־כבר את הלקוי שבַ„ליריות" היתֵרה של יצירתנו, אבל לא התגבר עוד על־עצמו. וזהו אולי הסוד שבהפסקת יצירתו. שופמַן השיג בלי־ספק בציוריו הרבה הרמוניה („אדם בארץ"). אבל בעִקר גם הוא מבַטא („תלוי", „בבית זר", „אהבה", „לא!" ועוד). רִכּוז התֹּכן, ציור מצֻמצם, הניב החריף שכֻּלו גִלוי האֹפי — אלה הם גם אמצעיו המיֻחדים. ביחס לבְרֶנר אין גם להוכיח, שלא היתה לו כל שאיפה לצורה, אף כי היה אמן גדול הדרכי־היצירה שיצר לעצמו. גם ההרמוני ביותר — טשרניחובסקי — אינו שלם בצורה.

הקף־המאמר אינו מרשה להרבות כאן בדוגמאות מתוך שאר משוררינו. וַדאי שיש כאלה, שהתחילו כבר להשתחרר. יש כבר התחלה של סגנון, אבל אין „צורה". היצירה אינה אורגַנית עדַיִן למַדי; היא כֻלה נקֻדות־מרכז. היא מַפליאה לא בבנינה, כי־אם בחלקיה הבודדים. אולי מטעם זה לא נתפתחה אצלנו עוד הדרַמה — יצירה שכֻּלה הרכבה ובנין. ואפילו הפואֶמה אינה אֶפּית אלא לעתים רחוקות מאד. עד־היום אנו מתגעגעים לשיר ספורי, מעֵין זה של גורדון, לפָּחות — ואין.

עד־היום איננו שולטים עוד אפילו בפרוזה פשוטה. אחד־העם, שלמד אצל האנגלים לכתוב בסגנון עצור, הוא כמעט היחידי אצלנו, שמחשבתו אינה מבהֶלת, אינה מכריזה על־עצמה בקול. אם אמנם גם הוא, האַרכיטֶקטון הכי־מֻבהק בפרוזה העברית, רחוק מאד מרהבות, מתנועה „אֶפִּית". מחשבתו נעוצה תמיד כמו בלב סלע. בצורתו יש בלי־ספק מן התכונה המערבית; אבל בתָכנה גם היא אינה אלא „מחשבה של בטוי".

אף ברדיצבסקי, שבתקופתו האחרונה נפתחו לפניו אפקים רחבים של אֶפִּיקה בהירה, לא החזיק מעמד עד הסוף, ויצירתו האחרונה „מרים", למשל, היא שברי אֶפּוס. היא כמעט כֻּלה יצירה של בטוי.

אולי מטעם זה אין לנו עדיִן גם רומן כתוב בידי אמן. הכשרונות המֻבהקים יצרו את הנובֶלה. אל הרומן רק שואפים. הרומן הוא יצירה של

צ ו ר ה. אותו אין לכבש בסערה. הוא — בנקֻדותיו המזהירות — נעשה לראי־חייו של הדור ולוִדוּי־חייו; באמצעותו של הרומן בא הדור לידי הכרת עצמו. את צורתו נקל מאד לחקות, ועל־כן כל דל־כשרון להוט תמיד אהריו. האמן יָרא לגשת אליו, מדעתו כמה קשה לרַכֵּז בגבורים בודדים את „באֱי־כחו" האמתיים של הדור, את מלהמת מחשבותיו ושאיפותיו וכו׳. כי ברור הוא, שיותר מכל טוג אמנותי אחר, הרומן דבק תמיד בתקופה ידועה, וזכות קיומו, עם כל היסודות הנצחיים שבו, היא יכלתו לתפוס את קלסתר פני־הזמן ולהשאירם לנו למשמרת־עולם. את הרומן נכבש רק כשנכבש את ה צ ו ר ה.

ד

כמעט שאין ספק בעיני, שאם לא תפָּסק התפתחות ספרותנו עם היאוש הגדול שתפס עתה את מיטב כחות־הרוח שבינינו, — הריהי עומדת מול תקופה של צ ו ר ה. לחנם חושבים, שהשאיפה המודרנית, האקספרֶסיוניסטית, הסימבולית וכו׳, שיש בה עוד כל־כך הרבה מן החִקוי, עתידה לכבש אצלנו את הכשרונות האמתיים. עמים, שיש להם כבר אמנות של צורה, בועטים בה מתוך שֹבַע ושואפים שוב ליצירה של בטוי. יצירה כזו מחזירה להם שוב את הנֹעַר, מטילה רעננות חדשה בַּתֹּכן. היא הורסת את הנוסח לזמן־מה, בכדי לשוב אליו אחר־כך בכחות חדשים. האֶקספרֶסיוֹניסמוס באירופה התחיל עוד לפני המלחמה, ומאורעות העולם הועילו רק לנצחונו. ברור הדבר, כי אין זה אלא זרם עובר. האמנות אינה יכולה להיות בלתי־אם אמנות של צורה. ההכרחיות של יסוד הבטוי מובנת מאליה. בלעדיו הן תהיה האמנות כגוף בלי נשמה. אבל אין ספק, שהשאיפה להרוס את כל סגנון, לרדוף תמיד אחרי מרכזי ההויה, ככל שאיפה רֶיבוֹלוּציוֹנית, אינה אלא מחאה כנגד ההתאבנות, אבל אינה מטרה כל־עִקָר.

אמנות זו וַדאי שיש לה מקום גם אצלנו. עם כל מה שאנו רואים ברור עד־כמה היא באה אלינו מן החוץ, עלֵינו להודות, כי ביסודה היא קרובה לסגנון האֻמה, ואפשר שדוקא היא תחַדש מעט את יצירתנו העיֵפה. אבל בספרות כספרותנו, שעוד לא הגיעה לידי צורה, הזלזול־בצורה והתעתועים הנוהגים עתה בספרְיות אחרות הם מסֻכּנים מאד. אין לנו עדַין תרבות באמנות, שנתקומם לה. רק פראים יכולים להרים קול כנגד השאיפה לצורה ולפשטות שבשירתנו. אין עוד כנגד מה להלחם, ואנחנו נהיה רק מגֻחכים, אם נתקומם כנגד הקלַסיות, שאינה עוד אצלנו. זה מראה רק, עד־כמה ה„מהפכנים" שלנו אינם לפי־שעה אלא מחקים את מה שהם רואים אצל אחרים.

היצירה העברית תהיה נלחמת עוד ימים רבים לטבעיות לצורה. לא את הצעקות אנו חסרים, כי־אם את היכלת ל ב נ ו ת, לבנות לא בלהטים ובלחשים, כי־אם בדרך־הטבע — בחֹמר ובלבֵנים. בלהטים וברמזים כבר פִּרנסו אותנו למַדי. אי־המנוחה, שתקפה את מיטב סופרינו זה־כבר, אינה אלא אות, שתקופה

אחת של יצירה, תקופה של הנחת יסודות ראשונים, הולכת ונחתמת אצלנו, וכי הגיעה השעה לבנין ממש.

תקופה זו הצטינה בסגֻלה אחת — בשנאתה אל המליצה, אל הדִבּוּר המזֻיָף, ובשאיפתה אל האמת. היא התרחקה בכַוָנה מ„מעשי גבורה", הורידה את כנפיה, ובלבד שתרגיש את האדמה הנאמנה תחתה. היא שָׂמה גבול לעצמה, ובלבד שלא תִכָּשל באונאה. אין ספק, שהיא זקוקה עתה להתחדשות. עליה לבַצר לה עֶמדות חדשות, להביא לידי גלוי את הכֹחות השפונים עוד בקרבה. ספרותנו דורשת עתה התאמצות חדשה מכל עובדיה. יש לנו הרגש, שגם כשרונותיה הברוכים ביותר לא גלו עוד אף את חֲצִי יכלתם. ומי שמסתכל בעין אוהבת—יִרְאֶה, כי גם בכשרונות הצעירים נכרת שאיפה לגבה, להתפתחות כל כֹחותיהם. ואולם אלה אינם מעלים אבק, כי־אם עובדים ונאבקים בחשאי. אין ספק, כי כֻלם לומדים, שומעים לקולות הקוראים; אבל הכשרון האמתי בא תמיד מבפנים, שומע קדם־כֹּל ללבבו, ואינו מפקיר את־עצמו לכל רוח מנשבת.

בטוחים אנו, שדרך התפתחותה של ספרותנו יוביל אותה אל פסגת הצורה ולא להריסותה, לבנין ולא לתהו־ובהו. איננו קוראים להתבַּצר בצורות קפואות. כל שאיפה להבעה של אמת נלחמת מאליה כנגד הקפאון. ואולם הכִּבּוּש החדש יהיה השחרור משרידי הזיוף והמליצה, משרידי המלאכותיות המעיקה, ולא הפקרות המביאה בהכרח לידי התנַונות. זה יהיה הכִּבּוּש החדש — אם נדע לכבש את העולם באמצעים הצנועים ביותר, הכשֵׁרים ביותר, ולא בזה, שנפרוק מעלינו כל משמעת וניצור מליצות חדשות, שמחר או מחרתים יוטלו אל שער האשפה. גם אנו שואפים לשחרור, למערְמי ההבעה, אבל רק לזו שתקָרב אותנו שוב אל אפיקי המלה האנושית הקדושה והפשוטה; ולא לפרימיטיביות עשויה אנו שואפים, כי־אם אל התרבות העליונה, שרק היא ודוקא היא גובלת עם האלמנטריות הגדולה, עם ניב־האדם כנתינתו מימי בראשית.

אב תרפ"ג, ורשה.

פ. לַחובר

יעקב וַסרמן

למלאת לו חמשים שנה

סוף *)

האנשים הפשוטים, השוקטים, של וַסרמן נבלעים גם הם תמיד בים־החיים הרועש. „האדם הטבעי", זה שאיננו בעצם אדם חדש בספרות, כאִלו נעקר כאן תמיד מאדמת הטבע. יש כאן דבר, שאינו נותן לטבע הנח להיות נח; אינו נותן למְחַבר להיות מחַבר ונהנה מחִבורו.

האדם אינו נעשה כאן לעולם צמח מצמחי השדה. הוא תמיד כעין צמח־נוֹד. דומה, שגם שרשו איננו הַשֹרש הנאמן. הוא, האדם הזה, איננו גדֵל לעולם עם גְדוֹלי־קרקע אחרים, אלא כֹח הוא, כֹח מְיֻחד, מלֵא רצון, חֵפץ לעצמו, התעוררות, דרישה, צִוּוּי. לפעמים נדמה, כי הטבעיות שלו גם היא כאִלו יצאה רק מתוך איזה פַּתּוֹס טבעי.

דבר זה מציֵן את האנשים הטבעיים האלה, כי הם באו לידי־כך בכֹחו של איזה חֵפץ, בכֹחה של התעוררות פנימית של מי־שהוא או על־ידי איזו החלטה של מי־שהוא; הם באו לידי־כך בתֹקף של איזה רצון. הם גם כאן כמו מצֻוִים ועושים. גם הילד ה„מאֻשר", הַסֵמל של האדם הטבעי שב„יהודים מצירנדורף" ו„רינַטה", גם האדם הטבעי כשהוא לעצמו שב„מלך", שניהם יש בהם מעין מטרה, תכלית. כאן דוקא, כשהאנשים מגיעים אל הטבעיות והפשטות, כאִלו יש בהם משום מגַמה. הם כעין מגמת־חיים ומטרת־חיים לאנשים מן החוץ, לאבות או לאמהות. לא פרי־אדמה בלבד הם, אלא היה כאן מעין ב ו ר א פרי־אדמה. הגרעין הראשון, שהוטל כאן בחיק, כמו הוטל בכַוָנה ידועה. היתה כאן מעין כַּונת מכַוֵן.

האנשים אצל וַסרמן יש בלבם החפץ האדיר להִדבק באדמה, מבקשים הם אחיזה בחֹמר; אולם הם כמו „מקֻללים" בקללת הרוח. אין שלום פֹּה בין

---

*) ראֵה „התקופה", ספר י"ח.

עליונים ותחתונים. במקום הטבעיות והפשטות כאִלו יש כאן תמיד מן התשוקה הגדולה אליהן.

תשוקה גדולה זו יש שהיא מקבלת גם כאן צורה של **פחד**. על רבים־רבים מאנשיו של וַסרמן נופל מעין פחד של חיים. הם כאִלו מגזימים יותר מדַי על החיים, מעריכים יותר מדי את ערכם ויראים מפני ממשיותם וקיומם (ב„היהודים מצירנדורף" רואה וַסרמן בחזון נפש אחת, נערה עבריה מלאה כסופין, המסגפת את גופה בכַוָּנה, מעַנה אותו, כדי לטהרו ו„לרומם" אותו. גם את יש לה, החֵפץ ביחסי־אהבה „טהורים" ומַתְנה עם אהובתו, לבל ידורו אחרי התְנתם זה עם זה כאֹרח כל ארעא).

דומה, שמן הפחד הזה לא נצל אצלו אף אחד. האנשים פה לפעמים פועלים גם מפני שהם יראים את אי־הפעֻלה, מפחדים מפני המנוחה, מפני החיים ההולכים לאט, הזורמים בזרמתם הרגילה. אף אלכסנדר הגדול, הפועל הגדול, אף הוא יש בו כאן מפעֻלת הפחד הזאת, מן היראה **התתאית**. גם הוא, שפעֻלתו יסודית היא, מֵתית, עִלאית, גם הוא איזה דבר מבעית אותו, דומה – **שאיזו ריקות שבהתחלה ושבסוף**, איזו אי־פעֻלה שלפני הפעֻלה הגדולה ושלאחר הפעֻלה הגדולה. דומה כאִלו מבעית אותו היש, הממש, מהלך־החיים הרגיל, הפשוט, העולם הַקַיָּם כמו שהוא ויוסיף להתקַיֵּם גם אחרי פעֻלת אלכסנדר הגדולה. הוא בא מנצחון לנצחון גם מפני זה, שהוא כאִלו יָרא את החיים שמעבר לכל נצחון.

הפחד הזה של אלכסנדר הוא מסֻתר כאן, מסֻתר בקרב פחד אחר, הפחד מפני הַמָּות, הנורא כל־כך לבן־האלים. הבשר־ודם שבו רובץ תמיד לפתחו ומבעית אותו בַכֹּל. האלהות שבו, הנצח שבַּגבורה, אין בכֹחה להכניע את אי־האלהי, את הזמני והחולף. אין בכֹחה לא להכניעו וגם לא לכבשו. „מנוסה נוראה היא זו, שאדם נָס ונמלט מעצמו, בלי שיוכל לנוח ולשאף רוח", כך רואה לפעמים אלכסנדר בעצמו את כל חיי הכִּבּוש והלכידה שלו, את כל הקנין והבנין. אולם אֲרִידֵיאוֹס, המשקיף אליהם מן הצד, מצד העיון והמחשבה, רואה בהם עוד אחרת: „אלה היראים את האדמה בונים בנינים גבוהים", אומר הוא על החיים המלאים והעשירים האלה...

החיים המלאים והעשירים שבספורי וַסרמן מספרים לנו הרבה גם על־דבר חיים בלי יסוד, בלי קרקע־עולם. יש כאן תמיד מהרגשת החיים האלה והדגשתם. הלא וַסרמן הוא סופרו של היהודי המערבי התלוּש למחצה, של האדם בן־הגבול. יהדות זו של הגבול יוצרת בספוריו לא את הסביבה בלבד – הסביבה היא לא תמיד יהוּדית –, אלא יש בה גם מעַיָן עצם. הן אף אלה מגבוריו שאינם יהודים כאִלו יש בהם מעצמיות זו. (במחברתו „הדרך שלי בתוֹר אשכנזי ויהודי" מודה וַסרמן, כי הוא

גלה גם בלב אשכנזי מבהק, בלב אחד מגבוריו הראשונים, רשמים של יהודי). היהדות כמו מוטלת כאן באמצע – ולבה חלל. דומה לפעמים, שעל יסוד זה שאַיִן בונית כאן בנינים גבוהים. –

יסוד ה„אַיִן" הוא בעצם יסוד גדול בספורי וַסרמן, המלאים כל־כך יֵש. באחד מספרי־הנוֹבֶלות שלו הנבחרים, בספר „האחיות" ו), הוא מספר לנו על־דבר חיים רבים ורחוקים ועשירים, שיסודם בטעות, בדמיון־שוא וחזון מתעה. במקום חיי־המציאות באה מציאות אחרת של חיים, וגם היא מלֵאה מעשה, מלֵאה תכונה רבה, פעֻלה כבירה (כל שלש „האחיות" מתות על קדֻשת הטעות שלהן, מתות וגם ממיתות; רגליהן עומדות כל היום בתוך רשת גדולה ורחבה של אַין כבתוך מציאות וַדאית וכוַדאי הוא להן ולאחרים לגבי כל דבר), אלא שיסודה בשוא. יש כאן אהבה, אמונה בלי־גבול, מסירות של נפש, התמַכרות גדולה; חסר רק היסוד של אמת, הקרקע, הממש.

האנשים בספר הזה רודפים כֻלם אחרי איזה „רוח", אחרי איזה חלום שלא היה. הם מלאים כֻלם איזו תמימות, שיסודה בערמה גדולה. מערימים הם על ממשיות־החיים, נָסים הם ונמלטים ממנה ומתרוממים עליה.

ב„ראי הזהב" – ספר־נוֹבֶלות אחר של וַסרמן, שמסגרתו עשויה קצת בטעם בּוֹקַצִ'יוֹ – הננו באים לארצות נפלאות ולפנינו מתגלים בלי־הרף מראות פלא, מאלה הבלתי־רגילים במציאות. הננו באים פה להיכלות, המלאים כל מיני אבני־חן ופנינים וצבעים לרֹב, כהיכלו של כליף מזרחי; באים אנו פה לארצות השתיקה הנוראה והבדידות העולמית, למקום הקרח הנורא, מקום יום ולילה שבתו שם את שבתם הגדולה, שבת של ירחים. כוכבים רחוקים, כמו של עולמות אחרים, מתגלים פה ונראים; הם מבריקים לפנינו באור פלא, שופעים עלינו את יפעתם הזרה, הקרה. צמחים צומחים לעינינו, שעל מציאותם וקיומם שמענו רק שמועה רחוקה מפי ספרים; כמו באגדה הננו רואים שוב עופות הדומים לבני־אדם. ובני־אדם פה – דומה שהם כֻלם נפלאים. לכל אחד יש איזה חסר או יתיר, איזה יתר או נטול, איזה דמיון נוסף או איזה חזון מתעה, המרומם אותו מקרקע החיים, ועליו מתרוממים בנטיות והטיות שונות, כקשתות וגשרים של מגדל, דמיונות, חזיונות, חלומות והזיות, ואלה הרוקמים כאן את רִקמת החיים.

כמו ב„האחיות" כן פה אין האדם אחראי על מעשיו בלבד, אלא – ובעִקר – על דברי חלומותיו והזיותיו. יש שהאדם פולט מפיו מֵמרה או מלה בלי כַוָנה יתֵרה וה„רוחות", הסובבים אותו, באים וחוטפים ממנו מלה זו ורוקמים לו ממנה עטרה, שהיא לו גם עטרת קוצים. מתוך שלא־לשמה

ו) ספר „והאחיות" תֻרגם עברית על־ידי א. ל. יעקבוביץ ויצא לאור בהוצאת־שטיבל.

בא האדם לשמה. מעמידים אותו על כּונת דבריו. החיים נעשים לראי של רצון פנימי או גם מקרי, הולכים אחרי הפה. –

חסר־יסוד זה הוא נושא רב־צדדים בספורי וַסרמן. בשבעה דרכים נעלמים הוא שב אליו כמו שהוא שב תמיד, שב ומחפש תמיד אחרי הפשטות והטבעיות, מבקש את השׁרשׁ. באפנים מאפנים שונים הוא אומר לגדור בעד האין, לתפוס אותו; לתפסו, להגיע עמו ולהביאו לידי איזה יש. תמיד־תמיד הוא שב ומתבונן ומסתכל בין העמודים השנים האלה של יצירה.

ב„מסכות של עֶרוין רֵינֶר", רומַן פשוט ויבש במקצת, שנכתב אחרי „האחיות", לפנינו שוב האדם ה„תלוש" (באותו פרק כתב וַסרמן גם את מחברתי המצינה על „הסופר" – דער ליטעראט אדער מיטהאָס אונד פערזאָנליכקייט, אינזעל־פערלאג, לייפציג 1910 – על „האדם הפרודוקטיבי, שֶׁנִתק מן המִתּוּס". הוא איש בעל מַסֵכות שונות – הסופר כחובב (דילטַנט), הסופר כפסיכולוג, הסופר כדרשן, הסופר כיפה־רוח, הסופר כשליח (אַפּוסטֶל), האשה כסופרת, – אבל חסר הוא את כּח־הפעֻלה והיצירה הפנימית. האדם הזה הוא אצלו שם יהודי וגם עֶרוין רֵינר בעל ה„מסכות" הוא יהודי, בן אחד העשירים היהודים בעיר גדולה), בעל־ההסתכלות, שכאן הוא אדם „יפה".

ערוין רֵינר הוא איש־תֹּאַר וקִבֵּל את החנוך היותר מצֻין, גם הביא אתו מבית אביו את כל הנמוסים היפים ואת הטעם המצֻחצח. הוא גם למד הרבה וראה הרבה ממה שיש בעולם ובחיים. הוא יושב לו בבירה גדולה ועוסק במדע ואמנות. על שעריו דופקים כל חברי החברה ה„גבוהה" וביתו הוא בית־ועד לכל כלי יפה ומעשה אמנות דקה. מרבדים פרסיים אמתים שטוחים על־גבי רצפתו ושותה הוא את יינו המֻשבח בגביע ביצנטי. הכרים, הכוסות והקערות אשר לו עשוים מעשה־אמנות וכֻלם הם עתיקים. שַׁיִשׁ, ברונזה, ענבור, גם כסף וזהב ממלאים את כל חדריו, וכל מיני משבצת של אבנים טובות ומרגליות – את ארגזיו וארוניו. קירותיו עדוים בתמונות וציורים היותר נבחרים, מעשה ידי האמנים היותר גדולים שהיו מעולם, וכל רהיטיו, מעמד ביתו ומאכל שֻׁלחנו הוא כבהיכל מלך. כל הבא אל פיו זך וטהור וכל היוצא מפיו יפה ומעֻדן. דעתו מֻישבה ולשונו שנונה. הנשים כֻּלן הוגות אהבה אליו וגם בחברת אנשים דעתו נשמעת. הוא גם אב למשוררים ופטרון לאמנים. בקצרה: הוא כֻּלו צח ודק ודבר אין לו עם החיים הגסים והפשוטים; אינדיבידואליסט קיצוני הוא וחי רק בעולם ה„יפה". מכל האנשים הסובבים אותו רק רֵע אחד לו: רופא צעיר, העוסק במדע לשמו, לשם המדע. והנה קרה מקרה, שהרופא הזה חלה במחלה קשה וצריך היה לעזוב את אירופה לזמן של שתי שנים. לרופא הזה לא היה רכוש גדול כל־כך כמו לערוין רֵינר ולא אוצרות רבים של אמנות, אבל ארוסה יפה היתה לו ונפשו היתה קשורה בנפשה. ארוסתו זו, שהיתה יתומה מאביה וישבה בבית אמה, לא חפץ להשאיר זמן רב כל־כך בלי שום אפיטרופוס

ופטרון ומסר את האפיטרופסות לרעו ערוין רינר. ערוין רינר קבל את האפיטרופסות בבת־צחוק קלה ועל דעתו לא עלתה כל מחשבה רעה. רעו תאר לו את כל יפיה ותם־דרכה של ארוסתו. אולם ערוין רינר ראה באנשים כמו שרואים במעשה־אמנות. הוא ידע, שאין שלמות בטבע, ובצחוק־קל של פקחות עבר על דברי חברו, על חלומותיו ועל דבריו. הוא בא ללוות את חברו אל התחנה ושמה באה גם ארוסתו של חברו. חברו הציג אותו לפניה וספר לה על־דבר האפיטרופוס, שהוא ממנה לה, והיא קבלה את „מרותו" בצחוק־רצון וענות־חן. הרשם של העלמה לא היה גדול ורב על ערוין רינר. אמנם עלמה יפה, אבל כמעט פשוטה והליכותיה ישרות ותמות, רק כשנפרדה מאת ארוסה וגחנה לנשק לו, ראה בה איזה קו, שרטוט דק של כתפותיה, וזה מצא חן בעיניו. הוא לוה אותה אחר־כך עד שער ביתה ובקש ממנה רשות לבקר בבית אמה. לכתחלה בקר אותה רק לפעמים רחוקות והבקורים היו קצרים מאד, אבל לאט־לאט התקרב אליה, מבלי גם שחפץ בעצמו בכך, והתחיל לבקרה לפעמים תכופות והבקורים היו יותר ארכים. הוא גם התקרב אל אמה והתחיל לנהל אותה בעצות, איך לפאר את בתה, לרוממה וליפותה בלבושים נאים ולהגדיל ולהאדיר גם את תפוסת־הבית. כשהאשה התאוננה לפניו, כי אין לה האמצעים לכך וספרה לו, כי כל הונה עולה רק לעשרים אלף מרק, ומהרוח השנתי, שמביא זה בבית־הבנק, היא מתפרנסת, הציע לפניה, שתקח מהסכום הזה חמשת אלפים מרק ותתן לו והוא יעשה בהם עסקים, שיביאו שכר גדול יותר. בעוד איזה זמן השיב לה את חמשת האלפים ונתן לה תחת חמשה עשרת אלפים. כה הגדיל ורומם לאט־לאט את ביתה ופאר ויפה את בתה. היא היתה לבושה כבר במלבושים של אטון פריזי דק והיתה באה כבר בחברת „גדולים". עוד מעט וקנה בעדה גם ענק של צואר, ששויו עלה ליותר ממאת אלף מרק. אולם את הענק הזה לא חפצה לשים על צוארה. היא ראתה בזה חטא נגד ארוסה, אבל ערוין רינר שקר לה וספר לה, כי קבל מכתב מארוסה, המרשה לו לתת לה מתנה כזו. איש־הנמוס הזה הולך ולוכד אפוא וצד ברשתו את ארוסתו של חברו היחידי, שהאמין בו ושמהו אפיטרופוס עליה. הוא גם אינו מונע את־עצמו משקר, הוא, שכל מלה ומלה שלו כאלו היתה מחטבה משיש וכל פסוק ופסוק שלו כאלו עשוי מתכת יקרה, ואף אינו מונע את־עצמו אחר־כך מלבקש אמצעים של פתוי על־ידי אשה אחת מהקרובות אליו. וכשכל זה היה ללא־הועיל והעלמה הפשוטה שמרה את אהבתה לארוסה, אם כי גם היא התגודדה לא מעט וכמעט שנמשכה אליו ונפלה ברשתו, אז לא מנע את־עצמו גם מן התחבולות השפלות ביותר. אולם בזה סגר את לבה לגמרי. ויריגינה, הפשוטה במקצת, החזיקה מעמד, בעוד שערוין רינר, הצח והמצחצח כלו, נפל ולא הוסיף קום.

בחמה כבושה ועצורה קורע וסרמן את המסכות מעל פניו ה„יפים"

של ערוין רֵינר. הוא משתמש לגבו בכל מיני אמצעים להציגו לפנינו כלי ריק ולהראותנו, כי אדם כזה יפיו החיצוני מכסה על כעורו הפנימי וכל נמוסיותו הרבה אין בה כלום מהאמת המוטרית, אלא, אדרבה, מלֵאה שקר על שקר. במקום שאין טבעיות ופשטות טבעית, אין שלֵמות ויפי, ובמקום שאין אלהיות ומתיות, אין גם אנושיות ומוסריות. ה„תלוש" הוא רק „מסכה" של אדם. כמסכה הוא יכול להיות מציר „יפה" ו„דק", אבל אין זה בכל־זאת אדם. הוא שוב „אין". —

טבעי הוא לוַסרמן, שגבוריו חוזרים ובאים אצלו מספור לספור, לפעמים אותם האנשים עצמם (אגתון וגוטסטיקֶר מ„היהודים מצירנדורף" ב„רינטה" — בספוריו הראשונים; בספוריו האחרונים — חוה סורל מה„גאָנזעמאָננכען" ב„וואהנשאפפע", ואל ה„גאָנזעמאָננכען" הביא גם את סילְויה מהרומן „האיש בן הארבעים", וכיוצא באלה), ולפעמים צלליהם או גם צלמם ודמותם. הוא מביא את האנשים תמיד ממצב למצב. המצבים הולפים, והם אינם חולפים. את האדם אמר אפוא וַסרמן שוב לחפש בדמות האדם הטבעי — ברומן אחר שפרסם בימים ההם, רומן שכיתר הרומנים החשובים של וַסרמן הוא „היסטורי" באיזו מדה, יונק מאיזה עבר, נמשך אחר איזו אגדה. „קספר הויזר או לבבות ערלים" (קאספאר הויזער אדער די טראֶגהייט דעס הערצענס) קרא לרומן הזה, שיסודו במעשה שהיה בשנת 1828 בעיר נירנברג, שנמצא נער בן שבע־עשרה והוא היה כל השנים מפרש ומבדל מכל חיי החברה והסביבה. בתוך פנה קרה, שלא היה שם אף מקום לשכיבה, ישב מימי ילדותו ושם קבל את לחם־חקו ואת מאכל־יומו, בלי אשר ראה כל הימים פני אדם ואף לא פני השמש. כאן כאלו מצא וַסרמן לפניו את הטפוס של האדם הטהור, האדם הגדול בדמות ילד, זה הנקי מכל התערבת והסיגים של החברה. הוא, בעיניו הנפתחות לרוָחה לקראת העולם, נעשה לו לסמל השלֵמות והתֹם, תֹם שבכחו לעמוד מול עילם מלֵא אי־תמימות, שקר — שקר במתכּוַן ושלא־במתכּוַן, — עולה. עולם מלֵא עומד עליו כל היום, על הילד התמים הזה, לטשטשו, להרכיב בו את הרכבותיו הטובות או הרעות, לערבב בו מיראתו או מחלאתו, והוא, העולם הזה, אמנם מצליח במעשיו אלה, עולה בידו לטשטש את המראה הטהור ולהאבידו; אבל הוא, בעינו הטהורה שנתעורה וחשכה ופתוחה עוד, נשאר כסמל האשמה כלפי העולם. —

סמל כזה, וסמל כבד, של אשמה כלפי העולם הוא גם דניאל נוטהאפט ב„גאָנזעמאָננכען", שיצא לאור בשעת המלחמה. דניאל הוא שוב „חתיכת" טבע, והטבע טבע קרוב מאד לוַסרמן, טבע של משורר־יוצר, של מוסיקאי גדול. כאן, ברומן הזה, הגיע וַסרמן לאחת המדרגות הגבוהות ביותר ביצירתו. נתגלה כאן הרבה מן הנוף הפנימי של הנשמה הפרוֹמֶתֵיאית, המלֵאה רצון בלתי־נשבר, מלאה כלה מאויים — נשמה זו המתלבטת בכל ספריו של וַסרמן ולא תמצא לה מנוח. כאן כאלו נתן וַסרמן מן הטוב ביותר אשר לו, מן הנפשי ביותר, הכבד ביותר, האמתי ביותר. הוא מלא כאן שוב צבעים לרֹב, קולות

רבים הבאים ממרחק, הֵדים. החיים נשפכו פה שוב לפנינו בכל גדלם ורהבם, בכל כֹּבד־משאם וצבא־חליפותיהם ושנוייהם.

דניאל איננו, כקַספר הויזר, מְפרש ומֻבדל מן החיים של בני־אדם. אדרבה, אין כמוהו חי את חייהם, תקותם, משושם, מאוַייהם, אבל הוא חי אותם יותר מדַי, יותר משחיים אותם יתר בני־אדם. הוא כעין מַעין מפַכּה תמיד, כֻּלו תנועה, רצון טהור, מאוַיים בלי סוף. מרֹב תנודה ותנועה אשר כאן אין מקום לכל פרורים נקשים, לכל זהום מצטבר לקְלִפּה עבה. אולם אין כאן מקום גם לכל דבר מתקַיּם ועומד, אין כאן קיום לכל דבר. הכל כאן צף, עובר; הכל כאן רק שביל, דרך. העולם, בני־אדם — הכל נעשה כאן רק כלי לרצון טהור בלתי־נשבר, לשירה רבה של התפרצות, לתשוקה אחת גדולה של אין־סוף, והנה לבסוף אבדה גם השירה ונשאר רק הדרך, השביל, נשארו רק היסורים, הסֵבל הרב, צער־הַעֵד והעִצבון שהביאה זו לבני העולם. —

כקַספר הויזר כאִלו נוצר אף זה, דניאל נוטהאפט, לשבר גם את הלבבות הערֵלים, להוקיע לפני השמש ולהראות עד־כמה עִוו בני־אדם את דרכיהם והרעו את מעשיהם, עד־כמה דבקו בקלִפּית, במֵמרות, בחמץ נוקשה, עד־כמה אין מקום עוד לטבע טהור, תמים. אולם פּה, ברומן הזה, כאִלו התרומם וַסרמן והגיע לידי מדרגה כזו, לראות שגם הטבע בעַצמו עִוה את דרכו והֵרע את מעשיו. לא זה בלבד, שדניאל סובל בידי שמים לא פחות מאשר בידי אדם, אלא שדניאל, הכלי השלם, שיצר הטבע, איננו פה כלי שלם. הוא, הטבעי ביותר והאמתי ביותר, ה י ו צ ר, איננו רק יוצר בלבד, הוא גם מהרס, הורס את אשר הוא דבק בו, את אשר הוא אוהב. הוא כאִלו שובר את הכֵּלים, למען הוציא מתוכם את הצליל. דומה לפעמים שהוא, החי ביותר, חי כל ימיו בבית־הקברות, השפתים כאִלו דובבות באזניו יותר כשהן בקבר. הוא נזון מן הצער, מן הסֵבל של בני־אדם; אינו יודע למַלא את חובותיו הקטנות להם, אינו יודע לחיות בתוכם.

הפרשה שבתוכה באה השיחה הדמיונית בין „איש־האַוזים", זה העומד על הבאר ושני אַוזים תחת אצילי זרועותיו, ובין דניאל, כשהלז ירד מכל נכסיו ועומד ריק על גחליו, היא אחת הפרשיות היותר־יפות שכתב וַסרמן הסופר בימי חייו. זה שַיך לַיותר־טהור, לְאנושי ביותר. האדם מן השוק, השומר על מעט רכושו שרכש לו מתוך עמל, מזכיר ליוצר את חובתו לחיים, לחיי בני־אדם. אין לעבור את עמק־הבכא רק כדי לשמוע את קול הבכי, לשמוע אותו ולהשמיעהו שוב. אַל לאדם להיות רק כלי, לו גם כלי טהור מאד, עליו גם ל ה י ו ת. „אם היצירה בולעת אל־קרבה את כל האהבה, איפה נשאר האדם? איך יכול אדם להיות יוצר, אם האנושיות שבו אינה שלֵמה ומרְמה? לא היכלֹת היא עִקר, דניאל נוטהאפט, אלא ההויה"...

היכלת לא היתה לוַסרמן מעולם עקר, בכל־אפן לא העָקר. תמיד־תמיד היה בדבריו גם משום הויה. נדמה תמיד, כי לא המראה, הצלם והדמות, הוא החשוב לו ביותר, אלא יש כאן עוד דבר, שהוא לא פחות חשוב. הדבר הזה הוא ההויה, הוית העולם, הוית האדם. מלבד לצַיֵר ולתָאר כאִלו אמר וַסרמן תמיד גם לפעול, להבקיע איזו קלִפה קשה, לשברה ולמגרה. החֹמר השטוח כשהוא לעצמו לא היה די לו לעולם. הוא כאִלו אמר תמיד לרדת גם אל תוכו ולרדות עוד דבר ממנו. תמיד כאִלו אמר גם להרעיש את הלבבות, להחריד. וכשהגיע הזמן שהלבבות בנו נרעשים ממילא, כשהגענו כלנו אל „עגול־ההפוך" (דער ווענדעקרייז), כמו שהוא קורא לשורת הנובֶלות והספורים שלו האחרונה, כאִלו אמר גם הוא להיות אחד מהנביאים של הזמן. הוא אמר לתאר הפעם את הפֶרק הגדול, את הנגוד העז, את החרדה, את התנועה והתנודה הרַבה בתוך הַמַסֵכה הקפואה. המשברים באים הפעם מכל עֵבר, הגלים כאִלו מתרוממים גם על־פני היבשה, עולים גם מתוך החול היבש – האם לא נקל לאסוף בחפנים את הרוח הזה, המנשב גם מעל פני השפיים? נדמה, כי הפעם הלך וַסרמן ברגלים מהירות יותר מדַי. הוא כאִלו נִשָׂא הפעם בתֹקף הרוח החזקה המנשבת. „כריסטיאן וואהנשאפפע", היצירה העִקרית של התקופה הזאת, לא עלה, כמְדמני, ביותר. דוקא ספר זה, שהוא כֻּלו חרדת־הלבבות, כֻּלו בחינה, כֻּלו תשובה, דוקא זה אינו מחריד משום־מה. היֹפי שבוֹ הוא יֹפי ק פ ו א. יש שם עולם מלא, עולם מאיר לרעים, מלא כֻּלו ברק־יֹפי, מלא כֻּלו נֹגה־עֹשֶר, מלא רחבות, זֹהר; יש שם גם עולם מלא עֹני, מלא יסורים – יש שם כעין צ ו ו ח ת יסורים, – מלא חלאה, עָוֹן, עולם מתפלש כֻּלו בחטאו – אולם מַעבר כאלו אין ביניהם. יש רק איזה חִבּור, אבל אין שביל ואין דרך. השער נשאר סגור, אף כי וַסרמַן דפק עליו בחזקה. מזה ומזה נשאים אלינו קולות, קולות־חרדה וקולות־תהִיה ותחִנה, אבל הקולות אינם מתחברים ואינם עולים למַנגינה הגדולה. המשברים עוברים ואינם מנַפצים. החרָדה תופסת את הלבבות – הרבה לבבות חיים, מלאים תהִיה ותמיהה, מפרכסים פה לעינינו, פה כב„עגול־ההפוך", – אבל היא לא נפצה אותם. הגבור הראשי, כריסטיאן וואהנשאפפע בעצמו, זה ה„בעל־תשובה", נשאר קפוא, הוא נשאר רק יֹפי נשבר, קפוא. הפעֻלה הגדולה לא נהיתה. העולם עוד לא נגאל.

ש. רבידוביץ

גוּסְטַב לַנְדוֹיאֶר

אישיותו — היא בה משום סמל לדורות ומורה־דרך לדורו.

הכֹּח להזיל מים מצור ולהוליך המונים בדרך־לא־דרך, זה הקול חוצב־הלהבות וכובש הלבבות וזו הפשטות, פשטות הלשון ובהירות המחשבה השוה לכל נפש, זו האצילות והוד מלכות־המחשבה שעל כל הגה ועל כל ניב וזה ההגיון החותך והקצור הנמרץ, זה הרצון העז, שלא יסוג אחור, הארס, אשר בו יפגע בכל אשר יעמוד על דרכו, ואלה נימי־הנפש העדינות — מי בדַבָּרי גרמניה ישוה לו בכל אלה?

איש־המערב היה. ידיעות מקיפות לו בכל מקצועות מדעי־הרוח והחברה, מלבד נטיותיו היסודיות למוסיקה ולשאר סוגי האמנות היפה. מבני־המערב — וכאחד מהם לא ידבר. חלל לא נפל לרגלֵי המדע, יסוד החיים גבר בו. ידוע ידע לשמור על נפשו מאבק ספרים וגוילים, וקול־חיים טהור וזך כקולו לא נשמע זה רבות בשנים בגרמניה. עם כל יסודות הבקֹרת והנתוח המפֻתחים בו היה א י ש־ה ס י נ ת י ז ה, איש האינטואיציה היוצרת, שלאורה היה רואה את העבר ואת העתיד, את עצמו ואת העולם כֻּלו. דין פרט לו כדין כלל, דין אדם כדין עולם. גם מדי יעסוק בפרטים — לא היה אלא הכלל לנגד עיניו.

בדור לא־אמונה בו, בתקופה אכולת ספקות ועמוסה סבל יְרֻשת־דורות — הֶעֱז לַנְדוֹיאֶר לקרא שוב ל א ד ם. וככל אשר תגדל האפלה מסביבו, כן יגדל ויחזק קול־קריאתו. בודד ומרטט הוא עומד וקורא לחיים חדשים, קורא לאדם לשוב למקור־החיים.

היה בו הרבה מצער־הבדידות, כי דרכו דרך חדשה היתה — דרך יחידים, בעוד שלבו שאף להתמזגות עם הַצִּבּוּר. אך לא היה זה קובל ביותר על גורלו. רעננות־חיים מְרֻבּה היתה מפַכָּה בו והיא שעמדה לו כאשר תצר עליו רוחו ונפשו תתעטף לאֵל חייו.

שני יסודות בנפשו, שנים שהם אחד: שירה ומלחמה.

במדע כי יתעמק — שירת־חיים פורצת מלבבו. למלחמה כי יקרא — ונשמעו חרוזי־כסף טהורים, צלילי לב ישר ורֶגֶש. על שקספיר, גטה, סטרינדברג כי ישא מדברותיו — ועלה לאזנינו קול הלוחם, המתפרץ, המהרס. אין דבר קרוב ללבבו כסימפוניה התשיעית של בטהובֶן. אמנם, יש אשר יאבה לסרסה, להקדים אחריתה לראשיתה. זוהי לו הסימפוניה שלעתיד לבוא. הלוחם

והמשורר שניהם דרים בנפשו דירת־קבע ואין האחד מצר לשני, כי היתה לו השירה למלחמה, והמלחמה — פרק־שירה.

בצדק ראשי היה לפתוח את מגלת־חייו ולסימה בפתיחת ה„המנון" של היינריך היגה: Ich bin das Schwert, ich bin die Flamme. „המשורר הוא המנצח על המקהלה. זה הנו גם המבדל הגדול — כאותו הסולו־טנור שבסימפוניה התשיעית, אשר במעופו לא ידע ותר על המנונו הוא, למרות קריאתם המשתפת של המוני המקהלה — היודע לעמוד בפני ההמון. הוא המורד הנצחי. בתקופת הרבולוציה יוכל הוא להיות הראשון, הלוחם על קיום החדש שנתהוה ושמירת הנצח שבהויה. באשר יבוא הקפאון, ההתנונות, חסר־הרוח — יהיה היא המשחרר. נחוץ לנו האביב, המהפכה, המשורר" (מתוך מאמרו „משא לאנשי השירה" בשנת 1918, ערב הרבולוציה האשכנזית). רואה הוא את העולם שר ונאבק, נאבק ושר. שירת־חיים ומלחמת־חיים — אחת הן. נאבק האדם ואומר שירה. ואין המלחמה באה אלא לשם השירה. ילחמו־נא בני־אדם, ישחררו עצמם, למען תפרץ שירה הדשה, שירת־החיים בכל הוד יפעתה, זו השירה, שאת טעמה שכח בן־האדם זה כבר.

במשנתו בתרבות־עולם ובשיטתו בסוציאליות קרוב הוא בכמה בחינות לרוסו, פרודון, טולסטוי, קרפוטקין ועוד. אך אין בו מן הפתוס התמים של רוסו ולא מהוד־הפראות של טולסטוי, לא מחד־צדדיותו של פרודון ולא ממדעיותו המעשית של קרפוטקין. כי על־כן פּכּח הוא, פכח וחולם כאחד גם כי יחלום — בגבול המציאות הוא. אינו עושה שקר בנפשו, אין זה בא להנחיל תורה לדורות, אינו מאמין באמתות מחלטות ונצחיות, אבל רוצה הוא באשר ירצה, ועל רצונו הוא נלחם. כי בעל־רצון הוא, ואולי בעל־הרצון היחידי בין אנשי־הרוח במערב, ביחוד במצרב האשכנזי, זה שדלדל את כח־רצונם של בניו הגדולים ועשאם אנשי־ספר, קטני־קומה וחדלי־אונים. מסתכל אתה לפרקים בחלשתם ותלישותם של כמה מגדולי אנשי־הרוח בגרמניה, משלהם ומשלנו, ותמה אתה על גוסטב לנדויאר: זה הרצון, זה הכח — מנין?

אין הוא מרבה להתהלך בשערי ה„פרדס" ושבילי־שביליו, אף כי נפשו הלכה גם במסתורי חיים ומחשבה. כל ימיו ידע לשמור על נפשו, ולא נפל בפחה של זו ה„בת השובבה", המסתוריה, כי־על־כן מבטו בהיר וישר, ראיתו חודרת ומעמקת כלפי פנים וכלפי חוץ. אור־בקר שלו ובוטח בוקע ועולה מתוך דבריו, אור שאין בו הרבה מן הפליאה והתמהון, כי מתמיד, קבוע הוא. לא לשמים חדשים וארץ חדשה יקרא, כי בא לחדש אלה השמים וזו הארץ שנתנו לבני־אדם. לא מעבר לחיים יעמוד ולא לשם יקראנו: המציאות היא מרכזו, החיים הם חייו.

והייו היו חיי עני וצער. פעמים ירד לתפיסה. מרחף היה בין כמה עולמות, עתים — קרח מכאן ומכאן. בן־בית בהיכל השירה והאמנות — ואף יצירה אמנותית אחת שיהא בה משהו מבבואת נפשו הגדולה לא זכה להעמיד לנו. מלמד וחכם שכלי־זינו המדעיים עליו — ואך שברים ולקוטות הגיעו עדינו. הנה הוא רב את ריב הסוציאליות מידי מנהיגי הסוציאל־דמוקרטיה, נלחם בהם

על ה„התאבנות שבלב", על תורנים שנתרוקנה מתכנה, מחרף קבל־עם את ליבקנכט הזקן (אבי קרל ליבקנכט) ומכפיש בעפר את „אליל"־הפועלים באשכנז, נושא חרפתו מ ב ב ל כ„סוכן הפוליטיקה האשכנזית" וסופג מכות מהבריו, מיסד את עתונו „הסוציאליסטן", ששמש מרכז לסוציאליות היוצרת, ומוכר ספרים כעוזר בבית־מסחר ברחוב־פוטסדם שבברלין, ובתוך זה הוא מתרגם את א ו ס ק ר ו י ל ד, מגלה את פטר ק ר פ ו ט ק י ן למערב ומגיש לאנשי־המדע ש ק ס פ י ר חדש ומחֻדש, מיסד את ה„ברית הסוציאליסטית" ונזכר בכרמו שלו לא נָטָרו, אלהי אבותיו קורא אליו והוא מתחיל עובר לעמו — והנה משתתף הוא ביצירת שלטון־המועצות ב מ י נ כ ן אשר בבוַרְיָה...

ודרכי לא־אנוש אלה עבר אדם, שתמיד היתה אך דרך אחת לנגד עיניו, לא נטה מימיו לצדדין, אף אם מן הנמנעות הוא שאדם שכמותו לא יִכָּשל בסתירות, ולא עזב את המערכה. הוא שתָקע בשופר, הוא שֶׁשִּׁמַּע את העם, הוא שֶׁסִּדרו ועָרְכו לקרָב — ויפול הראשון חלל...

שלשים שנה עמר האיש וקרא — ולקולו נענה לבסוף חַיָּל גרמני אחד וידקרהו בחניתו, לאחר שֶׁיָּרוּ בו פעמַים ולא החטיאו את המטרה, וירמסהו אף רמוס ברגלו... לא כמות כל אדם מת, ענויים נוראים ענוהו, מכות־רצח הכוהו, „מסית ומדיח" קראוהו... והדבר היה בשני לחדש מַאי, בשנת 1919, ברפּבליקה הגרמנית, שבראשה עומד סוציאליסטן!... בשעה שנכנסו צבאות הממלכה הסוציאליסטית למינכן והורידו את מועצות הקומוניסטים, שגוסטב לנדויאֶר השתתף בהן כדי להטות את מהלך־הרבולוציה לדרך־היצירה, דרכו — כי לא היה כמותו מתנגד למעשי אלמות ואֹנס — ואותו החיל שְׁוֹבִי היה, והוא כה אהב את השובים!

מֻקף מחנה חַיָּלים פראים, קוראים לנקמה ודם — נפל הלל ה ק ו ר א הגדול של דורנו. אך הוא עודנו קורא...

* * *

לא רק בספריו קרא להלל־העולם, לקורא שלו — כי קורא ממש היה, קורא בגרונו יומם ולילה לאלה אשר מסביבו. מחוֹנן בכשרון־דבור נפלא — היה מרבה להטיף ולהרצות, כי הוא שאף לקשר הבלתי־אמצעי בינו ובין בני־האדם, בני־החברה.

הוא קרא — כי האמין בכח הקריאה. אמונה באדם — מקור וראשית לו לַכֹּל. האדם הוא לו מְצוּי בעל־רצון, לוחם על גִלוּי־רצונו וקְדֻשת־חייו. האדם — היודע את־עצמו, זה שעמד על סוד נפשו וידע למצא את הדרך ללב החברה, ללב חבריו לצער ולעבודה. האדם, שאינו בבחינת אַטוֹם בודד ותלוש, טבעת שֶׁנִּתְקוּהָ בידים משרשרת אין־סוף, אלא אבר אורגני של החברה, נושא את עצמו ואת חבריו, משמש עולם בפני עצמו וסניף הוא בעולם הגדול כאחד. הוא האדם הקדמון, האדם שלפני תקופת שלטונו של הרכוש, אבי־אבות כל נגע ותקלה. באדם חטאה התרבות ובאדם צריכה זו למצא את תקונה. חטא

אדם־הראשון רובץ עליה — וכל עוד לא תמצא כפרה, אין לה תקנה, תקון החיים והעלאתם לא יבואו אלא על־ידי האדם. הוא שקלקל — הוא שיתקן. המדינה — זוהי קללת־אלהים הרובצת עלינו. המדינה היא אנס ואלמות, והאדם בן־חורין הוא מטבעו ויצר־לבו חפשי הוא מנעוריו. אַנ־אַרְכיה, אי־שלטון — היא שתעמוד לאדם בשַׁועו לגאֻלה. לשם יצירת חיים חדשים על האדם לשוב למקור־החיים הראשון, לתא־החיים הראשון. אין כלַנדוֹיאֶר מבין את ערכו של הַמֻּשג „תא ראשון של חיים", שרבים החזיקו בו ועושים אותו פלסטר לפרקים. לו, המשורר והמתקן, נראית רקימת־החיים בחוש, שומע הוא את זרמתם הנפלאה של הגרעינים הראשונים כי יִקָּלטו בתא הראשון של ה„יש", חש הוא איך הם שואפים זה לזה, מתדבקים זה בזה, משלימים זה את זה ועולים בקנה אחד. מעשי־בראשית, רוח־הקדש של יצירה בתא. אמירה ובריאה באות כאחת. „וירא" — „ויאמר" — „ויהי". שהרי רצון כאן, מהות כאן, מטרה כאן — ולפיכך בריאה כאן, בריאה במחשבה תחלה. אין לך דבר שאין לו מטרה. המטרה היא פרצוף הדבר ומהותו. אף השירה מטרתה להרחיב את לב העולם, להכשירו לקבלת שירה חדשה. ואילו המדינה — אינה אלא טשטוש האדם, אבוד כח־יצירתו, קלקול תכונותיו ומדותיו; כי עוֹיֶנת היא זו את תא־היצירה מאז ומעולם. המדינה באה לשַׁעבד, להכניע, להיות חולשת על גויים וארצות למרחוק. רואה היא את העולם ראִית־חוק, והתא הראשון — ראִית־פנים ראיתו; עיניו נטויות כלפי עצמו, את עצמו הוא מבקש, לגלוי מהותו היוצרת הוא שואף ואל נפשו תשוקתו...

אך גוסטב לנדויאר בן־המערב, שירֻשת־דורות מעיקה עליו, אינו מסתפק באמונתו באדם היוצר ובשאיפה ליצור תאי־חיים יסודיים, שהם מקורות ראשונים ליצירה, כי־על־כן יודע הוא את המכשולים הרבים המפריעים יצירת מעשי־בראשית אלה, יודע הוא את מכונת־החיים שבאירופה, אותה ואת מכשיריה ושַׁמשיה. יודע הוא, שאין העולם הַקַּיָם נִיר חלק וכל הרוצה לכתוב עליו יבוא ויכתוב — ולפיכך הוא קורא תחלה לרבולוציה. הוא — המשורר והחוקר של הרבולוציה במערב, הרבולוציה כמצב מתמיד בנפש ולא כהופעה חיצונית הכרוכה במפלה על שדה־המלחמה וכיוצא בה, הרבולוציה כמהפכה ושנוי־ערכין מֻחלט בסכום־החיים כֻּלם ולא בבחינות מדיניות וכלכליות ידועות.

בספרו Die Revolution (מספרי „החברה", אסף מונוגרפיות סוציאל־פסיכו־לוגיות, ערוך על־ידי מרטין בֻּבר, פרנקפורט ע"נ מַין 1908) הוא מעביר לפנינו את תולדות התפתחותה של האנושיות ומעמיד אותנו על מהותה של הרבולוציה. ההיסטוריה האנושית אינה לו אלא חלוף משמרות של הַטוֹפִּיָה, סדר העולם הקבוע, והאוּטוֹפִּיָה, תקופת שלטון הרצון לחִדוש פני החיים. הטופיה יוצרת את החיים, ממנה תוצאות לרעב ולשבע, לחיים ולמות, להויה וחדלון, להשכלה ובערות, ועל־פיה ישקו כל עניני החיים המשֻׁתפים של בני־האדם. רשות־הרבים היא זו ומכל־מקום תשאף לחדור ביד חזקה לתחום־חייו של היחיד ולעולם־נפשה של המשפחה. הטופיה — מִשמרת היא; קופאת על שמריה מתוך בטחון עז, שגוף עולם זה מֻחלט הוא, לא יֵדע חליפה ותמורה

ולא יחולו בו כל שנויים. התנועות והחליפות המתהוות בה הן לה מידי האוטופיה. זו האחרונה אינה בת רשות־הרבים, אלא פרי חיי־רוחו של היחיד, שאין זו בכללה ובמהותה אלא המון שאיפות של יחידים בודדים, המון חפצים ומאויים שונים, שברגע־משבר מכריע זוכים הם להצטרף ולהתמזג בנקֻדה יחידה ומיֻחדת לשם שאיפה מאחדת — יצירת טופיה חדשה, טופיה שלא תדע כל רע וכל קלקלה, טופיה שכֻּלה טובה. כל טופיה—אוטופיה סמוכה לה, וכל אוטופיה — טופיה קודמת לה. כך הוא סדרו של עולם. הטופיה הבאה לאחר האוטופיה שונה היא בהרבה מזו שקדמה לה, ומכל־מקום טופיה היא. סוף אוטופיה — טופיה. הרבולוציה היא פרק הזמן שבין טופיה אחת לחברתה. האחת — עבר זמנה ואינה, השניה — עדין לא הגיעה שעתה להתגלות. זוהי התקופה של תגבֹּרת־הרצון עד למרום פסגתו. רוח־האדם מתפרצת בשעה זו ממעמקיה, רוח־הנבואה היוצרת, רוח־המהפכה המקימה ומחוללת, הבאה להתחיל הכל מחדש. סכום כל המהפכות שהיו בעולם הולך ומסתנן, הולך ונכבש, עולה ובוקע בכל רבולוציה חדשה המתרגשת ובאה. זוהי התקופה האידיאלית, מפני שבעקבה כרוכה תקופת הבנין והיצירה. ואם גם, כאשר יקרה על־פי־רֹב, אין תקופת המהפכה משמשת יסוד לבנין עולם חדש על יסודות מחֻדשים, — אין ערכה נפגם על־ידי־כך כלל וכלל. חשיבותה וערכה הם בה גופה ולא מחוצה לה. לכשתרצה — היא היא תקופת הבנין והחיוב, היא גופה יצירה והתחדשות, שהרי סתירת רבולוציה — בנין, ובנין טופיה — סתירה.

כל ימיו חי גוסטב לנדויאר במצב־נפש של רבולוציה. מצב־נפש שיש בו משום ערב־חג וחג כאחד. היתה לו כמעט תדיר עלית־נשמה. כחוקר והיסטוריון הוא קובע חֻקים לרבולוציה ולתקופות שלפניה ואחריה. כמשורר הוא משיג את דֹפק נשמתה, המרחפת לפני עיני־רוחו כיצור חי, מעשי, רעיון מרֻכז ומאחד, שקרַם עור ולבש בשר. בשנות־המלחמה האיֻמות חזה את המהפכה המתרגשת ובאה, ולשם זה הוציא לאור שני כרכים של מכתבים מתקופת המהפכה הצרפתית. את הקדמתו להוצאה זו הוא מסַיֵּם ואומר: „מי יתן ותשמש לנו הידיעה האינטימית של רוח המהפכה והטרגיקה שבה למקור־ישע בשעות־הזוָעה המתרגשות לבוא". כי הרבולוציה היא לו יסוד שבנפש. בה רואה הוא את האדם וצלם־האלהים שלא חֻלל על פניו, את האדם ונפשו תדרך עֹז, יעפיל למעלה ויעמיק תהומות. רואה הוא ברבולוציה את הרצון החי, הפועל, המרחף על הכל ומפקד על המערכות, האנושיות נגערת בשעה זו וקמה לפֹעל — ואמונתו באדם מתגברת על הספקות שיענוהו לפרקים. „בימי רבולוציה החיים הם מלאים וגדושים כל־כך, עד שהחדשים יֵרָאו כעשרות שנים. אף ענותנים ונחבאים אל הכלים פורצים כל גבול. ורק עשרו ועמקותו של כל רגע ורגע הם שיכניסונו לתוך עולמם של אותם האנשים, בני התקופה הלזו, אשר בוז יבוזו למות, בבת־צחוק על שפתם ובמנוחת־נפש נפלאה ילכו למות ולהמית" (מתוך ספרו „הרבולוציה", עמוד 100). זה כֹּחה של המהפכה, שהאדם ימריא בה במרום ויעשה לו כנפים. רגע כזה שקול לו כחיי־נצחים, בתקופה זו זוכה האדם לשני עולמות, נצח ורגע באים כאחד. רואה הוא לכאורה את הנצח בעיניו וחי

ברגעים בודדים. תקופה כזו — זמן מתן־תורה היא. קולות וברקים מן ההכרח הם. גם „שלשת ימי הגבלה" יקדמו לה: מתקדש העם ומִטַהֵר לקבל את פני השכינה, שכינת־קֻדשה של המהפכה.

במאות־המעבר, שאנו חיים בהן, תעודתה של הרבולוציה היא „להיות לבני־אדם מקוה־טהרה של הרוח. באש, בהתלהבות, באחוה של תנועת־התנופה הלזו קמה תדיר לתחיה דמות האחדות החיובית והדגשתה על־ידי התכונות המאחדות, על־ידי ה א ה ב ה — שהיא היא ה כ ֹ ח. באין התחדשות בת־הלוף זו לא יתכן לנו כל קיום והאבדון צפוי לנו" (מתוך ספרו הנ"ל, ע' 108).

גדולה רבולוציה, שמשחררת היא את הלב לקבלת ניצוצות האהבה והאחדות. אין כלנדויאר אוהב את החיים ומטיף לקדֻשת־החיים. ואין קדֻשת־החיים אלא בחיי חברה בת־חורין, זו שנוצרה מתוך רצון חפשי ולחץ שבלב, צֹרך פנימי להתאגד, להתחבר, לסיע זה לזה, לחיות ביחד. „בראשית היתה החברה" — הוא פוסק. ועכשו אין אנו אלא אֲטוֹמִים בודדים ותועים. כאשר נקרב זה לזה, כן נתרחק ונשנא איש את רעהו. מכאן הפתח לאותה הטרגדיה הגדולה הנסוכה על־פני דורנו וטבועה בלבבו: מעֵבר זה יחידים, אנשים בודדים בגאוניותם, עומדים קופאים על ראש־הפסגה ורוקעים ברגל גאוה מתוך לב דַכָּא ורצוץ על ההמונים העומדים בעמק, הנדונים לעבדות־עולם ויסורי־שאול, ומן העבר השני — מיליונים של אֲטוֹמים, שנתפרטו ונתלשו מן הקרקע ומן החיים, רעבים ללחם ורוח — ואין. מכאן — קדש וחֹל משמשים בערבוביה, בתי־מקדש והיכלי מדע וחכמה בצד בתי־קלון ומחִלות של בערות וגסות־רוח, פריחה וכמישה, עליה וירידה משמשות כאחת, והאחת נוגעת בחברתה יתר על המדה.

ולפיכך משַבח לנדויאר את תקופת־הנצרות הקדומה, ורואה הוא את ימי־הבינים כתור הזהב של האנושיות, כי אלה היו ימי פריחת הרוח המאַחד והמאַגד: בני־אדם חיו בימים ההם בקבוצים בני־חורין, הכל לפי הרצון והנטיה, וזו המדינה שהיתה בעוכרינו — טרם תהיה מפַתחת ושלטת. צאו וראו מה ביניהם לבינינו, שהם חיו חיי קבוץ ועדה, ואנו — חיי אטומים מתבודדים ומתלבטים. ואם יכולה היא האמנות לצאת וללמד על התקופה, תבוא אף זו ותוכיח: שהרי בתקופת־פריחה האמנות סוציאלית היא במהותה, ואילו בתקופת־ירידה טובעת היא בתהומה של האינדיוידואליות. בימי־הבינים היו הציור והפִּסול כרוכים בארכיטֶקטורה, בעבודה, בבנין — סֵמל של כֹּח מאַחד ומאַגד. מה שאין כן בזמננו, שלכלי־בטויו משמשת לו האינדיוידואלית והמֶלַנכולית שבכל סוגי האמנות: ה מ ו ס י ק ה — סמל חיי עם סובל ומשֻעבד, אבדן חיי־צבור, בדידות והתבודדות, התבדלות והתפרטות. הארכיטקטורה היא מציאות, והמוסיקה — מקום־מקלט למרי־לב וקשי־רוח, געגועים למציאות. צאו וראו, אומר לנדויאר, עד כמה ירדנו, שזקוקים אנו כעת למוזיאון, מקום־קבוץ ליצירות אמנותיות שונות. ומפני מה? משום שהאמנות בְּדֵלה היא מן החיים, מן הקבוץ, וכל קשר אין לה עם המציאות. ואילו בימי־הבינים שמשו הציור והפִּסול בטוי לפרצופה של החברה, ומעשי־ידיהם של היוצרים, שעל־פי־רֹב לא נקרא

עליהם שם יוצרם כלל, היו עומדים ומצוים בכל בית־מסגד ומנזר, בבית מועצות־העיר, ברחובות ובשוקים. ועד היכן היתה האמנות בתקופה זו קשורה ואחוזה בחיי הצבור ורוח־הכלל תשמש־נא לדוגמה הפקדה של אחד מראשי העיר פלורנציה בימי־הבינים, שהיא גוזרה ואומרת: „אין הקהלה רשאית לטפל אלא ביצירות, שיסודן ושרשן בלבה הגדול של הקהלה, אלה שהן נובעות מתוך לבותיהם של כל האזרחים ומאֻחדות ברצון משֻתף".

אולם פלורנציה זו כבר איננה, ראשי עיר כאלה לא יֵרָאו ולא יִמָּצאו, ואם גם יגזרו — מי ישמע להם? אברים מדלדלים הם היוצרים הגדולים. הללו אינם באים ללַמד ולהדריך, אלא לפרק מעליהם את עֹל משאם ולהשתחרר מהמון הרגשות המציקים להם. מרכז האמנות לכל סוגיה — לא המקבל, אלא הנותן. והנותן אינו נותן בעין יפה. נדלדלו מקורות היצירה, צלילים תועים ומבקשים את תקונם, ומעשי גאונים טובעים בים של דמעות ההמונים. אין האדם מוצא שום דרך ללב חברו, נתקלים בני־אדם זה בזה, נפגעים זה על־ידי זה ונופלים יחד. נתיַתם האדם ועזוב הוא לנפשו, אין השכינה שורה עליו — ומהי הדרך? כיצד נברח מן הבדידות האוכלת אותנו בכל פה, ומִבְּתָה הגרועה ממנה, ההתבודדות? הנוכל לחַדש פנינו, ונתחיל ללכת בדרך היצירה הגדולה? ומהיכן יבוא אותו הרצון הגדול, שאך בכֹחו לחולל נפלאות? — והרצון תעלומה שבנפש הוא, במחשכים יִוָּלד ובם ימצא את קברו. היבוא הרצון מתוך הרצון לרצות?

אי מפלט, אי מוצא?

* *
*

„האם לא תחושו אתם אשר לדברי תשמעו, כי בהעבירי לפניכם את הדברים האלה כמעט דַבֵּר לא יכלתי? כי רק יען אשר נאלצתי, באשר טובתכם וטובת הדבר זאת תדרוש, דברתי על הנוראות האלה? איך פלצות תאחזני ועוד מעט וכרעתי תחת סבל־נטלי לא־אנוש זה, אשר רוח בי לא קמה ולבי יחרוג ממסגרותיו? אתם כֻּלכם, הסובלים בעֹל מצוקות אלה, פתוח תפתחו לבבכם לא רק לקולי אשר יפרוץ מגרוני ולצבע אשר לדברי, כי ראשונה האזן תאזינו את אשר אחריש ואשר אֹמר בלי הגה, את אשר ישים מחנק לגרוני ואשר אחרד ואפחד. וראיתם גם רָאֹה את אגרופי הקמוצים, מראה פני המצֻוּתים והתאמצות כל יֵשותי. כי אנכי אחפצה אשר אנשים ישמעו לקולי, אשר אנשים יעמדו לימיני, אשר אנשים ילכו עמדי, אלה אשר נלאו נשא כמוני ויותר כלכל לא יוכלו" (ההדגשה של המחבר).

כזהו לנדויאר וזה שיחו בספרו „קריאה לסוציאליות" (Aufruf zum Socialismus, יצא לראשונה בשנת 1911), ספר שהוא קול־קריאה אחד ומלא הרבה הערות מדעיות חשובות בכמה מקצועות, ברקי־מחשבה מאירים ושנונים. הספר ספוג צלילי־לב משַׁוֵּעַ, קובל בַּצַר לו... רוח נצחון חופפת עליו, נצחון

תאמת הקרובה לבוא, נצחון החרות שלעתיד לבוא, וביחד עם זה כמה מן חיגון נסוך עליו, יגון אדם ודורות. צער ושמחה, ספק ותקוה, כפירה, אמונה ואהבה – משמשים בערבוביה... נשמתו של היוצר מתלבשת בין השטין, אורבת היא לנו להשתער עלינו ולחולל בנו את המהפכה הגדולה, שטרם מוכנים אנו אליה... עומד הוא וקורא: יהי אדם! תהי חברה חדשה!

אוהב החיים הגדול ידע גם להתרגז ולהתמרמר. הוא שופך חמתו על העולם, על המשטר הקים. קרוע יקרע את הצעיף מעל־פני החברה של ההוה, יגלה את ערותה ויציגה לעיני רואים... קולות מעין אלה שמענו גם שמענו מפי רוסו, טולסטוי, הצעות מהצעות שונות שמענו מפרודון וקרפוטקין – ובכל־זאת כח לו ללנדויאר ועז לו לחדש את הכל, על־כן יוצר הוא. נגלה נגלה לו סוד המלה הגואלת והמהוללת, נודעו לו גם נודעו מבואותיה האפלוליים והטמירים של השירה כארחות הרחבות למחשבה הבהירה.

יושב הוא על כס המשפט כאחד החוזים מימי קדם וקורא הוא ליום הדין הגדול. מלחמה לו בקים ועומד, מלחמה לו במדינה, ברכוש, בחברה השלטת. על שלשה אלה רגזה ארץ, האדם נטול מעל הטבע והחיים, ההמונים תלושים מן הקרקע, חיים בעני ובחסר־כל, היתה החברה למדינה והמדינה חיה על האנס והכפיה, הרכוש הוא בן־נאפופיה ותולדותיהם הם: הצבא, המשפט, המשפחה המודרנית וכיוצא בהם. מדבר הוא על המוני העם הנמקים בחשך, הממלאים את בתי־האסורים כצאן לטבח, הנאלצים לרצוח איש את רעהו, לשלוח יד ברכוש חברו, ואומר: „דבר כהני האלהים והאזרחים בני התרבות הוא אשר יראו את עלובי החיים הללו כראות בעלי־חיים. בהמות, חזירים, צאן־אדם יקראו להם. לא כי לכם, בני־איש! התבוננו־נא להם בעודם באבם; הסתכלו בהם והתבוננו בשרטוטי פניהם עת ישכבו בשלום בארון־המתים – ואז שוב תשובו למעמקי נפשכם. חוס אל תחוסו על עצמכם, יותר מדי חסתם על עצמכם, יראתם לבגדיכם בגדי החמודות אף שמרתם שמור על עור בשרכם ולבותיכם עדיני ההרגשה. התבוננו־נא לעניים, לעלובי החיים, ליורדים ונופלים, לפושעים ולזונות, אתם האזרחים הכנים, בני הנער המחנכים והמנמסים, אתן הבתולות הצנועות והנשים הכבודות. התבוננו־נא להם, למען תראו ותוכחו כי צדקתכם היא אשמתכם ואשמתם הם היא חייכם". וכל זאת לא באתנו אלא משום שחסרים אנו את הרוח. „רוח – היא רוח הכלל, רוח – היא התאגדות וחרות, רוח – ברית אנשים; באשר הרוח שם האמה, באשר האמה – שם הרצון, באשר הרצון – שם הדרך. באשר אין רוח – שם המות. באשר הרוח – שם החברה, באשר יחסר הרוח – שם המדינה. המדינה היא היא הסורוגט של הרוח".

הרוח היא רוח הכלל ורוח הפרט, רוח של רצון המטילה על האדם אחריות וחובות, כשם שמביאה היא לו את הגדולה שבזכיות: זכות יצירת בת־חורין, זכות החיים. מכאן שנאתו הגדולה למרקסיסמוס הרשמי, „אבן־הנגף של דורנו והקללה הרובצת על התורה הסוציאלית", באשר משחרר הוא את האדם מחובות, פורק מעליו עלו של רצון, לא כדי לעשותו בן־חורין ובר־

אתריות, אלא כדי להורידו עד לכדי עצם דומם, פרי התנאים הכלכליים. נמצא שאין באדם אלא מה שבתנאים היוצרים אותו ומשפיעים עליו, והתחדשות מנַין תבוא? באין רצין — גאֻלה מִנַין? המדע המרקסיסטי הוא לו ללנדויאר „חסר־רות, מכשול לרוח, מעשה תרמית בעלמא". בני בית־מדרשו של מַ ר ק ס נלחמים נגד הרוח, כי רוח אין בהם. המַרקסיסמוס הוא קְפִּיטַל־סוציאליות, כֻּלו בנוי ברוח המדינה המרכזית השלטת, הורתו ולֵדתו במשמעת חיצונית וטשטוש פרצופו של האדם, נזון הוא מתוך השפלות, ההכנעה לקַיָם ועומד, הוא רוח השלילה והחֻלשה, אפיסת הרצון. מה שאין כן הסוציאליות, שהיא „ה ח ד ש אשר יקום נגד ההולך וכלה, התרבות אשר תבוא נגד ברית חֹסר־הרוח, הלחץ והעֹני, נגד המדינה המודֶרנית ותולדותיה". בגבו̇ר זעמו על מרביצי התורה הלזו, שגזלה מהאדם את רצונו — ישתער בשצף קצף גם על נותן התורה, על קָר ל מַ ר ק ס. על־פי־רֹב אין לנדויאר רואה את מרקס החוזה, אשר מתחת לתליסר אלף גמלי של מספרים וחשבונות ולשכבת ההגיון שלו היה פועם לב נביא. אין לפניו אלא מרקס הפרופסור, איש־המדע, איש־התרמית, הז׳ורנליסטן המתראה כמַתֶּמטיקון ולשונו היא לשון הנוסחאות והכּללים. הכל כשרים לסוציאליות חוץ מאלה שהם על־פי מהותם „פרופסורים, אדבוקַטים, אנשי־מספרים, חנונים לאחדים" — מקרא זה על מרקס ובית־מדרשו נאמר. המרקסיסמוס רואה בתקופת שלטון הרכוש את התקופה האידיאלית, שהרי הוא שיביא לעולם את הסוציאליות. השלטון הרכושני הוא בעצם הקדמה והכנה לעולם שכֻּלו סוציאליות, וגוסטב לנדויאר סובר, שרק ירידה יש כאן. הסוציאליות תוכל להתגשם גם כשלא יתרכז כל הרכוש בידים־מִספר והאינדוסטריה לא תעלה למעלה־ראש. לכשתרצה אי־אפשר לעולם להגשים את הסוציאליות — ואפשר הוא להגשימה בכל שעה ובכל מקום. „הסוציאליות נִתְּנה להתגשם בכל עת ובכל שעה, כשמספר הגון של בני־אדם רוצים בה". הקפיטַלִיות אינה מביאה אותנו בהכרח לסוציאליות, זו האחרונה אינה מְכרחה לבוא, היא תבוא — כי אנו ר ו צ י ם בה.

כמו־כן אין לנדויאר מקַדש ביותר את הפועלים וקושר כתרים לפרולטריון, שלדעתו הנהו המון אביונים הנתונים בעֹל החיים של סדר העולם הרכושני ואינו כלל מעמד של יוצרי־הרבולוציה, כדעת מרקס. מאשים הוא את בני־הפרולטריון, שאינם רוצים להבין לנפש בעל־הרכוש, אשר גם לו דאגות ויסורים; שלא יבינו, כי אין אֹשר ושמחת־חיים אמתית לשום בן־אדם בסדר־עולם זה. ולאמִתּו של דבר, מה לו בן־הפרולטריון מה לו בעל־הרכוש? אלה ואלה עובדי עבודה־זרה הם, חיים חיים קפיטַלִיים, נכנעים לַקַיָם ומושכים בעֻלו. מאות אלפים פועלים יבזבזו את הרֶוח שלהם, ה„עֹדֶף", על דברִים ללא־תועלת, הם הם אבות הלוקסוס, בכפיהם יביאוהו לעולם הזה ובכספם יתמכוהו. ולא עוד אלא שמוצא אתה כמה מבעלי־הרכוש עוסקים בעבודה פרודוקטיבית וכנגדם כמה מהפועלים שאין דרכם בכך. מכאן אתה לָמֵד, שאין במשלח־ידו של האדם ולחק־חייו, התלוים בתנאים חיצוניים ובסבך מקרים, כדי טביעת פרצופו הרוחני ומהותו הנפשית. תנאים חיצוניים לחוד ושאיפות, חיי רוח — להוד. באמִתּו של דבר אין כלנדויאר יודע להעריך את השפעת התנאים החיצוניים, אין הוא

משוללי החמר כלל וכלל, מתגעגע הוא תמיד להשלטת המַטֶריַלִיסמוס בעולם, אך לא אותו המטריַליסמוס ההמוני, הבז לכל רוח ונשא, הנוהם תדיר מתוך קפה של תבן — אלא זה המטריַליסמוס של שפינוזה, שיכול היה לשמש ראשית ומקור למעשי־בראשית חדשים, לוּ ירוד ירדו בני־אדם לסוף דעתו.

אולם אין מדרך בני־אדם להתעמק באמתות נצחיות. שפינוזה לא נתעכל ולא נקלט בחיים. ההמונים השים רק את אשר יציק להם ו„בני־המעלה״ — ידעו רק תאוות ורכוש, שלטון ושררה. וכה עומדת האנושיות לפני השאלה: להיות אם לחדול?

לנדויאר חוגר שארית כחותיו כדי להִנצל מסבך הספקות והפקפוקים הטבועים בתנאים החיצוניים יותר משהם נובעים מתוך נפשו. מתהומות הספק עולה האמת מזֻכּכת ומצֹרפת; גדולים יסורים, שמראים לסובלים את הדרך. מן הרבולוציה הולך לנדויאר ומתקרב אל רעיון היצירה והחדוש, אַנַרכו־סוציאליות. ועתים הספקות פורחים להם והכֹּל כה ברור ומובן, עד שהוא קורא: „את אשר יש לעשות — ברור ופשוט הוא; כל ילד יבין זאת; האמצעים ישנם; יתבונן כל אחד מסביבו ויִוָּכח בדבר״. מתבונן הוא למקורות החיים, למקוֹר כל רֶשע ועָוֶל ורואה לשמחתו, כי עוד מוצא לנו מהרע, שאנו נתונים בו. על שלשה דברים העולם עומד: על הרעב, הידים והאדמה. רעב וידים לנו הם — וגם האדמה לנו תהי. אז גם החיים לנו הם, בצלמנו ובדמותנו ניצור כל אשר נחפץ. אבל עלינו לחפוץ. עלינו לגלות את הרצון היוצר באדם ובחברה לשם יצירת ברית אנשים בני־חורין, ברית לעבודה ולחיים, ליצירה ולשמחה. „אדמה ורוח״ — היא הסיסמה שלו.

וכך מצַיֵר לו לנדויאר את פניה של החברה שלעתיד לבוא:

היחיד — הוא מקור וראשית לכל. הכל תלוי בו — והוא עומד ברשות עצמו, איש לא יאמר לו מה תעשה בכל הנוגע לנפשו ולבשרו. מתוך חיי־יחיד מלאים ואמתיים בא הוא בהכרח פנימי להיי־צבור, שואף הוא לשתף ביצירתו את האחרים ולהשתתף ביצירתם הם. רצונו של אדם הוא נר חייו, אור נפשו, רצון לפרט ורצון לכלל ומצטרפים הם לרצונו של עולם, הוא המדינה, הוא הדת, הוא השלטון. אלה הם בנפשו של אדם פנימה. תא ראשון של חיים הולך ומתפתח. אין כל מחיצה חוצצת בין אדם לאדם, יחסיהם ישרים ובלתי־אמצעיים; נפש לנפש, לב לִלב יביע אֹמר. הבית, המשפחה היים ברוח העדה — קבוץ יחידים שלֵמים ובני־חורין שנצטרפו מתוך רצון לחיי צבור יוצר ומסַיע איש את רעהו. כל עדה עומדת ברשות עצמה. אף היא מבקשת להשלים את ההרמוניה של החיים ולתקן פגימות ראשונות של עולם. עדה לעדה מצטרפת וכך נוצרת החברה, שהיא הברית המאגדת והמקיפה את כל העדות השונות, היא „ברית כל הבריתות, חברת כל החברות, עדת כל העֵדות״. כך הולכים החיים ומתחדשים, נשמות ערטילאיות לובשות לבוש ומִדַּבקות בגוף, הרוח אינו „דבר שברוח״; קשרים רוחניים אשר לא ינָתקו בין אדם לחברו, בין עדה לרעותה, בין ברית לברית. מכאן גם הפתרון הכלכלי: האנשים מחליפים תדיר

את פֵּרות עבודתם, יחידים עם יחידים, עדות עם עדות. כֻּלם מנצלים את הטבע ואין אדם מנצל את חברו, מתפרנסים הם זה מזה — וכל אחד נושא את עצמו. (בשנויים ידועים חוזר לנדויאר על הצעתו של פרודון בדבר בַּנק החליפין, Tauschbank.)

ואִלו נשאל לנדויאר: תאמר, שאין לבִירה מנהיג? אתמהה! ובריתֿכלֿ הבריתות זו מי יעמוד בראשה? היה ודאי משיב ואומר: רוח האדם, שֶׁבֶּןֿנצח הוא ולא יחול בו ההפסד והכליון, רצונו של אדם, שגדול הוא ותקיף לאיןֿ ערוך — הוא מקור החיים וההויה; יִשֻׁחרר הרצון ונוסדה מלכותֿשמים עלי אדמות. כי „הסוציאליות היא חזרה בתשובה, התחלה מחדש; סוציאליות — היא כריתת ברית חדשה עם הטבע, העלאת הרוח, הדוש היחסים — שמחה וששון, בנין ויצירה, חלום יפה אשר חלמוהו עד קצו״. וכך היא האנרכיה — שהרורו של האדם מעל המדינה, והסוציאליות המחדשת — שעבוד עצמו לברית הנפשית, התקשרות האדם באדם. אַנַרְכוֹֿסוֹציאליות זו דוֿפרצופין לה: חֵרות ורצון מכאן — ושעבוד של התמזגות, הבור של הדדיות מכאן. משתהרר האדם כדי להתמזג עם העולם, מפַתֵּחַ הוא את רצונו לשֵׁם מציאת הדרך ללב רצונו של עולם. חרות והכנעה באות כאחת, ההכנעה תבוא מתוך רצון, מפנים ולא מחוץ. אך אנשים בניֿחורין יֵדעו לבַטֵּל את רצונם מפני רצון הצבור, כי בטולֿרצון זה עליתֿרצון הוא ונוי היא לאדם. במלכותֿעתיד זו כל אדם הוא מלך, מלך על עצמו ועל רצונו. וזהו המקור לאחדות ההרמוניה ולהתקדמות הגדולה הכרוכות בעקֵבה.

עם כל ספקותיו אשר יענוהו לפרקים, עם כל הפכיו אשר עתים יֵרָאו בו — שואף לנדויאר לשְׁלֵמות. מהעִקרים שקבע לו — לא זז מימיו אף כלֿשהוא. מבין הוא את החיים וחִלשתם, האדם ופשרנותו — וקיצוניותו אינה יודעת כל גבול. כבּרַנד של איבסן אומר גם הוא: הכל או לא כלום; „הסוציאליות שואפת, בכל אשר תלך, לַכֹּל״. כל דור ודור חַיָּב לראות את עצמו כאלו הוא גואל העולם, עליו הוטל תקון פגימותֿיה של ההויה, חַיָּב היא לאמר: אני מביא גאֻלה לעולם או הגאֻלה בכלל איננה. „כאן אמריקה או אמריקה אינה בכלל״. ודורנו? עליו להיות דור הרס וחֻרבן, דור רצון ויצירה, דור אחרון למדינה ורכוש וראשון ליצירת בריתֿאנשים חדשה. החלטיות זו, קיצוניות זו, קנאות ואמת זו — שירתו של גוסטב לנדויאר היא, שירתו ומקור חייו, היא שַׁלְוָתה אותו כל ימי חייו. זוהי שירתֿשחר, שֶׁלְוֵיֵי העולם החדש יהיו אומרים בביתֿהמקדש שלעתיד לבוא. „אנחנו הננו משוררים״ — אומר לנדויאר על עצמו ועל חבריו לדעה. כי השירה היא הרצון, השירה היא השמחה, החיים. בשירה יִבָּנה העולם החדש ולא בתקציבים וחשבונות, מתוך שירה יקום האדם החדש ויהא מרַנן ושָׁר, מרַנן ויוצר. ושוב הוא אומר: „הסוציאליות היא אמנות; אמנות חדשה אשר תחפוץ ליצור באדם״. אמנות ולא מדע; יצירה באדם ולא מחוצה לו.

זוהי הגדולה באמנות והקשה מכֻּלן — ואותה ידע האמן הראשון בסוציאליות העולמית, גוסטב לנדויאר, הוא ולא אחר.

„האדם המתהוה" (Der Werdende Mensch. Aufsätze über Leben und Schrifttum von Gustav Landauer. Kiepenhauer Verlag, Potsdam 1921) הוא שם הכרך הראשון של מאמריו השונים בעניני אמנות וחברה, שהוציא מַרטין בֻּבר על־פי צַוָּאתו של לנדויאר. „העולם חפץ להתהוות" כתוב בשער הספר, מתוך קטע בלתי־נגמר, שכתב לנדויאר בשביל המהדורה החדשה של ספרו „סקֶפּסיס ומיסטיקה". ובמקום אחר הוא אומר: „העבר אינו דבר שנגמר, כי־אם דבר ההולך ומתהוה; אנו אין לנו אלא דרך, אלא עתיד בלבד. סוף העבר אינו אלא עתיד, אשר בהליכתנו קדימה יתהוה, ישתנה ויהיה את אשר לא היה" („המהפכה").

רואה הוא את העולם ואת האדם, המחשבה ותולדותיה השונות כדבר ההולך ונרקם, הולך ומתהוה בלי הפסק. לפיכך כל חזיון שנתקל בו על דרכו, בין שהוא דבר שבאמנות או פרובלֶמה סוציולוגית, הרי הוא מפרקו חוליות חוליות לשם הסקת האחדות העליונה שבדבר. שומע הוא לא רק שפת אילנות ודקלים, עלים ועפאים — כי גם את שפת צמיחתם וגדולם ישמע. העולם הוא תמיד מתהוה ואנו הגוזרים על התהוותו, אנו שנוכל גם להטות את התהוותו לפי מערכי לבנו. שׂומה היא עלינו לשנות את הַקַּיָּם ולהכניסו בגדר המתהוה, לשחרר ולעורר את העומד וקופא, למען יתהוה. כי באין התהוות — אין הויה, ההויה היא ההתהוות שאינה פוסקת.

אם על שקספיר או גֶטֶה ידבר, על טולסטוֹי או סטרינדברג, על טיטַניק שטבעה במצולות או על הפרובלֶמה של האֻמה — תמיד שַׁוֵּה יִשַׁוֶּה לנגד עיניו את הרצון הפנימי להשתחרר מן ההויה וללכת בדרך ההתהוות. ואין התהוות אלא אהבה, רצון של יצירה, שאיפה לחֵרות.

את שקספיר הטביל בים רעיונותיו המפַכּים והוסיף בנזרו, נזר דורות ואֻמות, אבן־חן אחת, היא אבן החֵרות, ויצא זה חוזה־הדורות מעֻטר בזֵר דַּפני הלוחם, איש־המוסר. רבים הביטו בו כן תמהו: הזהו שקספיר? שקספיר כזה, שקספיר „סוציאליסטן" עוד לא היה בעולם. בספרו הגדול על שקספיר (בן שני הכרכים, שיצא לאור אחר מותו על־ידי מרטין בֻּבר) מעביר לנדויאר לפנינו את שקספיר ורֹב טפּסָיו בעשרים הרצאות. חדושים מֻרבים יוכלו למצֹא בו גם חוקרי שקספיר מֻבהקים, אך מרכז יצירה זו אינו בחקירת המקורות והשפעתם על שקספיר, בחִטוט באישיות־פלאים זו — אלא בבֵרור מהות חיינו אנו. „נגש אני לשקספיר — אומר הוא — לא מתוך שפופרת ספרותית־היסטורית, אלא כאל הפרובלֶמות המדיניות, החברתיות והפילוסופיות של דורנו: לשֵׁם חיוניות נפשנו אנו והגרעין הפנימי של חיינו". פ ר י נ צ י פ־ה ח ֵ ר ו ת הנהו, לדעתו, אותו הגרעין הפנימי, אשר ממנו מסתעפת כל יצירתו של שקספיר, לא החרות הפוליטית, החיצונית, אלא זו החרות הפנימית, בכל איש ואיש, החרות מנוסחאות, ממֻסכמות מאיזה מין שהם. יבואו־נא חוקרי שקספיר וידונו עד כמה מטת־סדום „סוציאלית" זו לפי מדתו של שקספיר היא — אך לו, ללנדויאר, זה

כה ברור ומובן. בחקירתו של שֵׁי לוֹק הוא משתחרר מההשקפה הלאֻמית־היהודית, שהתחילה להיות רוֹוַחת בזמן האחרון. אמנם הוא רואה לפרקים את שילוק כסמל הפרולטריון, אך אין הוא נכשל בדרשות כתובים כדרך דורשי רשומות מאז ומעולם. האמן שבו מנצח על הכל. שילוק הוא האדם אשר „אין מוסיקה בנפשו", עולמה של פּוֹרְציה הוא עולם השמחה והיצירה, החיים והעבודה, עולם ההרמוניה. במלחמה בין שני העולמות מנצח, לשמחתו של לנדויאר, עולם הרוח של פורציה. עם בריחתה של יֶסיקה, בתו של שילוק, הנכספת למחנה השני, מחנה המוסיקה — מתחיל המעבר לעולם שכֻּלו שירה וחיים. הַמלט הוא לו „איש־הרוח, האמן"; גורלו הטיל עליו מפעל הנקמה, רוצה הוא למרוד במפעלו, אך לא יוכל; מתהלך הוא בודד בעולמנו, ואך מרד הם מזמותיו של המורד הגדול הזה. הוא איש־העתיד, אשר „נאלץ להיות לֵצָן ולהשתעשע במלים, כי לא יתנו לו ליצור חברת־אדם חדשה".

את גֶטֶה, המיניסטר בוַיְמַר שכרע ברך לפני נפוליון, זה שמתוך שנאתו את הדילֶטנטיות חבב ביותר את המלכים ויורשיהם, בהיותם מחַנכים ומלַמדים לעצור בעם, ובדברו על המהפכה הצרפתית אמר, כי אין זה לפי רוח הגרמנים ללכת בדרך „התנועה הנוראה" הזאת — מצַיֵּר לנדויאר בתור שואף לחרות, למהפכה. את האינדיוִידואליסטן גטה מצַיֵּר הוא כאדם ששאף כל ימיו לחיים חברתיים, לחיי עדה, אם גם לא בצורת המדינה השלטת. ואין לנדויאר עושה בזה מעשי־אֹנס למשוררו של הפויסט. יודע הוא לחדור מבעד לשכבה הפרושה על־פני חיי האדם. מה לבן־האולימפוס ולשירי ההמנון למלכי פרוסיה? מה לו ולשעבוד העם? הוא, אשר החרות — יסוד נפשו ושרש נשמתו, עַיֵּן גֶּץ, אֶגמונט, טַסוֹ ועוד. ואם יש דברים הנראים לכאורה כסותרים, יודע הוא לנדויאר להבינם ולפרשם כראוי. כמה גדול כֹּח הסתכלותו לגַלות בכל תנועה את חֻקי החיים הנצחיים, את הלחץ הפנימי להתהוות, ליצירה ורצון. הנה האניה טיטַניק, שצללה בשנת 1913, היא, גֹּבַה הטכניקה והשכלול, נתקלת בגלי־קרח וקצה קרוב לבוא, עומדת היא בלב הים וצועקת: הצילו! הצילו! אין היא פונה לבן־אדם פלוני או אלמוני, לארץ זו או אחרת, לבעלי־בריתה ומגניה, — פונה היא אל כל העולם כֻּלו, הטלגרף האַל־חוטי מוסר את קול־קריאתה לכל קצוי ארץ ואניות ממהרות לבוא מכל קצוי הים, ממהרות לבוא לעזרתה. מה השמיע קול טיטַניק הקוראת לו, ללנדויאר? אנו, בני־אדם, זקוקים זה לזה, עוזרים אנו זה לזה, אדם לאדם מלאך מושיע. את טיטַניק לא הצילו, הרבה מהנוסעים טבעו וירדו מצולות, לא היה בכדי שיבואו המצילים במועדם, אך אין בכך כלום: כאן התגלה שוב הפרינציפ העולמי, העזרה ההדדית, הקשר בין האנשים, החֻלשה והגבורה הבאות כאחת. דוקא שעת צרה כזו עלולה לטהר את הלבבות ולהכשירם לקבלת ניצוצות האורה והאהבה לכל אשר נברא בצלם. וכאן לנדויאר שואל: „אסון־טבע כי יקרה נכונים אנו לעזור, מדוע לא נעזור בכל אסון ואסון? מדוע לא נִלָּחֵם נגד הלחץ אשר ילחץ האדם את רעהו?" והלא נהפוך הוא, סדרו של עולם לא נוכל לשנות, גל קרח הבא להציף את האניה — לא בידנו הוא למנוע את בואו; אולם כל אלה הפגעים הרעים,

היסורים, הדמעות והצער, שהאדם גורם לחברו, הן בנו, בנפשנו הם, ואת זה הן נוכל לשַנות! קול טיטַניק הוא קול הרוח, קול הנצח המזכיר את האדם על מהותו, תעודתו וחובותיו. האנשים השומעים לקול־נצח זה ובאים להציל את האניה שנפלה חלל לרגלי גל הקרח — איך לא יבושו לשוב ולהכניע את עצמם, את המוני העם, לראות בצרתם ולחצם?

וזה האיש, גוסטב לנדויאר, אשר נפשו היתה ספוגה צערו של עולם — ידע אך מעט את צער המוני בני עמו, ומרחוק. בתקופה הראשונה של הלוחם הגדול אין לפני עיניו אלא הפרולטריון ב„מצרים" הרכושנית ואת עֳנִי עמו טרם ראה. בכל עבודת חייו המרֻבּה כמעט שאינו נזקק לשאלה הלאֻמית של עמו. אהב אהב את הגרמנים, כי ראה אותם נתונים בעֹל הלֹחץ והעֹני, בכפרים, בעירות, בכבישים, בבתי־החרֹשת. אחר המהפכה הוא כותב: „אל־נא נהיה קבצנים? אל־נא נירא; נהיה־נא כאיוב בין האֻמות, אשר מתוך יסוריו יבוא אל המפעל" (ואחר מותו פסלו הגרמנים את גרמניותו, כנהוג!) והיהודים? הן לפני עיניו לא היתה אלא זו הבורגניות היהודית שבערי מערב־אירופה, זו החברה השבֵעה, חסרת הפרצוף, המכילה סוחרים ותגרנים, בנקירים ורועי־רוח מכל המינים. מי הוא בעל־נפש ויעריץ אותה?

אפס כי בשנים האחרונות לימי חייו הוא הולך ומתקרב לאידיאולֹוגיה הלאֻמית ומֻשפע קצת בנדון זה מאת חברו מרטין בֻּבר. לא סנגוריה אנו באים ללמד עליו, כי הוא זקוק לטלית תכלת־לבן שלנו, טליתו — טלית שלֵמה של אדם ויהודי; בנפשו חיתה היהדות וסוף־סוף היתה בוקעת ומאירה באורה המיֻחד את מחשכי עולמנו. עומד היה להמשיך את דרכו של מ ש ה הֶ ס ביצירת הסינתיזה שבין הסוציאליות והלאֻמיות, לשם זה היתה עומדת להקרא במינכן (בשנת 1919) ועידה ציונית־סוציאלית. כמו־כן היה בדעתו לעלות לארץ אבותיו ולעסוק ביסוד מושבים סוציאליסטיים ברוחו וברוח חבריו בני „הברית הסוציאליסטית" — אלא שהמות קדמהו ולא זכה לכך. בספרו זה, „האדם המתהוה", הוא נזקק כמה פעמים לפרובלֶמה הלאֻמית שלנו. אף כאן נשאר הוא באמן לעצמו ואינו עושה שקר בנפשו כדרך ציוני המערב הצועקים: לשנה הבאה בפלשתינה! לשנה הבאה עברית! ועד יום מותם לא יראו את „פלשתינה" אף בחלום ולא יבינו פסוק עברי כצורתו... הוא אינו רוצה לוַתר על גרמניותו, שהיא אנושיותו. „הגרמניות והיהדות שבי אינן צרות אשה לרעותה, כי מסַיעות הן זו לזו". הוא מכריז בפֻמבי, שלשונו תהיה הלשון הגרמנית. הן דבר שלא יֻציר הוא, כי איש כלנדויאר יתחיל ליצור בלשון אחרת לאחר שהגיע כבר לשנות עמידה. מתעב הוא את השקר וההגזמה היתרה, הלאֻמיות שהיא כֻלה הפרזה. שונא הוא את היהודים הכותבים על „קיום המרץ והיהדות", „הרומנטיקה והיהודים", „הסוציאליות והיהודים". ו"חבור זו יצאה ללַמד, עד כמה אנשים אלה משקרים בנפשם וחוטאים לאנושיותם ויהדותם, באים הם לחבר שני דברים — שאולי לשניהם אין כל יסוד בנפשם. בגאוה הוא מכריז, שאין הוא רוצה להתבטל בפני אחיו, „יהודי המזרח" (תנועה שב„מוֹדה", שהיתה מקֻבלת אצל „טובי" הציונים במערב...). כמה פִּכּחות והבנה בזו ה„אפיקורסית"! הן כל

„תנועת האהבה" ל„יהודי המזרח" וההתבטלות בפניהם בזמן המלחמה ובימים הסמוכים שלאחריה לא באה אלא מתוך חֻלשת יהודי המערב ויאושם, ובמקצת נזונה היתה מתוך מרחק נפשי ל„אחיהם" „יהודי המזרח", שבסתר לבם אולי בזו להם ויראו מפניהם...

ובנגוד לזה מבין לנדויאר יפה את מהות התנועה הלאֻמית. הערצתו את היהדות ההיסטורית, חֻקי התורה ורוח הנביאים נכֶרת היא ובולטת בכל יצירותיו הקודמות. גם בתחית האֻמה הישראלית רואה הוא את תחית הרוח היוצר, הרוח החולש על גויים לאחדם ולאגדם בברית עולם אשר לא תמוט. „רוחנו תשאף להיות יותר מרוח ואחרת ממנה: חברה, אֻמה, חטיבה אחת, אורגניסמוס. ככל אשר נוסיף להיות יהודים מדעת, הרואים ביהדות את מהות נפשם — כן תעלה היהדות בקנה אחד עם התגשמות ממשית של יעודים ידועים. ככל אשר תהי הבעת מהותנו זו טהורה, מלאה ושלמה — כן ינהרו אלינו מכל הגויים ויורונו, כי זה שנתהוה בנפשנו מקדמת־דנא ואשר נוציא כעת מלבנו — ־רך האנושיות המתהוה הוא, כי המסֹרת של לבותינו הסובלים והעורגים אינה אלא רבולוציה ותחיה לאנושיות". אין הוא מטיל עלינו „תעודה" — אך מאמין הוא בכחותיה הצפונים של האֻמה הישראלית. המֻשג אֻמה אינו מסמן לדידֵיה אלא ברית אנשים העובדים לרוח היוצרת והמחַיה. אֻמה ואֻמה ויהוד פרצופה. כי על־כן הוא אומר: „היות אֻמה — הוא מַלא תפקיד". עם ישראל הקם לתחיה — ברית חדשה ומחֻדשת היא. כל הבריתות הבודדות הולכות לברית כל הבריתות, ואף ברית־ישראל, שֶׁיִּתָּר לה בכמה בחינות על האחרות. „כנהמת פרא בחללו של עולם וכקול לחש חרישי בִּפְנים נפשנו לוחש לנו קול ממעמקים, שהיהודי יוכל להגאל רק ביהד עם כל האנושיות וכי הוא הוא הראוי לחכות בגלות למשיח ולהיות למשיח העמים". ברית חדשה יכרות ישראל סבא עם הטבע, זכרונות נעורים יעורו בקרבו ושוו עליו תוספת יפעה והדר. כך הולך לנדויאר ומעמיק בהכרתו הלאֻמית, הנובעת מתוך הרגשתו האנושית העמֻקה, אף לרגע לא ישכח, כי בעבודתו את עמו עובד הוא את האנושיות. היהדות הולכת ונעשית בימיו האחרונים למרכז חייו — ומאמרו על ה„מיניאטורות ההיסטוריות" של סטרינדברג (בשנת 1917) יוכיח! רואה הוא בספרו זה של סטרינדברג את האדם וגורלו, ואת „היהודי, היהודי הנצחי בצורות חדשות". נתקל הוא לנדויאר בסיום הספר, שבו מדבר אחד המשוחחים על המהפכה הצרפתית. „עתה, כאשר האנושיות הולכת בדרכה להיות למציאות ממשית—דבר ה' הוא אל אברהם: זנברכו בך כל משפחות האדמה! עתה היא בדרכה אל ההתגשמות, בדרכה אני אומר". כמה פעמים עבר לנדויאר, שהתכונן לחבר ספר גדול על סטרינדברג, מעין זה שעל שקספיר, על קטע זה — ואך בימיו האחרונים חלף ברק מחשבה את מוחו, כי כאן סָפון סוד הנצח לעמו. מסַים הוא את מאמרו על הספר הזה בדברים האלה: „אנו היהודים לא רק תעודה נמלא לאנושיות, כל הדרכים, שבהן הולכת האנושיות, כל עקיפי־הדרכים, תהו־לא־דרכים, כל הדרכים הקשות והמסֻכנות, דרכי שאר העמים, ג ם ל מ ע נ נ ו ה ם, ג ם ד ר כ י נ ו ה ם. לא כל דרכנו המה, לא יסירו את לבנו מאחרי תעודתנו המיֻחדת, הם ג ם דרכנו.

דרכנו היא גם דרכה של אירופה עד השמונה־עשר לברימֶר (Brumaire), דרכנו הוא גם מה שבא לאחר־כך עד החדש מֶרץ לשנת 1848, דרכנו גם מה שבא ומה שהולך ובא עד סוף כל הדורות". דרכנו היא דרך העולם, ועם זה דרך מיֻחדת לנו. היהדות היא התהוות, היא הרצון להתהוות ולהתחדש. התהוות מיֻחדת לה. מהו יחודה, שטובע את פרצופה של ברית־ישראל זו? דבר זה סָתַם לנדויאר ולא פֵרשו ביותר, אם כי יש למצֹא רמזים שונים פה ושם. יהדות עולמית זו התחילה, כנראה, מתבשלת בו, עדַין היתה כל השאלה במצב של תסיסה מתמידה ועזה. זה עתה התחילה — ודברים כאלה!

גוסטב לנדויאר לא זכה להגיע למִצוי־הדין בנוגע ליהדותו. ברוחו הוא הייתי מעֵז לסַים הפעם:

גם היהדות היא אמנות, אמנות אשר תחפוץ ליצור באדם.
וגם אמנות זו ידע לנדויאר, ידע שלא מדעתו.

מפעל־חייו האחרון — השתתפותו בשלטון המועצות הקומיניסטיות אשר במינכן — לוטה בערפל. כל חבריו וידידיו, מן מרטין בֻּבר עד פריץ מויטנר, עומדים ותמהים: לנדויאר האנרכיסטן, זה שהתנגד כל ימיו למעשי אלמות ואֹנס — והדיקטטורה של הפרולטריון!

הסופרים! התמימים! שכחו הללו, כי גוסטב לנדויאר לא היה סופר, איש־החיים היה, איש הרצון והמפעל. בשעת הרת־עולם זו היה מֻכרח לתקוע בשופרה של הרבולוציה, לקרֹא לאדם ולעלות למוקד בשבילו. לא יכול היה לשבת בכפר בודד ושוקט ולכתוב על חדוש החיים, על העֵדה, על האדם החדש וכדומה, בשעה שבני־אדם עומדים ומנסים נסיונות. מֻכרח היה להצטרף אליהם — ויעבור עליו מה; דרכיו לא דרכו, בכל־זאת ינסה: רחוק הוא מהם — ומכל־מקום בני־אדם הם, ימצא את הדרך ללבם; קומיניסטים הם, מרקסיסטים שנואי נפשו ובכל־זאת יסְפּח אליהם... העם פֹּרק מעליו עֹל מונרכיה, העם מתעורר... ההמונים רוצים בחֵרות (כך האמין המאמין הגדול ולא ראה, שאין זו אלא מרידה של סוֹלְדַטֶסְקָה בלבד!), ואם גם אינם רוצים בכל לבם — צריך לבוא ביניהם... ואדרבה, היא היא הנותנת — ירבו האדריכלים הטובים, תרבינה הרוחות החדשות, יתרכזו כל אנשי־הרוח — ויצא עולם חדש... לעמוד מן הצד — לא היה יכול... כל ימיו התפלל, אימתי תגיע שעה ויוכל לגשת להרוס את הישן ולבנות את החדש, ועכשו, כששעה זו באה — יקום ויברח? לא, היה לא תהיה כזאת... ולוּ גם ידע את כל תוצאות הדבר (ורמזים לדבר, שידע באמת) היה הולך אליהם, אל המהרסים והבונים, כי רצון להם ובאשר הרצון — שם רוח אלהים מרחפת... הוא בא אליהם וספר להם על חלומותיו ומחשבותיו... הוא חלם על ברית חדשה, נפשו התכוננה לשיר שיר חדש, שיר הפדות והגאֻלה — והנה באה רגלו של אותו החַיָל ותשם קץ לכל חלומותיו ושירת חייו טרם הֻחלה...

כל ימיו בקש הבודד הגדול את הדרך ללב הכלל, ללב העם ולא מְצָאוֹ, אך במותו לא היה בודד, לקבר משֻתף עם המון חללים השליכו גם את גויתו הוא, אין צִיון לקִברו, ואיש לא ידע את קבורתו...

ומִשֶנרצח לנדויאר פסקה הנבואה בסוציאליות המערבית... שביתות שאינן פוסקות, ועידות ודברי־להג הרבה, סכסוכים ופרודים – וחזון־לב איננו... נלחמים אנשים על פת־לחם – ואין מי שֶיַשרה שכינתו עליהם – החוזה הגדול איננו... והיה כי ירעבו פעם גם לרוח – ופנו למעלה ואל ארץ יביטו... אך לשוא – איש־הרוח איננו, כי רמס אותו החַיָל השוַבִי ברגלו...

יעקב פיכמַן

עַל הַתַּרְגוּמִים

מאמר שני *)

א

כל פעם שאנו דנים בענין התרגום ומתאמצים לפתור את השאלות הקשות הסבוכות בו, אנו עמֵלים בעצם למצֹא פתרון רק לשאלה אחת: מה הוא התרגום — מלאכה או יצירה? לא יטה אותנו הרעיון, כי גם במלאכה הכי־פשוטה אי־אפשר שלא יהיה קורטוב של יצירה, אם העושה אותה מתמסר אליה באהבה ואמונה. כִּוַנתנו כאן ליצירה, שחותָם יוצרה טבוע בה; ליצירה, שהיא פרי רוחו של היחיד, שלא יצֻיר בלעדיו — כזו, שאין להחליפה, משום שהיא נחתמת תמיד בטבעת־המלך של האמן. הננו שואלים: כלום תצֻיַר אמנות גמורה בלי חֵרוּת גמורה? כלום אפשר, שהאמן יהיה רק צָר צורות, ונשמתן נוצרה על־ידי אחר? כלום אפשר, שהאמן יעבוד בתוך עוגה שעגו לו אחרים ומלאכתו לא תפָּגם?

ככל שאנחנו מתעמקים יותר בפרובלֶמה זו, כן אנו נוכחים יותר, עד־כמה היא סבוכה ומלאה נגודים פנימיים. רואים אנו ברור, שאי־אפשר שלא לדרש במלאכת התרגום את התנאים הדרושים לעבודת יצירה, ובאותה שעה יודעים אנו, שאינם בכל הבחינות. הבטוי המלא הוא תמיד אינדיבידואַלי; הוא נוצר מאליו. ואנחנו הן רוצים בכל תרגום אמנותי להרגיש בכל־זאת את רוח המקור, את סגנונו, את עצמיותו. את זה יכול לתת לנו האמן־המחקה (יש גם כאלה) — זאת אומרת, אמן שכֹּחו מתבטא בעִקר בזה, שהוא יודע למסור את סגֻלות סגנונם ועצמיותם של אחרים. באֹפן כזה נבוא לידי מסקנה, שעצם התרגום הוא מין אימיטַציה, והמתרגם par exsellence הוא האימיטַטוֹר המצֻיָן. אני אינני נבהל כלל מפני מסקנה כזו. נדמה לי רק זה, שגם אימיטַטוֹרים מצֻיָנים כאלה נפגש רק לעִתים רחוקות מאד. פרישמאן, כידוע, היה אוהב לחַקות; ואולם את מי? את עצמו ואת הדומים לו. עם כל המעלות הגדולות, שהיו לו בתור מתרגם, הוא לא היה עדַין אותו המתרגם, שיודע למסור את עצמיותם של אחרים, את נדנודי סגנונם. הוא ידע מאֵין כמוהו לפַחת נשמת־חיים בתרגומיו, להוסיף להם לוית־חֵן של דברים מקוריים. אלה היו בלי־ספק

---

*) ראה „התקופה“, ספר ט״ז.

מעלותיו הגדולות. ואולם הוא הסתובב בכל־זאת תמיד בתוך גבולות עצמו. סגנונו לא היה עשוי לקבל צורות שונות. אכן המתרגם צריך לדעת את המלאכה הזאת, — מלאכת החקוי. גם האמן יודע אותה. פושקין וגטה ידעו לכתוב בכל הסגנונים; הם היו מחַקים נפלאים. אצלנו נִסה ביאליק פעם לחַקוֹת את סגנון השירה של ימי־הבֵינים, והדבר עלה בידו. וכבר הביע פעם א. מ. ברוכוב [1], כי כמעט כל הפרוזה הספורית שלנו אינה אלא תרגום, ומבחינה זו הרי מנדלי היה מחַקֶה גאוני. גם פֶרץ חִקה כל ימיו, אבל גם הוא לא הצליח מעולם במלאכתו זו. מלאכת־ה„חקוי" הגדולה האחת, שבה נתגלה כאמן גדול, היא „מפי העם"; ובמקצת — בספורי החסידים. כמעט שאפשר לבוא לידי כלל דעה, שהתכונות הליריות ביותר אינן מצליחות בחִקוי. לאלה קשה ביותר לצאת מעצמן. הליריקן נוח להתרשם; אבל קשה לו לשַנות את סגנונו. הוא נשאר מרֻתָק אל סַלְעו לעולם. נדמה לי, שהמשוררים האֶפיים מסֻגלים יותר למלאכת התרגום. הם הוצבים תמיד מהררי החיים הקשים. הם תמיד מוכנים לקבל צורות; הם לשים ונלושים יחד בחמר ההויה. כבר צִיַנְתִי את העובדה, שֶמנדֶלי היה מסֻגל לתרגם את יצירות עצמו, בשעה שפֶרץ, למשל, עם כל חפצו, לא יכול להתגבר על הקשי של העבודה. המעבר מצורה לצורה ומסגנון לסגנון מצַיֵן את התכונה האֶפִית. הננו באים אפוא לאט לאט לידי הרעיון, שהמתרגם זקוק לסגֻלות היוצר היקרות ביותר. עליו לחצוב מעצמו את החמר ליצירות אחרים; עליו לפחת בהן נשמת־חיים חדשה — ובאותה שעה להיות הפשי מעצמו. למדרגה כזו מתרומם רק האמן האֶפי. אולי ההתפעלות מן המקור, שמחת ההנאה הגדולה מביע יותר בעל התכונה הלירית; אבל ההגשמה, כל הגשמה, היא ממדת האֶפיקן.

ב

יותר נכון יהיה אם נגדיר את התרגום כיצירה, שיש בה חלק רב גם למלאכה כשהיא לעצמה; חלק גדול יותר מאשר ביצירה המקורית. היא דורשת הכשרה אחרת — הכשרה תרבותית בעִקר — וגם אמצעים אחרים. נקל מאד להוכיח, כי סופרים מקוריים ידועים. עם כל כשרונם, לא יצלחו למלאכת התרגום כל־עִקר. אלה הם על־הרֹב האמנים הקלים, פרפרי־השירה, המרפרפים על־פני שְדֵי החיים, מבלי הֶאָחֵז בסבכי יערותיהם. על־פי יצירתו המקורית של כל סופר אנו יכולים כמעט תמיד להוציא משפט קדום על כשרונו למלאכת התרגום. ברור בעיני, שהאמן המחֻנן בחוש הממשיות, המסיע את האבנים מעֹמק הנדבך, מי שְמַרים בכֹח, בתגירת הרוח ובהתאמצות הרות — זה ודאי מֻכשר גם לתרגום.

---

[1] במאמרו „מקור ותרגום", „מעברות", כרך א, חוברת ד.

כי התרגום דורש לפעמים הרבה יותר כֹח והתאמצות, הוא זקוק הרבה יותר ל„סִיַעְתָּא דשמַיא" מעבודת יצירה מקורית. טעות היא לחשב, שבמלאכת התרגום אנו נשענים על כתפי המקור; המקור הוא סְיָג — הוא גודר בעדנו. ודאי שנחוץ הרגֵל ונחוצה הסתגלות וידיעות נחוצות וטוב־טעם הרבה והרבה טַקט וכֹח־ההמצאה; ואולם בכל אֵלה כל תרגום של שיר לירי — זה החמור בתרגומים — וגם של יצירה אֲפִית גדולה אינו אלא מעשה־נֵס. ברגע של רצון זה נעשה ממילא — כמו ביצירה מקורית; ואולם אם צריך כבר להכות בקורנס, נחוץ שהקורנס יהי בעל־משקל.

אינני יכול עד־היום לסלוח לאלה, שנגשים לתרגם משוררים ליריים גדולים תרגום שָלֵם. האנשים האלה אינם נותנים לעצמם דין וחשבון כלל, אינם מבינים, שמלאכה כזו כמעט שאינה בגדר האפשרות. רק בעבודת חיים שלֵמים אולי אפשר להשיג מה. כל תרגום שיר לירי בודד הוא כבוש־מבצר ממש; נחוץ רגע של רצון גדול, שתהי התאָמת הרוח והתאמת היכֹלת במדה המינימָלית, בכדי שֶיֵצא משהו דומה אל המקור. בשירה אֶפית יש עֵרך גדול לעשֶר האמצעים — בשירה לירית העדר האמצעים, זאת אומרת, הַסְתֵר בטוי וכבישת בטוי עושים על־הרֹב יותר מגִלוי הבטוי והוצאתו אל הפֹעל. הכִּבוּש הכי־גדול בליריקה הריהו תפיסת הסוד, המגע במיתרי הנעלם של הנפש המתנגנת. מה תתן ומה תוסיף כאן התאמצות־הסגנון, הַיֹפִי, ואפילו הדיוק של המלים, אם כל האמצעים הגלוים אינם אלא מפריעים?

תרגום השירה הלירית אינו יכול אפוא לשַמש לנו קנה־מדה לתורת התרגום. כל שיר לירי מתֻרגם בהצלחה חשוב לנו כיצירה מקורית, לפעמים גם חשוב ממנה. תרגום לירי אינו כלל, כי־אם יוצא מן הכלל. עם כל הקשי שבתרגום השירה הלירית, יש שמצליחים בו גם אלה, שהם מסֻגלים פחות מכֹּל לעבודה כזו. היא אינה דורשת אותה המשמעת, אותה ההתאמצות לבלתי צֵאת מן החוג. מי שתפס את הַמֶלודיה ברגע של עלית־הרוח, עשוי למסרה לנו בלי פגם, במדה שכשרונו מגיע. בתרגום כזה אין חלק למלאכה כלל. רק המשורר הלירי מֻלָדה מֻכשר לה — ואמנם גם הוא רק ברגעים מיֻחדים.

התרגום הלירי יכול רק להורות לנו על תנאי אחד הכרחי כמעט בכל עבודה מסוג זה. הַיְנוּ: שיהי מעמד־רוח משֻתָּף בין היצירה והמתרגם, שתהי איזו קִרבה משֻתפת ביניהם בשעת העבודה. בלעדי אלה כל התאמצות לא תועיל, כל האמצעים הסגנוניים לא יזיזו את התרגום ממקומו. הרוח המְחַיָה את העבודה הקשה הזאת היא הסמפַּטיה הגדולה, ההשתתפות הפנימית. רק היא נותנת בידי המתרגם את האמצעים הגדולים והנאמנים להריק את השירה הזרה מלשון אל לשון. בהיות גם המתרגם חי על אותם הרעיונות והרגשות, שוב אינו זקוק לחַפֵש את האמצעים — הם באים מאליהם, הם מתרכזים ברוחו כמו בשעת יצירה מקורית. מובן, שבתרגום שאינו לירי אי־אפשר שהמתרגם לא יהיה זקוק פעם בפעם להסיע את האבנים ממקומן, אבל דוקא המומֶנטים הגדולים יעלו בידו בלי התאמצות יתֵרה. רק בתנאים כאלה אין התרגום מלאכה מיכַנית בלבד. עדים לַדָבר המתרגמים הגדולים אשר מעולם. ז'וקובסקי, למשל,

מתרגמה הגאוני של שירת אודיסיאוס ברוסית, לא חדל – בימים שהיה עסוק בעבודתו זו – מְסַפֵּר באזני ידידיו, כי מלאכת התרגום של שירה אַפִּית כבירה זו מַנעימה לו את שממון שנות־זקנותו. הננו רואים, שהוא חי על עבודתו זו. מכל מכתביו מאיר האשר, שהביאה לו מלאכה זו, – מעין אותו האשר, שמשפיעה כל יצירה. הזקן העָנָו והדורש־טוב חי כֻּלו בסביבת יָוָן העתיקה, השופעת עליו הוד של הרמוניה, והוא מרגיש היטב, שבעבודת־תרגום גדולה זו הוא מציג לעצמו מצבת־עולם בספרות הרוסית. איננו מצַיְּרִים לעצמנו מתרגם אידיאלי יותר של יצירות פוֹא מבוֹדלֶר, אשר היה כל־כך קרוב ברוחו למשורר האמריקני. איננו קובעים, שתנאי הכרחי הוא, שהמתרגם יהי דוקא מבני אותה המשפחה, שעליה נמנה המשורר המקורי; אבל ברור בעינינו, שמי שמתרגם יצירה ידועה צריך להיות קרוב, לפחות, באותה שעה אליה ביותר. רק עובדה זו מצדיקה את עבודתו ומַרשה לקַוות, שהיא תעלה בידו – שהיא לא תהיה מיכנית בלבד. רק מעמד־רוח דומה, נסיה אחת או מהלך־רעיונות משֻתָּף יוצר את הפַּתוֹס לעבודה, שבלעדיו כל עבודה ספרותית משוללת רוח חיים ויצירה. מן ההכרח הוא, שאיזה דבר פנימי, איזו אהבה גדולה תעורר אותי להיות המליץ בין היצירה הזרה ובין סביבתי. מן ההכרח הוא, שלא אהיה מעביר נכסים זרים, כי־אם את רכוש רוחי שלי, שנוצר במקרה על־ידי אחר.

אם נחקור לדעת את התרגומים הגדולים, שנוצרו בלשונות שונות, נראה שלא היתה מעולם יד המקרה בכל אלה. מן התרגומים הארעיים של משורר צעיר אפשר כמעט תמיד לעמוד על אָפְיָהּ של יצירתו העתידה. לֶרמנטוב הצעיר אהב לתרגם את בַּירון; גם הֵינה הצעיר תרגם קטעים ממנו. אצלנו תרגם טשרניחובסקי, בהיותו עוד צעיר מאד, את „שירת הַיאוַתָּה", אחר־כך את „קלוַלה", ועכשו – את „שירת הומירוס". בּרַגר תרגם את דוסטיֶבסקי; בֶּרקוביץ – את שלום־עליכם; כהן – את גֶּטה. גנֶסין המנוח וגם דבורה בַּרון תרגמו בהצלחה את צֶ'חוב. שטֵינמן נתן לנו תרגום מצֻיָּן מסטרינדברג („בדד"). ואפילו דיקֶנס, שלשונו השוטפת דורשת לכאורה רק ידיעת הלשון ואמון־היד של המתרגם, גם הוא מצא את תקונו אצלנו בתרגומו היפה של בן־אליעזר („דוד קופרפֶלד").

בכל התרגומים האלה, שהבאתים כאן רק במדה שעלו בזכרוני ברגע זה, נדמה לי, יש קרבת־רוח או קרבת־כשרון בין המתרגמים והמתֻרגמים, והיא שעמדה להם וסִיְּעָה בידם לעשות את מלאכתם מתוך רצון פנימי ולא מתוך הכרח חיצוני. אנו יכולים להסיק מכל־זה מסקנה אחת ברורה, שאינה מוטלת כמעט בשום ספק: לשם הצלחת התרגום נחוץ, שעולמו הפנימי של הסופר המקורי, תפיסת־החיים שלו ורתמוס מחשבותיו יהיו קרובים למתרגם – לפחות, בשעת עבודתו. משורר שלא היה קרוב לנו מעולם או קרוב שנעשה רחוק – טוב שגם לא נקרב אליו. ברור הדבר, כי לא נצליח.

ג

אמנם על־פי התרגומים המצוים עתה ברֹב לשונות אירופה אפשר להוכיח בנקל, כי התרגום יצא בימינו מכלל אמנות ונכנס לגדר עבודה מיכנית, שאינה דורשת מבעליה אלא את התנאים הידועים מימי אבן־תבון ואלחריזי עד האחרון שבאחרונים — הַינו, ידיעת הלשון שמתרגמים ממנה והלשון שמתרגמים אליה וכו' וכו'. בלשונות אירופה יש כבר באמת נוסח אחד, שַׁבְּלוֹנָה מְשֻׁתֶּפֶת לרֹב הַמֻּשׂגים הרגילים, שנותנת את האפשרות לכל אדם בעל־טעם להעביר את הנכסים הרוחניים מלשון אחת להברתה בלי התאמצות מיֻחדה. אבל טעות היא לחשֹב, שגם בלשונות אחרות — שעבודת התרגום באמת קלה בהן לאין־ערוֹך מאשר בעברית — הדרך כבר חֲלָקה וישָׁרה כל־כך. רֹב התרגומים האירופיים האלה אינם באמת אלא מלאכה בלבד. כל ציורי־הלשון ודרכי־הלשון המשֻׁתָּפים, המתֻרגמים על־נַקלה, אינם אלא החלק החיצוני של רכוש האמן. המתרגמים המהירים האלה מוסרים על־הרֹב את התֹּכן בדיוק נמרץ; הם רק מטשטשים משהו, אשר העין שאינה מבחנת אינה מרגישה בו כלל; ואולם ב„משהו" זה הלך לאִבּוד העִקר, שְׁאָר־רוחו של היוצר. בתרגומים שוטפים אלה לפעמים נשארת רק הקלִפּה, ותכונת האמן, סגֻלות לשונו והוד בטויוֹ נשחתו עד לבלתי הכיר אותם עוד. דוקא החלק הַכִּי־אינטימי שביצירה יורד לטמיון, ואין איש מרגיש בדבר. הקהל הגדול מסתפק במועט שנשאר. לעתים קרובות אינו מרגיש גם במקור בלתי־אם „מועט" זה.

ואולם מי שעמד על אָפְיָהּ של עבודה זו, מי שֶׁנִּסָּה פעם לעשותה באמונה, זה מכיר, שעבודת התרגום אינה לא משחָק רוחני ולא מלאכה, כי־אם דבר שביצירה בכל משמעהּ החמור של מלה זו. גם היא דורשת את ההתעוררות הגדולה, את ההתפעלות ואת התאמצות־הרוח, המשכיחות את הכל ומרַכּזות את כל ניֹמי היכֹלת בנקֻדה אחת. היא דורשת לפעמים מין חגירת הכשרון, מין עֹשֶׁר של אמצעים, שהיצירה המקורית אינה זקוקה להם לעולם. רק המתרגם דולה לפעמים את כֹּהות עצמו, את כֹּחות לשונו וסגנונו עד היסוד בם.

התרגום הוא נִצּוּל הכֹּח הכי־חזק של הסופר; הוא לפעמים משַׁמש גם מדה לָמֹד בו לא רק את יכֹלֶת המשורר, כי־אם מגלה לפנינו גם את יחסו לעבודתו, את מדת ישרותו ונאמנותו לעצמו. על־פי איכות התרגום אני דן על כֹּחו התרבותי, על הקפוֹ הרוחני. לאחר שפֶּרץ תרגם פעם את „בעיר ההֲרֵגה" של ביאליק — תרגום מלֵא שבּושים שאין כמוהו לרֹעַ — נפל כעין צֵל בעיני גם על יצירתו המקורית וימים רבים אחר־כך לא יכולתי להאמין בו. תרגום זה הוכיח לא רק על חֹסר־יכֹלת, כי־אם גם על חֹסר־יחס, על קלות־יחס. חזיון כזה אינו בגדר האפשרות אצל ביאליק, אחד־העם וכיוצא בהם. ביצירה המקורית נקל יותר לרַמות. בתרגום לא יועילו כל מיני כרכורים. כאן מתגלה

הסופר בכל קומתו הרוחנית. כאן נראה עד־היכן מגיעה גם יכלתו לבלום את עצמו, והעִקר — עד־כמה הוא מֻכשר לחֵרוּת, עד־כמה הוא ראוי לחֵרוּת. מי שידו מְגשת לנְחֻשתים ביצירתו המקורית, לא יוכל גם להתנועע ביצירה של תרגום; ולהפך, מי שחֵרותו ביצירתו המקורית נובעת מתוך שטחיות, מתוך חֹסר משקל רוחני, לא יהיה מֻכשר בעבודת־התרגום לכל משמעת, ומלאכתו תהיה רק צֵל המקור.

בתרגום אנו מגלים את עצמנו על־כרחֵנו. כל אשר יעלה בידינו לכַסות ביצירה המקורית, יבוא לידֵי גלוי מאליו בעבודת־התרגום. היא אבן־הַבֹּחַן לכֹחנו, לאמצעינו. היא אינה מניחה מקום להשתמט.

ד

ככל שאנחנו מתעמקים במהות התרגום, באָפיו ובסגֻלותיו המיֻחדות, כן מתגלה לפנינו יותר, עד־כמה יצירית־אורגָנית היא מלאכה חשובה זו, עד־כמה אין בה כל ארעיות, — עד־כמה גם היא, כאמנות המקורית, תלויה לא רק באישיותו של המתרגם, כי־אם גם מרֻתֶּקת אל זמנה ויונקת דרך צנורותיו. לחנם רואים בתרגום קֹדם־כֹּל פרוֹצֶס לשוני. איכות התרגום אינה תלויה רק בהתפתחות הלשון או בצורות הספרות וסגנוניה בלבד. חותָם התקופה טבוע בכל יצירות התרגום החשובות; ולא רק בצורות הלשון החיצוניות, כי־אם גם ברוּח.

מתגלה לפנינו, כי אין לכלֹא את רוח הזמן, שאנו חיים בו, לא רק ביצירה המקורית, כי־אם גם בהכניסנו אל אסמינו יבול יָמים עברוּ. הרוח החיה פורצת בגלוי או מתגנבת בחשאי בכל אשר נעשה. וכמה שיהיה הדבר מוזר בעינינו, אבל עובדה היא, שכל תרגום גדול הוא בן־זמנו. אפילו המתרגמים הכי־דַיקנים אינם יכולים להפקיע את עבודתם מהשפעת התקופה, שהם חיים בה ונושמים בתוכה. מתגלה שוב החֹק האכזרי שבכל יצירה. הכֹחות הסובבים אותנו שולטים בנוּ גם שלא מדעת, ואנחנו נתונים תמיד בשלשלאות סמויות מן העין, שגם קול צלצולן לא יעלה באזנינו. עושים אנו את שליחות זמננו, גם כשאין אנו מתכַּונים לכך. אמנם בתרגומים קשה לשַנות את הדעות, את הַמֻשגים הכלליים; אבל ברוּחם, בצֶבע הדעות והרגשות, במדת הטעמתם, — כל מתרגם, ואפילו מי שאין עצמיותו חריפה ביותר, על־כרחו ושלא מדעתו מכניס משהו מן התקופה, ו„משהו" זה יש בו לפעמים כדי לשַנות את אָפיה הכי־פנימי של היצירה המקורית.

הננו רואים אפוא, עד־כמה גם יצירת התרגום תלויה בזמנה. וכמדֻמה, שלא אפריז על המדה, אם אֹמַר, שתרגום אידיאָלי של יצירה פיוטית, ואפילו פילוסופית, גדולה כמעט שאי־אפשר שיהי נעשה בתקופה בלתי־מתאימה לה ברוּח. אינני משער, שאפשר היה לתרגם בהצלחה את הומירוס בתקופת הנַטוּרַליסמוּס הקיצוני; לא יתאר, כי תרגום דַנטה יֵצא בלי פגם, אם התקופה נושאת בקרבה נִגוּד עצום לרוח היצירה הזאת. הרבה מכשירה התקופה. תרגום כתבי־

הקדש על־ידי לֶטֶר חָל בזמן התקוממות כנגד המסתורין של הקתוליות, ותרגום שֶקספיר בגרמניה — בימי אֲבִיבָהּ של הרומנטיקה. תרגום מְצלח — תרגום שבּו נושמת רוח יצירה ולא עבודה פורמלית בלבד — לא יצֻיַר כמעט, אם אין גם מצד התקופה אליו יחס של קִרבה כל־שהוא. הכל מודים, למשל, כמה נחוצים תרגומים חדשים של ספרי־הפילוסופיה שלנו שנכתבו ערבית; אבל קשה לנו לגשת שוב אל ספרי־מחשבה אלה, שאין אנו חיים עליהם עוד כיום. ותקופתנו תתן לנו את תרגום הומירוס ואפלטון וטאגורי, אבל מסֻפקני, אם נבוא לידי תרגום חדש של „הכוזרי" ו„מורה נבוכים".

הַמֵיכַנִיזַציה של הספרות — גם של הספרות המקורית — הגיעה בימינו למדרֵגה כזו, שתמימות היא מִצִדי, אם אנכי בא להטעים עתה, ביחוד בנוגע למלאכת התרגום, דברים כאלה. כל מו"ל באירופה יכול עתה, לכשירצה, להזמין לצֹרך הוצאתו תרגום חדש של דַנטה או של שקספיר, ולפעמים ימצא גם את העובדים המתאימים לכך. אבל לא תרגומים אלה מַעשירים את התרבות ומוסיפים עליה משהו. על־הרֹב הם גם גורעים ממנה. תרגום של יצירה קלַסית צריך לבוא תמיד מתוך צֹרֶךְ תרבותי־אמנותי. אם משורר כסטֶפן גיאורגי מתרגם שוב את דַנטה או אם חוקר־אמן כגונדולף נגש להוצאת תרגום חדש של שקספיר, הרי זה מְצַיֵן התקדמות תרבותית חדשה. אות, כי הבנת שקספיר בגרמניה נתעמקה יותר, נתרחבה יותר, ויש צֹרך להביע הבנה חדשה זו בתרגום חדש. תרגום חדש כזה מצַיֵן גם יחס חדש, גם **הערכה** חדשה. כל דור מטעים ומעריך על־ידי תרגומיו את היחס שלו, את החשוב לו ביותר, ומבליע את זה שאינו לפי מדת השגתו, את זה שאינו מסֻגל לתפוס.

היצירות הקלַסיות הגדולות הולכות ומתְרגמות בכל תקופה מחֻדש. שנוי גדול ברוח התקופה גורר תמיד אחריו צֹרך בתרגומים חדשים. התנ"ך, הומירוס, דַנטה, שֶקספיר הולכים ומִתַרגמים תמיד. אין ספק, שזה בא גם מקֹצר היכֹלת לתרגמם בפעם אחת תרגום שלם. כל תרגום חדש מתַקן ומַשלים את אלה שקדמו לו, ומעט מעט נוצר התרגום האידיאַלי. אבל בעִקר הדבר מתכַּוֶנת כל תקופה להבליט את מגמתה, את המשֻתָף לה ולקלַסיקן המתֻרגם.

גם בתרגומיה אין התקופה מתכַּונת אלא להבליט את עצמה, את פרצופה הרוחני.

ה

אם לא אישיותו של המתרגם בלבד, כי־אם גם התקופה משפיעה על איכות התרגומים, אפשר להרחיב את המסקנה הקודמת ולנסחה: התרגומים יצליחו במדה שהיצירה המתֻרגמת תהיה קרובה גם לרוח התקופה. ובאמת אנו רואים, כי כל תקופה מבליטה בתרגומים את חביביה. בּודלֶר תֻרגם בשעה שהיתה שולטת הסימבּוליות; טולסטוי — בשעה שנתחדשה „בַקשת אלהים"; דוסטויֶבסקי שליט עתה בכל הרוחות והוא הולך ומִתֻרגם בגרמניה, בצרפת ובאנגליה. הרבה עושה המודה, כמובן; אבל יותר — קרבת הרוח. ההבנה מקָרבת;

היא גם משפיעה על שלֵמות המלאכה. ככל שהתקופה עשויה להתעמק יותר במשורר, כן תגדל איכות תרגומיו.

מכל האמור אנו לֵמדים אפוא, כי בבחירת התרגומים טוב להביא בחשבון לא רק את המתרגמים אשר יכשרו להם, כי־אם גם לצרף את יחס התקופה אליהם. יש יצירות ידועות, שאולי טוב לדחות את תרגומיהן משום מעוט התפתחותה של הלשון; אבל האהבה הגדולה, הצורך הגדול יועילו תמיד להתגבר על כל המכשולים שבצורה. ואולם אם היצירה בעצמה רחוקה לנו ביותר, אינה צריכה בכל־אפן להיות קודמת בזמן. התרגומים צריכים למַלא חסרון תרבותי, חסרון חיוני. תרגומים מתרוממים למדרגה של יצירה מקורית רק בכח האהבה. כל תרגום בלתי־מְצלח הריהו פגם תרבותי. הוא לא יוסיף לנו כלום, ואפשר שיהיה עוד גורע.

בתקופת ההשכלה היה מספר התרגומים גדול הרבה יותר מכפי שהקורא בן־זמננו מתאר לעצמו. אחד המשוררים היותר מתֻרגמים היה שילֶר. כמה מיצירותיו תֻרגמו פעמַים. תֻרגמו „השודדים", „דון קַרלוס", „קשר פיֶסקו", „מרים סטוּאַרט" ועוד. ואולם לשוא נבקש אף תרגום אחד, שיש לו ערך כל־שהוא. התרגומים האלה לא השפיעו כלל על הספרות המקורית, ואם השפיעו — השפיעו בוַדאי לרעה. התקופה הֻכשרה רק לספורים רומַנטיים קלי־עִנין ודַלי־תֹכן. בטוי נפשי עַז ואמתי טֶבע ביוַן המליצה. „מסתרי פריז" וספורי פיליפסון ודומיהם מצאו להם את מתרגמיהם המתאימים, ובעברית המליצית גם נוסף להם לפעמים משהו. אבל „בן אבויה" (עבּוּדו של „פויסט" על־ידי מ. לֶטריס) הריהו כבר רק קלוש של הֵד השירה הגרמנית הגדולה.

תקופת ההשכלה היתה פחות מכֹּל מסֻגלה לתרגומים. הלשון היתה חסֵרה רוח של בטחון, רוח צועדת בעֹז וכובשת. הפּוּריסמוּס הקיז מתוכה את כל דם התַמצית. הספרות הסתובבה בתוך המשעולים הצרים של מליצותיה ודקדוקה והשמיעה את חריקת נחְשְׁתֶיה. ואפילו ברוחה הלוחמת ידעה רק לעוג עוּגה אחר עוגה להכרת האדם, ידעה לְצַמְצֵם, אבל לא ידעה להרחיב, לְכַנֵּס את הנגודים, שהם הם המעשירים את החיים. אדם בעל־טעם ובעל־סגנון כיע"ס אינו מֵעֵז למסור את המְשׂג „העֵדן האבוד" כמו־שהוא ומטשטש אותו בפסוק „ויגרש את האדם". לֶטריס אנוס לשַנות את כל „פויסט", בכדי לקרבו אל רוח הקורא של הימים ההם. צֶדק, כמובן, סמולֶנסקין, שדן אותו ברותחין; אבל בבקרתו החריפה, נדמה לי, לא עמד בכל־זאת על העִקר — לא היה מֻכשר אולי לעמוד עליו. מוּבן, שזה היה רעיון אוילי — להפוך את „פויסט" ל„בן אבויה"; הדמיון הרָפה שיש בשני הגבורים הטרַגיים האלה אין בו לְמַלא אף אחד משִשים מהמון הציורים הריאַליים והאגדיים, שכֻּלם קשורים בתקופה אחרת ובעם וארץ אחרים. הננו נתקלים, כמובן, על כל צעד באַבּסוּרדים. אם וַגנֶר נתחלף לו בר' מאיר (נהוראי), ונוֹסטרַדַמוּס — בבלעם בן־בעור, אנו יכולים כבר לצַיֵּר לנו את הדִיסה, שעשה המתרגם מ„פויסט". אבל עִקר חסרונו של התרגום הריהו סוף־סוף רפיון הבטוי. אמרות גֶטה החריפות והמצַמְצָמוֹת נשתרבבו כאן לאין

סוף ונִטַשטשו במדה כזו, שבלי המקור לא יעמוד איש על עמקן, — לפעמים, גם על משמען הפשוט.

המתרגם מודיע בקול־תרועה בהקדמת הספר, כי „כל מאמר והגיון־לב הזרים לנו ולאבותינו" „זריתי הלאה והבאתי במקומם דברים וענינים אשר יסודתם בהררי קדש", וחושב זאת לעצמו לצדקה; אבל גם במקום שהוא מתרגם דברים כאלה — חזון ליל־וַלפורגיוס, למשל — מה הוא עלול להבליט, אם כל הדבר זר גם לרוחו ואינו אומר ללבו כלום? גם לתרגם כהלכה אנו עשוים רק דברים כאלה, שהם קרובים לנו, שהם ממַלאים את נפשנו.

אבל עם־כל־זה יש גם בתרגום קוריוזי זה מקומות — ביחוד הקטעים הליריים — שעלו לֶטריס אם מעט ואם הרבה. לְעֻמת המתרגמים האחרים היה לֶטריס בכל־זאת סופר בעל־תרבות, והיה גם בסגנונו משהו רך ומשהו דומה לרִתמוס. אל־נא נשכח, כי הספר תֻרגם לפני ששים שנה. אם התרגום לא נתחבב ולא נתפרסם אז בין הקוראים, לא חסרונותיו גרמו לכך, כי־אם משום שכּל התֹכן הדק והעמֹק — שנתפס גם בקשי על־ידי הקורא, שלא ידע את היצירה הזאת במקורה — לא לקח את לב הקורא המשכיל. גֶטה היה, וכמדֻמה, נשאר זר גם לקורא העברי של היום.

מעין אלה היו גם התרגומים שקדמו להם. בעִקר — מרַסִין, מפני המוֹטיבים הבִבליים. כֻּלם היו רק עִבּודים, חִקויים — צל־צִלו של המקור. לא היתה כל חדירה, כל משמעת; לפי סכום המליצות שהיו בידי המתרגם מסר את השלד של המקור בצֵרוף פטפוטיו. מן התקופה ההיא נשאר לנו רק עוד תרגום אחד, שעם כל הרזון שבבטוי, הננו רואים כבר מצד המתרגם רצון להיות נאמן למקור ולא רק בתֹכן, כי־אם גם בסגֻלות הסגנון והרִתמוס הפנימי (למשקל נכון עוד לא הגיעה השעה). מכַוֵּן אני לתרגום „הֶרמן ודורותיה", שיצא בשנת תרי"ז בשם „נוֵה הצדק" על־ידי מרדכי רוֹטבֶּרג — ספר שנעשה זה־כבר יקר־המציאות. אגב: מפי פרישמאן, כמדֻמה, שמעתי, שהמתרגם חזר בתשובה אחר־כך (ומכיון שלא חפץ להשאיר זֵכר ל„חטא־נעוריו" זה קנה את כל האֶכסמפלרים ושרף אותם...). התרגום הזה הנהו מהיותר מצֻיָנים של התקופה ההיא, וגם עכשו, שיש לנו תרגום האידיליה הזאת, שנעשה בידי ש. בן־ציון, מביא אותנו „נוה הצדק" במקומות רבים לידי התפעלות. תרגומו של בן־ציון כתוב כבר בסגנון העברי המלא של זמננו ונעשה בידי אחד מאמני הפרוזה העברית. וַדאי שיש לו מעלות כאלה, שאינן ושלא יכלו להיות לתרגום שנעשה לפני ששים ושש שנה; אבל בתרגום ההוא אין גם אותן הפגימות, שמורידות הרבה את ערך תרגומו של ש. בן־ציון. מתרגמו של „נוה הצדק" לא שמר על ההֶכְּסַמֶטר, ואולם ברִתמוס החפשי שלוֹ הוא קרוב יותר לרוח גֶטה ממשקלו המדֻיָק של בן־ציון. כידוע, נכתבה האידיליה במשקל האֶפּוס היוָני העַתיק, ואולם גֶטה הרגיש, כי החגיגיות היתֵרה של ההֶכְּסַמֶטר אינה מתאימה לחיי ההוֶה, ועל־כן הכניס הרבה צִיזוּרות, שנטלו מן המשקל את רוממותו וקֵרבוהו לרִתמוס יותר נוח; ואין צריך לאמר, כי נהג רִשול קל פה ושם בסגנון הדִבּור, בכדי לתת לו צבע עממי יותר. כל אותה הקלות, — ביחוד, של המשקל —

בפגמה על־ידי ההֶכְּסמטרים הדחוקים שבתרגום, שאין לשאף רוח מפניהם, ועל־ידי אותה הקפדנות של הסגנון, המדכאה את ההומור ונוטלת הרבה מן הפשטות של המקור. מעלתו של תרגום זה — שאינני מזלזל כלל בערכו, אף כי מגרעותיו אינן נותנות לקַבּלו בלֵב שלם — היא הדיוק, מה שאין, כמובן, בתרגומו של רוטברג; אני מעריך בכלל את שני התרגומים האלה רק בהביאי בחשבון את הבדל הזמן, שבו נעשו; אבל לא פללתי, שאוכל לקרא עוד את התרגום הישן - ביחוד את הפרקים האחרונים — בענג כזה.

אין ספק, שלהצלחת הפרקים האלה הועילה קִרבתו לרוח התקופה. זו היתה אז כְּלה אידילית. אלה היו ימי „אהבת ציון", „דוד וברזלי": חיי השקט, נעימות הטבע, אנשי השדה — על כל אלה נפל אור רך של אהבה וְתֹם. מתרגמה של האידיליה „הרמן ודורותֵיה" היה, לא פחות מן המחבר, מלֵא אהבה לפנת־שֶׁקט זו עם אנשי־התֹּם וחיי־הישר שֶׁאָֽירו בה. הוא אינו מתרגם, כי־אם בעצמו שר על הדר החיים האלה. אין פלא אפוא, אם הצליח גם באמצעי־בטויו הדלים כל־כך למסור לנו בכמה מקומות את כל הרתמוס של המקור. כל מה שהֻבע בסֵפר זה הן היה חלק מנשמתו.

מתקשה אני להביא דוגמאות מן התרגום הזה, שהיה, לפי זמנו, עבודה כל־כך מצֻיֶּנת. על כל עמוד יאירו החרוזים הפשוטים בהירי־הניבים ומתוקי־הצלילים. הוא כֻלו ש ק ו ף. משהו מן הדיוק שבציור אולי נבלע מעט על־ידי סגנון־המקרא הנקי; אבל הקלות של „שופטים" ו„רות", האלמנטריות והשלֵמות שבבטוי — כל זה מותח עליו חֵן של יצירה, שעקבות התרגום כמעט לא נכרו בה. גם היודע את המקור, יטעם בקריאת התרגום טעם חדש — טעם של יצירה חדשה. וכאלה הן יהיו רק התרגומים היחידים שבכל ספרות.

רק כעבור שבע־עשרה שנה מעת שיצא „נוה הצדק" הופיע תרגום עברי אחד, אשר אין ערוך לחשיבותו — תרגום שהייתי מַשוֶה אותו ל„מגדל עז" של רמח"ל, אלמלא הייתי חושש להפרזה. מְכַוֵּן אני ל„איתיאל הכושי" (Othello) של שקספיר, שיצא בשנת תרל"ד על־ידי פ. סמולֶנסקין בתרגומו של י. ע. ס. (זלקינדסון).

נקל להבין, כמה קשה היה גם לסופר הכי־מחֻנן למסור בתקופה ההיא את רוח שקספיר, שבו נתמזגו בהצלחה כזו יסודות הרציונַליות והמִסתורין, בהירות הרֶנֶסנס וצללי ההזיה של ימי־הבֵּינים, שבו נמתח על שירת־המקרא הזכה שַׁפריר־התכֵלת של האגדה. באמת איננו מוצאים כמעט נסיונות אחרים, מלבד אלה של יע"ס, לתרגם את שקספיר. זה היה יער עב־עלים, שעיני המשכילים לא חדרו מעולם לתוך אפלוליתו העמֻקה. ואפילו אדם כיע"ס, מתרגם נעלה מִטֶּבע יצירתו, שקלט בלי־ספק לתוכו גם משהו מרוח המסתורין של הנצרות, לא־ידע להביע בתרגומיו את רוח העֹז, אותה המלֵאות של הרגש והרעיון, שחזיונות שקספיר מצטַינים בהם.

ובכל־זאת כפלא יהיה בעיני עד־היום התרגום הזה, שנעשה על־ידי סופר שמעולם לא כתב, כמדֻמה, דברים מקוריים בשיר. ההוציאו את „איתיאל הכושי" כבר היה מפֻרסם בתרגום „העֵדן האבוד" של מילטון („ויגרש את האדם"), אבל

בתרגום החדש הופיע לפנינו במלא־קומתו לא רק כאבן־הסגנון, אשר לא היה אז דומה לו, כי־אם כאחד מְמְחַיֵּי התרבות העברית. כי אמנם רק תרגומים כאלה מוסכים עֹז חדש בתרבות העם העיֵפה; רק הם מחַדשים אותה, נופחים בה רוח של חשק ליצירה חדשה.

עֶרכּם הגדול של תרגומים כאלה הוא בזה, שהם חוֹשׂפים לעינינו שוב את שכבות התרבות המקורית. הם מרַכּזים שוב את כּחות־הרוח, הגנוזים באוצרות הלשון והספרות, ויוצקים מהם מטבעות חדשות, כֵּלים לתֹכן מקורי חדש. תרגומיו של זלקינדסון היו בזמנם מעין קפיצה תרבותית. לאחר הפטפוטים לאין סוף — המקוריים והמתֻרגמים — בא פתאם סופר, שכּל ניב שלו היה מֻשָׂג אנושי ברור, קנקן ישן מלא חדש. התקופה גרמה לכך, שלא הֵעֵז גם הוא להרחיב, לצרף צרופים חדשים רק בזהירות יתֵרה. זה גרם לִלקוי אחד, שהוא מקלקל הרבה בתרגומיו: הסגנון הבבלי, שגם שקספיר הִרבה להשתמש בו, נעשה אצל המתרגם לפעמים בַּבלי שבעתַים, מה שפוגם הרבה את הטבעיוּת (עד־כמה שאפשר בכלל לדַבר על טבעיות אצל שקספיר, שכּל כֹּחו הוא בזה, שהוא מכריח אותנו בעֹצֶם רוחו ובטויו לקבל גם את המלאכותי כטבעי). אבל נדמה לי, שלא היה בספרות העברית, אפילו בין הסופרים המקוריים, אדם שדָלה את יְפִי הלשון התנ״כית, את כֹּח קסמיה, את כל אותה הצלילות – ביחד עם חֵן־ערפליה המתוק – ואת כל הַפָּתוֹס העצור והמתפרץ שֶׁבָּהּ, כפי שעשה זאת האדם האֻמלל וּרְפֵה־הרוח הזה, העברי היקר, שנלכד בּרֶשת זרים ובנה בכל־זאת בחשאי את בנין עמו ותרבותו. נדמה לי, שלא היו, ומעטים מאד גם עכשָׁו, אנשי־הכשרון בינינו, שהם מסֻגלים יותר לתרגם את שקספיר ממנו. רק הוא הריק את חזיונות הבריטי הגדול לְלָשון קרובה לרוחו, לְלָשון שקספירית זו, שֶׁיֹּשֶׁר נִיבָהּ עולה גם מתוך נפתוליה, שהֵדים רחוקים בוקעים גם מתוך צליליה הפשוטים, שתֹּם וערמה, בהירות הרגש ומבוכתו מזוגים בה יחד ולא יִפָּרֵדוּ.

יותר מכֹּל, כמובן, עלו לו מחזות הַפָּתוֹס, הנאום הַשֶּׁקספירי הלוהט, המרעיד לבבות בּרַעֲמֵי עֻזּוֹ. כשבטי־אֵש מִכּוֹת המלים התנ״כיות:

בֹּאוּ, שְׂעִירִים וְשֵׁדִים, הַכּוּנִי, גִּזְרוּנִי לִגְזָרִים,
לְבַל אַבִּיט שָׁמָּה אֶל מַחֲמַד עֵינָי.
תְּנוּ בְשָׂרִי בְגָפְרִית בֹּעֵרָה, זְרוּ עֲפָרִי לָרוּחַ
וְהוֹרִידוּ אֶת נַפְשִׁי לְנַהֲרֵי נַחֲלֵי אֵשׁ —
אָסְנַת שֶׁאָהֲבָה נַפְשִׁי! אָסְנַת, אָסְנַת, אָסְנַת!

ואולם הוא יודע למסור לנו גם את מחזות הָאֶלֶגְיָה החרישים, בדַבּר אדם אל נפשו והוא אובד באֵלֶם עצמו ובתוך מבוכת עצמו:

הֲלֹא אֱמֶת הַדָּבָר, אֱמֶת הַדָּבָר, חֵי נַפְשִׁי!
אַךְ לֹא אַזְכִּיר הַתּוֹעֵבָה, נֶגֶד הַכּוֹכָבִים הַזַּכִּים;
וְאַף אִם אֱמֶת הַדָּבָר, לֹא אֶשְׁפֹּךְ דָּמָהּ,

לֹא אֶקְרַע עוֹר בְּשָׂרָהּ, לָבָן הוּא מִשֶּׁלֶג
וְחָלָק כְּמַצֶּבֶת שַׁיִשׁ.

— — — — — — — —

בְּכָל־זֹאת מוֹת תָּמוּת, לְבַל תּוֹסִף לְהַדִּיחַ אִישׁ.
אֲכַבֶּה אֶת הַנֵּר פֹּה וַאֲכַבֶּה אֶת הַנֵּר שָׁם,
אִם כִּבֵּיתִי נֵר הַחֶדֶר, אוּכַל לְהַדְלִיקוֹ כִּי נִחַמְתִּי;
וְכִי כִבֵּיתִי נֵר אֲדֹנָי, תַּכְלִית מַעֲשֵׂה יְדֵי אָמָן
הַמֵּאִיר בְּחַדְרֵי בָטֶן, מִי יוּכַל לְהַדְלִיקוֹ עוֹד?
גַּם מַלְאָךְ וְשָׂרָף לֹא יַדְלִיק עוֹד הַפְּתִילָה.

המחזה האחרון של „איתיאל הכושי", שיחתו עם נפשו, הדיַלוג הקצר והנוֹקב שבֵּינו ובין אסנת (דיזדֶמוֹנה), שכל שורה בו מעוררת חלחלה, וגלוי האינטריגה על־ידי מלכה, שכל בטוי שלה מתפרץ כנחש־אור ללֵב הכושי האֻמלל ושורף וּמרַפּא כאחד, עד יללת־נפשו האחרונה בטרם יתקע את חרבו בבטנו — כל העמודים הנפלאים האלה מתֻרגמים ביד אמן גדול, שחי על כל שורה שקספירית והרגיש את כל תהום יפיה. אינני יכול שלא להביא עוד קטע מנאומו האחרון של איתיאל — כל־כך לוכדות השורות האלה בשלֵמות בּטוּיָן:

בְּטֶרֶם תֵּצְאוּ מִזֶּה, הוֹחִילוּ לִי מְעַט רֶגַע
וַאֲדַבֵּר דְּבָרִים אֲחָדִים. הֵן מוּדַעַת בְּוֶנֶצְיָה,
כִּי בֶאֱמוּנָה עֲבַדְתִּיהָ, וְלֹא לָכֶם לְהַזְכִּיר זֹאת.
אַךְ כַּאֲשֶׁר תִּכְתְּבוּ דִבְרֵי־הַיָּמִים עַל סֵפֶר
וְהָרָעָה אֲשֶׁר מְצָאַתְנוּ, הַזְכִּירוּ אֶת שְׁמִי כַּמִּשְׁפָּט—
אַל תִּשְׂאוּ לִי פָנִים וְאַל תַּרְשִׁיעוּ אוֹתִי חִנָּם.
וְזֶה אֲשֶׁר תֹּאמְרוּ, כִּי אָהַבְתִּי בְּאֵין תְּבוּנָה,
אַךְ אֲהַבְתִּיהָ תְּמִימָה; רוּחַ קִנְאָה מוּזָר לִי.
אַךְ אַחֲרֵי אֲשֶׁר עֲבָרַנִי, שָׁטַף וְעָבַר עַד־צַוָּאר
עַד אֲשֶׁר נוֹאַלְתִּי וְנוֹקַשְׁתִּי כַּיְּהוּדִי הַהוּא
אֲשֶׁר הִשְׁלִיךְ סַפִּיר מִיָּדוֹ, יָקָר מִכָּל הוֹן יִשְׂרָאֵל.
וְעֵינַי, אֲשֶׁר מִנְּעוּרַי לֹא לָמְדוּ לִשְׁפֹּךְ דִּמְעָה,
תִּטֹּפְנָה נִטְפֵי מַיִם, כַּעֲצֵי שֶׁמֶן בַּעֲרָב...

בלי הוּמַניוּת עמֻקה אין לכתוב יצירה פיוטית גדולה, ואין גם לתרגם אותה. זלקינדסון, שידע למסור לנו את הרגשות האנושיים של גבורי שקספיר בפשטות ואמת כזו, היה בלי־ספק משורר בכֹח; ואמנם כזאת נַגיד על כל מתרגם־אמן. מי שיוצר את הכֵּלים באמנות כזו, אין ספק שבנפשו יש מעַין זה שבתוך הכלים.

ב„רם ויעל", שיצא מקץ ארבע שנים (בשנת תרל"ח), הרחיב המתרגם מעט את גבולות סגנונו, בהכניסו — אמנם לעתים רחוקות — בטויים מן הסגנון שלאחר המקרא; אך החֹמר הלשוני החדש לא נתמזג יפה עם לשון־התנ"ך, שבה השיג גֹבה אמנותי כמאפו ויש גם שעלֹה עליו בקצורו ובחריפותו. גם בתרגום זה הוא מתגלה לפנינו כאמן, אשר מעטים דוגמתו. ב„רם ויעל", כמו בחזיון הקודם, מגיע עֹז ניבו — ביחוד במוֹנוֹלוֹגים הגדולים — לְיָפיה של לשון הנביאים. ואף כי במקומות אחדים לקה התרגום על־ידי התנ"כיות היתֵרה שבו, יש לציֵן גם עמודים של פשטות שגברה בתוך המליצה עצמה. הנה, למשל, חרוזים אחדים בדברי רם (על־יד ארונה של יעל):

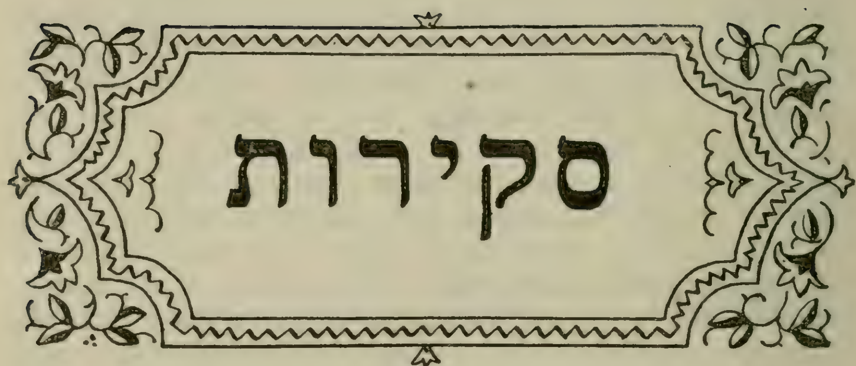
הֵן שָׁמַעְתִּי אוֹמְרִים אָדָם לִפְנֵי מוֹתוֹ
יִרְוַח לוֹ מְעָט, וְאַיֵּה אֵיפֹה רַוְחָתִי?
הוֹי, יָעֵל אִשְׁתִּי! יָעֵל שֶׁאָהֲבָה נַפְשִׁי!
גַּם הַמָּוֶת אֲשֶׁר מָצַץ מֶתֶק רוּחַ שְׂפָתַיִךְ
לֹא שָׁלַט עַל יָפְיֵךְ, וַהֲדָרֵךְ עוֹד לֹא סָר;
עוֹד שִׂפְתוֹתַיִךְ כַּשָּׁנִים וְחֵן יָלִין עַל פָּנַיִךְ,
חֶרֶב הַמָּוֶת נָגְעָה בָךְ וְעוֹד לֹא נִכְחַדְתְּ.

גם המשקל הדרמטי, זה הרִתְמוּס החפשי, הפותח לנו איזו פרספֶקטיבה של נִגּוּן גם בהברה ה„מְדקדקת" החדשה, — הוא הוא אשר יְצָרוֹ, ופרישמאן הביא אותו אחר־כך (בתרגומיו מבֵּירון) וגם ביאליק (בתרגום „וִילהלם טֶל") לידי התפתחות חדשה. אין ספק, שפרישמאן בתרגומיו למד הרבה ממנו, והוא היה בכלל קרוב לרוח־סגנונו.

תרגומים כ„איתיאל הכּושי" וכ„רם ויעל" היו ראוים שישַמשו התחלה ליצירה דרמַטית מקורית אצלנו. הם כבר יצרו במדה ידועה את הכֵּלים הנחוצים. ואולם, כנראה, לא היה הדור מְכשר להם, והם לא הִפרו אותו, לא עוררוהו ל„חקוי של התחרות".

ואולם בתרגום ובסגנון בכלל אין ספק, שלתרגומים האלה היתה השפעה עצומה על סופרינו היותר טובים. בתרגומים האלה גִלתה הלשון העברית הרבה מיכָלְתָּה. מי שיבוא לתרגם את חזיונות שקספיר יוכל עוד הרבה ללמוד מהם.

ומי שיאמר לתרגמם מחָדש, צריך שיבוא מזֻיָן בכשרון גדול ואמצעי־בטוי גדולים. אם לא, טוב שיוציאו — באיזה תקונים — שוב את שני הספרים המצֻיָנים האלה. עוד זמנם, כמדֻמה, לא עבר.

סקירות

לְחֶשְׁבּוֹנָהּ שֶׁל תְּקוּפָה

מאת א. שְׁטֵינמַן

I

עכשו לא רק העורבים, הנתונים לשמצה, מקרקרים, כי־אם גם הַשִׂיוֹת התמימות פּוֹעוֹת, ואפילו הנתינים הנאמנים וראשי המחצצרים שבמחנה מריעים: מַשְׁבֵּר! משבר! משבר בתנועת התחִיה, בעבודת הישוב ובהתעוררות הלאֻמית! ולא עוד, אלא שדַוקא הכרוזים הַמְשבעים הם הראשונים במקוננים על אפיסות־הכֹחות ועיפות־המרץ. ומכיון שהשעה נעשתה דחוקה, הופר ממילא שלום־הבית ונפתחה הקטטה בין המחפשים את חטאת הקהל. יש אומרים: חסרון־כיס הוא הגורם — תנו לנו כספים ונבנה לכם את המדינה! ויש גורסים: המנהיגים אשמים, שלא שִׁכלו את לשונם לדַבּר בנוסח הַדֶּמוקרטיות הנהוגה ולא מצאו מטעם זה את הנתיב ללִבּות ההמונים! והללו, המנהיגים ונושאי־כליהם, מַצדיקים את הדין ואומרים: עַם ישראל, אתה מה פעלת?! ורבים מאנשי־המעשה תולים את הקלקלה רק בַּמכונה הבלתי־מְשֻׁכללת, זו המְיֻעדת לעניני הסתדרות ותעמולה, ומבטיחים לתקן את כל הפגמים עם בדק המכונה. אפשר שכֻּלם צדקו יחדו. אולם אפשר שקרובים יותר מכֻּלם אל האמת הם אלה, שהיו לכאורה רחוקים למראית־עין מן התנועה, אלה, מִכַּת העורבים, שהיו תמיד מתריעים על הַלִּקוּי הפנימי והאורגני שבתנועה והזהירו מראש על האכזבות, אלא שמפני שאון המחצצים והמחצצרים לא נשמעה בת־קולם. ואף כי אולי אין זה מִמִּדת האסתניסים להסתַּיֵע במפלות ובאכזבות, אולם מצד אחר אפשר כי חַיָבים אנו דַוקא לחזור על הדברים עכשו, כשנצטננו המוחות והלבבות נעשו על־ידי זה יותר מֻכשרים ללקיטת דברי־הגיון.

המשבר, שנולד בשביל השטחיים בתוך המפלות, הריהו מלַפֵּף בעצם את הציוניות משעת התרקמותה. עצם נסוחה ובִטוסה היה בנוּי על יסוד רעוע, על חִקוּי גמור להשקפות חוץ, כמו שיוצרהּ של הציוניות בא מן החוץ. קנאה בעמים המאֻשרים, בבעלי רכוש ואגרוף, המושלים בתבל, ובוז לעם עני ודל, חסַר נכסים ושלטון, בוז לך ולא למעניך, הללו היו המניעים העִקריים של הציוניות מהורתה ולדתה. יסוד הבוז שבה גָּבר הרבה יותר מיסוד הרחמים; ולא עוד, אלא שראשי דַבְּריה העלימו את עיניהם בשוגג או במזיד מתּכונותיה ומכּהות־נפשה המיֻחדים של אֻמה זו, שבאו לשַׁנות את מערכות חייה.

הגלות, מלה זו, שהיתה כוללת תמיד בתוכה כמה הֲדים של רחמים, הבנה, התחטאות בפני האב שהֶגלה את הבנים מעל שֻלחנו, וגם משהו של יהירות, נעשתה על־ידי האידיאולוגים החדשים כנוי של גנאי גמור, סמל של מחלה כבדה, שהציוניות צריכה לתת עליה תשובה יסודית ורַדיקלית ובלשון של אולטימטום: או רכישת מדינה, או מות! — ולא זה בלבד, אלא שקבעו זמנים: אם עכשו — מוטב, ואם לאו — אין לאֻמה תקומה עולמית! ויש מנַסחים כך: אם תהיה ארץ — מוטב, ואם לאו — שמד גמור! כך בקרוב דברו המטיפים השכם ודַבֵר באזני „העצמות היבשות" — כִּנוי אחר מזה לא מצאו בשביל מיליוני האוכלוסים של עמנו, הפזורים בתפוצות־הגולה וחיים בזֵעת־אפים. מכאן פסיעה אחת עד ההתבוללות. הנני יהודי על־תנאי, בשכר המדינה, שעִם בלי טֶריטוריה אין תקנה לו כי־אם שמד. זה היה הגרעין היסודי של ציוניות ממין זה בפסיעותיה הראשונות. תמימוּת מסֻכּנה באמונה זו, שטריטוריה נִתּנה לרכישה ובאפן פשוט כזה, וכמעט עָוֹן פלילי להעמיד את קיומה של אֻמה על נקֻדה רופפת כזו. והתחבולות? מתחלה מנַשלים באפן פסיכולוגי את האֻמה מעל האדמה, שהיא חיה עליה, ומטַפחים בקרבה את ההרגשה של גֵרות, וחוץ מזה עוקרים ממנה את רגש־הכבוד לעצמה ומטעימים לה את עבדותה הגלותית, ואחרי־כן דורשים ממנה קרבנות, שהם כמעט למעלה מכֹּח אדם: לבנות מחָדש אֻמה וארץ! אולם קשים מזה היו הבוז לְגָלות, לתנאי־חיים אלה ולכל אותם מיליוני האוכלוסים, החיים ועובדים ונושמים באַוִיר זה, והַוִתּור הגמור על וַרשה, וילנה, אודֶסה וניו־יורק לשֵם המדינה העתידה. דַוקא דור זה, שעלֶיו הוטלה האחריות הגדולה לבנות את המדינה ולחַדש את החיים, נקרא בפי המטיפים בשם דור־המדבר, שהתחיה תפסע עליו, וכל אותו השטח הגדול של ארצות פזורינו — הוא המדבר, שחלילה לנו להתיַחס אליו בשִׂימת־לב כל־שהיא, בהיותנו מצֻוים להקדיש את כל כֹּחנו ומרצֵנו לעֲבודת התחיה לשם דורות באים. באפן זה נולדה גם השאלה הידועה: עבודת־ההוֶה מֻתּרת היא או אסורה? זו היתה התקופה הראשונה של ציוניות זו, שנוצרה בשביל אלה, שאינם יכולים או אינם רוצים להתבולל, וביחוד בשביל יהודי־המזרח הנרדפים, תקופת הרעם והרעש, ההבטחות וההפתעות, הראיונות בחצרות מלכים ושׂרים והקונגרסים החוגגים. הכֹּל בא מן החוץ ולשֵם החוץ. והכֹּל נעשה על־פי הלחש של מדינאים תמימים, שמצד אחד האמינו בהרהורי־התשובה ובמוסר־הכליות של העמים התקיפים, במתנות מלכים ובהבטחוֹת פוליטיקאים, ומצד שני לא ידעו ולא הכירו את כֹּחות הנפש של אֻמתם, ומחמת־זה הטיפו רק לשרירים והשתדלו להשפיע רק על העצבים.

תקופת־נֹער זו של שכּרוּת לא הנחילה, אמנם, לתקופה הבאה אחריה מהתלהבותה, אבל את שגיונותיה מסרה לזו בלי שיור. היסודות הרקובים נשארו וגם הצפִּיה לכֹחות מן החוץ, ללחשי־דִפלומטיה, לזעזועים מדיניים ולמַשָׂא־ומתן בין־לאֻמי. והעִקר, הבוז להוֶה ולצורות־החיים הגלותיות גדל כאחד עם התנועה. אמנם עבודת־ההוֹה הֻתּרה בפרק זה, — אמת, לא ברב־דעות מֻחלט, — אבל עבודה זו נתכַּונה יותר לעבודת־הוֶה פוליטית מלתרבותית. מכאן ואילך מַתחילה

סדרה חדשה בציוניות: פרשת־הבחירות עם כל קֻפות־השרצים התלויות בה. רחוב היהודים נתמלא שאון התעמולה וצחצוח־החרָבות על־יד הקלפי ומסביב לה. תגרות וקטטות עם בני מפלגות אחרות ותעמולה של קש על עִקרים בלתי־חשובים לגמרי, בשעה שעצם התרבות, כֹּח־החיים שבאֻמה, נעזב כעִנין שאין בו חֵפץ. אין פלא, שדוקא עם התעוררותה של התנועה הציונית התחילו לזלזל אצלנו במעשה בערכיה של אֻמתנו, הן אֵלה שנולדו בגלות והן יְרֻשת הדורות. ומכל־שכּן שחדלו לגמרי לטַפח את תרבותנו ולהמשיך הלאה את חוט חייה, כי למה לנו פה, בגולה, תרבות זו? — ממה־נפשך, אם תהיה לנו מדינה, תהיה גם תרבות מיֻחדה; אבל עכשו, בהוֶה, ופה אין לנו רשות כל־עִקר לטַפל ב„מותרות" אלה. פה אנו זקוקים רק לתעמולה ולכספים: תעמולה לשם כספים וכספים לשם תעמולה. כך נעשתה הציוניות בתקופה זו רק מכונת־מגביה של כספים, שמעסיקה לגיונות של פקידים ופקידים לפקידים, תושבים ונוסעים־נודדים, המתכַּונים כלַּפי הכיס של האוכלוסים היהודים בגולה, כי אם היהודי הגלותי עצמו אין ערכּוֹ כלום, הרי יש ערך בכל־זאת לפרוטותיו, שעלולות להצטרף, אף כי על־פי האמת אינן מצטרפות, לחשבון גדול ולקַיֵם בזמן מן הזמנים אותו סכום של כספים הנחוץ לבנות את המדינה, — כאִלו אפשר לבנות מדינה בכספים ורק בכספים.

ומה קבלנו מציוניות מדינית זו? — הטפה ריקנית, שמתכַּוֶנת רק כלַּפי הכיס, זלזול גמור בצרכי התרבות וההכשרה הפנימית של אדם ועם, סמיכה על כֹּחות מן החוץ והבטחות ריקות של פוליטיקאים ערומים, התרפסות גמורה בפני הכֹּח, וכֹח במשמע אגרוף ושרירים. פוליטיקניות נבוכה, הרודפת אחרי צעצועי שלטון והבלי הכבודים הממלכתיים ואי־הבנה גמורה להשתמש ביתרונותינו שרכשנו לנו בתקף תלאותינו ונסיונותינו, אותה אי־ההבנה להבליג על תאוות של שלטון, ואי־הידיעה להתהלך עם שכנים ולהתנהג בענוָה, דבר שנצטַיַנו בו תמיד, יען כי נִתנה לנו החכמה להיות כִּבשה בין זאבים. ולא עוד, אלא שבכרכורינו התפלים לשלטון הננו מְגָרים עוד יותר את היצרים הרעים של בעלי־האגרופים וההמונים החשֻכים צרי־העין שבארץ אבותינו ובארצות פזורינו. ובדרך מדרונית זו קבענו לחג את היום, שבו נתן לנו ברק של הבטחה על־ידי דִפלומט, בן לאֻמה הכי־מְנֻסה בחכמת הדִפלומטיה, הבטחה זו, שכבר השביעתנו עד־היום תלאות לַמדי.

הציוניות הרוחנית בת־פלוגתא היא של המדינית, אולם בעצם אין בין הראשונה ובין האחרונה כי־אם הבדל של כמה טפלים ואפני תעמולה, אבל גם הציוניות הרוחנית מחזיקה בעִקר הבוז להוֶה ולַגָלות ואף היא קונסת על עצמה כרת מבין אוכלוסינו הנתּתים בארצות פזורנו על־ידי זה, שהיא באה לטעת בידים מרכז רוחני מחוץ לגולה. גם היא עושה את כֻּלנו, החיים עכשיו פה, אסקופה לדור־התחיה העולה ובא. טעות היא ועָוֹן. טעות, שאי־אפשר לברֹא מרכז רוחני לכתחלה ובכַוָנה. אי־אפשר להקְצות ערוגה של חיים ולאמר: זו הקדש, וכל השאר הוא חֻלין! בחיים הקדשים והחֻלין מעֹרבים הם, וכל ההקדשים הפרושים בשֵם מתנקמים בפורשיהם ונעשים ענין לשנוררות

לגבאי־צדקה ולמחזרים עם הַקֻפּות מכל המינים, שבאים לֵהנות דוקא מן הקדשים, שאסורים בהנאה. שוב אין זה סוד, שדוקא הגלות הבזויה יצרה טפוסים אנושיים נעלים ומוסריים, בעלי מדות תרומיות — מה שאי־אפשר לפי־שעה ליחס עדַין לנולדים על טהרת הארץ הקדושה. אולם ביחד עם זה חוטאים בעלי שיטה זו כנגדנו בזה, שהם פוסלים אותנו, החיים פה, ואת כל כֹּחות נפשינו ומזלזלים בכשרון־היצירה שבנו וגוזלים מאתנו את כבוד האדם באשר הוא אדם.

הרוחניים, כמו המדיניים, חוטאים כנגד האמת, לפי שהם כופרים בחיי־היום ומבטלים את מציאותנו. מכיון שאת המרכז הרוחני העתיקו לארץ־העתיד, הרי הם ממילא פטורים בהוֶה ופה מכל מצוות התרבות העברית, וכל מה שהם עושים אינם עושים אלא לשם העתיד, וכל התקונים שהם מתקנים אינם מתכַּונים בהם כי־אם לשם הבאים הרחוקים. אף הם כהנים הם, שמקריבים את ההוֶה על מזבח העתיד, ואת הקרובים הם מעלים על המוקד של הרחוקים. ממילא: מתבוללים תֵּכף ולאֻמיים לאחר־זמן, על־תנאי. אם יִבָּרא המרכז הרוחני — מוטב, ואם לאו — אין לנו תקנה, כי־אם כליה! אף הציוניות הרוחנית פילַנטרופית היא בעִקרה כבת־פלוגתא שלה, ויותר משהיא באה לקשט את עצמה הריהי מתכַּונת לקשט את הדורות הבאים, ואף היא הפסיקה את החוט של התרבות העברית, כפי שנתרקמה בשנות דורות, עד הרגע האחרון ועד בכלל, והקריבה את היש בשביל המדֻמה שאיננו.

וסך־הכל? —

משבר, משבר עד היסוד.

הגוֹלָה הֻצגה ריקה. רֻבּם של הכֹּחות החיוניים והתרבותיים יצאו ממנה ומסורה הפקר לכחות מהרסים, אי־תרבותיים, מתבוללים בדעת ובכַוָּנה וריקנים, המקימים שאון. חַיינו פה נעשו באמת מדבר. כֹּחות־היצירה נדלדלו. משכילים רבים טִלטלו למקום, ששולט שפע של כֹּחות ממין זה, והגולה מתמקמקת בעֳניה. אין מי שינהל פה בתי־ספר, אין מי שיקים עתונות עברית, הדורשת קרבנות, אין מי שייסד קלובים ובתי־ועד, ואין מי אשר יחנך וישפיע על הדור הבא. לכל־היותר עשירים אנו בפוליטיקנים, בסוכני־נודדים, המטיפים, ובעסקנים מקשקשים בקֻפּות. התנועה הלאֻמית, שֶׁוִּתּרה על הגולה, מאבדת גם את השפעתה על הגולה. מכאן העיפות ואפיסות־הכֹּחות; גולה ריקנית, בזויה, מֻשפלה, חסרת כֹּחות־יצירה והשכלה, בודאי שלא תהיה מסֻגלה לבנות מדינה ולא תסַיע בידי דברנים, פורחים באויר, הנוסעים ממדינה למדינה ודורשים דרשות על התחיה.

הבו ערך לאוכלוסינו הטורחים, מוילנה עד וַיטשפל ומהפּוֹדוֹל שבקיוב עד ניו־יורק, השיבו את הכבוד ואת התרבות לגוֹלה, כי פה שוכן הגוף־הענק של האֻמה.

II

בשנים האחרונות עֵדים אנחנו לחזיון מעציב מאד: מרכזינו התרבותיים נודדים בקביעות מַתמיהה מגוי אל גוי וממַמלכה לממלכה, וכגלידות־קרח הללו, הצפות, הם נעקרים ממקום למקום תוך כדי הנחתם. אמנם מצב זה של הגירה תמידית, בכֹּח או בפֹעל, שבו נתונים מרכזי התורה והחכמה שלנו, סבתו הראשונה נעוצה בהתפרצותה של המלחמה העולמית, שגזרה פתאֹם כרת וחֵרֶם על כל נטיעותינו והכּתה ברוח־קטבה את כל טפוחינו. באותם הימים נשתגרה ההופעה: רבנים, מורים, תלמידי־חכמים, ראשי־ישיבות, עם תינוקותיהם, ספריהם וכל הכבֻדה אשר להם, קמים ויוצאים בגולה ומבקשים להם משען מעט בפנה שוקטת עד יעבור זעם. אולם גם אחרי אשר שקטה מעט הסופה העולמית והחיים התחילו שבים למסלולם, והכל מחפשים את קִניהם הראשונים, לא פסקו בכל־זאת אצלנו, כי־אם, אדרבה, גדלו שַירות הגולים, הנודדים במדינות, ואפילו הללו שאינם נודדים בפֹעל, מחמת מניעות ועכובים חיצוניים, הרי הם לפָחות מהגרים בכֹּח ונכונים לעֲקירה בכל שעת־הכֹּשֶר, ובראשיהן של שַירות אלה הננו מוצאים שוב אותם תלמידי־החכמים שלנו במקצוֹעות שונים של תרבותנו, שהנם קלים כנשרים לעזוב את צאנם ועדתם וסביבתם הטבעית וללכת להרביץ תורתם למקומות־ישוב מתֻקנים יותר, בין שיש בהם ובין שאין בהם שם צֹרֶךְ. אמת, כוס זו, שממנה שתינו, הטעימה ממרירותה גם אחרים; ולא תרבותנו בלבד, כי־אם כל התרבות האנושית, דומה, נפצעה קשה בשעת ההרג הרב, ובכֹח הדחיפה של הידיה הראשונה שבשנת תרע״ד לאלף הששי היא מתגלגלת עד־היום על־פני המדרון ונקלעת כחיה פצועה זו הרצה במורָד. אולם יש שפליטים בורחים לפָחות במשטר ידוע ולאֹרך השלשלת, המקֻשרתם עדַין עם המולדת; ולא עוד, אלא שהם יוצאים לדרך רק עם המסע האחרון, כשאין שום ברֵרה, ואינם שוכחים בכל־זאת גם צידה לדרך והם טומנים יפה יפה את האבן היקרה להתפרנס בה ביום רע. ויש פליטים שמקדימים הרבה את הסכּנה ועל־פי־רֹב הם בודים אותה בתעתועי־הדמיון — וכשהיא באה, הרי הם, מחמת רֹב בהלה וטרוף־הדעת, מזניחים בין החרבות דוקא את הכּי־טוב ויקר, ובשעה שהם נותנים הפקר את כוס־הזהב, יְרֻשת־הדורות, הם חוטפים עמם במסירות־נפש ממש דוקא את המטלטלים הבלתי־חשובים ואת הפכים הקטנים, משא כבד, שאין בו כלל משום צֹרך.

אנחנו בוַדאי שַיָכים אל האחרונים.

עוד משנת תרע״ד תקף רבים בולמוס הנדודים. „לא טוב לי המקום פה לשבת — אעברה ואראה״. עוברים ורואים. ולא רק בתֹקף רדיפות וגזֵרות קשות של גֵרוש, שהן עוררו, אמת, הרבה את תאוַת־הנסיעה בקרב בני ההמון שלנו. אולם תלמידי־חכמינו היו גם אז הראשונים לבריחה. ולכן הננו רואים עוד באותם הימים את המחזה: ישיבות של תורה ומסבות שלֵמות של תלמידי־חכמים, סופרים ועסקני התרבות נעקרים לכתחילה ממקום־גדולם הטבעי, מאוקרַינה

שברוסיה, ששם, במעמקיו של הישוב הצפוף של אוכלוסינו, קרֵבים לבַשול כֹּחות־יצירה חדשים, ויוצאים לרוסיה הגדולה, המונה, אמנם, ישובים יהודיים קטנים וצבּורים מעוטי־אוכלוסים, על־פי־רב גם שבלים בודדות, אבל כנגד זה היא חוסה בצל השקט ונהנית משפע של שטרות־כסף; אולם בהתחולל שם הסער של צורות־חיים חדשות — הגולים הללו הם הראשונים לבריחה.

„הבימה" המוסקבאית, היחידה, לא ברחה על נפשה, כי־אם עמדה במערכה ועומדת עד־היום במלחמתה, מלחמת התרבות והעצמיות העברית; ולפי שלא נעקרה משרשה, פעלה הרבה לרומם את כבוד תרבותנו. תחת לצרוף את עצמם ותורתם בכור החיים החדשים ולחַשל את תרבותנו באֵשם החזקה של המאורעות המתחוללים ולעמוד בקרֶב ולהסתגל אל הצורות החדשות, מבלי וַתּר על העצמיות וזכות־החיים, הם יוצאים לחוץ־לארץ לחפש להם קִנים חדשים — לא לבנותם, כי־אם לזכות בהם מן המוכן — דרך רומֶניה ופולניה: ודוקא מדינות אלה, שגם בהן צפוף הישוב היהודי וראויות לשַמש כר נרחב לִפְעֻלה, אינן זכות בעיניהם של גולינו ואינן משמשות להם כי־אם תחנות־חניה או מַעבר, כדי לעלות משם למדינות בנות תרבות גבוהה יותר או מתֻקנות יותר בממון בעל־ערך בשוק־הכספים. מאז ההגירה נעשית לא רק ענין של הצלת נפש, כי־אם גם תאוַת־שעשועים, דבר שבמודה, פסיכוזה, ענין של הִתחרות וקנאה. דוקא הכֹּחות התרבותיים שבכל המדינות העניות, שבהן נחתים המונינו, דוקא תלמידי־החכמים ובעלי־ההשפעה עוזבים את הקנים, שבהם ישבו אבותנו עשרות דורות, והולכים לחפש להם תנאי־חיים יותר נוחים ומתֻקנים בין הקבוצים היהודיים היותר־מאֻשרים, או אפילו בארצות־נכר, שהיושבים היהודיים שם כמעט כמו־אינם, כגון מדינת אשכנז, אלא שהן מחֻננות בתרבות יותר גבוהה. ואילו המדינות העניות, שבהן צפוף ההמון שלנו, מתרוקנות מאנשי־רוח ובני תורה וחכמה, ועל־ידי זה מתאזרחת בהן עם־הארציות והן נעשות הפקר לכל הכֹּחות האי־תרבותיים.

האם אפשר להצדיק באיזה פנים בריחה המונית זו של כֹּחותינו התרבותיים ואפילו להמליץ עליה או לישבה על הדעת? —

כל בריחה מן המערכה היא בגידה. וכל הגירה, אם אינה באה לשם פקוח־נפש ממש, כי־אם היא נעשית לתאבון, מתוך שאיפה לחיים יותר נוחים ורחוקים מחשש סכנה, היא הופעה בלתי־מוסרית. כל מהגר שואף במדה ידועה במעמקי לבו להפקרות; מי שמנעֵר מעל רגליו אבק המולדת עלול הוא בכל־אֹפן לטשטש את קלסתר פניו הרוחניים ולהכהות את זיו הצלם שלו. סערה שהתחוללה, שטף־מים כי התגעש להטביע עמל דורות, או כל פְּרעניות שהיא שהגיעה למדינה, הרי כל התושבים חַיָּבים להתאגד, לעמוד על נפשם ולהלחם יחדו עם כֹּחות־הטבע או הרשע המתפרצים ולהכניעם. לא כן המהגר, הוא הראשון הבורח מן המחנה ואינו נוטה שכמו לסבּול. הוא מעיד על־עצמו, שמוַתּר הוא על זכותו בפני כֹּחות־הטבע ומקַיֵּם את חֻלשתו בפניהם. ומחמת־זה התושבים מביטים תמיד על המהגר בחמלה מהולה בבוז ונדים לו בראשם. ומכל־שכֵּן שההגירה התאבונית אסורה על אנשי־הרוח. כל כֹּח תרבותי הנהו צֵרוף

של כמה אגלי־טללים הגנוזים באֻמה, שמהם הוא יונק, ואת המון הכחות האלמים הבלתי־מֻבעים שבסביבתו הוא מדובב. ומכיון שבן־התורה שָלה את השמנונית של רוח־האֻמה, הריהו תמיד בבחינת לוֶה, החַיָב לשלם לרבים את ההלואה או הגזל שבידו. ולכן כל כח תרבותי מוסרי מכיר תמיד תודה למכורתו ולסביבתו, שעל שֻלחנן הוא סמוך לעולם, אפילו כשהוא שולח כנפים למרחקי תרבֻיות עליונות מזו, של אֻמתו, והנהו כל ימיו שואף להחזיר את אורו למחצבתו.

ומכל־שכן שחֵטא הוא לעקור מן הסביבה בשעת חרום, כשהמון האוכלוסים — זה הענק הכפות, שאינו יכול לעולם לעקור את מקומו ולהחליפו באחר — נתון בצרה ובשפלות או כפוף לעֹל זרים וזקוק מתוך־כך להזוק מֻרבה של אנשי־רוח במלחמתו על העצמיות וזכות חיים נוחים.

הרדיפות שבארצות־הירידה אינן מדברות כלל בזכותם של אנשי־הרוח המהגרים, כי־אם, אדרבה, הן הקטרוג הכי־קשה עליהם.

החוש המוסרי שבטובי־האֻמה שבכל הזמנים כפה תמיד את הללו לשֶבת בתוך ההמון, אתו יחד בצרה, אתו יחד להלחם על החֵרות האישית ועל טביעת מטבע מקורית, עצמית.

נגישות ורדיפות הן לא אסון קשה בלבד, כי־אם גם תפקיד רב־אחריות, המוטל ביחוד על המשכילים בעם.

וגם אמתלה זו של הדבֵקות בתרבות גבוהה, כדי להאציל מאורה על נצני תרבותנו, שרבים מחובבי ההגירה משתמשים בה, אין בה מן האמת הפנימית.

החוש הלאֻמי הער לָחש לנו תמיד, ששלמות הטפוס והחפש האישי וגם כח־היצירה שבאדם מישראל עלולים להשתמר ולהשתגשג דוקא בארצות של תרבות בלתי־גבוהה ביותר.

בני־בניהם של התושבים בארצות בנות תרבות גבוהה או שנטמעו לגמרי והוסיפו את מספר היונקרים על־פני ארץ רבה או — הטובים שבהם — התחילו מלקטים פרורים של מקוריות תחת שֻלחנם של ישראל בן אליעזר ממֶזיבוש וכת דיליה.

ואִילו ההכשרה הנפשית התמידית להגירה מטַפחת רק את רגש הגֵרות באדם, עושה אותו תלוש, מחֻסר שרשים באדמה והדר־ענפים במרחק ומתישה או מקפחת לגמרי את כח־היצירה.

אין השכינה שורה על בני־האדם, שאמתחותיהם חבושות תמיד לנסיעה ובפיהם מצוי פסוק מתפִלת־הדרך.

ומכל־שכן שסביבה זו אינה עלולה לפתח ולהצמיח מדות טובות, וביחוד את הרגש הנעלה של אזרחות עולמית, רגש זה, הנזון דוקא מסביבה של קביעות, בצל קורת בית־אבות, לקול תקתוקו רב־המשמעות של האורלוגין העתיק, ירֻשה מסבא, המכשיר את האדם להתבוננות עמֻקה, לחיות עם נשמת כל הכלים והעצמים ולחשב חשבון האדם והעולם, וביחד עם־זה גם ליצור מוסדות ובנינים לא לשעה ולא ליום, כי־אם להתחרות במראיהם עם מעשה ידי הטבע.

אהרן צייטלין

בֵּין הָאָדָם וְהַחַיָּה

(מן הספרות הפולנית)

„תועה האדם כל־עוד הוא שואף". זוכרים אנו כֻלנו אִמרה זו של גֶטה.

„תועה האדם כל־עוד הוא עָמֵל להבין" — דבר זה משמיענו בסַמְמָנֵי אמן וגַוניו סטֶפן זֶ'רומסקי בספרו החדש[1]. הספר מלא יֵאוש נסתר של אדם, אשר בא לידי הבחנה אחרונה והבין, כי — אֵין להבין... מכאן כאִלו רק צַעד אחד אל האמונה — אבל אין זֶ'רומסקי עושה את הצעד הזה. הוא אינו אלא תמֵה על הדברים, הממלאים חללו של עולם, תמֵה על פליאת הדברים וסִבּוכם. רואה ומצטער, רואה ומטיח כלפי מעלה. אין הוא נותן את לבו לחפש אחרי תשובה, כמי שאומר: שמא אטעה גם הפעם. אדם בא לידי הכרת הטעות והתמִיהוּת, שיש למצֹא בחיים כל־עוד הם, האדירים והמסֻתרים, משתקפים רק בחלק אחד מצֻמצם של ישותנו האנושית: בשכלנו. ולא רק השכל. הן אף לבנו הוא לפעמים „לב חכם" יותר מדי. אף הוא שואף „להבין" על־פי דרכו את החיים ומהלכם. כשם שהשכל רוצה, כי החיים יעלו בד בבד עם החשבונות הרבים, שהוא, הבַּנאי הערום, מבקש ועל־הרֹב אינו מוצא, כך דורש הלב מאז ומעולם, כי יסורו החיים למשמעת מאַוייו ויבַצעו את המון עשתונותיו. כל־אֵימת שאדם נוטה להאמין, כי החיים מתאימים אל אֹפן הרגשתו או הכרתו, כל־אימת שהוא „מבין" אותם הבְנת־לב או הבְנת־מוחין — הכל נָהִיר לו, הדברים נראים לו ולא יבוא קול טענותיו. אכן בהָנץ פרח־הקדש של ההבחָנה, בהִגלות לאדם כרוב־האש, הנצב על סף המקדש של הכרתו הפנימית, ולָחש לו על אזן: בכל מה ש„הבינותָ" אין אף דבר אחד, שלא היה טעות בידך; בהגיע שעת הנֹחם ורִפיון־הידים לאחר עמַל נסיונות מַכאיבים וטלטולי־זוָעה שבּרוּת, — אז תראה והנה בא האדם בן־דורנו לחזור שלא־מדעת על טענות איוב העתיקות, אלא שאין איוב מודרני מהַדר עוד את פני רִבּונו, כאותו איוב מארץ עוּץ, ולפעמים הוא נכון אף לבָרֵך אלהים — ולמוּת...

---

[1]) Stefan Żeromski: Pomyłki. Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa-Kraków. 1923.

האם לא קולו של אחד מבני־איוב החדשים הוא הקול העולה באזנינו מדברי ז׳רומסקי אלה:

„רק טעות היתה הבנתי. כל העלילות, כל מפעלות לבי — החטיאו את המטרה. תמיד נִהְיְתָה אחרת מאשר כִּוַּנתי, נִחַשְׁתִּי, חִשַּׁבְתִּי. הכל קם והיה לא כאשר נראה לי בחלומי. הכל הלך מחוץ למסקנת הגיוני, הלך בצדי דרכים, בדרכי עצמו. מן המַאְפֵל יצא לקראתי המות. אמנם עתים נפגש שם, במרחקים, הקו שֶׁצִּיַּרתִּי אנכי עם קַו לא־שלי, קו בן מִדה אחרת ושִׂרטוט אחר — אבל המרחק היה רב כל־כך ואין־סופי, עד שיכולתי לראות את הפגישה רק בחזיון. ואותה שעה לא מצאתי עוד בזה כל חפץ. נצחוני היה סמוי כל־כך מן העין, עד שהיה למין פלַג־בת־צחוק, בת־צחוק קצרה, מִצְעָרה, ערירית, נְקֻדה גיאומֶטרית לאמִתּה״...

דברי חשבון־הנפש. וִדויו של אַחד האדם, אשר בבואו פעם אחת להבין במחזֵה חייו וחיי־כֹּל — נרתע לאחוריו, כמי שרואה פניו של בר־מִנן בראי: — אמנם יש איזה חשבון, אבל זר כל־כך מֵהֲבינו: חשבון לא־אנושי. שרטוטים במרחקי־מרחקים, באפֵלַת־אפֵלות. יש אשר יִפְגַּשׁ קו־אדמוֹת עם קו של מעלה — אבל הכל סָמוי כל־כך. „הכל הלך מחוץ למסקנת הגיוני, הלך בצדי דרכים, בדרכי עצמו״...

חשבון־הנפש. מתוך שלוַת־הדומיה של חוץ לעיר, מתוך שקט השגשוג בצל חיי־עולם, חיי־הטבע, קפצה על המשורר הנמֵרה — הַ חֲ רָ דָ ה. מטַיֵּל אדם על גדות הַוִיסלה הפורחות, בין אילני זָקֵן ושדמות נֹעַר, — והנה נהרס פתאֹם מקדש הדממה, נופל מכוֹן בית־השלום, נופל וקובר דבר־מה תחתיו. עבר אכר וסִפֵּר לתְמוֹ על מוראות קְרָב, שהִתחוללו פה, במקום זה גופו, בעצם מִקדש השלוָה, הַפריחה והבהירות, במקום שאתה שומע צלילי עפרוני, קולות בוקעים ממרחקי ילדותך, צלילים חוֹגגים מדברי ימי האֻמה... חרדה, חרדה! והנה עולה אי־מזה עננת־ברד כבֵדה, חיה רעה של מעלה, עינה כעין הברזל, ואֵיבה עתיקה, איבה לארץ הפורחת, לשלוָה ולבהירות, מחַלחלת בקרבה. פני הקמות הרעננות מַאפילים, עוד מעט ופֹעַל ידי אדם יעלה בתהו, יֵהָרג אפרוח בקן... הֶרג, הֶרג ואבדון... ושאלת־איוב העולמית הנה־זה עולה, עולה ומנסרת... משמים נפתחה הרעה, אין לעצור בעדה. מה תעשה נגדה וגם אתה עדֵי־אובד? נאמר: „לא תרצח״ — והנה רצח ומות בכל אשר תפנה, משמים בא המות, הרֹצח מגבוה יָאֻתֶה... „מבֹּקר לערב יֻכַּתּוּ, מבלי מֵשים לנצח יאבֵדוּ״... „הלא נסע יִתרם בם, ימותו ולא בחכמה״...

„אחד פלאי ישנו, — אנו קוראים בסוף הנובֶלה הראשונה „טעֻיות״, אשר את תכנה מסרתי כאן ושעל שמה נקרא כל הספר, — אחד פלאי ישנו, אשר זאת מלאכתו כל היום לשלוח עבי־בָרָד על־פני שדֵי־תנובות, לחולֵל מלחמות ולכונן את צעדי המות החרישי לקראת קְני אנשים וזמירים״...

וז׳רומסקי גומר את וִדויו במרידה... „שָׁבים אנו ומשליכים בפני השמים את הצִּוּוי, שנזרק בפני בני־אדם בקולות ורעידות־ארץ: לא תרצח!״

אִיוב שבימֵינו לא די לו בשַועות־לב אנושיות בלבד. מכיון שאיננו „מבין", מכיון שלא נִתַּן להבין – הוא עומד ונותן ספר־כריתות לאלהים, ל„לא תרצח" — ועל מרדו יהיה. לו לא יענה אלהים מן הסערה...

אֲבל ומרידה. וגם הרופא הזקן בנוֹבֶלה שלאחר־כך — מורד הוא. מורד אִלֵם. לקח אלהים את בנו את יחידו, שְׂריד־נחמתו לעת זקנה ועֲרירוּת. רֶצח ומוּת! האם לא טעה האב האֻמלל באמרו להשאיר אחריו בן בעולם, „בנין עֲדֵי־עַד"? — הוא טעה, טעה. מְלֹא החיים והעולם טעֻיות. והנה נפל התבלול מעל העין, והאדם מתוַדה. לא „אשמתי, בגדתי, גזלתי" — בן מלה אחת הוא וִדויוֹ: „ט ע י ת י".

אדם בֹּטח — והנה אין לבטוח. אדם בֹּנה — והנה בא האסון והשחית, שָׂם קץ לחשבונות. מת הבן, אשר בצלו אמרה לחסות הַזִּקנה! אבל השכל הַנִּתעה, המנַצח והמרַמה, מוצא לו פתח בדלת הסגורה וחורג מֵאֲסוריו. מעתה שָׂם הרופא את לבו להִתְנַקם בכל חֹמֶר היכֹּלת — בִּמות. מעתה הוא רודף אחריו כִּפלים לעֹז ולחרֵף־נפש, מבריחו מתוך תאי גוף מתמוטט וגוסס, משיב חיים לנוטים לָמות ומַצמיח ישועות — ממות יֵצאו חיים! כל אותה העת נשמת בנו של הרופא מרחפת לפניו, תומכת בו, לוחשת על אזנו סודות אהבה ורפואה ומלַמדת ידיו לקרָב עם המות, עם זדון הטעֻיות האורבות. עוד מעט והמצֻוָּת יְתֻקן במאור שִׂכְלוֹ של האדם וכֹח אהבתו האנושית... אבל נִצח שוּב המות!

איש עִוֵּר דר בשכונתו של הרופא הזקן, ולאיש העִוּר בן, עלם־חמד, שופע חיים ואוֹן הנֹער. קנאה אוכלת את לב האב הַשַּׁכּוּל, הנדח, קנאה בְאָשרו של השכן העִוֵּר — ועַין רעה הוא נותן בו שלא מדעת, הוא, מושיע הבריות מיד המות. טעה, טעה שוּב... והמות בא, לא התמהמה. באחד הימים נהרג בנו יחידו של השכן. נפל מראש הרי־הַטַטְרים בשעת טיול. נשברה מפרקתו, נתפקקו כל חוליות גופו הצעיר ונפזרו לפי־שאול עצמותיו. מי־שהוא חוֹלֵל הָרים, הֵרים ראשם לשמים, העמיד סלעים מסביב, הרחיב לוֹעָם של תהומות, אֶרב יובלים ודורות, המתין מתוך עַקשות־אבנים עד היום שבא נער דל לטַפס בהר, פתאם הגיח ממארָבו—והרג, לא חָמל... אקרא — ומעין בת־קול של דברי־הקינה הנושנים נטפלת לי עם הקריאה: „דֹב אורב הוא לי, אריה במסתרים"...

ואותה הנעימה של אבֵלוּת חוזרת ונשמעת גם ב„פַּוּוֹנצֶ'לוֹ", האחרון והגדול בשלשת הספורים הבאים בספר שלפנינו. מנגן איטלקי צעיר נלכד ברשתות אהבה שאינה מצויה. אשתו הנחמדה של הדִפלומַט הרוסי, העשיר המֻפלג שצֶ'בּיניוב, שבאה, היא ואישה עִמה, לבַלות את ימי הקיץ ברומי, תחת שמי־איטַליה המהַלכים אהבה, שָׂמה עינה בבן־הדרום יפה־התֹאַר, מנגן האֹפֵּירה, אֶרנֶסטו פוסקָא. בעטיה אובדת למנגן משרָתו בָאֹפֵּירה, אבל—אהבת האשה הרוסית מַעשירה אותו לא רק ברוּח... משהתחיל המנגן להיות יוצא ובא בביתו של שצֶ'ביניוב ונתוַדע אל בני חוגו של זה, עשירים מֻפלגים כמוהו, שוכן העֹשֶר בכיסו והאֹשר בלבבו. מְשחקי־קוביה מַצלִחים ומכניסי רְוָחים רבים — מצד

אחד, ואהבת־בשרים מְפלאה, עשירה בהנאות, שטופה בהוד מאַויים וגַונים — מצד שני. בן־הדרום והַזָרה בת־הצפון נפגשו — והנה עומדים השנַים דבוקי־לֵב ודולקים באש אחת, אש אהבה היולית, עַזָה, נובעת מתוכה וכאִלו מחַיֶבת המציאות... מאחורי גֵוו של הדִפלומט הזקן, הַמִתנַונה, שכֻּלו יֹבש שבנפש ופִכּחיות מלַגלגת, מתנשאים שני אילנות צעירים, יהירים, זקופים, והם דולקים באש־אדמות, אש־בשרים, ואולי גם — אש־נשָמות. האהבה כל־כך מֻכרחת היא כאן! כמעט מין דבר המובן מאֵליו. תפאֶרת דרום ותפארת צפון — זה לזה נשקו, זה בזה השתלבו. כלום אפשר להעלות על הדעת, שתהי אחרת? כלום אפשר הדבר, כי לא תִקָשר נפשה של זינַאִידה, שכֻלה רקומת הכסף המרַטֵט של לילי־פטרבורג הלבנים, בנפשו המרננת והמצלצלת של „פוּונצֶ׳לו״, טַוָס־הדרום המגֻוָן אֶרנֶסטו פוסקַא?... ודפים נחמדים, נושאי אהבה ותַחלוּאֶיה, חרִיפי־רגש ונוקבים, יוצאים מתחת ידו של זֶ׳רומסקי. מה יודע הבעל הפִכּח־השוֹטה? הנה להם לנאהבים! הנה האֹשר, הנהו! שני עצים גאים, צעירים דולקים באש...

אבל רובץ נחש־הכליון גם לפתח העזה בְאֲהָבוֹת. האשה עוזבת את פוסקא. האֹשר מת בן־רגע. האשה שָבה עם בעלה לרוסיה, ופוסקא מתחיל לחַטֵט. מה־זה היה לה לזינַאידה? אמנם בפעם האחרונה בכתה לפני לכתה רב בכי. תמרורים בכתה. אבל לא אמרה דבר ולא הגידה, כי נוסעת היא. הִגִיעו הימים הרעים. מבני חוגו של שצֶ׳ביניוב נשאר ברומי המיליונֶר גס־הרוח יָמֶליַנוב, שקנאת־גברים קשה פִעפעה בנפשו כל עת אהבתם של ארנֶסטו וזינַאִידה. אליו בא פוסקא באחד מימי־יאושו בבַקָשה, שהלה יגיד לו את כתבתו של הזוג שצֶ׳ביניוב. יָמֶליַנוב מקַבל את פניו בבוז גלוי ובגסות יתֵרה. מפיו נודע לפוסקא דבר נורא: הבעל שצֶ׳ביניוב ידע היטב מכל הנעשה, ולא עוד, אלא שכל ענין האהבה בינו ובין זינַאידה היה מין דבר שבאִינסצֶניַצִיה, בידיעת הבעל והסכמתו. חשקה נפשו של אותו זקן אשמַאי בבן שיירש את רב עשרו אחריו, ומכיון שלא היתה כל תקוה, כי יבוא לו חפצו זה — עשה עצמו כמעלים עין מתעלולי אשתו. ואחר־כך, כש„תעלולים״ אלה נשאו פרי מוּחָש— שוב לא היה צֹרך לא בפוֹסקָא ולא באיטַליה... כך אמר יָמֶליַנוב. אבל מי יודע, אם לא קנאתו ושנאתו של גֶבר גס־רוח זה הן שדברו מתוך גרונו? האם לא בכתה האשה לפני לכתה? האִם לא אהבה אותו אהבת־אמונים חוֹמֶרת כיין וסוערת? מי יגיד פשר דבר? מי יפתור? לא נִתן להבין, לא נִתן...

פוסקא שב ונעשה אותו אמן אובד כשהיה, אבל תחת היותו לפנים צוֹעֶני צוהל, מבַלֵה־עולם מבְדח, שוב אינו אלא חרס נשבר, אלא שעכשו אין בידו אף מתנת זכרונות טובים ומרחיבי־דעת על אהבה נפלאה שֶמֵתה, אבל היתה. האמנם היתה? האפשר להגיד כזאת אחרי דבריו המחרידים של יָמֶליַנוב? האם לא טעות היתה כאן, טעות נתעבה, מבהילה, ממיתה בעלבונה, הורגת נפש?... אֶפס האם לא יהיה נכון גם ההפך? האם לא אהֲבַתּו זינַאידה בכל תֹקף העלומים המסורים עד־מות, בכל הוד הַיִסוּרים שבדַם־הנֹעַר?...

על פני המסַפר, הלוטים עננֵי־חרדה של לב מֻכה־אסון, עולה בסוף הספור הזה, האחרון, תמיהָה סהרוּרית־חוַרֶרת. מכסיפים הפנים מתוך שאלת־

דממה: טעות או לא טעות? היש כי כזב הם החיים, טעות הם האדם והאהבה, או כי אמת הם, אמת מנַחמת בטרַגיותה, חמודה בזוהמתה, קלת־כנף כצפרות־קיץ בכל הכֹּבד שבה?...

— — — סגרתי את הַסֵפר. שמֵי שִׁמָּמוֹן ודם. בצִנעה מתגנבות בעדַם אִלְמות קרני ירח שאינו־נִראה. בהירות הן הקרנים הגנובות כלחָיֶיהָ של ילדה, דקות ולבנות כחבַצָּלות. הן חָגות באפל אחת הֵנה ואחת הֵנה וצונחות על מרחבי ארץ. חבַצָּלות טהורות באפל. קרנים, קרנים. עֵדים לבנים לירֵח שֶׁיֶשְׁנוֹ ושעתיד להיות, עתיד להֵראות...

טעות? לא, לא טעות...

בספר חדש אחר של זֶ׳רומסקי [1]) קמטי היסורים מתפשטים קצת והפנים מתבהרים עוד יותר: רוצה זֶ׳רומסקי פה להאמין בנצחונו של הנעלה והטהור על זדון הטעָיות והַמִּקרים. התמיהה מתקרבת אט־אט אל קְצֵה־פִּתְרוֹנָהּ. צוחקות החבצלות צחוק חִוֵּר מתוך האפל...

אמנם הדרַמה „טורוֹן" טבועה בחותָם פולני־לאֻמי, אבל גם עֶרכה האנושי־הכללי לא ינַכֵּר אותותיו. אדם מֵצר על החיה הפרועה שבהמונים ורואה בחזון את יום מפלתה של חיה זו — ואף אנו עמו בצרה, אף אנו עִמו בחזון־התקוה...

שנת 1846 — זמן פִּעֻלתה של הדרַמה — רְשומה נכּר בדברי ימי פולניה. בסיועה של הממשלה האוסטרית, ששאפה לכַבּות את אש הרגש הלאֻמי על־ידי זריעת מדָנים בין אחים וטִפּוּחַ רגשות־האיבה של המעמָדות, התנַפלו האכרים הפולנים בגַליציה על אדוניהם בני עמם, בעלי האחֻזות, עשו בהם שפָטים נוראים, אותם הרגו ואת משכנותיהם שלחו באש. מאורע היסטורי זה, הידוע בשם „הטבח הגליצאי", הוא נושא החזיון החדש של זֶ׳רומסקי.

הֶבֶּרט אולברומסקי, פולני צעיר, שב מצרפת ארץ־גלותו לגליציה על־מנת להשתתף במרידה הלאֻמית העתידה. כחבריו לדעה האמין גם הוא, כי עוד מעט — והעם יקום משנת עבדותו לקול קריאת בניו־בוניו. האמין, כי יֵצא העם למלחמה עם האויב הלאֻמי — עם האוסטרים; אמר לזַכותו במתן חֹפש גמור, בשחרור מעֹל ה„פַּנשצ׳יזנה", מכּבלי העבדות שבִּפנים, עבדות־המעמָד, ולהסיר מעליו בבת־אחת גם את כֹּבד עבדותו החיצונית, עבדותו הלאֻמית. אבל — שוב אותו ענין רע, אותו שְׂטַן־הטעָיות: טעה האיש מבלי דעת, כי אין לשקול במאזני הרצון הפרטי והשאיפה הפרטית את מהלך המעשים. העם שואף דם ורצח, מתעלל באָחיו והורגָם נפש, נוקם מהם את נקמת קלונו וחושב לאוהב את הַמֵּסית, את האויב הלאֻמי המשְׁתַּף, החורש אָון... האספסוף משתַּרר לשעה קלה, העבד מושח את־עצמו למלך בין עבדות לעבדות ומדַמה בשגעון־שכרונו, כי בן־חורין הוא.

[1]) Stefan Żeromski: Turoń. Dramat w trzech aktach. Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa-Kraków. 1923.

עֶבד מולך הוא מנהיג האכרים המתקוממים בפני ה„שלַיכטה", יַקוּב שֶׁלַא. תהום־דורות רובצת בינו ובין אולבּרוֹמסקי בן־האצילים. חַיַת־ההמון המְעֻנָה והמעַנָה, המלֵאה אכזריוּת יַעֲרית עתיקה ויסורי דור דור, שְׂמה אותו לפה לה. הוא רוצח (או מ צַ ו ה לרצוח – הלא אחת היא) בשֵׁם הצדק של המַשְׂטֵמה. יש גם מין צדק שכזה. ידיו נגאלו בדם אדם — ובקרבו שוכנת אותה התמימות הנוראה והבטוחה־בעצמה של איש צדיק בעיניו, של כלי־משחית עִוֵר, עִוֵר לגמרי... חשֵׁכה סגורה ומסֹגרת, שאין לה מעצמה כלום, שִׂכְלה סַנְוֵרים והעדר־הניצוצות.

ה„טורון", מסוֶה בדמות שור־הבר, הנהוג בעת מִשְׂחק־מַסֵכות עַמָמי, משַׁמש כַּאן, בחזיונו של ז'רומסקי, צל־לְוַאי ורמז רב־הערך — מֵעין סֵמל של מלחמת הטוב והרע, האדם והחיה.

בליל חֹרֶף, ליל שלג ודם, בעצם סערת המרד של האכרים המתקוממים, בא אולברומסקי הצעיר בעסקי מֶרד אחר, המרד ה ל א ֻמ י, לבית אדוני הכפר צֶדרו. הוא ושני חבריו ההולכים עמו מִתחפשים בדמות שלשת בעלי־החיים של המשחק הנזכר: עָגור, עֵז ושור־הבר. במשך אותו לילה (כל העלילה נִמשכת לילה אחד) נהפך הגלגל. יַקוּב שֶׁלַא משתָרר בבית צֶדרו. ההמון המתפרץ מוביל לטבח את בעל־הבית, את בתו הבכירה של זה וחותנו, ואת אביו של אולברומסקי, גם הוא כצֶדרו אציל חוזר בתשובה, הרוצה בשחרור האכרים וזה־עתה שב יחד עם בנוֹ מן הגוֹלה הפולנית אשר בצרפת. לא הועילו דבריו של הֶבֶּרט אולברומסקי, אשר אמר להַלהיב בהם את לבות ההמון. אותו משליכים בפקֻדת המנהיג שֶׁלַא אל תוך מרתֵף אפֵל, ואת בֵּירינִיקָה ארוסתו, בת־צֶדרו הצעירה, אוסרים בחדר מיֻחד ושָׂמים מִשמר על שניהם. כֶּרץ על כֶּרץ! זה חלום וזה שכרו! אבל איש־סודו הערום של שֶׁלַא, האכר יַן חוּדִי, משתמש בשעת הכֹּשֶׁר, ובשעה שהַלָּה, הגס ושבע־הנצחון, ישן את שנתו באולם ביתו של צֶדרו, הוא קורא דרור לאסירים... לא כלוּ כל הַקִּצים. הישועה דרכה לבוא ממקום שלא פללו לה. מי יודע את כֹּחות־הטוב הצפונים בחיה קַדמונה זו, שהָמון שְׁמָהּ? הנה שֶׁלַא, זה הצמא לדם, הנבער, הקשה, הנורא בתמימות אכזריותו, אבל הנה גם חוּדִי, בן־המון מסוּר, סבלני, צופה מראש ועושה מעשהוּ הטוב בסתר... ושוּב בא תורם של המַסוֹת: יַן חודי, בירינִיקה ואולבּרומסקי מתחפשים בַמסֵכות, המֻנחות כל אותו זמן בקרן־זוית, מבלי שישגיחו בהן, ושלשתם יוצאים בהֶחָבֵא, בסתר לילה, את החצר. במַסוֵה־החיה הם יוצאים להִלחם בחיה, להַכניע את האפֵלָה עד רדתהּ...

זוהי הדרַמה. ש ל ד הדרמה. והגוף? — לאחר שאתה גומר לקרֹא יצירה זו — לא תוכל לכחד אף רגע, כי כשרון־אמנים מצֻין הָשקע בבניָנה. אבל גם זאת אין לכַחד, כי הבנין כשהוא לעצמו נערך במקומות שונים לפי חֻקות אותה ה„אַרכיטֶקטוניקה" המהֻללה, שכל־כך מַרבים לדרש בשבחה ומכל־מקום עֲדַין היא מוטלת בספק גדול, לפי שעל־הרֹב יותר משהיא אמנות — מלאכת־סופרים היא. לנוּ, הצמאים לבִטוי חדש לאמתּו ולצורה חדשה לאמִתּה, כאִלו אין צֹרך עוד ב„אַרכיטֶקטוניקה" חיצונית־שִׂכלית זו, בת הדרָגה שבהִגיון ועקבִיות

שבהגיון; ואדרבה, חשקה נפשנו באותה האַרכיטֶקטוניקה בת־הפלאים והמוזרה של עבי־ערבַּים מגֻוָנות.

במקצוע הדרַמה שורר עדַין חֹק הבִּנְיה מִן החוץ בכל תקפו, והבִנְיה מִבִּפְנִים זה־עתה התחילה... בספרות הפולנית ידע רק וִיספּיַנסקי את סוד האַרכיטֶקטוניקה החפשית.

אבל — על כל אלה מכפרת נשמת זֶ'רומסקי, הדוברת אלינו מתוך הדַּפִּים.

* * *

ז'רומסקי מצַפה למפלתה של החיה. והחיה לא רחוקה היא, לא רחוקה היא מן האדם. אי־אפשר אף רגע להסיח דעת מִן העוּבדה, כי יחד עם ספרים אנושיים כאותם של זֶ'רומסקי יוצאים בפולניה ספרים טמֵאים ונאלחים, הַמַשחיתים כל זרע־ברכה של האולבּרוֹמסקִים, מַכאיבים כל חלקת־יֹפִי ומשליכים לתוך בּוֹר אֹפֶל כל חלוֹם על הטוב, כל נִדנוד־רגש, כל הרהור־אהבה. יושבים להם תופשי־עט על האבנַים של השקר ועטיהם בידֵיהם. לא ארחיק ללכת. די כי אזכיר פה את מגִלַּת־ההֶבל, הנושאת עליה את שמו של סופר פולני מן המפְרסמים: „חלום־הכסף של שלומית קוֹהן" [1].

לא אחַטט בגל של אשפה זה. אבל המחבר הוא אַדולף נובַצ'ינסקי, איש בעל עֶבר ספרותי. ובכן אפוא: גם זה ספרות! גם זה „מָקטר מִגש" לעם, לאמר: קְרָא ותשבע עֹנג נפשך! גם זה „תרבות"!

פה חשכת־עולם. פה הבּוֹר, אשר לתוכו השליכו ומַשליכים את חלומותיהם של האולבּרומסקים. פה לֵיל־השטֻיות ומחוֹל־הכזב. והנושא הראשי הם ה„ז'ידים", כמובן. הז'ידים הם טֻמאת כל טֻמאות. פושעים הם מתחלת בריָתם, מימות אברהם אבינו, מימות יוסף ופוטיפרע. אין לך „ז'יד", שלא יהיה בכוֹר־שטן ובעל־זבוּב. זִמזום־זִמזום, זִלזול־זִלזול: הז'ידים, הז'ידים! הז'ידים, הז'ידים!

וכל הבַּנליוּת הזאת נאמרה בלַהֲטֵי סִגנון! וכל אלה דברי הַסַדִיסמוס הספרותי נכתבוּ בסלסולי־לשון וקפיצות־לשון, ברתיחת־הדם, בשאיפה, כביכול, ל„נצחִיוּת". רוצה נובַצ'ינסקי לעמוד בזה לדור אחרון!

הזֶ'רומסקים מכאן והנובַצ'ינסקים מכאן. מצד אחד — החלום על האדם, ומצד שֵני — התרפסות לַבְלָרים בפני הוד־טֻמאתה החַיָה.

---

[1]) Adolf Nowaczyński: Sen srebrny Salomei Kohn. „Książki Ciekawe", Warszawa.

הלל בַּבלי

שִׁירַת אֲמֶרִיקָה הַצְּעִירָה

ה *)

אֱמִי לוֹאֶל

הַשִּׁירָה הָאִימַגִ׳יסְטִית

חֶבר־המשוררים, שמנִינו עד־כה, מגלים כל אחד צורה מְיֻחדה במטבע־חייה של אמריקה בת־זמננו. ואולם, עם כל היותם נבדלים איש מרעהו בתכני־שירתם ובאמצעי־בטוּיָם, הנה צד שָׁוֶה אחד יש ביניהם, שהם כֻּלם — החל בפרוסט וכַלֵה בסנדבורג — משוררי־הסביבה. אמנם הסביבות שהם מצַירים גדולות הן ורחבות בהקפן, ואִלו באנו לחבר את מגִלות־יצירתם אחת לאחת, היתה נגלָה לעינינו תמונה מרהיבה רחבת־אפק ורבת־גונים, אך חותם ההוָי המקומי, הפרובינציַלִי טבוע תמיד ונכּר בשירת המשוררים האלה. כֻּלם מחֻברים הם אל קרקע־גדולם הבוּר אורגָני אמיץ ואישיותם היוצרת סובבת מסביב לגבולות קבועים ותחומים מסֻימים. במרכז־יצירתם עומדת לא האמת האידיאָלית, שהיא מהוץ למקום ולזמן, כי־אם האמת המציאותית, הנובעת ישר מתוך חיי הסביבה והתקופה, כלומר: הם אינם באים להפשיט את קלִפּת־המעשים מעל החיים ולראות את תוך־תוכם, את ברק־האידיאה שבהם, מנקֻדה אסתתית־אמנותית, כי־אם לתאר את צורות־החיים כמו שהן בפֹעל ממש.

ואין בכל זה משום הפחתת־הדמות כל־עִקר. השרשיות המקורית, הריאליות המְצֻקה שביצירותיהם של המשוררים הללו הן הן הנותנות צבע ודם לשירתם ומבליטות את עצמיותה. אלא ששירה זו שעסקנו בה עד־כה אינה נותנת עדַין מֻשג נכון ובהיר מכל מלא־הקפה של שירת אמריקה הצעירה.

כי אכן זהו הדבר: בצד כת־משוררים זו המקומית, הגזעית עומדת קבוצה שניה של משוררים, שדבר אין להם, לכאורה, — במה שנוגע

*) ראֵה „התקופה", ספר י״ד־ט ו.

לשירתם – אל תחומי־סביבתם או ארץ־מולדתם, ואמריקה אינה משתקפת ביצירותיהם אלא במדה שהיא גם היא חלק בלתי־נפרד מן העולם כֻּלו. מתכַּוֵן אנכי לאלה ממשוררי־אמריקה, שהשירה משמשת להם פֻּלחן של יפי ואמנות והגות־לב בלבד. במקום אֶדגר אֶלן פּוֹ, היחיד והמיֻחד, שהֵעֵז לפני דור אחד לפרוץ את גדר־המוסריות – היא התכליתיות האַנגלו־סַכּסית – ולכרוע לאלהי־היֹפי, אנו מוצאים כיום כמה וכמה משוררים ברחבי־אמריקה העובדים לאלהים זה מאהבה, איש־איש לפי כֹחו ויכלתו הנפשית. ולא מעשה־נסים היה כאן. הפעם צָדק, כנראה, המשורר המבקר הצרפתי רֵמי די גורמון במִשפטו, כי „כל פעם אשר תִרְאה תנועה באיזו ספרות שהיא, עליך לחַפש מחוץ לספרות זו אחרי הכֹח הדוחף לכך". ההשפעה המעודדת, שבאה ממערב־אירופה, אחראית במדה לא מועטה בעד שנוי־רוחות זה, שנתהַוה באמריקה.

בין משוררים אלה שהזכרתי, עובדי היֹפי והאמנות, קובעת מקום מיֻחד לעצמה חבורה אחת קטנה, שפָּרשה לפני שנות־מספר, בהשפעת התנועה הסימבוליסטית בצרפת, ובנתה לה בָמת־יצירה חדשה, ובמשך שנות־קיומה המעטות כבר הספיקה להעלות שאון רב בפולמוס של סופרים בנוגע לתורת־השירה וגם – וזהו הנותן לה את זכות־הקיום – להכניס משהו לתוך אוצר השירה גופה.

חבורה זו לא הסתפקה, כנראה, בנחלת־היצירה גרידא, אותה היצירה המפַכּה בנחת בדרך שהתוָה לה יוצרהּ מתוך צניעות, אף כי משפע־כֹחות, מבלי היותה זקוקה לשמות־לְוָי ולפרושי־דברים. משוררים אלה באו לא רק לשיר וליצור, כי־אם גם להורות ולברר אֵי זה הדרך תשכּון שירה ולהכריז מלחמת־דברים על הרבה מן הישן והמקֻבל בעולם־הפיוט. וכה קרה הדבר ונהיָה, שבשנה הראשונה למלחמת־העולם פָּרשה החבורה ההיא לאנגליה – כי אמריקה טרם הֻכשרה לכך – ובחברת משוררים בריטים אחדים הוציאה אנתולוגיה של שירה בשם המצלצל „שירה אימַג'יסטית", ובשם זה גם נודעו בקהל – משוררים אימַג'יסטים. וכעבור שנה חזרו והוציאו אנתולוגיה שניה– והפעם באמריקה – ואליה צֵרפו גם פרוגרַמה מפֹרטה, המבארת ברחבה את עִקרי שיטתם ויסודות תורתם על־פי סעיפים ידועים וחֻקים מְצֻקים.

מה הם עִקרי־הדעות, שהכריחו את המשוררים האלה לקבוע מְדוֹר־יצירה לעצמם, ומה טיבה של התורה האימַג'יסטית, שבאו להשמיע? על שאלות אלה תבוא הפרוגרמה שלהם ותענה; והרי היא לפנינו על כל סעיפיה:

א. „להשתמש בלשון־הדבור הפשוטה, אך להביע תמיד את המלה המדֻיקה, לא את הקרובה לדיוק ואף לא את הדֶקוֹרַטיבית בלבד.

ב. ליצוֹר דרכי־רִתמוס חדשים, אשר יבטאו מצבי־נפש חדשים, ולא לחַקות את דרכי־הרתמוס הישנים, שאינם אלא הֵדים למצבי־נפש ישנים. אין אנו טוענים ואומרים, כי „החרוז החפשי" הוא הדרך היחידה לכתיבת דברי־שירה. אנו לוחמים בעדו כבעד פרינציפיון של חֹפש מתוך אמונה, שאישיותו

של המשורר תתגלה לפעמים ביתר בהירות על־ידי „החרוז החפשי" מאשר על־ידי הצורות המקבלות. כל רתמוס חדש בשירה, כונתו – אידיאה חדשה.

ג. לתת חפש גמור בבחירת הנושא. אין בזה משום אמנות טהורה לבוא ולכתוב באפן גרוע על־דבר אוירונים ואבטומובילים, כמו שאין גם משום אמנות לקויה לכתוב באפן יפה על העבר. מאמינים אנו בכל תקף בערכם האמנותי של חיי־ההוה שלנו, ואולם רוצים אנו להעיר, כי אין לך דבר פחות מעורר את הלב או יותר עתיק־ימים מאוירון בשנת 1911.

ד. להציג תמונה – אימג' – מכאן השם אימג'יסטים. אין אנו חבורת צירים, אבל מאמינים אנחנו, כי השירה מתארת את הפרטים בדיוק ואינה מטפלת בדברי־הכללה סתומים ואי־ברורים, אם גם יהיו נעלים ונעימי־קול ביותר. מטעם זה אנו מתנגדים למשורר־הקוסמוס, הפוטר את־עצמו מכל הקשי שבאמנותו.

ה. ליצור שירה מצקה וברורה, לא ערפלית וסתומה.

ו. ולבסוף – מאמינים אנו כלנו, כי הרכוז הריהו עקר מהותה של השירה".

מתוך דברי־הפרוגרמה האלה יוצא, כי פשטות־השפה ודיוק־בטויו של המשג או ההרגשה אשר בלב המשורר בצורה הנאותה ביותר לאישיותו, ובעקר – הבלטת התמונה הבהירה והמרכזה – הם ראשי יסודותיה של תורת־האימג'יסטים. „האימג'יזם – מוסיפים בעלי־הפרוגרמה ואומרים – נוגע יותר אל אפן התאור מאשר אל הדבר המתאר".

לכשנעין יפה בדבר, נוכח על־נקלה, כי יסודות־שירה אלה אינם חדשים כל־עקר, וכבר היו בתמציתם נחלת משוררים רבים מדורות שעברו. ואמנם כה יאמרו גם האימג'יסטים עצמם בהקדמה לספר־האנתולוגיה הנזכר: „עקרים אלה אינם חדשים, אלא שאין נשמעים להם עוד כיום".

כדי לבוא אפוא עד תכונתו של האימג'יזם ולא לרדוף אחרי צללי רתוריקה בלבד, עלינו לאחוז בדרך הישנה: להכנס לתוך גן השירה שלו ולטעום טעם הפרות אשר עשה. הדרך האחת להכניס בה דבר חדש לתוך הספרות היא סוף־סוף לא קביעת־פרוגרמות ויצירת־תיאוריות, זכותם המיחדה של פדגוגים וחוקרים משבעים, כי־אם – דברי־יצירה.

ולפיכך נגש אל יצירותיה של אחת מנושאי־דגלו הכי־טפוסיים של מהלך זה בשירה – הלא היא: המשוררת אמי לואל.

* * *

הדבר המעורר את שימת־לבנו ראשונה עם קריאת שירתה של אמי לואל הוא: רחב־ההקף ורבוי־הצדדיות שבה. השם שנתנה המשוררת לאחד מקבצי־שיריה, „כפה רבת־גונים", הולם עד־מאד את שירתה כלה. אכן רבת־גונים ועשירת־גלויים היא משוררת זו במדה בלתי־מצויה. לא ממקור אחד היא שואבת את מזונות־רוחה, ואף לא אל מעין אחד היא משלחת את יונקות־היצירה שלה. כדבורה זו המרפרפת מפרח לפרח ומוצצת את

לשדו, כך נודדת גם היא מארץ לארץ ויונקת את העסיס, שממנו תכין את דבש־השירה שלה. קופצת היא ועוברת בטיסה אחת מארצות־הברית אשר באמריקה הצפונית אל פירו אשר באמריקה הדרומית, מסירת את בריטַניה הגדולה, את ארצות־השפלה וגרמניה, עפה מעל לענני־הזמן אל גבולות יון הקדמונית ואל נוף וֶנֶציה העתיקה, חוזרת משם ומתעכבת בדרך מעוּפה בין חומות מנזרים עוטי־שממון ובין כתלי בתי־כנסיה עוטפי־מסתורין, ותוך כדי־רגע היא חוצה ארצות ויַמים ומתנשאת לארץ־הסינים ולמדינת־נִפּון, ובכל הנדודים והסִיורים שהיא נודדת שהיא מסירת רק אחת תבקש לה — את גרעין־היֹפי הטמון.

„יכולים אנו לאמר בבטחה, — היא אומרת בספרה „הטנדנציות שבשירת אמריקה החדשה" — כי הוא (כלומר: מהלך־האימַג׳יזם) מצַין את תקופת־תחיתה של רוח־האמת והיֹפי. זהו גלויו החדש של היֹפי בעולמנו המודרני". דברים אלה מכֻוָּנים בעִקר לה עצמה, למשוררת אֵמי לואל. ולא לפלא הוא אפוא, כי י׳והן קיטס, לפי עדותה במקום אחד, היה המשורר הכי־חביב עליה בימי־נעוריה. בֵינה ובין שרף צעיר זה, שנתגלה רגע על שמי השירה האנגלית לפני מאה שנה בערך, יש קרבת־רוח ידועה בנוגע למהותה הפנימית של שירתם, אף כי לא בנוגע למדת־ערכה. כמות כמוהו נכונה להקריב את הכל על מזבח היֹפי הטהור, שהנהו, לפי דברי קיטס, „מקור שמחה לעולם", וכמוהו אוהבת גם היא את דקות־הציור ורחבות־הצבע שבשיר.

באחד משיריה מנַסה אֵמי לואל למסור את ה„אני מאמין" האמנותי שלה. ומצליחה היא בנסיונה זה לא על־ידי להטי־דברים העלולים להתגנב ב„תימה" מעין זו, כי־אם באמצעות ציורים נחמדים משֻלבים בתוך מסגרת־מחשבת של שיר ספורי דמיוני. בדמדומי יום־אביב, היא מתחלת את שירה הספורי, כי עיף המשורר ממלאכת־הסופרים אשר לפניו, התרומם מעל שלחן־הכתיבה שלו, שהיה נראה כֻּלו כ„בית־קברות מלא ארונות־מתים עומדים לקבורה", „לקח את נִפלי היצירה, קרעם לקרעים ונשבע לבלתי היות נתעה עוד במדוחי־שוא". מתוך יאוש ודכדוך־הנפש יצא לשאף רוח בחוץ. בלכתו אנה ואנה בא לקראתו זקן שחוח־גב ובקש מאתו לעשות לו את החסד ולהלוות לו דמי־נסיעה לביתו. ואולם המשורר, שכיסו גם הוא היה ריק, הציע לפניו ללַוותו עד ביתו. כבואם אל בית הזקן, ראה המשורר לתמהונו הרב והנה על האצטבאות אשר בקיר ערוכים כלים מכלים שונים — „כדים ואגנים, ספלים וקדֵרות, ארגזים והִינים, חביות וצנצנות וביניהם גם קֻפסות נהדרות מרֻפדות פרחים אשר נקטפו מערוגות־גנים, מקום שם מזרקות־מים השתקשקו ושִׁבּוטות זהב הבהיקו בין הצללים". — — —

רואה אנכי, פנה המשורר ואמר אל הזקן, כי סוחר בכלי־חרס אתה. הזקן נענע בראשו ואמר: לא. כשהרים המשורר המשתומם את ראשו למעלה, ראה והנה על הקירות תלוים במערכה „חרבות ורמחים שונים במדתם, כידוני־רעל מארצות־החֹם, אשר יושביהן ימשחו אותם בארס־נחשים בעוד הם מסֻבים מתחת לעצי־מוז; חִצים טבולי־דם מעשה ידי פראים — — חניתות־

ספרד, חרבות סַמוּרַי מִיַפּוֹניה העתיקה — — שם היו גם סכינים ממֹרטים לכל דבר־חפץ — מַגְלֵים, חרמשים ומספרַים — ולמַטה התנוצץ גם מַשׂוֹר בעל שִׁנים מסֻמרות". תוהה ונבוך עמד המשורר תחתיו כל־עוד נשמתו בו. „ראשו הלך סחרחר, ונדמה לו, כי שומע הוא קול מלחמה מאיזה מקום קרוב, צלצולי כלי־זַין, שריקות־כדורים וקול עמום של גוף אדם מת בנפלו". ברגע זה הגיע לאזניו קול הזקן בדברו: „חדל לך! לא אמכֹּר כלי־רצח לרוצחי־נפש. שְׁבָה ואספר לך על כל אשר ראית". עודו מדַבר הלך והביא כלי־חרס נהדר, הוציא מתוכו ניר, שפך ממנו גרעינים אחדים, שעינם כעין החול, ופנה ואמר: „אשר תראה לעיניך פה זרע־פרג הוא, חלומות־לֵחֶה הם לכל איש צר ומצוק, חזיונות־נֹחם לאלה אשר נדדה שנתם. גרעינים אלה שָׂמים דֹק על עינים דומעות. אין נפש אשר תחי מבלעדי זרע־פרג זה אשר אמכּור". כאמרו זאת הושיט לו את כרטיסו, שעליו התנוססו לתפארה דברים אלה: „אפרים בַרד (משורר) סוחר במלים". משְׁגע ממראה־עיניו ישב המשורר והסתכל בכרטיס אשר לפניו. אך הזקן פנה ואמר אליו בנחת: „הספרים כֻּלם או חרבות או סממנים הם; במלים יש לפצוע או לשַׁכּר". ואחר הוסיף: „בית־מסחרי ישן־נושן הוא ולקוחותי הם מימים קדומים: מחַברי־ספרים, משוררים וחוזי־חזיונות. חרבותי נכונו לכל שפה. — — פה בכלים חתומים אלה אני מחזיק זרע כל מזג־אויר. — — מהֹדו הרחוקה יבואו פרחי־ורד אלה נוטפי־אופיון, מהם אגדות־קסם תבראנה; כל מגדל פורח־באויר צפון בגרעיני־חן אלה השחורים וגם זרע כל דבר־אהבים". — — וכיודע מחשבות הִפנה את מבטו אל המשורר ואמר: „היום עמלת ולא עשית כל פרי — במה אוכל לשרתך?" „אדוני הטוב, — קרא המשורר, — כל כסף אין עמדי". — „לא לשם כסף משכתיך הֵנה; מראש שלמת לי; המחיר אדרש ממך הוא החיים, כל כֹּח־עצביך, שמחתך וראשית־אונך; מי מאתי יקנה דבר, במחיר כל חייו ישַׁלם לי — — עליו להפסיד את אשר יקראו האחרים חיים, למען יזכה למתנת־חזון, וכה גם שומה עליו למות באחרונה בנפש שמֵחה מתוך הכרה, כי כל אשר זָרע כדאי היה להִזרע". — — —

„את חיי, — קרא המשורר הנדהם, — האם זהו כל אשר תדרש? האף את ברכות־הילדות מאתי תגזול?" — וכה נשאר נבוך וחרד על מקומו עד אשר העירוֹ קול הזקן לאמר: „עוד מעט ויאיר יום ועליך לשוב לעבודתך; הרי לך החפָצים הדרושים לך". ובנחת תקע לתוך ידו חבילה אחת קטנה חתומה ובה — זרע־פרג ולהטי־חרב ממיטב־סחורתו, ובברכה על שפתיו שִׁלחהו לביתו ולעבודתו.

ככה תצַין המשוררת את תכונת־השירה ותעודת־המשורר בחיים. „הספרים כֻּלם הנם או חרבות או סממנים; במלים יש לפצוע או לשַׁכּר" — ולפי הנחה זו חִלקה את אחד מקבצי־שיריה לשנַים — החלק האחד „להטי־חרב", אשר יכיל שירים „עוקצים ופוצעים", והשני — „זרע־פרג" ובו שירים „מלטפים ומשַׁכּרים". ואולם שירים אלה הם ברֻבּם, למרות רצונה של המשוררת, מן הסוג השני — משַׁכּרים. משַׁכּרים הם אותנו בסממני־הדמיון

האצורים בהם, בקסמי־ה„סוגֶ׳סטיה״ הרומזים מהם, בנגהות־הציור הנסוכים עליהם ובעִקר — ברשת־הצבעים המכתירה אותם כקשת. שירתה של אֱמי לואל למה היא דומה? — לפריזמה של זכוכית מְגֻוֶּנת, שקרני שמש־תמוז משתברות הדרך בה ומציפות את עינינו בחליפות צבעים מְגָרי־דמיון ובמבול זהרורי־אֵש מסַמאֵי־עַיִן.

אחת מתעודותיה של השירה, לפי תכנית האימַגִ׳יסטים המובאה לעיל, היא להציג תמונות מְדֻקות וברורות ולתאר פרטי־דברים בדיוק ולא ב„דברי־הכללה סתומים״. את התעודה הזאת ממַלאה אמי לואל באמנות רבה. שירתה היא מַערכה אחת רחבה של תמונות וציורים מבהיקים ביפיָם ומקסימים בשכלול־תורתם. תמונה רודפת תמונה וציור רודף ציור. עוד טרם הספקנו להזין את עינינו בפַנוֹרַמה אחת ולספֹּג את כל שרטוטי־הצבעים וקוי־האורה שבה ולפנינו מתגוללת כבר שניה ושלישית ורביעית. כי פַּזרנית היא המשוררת וביד נדיבה היא מחַלקת את אוצרותיה. אין עליה להרחיק נדוד כלל — אף כי היא עושה כן לפעמים — כדי למצֹא את שללה. הגוָנים כאִלו מרַצדים למולה באויר ותובעים ואומרים: תָּפשֵׂינו. הן גם הכוכבים מבצבצים מתוך השמים כ„יתדות־כסף שלא נתקעו במקומן יפה״, אף קולות וצלילים מולידים תמונות, — תמונות־קול ובנות־קול. נביחת־הכלבים היא כקול „הלמות פטישים על המתכת״, גשם־האביב הוא כקול „צלצול אצעדות״, כ„קולן העומם של אבני גיר וכַדכֹּד התלויות בקצות כדורים מסתובבים בהִנָּקשן זו מול זו״, וקולו של גשם־הקיץ הוא כ„קול־נפץ שריוני־ברונזה, כקול צהלת־סוסים״. „מליך, — אומרת עלמה לדודה, — להטו כלפידי־זהב״. ובשיר הנזכר, „להטי־חרב וזרע־פרג״, תתאר המשוררת את דברי הזקן המוזר על־פי תמונות אלה: „דבריו הבריקו כהבריק ברקים בחשכת ליל מוּאר באור נר־פלאות עת אֵי־שָׁם על אדמת־נכר שכֵחת־סהר פי החרב ישקיט מדון״. „ויש אשר שטפו — כלומר: הדברים — כשטף זרם־מים מתחת לגשרים מקֻמרים, מקום שם עין מינַרֶטים מנצנצת״, או „לחכו את האויר כלחך פלג־מים במקוֹם סֻלם־שיש נשקף במדרגותיו הירקרקות אל מול שער־גן וסהר דל שקוע בים־שחור מגבא־וָנְעה, בעוד הזמיר ישיר שירו על עץ־לימונים״.

שפע־גונים זה נהפך לרועץ לַמשוררת, כי כל יתר כנטול דמי — ואף בנדון זה. פִּזור־הגוָנים וגִבוב־התמונות בשיר במדה נפרזה ביותר עלולים לפעוֹל לפעמים פעֻלה מהֻפכה ולהביא לידֵי טשטוש־הצורה וכהות־הרגש. רבוי־הגוָנים הציורי יש בו כדי להצטמצם ולהיות לחד־גוניות נפשית. כי אין השירה בתמציתה האחרונה רק אמנות ציורית בלבד, הנזונה ממשחַק אורות וצללים על הבד, כי־אם, ראשית כֹּל, אמנות הנפש הנותנת בִּטוי בהיר להשתקפותם של אורות החיים וצלליהם ב„תא האפל״ של הלב. מקור־חיותה הוא אפוא הלב ולא העין. האחרונה אינה אלא בחינת כלי־שרת לראשון ולא להפך. וכל שירת, המיֻסדת בעִקרה על רשם־העין, על־כרחה נשארת מְגבלת־ההשפעה.

ואולם לעתים — ולא לעתים רחוקות — מוצאה ציוריות זאת את תקונה על־ידי רוח דמיונה החי והפּועל של המשוררת. בתקֹף־דמיונה זה, שהוא

הכח המניע ביצירותיה, מתעלים ציורי־המראות שלה והם פועלים עלינו לא רק כהעתקות חיות ומדיקות מעולם־המציאות או כבבואות־גוף נחמדות עשויות בטוב־טעם ובמכחול־אמנים — כי־אם גם כסמלי־חזיון מבריקים, כרמזי־אגדה מזהירים המגלים ומכסים כאחד, – מכסים יותר מאשר מגלים. הם כאלו מעלים על ראשנו את נר היפי הנודד, ה ח י, הנמצא „בעין" בעולמנו אנו, בבריאה ובאדם, והם גם מציתים בלבנו את מגדלי החלום וההזיה, מגדלים שקופים־אטומים אלה, המאירים לנו שבילי דורות עברו ונתיבות ימים יבואו. כי יודעת היא המשוררת את קסם הרומנטיות שבריאליות, את סוד האגדה שבמציאות.

בוחר אני לדוגמה בשיר אחד (מספרה „אנשים, נשים ורוחות"), שיש בו מזיגה: מצלחת בין שני יסודות: ציוריות ממשית מצקה ודמיוניות סמלית שקופה. שם השיר הוא „סְמָלִים" (Patterus).

בִּשְׁבִילֵי־גַן אֲהַלְּכָה לִּי.
יָנֵצוּ פִּרְחֵי־זָהָב כֻּלָּם
עִם נַרְקִיסֵי־כְּחוֹל לְמוּלָם.
הָלֹךְ אֵלֶךְ־לִי בַּשְּׁבִילִים הַמְשֻׁבָּצִים
בְּשִׂמְלָתִי נֻקְשָׁה וּמְרֻקָּמָה,
בְּשַׂעֲרֵי הַכָּחֹל וּמְנִיפָתִי הָעֲדוּיָה,
דְּמוּת סֵמֶל יָקָר הִיא גַּם דְּמוּתִי,
כִּי אֲשׁוּטְטָה נִפְעָמָה
בִּשְׁבִילֵי־גָן.

מְצֻיֶּרֶת־הָדָר הִיא שִׂמְלָתִי
וְהַשֹּׁבֶל – הוּא מֵאָחוֹר
יַשְׁאִיר כֶּתֶם וָרֹד, צָחוֹר
עַל הַחוֹל וְעַל הַנְּטָעִים
מִשְּׁתֵּי קְצוֹתָיו.
אַךְ אֵין זֹאת כִּי תַבְנִית־פְּאֵר הִיא,
פְּרִי הַ„מּוֹדָה" הַחֲדָשָׁה, הַטּוֹפֶפֶת וְעוֹבֶרֶת
בִּנְעָלִים רָמוֹת־עָקֵב, רַחֲבוֹת־שְׂרוֹךְ.

אֵין לָרֹךְ
אַף זֵכֶר קַל בִּי,
כִּי שֶׁן־הַדָּג וּמַעֲשֵׂה־רִקְמָה יַעַנְדוּנִי.
בְּצֵל עֵץ־תִּרְזָה אֶשְׁקַע תַּחְתָּי,
כִּי חֲמַת רוּחִי תַּעַל בִּי
עַל שִׂמְלַת־רִקְמָה זוּ הַנִּקְשָׁה.
פִּרְחֵי־זָהָב וְנַרְקִיסִים
יָנוּעוּ עִם הָרוּחַ
אֶל כָּל־אֲשֶׁר יָפוּחַ;
אַךְ אֲנִי אֶבְכֶּה מָר,
כִּי הַתִּרְזָה עוֹמְדָה בְּלִבְלוּבָהּ זֶה הַיּוֹם
וְנִצָּה אַחַת אֱלֵי חֵיקִי נָשְׁרָה דֹּם.

קוֹל מַשַּׁק נִטְפֵי־מַיִם
מִתְגַּלְגְּלִים בְּמִזְרַק־שַׁיִשׁ
לִשְׁבִילֵי־גַן יַגִּיעַ
בְּטִפְטוּף בִּלְתִּי־פוֹסֵק.
מִתַּחַת לְשִׂמְלָתִי נֻקְשָׁה
רַךְ־אִשָּׁה יִרְחַץ בְּאַגַּן־שַׁיִשׁ,
וְהָאַגָּן סְבַךְ־מְשׂוּכוֹת יַקִּיפֶנּוּ
עַד כִּי לֹא תֵרָא אֶת פְּנֵי דוֹדָהּ הַנִּסְתָּרִים,
אַךְ הִיא תָחוּשׁ קִרְבַת־פְּעָמָיו,
וְקוֹל הַמַּיִם הַנִּגָּרִים
הוּא לָהּ כְּקוֹל יַד חֲבִיבָה
הַצּוֹנַחַת עָלַי בְּשָׂרָהּ.
מַה־דְּמוּת תִּתְּנוּ לַקַּיִץ

בְּשִׂמְלַת־רִקְמָה מְפֹאָרָה!
מִי־יִתֵּן וּרְאִיתִיהָ מִתְגּוֹלֶלֶת עַל הָאָרֶץ,
עַל כָּל־בְּרַק צְבָעֶיהָ־וֶרֶד־כֶּסֶף מִתְגּוֹלֶלֶת עַל הָאָרֶץ.

אָז אֶהְיֶה אָנֹכִי עֵין הַוֶּרֶד וְהַכֶּסֶף
בְּרוּצִי בֵּינוֹת שְׁבִילִים אֵל
וְהוּא אַחֲרַי כַּצֵּל
יְשָׂרֵךְ דַּרְכּוֹ, כִּי קוֹל־צְחוֹקִי יַרְהִיבֶנּוּ.
רָאֹה אֶרְאֶה בְּרַק־הַשֶּׁמֶשׁ הַמִּתְנוֹצֵץ
מֵעַל יַד־חַרְבּוֹ וְטַבְּעוֹת־הוֹד נְעָלָיו,
וְכֹה אֶנְהָגוֹ וַאֲבִיאֶנּוּ
אֱלֵי פִּנַּת־סְתָרִים בֵּין הַשְּׁבִילִים הַמְשֻׁבָּצִים,
פִּנָּה רַבַּת־אוֹר וְצַהֲלַת־הַחַיִּים
הִיא לְדוֹדִי כְּבַד־הַמַּגָּפַיִם;
וְשָׁם בְּמַחֲבֵא־צֵל יִתְפְּשֵׂנִי לָאַחֲרוֹנָה
וְכַפְתּוֹרֵי־מְעִילוֹ יִפְצְעוּ אֶת־בְּשָׂרִי גַּם פָּצֹעַ
בְּחַבְּקוֹ אוֹתִי, וְהוּא כוֹאֵב כֻּלּוֹ וּמִתְמוֹגֵג
אַךְ לְבָבוֹ אַמִּיץ בּוֹ.
צִלְלֵי־טְרָפִים, קַוֵּי שֶׁמֶשׁ חוֹגֵג,
אַף טִפְטוּף טִפּוֹת־מַיִם
שָׁתוּ סָבִיב לָנוּ בְּצָהֳרֵי זֶה הַיּוֹם –
עוֹד מְעַט וְאֶכְרַע אֵין־אוֹנִים פֹּה
תַּחַת סֵבֶל שִׂמְלַת־רִקְמָה זוֹ,
כִּי עֵין־הַחַמָּה חָדְרָה אֶת־הַצֵּל.

מִתַּחַת לַנִּצָּה שֶׁנָּשְׁרָה

בְּחֵיקִי אִגֶּרֶת
שָׁם נִסְתָּרָה.
זֶה הַבֹּקֶר בִּידֵי פָּרָשׁ הוּבְאָה לִי מֵאֵת הַשָּׂר.
„יֵצַר לָנוּ לְהוֹדִיעֵךְ, גְּבֶרֶת,
כִּי לוֹרְד הַרְטְוִיל בַּמַּעֲרָכָה מֵת לִפְנֵי יָמִים שִׁבְעָה".
וּבְקָרְאִי זֹאת לְנֹגַהּ שֶׁמֶשׁ־בֹּקֶר חִוֵּר
הִתְפַּתְּלוּ הָאוֹתִיּוֹת כְּהִתְפַּתֵּל נָחָשׁ בְּרִחַ.
„מַה־מַּעֲנֶה, גְּבִרְתִּי?" – מְשָׁרְתִי שָׁאַל. –
„אַיִן", הָיְתָה תְשׁוּבָתִי,
„רְאֵה כִּי יִסְעַד לִבּוֹ הַשָּׁלִיחַ,
אֵין מַעֲנֶה, אָיִן".
וְאֶל הַגַּן יָצָאתִי
וָאֲהַלֵּךְ כֹּה וָכֹה בַּשְּׁבִילִים הַמְּשֻׁבָּצִים
בְּשִׂמְלַת־רִקְמָה נֻקְשָׁה, תְּפוּרָה כַּמִּשְׁפָּט וְכַחֹק;
פִּרְחֵי כְחוֹל וְזָהָב זְקוּפֵי־רֹאשׁ נִצָּבוּ
בְּזֹהַר־חַמָּה אִישׁ וָאִישׁ
וְכֹה נִצַּבְתִּי גַּם־אָנֹכִי
הָכֵן מַעֲשֶׂה מִקְשָׁה
בְּגִזְרַת שִׂמְלָתִי נֻקְשָׁה
וָאֲהַלֵּךְ כֹּה וָכֹה,
כֹּה וָכֹה.

עוֹד יֶרַח־יָמִים וְהָיָה לִי לְאִישׁ,
עוֹד יֶרַח־יָמִים וּבִלַּעְנוּ שְׁנֵינוּ
תַּחַת תִּרְזָה זֹה אֶת־פְּנֵי הַסֵּמֶל;
אֲנִי לְדוֹדִי וְדוֹדִי לִי,

הוּא – הַקּוֹלוֹנֶל, וַאֲנִי – הַלֵּיְדָה 1),
פֹּה בְּמָקוֹם זֶה הֶעָטוּף צֵל.

קַיִץ וָחֹרֶף אֶהֱלֹכָה לִּי
כֹּה וָכֹה בִּשְׁבִילֵי־גַן הַמְשֻׁבָּצִים
לְבוּשָׁה שִׂמְלַת־רִקְמָה נֻקְשָׁה;
פִּרְחֵי־זָהָב וְנַרְקִיסִים
יְפַנּוּ מָקוֹם לְשׁוֹשַׁנִּים זְקוּפוֹת, לְאַסְתֵּרִיּוֹת וְלַשֶּׁלֶג,
אַךְ אֲנִי
אֶהַלֵּךְ כֹּה וָכֹה
בְּשִׂמְלָתִי זוֹ
הֲדוּרָה בִּלְבוּשִׁי,
חֲנוּטָה וַחֲבוּשָׁה.
כָּל־כַּפְתּוֹר וְכָל־רֶכֶס וְכָל־פְּתִיל וּפְתִיל
יִשְׁמְרוּ רֹךְ בְּשָׂרִי מִלְּטוּפֵי־אַהֲבָה כָּעֵת,
כִּי הָאִישׁ לוֹ נַפְשִׁי יָקְרָה מֵת
בְּהִלָּחֲמוֹ עִם הַשַּׂר בִּפְלַנְדֶּרְס
בְּאַשְׁמַת סֵמֶל לוֹ יִקְרְאוּ מִלְחָמָה.
אֵל־אֱלֹהִים! – הַסְּמָלִים לָמָּה?

שיר זה איננו חריף־צבעים כל־כך כרֹבֵּי שיריה של אֵמי לואל, ואולם זוהי גם מעלתו היתרה. מצטַיֵן הוא בהרכבה המתאימה של חלקי הציור והספור שבו, ובעִקר – בדק־הדמיון הנסוך עליו, המרומם אותו למדרגת סמל אוניברסלי נעלה ורב־כַּונה. תמונת האשה המהַלֶכֶת כה וכה בגן מוצף־אור, עדוית שמלתה המרֻקמה ורצוצת לב ונפש, בעוד שפתיה החרוכות ממלמלות ושואלות: הסמלים למה הם? – תצטַיר בלבנו כתמונת האנושיות הגולה המתלבטת ותועה, אסורה באסוריה היא, על פרשת־דרכים והשאלה המרה,

1) לֵידה – גבירה.

שאלת־הדורות, בוערת בה ואינה נותנת לה מנוח: אֵל־אלהים, הסמלים למה?
יכלת־הרכבה זו של שתי הקצוות – מציאות ודמיון – מתגלה ביתר עֹז ובהירות בשירה הארֹך „נסיונו הגדול של מקס בריוק". שיר זה מעביר לפנינו בצבעים בהירים את נסיונות־נפשו של עורך־דין הולנדי צעיר במשך שנתים משנות חייו ואת כל חליפות המאורעות שעָברו עליו, הָחל בנסיון בלתי־צפוי שאֻנה המקרה לידו – להיות לאפיטרופוס על בתו היפה של רב־חובל הולנדי שנדד למדינות־הים – וכַלֵה באהבתו הרַבה לבת־מגִנו זו עד כדי מסירת־נפש ושפיכות־דמים. הספור הוא ריאלי, ממש „לקוח מן החיים", ואולם לבסוף מתגלה הסוד – עורבא פרח! – לא שנתים, כי־אם חצי שעה בלבד עבר עלינו, ולא בעולם־המציאות היינו, כי־אם במלכות־החלום, וכל נסיונות־הנפש הקשים, שבהם נתנסה הצעיר האוהב ושבהם נתנסינו גם אנו הקוראים בשעת קריאה, אינם אלא תעתועי־דמיונו של עורך־הדין ההולנדי, ששאף מלֹא רֵאתו ממקטרת־האופיון, זה משקה־הפלאות המזעזע את דפק־לבנו ומניע את גלגל־החיים קדימה. נגֹל המסך. גלגל־הדמיון עמד במרוצתו ושוב אנו נמצאים בבית־משתה הולנדי בראשית המאה התשע־עשרה למספרם, מקום שם קבוצת־חברים חֲמדה לצון ברֵעָם, גבור־הספור, מקס בריוק. אלא שזה האחרון שוב אי־אפשר להשירו אל המציאות החִלונית המתונה כל־כך במהלכה. בעולם־האגדה עמדו רגליו פעם ובו הוא מהלך גם עתה כחולם והריהו עוזב את מקהלת־מרעיו הסואנת, משַׂרך את דרכו אל שפת ים הזיידֶר, משוטט אָנֶה ואָנָה רצוץ־נפש ומְדכדך ושפתיו ממלמלות בלי־הרף: קריסטינה! קריסטינה! – הלא הוא שֵׁם אהובתו, בתו של רב־החובל, שנדד למדינות־הים. אשֶר־אדמות לא ידע עוד, כי שבוי־הדמיון הנהו לעד.
ושבויה כזו, יש להוסיף, היא גם המשוררת שלנו, שבוית הדמיון והחזיון ורשת הצבעים והאורות היוקדים – זה „זרע־הפרג" אשר לה.
הודות לדמיונה זה המקסים, הלוהט, יעלה בידי אֶמי לואל לפרוֹץ לפעמים את גדר המרחק והזמן, להפשיל בתנועת־יד אחת את פרכֹת־ההיסטוריה לאחור ולהעביר על הבד לפנינו גלגולי־מאורעות ופרשות־הויה של עמים ולאֻמים שונים, בני דורות רחוקים מאתנו, במין פזיזות קדחתנית ועם־זה גם בבהירות ממשית, עד כי נדמה לנו כאִלו הם גם הם יצירי־דמיונו של נגוע־אופיון. אמנות זו גלתה המשוררת בחריצות מפליאה בספרה "Cau Graud's Castli". וביחוד בפואֶמה שבאותו ספר, הנקובה בשמה: „סוסי־הברונזה".

בשיר זה מתכַּונת המשוררת לתאר את רוח־הקְרב האוחז מתקופה לתקופה את האנושיות כֻּלה ונותן חרב בידה להרוס את אשר בנתה ולעקוֹר את אשר נטעה. ארבעת סוסי־הברונזה המְזהבים, שהיו עומדים רתומים מימים קדמונים למרכבת הברונזה אשר על כִּפַּת־השער של נירון קיסר ברומי העתיקה, משמשים כאן סמל לרוח־כליה זה שהתפרץ בתקופות שונות במשך אלפים השנים האחרונות, ובאותה שעה גם – סמל לרוח־האדם המתגברת אף על הכליון והולכת בדרכה היא המוליכה אל השלֵמות ואל התפארת.

ארבע תקופות שונות עוברות לפנינו, תקופות, שכל אחת מהן מסמנת ציון־דרכים מיֻחד במהלך האנושיות התועה. גלגולי הסוסים במשך תקופות אלה הם גלגוליו של חלק גדול מן האנושיות.

התקופה הראשונה עוברת לעינינו.

„דשים הסוסים את מרצפות־השיש של רומי מתחת לכפות־רגליהם. לאור השמש תרעדנה צלעותיהם־זהב. רגל אחת נטויה רום, חובקת את האויר. לו רק צעד יצעדו ודהרו לתוך האויר, מעשה פיגזוס, על כנפי הרוח רכובים, ואולם צעד זה לא יצעדו. מהַכים הם – במנוחה, דורכים על במתי רומי כאשר גם דרכו על במתי אלכסנדריה, על במתי קוס האי. – – לוהטים הם ככוכבי־יום מעל לכפת־שער נירון. נצבים הסוסים חוגגים מעל לרומי, במערכת כוכבי־בקר, מעל לאימפֶּרטורים, גֵאים, אדישים, סבלנים, לועגים בבוז לאבק־רומי היוקד. מִתַּמר אבק לוהט מסביב להם, אך אף גרעין אחד לא ידבק ברעמותם־זהב. כאַין הוא האבק בעיניהם, בלתי אם עשַן שעות עוברות לאט־לאט. קדימה הם צועדים מבלי נוע, והעת תעבור ותעבור, ברוח על־פניהם תחלוף".

עֵדי־ראיה אִלמים הם הסוסים לחיי רומי המעטירה. המוני־אנשים יעברו על־פניהם יום־יום, בהם סינָטורים מכֻבדים, מַטרונות לבושות־הדר וארחת עבדיהן ומשרתיהן, וגם סוחרים ורוכלים וכנעני־ארץ.

והנה גם קול רעש, קול ששון ושמחה ומצהלות־תרועה בעיר. לגיונות־קיסר צועדים בחוצות קריה לבושי־פאר, עטויי־מכלול, עדויי־זהב, וטיטוס גִבּוֹרם לפניהם וזר־הנצחון על ראשו יהל. ירושלים נכבשה! יהודה נפלה! – הנה גם שלל־יהודה: – „שֻלחן־הזהב אשר ללחם־הפנים, שופרות־הכסף מעבירי שנת־היובל, המנורה בעלת שבעת הקנים, לוחות־העדות אשר הוריד משה מהר סיני". ההמון חוגג, ההמון צוהל. – „אֵל אלהי הצבאות, שפֹך חמתך עליהם, הַרעם בגלגל והַמטֵר עלימו פחים לכַלותם, הרֹס את עיר־שישם לבלתי תשאר בה אבן על אבן! – – ואולם זרֹח תזרח השמש כבראשונה, אף עב קל לא יעיבנה וכלי־הקֹדש ילכו הלֹך ועבֹר בדרכם הלאה, הלאה – – וסוסי־הברונזה דורכים אט־אט מעל להמון החוגג. גולי־מלחמה היו אף הם בשכבר הימים, ואולם כעת עמֹד יעמדו מעל לכפת־שער נירון וממשלתם על רומי שפוכה. – – עוברת העת, עוברת, והסוסים יצעדו אט־אט מבלי נוע, אט־אט ימשיכו דרכם ורגלם האחת רום נשואה. צעד אחד צעד יצעדו – – צעד אחר צעד".

והנה גם תקופה שניה.

בקושטא אנחנו, בביצנץ הקדומה, זו העיר אשר תכלת וזהב מושלים בה – תכלת־מים וזהב־מגדלים ובתי־כנסיה. פרוטומות של זהב, עמודי־זהב ומדוֹנות־זהב מפארים את ביצנץ „הקדושה", את ביצנץ הנוצרית. „במרכז־ההִפודרום הגדול למול דולפינים דוהרים עומדת מרכבת־פאר עשויה נחשת קורנטית וסוסים ארבעה רתומים למרכבת־הזהב – סוסי־קונסטנטין הם אשר הובאו מרומי".

עדים אִלְמים הם גם כאן לחזיונות־עולם. כל סוחרי־ארץ בני גוי וגוי יעברו על־פניהם. ובאחד הימים רואים הם בהקריב אל חוף־העיר אניות־מספר מבַשרוֹת־זוָעה; ואולם הם, הסוסים האבירים, יצעדו לאט־לאט צעד אחר צעד, במתינות ועֹז, כדרכם.

והנה הקריבו האניות אל החוף. קול־רעש ותרועת־מלחמה בעיר. מה היה? מה קרה? – גדודי־הפרַנקים הם, ובני וֶנֶציה בתוכם, העולים על ביצנץ להבקיע את חומותיה. בדם ואש תִּשָׁפט העיר. ושוב קולות־נצחון מתנשאים בעַם. כבשו הפרנקים את העיר, קושטא היתה לשלל, וארבעת סוסי־הברונזה הורדו ממכונם והובלו ישר אל וֶנֶציה המנַצחת.

— —

בוֶנֶציה אנחנו, ב„עיר־הבבואות" הצפה על־פני מים, „בעיר היֹפי הנצחי ותענוגות־החיים, בעיר השירה והמסכות, בעיר־העולם".

למול בית־התפלה שעל שֵׁם מַרקוס הקדוש יעמדו הכן ארבעת הסוסים. מְצפי זהב הם, זהב כה יקר עד כי זיווֹ לא הועם עוד". – – „כשש מאות שנה רפרפו ועברו על־פניהם שירי וֶנֶציה כרפרף כנפי־יונה, וסַהר עתיק־ימים צף מחֹדש לחדש על ראשם כאשר גם צף בקושטא וברומי העיר".

אך הנה בא יום־פְּקֻדה. בונוּפַּרטי וחֵילו צרו על וֶנֶציה והורידו את חילה. ושוב עזבו סוסי־הברוֹנזה את מְכוֹנם.

והנה תקופה רביעית אחרונה – וֶנֶציה בימי מלחמת־העולם האחרונה. תרועת־מלחמה החרידה גם את איטליה. חיל־האוסטרים נגש ובא עד לגבולות וֶנֶציה. כל גנזי־האמנות של בתי־הנכֹאת וביניהם גם ארבעת־הסוסים, שהושבו מצרפת, מובלים לרומי. מרומי העתיקה באו ואל רומי החדשה הם שבים בספינות.

„מפליגה האניה במי נהר ריוָה. שרטוטי סוסי־הברונזה האבירים מתמזגים עם שרטוטי ההרים הרחוקים. בתעלת־המים הם מובלים. סוסים עתיקים, נהדרים, פאר וֶנֶציה, קושטא ורומי. מלחמות תַּחֲרוּכְנָה אתכם בלהבות־אֵשן הקטנות ותעבוֹרנה, ואולם נִצות שושן ואַרדפנה תפְזורנה לפני כפּות רגליכם ומתנוֹעעים אתם כשרשרת־מַזָּרות בֵּינות לכוכבי־שָׁני".

לא אמרתי בזה אלא למסור את הרעיון הפנימי של הפואֶמה, את המסגרת שלה, ואולם לא היא עִקר כאן. יפיה של יצירה זו מתבטא בציורי־המראות, בלהטי־הצבעים, שבהם מעבירה המשוררת דורות ותקופות שלמים עד כדי היותם בולטים ומחַיבי־מציאות. בנדון זה יש להזכיר גם את הצורה המוּסיקלית, דקת־הקול ורבת־הצלילים, שבה נכתבה הפואֶמה. אם השוֵיתי לעיל את אֱמי לואל לדבוֹרה היונקת את לשַׂדה מכל פרח ופרח, הרי זה לא רק בנוגע לתכני־שירתה, כי־אם גם בנוגע לדרכי־הטכניקה שלה. אין המשוררת מסתַפקת בצורות הַקְּימות ולעולם היא נמשכת אחרי אמצעי־בטוי חדשים או מחֻדשים. שירתה היא מוֹזַאיקה של צורות ודרכי־בטוי שונים ומשֻׁנים, הָחל בצורה הקלַסית הַמְצֻקה של החרוז האנגלי ובצורת־הסוֹנֶטה כבדת המשקל וההגיון וכַלֵּה בחרוז הלבן השוטף הרתמי ובשירה שבפרוזה,

קלת־התנועה ורבת־הצלילים – פרוזה פוליפונית לפי כְנוּיָהּ של המשוררת – שבה כתובה הפואֶמה הנזכרת.

צורה אחרונה זו חביבה ביותר על אֵמי לואל והרי היא מטפלת בה לא רק בדברי־יצירה בלבד, כי־אם גם במאמרי־הערכה מיֻחדים מבארים ומסבירים. הפרוזה הפוליפונית – לפי דברי המשוררת בהקדמתה לספרה האמור – היא, בהבדל מן השירה־בפרוזה המקֻבלה, „החפשית ביותר, הגמישה ביותר מכל הצורות, לפי שהיא עשויה במתכֻנתם של כל החֻקים, שעל־פיהם קבועות יתר הצורות. החרוז המֶטרי בנוי על־פי תכנית־חֻקים אחת, החרוז הרתמי על־פי תכנית־חֻקים אחרת, מה שאין כן הפרוזה הפוליפונית, שתוכל לעבור מתכנית זו אל רעותה באותו שיר ממש מבלי אשר נרגיש אף פגם כל־שהוא של אי־התאמה. אבן־הבֹּחן האחת שלה היא: טעמו והרגשתו של המשורר. — — ברם, ככלָל יהו צורות־האמנות יש גם לה עִקרים יסודיים, והעִקר הראשי, שעליו היא עומדת, הוא: התאמה מֻחלטה בין צורת כל קטע עם תכנו. טוב־טעם הוא אפוא הגורם היסודי, טוב־טעם ואזן רתמית בוהנת". ולהלן: „את האידיאה של צורה זו מצאתי ביצירותיו של המשורר הצרפתי מר פויל פורט, ואולם לסגל אותה לשמוש הלשון האנגלית הֻצרכתי להכניס בה שנויים רבים כל־כך, עד כי יש לראותה כעת כצורה חדשה". – ולאחרונה: „הפרוזה הפוליפונית היא במדה ידועה מַקהלתית. הטון שלה איננו בודד ומֻלודי כזה של החרוז הלבן, כי־אם מַקהלתי ורב־צלילים. — ומכאן גם השם פרוזה פוליפונית".

הבאתי את הדברים האלה כאן לא מפאת חדושם וחשיבותם כשהם לעצמם, כי־אם משום שהם יוצקים אור על צד ידוע שבאָפיָה של המשוררת, והוא הצד הנסיוני שבה, ובמדה ידועה גם הצד האגיטַציוני, בנוגע לדרכי־היצירה החביבות עליה. כי הנה משוררת זו, הרחוקה מן הטנדנציה ביצירותיה עצמן, מכניסה בלי־משים ובלא־יודעים אולי, על־ידי באוריה ופרושיה בדרכי־יצירתה ועל־ידי התעמולה שהיא עושה להם בפה ובכתב, מעין טנדנציה ממין אחר, והלא היא: טנדנציה שבצורה, העלולה להיות לא פחות מסֻכנה מטנדנציה שבתֹכן. הנסיוניות הטכנית, הצורתית יש בה אף בה כדי לשים את חותם־הארעיות על היצירה ולגזול מאתה את להט־חֻמה הפנימי - עד שהאמצעי, שאיננו נפרד על־פי הרב מן המטרה, נהפך למטרה בפני עצמה.

ואולם רוח־נסיוניות זו, שאֵמי לואל מחֻננת בה – אינה נותנת לה לשהות זמן רב במחיצת צורה קבועה. משהספיקה לנַצל צורת־שירה אחת ולסַנֵר אותנו באורה המיֻחד, מיד היא מקפצת ועוברת, כצפֹּרת־כרמים זו, אל צורה שניה המֻגרה בחדושה ומבטיחה אוצרות כמוסים למשוררת־האמנית.

עוד המשוררת עסוקה בטִפּוח „הפרוזה הפוליפונית", זאת ילדת־השעשועים הקולנית־המעֻנגה אשר בצופּת חוללוה, ואור חדש נצנץ ורמז לה ומֵעין־יצירה אחר נפתח ולְאַט לה, -- מארץ יפוניה בקע האור ומאדמת

הסינים נבע המעין, ודמיונה החי יצא שוב לאסוף אלֻמות־אור נוצצות, מבריקות, הבאות מן המזרח, ולבה העֵר תעה והלך לרַוות את צמאונו בנטפי־יצירה מפַכּים ממעינות־קדומים.

אמנם בנדון זה לא יחידה היא אֵמי לוֹאֶל. המזרח הרחוק נעשה בעשרות השנים האחרונות לכח־השפעה נכר בספריות אירופה המערבית ושירתן של ארצות סין ויפוניה נתנה דחיפה עצומה לדרכי־יצירה חדשים בונים ומַפרים וגם – לחִקויי־צורה נפתלים, שאין בהם אלא מן החדושיות וה„אֶקסוטיות" בלבד. והשפעה זו, יש להזכיר, הטביעה את חותָמה במדה נכּרת למַדי גם על שירת אמריקה הצעירה.

שירה מזרחית זו, והיפונית ביחוד, המצטַינת, כפי מה שידוע לנו מתוך התרגומים השונים שנפוצו בשנים האחרונות, בצמצום־הבטוי ובבהירות־הציור, משכה אליה את לב המשוררת אֵמי לוֹאֶל. וכה אנו מוצאים אצלה שורה שלמה של שירים עשוים במתכֻּנתה ובתבניתה של השירה המזרחית. שירים אלה הנם על־פי הרב שרטוטי־תמונה דקים מן הדקים, לחישות־אהבה סודיות או סתם רשפי־הגיון והתבוננות.

אני מביא כאן לדוגמה אחדים מן השירים האלה מתוך הספר „תמונות העולם הצף", שבו הֻקצע מָדוֹר מיֻחד להם.

אַגָּדָה.

כִּי יַאְדִּימוּ טַרְפֵּי־קַשְׂיָה
כְּבוֹא הַבָּצִיו
הַיָּרֵחַ, לְאוֹרוֹ תִּפְרַח,
יוֹסִיף נֹגַהּ
לֵילוֹת רַבִּים אַחֲרֵי כֵן.

סְתָו.

כָּל־הַיּוֹם רָאִיתִי בִּנְשֹׁר עֲלֵי גֶפֶן וְרְדִים
לְתוֹךְ הַמַּיִם
וְעוֹד גַּם־עַתָּה אֶרְאֵם נוֹשְׁרִים לְאוֹר יָרֵחַ,
אַךְ כָּל־עָלֶה מְעֻטָּר כֶּסֶף עַל־כָּל־קְצוֹתָיו.

עוֹלָה.

בְּאֵין רוּחַ נָע
רַחַף עֲשַׁן־אִגְּרוֹתַיִךְ
בָּאֲוִיר זְמָן רַב
וּדְמוּת לוֹ כִּדְמוּת מַרְאֵה־פָּנַיִךְ,
בְּחִיר־לִבִּי.

והנה עוד שיר־אהבה:

כִּי־אֶעֱמֹד מִתַּחַת לָעֲרָבָה
בְּמַעֲלֵה־הַיְאֹר
עֲדוּיָה שִׂמְלַת־מֶשִׁי, עֵין־הַתֶּבֶן לָהּ,
הָרְקוּמָה כְּרִיזַנְטֶמוֹת וְרָדוֹת, —
לֹא בִּפְנֵי רְאִי־הַמַּיִם
אַבִּיטָה וְאֶתְבּוֹנְנָה,
כִּי־אִם בִּפְנֵי תְמוּנָתְךָ
אֲשֶׁר צִיְּרוּ עַל־פִּי דְבָרַי
עַל־גַּבֵּי מְנִיפָתִי.

והרי עוד שני רשפים ממין אחר:

הַמֶּלֶךְ הַגּוֹלֶה.

הַצִּפֳּרִים מְשׁוֹרְרוֹת הַיּוֹם,
כִּי מָחָר תְּעוֹפֵפְנָה מִזֶּה
לַמֶּרְחַקִּים עַל־פְּנֵי יָם מִתְגָּעֵשׁ.

אֱמוּנַת־הֶבֶל.

צִיַּרְתִּי תְּמוּנַת־רוּחַ

עַל־פְּנֵי מְנִיפָתִי
וְאֶתְלֶנָּה עַל הָעֵץ.
כִּי־אַתִּיר אֶת חוּט־הַמְּנִיפָה
בְּעוֹד זְמַן־מָה וַאֲעוֹפְפֶנָּה,
יִבָּהֲלוּ בְּנֵי־אָדָם
וַיַּחְבִּיאוּ רֹאשָׁם
מִפַּחַד אֵל עֶלְיוֹן
רוֹכֵב בָּעֲרָבוֹת.

שירים אלה הנם בבחינת גבישים בודדים שנשרו מעל גבי מחרוזת והם נראים לנו כאשנבי־סוד לשירה שבלב, שעוד לא מצאה את בטויה. אין בהם משום תרגום, ואולם מֻרגשת הסתגלות־כַּונה לאפני־יצירה מזרחיים מזוך תשוקה עזה לגַלות שבילי־יֹפי חדשים. חקוי־מדעת זה, שהמשוררת בישרת־לבה מעידה עליו, אינו עלול להניח את דעתנו — למרות מה שחכמי־האמנות מבטיחים אותנו, כי ראשית־האמנות היא החִקוי, משום שהוא מתנגד נגוד גמור על־פי טיבו למהות השירה, שהִנֵּה בעִקרה הופעה פנימית ולא חיצונית, טבעית ולא חִקוּיִית. — מה שאין כן בחקוי־שלא־מדעת, הבא מתוך השפעה גרידא ועלול אחרי התבגרות כחו הפנימי של היוצר לעבור מאליו. — דברי־שירה כאלה לְמה הם דומים? לנטעי־החממה הגדֵלים בחֹרף לפי מדת־החֹם הראויה ושִעור־האור הדרוש, ואולם הם השמש לא יכירו ותפארת־אורה לא ידעו.

ברם, שירים אלה עם כל המלאכותיות שבהם מעַנינים אף הם בהערכת שירתה של אֱמי לואל, מפני שהם מעמידים אותנו על רבוי־גוניותה של המשוררת ובעִקר על בקשת־היֹפי המחַיָה את כל יצירותיה, בקשה הבאה על־פי־רב שלא־מדעת, מתוך ישותה הפנימית, ולפעמים מדעת, מתוך צמאון לחדושי־צורה ולשנויי־תֹכן.

וצמאון זה הוא שהניע את דמיון המשוררת, בעודו שקוע ביפוניה הקדמונית, לנדוד ולעבור ארצות וימים ולִדלות פניני־שירה חדשות מאוצרות־האגדה — אלה בבואות־הנשמה של עמים שונים. פנינים אלה ענדה למחרזת אחת והגישה לנו לתשורה בצורת הספר „אגדות", הכולל בקִרבו אגדות סין ויוקַטן, פירו ובריטניה וארצות־הברית, לרבות גם „קינת הדִים על מות נשיאם".

דרגה זו אחרונה היא לפי שעה בסֻלם־יצירתה של המשוררת, המגיע כבר לידי גֹבה מסֻים בשירת אמריקה הצעירה, ואולם אם על־פי טיב יצירתה בעִבר נשפוט, אינה אלא נקֻדת־מַעבר לדרגה חדשה.

אכן דומה היא המשוררת אֵמי לואל בהרבה והרבה לחָרש־הזהב, שהיא מצַירת בכשרון רב כל־כך בשירה „הצל". חָרש זה, שאמן גדול הוא במלאכתו, מלאכת השעונים, צל מלַוהו תמיד, צל אשה ענֻגת־פנים וכלילת־יפי, המרחף על הכֹּתל אשר לפניו ומדריכהו מנוחה יומם ולילה. צל זה עומד אִלם על גבו כיציר עליון ומזעזע את עורקי־היצירה שבו. על־פי שרטוטי פניו של הצל הוא משרטט ועורך על הניָר את תבניות־עבודתו. את כל מיטב־אונו, את להט־לבו ולשד־מוחו הוא משקיע בכל קפיץ וקפיץ, בכל גלגל וגלגל, בכל אבן ואבן יקרה, שהוא שָׂם בשעוניו. וככלות מלאכתו הוא פונה אל הצל, אשר על הקיר, ותפִלה על שפתיו: „אנא, גבִרתי־הצל היפהפיה, הַראי רק תנועת־חיים אחת קלה, הסֵבי את פניך וראי את השעון אשר עשיתי על־פי שרטוטי חמדת־מצחך במקום שם יגלש שערך, אנא קבלי את התשורה אשר הכינוֹתי עת יפיֵך היה לי לעינים". ואולם הצל לא ינוע. האמן האֻמלל ישוב שנית למלאכתו. את כל תמצית־חייו ישקיע בקפיצים ובגלגלים ובאבנים היקרות. ושוב יערוֹך תפלה לגבירה המסתורית, אשר תרז׳ אליו ממרומי עולמה הקר והקפוא ואתו יחד תחיה את חיי־האדמות או אשר תקחנו אליה, אל מקום־חיותה היא. אך לדבריו אין הֵד ותפלתו נשארה מָעל. דוממה ורבת־רזים עמדה הגבירה־הצל על מקומה מבלי נוע. — — — ובאחד הלילות כי עָרך האֻמן־האמן את תפלתו הרגילה לצל מעַנו ללא מַענה, הקריב כוס־תרעלה אל שפתיו ומלתו אחרונה רעדה כלפי הגבירה־הצל ההולכת ונעלמת: „מעתה לא נהיה נפרדים עוד, יקירה! — אמֹר אמרת כי שומה עלי לבוא עדיך וָאַעַשׂ כאשר צויתִני — ואליך באתי".

ואולם אֵמי לואל לא צל ראתה לנגד עיניה, כי־אם אור, אור יֹפי קדמון, המרחף בכל ועל־פני כל ואחריו היא נמשכת ברשת זהרורים וצבעים דוקרי־עין ומשַׁכרי נפש, ברחבי־דרכיו היא הולכת מקצה־הארץ ועד קצה־הארץ ועד מעֵבר לארצות־ים, אליו היא מכַוֶנת את לבה ולו היא עורכת את מיטב תפלתה־שירתה.

י. בורלא

הַסִּפְרוּת הָעֲרָבִית הַחֲדָשָׁה

א

הפרוזה

III *)

אָמִין אַרִיחָנִי **)

סופר זה איננו בֶּלֶטְרִיסט. בכל־זאת בעיני הקורא של הספרות הערבית החדשה עומד הוא במרום המעלה עם ג׳יבּרָן. לגבי קורא זה ערכּו של ג׳יברָן חשוב בתור סופר בעל צדדים וגוָנים שונים, סופר „בעל נפש עמֻקה וגדולה", „בעל השקפות מיֻחדות, מצֻינות" ועוד; ואמין אריחָני ידוע ומפֻרסם בתור „פילוסוף", איש המחשבה העמֻקה, אשר „יד ושם לו בפילוסופיה של זמננו". —

אמנם לשוא נבקש בכתביו השקפות או עקרים פילוסופיים או יסודות לאיזו שיטה פילוסופית. אבל במדה ידועה אצטלה של פילוסוף הולמת אותו. ביחס לפרַזיולוגיה השולטת שלטון רחב בספרות הערבית, — אפשר לראות בו כותב־אסטניס, נְקִי־מלה, אריסטוקרט בדבורו. בקבלו את חנוכו בסביבה עשירת־תרבות, ספג אל־קרבו מן הרוח הזה. אך הסביבה יָכְלה לתת טעם וצבע, צורה וטקס; אבל תֹּכן, מהות, עצמיות — את זה, כמובן, צריך להביא מבית אבא, ובבית אבא לא מצא אמין אריחני כלום, כמו שעוד לא מצא שם כלום שום סופר ומשורר ערבי.

---

*) ראֵה „התקופה", ספר י״ח.

**) סורי נוצרי. נולד בשנת 1879 בעירה פְּרִיקה בלבנון. הֻגַר לארצות־הברית בהיותו בן י״א שנה. למד את השפה האנגלית והערבית ממורים פרטיים. בִּקר זמן־מה באוניברסיטה ולמד תורת המשפטים ולא גמר. אחר־כך היה מְשַׂחֵק על הבימה ואחרי זמן־מה עזב גם זאת ויסע בשנת 1898 לסוריה. שהה בה זמן־מה וַיָּשָׁב שנית לארצות־הברית. בשנת 1904 שב שנית למולדתו וישהה בה שש שנים. הוא התבודד בעמק פריקה ושם כתב מאמריו וכתביו הראשונים. אחר־כך הלך ושב מהתם להכא פעמים אחדות. עתה הוא יושב במקסיקו. הוא כותב גם באנגלית כמו בערבית. כתביו באנגלית הם: „ספר כָּלֵד", „שירי אבי עלי אלמערי", „על האשה"; כתביו בערבית: „אריחָנִיָּת" — על שמו — קֹבֶץ מאמרים בשני חלקים, „מסה במהפכה הצרפתית", „הרמאי והכהן".

בעשרות המאמרים אשר בשני הכרכים של „אריחנית" – כתביו העִקריים, – אין לפגש כמעט אף רעיון שלם א ח ד מקורי כשלעצמו. לכל־היותר יש לסַמן לשבחו: קבועה לו השקפת־עולם ידועה בכל דעותיו; כמו שמעיד הוא על עצמו פעמים רבות – הנהו אנטימטריַליסט, הוא שַׁיך לאסכולה בעלת יסוד ה ר ו ח בהויה ובהיסטוריה. אך השקפה זו אינה באה אף פעם בכתביו בצורה של חקירה, נִתּוח והעמקָה – אלא נאמנה עלינו עדותו: רוחני הוא ולא חמרני. לקורא ותיק, משכיל הגון – לא יתנו כתביו של אריחָני מזון רוחני אמתי, מלבד איזה „פִּסְקות", פה ושם, בעלות ברק ידוע.

אחרי קריאת שני כרכי „אויחנית" – מתקבל רשֶם, שיש כאן רצון לְכַנּוֹת בְּשֵם איזה „יש" קבוע, יש כאן להכיר כַּונה ידועה – אך אין יכֹלת ל ה ר א ו ת דבר, אין עולה שום צרוף ממשי מחמת קלישות ועניות־הרכוש, וגם, פשוט, מפני חֹסר הכשָרה עצמית: השכלה רחבה ועמֻקה. מטעם זה יש לבאר עוד צד חלש בדבריו של אריחני: גם בשעה שֶיִּשָּׁמע לאזנינו צליל־מה, מבין שורות נעימות, איזה קול שראוי להשמע, אם מצד התֹכן או מצד הצורה, – נתקלים אנו מניה וביה, תוך־כדי־דבּור, בדברים רפים, קלושים, נעדרי־טעם, כמעט ילדותיים; כזאת נמצא לרֹב בספרות הערבית בכלל – כי עוד לא הגיעה לכלל בגרות, עוד לא עברה את תקופת הילדות. עוד לא קם כשרון בוגר, בעל מבט מקיף, בעל־זרוע, אשר ילקה, יצליף למי שראוי לכך, יטאטא מה שדרוש בעור, והעִקר – שידריך, יחנך וישַפּר את הכשרון הצעיר. עוד לא בקע אור השחר לספרות זו. ומכאן – הגמגום גם בשעה שיש מה לאמר. מכאן – התערבֹת של בר ותבן, בֹסר וגמֶל בקנה אחד.

פה נשתדל לסַמן בפרטות מהיכן הגיע .ו, בכל־זאת, היחוּס של „פילוסוף" ובמה נודעה השפעתו על הקורא הערבי. יש להראות בזה על א ר ב ע נקֻדות:

ב ר א ש ו נ ה – מטעם פשוט: בשביל עולם־הספרות הערבי הנמוך והמֻגבל בהתפתחותו, בשביל הקורא הערבי, אשר טרם יכּיר עוד בערכים ובנכסים ספרותיים, היו דבריו של אריחני, הנוגעים פה ושם בענינים רמים וגבוהים – פילוסופיה ומחקר, הם הם היו לו כתורה ודעת; ואף אמנם – ביכלתם לעורר את המחשבה, להציג את הקורא הערבי לפני נתיבות עולם ואִבעיות ההויה. בשבילו, שהיה עד־כֹּה טבוע בחותם דת ואמונה שותקת, היתה המלה של אריחני חדשה, מעוררת.

בהסתכלו בהליכות החיים ובחידות ההויה יש שמתרומם אריחני לידי תפקיד של שואל לנתיבות עולם, של אדם העומד לפני העצֶם וההדר של המֻרגש ובלתי־נתפס, לפני חידת ה„יש" הנעלם – הוא פותח אז בלשון רמה, כעין: מה רבו מעשיך ה' וכו'! לשונו לפעמים ברורה ונוחה, ולפעמים היא גם כבולה ובלתי־בוגרת.

במאמר התפלה (המדבר על דת ואמונה ועל שלטון הכהנים הצבועים) יאמר:

„קחני בסבלנותך הרחבה, הבורא, בצוחי מקרב לב קודר, בשאלי ממך רחמים לבניך אשר בצולמך — וענני, האל, בבקשתי. יאמר לי האלהי (המאמין) כי אתה תקדש שמך בהמצאך נוכח ומביט בכל מקום. ותאמר לי הדעת, אשר היא חלק קטן מן הרוח הנצחית אשר נפצלה ממך, כי המחלות והסופות והסערות ושטפי המים לא יקרו בהיותך אתה בקרבתם מתבונן עליהם. את מי האמת, רבוני? האם אתה בסין, מקום שהרעב יביא את האבות למרר את ילדיהם בעד פרוסת לחם? האם אתה בקרבת אלה הגועים ברעבם? האם אתה בארצות רוסיה, מקום אשר בניך הנוצרים ישחטו מאות מעמך הנבחר? האם אתה בלב אותו הכֹּמר, אשר בעברו על־פני הסורעים הזדים ברך את הרוצחים בשמך? האם אתה בשדות־המלחמה הצבועים דם אדם? האם אתה בארצות אמריקה התיכונה, מקום הסופות והסערות משמידות את הערים, מחריבות את הישוב ומכלות אלפים מן האדם? האם אתה באש הנוראה, אשר להבותיה תבלענה ערים ומושבות, ותשאיר אחריה ערבה שוממה, אימה, מפחידה, מכסה חללי אדם, מטלטלים חרוכים, אילנות מפחמים ובנינים הרוסים? (וכו' וכו'). האם אתה בחידקי השחפת, הקדחת והסרטן? האם אתה במשכנות העניים הצפופים בפנותיהם, מקום ימותו מאות מבניך מחֹסר אויר ואור? רבוני, האתה נמצא בכֹּל ורואה הכל? העניקני מעט מן האור, למען אחבר את הקצוות, תן לי מעט מן הכֹּח להשלים את הנגודים — טפה מים דעתך, הבורא, למען אנצל מרעת אלה הסוחרים ב„עולם הבא" — וכו'. ואמנם כן: אני פתח פתחתי את כסויי הנפש, שברתי את כבלי השכל — אך נאמן אני לאמת. ואם הייתי כחוטא בשאלותי, ואם הייתי ככופר בהפלותי — הן הסליחה היא לאשר ישוב ואני הראשון לשבים".

ובמאמר אחר בקשר עם זה (אחרי אשר האשימוהו בדבריו החטָאים) יענה בוכוח פשטני כזה:

„... והן מצוקות הזמן רבות הן מצמחי האדמה. האם אנחנו בעולם הטוב ביותר מעולמותיו של האלהים? אם אמרנו: „כן" — מה יהיה, אפוא, באמללים והנדכאים, בבני העצבון, היגון והצרות, במורשת העֹני, המחלות והמכאובים, בכל אלה החיים תחת קורת הסבל ובין כאלי הכאב מדור דור? מה פשר גורלם של המיליונים, בני הדלות, עבדי האל, החיים תחת שלטון „הפרעונים" של המערב?

ואם אמרנו: „לא" — למה לא נבראנו וחיינו מבראשית בעולם הטוב מעולמנו? התשרור החכמה האלהית על מאורעות המציאות ועל השתלשלותם? כמעט נפתח פינו לאמר: „הן" — והנה תלי תלים של שאלות תערמנה עלינו, אשר תגישן נפש כואבת אל שכל נבוך. אמר „כן" אתך, אתה הקורא הדתי וירא האלהים, אבל מה היא החכמה האלהית במציאות חידקי השחפת, הסרטן והדבר (וכו')? מה היא החכמה לסגל לחידקים האלה התרבות עצומה ומהירה? מה היא החכמה לשומם מורשה, אשר תעבור מאבות לבנים נקיי־פשע? האם בשביל לקים את מינם לעולמים? מה היא החכמה בנפול רעם־אש ובהרג אלפי בני־אדם לפתע בהמצאם בתפלתם בבית האלהים? (וכו' וכו')".

יש אשר יעלו מבין הדברים קוים כאלה אשר יצינו, אם לא אדם בעל־כנפים ובעל־מעוף, במרחב וברום, הנה בכל־אפן אדם שיודע ומכיר את דבר המעוף ועצמתו, עד שיש אשר בדברו על רום ומרחב, ידמה כאלו נכון גם הוא לפרש כנפים ולעוף.

הנה מומנט כזה באחד ממאמריו „אורות המחשבות":

„... הייתי מהלך באחד הלילות בדרך „בהר" (ההר — זה הלבנון) ואראה עשן עולה מקרב עלי התות... פניתי שמה ותגלה לעיני אשה אופה לחם במחתתה ונערה אחת אתה, אשר הבעירה תחת המחתה קסמי תאנה וזמירות עפיצין. ואשאל אז את נפשי, האם האש, אשר תבעיר הנערה הזאת, „כֹּח מגבל היא? האם הלהבה המשתלהבת תחת המחתה הזאת — הנפרדת היא מהכֹּח הכולל המסתעף בכל חלקי החֹמר? אי לך, טפש

שכמותך! השאלה כזו ישאל המבין? הנמצא ביקום כח נפרד לגמרי מכח אחר? הן אמנם החֹמר יתחלק, אך נע בו הכֹּח הטמון ואז יזוע, יתלהב, יתפרץ וישוב אל המקומות שנפצל מהם ואל שרשיו מבראשית.

האש אשר תבעיר הנערה הזאת תחת המחתה — התדע מאין בואה ולאן תלך? העצים והצמחים אינם אלא הפחמן, אשר יפרידהו אור השמש מן החמצן הנמצא באויר. כח האש הוא אפוא מן כח השמש וכח השמש מן הַזִּיקים הנופלים תמיד עליה. והזיקים? — יתברך הבורא! יתכן שעברו בדרכם על אוריוס או על שבתי או על סיריוס ואפשר נפרדו מכוכב־לכת הרחוק מסיריוס כרחוק סיריוס מן השמש. כן. הלהבה אשר נִרְאָה עתה היא רחוקה למדי, אתה הַבַּעַר, אפשר הֻבערה מזה אלפים בשנה בכוכב הרחוק מִשִּׁמשנו מיליוני מילים. והֻבער כח האש הלזה אשר פה למען יוליד כֹּחות אחרים. הֻבער לתכלית עליונה, לא למען פַּזר אורו בחלל, רק למען יתאבך עשנו בגגות הבתים. הֻבער — למען תְּשַׁלֵּם בין מהותו ומהות זולתה ברית זווג ויְוַלֵּד מזה כח חדש הטמון בלחם — והלחם בְּקֵבת המשורר יוליד כח אחר הנפצל מן כח האש וילך בדם אל המוח ויוליד שם תנועת מחשבה, אשר בינה ובין להבת האש אשר אנו רואים עתה יש דמיון מפליא. אם כן, אפוא, מסיריוס דרך השמש אל הארץ — זוהי אחת מדרכי האש, ומן הארץ אל סיריוס דרך השמש — זוהי אחת מדרכי המחשבה, זהו מסע אחד ממסעי נפש האדם — אין עמידה ואין הפסק ואין סוף. איזה סִבּוּב כביר, מפליא, טמיר, אלהי, המחבר בין „מֵאָן" ובין „לְאָן"!"

ופעם אחרת בהזדמנות אחרת:

„הפילוסופים הראשונים חקרו בהויה ובחיים ויתחילו בחקירותיהם מן הסבה אל המְסֻבָּב, מן המֻרכב אל הפשוט, מלמעלה אל אשר למטה. חקרו, גִלו סבות, חָלוּ, מתו ולא הורישו לעולם אלא דמיונות וספקות. וחכמי היום הפכו את הסדר: הם חוקרים את הרמשים, בעלי־החיים והחידקים, למען יגיעו אל אשר התחילו בו פילוסופי העבר. והם ינַתחו, ירכיבו, יגַלו סבות, יֶחֱלוּ וימותו קֹדם שיגיעו אל איזו נקֻדה שתוכל להעביר דבר־מה מן הדמיונות והספקות. התוצאה אפוא אחת היא, אם עלינו מלמטה למעלה או אם נפלגו מלמעלה למטה, ההויה — איך שישקיף עלית החכם — תשאר ממעל לחכמתו, הסוד הכביר הזה — אם גם אֲרַבֵּתְ לכוכביו בְּטֶלֶסְקוֹפ או ראית את בעלי־החיים שבו במיקרוסקופ או הפרדת את אורותיו וצבעיו בספקטרוסקופ — יִשָּׁאֵר סוד כביר, בו ימות רועה הצאן כמות סוקרט וספנסר. ודממת הקברים תלחש שיחתה לדממת הכוכבים והאדם יחלוף ביניהם כצל עובר".

מובן, שאחרי דממת התרדמה של המלה הערבית במשך דורות רבים, אחרי הקפאון הגמור של המחשבה הערבית במשך מאות שנים, היו דפים באלה וכדומים להם — לאור אשר נֹגַהּ באפלה, להופעה ח ד ש ה.

להשפעתו של אריחני על חוג הקוראים (דרך אגב: חוג צר, קטן, שאינו מגיע בקרב העם, המונה כמה וכמה מיליונים המדברים בשפה אחת, אלא אולי לרבבה אחת), להשפעתו הַנִּכֶּרת קצת, יש סבה שניה עִקרית: זוהי החיוב שראו בו. הקורא טָעַם בדבריו טעם חיובי חדש, שכמעט לא טָעַם ממנו טעם הגון עד עתה. זהו היסוד המוסרי־אידיאלי שעובר לרֹב בכתביו. הקורא גם ראה בו, למרות חקרנותו וחפשיותו בעניני דת רשמיים, אדם מ א מ י ן, משלומי אמוני העם, אדם העומד על בסיס אמונה, ודוקא אמונה כבדה, אמתית, צרופה. אין הוא שולל, אלא מְחַיֵּב, אינו בא בכלי־הרס, אלא באַמַּת־בנין ומשקֹלֶת. בעל־מדע כזה ודאי כשר הוא, רצוי הוא וגם מְקֻבָּל ונִשָּׂא בפי כֹל.

באחד מאמריו – „ערך החיים" – יאמר:

„... אולם החיים לפי השקפת אחד הקדושים הם עֹנש לאדם בעולם הזה; לפי השקפת הפילוסוף הם שלשלה ברזל־הפגעים, שיש בה טבעות זהב אחדות של נחמה והנאה; לפי השקפת המשורר — הם צורות היוליות עגומות לתכֵן רזים עלאים מערפלים; הם — דמיון חולף לאמת נצחית קימת; ולפי דעת „אדוננו שלמה" (המלך) הבל הבלים ורוח חולפת; ולפי דעת הבריות — הארץ אינה אלא נחל הדמעות. הקדוש, אפוא, והפילוסוף והמשורר והחכם והבריות — הצד השוה שבכלם הוא, שחיינו הנקלים אינם שוים הזֵעה אשר נזיל מאפנו בגללם. ואולם על כל הדעות האלה אשא אני דעה אחרת, לו שמעתם אותה ושמרתם אותה בלבכם בכל מקום ובכל זמן — והיא: החיים טובים, אם יהיה האדם טוב; ויפים — לו תהיה נפש האדם יפה — וכו'".

ובמקום אחר, בהביעו את דעותיו על מלחמת יַפן ורוסיה בשעתה:

„... „שמע, אחא, תא ואחוֶה לך על מלחמה אחרת, אשר דאגתי וגם דאגתך להתבונן בה, לבקש „ידיעותיו", ללמוד את תנועת מצביאיה, לקרא חדושיה ונצחונותיה. מלחמה — אשר לא ישתמשו בה בציים ותותחים ולא ישפכו בגללה דמי האלפים. מלחמה שקטה — אבל אדירה, מלחמה חרישית — אך גלויה, מלחמת נצח — אך מתחדשת תדיר, מלחמה סודית פנימית אשר ילחמו בה מצביא הנפש עם מצביא הגוף. בה ירים הראשון את צבאו מן המחשבות וההשקפות והשני מן החושים והתענוגים הבהמיים, היא מלחמת הרוח והחמר, היא מלחמה נמשכת לעד בכל איש ער־מצפון, גבה־מחשבה, עמק־הרגשה, רב־מאויים. היא מלחמה אשר תכריזנה נפשי עלי כל יום ולא אוכל להתגבר עליה מבלי להרע למי־שהוא בדבור או במחשבה או במעשה ולא אוכל להכנע לה מבלי השפילי את עצמיותי הרוחנית השוכנת תדיר מעל עצמיותי החמרית וזו היא המצוקה הרעה".

והלאה – כדאי עוד להזכיר – יוסיף:

„... אבל אני, המלחמה אשר ייטב לי לדעת מהלכיה היא רק מלחמת הנפש והגוף, קרב החמר והרוח בנפשי שלהבת יוקדת, עד מרקור וצו כוכבי ציר־הצפון יגיעו להבותיה (!) ובי ישכון טבע בהמי אשר יגרני לעתים ויגררני אל תחתית שאול — אבל אקום ואזדקף ממנה חזק ורענן וכו'".

על „ערך החיים" נשמעות במקום אחר עוד הערות אחדות מבהיקות, אף כי גם פה אין זקוק ולטוש ואין בגרות בדברים. לדוגמה:

„... אין לכחש, כי השקפה כללית שטחית בתנאי חייו החברתיים של האדם מראה לנו, כי הרשע יצליח ברשעתו והצדיק יתענה בצדקתו. אך זאת לא תהיה לעד, כזאת ידמה למי שאינו רואה את פנימיותם של הדברים, למי שאינו רואה בחיים מלבד חיצוניותם של המקרים (וכו' וכו'), כי מה שנראה אנחנו, למשל, היום כענין רע אשר נרחק ממנו ברב כעס, יראוהו אחרים מחר כדבר מובן וברור... תוצאות הרע של תמול תהיינה היום טובות, ותוצאות הטוב של היום תהיינה מחר רעות. כן, רבותי, בענינים ובמאורעות צפונה השגחה אשר לא יבינה האדם ולא ישיגוה בעלי־הדעת. בחיים קימים סודות ורזים, אשר ביכלהם למוטט יסודות עולם ולזעזע תועפות הרים — לו התגלו כלם בפעם אחת בזמן אחד. אבל הוא, יתעלה, היודע והרחום, לא יראנו מן הכחות הנסתרים בחיים אלא במדה שאנו זקוקים למען נשתמש בהם, לו נשכיל, לטובתנו ונעמוד סבלנים, שוקטים מול זריות המציאות ופלאותיה. ולדעתי — הסודות האלה יגלו לאדם בהדרגה לפי מצב התפתחותו השכלית והנפשית, כי מהות החיים תדמה לסלם; ראשיתו — בעלי־החיים, אמצעו — האדם וסופו — המלאכים. ויום יבוא ובני הארץ, אנשי העתיד, יראו והנה התקדמו והתפתחו בכל הכחות האלה הבהמיים, הגופניים והאלהיים והגיעו אל מרום המדרגה. האדם מרכב מכל אלה הכחות והם טמונים בו, ואם יטפח וירבה אחד מהם ויזניח את האחרים, יעמוד בסלם ההתקדמות והיה טבע החיים חסר ונפסד בו. כן, אגב

מן אלה המאמינים בהתפתחות וקדמה ואין לי צרך שיאשרו החכמים את אמונתי. אני המאשרה בעצמי מאשר ידוע לי ואשר לא ידוע לי מלות המציאות הלזו — מן החיים ומן ההויה. יש בגדול המינים והתפתחותם השגחה אלהית עצומה. וחקי הטבע, אשר יזכירום לרב החכמים — הם הם רצון האלהים בדברים. ולי תקוה, כי ראה אראה, ולו גם אחרי מותי מיליון בשנה, את רוחו של האדם גלויה וצופה בכל ההופעות והגלויים האלהיים".

שביבי מחשבה כאלה, קוי רעיונות בעלי תכן ידוע, יש לפגש במקומות ספורים אחדים בכתביו. והדוגמאות המובאות כאן מדבריו פה ושם כמעט שהן „הפסקות" בדברים שאין בהם ענין ותכן רב. בדרך כלל אין דעותיו והשקפותיו של אריחני באות בשום מקום בכתביו בצורה מפשטת, כדי לדון ולהעמיק בהן בדרך עיון, אלא בדרך אגב הן באות, מתוך משא־ומתן באיזו שאלה צבורית או הרצאה על ענין חברתי. הוה אומר: אריחני הוא פובליציסט הגון, שיכלת לו להרים את מאמרו, בנתינת נפך מעט, לידי גבה ידוע, למאמר שיש לו זכות־קיום בקבץ. אך החלק הגדול בכתביו אינו אלא מאמרים רגילים בשעתם ואין להם ערך קים לאחר זמנם.

רב מאמרי הקבץ השני של אריחני הוא שורה של הרצאות ומאמרים מסביב לקונסטיטוציה הטורקית בזמנה. בהסברה ברורה דן ומבאר אריחני את מהות החפש ויסודות התחיה, מציין ומראה את התנאים והדרכים אשר צריכים לעם בשביל להגיע לחיים עצמיים. במאמרים אלה יש איזה הד קל של אידיאלי הנבואה וערכיה. אך רק בצורה שטחית קלושה. דבריו מרפרפים ביותר, נושאים אפי של הטפה, נאם עובר, ואינם מתגבשים לאיזה חמר ממשי; נראה, כאלו הרצון לבטא ולהביע גדול אצל אריחני מן היכלת.

במאמר בשם „המדינה העצומה" מספר אריחני, במה תצטין ותרומם מדינה כבירה זו על שאר המדינות. ברב דברים יבאר, כי לא בתקוני הציוויליזציה, לא בעשר ולא בהדר — כי־אם ברוחה המוסרי, בספרותה ובשירתה וכו' וכו'. לבסוף יעבור לשיחה זו:

„... ובלילה אשר הייתי הושב בענין זה (בנושא ההרצאה הנ"ל) שמעתי דופקים על דלתי. פתחתי והנה בפתח איש זקן נשוא־פנים, גלוי־ראש, יחף, לובש כתנת לבנה ועליה סודר שחור יורד על כתפיו.

הוא נכנס מבלי בקש רשות וילך ישר אל שלחן־הכתיבה אשר בחדרי וישב שם על כסאו ממולי, ואתפלא למעשהו. וטרם אפתח פי לדבר אתו אמר: באתי לאמת ולחזק את שאיפותיך ולגלות לאזניך ממחשבותי. ואמר משתומם ומשתאה: ומי אתה, אדוני? ויאמר: אני — הוא.

— מי הוא?

— הוא הצולה כעת על לבך בשקצך בנבואת רוחך.

— באלהים, האתה ישעיהו בן אמוץ?

— כן, אני ישעיהו.

נזדקפתי ואקום מכסאי ואשק את יד הנביא וכאשר ראיתיו מצטחק התאמצתי ואשק גם את שפתיו, אשר לא תחדלנה לבעור עד היום. אחר־כך התגברתי ואמר: באת אלינו, האדון, בעת ארוחת הערב, הלא תברך את שלחננו ואכלת עמנו מן עדשי

הלבנון, למען יקום בינינו, כאשר יאמר ההמון, „פת ומלח". ויאות בהצטחקו ונבוא אל חדר־האכל ועד אשר בשלנו את נזיד יעקב שוחחתי אתו:

— האם לא נבאת זה אלפים בשנה אל ימים אשר יגור זאב עם כבש (וכו׳) ואשר בני־אדם יכתתו חרבותם לאתים (וכו׳)?

וירכן הנביא בראשו כעונה תשובתו:

— האם לא אמרת על שרי ירושלם, שהם סוררים חברי גנבים (וכו׳) ואשר האלהים ישמידם מישראל.

וירכן שנית ראשו.

והנה עברו אלפים בשנה, אבי הנבואה, והעולם לא חדל מהיות אשר היה עת שפכת עליו מטר עז זעמך. ויען ישעיהו לאמר: „אלפי השנים אשר עברו על נבואותי הם כמו רגע בעיני האלהים. והדורות, ביחסם לנצח, הן כשעות ביחס לדורות. אל תפקפק בדברי. השמע בלי הרף נבואתי ואל תירא, בשר את „המדינה העצומה" בארצי ובארצך ואל תיאש". אמר זאת ויתכונן ללכת, ואבקש רשותו לשאלה אחת ואמר: ואיך היה מדבר אתך האלהים, אדוני הנביא, והיה מגלה לך את הנסתרות? ויאמר הנביא: „כאשר אדבר אתך עתה". וטרם אפתח את הדלת היה לשלהבת אש ויעלם מן העין".

ועוד עלי להוסיף רק שתי שורות, טפוסיות ביותר, מיד אחרי הדברים האחרונים הנזכרים:

„אל תחשבוני, ארוני, כמתלוצץ, הן לנביאים המקום הכי־נשא בעולם הרוח והשפעתם הטובה לא תחדל על הנפשות העלאות. ואם תחפש בנפשו של הגדול ביותר בעולם, תמצא בקרבה דבר־מה מן הנבואה".

עד כאן כחו של אריחני. זהו בכלל כחו: נגע ורפרף, עבר בשטח וכנות בשם מבלי יכלת לחדור, לבחון, להעמיק בדברים הנדונים. מערכי הנבואה, משפעת סגלותיה, מכל עולם החזיונות הכביר הלזה — לא עצר אריחני כח להציג לפני קוראיו עד־מה; לא מצאה ידו אלא להטריח ולהעלות, בדברי חזון טפלים, את ישעיהו מעולמו ולהסב אתו על שלחן אחד בנזיד עדשים...

לאפיו של אריחני יש לציין עוד קו יסודי שלישי. קולו של זה ברב דבריו נושא עליו חותם של הרחבת לב, טולרנטיות, באמנות ודעות, גם בעסקו בשאלות צבוריות. ואל יהא הדבר הזה קל: בסוריה, משכן רבוי הדתות והכתות עד לעשרות, במקום שמאות בשנים שלט חותם הדתיות, הכת, ההתבדלות, וכתוצאות מזה — השנאה, התחרות, הפרוד — בארץ זו קם אדם נוצרי־ערבי המדבר השכם ודבר על בקשת אמת, אחדות, תכן, אדם המבקש להרוס את גדרות הפרוד ואשר לא יתן פדות בין נוצרי, יהודי, ומשלמי; אשר, אולי בפעם הראשונה פה במזרח, יזכיר את שם היהודי, המוזר והשנוא ביותר, כשם בן־אדם שוה לאחרים, אשר ערכים וקנינים גבוהים לו — כל זה מראה על שאר־רוח, על גדל־נפש. זה הקסים את לב הקורא, פרש לפניו מראה־עינים רחב, מגון — חדש.

והקסים עוד את לב הקורא יתרון אחר, אשר יש לציינו כנקדה רביעית, בעבודתו הספרותית של אריחני. זוהי: עצמיותו המזרחית. למרות היותו תושב אמריקה בעקר, למרות שאבו את השכלתו ממקורות המערב, בכל־זאת לא נתבטל בפני הברק הזר. צורתו המזרחית לא נטשטשה.

והוא עומד ומראה על הצללים הפרוּשים בחיי המערב ותרבותו, מוכיח ומבליט את הזיוף והכשלון שבתרבות זו המגהצה והמצחצחה. ההתבוננות בחזיונות החיים שבמערב, בצורותיהם ובתכנם, הטון המבטל, המלגלג, הבליטו מצד אחר את יתרונות התרבות המזרחית – ערבית בזמנה, – הביאו את הקורא לידי התעוררות, לידי חשבון הנפש; משום־כך יביטו עליו כעל אילן שיש להסמך בו, בחינת: „תנא הוא ופליג".

אבל לשם האמת צריך לציין מיד, שאף אלה הקוים, החיוביים כשהם לעצמם, שאנו רושמים פה – חלקיים הם, יחסיים. הצד השוה שבכלם הוא– השטחיות. כל הנזכר כאן אינו נתפס בידי אריחני ביד איתנה, בטוחה. אין בו משום מִצוי הדין. הוא רק נוגע בדברים; יכלתו מגיעה עד כדי רמיזה, הוראה באצבע; הוא מעיר על הדברים, מציגם לפני העובר ושב, אך אינו יכול להודיע את מהותם, לשקלם, לדעת טיבם באמת.

הוא ידבר במאמריו גם על החיים הסוציאליים באירופה ואמריקה, על גורל העובדים, על שלטון הקפיטל, זדונו ונוראותיו – אבל רק ידבר, יזכיר, יְצַיֵן; לפעמים נשמע בדבריו כעין טון מלגלג על תרבות אירופה ולפעמים ישא קולו בצער; גם יזכיר את השלילה שבחיי השאון, הרעש והרדיפה אחרי הדינר – אך לא באה בכתביו גם רשימה קצרה שתדון על שאלת־השאלות הזאת באפן ממשי, לא נראה שיכניס פעם את ידו בתוך מסכת הארג של הפרובלֵמה הזאת ויתן לקורא הערבי איזו השקפה יסודית מעצם צמיחתו, התהוותו ותנאי־קיומו של המשטר הרכושני. – והן באמריקה הוא יושב – ובשאלות הצבוריות יעסוק ובאידיאלי הנבואה ישקיף לפעמים.

יש להזכיר עוד בפעֻלתו הספרותית של אריחני את וכוחיו על תקונים והקלות בדת, אשר גם בזה הִרבה לדבר, וכמו בכל דבריו, שלא בהעמקה הדרושה. בשאלה זו נגעו, כמובן, כל הסופרים הסוריים. והנה, כמו שנזכר, סוריה היא קן הכתות הדתיות לעשרות, שולטות שם הכנסיות ומנצחים הכמרים על צורות החיים, ולא יתכן שלא יעסקו הסופרים בשאלה זו. אך בעת שג'יבראן בא ביד רמה, בכַשִיל וכילפות, צורח ומגדף ומקטרג – ורצונו להרוס, הנה אריחני ידבר על כל זה במתינות ובהסברה, אף כי לא יתפוס את השאלה הזאת בשרשיה.

בסוף יש להזכיר עוד את מאמרי הבקֹרת והביוגרפיה של אריחני. אם בכל אשר כתב יש דבר־מה, לכל־הפחות הצגת השאלות לפני הקורא – הנה כאן, במסותיו, כביכול, על סופרים, פגום עטו לגמרי. נמצאים מאמרים אחדים על וָלְטר, רוסו, טולסטוי, ת. קרליל. גם על משוררים ערביים – והם לקוים כליל. בשום אחד מן אלה המאמרים לא ינסה להסביר ולהאיר את האישיות הספרותיות האלה – אלא יעסוק באיזה צד חיצוני, בולט, הנוגע יותר לצורתו הפרטית, הנגלית, של הסופר, מבלי לחדור אל כשרונו, אל יצירותיו, אל השקפותיו השונות.

ברוסו יבליט את ההֶפְכים שבו, בוָלְטר את אפיקורסותו, בטולסטוי

את התבודדותו וכו' – וכשנגע קצת, דרך אגב, באחד מן אלה הגדולים, בטולסטוי, ישמיע דברי הבל כאלה:

„... ופה אשאל שאלה אחת: מה הוא הדבר, אשר ישים את טולסטוי לגדול ורב? במה תלוי פרסומו ויקרו? בכתיבתו – איננו בעל סגנון צח, ובדעותיו איננו מקורי ולא מְצַין בספוריו. סגנונו הוא תמיד פשוט, יבש, וצל־פי הרב לא חלק ומשעמם; ומי שיקרא ספורי הוגו או בַּלְזַק ואחר־כך יקרא ספורי טולסטוי יֵרָאה לו המרחק ביניהם. התֹקף, רום הדמיון והדיוק בתארים, המצאת המאורעות והמקרים למיניהם וסדור הנגודים וההפכים ומזיגתם, הפקחות בדרכי הכתיבה, הכשרון, הדקות, הלגלוג – כל אלה הם תארים שספורי הרוסי המפרסם עניים בהם. השקפותיו אינן מקוריות, הפרינצפים החברתיים שלו ודרישתו לעזוב את הציויליזציה הַמְּפֻסֶּדֶת – וכו' הלא לקוחים מרוסו, השקפותיו המדיניות והסוציאליות – מְשֻׁאָלוֹת מן קרל מרכס והנרי ג'ורג' האמריקני ויסודותיו הדתיים הם יסודות המשיח בעצמם ועם כל זאת וזאת – הוא איש גדול וכביר; ואם תשאלני: במה היתה עצמתו – אשאלך: ובמה היתה עצמת המשיח? הן ישוע לא חבר ספרים עבים ולא נאם נאֻמים גדולים, צחים והמעט אשר דבר רחוק הוא ממלאכת החבור והיצירה וחסר מן הצחות ומקשוטי מלים. אבל האמת לא תבוא תמיד בכרכים העבים; האמת היא לרב בת הצמצום והפשטות".

ואחר־כך יזכיר, כי גְדֻלת טולסטוי היא בתקיפותו בדעותיו במעשה, בהיותו נאה דורש ונאה מְקַיֵם. – דברי אריחני פה נראים כאִלו יענה „אמן" אחרי בקרת של אחרים, מבקרים פרופסיונליים, כאלה שלא היו מסֻגלים לדעת מה מכשרון ענקי זה; או שהם, המבקרים כשלעצמם, היו די עמקנים וצינו גם איזה פרטים חלשים ביצירותיו של טולסטוי שהם נכונים – אך הוא עצמו, נראה, כאלו לא שנה ולא העמיק ביצירתו הרחבה של אותו גדול – ורק קול דברים שמע.

במדה כזו תוקף אריחני גם ענק אחר, אחד מגדולי הפובליציסטים: את קרליל. קשה לדעת מה טעם להתקפתו הקשה והעזה על איש, שמשכמו ומעלה גבוה הוא מאלפי פובליציסטים כאריחני. אין זאת כי־אם איסטרא זו, אריחני, שנפלה בלגינת הספרות הערבית, קיש קיש קריא.

אם נבוא להגדיר ולסמן את טיבו של אריחני בקצרה, עלינו להגיד: פובליציסט בעל מזג רגשני־מזרחי, נוטה להסתכלות ולהתבוננות על חיי אדם, אך מבלי שתהיה היכֹלת בעטו לתת איזה דבר שלם מקורי מדיליה. לפי מאמריו ורשימותיו נראה כבעל־השכלה לא עמֻקה ורחבה, וחסר הוא בכלל תפיסה חודרת. בספרִיות אחרות – יחָשב לסופר פובליציסט בינוני, אך בספרות הערבית הוא קובע לו מקום חשוב מיֻחד.

VI

מסְטפה לְטפי אלמנפלוטי *)

הוא המפֻרסם ביותר בספרות הערבית. נקרא הוא יותר מכל סופר

*) אלמנפלוטי ערבי מצרי – יליד מצרים, לפי דבריו – מתיחס למשפחה מיוחסת עתיקה מ„ימי הנביא". הוא נולד בשנת 1875 בערך. אינו יודע שום שפה אירופית, אך תרגם לא מעט

ערבי אחר. וגם הִרְבָּה לכתוב מאחרים: כתביו מגיעים לד׳ כרכים מלאים; הוא בעִקר פובליציסט, אך רבות עוסק בבֶּלֶטריסטיקה. הבקֹרת הרגילה, הפרופסיונלית, והקורא לכל סתוסיו, מן הקורא ההמוני הפשוט והשטחי עד הקורא המֻבהק, היודע ספר – כֻּלם ימלאו פיהם שבח והלל בהזכירם את שם מנפלוטי.

ואולם לפי האמת זהו בעל עט גרוע למאד. אדם חסר כשרון ספרותי בתכלית. בכְלָל ג׳יבראן – ראינו איזה קוים מְיֻחדים, אף כי כהים וחלשים, באמין אריחני נראה בכל אפן אדם בעל־נפש, הוגה, שאמנם רק לעתים הוא מגיע לידי הבעה מְצלחה, אך כותב זה, מנפלוטי, הוא משולל כל צבע: בתור בלטריסט – אי־אפשר לְסַמֵּן בעבודתו אף קו אחד כקוצו של יוד. אין מה לצרף בו, אין ד ב ר לְהֵשֵׁב, הוא – אפס גמור. בתור פובליציסט הוא בעל מלה פושרת, חלקָה, בעל „סתם מלה".

ציוריו, רשימותיו וספוריו אינם אלא דברי הבל, שיחות בטלות, מבלי לנגוע בשום קו אפיָני, נפשי, ספרותי. מוזר מאד ומפליא הדבר, שבארץ מרֻבת אוכלוסים צפופים, בעלת י״א מיליוני תושבים, בעלת חיים עצמיים, מלאים, שרשיים, יסודיים במובן הכללי, החברתי – לא הגיעה הספרות אפילו לידי תאור טפוס אחד, ולו גם מיניאטורי, שיהא בו מקצת מן האמת הספרותית. וגם מנפלוטי, גדל הסופרים המצריים, משולל כשרון הוא עד למדה זו, שבשעה שהוא עורך ומשרטט את ציוריו ורשימות הוא ב ו ד ה לו אנשים אפסיים, דמיוניים, מוצא לו רק „מעשים" ומקרים בדוים.

והרי רק דוגמה אחת מעשרות רבות. בספורו „היתום" (ספור לא קטן, הראשון בספרו אל עבראת) קוראים אנו תֹכן זה:

צעיר כבן עשרים מת עליו אביו וישאירהו עני ודל ובחֹסר כֹּל. ויקחהו דודו ויאמצהו לבן לו ויהי היתום, בן העשרים, בביתו ביחד עם בתו אשר היתה לו כגילו. אחרי זאת נפטר הדוד לבית עולמו, ויצו לאשתו לפני מותו, שתהיה לבחור (אשר לא שָׂם לו ולא אם) לאם — כאשר היה הוא לו לאב. אך האשה השיא את בתו לבחור הגון וברצותה שיהיה הזוג החדש על־ידה — בקשה את היתום, שיתן את האגף, שהיה גר הוא בו, לזוג החדש, ולו הציעה לבחֹר לו מדירותיה הרבות דירה אחרת אשר תיטב בעיניו. אך הענין הזה דכא את הצעיר עד למאד ויחשך לו עולמו בעיניו, כי היה אוהב את הצעירה אהבה שאיש לא ידעה; גם לא הצעירה עצמה וגם הוא עצמו לא ידעו אלא בשעה שהֻצע לו לפַנות את הדירה לזוג החדש. אז יצא מן הבית בלילה וירחק ממנו. הוא שכר לו עליה בבית הסמוך לבית הסופר מנפלוטי. (בכלל ר״ב ספוריו וציוריו יקומו ויהיו בקרבת ביתו של הסופר: הוא רואה בעין חודרת, במרחק מֶטרים רבים, מעֵבר ביתו אל חדרי העבר השני, ענינים שעוברים בסך לעיניו, או באים לספר לו „ספור" — או הוא שומע מעשה שיהיה ענין לו לענות בו וכדומה). אך הצעיר הלז לא עצר כח לגור בחדר אף שעה אחת (!) ויסע למסע ארֹך אשר נמשך חדשים אחדים וינד מעיר לעיר באין מנוחה אשר תִּמָּצֵא לו עד אשר שקטה

מהספרות הזולה הצרפתית (תהלתו רבה בפי כֹּל על עטו המבֹרך, שהרי „מספרים לו את התֹכן של הספור הצרפתי והוא כותב אותו יותר יפה מן המקור"). כתביו: שני חלקים מאמרים, שני חלקים („הדמעות") — ספרות יפה מקורית ותרגומים.

נפשו וַיֵשב אל חדרו בדירת הדודה וישב לעבודתו בבית־הספר (יתומנו הגדול עודנו תלמיד באיזה בית־ספר) ולא נשארו בקרבו מן התקופה האחרונה אלא שרידי סערה שקמו בלבו מזמן לזמן. והנה — המשרתת מבית דודתו הביאה לו ביום אחד מכתב מן הצעירה, בו מחַלה ה"א פניו, שיבוא להפרד ממנה לפני מותה, אבל יתומנו לא הספיק לבוא ולראותה, כי מתה קֹדם שהגיע המכתב לידו, ואז — מת גם הוא. והסופר קבר אותו על־ידה כצוואהו קֹדם מותו.

זהו ה„ספור" כמתכֻּנתו לאמִתו, – בלי כחל ושרק. דומה, שיספיק בזה להכיר את כשרונו של מנפלוטי. כזה כֹּחו בספרות יפה.

ובפובליסטיקה – אם פה אין מקום לתכן נלעג, מזיף ואפסי כאשר „ביצירותיו", הנה אין גם בזה מה לקרא ומה לשמוע. מן מאה וחמשים מאמרים שונים על ענינים שונים שבשני כרכיו (ה„ה ש ק פ ו ת") אין לסַמן אלא שני מאמרים קטנים שיש בהם כעין צבע נעים: „מחר" ו„השערה הלבנה". יתר המאמרים והפליטונים הקטנים אינם אלא חֹמר פשוט, רגיל לעתון יומי או שבועי, שאמנם לא היה מה ללמוד מהם גם בשעתם – כי רֹב המאמרים אינם דנים בשאלות חיוניות, צבוריות. אין יניקה להם מן העם, מן הצבור, מן המתרחש בחיי המדינה, אלא דברים מצֻחצחים ומגֻהצים מְפשטים.

השגתו של כותב כזה על ספרות היא, כנראה, להביע מחשבות על דא ועל הא בשפה יפה ובסגנון צח. כמין תלמיד בית־ספר הוא, המרבה לכתוב ומשתדל לכתוב „חבורים" טובים ב ש פ ה י פ ה. ויש לחשוב, כי מנפלוטי בעצמו מדמה בנפשו, שמאמרים כאלה מתארים את החיים ומצַירים אנשים וטפוסים. שהרי מאמרים אלה דנים סוף־סוף על מוסר־השכל, על יחסי חברה, על מדות אנשים, על רע וטוב, על הנאֶה והמכֹער. ובכן – זוהי ספרות. ובאמת אין הבדל רב בעטו של מנפלוטי בין מאמר לציור. יש חלק ג ד ו ל של מאמר בַּספור וצורה של צִיור – במאמר. הֵינו הך.

שפתו ברורה היא, עשירה ונוחה לקריאה. משום־כך נמשך הקורא ברצון אחריו.

V

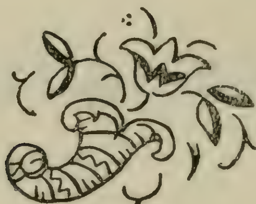
מחמד כֻּרד עלי *)

בהקדמת מאמר זה, בתחלתו, נזכר שמו של סופר זה. הוא אינו שַיך לסוג הסופרים הידועים, לא בספרות היפה ולא בפובליציסטיקה. הוא

*) ערבי מֻשלמי, תושב דמשק, עורך העתון „אלמקתבס" – אחד העתונים ה ר א ש ו נ י ם בבירת סוריה. שנים אחדות ערך גם ירחון, ששמו היה כשם העתונים הנ"ל. שמו של מחמד כֻּרד עלי קשור במדה רבה בתנועה הלְאֻמית הסורית. היו ימים, שהיה הרוח החיה בה. שנים רבות היה מנהל מִשׂרד ההשכלה הצבורית.

ידוע רק כעתונאי הגון ובעקר כמְלַמד בספרות הערבית לתקופותיה. ורק משום־כך נזכר כאן: כדי להכיר גם סופר „מְלַמד", „מדעי" בספרות הערבית שבהוה. אין לו שום כתבים – מלבד איזה קונטרס קטן חסר כל חשיבות בשם „פלאי המערב". בהיותו פעם באירופה רשם רשימות אחדות על צורות החיים: החנוך, המסחר, התעשיה, מוסדות צבוריים וכו׳, אשר בצרפת. הוא הוציא לאור ספר בעל ערך חשוב בשם „כתבי המליצים". זהו, פשוט, אֹסֶף כתבי־יד של מליצי ערב (שמונה במספר), מן המאות הראשונות להופעת האיסלם, שנמצאו לפני שנים מספר במקומות שונים. ולא הוא אשר חִפשם וגִלָם (זאת עשה מורהו, שיך ידוע בדמשק), אלא מחמד כֻּרד עלי, בהיותו בעל בית־דפוס ובעל ידיעה בערכם של כתבי־היד, הביאם לבית־הדפוס וכתב הקדמה להם. בהקדמה זו יש לראות את בקיאותו וידיעתו בספרות הערבית, הוא קובע את זמנם ואת תקופתם של בעלי כתבי־היד. אבל לחנם נבקש פה הערות – הארות, יסוד־מה של מֶחְקָר בירֻשות עתיקות. אין לראות בו כלל מטפוסו של חוקר מערבי הצופה וחודר למכמני העבר, מנתח, מְשַעֵר, מַעֲלֶה צרופים וחושף טמונות. גם במקצוע זה עניה ודלה היא אפוא הספרות הערבית בהוה.

תמו הדברים בנוגע לחלק הפרוזה – להבא נדון בשירה הערבית החדשה.

רְשִׁימוֹת

בְּעִקְבוֹת הַסֵּמֶל

לבחינת ערכי־היפי

I

פעם אחת, בשעת דמדומי־ערב, שמע איש בעָברו ברחוב קול תינוק אומר אל אמו: „אמא, אילן זה צפור הוא — הלא ?“ והראה התינוק תוך־כדי־שאלה באצבעו הפעוטה על האילן שבחצר, שהיה שרוי בחֲצִי־אפלולית של הָעֲרַב־יום וענפיו־כנפיו סרוחות לו כאצל צפור שחורה, גבוהה, קופאה תוך פדי מְעוּפָה.

ותָמה האיש. הנה אילן זה דומה לצפור, אבל מה שאינו נראה לו אלא בחינת צפור ודמות צפור—לתינוק הוא נראה צפור ממש. ומִסְתַּבֵּר, כי אין לילד אותו „כְּמוֹ“ הַמָּצוּי אף אצל המעֻלים שבכותבי השירים. ואין אף זכר כל־שהוא ל„שֵׂכֶל־הישר“: האילן הוא צפור. לא דוגמה ולא כעֵין, אלא פשוט: עצם פלוני אינו אלא עצם אחר ובלתי־פלוני. זה אינו זה, אלא אחר הוא. למדנו: A=A, והנה זה תינוק בא ואומר: מה שֶׁיֵּשׁ איננו זה שֶׁהִנֵּהוּ. ומעתה רשות בידי להגיד, כי אותה צפור אף היא אינה מה שֶׁהִנָּהּ, אלא ענן היא, ואותו ענן נהר הוא, ואיתימא ים, ואיתימא — כסא לאלהי הצבאות.

והנה זה שעלה על לב אותו האיש לְשֵׁמַע דבריו של התינוק הוא שעולה על לבי מְדִי אקרא רַבֵּי סְבָרוֹתֵיהם של המתחקים על שרשי הַיֹּפִי. אנשים אלה יודעים היטב את האמת, כי A הרי זה A, ובכח האמת הזאת הם חופרים באר במקום אין בו מים ועמלים להשיג את החידה בטרם יחודו אותה כראוי וכהוגן.

כי הנה אף אלה, שידוע להם — אם לא מפי ההבחנה הפנימית, הנה לפחות מפי ההיסטוריה—כי הדת היא שהולידה את האמנות— אף אלה איגם יודעים, או ששוכחים הם, כי מה שהֻנח ביסוד כל אמונה הוא שהֻנח גם ביסוד כל אמנות. „A איננו A“ — זאת תורת ההסתכלות הדתית, או יותר נכון: הָאֱמוּנָתִית. הָאֱמוּנָתִית וגם הָאָמָּנוּתִית. „אין להן לעינים אלא מה שהן רואות“ — גזרת איש־המדע היא, ואחריו ממַלא בדחילו הָאַמְפִּירִיקָן הַשִּׁטְחִי, החושב עצמו לאָמן. ובאות אמונה ואמנות, כל אחת בדרכה שלה ולפי צורותיה שלה, ומַהְפְּכוֹת השיטה: „יש להן לעינים מה שאינן רואות“.

כלום אפשר, כי מה שאני רואה יהא רק זה שאני רואה? מראה־עינים רָמֻז הוא וצל ופרוזדור. האילן הוא לאו־דוקא אילן.

אין לקבל דברים כצלם־דמותם וְכַהֲוָיָתָם. מאחורי צורת־המוחש הקבועה מתרחשות בְּהָמוֹן צורות אחרות, ומֵעֵבֶר להן — שוב צורות על צורות וצלמי־הופעה על צלמי־הופעה. לא קביעות, אלא „הא בהא תליא“, לא הֲוָיָה, אלא הִוָּיוֹן. חִלּוּפִים לאַ־יסופו.

אילן זה — מהו? אילן זה והעולם — מה הם? שמא אילן לחוד ועולם לחוד? — לאו. אחדות בכל וחותם ההזדווגות וְהִקְרְבָה הנצחת מְטֻבָּע על כל. אילן לחוד ועולם לחוד — קא־

סלקא דעתך? האילן הוא העולם! העולם הוא האילן! —

כך תאמר ההסתכלות.

רגש האחוה הקוסמית הוא שהביא ומביא את האדם לידי הסתכלות בעצמו ובעצמים. אין בעולם עצם שיהא כלו — הוא בלבד, הוא ואפסו. אילן זה האחד — הכל הוא. אחות־עולם וגלגול צורה בצורה. דמות בדמות נוגעת, דמות בדמות מבלעת, דמות מקרב דמות נובעת.

מה כל האמנות אם לא סוד הגלגוליות, קסם הטרנספורמציה, ומה כל האמן אם לא האיש הרואה ומוסר דברים שלא כהויתם החיצונה וכצביונם ה„טבעי״, המשכיל לראות את ה„צפור שבאילן״, לדלות צורה מקרב צורה ולהכניס הופעה לפנים מהופעה?...

„A אינו A״. אבל כאן השטחיות של יום־יום באה ומתריעה: „אם כך אתה אומר — מה בין אמנות שלך לטרוף־דעת גרידא? הן האמנות היא ראי היקום והקים, אמנם ראי מזהיר, אבל — הן לא בשמים היא, כי מארץ לקחה זאת. נניח אפילו, כי אין יפי בתאור־הפרוטרוט ואין אמנות בחקוי מפרס, ואם יתן לי האילן כהויתו הפרטית־מקומית — שוב לא יהא בזה משום יפי ומשום ענין כל־שהוא. על האמן לתת לי את האידיאה של האילן, לא אילן פלוני, אלא צלם דמותו, זאת אומרת: הכללה. מוטב. מכתבר. אבל מה טעם לאילן המרמז למין דברים, שאינם נכנסים מעקרא בגדר המשג שלו, כלומר: בגדר האידיאה המתארת?״

התשובה רק אחת היא, כמובן: עלינו לדעת מה טיבה של הכללה אמנותית ולהבדיל בינה ובין הכללה רגילה לגבי החושב. הכללה סתם, הכללה שבהגיון, ענינה לקונסטרוקציה מלולית־פילוסופית, לדברים שבדיאלקטיקה. אין בזו אלא מה שבפרט, חוץ מן התפל שבפרט. נוטלת היא „A״ פרטי, שאינו משכלל והוא בעל סמנים ארעיים ומיחדים, ומתקנה לה ממנו מין „A״ משכלל ומקיף ורעיוני. אבל עדין אתה רואה בעין את היחס של קרבת־משפחה, קרבת אב ובן, שבין שני מיני „A״ הללו. ואף אמנם לא חסרו ולעולם לא יחסרו אמנים, המשתמשים בסורוגט הגיוני זה של הכללה אמנותית, והוא אחד מעקרי יצירתם, אם ראוי לכנות בשם יצירה פרוצס חקויי־שכלי, המקנה לעצמו צורות שגורות של אמנות. מה שאין־כן הכללה סמלית, שלגבה אותו „A״ שבאמנות אינו רק טפוסו המשכלל של ה„A״ שבפרט ושבחוש, אלא רמזו הפנימי והאחרון, אותה אסוציציה אי־הגיונית, שהוא מעורר בקרב האמן ושעל־ידה אנו באים להציץ בחביון העצמים. ועל־כן לא מן הנמנע הוא, כי בבוא אמן־האמת לצייר לנו סוס אמץ רוחץ בנהר ירקרק־שקוף באחד מערבי הקיץ החומים־אדמדמים — ויצא לו מה שאינו לא סוס ולא ערב, אלא סמל כולל של הרגשה אנושית מסימה. ומכאן אזהרה: אין לדון לפי השם הרשום מתחת לתמונה על העקר הגלום בה. השם הוא בנדון שלנו „ערב־קיץ״ ואף אמנם ערב־קיץ וסוס ונהר נתנו לי בזה, ועם כל־זאת תעורר בי התמונה את הרגשת הנצח ואת החלום על המות. האם מתעתע בי האמן? לא. הן האמן הוא רק המדיום של האמנות. אבל כך טבעם של דברים, שכל אחד מהם רומז על השני וכלם כאחד מעידים זה על זה ומתכללים זה בזה.

ודוק: לא A הפוכו של A, אלא A — אינו A. לא שני הפכים בנושא אחד, אלא כל העולם כלו בנושא אחד, כל העולם בנושא וכל הנושא — בעולם. לא: עצם פלוני הוא הפוכו. כזאת יאמר לא הרואה ללב הדברים, אלא המשגע ממראה עיניו. וכאן ההבדל. אין האמנות מהפכת הדברים, בחינת „תחתונים למעלה ועליונים למטה״, אלא ממשיכה היא אותם, הולכת וממשיכתם עד לאפסי אפסים. זה כחה לעצמה.

מדברים על ה„שלום בין ההפכים״ בתור „מטרה״ ראשית או גם אחת ה„מטרות״ של האמנות, ובעקר אין כאן הפכים, אלא המשכות. ערכי־הפכים נוהגים במוסר. ערכי־הפכים אנו מוצאים גם בדתות השונות, אשר למען הגבר את האמונה באלהים הן נוטעות שלא במתכון ושלא לטובתן גם את האמונה ב„מתנגדו״ המדמה של האלהים — ה„שטן״. גם בפרוצס היצירתי יש, כמובן, מקום לנגודי־דואליות. הן דוקא האמן הוא על־הרב האיש, אשר „שתי נשמות בחזהו תתגוררנה״. אבל במה דברים אמורים? בזמן שלפני מתן יצירה. ה„שלום בין ההפכים״ הוא רק אחד מתנאי הנפש הקודמים ליצירה, אבל אין הוא מותנה מכל וכל את היצירה עצמה ואין הוא נכנס בגדר ערך של אמנות. ביצירה

מגמרה שוב אין אנו רואים לא הככים ולא שלום בין ההפכים, אלא שאיפה וכסף אל ההמשך. כל יצירה משבאה לידי גמר ולידי בטוי אינה נחה בעצמותה, כערבת־ים באור צהרים, אלא הולכת ויוצרת, הולכת ומתמשכת לעצמה ולרצונה. במוסיקה אין הצליל גומר לעולם, אלא נמשך הוא לפנים מעצמו, מאחורי עצמו ונכח עצמו — הדים ובני־הדים הוא מעלה באזן המסכיתה. בציור אין גון מתקבל של העין כמו שהוא, אלא חושק הוא בגוון מחדש, עד שהעין נשמעת לו ומגוננתו על־פי דרכה — מגלגלת אותו גלגול חדש. בשירה — עד כמה שזו אינה מזיפת מעקרה ואינה עשויה בידים — אין צרוף המלים נשאר במכונו כ„תקוע במסמרים”, אלא מצטרף הוא צרוף אחרי צרוף, מצטרף והולך. פסל, שהוא מעשה ידי יוצר ולא מלאכת ידי מחקה, — פה לו—וידבר, אזנים לו—וישמע, רגלים—ויהלך. הארכיטקטוניקה בכלל והארכיטקטוניקה של תנועות משחקי־הבמה בפרט— אף הן דינמיות הן בראש ובעקר: טול מהן תנועתיותן — את מהותן אתה קובע.

ולכן אין שלום באמנות, אף בשעה שיש שלום באמן. אפילו קנט הגדול לא דק בהכניסו את החוש האסתטי לגדר „הנאה שאין עמה מאויים”. מלבד שעצם משג ה„הנאה” מכרך כאן למפרע, הנה הנאה חדלת מאויים יותר משהיא ענין לערכי אמנות היא ענין לנירונה (וכך אמנם גרס שופנהויר). על־הרב יש ויש מאויים לפני ה„הנאה” וגם — וזה לנו העקר — לאחריה. הכל יודעים, למשל, כי הרשם שעשה בשעתו „ורטר” אשר לגטה הביא כמה מקוראיו מקבלי ה„הנאה” לידי פעלה, שאין עמה הנאה ויש עמה מאויים: לידי אבוד עצמם לדעת. כיוצא בזה ארע ל„שודדים” של שילר, וכך ארע ויארע כל־עוד תוסיף האמנות להיות מה שהיא, לפעול פעלתה, להתוות דרך לרצון ולהשפיע על החיים וכל אשר בם.

אבל כיון שכך — אין זאת כי עצם המשג של „הנאה” אין לו ולאמנות כלום. אין זאת כי לא זה סוף כל היצירה, לא הנאה מעדנת ומפנקת גרידא ואף לא בטול היש והרצון כדעת שופנהויר. אין יצירה באה לבטל ולגרוע, אלא להמשיך ולהאדיר. כי שתי בחינות ביצירה, בחינת נפעל ובחינת פועל. זה הכלל: לאחר שיצירה נפעלת דרכה לשוב ולפעול, לחזור ולעשות כמתכנת יוצרה. משהביאה האמן לעולם — מעשי ידיו של אביה בידה והריהי מוסיפה ליצור ולהוצר. האלהים יצר את האדם והאדם אף הוא הולך ויוצר בני־אדם עד סוף הדורות. כל יצירה אמתית מטבע בה הרצון והכשרון להוסיף וליצור מעצמה.

וכאן אתה פותר את השאלה שאינה שאלה: אמנות לשמה נבראה, או שלא לשמה? אמנות לשם אמנות, או אמנות לשם מטרה? טליאולוגיות ו„יפי טהור” — איך ידורו בכפיפה אחת?

והתשובה היא, כי אף „נגוד” זה שבין „יפי טהור” ו„מטרה” הוא, כרב ה„נגודים” ילידי האינטלקט האנושי, מלאכותי ופורמליסטי־חיצוני. כל צאצאי עולם בני־תכלית הם ואף בני־בלי־תכלית, וכל יצירה, מן האדם ועד סימפוניה של מוסיקה, היא „מטרה” ו„אמצעי” בבת־אחת. כשהוא לעצמו כל עצם וכל נמצא „מטרה” הוא, אכן עד כמה שהוא בא ביחסים ובמגעים עם עצמים ונמצאים זולתו — מיד מטרתו נעשית אמצעי. ולא עוד אלא שאין „אמצעי” זה סותר את ה„מטרה” סתירה כל־שהיא, כי־אם מגדירה, מבהירה ומשלימה. כלום חדלו אדם וחוה מהיות „מטרה” בפני עצמם משנעשו „אמצעי”, כלומר: משהביאו את הבן הראשון לעולם?

ופרטי היסודות, שכל יצירה אמנותית נכללת מהם, יעידו אף הם. כל מין יסוד שכזה משמש מעבר ואמצעי ליסודות אחרים, ועם־כל־זה ערכו בו בעצמו — אוטונומי הוא. אדון לנפשו ולהויתו. אין עצמותו נפגעת מעצמותם האוטונומית של אחיו, אשר בלעדיהם הוא אינו הוא ומטרתו לא מטרה. כל גון משלים את השני, כל חרוז כפוף ונשמע לחברו — אבל ציר פגום הוא מי שיעשה את הגון האחד אמצעי, אך אמצעי, ומעבר, אך מעבר, אל חברו אשר בקרבתו, ואין אני מאמין הרבה במשורר, אשר יקריב את החרוז הבודד לשם ה„הכל” הנרצה. הלא זה עצם סודה של יצירה, כי יוצרת היא „אמצעי” על „אמצעי” בשמרה על ה„מטרה” האחרונה, ואף „מטרה” זו, כלומר: פרי הרכבת היסודות ותוצאתה — סופה שהיא יוצאת ל„אמצעי”: היא „עושה רשם”, או בלשוננו: ממשיכה את עצמה ומולידה אף היא.

מפי גֶטֶה למדנו: כי מִטֶבע הצבעים הוא לפעול לא על חושי־הראות בלבד. כפעֻלתם היא, לדבריו, „חושָׁנית־מוסרית". צבע התכלת קר הוא, צבע הצהֹב אומר ששון וגיל וכו'. כלומר: צבע התכלת כחֹל הוא בתור „מטרה" וקר בתור „אמצעי".

וכאן ה„הגיון" חוזר ומתעקש כדרכו, חוזר ומַקשה: כה בין צפור לאילן? מה בין כָּחֹל לַקר? — ואִילו האמנות לא תשאל: היא פתרה. ידוע לה דבַר היות קִרְבָה עולמית רבה וכוללת, אחדות הִיוּלית, המְזַוֶגֶת כל העצמים ומקשרת נמצא לנמצא, הויה להויה, הרגש להרגש, עלילה לעלילה.

כי־על־כן בוראה היא את עולמה אחד — אחד מתוך רבוי. כי־על־כן האמנות היא סֵמֶל יוצר סְמָלִים ומהַוָה ערָכים: סֵמֶל ודוגמה של הקוסמוס.

II

שנַים פסולים לאמנות: האמן הַשִטחי, והמבקר הַגוֹאָל, המאמין לַשֵם שהאמן נותן ליצירתו. שני אלה לא יֵדעו ולא יַכִּירו, כי לעולם אין אמנות־האמת מתארת את האביב ממש ברצותה לסַמֵל את הָאֲבִיבוּת: הלא על־כן אין היא פשטנית, אם כי פשוטה היא (במובן של הצמצום באמצעים והבלטת העִקר). ודוק: לא „אמן־האמת" אמרתי, אלא: „אמנות־האמת". לפי שערבוב שתי הפרשיות הללו הוא שגרם לְרבי שגיאותיהם של בעלי האֶסתטיקות השונות. פותחים באמן וגומרים באמנות — ומכאן תוצאות למסקנות מגֻחכות ומְרֻסקות. הן אין זה מְחַיֵב המציאות, כי, למשל, רצונו האישי של אמן פלוני, עם כל היותו אמן לאמִתו, יעלה דוקא בד בבד עם רצונה הַמֶטַפיסי של האמנות עצמה או גם עם רצונה המטפיסי של האמנות שלו הפרטית. רצונו האישי על־הרֹב אינו בנותן טעם ובנותן כִּוון לַדָבר. יכול להתקבל רשם אחר, שונה בהחלט מן הרשם שֶׁפִּלֵל לו האמן. כי לא יֵדע האדם את עתו ולא יֵדע האמן את תעלומות גנזי האֶנרגיה הפועלת בקרבו ומאמנת ידיו לעשות בשֵיש־קַרָרָה, לצוד צַיד מַנגינות מִסְתַתְּרות וּכְבדות־פה, להעלות צבעים עלי בד וחרוזים עלי גליון.

וכאן הגענו לבקֹדת כל השקפה וכל דרישה ריאליסטית־אֶמפירית באמנות. האם לא נפלא הדבר, כי תמיד הולכת האמנות — אם כי לא האמן — סחור־סחור דוקא? ראו והביטו: הלא אין דבר אשר תקראנו אשת־רמזים זו בשמו. ואם אמנם בשמו תקראנו — והיה עלינו לְהִזָהֵר: אין־זאת, כי מתכַּוֶנת הוא לדבר אחר. „אין דבר בעולם, — הורה רב־סַמָלים שבצרפת, וִיקטור הוגו, — שלא יגיד מה־שהוא למי־שהוא". להגיד מה־שהוא — האין משמעו לצאת מגדר העצמות ולִרמוז על עצמים אחרים שמחוץ למגיד?

עובדי הנגלה באמנות למיניהם ולגַוני־גַוניהם ולהשקפות־השקפותיהם קוראים דבר דבר בשמו ה„טבעי" ומאמינים בעִוּרונם, כי בא להם מבֻקשם, כי בא וכי הֻשג. אבל מי יִתָקע לידם, כי הֻשג המבֻקש? נתכחש־נא רגע לעֵין־הַפְּנִים, עין שלישית שבאדם, נכפור במציאותה ובאפשרות מציאותה, ונניח, כי עֵין־חוץ דַיָה לראות בעולם ובצאצאיו, מאחר שהעִקר הוא ה„תֹאַר" ומאחר שהאמנות היא „ראי". אבל מי יודע דרך העַיִן? כלום לא יארע, כי תתכחש עינו של אמן אֶמְפִּירִי לבעליה, ברצותה לשמור בריתה לאמנות? ולמי נאמין אז יותר: לאמן, שיבוא ויטען, כי היתה כַוָנתו כזאת וכזאת, או לעינו, עֵד זומם זה, הבא לסתור ומעמידנו על הטעות?

תאמרו: והלא יש ויש אמנים, אשר לא התיאוריה שלהם בלבד פסולה בעיניך, אלא גם עינם פסולה לשיטתך, כלומר, גם עינם „אֶמפירית" היא ואין בדעתה להתנכר לבעליה אף במשהו. וכלום אלה אינם בכלל אמָנים?

אמנם כן, אמנים גם אלה, אבל — „גם". אמנותם, אמנות ה„ראי" וה„תאור" וה„דברים כהוָיָתם", אמנות של חֹמר ושל חֻקוי היא, לא של צורה ויצירה, ודינה באמנות כדין פרא שוכן אִי־נדח שֶבַיָם. יש אולי בדברים אלה משום חריפות יתרה, אבל אין אני מאמין, כי הַפְרָזָה יש כאן. כלום אין הפרא אדם? לפנים אף אנו היינו כמוהו. וכיוצא בזה אני אומר: כלום אין גם האמנות האֶמפירית „אמנות"? — וַדאי שכן. אלא שזהו מין אמָנות, שכל עִקרו אינו אלא רודִימֶנט היסטורי, שסואף כל ימי היות האמנות להתעלות למדרגה של גורם אמנותי, זֵכר לתקופת ראשון־אדם, שאף הוא היה „ריאליסטן", לפי שידע כעוֹלָל זה רק את החִקוי ואת ההכנעה עם המורא, כדין כל עבד לנראה ומַאֲלִיהַ הנראה

(אנימיזמוס). אכן חושבני, כי מימות דנטי ומתקופות האמנות הגוטית ואילך נגזר דינה של כל אמנות נגלית־פנומנלית, זו שאני מכנה אותה אמפירית. כל אמנות־הנראה, בין שהיא מערטלת כמות־שהיא ואינה מתבוששת ובין שהיא חופרת לה כתנות־עור חדשות שבחדשות ושמה בתוך המודרניות עצמה את ארבה — כל מין אמנות שכזו הוא בבחינת „מזכיר עון" ועלול להגות כל אמן נאמן מדרכו השואפת לקראת מרומי כל חדש וכל חדוש.

אמנם אין כמוני יודע, שעל־ידי־כך בקעה רחבה נתנת לבעלי־מלין בעלמא להתגדר בה. אבל „הלא אזן מלים תבחן וחך אכל יטעם למו". אין האמנות מאבדת את עולמה מפני ההדיוטים והטירונים. ומאידך גיסא, לא נעלם מנגד עיני הדבר, כי היו וישנם משוררי־נגלה, שהם על צד האמת משוררי האי־נראה שבנראה. אולם לא בשמות עסקינן. על הנגליות עצמה אני דן, על הנגליות בתור השקפת־אמנות מאז ומעולם. שרשים עמקים הכתה זו בתולדות האמנות ואין מקום נסתר מנגדה בכל פנות היצירה האנושית. כצל־נשכחות היא מלוה את האמנות הצרופה והמצטרפת, ואך יבוא אמן נועז לפרש מפרשי אניתו על־פני ים־החדשות — ונתקל פתאם בפרצוף פניו הקדורנים וחדלי־החיים של „הולנדי מעופף" זה, של צל האמפיריות, המלוה את ספינתו ומחקה בתנועותיו של מת־לא־מת את תנועותיה הגמישות של הספינה, תנועות ברבר צעיר שואף־הרחוקות.

ומי עשה ועושה כנפים ל„הולנדי המעופף", אם לא בעלי האסתטיות הפיסיו־סוציולוגית, הבונה ביתה על אשיות דיאלקטיקה מדעית, מבלי דעת ומבלי הכר, עד כמה אין הנדון דומה לראיות־החקירה?

חוקרי־טבע מטפוסו של דרוין, סוציולוגים מטפוסו של ספנסר ולמודי־היסטוריה מטפוסו של טן — כלם רואים את הצבר המדלדל כראות אבר חי ופורח, יוצאים ללמוד על הגוף כלו על־פי הרודימנט האטויסטי.

הנה לקט של אמתיות מסכמות: האמנות תאור היא, האמנות היא פרי הסביבה, האמנות היא משחק, האמנות היא דבר שבטבע ושבפיסיולוגיה לגבי כל בעל־חי ואף בעל־חי הקרוי אדם במשמע; האמנות היא „ראי־מצד אחד ומין צרך פיסיולוגי מצד שני, אמון שרירי־הרוח וגימנסטיקה שבנפש, פרי החפוש המיני ההדדי והכסף המיני, ענין של הסתגלות, ורצונך אתה אומר, כי הנמלה ודה־וינצ׳י — אמנות שנ׳הם, אם כי שונה מאד במדרגה, אמנות אחת היא, שהרי מוצאים אנו ל„אמנות" במלא כל החולדה. ויתרון האדם מן הנמלה אין, לבד הטכניקה הטהורה ויד ההסתגלות הטובה עליו ביותר.

אבל האמנות של הנמלה הלא *אינה* האמנות של דה־וינצ׳י אף בעצם איכותה. „Die Kunst, o Mensch, hast du allein!" מימרה זו של שילר — העבודה, כי יותר יש בה הבחנה ויותר הבנה בעצם „חיי־נשמות" של האמנות, מאשר בששים־רבוא חקירות של חוקרי יפי ולמודיו ומפלפליו. אכן יש, כפי הנראה, אמנות, שלא נגלתה אף „בתנומות עלי משכב" להורצ־יוזים השונים, אמנות, שרק לבן־האדם נתן לעבדה — והיא היא גם האמנות בה׳ הידיעה. אבל בטרם נשוב לדון בה ובעצמותה — נעברה־נא ונשמע מה בפי בעלי־מטפיסיקה.

הנה פיכטה. זה הפילוסוף ה„אנושי ביותר", הכופר בכל מציאות *שמחוץ* לאדם בשם ה„אני" אבי כל „לא־אני", כפר גם במציאותו של יפי עולמי ונתנו רק לתוך רוח האמן־היוצר. והנה לא נבוא כאן לדון בעקר־הדבר ולתמוה, איך היה היפי מאוה לו משכן באדם מאין בעולם ספירה של יפי טרנסצנדנטי ומקור ראשון, בחינת „אור־מקיף". נאמין לו ל„אני" שהוא הכל יכול ואינו זקוק לשום דבר „מן החוץ". אבל מכיון שכך — אותו „אני" כל־יכול, שאינו מוצא את ידיו ואת רגליו עד שהוא יוצר לו את ה„עזר כנגדו", את ה„לא־אני" — מה ראה על ככה להיות חסר־אונים כל־כך? כלום גם אלה הם „שעשועי מלך בעצמותו"? מהו, סוף־סוף, הדבר, האונס את, ה„אני" להקים לו את ה„כנגד" שלו? אותו רצון אל ה„לא־אני" — מהיכן הוא בא לו? עצם המחשבה על ה„לא־אני" — איך היא נרקמת בקרבו? או שננסח את השאלה באפן זה: *מה ימריץ את ה„אני" להיות לאמן?*

„אני" זה, בעל הרצון אל ה„לא־אני", אותו הרצון, שהוא מנח ביסוד כל צורה וכל צלם וכל נמצא ושהוא הוא גם עצם

האמנות, אשר מן הרצון היא באה ואליו היא שבה ללכת — אין זאת כי נטפל לו, למתבודד זה, מין ספק נצחי ב„אני ואפסי עוד״ אשר לו; אין זאת כי כְּמֵהַ הוא ונמשך לפרוץ את גדרו, כי חפץ הוא ביציאה מעבר לחיצו על־שום שמעמעמת בקרבו מעין הכרה ראשונית, מעין הבחנת־בראשית, כי אפשרי הוא „מעבר לחיץ״ שכזה, כי מכיון שיש A, לא ימנע גם דבר היות B, כי מכיון שהוא, ה„אני״, נמצא — אין זאת כי יִמָּצא גם מה שמחוצה לו. והנה מתחיל הוא לצעוד צעד אחרי צעד לקראת ה„מֵעֵבֶר״ עד שהוא נהיה — אמן.

והרשות לי להגיד כזאת, משום שחושדני בו ב„אני״, כי אין הוא עִוֵּר כל־כך וכי רק בעשותו לו מתוך עצמו ובשרו את ה„לא־אני״ שלו — רק אז עיניו נפקחות לראות, כי המלך ה„אני״ הוא וכי אדיר ומרום הוא. איני מאמין, כי אפשר ליצור מתוך סנוֵרים שברות. אמן יוצר רק לאחר ראיה והסתכלות ולעולם אינו יוצר קדם־לכך. ועתה ראו: ה„אני״ של פיכטה יוצר לו את ה„לא־אני״ בעודנו „סומא בארֻבה״. האין יש כי נתעינו בשוא וכי, אדרבה, דוקא משום שה„אני״ מיטיב לראות את עצמו — הוא נעשה לאמן ולמחולל ולאבי ה„לא־אני״ ?...

ועתה הנה הרשות לנו להגיד על יסוד כמה וכמה סמנים, כי אין האמנות יוצאת מן ה„אני״ על־מנת להשאר „אני״, אלא כשם שה„אני״ רואה את עצמו — כך אף היא רואה את עצמה וחשה את עצמה ואין דעתה מתקררת, עד שאינה יוצאת צורתה בלבוש אלף אלפי צורות שהיא לובשת אל העולם ואל כללות העולם. מן ה„אני״ שלה ה„נראה״ היא צועדת לקראת ה„לא־אני״, לקראת האינו־נראה, שיש לה הרצון לראותו ושתמיד היא מוצאה אותו מחוץ לתחום ה„אני״ שלה ולא בקרבו וברשותו. כי קוסמית היא בטבעה, רשותה — רשות עולם ועולמים, ואף הליריקה, שרגילים לראות בה גִלוי ה„אני״, סוף־סוף מלֵאה אף היא רמזי־רמזים של „לא־אני״ ומקימה, אם לדַבר בלשונו של בודלר, את „בניני־הפלאות של האינו־מוחש״.

זוהי הדרך: מן הנראה לרשות האינו־נראה. ולא להפך; ולא כמֶטפיסיקן גרמני אחר, הוא הֶגֶל, החושב, כי מטרת האמנות האחרונה היא הכנסת האי־נראה לרשות הנראה. שהרי טעות היא, כי צורה היא דבר שבנגלה. כל צורה כשהיא לעצמה מְפֻשטה היא. אין לך אבסטרקציה יותר גדולה מצורה שבאמנות. שום נוסחה מַתמטית שבעולם, שום קונסטרוקציה פילוסופית־הגיונית אינה מגיעה לאותה מדרגת הפשטה, שאנו מוצאים בצורה אמנותית טהורה. או שנַנסח את הרעיון באֹפן זה: החושים קולטים את היסודות, שהצורה מֻרכבת מהם, אבל חדלים הם מקלוט לתוכם את הצורה, שהיא תוצאת היסודות ותכליתם הכוללת.

לא מן הסֵמל אל הגלוי, אלא מן הגלוי אל הסֵמל: מן האילן אל הצפור, מן הכחל אל הקֶר ומן ה„זה״ אל ה„לא־זה״. דרגות וסֻלָּמים, מעברות וגשרים בין קֶיָם אמפירי וקֶיָם שמעֵבר לחוש.

III

היטיב אשר הגיד ברודר כְּריסְטִיַנְסֶן (ב„פילוסופית האמנות״ שלו): „הם (האמנים) ממציאים כפעם בפעם דְמיות חדשות — על־כן האמנות אינה מְדלדלת לעולם, כי נחוצות לה רק דְמיות ולא עולם־הממש ואף לא צורות־הממש״.

אבל גם הוא, שהרבה הבחין ממה שלא הבחינו אחרים, אם־כי הסכולסטיקה הטפוסית של חוקרי־יפי מקלקלת גם אצלו את השורה — טועה בזה, שהוא חושב אותם האמנים לממציאי־דמיות, רק ממציאים. תכלית היֹפי היא כאן: לתת לאדם את היכלת להסתכל לתוך נפשו — נפשו הוא ולא נפש העולם. תרתי דסתרי: אחיזת־עינים של ממש, להטים יוצרי־ערכים...

„האמנות — הוא אומר — אינה מגלה, כמו שאמרו על המוסיקה, את עולם העצמים כשהם לעצמם. היא נותנת רק צלם ודמות של עולם העשיה, אבל מגלה היא לנו נאמנה את מהותנו״.

האם לא שוב ה„אני״ הוא הדובר כאן, אותו ה„אני״ הטפוסי של הגֶניוס הגרמני?

בן־חורין הוא רוח האדם, אדון לעצמו ויוצר־כֹל, וסוף־סוף — עבדות בתוך חֵרות.

ובית־אסורים בתוך היכל: חבוש בן־האדם בבית־אסורים של ה„גייסט" שלו.

„מגלה היא לנו את מהותנו". וזה הכל. סוף־דבר ותוצאת־דבר, המלה האחרונה והיחידה. אבל מה היא „מהותנו" זאת ומה ערכה וחפצה? האם אין הרשות בידינו לבוא ולהחליט, כי מהותנו עצמה, כי ה„אני" בעצמו ובכבודו — קוסמי הוא ובלתי־אנכיי?...

IV

בעלי המדע והבקורת מסוגו של טן רואים באמנות מה שאין בה: את המתודולוגיה. האמן יוצר על־פי „מתודה" ידועה וסכום המתודות הללו היא—המתודולוגיה של האמנות בכלל. אבל אין עלינו להיות חריפי־החוש ביותר, למען דעת, כי אין האמן בעל־הדרגה ביצירתו, אלא בעל־סינטזה, והלא אין לערבב שתי רשיות אלה. תן את המתודולוגיה ענין לערכים שכליים, תן אותה ענין לכל השואף אל רחב הנגלות ושטח הנגלות, אבל מה עניגה להעמקה והרקעה? אמנם מכיר הוא טן ומשכיל לדעת מאין כמוהו, כי אין האמנות סטטית, כי הופעה שבדינמיות היא: הולכה ומשנה פניה לפי תנאי זמן ומקום, לובשת לבוש העתים רב־החליפות וצוררת בכנפיה המון תמורות וחלופים. אבל צרה מסגרתם של אנשי־מדע אוגרי העובדות: רואים קציהם של דברים וחוששים להחריד כללות הדברים מרבצה. הא תינח: דינמיות. אבל מכיון שהגעת לכך — מדוע תראה דינמיותה של אמנות רק כראות מעשה מכונה ולא תעמיק את משג הדינמיות עד כדי הופעה שבהתפתחות ושבכוון, — אמנם כוון שאינו שכלי, שלא בכונה תחלה וידיעה למפרע, אבל בעל שאיפה לקראת מטרה סופית?

כי אף־על־פי שהאמנות — במובן הסכום הכולל של מעשי־יצירה שונים — אינה מגשימה לעולם את מטרתה הרחוקה, אלא, אם יש לאמר כך, מעפילה ומשיגה מדי פעם בפעם, כמוה כחיים, את המטרה הכי־קרובה, המטרה לפי־שעה, — הנה האמנות כשהיא לעצמה נושאה נפשה למטרה אחרונה, ששוב אינה יוצאה ל„אמצעי". כי כשם שהקוסמוס כלו בן דו־פרצופין הוא — פרצוף של „אמצעי" ופרצוף של „מטרה" — רק טרם הגיעו אל מטרת־מטרות וכל השנויים החלים בה חדשים לרגעים אינם אלא פרי הצעידה לקראת האחדות, -- כך אתה מוצא באמנות, ממל הקוסמוס, שאף היא אינה בת „אמצעים" ו„מטרות" לשם ה„אמצעים" או ה„מטרות" עצמם, כי־אם לשם מטרת האחרית, המניעה את גלגלי העתים ואת גלגלי האמנות עמהם.

ולפיכך אי־אפשר שתהיה הדעת נוחה מאלה הרואים באמנות מין „הדרן עלך" על ההרמוניה העולמית. האומרים כך נוטים, כנראה, לחשוב, כי אותה הרמוניה עולמית מנחת זה מכבר בקופסה ועל האמנות רק לבוא ו„לגלותה", כלומר: לחזור עליה. אבל מה יגידו בהאמר להם, כי הרמוניה עולמית אינה בבחינת „יש", אלא בבחינת „תהיה", כי עדין הולכת היא ומתהוה, הרמוניה זו, הולכת ומתבררת ברור על ברור?...

שהרי אם נגיד, כי אותה הרמוניה עולמית טבועה בו בקוסמוס מתחלת בריתו, — למה לנו החיים והיצירה וההיס־טוריה? למה היא כל אותה השאיפה הנצחית שמסביבנו ושבתוכנו, ואותו „דור הולך ודור בא", ואותה צעקת דמים מן האדמה וצעקת דמים באדם, ואותה תהום רבה של משטמות ואהבות, ואותו חלוף־חלופים שאינו חדל: חלוף רגע ברגע, חלוף תאי־הגוף והדושם, חלוף מתים בנולדים, חלוף יום בלילה ולילה ביום?...

יצאנית היא האמנות, יצאנית מעלפת בגדי־צבעונים, יצאנית מבית ה„אני" אל תוך ה„לא־אני", ולא רק שהיא משתנה עם התקופות שנוי גרידא, אלא מתפתחת היא בלי־הרף ומשתכללת ומתקרבת אל עצמה ואל מהותה. וכשם ששנוי בזמנים צרך עליה היא — אף באמנות כך: שנוייה צרכי עליה הם. ובהכרח אתה אומר, שאמנות יונית, למשל, נופלת בערכה מאמנות גותית שלאחריה, עד כמה שהיה בה משום חדוש של התפתחות והתעלות, וכל צורות־אמנות שקדמו לשלנו—עד־כמה שצורותינו של עתה בגדר שנוי אמתי הן — קלושות משלנו ופחותות מהן. האם לא למינות נוראה ואפיקורסות להכעיס יחשב רעיון אשר כזה בעיני חוקרי־היפי בעלי האסתטיקות? ובכל־זאת אין קיום ואין זכות הקיום בלי התפתחות והחדוש שבהתפתחות!

ועתה בא וראה: יש דינַמיות ויש דינַמיות. יש דינמיות פיסיות־מכונאית — דינמיות לשם עצמה, כח חקי ומשלם. ויש דינמיות של כִּוּון, דינמיות התפתחותית: דרכה של זו — הרמוניה חלקית, לקויה, הרמוניה לפי־שעה, הרמוניה של מעבר ושל פעֻלה, ומחוז חפצה — כליל ההרמוניה השלֵמה ועטורה, שַבַּת־שְׂמָחות, התעַלוּת אחרונה.

אכן רגש כביר ומפלא, — הוא רגש הרומַנטיות — עומד לשטן על הדרך העולה בית־אל ובית־עתיד. רבות פעל, נצורות חולל, אבוקות דם ונגוהות הדליק במשכנות־חשך — אבל מאידך גיסא הן הוא הוא שהביא את הדתות לידי התאבנות מפארה של דוגמות כְּבֵדות־יְרֻשה והוא הוא שמעורר ומטַפֵּחַ פחד־רזים מפני ההוה, שאינו אלא הפחד מפני העתיד והעדר כל אמונה במטרתיות סופית.

יודעים ומודים, כי האמנות משַנה פניה וצורותיה, אבל לא רבים יודו, כי בתולדות האמנות חלה, כבתולדות האנושיות, דינַמיות התפתחותית, שִׂכלוּלית וכְוּונית.

ואף אלה שהיו הראשונים להדגשת הדינמיות באמנות — הפוטוריסטים — חושבני, אם אפשר להמליץ באיזה פנים על תנועיותם, כי אין היא בת־ערבוביה, כי אין היא ארעית־מכונאית. וראה גם ראה, כי אף האשה אינה לגבם סמל קוסמי, אלא מין מכונת־רז, שהם כורעים ברך לפני הסוד שבמכוניותה.

ולפיכך חושבני, כי כשם שהכניס אינ־שטין את ה„עת" לתוך הפיסיקה שבימינו, כך יש להכניס את ה„עת" לתוך חקירות האמנות — אבל את העת בתור מֻשג דינַמי־התפתחותי: לא ה„עת" הרילטיבית של אינשטין, אלא ה„Durée" השואף של ברגסון.

אהרן צייטלין

משנת פרושים

כנגד התקופות המבורכות בחיי האנושיות, שבהן גוזלת החכמה לעולם דרך צנורות ישרים ובטוחים, במדה ובמשקל, הכל לפי הצורך וכח־הקבלה של בן־התמותה, האור לפי הכלים, ומחמת־זה שורה גם מזיגה טובה של השפעת־גומלין בין החכמים היוצרים ובין הלבבות הערים, המתלקטים בדמות שירות של תלמידים, המקבלים את התורות כגשמי־נדבות, העולים מעל האדמה כאדים מתרוממים עד העננים ונופלים משם על־פני התלמים ומרוים את הזרע, — יש תקופות משוחות־רעל, שבהן חכמת יוצריהן מתגלה לעולם בסופה ובסערה ובשפע כזה, שנהפך למבול של קללה, ויותר ממה שהיא מרוה את הלבבות היא מחריבתם כברד או שורפתם בחמה הגדול ומביאה על־ידי זה בצרת לעולם ההרגשה והמחשבה.

סמנה המבהק של תקופה כזו הוא עודף הפוסל: עודף של הבנה והסתכלות, הקפיצה היתרה של הדמיון, הבוחן למפרע את כל הטעמים עד האכזבה. חכמיה־יוצריה של תקופה זו מצטינים, אמנם, בעמקות ובחריפות הרבה יותר מן החכמים השלוים, כמו שזקנים פקחים עולים הרבה בהבנה על תינוקות מגדלים, המשעשעים את לבם באהבה, וממילא שעמקנים אלה עשירים יותר בצורות ובחדושים; אולם שפע זה הוא קללתם, ופזורם — ענשם, שהם מקפחים את כח הנאתם של הללו. כמו תירים אלה, מפי־השעמום, העוזבים את מראות־מולדתם ואת כל מה שטפח בהיכל־התם של המסרת והולכים עד קצוי תבל לחפש חדשות ואינם מוצאים בלתי־אם גלגל החוזר חלילה ומפח־נפש, אלא שהם מפזרים משהו את שעמומם הכבד בבבואות של צורות חולפות, כן נעים היוצרים הללו אחרי צורות לא מתוך חשק הדעת בלבד, כי־אם בתאוה של רעבתנים הם אורבים אחרי כל נדנוד של אור וצל אגב התחדדות כל החושים, הנמתחים עד קצה היכלת, וחוש־המשוש בראשם, ביחוד חוש־המשוש, כי מי שגולה מעל אפקי הרומנטיקה שוב אינו מוצא טעם בשום ענין וחפץ עד שהוא ממשמשו בידים ממש ומפצל מעליו קלפותיו פצול אחרי פצול מתוך הכונה לתפוס בידים את הבלתי־נתפס. נראה, שהאמנים הללו גזרו לחלוטין על הלך־נפש ועל כל נדנוד של רגשנות ואינם גורסים כי־אם חוש־המשוש בלבד — אפילו בראיה אינם אלא כי־אם ממשמשים, ומעדיפים מפני־כך את הקביות על הקלסתרים, ואת שברי הקוים וקפיצות מיכניות של עצמים חסרי־הכרה — על השכל המכיר של החי. ולא עוד, אלא שהם יוצאים להלחם עם החי. ותחת שבתקופות הברכה עוסקים החכמים תמיד לשם שמירה על האור בתקון הכלים ובחשולם והרי הם מוסיפים להם ידות וידות לידות, באים הללו, בעלי הזעם, ומפוצצים את הכלים לשם תפיסת האור ומעבים את החשכה בעולם, ולשם נקמה או מתוך תאות החפוש הם קורעים מעל תאדם את פורפרית־הכבוד, רקים בפניו של הנברא בצלם, מעין נקוש על הכלי ובדיקה באלהותו של נברא זה, כאומר: אם אלהים אתה, הלחם לעצמך! — מכאן גבול־הפה המרבה, הסחי והקיא, שנעשו לסממניה הראשיים של האמנות החדשה, שהתחילה בעליתה ללקט פרחי הרע ולענדם עטרה לראש האדם, השואף יפי, וסימה בכתושה של הגלגלת, כדי לתפוס

במעשי־אנס את יסוד הנעלם וניצוץ האור, החוסים תחת רקמת העור והגידים; וכשאינם מוצאים באפן זה כלום, הרי הם מכריזים בנצחון: אין! אין! להד"ם! ואת עצם יגיעתם וחפושם הם מתרצים בשעשועי הצורות ובאמנות טהורה, שדי לה רק בצורות, וכל השאר הוא לה מותרות או אונאה עצמית נמבזה. וכך עשו את־עצמם פלסתר: יצאו להלחם בצורה, כדי לקפוץ קפיצת־הארי אל התוך, ונאחזו בקלפות ובתעתועי־כזבונות של קוים עגלים, מארכים ואלכסונים.

אולם עקר סמנה וביחד עם־זה גם ענשה של תקופת־יצירה זו היא הפרישות הגמורה של יוצריה משרשי הנשמות של בני־דורם. תו של ערטילאות מתוח על קלסתריהם של יוצרים אלה, אפילו אם הם עמקים ביותר ואפילו אם הם חודרים עד התהום. דומים הם לניצוץ של אור, שבלח ערירי את החלל בלי נקדות ראשית ותכלית. שום צנור של השפעה אינו מוביל את משך הזרע של תורתם. לבבות ההמונים, השומרים על קיום החיים, מריחים מלכתחלה את הסכנה ומותרים להללו את חכמתם, כאומרים: טלו וזרקוה בין קוצים וברקנים, שלא תורת־חיים היא! — ואם יש אשר הם בוררים מי מביניהם, הרי דוקא את הגרועים שבהם, שהכל מודים בהם שבעלי־להטים הם, ורואים מתוך־כך הם ויצירותיהם להעשות למוקינים, לשעשע את הלבבות, הנוהים אחרי חדשות, בלי מוסר־כליות, כל־זמן שיצירות אלה לא נזרקו עוד לאשפה.

זה הוא הבכי הגדול, העומד באוירם של דורות, מתקופות־ערירות אלה, שחכמיהן שוחטים את החיים בחלפיהם החדים וברבבות עיניהם, אספסוף של מלאכי־מות, הם עושים הכל גל של עצמות, ורק את העצמות האלה הם מצרפים בצרופי־אמנות לפרצופים ולצורות, מלאכת־מחשבת. מתוך השאון הרב של שפעת הקלגסים של חכמי־הלהטים, הצצים לבקרים ומתגלים עד המערמים וחושפים את ערות־נפשם לעיני מאורות־השמים, כדי לזכות לגדלת, עולה בת־קולה של החרטה ושל הקנאה הישרה באותם הרותות הטובים של הדיקנסים והשילרים, אשר לא הוציאו כחות לבטלה ולא הולידו שדים, רוחות ולילין, כי־אם שפעו עם חכמתם לתוך אבריהם של העמים כנחלי־עדנים והפיצו את נגהם הישר, השאנן והבטוח על כל בית־משפחה באוירם החם של חיי מסרת ואמונה.

ואולי גם מבין ערמות עצמותיהם המרפקות של הנפילים, אשר נתפזרו חללים על שדה החפוש של צורות חדשות ונפטרו מן העולם כמוקינים, יקום ויפכה מעין חדש של עדנה ויצירה, אשר ירוה את הלבבות הבאים ויעוררם לחמלה על הנופלים וללקט גם את עצמותיהם לארון כשברי־לוחות.

אולם אתנו שתל הגורל הרע בתקופה של בצרת, שבה היוצר עומד ערירי ומפזר לרוח את חכמתו הלא־נדרשת, שהרבים בורחים ממנה כמפני מגפה, וחוג שומעיה נמס והולך.

א. שטינמן.

אגרת בן המלך והנזיר

א

כמאתים שנה עברו מיום כתוב הַדַּיָּן מסרגוסה, רבנו בחיי בן־יוסף אבן־פקודה, את ספר „חובת הלבבות״ להוביל את קוראיו דרך שערי החקירה המטפיסית והבחינה הפסיכולוגית עד הביאו אותם אל „שער הפרישות״, זה השער בו יבואו אל השער האחרון והעליון, „שער אהבת האלהים״. מני אז לא עלתה התרבות היהודית בספרד, כי־אם ירד ירדה. המלחמות הפנימיות שבין המחמדיים והנוצרים הלכו הלוך וגָבור והיהודים נמצאו, כדרכם, בין הפטיש והסדן. עם שקיעת שמש הערבים עלתה כת קנאים שבהם, כת האלמוהדים, לגדֻלה ותהי ראשית מעשיה לשלות את חַרבה בלב היהודים ולא זכרה ברית אחים. ואולם הנוצרים זכרו היטב לישראל את הברית הזאת גם אחרי הופרה ואש־הנקמה בערה גם בלבותם. רק מלכי קשטיליה וארגוניה, שהיו זקוקים לממונם של ישראל במלחמותיהם בנגד המחמדיים, פרשו את כנפיהם על פלֵטת בית־יעקב עד עת מצא. וישראל ראה מנוחה לרגע וישם את מעיָניו לצבור הון, לתתו כפר נפשו. החכמה והמדע היו לענין של יחידי סגֻלה. הישיבות הגדולות, שמהן יצאו תורה ואורה לכל בני־הגולה, נשַמו. ומראשית המאה העשירית לאלף החמישי „נתמעטה התורה והחכמה בכל ארץ אספמיא ואפריקא״, כדברי רב סעדיה אבן־דאנאן ב„מאמר על סדר הדורות״ (חמדה גנוזה, ל, ב).

בימים ההם התלקחה המחלקת הנוראה על ספרי המימוני ועוררה את כל התאוות, ולכאורה גם את חיי־הרוח הנרדמים בגלות ירושלים אשר בספרד. ואולם אף היא לא היתה כי־אם בת הירידה. ואף אמנם כבר על ראשית המחלקת אמרו, שלא היתה לשם־שמים, ורבי הלל מִירונה (שם, יח, ב ויט, א) יסַפר לנו, „אשר התעוררו קצת מחכמי פרובינצה וקטלוניה על ספרי רבנו ולא כיונו בזה לכבוד אמונת התלמוד ושום דבר־אמונה, אלא בעבור שנתחדשה שנאה וקנאה ביניהם ולא היו יכולים להנקם איש מאחיו, ולכן מצאה כת אחת תואנה על האחרת, באמור: הם מינים ועוסקים בספרי מינות״. אפשר שרבי הלל, שהיה נאמן בכל בית־המימוני ודבק בשיטתו הפילוסופית בכל לבבו ובכל נפשו, הוא פסול קצת לעדות. בכל אֹפן, מכיון שֶנִּתְּנה הדחיפה הראשונה לתנועה שוב אי־אפשר היה להעמידה, והדברים הגיעו לידי־כך, שמחולליה והעומדים בראשה נבהלו בעצמם ממעשיהם ויסוגו אחור בפחד ורעד.

רבנו יונה ברבי אברהם „היה ראש וקצין על כל אותן הרעות הגדולות שנעשו בצרפת״ (שם, יט, ב). כי יצא מ„מונפשליר עירו״ בדבר מורו רבי שלמה „מן ההר״— כלומר: ממוֹנפוליה— לשוט בכל ערי ישראל להצית את אש הקנאות בכל הלבבות ולא נח ולא שקט עד שהובאו הדברים לפני בית־משפט „הכומרייא הגדולה של פריש״ ובשנת 1242 נשרפו ספרי המדע ומורה־הנבוכים „לעיני כל העם״. ואולם לא עברו ארבעים יום עד שנשרפו ספרי התלמוד „באותו מקום עצמו״.

„ואז נמס לבב" רבנו יונה „ולבב כל עוזריו" ועשה תשובה גדולה והכריז בפה מלא „בבית־הכנסת של פריש" ו„בבית־הכנסת של ברצלונה" במעמד כל הקהל: „משה אמת ותורתו אמת וכולנו בדאין". ומן היום ההוא והלאה התחיל רבנו יונה להתנהג בחסידות יתרה וגם כתב לעמו אגרת התשובה ויורם דרכי הפרישות, עד שזכה להקרא בשם רבנו יונה החסיד.

אפס כי עם כל „תורתו וצדקתו" „נענש" ענש קשה וכן אנשים אחרים מבעלי המחלקת כנגד המימוני תמו נכרתו ואבדו מתוך הקהל ולא נשאר למו שרש וענף ו„יותר מעשרה" „של טובי הכת המורה במורה" נשפטו משפט מר למאד „והנה שגור בפי כל שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ". ככה יספר לנו רבי הלל (שם, יט, א). וכן יסים רבי אברהם החסיד בן המימוני בספר „מלחמות ה'" את ספור המחלקת כנגד אביו „בשיר, ראשיתו: קמו מורי שוא, ואחריתו בחרוז: שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ".

מחבר, או — יותר נכון — מחברי, השיר הזה היו — כמו שהעיר רבי צבי איש חן־טוב, שם, XXIV — הנשיאים רבי יהודה ורבי אברהם הלויים בני חסדאי מברצלונה. כי הנה בהגיע לאזניהם דבר הריב עמדו וערכו אגרת מליצה ארכה, שלוחה אל רבני נאברה וארגון וקשטיליה וליאון, תחלתה: „עד מתי לבבי תשכבי, עד מתי? עורו והקיצו מחשבותי, עורי לשוני, עורו שפתי, אם לא עכשיו — אימתי? קומו היד והרעיון, משחו הגליון ואל תמנעו עצמכם מן ההגיון". ובתוך שאר דבריהם נמצא גם השיר האמור, שבו יביעו את התמרמרותם העזה על המתקוממים כנגד „אור המזרח ונר המערב".

ואולם קול הנשיאים בני־חסדאי, כקול הקמחים, התיבוגים וחבריהם, לא היה כי־אם בת־קול רחוקה של תקופת הזהב בחיי יהודי ספרד. הירידה החברתית, שבאה בעקב שנוי המצב המדיני של כנסת־ישראל בארץ ההיא, גררה אחריה בעל־כרחה את הירידה התרבותית. אלה מזה, והם המרבים, הלכו לעבוד את עגל הזהב או לרקוד כנגדו, ואלה מזה, והם המועטים, התחילו בורחים מפני החיים, שפג טעמם ונטלה רוחם. קול החסידים והנזירים נשמע במחנה ישראל. וזאת הפעם לא עוד בשם השקפת עולם מטפיסית מאחדת, שמקיפה את כל חזיונות הטבע ומה שאחר הטבע,

ידברו, ככל אשר עשה רבנו בחיי הזקן. בשם מה ידברו? בשם השניות שבחיים, התהום שבין הנִוּוּל שבמציאות האנושית ובין משאת נפש האדם. מן החיים שנסתאבו פנה לו רבנו יונה ויכתוב את „אגרת התשובה", ללמד את עמו דרכי חסידות. ומפני אותם החיים עצמם יצא מתנגדו הקנאי של רבנו יונה, רבי אברהם בן חסדאי הלוי, וישלח לבני־בריתו את „אגרת בן המלך והנזיר".

רבנו בחיי יצא כמאתים שנה לפני זה כנגד המסורים לחובות האברים ואת חובות הלבבות בל ידעו, כנגד החמורים הנושאים ספרים ואת רוח הספרים בל ישמעו, כנגד המניחים תפלין על הראש ולא בראש. ואולם רבי אברהם בן חסדאי הלוי רואה כבר, כי לא רק „אבדה האמונה ונכרתה" אפילו „מפיהם", אלא „שלא נשאר" גם „מעשה אבותיהם בידיהם, יבלו בהבל ימיהם ועינם תחוס על כליהם", „נבזיהם וצעיריהם, ראשיהם לשבטיהם, זקניהם ושוטריהם, משפט אחד יהיה להם, לשום כל מקותם באגורת מקותם, ולתת תועלתם בשני תולעתם, ותוחלתם ושברם במטמוני שברם, וכחם ואונם במצפוני הונם, לא ידעו מאין תמצא תבונה ואיזה מקום בינה"; וככל דור יורד „יבטחו על עשר יולדיהם, ישענו על צדק מעשה ידיהם" של אבותיהם, בגאון החולף יתימרו, בבני דור העליה יתגדרו, ונפשם הם ריקה ורוחם בוקה ומבלקה. מנעימי הזמירות, „בעלי המליצות" ו„משלי הצחות" ו„חזיוני הנכחות" „נצמתו תמו נכרתו"; ואם עוד ימצא אחד אחד מני רבבה, „אשר ידבנו לבו להרים את תרומת הקדש כי רוח אלהים בו", „יחזו לו" „הבוערים בעם" „משאות שוא ומדוח, לאמר אויל הנביא, משגע איש הרוח, והשכל מהבל יצא והחכמה מאין תמצא. הלא טוב לסוך בשמן המור מכל מיני שיחור, הלא טוב לגבר בכל עניניו לשאת כוס מלא ברוב יגוניו מקסת הסופר במתניו". ובכן תמו מבקשי דעת ודורשי ספר, חדלו הנותנים אמרי שפר, אפסו גם המצנטים המפרסמים, מחזיקי הישיבות ותומכי החכמים, אשר עשו להם שם בדורות הקדומים.

ב

כראות רבי אברהם, עד היכן הגיעו הדברים, וישנס את מתניו לבקש בכל מאמצי

כח ולגלות את „נבלות הזמן וחליו כי רע ונאמן״, בבלותו „כל ימיו ושניו באנחה ויגון לשמירת קניניו״ ולהזכיר את מאמרי החכמים: „הקנין מקור הדאגות, על־כן מעטו קניניכם וימעטו יגוניכם״; „הקנין נעבד ומי שעובד זולתו איננו בן־חורין״.

אפס כי לא מלבו יצא הענין, ואף אין הוא המעַבדו. רבי אברהם קורא את עצמו „מעתיק״, כאלו איננו אלא מעתיק מכלי אל כלי. והוא מעיד על עצמו: „ודרשתי וחקרתי ויגעתי ומצאתי זאת האגרת, אשר הוד ותפארת אוגרת, מדַבּרת בלעגי שפה ובלשון אחרת, כבודה בת מלך וצנועה, בתולה ואיש לא ידעה, עד אשר בתורתה הגיתי, באהבתה שגיתי, הסירותי את שמלת שביה, ויתעדה (ועדיתיה) נזמה וחליתה״, כי „עץ חיים היא למחזיקים בה״.

מהי „הלשון האחרת״, שבה נכתבה האגרת? ערבית או ארמית וסורית? אין יודע ואין משמיע, כי על־כן היתה האגרת במקורה, לא רק בשעתה, כי גם עד עתה, „בתולה ואיש לא ידעה״, וכל חוקר לא מצאה כלשונה וככתבה, לא נדפסה ולא כתובה. או אולי היה רבי אברהם, שקורא לעצמו מעתיק בענותנותו, המחבר האמתי של אגרתו, ששאל אמנם את ענינה מאחרים, ואולם הוא המלבישה מחלצות המליצות ועדיי השירים והנותן לה רעיונות נאוים ומשלים ערֵבים, שאם אין בהם בכדי להצטרף לשיטה שלמה, יש בהם בכדי להעיר מתרדמה ולרמז לעינים עִוּרות על ברכת המאורות?

פְּריץ הוֹמֶל מבטיח, כי מקורו של רבו אברהם היה כתב־יד ערבי השמור עד עתה בבית־עקד הספרים אשר בהַלֶי. ואולם אף הוא איננו בטוח, אם תרגם רבי אברהם את כתב־היד ההוא או רק השתמש בו. הדבר האחד, שאנחנו יודעים בברור, הוא רק זה, שהורה לנו רבי משה שטינשנידר, כי הנשוא של „אגרת בן המלך והנזיר״ מתיַחס לחוג ההגדות על „ברלאאם ויושפט״, שהיו מפֻרסמות למאד בספרות ימי־הבינים. תֹּכן ההגדות האלה הוא זה עצמו, שאתה מוצא אותו בעִקר בספר „בן המלך והנזיר״: מעשה שהיה במלך הודי עובד־אלילים, שאמרו לו ההרטומים, שיִוָּלד לו בן שימיר דת אבותיו ויקבל אמונת הנזירים; מה עשה המלך? עמד והסתיר את בנו משפת לַהֲהו, ולבל יראה ולבל יֵדע מאומה מרעות העולם הזה; אלא שכל תחבולות המלך לא הועילו ופעם אחת נזדמן לו לבן המלך מצֹרע ומיד נעורה בלבבו הרגשה ממציאות הרע בעולם; באותה שעה פגע בו חכם אחד שנכנס עמו בדברים ובן המלך החליט בדעתו לעזוב את היכל המלך, לפרוש את עצמו מתענוגות החיים וללכת אחרי החכם; לאחר זמן מרֻבה חזר הבן לארצו ומצא בה מחלֹקת גדולה בין בעלי הדת הישנה ובעלי הדת החדשה, וסופו של דבר היה, שהדת החדשה נצחה ובן המלך היה לְנָזיר עולם.

הגדה זו היא — כמו שהוכיח לְבֶּרֶכט— הגדת בְּדָּהּ, שנתפרסמה בארצות אירופה מתוך עִבודה הנוצרי, שנכתב יְוָנית ומיֻחס ליוחנן הדמשקי הצעיר, מי שהיה פַּטריארכוס באנטוכיה בערך שנת 1090, ואפשר גם מתוך עִבּוד רומאי עוד מהמאה העשירית. ואולם כבר מתוך השמות אנחנו רואים, שההגדה הזאת עברה דרך גלגולים עבריים. יושפט זה, בן המלך, הלא הוא יְהוֹשָׁפָט, ובַרלאאם הרי איננו כי־אם בַּרְלָעָם, הוא בִּלְעָם, שנקרא בתרגום השבעים בַּלְעָם. בלעם הוראתו בן־עם על דרך בן־עמי; כי אַבְּלָם פֵּרושו באשורית היורש, ואפשר גם־כֵן, שנכונה ההשערה, כי הֶבֶל הוא אַבְלָם; בכל אֹפן מצאנו שרש זה בשם רְאֻבֵל, שבו יקרא יוסיפוס את ראובן בן יעקב. על־פי חלופי האותיות „למנר״ קרובים השמות: בל—בר—בן וגם מר, שהוראתו באשורית בֵּן, להיות אחת. ובכן הוא בלעם=בן־עם, הוא בַּרְלָעָם. בנוסח העברי נקרא החכם, שפגע בו בן המלך, בשם ברלעם=בלעם, לפי שאותו החכם, שהשפיע על בן המלך ההדי, נחשב לנוצרי ובלעם הוא אחד מן השמות שנתנה ההגדה העברית, כידוע, לישו הנוצרי, אולי ברמז על כת הנוצרים שקראו לעצמם „בלעמיים״. בכל אֹפן שִׁנו קצת את שמו מבלעם לברלעם, לפי שמִלא תפקיד טוב בהגדה זו והחזיר למוטב עובד־אלילים הדי. ובהיות שעובד־אלילים זה היה לנזיר וצדיק, קראו לו בשם יושפט=יהושפט, ואפשר טעש בהברה האחרונה „פט״ רמז לשם גִּבְדָּהּ״, בהיות האותיות הללו קרובות במבטא ומתחלפות. בנוסח הנוצרי הקדמוני, היְוָני או הרומאי, של ההגדה נתקבלו השמות ברלעם ויהושפט ישר מתוך הנוסח העברי, לפי שלא הֻרגשה הַקִּרבה

שבין ברלעם ובלעם ולא נמצאה כל סִבה לשנות את השמות, ומה גם שהללו נתפרסמו כבר בפי העם זמן רב קֹדם שנקבעו בכתב.

ואולם רבי אברהם לא קרא בשמות לגבוריו ומן הנצרות לא השאיר לא שם ולא זכר בספוריו; את החכם של ההגדה שִנה להיות לנזיר ואת סוף הדבר צִיֵר ברוח חדשה, והרוח רוח תורה מורשה.

לאחר שהכניס הנזיר את בן־המלך להכרת מעלתן של החכמה והאמונה, כי „זורע החכמה בין בעלי־אמונה כזורע חטה בארץ שמֵנה״, והראה לו מדרגת המסתפק במועט „ויתרון הנועם והכושר על הקנין והעושר״. והסביר לו את הענין העמֹק „משליחות הנביאים על־פי הנהגת הנבראים״, וגלה לו את „כלל רצון האל יתברך, שתאהב לזולתך מה שתאהב לנפשך ותרחיק ממנו מה שתאהב להרחיק מנפשך״, ואמר לו על כל דבר מן הדברים שהורה אותו משלים נעימים וספר לו מאמרי חכמים ושר לו שירים מְשכלים, רֻבם בצורת מכתמים קצרים וחלקים ומהם גם חריפים ומבריקי ברקים — אחרי עשותו את כל אלה בחלה נפש בן־המלך באבותיו ודבק לבו לאהבה את הנזיר וללכת במסלותיו ואמר על אביו: „כל עוד רוח בי אמאסנו, ובמעשי ידי אכעיסנו, ולא אשאר בעבורו לנוס ולצאת החוצה, ויהי מה ארוצה״. שמע רבי אברהם מה שהוציא בן־המלך משפתיו ונרתע לאחוריו: הא כיצד? ומצות „כיבוד אב ואם וחיוב חמלתם״ מה תהא עליה? מיד שָׂם בפי הנזיר דברים הנאותים לרוח האדם הישראלי, ללמד בינה לבן־המלך, שמי שאיננו גומל חסד „לאיש האכילך דמי לבו בעודך ותלבו״ „הוא נחשב כבהמה״ וכאחת מחיתו־אדמה, לא כן בן־העליה, „שיעבוד ביראה ופחד ויעמוד במורא גדול מכאיב נפשו יודע״ ואיש על מחנהו ואיש על דגלו יעמוד כראוי לו; ואחרי שֶׁגִלָה לו קצת מחלופי העצמים ומשִנוי הנפסות נפרדו שני האנשים איש מעל אחיו, „וילך הנזיר לדרכו לעשות מלאכתו וצרכו״ ובן־המלך „בוכה ודואג, נוהם ושואג״ למורו אשר אהב, ואולם לא עזב את מקומו וישב בתוך עמו. כי לא נתנו רבי אברהם יוצרו להיות לנזיר עולם כיוספט חברו ולעזוב את העטרה והמלוכה אשר לו יעודה ערוכה.

ג

ועם היות אגרת „בן־המלך והנזיר״ דבר השוה לכל נפש, שאין בו כלום מנמוסי הדתות ומנהגיהם, אלא כֻלו מוסר השכל לכל הנברא בצלם; בכל־זאת יתנכר המחבר או המתרגם והמעַבד במוצאו הישראלי לא רק בשפתו ובשנוי שהכניס לסוף־דבר, — כי גם בכל אותה „רוח אהבת האדם באשר הוא אדם השפוכה על כֹּל ורעדה לפני יולדיו, כאִלו הוא עומד לפני אלהיו, תמיד לא יעבור ממצותם, יחפוץ בכל אשר יכיר חפצם ותאותם, ישמח ויגיל, ישיש ויחדה כל אשר יוסיף לכבדם ולהחזיק בידם, באהבתם ובחמלתם הוא גאלם וינטלם וינשאם כל ימי עולם״; ואם גם חטאו האבות, חלילה לבן לעזוב את הוריו, אלא יזהר בכבודם „ובראות אביך מנהגיך ותיקון מדותיך ובשמעו מוסריך ותוכחותיך אולי יהיה [תהיה] סבה למשכו אחריך ויראה בעינו ולבבו יבין״. ויהי כשמוע בן־המלך את הדברים והאמת האלה וַיֵדע את חובתו להוריו, לעמו ולמקומו ויתחנן לפני הנזיר, כי ישָאר עמו כל הימים ולא יִפָּרד ממנו לעולמים. אפס כי גם הנזיר ידע את מקומו ואת ענינו ויבאר לבן־המלך, כי „המכניס נפשו במה שלא ידע כקוף דבריו״. ואם הלל הזקן הורה בשעתו „מאי דסאני לך לחברך לא תעביד—זוהי כל התורה כֻלה ואידך זיל גמור״ יורה לנו רבי אברהם הלוי בשער העשרים ושנים — כאִלו הרגיש מראש, שעתידים הגוים להונות את ישראל, שאין בתורה זו של הלל הזקן אלא מוסר שלילי ולא חיובי —: „כי כלל רצון האל יתברך, שתאהב לזולתך מה שתאהב לנפשך ותרחיק ממנו מה שתאהב להרחיק מנפשך״. ודאי שאין כאן חדוש, אלא חזרה על מה שהֻזהרנו במצות אהבת הרֵעַ ואהבת הַגֵר. ואף־על־פי־כן אין לקפח שכר שיחה נאה; אין לשכוח את הזמן ואת המקום, שבו נאמרה.

ואף בפרטים שונים נִכרת השפעת הספרות הישראלית על משלי הסופר ורעיונות מוסרו ותוכחתו.

את הרעיון התלמודי „מידי בקשיטותא תליא מילתא—בטעמא תליא מילתא״ (בבא בתרא, קמב, ב) מביע רבי אברהם בשער הששי ככה:

„לֹא כָל מְתֵי זְקֻנָה לְתִכְאֶרֶת

וְלֹא כָּל בְּנֵי עֶדְנָה לְמִנְעֶרֶת
כַּמָּה נְעָרִים נִשְׁמְרוּ מֵרַע ,
כַּמָּה זְקֵנִים הֵם בַּמַּחְתֶּרֶת".

את המשפט הקשה „אי בר־אבהן ולאו בר־אורין אישא תיכליה" (מנחות, נג, א) ינסח רבי אברהם ב„הקדמת המעתיק": „מִי שֶׁאֵין לוֹ יִחוּס עַצְמוֹ לֹא יוֹעִילֶנּוּ יִחוּס אָבִיו וְאִמּוֹ".

את הרעיון „גלגל הוא שחוזר בעולם" (שבת, קיא, ב) יַבִּיעַ רבי אברהם בשער החמישי במאמר קצר וחד בשם המושלים: „הַזְּמַן יְשַׁלַּח הַזְּבוּב וְיִתֵּן הַנֶּשֶׁר בַּכְּלוּב".

וביתר אֹרך ולא מבלי חריפות ציורית יזמר הסופר בשער הנזכר בלשון המשורר:

„חֲמָסִי עַל זְמַן בּוֹגֵד וְצוֹדֵד
בְּנֵי מוּסָר וְיַפִּילֵם בְּמִכְמָר
וְיַמְשִׁילֵם לְצִפּוֹר בַּהֲטִיבוֹ
זְמִירָיו יִתְּנוּ אוֹתוֹ בְּמִשְׁמָר".

והנה חכמי המדרש חוזרים על הרעיון „גלגל הוא ההוזר בעולם" ומביעים אותו באֹפן ציורי על־פי דרכם: „הדין עלמא דמי להדין גלגלין ואנטילון, דמלא מתרוקן דריקן מתמלא" (ויקרא רבא, פרשה לד). וגם רבי אברהם יחזור על ציור זה בשער העשרים ושנים ויאמר:

„רְאוּ הַבּוֹעֲרִים בָּעָם בְּנֵי אִישׁ
עֲלֵי תֵבֵל סְבָבוּהוּ זְבוּלִים
כְּבוֹר עָלָיו חֲמוֹר סוֹבֵב
כְּבֵדִים יוֹרְדִים פַּעַם וְעוֹלִים".

את הברכה „יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם" (ברכות, כח, ב) הוא מזכיר בשער הששה ועשרים כלשונה בשם חכם אחד.

את תפלת רבי יהודה הנשיא (שם, טז, א), שינצל „מדין קשה ומבעל־דין קשה", ינסח בשער הראשון בלשון זו:

„מַחֲרֶדֶת עֵת מִשְׁפָּטְךָ הוֹמָה לִי לִבִּי, לֹא יֶחֱשֶׁה;
צוּרִי הַצִּילֵנִי מִדִּין קָשֶׁה עִם בַּעַל־דִּין קָשֶׁה".

או מאמרי החכמים: „מאד מאד הוה שפל־רוח" (פרקי אבות, פרק רביעי) ו„לעולם יהא אדם רך כקנה, ואל יהא קשה כארז" (תענית, כ, א), שכן „קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובין ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו", ואלו „ארז זה איננו עומד במקום מים ושרשיו מועטין ואין גזעו מחליף... כיון שנשבה בו רוח דרומית מיד עוקרתו והופכתו על פניו" (סנהדרין, קו, א)— את כל אלה יכלול רבי אברהם הלוי במכתם הקצר והחלק אשר בשער השלשים:

„מְאֹד תִּהְיֶה שְׁפַל־רוּחַ וְאַל־נָא
תְּהִי הוֹלֵךְ בְּסוֹד גֵּאִים וְעַזִּים;
רְאֵה אֵזוֹב אֲשֶׁר בַּקִּיר לְרוּחַ
סְעָרָה נָח וְהוּא שׁוֹבֵר אֲרָזִים".

את דברי החכמים (נדרים, כ, א): „בעבור תהיה יראתו על פניכם — זו בושה, לבלתי תחטאו — מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא", יַבִּיעַ בשער הששה ועשרים בשיחה שבין בן־המלך והנזיר: „אָמַר: מִי הֵם יוֹתֵר בַּעֲלֵי אֱמוּנָה? עָנָה: הַתְּמִימִים; אָמַר: וּמִי הֵם הַתְּמִימִים? עָנָה: הַבַּיְשָׁנִים; אָמַר: וּמִי הֵם הַבַּיְשָׁנִים? עָנָה: מִי שֶׁיֵּבוֹשׁ מֵהָאֵל כְּאִלּוּ רוֹאֵהוּ".

על אחדות מן ההשוָאות הללו העיר גם יהודה ליב דוקס בספרו „ראבינישע בלומענ־לעזע"—לײפציג, 1844—אם אמנם לא תמיד בדיוק הנדרש. ויש להוסיף עוד כהנה.

וגם הספרות העברית המאֻחרת השפיעה כנראה על המחבר.

את מאמר החכם, שנזכר בספר „מוסרי הפילוסופים", תרגום רבי יהודה אלחריזי: „כְּשֶׁאֲנִי מְדַבֵּר דָּבָר—הוּא מוֹשֵׁל בִּי, וּכְשֶׁאֵינֶנִּי מְדַבֵּר—אֲנִי מוֹשֵׁל בּוֹ", יזכיר רבי אברהם באותה הלשון ממש: „כְּשֶׁדִּבַּרְתִּי בְּדָבָר—יִמְשׁוֹל בִּי, וּכְשֶׁלֹּא אֲדַבֵּר בּוֹ—אֶמְשׁוֹל עָלָיו".

את מכתם רבי אברהם אבן־עזרא:

„זָקֵן כְּפוּף־קוֹמָה מַקְלוֹ בְּיָדֵהוּ
עָבַר בְּשׁוּק, נַעַר: מַה זֶּה? שְׁאָלֵהוּ
אִם קַשְׁתְּךָ תִּמְכּוֹר אֵלַי וְאֶקְנֵהוּ
עָנָה: וְאִם תִּחְיֶה חִנָּם נְתַתִּיהוּ"—

את המכתם הזה ימצא רבי דוד כהנא בספרו „רבי אברהם אבן עזרא", I, עמוד 232—מבֹרר ומפֹרש במכתם רבי אברהם הלוי אשר בשער הששי:

„רְאוּ גַּבִּי כְּקֶשֶׁת שַׁח וְרַגְלַי
אֲסוּרוֹת מִבְּלִי כֶבֶל וְרֶשֶׁת;
רְאוּ אוֹתִי וּמִשְׁעַנְתִּי בְּיָדִי
כְּאִלּוּ הָיְתָה יֶתֶר לְקֶשֶׁת".

ודבר שאיננו צריך לְהֵאמר היא, כי רבי אברהם הלוי מרבה להשתמש בבטוי המקרא ומחשבותיו, אלא שלעולם אינגנו קורא בשם את בתבי־הקדש, באֹפן שהרוח האוניברסלית, המוסרית־האמונית — ולא הדתית — איננה נפגעת בשום מקום, — רק את גבורי המקרא, ששמותיהם שומים בפי כל עמי שם וגם בני חם ויפת, אותם יקרא בשם כפעם בפעם, ויש אשר גם יספר על־אודותיהם דברים שאובים מהגדות עממיות:

„שמעתי כי איש אחד לשון מחליק אמר ליוסף הצדיק: דע, נביא האל, כי אני אוהבך מכל רע וגואל. אמר יוסף: לא באתי ליסורין קשים אלא מאהבת האנשים, אהבני אבי וקנאו בי אחי והיו מתשים עד השליכוני לבור עקרבים ונחשים. ואחרי־כן מכרוני לעבד והייתי ככלי אובד, אהבתני אשת פוטיפר והושבתי בעדה במאסרים ונחאחרתי ימים רבים בין המצרים אל מקום אשר אסירי המלך אסורים, על־כן לא ארצה שיאהבני כי־אם בורא רוח ויוצר הרים" (שער הששי).

„ואמרו עוד, כי יוסף הצדיק לא היה אוכל בשנות הרעב אלא מעט והיה כל היום רעב. אמרו לו: נבון האל! איך תרעב ובידך אוצרות בר ולחם ומזון. אמר: אפחד פן אשבע ואשכח הרעבים" (שער השנים־עשר).

„ואמרו, כי המלך דוד מצא כתוב בצקלג על קבר אחד המלכים: אנכי המלך פלוני מלכתי אלף שנה והחרבתי אלף מדינות, החכמתי אלף מחנות ונבאתי על אלף בנות מלכים עדינות, ואחר־כן באתי למה שתראו: עפר ואפר מטתי, עץ ואבן מראשותי, כל מי שיראנו אל יפתהו הזמן כאשר פתני" (שער הששה־עשר).

„שלשה אלה הדברים נמצאו בתיבת שם הנביא בתוך נכבדי ספריו חקוקה על לוח מרגלית ירוקה ועל הסדר הזה סדורים: בני! אל תאנח על מה שאבד לְךָ. בני! לא תבקש מה שלא תוכל להשיג. בני! לא תאמין במה שלא יתכן להיות" (שער העשרים ואחד).

גם על אלכסנדר מוקדון, גבור ההגדה העברית והערבית, יספֵּר רבי אברהם הלוי ומדי דברו במלך הגדול יזכיר בשם את מורו, את אריסטוטלס. ואולם מתורת אריסטוטלס אין לכאורה כל זכר ב„אגרת בן המלך והנזיר". ההערות הפילוסופיות המעטות המפֻזרות בתוך הספר, וביחוד בשעריו האחרונים, מעידות, שהמחבר — או המקור שלו — משומש בעִקר בדעות אפלטוניות, שהיו מתהלכות בחוגי המשכילים העברים והערבים עד לימי המימוני, ביחוד מזמן רבי שלמה בן־גבירול. דומה שרבי אברהם הלוי, שקנא קנאה גדולה לכבוד ספרי המימוני, לא הכניס לתוך אגרתו כלום מאותם הסִמנים המיֻחדים לשיטת „מורה הנבוכים".

בענין התארים יאמר הנזיר בשער העשרים ושנים: „כשיסופר על הבורא יתברך יסופר בנמנעות לא במחויבות בלתי האחדות לבדו". ואולם המימוני לא נועז ליחס לַשם אפילו תארי האחדות, המציאות והנצחיות, כמו שבאר בחלק הראשון מספר מורה הנבוכים. וכך מצאנו לרבי שלמה בן־גבירול ב„מקור חיים", שנתעכב ביחוד על תאר האחדות של „הפועל הראשון יתברך, הוא האחד האמתי אשר אין ריבוי בו", וכנראה הודה בתאר חיובי זה.

ובציור מעשה־בראשית שבשער השלשים ושלשה יניח הנזיר „שני עצמים פשוטים", שהאחד מהם הוא „החומר ההיולי הראשון הנושא לכל הצורות" והשני הוא „הצורה המוקדמת למה שהוא עמה, רוצה לומר: החכמה השלמה". ואף בזה הוא נוטה משיטת המימוני, שדחה את „החֹמר הקדמון", וחוזר לשיטת רבי שלמה בן־גבירול, שהניח את מציאות „החֹמר הקדמון" כפי שלמדוהו האפלטוניים ביסודות תורתו. ודומה אפילו, שהמחבר שלנו עם כל מה שאיננו פוסק לדבר „בבורא ברוך הוא" — הרי הוא כמדגיש כאן את השניות שבעולם, שרבי שלמה בן־גבירול בקש להתגבר עליה.

וכשהוא מצַיֵּר שם את „הענין העליון" בשמות „הגבורה והיכולת והרצון", הרי הוא שוב כמזכיר את תורת רבי שלמה בן־גבירול מן הרצון המשמש „אמצעי בין שתי הקצוות".

גם בתורת הנצחיות של הנפש בשער השלשים וארבעה יניח, שכל הנפשות, ואפילו של החוטאים הגמורים, תועות ושואפות אל „עולם השכל" מבלי שתגענה אליו לעולם, הן נצחיות; ובזה יטה שוב מתורת המימוני, שנפשות החוטאים הגמורים כליתן היא ענשן, וחוזר לדעות הקודמים.

ובענין הנזירות, שהוא עִקר הספר, הוא נוטה בהחלט משיטת המוסר של המימוני ההולכת ב„שביל הזהב", זה השביל הבינוני,

„מיסוטיס" של אריסטוטלס, ומתרחק במדה ידועה אפילו מרבי שלמה בן־גבירול, שהיה כועס על העולם ולא בורח ממנו, ומתקרב יותר גם מרבנו בחיי הַדַין אל „אמונת הנזירים ומעשיהם", ש„מרדו בעולם ההפך והתמורה ויקבלו עליהם מלכות גדול ונורא ויהי להם מליצה מעולה ודעת נפלאה, נפשם תמימה ואמונתם שלמה, רוחם טהורה יקרה ורגליהם רגל ישרה" (שער הששי) וכל אחד מהם „אין כל מחשבתו אלא במעשה הצדק, ואז תתישב דעתו ויסתפק וירצה ולא ימאס העולם וינצל מהרעות וישליך התאות, ומכר יצרו ויתמכר ליוצרו, יעבדהו באהבה ישוב בן־חורין, יפשיט בגדי הקנאה ותִראה בו האהבה, יִשלם שכלו, יראה את הנולד, יבטח מן הנקמה ולא יַזיק לבני־אדם ולא יִירא מפניהם" (שער הטשה־עשר). כי זה דבר הנזיר על חבריו (שם): „אין בינינו שנאה, אין גאוה ואין קנאה ולא תחרות, אין אנחנו צריכים חצרות וטירות ולא מגדלים וערים בצורות, נגלו מטמונינו ונִבעו מצפונינו, אין שקר בינינו, אין בגידה ואין מסירה, לא גנבה ולא כפירה".

וכאן מתעוררת השאלה מאליה: האין אנחנו שומעים בזה בת־קולה של חברת האיסיים הקדמונים? הלא ידוע ידענו, כי החסידים־האיסיים לא פסקו מעולם מישראל, דביחוד שמענו מכַּת המגאריה, כלומר: בני המערות, שהשקפותיה נזכרו בספרי החכם הקראי הקדמון אלקרקסאני וגם בכתבי הערבים. הרכבי הכיר אל־נכון את היחס שבין כת זו, שפעלותיה חלות במאה השביעית או השמינית, ובין האיסיים מעבר מזה ופילון היהודי מעבר מזה. האם לא נכתבה „אגרת בן המלך והנזיר" על־ידי אחד מבני הכת הזאת?

ואשר יחַזק את ההשערה הזאת הוא דבר רבי אברהם הלוי ב„הקדמת המעתיק" על האגרת: „הסירותי את שמלת שביה". האין הוא כמרמז, שהאגרת נכתבה מתחלתה בשפת נכר על־ידי אדם מישראל, שהרי אלו נכתבה נכרית על־ידי נכרי, לא יתכן לאמר שהיתה לבושה „שמלת שביה".

ובראשית האגרת מצאנו גם רמז על המערות שעל שמן נקראת הכת, כי בצאת אנשי המלך לבקש את הנזיר „ויבקשוהו מגיא אל גיא ומבקעה אל בקעה וירדפוהו מהר אל הר ומגבעה אל גבעה עד אשר מצאוהו בין היערות באחת המערות בתוך חיות השדה, מושבו צנים פחים, מראשותיו עץ ואבן וכבקר יאכל תבן".

ואם אין באגרת זֵכר לתורת המגריים מהנהגת העולם על־ידי המלאכים, יש רמז לדבר בחרוז אשר בשער התשעה ועשרים: „ובמאמרו השחקים סובבים". כי הנה ה„מאמר" הוא ה„לוגוס", הוא ה„מלאך", „שר העולם", והדברים עתיקים.

בר־טוביה.

בִּבְּלִיוֹגְרַפְיָה

„ארץ־ישראל ושכנותיה"

רגש קנאה ממלא את לב היהודי למראה הספרים הרבים, שנכתבו על־ידי מְלמדים ממְלמדים שונים במחקר ארץ־ישראל בלשונות לועזיות במשך מאת־השנים האחרונה. וכמה כתבי־עת ומאספים הקדישו חוקרים נכרים למהקר זה, ואין קץ למאמרים הרבים המטפלים בפתרון שאלות כלליות או פרטיות הנוגעות בו. הן רק חלק הספרות הגדולה והרחבה הזאת נפרט על־ידי המְלמד האשכנזי פֶּטֶר טוֹמְסֶן בביבליוגרפיה הגדולה שלו, המקיפה שלשה כרכים. השאלה נעורה מעצמה: ומה הוא החלק שנטלו היהודים במחקר הזה? רק מעטים מחכמי ישראל עסקו במדע ארץ־ישראל, ואלה המעטים כתבו גם הם את דבריהם בלשונות נכריות: שלמה מונק, יוסף דרנבורג, אברהם ניבויאר, הירש הילדסהַיְמר וכו׳, ומה הגיע מדבריהם אל הקורא העברי? הקורא הזה מֻכרח עוד לפנות בעניני ארץ־ישראל אל „כפתור ופרח", שנִחבר במאה הארבע־עשרה, או אל „תבואות הארץ" של רבי יוסף שוַרץ, ספר חשוב ויקר — אולם רחוק מאד מארחות המדע של זמננו — או שחוזר בצר לו אחרי תרגומים נושנים של ספרים נושנים, החל מספרו של שלמה לויזון עד ספר „ארץ חמדה" — כל אלה ספרים נאים בלי־ספק, אולם המדע החדש כבר עבר מהם והלאה בדרך רחוקה.

גואל אחד קם לידיעת ארץ־ישראל בארץ־ישראל ובלשון העברית, והוא בן „הישוב הישן", תלמיד חכם סגי־נהור, אדם צנוע, שהקדיש כל חייו לעבודת־הקדש, ושמו רבי אברהם משה לונץ.—בחבה נפלאה לארץ ובחרף־נפש התגבר על הפגע והמחסור, הצרות והיסורים, והקים מעין אכסניה למחקר זה — ואם גם קטנה, שלא תאר ולא הדר לה לגבי האכסניות הגדולות של הנכרים. אל דגלו נאספו הרבים, שחשבו כי הם יכולים לסַפר על־דבר ארץ־ישראל, והמועטים, שהיו להם מה להודיע על ארץ זו, לדַבר אל הקורא העברי בלשון עמו. בכרכים של „ירושלים", ב„לוחות ארץ־ישראל", יש הרבה דברים על ארץ־ישראל, דברים שיש בהם גם מרוח ארץ־ישראל — והם ראוים לזכרון. מקצתם ריח בית־המדרש נודף מהם, ומקצתם מבקשים להם אפקים מדעיים, וגם פה וגם שם יש דברים סתם ודברים הראוים להִשָּׁמע, יש קלִפה ויש תוך. המחקר הזה עדַין חדש הוא אצלנו במדה מֻרבה, וגם העניות מנֻולתו — כי אין לנו בעלי־תריסין מדעיים וחברות עשירות להטיל מלאי לכיסם של תלמידי־חכמים. אולם הוא כבש לו איזה מעמד, ויש תקוה לעתידותיו.

במשך השנים האחרונות זכינו לספרים אחדים חשובים פחות או יותר במחקר ארץ־ישראל ובלשון ישראל. האחד, שזכינו לו בשנה האחרונה—מן הראוי לברך עליו מעין „שהחינו".

„ארץ־ישראל ושכנותיה" שם הספר

הזה[1]. — אנציקלופדיה גיאוגרפית־היסטורית. הכרך הראשון שיצא עכשו לאור כולל אלפים ערכים, והם חצי הספר כֻּלו (מן א עד י), ומלבד החצי הנשאר הקדיש המחבר עוד ספר שלם ל„ירושלים".

שם המחבר — רבי ישראל זאב הלוי איש הורוויץ או הורוביץ — נודע בחייו רק ליחידי סגֻלה, קוראי „ירושלים" של לונץ, ששם היתה צמיחתו הספרותית ושם היה גם גִּדולו המדעי. בכלל היה האיש צנוע ונחבא אל הכלים, ורק זמן קצר קֹדם מותו נתגלה, כי חִבר ספר גדול בכרכים אחדים על־דבר ארץ־ישראל, וכאשר זכה המחבר, שיתפרסם טיב כתב־היד של ספרו — קטף אותו המות בחצי ימיו, בשנת שלשים ושמונה לחייו, באלול תרע"ת, בירושלים. בספר הזה גִלה לנו המחבר כלאחר־יד, שהיה בר־אבהן (אבי־אביו זקנו, ששמו נקרא על המחבר, היה ראש בית־דין ארבעים שנה בעיר אויהֶלי שבהונגריה ונשא את עיניו אל ארץ־ישראל, וחִבר בשבחה ספר „ארץ חמדה", ולעת זקנתו מִלא אחרי משאלות לבו ועלה עם בני־ביתו אל הארץ והתישב בטבריה והקים שם ישיבה ונהל אותה עד יום מותו בשנת תרכ"א, ואחריו מִלא את מקומו בנו רבי מרדכי יצחק, אבי־אביו של המחבר. — המחבר עצמו נולד בטבריה לאביו רבי פינחס, במסבת אדוקים ובני־תורה, ובנערותו נתגלגל אל חיפה ולמד שם ערבית מפי שֵׁיך אחד ולסוף נשא בת־ירושלים וישב שם על התורה ועל העבודה. הוא היה אסטניס, בעל גוף נקי ונפש טהורה ואצילה, הסתפק ב„קב חרובים" ומצא לו נחומים בלמודים), כֻּלו היה בן־תרבות עתיקה ומיֻחסת. הוא נחל מבית־המדרש הישן את האהבה העמֻקה ללמוד ולמחקר, הקדֻשה של „תורה לשמה". כל ימי חייו לא מש מתוך אהלה של תורה. בשקידה עצומה עשה לילות כימים על הספרים, קנה לו בקיאות בספרי חז"ל וגם למד לשונות נכריות אחדות, לשמש לו עֵזר למחקרו החביב, הוא חלום חייו. ובעצם ימי המלחמה העולמית אכל שמונה חדשים רצופים עם בני־ביתו פעמים ביום תורמוסים במקום לחם, ולא מש מאהלה של תורה — ומתוך נקיון־שִׁנים העתיק מן הספרים כל מה שנוגע בארץ־ישראל וסִדר את ספרו הגדול.

חלום־החיים של המחבר היה „מדע ארץ־ישראל חדש", ישראלי ברוחו, יצירת היהדות שבארץ־ישראל. על הדבר הזה סִפר לנו המקונן על מותו, — ועליו נשא גם המחבר את דבריו בפתיחת הכרך הראשון של ספרו, שיצא לאור אחרי מותו. הפתיחה הזאת, הנאה בתכנה ובצורתה, נותנת שרטוטי תכנית למדע ארץ־ישראל העתיד שלנו, מראה על המומים שבחקירת ארץ־ישראל על־ידי הנוצרים, שהיא בהכרח פגָיָתית, ופונה בכרוז אל כל הישוב היהודי בארץ־ישראל לאסוף לבָנים בשביל הבנין הגדול — בעתיד — מדע־הארץ העברי.

ספרו של המחבר הוא, על־פי ראשי הפרקים שֶׁשִּׂרטט בהקדמה, מעין מורה־דרך לפתרון שאלת מדע ארץ־ישראל. אם נבוא להעריך את הספר, אין לנו לגשת אליו בקנה־המדה של הבקֹרת גרידא. המחבר לא חשב את־עצמו למגַלה אמִתות חדשות במדע שלפניו; הוא ידע, כי אינו תַּיָּר שעבר את ארץ־ישראל וסוריה ואת חצי האי סיני מן הקצה אל הקצה ועמד על כל תל ועל כל חרבה, כי אינו ארכיאולוג מנֻסה, שחפר חפירות במקומות שונים וגִלה את שרידי ימי קדומים. — הוא היה בעִקרו תלמיד־חכם יושב אֹהל, שלקט בשקידה גדולה ועצומה את כל החֹמר אשר מצא לפניו בספרות העתיקה שלנו מכתבי־הקֹדש ועד ספר הזהר, מתּוך הספרות העתיקה של יתר העמים, שמצא אותה מתֻרגמת לפניו באחת הלשונות החיות, ומתוך מיטב הספרות המדעית החדשה שבלשונות אירופה — וכל ערך וערך של הספר הזה הוא קֹבץ־כל לקט של חֹמר רב בפנים עם הערות רבות, מראה־מקומות וכדומה. ואמנם החֹמר הזה הוא רב מאֹד וקובע ברכה לעצמו, ויש אשר המחבר בא להוציא הלכות גיאוגרפיות או היסטוריות מן החֹמר הזה במקום שהניחו לו החוקרים הקודמים להתגדר

[1]) ארץ־ישראל ושכנותיה, אנציקלופדיה גיאוגרפית־היסטורית לארץ־ישראל, סוריא וחצי האי סיני... מאת הרב ישראל זאב הלוי איש הורוביץ ז"ל מירושלים. כרך ראשון. א—י. נמסר לדפוס על ידי בן המחבר אברהם הורוביץ. בהוצאת הרב אהרן טייטלבוים, ניו־יורק. וינה תרפ"ג. 8^0 גדול (לקסיקוני), XII+372 עמודים.

בו; — החוקרים היהודים, מפני שלא ידעו את המדע האירופי, והחוקרים הנכרים, מפני שלא הכירו את ספרות ישראל — ומוציא מסקנות חשובות. אמנם לא תמיד נוכל להסכים למסקנות האלה, כי לא בכל מקום נִתַּן בידו להקיף את הענין מכל צדדיו ולהוציא משפט שאין להרהר אחריו, ויש אשר האדיקות הדתית שלו והערצת המסרת גורמת להנחות, שאין רוח המחקר החפשי נוחה מהן. אולם עצם חשיבותו של הספר בשבילנו נמצא בקובץ החֹמר הרב, פרי יגיעה ועבודה קשה מאד, שהרוח החיה שבה היתה החִבה העזה לארץ־ישראל ולמחקר גם־יחד: כי החֹמר הזה מְסֻדר על־פי סדר נאה של א״ב מסביב לערכים הגיאוגרפיים השונים, שמות ההרים והעמקים, הנהרות והאפיקים, הערבות ועינות־המים, הפלכים והמחוזות, הערים והכפרים, בשלֵמות מסֻימה; והן לא נמצא עוד בידינו ספר כמו זה בלשון העברית, ספר שיש בו כל מה שנכתב בספרותנו העתיקה על הערכים הגיאוגרפיים, יחד עם דברי סופרי הגויים והנחות המלֻמדים החדשים. — זהו ספר־סיוע לכל מי שיש לו ענין למדע ארץ־ישראל, וגם המלֻמדים, שיש בידם כל הספרות הלועזית המתאמת, לא יוכלו להסיח דעתם ממנו. מפני ההקף הגדול של העבודה הזאת לא יכול המחבר לנהוג בכל חלק מדת־דיוק שוה, ויש אשר העתיק דברים בחפזון והוציא אותם מידי פשוטם, או שִנה את המעשה המסֻפר בחפזו, — אך עלינו לשים אל לבנו, כי דברים כאלה הם מן ההכרח לאנשים בעלי תפישה מרֻבה, וגם המלֻמדים הגדולים לאי נקו מהם. בדרך־כלל השתדל המחבר לדַיֵּק בדברים והנחות רבות שלו מראות על זהירות יתֵרה הנאה למחקר מדעי ועל התרחקות מהשערות נמהרות ומהמצאות חריפות.

מעלה יפה לַסֵפר היא הבחינה הלאֻמית שלו, ובחקירה ההיסטורית על המקומות השונים תופשת הבחינה האמורה מקום בראש. הנה; למשל, הערכים „חברון" ו„טבריה", שתי הערים האלה זכו לחשיבות יתֵרה בדברי ימי ישראל למן הימים הראשונים, וגם כיום הזה הן מרכזים חשובים לישוב היהודים בארץ ונחשבות על „ערי הקדש". לכל אחד משני הערכים האלה הקדיש המחבר מונוגרפיה שלֵמה, שכלל בה את כל הידיעות הטופוגרפיות הנוגעות לערים אלה בעבר וגם בהוה, את כל הזכרונות הלאֻמיים הקשורים בהן ואת תולדות הקבוצים היהודיים שבהם בחֹמר וברות במשך הדורות. גם ביתר הערכים מביא המחבר את כל הפרטים שיש להם חשיבות לאֻמית ועם זה אינו עובר בחשאי על תפקידם בהיסטוריה הכללית, על ערכם לנוצרים ולמֻסלמים וכדומה.

חֹמר רב ומֻתקן במקומות מסֻימים נמצא לפנינו בספר הגדול הזה, שהוא מֵכיל קרוב לארבע מאות עמודים כפולים בפורמט גדול (לֶקסיקוני). המחבר הבין את מדת הצמצום, לדַבר בלשון קצרה ולכלול הרבה תֹכן במבטאים מועטים. הצורה החיצונית היא מְשֻׁבחת מאד. אכן זה הוא ספר דראוי להתכבד, ספר רב־התֹכן, המלא חִבה לארץ־ישראל ומעורר חִבה אליה.

י. ג. ש.

„זוג המלים בתנ"ך"

„זוּג[1] המלים בתנ"ך" — מאמר מדעי למחקר התנ"ך והמסורה, מאת ד״ר בנימין מנשה לוין (מהדורה שלישית). חיפה (א"י). תרפ"א.

בחוברת זו מובאות דוגמאות הרבה לאותו חזיון לשוני במקרא, הנקרא בשם זווג המלים, והוא „ששני שמות או פעלים הבאים זה אחר זה או זה לעומת זה, לפעמים יַטֶּה האחד את חברו מחֻקי הדקדוק[2]) כדי להתאימו אליו בהברת המבטא" (עמוד 1). המחבר טרח וקבץ דעות המדקדקים למן ר״י חיוג ועד האחרונים והוסיף עליהן כנ"ה וכמה חדושים משלו, והרבה מהם ודאי שיִכָּנסו לאותו הפֵּרוּש

---

[1]) נבון יותר: זִוּוּג, מלא. הטעם ידוע ואין להאריך. וכן מצינו: עִוּוּן (מ״ב ז, ט; תהלים, נא, ז), לְצַוּוֹת (אסתר, ד, ח), ומִצְווֹת (נחמיה, ט, יד) — ואם במקרא כך, בספרותנו החדשה לא־כל־שכן.

[2]) בהמשך מאמרי יֵרָאה, כי דפיניציה זו נפרזת.

המדעי, העתיד להכתב, אחרי שנשתחרר ממסורתם של מבקרי המקרא משלנו ומשלהם, הממציאים לנו על־פי־רב טקסט חדש של התנ״ך, הקרוב אל טעמו הפרטי של המבאר.

חבל שלא ידע המחבר לבלום את הנטיה להגזמה ושלא שם לב להרבה הלכות מפרסמות בדקדוק המדעי. פגימות אלה קלקלו את שורת הבחנתו והביאוהו לידי יתר גרוע מיתר סתם, שאינו אלא כנטול. זווג המלים מושל, לדברי המחבר, ביד רמה וכחו יפה לבטל כל כללי הדקדוק, עד שקשה לו לעובר על כל החוברות להשתחרר מן הרושם, כי אין כל הקדוק בתנ״ך; אין משקלים, אין בנינים ואין יחיד ורבים. ואם יהא הרצון מלפני „זווג המלים״, אפשר לכתוב קציר תחת קוצר (עמ׳ 19), נשברתי ת׳ שברתי (עמ׳ 18), ויניסו ת׳ וינוסו (עמ׳ 9), קמה ת׳ קמו (עמ׳ 17), עשיתני (לי יאורי ואני עשיתני, יחזקאל, כט, ג) ת׳ עשיתי (עמ׳ 16) ועוד ועוד. דחוקים כאלה מביאים את הקורא לידי הרגשה, כי לשון התנ״ך היא כחומה פרוצה בלי כללים קבועים ולמרת־רוחו של המחבר וקנאתו למסורה הם מכניסים את הקורא המעין בתוך תחומה של „בקרת המקרא״. שהרי יש מקום לחלוק ולאמר: מכיון ש„עשיתי״, הרי משל, הוא העקר ולא „עשיתני״, שמא אין כאן באמת אלא שגיאת־גררא, כלומר, פליטת הקולמוס מתוך הגהות שלא־מדעת אחרי „אני״ שלפניו; והוא הדין בשאר המשלים.

אבל באמת נמצא במשלים הרבה, שהובאו במאמר זה, לא „נטיה מחקי הדקדוק״, כדבריו, אלא חזור אחרי צורות דקדוקיות, שבכחן להוסיף למבטא יפי הצלצול, אלא שאותן צורות אינן מצויות כל־כך ונראות הן כמתנגדות לדקדוק. הרי שאין הזווג הורס את הדקדוק, אלא, להפך, נשמע לו גם הוא. ראיות תבארנה הברי:

בעמ׳ 9 כתוב: „וכן ויריעו ויניסו (שופטים, ז, כא) ת׳ וינוסו שב„קרי״ כדי להתאים אל ויריעו שלפניו. מעיר לעזור במקום לעזור שבקרי משום הדמותו אל מעיר״. הדברים סתומים, אבל מתוך ההמשך יוצא, כי בשביל זווג המלים בא הפעיל במקום קל, ואין הדבר כך. ברם העיר בירחון Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, 43, 179, 11, כי נמצאים במקרא מקומות ועתיקים, שמצדם הפורמלי הם מבנין הפעיל ואינם באמת אלא מבנין קל, כמו שמצינו בערבית. ועל־פי זה נאמר, אם אפשר ויש צרך בכלל להכתיע כאן בזווג המלים, כי הניחו כאן צורות עתיקות לא־מצויות בשביל יפי הצלצול, ונאמר, כי ויניסו אינו הפעיל אלא קל, צורה שניה לוינוסו, וכן שום—שים. ובנוגע ללעזור כבר העיר Brockelmann בספרו Grundriss der vergl. Gram., חלק א, 338, כי איננו הפעיל אלא קל.

„ידינו לא שפכה את הדם ועינינו לא ראו (דברים, כא, ז), משום ועינינו בא גם ידינו בלשון רבים תחת ידנו. וראוה לדבר הוא הכתיב שפכה והקרי שפכו״ (עמוד 9). כל אותה ההתקות לפרש את מספר הרבים של „ידינו״ מיותרת היא, מפני שכבר הסכימו המדקדקים, כי „שפכה״ הכתוב היא הצורה הקדומה של הנסתרות[1]. ויש עוד מקומות כאלה במקרא והוא הדין בשפכה אשורי (תהלים, עג, ב), שהמחבר (15) מוצא ברבים של „אשורי״ זווג „לרגלי״. וכן ועיניו קמה (ש״א, ד, טו), כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים, סח, יד)—כל אלה צורות עתיקות של הנסתרות. כך נפרש את המקרא „נלכדה הקריות והמצדות נתפשה״ (ירמיה, מח, מא), שמחברנו (עמ׳ 17) רואה שם זווג: נתפשה—נלכדה, ונאמר, כי לא נשתנו כאן המספרים, אלא השתמשו בצורה עתיקה.

„וישנו את טעמו (ש״א, כא, יד), הפרוש וישנו כמו וישנה להזדווג אל טעמו״ (עמ׳ 17). הראיה מן כתבת מישע, שנמצא בה „ויענו את מואב״ תו ועונה, היא נכונה, אלא שלא נתבססו הדברים במאמר ככל הצרך. זווג המלים גרידא קלוש הוא ביותר ואין בכחו לשנות שנוי נמרץ כזה במלת „וישנו״ צורה עתיקה לפנינו, שנתקימה בה וי״ו לי הפעל[2].

---

[1] עין למשל: Bauer-Leander, Histor. Gram. § 42.

[2] פעלי ל״ה אינם אלא ל״י או ל״ו, ונמצאות עוד אותיות אלה בצורות רבות של גזרה זו: ראוי, בוכיה, פוריה, עוטיה, שלוה מן הפעל שלו (איכה, א, ה), ובארמית: חזיתה, הויתה (דניאל, ב, לד, מא). ענין זה משכל ראשון הוא בדקדוק המדעי, רק „מדקדקינו״ עודם מטמטמים אותנו בל״ה ואף הער לא יעירו על כך.

ויש עוד צורות כאלה: תֶּשִׁי (דברים, לב, יח) משרש נשי, וַתִּזְנִי (שם) ת׳ וַתִּזְנֶה (ירמיה, ג, ו), אל תֶּמְחִי ת׳ אל תֶּמְחֶה (שם, יח, כג)[1], תפתח ארץ ויפרו ישע (ישעיה, מה, ח), ויפרו ת׳ ויפרה[2]). ובעבר מצינו: נפל אשת בל חזו שמש (תהלים, נח, ט), חָזוּ מן חֲזִי הקדום.

„כאסֹף קציר קמה (ישעיה, יז, ה) קָצִיר תחת קוצר להשוות הברתו אל קמה" (עמוד 19). יש לחלוק ולשאול, מפני מה לא נאמר באמת קוצר להשוותו אל כאסֹף? אלא שצורת קציר היא משקל פָּעִיל בהוראה אקטיבית, עַיֵּן Barth, Nominalbildung, מבוא, III, עמוד 182, מובאים שם משקלים כאלה בערבית.

איני יודע, מפני מה צריך לפרש, כי הנקוד של וְאַחְדְּלָה (איוב, טז, ו) הוא בפַּתָּח ת׳ סגל ולראות כאן זווג לַאֲדַבְּרָה שקדם לו (עמוד 20). הרי מצינו גם וַיַּחְדְּלוּ לבנות העיר (בראשית, יא, ח), וַיַּחְדְּלוּ הקולות (שמות, ט, לג). עַיֵּן Ges.-Kautsch. § 63 f.

בפסוק כְּהִנְדֹּף עשן תנדף (תהלים, סח, ג) אין כהִנְדֹּף ת׳ כְּהִנָּדֵף (עמוד 20), מפני שהמקורות בעלי החולם, נִקְטֹל וְהִקָּטֹל (בה׳ לפני ב׳ האפי), הם קדומים בזמן והמקור הַבָּרוּי מאחר (עַיֵּן בַּרט, בספר הנ״ל, עמ׳ 74). הזווג אולי בזה, שלא נתנקדה תבה זו בקמץ, הִנָּדֹף, ע״מ הֵאָכֹל יֵאָכֵל (ויקרא, ז, יח), הִנָּתֹן יִנָּתֵן (ירמיה, לב ד), אלא הִנְדֹּף בשוא להשוותו אל תִּנְדֹּף[3]).

„ישַׁבְתְּי בלבנון מקֻנַּנְתְּי בארזים מה נֵּחַנְתְּי (ירמיה, כב, כג), וישפטו להיות נֵחַנְתְּ ונזדוג אל מקֻננתי, ישבהי" (עמ׳ 20). באור זה הוא על־פי דעת המפרשים, כי שרש נחנת הוא חנן, אבל פֵּרוש זה דחוק ואין נֵחנת אלא נפעל משרש חחת ת׳ נֵחַתְּי והנ׳ היא לפרוד[4]) האותיות, לבל תבאנה שתי אותיות שוות רצופות (דיסימילַציה). וכן מצינו: חִנְטִין[5]) (עזרא, ו, ט; ז, כב) ת׳ חִטִּין; מַנְדַּע (דניאל, ב, כא; ד, לא, לג) ת׳ מַדָּע; חנגא (ביצה, לג, א) ת׳ חגגא, שהרי השרש חגג; מְטַרְפֵּס[6]) (כמטרפס ועולה כמטרפס ויורד, ירושלמי ערובין, כח, ג) ת׳ מְטַפֵּס; קִטֵּם[7]) (מעשרות, ג, ט) ת׳ קטם (ולא יקטמנו להריח בו, ביצה, לג, ב); כרסְמֶּ[8]) (תהלים, פ, יד) ת׳ כסם (יחזקאל, מד, כ); כורסא בארמית ת׳ כסא בעברית; מִצְלְהַב[9]) תרגום קָלָל, (שם, א, ז), שהשרש בו צהב. בכל המשלים האלה, ואפשר להוסיף עליהם כהנה וכהנה[10]), נראה אות שוטפת לפרוד האותיות. שרש חחת עולה יפה בהמשך מקראנו והוא במקומו הראוי בנגוד לבטיחותם בארזי הלבנון.

אסֵּם: לא כל המקראות הסתומים המובאים באותה מחברת החזיון של זווג המלים עשוי להם ולא תמיד עלתה בידי המחבר לבַסס דבריו, ואף־על־פי־כן תיתי לו, שאהבתו למסורה וזריזותו הביאוהו לעבודה זו המעוררת מחשבות בלב המעַיֵּן, ובספרותנו, העניה כל־כך במקצוע הפרשנות והדקדוק, ודאי שהיא קובעת ברכה.

ח. דיסטֶנפֶלד.

1) עַיֵּן Gesenius-Kautsch, 27 § 75ii

2) במקרא קשה זה מצאו מבקרי המקרא מקום להתגדר בו ותקונים שונים הִצעו. עַיֵּן בקֹבֶץ פרושים לתנ״ך מאת מַרטי, בפֵרושו של קרוז, הוצ׳ כהנא, ובארליך Randglossen. אבל אין שום צֹרך לשַׁנות הנוסח. יפרו נתפתח מן יִפְרָו הקדום (וכבר הכיר בַּרט בספרו „עטים. שטודיען", עמ׳ 12—13, כי פרה הוא מִשרש פרו) ותצמיח אינו פועל יוצא, אלא עומד, כמו יַפְרִיחַ=יִפְרַח. וכן כתב גנאח בספר השרשים, ערך צמח: „... וכָבֵד אחר כִּי כָל יִשְׁעִי וְכָל חֵפֶץ, כִּי לֹא יַצְמִיחַ (ש״ב, כג, ה), אלה כלם בלתי מתעַבְּרים", כלומר, פעלים עומדים, ועפ״ז כאלו נאמר: וּתִפְתַּח ארץ (את פיה) ויפרה ישע וצדקה תצמַח.

3) עַיֵּן Böttcher, Lehrbuch der heb. Spr., § 988, 1.

4) אני קורא לחזיון זה „פֵּרוּד", ההפך של „זווג" המקֻבל בלשון.

5) עַיֵּן Ruzicka, Konsonantische Dissimilation in den sem. Sprachen, עמ׳ 157.

6) הנ״ל, עמ׳ 135.

7) הנ״ל, עמ׳ 168.

8) הנ״ל, עמ׳ 185.

9) הנ״ל, עמ׳ 224.

10) עַיֵּן גם König, Krit. histor. Lehrgebäude der hebr. Sprache, II, I, הערה 471; Brockelmann, Grundriss, I, 343—46.

„ספרות ההיסטוריא הישראלית"

אברהם כהנא. ספרות ההיס־טוריא הישראלית [ספר ראשון], מן מגלת תענית עד רבי משה בן מימון. ווארשה תרפ"ב. VIII+264 עמודים. ספר שני, מן רבי יהודה אלחריזי עד גזרות ת"ח. ווארשה תרפ"ג. 325 עמודים.

בשני ספרי אנתולוגיה זו רצה המחבר לתת לקוראים העברים, ביחוד „למורים ולבני־הנעורים הרוצים להשלים את ידיעותיהם", את ספרות ההיסטוריה שלנו בכלי ראשון, לאמר: פרקים נבחרים ממקורות דברי ימי ישראל (מסוף ימי בית שני ואילך) הכתובים עברית (או המתֻרגמים עברית על־ידו). אל ספרות היסטורית זו נכנסים, לדעת המחבר (בהקדמתו), „כל מיני המקורות שנכתבו עברית: כרוניקות, אבטוביוגרפיות וזכרונות, מסעות, דברי אגדה, הקדמות לחבורים ידועים (שיש בהן הרצאה היסטורית) וכדומה". ספרות זו אינה רחבה ביותר. כפי עדות המחבר (במבוא הספר הראשון, עמוד VII), „ספרו של רבי משה שטיינשניידר על הביבליוגרפיא של הספרות ההיסטורית בעברית אינו כולל יותר מן 317 נומרין, אף־על־פי שהכניס לתוך נומרין אלו גם תעודות בודדות, תקנות, הרצאות, ביו־גרפיות וכדומה". עלינו להוסיף עוד, כי מבין ה„נומרין" האלה רבים אינם אלא חוזרים על דברי חבריהם או מוסיפים עליהם רק מעט־מזער. לגבי תקופה אֲרֻכּה קרוב לאלפים שנה, שהתגוררו בה היהודים בכל קצות העולם, מִכְפָּר מועט כזה אין בו כדי להקנותנו ידיעות היסטוריות כוללות.

אלמלי באנו לכתוב דברי ימי ישראל בגלות על יסוד המקורות האמורים, לא הצלינו בידינו אלא פרשיות בלתי־מְרֻבות ומקטעות, בלי קשר מקומי מספיק ובלי סדר זמני הגון, ולכל־היותר זכינו לסקירה על שלשלת הקבלה של חכמי־הדורות, המנהיגים הרוחניים של היהדות — כי דבר זה לבדו שִׁמש ענין לרֹב כותבי ספרי ה„קבלה" וה„יוחסין" וה„דורות" ושאר מיני „דברי הימים" בדורות שעברו. אולם באמת לא הספרות ההיסטורית לבד היא יסוד מחקר דברי ימי היהודים בגלות, אלא גם כל הספרות הגדולה והרחבה של היהודים בכל ארצות הפזור, והחוקר מרבה להוציא הלכות היסטוריות חשובות מכְּפָרים שאין להם אפי היסטורי ושלכאורה אינם בגדר הספרות ההיסטורית. ומלבד המקורות העברים הנה גם מקורות לועזים רבים מכל המינים, ספרי ישראל וספרי אֻמות־העולם, מרחיבים את ידיעותינו ההיסטוריות.

המחבר שָׂם לב במקצת לדבר הזה, ולפיכך השתדל להכניס אל האנתולוגיה שלו — ואם גם במדה זעומה מאד — קטעי תרגומים מכְּפָרים לועזים, שיש בהם ענין לדברי ימי ישראל.

בתחלה עלינו לעמוד על התכלית, שכִּוֵּן לה המחבר בבחירת החֹמר ההיסטורי. כי הוא לא באר תכלית זו כל־צרכה בהקדמתו הקצרה ואף לא במבואו, ולפיכך אינה מְחֻוָּרה לנו. — גלוי, שכל אנתולוגיה תְּכֻוַּן לאחד משני דברים: או להעמיד את הקורא על דרכי הצורה הספרותית, דרכי הלשון והסגנון ואוצר הַמֻּשגים וְהַמֻּנחים המשמשים בשבילם, — כדי להקל עליו אחר־כך את קריאת המקורות כמו־שהם, ככל שעור קומתם, או להקנות לקורא סכום מֻסים של ידיעות ממשיות מתוך הלקוטים שנכנסו אל האנתו־לוגיה, ידיעות, שעל־פיהן יוכל להכיר את הענינים ואת הקשר שביניהם. והנה המחבר בעצמו העיר בהקדמתו, כי המקורות ההיס־טוריים העברים „רֻבם ככֻלם לשונם כל־כך יפה וקלה עד שקטן כגדול ירוץ לקרוא בהם". לפיכך אין האנתולוגיה ההיסטורית העברית רשאית לטפל הרבה בצורה הספרותית ולשַׁמש רק מעין ספר־עזר לשוני וסגנוני, כי־אם עליה לתת לקוראים קֹבץ ידיעות היסטוריות בלשון המקורות הראשונים. זוהי בודאי כַּוָּנה רצויה, ועלינו להחזיק טובה למחבר על שטרח ללקט את דברי המקורות ולָבֹר מהם את הנבחר לפי הכרתו.

אלא... שסקירה שטחית על הספר דיה להוכיחנו, שעֵרַב המחבר כאן את יסוד האנתולוגיה ההיסטורית ביסוד אחר של אנ־תולוגיה ספרותית טהורה. לא את ההיסטוריה מסר לנו כאן, כי־אם את דרך כתיבת ההיסטוריה, ואף לא את דרך כתיבת ההיסטוריה כשהיא לעצמה, כי־אם דוגמאות מספָרים ומקונטרסים ישנים, שבהם בקש ומצא את „ההיסטוריה הישראלית"; לא על

המאורעות החשובים סמך את הלקוטים שלו, כי־אם על הסופרים השונים, הנקובים בשמותם והאלמונים, ומכל אחד מהם לקח כטוב בעיניו ולא שם את לבו כלל למקדם ולמאחר, וסוף־סוף לא העלה בידו אלא אנתולוגיה לשונית־סגנונית, שכלל בה, כיוצאי־דפן, תרגומים אחדים ממקורות זרים, שאין להם יחס אל ההיסטוריוגרפיה הלשונית, — כדי לצאת גם ידי חובת העקר השני.

את „ספרות ההיסטוריא" שלו פתח המחבר ב„מגלת תענית". הנה ידוע הדבר, שרק חלק קטן מתכן המגלה הזאת מחוור לנו במובן היסטורי, ולא מצד עצמו, כי־אם מפני שיש לו סיוע במקורות אחרים. עד־כמה מגלה זו יכולה לשמש לקוראי הספר, שאינם בכלל ממחים, גלה לנו המחבר עצמו בהערות הרבות שהכרח לצרף אל המגלה, ואחרי כל הפרושים וההסברות עדין דבריה סתומים וחתומים, ואין ללמוד מהם הלכה היסטורית. בהערותיו העתיק המחבר דעות חוקרים שונים, ומהן סותרות זו את זו, ולא תמיד בחן את הדברים והכריע בענין. והנה החוקרים, שטפלו ב„מגלת תענית", התקשו מאד בהבנת המקור החידתי הזה והרבו השערות וסברות מספקות על יסוד ידיעתם במקורות אחרים, וכשקבל המחבר את דבריהם כמו שהם, פטר את־עצמו מאחריות פרוש תמוה, ומכל־מקום לא הביא תועלת לקוראים. ככה סמך על דברי צ י ט ל י ן, שפרסם בשעתו מאמר גדול על „מגלת תענית" ברבעון האנגלי לחכמת ישראל, אף כי רב השערותיו של זה אין להן יסוד חזק. על־פיו סדר המחבר את חשבונות השנים והירחים של יוסיפוס פלויוס בספרו „מלחמת היהודים" — בלי בחינה יתרה. בשתי ההערות 23 גם 25 סמך המחבר את דבריו על ספור אחד ועל פרט אחד של ספר „מלחמת היהודים" (ב, י"ז, ח), שהזכר שם היום הששי לגרפיאיוס, והעלה בידו כי זה היה י"ז אלול וגם ג' תשרי. — ובאמת אין להטיל ספק בדבר, שזה היה ו' אלול! וכן נלכד המחבר בחשבונות המספקים של ציטלין בענין מפלת צסטיוס גלוס והעמיד אותה על ז' כסלו — אף שמדברי יוסיפוס יוצא, שהיתה המפלה סמוכה לחג־הסכות ואין לאחרה ליום ה' חשון. וכמו־כן כתב כמה פעמים, ששנת מרד היהודים היתה 65 למנין אמות־העולם, בעוד שמדברי יוסיפוס יוצא גלוי ומפרש, שהיתה זו שנת 66.—יפה עשה המחבר, שמסר יחד עם התרגום העברי גם את הנוסחה הארמית של מגלת־תענית. התרגום מספיק, ואם גם חפשי הוא בקצת מקומות.

המקור ההיסטורי השני לדברי ימי־ישראל הוא „סדר עולם רבה". הקטעים, שבחר ממנו המחבר, דנים על הנביאים וזמנם ועל חרבן בית־ראשון. קטעים אלה אין להם שום ערך היסטורי, הם יכולים לשמש לנו רק בתור חמר להבנת דרכי המדרש בישיבת התנאים, ואיני מבין, מה ראה המחבר להכניסם הנה ומדוע לא הכניס חלק מן הספר, שיש בו ענין לחוקרי דברי־הימים, כמו חשבון הפולמסאות הידוע? למקור הזה סמך המחבר מקור שלישי—„מגלת בני חשמונאי", שגם היא אינה אלא מדרש היסטורי מאחר מאד. — לשם שלשת מקורות „ההיסטוריא הישראלית" האלה הזניח המחבר את שרידי הספרות ההיסטורית העברית הנוגעת בסוף ימי בית־שני, שהשקעו בספרי חז"ל, משניות תענית, סוטה פרק אחרון, סנהדרין, תמיד, מדות וכו' וכו': את הבריתות ההיסטוריות ואגדות התלמוד, שעם כל דברי־ההבאי נמצאו בהן הרבה ידיעות היסטוריות חשובות ותכנן עשיר הרבה יותר מהרשימות הקטועות על־דבר הימים שאין להתענות בהם ומן הדרושים של „סדר עולם", ששם הוציאו הלכה היסטורית מתוך הכתובים על־פי המדות שהתורה נדרשת בהן.

וכך היה ברי למחבר, ש„ספרות ההיסטוריא הישראלית" אינה בעקרה אלא קבץ מדרשים היסטוריים מאחרים, עד שהוציא מכלל ספרות זו מקורות שיש להם ערך חשוב בהחלט, כמו סדר־עולם זוטא, המקור היחיד לתולדות סוף זמן האמוראים, לגזרת מצדק, למרד בר־זוטרא ולשלשלת ראשי הפרק שבארץ־ישראל. ועוד נתן טעם לדבר (טעם שאינו מובן לנו כלל) בהקדמתו!

ממגלת בני חשמונאי עבר המחבר ישר אל אמצע תקופת־הגאונים ונתן לנו מקור היסטורי רביעי, שהוא חשוב מאד... לתולדות עשרת השבטים בימי־הבינים, הוא „ספר אלדד הדני" עם שאלת חכמי קירואן ותשובת רב צמח גאון. אם נחשם את ספר „אלדד הדני" על ספרות ההיסטוריה — מדוע השמיט המחבר את ה„נסתרות דרבי שמעון בן יוחאי", שחברו בראשית זמן הגאונים, מקור חשוב

מאד לצורת האמונה המשיחית בקרב היהודים? ואיה הם המקורות, שיסוד תכנם הוא היסטורי בהחלט? מדוע לא הכניס המחבר את „ספורי מעשה בית דוד“, ואף לא את תשובות הגאונים על־דבר בוסתנאי ובניו, שגלה אותן שכטר במסתרי הגניזה? ומדוע שכח המחבר — שתרגם הרבה ידיעות של סופרי הערבים על־דבר הכוזרים — לתרגם עברית את דברי הקראי קרקסאני על הכתות הרבות בקרב היהודים בראשית תקופת הגאונים, על אבו־עיסי מאספאהאן והתנועות המשיחיות השונות?

בעין יפה מדד המחבר לכוזרים. הוא הרבה במקורות הדנים עליהם ובראש המקורות כתב מבוא (עמוד 30—35) ובו הראנו, כי הרבה לקרא בספרות המקדשה לשאלת הכוזרים, אלא שהדברים לא התלבנו בעיניו כל־צרכם. מפני־זה כמה דברים במבוא זה צריכים עיון. הוא כותב, למשל: „יש מן הערבים שחושבים אותם (את הכוזרים) לקרובים אל הסלאבים... ויש — אל הסקיתים“. מי הם הסופרים, שמצא אצלם המחבר קרבת־גזע זו? לעמת־זאת לא הביא כלל את דברי הסופרים הביזנטיים והערביים על־דבר קרבת הכוזרים לבולגרים היושבים על נהר וולגה, וכן גם לבולגרים המערביים. בנראה, היו הכוזרים שבט טורקי שהתישב סמוך לשנת 600 בין שבטים הוגיים (הונוגוריים, בולגריים) והתערב אתם לעם אחד. „מן המאה השביעית ואילך היו מלחמות תכופות לכוזרים עם הפרסים, שהיו מבצרים את ארצם מפני התנפליותיהם של הכוזרים“. כאן לא דק המחבר בלשונו, שהרי בשנת 641 כבר נכבשו מדינות מדי ואדירביג׳אן על־ידי הערבים לצמיתות! אחר־כך מספר המחבר: „התחילו מלחמות בין הערבים ובין הכוזרים. הערבים נצחו (בשנת 2—651) והחריבו המטרפולין של הכוזרים סמנדר ורדפו אחריהם עד בלנג׳ר והרגו לכגן“. כאן טעה המחבר בזה שסמך על ספורו של אחד הסופרים הערבים המאחרים, שנעתקו דבריו בספר יאקות, ולא שם לבו לדברי כופריי ההיסטוריה העתיקים והנאמנים, כמו: בלאד׳ורי, יעקובי, אבן־סעד, אלטברי, שמדבריהם גלוי ומבאר, שלא הגיעו הערביים כלל עד סמנדר בשנת 2—651, כי־אם עד נהר בלנג׳ר (משמע, שסמנדר היתה רחוקה יותר מבלנג׳ר, ולא כמו שכתב המחבר!), וגם לא נצחו את הכוזרים, ולא המיתו את הכאקאן, כי־אם, להפך, הכוזרים נצחו אותם והמיתו את שר־צבאם סלמאן (ולא שלימאן, כמו שכתב המחבר על־פי גרסה מטעה בעמוד 55) בן רביעה אלבאהלי עם ארבעת אלפים מאנשיו, כלומר, השמידו את כל הצבא הערבי, ורק מתי־מספר נמלטו על נפשם, ותוצאות נצחון הכוזרים היו כי גם העיר דרבנד („באבאלאבואב“) נפלה בידם. ואמנם הדברים האלה ידועים לנו גם מדברי הסופר הארמני קל׳נקטואדזי. — וכן שכח המחבר לכתוב, כי סמוך לשנת 710, בימי הכליף אלוליד, התחילו מלחמות קבות בין הערבים ובין הכוזרים ונמשכו כשלשים וחמש שנה בהפסקות מועטות, וכמה פעמים נצחו הכוזרים את הערבים. הנצחון היותר גדול היה בשנת 730, כשהשמידו הכוזרים את כל הצבא הערבי שעמד בארמניה עם הנציב אלג׳ראח אבן־עבדאללה בקרב נורא, שנמשך שלשה ימים רצופים, ואחר־כך פשטו על ארץ אדירביג׳אן וכבשו את המבצר ארדביל. הכבוש הזה היה, לפי דברי יוסף מלך הכוזרים באגרתו לרבי חסדאי בן־שפרוט, אחד הגורמים להתגירות הכוזרים, ואף־על־פי־כן לא ספר המחבר עליו כלום. תחת זאת כתב, שהיו לכוזרים שכירי מלחמה „מן המושלימים ולהם היתה נטיה אל הכליפים הערבים“ — דברים שקשה לכון את מקורם.

אחרי המבוא הכניס המחבר את אגרת חסדאי בן־שפרוט ואת תשובת יוסף „המלך התוגרמי“, וגם את האגרת החדשה שנתפרסמה מן ה„גניזה“ על־ידי שכטר. בהערות נמצאו דברים אחדים בלתי־מדיקים. ככה כתב קונסטנטינה — Constantina (שם עיר באפריקה הצפונית) בעמוד 36, ובעמוד 41 העיר בצדק, שזוהי קונסטנטינופול. בעמוד 39 העיר, כי ארא ן היא מדינה במערב ארמניה, ובאמת אראן (אלבניה, בארמנית: אלואנק או אג׳ואנק) היא מצפון לארמניה. בעמוד 44 העיר, שים גרגאן הוא ים גיאורגיא (גורזיה, גרוזיה), והנה הים של גיאורגיא (עד־כמה שארץ זו מגעת עד הים) אינו אלא הים השחור, וים גירג׳אן נקרא על שם ארץ גירג׳אן, היא הורקניה העתיקה, וזה הוא שם הים הכספי בפי הערבים, ואליו נופל נהר הכוזרים (אתיל או וולגה).

אחר־כך נתן לנו המחבר שורת קטעים על־דבר הכוזרים מסופרי הערבים בתרגום עברי: רב הדברים נעתקו מן הספר הישן של Frachn:

De Chazaris, שיצא לאור׳ בשנת 1822, אף כי נמצאו בהוצאות המתקנות של ויכטנפלד ושל De Goeje. על־כל־פנים עלינו להודות למחבר על שזכה את הקהל העברי בפעם הראשונה במקורות האלה, שהיו עד־עכשו ידועים רק לבעלי־המקצוע. ואף־על־פי־כן יש לתמוה, מה ראה המחבר לתרגם שמונה קטעים מסופרים ערביים על־דבר הכוזרים, בעוד שלא תרגם אף קטע אחד על־דבר מלכות חמיר ומושליה היהודים, על־דבר היהודים בחג׳אז קדם מחמד, ועל־דבר שמואל בן עדיה, על־דבר מלחמות מחמד בשבטי היהודים בחג׳אז ובכ׳יבר, והמשא־ומתן שלו עם יהודי אילת וארץ אדום וכו׳ וכו׳.

מן הכוזרים עבר המחבר אל המקורות ההיסטוריים החשובים ביותר לתולדות זמן הגאונים: סדר הישיבות של רבי נתן הבבלי (בצרוף תרגום הספור הערבי על־דבר נטירא הבגדדי ובניו, שפרסם אותו הרכבי בשעתו) ואת אגרת רב שרירא גאון בשלמותה בתרגום עברי (חבל, שלא צרף את הנוסחה הארמית כמעשהו במגלת תענית). את מספרי השנים של חשבון רב שרירא (מנין שטרות) העתיק בהערותיו לחשבון היצירה, וחשב את שנת ג״א תמ״ט (כדעת חכמי האשכנזים בימי־הבינים) לראשית מלכות יון, ועל־כן יצא לו, שהיה רב סעדיה לגאון בשנת ד׳ תרפ״ז (במקום תרפ״ח) ומת בשנת ד׳ תש״א (במקום ד׳ תש״ב). מלאכת ההעתקה של המספרים הרבים היא קשה ומטרדת, ועל־כן אין לנו לבוא בטרוניה עם המחבר על שגיאותיו בנדון זה (בעמוד 106 נמצאו שלש שגיאות: תתכ״ו=ד׳ רע״ב, תת״ק=ד׳ שי״א, תתק״ב=ד׳ שמ״ה; גם דבריו שם בשתי הערות, כי אנבר ופירוז־שבור ונהרדעא הן בגדר היינו־הך, מתמיהים). את האגרות של רב שרירא־גאון על־דבר מצב־הישיבה הרע, שנתפרסמו מאוצר הגניזה, ושיש בהן חמר היסטורי חשוב מאד, לא חשב המחבר על ספרות ההיסטוריה.

אחרי המקורות החשובים האלה הכניס המחבר אל הקבץ את המקור רב־הענין, שיצא לאור על־פי כתב־יד יחיד על־ידי נויבויר, „ספר יוחסין״ של רבי אחימעץ, ויפה עשה שהעתיקו בשלמותו. במבוא מסר לנו המחבר את מגלת־היוחסין של רבי אחימעץ בן פלטיאל (על־פי קויפמן).—ספר רבי אחימעץ מאוריה (Oria) אינו מגלת־יוחסין של משפחה חשובה בלבד, כי־אם גם תעודה רבת־הערך על האמונות והדעות של יהודי איטליה הדרומית ומצרים מן המאה התשיעית עד המאה הי״א למנין א״ה, ואין כאן להאריך בדבר. גם במסירת ספר זה לא דק המחבר במקומות אחדים. ככה לא הכניס את שלשת הדורות החסרים בשלשלת־היוחסין של רבי אחימעץ בעמוד 140, שצריך להיות שם: „אחימעץ ביר׳ פלטיאל ביר׳ שמואל ביר׳ חננאל [ביר׳ פלטיאל ביר׳ חסדיה ביר׳ חננאל] ביר׳ אמתי״. וכשנתחבט בדברי רבי אחימעץ, שנולד בשנת ד׳ תשע״ז ובנו הבכור פלטיאל נולד בשנת ד׳ תשכ״ח, תקן בהערה: תשפ״ח, במקום תשכ״ח, ולא חש שלפי־זה היה רבי אחימעץ בן אחת־עשרה בהולד לו בנו בכורו, וצריך לתקן: תשצ״ח.

מספר רבי אחימעץ עבר המחבר (בשמרו את הסדר הכרונולוגי של הסופרים) אל ספר יוסיפון, וממנו ברר דוקא את הקטעים על־דבר תרגום־השבעים והחשמונאים הראשונים. בדבר זה נתק את קשרי הספר ושב בקפיצה מסוף זמן הגאונים אל ימי בית־שני, וגם חזר על המאורעות ההיסטוריים שכבר ספר עליהם מפי מגלת בני־חשמונאי, — ועם כל־זאת לא נתן לנו שום מקור היסטורי, כי הן לא יוסיפון הוא עכשו המקור לדברי ימי בית־שני. לו העתיק המחבר את הפרשה הראשונה של יוסיפון, שיש לה ערך לאתנוגרפיה של הימים ההם, או את הקטעים על־דבר אלעזר ראש־מצדה ונאומיו וקינותיו, שיש להם ענין לפסיכולוגיה של היהודים בשעת כתיבת הספר, כי־אז יצא ידי חובתו במובן ההיסטורי במקצת.

„מגלת אביתר״, שסמך המחבר לספר יוסיפון, היא מקור היסטורי בעל־ערך, אלא שכאן מגלה זו פורחת באויר, מכיון שלא שמענו כלל על־דבר הישיבה שבארץ־ישראל בתקופת הגאונים. אין זכר לאגרות בן־מאיר ולתשובות רב סעדיה. מן הראוי היה למסור באנתולוגיה את הקדמת „ספר הגלוי״ של רב סעדיה, שבודאי היא מקור היסטורי חשוב.

בזה חתם המחבר את מקורות ההיסטוריה של זמן הגאונים, ופנה אל ספרות הדורות המאחרים: העתיק קונטרס על־דבר גזרות תתנ״ו (לרדיפות המאחרות לא שם המחבר

לב ולא הכניס את האבטוביוגרפיה של הרוקח ואת דברי רבי אפרים מבונה, שנמסרו בקטעים ב„עמק הבכא״). ותכף לו סמך את ספר הקבלה לראב״ד הלוי, ואחריו הביא את השלמת ספר הקבלה של... רבי אברהם מטורוטיאל, שהוציא לאור הרכבי במקרה: ההשלמה הזאת נכתבה אחרי גלות ספרד והיא כאן שלא במקומה, גם בהדרגה הכרונולוגית של המאורעות וגם בסדר הכרונולוגי של הסופרים. מדוע לא הכניס המחבר את השלמת הסופר הפרובינצלי, החשובה הרבה יותר, וכמו־כן את דברי רבי שם־טוב שנצלו, את דברי הרוקח המובאים ב„מצרף לחכמה״, ואת הפרשה ההיסטורית שנעתקה בתשובות מהרש״ל סמן כ״ט — זהו סודו של המחבר.

אחר־כך מסר לנו המחבר קטעים ממסעות רבי בנימין ואת סבוב רבי פתחיה. בפתיחה ל„סבוב״ כתב, שנסע רבי פתחיה לארצות המזרח בשנת ה׳ ת ת ק ״ ו (עמוד 218), וכנראה זוהי טעות הדפוס.

אחרי ספרי־המסעות העתיק המחבר אחדות מאגרות הרמב״ם (ולא את אגרת־תימן!). בראש האגרות כתב פתיחה רחבה על־דבר הרמב״ם והמחלקת על ספריו, וההרצאה חטופה ומבֻלבלת קצת (ביחוד בעמוד 234—235). אחרי האגרות הביא את שלשת כתבי החרם של הרשב״א, כאִלו היו ערוכים כנגד הרמב״ם בפרט ולא כנגד למוד־הפילוסופיה בכלל, ו א ח ר י החרמות האלה — בדרך של אנכרוניסמוס — את אגרת רבי הלל מוירונה, שחוקרים רבים מטילים ספק באמתות ענינה. בזה חתם המחבר את הספר הראשון ושִיֵר רשֻם, כי הכִנוס שלו הוא מִקְרִי במדה מְרֻבה, בלי סקירה כוללת על מקורות ההיסטוריה של התקופות ההן.

הספר השני גם הוא אינו אלא ערב־רב של קטעי ספרים, קונטרסים, הקדמות בלי שום קשר הגיוני ואפילו בלי סדר כרונולוגי של הסופרים. בתחלה באו שלשה שערים מ„תחכמוני״ של אלחריזי, ואחר־כך הקדמת ספר „צדה לדרך״, שהיא בעלת ערך היסטורי מסֻים, ואגרות רבי עובדיה מברטנורה, החשובות ביחוד לידיעת ארץ־ישראל בזמנו, אגרת ארחות־עולם של רבי אברהם פריצול על־דבר דוד הראובני, ו א ח ר י ה קטעי הקדמות דון יצחק אברבנאל לפרושיו על־דבר חייו בפורטוגליה ובקסטיליה וגלות ספרד,

ואחר־כך שתי „מגלות־מצרים״, האחת משנת ד׳ אלפים תשע״ב (!), והשנית... משנת ה׳ רפ״ד, ושוב ספור נסיעת דוד הראובני — על־פי ספר־הזכרונות שלו (הסדר הכרונולוגי מתמיה), וקטע מספר יוחסין, ולא מצא לו המחבר קטע יותר חשוב מהמצאת ר ב י י צ ח ק ד מ ן ע כ ו על־דבר חבור ה„זהר״, ש א י נ ה למחבר ספר יוחסין, וראוי היה להכניסה במקום אחר ועל שם מחברה. ואחר־כך קטעים אחדים משני ספרי רבי יוסף בן יהושע הכהן, האחד על־דבר גזרת בלוי״ש (העתקה מדברי רבי אפרים מבונה!), והנשארים מזמן הכותב. ובינים שוב מעשה דוד הראובני, וגם ענין שלמה מולכו. ומשם נסוג המחבר שוב אחור אל גלות ספרד על־פי רבי אליה קפסלי. אחר־כך הגיע ל„שבט יהודה״, ממנו העתיק את „שמד ח׳״, שהיה על דעת המחבר בימי אלפונסו שמלך במשנת 1416 עד 1458 בספרד (ולא הָעִיר, שמשל בארגוניה, כי הרי סתם ספרד היא קסטיליה. מובן, שהדבר בכלל צריך עיון; כי בעל „שבט יהודה״ היה רגיל אצל אנכרוניסמים וכיוצא בהם), ועוד דברים שהובאי שבהם מרֻבה על התֹכֶן ההיסטורי. לְעֻמת־זאת לא העתיק את הדברים ההיסטוריים באמת, כמו המעשה על־דבר הוכוח בטורטושה.

יפה עשה המחבר, שהִרבה להביא דברים מספר „שלשלת הקבלה״. אמנם עֵרך היסטורי במובן הרצאת המעשים שהיו אין לרֹב הספורים האלה, אולם הם חשובים מאד להבנת נשמת־העם וכח היצירה שלה. אפס כי הספורים האלה מנתקים שוב את השלשלת ההיסטורית — ושבים אנחנו אל רמב״ם, רש״י ונכדיו. אִלו העתיק המחבר את המעשה על־דבר רבי אמנון לא מספר „שלשלת הקבלה״, כי־אם ישר מספר „אור־זרוע״, בודאי ידע כי הספור הזה הוא מיסודו של רבי אפרים בן יעקב מ ב ו נ ה, ולא השאיר את הגרסה המְשֻבֶשת „מוויינה״ בלי תקון (עמוד 148).

מה ראה המחבר לסמוך תכף ל„שלשלת הקבלה״ קטעים והקדמות מספרי יש״ר מקנדיה (וגם הקדמות זרים לספרי יש״ר בכלל)? על־כל־פנים רֹב הקטעים האלה אין להם כמעט שום יחס אל ההיסטוריה. דברים יותר חשובים לתולדות ההשכלה של הזמן ההוא יכול המחבר למצא בפתיחת ספר „איל מ״ ליש״ר. מיש״ר נסוג המחבר אחור אל ספר „צמח

דוד", ממנו העתיק שני קטעים, השני הוא „השירה" הארֻכה על פּרענות פֶטמילך בפרנקפורט על נהר מַין וישועת היהודים. אנו מקבלים אותה ברצון; אבל מדוע לא נמצאו בספר הקינות על הרציחות הנוראות שבימי־הבֵינים באשכנז ובצרפת? כלום ערכּן ההיסטורי פחות מזה? אחר־כך הביא המחבר את „ספר הזקוק", שחבר מומר אחד, כללים למבקרים הקתולים בנדון בקרת ספרי ישראל. כל זה טוב ויפה; אולם מדוע זכה „ספר הזקוק" להכנס אל הקבץ, בעוד אשר וכוח רבי יחיאל מפריז, וכוח הרמב"ן וספר יוסף המקנא נשכחו כמת מלב?

מ„שבחי האר"י" זכה אותנו המחבר בחתיכה הראויה להתכבד, ואולי היא גדולה יותר מכפי המדה. ואחר־כך הביא קטעים מפרשת חיי רבי חיים ויטל, ומשם עבר אל „תולדות הספר מאור עינים" — ספק גדול, אם זה הוא ענין רב להיסטוריה — ובלי ספק הכניס המחבר לחנם את דברי אחד האחרונים שבאחרוני רבני איטליה, רבי חננאל ניפי, על „מאור עינים" אל „ספרות ההיסטוריא הישראלית". — לעֻמת־זאת שכח את המחלקת הגדולה על־דבר הסמיכה ושאלת הקמת מרכז דתי כולל בארץ־ישראל, ולא פרסם אף אחד הכתבים הנוגעים בה. הקטעים מספר „חיי יהודה" של די־מודינה יש להם ענין רב לידיעת חיי יהודי־איטליה בזמנו — ראוי להזכיר, כי די־מודינה היה זקן בעשרים שנה מיש"ר מקנדיה, והמחבר בסדר המקורות הפך עליונים למטה ותחתונים למעלה. בביוגרפיה של די־מודינה כבר טפל המחבר קֹדם, והוא בבחינת בר־סמכא במקצוע זה. אחר־כך נתן המחבר את „מגלת איבה" לבעל „תוספות יום־טוב" בשלמותה. זוהי אבטוביוגרפיה, שיש לה ערך היסטורי. מן הראוי היה לסמוך אליה תכף את הקטעים מספר „יְוַן מצולה" ו„מגלת עיפה" על־דבר גזרת ת"ח ות"ט. אולם המחבר לא עשה כך, כי־אם הכניס באמצע שוב בדרך־אנכרוניסמוס שני קטעים קצרים מתֻרגמים מ„זכרונות גליקיל האמיל".

בכלל עושה האנתולוגיה רשֶם של חנות מכל מיני סחורה, הבאה ליד, ונסדרה בלי שיטה קבועה ובלי סקירה היסטורית. כמה מקורות זלים המטפלים במאורעות צדדיים נכנסו אליה, וכמה מקורות חשובים לא נכנסו אליה! המחבר אוהב את המעשיות וספורי העם: — איה ספר המעשיות לרבנו נסים מקירואן, וספר המעשיות של היהודים האשכנזים בימי־הבינים? לפעמים הכניס גם שירים היסטוריים—ואיה הם שירי רבי שמואל הנגיד? הוא משתמש גם באגרות — איה התשובות ההיסטוריות של רבנו יצחק בן ששת? מלבד המקורות שהזכרתי כבר את את חסרונם — איה אגרת רבי חסדאי קרשקש על־דבר גזרת שנת קנ"א, איה ספור מעשה מהרי"ל, הכתוב בידי רבי זלמן משוטיגבירה, עם ההרצאה על מלחמות בני־חוש (ההוסיטים) וצרות היהודים באותו זמן? וספר הזכרונות של רבי יוזילמן איש רוסהים איהו? מה ידע הקורא את שני הספרים האלה על־דבר תקופת העליה ותקופת הירידה בספרד, על דברי ימי היהודים באשכנז למן גזרת תתנ"ו וכו' וכו'?

אכן לא זו הדרך לחבור אנתולוגיה היסטורית הראויה לשמה. היא דורשת כבד־ראש וישוב־הדעת במדה יתרה מזו. ומכל־מקום יש גם דבר טוב בקבץ זה, כי נכנסה אליו שורה שלמה של מקורות חשובים, שלא היו מצוים בידי הקוראים העברים, והמקורות האלה קֻבצו כאן בספר אחד. קורא הספר יצטרך להבדיל בין העִקר ובין הטפל — לוַתר על שלמות הרשֶם ההיסטורי ולהסתפק במועט. בקרב העניות הגדולה השולטת בספרי השמוש והעזר שלנו — גם הספר הזה הוא כלי מחזיק ברכה.

נ. ב. ש.

„עֵין הַקּוֹרֵא"

עין הקורא, לבקרת ולביבליאוגרפיה, אחת לשלשה חדשים, בעריכת ד. א. פרידמאן ובהשתתפותו הקבועה של צ. ויסלבסקי. ברלין, טבת–אדר תרפ"ג (א).

מזמן לזמן מתעורר בעולם־הספרות קטרוג גדול על הבקרת מצד האמנים, יוצרי הספרות, הבאים ומוכיחים, כי הבקרת מביאה הפסד לספרות, כי באשמתה נמצאים עליונים למטה ותחתונים למעלה, כי היא מטמטמת את לב הקורא ומקלקלת את טעמו וכו' וכו'.
הדו של קטרוג זה נשמע גם בספרותנו. גם אצלנו נשמעו דברי זלזול בלפי אלה

העוסקים בבקרת, ויש גם מן האמנים שלנו שעמדו ודרשו, כי הבקרת מוטב לה שלא באה לעולם משבאה. אולם אם בקטרוג כלפי הבקרת בספרות האירופית אפשר למצא מקצת אמת ולאמר, כי אולי עברה שפתה של זו ולא האמנים ולא רב הקוראים זקוקים לה — הנה באהל־ספרותנו העדר הבקרת — היא כאלו נעדרת אצלנו לפי־שעה — משפיע לרעה על התפתחות הספרות ומגדיל בכל־אפן את הקפאון, השורר אצלנו גם בלאו־הכי.

ולפיכך אין פלא, כי שמחנו שמחה רבה על השמועה, כי עתידה הבקרת לבנות לה אצלנו מדור מיחד לעצמה.

והנה מנחת לפנינו החוברת הראשונה של ה„רבעון" הזה, הנקרא בשם „עין הקורא".

הרי זה נסיון חדש בספרות העברית, ולפנינו ממילא הפגימות והלקויים, שאנו מוצאים בכל נסיון חדש. אולם אנו מוצאים כאן גם דברים שאין בהם רק משום הלקוי שבהדש. כתבי־העת האירופיים, מתוך שרבים הם, יכולים לקבוע תחומים ולצמצם את־עצמם בחוג מיחד, ועל־ידי־כך פרצופם הרוחני ברור לעין. מה שאין כן בכתבי־העת העבריים המעטים, שצריכים לספק צרכיהם וטעמם של קוראים שונים זה מזה.

קלקלה זו מתוך־דלות, שאנו מוצאים ברב הגדול של העתונים והקבצים (ובמקצת גם בספרים שלמים) בעברית, אנו רואים בעקר גם ברבעון החדש.

לכאורה, הרי תעודה מסימה במצריה לפניו: לבקרת ובבליוגרפיה. אבל מכל מיני החלקות של הבקרת אני רואה רק חלקה זו: בקרת לסופרים ובקרת לקוראים. הראשונה יש לה כמה תפקידים: לגלות דרכים חדשות באמנות, להלחם ולהגן ולעורר חיים ותנועה; אך השנית — הבקרת לקוראים — אין לה אלא לפרש את דברי האמנים, לשמש סרסור בינם ובין הקהל, שאינו אוהב את העיון ואת ההתעמקות, אלא את הדברים הנוחים, הנבלעים מאליהם.

שני מיני הבקרת האלה נחוצים עוד בספרותנו; אך כיון שהם שונים זה מזה בתכליתם ובמהותם, הרי אינם יכולים לדור בכפיפה אחת. ואולם עתון עברי, המקדש לבקרת, כאלו רוצה לספק את הצרך בשני המינים ועל־כרחו הוא נותן בצד מאמר המבקש שמים חדשים וארץ חדשה בספרות — מאמר שני, שבא לספר דברים ידועים ושמתכון, כנראה, לקוראים הנכבדים. גרוע מזה: פעמים שאתה מוצא ערבוב־תחומים זה במאמר אחד, משום שכותב המאמר רואה לנגד עיניו שני מינים של קוראים...

בצד מאמרו המודרני של ש. צמח על יעקב פיכמן אתה מוצא את מאמרו הקונסרבטיבי של רב צעיר „על החסידות החדשה". מאמר אחד כתוב בסגנון של הפרק „בינה בספרים" מימי „המליץ" ז"ל, ומאמר שני בחר בסגנון של המנון בפרוזה, כדרך שנהוג בעתוני־הבקרת של המודרניים.

הזדמנותם של הדברים האלה לפונדק אחד עושה רשם של דיסהרמוניה, בין אם קלקלה זו תלויה בעורכי הרבעון הזה או במצבה הירוד של כפרותנו.

במקום פרוגרמה, שנוהגים לתת בראש כל מכתב־עתי חדש, בא קטע ממאמרו של דוד פרישמאן „על הבקרת", שבו הוא דורש בשבחה של הבקרת הסביקטיבית, שרק לה יש זכות הקיום ורק היא ראויה להקרא בשם־הכבוד בקרת. „שואל אני מעם המבקר, שתהיה לו אהבה אמתית ושנאה אמתית, ואז רשאי הוא להיות צודק וגם לא צודק".

אפשר שיש לפקפק בכלל בהנחה זו. ביחוד יש לפקפק, אם הבקרת הסביקטיבית טובה היא לספרותנו העברית, שזקוקה עדין לטפוח ופקוח. ואפשר שבקרת אביקטיבית נוח לה לפי־שעה יותר. אבל לא דבר זה הוא מענינינו הפעם. העקר הוא, כי הרבעון שלפנינו, כפי הנראה, מחזיק בדעה זו ועל־פיה הוא עתיד להשקיף על עולם ספרותנו.

מאמרו של ש. צמח על יעקב פיכמן הוא, לכאורה, „סביקטיבי", הרי שרשאי הוא — לפי דברי פרישמאן — להיות גם לא־צודק, ואף־על־פי־כן אין הוא מניח את הדעת, למרות ההערות החריפות שבו ולמרות סגנונו השנון, — אפשר משום שאינו סביקטיבי שלם... סמנו המבהק של זה הלא הוא אהבה אמתית או שנאה אמתית, מה שאינו אצל צמח. כל מאמרו מעיד, כי שירתו של פיכמן אינה חביבה עליו; „א

תו״ד שנתו של מר צמח והוא ישלח ידו לקראת אחד הספרים" — ודאי לא יקח את שיריו של פיכמן, ובכל־זאת הקורא מוצא במאמר זה דברי־שבח ודברי־גנאי מעורבים ומסבכים יחד, ועם גמר־הקריאה אין הוא יודע סוף־סוף, אם המבקר כּוּן את פניו כלפי המברכים או המקללים...

המטרה השנית שהציב לו הרבעון החדש— להרחיב ולשכלל את חלק הבבליוגרפיה, שהעתונים העברים ברבם היו נוהגים בו מנהג זלזול, ובאפן היותר טוב היה זה אצלם דבר ארעי. ואם בזמן שהשנים היו כתקונן, בזמן שהיה לנו מרכז ספרותי גדול אחד במדינה אחת, ששם נמצאו רב מנין ורב בנין של הסופרים והקוראים, היה חסרון זה מרגש מאד בספרותנו, — על אחת כמה וכמה שנחוץ הדבר בזמן שהמרכז הספרותי הגדול התפוצץ לכמה וכמה מרכזים קטנים והסופרים עם הקוראים נפזרו „על שבעה ימים". נחוץ שהקורא העברי ימצא בחלק הבבליוגרפי את פרשת התנועה הספרותית שבכל מרכז ומרכז, וגם הסופר העברי יראה וירגיש, כי עובד הוא בחבורה עם בני משפחתו, וידע מה פעלו ועשו אחיו לעט וחבריו באהל ספרותנו.

קשה להגיד, כי החלק הבבליוגרפי שבחוברת זו של „עין הקורא" הוא מספיק. ושתי סבות יש בדבר. ראשית, לא היו ימים של שפע לספרים חדשים בעברית כבשנים האחרונות, עד שאי־אפשר בחוברת אחת למנות מספר לכלם. ושנית, לא רצו העורכים לצמצם את־עצמם בחוגה של הספרות העברית בלבד והכניסו לתוך תחומם גם רשימות בבליוגרפיות (אם גם מועטות) על ספרים יהודיים בשאר לשונות, ומדה זו של הכנסת־אורחים עוד הכבידה את תעודתם, ובהכרח יצא החלק הבבליוגרפי פגום. „תפסת מרבה לא תפסת".

רוצה אני להעיר על עבודה בבליוגרפית חשובה ונחוצה (מאת ז. פישמן), שאנו מוצאים בחוברת זו. זו היא רשימה מלאה ומפרטה של כתבי שלשה מסופרינו (ד. פרישמאן, ש"י הורוויץ, ראובן בריינין) ושל כל מאמרי־הבקרת שנדפסו על־אודותם. הרי הם פרקים של לקסיקון ביוגרפי, שעוסק בו המחבר.

כל מי שיודע את כל הקשי הרב שבהוצאה פריודית בעברית ומה־גם בהוצאת מכתב־עתי מיחד לבקרת ובבליוגרפיה, נסיון חדש אצלנו — ודאי שלא יבוא בטרוניה גדולה עם העורכים על הפגימות והלקויים שבחוברת הראשונה. הבה נקוה, כי העתון הזה ילך וישתכלל וימצא את דרכו הנכונה. הרבה הצה והרבה התמכרות נכרת במפעל ספרותי זה.

ב. א.

„הגלם"

דער גולם פון ה. לייוויק. א דראמאטישע פאעמע אין אכט בילדער. פאדערבלעטער געצייכענט פון י. טאפעל. האלצשניטען פון מאקס וועבער. פארלאג „אמעריקא", ניויארק, 1921.

„הגלם" עשה רשם באמריקה, שאיננה צרה ביותר לדברי ספרות ושירה; אולם הפעם התנהגה „כשורה". העתונים היהודיים הגדולים, שאירופה עדין לא זכתה לכמותם, נתנו מקום למאמרים לא־מעט, בבתי־הקהוה שבאיסט־ברודוי והשדרה השניה היה מתהלך „הגלם" ומדובב שפתי סופרים זקנים וצעירים; מרצים קראו הרצאות, והקורא הפשוט — זה המבקש תמיד את ה„סך־הכל" המגביל והמגבל — ידע, ש„הגלם" הוא ספר השנה, פרי־הלולים של שנת הספרות היהודית. ידע — וכן נחה עליו דעתו. עברו ימים מועטים — וגם הקהל הצר ביותר — הסופרים, העתונאים והמורים — זה רב הקוראים — גם הוא נחה עליו דעתו.

לייק תופס מקום מיחד בשירה היהודית הצעירה באמריקה. בקבץ־שיריו הראשון, וביחוד בשירי־סביריה שלו, היתה נכרת התעמקות נפשית, היתה מרגשת המלודיות העדינה והעריגה הכמוסה לגאלה, לסוד הגאלה. לייק — משורר בעל „תכלית", משורר בעל הסתכלות ואידיאה. הוא לא ידע את תענוגות השעשועים בצורה, בחרוז ובניב. אינו רק אוזרי להט־חוץ וברק־רגע. מימי ילדותו חי בו מישהו אחר — לא הוא ובצורה אחרת — והוא התותם בחותמו הזר והמפלא

את כל ילדי־רוחו. על הכל מרחפת רוח של עולם־ולא־זה, של חיים־ולא־אלה. בסביריה, מקום שם בלה שנות־חיים אחרות, נתגבש הדבר עוד יותר, גברה ועמקה הכרת־השבי של נשמת האדם. הוא וגם שירו נעשו סביריים. כל העולם — פלא לאדם. גופו הוא — כלא לנשמתו. כמה הפכים בעולם! לויק אוהב ביותר — אוהב ומצליח — לתאר מלחמת היצרים שבפנים. יש ואחד עולה — ואנו רואים חיי־חלק של האדם. אחד מת — והאדם כלו נשאר חי. וכן שובע המשורר אחרי מותו נכנסים אל ביתו ושואלים: האם עדין לויק פה? ובעלת־ביתו משיבה: לא, עתה אין עוד לויק פה! — והוא שומע ומחשה. הוא — הרחוק־הקרוב, זה שיש כאן — ואינו כאן.

ב„הגלם" עלה לויק כמה מדרגות מעלה, או טוב מזה: נכנס כמה שערים פנימה. המלחמות והמהפכות של השנים האחרונות גרמו לבשול הכח. חרדת הזמן נשקפת מתוך העמודים.

„הגלם" — סמל הכח הסמוי והפראי. הוא בא לעולם לשם גאלה ופדות. המהר"ל מפראג, זה שכלו איש־הרוח, רוצה להושיע לעמו — עדין אין זו גאלה אחרונה — והוא יוצר את הגלם. הגלם — סמל הכח החמרי הגס — ועתה אין אחר יכול להושיע. עזרת־השעה — בכח האגרוף. שעת משיח בן־דוד לא הגיעה עדין; וכשבאים שני העניים (בטלנים) — אחד זקן ואחד צעיר — הוא המשיח האמתי — לחרבה, למגדל המחמש, בא המהר"ל ומגרש אותם: הלאה גשו! עוד לא הגיעה שעתו של הצעיר המובל בידי הזקן. „מה לכם פה ומי לכם פה? ומי זה קראכם לבוא הנה?" שואל מהר"ל. הצעיר פצוע ועיף. והוא ישן. והרבי מגרש. הזקן מתחנן: מנדודים ארכים באנו. עיפנו. כמה עיף זה הרחים! תן לו — ינוח. „כמה תערב עליו שנתו. אל תעירו". אך אין רחמים בדין. המהר"ל, זה הזקן קטן־הקומה והצנום, נעשה אכזר. בזמן זה ניצוצי־רציחה בעיניו. הוא שיצר את הגלם לעולם — הוא שהביא את כח־התמר לחרבה. הוא יודע להיות בשעות אלה א ח ר. ושני העניים קמים — והולכים, הולכים — ואינם מרחיקים. מאחורי העיר, בשדה המוביל למרחק, ישבו שוב לנוח אכולי־עיפות. שוב בא המהר"ל ורועד מרגז: העודכם פה?

המעט לצוות לכם פעם? ושוב מתחנן הזקן: אל־נא תרגז. לילה אהרון נלון פה — ונעבור. — אף לא רגע עוד, אף לא רגע יותר! — מזרז אותם הרב. והזקן עונה: ארכה ואפלה הדרך.

וכאן — פותח הרב את לבו:

אל תספר, אל תשיח על אפלה
ואל תעורר רחמים בלב.
ממי תבקש רחמים — ועל מי?
עלי? — המעט לך שאני
מחניק תוכי בכיי העולה ובוקע?

— — — — — — — — — — — —

ואני כורע לפניו ומתחנן: רחם, רחם־נא!
אל תספר על אפלה... אך למה־זה הבאת
עד־הלום?

במה יכול זה להושיע לנו ע ת ה — והעולם לא גלה עדין את כל רשעותו, עוד לא תמו הענשים. עוד לא עברו החרב החדה על צוארי כלנו: הנה, ראה, צוארי והוא לא שחוט עוד, הנה, ראה את גופי ולא אכל עוד. והוא קורא לזקן:

קחהו נא וברח,
אל תתן רעל פחדנו בתוך לבם.
ומה הדרך נצא בה לקראתו!
וכל הדרכים מלאות דם חללים
והכל צועדים על חדי רמחים.
ומי ישורר לו את שיר התהלה?
צואר קדוש שלא נשחט כלו?
ומי יפתח לו השערים?
ידי רוצח המגאלות בדם?
ומי יאיר עליו, מי יגיה אורו?
האם שלהבת זו של נחלות בתים שרופים?
ילך־נא. הוא מכרח. אין לו מקום בגבולנו.

משום שאינו יכול לקפוץ יד ואגרוף ולהכות מכות־רצח. לשפוך דם לא יוכל, „שן תחת שן, עין תחת עין, ראש תחת ראש" לא ידוע לו. אינו יכול. ואם הוא רוצה, אין אנכי רוצה. הוא יהיה האחרון. ועתה? — אחר יש ברשותי, הוא היחיד. בן־האפל. הוא רשאי להיות אָפל. הוא רשאי לשפוך דם. דם תחת דם. אין העולם ראוי לענֹש אחר, ואנו — לְמָגֵן ומושיע אחר... הוא מושיענו עתה.

זו תעודת הגֹלם ולשם־כך נוֹצר. במקום שֶׁיֵּש סכנה לישראל וצריך להושיע — לשָם נשלח הגֹלם. בערב־פסח התנַכֵּל הכֹמר תַּדֵיאוּש בנפש הקהלה היהודית ויפרש רשת לרגלה: שני בקבוקי דם. והגֹלם הקדים רפואה לְמַכָּה; למצרת אפלה ומלאת רוחות ושדים בא שליח המהר"ל וימצא את הבקבוקים; העביר את רֹעַ הגזרה. תדיאוש נֻצח הפעם. אולם דוקא כאן, בנקֻדת המרכז של הפוֹאֶמה, ברגע הלוהט והסוער באה ההתערפלות. השתררו דמדומים. לֵויק לא כִּוֵּן את צעדיו דוקא לכאן. הוא לא רצה לספר לנו מעשה בגזרה שנתבטלה בנס. כאן מצא לו רק משען פסיכולוגי ואמנותי לחזון לבבו. והחזון קם וסב וצרב. יש הרבה יכֹלת בספר — אך יותר ממנה וגדולה ממנה היא השאיפה וההרגשה הסמויה; מן הדף הראשון ועד האחרון אנו מרגישים ביד הפלאית שנחה עלינו ומַנחה אותנו באפלת־מערות וספרות־לַיִל, חרבות־אימה ומרחקי־סתר. מלבד הפרק האחרון, הַנקרא בשם „השליחות האחרונה", אין כמעט מצבע המקום והזמן; נִכָּר, שפראג אינה כאן מן העִנְיָן כלל, שהעובדות ההיסטוריות והיסוד ההיסטורי אין להם כל ערך לעֻמַת פרובלמת ההוָֹה, ששעבדה את לבו. ואין פלא, שדמותו הטרגית של הרב מפראג שובה את לבנו ביסורי־הנפש העמֻקים שלו. והם לאו דוקא יסורי רב ויסורי עבר. כאן יש גם מגדל היוצר וגם מרפיון הַיֵאוּש. הפַּתּוֹס הגדול של היוצר והמאמין מתערפל רגע — ובאים דברי חקירה יְבֵשה, חקירה בת־הכפירה. בתמונה הראשונה, ששמה „חֲמַר", אנו רואים את מהר"ל עומד על שפת הנהר שמאחורי העיר ועושה בחֹמר: את „הגֹלם" הוא עושה. אולם בתוך מעשה־פלא זה, מעשה־יצירה, בא צל הספק. אין היציר רוצה לצאת לאור העולם והוא מתחנן ליוצרו: חֲדָל! אל תקחני ממנוחתי ואל־נא תבראני! טוב היות אינו־נראה ואינו־נשמע ואינו־קָים. קָשים חבלי לֵדה. — וכַוָנת היוצר הזכה מתקדרת. בתוך פחד ואמרות־יראה נתן פגימה בלב ההולך ונוצר. „האח, לא עמדתי בנסיוני ולא שמרתי על לבי מן העצב, מן הצער ומן הרחמים". האנושיות הטפוסית הזאת היא המחסרת קֻמעה מדמותו של הרב היוצר — אולם יחד עם זה מקרבים נדנודי־נפש אלה את האדם הגדול אל לבנו. התעיות והטָעיות האלה יקרות, מכאיבות ומציתות אש־געגועים בנפש. מכאן הפֵּרוּשים השונים לדמותו, האורות השונים והרבים השופעים ממנו. יש רואים בו סמל האמן היוצר. הוא נלחם מלחמת הגִבּוּש בחֹמר. החֹמר קשה ואינו נִתָּן לגבּוש, אינו אץ לקבל צורה, נרדם בחשק בזרועות האפס; בא היוצר ורודה אותו מנבכי התהיה והדומיה ומרדה אותו לצורות אנוש לצורות חוש וראיה. הוא היוצר והוא המושל; ופתאם יש ונהפך הגַלגַל; מלך נעשה עבד. יוצר הולך שבי לפני יצורו. ב„גֹלם" מתעוררים אורות מאפל וכֹחות מתהום והם הַמַכניעים את יוצרם. בפרק השמיני והאחרון, „השליחות האחרונה", יש תמונה נפלאה ומיֻחדת במינה: הגֹלם יוסל חוטב־עצים שוכב בפרוזדור בית־הכנסת בערב שבת עם חשכה. היהודים מקבלים פני שבת. הגֹלם מִלֵא את שליחותו, ועתה שאלת הוָיָתו וקיומו תלויה. עוד תוססים קרבו כֹחות־הפלא הנסתרים, שהביאו אותו לידי מלוי־השליחות ושבעזרתם הושיע את ישראל. ואי־מנוחה מיֻחדת, לא־אנושית, מחלחלת בו. כעין שגעון שלפני גסיסה. והוא מְצַוֶּה להוציא אליו את הרב; מן בית־הכנסת אל הפרוזדור. הוא מְצַוֶּה, כי אותם הכֹחות, שבהם נִצח את שונאי ישראל, הם שמתעוררים בו גם כלפי המושעים גם כלפי אדוניו; כאלו מתקַיֵם חלום התלמיד של מהר"ל, כאלו מתקַיֵם דבר הדמות של הגֹלם בטרם הבראו... הוא מרגיש, שעבר זמנו ואין לרב עוד צֹרך בו — וצערו האִלם והגלמי נוקב עד התהום. אל תלך מכאן, אל תעזבני, מתחנן הגֹלם לרבי. שם עומדים יהודים מתפללים ומחכים לי, — אומר הרבי, — למה תעצרני? והוא משיב: אתי הֱיֵה, אתי, אל תשוב עוד אליהם. הרב נותן לו חֹפש גמורי

לֵךְ־לך. — לאן? וגורל חיי הן בידך הוא. ידך היא עלי, ואתה אינך אתי. אתה אינך אתי. — עֵדה שלמה של יהודים עומדת ומחכה לי, ואני מְצַוֶּה לך: הִשָּׁאר פה, עִמדי. והוא מרים את ידו על יוצרו. התגבר מהר"ל, נעץ בו מבטו, ובא לבית־הכנסת, פנימה. נתעוררו כֹחות האֹפל בגֹלם, ויצא לפראג בגרזנו... כאן היהודים עומדים באמצע „מזמור שיר ליום השבת", ושם, ברחובות העיר, רץ הגֹלם ומכה על ימין ועל שמאל. הוא, המושיע, הורג במושָעים. וכשהביאו אותו לפני הרבי, אמר לו שוב: אתה הָיָה אתי. שָׁבוי באגרופך? והוא באחת: אתה הָיָה אתי. ממעמקי ישותו הגלמית עולה קול תחנונים: אלי, אלי, למה עזבתני? והוא מאַיֵם: אם לא אתי תהיה, אחזור שוב.

נתפס הרב. נכנע היוצר לפני יצורו. שוב אין לו גאֻלה. הוא יצרו לשם הצלה, ונמצא כי בשלו נשפך דם עמו. עתה הוא שבוי. מֻבדל מאחיו הוא עומד ברשות הגֹלם, הצורר ליוצרו — ושם, בפנים, עומד הקהל ומתפלל „מזמור שיר ליום השבת".

כל העמודים האלה ספוגים רוח תעיה ותהיה מיֻחדת. הרגשת־כאב מתוקה וצורבת. פה הרגשת אדנות ועבדות, פה גדלות ואפסות. זה הגבול שבין היש ובין החדלון. וצפיה. וראיה באֹפל. אין צֹרך, כמובן, לפרש את הכל, למצא דוקא את הבאור הנכון לסמלים העולים פה. הבאור והברור יביאו לידי האפלה והקטָנה. לדברים אלה יפה הערפליות המקסימה והמגרה. סגנונו הוראי של לֵויק הוא הפתרון והוא התשובה. הדִילוג שלו מָלא כֹח־הוכחה, לא מליצי, כמעט הכרחי, והערפליות, לא בלשון, לא בהרצאה, אף לא בצרופים היא, אלא בעצם הדבר, בהופעות הפנימיות והכמוסות של היצירה. אין ספק, שב„גֹלם" יש סבך, יש התאחזות והצטנפות שקשה לפתחה, אולם אין צרך לפתחה. המקומות היותר יפים — הם גם היותר קשים, אף־על־פי שהם קלים לקריאה. הקשי הזה מוסיף חן ואינו גורע לגמרי מההנאה השכלית, הבאה מתוך קריאה. הרתמוס הפנימי שֶׁבַּספר אחד הוא, ונאמן לנשמתו, נאמן לעצמו. והוא המנצח על הכל, הוא המשרה משלמותו ורנתו הפנימית על הקורא.

II

כֹחה של הפואֶמה הוא דרמטי ולא ספורי, ומשום־כך אין ספור המעשה תופס בה מקום חשוב ביותר. כפי שנאמר, לא הספור עִקר למשורר, ואין צריך לאמר ההיסטוריה, אלא הגלוי האינטואיטיבי של מאורעות העולם כפי שהם הולכים ובאים; כאן מושלת האידיאה, היא האידיאה של הגאֻלה. והיא המאירה באורה את כל השבילים האפלים של הפואֶמה. בפרקים אחדים — כ„העניים", „לא־קרואים", „התגלֻיות" ו„במערה" — יש משום גלוי וחזון. אפשר שאין הם הכרחיים לפואֶמה באשר היא, אולם הם מרחיבים ומעמיקים את הדבר. השיחות שבין מהר"ל והגֹלם, אשר בהן בא לידי בטוי תפקידו של זה וכֹחו, דברי תנחום, „שר החֻרבה", התגלות הגֹלם בחֻרבה בליל־הסער, התגלות ה„אינו נראה" — כל אלה הם דברים שאינם מצוים בספרותנו. הדמיון העשיר של המשורר התלכד כאן עם הצמאון הרב לגאֻלה, גאֻלת ישראל וגאֻלת העולם, ובאחדים מן העמודים מאיר אור.

המשורר, האוהב את הכפילות שבהופעות החיים, את שעת־הדמדומים השמה גבול בין יום ללילה, הזמין יחד כֹחות־אור וכֹחות־אפל. לאור הופעות חדשות תתפצל ותפול קלִפת הישנות. גם הגֹלם מופיע לא פעם בצורה אחרת, בלבוש אור, מאיר ומזהיר. בשעת התגלותו הגדולה שבמגדל המחמש הוא מדַבר דברים לא־שערנום; סר הגֹלם ובא ה„אינו נראה". וכסבא תנחום, שר החֻרבות, זה המשֻגע וסמל האנושות המטֹרפת, הוא מכיר בגֹלם שנעשה לאחר. הגֹלם מואס בגופו וגופניותו. נדון אני לשכב פה, — שוכב ופניו למטה, — איני רוצה יותר! הוא בוחל בבשרו, בעיני־הזכוכיות הגלמיות ובלשון־האלם האפלה שלו. בין יום ולילה הוא מתגלגל ורוצה לצאת את־עצמו, לחרוג מִמֵּצר הגבולות, שהושם בהם, ולצאת אל מרחקים. שואל אותו תנחום: מי אתה? אֱמֹר! האינך אחד מסודותיו האפלים של המגדל? והגֹלם משיב: „סוד האור אני ולא סוד האפלה". אפשר שלא תמיד כן, אך עתה נתגלה בו כֹח האור. ובכֹח אור זה הוא רואה ומגלה את כל תהומות־האפלה וקולות ממרחקים ישמע. תנחום מתגבר על פחדו,

שהפילו לארץ, ונושא עיניו להסתכל במדבר בו, ומתוך יראת־מות הוא נופל שוב לארץ, כובש את פניו בקרקע וקורא: לא הוא, כי־אם אחר! אחר ולא הוא! מואר הוא ומקרין ופניו פני אש! אור גדול מופיע באותה שעה, הלא הוא אורו של ה„איננו נראה". הגלם מטהר, מזדכך; כחו של גואל התהיל מפכה בו, כה נעלה. וכשבאות שתי הנשים המבהלות, — הרבנית ודבורה'לה, — אל המגדל לבקש את הרב, והן עצמן תועות וקוראות לעזרה, מתגלה להן הגלם, המואר באור ה„איננו־נראה", ואומר: למה־זה צעקתן ככה, ואני הן בא לגאל, להציל ולהוציאכן. על כנפי־רוח באה אלי קריאתכן להציל, וממרחקים רחוקים ראיתי אתכן באות. פסיעה אחת — וכל הדרכים יקפצו לקראתי. האפל נפוץ, סר ויהי לאור בעיני. ו„כל שידי תגע בו נעשה שקוף, בהיר. וידי המושטות מגיעות מקצה העולם ועד קצהו"...

כאן דמדומי מצב טרגי, כח גדול ומלא־אור נתגלה בעצם הלילה הסוער והאפל בחרבתנו, אולם לידי גלוי גמור לא בא, לידי נצחון לא הביא. איזו גורליות מרה וחותכת יש בעמק כל הדברים, האמורים־ואינם־אמורים, העשוים־ואינם־עשוים; פטליות מכבידה ומעיקה; נלחם החשך באור, נלחם הגשם ברוח, ואין מנצח ואין מנצח. ואין אור ואין אפל, ואין ראשית ואין תכלית. פרי דמדומים אלה, פרי עליות וירידות, היא כל היצירה הזאת. מה יש להגיד? כלום נתברר דבר? כלום השגנו מה? מי המושל עתה? מי המנצח? אין ידוע. ברורה רק ההתאבקות הגדולה שבעמק ההויה — שם במגדלים אפלים, שם בחרבות ישנות, וגם זה ברור: לא הגיעה שעה אחרונה, שעת הגאלה לא באה. הצעיר, המלא מדוים ופצעים, התגלה פעם בחרבה, כשהוא מובל בידי זקן מנסה (אליהו) והוא גרש משם. עיף ומדכא היה מכרח ללכת. לא הגיעה שעתו. אין שומע עוד לקולו. זר ונכרי הוא במחננו.

אֵין אִישׁ יוֹצֵא עוֹד לִקְרָאתִי

לֹא בִּבְכִי וּתְרוּעַת חָג.

לַיְלָה רַד עַל כֹּל; אֲפֵלָה

דֶּרֶךְ בּוֹאֲךָ לְפְּרָאג.

כך מתאונן „העני הצעיר". אין תקנה. שעתו לא באה. לא הכשר הדור. אולם זה הגלמי והגס, — באה שעתו? לו זכינו? וגם הוא לא ישלים את מלאכתו. קללה רובצת. רוח אפסות מגיע מפעם לפעם לאפנו. בתמונה המוזרה והערפלית ש„במערה" מסתבכת הבקעת עד למאד. שם מזדמנים כל אלה שאין ממש בהם, פועלים כחות שלא מעולם זה, כאן כאלו נהרסו צורות החמר, וההיוליות עצמה הופיעה. יש מלודיות מסרה־עבב בכל הדברים. איזו רנה מתוקה־עצובה עוברת בדברים, שאינם ברורים בהגיונם החיצוני והארצי, ומרגשים לאינסטינקט הטמיר שבנו. שם מזדמנים כל כחות הסוד — רוחות השאול, דרי־מטה, העני הזקן והצעיר, האיש עם הצלב, הגלם ודמותו של מהר"ל. ובמקום שכל אלה ישנם, אין אף משיח אחד, אף אחד שדבר האמונה הגדולה יבער כאש בעצמותיו ויבעיר גם את לבנו. מופיעים דרי־מטה ובידיהם נרות שלא כבו, סובבים במעגל חרש חרש מסביב לבקבוקי הדם, שהגלם מבקש אותם. הגלם כאלו שכח את שליחותו, והשלל, בקבוקי־הדם, איננו עוד ברשותו. סובבים דרי־שאול במעגל ושרים: „משנתנו קמים אנו, את הקץ לקרב באנו" 1). בידיהם נרות כבים והם מחכים למשיחים שיבואו — אז יכבו הנרות. הם ינצחו את הבאים. אומר

---

1) כדי שרשם הדברים יהיה יותר שלם אתן ציטטות אחדות במקורן, כדי שתרגומן הפרוזאי לא יפלים על טיב המקור:

ניט מיר וויינען, ניט מיר קלאָגען,
נאָר מיר טראָגען, טראָגען, טראָגען
ליכט, וואָס ווערען אויסגעברענט
אין די אויסגעשטרעקטע הענט.

יע, מיר ווייסען ווער דאַרף קומען —
האָבען מיר דערפאַר גענומען
ליכט, וואָס ווערען אויסגעברענט
אין די אויסגעשטרעקטע הענט.

אַז מיר וועלען זיי דערהערען,
זאָלען ליכט פאַרלאָשען ווערען,
זאָלען ווערען אויסגעברענט
אין די אויסגעשטרעקטע הענט.

האחד: אחד (והוא הגלם) עומד זה מכבר ושומע לשירנו. עומד הוא ומביט בַּכֹּל, ולא ידע מי ומה... הוא את שליחותו לא גמר, וכבר חדל מלכת. הבקבוקים כל־כך קרובים, והוא את ידו לא הושיט. אז יודעים בני השאול, שהוא ימות, ימות, ימות. אחר־כך בא העני הצעיר, מישהו דחף אותו לכאן, וגם הוא נכבש באֹהל; יודע הוא, שבא לכאן על־מנת שלא לצאת. כאן התחתית וכאן האחרית. אותו כֹּח, שכבש את הגלם והפסיק את שליחותו, דחף גם אותו לכאן, והוא מַכִּיר בזה. יִכָּבֵש כאבו הגדול באבן, והוא ינחם את־עצמו במכאובו האנוש והאחרון. ובשעה אחרונה זו, שבה יתם הכל, שבה ישתרר האפס, הוא קורא לחבריו הגלם ונושא־הצלב. שלשה שהם אחד. — אֵיכם? ענוני. שלשה אנו, שלשה, נקרב חד אל אחד ונהדש את בריתנו. העולם לחוד ואנו לחוד, ובינינו — אַיִן. שגעון מופתים אחרונים הוא רק ישמרנו. איה אתה, מְצלב? אנו נכרות ברית של שלום; ברית של שלום מעתה ועד עולם. ואיה אתה, גֹלם? נענה הגֹלם, דומים דבריהם. דברי הצעיר — דברי הגֹלם, ודברי הגֹלם — דבריו. בא נושא־הצלב וגם הוא כמוהם. גם דבריו כדבריהם. אומר הגֹלם: פה אשאר לעולם ועד. אומר הצעיר: קח גם אותי. גם אני אשאר פה. וכן השלישי. כֻּלם ישארו פה. שואל הגֹלם לצעיר: עודך חובֵש את פצעיך? כן, עודי חובש את פצעי. — פוי, ריח רקב יעל מאתך! — כן, ריח רקב יעל ממני. ולנושא־הצלב ישאל: עודך נושא את הצלב? — כן, עודני נושא את הצלב. פוי, ריח מות אתה נותן! — כן, ריח מות אני נותן. מודים בַּכֹּל. אלה הם הגואלים, וזולתם אין עוד איש, וזולתם אין עוד כֹּל.

נצחו רוחות המערה, נצחו רוחות השאול, והם את שירת האחרית ישירו; רוקדים הם ושרים; הַקף, הַקף והקפה, שרים הם על שבר גואלים 1): סוף־כל־סוף הגעתם הנה, נוחו עתה! את משא־עֻלכם הבאתם, — ומה עוד תוכלו להביא? בדם ההרוגים הם נמשחים למלכותם, והם, רוחות התֹּפת, כנתינים נאמנים, מקיפים אותם ושרים עליהם, וכל זה בלי שכר...

כמה מן הלעג לאפסותם של הגואלים!

אֵין לָשִׁיר עוֹד, אֵין לְשׁוֹרֵר.
מֻנָּח צְלָב וְאֵין לְשֵׂאתוֹ.
הַשַּׁלְשֶׁלֶת לֹא תְצַלְצֵל,
וְהַגַּרְזֶן — לֹא לְהַכּוֹת.

אָנוּ שָׁרִים שִׁיר הָאֶפֶס,

שיר האפס עולה במערה; כאן נתגלה קלונם של המשיחים. במקום גדלות ותפארת — רִמה ותולעה. לחנם חִכּו להם, לשוא קִוו לבואם. תמימים וענָוים חיו בכֹח האמונה שנים ותקופות; ולו הציצו עתה לתהום זו, שבה נזדמנו משיחינו, היו נקפאים מיאוש. גם דרי־שאול אומרים: רוצים אנו לרמוז, — קופאות האצבעות; גם המשיחים קופאים. שרים אנו שיר שגעון. שיר האפס. שיר שגעון, שיר כליון. שם, בתחתיות, נתגלה הסוף. אולם המשורר לא עמד פה. שוב הופיעה הדמות החיובית והמאירה של מהר"ל. כאן כאִלו נתפכחה הכרתו הנרדמת והרואה של המשורר. הגיע לנקֻדת הקפאון, ויתעורר, ויעורר. בא הרבי. הראה על הבקבוקים. בכל־זאת עשה הגֹלם את שליחותו האחת, הפרטית והרגעית. אמנם הגאֻלה לא באה — אך גם האפסות לא נצחה. גז החזון. גם הגֹלם שב להויתו הטבעית והנראית; הוא מִלא את מצוַת אדונו, מפַקדו.

דומה, שלֵויק לא פתר את השאלות, לא

1) רונד ארום,
רונד ארום,
נאָכאַמאָל און נאָך און נאָך —
מיר פאַרטאַנצען אייער בראָך.

ווער מיר זעגען, ווייסט איהר דאָך
קיינער גיט, קיינער ניט.
אָ, דערלייזער, איהר דערלייזער
זייט דערלייזט!
הערט, מיר זעגען אויף אייך גוזר
מיט האַנד ניט צו פאַרברעכען,
זיך אָנ'אויג ניט אויסצושטעכען
פון גרויס טרייסט.

פתח את הפקעת. כאן נתרכז כל החזון בהופעות כשהן לעצמן. הסבוך כשלעצמו, הוא שענין אותו יותר מכל. אין־הסופיות של יסורי־אנוש ואמה היא ששעבדה אותו אליה. המצע ההיסטורי והיסוד האגדי נתאחזו בקצף המאורעות של שנות־החרבן האחרונות, והם הולידו את החזון הטרגי של געגועי האנושות לגאלה. חסרה השלמות — וטוב שחסרה השלמות. הגמגום הפנימי מעיד על הרגשה בת החזון. עם כל המוסיקליות שבפואמה יש בה הרבה מן האלם, מן הבלתי־מבע. בהרבה מקומות קשה לתפוס את הקשר, את היסוד הבריא, והקורא שואל ותמה: מה לשורות אלה כאן, מה פרושן? אולם כסהרורי מהלך עלינו המשורר רוח אחרת. הוא עצמו אחוז ברשת אורות וצללים, שבוי בקסמי־חזון ואת הצלילים האלה הוא פולט מן המיתרים הרוטטים.

אחד מצעירי סופרינו, בעל ראיה עמקה והרגשה דקה, זכה ליצור יצירה חשובה ורבת־צלילים. כמה מאמרים ופרושים נכתבו על ה„גלם" וכל אחד מוצא בו ענין חדש, כל אחד תולה בו מהרהורי לבו. הזון הגאלה, נצרות ויהדות, רוח וחמר, יוצר ויצר וכו' — כל אלה ישנם שם. הנפש המסתכלת והסובלת לא יכלה בפעם הראשונה להבדיל בין יסוד ליסוד, לא יכלה לבר את ה„ברי" מן ה„שמא", ואנו רואים ערפליות מרדימה, ססגוניות יתרה ולחש־נפש רותת.

אך למרות שפע השבילים שבספר יש להכיר בדרך אחת ודאית, זו דרך ההכרה האנושית, השואפת לטהרה, לגאלה ולעליה.

מנחם ריבלוב.

מהפנקס הפתוח

א

פלחן־הגבורה

קרליל, איש שהיה בעצמו בעל מדה גדולה של גבורה, הכיר בקשרים שבין פלחן־הגבורה והגבורה עצמה. הוא הביא אותו בקשר עם כל החזיונות הנעלים של נפש האדם, גם עם הנעלה ביותר, עם חזיון הדתיות. הוא רמז לנו, כי כאן היסוד לכל חזיון של דת ושל אמונה. בכל־זאת נדמה לפעמים כאלו לא באר עוד די הצרך, כי כל עבודה, באיזה נוסח שהוא, היא רק לגבוה ממנו, כמו שכל אמונה, באיזו צורה שהיא, היא במה שמחוצה לנו. גם אם אנו יוצרים אמונה זו בעצמנו — הננו יוצרים אותה כדבר שמחוץ לעצם שלנו. יש שאדם נעשה אלהות לאחרים, אבל אין הוא נעשה לעולם אלהות לעצמו; ואם הוא נעשה אלהות לעצמו, אין עצם זה שוב עצם.

כל החזיונות הנעלים שבנפשנו מקומם בהסרת הגדרים, בעקירת המחיצות — שעתם היא שעת „בטול היש", ולכן גם הגבורה האמתית, גבורת אמת, יש בה גם היא על־כרחה משום ענוה, משום „הכנעה". נותנת היא תמיד מכחה לאחרים. ה„דימון" דבר מפיו של סוקרטס, והנביא או המחוקק שמע את דבריו תמיד מפי הגבורה. וכמעט שאין הבדל בזה בין רב לבין תלמיד נאמן. תלמיד חבר כאפלטון נותן את כל דבריו בפי סוקרטס רבו. אף אצלנו היו מצוים תלמידים כאלה, מצוים היו גם בימי הנצרות הראשונה וגם בימי החסידות הראשונה, תלמידים ששמשו בעצמם כל־צרכם ונשארו בכל־זאת תלמידים. בכל־אפן אצלם אנו רואים, אף בדורות האחרונים, לא רק אנשים בעלי רגש מוסרי עמק כקרליל, שעבד תמיד עבודת „גבורים" בהיסטוריה וכתב את דברי ימיהם של אנשים „גדולים", אלא גם אדם בעל הכרה עצמית גדולה, מגזמה, כניטשה עבד ימים רבים את „גבוריו", את וגנר ושופנהויאר, אחר־כך כאלו עבד את רעיו, ויש בזה מן הענין, שהמשבר בחיי ניטשה בא בשעה שכאלו ראה משבר ביחסים שבינו ובין רעיו. באותו פרק הגיע ניטשה למצב של האלהת עצמו, שביחד עם זה היה גם מצב של הכחדת עצמו. — —

בספרות שלנו החדשה לא רבים הם היחסים של „הכנעה" — של זו מהמין הטהור הנ"ל — לגבי אנשים „גבורים". רבו בה תמיד, להפך, הנרגנות, החשדנות הקטנה, הזוהמה בעלמא והארס עד־כמה שאפשר. לכן כעין חזיון קטן בפני עצמו, שראוי לעמוד עליו, הם המכתבים האחדים והקטעים של י. ח. ברנר, שכתב גם הוא לאחד מבני דורו, למ. י. ב. (ברדיצבסקי) ונדפסו בחוברת „האדמה", שיצאה כעת לזכר ברנר המנוח*). „סוף סוף נודעתי את הכתובת שלך והנני כותב לך. וכותב אני לך באותם הרגשות שביחס למחמד־הנפש ולמרכז געגועי־הרוח" — כותב אליו ברנר. „כל מורשי לבבי מלאים תודה אין קץ, והנני מתחטא לפניך כילד" — הוא כותב אליו אחר־כך. „אם המרתי את

---

*) האדמה. נוסדה ע"י „אחדות העבודה" בעריכת י. ח. ברנר. ניסן תרפ"ג — חוברת י"ב.

רוחך באיזו דבר — סלח. הנני בעל־יסורים, ולבעל־יסורים צריך לסלוח הכל". „אנא סלח לאיש מבולבל ובלתי־מיושב כמוני". „ושלום לך, המתהלך בעולמות הטרגידיה". כך כותב אדם שזכה בעצמו להתהלך בעולמות הטרגדיה, זכה בחייו וזכה במותו...

בספרות כאלו עבר זה־כבר הזמן של הגבורים ופלחן־הגבורה. אולם כמדמני, שכעת הגיעה בכל־מקום שעתו האמתית והנכונה של ה„סופר", של איש־העט. מעשי־הלהטים והאקרובטיקה אינם פוסקים בכל מקום ודחק איש בכתף רעהו ומהר לעלות ולהריע את התרועה הגדולה, שלה מחכים בשעת המבוכה והבלבול. סמנו האמתי של זה, של הסופר ממין זה, הוא, שהוא מולך מעצמו, עולה לגדלה ו„מתעשר". הוא בטבעו איש־היכלת ואינו יודע להבדיל בין גדול ובין קטן. בו אין כלום מפלחן־הגבורה, מפני שפחות מכל הוא בעצמו גבור, ואולי כדאי להזכיר בשעה זו על־דבר משפחה אחרת של סופרים, שהיו בהם עוז מסמני גבורה. —

ב

„בני דורי"

ראובן בריינין בודאי שלא הראה מעולם סמני גבורה מיחדה. הוא היה לספרות העברית תמיד רק מעין הבטחה. נאמר, מעין הבטחה טובה. בלשונו, במזגו, בתהלוכותיו — בכל היה מעין דבר המושך. האדם נמשך אחריו שעה ידועה להאמין. הוא הבטיח, פתה, עודד תמיד, רמז תמיד למה שיבוא. בספרות היה הוא בין אלה, שעשו בעקר מסגרות, הכינו כלים. הרבה שמות זרים, לא ידועים אצלנו עוד, הביא הוא למחננו. הוא הודיע בעקר, כי יש בעולם זה וזה, והכריז על זה ועל זה.

הוא היה אחד הכרוזים הראשונים על ספרות אירופה במחננו. נדמה לי לפעמים, כי ידו המורמה של בריינין היא המראה לנו בהעויה קפואה במקצת, בלי חפש, בלי הכרה פנימית אמתית, שמה — אל המערב. היא המראה לנו זאת באיזה בטחון סתום, עור במקצת. המערב שלו זהו באמת נ ג ה המערב. הברק, היפעה, התנועה. לאו דוקא תנועה ידועה, אלא אף סתם תנועה. די שיש חלומות, משאות־נפש, יש מרחב, עמק, גדל, די שיש מכל אלה בעולם, כדי שכדאי יהיה לחיות בעולם. לחיות ולשאף אליהם.

כשבריינין בא לפתור איזה חלום מחלומותיו, כשהוא בא לגשם איזה דבר שנדמה לנו כי שאף אליו הרבה, אז כמו נכזבים היינו ת מ י ד מתקוותינו. ההכנה שהכין את דעת הקהל למעשה היתה תמיד רבה על המעשה עצמו. (כשבריינין מפרסם ב„התרן" דברים על ביאליק — גם הם דפים מ„בני דורי",— שאינם מעלים הרבה ואינם מורידים, הוא מתחיל את דבריו: „אחרי שהחלטתי בנפשי לכתוב ספר מיוחד על־אודות המשורר חיים נחמן ביאליק, הנני קורא וחוזר וקורא וכו'".— הקורא מצפה ומחכה. כעבור שורות אחדות הוא כותב: „החבאתי בחדרי הדרית של נפשי, הסמוים מעין ההכרה, את כלי אומנותי, את מכשירי הבקורת שלי, שהייתי רגיל להשתמש בהם במשפטי על משוררים וסופרים אחרים. הנני מניח בי מקום לחשד: אולי כבר קהה חודם של כלי בקרתי, אולי נפגמה הרגשתן של קרני־משושי ואולי נתמעך וניטל עוקצן, העשוי ל נ ק ו ב ו ל ר ד ת ע ד ת ה ו ם ת ה ו מ ו ת י ו ש ל ה מ ש ו ר ר". — לב הקורא נפעם מן הענוה הגדולה ונרעש מהוד גדלו של המבקר, הנוקב ויורד עד תחום התהומות. בעוד עמודים אחדים כותב בריינין: „עבר עלי חודש ימים של מאורעות חשובים, מאורעות פנימיים. מהפכות התחוללו ברוחי. חצבתי לי לוחות־ערכין חדשים בנוגע אל ספרות השירה העולמית".— הקורא עומד כנדהם. וכעבור עוד עמודים אחדים, ובהם נזכרו אגב גררא לביאליק קנט וחוקר־הנפש ג'יימס וכו', הננו קוראים: „בעומק נפשי הרגשתי ש„הברכה" עם העולם ההסוך בה, עם חידותיה ועם „שתי אבני כדכד הקבועות" בה, כי ברכה זו היא רשת דקה מן הדקה, כולה קסם, כולה הוד ויופי, כולה חלום ודמיון. והיה אם אתקע בה סכיני — והיתה לקרעי קורים, להרהורי חלומות מתנדפים ולכתמי ערפל של יצירה בלתי מוצלחה. והיתה הברכה כלא היתה — ואני אתרושש בבת־אחת ואהיה יורד מנכסי רוחי היותר יקרים. ורצון הבקורת הקרה נחלש בי מרגע לרגע — הסכין נפל מידי וכו' וברגע קטן של התלהבות קראתי: שיר קטן כ„הברכה" בכף אחת ואנציקלופדיה שלמה

בכך השניה — והשיר יכריעה כולה".— הקורא עומד נבהל ואינו יודע עוד נפשו.) מלבד דברים אחדים יוצאים מן הכלל, וגם אלה אינם עוד יוצאים מן הכלל, הצליח בריינין לפעמים באיזו התחלה, באיזו הקדמה של מאמר. לעשות „מלאכה" יפה עד גמירא — לזה כאלו היה חסר לו עז־הרוח, חסר הכח לשלשל את האנך לעמק ולעמוד עליו עד שהוא מגיע לאבני היסוד. הוא נשאר תמיד תלוי באמצע — בין השמים והארץ. הוא בחר לרחף קצת, לרפרף, תחת לחפור ולחתור; לספר אנקדוטות על סופרים ומשוררים במקום ללוש קדקדים, להבליט פרצופים — מלאכה לא נקיה לפעמים ואף לא קלה. הוא הקל על עצמו מאד את המעשה. הטיל על הניר כמה וכמה קוים, כמעט מקריים, שרטט בחטיפה מאות שרטוטים, אשר לא מלא אותם בשר, לא הכניס לתוכם עצם, לא נתן אל תוכם מוח. לא היה לדבריו שעור־קומה. עוד בימי „הצופה" כאלו חדלה השפעתו עלינו. רק בלב הצעירים ביותר מצאו להן עוד הד המלים „ראובן בריינין, ברלין". דבר כזה הבטיח עוד אז, נתן שמץ תקוה.

והוא עוד הוסיף כסדר להבטיח, נתן בעצמו את התקוות. אחת התקוות הגדולות האלה היה הספר „בני דורי". על הספר הזה הכריז בכל עת מצא, פרסם אותו בכל שעה. הנה זה יבוא ויכה על קדקדינו. כך אמרנו לפעמים גם אנו אל נפשנו, חפצנו בכל־אפן לדבר ככה אל לבנו. והנה מתחיל בריינין להדפיס כעת קטעים מן הספר הזה — וצר לנו שנכזבנו, כנראה, גם מתקותנו זו.

זוכר אני אחד מערבי־החרף הכהים בימי המלחמה. אל מצודה זו, שהיינו כלואים בתוכה במשך שנים, הגיע דרך גלגול־מחלות איזה גליון של „התרן" השבועי. שם מצאתי פרק אחד מ„בני דורי" — אמנם לא הפרק הראשון שקראתי, אבל פרק בעל נושא מגרה במקצת, מעורר תאות־קריאה. בריינין ספר שם על־דבר בקורו אצל אויגוסט סטרינדברג. מה שתהיה דעתנו על סטרינד־ברג ויצירותיו, הנה זה בכל־אפן „אכסמפלר". הן אין זה אפילו גיאורג ברנדס, שאחדים מן ה„אירופיים" שלנו, ובריינין בתוכם, רבו ביניהם זמן ידוע מי ראה אותו ודבר עמו באמת. כאן נכנס בריינין למערת־הקרח של אחד הדבים הצפוניים וחכינו לשמוע על־דבר ארחות־החיים של „החיה הנפלאה" הזאת. אולם על זה אין בריינין מספר לנו כמעט מאומה, אלא הוא מספר לנו שם ארכות איך הוא נכנס לאותה מערה, והכל בעזרת הרב המנוח משטוקהולם, ואיך הוא ישב כל הזמן והטיף מוסר לבעל „הרגלים השחורים". הדב הצפוני ישב כל הזמן והקשיב וכמעט שלקק את שתי כפותיו מרב מתיקות. מי יודע, אם טעם זה מימים רבים מאכל־תאוה כמו זה, שנתן לפניו הסופר העברי...

הפעם היה בריינין כלו פה, כלו מדבר, במקום להיות שומע ורואה. לעמת־זאת היה בריינין כלו אזן בפרק אחר של „בני דורי", לגבי אדם אחר, גם הוא אחד מגדולי אירופה לפנים — לגבי מקס נורדוי (לא כן! שמחה־מאיר בר' גבריאל — זאת היא העטרה שעטרו אצלנו לבעל „השקרים המסכמים" אחרי מותו). באחד מפרקי „בני דורי", שפרסם בריינין כעת, הוא מספר בתמימות הראויה אולי באמת לשום אליה לב: „שעות אחדות רצופות שוחחתי היום (והוא רשם, כמובן, את היום בדיוק ואת המקום: לונדון, 12 יולי, 1920) עם מקס נורדוי בענינים שונים. אגב שיחתנו בשאלות העם העברי העומדות על הפרק נגע בהפרובלימה של המות. חפצתי לשמוע את השקפתו על־אודות השארת הנפש, והסיבותי את שיחתי לנושא זה. כפי הנראה, חשב הסבא הגדול בשנותיו האחרונות הרבה על המות והאלמות, ובחפץ לבבו נענה על הערותי בנוגע לחידה נצחית זו. זרם שיחתנו התפרץ. והנני רושם בפנקסי את תמצית השקפתו על המות, ואני מתאמץ למסור דברים כהויתם, אף אם בקיצור נמרץ".

והנה הדברים החדשים, שהשמיע נורדוי באזני בריינין והוא רשם אותם תכף בפנקסו ומסר לנו „דברים כהויתם":

„כופר אני באלמות, בכל אופן במושג האלמות המקובל. מת האדם — ואיננו. במות הגוף ימות גם הרוח — וחדל ה„אני" לעולם. סופו של כל אדם — יהיה גדלו מה שיהיה — אפס ותוהו. כל החקירות והפלפולים הפילוסופיים על־אודות חיי הרוח, חיי הנפש וכו' אינם אלא הבל ואונאת עצמנו. כיון שמת הגוף, פרחה גם נשמתו, פרחה הכרתו לנצח־נצחים, חדלה אישיותו והויתו לעד".

רעיונות, כמובן, חדשים לגמרי, שלא נאמרו עד־עתה מפי שום איש, מלבד מפיו של „הסבא הגדול", וגם זאת רק בשנותיו האחרונות, כאשר חשב הרבה על המות והאלמות. „ונורדוי חושב, — מספר לנו עוד בריינין, — כי האפס המוחלט הבא עם המות הוא אך לטובתנו. אילו היה רוחנו בן אלמות, היינו סובלים מזה יסורים גדולים. נניח כי רוחנו חי לעד וה„אני" שלנו (כלומר, זכרונותינו, רגשותינו, געגועינו והכרתנו) אינו פוסק עם מות הגוף, אז הלא כעבור מאה או מאתים שנה אחרי מותנו, הולכים ונאספים וכלים כל אותם האנשים (מדוע הם כלים בשעה שאנו לא כלים — היא בכל־זאת שאלה), כל אותם חזיונות החיים וענייניהם, אשר רוחנו היה דבוק וקשור בהם, וכל החיים, בני־האדם ומעשיהם ועלילותיהם, כבר יהיו זרים ומוזרים לנו וגם רחוקים מאתנו, עד כי סוף־סוף ה„אני" שלנו ישונה בהכרח והיה לאחר לגמרי, ולא ישאר לחלוטין מאותו ה„אני" היקר לנו מכל, כל־עוד אשר אנו חיים", וגומר באותו נוסח.

„הסבא הגדול" זכה מבריינין, זכה הרבה בחייו וזכה הרבה במותו. לעמת־זאת לא זכה אצלו מת אחר, גם הוא אחד מבני־דורו של בריינין. אולם מה יזכה אדם כזה, והוא רק סופר עברי? אמנם סופר עברי־אירופי, גם הוא אחד ה„אירופיים" הראשונים בספרותנו, אדם שלא ספר הרבה על סופרי אירופה, שראה אותם ושלא ראה, אלא הכניס הרבה מרוח אירופה ומטעמה לתוך הספרות העברית. אחרי מותו של סופר זה — דוד פרישמאן שמו — לא ספר בריינין כלום מן הרעיונות ששמע מפיו על־דבר המות והאלמות, אלא ספר, ראשית, כי תכף בבואו לורשה והוא לא הספיק עוד לבקר שום אדם בקר אותו סופר זה בחדר מלונו. דרך־אגב הוא מספר, כי עוד יום אחד לפני זה בקרו אותו י. ל. פרץ ושלום אש. אולם הרשם האמתי של פרישמאן קבל עוד לפני כמה שנים, בשרלוטנבורג, כשבא פרישמאן לבקרו בלוית מיכה יוסף ברדיצבסקי. הרשם היה „של אדם חציו לועג וחציו מתהדר ומתיפה". פרישמאן „היה לבוש כסוכן־נוסע הבא לבית־מסחר גדול ומבקש לעשות רושם בחיצוניותו או כגלב" (כמה הדה עינו של המבקר בריינין, עד שלא ידע להבדיל תכף בין גלב ובין פרישמאן!). כזה היה הרשם הראשון, ואחר־כך, בפעם אחרת, כשבקר את פרישמאן בביתו והלז בקשו לאכול אתו לחם, האכילהו פרפראות רבות; וכפי שאפשר היה לשער, לא היה שלחנו של פרישמאן בשעה זו מלא דשן, ובריינין הוציא מזה מסקנה גדולה, שגם בתור סופר דרכו של פרישמאן לתת פרפראות רבות, בין אם שלחנו מלא ובין אם הוא ח"ו ריקן.

כנראה, שכח באמת בריינין, כי זמנן של פרפראות־בקרת כאלה כבר עברו. בכל־אפן נקל לשער מה היא התמונה שיקבלו האנשים מגדולי דורנו אחרי קראם בספר „בני דורי" של בריינין.

ג

ר' בנימין

לרגלי צאת ספרו „על הגבולין"

לא „על הגבולין", כי־אם בתוך גבולים, בתוך גבולים רבים ושונים הוא נמצא. השדות המשתרעים פה בפנים זרועים מינים שונים, והתחומים שביניהם לא נעקרו, לא כלו. יש כאן תחומים יונקים, אבל אין ערובי תחומים. הוא כלו עוד מעין מעשה־תשבץ, מעין יהדות מצד זה ואנושיות מצד אחר. ואף האנושיות עצמה, הנה נטית־האזן התמידית אל רוח השקט ואל האידיליות של תרבות אשכנז, באותו הגון שקבלה באוסטריה ובמדינות דרומיות אחדות מצד אחד, ומהצד השני מעין נטיה אל הרחבות ואל העולמיות של האנגלים, יורדי הים ועושי מלאכה במים רבים. תוך שפת־הלחשים שלו, של ר' בנימין, שיש אשר תזל כמו טל, נראים פתאם גם גלים, נערמים גם נחשולים.—

לא מחמת רפיון וחלשה לא עסק אפוא דיו בעקירת גבולים, בפרץ תחומים. אלא נדמה לפעמים, כי היתה כאן מן הבינה, מאיזו מתינות שברוחו — לאט, לאט לך, הנער! אנו שומעים כאן מעין קול ובת־קול, המכרזת תמיד; אל נא תאיץ ואל־נא תמהר לכלות את מעשיך — יש כאן, אצל ר' בנימין, מאיזו שמירה שבתרבות, מאיזו אצילות שברוח. תרבות! המלה הזאת היא לר' בנימין בעלת קולות והדים רבים.

כמדמני, שעל מי־שהוא אמר, כי יש לו אימתא דתרבותא. גם לו יש מן האימה הזאת. הוא כאלו נרתע תמיד מן העקירה האחרונה, ובמקומה הוא אוהב ומוקיר את ההנחה, את ההבאה ברשות, הרחבה זו שאין בה כדי פרץ.

ברוחו של ר' בנימין ההן תמיד קודם ללאו. הוא כמו ירא תמיד את הקיצוניות, את הקנאות, את ההתכנסות תוך פנה אחת, את ההסגר. תמיד־תמיד הוא נמצא בחוג של המרחיבים. כשהיתה הנטיה בספרות העברית חזקה אל יהדות בת גוון ידוע, היה הוא מרמז כסדר על צד אחר של התרבות האנושית; כל־עוד שבעולם שלנו היו רגילים לעטר עטרות לקולטורה המקורית שלנו, היה הוא יושב וכותר כתרים לראש גרטכן; כשכל הצעירים שלנו נגררו בבת־אחת אחרי הדמוקרטיה, היה הוא מראה באצבע על ביסמרק והיה נותן ב„המעורר" ממשנתו של קרליל. יש בכל זה מהמלחמה החשאית, מלחמת התרבות, מלחמה באמצעים אחרים, אמצעים צנועים יותר, אמצעי חיוב. דומה, שבעצם אין הוא עושה כלום, אלא חושף קצת צד אחר בנפשו ומגלה אותו במקצת...

דרכו להיות נשען קצת אכתפי דאחרים, ללכת קצת בעקבות, להביא דברי אלה שקדמוהו. יש לו איזו יראת־חשאין מפני המשורר הגדול והסופר הגדול. הן סבא דבי וימר כבר אמר, ומה אנו כי נבוא אחריו? הוא מוסיף עליו עוד קצת מאפלטון, קצת מאמרסון, מקרליל, וגם ממשנת־חכמים אחרת. כגנן יפה הוא עושה לו את הערוגות.

אין בלבו של ר' בנימין נטיה רק אל יושבי אהל בלבד. התרבות אינה אצלו רק תרבות הספר. הכשרון הוא אצלו גם כשרון־העבודה וכשרון־הסדר. הן כמה פנים לעבודה של בן־תרבות!

הוא היה, כמדמני, גם אחד ממיסדי „דת־העבודה"; אבל דומה, שכשדת זו התחילה לנטות יותר לצד אמונה, והתחילה להיות גם היא קנאית באיזו מדה, קיצונית יותר מדי לגבו, כאלו פרש קצת ונטה הצדה. הוא רואה את הדברים תמיד גם מאיזה מרחק, מתבונן אליהם גם באיזה הומור קל.

ר' בנימין עושה תמיד רשם כאדם בעל רוח טובה, כאופטימיסט, מאמין. לא שהוא אינו יודע את כשלון־החיים הרב, אלא שהוא כאלו יודע עוד איזה דבר, יודע גם כי טוב לחיות. בעד אותו החגו שנשאר, שכאלו נשאר תמיד, הוא אוהב להתבונן אל השדות המנמרים שמסביב, אל הנחלים העוברים. רוחא לבסימא לו תמיד יש.

פ. ל.

ספרים שהגיעו לבית־המערכת

מבוא ספרותי־היסטורי לכתבי־הקדש מאת שמעון ברנפלד. כרך ראשון. מספרי מוריה. הוצאת „מוריה" ו„דביר", ירושלים—ברלין. ברלין, תרפ"ג. תי"ח עמודים.

יסודי המשפט העברי. סדר דיני ממונות בישראל עפ"י מקורות התלמוד והפוסקים מאת אשר גולאק, עורך־דין מושבע. ספר רביעי. הוצאת „דביר", ירושלים. ברלין, תרפ"ג. 219 עמודים.

החסידות והחסידים מאת ד"ר ש. א. הורודצקי ספר רביעי. הוצאת „דביר", ירושלים. ברלין, תרפ"ג. קצ"א עמודים.

הרמן כהן. שיטתו במוסר ומשנתו ביהדות מאת יעקב קלצקין. בצרוף ארבע תמונות ופקסימילה. „רמון", בית הוצאת ספרים. ברלין—לונדון, 1923. 153 עמודים.

כתבי י. ח. טביוב. קבוצת מחקרים בעניני ספרית ולשון, עם מבוא על תולדותיו וערכו של המחבר. מספרי מוריה. הוצאת „מוריה ו„דביר", ירושלים—ברלין. ברלין, תרפ"ג. 346 עמודים.

ספורים מאת יעקב שטינברג. בשני ספרים. מספרי מוריה. היצאת „מוריה" ו„דביר", ירושלים—ברלין. ברלין, תרפ"ג. ספר ראשון: קצ"ד עמודים, ספר שני: רי"א עמודים.

לפני השער האפל. שירים מאת דוד פוגל. הוצאת „מחר", וינה. 1923. 78 עמודים.

העולם. עתונה המרכזי של ההסתדרות הציונית העולמית. יוצא אחת לשבוע בעריכת חיים גרינברג ומשה קלינמן, בהשתתפותם הקבוצה של ח. נ. ביאליק ונחום סוקולוב. ט—ל"ב גליונות. ברלין, תרפ"ג.

האדמה. נוסדה ע"י „אחדות העבודה". בעריכת י. ח. ברנר. ניסן תרפ"ג — חוברת י"ב. חוברת זכרון.

הפועל הצעיר. כלי מבטאה של מפלגת הפועלים העברים בארץ־ישראל „הפועל־הצעיר". יוצא לאור פעם בשבוע על־ידי הועד המרכזי. תל־אביב, תרפ"ג.

קונטרס. יוצא אחת לשבוע על־ידי ההתאחדות הציונית־סוציאלית של פועלי ארץ־ישראל „אחדות־העבודה". חוברת קכ"ז–קל"ו. תרפ"ג.

על המשמר. יוצא אחת לשבוע. במה חפשית. שנה ראשונה. גליון ל"ו–ל"ז. גליון מוקדש לשאלת ארץ־ישראל אשר בעבר־הירדן מזרחה. (במלאת „שלשים" יום להכרזת ה„קריעה" של החבל הזה). בעריכת א. ז. בן־ישי. ירושלים, י' תמוז, תרפ"ג. 16 עמודים.

השדה. ירחון שמושי ומדעי למשק החקלאי המעורב. יוצא לאור על־ידי הסתדרות הפועלים החקלאים בארץ־ישראל בעריכת חבר בעלי מקצוע. כרך ג. חוברת ג–י. תל־אביב, תרפ"ג.

תרבות. ירחון לעניני החנוך והתנועה העברית, יוצא לאור על־ידי הועד המרכזי של הסתדרות „תרבות" בפולניה. שנה שניה. חוברת ח. ורשה, תמוז, תרפ"ג. 80 עמודים.

הגנה. ירחון לחנוך התינוקות בגן־הילדים ובבית־האם, ערוך על־ידי יחיאל היילפרין. שנה ג. חוברת א–ו. הוצאת „הגנה", ירושלים. תרפ"ב–תרפ"ג.

קולות. ירחון. חוברת שביעית. ורשה, תרפ"ג.

הירדן. ירחון לספרות, ארץ, עניני־היהדות ושאלות־הזמן. העורך: משה לייטר. המוציא: פנחס לנגלרד. שנה חמשית. חוברת ו. ניו־יורק, תרפ"ג. 389–404 עמ'.

אספקלריה. עתון שבועי. העורך: ק. י. סילמן. שנה א, חוברת ב. י"ז סיון. ירושלים, תרפ"ג. י' עמודים.

עלילות גבור היהודים יהודה המכבי לבית החשמונאים, שר אוונה י. בן־ימיני (י. ב. קצנלסון) בשנת תרס"א ונדפסו בשנת תרפ"ג. הוצאת „ספר", לודז. 19 עמודים.

הרמן ודורותיאה מאת גתה. תרגם מגרמנית ש. בן־ציון. מהדורה שניה. הוצאת „מוריה", ירושלים–ברלין. ברלין, תרפ"ג. 118 עמודים.

הבן הנודד. ספור מאת אליעזר שטיינמאן. הוצאת „תרבות" בפולניה. ורשה, התרפ"ג. 195 עמודים.

קטינא. ספור מאת אלפונס דודה. תרגם מצרפתית י. בורנשטין. הוצאת „תרבות" בפולניה, ורשה, התרפ"ג.

מעשיות וילהלם האוף, לבני הנעורים, מאת ד. צמח. חלק ראשון. הוצאת א. גיטלין, ורשה, 1923. 349 עמודים.

תורת הלשון בהתפתחותה. תורת הלשון העברית בהתפתחותה ההסטורית מראשיתה עד הזמן האחרון. על־פי המקורות הישנים והחדשים והחקירות וההתגליות האחרונות. מאת מרדכי בצלאל שניידר. חלק ראשון. וילנא, א' תתנ"ג להבה"ש. 114 גם XXXI עמודים.

תורת הלשון. ספר דקדוק שפת־עבר, ערוך בדרך חדשה ובשיטה מדעית לבתי־ספר תיכוניים וללומדים מעצמם, מאת מ. א. ויזן. הוצאה עברית „מנורה", וינה–ברלין, תרפ"ג. 208 עמודים.

בעלי־החיים. זואולוגיה (עם 31 ציורים) לבתי־ספר ולמתלמדים, מאת א. י. אינהורן. ספר שני: עופות זוחלים, דו־חיים ודגים. הוצאת „מדע". ורשה, תרפ"ג.

שבילים. ספר ראשון לאחר אלף־בית מאת יעקב פיכמן. מהדורה שניה, מתוקנת. ספרי „מוריה". בהוצאת „מוריה" ו„דביר", ירושלים–ברלין. תרפ"ג. 102 עמודים.

רשומות. מאסף לדברי זכרונות, לאתנוגרפיה ולפולקלור בישראל. (נוסד ע"י ח. נ. ביאליק, א. דרויאנוב וי. ח. רבניצקי). כרך שלישי, ערוך על־ידי א. דרויאנוב. מספרי מוריה. יוצא מזמן לזמן ע"י הוצאת „מוריה" ו„דביר", ירושלים–ברלין. ברלין, תרפ"ג. 550 גם XV עמודים.

דביר. מאסף־עתי לחכמת ישראל. יוצא אחת לשלשה חדשים, ערוך בידי י. מ. אלבוגן, י. נ. אפשטיין, נ. ה. טורטשינר. ספר ראשון, ניסן–סיון, תרפ"ג. הוצאת „דביר" ו„יודישר פרלג", ברלין, תרפ"ג. 327 עמודים.

העובד. כלי מבטאה של המפלגה הציונית־סוציאליסטית „צעירי־ציון". שנה שניה.

№ 16, ורשה, אב, תרפ"ג. 47 עמודים.

עלון. מכתב־עתי מוקדש לעניני בתי־הספר העבריים והמורים. יוצא לאור בסופיה על־ידי הועד המרכזי של הסתדרות המורים בבולגריה. נערך על־ידי חבר מורים בסופיה. שנה ראשונה. גליון ג. י"ב תמוז, תרפ"ג. 16 עמודים.

די יודישע סטודענטענשאפט אין ווילנער אוניווערזיטעט פאַר די יאָרן 1919—1922. פון סטוד. מעד. פנחס קאָהן. פאַרלאַג פון יודישען סטודענטען־פאַראיין אין ווילנע. 1922. 48 זייטען.

Unhoib. Choldeś-Żurnal. 1 Iurgang. Nr. 1. Wien, 20 Iuni, 1923. 16 S.

Trybuna Akademika. Centralny organ związku żydowskich akademickich instytucji samopomocowych uczelni polskich. Rok I. Nr. 1. Warszawa, w czerwcu 1923 r.

Moriah. Miesięcznik młodzieży żydowskiej. Rok XVIII. Warezawa—Lwów, Kraków. 1923. Nr. 1—4. 136 str.

The Jewish Quarterly Review. New series, edited by Cyrus Adler. Vol. XIV, Nr. 1, July 1923.

Summary of events of Jewish Interest. Published Monthly. Vol. II, Nr. 9.

חלק הספרות היפה של הספר נערך
על־ידי יעקב כהן, חלק המאמרים —
על־ידי פ. לחובר.

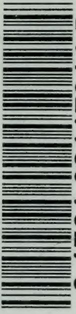
נסדר בבית־הדפוס של י. הנדלר
ונדפס בבית־הדפוס של קפרשטוך וקרמרזש.
הציורים נעשו בידי הציר ולטר בוהי,
פרופסור האקדמיה לאמנויות-הרשום בליפסיה.
הקלישות הוכנו בבית־העבודה למעשי־אמנות
של ח. גולדברג.

„HATKUFA". KWARTALNIK, III (XIX). ZREDAGOWANY PRZEZ J. KAHANA i F. LACHOWERA
WYDAWNICTWO-SZTYBEL, WARSZAWA, 1923.

Druk. Kupersztocha i Kramarza, Warszawa, Nowolipki 22.

3 1761 08117914 5